

הספרים החיצונים

לתורה לנביאים לכתובים ושאר ספרים חיצונים

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י היים תשס"ט

בשני כרכים
עם מבואות ופירושים
ערוכים בהשתתפות כמה למדנים ע"י
אברהם כהנא

כרך ראשון
ספר ראשון: לתורה

תל אביב
הוצאת מקורות
תרצ"ז

ה ק ד מ ה

יום שמחת לבנו הוא היום הזה: בו חזרת אל מחננו תקופת ספרות תמימה וגדולה במנין ובמעלת חשיבות. אלפי שנים נדְחָה היתה לבין מחנות של נכרים. דורש לא היה לה בקרבנו. חיצונית קראו לה. הדורות הקודמים לא זכו להחזירה. אולי לטובתה היה שלא טרחו בה: הם הלא חסרים היו עדיין הוצאות בדוקות ומבוקרות לנוסח הספרים. לדורנו ניתנה אפשרות זו.

והנה מגזע עתיק יומין המטוחלב מדורי דורות עולות יִנְקוּת, והן מלאות הוד של תחיה והתחדשות. סוף סוף שבו לצאת אל דרכן שלהן.

ודאי היה לו לכל ספר מאותם הספרים שנכתבו עברית מתחלה משלל צבעי הקשת ומהמון קרני אורה ראשוניים. על כרחם קָבוּ התרגומים, בלי ספק, כמה מאותן הקרנים. אבל המתרגמים – נֶאֱמַר הדבר בשבחם – לא החליפון באחרות: הם לא שִׁפְרוּ דברי הקדש והשאירום כמות שהם, כי על כן קדש היו להם הדברים ואין תמורה בקדש אף לכשהוא מחליף את לבושו.

יהי זכרם לברכה: בנאמנותם למלאכת הקדש הקלו לנו בתרגומיהם את עבודתנו שלנו בבואנו להחזיר את הקדש אל מקדשו, את הספרים העברים אל לשונם העברית.

הוצאה זו של הספרים החיצוניים שְׁתוּפִית היא: חבורה של אנשי מדע הקרובים אל המקצוע נודמנו כאן. איש ועבודתו. מכל מקום נשמרה מדה אחת בתכניתו של המפעל עד כמה שהיה אפשר: כל ספר וספר מבוא לו בראשו, תרגום מן הנוסח הבדוק ביותר בזמנו ופירושו בצדו.

הן במבואות והן בפירושים נָתְנוּ הדברים במדה הדרושה לקורא העברי. כאן אין מקום למשא ומתן של חקירות מפורטות. על המשתתף בעבודתו בקובץ כגון זה לעמוד בינו לבין עצמו על פרטי הפרובלימות ולהגיש לקוראיו רק את התמצית ממה שהעלה במצודתו. וכן הדין אף במראי המקומות לפסוקים שבתנ"ך וכדומה: רק הנחוץ ביותר לקורא העברי עליו ליתן.

אף בעצם הנוסח של התרגום העברי הִנְתָּן כאן יש מדה של צמצום: לפעמים טעמו העברי של המתרגם הביאהו לידי הוספות לשון או השלמות לשון, והן נסגרו במרובעים ולקורא העברי מדברות הן בעדן ואינן נזקקות להארכת לשון של ביאורים: הקורא יודע מעצמו שאין כאן אלא השערה של תיקון.

והוא הדין ברשימות של ביבליוגרפיה הניתנות בסוף כל מבוא לספר מן הספרים: נראה צורך להזכיר רק את הספרים העיקריים, כגון על נוסח הטיכסטים או עבודות יסודיות. אבל לא כאן הוא המקום לפירוטי דברים המפורזים בכמה ספרים ומאספים שבלשונות שונות: אלו מזכרים רק דרך אגב, לפי הצורך לרמוז עליהם, במבוא או בפירוש.

מבוא כללי לספרים החיצונים

א. על ספרים חיצונים בתקופת התהוותם של כתבי הקדש.

עוד בימי קדם, בתקופה שהיו הולכים ומתהווים כתבי הקדש, היו קיימים בצדם של ראשוני הספרים שנתקבלו ונתקדשו באומה, ואף בעצם שעת יצירתם של אותם הספרים, כמה ספרים חיצונים, כלומר ספרים שהיו חשובים למדי ומשמשים אף מקור ליצירות החדשות, אלא שלא שזק להם מזלם שיהיו נכנסים אף הם, לתוך קבוצת הספרים שנתקבלו ונקבעו באוצרה הספרותי של האומה. כבר אז, בימים הראשונים, היו איפוא ספרים שנשארו עומדים מבחוץ. ודאי חביבותם על קוראיהם לא פקעה. אלא שלדבר אחד לא זכו והוא גרם להם שישתקעו וישתכחו מן העולם: הם לא הגיעו לאותה המעלה שתהא האומה המטולטלת בתבל מטלטלת אתה אף אותם בגלגולי גליותיה, — כמו שהיתה נוהגת בספרים המקודשים שהיו משמשים לה לאומה סמל שכינתה הגולה עמה יחד.

לכן לא זכו אותם הספרים החיצונים לאריכות ימים והלכו לאיבוד בהמשך הזמנים. רק זכר נשאר להם בכתבי הקדש. יש מהם ששימשו אף מקור ליצירות שבכתבי הקדש והובאו מדבריהם, והם ספר מלחמות ה' (במד' כ"א י"ד — ט"ו, כ"ז — ל'), ספר הישר (יהושע י' י"ג, ש"ב א' י"ח), ספר דברי שלמה (מל"א י"א מ"א). ויש מהם ששמותיהם בלבד נרמזו, והם ספר דברי הימים למלכי ישראל (שם י"ד י"ט, ט"ו ל"א), ספר דברי הימים למלכי יהודה (שם ט"ו ז'), ספר מלכי ישראל (דה"א ט' א'), דברי שמואל הרואה (שם כ"ט כ"ט), דברי גד החוזה (שם), דברי נתן הנביא (שם, דה"ב ט' כ"ט), נבואת אחיה השילוני (דה"ב שם), חזות יעדי החוזה (שם), דברי שמעיה הנביא (שם י"ב ט"ו), דברי עֲדוֹ החוזה (שם), מדרש הנביא עֲדוֹ (שם י"ג כ"ב), דבר יהוא בן־חנני אשר העלה על ספר מלכי ישראל (שם כ' ל"ד), דברי עזיהו אשר כתב ישעיהו בן־אמוץ הנביא (שם כ"ו כ"ב), דברי חזקיהו (שם ל"ג י"ט).

ב. על הספרים החיצונים שלאחר חתימת המקרא ועד תקופת המשנה.

אף לאחר הזמן שנחתם הקובץ של המקרא, היינו בתקופת המעבר לכתיבת המשנה, היתה הולכת ונוצרת ספרות חיצונית בישראל. מעינותיה של היצירה הלאומית היו הולכים ומפכים כל אותו הזמן בסוגי הספרות השונים שהיו רווחים בעולמם של ישראל, הן בארץ והן בחוצה לארץ. ספרים חשובים נכתבו באותם הזמנים.

אבל אף הספרים של אותה התקופה לא היו בני־מזל. אף הם נכנסו בתחום של ספרות חיצונית, ולפיכך יש מהם שכלו מן העולם כליון גמור, ויש שכליונם היה למחצה: רק מתוך הספרות העברית נעלמו, אבל נתקיימו לדורות בתרגומים שונים. התרגומים יש מהם — והם תרגומים ראשוניים — שנעשו בידי ישראל, כלו' בידי יהודים שנתפטו ללשונות לועזיות, ויש מהם — והם התרגומים השניים, ואף השלישיים — שנעשו בידי נכרים, שהיו מעבירים את הספרים החיצונים שנתקדשו אצלם מן התרגום היווני או הרומי ללשונותיהם.

ג. על הספרות החיצונית בתקופת ההתיוונות.

משכבש אלכסנדר הגדול את יהודה והעביר משם מנין הגון של יהודים למצרים התחילה התקרבות יתירה בין היהודים וההילינים. אמת, עוד קודם לכן היו היהודים קשורים

עם מצרים. מס' ירמיה (מ"א-מ"ד) ידוע על כמה מושבות יהודיות שהיו באותו זמן במצרים. כמורכב ידוע על המושבה היהודית של קהלת קֶנְנָה (באיליפנטיונה), שהיו יושביה היהודים שומרים על גבול מצרים בבחינת חֵיל־הַסֶּפֶר. אף באגרת אריסטיאס (י"ג) מסופר על פסאמיטיכוס II (589 – 594) שהביא חיל יהודי לעזרתו במלחמתו עם כוש. אבל על כל אלו הישבים היהודיים היה עולה במנינו הישוב היהודי שנתרבה במצרים, ביחוד באלכסנדריה, בימיהם של אלכסנדר והתלמיים שמלכו אחריו. למן יסודה של אלכסנדריה היו היהודים נמנים בין אזרחיה (ע' יוספוס מלחמות ב' י"ח ז', קדמ' י"ט ה' ב', נגד אפיון ב' ד'). שוב שמענו (אגרת אריסטיאס י"ב – י"ג) שתלמי I לגוס הביא למצרים מאת אלף יהודים ותלמי II פילדלפוס שחרר מעבדותם את כל היהודים השבויים שהיו בימיו במצרים. למן אותם הדורות ואילך נעשית מצרים מרכז גדול ליהודים, עד שלדברי פילון (In Flaccus 6,43) היו בימיו במצרים לא פחות ממיליון יהודים. באותו מרכז יהודי, שהיה לו קיום מזהיר אף בזמניהם של התלמיים והסליבקים הראשונים, שהיה להם יחס הגון אל היהודים, היתה הקהלה היהודית שבאלכסנדריה תופסת מקום בראש. בכלל הגיעה עיר זו לידי מדרגה גבוהה בהתפתחותה, אוכלוסיה היו מרובין והיה לה כח גדול הן בחמריות והן ברוחניות, עד שעלתה במהירות גדולה ונעשית המטרפולין הראשית בעולמם של היוונים. ואף הקהלה היהודית שבתוכה תפסה שם בין הישוב הנכרי מקום חשוב, שהרי היו מרוכזים בה באותה קהלה כחות יהודיים גדולים.

מתוך כמה טעמים היו מוכרחים היהודים שבמצרים, ובפרט היושבים באלכסנדריה להסתגל אל הלשון היוונית והיא נעשית אף לשונם שלהם. נראה שענין זה לא עלה להם בקושי, שהרי עוד כמאתים שנה ויותר לפני החרבן היתה היוונית רווחת אף בארץ ישראל גופה, כמו שנראה מתוך אגרת אריסטיאס, שאין בה אף תמיהה קלה שיהודים מארץ ישראל יבאו למצרים ויתרגמו את התורה יוונית והתרגום יצטיין בשלימותו לפי כל ההשגה שהיתה שוררת אז על עבודה כזו בעולמם של היוונים. אף בן-סירא ומגלת אסתר נתרגמו יוונית בידי בני ארץ ישראל.

יש להגיד בשבחם של יהודי מצרים שעם כל הכרתם במעלותיהן הגדולות של היצירות היווניות הכבירות ועם כל התעמקותם במחשבה היוונית והתפעלותם מפיסיקסמיו של הפיוט היווני לא נפתה לבם בכחם של כל אלו הסגולות היווניות עד כדי לסור מעל אוצרותיה של היהדות. והרי תהום עמוקה היתה לפנייהם בין ההיליניות והיהדות. היהדות היתה מלמדתם השקפת עולם נבדלת ומיוחדת במינה, ועל סמך אותה ההשקפה וברוחה היתה יוצרת להם יהדותם אף חיים מיוחדים מובדלים מכל אשר בסביבתם, חיים שהיו מבוססים על העיקרים הנעלים והקדושים שבתורת היהדות ועל מדות ומנהגי האומה שהיו מושכים ומשתלשלים מתוך עברה ההיסטורי. ועבודת שמים היהודית אף היא שונה היתה הן בצורה והן בתכן מכל אותם הפולחנים שהיו נוהגים בהם השכנים הנכרים הקרובים קרבת מקום אל יהודי מצרים. ועוד זאת: הרי את ערכי תרבותם היהודית היו יונקים לא מתוך המקור הזן של הלשון העברית, אלא דרך צנורות של כלי שני שבתרגומים שונים, ומכל מקום לא היה בכחן של הלשון היוונית והתרבות היוונית לסנוור את העינים ולעכור את הנפש היהודית.

באמת, לנו האחרונים קשה לעמוד על התופעה המוזרה שבאותה מזיגה כפולה: מצד אחד הסתגלות לתרבות הנכריה והניגודית במדה של התעמקות שלימה והשתתפות בחייה הפוליטיים והחברתיים, ומצד שני שמירה קפדנית על התרבות העצמית שלהם בחיים הלאומיים הפרטיים עד כדי מעשה יצירה מקורית.

ולא עוד, אלא שמתוך התחזקות ההכרה העמוקה במעלת תורתם שואפים היו להכניס את אור אִמְתָּה היהודית אף אל תוך החברה האלילית ולשפף בדרך זו אף לאותה החברה

בקניניהם הרוחניים-התרבותיים ילידי אמונתם הטהורה והמוזככת מכל תערובת אלילית ובמוסרם הנעלה האידיאלי.

ושאיפות אלו הן הן שהולידו ביוונית ספרות עשירה מאוצר המחשבה של היהדות. כך היתה פעולתם הספרותית של יהודי מצרים בלשונם היוונית תרי-צדדית: תרגומית ומקורית.

הספרות היהודית שביוונית פתחה בתרגומים של ספרי המקרא. נראה שהצורך בתרגום כתבי הקדש ליוונית לאו דווקא דתי היה אצלם, שהרי לא הסתפקו בתרגומים של אלו בלבד, אלא אף הספרים החיצוניים שהיו רווחים הרבה במקורם העברי בארץ ישראל היו מגיעים למצרים ותובעים להם תרגום יווני. מתוך כך נראה שאצל יהודי מצרים לא היה שורר המושג על שלימותו של קנון לספרי המקרא, כמו שהיה מקובל בארץ ישראל: הקובץ של כתבי הקדש לא היה סגור אצלם בפני כל ספר חדש. אדרבה, כל אחד מהם היה מכניס אל תוך הביבליה שלו מן הספרים החיצוניים החביבים עליו ביותר. דבר זה אנו למדים מן הכ"י העתיקים של הביבליה היוונית שנשארו לנו לפליטה: משינוי התכנן של הכ"י מוכח שאלו היו מעדיפים לספרים אלו והכניסום לתוך קובצם ואחרים היו נותנים יתרון הכניסה לספרים אחרים, — כל בעל ביבליה וטעם שלו.

היו להם ספרים מן החיצונים שהיו חשובים בעיני כלם כל כך עד שהיו נוהגים לקבוע אותם במקום הנכבד ביותר: הס' ברוך נכנס לביבליה היוונית קודם מגלת איכה, ואגרת ירמיהו — קודם לס' ירמיהו (סדרם הוא עד עכשיו: ברוך, איכה, אגרת ירמיהו וס' ירמיהו). הרי הקדימו את סופרו של הנביא לנביא עצמו, את התלמיד לרבו! —

אבל יהודי מצרים לא היו מוצאים, כאמור, את סיפוקם רק בפעולה תרגומית מעברית בלבד. כשהגיעו לידי השתתפות בעבודת הספרות היוונית עמדו להם כמה מטובי סופריהם שכתבו אף ספרים יהודתיים ביוונית. והואיל ואותם הסופרים קבלו השפעתה של הספרות העברית, אם גם בלבושה היווני והיו אדוקים בה, ממילא מובן שבכיוונה וברוחה של אותה ספרות היו יוצרים. וכך יצא שלספריהם היה חסרונם כמעט רק מצד לבושם הנכרי, שיוונית נכתבו, ואילו תכנם היה מעיד על רוח היהדות המובהקה.

אותם הספרים היהודתיים-היווניים במקצועות שונים נכתבו: בפילוסופיה ובמוסר ובהיסטוריה, ובעיקר באפולוגיה של היהדות.

ודווקא הם, יהודי מצרים, לאפולוגיה של היהדות היו צריכים: היוונים, ואחריהם הרומיים, בורים גמורים היו בעיני היהדות. לא היתה להם שום תפיסה בתורה זו ומתוך כך היו באים וטופלים על היהודים כמה האשמות, שהיו מונים אותם, למשל, שהם חסרי אלהים (ἀθεότης) ומזלזלים באלהים (contumelia numinum) וחדלי חברה (ἀμικία), ואף בשנאת אדם (odium generis humani) לא היו נמנעים מלחייב אותם. לפיכך ראו היהודים צורך בהגנה על יהדותם בעזרת הספרות וכתבו ספרי אפולוגיה.

כך העשירו היהודים במצרים את הספרות החיצונית, שמולדתה העיקרית היתה ארץ ישראל, ונצטרף אצלם אוסף מעורב של ילדי א"י וילדי חוץ, שהיו שוים אצלם במעלה, ואלו ואלו היו להם דברי אלהים חיים, עד שהיו נכנסים אצל אדם מישראל אל הקובץ של כתבי הקדש ונעשים כולם אגודה אחת.

ויש להעיר שמנהגם של בני ארץ ישראל ליחס את ספריהם החיצונים לאנשים גדולים המפורסמים בהיסטוריה של האומה היה נוהג אף אצל יהודי מצרים בספריהם, אף על פי שברובם נתכוונו לכתוב דברי תוכחה כלפי עובדי אלילים דווקא ולהעיר את אזנם למוסר שהם חסרים רליגיוסיות ומוסריות צרופות שהן הן המאור שביהדות.

ד. על גורלם של הספרים החיצונים בתקופת התנאים ואילך.

אבל לעומת עלייתם של הספרים החיצונים ביוונית היתה להם ירידה בעברית. בתחלה ודאי היתה חשיבותם בלשון העברית גדולה בהמשך דורות הרבה: נראה שיחסם של ספרים אלו לגבי כתבי הקדש היה כיוחס של ברייתא (=משנה חיצונה, במד"ר י"ח י"ב) לגבי המשנה. יש רמז שהיו מונים בהם אף את הפסוקים, ממש כמו שהיו מונים בכתבי הקדש¹. על יחס הגון לספרים החיצונים נראה אף מעדותו של יוספוס (C. Ap. I, 8), ואף הוא השתמש בהם בתורת מקור בריסמכא בספרו קדמוניות היהודים.

אולם בדורות הראשונים להתהוותה של הנצרות, כשרבים מקרב היהודים היו מקלקלים ונטפלים על אותה כת, ולא די היה להם במעשה שעשו לעצמם אלא היו שואפים עוד לדחות את אחיהם מן היהדות המקובלת ולמשכם אל תוך חבורתם, ולתכלית זו היו נכנסים ביוכוחים שבהם היו מביאים ראיות של מה בכך לשם חיזוק עיקרי אמונתם מתוך תאות הניצות, לא רק מתוך כתבי הקדש אלא אף מן הספרים החיצונים, היו קדמונינו מתמרמרים על התנהגותם במדה זו ומתוך כך היתה הולכת וגדלה קרירותם ביחס אל חשיבותם של הספרים החיצונים. לבסוף באו לידי כך שנמנו וגמרו לוותר ויתור גמור על הספרים החיצונים המלאים ענין כל כך מן הצד הלאומי והדתי. במעשה זה גרמו להפסקת ההמשך של שלשלת האגדה. כדי להמשיך את החוט היו בעלי האגדה מוכרחים לטוות את רקמתה מחדש מבלי לשים לב כמעט אל פרקי האגדה הקודמת שבספרים החיצונים.

כך הלכו והתפתחו הדברים עד שר' עקיבא הוציא את פסק ההלכה המפורסם שהקורא בספרים החיצונים אין לו חלק לעולם הבא. אף הוא הביא דוגמה להגדרת הלשון של ספרים חיצונים ואמר שהכוונה היא לספרים כגון ספרי בן-סירא (אבל לעומת-זאת אמר ר' יוסי: מילי מעליתא דאית ביה דרשינן להו) וספרי בן-לענא. כמו-כן העבירו רבותינו קו מבדיל בין הספרים החיצונים שנכתבו עד לאותם הזמנים, שאסרו לקרא בהם כל עיקר, ובין הספרים החיצונים שנכתבו מכאן ואילך שאמרו כי הקורא בהם כקורא באגרת, שלהגיון ניתנו ליגיעה לא ניתנו (ע' סנהדרין י"ו י' א').

ויש להעיר שבעיקר החמירו על הקריאה בספרים חיצונים בארץ ישראל, אבל לא כל כך בבבל (כאן אמרו על פסוק מן סירא: ומשולש בכתובים, ב"ק צ"ב ב', וכן הוציאו הירונימוס בלשון scriptura sancta) משום שבא"י היו מינים הרבה (ע' פסחים בבלי ג"ב א'). דוגמה חותכת לכך יש בויתורם על חשיבותה של ספרות-חנן. בשמו של חנן בן מתושלח היו תלויים כמה ספרים. כל אותם ספרי האגדה נוסדו על מה שאירע לחנן הצדיק שנסתלק מן העולם בעודו בחיים, כמו שכתוב (ברא' ה' כ"ד) ויתהלך חנן את-האלהים ואיננו כ"לקח אתו האלהים. במעשה זה מצאו להם בעלי האגדה מקום לקשור יצירות שונות על מה שראו עיניו של אותו צדיק בעולם העליון. וכאן מצאה לה המיסטיקה בית-אחיזה ובית-קייבול לסיפור על הענינים מן הנעשה בשמים ובארץ.

אבל מוטיב זה גופו, שבשר ודם נסתלק מן החיים הארציים בלי שום שינוי ועלה למרום כמות שהוא קיים בעולם השפל ואף מקום נכבד נקבע לו בעולם העליון, שנתעלה להיות יושב בבחינת שרי-הזכרונות על יד בורא העולם, - מוטיב זה חשיבותו היתה מרובה לגבי הנוצרים, שהרי מכאן דווקא אפשר היה להם לשלשל רמזים וסיוע לעניניהם הדתיים שלהם. לפיכך היו מרבים להציק ליהודים ומונים אותם במעשה חנן, וגרמו בהתנהגותם זו שלא רק שביטלו רבותינו את הספרים החיצונים התלויים בשמו של חנן, אלא אף על עצם צדקתו של חנן היו חולקים, למרות הכתוב המפורש שבתורה. ור' חמא בר' הושעיא (במאה

(1) השוה ילקוט רברים תנ"ח: סך הכל (ספר פסוקי תנ"ך) כ"ג אף קצ"ט, מלבד מספר החיצונים.

הג' לסה"ג) אמר בפירוש שחנוך אינו נכתב בתוך טומוסן (τόμος = ספר היחש) של צדיקים אלא בטומוסן של רשעים, ור' אייבו אמר שחנוך חנף היה, פעמים צדיק פעמים רשע, אמר הקב"ה, עד שהוא צדיק אסלקנו (ב"ר).

ואת גופו של הכתוב המפורש על הסתלקותו של חנוך בעודו בחיים הוציאו מידו פשוטו: — המינים שאלו את אבהו. אמרו לו, אין אנו מוצאים מיתה לחנוך. אמר להם, למה. אמרו לו, נאמר כאן [ברא' ה' כ"ד] לקיחה ונאמר באליהו [מל"ב ב' ג'] לקיחה. אמר להם, אם לקיחה אתם דורשים — נאמר כאן [ברא' שם] לקיחה ונאמר ביחזקאל [כ"ד ט"ז] הנני לוקח ממך את מחמד עיניך [במגפה]. אמר ר' תנחומא, יפה השיבם (ב"ר כ"ה א').

על כל פנים, במאות הראשונות לחרבן השני עוד היו הספרים החיצונים מתהלכים בעב, אבל עם אבדן חשיבותם בעיני האומה היו הולכים ונעלמים וכלים מן העולם בין שהיו ספרים של אמונות ודעות, כגון ספרי חנוך, ובין שהיו ספרים היסטוריים טהורים, כגון הס' דברי ימי יוחנן הורקנוס (שמביאהו בעל ס' המקבים א' ט"ז כ"ג—כ"ד, וכבר לא היה ידוע ליוספוס) או ספרים שהיו בגדר של יצירה ספרותית-לאומית.

דוגמה לכך הוא גורלו של הס' ברוך. ספר זה סופרו גופו יעדו לקריאה בשעת תפלת ציבור (א' י"ד). ובאמת זכה שיהא נקרא בישראל יחד עם הקינות שבמגלת איכה בתשעה באב (ע' לקמן עמ' שני"ד): כך מביא בעל הס' תקנות האפוסטולין (Constitutiones Apostolorum). שנכתב בסוריה בסוף המאה הדי' (או בתחלת הה') על סמך מקורות קודמים שהיו לפניו. אבל בתחלת המאה הדי' מעיד כבר הירונימוס (ודאי לפי הידיעות שהיו לו מיהודי א"י) בהקדמת תרגומו לס' ירמיה שספר ברוך אצל היהודים אינו נקרא ואינו במציאות (neo legitur nec habetur). ואף משאר הספרים החיצונים יש שכבר היה לו, להירונימוס, קשה לראותם במקורם העברי. כן, למשל, אע"פ שהוא אומר בהקדמתו לס' יהודית: אצל היהודים נחשב הספר יהודית בין הגנוזים (inter apocrypha), מכל מקום הוכרח כבר הוא גופו לעשות את תרגומו לספר זה מתוך ספר ארמי, שהיה יהודי מתרגם לו מארמית לעברית והוא מתרגם לרומית מעברית, — משמע שכבר לא היה בידו למצוא לו ספר עברי לשם עבודתו. כמו-כן תרגם את הס' טוביה מארמית ולא מעברית. וכבר כתב אוריגינס (ע' Swete, Introd. 273) שאין היהודים מוחשיבים ספר זה.

היו ספרים שמרוב חביבותם על העם קשה היה לו להפרד מהם והם האריכו ימים בתוך האומה יותר מן הספרים האחרים. כן מצינו לאותו הירונימוס אומר (Ep. LXXVIII, ad Fabiolam mansio 18) בדבריו על פירוש השם רָפָה (במד' ל"ג כ"א): עד כמה שזכרוני מגיע איני יודע אם מצאתי מלה זו במקום אחר בכה"ק של העברים, חוץ מבספר האפוקריפי שהיוונים קורין לו λεπτή, כלו' בראשית זוטא (=ספר היובלים). ושוב הוא רומז (באותה אגרת mansio 24) לספר היובלים בכנותו אותו בשם ספר בראשית מן הגנוזים (apocrypho Geneseos volumine).

הוי אומר שס' היובלים היה מצוי עדיין אצל בני ארץ ישראל ואף ניתן לו להירונימוס לקריאה.

ובהמשך הזמן נתנכרו החיצונים כל כך עד שכשנודמן לרז"ל ספר חיצוני כבר היה להם הענין למאורע ארכיאולוגי חשוב: שלח ליה רב חנן בר תחליפא לרב יוסף, מצאתי אדם אחד ובידו מגילה אחת כתובה אשורית ולשון קדש. אמרתי לו, זו מניין לך. אמר לי, לחיילות של פרס נשכרתי ובין גנזי פרס מצאתיה. וכתוב בה, לאחר ד' אלפים ומאתים ותשעים ואחת שנה לבריאתו של עולם העולם יָפָם, מהן מלחמות תנינים, מהן מלחמות גוג ומגוג, והשאר ימות המשיח, ואין הקב"ה מחדש את עולמו אלא לאחר שבעת אלפים שנה (סנהד' צ"ז ב').

מציאותו ותכנו של אותו ספר חזון (אפוקליפסיס) עשו רושם גדול על רב חנן בר תחליפא עד שלא יכול להתאפק וכתב על כך אל רב יוסף! –

כך נדחו מבית חייהן הרבה יצירות לאומיות-דתיות שהיו ממלאות בספרות ישראל ובמחשבת ישראל תקופה שלמה, הזמן שבין אחרוני הספרים שבמקרא ובין הראשונים שבספרות התנאים. והרי אותה תקופה – כארבע מאות שנה – כבירה היתה במומינטים החשובים שחלו בהתפתחותם של חיי המחשבה והעיון שבישראל, הן בשרשים, כגון התבצרותה של אמונת היחוד המוחלטת ביהדות והתעקרותו של יצר עבודה זרה מן העולם הישראלי, והן בענפים, שכמה פרטים קבלו צורה בולטת, כגון אמונת המשיח ותחיית המתים וכיוצא בהם. כל אלו העניינים מצאו להם ביטוי מלא בספרות החיצונית דוקא, שבאותה תקופה נסתמנו לה לאומה ההכנות וההכשרות לחיי עולם.

אבל קשה היה להשלים עם הרעיון על העדרם של הספרים החיצונים, ולפיכך היו הדורות הבאים מכניסים במקומם יצירות חדשות בצורה של מדרשים קטנים וגם גדולים, שבעצם היו אף אלו מתעסקים כמעט בכל אותם העניינים שהיתה הספרות החיצונית מלאה אותם, אלא שכל אלו החדשים ברוח אחרת ובכוון אחר נאמרו וחותם זמנם המאוחר הוטבע עליהם. ואילו הספרים החיצונים גופם עטופי לבוש יווני נתגלגלו ובאו לידי נכרים לבין אומות שונות, בתרגומים ובתרגומים מתרגומים, וכל המעצן בגורלם יאמר: גורלם של ישראל סימן לפרי רוחם.

ה. על גלגולם של הספרים החיצונים אצל הנוצרים.

למן אותו פרק שהיהדות ויתרה מכמה טעמים על חשיבותה של הביבליה היוונית מיסודו של תרגום הע' והניחתה ברשותם של הנוצרים לדורות נשתקצו אצלם, יחד עם הביבליה, אף הרבה מן הספרים החיצונים, הן מן המתורגמים מעברית ליוונית והן מן הכתובים מלכתחלה יוונית. מן הביבליה היוונית העבירו להם הנוצרים את הספרים החיצונים אף אל הביבליה הרומית, ואף לביבליות שבשאר לשונותיהם.

הם היו קורין לאותם הספרים החיצונים שביבליה היוונית בשם ספרים אפוקריפיים ($\alpha\pi\acute{o}\kappa\rho\upsilon\phi\alpha \beta\acute{\iota}\beta\lambda\iota\alpha$ = ספרים סודיים או נסתרים, נגזר מן הפעל $\alpha\rho\acute{\upsilon}\pi\tau\tau\epsilon\iota\nu$), כלומר ספרים שאינם ניתנים לקריאה לעם מחמת חכמת הנסתר שבהם, שהיא קדושה ביותר או עמוקה ביותר (מעין מעשה בראשית ומעשה מרכבה לרז"ל). התאר אפוקריפיים שניתן להם לשבח ניתן (ולא כמו שהושאל במשך הזמנים הלשון אפוקריפי לגנאי, היינו לדבר שהוא מזויף או אפיקורסי מעיקרו). כן, למשל, מצינו התאר אפוקריפוס בשער של ספר קדוש המיוחס למשה (משערים, שספר זה הוא מן המאה הא' לסה"נ, הר"ל Dietrich, Abraxas, 169) בזה הלשון: ספר קדוש למשה אפוקריפי ($M\omega\sigma\acute{\epsilon}\omega\varsigma \acute{\iota}\epsilon\rho\acute{\alpha} \beta\acute{\iota}\beta\lambda\omicron\varsigma \alpha\pi\acute{o}\kappa\rho\upsilon\phi\omicron\varsigma$). ויש כאן מבחינת מה שנאמר בדניאל י"ב ד': ואתה דניאל קחם הדברים ונתתם הספר עד-עת קץ ישטטו רבים ותרבה הדעת (כיוצא בזה נאמר בחנוך א' צ"ג י' ובעליית משה א' ט"ז – י"ז).

לפי זה יצא שהספרות הביבליית נתחלקה לשנים: החלק האחד ירוץ בו כל קורא מן העם והחלק האחר לא נועד אלא לנבחרים (והשוה חזון עזרא י"ד מ"ז-מ"ח על הספרים שרק ראויים מותרים בקריאתם ועל הספרים שאף לבלתי ראויים ניתנו).

בהמשך הזמנים הושאל התאר אפוקריפיים אף לספרים שהיו בבחינת טפלים ועומדים במדרגה שניה לגבי ספרי המקרא. כן, למשל, מבדיל אוריגינס (Comm. in Matth. 18, XIII, 57) בין ספרים שנקראים בציבור ובין ספרים אפוקריפיים.

אבל דבריו אלו של אוריגינס רק דברים בעלמא הם, כלומר דרך דרוש היה מבחין הוא וכיוצא בו בין ספרים קנוניים ובין ספרים בלתי קנוניים, ולמעשה היו אצלם כל

הספרים כולם קדושים מבלי שיבחינו כלל בין אלו לאלו. הספרים החיצונים היו מושכים את לב הקוראים בפרטים המעניינים שבסיפוריהם על המאורעות ועל האישים המפורסמים שבספרי המקרא. שם, בספרי המקרא, המאורעות והאישים נזכרים בקיצור וברמז עד כמה שהיה צורך בהזכרתם לשם ההמשך הכללי, ואילו בספרים החיצונים מסופר עליהם בפרטות ובאריכות יתירה. הרי מה שנעלם בהיסטוריה שבספרי המקרא נגלה כאן לפרטי פרטיו: על אדם וחיה, למשל, ניתנו אף היום והשעה של חטאם ופרטי חייהם לאחר שנטרדו מגן עדן. או שניתנו הפרטים על חיי האבות, או הידיעות על מה שעתידי לבוא באחרית הימים ובעולם הבא, וכיוצא בהם באלו העניינים. ועוד חשיבות נודעה לאותם העניינים שלא סופרים סתם, אלא גדולי עולם ומן הראשונים דוקא, כגון חנוך ואברהם ומשה ושלמה, מספרים עליהם. חוץ מזה, עוד יש שם, בספרים החיצונים, כמה דברים מעולים בחקירה ובמסור ובמדות. כל אותו החומר מענין היה ומלבב לא רק לתאבי דעת אלא אף לקוראים סתם מתוך סקרנות.

ומוזר הדבר שאף בבחינת היחס המקומי לאותם הספרים ניכרת אצל הנוצרים השפעתם של היהודים, בעלי הספרים.

אותם הנוצרים שהיו קשורים בארץ ישראל, ומשום כך היה עסקם בכתבי הקדש במקורם העברי, כגון אפריקנוס והירונימוס, היו רואים את הספרים החיצונים כספרים ממדרגה שניה, כאפוקריפיים, אם גם היו סבורים שהקריאה באלו הספרים מביאה תועלת גדולה בתיקון המוסר והמדות (הירונימוס אומר שהאפוקריפין מועילים לתיקון ההמון – ad aedificationem plebis) והיו קורין להם בשם ספרים של הכנסיה (eclesiastici)¹. והוא ההבדל שעשה הירונימוס בין ספרים קנוניים (libri canonici) ובין ספרים של הכנסיה (libri ecclesiastici). ואע"פ שהוא, הירונימוס, גופו הכניס כמה מן הספרים החיצונים אל תרגומו לכתבי הקדש², מכל מקום אמר בפירושו³ – ועלינו לידע שכל ספר מחוצה להם (כלו לכתבי הקדש) נכנס לאפוקריפיים. –

כך היה סבור הירונימוס, תושב ארץ ישראל. אבל הנוצרים היוונים, כגון אוריגינס וקלימינס, היו מכבדים את הספרים החיצונים בתארים כגון כתבי הקדש, בעלי רוח הקדש. יחס כזה היה שורר אף בכנסיה המערבית, כגון אצל אבגוסטינוס שהעמיד את הספרים החיצונים במעלה שוה לכתבי הקדש, אלא שהוא חילק את החיצונים גופם לשתי מחלקות: ספרים שנתקבלו אצל כל הכנסיות. והם גדולים במעלה, וספרים שלא זכו להתקבל אצל כל הכנסיות.

ו. על הספרים החיצונים שהלכו לאיבוד.

ברירה זו שעשו בעלי הכנסיה הנוצרית, שהבדילו בין ספרים חיצונים ממדרגה ראשונה לבין ספרים חיצונים ממדרגה שניה, העמידה בסכנה כמה מן הספרים החיצונים שהלכו לאיבוד מחמת שהיו נחשבים בין נחותי דרגה. יש מאותם הספרים האבודים שנשתייר להם זכר או לכל הפחות שם בשני מקורות: א) בציטטות המועטות שהביאו מהם אבותיה הראשונים

(1) בפעם הראשונה נמצא תאר זה אצל רופינוס (מת 410).

(2) הוא הכניס לתוך תרגומו את הספרים הללו; תפלת מנשה, ס' ברוך, אגרת ירמיה, חכמת שלמה, חוספות לאסתר, חוספות לדניאל, עזרא החיצוני, חזון עזרא, מקבים א' וב', בן-סירא, טוביה ויהודית. –

3) Prologus galeatus: ut soire valeamus, quidquid extra hos est inter apocrypha esse ponendum. –

של הכנסיה הנוצרית (רוב הציטטות הוא אצל היוונים ומיעוטן אצל הרומיים), ב) ברשימות הספרים שנאסרו לבוא בקהל. כשראו בעלי הכנסיה הנוצרית צורך לחוות דעתם על הספרים, אילו מהם מועילים למאמיניהם ואילו אינם מועילים, חיברו לכך רשימות מיוחדות לספרים המתרים והאסורים. מאותן הרשימות הגיעו אלינו ג' יווניות, אחת רומית ועוד כמה בלשונות אחרות, ביחוד בארמינית. באחת הרשימות היווניות ניתן לגבי שמו של כל ספר אף מנין השורות (Stichoi) הנמצאות בו (הסופרים היו מקבלים שכר העתקה לפי מנין השורות, שהיו כמדת השורות שבהומירוס, היינו ליד—ל"ו אותיות השורה), ועל שם כך היו קורין לרשימה ממין זה בשם Sticho-metros (=מדת השורות). מתוך רשימה זו אנו עומדים אף על ערך כמותו של כל ספר וספר מן האבודים¹.

ז. על יחס הנוצרים בדורות המאוחרים לספרים החיצונים.

על כל פנים, אותם הספרים שמולם גרם להם להתקיים בעולם היו רווחים ונכבדים אצל הקוראים הנוצרים לכל כתותיהם. גם הקתולים הכריזו בוועידתם שבטריאנט (1546) חרם על מי שלא יחשיב את הספרים החיצונים לכל חלקיהם כפי שנתקבלו בכנסיה ונכללו בוולגאטה הקדומה, וגם הפרוטיסטנטים הודיעו שהספרים החיצונים מצטרפים אל כתבי הקדש שבעברית: לותר הכניס את הספרים (חוץ מעזרא החיצוני וחזון עזרא) מתוך הוולגאטה אל התוספת שביבליה שלו (1534) ורשם בתחלתם: „אפוקריפין—הם הספרים שאינם חשובים ככתבי הקדש ובכל זאת מועילים הם וטובים לקריאה“.

כך היה היחס מצד הכנסיה הדתית. אבל מן הצד המדעי לא היו מתעסקים בספרים החיצונים כלל עד לאמצע המאה הי"ט. באותו פרק נתעוררה באירופה השאלה אם הספרים החיצונים ראויים להיות מצורפים אל כתבי הקדש. פולמוס גדול היה אז: הללו מתירים והללו אוסרים. פולמוס זה הביא את אנשי המדע, ביחוד בגרמניה, לידי חקירה בערכם של אותם הספרים. מזמן לזמן היו מופיעים מאמרים וספרים במקצוע זה. הענינים היו תולכים ומתפתחים עד שזכה המקצוע של החקירה בספרים החיצונים לתפוס מקום חשוב במדע הכללי של חקירת המקרא.

ח. היחס אל הספרים החיצונים בספרות העברית המאוחרת.

בדורות הבינונים היו חכמי ישראל הוגים בספרים החיצונים ומוציאים מהם חומר לעבודתם הספרותית.

הספר הרווח ביותר בתקופת בעלי התלמוד היה ס' בן-סירא, שהיה מצוי עוד זמן רב, כנראה, במקורו העברי. נראה שגם משאר הספרים היו נמצאים עוד בידם ספרים בעברית. ואם מן ההקדמה שבראש ס' רפואות שנקרא על שם אסף הרופא (חי במיסופוטמיה בסוף המאה ה'ט') הכוללת תולדות הרפואה למימי קדם ושטופרה השתמש לכך בעיקר בפרק י' מס' היובלים²) אין בידנו להכריע על האבטינטיות של אותה הקדמה, שנראית כתובה בידי של אחד מתלמידי אסף הרופא, ועל השימוש בס' היובלים בנוסח עברי או באחד התרגומים, הרי מדברי אחד מתלמידיו של רס"ג המזכיר „ספר היובלות שהביא אלפיומי רב סעדיה גאון מספרי הישיבה (שבאלפיוס?)“ נראה מן הלשון ושמו של הספר שאותו הספר בעברית היה כתוב (השאלה היא רק אם היה אותו נוסח כנוסח ס' היובלים הכושני)³.

(1) ע' על כל זה בס' M. R. James, The Lost Apocrypha of the O. T., London 1920.

(2) ע' 8—6. L. Venetianer, Asaf Judaeus.

(3) ע' פירוש על דברי הימים מיוחס לאחד מתלמידי סעדיה גאון, מוצא לאור בדפוס ע"י רטאל

שוב מצינו לבעל מדרש תדשא¹) ולבעל מדרש ויסעו או ספר מלחמות בני יעקב²) שהשתמשו הרבה בס' היובלים ובצוואות השבטים.

על כל פנים הדורות הבאים אחר אלה היו משתמשים בספרים החיצונים מתוך תרגומים לועזיים, וכבר הביע בעל ס' הזהר³) את צערו על כך, כלומר על אבדן הנוסח העברי והצורך להשתמש בתרגומים: רבי שמעון אמר, אילו הוינא שכיח בעלמא כד יהב קודשא בריך הוא ספרא דחנוך בעלמא וספרא דאדם אתקיפנא דלא ישתכחון ביני נשא, בגין דלא חיישו כל חכמאן לאסתכלא בהו וטען במלין אחרנין לאפקא מרשו עילאה לרשו אחרא, והשתא הא חכמי עלמא ידעין מלין וסתמין לון ומתקפי בפולחנא דמאריהון. —

יש מהם מחכמינו שהיו מתיחסים אל הסופרים החיצונים בשלילה ויש מהם — בחיוב. כן, למשל, מצינו לרשב"ם שהוא מתיחס בשלילה אל הספרים החיצונים: „ואין לחוש לספרים חיצונים“ (שמות ד' י"א, והשוה ג"כ דברי ראב"ע בשמות ב' כ"ב, ד' כ'). אבל רמב"ן היה לו יחס חיובי אל הספרים החיצונים, והוא השתמש בתרגומם הסוריים בהקדמתו לפירוש התורה הביא דברים מס' חכמת שלמה ובפירושו לדברים כ"א י"ב הזכיר ס' שושנה (הוא קורא לו ס' מגלת שושן), שניהם מובאים אצלו דבריהם בסורית. ממקום אחר בפירושו נראה שעדיין אף בספר או ספרי המקבים. ודאי ג"כ בסורית.

כמרכ"ן היו משקיעים בעלי הכרוניקות בספריהם סיפורים מתוך הס' החיצונים, כגון ס' יוסיפון וס' ירחמאל וס' יוחסין, ואחרים.

בזמנים שונים נעשו אף נסיונות לתרגם ספרים מן החיצונים לעברית. התרגומים נעשו על הרוב מן הרומית, ויש שנעשו מתרגום שבלשון מאוחרת, כגון הגרמנית. מס' מקבים הראשון הגיע אלינו קטע של תרגום שהמתרגם שילב לתוכו אף פרטים מתוך הספר השני. תרגום זה נעשה לפני ראשית המאה הי"ב⁴).

מס' טוביה נדפסו בקושטאנדינה שני תרגומים (בש' 1516 ובש' 1519 בתוך ס' מעשיות). מענין הוא ששנים מגדולי התאולוגים הנוצרים, שידעו עברית, היו סבורים שהתרגומים הללו אינם אלא גופו של המקור העברי, ולפיכך נודרו כל אחד מהם והוציא הנוסח שבא לידו עם תרגום רומי בצדו: סיבאסטיאן מינשטר הוציא ס' טוביה עם תרגומו הרומי ועם הערות פעקים (בסיליאה 1549, 1542) ופאגיוס אף הוא הוציא את הנוסח השני עם תרגומו הרומי (איסנה 1542, ובשער הס' כתב בפירושו: *ut is adhuc hodie apud iudaeos invenitur*). אח"כ נדפסו שני הנוסחאות שוב בפולילגוטסה (בש' 1657).

חוץ מאלו יש עוד נוסח של תרגום עברי לס' טוביה שפרסם גאסטר⁵). מס' יהודית נעשו כמה תרגומים: האחד נדפס בקושטאנדינה 1519 (ושנית בוויניציה 1544) ושני — בוויניציה (בערך 6—1651)⁶) בספר מעשה יהודית ודניאל (כל' מעשה בל והתנין), ועוד תרגום שלישי נעשה (בש' 1679) ע"י עקיבה לוי מהאלבירשטאדט ונדפס בברלין 1766 (יחד עם תרגום לעברית-טיטש מאת מאיר בן אשר כץ ועם מגלת אנטיוכס). חוץ מאלו נעשו הרבה קיצורים מס' יהודית, למן הקיצור שנמצא בס' חיבור יפה

1) ע' אברהם אנטונין, מקדמוניות היהודים, ווינא תרמ"ז. —

2) הוציאו יעקב בצלאל ליטירבאך בקובץ מאמרים לזכרון רצ"ם חיות, ווינא תרצ"ג. —

3) זהר לבראשית ע"ב ב'. —

4) כך העלה חולסון בהקדמתו לקטע זה שהו"ל בשם „שריד ופליט“ בקובץ על יד של „מקצצי נרדמים“

5) (ברלין תרנ"ו—תרנ"ז). —

6) ע' ספרו 1—14, III. Studies and Texts. —

7) ע' קטלוג בודליאנה למטיינשניידר No. 1340. —

מהישועה לר' נסים בן יעקב ובס' ירחמאל ועד ההרצאה החפשיית שבס' חמדת ימים (בפרק של הנוכה).

ויש להעיר שר' עזריה מן האדומים (מאור עינים פרק נ"ו) מבחין בין מגלת יהודית שבעברית ובין מגלת יהודית עצמה המקובלת לנוצרים.

חוץ מן התרגום שבס' יהודית (כאמור לעיל), הכניס אף ירחמאל את התוספות לס' דניאל (תפלת שלשת הבחורים ומעשה התנין) לתוך ספרו בתרגום ארמי¹. כמרכן הכניס לספרו תרגום עברי לצואות נפתלי בן יעקב².

בפתיחה לתרגום של תוספות ס' דניאל כתב ירחמאל: – ועתה אעתיק חסרון ההודאות והשירים אשר היללו ושבחו שלשת הבחורים, שמצא תודוס³ שאינו בכ"ד ספרים. ודין הוא סידרא די סדר בסידריה תודוס גבר חכים די פתר ביומוהי דקומודוס מלכא דרומאי, דהא לא אישתכח בספרא דעבראי, אילהין מן שבעים סבייא די פתרו סיפרא דאורייתא עם אלעזר כהנא רבא, דאיתקטיל ביומוהי דאנטיוכוס שחיק טמייא, די פתרו כל אורייתא ביומוהי דתלמי מלכא דמצראי. ואף גובריא אילין תרין די שמהתהון סומכוס ועקילס די פתרו ביומוהי דאדריינוס מלכא הוו מן פותרנייא ואקילס הוא אונקלוס. ודין הוא סידרא די לא כתיבא בסידרא דעיבראי דהא תודוס אשכחא. –

מתוך פתיחה זו נראה שירחמאל, שסופר עברי היה, הוציא את התרגום הארמי מתוך ספר ארמי או סורי וקבעהו בספרו כמות שהוא.

חלום מרדכי והתוספות למגלת אסתר תרגם מרומית ר' יעקב בן מכיר⁴. אף אגרת אריסטיאס מרומית ניתרגמה ע"י ר' עזריה מן האדומים, שהדפיסה בספרו מאור עינים⁵.

אבל ביחס לאגרת אריסטיאס נראה שבין היהודים היתה רווחת סברה שהאגרת היא יצירה נוצרית, כמו שמשמע מדבריו של בעל שלשלת הקבלה⁶:

– בימיו (של יוסי בן יוחנן איש ירושלים) היה אלעזר הזקן כ"ג שכתב לו טולומיאו מלך מצרים שישלח אליו זקנים להעתיק התורה מעברית ללשון יוונית, והנוצרים השימו כל המעשה הזה בספר בפני עצמו ותלו אותו במנין הביבייה (Bibbia) שלהם וקראוהו אריסטיאו. –

ביחוד התחילו מתעניינים בספרים החיצונים בתקופת ההשכלה. הראשון היה נפתלי הירץ וויזל שפרסם תרגום הס' חכמת שלמה ואף פירוש גדול בשם רוח חן כתב לו⁷.

יהודה ליב בן-זאב תרגם מסורית את הס' בן-סירא⁸, ואף מגלת יהודית הוציא לאור בעברית ועברי-טייטש עם פירוש עברי⁹.

(1) ע' גאסטר, שם 21–16. –

(2) שם 30–22. –

(3) כוונתו לתאודוסיין המתרגם היווני של מקרא. –

(4) ע' בית המדרש ללילינק, חדר ה'. –

(5) מאור עינים, מנסובה של"ד–של"ה. –

(6) שלשלת הקבלה, וויניציה שמי, דף כ"ג א'. –

(7) ס' חכמת שלמה. [ברלין] 1780. –

(8) חכמת יהושע בן-סירא נעתק בלשון עברי ואשכנזי ותרגום ארמית עם ביאור, ווינא 1814 (מתוורח ב',

וינא 1828). –

(9) מגלת יהודית... נעתק ללשון עברי ומתורגם אשכנזית ומבואר, ווינא 1819. –

ב"בכורי העתים" (1) נדפסה תפלת מנשה בתרגום אנונימי. אחריהם בא יצחק ויקיל פרינקל איש המוניא (=המבורג) והוציא בשם כולל, כתובים אחרונים" קובץ הספרים החיצונים שהנוצרים קורין להם בשם אפוקריפין. בשער הספר כתוב: "כתובים אחרונים הנודעים בשם אפוקריפא אשר לא נדעו לישראל מימי הכתבם (2) עד היום הזה ועתה העתיקם מלשון יון לשפת עברית ויוציאם לאור יצחק זקיל פרענקיל איש המוניא, שנת תק"ץ לפ"ק".

אחר השער יש הקדשה לג' אנשים: לגיוניוס החכם מן הנכרים, לישראל קלייא חתן המחבר, ועם השנים השלישי נכבד אשר חכמתו עמדה לי במלאכה הזאת סופר נאמן הוא בקהל עם וחננו אלהים רוח דעת עצה ובינה חכמתו תאיר כשמו רב מאיר המכנה בן־עסלוי נ"ו. אין פרינקל אומר מה היתה עזרתו של מאיר בריסלו בעבודתו. ובאמת נראה שהשנים האחרים, גיוניוס וקלייא, אף הם חכמתם עמדה לו, שהרי אין שום הקדמה עברית בתחלת הספר, אלא הקדמה רומית ארוכה (שבעה עמודים) דוקא, ובאותה הקדמה נאמר שהאפוקריפין לא נכתבו כלל בעברית, ממש כמו זינד־אוויסטה והקוראן, ומבחינה זו בלבד הוא משיג על נפתלי הירץ וויזל, שהוא היה סבור בתומו שהס' חכמת שלמה נכתב באמת על ידי שלמה המלך. שוב יש בהקדמה מקום שמדובר בו על התועלת שיביא הספר לתלמידים מן הנכרים הלומדים עברית שיוכלו להתרגל בו בקריאה עברית. מתוך כל זה נראה שההקדמה נכתבה לא ע"י יהודי, אלא ע"י נכרי דוקא, ויש לשער שבעל ההקדמה הוא גיוניוס. ועל סמך הסברה שהאפוקריפין לא נכתבו מעולם עברית נטל המתרגם רשות לעצמו למטר תרגומו בדרך פראפרסה ובסגנונם של בעלי המליצה מן המשכילים. והתרגום לא נעשה מן היוונית, כנראה מהרבה מקומות. ומה שכתוב בשער שתרגם מיוונית (ועל ס' טוביה נאמר בהקדמה שנתרגם לא מיוונית, אלא מרומית, מחמת שביוונית יש בו בספר זה חזרות מיותרות) אולי אין זה אלא לתפארת המלאכה והמליצה, ואפשר שאחד משני עוזריו היהודים הכשילהו, שהיה סבור שהוא יודע יוונית.

יותר מפרינקל הצליח בעבודתו שלמה פליסנר. כשהיה בן י"ז נתקנא בוויזל ובכנזאב ואמר לתרגם שאר הספרים החיצונים ותרגם אחדים מהם מתוך הביבליה הגרמנית. אח"כ ראה שעבודתו זו לא תצליח וגמר בדעתו לעשות כבן־זאב ולתרגם מן הסורי שבפולילגוטה. לתכלית זו למד סורית ואף ערבית קצת ותרגם אותם הספרים שוב מסורית.

ז' אדר תקע"ז פרסם "מודעה גדולה" בעברית וגרמנית על קבלת חתימה על הספרים החיצונים בעברית. אבל חותמים לא היו והענין נשתקע. בשנת תקע"ט הוציא את התוספות למגלת אסתר בתרגום גרמני. ורק בש' תק"ב כשיצא ממקומו לאסוף חתומים על ספר שהיה בדעתו להוציאו ושהיה כולל ענינים שונים העירוהו רוב החתומים על הצורך להוציא אף את הספרים החיצונים, ואז החליט להוציאם בארבעה חלקים. אבל בינתיים שמע שפרינקל הוציא את ספרו "כתובים אחרונים" ורפו ידיו. ורק לאחר שעייין בספרו של פרינקל והכיר שמקום הניח לו להתגדר בו, משום שפרינקל "היה כמחבר ולא כמעתיק", ואף ראה - כך משמע מדבריו - שפר' לא תרגם מכלי ראשון. והוא באותו הזמן כבר הספיק ללמוד אף את היוונית ולתרגם מתוכה שנית אותם הספרים (חוץ מאגרת ירמיה ותפלת חנניה מישאל ועזריה ושירתם) שכבר תרגמם פעמים - פעם מגרמנית ופעם מסורית.

אולם אחר כל התאמצותו לא נתקיימה מחשבתו בידו להוציא קובץ הספרים החיצונים בפני עצמם, אלא אחדים מן הקטנים שבהם פרסם בקובץ נזילים מן לבנון (2) הכולל חידושי תורה ושירים ודרשות. הספרים שהדפיס בקובצו זה הם: ברוך א' וב', אגרת ירמיה, תוספות לס' דניאל, תפלת מנשה ותהלים קנ"א.

(1) בכורי העתים, כרך ה' 1824 (עמ' 12 ואילך). -

(2) ספר נזילים מן לבנון, חלק ראשון (יותר לא יצא), ברלין 1833. -

כך נשאר הקובץ „כתובים אחרונים“ של פרינקל יחידי בספרות העברית ונדפס כמה פעמים (בתיקונים בלשון ובניקוד מצד המדפיסים) בכמותו, עד שבא המדפיס יצחק גולדמאן והוסיף עליו (בתרגום מגרמנית) את הספרים: אגרת ברוך אל עשרת השבטים ומזמור קנ"א על נצחון דוד במלחמתו עם גלית.

המדפיס גולדמן היה סופר בן-תורה ובקי בספרות ולפיכך כדאי לעמוד על יחסו אל הספרות החיצונית.

הוא היה מחשיב הרבה את הספרים החיצונים והיה שואף להכניסם אל תוך הסביבה של הקוראים בבחינת ספרי קדש. דבר זה, אם לא בפירוש אמר, נראה על כל פנים מהשתדלותו להדפיס את הספר בצורת תנ"ך עברי. ומכיון שלא היתה לו הוצאה עממית יפה מן התנ"ך העברי, חוץ מן התנ"ך הקטן של הוצאת החברה הביבליית שנופץ הרבה בעולם, לפיכך ראה צורך לחקות אותה ההוצאה בכל, לא רק בתבנית ובאותיות, אלא אף בכתבות רומיות בצדן של העבריות לשמות הספרים בראש כל עמוד ועמוד ואף ברשימה של שמות הספרים שבראש הקובץ ובציוני הפרקים והפסוקים בכל הפרטים¹.

ומכל מקום, מצד אחר, אופיים הם דבריו בהערתו לפני הספרים שהוסיף הוא על הקובץ של כתובים אחרונים:

— עד פה באו ספרי האפוקריפי הנעתקים ברוב הלשונות הישנות והחדשות. ולהשלמת ההדפסה החדשה הזאת הוספתי בזה העתקת אגרת ברוך אשר שלח לגלות עשרת השבטים ע"י שלמנר מלך אשור, כפי שנמצאה בלשון ארמית (זיריש) לבדה. ועוד מזמור אחד כעין מזמורי תהלים נמצא בתנ"ך הגדול (בפוליגלוטה) בסוף תהלים, בארבע לשונות קדמוניות, יונית ארמית ערבית כושית.

הרב הדאק' קאסעל העתיק מיונית לאשכנזית עוד ספר עזרא ג' (ספר נחמיה יקרא בכל העמים עזרא ב') גם ספר חשמונאים ג', ואמרתי בלבי להעתיקם ג"כ לעברית ולהדפיסם. אבל בדקתי אחריהם ומצאתי ספר עזרא ג' כלו מלוקס, ראשיתו מן דה"ב ל"ה בפסח יאשיהו עד סוף ד"ה, ואח"כ יתחיל מן תחלת עזרא ומעתיק והולך באיזה שינויים קטנים, ואח"כ באים דברים מן נחמיה (עזרא ב'), וכן מדלג מזה לזה, ומסיים בנחמיה ח' פסוק י"ב. כי הבינו בדברים אשר הודיעו להם. ומאשר אין בו כל חדש נחמתי מלהעתיקו. וכן ס' חשמונאים ג' מלא ספורים מגוזמים, ולא לחנם שטמו ידיהם ממנו המעתיקים לרוב הלשונות. —

אף נכרים היו במתרגמים לעברית: ס' ברוך נתרגם ע"י Kneucker הגרמני (1879) ואנטונין הרוסי (1902), ומזמורי שלמה נתרגמו ע"י פראנץ דליטש (התרגום נמצא בכ"י באוניברסיטה שבלפיסה) וע"י פראנקינברג (1896).

אחר הקובץ של „כתובים אחרונים“ הופיעו כמה ספרים בודדים, מהם תרגום מתוך תרגום² ומהם תרגום מתוך המקור³. אבל שום נסיון לא נעשה להוציא את הספרים החיצונים בקובץ שלם ובשיטה מדעית. אמת, מפעל כזה אי-אפשר היה שֶׁנַּעֲשֶׂה כהוגן בומן הקודם, שהרי רק בעשרות השנים האחרונות נעשו מהדורות בקרתיות לגופם של כמה מן הספרים. רק עכשיו נעשה הדבר אפשרי ובכחות משותפים של כמה מאנשי המדע יוצאים בזה הספרים החיצונים מכונסים כלם בשני כרכים: א) הספרים המתיחסים בצד מן הצדדים אל

(1) כתובים אחרונים... ונוסף עוד מה שלא היה בראשונים... וארשה בדפוס ר' יצחק גולדמאן ג"י, שנת

תרמ"ו ל"ק.

(2) כגון ס' היובלים מאת ש. רובין (וינא 1871, מגרמנית) חזן הסבילות מאת יהושע שטיינברג (וארשה

1887, מגרמנית) ס' תנך מאת גולדשמיט (כרלין 1892, מגרמנית).

(3) כגון תהלות שלמה ועליית משה מאת א"ש קאמיניצקי (בהשלח, כרכים י"ג וס"ו).

תורה נביאים וכתובים, ב) ושאר ספרים שאין לתלותם במחלקה מן המחלקות שבכתבי הקדש לא מצד התכן ולא מצד היחוס לאחד האישים שבמקרא.

ט. על שיטת הסידור הנכונה לספרים החיצונים בעברית.

בין הנוצרים מקובלת חלוקת הספרים החיצונים לשתי מחלקות: אפוקריפין ופסיבדאפיגרפין. בשם אפוקריפין (*ἀποκρυφα*) הם מכנים (למן תרגומו של לותר, כשהדפיסו אותם הספרים בסוף הביבליה שלו) את הספרים שנתקבלו בוועידותיה של הכנסייה הנוצרית בבחינת ספרים מועילים לתיקון המוסר, ולשאר הספרים החיצונים נהגו לקרא בשם פסיבדאפיגרפין (*ψευδευγράφα*=מיוחסים), כלו' ספרים המיוחסים לאדם גדול שבאמת לא הוא כתבם כלל. אבל חלוקה זו בעצם אין לה שום זכות לקיום, שהרי אין הבדל, למשל, בין הספר חכמת שלמה, הנחשב אצלם בין האפוקריפין, ובין הספר מזמורי שלמה, הנמנה לגבם בתוך הפסיבדאפיגרפין, כאילו באמת אפשר להניח שהס' חכמת שלמה נכתב בעצם ידו של שלמה והס' מזמורי שלמה הוא רק מיוחס לשלמה.

ויש מחכמיהם שהרגישו הזרות שבחלוקה זו, ולפיכך סידרו את הספרים לפי אלפבית, כלו' לפי האות הראשונה שבשמות הספרים.

אפשר היה לחשוב עוד על חלוקת הספרים לפי הלשון העיקרית שבה נכתבו, היינו להבחין בין הספרים שמלכתחלה נכתבו עברית, אלא שהם מצויים עכשיו בתרגום ובין הספרים שמעיקרם יוונית נכתבו. או לעשות את החלוקה לפי ארץ מולדתם של הספרים: אותם שנכתבו בארץ ישראל, והם עברית נכתבו, ואותם שנכתבו בחוצה לארץ, והללו יוונית נכתבו. אבל משתי החלוקות הללו, שבעצם הן ממין אחד, אי אפשר לאחוז אף באחת, שהרי עדיין לא הכריעו חכמים על הלשון העיקרית של כל ספר מן החיצונים ועל ארץ מולדתו. ואף בסדר כרונולוגי, לפי זמן כתיבתם של הספרים, לתחום להם תחומין ולומר, למשל, שאלו לפני תקופת החשמונאים ואלו בתוך אותה תקופה ואלו לאחריה נכתבו, אי אפשר לערוך את הספרים, משום שאין בידנו לברר בדיוק לגבי כל ספר וספר את הזמן שבו נכתב. כמו־כן קשה לחלק את הספרים למחלקות לפי תכנם – כגון למחלקות של היסטוריה, חזון ודברי מוסר, – שלא דבר קל הוא לעשות חלוקה פרטית ולהכריע, למשל, בין דברי היסטוריה לדברי אגדה, או בין דברי מוסר ודברי שיר, וכיוצא בכך.

לפיכך נראית לנו דרך חדשה לסידורם של הספרים החיצונים, והדרך החדשה ישנה היא, משום שהיא קרובה להגיון המקובל שבמסורת ישראל, – היינו לערך את הספרים על הסדר המקובל בישראל בקובץ ספרי תנ"ך. כל ספר וספר יתכן להכניסו למחלקה המתאימה לו אם מצד הענינים הכלולים בו אם מצד האיש שאליו מיוחס אותו ספר.

לפי שיטה זו נסדרו בזה הספרים החיצונים בכלל בארבע מחלקות: א) לתורה, ב) לנביאים, ג) לכתובים, ד) שאר הספרים.

ובפרט כך סידורם:

א) הספרים החיצונים לתורה: ספר אדם וחווה – ספר חנוך א' – ספר חנוך ב' – צוואות השבטים – ספר היובלים – עלית משה.

ב) הספרים החיצונים לנביאים: תפלת מנשה – אגרת ירמיה – ספר ברוך – חזון ברוך א' – חזון ברוך ב'.

ג) הספרים החיצונים לכתובים: תהלים מזמור קנ"א – מזמורי שלמה – חכמת שלמה – ספר דברי איוב – תוספות למגלת אסתר – תוספות לכפר דניאל – עזרא החיצוני – חזון עזרא.

ד) שאר הספרים החיצונים: אגרת אריסטיאס – ספר המקבים א' – ספר המקבים ב' – ספר המקבים ג' – ספר המקבים ד' – טוביה – יהודית – חזון הסבילות – ספר בן־סירא.

ספר אדם וחווה

מ ב ו א

א. על ספרות אדם וחווה.

פרשת אדם וחווה בגן עדן ולאחר טרידתם משם בעטיו של נחש מרגלית יקרה היא באפוס הישראלי, ואין פלא אם האגדה הישראלית הרבתה לטפל בה כל כך למן הימים הראשונים. – ודאי למן זמן מתן ספר בראשית לאומה ואילך.

שרידים ורמזים מעידים שספרות שלימה על אדם וחווה היתה רווחת בימי קדם, בימי יצרנותה של אגדת ראשונים: הפנטסיה היתה מוצאת לה כאן כר נרחב למעשי שובבותה ואף יתד נאמנה לתלות עליה את כלי שעשועיה. כל מעשי רוים ורזין דרזין היו משתבצים להם יפה בתולדותיו של אדם. הרי הוא ידע הכל: הקביה הראה לו דור דור ודורשיו (ע"ז ה' א'). לא לחנם אכל מעץ הדעת. ודעתו של אדם אף לשגרה היתה בלשון בני אדם שיודעים היו על החכמה שבספרותו. כך משמע מתוך שיחות קדמונים: כשהצטער, למשל, רבי בשיחתו עם מר שמואל שלא עלתה בידו להעניק לו סמיכה, השיבהו מר שמואל בזה הלשון: לדידי חזי לי ספרא דאדם הראשון וכתוב ביה שמואל ירחינאנה חכים יתקרי ורבי לא יתקרי (בי"מ פ"ה ב').

רמזים אלו וכיוצאים בהם מעמידים אותנו על מקצוע שלם בספרות האגדה שהיה לנו ונעלם מאתנו בהמשך הדורות.

אבל הענין של חסא אדם קדמאה חשיבות יתירה יש לו לגבי הנצרות, ומהאי טעמא שרבבו להם ראשוני הנוצרים כמה וכמה מאותו הרכוש שבאגדת ישראל ושם עיבדו להם והחליפו לפי טעמם וצרכיהם הדתיים והעבירו את הענינים מצורתם העיקרית עד שקשה להציל מהם שום שריד ופליט מכל מחמדינו.

מכל אותו שפע של יצירות קדומים שבמקצוע הספרות של אדם וחווה אין לנו, היהודים, שיוור אלא ספר אחד, הוא ספר אדם וחווה, שאחרי כל הגלגולים בין שאר הספרים החיצונים ביוונית עדיין עמד טעמו העברי בו בשלימותו.

ב. שמו של הספר.

מתוך הפסוק הראשון שבספר (ויתכן שמעיקר כך היה: זה סֵפֶר...) נראה ששמו הנכון צריך להיות ספר אדם וחווה, וקרוב לכך הוא מכונה אף בתרגומו הארמיני: ספר אדם (JQR VII, 218). אף בתרגומו הרומי שמו: Vita Adae et Evae (ודומה לו אף בנוסחאות הסלאביות).

וטעות היתה בידי טישינדורף וצ'יריאני – שניהם מוציאים לאור את הנוסח היווני – שקראו לספר זה בשם Apocalypsis Mosis (=חזון משה). נראה שרשימה שהוסיף סופר מאוחר, טועה או הוזה, בסופו של הספר (בנוסח הארמיני עדיין היא בסופו) ביוונית ושהסופרים שבאו אח"כ קבעוה בתחלתו הטעתם. אותה רשימה כך לשונה: – ספור חיי (Διήγησις καὶ πολιτεία) אדם וחווה היצורים הראשונים (πρωτοπλαστάων) שנגלה מפי הגבורה למשה עבדו כשקבל לחות תורת הברית מידי ה' על פי מיכאל המלאך הראש. –

ג. טיבו של הספר.

הספר הוא כלו יהודי מתחלתו ועד סופו: תחלתו בדברי אגדה וסיומו בדברי הלכה. וקרוב לודאי שסיומו עלה במחשבה תחלה והוא תכליתו של הסופר בספרו. מגיד לך: שני דינים יש באבילות, שאינה נוהגת אלא ששה ימים ואינה נוהגת בשבת. ושניהם מקדמת דנא הם קבועים: הלכה לשת בן-אדם מפיו של מיכאל המלאך, שרם של ישראל.

ד. ז מ נ ו.

התרגום הארמיני (ע' לקמן) נעשה מתוך התרגום היווני קודם ש' 360. אבל סימניו הפנימיים של הספר גופו מוכיחים עליו שהוא קדום על כל פנים לזמן של הויכוחים שהיו בין המינים, הם ראשוני הנצרים, ובין היהודים: לא רק שאין בו שום כוונה לכך, אלא אפילו למשיח אין בו רמז כל עיקר. ועוד ראייה על קדמותו: אילו נכתב הספר לאחר התהוותה של הנצרות ודאי לא היו הנצרים מאספים אותו לתוך ספרותם. אמור מעתה: לא רק לפני חורבן הבית, אלא אף קודם להתהוותה של הנצרות נכתב.

ה. לשונו העיקרית של הספר.

כמה סימני לשון מוכיחים שהספר נכתב מעיקרו עברית: א) המלאכים פונים אל אלהים בכינוי יְהוָה אֱלֹהִים (כ"ט ד', ל"ג ה'), והמתרגם נתקשה במסירתו וכתבו בדרך טראנסקריפציה: Ἰαήλ. אף הלשון תְּלִוְיָהּ (מ"ג ד') מסר כך: Ἀλληλοῦτα.

ב) לשונות עבריים מסר בתרגום כמות שהם בלשון העברית, כגון בְּיָמֵינוּ (ג' ב') – ὁρθῆς υἱός (השוה משלי י"ז כ"ה ובע', ודליטש מוסר τέκνα ὀρθῆς, אל האפסיים ב' ג', בלשון בני רגז), חי אלהים (י"ח א') – ἕν ὁ θεός, דברי בליעל (כ"א ב') – λόγοι παρονομίας הנני (מ"א א') – ἰδοὺ ἕγώ.

ג) שימושי הלשון העברית, כגון העץ אשר יזל בו (ט' ג', י"ג ב') – ξύλον ἐν – ᾧ ᾔρει, בשמרנו (ט"ו ב') – ἐν τῷ φυλάσσειν ἡμᾶς, דבר אשר בו (ט"ז א') – ᾧ ᾔρει ἐν τῷ, בדעת טוב ורע (י"ח ג') – ἐν τῷ γινώσκειν, ועוד.

ד) טעות בקריאה במקור העברי, שהחליף חייט בהי"א, שנתחלפו לו חבלים (כ"ה א') בהבלים (ἐν ματαίοις).

ו. על התרגום היווני.

התרגום היווני הוא עיקר לנוסח הספר, שהרי שאר התרגומים מתוכו נעשו. חוץ מזה הוא גם אחדותי ושלם בתוכן.

את התרגום היווני הוציא לאור קונסטנטינוס טישנדרוף בספרו Apocalypses apocryphae (Lipsiae 1866) בשם (מוטעה, על פי הרשימה ההתחלית שבכ"י ABCD, ע' לעיל פרק ב') Apocalypsis Mosis (=חזון משה) על פי ארבעה כ"י, מהם שנים (AD) מאיטליה (מוויניציה ומילאנו) ושנים (BC) מוינא, והם:

כ"י A (מוויניציה, מן המאה הי"ג).

" B (מוינא, מן המאות י"ב-י"ד).

" C (" " " ")

" D (ממילאנו, מן המאה הי"א).

והואיל וטישנדרוף השתמש בהוצאתו בכ"י D לא בשלימותו, אלא רק בתחלתו

ובסופו, בא אחריו A. M. Ceriani והוציאהו כלו בקובצו Monumenta sacra et profana, v (1868), 19–24. Apocalypsis Moysi באותו השם.
 חוץ מאלו השתמש פוקס בתרגומו הגרמני (בקובצו של Kautzsch) בעוד שני כ"י, והם: E1 (מפאריס, מן המאה הטיז), E2 (ממונפיליו - Montpellier).
 ויש להעיר שמכל הכ"י הנזכרים רק הכ"י C נשתמר בשלימותו.
 הכ"י הנזכרים מסומנים לקמן - בפירוש - כך: א. = A, ב. = B, ג. = C, ד. = D, ה. = E, וכן הנוסח הארמיני = אר. והסלאבי = ס.

ז. שאר התרגומים.

שאר התרגומים נעשו מן היווני. ולא עוד, אלא שבהם דוקא חלו ידיים נצריות אם מעט ואם הרבה: יש מהם שאפשר עוד להפריש בתוכם את העיקר מן התוספת, ויש שאי אפשר לעשות זאת כלל.
 בעיקר יש להזכיר, מן הצד היהודי שנשתייר בהם מן המקור, את הנוסחאות: הרומי, הארמיני והסלאבי (או: הסלאביים).

א) הרומי, שנקרא Vita Adae et Evae, יצא לאור ע"י W. Meyer (Abhandlungen d. kgl. Bayer. Akad. d. Wissensch. XIV, 1878, Abt. III). לדעתו של Meyer נעשה תרגום זה מיוונית תיכף אחר המאה הדי'. תרגומים גרמני ואנגלי ממנו ניתנו בקובצי הספרים החיצונים של קייטש וצ'ארלס בצדו של תרגום הנוסח היווני.

ב) הארמיני יצא לאור בתרגום אנגלי (על פי כ"י משנת 1539 שבספריה ב־Etschmiadzin מאת F. D. Conybeare בשם, JQR VII [1894], 216–235). לדעתו של Conybeare נראה מן הלשון הקדומה שהתרגום נעשה במאה החמישית - הששית, בערך. ונראה שהתרגום נעשה מתוך יווני דוקא (ולא מסורי או כושי, כסברתו של Conybeare). שהרי בפרק כ"ז ניתנו ד' מיני הצמחים בהעתקת שמותיהם היווניים, ועוד יותר מזה נראה בפרק ל"ז שהלשון sea not made with hands אינו מתפרש אלא מתוך השערה שלפני הארמיני היה בנוסח היווני בטעות ἀχειροποίητος λίμνη במקום ἀχειροποιία λίμνη.

ג) הסלאבי הוציא ממנו Н. Тихонравов בקובצו Памятники отреченной русской лит. (I, 1863) שני נוסחאות:

1) Слово о Адамѣ (стр. 1–15), 2) О исповѣданіи Евинѣ (стр. 293–304)
 ואין כאן אלא שתי רידקציות של ספר אחד והן מתחלפות זו מזו רק בסדר ההרצאה ובפרטים אחדים, אבל בעצם התכן הכללי יש כאן ספר אחד, שבו מתוארים ימיו האחרונים של אדם וקבורתו ויודויה של חוה לפני בניה ובני בניה על החטא הראשון שגרם לטרידה מגן־עדן, - ממש באותו התכן ובאותו הסדר שבנוסח היווני. רק בסוף מצורפות אגדות נצריות שהיו רווחות בעולמם, ואגדות אלו השרו מרוחן על הספר כלו ועשאוהו כמין יצירה נצרית. וכבר עמד И. Порфирьевъ באריכות על ניתוחן וערכן של אותן הנוסחאות בתוך שאר דבריו על האפוקריפין של אדם וחוה בפרק מיחד שבספרו, Апокрифическія сказанія о ветхозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ, Казань 1873 (стр. 168–197).

א' כ'

1) בניבליוגראפיה רוסמים חוקריה לא מקורות אלו, אלא Jagić, Die altkirchenslavischen Texte des Adambuches (Wien 1893), ולצרי אינו בידי.

ספר אדם ותנה

א זה ספר תולדות אדם וסנה: וניהו אחרי צאתם מגן-ערן
ב וינח אדם את-סנה אשתו וילך קדמה: וישב-שם שמונה עשרה
ג שנה ושנים חדשים: וידע אדם את-סנה אשתו ופתר ופלד שני
ד קנים את-הנאור הנקרא קין ואת-הנלֶקֶב הנקרא הבל:
ה ואת-ריבן הוּ אדם וסנה וקדו ויהי בְּשֶׁקֶבֶם וְתֵאמֶר סנה
ו אל-אדם: אֲדֹנָי רָאִיתִי הַלֵּלָהּ בְּמִלּוֹם וְהִנֵּה! דַּם-בְּנֵי הַנֶּלֶקֶב הַנִּקְרָא
ז הַבֵּל נִשְׁפָּךְ אֶל-פְּיִי-קֵן אֲחִיו וְהוּא שָׂמָה אֹתוֹ בְּאֲבָקֵי-רִיחַ: וַיִּקְרָא אֱלֹהֵי
ח וְהַבֵּל בְּיִי-וֹתִיר לוֹ מִמֶּנּוּ מְעַט: וְהוּא לֹא שָׁמַע לוֹ כִּי אִם-שָׂמָה
ט אֹתוֹ עַד-תָּמּוֹ [וְהָדָם] לֹא נִשְׁאַר בְּקֶרְבוֹ כִּי אִם-נִצָּא מִפִּיו: וַיֹּאמֶר
י אֲדָם גְּקוּמָה וְנִלְקָה וְנִרְאָה מְהֵרָה לָהֶם אוֹיְלֵי נִלְתָּם הַאֲוִיב קָם:

א-ד. לידתם של קין והבל - חלופה של חוה ומיתת הבל - לידת שת ושאר בני אדם.

א זה... וחוה. כתבת הספר. לכתבת זו קודמת בכל כפי היווניים, אבל לא בארמיני.
ב כתבת אחרת (ע' מבוא ב'). - ספר תולדות. ברא' ה' א'. היווני: *διωγενσις* = סיפור (ע'
ג מבוא שם). אר *History* = תולדות. - אחרי צאתם מגן ערן. כך טישנודורף, דהאר נמשך
ד אל הכתבת. - וילך קדמה וישב שם. דרש וישכן מקדם (ברא' ג' כ"ד) = וישכון מקדם.
ה וכן בביר (כ"א ט'): "רב אמר בכל מקום רוח מזרחית קולטת, ויגרש את האדם וישכן מקדם
ו לגן עדן. קין-ויצא קין... וישב... קדמת עדן" (וכיוצא בו בע', והשוה ברומי י"ח וכ"ב). -
ז וידע אדם את חוה אשתו. אר(ד). - ותלד שני בנים. מכאן שקין והבל תאומים
ח היו (ביר כ"ב ג', פר"א כ"א) ונולדו לאחר הגירוש (יובל' סוף ג'), ולא כמאן דאמר שבו
ט ביום שנבראו (אדם וחוה) נולדו קין והבל (ביר כ"ב א'-ב'). - הנאור: הגוין שרשית,
י במשקל עשוק (ירמ' כ"ב ג'), ופירושו: המשחית, ההורס, כמו נאר מקדשו (איכה ב' ד'). השה
יא לקמן ג' ב' נוסח אר. ויש מפרשים כך גם נאור (תהל' ע"ו ה'), ע' רש"י (שם) רד"ק
יב (שרש נאר) ועוד. היווני *Διάφωτον* = מלא אור (כמו ע', ועל פיו הרומי *laoidas*). דאר(ה)
יג מתקנים: *Ἄδιάφωτον* (= חסר אור). - הנלבב. בעל לב (איוב י"א י"ב). היווני *Ἀμυλαβές* -
יד פירושו אינו ידוע והוא כנראה טראנסקריפציה ממלה עברית שנגזרה מהשם לב, וכעין זה אר
טו *Barekhood* (= well-minded) = בעל לב טוב. גינצברג (*Legends V, 135*) סבור: *תמחבל*. -
טז אל-אדם. כך אר השה הרומי ב' וה'. בשאר הנוסחאות: לאדוניה אדם. - אדוני
יז "שאין חוה קוראה לאדהיר מתחלה אלא רביי (אדרינ ג'יא א'), והוא על דרך שקראה
יח שרה לאברהם (ברא' י"ח י"ב). - באכזריות. *ἀνελετημόνως* (השוה משלי כ"ז ד').
יט אפטוביצר (בספרו *Kain u. Abel, 51*) מצא כאן בצדק השפעה על בעל הזר (שמות רל"א)
כ שאומר: "אשכחנא בספרין קדמאין דכד קטל ליה קין להבל נשך ליה נשיכין כחויא
כא עד דאפיק נשמתיה וקטיל ליה". - ויאמר אדם. אנ מוסימים: אל חוה. -

ג וילכו שניהם וימצאו את-הקל הרוג בידי קין אחיו: ואלהים
 ב אמר אל-מיקאל השר הגדול אמר אל-אדם את-הרו אשר ירעת
 אל-תגל לקין בנה כי בן-כעס הוא ואל-תעצב פי את-דלך בן
 ג אחר תחטיו והוא יודיעך את-כל-אשר תעשה: את-הדברים האלה
 הגיד המלאך לאדם ואדם שמר את-הדבר בלבו ואחר התאבלה
 חנה על-הקל בנם:
 ד וירע אדם עוד את-אשתו ותהר ותלד את-שת: ויאמר אדם
 ב אל-חנה הנה ילד לנו בן תחת הקל כי הרינו קין ועתה נתן כבוד
 לאלהים ונקאנו לו מנחה:
 ה ויולד אדם שלשים בנים ושלשים בנות ויחי אדם תשע
 ב מאות שנה ושלשים שנה: ויחל את-חליו ויקרא בקול גדול
 ג ויאמר יבאו אלי כל-בני למען ארצם בשרם אמות: ויאספו כלם
 ד כי הארץ היתה נושבת בשלשת רוחותיה: ויאמר אליו שת בנו
 ה אבי מה-חלקך: ויאמר אליו אדם כאב גדול אהני ויאמרו מה
 הוא כאב מה-הוא חלי:

ג ב ה שר הגדול ἀρχάγγελος (ע' דניאל י"ב א'). - הרז. הכוונה לחזיון שראה אדם
 לאחר שנטרד מגן עדן ושהוא מסופר ברומי כ"ה-כ"ט. - בן-כעס. ὀργής υἱός (ע' מבוא
 ה' ב'). אר a son of destruction, ולפי נוסח זה יתכן שהיה במקור: בן פרץ, ע' ברכות
 י"ז ב' (כ"ימ) והשוה יחזק' י"ח י'. - את כל אשר תעשה. א(ג) מוסיפים: לו. ואתה
 ג אל תגד לו דבר. - את הדברים האלה... הבל בנם. כך ד(ב). -
 ד ב עוד. אר. ברא' ד' כ"ה. ביווני חסר כמו בע'. - נתן כבוד לאלהים והבאנו
 לו מנחה. השוה תהלי' צ"ו ז'-ח' ולקמן כ"ט ג'. -

ה-יד. חליו של אדם וסיפורו על החטא - שת וחווה הולכים לנן עדן - סגישתם בחיה - דבר אלהים - שיבתם.

ה א שלשים בנים ושלשים בנות. אר שלשים בנים בלבד. וכן כתב בעל שלשלת
 הקבלה צ"ב ב': „אומות אומרים... והוליד אדם עם חוה אשתו ל' בנים זולת קין והבל ושת“.
 ב השוה גם יוספוס קדמ' א' ב'-ג'. - ויחל את-חליו. ואין צריך להוסיף: אשר ימות בו,
 כי לפי האגדה כל חלי היה גורם מיתה עד ימי חזקיהו מלך יהודה (ב"ר ס"ה ט', פריא
 ג'ב, תנח' ברא' כ"ז, מובא בערוך). - בשרם אמות. ג מוסיף: וישלח את בנו את שת
 ג להגיד להם. - רוחותיה. μέση. יחזק' מ"ב כ'. - בשלשת רוחותיה. רמו לברא' ט'
 י"ט. וכן מצינו במה"ג שם ט' כ"ה: „שביקש הקב"ה להעמיד מנח ארבעה בנים שיירשו
 את ארבע רוחות העולם“. אג מוסיפים: ויבאו אל פתח הבית (ג: לפניו במקום) אשר
 ה-ה היה בארבע רוחות לאלהים. - אבי. גאר. אבד: אדם אבי. - ויאמר אליו אדם.
 אבד: ויאמר בני. - מה הוא חלי. א: מה הוא כאב וחלי. ב: מה הוא כאב, אבי -

- ו ויען שתי ויאמר לו הלא תנבר אבי את-עץ הנו אשר אכלת
 ב ממנו ומעצב: אם-כן אסוא הנידה-לי והלכתי והבאתי לך פרי מן
 הנו כי אעלה עשר על-ראשי ואבקה ואתחנן ושמע אלי :: ושלח
 ג את-מלאכו והבאתי לך למען ירחי הקאב ממך: ויאמר לו אדם לא
 שתי בני כי חלי ומקאוב-לי ויאמר לו שתי ואיך באו עליך:
 ז ויאמר אליו אדם באשר ברצנו אלהים אותי ואת-אמכם אשר
 ב בגללה אני מת נתן לנו את-קל-עץ הנו ועל-האחד צננו לבלתי
 ב אכל-ממנו: ובהגיע עת המלאכים שמרי אמכם לעלות ולהשתחות
 לני ואני הייתי רחוק ממנה ונרע האויב כי לבדה היא ויטודלה
 ג ותאכל מן-העץ: אחר-יכן נתנה גם-לי לאכל:
 ח ויחר אף-האלהים בנו ונבא :: אל-הנו ויקרא בקול נורא
 לומר אדם איכה ולמה נחבאת ממני היסתר בית מפני בנהו:
 ב ויאמר אלי יען אשר עזבת את-בריתי אביא על-בשרך שבעים
 ושנים ננעים הראשון ננע העינים השני ננע השמע וכן ובאו עליך
 קל-הננעים זה אחר-זה:
 ט את-הבקרים האלה דבר אדם אל-בניו ונאמח אנחה גדולה
 ב ויאמר מה-ראעשה ובצרה גדולה אני: ותבה גם-סנה ותאמר אל-
 אדם אדני קומה תנה-לי סצי חליך ואשאנו כי מאתי היתה זאת
 ג לך בגלתי מצאתה בתלעה: ויאמר אדם אל-סנה קומי לבי את

- ו ות עצב. אאר מוסיפים: לחמוד אותו. - והלכתי. אב: ואני הולך. - והבאתי.
 ב και ἐνέγκω - ראייה על ויו המהפך. ואולי היה במקור: ואני הולך ומביא. - והבאתי
 לך למען. ב: ויביא לי מן העץ אשר יזל בו השמן (אר: מפרי גן (ז) החיים למאכלך). -
 א ז אשר בגללה אני מת. השוה ב"ס כ"ה כ"ח (כ"ד), ב"ר י"ז ח' ולקמן י"ד. -
 עץ. אבד: נטע (φυτόν). אר: פרי. - נתן... ממנו. ג: נתן לנו את הרשות לאכל
 מכל עץ הגן מלבד אחד כי על הנטע ההוא האחד והיחיד אמר לנו לבלתי געת בו. - ממנו.
 אבדה מוסיפים: אשר בגללו אנחנו מתים. ה ממשיך: ויתן לנו גם שני מלאכים לשמירה. -
 ב המלאכים שמרי אמכם. הכוונה לשני מלאכי השרת המלווין את האדם (יובל' ד' כ"ב,
 הרומי כ"א, חגיגה ט"ז א' ועוד). - ואני הייתי... העץ. ג. אבד (אר): וימצאה לבדה
 ויתן לה ותאכל מן העץ בדעתו כי אינני קרוב ולא מלאכי הקדש. - ואני הייתי רחוק
 ממנה. השוה ב"ר י"ט ג'. -
 ח ויחר אף. גדאר. אב: וכאשר אכלנו שנינו חרה אף... - היסתר בית מפני
 בנהו. השוה ת"י לברא' ג' ט', ישע' י' ט"ז, ירמ' כ"ג כ"ד. - שבעים ושנים. ד.
 השוה משנה ננעים א' ד', ספרא י"ג ד' ועוד. -
 ט חליך. ס: חלק מכאבך (וכן ברומי). - התלאה. אדאר. ב(ג): מצאוך תלאה

ד אדם ועד-היום הגדול שהוא והיה לעם קרוש: ואז תנמן להם כל
ה שמחת גן-עדן והיה אלהים בתוכם: ולא יהיו עוד חסאים לשניו
י פי יוסר מהם הלב הרע ונתן להם לב אשר ישכיל להיטיב
ולעבד את-האלהים לברו: ואתה שוב אל-אביה פי מלאו ימיו
למות ועוד-לו שלשת ימים ובצאת נפשו תראה את-עליה הנוראה:
יד ודבר המלאך את-הדברים האלה ויעל מעליהם: ויבא שת
ג וטהר אל-האהל אשר אדם שכב שם: ויאמר אדם אל-חנה מה-עשית
לנו ותביאי עלינו קצף גדול את-המנות למשל בקל-ורענו: ויאמר
ד אליה קראי לקל-בנינו ולבני ובנינו והגידו להם את דבר שטמנו:
טו ותאמר אליהם חנה שמעו כל-בני ובני בני ואגידה לכם איך
ב השיאנו האונב: בשמרנו את-הגן איש חלקתו אשר נתנה-לו מאת
האלהים ואני שמרת נחלתי ואשר נפלה לין בדרום ובמערב:
ג וילך הששן אל-נחלת אדם אשר החיות הנקרים שם פי האלהים
חלקו לנו את-החיות את כל-הנקרים ונתן לאביכם ואת כל-הנקבות
גמן לי:

טז וידבר הששן אל-הנחש לאמר: קומה בואה אלי ואגידה לך
ג דבר אשר תהיה לך תועלת בו: ונקם ויבא אלי ויאמר לו הששן
ד ראיתי פי ערום אתה מקל-החיה ואבא להשכילך בינה: למה

ח ועד עכשו... ולא אלו בלבד אלא אף נפלים יושעו... (ע' לקמן כ"ח). - כי יוסר מהם
ה לב הרע. ע' יחוק' י"א י"ט, ל"ו כ"ו, במד"ר סוף י"ו ועוד. -
יד מה-עשית לנו. השה חנוך ב' ל' י"ח, ברומי מ"ד. רואה הוא כאן את חוה כסיבה
ראשונה לחטא (בניגוד לחוון עזרא ג' כ"א המאשים את אדם).

טו - ל. סיפורה של חוה על החטא.

טו ב-ג את הגן. אב מוסיפים: שמרנו. - בדרום ובמערב. השה הרומי ל"ב. - החיות
הזכרים. כי הנחש הוא מין זכר. - כי האלהים חלק. הסברת אד(ב). השה פריא
כ"ג, Philo, De vita contempl. II 476, 32. -

טז הששן אל-הנחש. לפיסקה זו כדאי להשוות פר"א י"ג: „הקנאה והתאוה והכבוד
מוציאין את האדם מן העולם. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה... מה אדם ותדעהו... אמרו
אם אין אנו באים בעצה על אדם שיחטא לפני בוראו אין אנו יכולין בו. והיה סמאל השר
הגדול שבשמים... לקח את הכת שלו וירד וראה כל הבריות שברא הקב"ה ולא מצא חכם
להרע כנחשו... והיה דמותו כמין גמל ועלה ורכב עליו... כך הנחש כל מעשיו שעשה וכל
ג דבריו שדבר לא דבר ולא עשה אלא מדעתו של סמאל... - ויקם ... הששן. ג. - ראיתי.
אר. אבד: שמעתי, ג: נודע לי. - להשכילך בינה. אב באה תוספת (לקוחה מן הרומי
ד י"ד): ומצאתיך גדול מכל החיות והם מתרועעים אתך ובכל זאת תשתחווה לחלש ממך. - מזוני.

ה תאכל מזוני אדם ולא מסרי הֵנָן: ועתה קומה ונעשה אשר יגִרֶשׁ
 ו מִזֶּה־הֵנָן בְּגִלְלֵי אִשְׁתּוֹ כְּאִשֶּׁר גִּרְשָׁנִי גַם־אֲנַחְנוּ בְּגִלְלוֹ: וַיֹּאמֶר אֵלָיו
 ז הֲנִקֵּשׁ יָרָא אֲנֹכִי שְׂדֵי־יִחִיד אֶף הָאֱלֹהִים בִּי: וַיֹּאמֶר לוֹ הֲשִׁטָּן אֶל־
 תִּירָא הִנֵּה־לִי אֶף כָּלִי וְאֲנִי אֲדַבֵּר בְּסִיף דְּדָבַר אֲשֶׁר תִּשְׁאֲהוּ בּוֹ:
 יז וַיֵּאחָז הֲנִקֵּשׁ שְׂתָאִם בְּחֹמַת הֵנָן וְכַעֲלוֹת הַמַּלְאָכִים לְהַשְׁתַּחֲוֹת
 לְאֱלֹהִים וַיְהִי מִרְאֵה הַשִּׁטָּן כְּמִרְאֵה מְלֶאכֶד וַיִּהְיֶה אֶת־וַיִּבְרָא
 ב הַמַּלְאָכִים: וְאֲנִי הִשְׁקַפְתִּי מִזֶּה־חֹמְתָה וְאֶרְאֶהוּ כְּדַמּוֹת מְלֶאכֶד וַיֹּאמֶר
 ג אֵלַי הֵאֵת חֲנָה וַאֲמַר אֲנִי: וַיֹּאמֶר אֵלַי מִה־תַּעֲשִׂי בְּנֵן וַאֲמַר לוֹ
 ד הָאֱלֹהִים שָׁמְנוּ וְבוֹן לְשִׁמְרוּ וְלֹאֲכַל מִסְּרִיו: וַיַּעֲנֵנִי הַשִּׁטָּן בְּסִי הֲנִקֵּשׁ
 ה הַיּוֹמָתָם עֲשֵׂה אֶף כִּי־לֹא תֹאכְלוּ מִכֹּל עֵץ הַגֵּן: וַאֲמַר אֵלָיו מִכֹּל־
 עֵץ הַגֵּן נֹאכַל רַק מִזֶּה־עֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹרֵהֵנָּה אֲמַר אֱלֹהִים לֹא
 תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ כִּי בְיוֹם אֲכַלְכֶּם מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמָתוּן:
 יח וַיֹּאמֶר אֵלַי הֲנִקֵּשׁ חֵי אֱלֹהִים כִּי צִרְרִלִי עֲלֵיכֶם כִּי כְּבַהֲמוֹת
 ב נְדַמִּיתֶם וְאֲנִי לֹא אֶחְפֹּץ כִּי תִבְעֲרוּ מִדַּעַת: קוּמִי אִסּוּא בּוֹאִי הִנֵּה
 ג וְשִׁמְעִי לִי וְאֲכַלִּי וַיַּדַּעַת אֶת־עֲרֵךְ הָעֵץ: וַאֲמַר לוֹ יָרָאתִי שְׂדֵי־יִחִיד
 ד אֶף הָאֱלֹהִים בִּי כְּאִשֶּׁר אָמַר לָנוּ: וַיֹּאמֶר אֵלַי אֶל־תִּירָאִי כִּי בְּיוֹם
 ה אֲכַלְכֶּם מִמֶּנּוּ וְנִשְׁקַחוּ עֵינֵיכֶם וְהִיִּיתֶם כְּאֱלֹהִים יָדְעִי טוֹב וְרָע: כִּי יָדַע
 ו אֱלֹהִים כִּי־תִהְיֶהוּ כְּמִהוּ וַיִּקְנֵא בְכֶם וַיֹּאמֶר לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ: הֲלֹא
 ז תִּשְׁנִי אֶל־הָעֵץ וְרָאִית אֶת־הַקְּבוֹד הַגָּדוֹל הַחוֹפֵף עָלָיו: וַיְהִי כִּי
 יִרְאֵתִי לָקַחַת מִסְּרִיו וַיֹּאמֶר אֵלַי בּוֹאִי הִנֵּה לְכִי אִתִּי וְאֶתְּנֶהוּ לָךְ:
 יט וְאֶשְׂמַח־לָּךְ וַיִּבֵּא אֶל־הֵנָּה וַיִּלְךְ לְשִׁנִּי וַיְהִי כִּהִתְהַלְכוּ מִעַט וַיִּשָּׁן

Ἰζαυλὼν, כנראה מלה שמית. ע' משנה כלאים א' א': החטין והזונין אינן כלאים זה בזה.
 והשוה ירו' שם: אמר רבי יונה מין חטין הן (הזונין) אלא שהפירות מְזִינִין, והשוה מתיא י"ג
 כ"ה-מ' (משל על "הזונין בתוך החטים"), ערבית زولاب = Lolium temulentum (ע' באריכות
 דאלמאן Arbeit u. Sitte II, 248-250). - מזוני אדם. אב מוסיפים: ואשתו. - קומה.
 א(ב): ובואה הנה. - בגללו. ע' הרומי י"א-י"ז. - כלי. השוה סוף הקטע פריא י"ג
 המובא לעיל, גם שם מ"ה (במעשה העגל). -

יז בחומת. אבד: בחומות. - וכעלות המלאכים. א(ב): ובערך בשעה
 (התשיעית) כאשר... -

יח כבהמות נדמיתם. תהל' מט' כ"א. לפי פריא י"ט קראו מלאכי השרת את
 י הפסוק הזה על אדם וחוה בשעה שנטרדו ויצאו מן הגן. - כי ידע אלהים... הדילטוריה
 של הנחש על בוראו ידועה במדרשים (כגון ב"ר י"ט ד' ועוד). - הכבוד הגדול. א(ב)
 מוסיפים ואפן אל העץ וראא את כבודו הגדול החופף עליו ואמר לו כי נחמד הוא לעינים
 ז להשכיל. - ויהי כ"י... א(ב): ואירא לקחת מספריו ויאמר אלי בואי הנה ואתן לך לכי אתי. -
 יט ויבא אל-הגן, שהשטן היה מחוץ לגן (ע' אדר"ג הוצ' שיכטר, עמ' 157). - ויעל

אלי ויאמר נחמתי לא אתננו לך לאכלל עד-אם-נישבעת לי לתת
 גם-לאישך: ואמר לא נדעתי מה השבועה אשר-אשבע לך אך
 זאת נדעתי ואנידה בקסא יי וכברובים ובעץ הסזים כי אמן גם-
 לאישי לאכלל: ובהשביעו אותי ויגש [אל-העץ] ויעל עליו וישל
 בשרי אשר נתן לי לאכלל את-והמתו את-המתנה כי המתנה ראשית
 קל-חפזאת היא ויש את-הענף ארצה ואקח מסריו ואכל:

ב קעת היתה נסקחו עיני ואדע כי עירמה אנכי מן-הצדק אשר
 לבשני ואבך ואמר לו: מה-זאת עשית-לי כי ששמת מעלי כבודי
 ג אשר לבשני: ואבך גם-על-השבועה אשר נשבעתי והוא נרד מעל
 ד העץ ואיננו: ואני בקשתי בחלקתי עליה לכפות את-ערוגי ולא מצאתי
 ה כי באדלי נבלו העלים מכל-העצים אשר בחלקתי לבד מן-התאנה:
 ח ממנה לקחתי עלים ואעש לי חגרות והן מן-העץ אשר-אכלתי מסריו:
 כא ואקרא בקול גדול ואמר אדם אדם אינה קומה בואה אלי
 ב ואודיעך דו גדול: וקבוא אביכם דברתי אליו דברי בליעל אשר
 ג הורידנו מקבודנו הגדול: כי קבואו שמתתי סי והשטן דבר [בו]
 ד ואחל להבינו לאמר: בוא הנה אדוני אדם שמעני ואכלל מסרי
 ה העץ אשר אמר לנו אלהים לבלתי אכל-ממנו והייתם כאלהים:
 ה-ו וישן אביכם ויאמר נרא אנכי שן-ימר את-י: כי: ואמר אליו אל-
 ז תירא כי ביום] אבקה [ממנו] מדע טוב נרע: וקבה פתיתיו קל-
 ח מהרה ויאכל והנה נסקחו עיניו ונדע גם-הוא את-מעקרמו: ויאמר
 אלי הוי אשה רעה מה-עשיתי לך כי הרחקת מעלי קבוד האלהים:

עליו. מעין זה (אדר"נ א'): „מה עשה הנחש... עמד ונגע באילן בידיו וברגליו
 והרתיעו. - ויטל ... את-התאנה. כיוצא בו ע"ז כ"ב ב': „בשעה שבא נחש על חוה
 הטיל בה זוהמא" (וכך חנוך א' ס"ט ו' ועוד).

ב עירמה אנכי מן-הצדק. השובה ישע' נ"ט י"ז, איוב כ"ט י"ד, תהלי
 ב קליב ט'. וכך ביר י"ט ו': „אפילו מצוה אחת שהיתה בידו נתערטלו ממנה. - פשטת
 ד מעלי כבודי. ע' לקמן כ"א. - נבלו העלים מכל-העצים אשר בחלקתי לבד
 מן-התאנה. כיוצא בזה ביר ט"ו ז': „ר' יוסי אומר תאנים היו... לבן מלכים שקלקל עם
 אחת משפחותיו, כיון ששמע המלך טרדו והוציאו חוץ לפלטין והיה מחזור על פתחיהן של
 שפחות ולא היו מקבלות אותו, אבל אותה שקלקלה עמו פתחה דלתיה וקבלתו. כך בשעה
 שאכל אדה"ר מאותו האילן טרדו והוציאו חוץ לג"ע והיה מחזור על כל האילנות ולא היו
 מקבלין אותו... אבל התאנה ע"י שאכל מפירותיה פתחה דלתיה וקבלתו. -

כא-ח אדוני. ע' לעיל ב'. - כבוד האלהים. שהיה לבושו. השובה ילק"ש (דברים ר'
 תחקניא) בשם דברים זוטא: „אותו כבוד שניתן לך ניטל ממך". ובב"ר י"א ב': „נטל זיוו

כב ביום ההוא שמענו את-מיכאל השר הגדול תוקע בשופרו
 ב וקורא למלאכים לאמר: פה אומר יי באו אתי אל-הגן ושמעתם
 ג את-המשפט אשר-אשפט-בו את-האדם: וכאשר הופיע אל-הים
 ד ברכב קרובים בגן ומלאכים הולכים לפניו ואמרים שירה פרחו
 ד כל-עציהן גם-בנתלת אביכם גם-בנתלתיו: וכסא האלהים עמד
 גכון במקום אשר-שם עץ החיים:
 כג ויקרא אלהים לאדם לאמר אדם איכה היסתר בית מפני
 ב בנהו: ויען אביכם ויאמר לא נחבאנו יי למען הסתר מפניך כי
 ג נראתי כי-עירם אנכי ואסתר מענך יי: ויאמר לו אלהים מי הגיד
 ד לך כי עירם אתה העזבת את-מצותי אשר צויתיה לשמרה:
 ה וינבר אדם את-הדבר אשר דברתי אליו לאמר לא תסכן בנך-
 ה יי: וישן ואלהים] אלי ויאמר מה-זאת עשית ואמר הנחש השיאני:
 כד ויאמר אלהים אל-אדם וען אשר לא שמעת למצותי ותשמע
 ב לקול אשתך ארוכה האדמה בעבורך: כי תעבדנה לא תמן פחה
 ג לך קוץ ודורר תצמיח לך בועת אסיה תאכל לחם: תלאתה
 ד תרבה מאד תעמל ולא תנוח תשבע מרורים ולא תטעם מתק
 ד תחר מני-חרב ותקדר מני-קרח תיגע הרבה ולא תעשיר תשמן
 ד ובאסריתך לא תקום: והסיה אשר רדית בה תקום עליך למרד
 ב כי לא-שמרת את-מצותי:
 כה וישן יי אלי ויאמר כי שמעת [בקול] הנחש ותמרי את-מצותי
 ב יהיו לך סבלים ומקאובים גדולים מנשוא: בחיל ורעדה תלדי

ממני. ובפרא יי: מה היה לבושו של אדה"ר, עור של צפורן וענן כבוד מכוסה עליו,
 כיון שאכל מפירות האילן נפשט עור צפורן מעליו וראה עצמו ערום ונסתלק ענן הכבוד מעליו. —
 כב בשופרו. גם בימי המשיח, יעמוד מיכאל ויתקע בשופר" (אותות המשיח, ביהמ"ד
 ב ילינק ב' סיא). — המשפט. כך א. אדם הראשון נידון בסנהדרין שלימה (ב"ר כ' ד.). —
 ג וכאשר... מכאן עד סוף הפרק לפי כ"י ג. — ברכב כרובים. רכב שכרובים בין גלגליו
 (ע' מדרש תהל' יח ט"ו, יוספוס קדמ' ז' י"ד י.). — פרחו כל-עצי הגן. בשעה שהקבי"ה
 נכנס בגן עדן... עץ החיים נותן ריח... וכל העליון מרגנין (סדר גיע נוי"ב, ביהמיד ילינק ג'
 ד קל"ח). השה יומא ליט ב' ולקמן ליח. — וכסא האלהים... במקום אשר-שם עץ
 ה החיים. השה חנוך ב' ח' ג'. —
 כד בעבורך. ככתוב בברא' ג' י"ז. רק ג. שאר כ"י: בעבודתך (כמו בע'). — תשב. ע.
 קרי πλησθεις במקום θλιβεις שאינו אלא כפל מהחרו השני. — תחר מני חרב...
 קרת. השה ברא' ליא מ', איוב ו' י"ז, ל' כ"ח ול'. — על מרד החיות ע' פרק י'. —
 כה חבלים. כך הגיה פוקס במקום ματαίους (=הבלים) שבכ"י. והשה אר in empty
 ב .pains. — בחיל ורעדה. τρώμους, — כך הגיה טישנדרוף (במקום τρώπους שבכ"י). —

בנים ובשעה אחת תקריבי ללדת ותקשרי חניך מרב צער ומכאובים: ג
 והתנודית ואמרתי: וי הביילני עתה ולא אפקנה עוד לחטאת בשורים: ד
 ולכן כדברך אשפטך באיבה אשר-שם האונב בך ואל-אישך
 תשוקתך והוא ימשל-בך:

כז ואל הנקש שנה בקצף גדול ויאמר לו כי עשית זאת ותשנה
 ג אשרי-לב ארור אתה מקל-הבהמה ומקל-החיה: ממאכלך אשר
 ג אתה אכל תגור ועקר תאכל כל-ימי חניך: על-גחוקך תלך ודיך
 ורגליך תחסר ל-את-שאר לך און ולא קנה ולא אבר אחד מקל-
 ד אשר התעיתם ברשעתך ותעש אשר יגרשו מן-עדן: ואיבה אשית
 בינה ובין ורעו והוא ישוקף ראש ואתה תשוקנו עקב ער-יום הדין:
 כז וכדברו את-הדברים האלה ויצו: ואת-מלאכיו לגרשנו מן-
 ג עדן: ובהיותנו משלחים ודוים קרא אביכם אל-המלאכים לאמר
 הניחו לי מעט למען אקרא לאלהים וירחם עלי ויחנני כי אני
 ג לבדי חטאתי לו: ונחלו משלחו ויתן אדם את-קלו בבכי לאמר
 ד סלח-נא לי אדני לאשר עשיתי: ויאמר: למלאכיו מהו עוונתם
 ה משלח את-אדם מהו בבי העוון אם-עול ששמתו: וישלו המלאכים
 ארצה וישתחוו לני ויאמרו צדיק אתה: וישר משפטיו:

כח ואל-אדם שנה: ויאמר לא אתנה להיות בן-עדן מעתה:
 ג-ג ויען אדם ויאמר תן-לי: מען החיים ואכל בטרם אגרש: ויאמר
 וי לָאָדָם לֹא תִקַח מִמֶּנּוּ עֵטָה כִּי צוִיתִי אֶת-הַבְּרֹוּבִים וְאֶת-לֶחֶט
 הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּקֶת לְשִׁמְרוֹ מִסִּינָה לְמַעַן לֹא תִטְעֶם מִמֶּנּוּ וְלֹא תִהְיֶה
 ד-ה לְעוֹלָם: כִּי עֵטָה תִלְחֹם אֶת-הַמַּלְחָמָה אֲשֶׁר-שָׁם בָּךְ הָאוֹנֵב: אַךְ
 בַּצִּאתְךָ מִן-עֵדֶן וְנִשְׁמַרְתָּ מִקַּל-דָּבָר רָע וְכִרְתָּ אֶת-נוֹיָם הַנָּמוֹת

ג-ד לחטאת בשורים. כדעת האיטיים. ע' יוכפוס מלח' ב' ח' ב'. - בא יבה. ἔχθρα. אולי יש להגיה: בתאוה (ע' לעיל י"ט, גם ההמשך מחייב). - ת שוקתך. אר thy turning (כמו בע'). מעין זה דרשו בב"ר כ' ז': „בשעה שהאשה יושבת על המשבר אומרת איני נוקקת לביתי עוד מעתה, והקב"ה אומר לה תשובי לתשוקתך לתשוקת אישך.” -

כז אבר אחד. לנחש הקדמוני היו ידים ורגלים (ע' ב"ר י"ט א', כ' ח'). לסמאל שמים עשרה כנפים (פ"רא י"ג). - עד יום הדין. השוה תרג' ירו' לברא' ג' ט"ז. - כז את מלאכיו. „הקב"ה אמר למלאכים שישלחוהו מגן עדן” (מדרש אגדה סוף ג'). - אביכם. אג מוסיפים אדם. - סלח-נא. אדם חזר בתשובה (ב"ר כ"ב י"ג, פ"רא כ'). - וישר משפטיך. תהלי' קייט קליז (וכן א"ר). -

כח וזכרת... המות. אר. השוה הדרש על וזכר את בוראיך (קהלת י"ב א') - וזכר את בורך, קבך (קהלת רבה שם) והרוצה לנצח את יצרו הרע „יזכור יום המיתה” (ברכות ה' א').

וּבַיּוֹם הַתְּקוּמָה אָקִים אוֹתָהּ וְאָז יִגְמַן לָהּ מִעַן הַסּוּיִם וְחַיִּיתָ לְעוֹלָם:
 אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה דִּבֶּר יְיָ וַיַּעַז לְקַרְשׁוֹ מִגִּן־עֵדֶן: וְאָבִיכֶם כט
 בָּכָה לִפְנֵי הַמַּלְאָכִים מִקְדָּם לֵבֶן וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו הַמַּלְאָכִים מַה־בִּקְשָׁתָהּ ב
 אָדָם וְנִשְׁשָׁה־לָּהּ: וַיִּשַׁן אָבִיכֶם וַיֹּאמֶר לָהֶם הִנֵּה אַתֶּם מְקַרְשִׁים ג
 אוֹתִי וְנִשְׁתַּהוּ הַיְחִיד־נָא לִי וְאֶקְחָה נִיחוּחִים מִן־הֶגֶן וְאָבִיא מִנְחָה ד
 לְאֱלֹהִים אֶסְרִי צֵאתִי לְמַעַן יִגְעַנִּי: וַיִּגְשׁוּ הַמַּלְאָכִים אֶל־הָאֱלֹהִים ה
 וַיֹּאמְרוּ יְהוָה אֵל מִלֶּךְ עוֹלָם צוּה־נָא יְיָ לָתֵת לְאָדָם סָמִים מִהֶגֶן ו
 וְנֹרְעִים לְמַאֲכָלוֹ: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְאָדָם לֵבֵא וְלָקַחְתָּ נִיחוּחִים ה
 וּבִשְׂמִים מִהֶגֶן וְנֹרְעִים לְמַאֲכָלוֹ: וַיִּתְּנֵהוּ הַמַּלְאָכִים לְלֶכֶת וַיִּקַּח ו
 אַרְבָּעָה מֵינִים כֶּרֶכֶם וְגֹרֶד וְקִנְיָה וְקִנְמוֹן וְיִטָּר הַזֹּרְעִים לְמַאֲכָלוֹ ז
 וַיִּקַּח אֶת־כָּל־אֵלֶּה וַיַּצֵּא מִן־הֶגֶן: וְנָבִיא אֶל־הָאָרֶץ: ל
 וְעַתָּה בְּנֵי הַנְּחָה הוֹדַעְתִּיכֶם אֵיךְ פָּתִינוּ וְאַתֶּם הַשְּׁמַרוּ לְכֶם
 לְבַלְתִּי עֹזֵב אֶת־הַדְּבָרֶךָ הַטּוֹבָה:
 אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה דִּבְרָה מְנָה בְּקִרְבִּי בְּנִיָּה וְאָדָם שָׁכַב לא
 בְּחֵלְיוֹ וְעוֹד לֹא יוֹם אֶחָד עַד־צֵאת נִשְׁשׂוֹ: וְתֹאמַר אֵלָיו מְנָה לָמָּה ב
 זֶה אַתָּה מֵת וְאֶנְכִּי חַיָּה וְכִמָּה אֶחְנֶה אֶסְרִי מוֹתָהּ הַגִּידָה־נָא לִּי: ג
 וַיֹּאמֶר לָהּ אָדָם אֶל־תִּדְרָגִי לְדָבָר הַזֶּה כִּי לֹא־תֵאסְרִי מִמֶּנִּי כִּי ד
 יִחְדְּו נְמוֹת שְׁנֵינוּ וּבְאֲשֶׁר אֶקְבֵּר תִּקְבְּרִי: וּבְמוֹתִי תַעֲנֹכּוּנִי וְאִישׁ ה
 לֹא־יִנְעֶנּוּ כִּי עַד־אֲשֶׁר יִדְבֵּר מִלְּאֶף אֱלֹהִים דִּבֶּר עַל־אֲדוֹתַי: כִּי ו
 לֹא־יִשְׁכַּחֲנִי אֱלֹהִים כִּי־סָקַד וְסָקַד אֶת־יְצוּרוֹ שְׁלֹו וְעַתָּה טוֹב ו
 כִּי תִקּוּמִי וְתִתְּפָלְלִי לְאֱלֹהִים עַד־אֲשֶׁר אָשִׁיב רוּחִי לְיָד ו
 הַנּוֹתְנָהּ: וְאַנְחֵנוּ לֹא נִדַּע אֵיךְ נִרְאָה אֶת־פְּנֵי עֲשָׂנוּ וְאִם יִאֲנַח־כְּנוּ ז
 אוֹ יָשׁוּב יִרְחַמֵּנוּ:
 וְתִקֶּם מְנָה וְתַצֵּא הַחוּצָה וְתַפֵּל וְעַל־פְּנֵיהָ) אַרְצָה וְתִבְקֶךָ לב
 וְתֹאמַר: תְּטֹאתִי אֵלֶּהִי תְּטֹאתִי אָבִי־כָל תְּטֹאתִי לָהּ תְּטֹאתִי לְמַלְאָכֶיהָ ב
 בַּחֲרִיף תְּטֹאתִי לְבָרוּכִים וְלִשְׂרָפִים תְּטֹאתִי לְכִסְאָהּ הַנּוֹרָא אֲשֶׁר

היווני: „כמבקש (ג: כהולך) למות“ אינו מובן. ואולי היה במקור: ונשמרת מכל חטא למות
 (ע' במד' י"ח כ"ב), והשאר תוספת ביאור של המתרגם. -
 י ה אל. כך להדיא בהעתקה יוונית (Iαήλ). - וזרעים למאכלו. האר. דנ' כט ד
 א' י"ב. - ארבעה מינים. אר. - כרכם ונרד וקנה וקנמון. ביובלים (ג' כ"ז): י
 לבונה חלבונה נטף ונרד. על הסממנים שהשתמשו בבית המקדש שבאו מג"ע ע' גינצברג
 v. 106. לעומת זה בר' כ' ט': אילו זכית היית נוטל עשבים מג"ע וטועם בהם כל מעדנים. -

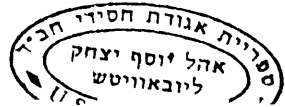
ג לא ימוט וְכִלְהִמְטָאִים בָּאוּ לְעוֹלָם בְּגוֹלְלֵי: וְחָוָה עוֹדְנָה כִרְעַת
 וּמִתְפַּלֵּלַת וְהִנֵּה מִלְאָךְ יְיָ בְּדַמּוֹת־אִישׁ בָּא אֵלֶיהָ וַיְקוּמָהּ וַיֹּאמֶר:
 ד קוּמִי חָנָה מִתְשׁוּבְמֶךָ כִּי הִנֵּה (נִשְׁמַת) אָדָם אִישׁךָ יוֹצֵאת מִגִּזְרֹתוֹ
 קוּמִי וּרְאִי אֶת־נִשְׁמָתוֹ הָעוֹלָה אֶל־עוֹשֶׁה:
 לג וּסְקַם חָנָה וַתִּמַּח בְּיָדָהּ אֶת־דַּמְעָתָהּ מֵעַל־סַנְיָהּ: וַתִּבְטַט אֶל־
 ג הַשָּׁמַיִם וַתֵּרָא וְהִנֵּה רֶכֶב אִשׁ בָּא עַל־אֲרָבָעָה נְשָׂרִים מְאִירִים
 לֹא־יוּכַל יְלוֹד אִשָּׁה לְהַגִּיד הַדָּרָם וְלִרְאוֹת אֶת־סַנְיָהֶם וּמִלְאָכֵם
 ג הוֹלְכִים לִפְנֵי הָרֶכֶב: וּכְאֲשֶׁר בָּאוּ אֶל־הַמְּקוֹם אֲשֶׁר אָדָם אָבִיכֶם
 ד שָׁכַב שָׁם עִמָּד הָרֶכֶב וַתִּשְׁרָפִים בֵּין אָבִיכֶם וּבֵין הָרֶכֶב: וְאָרָא
 [וְהִנֵּה] מַחְתּוֹת־זָהָב וְשֹׁלֵשׁ כַּפּוֹת וְכִלְהִמְלָאָכִים וּלְבוּנָה (בִּידִיהֶם)
 לְקַחוּ אֶת־הַמַּחְתּוֹת וַיָּבֹאוּ בַּחֲפוּזִן אֶל־הַמְּנַבֵּחַ וַיִּסְחוּ עֲלֵיהֶן וַעֲנַן
 ה הַקְּטֹרֶת (עָלָה) וַיִּכַּם אֶת־הָרֶקִיעִים: וַיִּסְלוּ הַמִּלְאָכִים וַיִּשְׁתַּחֲווּ לְאֵל
 וַיִּקְרְאוּ וַיֹּאמְרוּ יְיָ אֵל קְדוֹשׁ סֹלַח [לְאָדָם] כִּי צִלְמָךְ־הוּא וּמַעֲשֵׂה־יְדִידֶיךָ:
 לד וְאֲנִי חָנָה רְאִיתִי שְׁמִי (תְּמוֹנוֹת) סְלָאִים גְּדוֹלוֹת וְנוֹרְאוֹת עַמְדוֹת
 ג-ג לִפְנֵי יְיָ: וְאָבִיךָ מִסְחַד וְאָקְרָא לְבְנֵי לֶשֶׁת וַאֲמַר: קוּם שֵׁת מֵעַל־גִּזְרֹת
 אָדָם אָבִיךָ וּבּוֹא אֵלַי וְרְאִיתָ אֶת־אֲשֶׁר לֹא רָאִיתָ עֵין אָדָם מֵעוֹלָם:
 לה וַיִּקָּם שֵׁת וַיִּגַּשׁ אֶל־אָמּוֹ וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ מַה־לָּךְ וְלָמָּה תִּבְכִּי: וַתֹּאמֶר
 ג לוֹ שָׂא־נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה שְׁבַעַת הָרֶקִיעִים סְתוּחִים וּרְאֵה בְּעֵינֶיךָ נִשְׁמַת
 אָבִיךָ נִסְפַּלַת עַל־סַנְיָהּ וְכִלְהִמְלָאָכִים מִתְּסַלְלִים בְּעַדָּהּ וְאוֹמְרִים סֹלַח־
 ג לוֹ אָבִי־כֹל כִּי צִלְמָךְ־הוּא: אֲךָ בְּנֵי שֵׁת מַה־יִּהְיֶה מְתִי וַיִּמָּן בִּידֵי
 אָבִינוּ וְאֵלֵהֵינוּ הַנְּעֻלָּם וּמִי־הֵם שְׁנֵי הַבּוֹשִׂים הָעַמְדִים עַל־תְּפִלַּת אָבִיךָ:

לא-מג. פטירתם של אדם וחווה.

לב-ג אשר לא ימוט. אב מוסיפים: חטאתי ה' הרביתי לחטוא חטאתי לך. - מלאך ה' בדמות איש. אר. הלשון ἄγγελος τῆς ἀνθρώπων (מלאך האנושות) שבכ"י אבג יש להגיה לפי זה: ἄγγ. κυρίου ἐν ἀνθρώπου εἶδεν: התיבה κυρίου נמצאת גם בכ"י ב. מלאך מיוחד ממונה על האנושות אינו ידוע לא בספרות העברית ולא בספרות היונית. אדרבא, לכל מלאך תפקיד שלו. -

לג ותמח בידה את דמעתה מעל פניה. אר. אבג: ותשם את ידה על פניה. אב מוסיפים: ויאמר אליה המלאך התרוממי מן הארציות (γῆινων). ב: מן והארץ. - רכב אש. אר. אנ: רכב אור (אור?). - ארבעה נשרים. ראתה את פני הנשר של ארבע החיות הכרובים (יחו' א' י' י' ט"ו וכ'). - לקחו. אר. - אל-המזבח. על מזבח גדול בימי אדה"ר השהה ב"ר ליד ט'. -

לד פלאים. אר. אבג: רוים. - לה-ג-ג שבעת הרקיעים. השהה חגיגה י"ב ב'. - נשמת אביך נופלת. אר. - תפלת אביך. התפלה שמתפללים על אביך. -

לו ויאמר שנת אל אמו: אלה הם השמש והירח נפלים גס-הם
 ומהתפללים בעד אדם אבי: ותאמר אליו חנה ואזה אוכם ומדוע
 ד קדרו: ויאמר אליה שנת אוכם לא נדעך אך להאיר לא-יוקלו
 לפני אור-עולם אבי הארות על-בן נמנע אוכם מהם:
 לו ויהי כדבר שנת אל-אמו והנה המלאך תקע בשופרו ויקומו
 בל-המלאכים הנפלים על-פניהם ויקראו בקול רעש גדול ונורא:
 ג-ג ברוך כבוד יי ממעשיו כי חנן יציר כפיו את-אדם: ואחרי אשר
 השמיעו המלאכים את-הכלות האלה בא אחר מן-השופים בעלי
 שש הקנפים ונחמף את-האדם וישאהו אל-רגיון הנקר ויטבלהו
 שלש פעמים ויביאהו לפני האלהים:
 לט ויאמר אליו אלהים מה-עשית אדם לו שמרת את-מצותי לא-
 ב שמחו אשר הורידוך אל-המקום הזה: אך אמר אני לה כי את-
 ששונם אהפך לאבל ואת-אבלך אהפך לששון ובישיבותיך לקדמתך
 ג והושבתוך על-כסא מתעה: והוא יוטל אל-המקום הזה למען
 ד יראך יושב ממעל לו: אז יוקא במשפט הוא והנשמצים לו
 והתעצב מאד בראתו אותך ישב על-כסא כבודו:

לו ד לא נדעך אורם. אדאר-אור עולם. ביווני: אור-כל. השה חנוך ב' י"ד כ"ד.
 לו ז בקול רעש גדול ונורא. (אר). - ממעשיו. ג: על מעשיו. לא נתברר לי מה
 ראה שכתב ממעשיו במקום מקומו (יחו' ג' י"ב). השה: "ונתתי לאל רנן ושבח חומר
 ממעשיו" (פר"א י"ט). - יציר כפיו. אדם יציר כפיו של הקב"ה (ב"ר כ"ד ה').
 ג שאר הנבראים במאמר נבראו. - רגיון הנהר. נזכר בפסיק"ר כ', ילק' ראובני סוף
 משפטים. "וכיון שעבר משה מסנדלפון פגע בו רגיון נהר של אש... וכך מפורש על יד
 דניאל ו' י' נהר די גור... נהר של אש ששמו רגיון... ויוצא לפני הקב"ה מתחת כסא כבוד...
 והקב"ה יושב על כסא דין וכשמלאכי השרת באין לדין מתחדשין וטובלין באותו נהר של
 אש" (מעין חכמה ביהמ"ד ילינק א' 60-59). והשה חגיגה י"ג ב' שנהר די-גור יוצא מזיעתן
 של החיות שתחת כסא הכבוד ונשפך על ראשי הרשעים בגיהנם. ובבה"מ של ורטהיימר א'
 י"ח: "לאחר י"ב חדש מורידין אותן (את הרשעים) לארקה (=מדור בגיהנם) ומעמידין אותן
 תחת הנהר של אש שיוצא מתחת כסא הכבוד". קהוט (ערוך השלם ז' עמ' רנ"א) מביא
 אמונת הפרסים שלע"ל נהר אש זוחל להרע לרשעים ולהיטיב לצדיקים. ובמאמרו Eschatolog.
 (ZDMG XXI, 582) הוא מביא גם תקבלות מתוך המדרש (והשה גינצברג ה' קכ"ה. הערה
 קל"ד). כתבתי רגיון הנהר במקום γερουσία λίμνη שבכ"י (ד' ἀγεροσία). טישנדרוף הגיה
 ἀχέουσα בסמכו על Ap. Pauli, 22 ששם מסופר שבעל תשובה נסמר למיכאל ומשליכים
 אותו אל 'Αχ. λ. הנהר 'Αχέρον' ידוע במיתוס היווני (Plato, Phädon 113 a ועוד) כאחד
 מנהרי שאל שנשמות המתים עוברות בו. וצ"ע. -

לו ד ויהי אדם משקב שלש שעות ואחר-כך שלח אבי-כל את-
ה ה גדול ויאמר: שאהו אל-גן-עדן אל-הרקיע השלישי והניחהו שם
ו עד היום הגדול והנורא יום בו אחדש את-העולם: ויקח מיכאל
את-אדם וניחהו במקום אשר אמר לו אלהים:
לח ואחר-כך נשא מיכאל השר הגדול תפלה בעד קבורת
ב עשרו: ויצו אלהים אשר נאספו כל-המלאכים לשגור איש על-
ג מקומו: ונאספו כל-המלאכים אלה מסויקים מהתות בידיהם ואלה
ד שופרות: והנה יי אבאות רכב על-ארבע רוחות וקרובים נוהגים
ה ברוחות ומלאכי השמים עברים לשגור ונבאו אל-המקום אשר-שם
ה גונת אדם ויקחיה: ונבאו אל-גן-עדן וניעו כל-עצי הגן עד-אשר
ו נרדמו כל-צאצאי אדם מרים הניחום מלבד-שת ביהוא נולד
ו בדבר האלהים: ותהי גונת אדם משקבת על-הארץ בגן-עדן ושת
התאבל עליה מאד:
מ וידבר אלהים אל-מיכאל השר הגדול [ולאמר]: לך לגן-עדן
ב בקרקיע השלישי והבאת לי שלשה קריני קד: ויאמר אלהים אל-
מיכאל ואל-גבריאל ואל-אוריאל ואל-רפאל פשו את-גונת אדם
בקרנינים והביאו שמן מן-השמן הטוב וצקו עליה ויעשו-כך ויחנמו
ה-ה את-גונתו: ויאמר אלהים תוקא גם-גונת הקל: ויביאו קרינים
ו אחרים ויחנמו גם-אותה: כילא נקבר הקל למן-היום אשר הרגו
ו קין אחיו באשר רבת יגע קין לשקנו ולא יכל: כי מאנה הארץ

לו פרק ל"ט העברתי לתוך פרק ל"ז בין פסוק ג' וד' (על פי Charles). ל"ז ד'-ר' הוא לפי ד. -
ה אל-הרקיע השלישי. רמו שג"ע של מעלה הוא ברקיע השלישי (=שחקים) נמצא בסדר
ג"ע נו"ב (ביהמ"ד ילינק ג' קל"ט): „והגן עדן הוא מכון כנגד שחקים... ושחקים נכנסין
בגן...-אחדש את-העולם. אר. - ע' ילק"ש ישע' ר' שע"ב-ג. -
לח א קבורת עפרו. השוה קהלת י"ב ז'. ביווני: ἐπιτάφιος τοῦ λευκάνου. -
ה-ה וקרובים נוהגים ברוחות. ע' תהל' י"ח י"א. - נרדמו. נדהמו. ע' דניאל ח' י"ח.
י"ט. במדרש ידועה תרדמת מרמוטה (ב"ר י"ז ח). -
מ בד. ג: סדיני בוך וסוריים (συνδόνας... βυσσίνας καὶ συρίκας). - אל-מיכאל
ג אל-גבריאל ואל-אוריאל ואל-רפאל. הם ארבעת השרים הגדולים העומדים בראש ד'
כתות של מלא"ש המקלסין לפני הקב"ה (מס' היכלות בביהמ"ד ילינק ב' מ"ג. פר"א ד'). והשוה
ילק"ש תהל' רמו תתפ"ט (בשם ב"ר): „בשעה שהצדיק נפטר מן העולם ג' כתות של מלאכים
מטפלים בו." וע' דב"ר י"א י' ולקמן מ"ג. - ויחנמו. ἐνεταπιάσαν(=)
שו בע' לברא' ג' ב', ופירושו: עשו צרכיו, צרכי מת. אר' enfolded - כרכוהו (תכריכים). השוה

לקבל את-גונותו וקול יצא מן-הארץ לאמר לא-תטמן בי קל-גויה
 אחרת עד-שוב אלי עפר היצור הראשון אשר לקח ממני: ויקחהו
 המלאכים בעת ההיא וישימהו על-סלע עד-אשר מת אדם אביו:
 ויהי אסרי חלש את-הקבל ויאמר אלהים וישאום אל-קצה גן-עדן
 אל-המקום אשר-שם מצא אלהים את-העפר ויצר ממנו את-
 האדם ויעש אשר יקרו שם מקום-קבר לשנים: וישלח אלהים
 שבעה מלאכים לגן-עדן ויביאו נוחותים לרב וישיומו בתוך-
 האדמה ואסרי-כן לקחו את-שתי הנחיות ויקברו אותן במקום אשר
 קרהו ויקנהו:

מא ויקרא אלהים ויאמר אדם אדם: ותען הגויה מן-האדמה
 ויאמר הנני אדני: ויאמר אליה אלהים הן אסרתי לך כי עפר
 אתה ואל-עפר תשוב: ועתה הנני מבטיחה שנית על-התקומה:
 ה הקם אקים אותה באחרית הימים בעת תקומת כל-איש אשר
 מן-עך-הוא:

מב אחר הדברים האלה עשה אלהים חותם משלש ויחתם את-
 הקבר למען אשר לא-יעשה לו איש מאומה ששת הימים עד-

בר' י"ז ה' - מאנה הארץ לקבל את גויתו. אר. ג: כי לא קבלתו הארץ
 לאמר. ד: כי הגויה קפצה ותעל מן הארץ. - הארץ ממאנת לקבל חללים, ע'
 ע' מכילתא בשלח ט' ט"ו י"ב, מדרש תהלי' כ"ב ב', ועוד. לפי בר' כ"ב ח' (בכ"י חסר, ע'
 הוצ' תיאודור) טפל אדם בקבורתו של הבל. אולם מאידך גיסא מצינו בבר' (שם) גם רמו
 ברור לאגדה מעין זו שלכאן: „לעלות למעלה לא היתה (נפשו של הבל) יכולה שעדיין לא
 עלתה שם נשמה, ולמטה לא היתה יכולה שעדיין לא נקבר שם אדם, והיה דמו מושלך על
 העצים ועל האבנים“ (השוה גם יובל' ד' כ"ד ומשנה סנהדרין ד' ה'). - מן הארץ. ד.א.ר. -
 לקח ממני. וכן בר' כ' ט': „קומץ עפר של אדמה שנבראת ממנו לא גזולה בדין“. -
 ויצר ממנו את האדם. כיוצא בזה בר' י"ד ח', נזיר ירו' ז' ב'. העפר שממנו נברא
 אדם לוקח ממקום ביהמ"ק - המזבח, ולא כמאן דאמר שקבץ את עפרו של אדה"ר מארבע
 פנות הארץ (סנהד' ל"ח א-ב, פ"א י"א). קבורתו היתה בו במקום, לפי המדרש - במערת
 המכפלה (בר' ג"ח ח', פ"א כ'). שהיא „סמוכונה לפתח גן עדן“ (וזהר חדש, רות ל"ג א',
 הוצ' ויניציה ת"ח). -

מא ה הקם אקים אותך באחרית הימים. לדעתו של ר' נחמיה (בר' כ"א ז') „אדה"ר
 שולח מג'ע בעולם הזה ובעולם הבא לא שולח... לכשיקיץ אותו שנברא בדמותו...“ -
 מב חותם משלש. מדרש משלי (כ"ב כ'): „כל מעשה תורה משולש... אותיותיה
 משולשים אמת. שבת נ"ה א': „חותמו של הקב"ה אמת“. השוה ירו' סנה' א' א'. גם „קריאת
 שמו (של הקב"ה) אותיות משולשות“ (א"ב דר"ע, ביהמ"ד ילינק ג' י"ז). היווני תרגם

ב-ג שוב אל-ואדם צלעתו: וילך יי ומלאכיו למקומם: ולמקן ששת
 ד ימים מתה גם-תנה: ובעונתה חיה בקמה מר יען אשר לא-ידעה
 ה איפה הושם: כי בהיות יי בגן-עדן לקבר את-אדם נרדמה היא
 וקניה מלכד שתי ער-אחרי קבר אדם וכל-איש בארץ לא ידע
 ו את-קבורתו מלכד שתי בנו: ותתפלל תנה בעת מותה על-דבר
 ז הקברה במקום אשר אדם אישה קבור שם: ותאמר יי יי אלהי
 כל-השוב והישר אל-תנכר אותי אמתה מגונות אדם כי מצלעותיו
 ח עשיתי: ונני גם-אותי הנקלה והחטאה להתסבב אל-גונותו כאשר
 היותי אתו יחד בגן-עדן וגם-אחרי אשר נדחני בחטאנו ולא
 ט נסרדנו בן גם-עתה אל-נא תקרידנו: ואחרי התפללה נשאה עיניה
 השמקה ומאנה ותך על-לבה ותאמר אלהי-כל קח את-נשמת
 וקרנע מסרה את-נשמתה לאלהים:

מג ויבא מיכאל ויורה את-שתי איכה וקבר את-תנה: וישלשה
 ב מלאכים באו ויקחו את-גונותה ויקברוה במקום אשר גונת אדם
 ג וגונת הקל קבורת שם: ומיכאל השר הגדול אמר אל-שתי קכה
 ד וקבר כל-אדם אשר ימות עד-יום התקומה: ואחרי תתולו את-
 ה השביעי תנוח ותשמח-בו: כי בעצם היום הזה שמתם אלהים
 ושמחים גם-אנחנו המלאכים בהתרומם הנשמה הטהורה מעל-
 ו לארץ: וקברו את-הדברים האלה עליה מיכאל השר הגדול
 השמימה והוא משבחם ואומר הללויה קדוש קדוש קדוש יי אבאות
 אשר-לו הכבוד והעז לעולם ועד אמן:

ה בטעות τριών - צלעתו = אשתו שלוקחה מצלעותיו. ע' קדושין ו' א'. - מלבד שת...
 מלבד שת. ג נפל כל הלשון הזה מחמת שויון הקצוות. -
 יוטר מששת ימים. למדנו מכאן שאדם מת ביום א' בשבוע. - מג ד

ספר חנוך א

מבוא

א. על ספרות חנוך.

אחד המוטיבים שהיו רווחים ביצירותיה של האגדה הישראלית למימי קדם היה שגדולי הצדיקים מן הראשונים היו זוכים למעלה נכבדה יותר משאר בני תמותה והיו מעלים מעל פני הארץ למרומי שמים בעודם בחיים בגוף ונפש, ושם – למעלה – היו מתמנים לשרת את פני רבונם בתפקידים חשובים שהיה מטיל עליהם, כיוצא בזה שנו רבותינו (בספרי דברים שניז) על משה: – וימת שם משה [דב' ליד ה'–ו']... ויש אומרים לא מת משה אלא עומד ומשרת למעלה. – והרי אגדה זו היא נגד כתוב מפורש בתורה על מיתתו של משה וקבורתו.

עד כאן על משה, ואילו על הסתלקותו של אליהו מן העולם מספרים הכתובים בעצמם שלא טעם טעם מיתה ועלה בסערה השמימה (מל"ב ב' א'). וודאי נשאר שם חי וקיים, כמו שבאה האגדה והשמיעתנו שהוא כותב שם מעשה כלם (סדר עולם רבה י"ז), ומה שהוא כותב הקביה חותם (קידושין ע' א').

אבל חבה יתירה נודעת בפינה זו מאת האגדה לחנוך בן ירד. על סמך הכתוב (ברא' ה' כ"ד) ויתהלך חנוך את-האלהים ואיננו כי לקח אתו אלהים נוצרו בישראל ואף היו חוזרים בכתב כמה ספרי אגדה על הסתלקותו של חנוך הצדיק (השוה בן סירא מ"ד ט"ז, מ"ט י"ד). אמת, בעלי אותם הספרים השתמשו בחומר של האגדה על הסתלקותו של חנוך למרום בעודו בחיים ועל היותו מקורב אל רבוננו, ויחד עם זה באמונות עם ובשיטות של אותן האמונות שהיו קשורות בהסתלקותו של חנוך, רק לשם מסגרת לגופו של תכן כל ספר וספר, ובעצם היה כל בעל ספר חנוך מכניס אל תוך המסגרת את עניניו העסיקים אותו והכוללים השקפתו שהיתה סוכנת בו על מה שנעשה ומה שהיה ראוי להיות נעשה בשמים ובארץ.

אותם הספרים שהיו נושאים עליהם את שמו של חנוך היו נפוצים ומפורסמים באומה וחביבים על העם ממש כחביבותו של עצם המוטיב האגדי על חנוך.

אבל לאחר שנתהוותה הנצרות וראשונה התחילו משלשלים מתוך הספרות החנוכית רמזים וסיועים לענינים שבמסותרי דתם, היו היהודים הנאמנים נמלכים בדעתם ומוותרים על אותן היצירות החביבות, וכבר מעיד סירטוליאנוס אחד מראשוני הנצרים (חי בסוף המאה ה"ב) שלהם חביב ס' חנוך, ואילו היהודים דחוהו, כדרכם לדחות כל מה שיש לו רמז לנצרי, ולא רק את היצירות הספרותיות התלויות בשמו של חנוך דחו מתוך ספרות ישראל, אלא אף על עצם צדקתו של חנוך היו מערערים¹, מטעם זה היו נוהגין לעבור עליו בשתיקה (בכל ספרות התנאים ושני התלמודים אין זכר לחנוך!) והגיעו הדברים לידי כך שר' חמא בר' הושעיא² אמר שחנוך אינו נכתב בתוך טומוס

(1) ויש להעיר שדעה זו על חנוך, שלא היה כלו צדיק, מצינו גם לפילון (על אברהם ג'): אדם שעבר

מחיים רעים לטובים... וחלשון לקח ענינו פניה ושינוי, וחוא שינוי לטובה שנעשה ע"י השגחה אלהית. –

(2) חי במאה ה"ג לסה"נ (ע' באכיר Agada d. Paläst. Amoräer III, 549), ואף ר' אייבו (ע"ש 63

ואילך) נראה שבאותו זמן היה. –

(τόμος=ספר יחש) של צדיקים אלא בטומוסן של רשעים. ור' אייבו אמר שחנוך חנף היה — פעמים צדיק פעמים רשע. אמר הקב"ה, עד שהוא צדיק אסלקנו (ע' ב"ר). דברים אלו וכיוצא בהם נאמרו בשעתם נגד המינים, הם ראשוני הנצרים, שהיו מתרבים באותם הזמנים בישראל והיו נכנסים בכל פעם להתווכח עם אחיהם היהודים ומונים היו להם בענין של חנוך, שנכתב עליו בתורה שנשתלק מן העולם בעודו בחיים. כלו' מביאים היו ראייה מן התורה למוטיב שהוא קרוב כל כך לעיקר שבדתם, ולפיכך הלכו קדמונינו עוד הלאה והיו מסרבים להסכים להם, למינים, אף על פשוטו של עצם הכתוב, שהוא מתכוון להשתלקותו של חנוך כשהוא חי: — המינים שאלו את אבהו. אמרו לו, אין אנו מוצאים מיתה לחנוך. אמר להם, למה, אמרו לו, נאמר כאן [ברא' ה' כ"ד] לקיחה ונאמר באליהו [מליב ב' ג'] לקיחה, אמר להם, אם לקיחה אתם דורשים, נאמר כאן לקיחה ונאמר ביחזקאל [כ"ד ט"ז] הנני לוקח ממך את מחמד עיניך [במגפה]. אמר ר' תנחומא, יפה השיבם (ב"ר). —

ולא עוד אלא שבעל תרגום אנקלוס ראה צורך למסור את הלשון כילקח אתו אלהים בלשון זה: ארי אמית יתיה ה' (=כי המית אותו אלהים).

ורק לאחר זמן, כשנעשית התבדלות גמורה והמינים רחקו ממחנה ישראל לחלוטין, נעשה שוב הענין של חנוך חביבה של אגדת ישראל, והתרגום הירושלמי (=תי) מוסר כבר בתרגומו אותו הכתוב שבבראשית (ה' כ"ד) כפשוטו: וסלח חנוך בקושטא קדם ה' והא ליתוהי עם דיירי ארעא ארום איתנגיד וסליק לרקייעא במימר קדם ה' וקרא שמיא מיטטרון ספרא רבא (=ועבד חנוך באמת את ה' ואיננו עם יושבי ארץ כי נמשך והועלה למרום בגזרת ה' וקרא שמו מיטטרון הסופר הגדול).

ועם כל זה לאחר שויתרה כבר הספרות העברית לגמרי על הספרים הקדומים שהיו קשורים בשמו של חנוך לא החזירתם עוד, מכיון שנעשו נחלתם של הנצרים, והתחילה יוצרת לה מחדש וברוח חדשה לגמרי ספרות חנוכית-מיטטרונית. ספרות מאוחרת זו מתעסקת אף היא במעשה בראשית ובמעשה מרכבה, שלפי נוסח ביאורו המוצלח של ר' מנחם המאירי¹, ענין מעשה בראשית הוא ידיעת חכמת הטבע ונכלל בה ידיעת שני עולמות, ר"ל עולם היסודות ועולם הגלגלים, ומעשה מרכבה... היא ידיעת מה שאחר הטבע, והוא ע"ס המלאכים, ר"ל ידיעת אמתת מציאותם וידיעת מציאותו ית' ואחדותו. ואף על פי כן לא כלם היו יכולים להשלים עם אבידתה של ספרות חנוך הקדומה מתוך מחנה ישראל, וכבר הצטער בעל ס' הזהר (ברא' ע"ב ב') על השתכחותו של ס' חנוך הקדום מישראל ועל הכנסו לתוך רשותם של נכרים: — רבי שמעון אמר, אילו הוינא שכיח בעלמא כד יהב קדשא בריך הוא ספרא דחנוך בעלמא וספרא דאדם אתקיפנא דלא ישתכחון בניי נשא, בגין דלא חיישו כל חכמאן לאסתכלא בהן וטען במלין אחרנין לאפקא מרשו עלאה לרשו אחרא, והשתא הא חכימי עלמא ידעין מלין וסתמין לון ומתתקפי בפולחנא דמאריהון. —

ועל תכנו של אותו ספר חנוך שהוא, בעל ס' הזהר, השתמש בו הוא משמיענו (שם ל"ז ב'):

— ספר הוה ליה לחנוך ודא ספר מאתר דתולדות אדם הוה ודא הוא רזא דחכמתא, דהא מארעא אתנטייל, הדא היא דכתיב ואיננו כי לקח אתו אלהים [ברא' ה' כ"ד]... וכל גנוי עלאה אתמסרן בידיה ודא מסיר ויהיב ועביד שליחותא, ואף מפתחן אתמסרן בידיה, מאה ברכאן נטיל בכל יומא וקשיר קשירין למאריה, מעלמא נטיל

(1) בפי' להגינה י"א ב', הוצ' לאנגי, ס"פ הרפ"ח.

ליה קדשא בריך הוא לשמושיה. הדא הוא דכתיב כי לקח אתו אלהים. ומן דא אתמסר ספרא דאקרי ספרא דחנוך. בשעתא דאחיד ליה קדשא בריך הוא אחמי ליה כל גנוי עלאי. אחמי ליה אילנא דחיי בגו מציעות גנתא ןְטְרָפּוּי ןְעָנְפּוּי. וכלא חמינן בספריה...— ובמקום אחר (שמות נ"ה א') הוא אומר:

— אשכחנא בספרא דחנוך דלבתר דסליק ליה קדשא בריך הוא ואחמי ליה כל גנויא דמלכא עלאי ותתאי אחמי ליה אילנא דחיי ואילנא דאתפקד עליה אדם ואחמי ליה דוכתיה דאדם בגנתא דעדן. וחמא דאלמלא נטיר אדם פקודא דא יכיל לקיימא תדירא ולמהוי תדירא תמן. הוא לא נטר פקודא דמאריה נפק בדימוס ואתענש. — ועוד הוא אומר (ויקרא י' ב'):

— תאנא בספרא דחנוך. בשעתא דאחזיאו ליה חכמתא דרזין עילאין וחמא אילנא דגנתא דעדן אחזיאו ליה חכמתא ברזא עילאה וחמא דכלהו עלמין הוו מתקשרן דא בדא. שאיל לון על מה קיימין. אמרו ליה על י' קיימי כלהו ומניה אתבניאו ואשתלשלו (נ"א אתבריאוו ואשתכללו)... וחמא דכלהו מזדעזעי מדחילו דמאריהון ועל שמה אתקרן כלהו. —

ורגיל הוא. בעל ס' הזהר. להביא ספרא דחנוך יחד עם ספרא דאדם (ברא' נ"ח ב'). וכך הוא אומר (שם נ"ה ב'): וכן לחנוך (כמו לאדם) אתייהיב ספרא ואסתכל מניה ביקרא עילאה. והוא מדבר על ס' חנוך בלשון: הכא אית רוא דרזין בספרא דחנוך (שמות ק' א'). או: כמה דאיתמר בספרא דחנוך. או: והכי אכר בספרא דחנוך (שם ק"ה ב'). או: בספרא דחנוך אשכחנא (שם קצ"ב ב'). או: ורזא דא אשכחנא בספרא דחנוך (שם ר"יז א'). ופעם אחת מצינו לו הלשון: ובספרא דרזין דחנוך (שם ק"פ ב'). ושוב מצינו בג' מקומות בס' במדבר שהוא רומז לס' חנוך ובונה על דבריו את דרשותיו בלשונות: בגין דחמינא בספרא דחנוך (במד' ר"מ א'). אשכחנא בספרא דחנוך (שם רמ"ח א', רנ"ג ב').

למדנו מכאן עד כמה היה יקר לו ס' חנוך. אע"פ שלא היה נמצא בידו אלא בתרגום לועזי.

ב. על גילוי ס' חנוך בתרגום הכושי וקטעים יווניים ופרסומם.

לא רק היהודים דחו את ספרי חנוך אלא אף הנצרים מאסו בהם אחר כך, כשנפסקו ויכוחיהם עם היהודים ולא היו צריכים עוד להביא ראיות לעניני אמנותם מתוך דברי אגדה על הסתלקותו של חנוך מן העולם כשהוא חי. אוריגינס (חי בתחלת המאה הג') מקיים בפירוש שהכנסייה הנצרית לא קבלה את ס' חנוך. ובאמת לכנסייה המערבית הלכו ספרי חנוך לאיבוד, ורק בכנסייה המזרחית נשארו שנים מספרי חנוך לפליטה: אחד בלשון הכושית (=חנוך א') ואחד בלשון הסלאבית (=חנוך ב'). — שניהם תרגומים מתוך תרגומים יווניים שנעשו בשעתם מתוך הגוף העברי.

את חנוך הכושי (משערים שתרגומו נעשה במאה הששית, בערך) גילה בשנת 1769 הנוסע האנגלי Bruce באפריקה. הוא הביא אתו מחבש לאירופה שלשה כ"י מס' חנוך. אחד מהם נתן לספריה של המלך בפריז. אחד הכניס לספריה שבאוכספורד, ואחד — שהיה קבוע (לפני ס' איוב) בתניך חבשי — השאיר לעצמו.

מתוך הכ"י שבאוכספורד עשה R. Laurence את תרגומו האנגלי, שהו"ל בשם The Book of Enoch the Prophet an apocryphal production, supposed to have been lost for ages — —, Oxford, 1821 ואחר כך פרסם אף את הנוסח הכושי בשם Libri Enoch

Versio Aethiopica (Oxoniae, 1838)

אחריו בא דילמן והוציאו לאור על פי חמשה כ"י: Dillman, Liber Henoch, Aethiopicæ, ad quinque codicum fidem editus, cum variis lectionibus (Lipsiæ, 1851).

אחרי דילמן הוציאהו פלימינג על פי חמשה עשר כ"י: Fleming, Das Buch Henoch, Aethiopischer Text (Leipzig, 1902).

ובאחרונה פרסמהו צ'ארלס על פי עשרים ושלושה כ"י: Charles, The Ethiopic Version of the Book of Henoch edited from twenty-three Mss. (Oxford, 1906).

חוץ מזה שחק לו מזלו לנוסח הכושי ונמצא אף חלק הגון מאביו היווני. הקטעים היווניים שנמצאו מוצאם משני מקורות:

(א) הפרקים א' א'-ליב ו' וי"ט ג'-כ"א ט' נתגלו בשנות 1886-1887 ע"י המיסיון הארכיאולוגית הצרפתית שבקהיר. בתוך שאר ענינים שבספר קטן על קלף שנמצא בקבר נצרי באכמים (Panopolis). ונתפרסמו ע"י M. Bouriant בכתבים של אותה מיסיון (כרך ט', 1892, עמ' 91-136) בשם Fragments grecs du livre d'Enoch (רשימת המקומות שנדפסו בהם הקטעים היווניים אחיכ והערכתם נתן Charles במבוא לחנוך הכושי שלו, עמ' XI-XIII, וכמו כן הוא מברר שם בעמ' XIII-XVI את יחסם אל התרגום הכושי). קטעים אלו רגילים לסמן G¹ (והמקומות הכפולים שבהם נסמנים G¹, G²).

(ב) קטעים ו' א'-י"ד, ט"ו ח'-ט"ז א', ח' ד'-ט' ד' שנשתמרו אצל גיאורגיוס סינקילוס (חי במאה השמינית). הם נסמנים G² (והכפולים שבהם נסמנים G¹, G²).

חוץ מן הקטעים היווניים נתפרסם אף קטע רומי קטן (ק"ו א'-י"ח) ע"י Charles בתרגומו לס' חנוך.

ג. שם הספר.

פשוט הוא שהספר נקרא בשם ספר חנוך (כגון אוריגנס De Princ. I, 3, 3 מזכירו in Enoch Libro = בספר חנוך, ועוד) או חנוך סתם (אוריגנס In Ioannem VI, 25; De Cultu Fem. II, 20 או טירטוליאנוס ut Enoch refert = כמו שמספר חנוך). או דברי חנוך (כגון בס' היובלים כ"א י': כי כן מצאתי כתוב בספרי אבותי ובדברי חנוך ובדברי נח).

ועוד מצינו לראשונים שהיו נוהגים לקרא את הספר בלשון רבים: ספרי חנוך. שם זה נהוג הן בספרים החיצונים (כגון צוואת יהודה י"ח א': בספרי חנוך הצדיק. או צוואת לוי י' ה': ככתוב בספרי - כך בקצת נוסחאות. ובאחרות בל' יחיד - חנוך) והן בספרי הנצרים הראשונים (כגון אוריגנס Contra Celsum V, 54: τὰ ἐπιγεγραμμένα τοῦ Ἐνώχ; = βιβλία = in libellis qui appellantur Enoch; in Num. Homil. XXVIII או חנוך, יתיר מפורש בענין זה לשונו של סינקילוס בספרים [הקטנים] הנקראים חנוך). יותר מפורש בענין זה לשונו של סינקילוס (Chronographia, ed. Dind. I, p. 20): τὸ πρῶτον βιβλίον τοῦ Ἐνώχ (=מן הספר הראשון של חנוך).

ועדיין אין אנו יודעים איך היה ספר חנוך מחולק. אפשר שהראשונים היו מחלקים אותו לפי הרשימות ההתחליות שבספר בכמה מקומות (י"ד א' - דברי הצדק. ע"ב א' - ספר מהלך מאורות השמים. ע"ב א' - ועתה מתושלה בני כל אלה אספר לך ואכתב לך. ע"ב א' - ספר כתוב ביד חנוך. ק"ח א' - ספר שני אשר כתב חנוך). ואולי - וזה נראה קרוב לוודאי - היתה בספריהם החלוקה היסודית שיצאה מידי בעל הספר בעצמו.

ד. חלוקתו היסודית של הספר ותכן חלקיו.

נראה שהמחבר גופו חלק את הספר לחמשה חלקים. חלוקתו בולטת מתכנו האחדותי של כל חלק וחלק ומן הפתיחה שכתב לכל חלק באופן שמתחלתה של כל פתיחה אפשר להוציא שמו של אותו חלק מנוסח כמעט על ידי הסופר בצצמו. חמשת החלקים הם:

- (א) ספר על מה שהראוהו והשמיעוהו המלאכים (א' ב') בקשר עם מעשה המלאכים שקלקלו עם בנות האדם ועם סיוריו של חנוך בשמים ובארץ מתוך תעופת מרום (א'—ל"ו).
  - (ב) ספר החכמה או ספר המשלים (ל"ז—ע"א).
  - (ג) ספר מהלך מאורות השמים (ע"ב—פ"ב).
  - (ד) שני מראות [היסטוריים] (פ"ג—צ').
  - (ה) דברי חנוך לבניו על המאורעות שעתידים לבוא (צ"א—ק"ה).
- תכן הספר הוא בקירוב כך:
שער הספר (א' א').

ספר המלאכים: פתיחה (א' ב'—ה' ט'). שבה מסופר על חנוך שראה בחזון מה שהראוהו המלאכים והודיעוהו על יום הדין שלעתיד לבוא לרשעים ועל השלום והטוב הגנוזים לבחירים ולצדיקים. אחר הפתיחה בא גופו של הספר (ו'—ל"ו): ה' פקד על המלאכים שקלקלו עם בנות האדם את עונם וטהר את הארץ מרשעתם. מלאכי מרום שולחים את חנוך אל הארץ להודיע לגפילים על הפורענות שעתידה לבוא עליהם. כשראו אותו התחננו לפניו להתפלל בעדם, אבל תפלתו במחזה נדחתה והוא נצטוו להודיעם שוב על אבדנם. דרך אגב מספר חנוך מה שראה ממסתרי הבריאה ומה שלמד ממהלך חלקי הבריאה: אף קצות הארץ הראוהו והמקום ששם נשרפים המלאכים הרשעים ומקומן של גשמות הצדיקים והרשעים וגן־עדן ועץ הדעת ועץ החיים המיועד לגשמות הבחירים ומקום הפורענות לרשעים.

ספר החכמה או המשלים. מחזה זה נחלק לשלושה גאומים: (א) חנוך רואה משכנות הצדיקים והקדושים ורבוה רבבות המשמשים לפני אדון הרוחות וארבעת השרים—מיכאל ורפאל וגבריאל ופנואל. כמו כן רואה הוא את מסתרי השמים: אוצרות הרוח והשמש והירח והברקים והכוכבים, וכלם בשמות יקראו והם נשמעים לקוראיהם (ל"ח—מ"ד). (ב) לחנוך נגלה ענין הבחיר, הוא המשיח, וטיבו ותפקידו שהוא עתיד לדון את העולם (מ"ה—נ"ז). (ג) על הטוב הגנוז לצדיקים ולבחירים ועל מסתרי הברק והרעם ועל הדין שיהא נעשה על ידי הבחיר (נ"ח—ס"ט). ולבסוף בא סיום לג' הגאומים (ע'—ע"א).

ספר מהלך מאורות השמים והיא שיטת הקלינדר שנמסרה לו ע"י אוריאל המלאך (ע"ב—פ"ב).

שני מראות היסטוריים: (א) נח ראה במחזה ענין המבול שעתיד לבוא על הארץ המקולקלת, והוא מתפלל שלא ישמדו כל בני האדם (פ"ג—פ"ד). (ב) מחזה המשל של הבקר והצאן והרועים והחיות הרעות, והנמשל היא כל ההיסטוריה הישראלית למן אדם הראשון ועד ימות המשיח (פ"ה—צ').

דברי חנוך לבניו (צ"א—ק"ה): בתחלה פתיחה (צ"ב) ואחר כך חזון השבועות, כל"ו תקופות ההיסטוריה—שבוע א' של חנוך, ב' של נח, ג' של אברהם, ד' של משה, ה' של בנין הבית, סוף ו' חורבנו, ז' דור של פושעים ובסופו ינדעו לצדיקים רזי שמים, ח' מלחמת הצדק בחרב, ט' עריכת המשפט, י' בחלקו השביעי יהיה המשפט לעולם (צ"ג, צ"א י"ב—י"ז). אחר כך באה תוכחה: אוי להם לרשעים מאבדנם לעתיד

לבוא ולצדיקים יש שמחת תקוה (צ"ד-צ"ה). אחר כך בא ספור לידתו של נח והודעתו של חנוך על המבול, שעתידי להיות בימיו של נח (ק"ו-ק"ז). וסיום (ק"ח) על אש הגיהנם המוכנה לנפשות הרשעים ועל הברכות המזומנות לצדיקים.

ה. הספר הוא מידי סופר אחד.

ספר חנוך מידי סופר אחד יצא. על זה מעידה האחדות הן בסגנון והן בלשונות הבודדים הפזורים בכל חלקי הספר.

על אחדות הסגנון יש להביא ראיה, למשל, מן המדה שנקט בה לעבור תוך כדי המשך הדיבור מגוף נסתר לגוף מדבר בעדו, כגון א' ב', י"ב א'-ג', ל"ז א'-ב', ע' א'-ג', ע"א ה', צ"ב א' ועוד.

הלשונות הבודדים הדומים, כגון הבחירים והצדיקים (א' א', ליח ב' וג' וד', ליט ו', מ"ח א', נ"ח א' וב', ס"א י"ג, ס"ב י"ב ו"ג וט"ו, ע' ג') וכדומה, פזורים הם בכל הספר וכל קורא ירגיש בהם.

אחדותו של הספר נראית ג"כ מתוך הרעיון האחד היסודי העובר כחוט השני דרך כל הספר, והוא: דינם של הרשעים והחוטאים באחרית הימים, היינו בימות המשיח. ברעיון זה קשורים כל הענינים, למן הענין של קלקול מלאכי מרום עם בנות האדם שממנו נתהוותה ההשחתה המרובה בארץ, ועד הרעיונות העיקריים על סדרי העולם ועל הנהגתו בידי רוחות שונים שהם סמל לתופעות הטבע. כל אלו הענינים מוכיחים על יד אחת שהיתה שוקדת על השלמת עיבודו של הספר וסידורו על פי מהלך המחשבה האישית בזמנים שונים להתפתחותה.

אבל הספר לא בכת אחת נכתב, אלא הוא בבחינת קובץ כולל לכתבי הסופר. שאסף לתוכו וסידר - הוא גופו דוקא, וודאי בסדר כרונולוגי - אחת לאחת את יצירותיו שכתב בזמנים שונים. לפיכך אין תמיהה אם לאחר דיוק ימצאו כמה הבדלים בתיאורים או בפרטים אחרים בין חלק אחד לשני. כן ירגיש הקורא שבמקום אחד (ל"ג ד') כתב לו לחנוך אוריאל המלאך, ואילו במקום אחר (ע"ב א') מראה לו אוריאל לחנוך את מכתבי השמים, ועוד מצינו (ע"ד ב', ע"ה ג', ע"ט ב'-ו') שחנוך בעצמו כתב לאחר שהראהו אוריאל את הענינים השונים, או שהוא כתב ספר מיוחד למושלח בנו (פ"ב א'). והוא הדין, למשל, בהפרש שבין תיאור הרוחות בצאתם ממשכנותיהם שבין סרקים ל"ד - ל"ז ובין פרק ע"ו, או שבמקום אחד (י"ח י"ב-ט"ז, כ"א א'-ו') משמע שצבא השמים הם בעלי דעת, וממקום אחר (ע"ב-פ"ב) יוצא שאין בהם דעת, וכיוצא בהן מן הסתירות והחזרות שהן תלויות בכל פעם בהלך הנפש והפנטסיה של הסופר.

ו. האיש וספרו.

הסביבה שהיה האיש נתון בתוכה היתה מחולקת לשני מחנות מתנגדים זה לזה ונלחמים זה בזה בחרף נפש: המחנה האחד היה שומר אמונים ליהדות ולתורתה מורשת אבות, והמחנה השני היה מן העוזבים נחלת אבות והולכים בדרכי הגוים עד הגבול האחרון, עד עבודת אלילים ממש.

למחנה זה של הנטמעים היו שייכים עשירי העם (צ"ד ו'-ז') ואילך, צ"ז ח', צ"ט י"ג), שהיו חיים חיי הוללות ומתמכרים לתענוגים נפרזים בחייהם: הגברים היו מתקשטים בתכשיטי נשים ומתנהגים בדרכי מותרות עד לאין שיעור (צ"ח ב') והיו עובדים עבודה זרה לכל פרסיה ולכל מיני אליליה (צ"ט ז'-ט) ולא היה לבם נוטה לשום ענין מן הדברים שביהדות (צ"ט י"ד).

על צדה של כת זו וברשותה היו הרבה מאנשי רוח, נואמים וסופרים, שהיו מבעלי אותה השיטה של הוללות וטמיעה, והם היו סובבים בעם ועושים נפשות לרעיונותיהם ולדרכיהם בלעגם לצד שכנגד, לנאמני היהדות, בפה ובכתב, הם היו לועגים לאותם הצדיקים (שבס' חנוך) ואומרים שלשוא הם מענים את נפשם לבלתי ראות בטובה בחייהם, שהרי סופם של אלו ואלו, של הצדיקים והרשעים, אחד הוא (ק"ב ו' ואילך). והם היו מצליחים הרבה והיה עולה בידם למשוך אל צדם אנשים שעשו את עצמם לאשר לא היו מקודם, — לחטאים, כמו שמעיד בעל ס' חנוך בעצמו (צ"ט ב'). ועוד הוא נאנח במר נפשו: — ידעתי כי החטאים יפתו אנשים לעשות רע לחכמה לבל ימצא לה מקום וכל עצה לא תחסר להם (צ"ד ה').

והמלחמה בין שני המחנות היתה לא לחיים אלא למות, הרשעים היו מתנהגים כצוררי היהודים ממש: הם היו מחרימים את הצדיקים (צ"ה ד'), היו הורגים בשכניהם הצדיקים (צ"ט ט"ו), שורפים אותם (ק' ז'), רודפים את בתי-הכנסיות (מ"ו ח'), שלא יהיה להם ליהודים הנאמנים מקום להתפלל (נ"ג ו'), ואף לשלטונות שהיו על צדם של הרשעים (ס"ג ז') היו מלשינים עליהם (צ"ה ז').

ובמערכת הצדיקים, בראש מחנהו, כנראה, היה עומד בעל ס' חנוך, שהיה מקנא לחכמה, כלו' לחכמת התורה והיהדות (צ"ח ג'), שהיא תורת עולם (צ"ט ב'), והיה נלחם נגד האנשים הנפסדים ונגד הדעות הנפסדות.

כל הימים היה מתכונן למלחמה סופית, גדולה ומכריעה, של שפך דמים בלי קץ (צ"ט ו') עד שישטפו נחלים מדמם של הרשעים (ק' א').

בעיקר היה מתמרמר על המלחמה שהיו מנהלים אותם הרשעים בספרות: ממש באותם האמצעים שבהם אפשר להפיץ את דברי התורה בעולם, בדיו ובנייר, היו מנהלים הם את מלחמת השקר שלהם, מוטב היה להם לאמצעים אלו שלא יהיו ידועים כלל בעולם אם לתכלית זו הם משמשים, ולפיכך גדול הוא ענשו של אותו מלאך מן המלאכים שקלקלו שירד אל הארץ ולימד את בני האדם לכתב בדיו של עפצים ובנייר, שחטאו בהם רבים מן העולם ועד העולם ועד היום הזה (ס"ט ט'), והוא — בעל ס' חנוך — נלחם מלחמת הקדש נגד אותם הספרים הטמאים שהם מלמדים את ההפך מדבריהם של שלומי אמוני ישראל והם משפיעים הרבה, והוא מכיר בהשפעתם והוא צווח במר לבו: — אוי לכם כותבי שקר ודוברי רשע כי יכתבו שקריהם למען ישמעו אליהם אנשים ופועלי רע לשכנם (צ"ח ט"ו).

— ועתה ידעתי את הסוד הזה כי החטאים יִשְׁנו הרבה ויטו דברי יושר וידברו דברי רשע וישקרו ויעשו מעשים גדולים ויכתבו ספרים על דבריהם (ק"ד י').
ונראה שאותם הספרים היו נכתבים לועזית דוקא — ודאי יוונית, ואולי גם ארמית — והוא היה כותב רק עברית, אבל מקוה היה לתרגמם תרגום מדויק:

— אכן כאשר יכתבו באמונה את כל-דברי בל שונותיהם, ולא ישנו ולא יחסרו מדברי כי אם יכתבו באמונה את כל אשר העידותי בראשונה עליהם, אז ידעתי סוד אחר כי ספרים ינתנו לצדיקים ולחכמים להיות לשמחה וליושר ולחכמה רבה ולהם ינתנו הספרים והם יאמינו בהם וישמחו עליהם ואז כל הצדיקים אשר למדו בהם את כל דרכי היושר יבאו על שכרם (ק"ד י"א-י"ג). —

בטוח היה בהשפעתם של דבריו: מקוה היה שאפילו הרשעים יכירו ויבינום (ק' ו'). יש לשער שהיה רושם לו בכתב ומאסף חומר על מעשיהם של הרשעים, ובאמרו שחטאיהם נכתבים יום יום (צ"ח ח', ק"ד ז') אל כרוניקה של עצמו הוא מתכוון שהיה רושם לו פעם בפעם.

באותה הספרות המאוחרת המוקדשת לחנוך ביחוד³, והם המדרשים הקטנים, כגון ס' היכלות ושיעור קומה ומרכבה רבה וכיוצא בהם. ספרות מאוחרת זו כלה רוויה היא וספוגה תיאורים ורעיונות מִשָּׁל ספר חנוך הקדום.

ט. תרגומים חדשים מן הנוסח הכושי.

(א) בעברית:

1) ספר חנוך אחד מן הספרים הגנוזים נמצא מקרוב בארץ כוש ועתה נעתק מכושית לעברית ונוסף עליו באר יוסף הוא ביאור מספיק וחוקר אל תולדות אגדות רבות בספרי דורות החרבן ובתלמוד ובמדרשים ובכתבי המקובלים וערכם לספרי הקדש מאת יוסף הלוי 1864. Buouresci.

מהוצאה זו היה בידי רק הגליון הראשון (שהשאיילני כטובו ר' ג"ש ליבוביטש מברוקלין). בן שמונה עמודים. הכוללים שער הספר ושמונה פרקים ראשונים (הטיכסט באותיות מרובעות בניקוד והפירוש באר יוסף בכתב רש"י).

על תרגומו ועל הוצאתו זו – שנדפסו הימנה רק שנים או שלשה גליונות – מספר יוסף הלוי במאמרו⁴, „אלה דברי יוסף הלוי (בהקדמתו לספר חנוך המתרגם מאתו משפת כושית לעברית עם באור נרחב)“ דברים אלו:

– הספרים האלה [הוצאת ספר חנוך בכושית ותרגומו בגרמנית כאת א' דילמאן] הגיעו לידי ימי מספר אחרי צאתם לאור, ובהתבונני אליהם [נקשרה נפשי בספר חנוך, ולא שקטתי ולא נחתי עד אשר תרגמתי לעברית את הנוסח הכושי וגם עטרתיו בביאור נרחב לתועלת בני עמנו הדורשים קדמוניותם. אולם תקותי להעלותו על המכבש ולהפיצו בקהל רב עלתה בתהו. וגם בשנת 1863 [צ"ל 1864] אשר חדשתי בה את הנסיון לגלותו בקרב עם לא יכלתי להדפיס ממנו יותר משנים או שלשה עלים ונלחצתי לשום קץ למגמתי ממחסר הכסף הנדרש להוצאות הדפוס. על כן נשאר כתב ידי טמון וכמוס וכסוי אבק בתוך המגלות אשר בתחתית ארגוני עד היום. אולם מקרוב העירני לבי עליו על פי סבה מעצבת לב ומדיבת נפש אשר יסודתה במצב רב עמנו בעת החיה הזאת הקרוב מאד למצב אבותינו בעת אשר נכתב בה ספר חנוך, ואחרי התבונני למדי חשבתי כי הגלות הספר הזה היום אולי לא יהיה בלי כל תועלת לרבים מאחינו היוודעים שפת עברית באשר הם יסודות נאמנים לנחלת אבותם... כל התנחומים אשר נוכל לתת להם לא למותר יהיו. יבא נא כותב ספר חנוך גם הוא בתוך הבאים ויטיף נטפי נחומיו ויחליפו כח! –

כך כתב הלוי בשנת תרנ"ב בעשותו הכנות לגשת שוב להוצאת תרגומו. אבל

מאריה דעלמא... וכל הסודות [הנעלמות נמסרו בידו של חנוך ע"י ת"ת (=תפארת) ואלף מפתחות נמסרו בידו וקושר כתרם למאריה דעלמא וקב"ה לקח אותו... ובשעה שמתייחד הקב"ה עם חנוך מראה לו גנוי עלאת מראה לו אילנא דחיי בתוכו וטרפי דאילנא וענפיו וכולם רואה" (ע"ש דף י"ט ב').

3) על הספרות המאוחרת של חנוך (למן ס' הישר לסדר בראשית ועד ביה"מ של ילינא ג' קניה, די קב"ט ואילך, ועוד) ע' ס' מרכבה שלמה, כולל ברייתות מהתנאים רבי עקיבא ורבי ישמעאל כה"ג.. יצא לאור פעם ראשונה מעצם כ"י ישנים... ירושלים הרפ"ה, והס' H. Odeberg, 3 Enoch or the Hebrew Book of Enoch (Cambridge, 1928). בפרט מענינים במבוא לספר זה של אויבירג הסקרים המוקדשים לרעיונות המקבילים שבין חנוך הכושי וחנוך הסלאבי (המקוצר, שהוציאו Charles—Morfill) ובין חנוך המאוחר (אודיבירג מכנהו בשם חנוך ג').

4) המליץ לשנת תרנ"ב, גליון קט"ט.

הפעם לא עלה בידו אף להתחיל בהדפסת הספר מחמת שקמץ צעיר בן עשרים והתחרה בו (אף-על-פי שידע על תרגומו של הלוי) והוציא פרי בסר שלו. והוא:
 2) ספר חנוך תרגם משפת הכושים לשפת העברים והוסיף עליו מבוא הערות ובאורים [הכל בגרמנית] אליעזר גולדשמידט. ברלין 1892.
 ב) באנגלית (חוץ מתרגומו של Laurence שנזכר לעיל):

- 1) Charles, The Book of Enoch translated from Dillmann's Ethiopic Text, emended and revised in accordance with hitherto uncollated Ethiopic MSS. and with the Gizeh and other Greek and Latin Fragments, Oxford, 1893.
- 2) " The Book of Enoch... translated from the Editor's ethiopic Text..., Oxford 1912.
- 3) " Book of Enoch (Apokr. and Pseudep. II, 163-281).
- 4) Schodde, The Book of Enoch, Andover, 1882.

ג) בגרמנית:

Beer (Kautzsch, Apokr. und Pseudep. 1900, II, 236-310).
 Dillmann, Das Buch Henoch, Leipzig, 1853.
 Flemming u. Radermacher, Das Buch Henoch, Leipzig, 1901.

ד) בצרפתית:

Martin, Le Livre d'Hénoch, Paris, 1906.

התרגום הניתן כאן נעשה מתוך ההוצאה הכושית של צ'ארלס על ידי א' כהנא ויעקב נח פייטלוביץ: הראשון אחראי לעצם התרגום והמבוא וההערות. והשני - לבדיקה מדוייקת מלה במלה מתוך הנוסח הכושי.
 החלוקה לפרקים (מאה ושמונה) ולפסוקים נעשית לפי דילמן. שכוון מבלי דעת לחלוקה שקדמה לו באחד הכ"י (מן המאה הי"ח). אם גם בשינויים בגודל הפרקים (אבל בשאר כ"י החלוקה לפרקים ופסוקים מחולפת. כמו שהעיר Laurence בסוף המבוא לתרגומו. וע' Charles במבואו לתרגומו משנת 1912. עמ' XXII).

א' ב'

ספר חנוך א

- א דברי ברכת חנוך אשר ברך את הבחירים ואת הצדיקים אשר יהיו ביום המצוקה כאשר יקחדו כל־הרעים והרשעים:
- ב וישא משלו ויאמר חנוך איש צדיק אשר עיניו נסקחו ביד יי ויחזו מחזה־קדש בשמים אשר הראוני המלאכים ומהם שמעתי הכל ומהם בינותי את אשר־ראיתי ולא לדור הזה כי אם־לדור רחוק אשר יבוא: על הבחירים דברתי ועליהם אשא משלי הקדוש והגדול יצא ממקומו: ואלהי עולם ידרך וארץ על־הר סיני ונרח עם־צבאותיו ובעזו חילו יופיע משמים: וסחדו כלם וקעירים יחילו וסחד גדול ורעד יאחזמו עד־קצות הארץ: ורעשו הקרים הרמים והנקעות הנשאות תשפלה ונמסו כדונג משני להבה: ונקעה הארץ בקיעים וכל אשר־על־הארץ יאבד והנה משפט על־בל: ולצדיקים כלם יעשה שלום ואת־הבחירים ישמר וחסד יהנה עליהם והיו כלם לאלהים והיטיב להם ומברכים יהיו ואור אלהים להם ונרח: ואתא עם־רבבות קדש לעשות משפט בכל ולהקריא את־הרשעים ולהוכיח לכל־בשר על־כל־אשר עשו החוטאים והרשעים ואשר הרשיעו לסניו:
- ב התבוננו אל־כל־המעשים אשר בשמים והם לא ישנו את־דרכיהם והמארות אשר בשמים והם יעלו ויבאו כלם כמשפט

חלק א: ענין המלאכים שקלקלו וחנוך בשמים וסיווריו (א-לו).

א-ה. פתיחה לחלק א: משלו של חנוך על גורלם של הצדיקים והרשעים לעתיד.

- א כל הרעים. ביווני G^ε: פ־הַצְּרִים, בחילוף עיין בצדי (כיוצא בכך משלי כ' כ"ב
- ב בע'). - G^ε יש תוספת בסוף הפסוק: והצדיקים יִצְלוּ. - ויחזו. היווני מסר: ויחזו (=ויאחזו = ἔκαστω) מחזה קדוש ושמים. - אשר הראוני. המעבר מגוף נסתר לגוף מדבר שכיח בספר זה (השוה י"ב א'-ג', ל"ז א'-ב', ע' א'-ג', ע"א ה', צ"ב א'). - אשר יבא. אני מדבר (G^ε). - ידרך [ארץ]. כך ביווני (השוה מיכה א' ג'). ובכושי: ידרך משם. - על הר סיני. מתמיה, שהרי אין ענין הר סיני אצל יום הדין הגדול, ואולי עיקרו: [ן]על־הר־סיני, כלו' ירעיש העולם כבמעמד הר סיני, והיא השוואה שכיחה לגבי משוררים ראשונים. - ואלהי עולם. תרתי משמע: אלהי הנצח ואלהי התבל. - והעירים. על מלאכי מרד אלו - שקלקלו בחטאם עם בנות האדם - הורחב הדיבור בפרק ו' ואילך (וע' חנוך הסלאבי ז'). - ונבקעה... בקיעים. כך ביווני. -

ב איש בעתו ולא יעברו [חק] מערכתם: ראו את-הארץ והתבוננו
 ג אל-המעשים הנעשים עליה מראשון ועד-אחרון כי לא ישנה כל-
 מעשה האלהים בהראתו: ראו את-הקוץ ואת-החרף כי מלאה
 ד קל-הארץ מים ועננים וטל ומטר ינחו עליה:

ה התבוננו וראו את-העצים בלם והם נראים כמו ייבשו וישירו
 ואת-עליהם וולתי ארבעה עשר עץ אשר לא ישירו כי אם-יעמדו
 ובעליהם] הושנים עד-בא חדשים מחמיהם שנים ושלשה חדשים:
 ד ושבבתם והתבוננתם אל-ימי הקוץ בהיות השמש ממעל לה
 ולארץ] ממולה ואתם תבקשו סבה וצל מלהט השמש והארץ גם-
 היא תחר מלהב-חרב ואתם לא תוכלו לדרך על-הארץ ועל-
 השלע מרב חמם:

ה התבוננו בהתבסות העצים ורק עלים ובעשותם פרי ושימו
 ב לבבכם אל-כל-אלה] ודעו כי הוא החי לעולם עשה אלה בלם:
 ג ומעשיו לפני שנה ושנה ונבאו] וכל-מעשיו מפניו ודעו ולא ישנו
 ד כי אם-כאשר צנה אלהים בן יעשה כל: וראו איך הנמים
 ונהדרות יחד יפעלו את-פעלתם: ואתם לא נאמנתם ולא עשיתם
 ה את-מצות הארון כי אם-ששעתם ותדברו נבחה ודברים קשים
 בפיכם השמא על-גדלו קשירלב לא יהי שלום לכם: לכן תקללו
 ואת-ימכם ושנות מניכם תבדתנה ושנות הדרכתכם תבדינה בקללות
 ו עולם ולא יהי לכם חסד: בימים ההם תתנו את-שמכם לקללת
 ז עולם לקל-הצדיקים ודכם וקללו כל-המקללים וכל החוטאים יחד:
 ח ולבחירים יהי אורה ושמחה ושלום והם יירשו ארץ ולכם הרשעים
 ה תהי קללה: ואז תנמן להם לבחירים חכמה והם יחיו בלם ולא
 ט יחטאו עוד לא בדרך ולא בשנה ביהם החכמים ענוים יהיו: ולא
 ישובו לפשע ולא יאשמו כל-ימי חיהם ולא ימותו במנוסה וקצף

ג זולתי ארבעה עשר עץ... Geoponica 112 (מביאו Charles) מוזכרים יד אילנות
 שהם ירוקים תדיר ואינם משירים עליהם בחורף. - חרפים. בכושי: כרמת. ואע"פ
 שמלה זו משמשת במקומות אחרים (כגון י"י) לענין שנה. כאן ענינה חרף ממש.
 כנראה מן הפסוק הבא הסותח בקיץ. -
 ח-ט פשעתם. ἀπέστρεψε. - ולא יאשמו. לא יחטאו. כך ביווני G⁸—ἀμαρτωσων ἔμ.
 ובכושי: ולא יפסוטו. כלו בעד אשמחם. וידוע שהפעל אשם בעברית טובל ב' המשמעיות. -
 במגפה וקצף. ביווני: במגפת קצף. -

ומקסר ומיהם ומלאו ומארכו ומיהם בשלום ושנות שמחתם תרבינה
באשר עולם ובשלום כל ומי הניהם:

- ו ויהי כירבבו בני-האדם בימים ההם ובנות נפות ונאות וקרו
  - ב להם: ויקראו אותן המלאכים בני-השמים ויקמרו אותן וידבר איש
  - ג אל-רעהו לכה נבחרה-לנו נשים מבנות האדם ונולידה-לנו בנים:
  - ד ויאמר אליהם שמחוני והוא נשיאם וראתי שנתמאנו לעשות את-
  - ה הדבר הזה והניתי אני לבדי נושא העון הגדול: ונענהו כלם
  - ו ויאמרו השבע נשבע כלנו והתקשרנו בחרם כלנו בינותינו לבלתי
  - ז סור מן-העצה הזאת וכה נעשה את-המעשה הזה: אז נשבעו כלם
  - ח יחד ויתקשרו ביניהם בחרם: ויהיו כלם מאתים מלאך וירדו בימי
  - ט גרד על-ראש הר-חרמון ויקראו להר חרמון פי בו נשבעו
  - י ויתקרימו ביניהם: ואלה שמות נשיאיהם שמחוני והוא הגדול ביהם
- ארכבה רמאל פוקביאל תמיאל רמיאל דניאל וביאל בקיאל

ו-יא. קלקול המלאכים - קלקולם של בני האדם - המלאכים בשמים ממליצים לבני האדם - גזר דין נחרץ על המלאכים שקלקלו - מלכות המשיח.

- ו פרק זה הוא מדרש אגדה שיסודו בבראשית ו' א'-ד', ואף שם הוא פותח בלשון
- ויהי כ... - אגדה זו רווחת בספרות המדרשים והקבלה בקשר עם דורו של נח (השוה
- ג י' א'), דור המבול. - שמחוני. בצורה זו הוא מצוי בספרות העברית, ואף (בחילוף
- ד חייית בעינין) בצורת עזא או עזוא (אם כן שמחוני = שמעוני). ובכושית צורתו סמיון או
- ה סמין (יוסף הלוי מסרו: שמיעון). בזהר (ברא' לזו א') נעשו הימנו שני מלאכים:
- ו סמיא עזא ועזאל. - את הדבר הזה. כך ביווני. ובכושית גם כאן: את העצה הזאת. -
- ז כתוב זה נמסר כאן לפי הנוסח היווני G⁵ (בכושית הנוסח: וירדו אל ארץדים והוא ראש
- הר חרמון ויקראו להר חרמון כי בו נשבעו ויתקשרו בחרם ביניהם). וללשון וירדו
- בימי ירד השוה ס' היובלים ד' טו': ירד כי בימיו ירדו מלאכי ה' על הארץ (אבל
- שם - וע' ג'כ שם ה' א' ואילך - ניתן טעם אחר לירידת המלאכים על הארץ). והשוה לקמן
- י ק'ו יג. - ברשימת המלאכים יש כאן רק י"ט שמות, ואחד חסר (אחר טראל). - א ר כ ב ה. - G⁵ -
- Atarxouφ. הלוי מעתיק (מבלי להודיע טעמו) באותיות עבריות: עטרקוף. G⁵ - Αγαθία.
- גינצברג (Legends V, 153) פותרהו: ארעא תקיף, ואין להכריע. - ר מ א ל. G⁵ - Αρακίηλ (=
- ארקיאל). ולקמן (ח' ג') בנוסח זה כשמדובר עליו נאמר: השלישי לימד אותות הארץ,
- אם כן ארקיאל = הממונה על ארקא (= ארץ, בארמית). וכן העתיקו הלוי: ארציאל. -
- ת מ י א ל. לפי צ'ארלס: תהמיאל (= ממונה על תהום). G⁵ - Οραμμαμή. והעתיקו הלוי:
- קרמיאל. - ר מ י א ל. אולי: רעמיאל (= ממונה על הרעם). - ד נ י א ל. לפי גינצברג (שם)
- הוא משובש מן ליליאל (= ממונה על לילה). שנזכר בספרי חנוך המאוחרים (ע', למשל,
- ס' חנוך לר' ישמעאל כ"ג הוצאת אודיבירג ג' י"ט, או בס' מרכבה שלמה י"א
- ב'). - ז כ י א ל. הלוי גורס צחיאל (בכושית: אוקאל). ולפי צ'ארלס עיקרו: שחקיאל.
- ושניהם לנוסח G⁵ נתכוונו, שנאמר בו (ח' ג') על מלאך זה: השמיני לימד לראות
- בשחקים (δρεσκοπίαν). וגינצברג (שם) משער שעיקרו ויקיאל (שבחנוך המאוחר, שם) =

עזאל ארמלם בטרואל עגניאל וקיאל סקסספאל סתראל סרואל
 יומיאל ארזיל: אלה הם שריהם לעשרותיהם: ה
 ויקחו להם הם וכל-האחרים עמהם נשים ויבחרו להם איש ז
 אחת אהת ויחלו לבא אליהן ויךקו בהן וילמדון קסמים וכשמים ב
 ויורון לכת שרשים וצמחים: והן הרו וסלךנה גבורים גדולים ג
 שלשת אלפי אמה נבהם: אשר אכלו את כל-יגיע בני-האדם וכאשר ד
 לא יכלו-עוד בני-האדם לכלקלם: ונהקכו הגבורים נגדם ויאכלו את- ה
 בני האדם: ויחלו לכתא בעוף ובחנה ובשרץ ובדנה ולאכל איש ו
 בשר רעהו ולשתות את-דמו: אז האשימה הארץ את-בני-הקמם: ח
 ועזאל למד את-בני האדם לעשות סרבות ומאכלות ומגנים
 ושריונות ויוריעם את-מחצבות האדמה ומלאכת מחשבתן וצמידים
 ועדיים ומעשה הפוך ולנפות את-נבות העינים וכל-האקנים הוקרות ב
 וכל-צבאי רקמתים: ותהי רשעה רבה ויעשו זמה ויתעו וישחתו ג
 בכל-דרךביהם: שמחו למד קשאים וקרת שרשים ארמלם הסר

ממונה על הזיקים. - עזאל. בכושי: אזאל (באליף), כדרכו. - ארמרס. לפי G^o (ח' ג')
 לימד זה (Φαρμαρός, ובנוסח G^o Ἀρεαρός) להתיר כשפים, ועל סמך זה ניסחהו
 הלוי: ערסראש. - בטרואל. כך מנקד הלוי: בטרואל (בטיית שואיח). גינצברג (שם) סבור
 שהוא משובש מן מטריאל (=ממונה על מטר), שבחנוך המאוחר (שם). - עגניאל. בכושי.
 כדרכו: אגנאל (באליף). - סמסספאל. אולי משובש מן שמשיאל (=ממונה על השמש).
 שבנוסח G^o לקמן (ח' ג') נאמר עליו: שלימד אותות השמש. והלוי מסרו: שמיאל. -
 סתראל. הלוי: סרתאל=שרותיאל. - טראל. הלוי: טוריאל. - יומיאל. ממונה על
 היום, ובחנוך המאוחר (שם) שמשיאל שמו. - ארזיל. אין עיקרו רזיאל. משום שמנוסח
 G^o (ח' ג') נראה שעיקרו סהריאל (=לימד אותות הירח), וכך מסרהו הלוי. -
 שריהם לעשרותיהם. כך לפי G^o (ἀρχαὶ αὐτῶν), ובכושי צורת הפסוק: אלה הם
 גשיאי מאתים המלאכים והאחרים כלם עמהם. -

וידבקו בהן. G^o: ויטמאו בהן. - לכת שרשים וצמחים. לשם כישופים
 בעגני אהבה של אישות. - וצמחים. כך G^o: βοτάνας, ונכון. בכושית סובל שם זה
 אף ענין עצים. - גבורים גדולים. בנוסח G^o: ותלדנה להם שלשה מינים (γέννη).
 בראשונה גבורים (γίγαντες) גדולים והגבורים הולידו נפילים ולנפילים נולדו עליונים
 (ἑλειούδ). ויגדלו לפי גדלם. כל זה הוא דרש על פי הכתוב בברא' ו' ד': גבורים
 נפילים ואנשי השם, וכבר השתמש בזה הדרוש בעל ס' היובלים (ו' כ'). -

ועזאל. אולי הוא קרוב לעזאל שבויקרא טיז ח' (ובפש' הוא נכתב שם להדיא
 עזואל). שם זה מצוי אף בקיצור: עזאל (והשוה ביהמיד של ילינק ד' קכ"ז: עזאל לא
 חזר בתשובה ועדיין הוא עומד בקלקולו להסית בני אדם לדבר עבירה במיני צבעונין של
 נשים... והוא עזאל שבתורה). שני ענינים שמביאים הפסד לעולם לימדם עזואל: עשיית
 כלי זין ועשיית תכשיטין של מותרות. - מחצבות האדמה. (G^o) μέταλλα. - שם חז"י.

ד בשמים בְּקִיאוֹל חֲזוֹת בְּכּוֹכְבִים בּוֹכְבִיאוֹל מְעַרְכַת הַכּוֹכְבִים וְתִמְיֹאל
 ד ראות בְּכּוֹכְבִים וְסִבְרִיאוֹל תְּקוּסַת הַגֵּרָחַם: וְהִי כְּאֶשֶׁר גָּוְעוּ בְּנֵי הָאָדָם
 וַיִּנְעָקוּ וַתַּעַל שׁוֹעַתָם הַשְּׁמַיְמָה:
 ז וְאֵן הַשְּׁקִיפוּ מִיבְּאֵל וְאוּרִיאוֹל וְרִשְׁאֵל וְגִבְרִיאוֹל מִשְּׁמַיִם וַיִּרְאוּ
 ז אֶת־הַיָּדָם הַרְבֵּה אֲשֶׁר נִשְׁפָּךְ עַל־הָאָרֶץ וְכָל־הַחֲמָם הַנִּנְעָשָׂה עַל־
 ז הָאָרֶץ: וַיִּדְבְּרוּ זֶה אֶל־זֶה הָאָרֶץ נִעְדְּרַת יוֹשְׁבֶיהָ צוֹעֲקִים וְקוֹל
 ז צַעֲקוֹתָם עַד־שַׁעַר הַשְּׁמַיִם: וַעֲתָה אֲלֵיכֶם קְדוֹשֵׁי הַשְּׁמַיִם נִפְשׁוֹת
 ד הָאֲנָשִׁים מִתַּחֲנִנּוֹת לֵאמֹר הַגִּישׁוּ מִשְׁפָּטֵנוּ לִפְנֵי עֲלִיּוֹן: וַיֹּאמְרוּ אֵל־
 ד [רַבּוֹן הָעוֹלָמִים] אֲדוֹן הָאֲדוֹנִים אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים מֶלֶךְ הַמַּלְכִים כִּסֵּא
 ד כְּבוֹדָךְ בְּכָל־דְּרוֹת הָעוֹלָמִים וְשִׁמְךָ קְדוֹשׁ וּמְהֻלָּל וּמְבֹרָךְ בְּכָל־
 ה הָעוֹלָם: אַתָּה עֲשִׂיתָ כָּל וְיָךְ כָּח עַל־כָּל וְהַכָּל גָּלוּי וְפָתוּחַ לְעֵינֶיךָ
 ו וְכָל תִּרְאֶה וְאֵינְךָ דָּבָר: וְכָל לְהַסְתֵּר מִמֶּךָ: אַתָּה רְאִיתָ אֵת אֲשֶׁר־
 ז עָשָׂה עֲוֹנָאֵל אֲשֶׁר לִמַּד אֶת־כָּל־הַחֲמָם עַל־הָאָרֶץ וַיַּגֵּל מִסְתָּרֵי עוֹלָם
 ז אֲשֶׁר נִעֲשׂוּ בַשְּׁמַיִם [וְאֲשֶׁר לְדַעַת] שְׁאֵפוּ בְּנִי־אָדָם: וְשִׁמְחוּ אֲשֶׁר־
 ח לֹא נִתְּתָ אֶת־הַכָּח לְמַשָּׁל בְּחִבְרֵי אֲשֶׁר עִמּוֹ: וַיִּלְכוּ וַיַּחְדּוּ אֶל־בְּנוֹת
 ח הָאָדָם עַל־הָאָרֶץ וַיִּשְׁכְּבוּ עִמָּהֶן עַם־הַנְּשִׁים וַיִּשְׁמְאוּ וַיִּגְלוּ לָהֶן כָּל־
 ט הַחֲסֻסִים: וְהַנְּשִׁים יָלְדוּ אֶת־הַגִּבּוֹרִים וַתִּמְלֹא כָל־הָאָרֶץ דָּם וְחֲמָם:
 י וַעֲתָה הִנֵּה נִפְשׁוֹת הַמֵּתִים קָרְאוֹת וְשִׁלְחוֹת תַּחֲנוּנֵיהֶן עַד־שַׁעְרֵי
 י הַשְּׁמַיִם וְאִנְחוּמֵיהֶן עָלוּ וְלֹא תוּכְלֶנָּה לְצַאת מִפְּנֵי מַעֲשֵׂי הַחֲמָם
 י אֲשֶׁר נִעֲשׂוּ עַל־הָאָרֶץ: וְאַתָּה יִדְעַ כָּל־דָּבָר בְּסֵתֶרֶם יְהִיָּה וְאַתָּה
 יא רְאִיתָ אֶת־הַדְּבָרִים הַהֵם וַתִּשְׁאֵם וְלֹא אָמַרְתָּ לָנוּ דָּבָר לַעֲשׂוֹת לָהֶם
 עַל־אֵלֶּה:
 י אֵן אָמַר הָעֲלִיּוֹן הַגָּדוֹל וְהַקְּדוֹשׁ דָּבָר וַיִּשְׁלַח אֵת אוּרִיאוֹל אֵל־
 ב בְּיָדֶמָךְ וַיֹּאמֶר אֵלָיו: [לָךְ אֶל־נַחַם] וְאַמְרַתְּ אֵלָיו בְּשִׁמִּי הַסְתִּירָה

בכּוּשִׁי: אַמּוּרִים. - חֲזוֹת הַכּוֹכְבִים. ἀστροσκοπῖαν (G¹). - מְעַרְכַת הַכּוֹכְבִים. ἀστρολογία.
 (G²). - וְסִבְרִיאוֹל. כַּךְ G³: Σειρή(λ). ובכּוּשִׁי נִשְׁתַּבַּשׁ: עֲשֵׂרְדָאֵל (וּלְעִיל ו' ד': אַרְזִיל). -
 [רַבּוֹן הָעוֹלָמִים]. בכּוּשִׁי: אֲדוֹן הַמַּלְכִים. וְאֵין לֹוּה כֹאן מְקוֹם. מִשׁוּם שֶׁהַתֵּאֵר הוּא
 ח מֶלֶךְ הַמַּלְכִים. הַבֵּא לְקַמּוֹ. - וַיִּשְׁכְּבוּ עִמָּהֶן עַם־הַנְּשִׁים. כַּךְ הוּא בְּכּוּשִׁי. וְהוּא
 ח בַּסַּגְנוֹן שֶׁל לִשׁוֹן חֲכָמִים (G²) נִמְשַׁךְ הַלִּשׁוֹן עַם־הַנְּשִׁים אֶל־הַפַּעַל שֶׁלֹא חֲרִירוֹ: וַיִּסְמְאוּ עַם־הַנְּשִׁים). -
 י אוּרִיאוֹל. G¹. כַּךְ צִיל (הַשׁוּה ט' א'). ובכּוּשִׁי אֶפְרָלְגֵר, וְקָרׁוּב לֹוּה G²:
 ג Ἰστραήλ. - [לָךְ אֶל נַחַם]. עַל פִּי G¹. - G². יוֹתֵר מֵלֵא: תִּלְמַד אֵת הַצִּדִּיק אֵת אֲשֶׁר
 ג עָלָיו לַעֲשׂוֹת [אַחַ] בֶּן לְמַךְ וְשִׁמְרָה אֵת נַפְשׁוֹ בַּחַיִּים וְנִמְלֵט בַּעוֹלָם וּמִמֶּנּוּ יִנְטַע נִטַּע אֲשֶׁר

ראשון ונגלות לו את-הקץ הבא כי כל-הארץ תבחר ומבול יבא
 על-כל-הארץ ומחה את כל-אשר עליה: ועתה תלמדוהו להמלט
 ונשאר נרעו לכל-הרות העולם: ועוד אמר יי אל-דסאל אשר את-
 עזראל נדיו ורגליו והשלקתו אל-החשך ועשית שםח אל-המךךך
 אשר בדודאל והשלקתו שמה: ושמת עליו סלעים קשים וחדים
 וכסיתו בחשך וישב שם עד-עולם וכסית את-סניו לכל-יך-אה-אור:
 וקיום הדין הגדול ישלך אל-תוף האש: ורסאת את-הארץ אשר
 השחיתו המלאכים ובשרת רפואת הארץ כירסא לארץ ולא
 יקחדו כל-בני האדם מפני כל-הרזים אשר גלו העירים: ותשחת
 כל-הארץ בלמד-מעשי עזראל וקמבת עליו את-כל-החסא: ואל-
 גבריאל אמר יי צא לקראת הממורים והמתקבים וילדי הוזה
 והבחרת בני הוזה ובני העירים מתוך האנשים והוצאתם ושלחתם
 איש ברעהו למען ישמידו איש את-רעהו במלחמה כי ארך ימים
 לא-יהי להם: ולכל-אשר ישאלו ממך אבותיהם לתקותם כי תייהם
 ומשכו לעולם וכי כל-איש מהם יתנה חמש מאות שנה אל-תשקע:
 ויאמר יי אל-מיקאל לה ואסרת את-שמסוי ורעיו אשר עמו
 שהתחברו אל-נשים וישמאו אתן בסקמאתן: וכאשר ירצחו כל-
 בניהם וכאשר יראו בהשמד אהוביהם תאקדם לשבעים דור מתחת
 לגבעות הארץ עד-יום דיגם וכלותם עד-כלות המשקם אשר
 לעולמי עולמים: בנימים ההם יובאו אל-תחמיות האש אל-הבצער
 והמאסר והיו כלואים בו לעולם: ואשר יקער וישמר מהם יאסר
 אתם יחד עד-סוף כל-הדורות: והשמדת את כל-רוחות המאנה
 ואת-בני העירים יען אשר עשו חמם לבני האדם: ובערת את-
 כל-החמם מעל פני-הארץ וכל-מעשה רע יסוף והוסיע גסע הבצקה
 והישר והנה מעשה הבצקה והישר לברפת עולם ונטעו בשמחה:
 ואז-ימלטו כל-הבצדיקים והיו עד-אשר יולידו אלה בנים וכל-ימי
 יח געריהם ושיבתם יכלו בשלום: ובנימים ההם תעבד כל-הארץ

ד יעמד כל דורות העולם. - לעזראל נתבצר מקום פורענות בפני עצמו. - המדבר אשר
 בדודאל. הוא המדבר של בית חדודי (עי' משנה יומא ו' ח'). וכן תי' לויקרא ס"ז
 ה כ"א-כ"ב). ייב מילין מירושלים. - סלעים. הם הסלעים הקשים והחדים שבבית חדודי עד
 טז-יז היום הזה. - נטע הצדקה. ישראל שהם זרע שנזרע מאת ה' (ס"ב ח'). - ושיבתם.
 המתרגם הראשון טעה וקרא: ושבבתם וחרגם τὰ ὀββάτα αὐτῶν = שבתותיהם. ולא הרגיש

יט בְּבָרְכָהּ וְנִשְׁעָה בְּלֶה עֲצִים וּמְלֵאָה בְּרָכָה: וְכָל-עֲצֵי הַחֲמֻדָּה יִנְטְעוּ
 עֲלֶיהָ וְגִסְנִים וְהַגִּסְנִים אֲשֶׁר יִנְטְעוּ עֲלֶיהָ יַעֲשׂוּ יַיִן לָרֶב וְכָל-זֶרַע אֲשֶׁר
 יִזְרַע עֲלֶיהָ מִדָּה אֶחָת אֶלְהָ תַעֲשֶׂה וּמִדַּת וַיְתִים אֶחָת עֲשֶׂרָה בַת
 כ שָׁמֶן תְּכִיל: וְאִתָּה תִּטְהַר אֶת-הָאָרֶץ מִכָּל-לְחֹץ וּמִכָּל-חֶמֶס וּמִכָּל-
 חֲטָא וּמִכָּל רָשָׁע וְכָל-הַטְּמֵאָה הַנִּעֲשֶׂה עַל-הָאָרֶץ תִּשְׁמִיד מֵעַל פְּנֵי-
 כא הָאָרֶץ: וְכָל-בְּנֵי הָאָדָם יִהְיוּ צַדִּיקִים וְכָל-הַעֲמִים יִמְלִיכוּ וַיִּבְרְכוּ
 אוֹתִי: וְהָאָרֶץ תִּטְהַר מִכָּל-רָשָׁע וּמִכָּל-חֲטָא וּמִכָּל-קֶצֶף וּמִכָּל-צֶעַר
 וְלֹא אֲשַׁלַּח עוֹד עֲלֶיהָ לְדוֹר דוֹר וּלְעוֹלָם:

יא וּבַיָּמִים הֵהֵם אֶסְתַּח אוֹצְרוֹת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם לְשִׁלְחָם
 ב אֶל-הָאָרֶץ עַל-מַעֲשֶׂה בְנֵי-הָאָדָם וְעַמְלָם: וַיִּשֶׁר וְשָׁלוֹם יִהְיוּ יַחְדָּו
 כְּלַיְמֵי-הָעוֹלָם וְכָל-יְהוֹדוֹת הָעוֹלָם:

יב לִפְנֵי הַבְּרָרִים הָאֵלֶּה נְעַלְמֵי חֲנוּךְ וְאִישׁ מִבְּנֵי הָאָדָם לֹא-יִזְדַּע
 כ אִיפָּה נְעַלְמֵי וְאִיו וּמַה-דִּהְיֶה-לוֹ: וְכָל-מַעֲשָׂיו הָיוּ עִם-הָעִירִים וְנָמְיו
 ג הָיוּ עִם-הַקְּדוֹשִׁים: וְאִנִּי חֲנוּךְ בְּרַכְתִּי אֶת-יְיָ הַגְּדוֹל מְלַךְ הָעוֹלָמִים
 ד וְהַגֵּה הָעִירִים קָרְאוּ אֵלַי חֲנוּךְ הַסּוֹפֵר וַיֹּאמְרוּ אֵלַי: חֲנוּךְ אַתָּה סוֹפֵר
 הַצֶּדֶק לָכֵה וְהוֹדַעְתָּ לְעִירֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר עֲזָבוּ שָׁמַי מַעֲלָה אֶת-
 הַמְּקוֹם הַקְּדוֹשׁ לְעוֹלָם וַיִּטְמְאוּ בְּנָשִׁים וַיַּעֲשׂוּ כְּמַעֲשֵׂה בְנֵי-הָאָדָם
 ה וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים הַשְּׁחֵת הַשְּׁחֵתוֹת הַרְבֵּה עַל-הָאָרֶץ: וְלֹא יִהְיֶה לָהֶם
 ו שְׁלוֹם וּקְלִימַת חֲטָא: וְתַחַת שְׁמֵחָם בְּבִנְיָהֶם בְּרַצַּח אֶהוֹבִיָּהֶם יִרְאוּ
 וְעַל-הַכְּתֹר בְּנִיָּהֶם וְקוֹנְנֵו וְהַתְּפִלָּלוֹ לְנַצַּח וְרַחֲמִים וְשְׁלוֹם לֹא-יִהְיוּ
 לָהֶם:

יג וַיִּלְךְ חֲנוּךְ וַיֹּאמֶר אֶל-עֲזֻזָּאֵל לֹא-יִהְיֶה לָּךְ שְׁלוֹם דִּין קִשָּׁה
 ב יֵצֵא לְאַחֲרָי: וְלֹא תִהְיֶה-לָּךְ חֲנִינָה וְשִׂאֲלַת [רַחֲמִים] עַל-הַחֲמָם
 אֲשֶׁר הוֹרִיתָ וְעַל-כָּל-מַעֲשֵׂי הַרָשָׁע וְהַבָּשָׁע וְהַחֲטָא אֲשֶׁר הָרַאתָ
 ג לְאֲנָשִׁים: וְאַלְךָ וְאַדְבַּר אֶל-בָּלָם יַחַד וַיִּירְאוּ וַיִּפְחַד וַרְעַד אֶחָוּם:

יט שְׁנֵעוּרִיהֶם מוֹכִיחִים עַל שִׁיבְתָם. - ע ש ר ה ב ת. כך להדיא G⁸: βάτους δέξα. -
 יב-טו. חנוך מתפלל בעד עזאל וחבריו ושליחותו אליהם להודיעם על סופם.
 יג לסני הדברים האלה. שנאמרו קודם לכן. וכוונתו לגזרה על העירין
 (שבפרק י). - נעלם. לשון זה (השוה לקמן ע"א א' וה') הוא כעין הפעל לקח שבברא' ה'
 ג כ"ד. - העיריים קראו. המלאכים הממונים בשמים להוציא גזר-הדין לפועל שלחו את
 חנוך להודיע הענין לחבריהם שקלקלו. -
 יג ב ושאלת [רחמים]. בכושי ויווני: ושאלה (ἐρώτησις) סתם. והוספתי מסברא. -

ד וּבְקִשׁוֹ מִמֶּנִּי לְכַתֵּב בְּקִשָּׁה בְּעַדְם כִּי־יִמְצְאוּ סְלִיחָה וְלִהְעֲלוֹת אֶת־
 ה בְּקִשְׁתֶּם לִפְנֵי אֲדֹנָי הַשָּׁמַיִם׃ כִּי מֵעַתָּה לֹא־יִוָּכְלוּ הֵם לְדַבֵּר עִמּוֹ
 וְלֹא לְשֹׂאת אֶת־עֲוִינֵיהֶם לְמָרוֹם מִחֲרַפְתָּ עֲוִונֹתֵיהֶם אֲשֶׁר עָלִיהֶם
 ו גְּדוֹנוֹ׃ וְאַכְתֵּב אֶת־זְכוּרֹן בְּקִשְׁתֶּם וְאֶת־הַתְּסֵלָה לְנִקְשׁוֹתֵיהֶם
 וּמַעֲשֵׂיהֶם לְכָל־אֶחָד עַל־דְּבַר בְּקִשׁוֹתֵיהֶם לְסְלִיחָה וּלְאֶרֶךְ (וְאַסִּיּוּם)׃
 ז וְאֶלֶךְ וְאַשְׁבַּע עַל מִי־רֵדוֹן בְּאֶרֶץ־דָּן אֲשֶׁר מִזְמִין לְמַעַרְב חֲרָמוֹן
 ה וְאַקְרָא אֶת־זְכוּרֹן בְּקִשְׁתֶּם עַד־אֲשֶׁר נִרְדַּמְתִּי׃ וְהִנֵּה חֲלוֹם בָּא
 אֵלַי וּמְרֹאוֹת נִסְלוּ עָלַי וְאָרָא מְרֹאוֹת קֶצֶף וַיָּבֵא קוֹל מְצוּהָ עָלַי
 ט לְדַבֵּר אֶל־בְּנֵי מָרוֹם וְלִהְיוֹתֵיהֶם׃ וּכְאֲשֶׁר הִקְיִצוּתִי בְּאֵתִי אֲלֵיהֶם
 וְהֵם הָיוּ יוֹשְׁבִים כְּלָם נְאֻסִים וְחַד אֲבָלִים בְּאֲבָלִים אֲשֶׁר בֵּין
 י לְבָנוֹן וְשֹׁנֵי וּפְגִיחֵם חֲפוּ׃ וְאַסְפֵּר לָהֶם אֶת־כָּל־הַמְּרֹאוֹת אֲשֶׁר
 רָאִיתִי בַשָּׁנָה וְאַסַּח לְדַבֵּר דְּבָרֵי צֶדֶק וְלִהְיוֹתִיר אֶת־עֵירֵי הַשָּׁמַיִם׃
 יד סָפֵר דְּבָרֵי הַצֶּדֶק וְהַזְכוּרָה לְעֵירֵי הָעוֹלָם כְּמַצְנֵת הַקְּרוֹשׁ
 ב הַגְּדוֹל בַּמְּרֹאֶה הַהוּא׃ רָאִיתִי בַשָּׁנָתִי אֲשֶׁר אֲנִיר עִתָּה בְּלִשׁוֹן
 ג בָּשָׂר וּבְרוּחֵי אֲשֶׁר נָתַן הַגְּדוֹל שָׁה לְאֲנָשִׁים לְדַבֵּר וּלְהִבִּין בַּלֵּב׃
 ו כְּאֲשֶׁר בָּרָא וַיִּתֵּן לָאָדָם כֹּחַ לְהִבִּין דְּבָרֵי חֻקָּה בֵּן בָּרָא גַם־אוֹתִי
 ד וַיִּתֵּן־לִי לִהְיוֹתִיר אֶת־הַעֵירִים בְּנֵי־הַשָּׁמַיִם׃ אֲנִי כְּתִבְתִּי אֶת־בְּקִשְׁתְּכֶם
 וּבְמֵרְאֵי רָאִיתִי כִּכְהָ פִי בְּקִשְׁתְּכֶם לֹא־תִנָּתֵן לָכֶם כָּל־יָמֵי עוֹלָם
 ה וְכִי דִין נִחְרַע עָלֵיכֶם וּבְקִשְׁתְּכֶם לֹא־תִנָּתֵן לָכֶם׃ וּמֵעַתָּה לֹא־
 ו תַּעֲלוּ לְמָרוֹם עַד־עוֹלָם וּבְאֶרֶץ יִצְחָה הַגְּזֵרָה לְאַסְרֶכֶם לְכָל־יָמֵי
 ז עוֹלָם׃ וְלִסְגִּירְכֶן תִּרְאוּ בְּהַקְּחֵד בְּנִיכֶם הַהֵאוּבִים וְלֹא יְהִי לָכֶם כָּל־
 ח דְּבַר בָּהֶם כִּי־יִשְׁלוּ לְסִנִּיכֶם בְּחָרֵב׃ וּבְקִשְׁתְּכֶם בְּעַדְם לֹא־תִנָּתֵן
 וְאִף לֹא בַעֲדְכֶם גַּם כִּי־תִכְפוּ וְתִתְחַנְּנוּ וְתִתְדַבְּרוּ אֶת־כָּל־הַדְּבָרִים׃
 ט הַנִּמְצְאִים בַּסֶּסֶר אֲשֶׁר כְּתִבְתִּי׃ וְהַמְּרֹאֶה נִרְאָה אֵלַי כִּכְהָ הִנֵּה
 בַּמְּרֹאֶה עֲבִים קְרֹאוּנִי וְעַרְשָׁל בְּקִשְׁנִי וּמִתְלַךְ הַכּוֹכְבִים וְהַמְּרֹאוֹת
 הַרְיִצוּנִי וַיְבַהֲלוּנִי וְהַרְוִחוּת בַּמְּרֹאֶה הַעֵיסוּנִי וַיַּעֲלוּנִי וַיִּשְׁאוּנִי אֶל־
 ט הַשָּׁמַיִם׃ וְאַבֵּא עַד־אֲשֶׁר קָרַבְתִּי אֶל־חוֹמָה בְּנוּיָה אֲבִנֵי בְדֹלַח

ז על מי מי-דן. אחד מסניפי הירדן. יוספוס קורא לו הירדן הקטן (קדמ' ה' ג' א' ח' ח'
 ט ד'). - באבליים. או באבילין (Abelāyah). עיר באנטילבנון. ולשון נופל על לשון הוא:
 אבליים באבליים. ובכּוּשִׁי נשחבש: אבְלִסְיָאֵל. - וּשְׁנִיר. כינוי לחרמון (רבי' ג' ט, שחיש
 ד' ח'). בכּוּשִׁי: סְנִפֵּר. -

ומוסקה לשנות אש ויחל והמראה] להסחידני: ואבא אל-תוף
 לשנות האש ואקרב אל-בית גדול והוא בניי אבני בדלח וקירות
 הבית היו קצין מרצפת אבני בדלח ורצפתו הייתה בדלח: פשתו
 הייתה קצין שביל הפוכבים והמארות וביניהם היו כרובי-אש
 ושמייהם מים: ואש להטת הקיסה את-הקירות ופשתיהם היו
 להטים אש: ואבא אל-הבית ההוא ויהי חם קאש וקר פקרח
 כל-תענוג היום לא-הנה בתוכו שחר כסני ורעד אחוני: ועד-אני
 מתחלחל ורועד ואפל על-קני וארא מראה: והנה בית שני גדול
 מזה וכל-הסתחים היו סתוחים לקני והוא בניי להבת-אש: ונעלה
 הנה בכל-רב הדר וקבור וגדל עד לאין-יכלת לתאר לכם את-
 הדרו ואת-גדלו: ורצפתו הייתה אש וממעל לו ברכים ומרוצת
 הפוכבים וכשתו גם-היא אש להטת: ואביט וארא שם כסא רם
 מראהו כבדלח וסביבו כשמש זרח ושם [מראה] כרובים: ומתחת
 לכסא יצאו נהרות-אש להטת עד לאין-יכלת להביט: והקבור
 הגדול ישב עליו ומעילו הנהיר משמש והלבין מקל-שלג: כל-
 מלאך לא-יכל לבא ולא יכל לראות את-פני הקבור וההדר
 וכל-בשר לא-יכל לראתו: האש הלהטת הייתה מסביב לו ואש
 גדולה עמדה לקניו ואיש מסביב לא-יכל לקרב אליו רבי רבבות
 עמדו לקניו ולא הנה לו חסך בכל-יועץ: וקדושי הקדושים
 הקרובים אליו לא-התרמקו בלולה ולא הלכו מפניו: ועד-אז
 הייתי נסל על-פני רעד ויגראני !! כסיו ויאמר אלי קרב הנה
 חנוך ואל-קול קדשי: [ואחר הקדושים נגש אלי ויעוררני] ושמידני
 ויקריבני אל-הסתח ואני הורדתי פני למטה:
 ונען ויאמר אלי ואני שמעתי את-קולו אל-תירא חנוך איש
 צדיק וסופר צדק קרב הנה ושמע קולי: לך והגדת אל-עירי
 השמים אשר שלחוה לבקש בעדם עליכם לבקש בעד אנשים ולא
 אנשים בעדכם: למה עזבתם את-השמים העליונים והקדושים
 מעולם ותשקבו עם-נשים ותטמאו עם-בנות האדם ותקחו לכם
 נשים ותעשו כבני הארץ ותולידו בנים גבורים: ואתם קדושי-
 רוח החיים חני נצח ותטמאו בנשים ותולידו בדם-הבקשר ובדם-

אדם חמדתם ומעשיו קשר ודם קמעשי אלה המתים והאבדים:
ה על-כן נתתי להם נשים לעבר אותן ולהוליד בנים על-גון לכל-
ו ינתק [נרעם] על-הארץ: ואתם מקדם היותם בני-רוח חיים חני נצח
ז וימי אל-מות לכל-הרות העולם: ועל-כן לא יעדתי לכם נשים כי
ח בבני-רוח בשמים משקנם בשמים: ועתה הגבורים אשר נולדו
ט מרוח ובקשר רוחות רעות יקראו על-הארץ ועל-הארץ יהי משקנם:
י רוחות רעות יצאו מגיומיהם כי [מאנשים] נולדו ומעירין קרישין
י תחלתם ושרשם הראשון ורוחות רעות יקראו: ורוחות השמים
יא בשמים משקנם יהי ורוחות הארץ אשר נולדו על-הארץ משקנם
יב על-הארץ יהי: ורוחות הגבורים [מענים] מדבאים משחיתים
מתנשלים עושים רעות ומעשי הרם על-הארץ ועושים עמל הם
לא יאכלו אכל וכי אם-ירעבו [ויצמאו ויביאו בשלון: והרוחות
ההן מתנשאה על-בני האדם ועל-הנשים בר-על-כן מהם יצאו:
טז מימי ההרג וההרס ומות-הגבורים בשחרווחות בצאתן מנששות
קשרן ששחתנה בלי משפט בן משחתנה עד-יום האחרית הדין
הגדול אשר-בו יכלה העולם הגדול עם-העירים והרשעים בלם
ב יכלו: ועתה העירים אשר שלחוה לבקש בעדם אשר היו לפני
ג בן בשמים ותאמר להם: אתם היותם בשמים אכל הרזים בלם
לא-נגלו עוד אליכם [ורק] אחרים הודעתו לכם ואלה בקשיר
ד לבכם הודעתם לנשים וברזים אלה נשים ואנשים יעשו רעות על-
הארץ: ואמרת אליהם אין שלום לכם:
יז וישאוני [וויבאוני] אל-מקום אחר אשר הנמצאים שם הם
ב כאשר להשת ובחפצם והופיעו כאנשים: [וויבאוני] אל-מקום סופה
ג ואל-הר אשר קצה ראשו מגיע השמומה: וארא מקום המארות
ד והרעם ובקצה העמק אשר שם קשת-אש וחצים ואשפתם וחרב-
אש והבדקים בלם: ויקחוני אל-המים החיים ואל-אש המערב

טו ט"א [מאנשים]. כך G⁶. ובכושי: מעליונים. - [מענים]. כך מגיה צ'ארלס. ובכושי
עננים. ואין לו מובן. - [כי אם ירעבו]. כך G⁶. - ירעבו ויצמאו. כלו תמיד
זוללים הם וסובאים. -

יז-לו. הלוכו של חנוך בארץ ובשואל.
א) יז-יט. ההלוך הראשון.

יז א-ב [ויבאוני]. כך G⁶. - אל-מקום סופה. השוה איוב ליז ט' מן-החדר תבוא

ה המקבילת קל-בוא השמש: ואבא אל-נהראש והאש תמשך-בו
ו כמים וזרמת אליהם הגדול לצד מערב: ראיתי את-הנהרות
הגדולים ואבא אליהם-שך הגדול ואלף אל-מקום אשר קל-בשך
ו-ח לא יגיע: ראיתי הרי חשך שפלתרף ורחבי-מים שפלתהם: וארא
פיר-קל-נהרות הארץ ופיר-תהם:
יח ראיתי אוצרות קל-הרוחות וארא איך הוא קשט קהם את-
ב קל-הבריאה ומופדי הארץ: וארא אכן סנת הארץ וארא את-
ג ארבע הרוחות אשר תשאנה את הארץ ואת רקיע השמים: וארא
את-הרוחות אשר תפרשנה את-כפת השמים ומתנומן בין שמים
ד וארץ הן עמודי השמים: ראיתי את-הרוחות הפוכבות את-השמים
ה והן מעריבות את-תקופת השמש וקל-הפוכבים: ראיתי את-רוחות
ו הארץ הנשאות את-העננים ראיתי את-גת-יבות המלאכים ראיתי
בקצה הארץ את-רקיע השמים ממעל: ואעבר דרומה וארא מקום
ז הבער יומם ולילה ושם שבע גבעות אבנים נהדרות שלש לצד
ח מזרח ושלוש לצד דרום: ומן האבנים הצבעוניות האלה אשר לצד
זרח אמת פנינה ואחת ישפה ואשר לצד דרום אכן אדם: ואשר
ט בתוך הגיעה ער-השמים ככסא אכן פוך ומראשות הכסא הנה
י-ט ספיר: ואש להטת ראיתי בקל-הגבעות: וראיתי שם מקום מעבר
יא ארץ הגדולה שם נקוו המים: וארא תהם עמקה ועמודיה אשר-
שמים ובתוכם ראיתי עמודי אש יורדת והם לאין ערוך לגבה
יב ולעמק: ומעבר תהם הריא ראיתי מקום אין רקיע השמים ממעל
לו ולא קרקע מוסדה-לו לא היו מים עליו ולא עוף כי
יג אם-מקום-שקמה ונורא הנה: ראיתי שם שבעה כוכבים קהרים
יד גדולים בערים: וקחקרי אותם אמר המלאך המקום הזה הוא קצה
השמים והארץ והוא בית-אסורים לבוכבים ולגבאות השמים:
טו והכוכבים המתגוללים באש הם אשר עברו מצות יי בתחלת
טז עלותם כי לא-באו בעתם: ויקצף עליהם ונאסרם [לעשרת אלפי
שנה] ער-הזמן אשר תתם תפאתם:

1 סופה. - הרי חשך. השה ירמי יג טז הרי נשף. -
יח-טז ישפה. כך מתקן Ch. - נקוו המים. נ"א: קלו השמים. - [לעשרת אלפי
שנה]. כך G. ובכושי: בשנה הסתומה. אבל השה כ"א ו. -

יט ואוריאל אָמר אלי פה יעמדו המלאכים שהתחברו עם-נשים ורוחותיהם לבשו צורות הרבה ותטמאנה את-האנשים ותתענה לזבח לשדים קלאלהים (ופה יעמדו) עריוֹם הדין הגדול שבו ידונו ער-בלותם: ונשיהם של המלאכים אשר תעו באנשי שלומן ותהינה: ואנכי חנוך לבדי ראיתי את-המראה קץ-כל ואיש לא-יראה באשר ראיתי אני:

כ ואלה שמות המלאכים הקדושים השומרים: אוריאל אחד ג המלאכים הקדושים אשר על-תבל ועל-שואל: רסאל אחד ד המלאכים הקדושים אשר על-רוחות האנשים: רעואל אחד ה המלאכים הקדושים הלוקח נקם מעולם המאורות: מיכאל אחד ו המלאכים הקדושים להמלצה אשר הקטר על-הטובים באנשים ועל-הרעים: שרקאל אחד המלאכים הקדושים אשר על-הרוחות ז החטאות בנפש: גבריאל אחד המלאכים הקדושים אשר על נח ח עדן ועל הפנינים ועל הקרובים: ורמיאל אחד המלאכים הקדושים אשר שקדו עליהם על-המתקוממים):

יט ורוחותיהם לבשו צורות הרבה. בכושי: ורוחותיהם הרבה מראות [ל]תכונותיהם. - לזבח לשדים. הוה דבי ליב ייז, תהלים קיז ליו, ברוך ד' ז'.
 ב ונשיהם של המלאכים אשר תעו. מן G¹ נראה בנין זה של לשון חכמים: *ai gynaiques autōn tōn parabāntōn āγγέλων* = ונשיהם של המלאכים החוטאים. - כאנשי שלומן. כך בכושי. אבל G¹: *eis serēnas* (=לסירינות). וקשה להכריע מי טעה, אולי היווני שקרא כך במקום *ōs eiserēnaiai* שהיה במקור (ועל סירינות ע' חזון ברוך הסורי י' ח'). -

כ. שמות שבעת המלאכים הראשים ותפקידיהם.

ב ועל שאול. כך G¹, G²: *Taratarou*. ובכושי רעד (= *tarōmu*). ואינו. - על תפקידו של אוריאל ע' פרק יט, וכן כיא ה' וט', כיז ב', ליג ג'-ד'. ועל השגחתו בתבל ע"ב ואילך. חזון עזרא ד' א'. - רסאל. ע' י' ד' וז', כיב ג' וז'. אבל ליב ד' הוא עושה מלאכתו של גבריאל (לקמן בפ"ז). - רעואל = עושה רצונו של אל. - ה מאורות. כן G^{1,2}. בכושי: ומן המאורות. - להמלצה. בכושי: סני. זהו תפקידו של מיכאל שהוא שומרם ומליצם של ישראל (למן דניאל [י' יג וכיא, י"ב א'] ואילך). - ועל העם. כן בכושי, ומשובש נוסח G^{1,2}: *ἐπὶ τῷ χάφ* (=על התהו ובהו). במקום ו-ז. *ε. τ. λαφ*. - שרקאל. G^{1,2}: *Σαρούλ* (=שריאל). - והתנינים. בכושי: אַצִּיקָת. - ח פסוק זה הוא על פי G² ועיקרו בפרשה זו, כמו שנראה מן התוספת בנוסחאות G^{1,2}: שמות המלאכים הראשים שבעה (*ἑπτὰ*). - רמיאל. ע' עליו חזון ברוך הסורי נ"ה ג'. חזון עזרא ד' ל"ז ועוד. -

כא ב ואַעֲבַר אֶל־אֲשֶׁר שָׁם בְּהוֹ: וְאָרָא שָׁם מַעֲשֵׂה נֹרָא גַם שְׁמַיִם
 ג מִמַּעַל גַּם אֲרָץ מוֹסְדָה לֹא רָאִיתִי כִי אִם־מְקוֹם בְּהוֹ וְנֹרָא: וְשָׁם
 ד רָאִיתִי שְׂבַעַה כּוֹכְבֵי שְׁמַיִם קְשׁוּרִים יַחְדָּו מִלְמַעְלָה כְּהָרִים גְּדוֹלִים
 ה וּבַעֲרִים בָּאֵשׁ: וְאָמַר מָה חֲפָאֲתֶם כִּי נֶאֱסְרוּ וְעַל מָה הִשְׁלַכְנוּ הַגָּה:
 ו וַיֹּאמֶר אוּרִיאֵל אַחַד הַמַּלְאָכִים הַקְּדוּשִׁים אֲשֶׁר אִתִּי לְגַחֹתִי וַיֹּאמֶר
 ז סְנוּךְ לְמָה תִּשְׂאֵל וְלְמָה תַּחְקֹר וְתִדְרֹשׁ: אֵלֶּה הֵם מִן־הַכּוֹכְבִּים
 ח אֲשֶׁר עָבְרוּ מִצְּנוֹת יְיָ וְהֵם אֲסוּרִים פֹּה עַד־אֲשֶׁר יִכְלוּ עֲשֶׂרֶת אֲלֹפִי
 ט שָׁנָה שְׁיַעֲבְרוּ מִסְפַּר יְמֵי חֲפָאֲתֶם: וּמִשָּׁם הִלְבַּתִּי אֶל־מְקוֹם אַחַר
 י אֲשֶׁר הִגִּיד נֹרָא מִזֶּה וְאָרָא דְבָר נֹרָא אֵשׁ גְּדוֹלָה שָׁם בַּעֲרַת
 וְלִהְיֶשֶׁת וְהַמְקוֹם שָׁם בְּקוֹעַ עַד־תִּקְלִית תְּהֵם וְהוּא מְלֵא עַמּוּדֵי־אֵשׁ
 ח גְּדוֹלִים מוֹרְדִים וְלֹא יִכְלְתִי לְהִשְׁקוּף עַל־דְּרָחְבוֹ וְעַל־גְּדָלּוֹ וְלֹא
 ט יִכְלְתִי לְשַׁעַר אֶת־הַקְּפּוֹ: וְאָמַר מִה־נֹּרָא הַמְקוֹם הַזֶּה וּמָה אֵיִם
 י לְהַבִּיט אֵלָיו: וַיַּעֲנֵנִי אוּרִיאֵל אַחַד הַמַּלְאָכִים הַקְּדוּשִׁים אֲשֶׁר אִתִּי
 י וַיֹּאמֶר אֵלַי סְנוּךְ לְמָה תִּיְדָא בְּכָה וְתִרְשַׁד וְאַעֲזוּ מִשְׁנֵי הַמְקוֹם הַנּוֹרָא
 י וּמִשְׁנֵי מִרְאֵה הַצַּעֲרַ הַזֶּה: וַיֹּאמֶר אֵלַי הַמְקוֹם הַזֶּה הוּא בֵּית
 אֲסוּרִים לַמַּלְאָכִים וּפֹה יִהְיוּ אֲסוּרִים לְעוֹלָם:

כב וּמִשָּׁם הִלְבַּתִּי אֶל־מְקוֹם אַחַר וַיְרֹאֵנִי בְּמַעֲרַב הַר גְּדוֹל וְאָרְךְ
 ג וְסֻלַּע קָשָׁה: וְאֲרַבְעָה מְקוֹמוֹת יָסִים וּבְתוֹכָם עֲמָק וְרֹחַב וְחֶלֶק
 ד מְאֹד בְּגִלְגָּל חֶלֶק וְעַמָּק וְחֻשְׁף לְהַבִּיט שָׁמָּה: וַיַּעֲזוּ רַפְּאֵל אַחַד
 ה הַמַּלְאָכִים הַקְּדוּשִׁים אֲשֶׁר אִתִּי וַיֹּאמֶר אֵלַי הַמְקוֹמוֹת הַיָּסִים הָאֵלֶּה
 וְהַמְקוֹמוֹת הַחֲלוּלִים הָאֵלֶּה לְמַעַן יִבְאוּ בָהֶם הַרוּחֹת לְנַפְשׁוֹת
 ז הַמֵּתִים וְיִבְרָאוּ פֹה שְׂכָל־נַפְשׁוֹת בְּנֵי הָאָדָם וְאֶסְפּוּ הַגָּה: וְהַמְקוֹמוֹת
 ח הָאֵלֶּה נַעֲשׂוּ לְהוֹשִׁיב אוֹתָם עַד־יוֹם דִּינָם וְעַד [בא] עַתָּם עַד־[בא]
 ט הַדִּין הַגְּדוֹל עֲלֵיהֶם: רָאִיתִי אֶת־רוּחֹת בְּנֵי־הָאָדָם שְׁמַתוֹ וְקוּלָן

ג כא-לו: ההלוך השני.
 כא-כב. מקום בית האסורים למלאכים (=כוכבים).

כא ב הו. כן G^{1.2}: ἀκατασκεύαστο והוא תרגום הע' לבהו ברא' א' ב'. ובכּוּשִׁי:
 אֲשֶׁר שָׁם לֹא נַעֲשֵׂה דְבַר. —
 כב ג ו ארבעה מקומות. שנים לצדיקים (בפיה-ט') ושנים לרשעים (בפי-יג). —
 י פים. בנוסח G²: חלקים, אולי κοῖλοι ב-καλοί נחלף לו לכּוּשִׁי. — צורת הכתוב
 בנוסח G²: וארבעה מקומות שם חלולים ועמק להם וחלקים מאד שלשה מהם חשכים
 ואחד מאיר ומעין מים בתוכו ואמר מה־חלקים המקומות החלולים האלה ועמק וחשך
 לראות. — צורתם של שני פסוקים אלו בנוסח G²: ראיתי (רוח) אדם מת מתאוונן וקולו
 ה-ו

ו הָיָה מְגִיעַ עַד לַשָּׁמַיִם וְהוּא קוֹל נְקָאִים : וְאִשָּׁאֵל אֶת־רִפְאֵל
 ז הַמִּלְאָךְ אֲשֶׁר אֵתִי וְאָמַר אֵלָיו לְמִי הָרוּחַ הַזֹּאת וּלְמִי הַקּוֹל הַמְּגִיעַ
 ח וּמִתְאוֹנֵן : וַיַּעֲנֵנִי לֵאמֹר הִיא הָרוּחַ הַבָּאָה מֵאֵת הַקֵּל אֲשֶׁר הִרְגֵנוּ
 ט קִוַּן אֲחִיו וְהוּא מִתְאוֹנֵן עָלָיו עַד־שִׁינְיָה וְרָעוּ מֵעַל שָׁנֵי הָאָרֶץ וְרָעוּ
 י וַיִּסְמַח מִתּוֹךְ וְרַע אֲנָשִׁים : וְאִשָּׁאֵל עַל־זֶה וְעַל־כָּל־מַקְוֹמוֹת הַדִּין
 יא מִדְּוֵעַ נִבְדְּלוּ הָאֲחֵר מִן־הַשְּׁנִי : וַיַּעֲנֵנִי וַיֹּאמֶר אֵלַי שְׁלֹשָׁה אֵלֶּה נִגְשׂוּ
 יב לְמַעַן תִּבְדְּלֶנָּה נִגְשׂוֹת הַמֵּתִים וּלְהַסְרִיד נִגְשׂוֹת הַצְּדִיקִים אֲשֶׁר בּוֹ
 יג מִצֵּן מַיִם מְאִידִים לָהֶן : וְכֵן נִעֲשֶׂה לְרָשָׁעִים בְּמוֹתָם וַיְהִי־קִבְרָם
 יד בְּאָרֶץ וְדִין לֹא־נִעֲשֶׂה בָהֶם בְּחַיֵּיהֶם : פֶּה תִבְדְּלֶנָּה נִגְשׂוֹתֵיהֶם
 יו בְּעַנְוֵי הַגְּדוֹל הַזֶּה עַד־יוֹם הַדִּין הַגְּדוֹל וְהַמְּצוּקָה וְהַעֲנִי לֹאֵלֶּה
 יז אֲשֶׁר יִקְלְלוּ עַד־עוֹלָם וְגַמּוּל לְנִגְשׂוֹתֵיהֶם פֶּה יִסְמַח לְעוֹלָם :
 יח וּלְהַסְרִיד אֶת־הַנִּגְשׂוֹת הַמִּתְאוֹנְנוֹת אֲשֶׁר רָאוּ אֶת־הַשְּׁמָדן בְּשִׁנְהִרְגֵנוּ
 יט בַּיָּמִי הַחֲמָאִים : כֵּן נִעֲשֶׂה לְנִגְשׂוֹת הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר לֹא הָיוּ צְדִיקִים
 כו כִּי אִם אֲשֶׁר הָיוּ חוֹמָאִים גְּמוּרִים וְאֶל־פּוֹשְׁעִים כְּמוֹתָם הַתְּחַבְּרוּ
 כז אֲבָל נִגְשׂוֹתֵיהֶם לֹא־תִהְרַגְנָה בַּיּוֹם הַדִּין וְלֹא תוֹקְמָנָה מְזָה : אִזּו
 כח בְּרַבְתִּי לְאֲדוֹן הַכְּבוֹד וְאָמַר בְּרוּךְ אֲדָנִי אֲדֹנֵי־הָעֲדָק הַמוֹשֵׁל
 כט עַד־עוֹלָם :

כג מְזָה הִלְבַּתִּי אֶל־מְקוֹם אַחַר מִעֲרָבָה לְקִצּוֹת הָאָרֶץ : וְאִרְאֵ אִש
 כד בְּעֵרַת הַזְּרָמַת בְּלִי־הַסְּגוּת וְלֹא עֲמָדָה בְּמִרוּצָתָהּ יוֹמָם וְלַיְלָה כִּי אִם
 כה תָּמִיד וְתָרוּץ : וְאִשָּׁאֵל לֵאמֹר מִדְּוֵעַ לֹא תָנוּחַ : וַיַּעֲנֵנִי רְעוּאֵל אַחֵר
 כו הַמִּלְאָכִים הַקְּדוּשִׁים אֲשֶׁר אֵתִי וַיֹּאמֶר אֵלַי מְרוּצַת הָאִשׁ הַזֹּאת אֲשֶׁר
 כז רְאִיתָ הִיא אִשׁ הַמִּעֲרָב הַדֹּלְקַת אֲחֵרֵי כָּל־מְאֹרוֹת הַשָּׁמַיִם :
 כח וּמְזָה הִלְבַּתִּי אֶל־מְקוֹם אַחֵר בְּאָרֶץ וַיִּרְאֵנִי הַרִי־אִשׁ הַבְּעֻרִים
 כט יוֹמָם וְלַיְלָה : וְאֵלַךְ לְעִבְרוֹ וְאִרְאֵ שְׂבָעָה הַרִים נִהְדָּרִים וְכָל־

היה מגיע עד לשמים והוא מתאונון. ואשאל את־רפאל המלאך אשר היה אתי ואמר
 ח אליו הרוח הזאת המתאוונת למי היא למי הקול המגיע ומתאונון עד־השמים. - על זה.
 יד G⁸ : המקומות החלולים כלם. - לאדון הכבוד. השוה התאר מלך הכבוד בתהלי כ"ד. -

כג. האש המערבית הדולקת אחרי מאורות השמים.

ד הדולקת. נראה שכך היה במקור העברי. בנוסח G⁸ ניתנה המשמעות הנכונה
 כאן : $\epsilon\lambda\delta\omega\iota\omega\alpha\upsilon\omicron\nu$ = הירודפת. אבל בכושי נמסר בלשון שריפה. ואפשר להסיק מכאן שלפני
 הכושי היה תרגום יווני אחר. -

שונים זה מזה והאבנים נהדרות ונפות וקלן נהדרות במראה נקבד
 ופניהן נפים שלשה לפאת מזרח ומחזקים זה על-זה ושלשה לפאת
 דרום זה על-זה וניאיות עמקים עקומים ולא קרב זה אל-זה:
 ונהר השביעי בתוך אלה בנבהם נמשלו לכסא מלכה [והם]
 מקסים עצי-בשם: וביניהם עץ אשר לא-הריחותי עוד ריח קריחו
 ולא הנה-עוד אחר קהם כמהו ולא היו אחרים כמהו ויהי ריחו
 טוב מכל-ריח ועלהו וסרחו ועצו לא יכלו לעולם וסריו נסה
 וסריו דומה לממר: ואמר מה-נסה העץ הזה ומה-טוב מראהו
 ועלהו נאה וסרחו עדין מאד למראה: וישן מיכאל אחר המלאכים
 הקדושים והנקבדים אשר אתי והוא עליהם:

ג
 ד
 ה
 ו

כה ויאמר אלי חנוך למה זה תשאלני על-ריח העץ הזה ולמה
 תשאל ותפצר לדעת: ואענהו לאמר אני חנוך רצוני לדעת הכל
 ועל הכל וברצוני לדעת על-העץ הזה: וישן לאמר הנה הנבה
 הזה אשר ראית אשר ראשו בכסא אלהים הוא כסאו אשר ישב
 עליו הקדוש והגדול ארון הכבוד מלך העולם בדרתו לפקד את-
 הארץ בקסד: ועץ-הבשם הזה לא-יוכל לגעת בו כל-בשר בלי
 רשות עדי-יום הדין הגדול אחרי אשר ישרע והביא וכל עדי-
 תבליתו לעולם ואז יגמן לצדיקים וענוים: משריו יגתנו חיים
 לבחירים וצפונה אל-מקום קדוש אל-עבר בית יי מלך העולם
 ישתל: אז יגילו בשמחה וישלחו בקדש וריחו יבא בעצמותיהם
 והאריכו ימים על-הארץ כאשר היו אבותיה ובימיהם לא-יגע קהם
 כל-יגון ומסלה ותלאה ונגע: ואברך את-אלהי הכבוד מלך העולם
 אשר הבין קאלה לאנשים צדיקים וברא קאלה ואמר למת להם:
 כו ואלך משם אל-טבור הארץ וברא מקום מברך נטוע ובו
 ב עצים ודליות קומות וצצות מתוך עץ-קרית: ושם ראיתי הר-

כה
 כ
 ג
 ד
 ה
 ו
 ז
 ח
 ט
 י

כד-כה. שבעת ההרים שבצפונית-מערבית ועץ החיים.

כד ב בארץ. בארץ המערב. ביתר דיוק: לצפונית-מערבית הלך. - והאבנים. אותם
 ג הרים כעין סלעים של אבנים יקרות היו. - שלשת ההרים כנגד השלשה הם כמשענות
 ד לכסא והתיכוני הוא כעין עצם הכסא. - ולא היו אחרים. כלו מחוץ לאותם עציר
 בשם גיכ לא היה כאילן זה. -

כו. ירושלים והריה ועמקיה ונחליה.

טבור הארץ. ירושלים היא טבור הארץ. - עץ כרות. כוונתו כרות לגזרים,

חנוך א כו ג-ל א

- ג קדוש ומתחת להר לצד מזרח מים והנחל לצד דרום: וארא לצד
- ד מזרח הר אסד גבוה מזה וביניהם נזא עמק ולא רחב גס-בו מים
- ו נזלים לעבר ההר: ולמערב משם הר אחר ששל מזה ולא גבוה
- ה ונזא מתחתיו ביניהם ונזא אחר עמק ויבש לצד שלשת הקצוות:
- ו וכל-הנזיאיות עמקים ולא-רחבים משלע קשה ועצים אינם גסועים
- ז עליהם: ותמהתי על-הסלעים ותמהתי על-הנזיאיות תמה היתי מאד:
- ח ואמר למה הארץ המברכת הזאת המלאה קלה עצים והנזיא
- ט המקלל הזה בתוך: וישן אוריאל אחר המלאכים הקדושים אשר
- י אתי ויאמר הנזא המקלל הזה הוא למקללים לעולם פה נאספו
- יא יחד כל-המבטאים בשפתיהם דבר-בלע נגד יי ועל-קבורו ודברו
- יב קשות פה נאספו יחדו ופה מקום דינם: באחרית הימים יהיה להם
- יג מסוה דין-צדק בפני הצדיקים לעולם כל-הימים ההם ויברכו
- יד המרחמים לאדון הכבוד מלך העולם: בימי דינם ויברכו על-
- יה הרחמים אשר חלק להם: אד-ברכתי לאדון הכבוד ואדבר אליו
- וואמר נדלו ביאה:
- כח ומזה הלכתי לצד מזרח בין הרי המדבר וארא כפר ונהוא
- כז-ג שוממה: מלאה עצים ונרעים וימים זרמים ממרום: גרם נראה
- כט קשטוף כביר לצד צפון ולצד מערב מעלה מים ושל מהם:
- ל ומשם הלכתי אל-מקום אחר במדבר ואקרב לצד מזרח ההר
- ב הזנה: ושם ראיתי עציר-רים המלאים רים לבונה וזמר והעצים
- דומים לעץ שקד:
- ל וממעל להם על-הר המזרח לא רחוק ראיתי מקום אחר

וירמו אל בית ישראל שהם קרועים ביניהם לכמה קרעים של מפלגות (השוה כיו א').
 כז-ג הר קדוש. הר ציון. - והנחל. הוא השילוח. - הר אחד. הר הזיתים. - גיא עמק.
 ד עמק יהושפט. - מים נזלים. נחל קדרון. - הר אחר. לפי דאלמאן (Jerusalem u. sein Gelände, 186) הוא ההר הנקרא בפי הערביים ג'בל אבו תור (וע"ש 147).
 ו גיא מתחתיו. גיא בן-הנום. -

כו. חשישו של הגיא המקולל.
 כז ג הגיא. היווני מסר דרך טראנסקריפציה ומלה יוונית כאחת: תי. -
 כח-לג. המשך הילוכו לצד מזרח.
 כח ב וזרעים. כוונתו לפרי העצים. -
 כט ב עציר-רים. כך מגיה Ch במקום κρίσεως δένδρα (=עצי דין) שבכושי ונוסח G^s.
 המלאים. כך בכושי (=πλέοντα). אבל G^s: πνεόντα = הנותנים, ונכון. - שקד. כך G^s.

ב נִיָּא מְלֵא מִיּוֹם אֲשֶׁר לֹא יִחַרְבוּ: וְאֵרָא עַץ יָסָה וְהוּא דְמָה לְעֵצֵי
 ג רִיחַ קָעַץ שְׂרָף: וְלִסְמַת הַגְּאִיּוֹת הָאֵלֶּה רְאִיתִי קִנְמֵן בְּשֵׁם וְאִחְרֵי
 אֵלֶּה קִרְבְּתִי אֶל-הַמְּזוּרָח:
 לא וְאֵרָא הָרִים אֲחֵרִים וּבִינֵיהֶם עֲצִים וּמֵהֶם נִזְלַ קְשִׁין וְקָשָׁר
 ב הַנִּקְרָא אָרִי וְחִלְבָּנָה: וּמַעֲבָר לְהָרִים הָאֵלֶּה רְאִיתִי הַר אַחַר לְמִזְרַח
 קְצוֹת הָאָרֶץ אֲשֶׁר שָׁם עֲצֵי-אֱהִלִּים וְכָל-הָעֲצִים הָיוּ מְלֵאִים שְׂקָרִים
 ג קָשִׁים: וְכֹאֲשֶׁר יָקַח אִישׁ מִן-הַסָּרִי הַזֶּה יִיטַב-לוֹ מִכָּל-בָּשָׂם:
 לב וְאִחְרֵי הַבְּשָׂמִים הָאֵלֶּה כֹּאֲשֶׁר הִשְׁקַסְתִּי אֶל-הַצִּפּוֹן מַעַל לְהָרִים
 וְאֵרָא שְׂבָעָה הָרִים מְלֵאִים גֵּרָךְ גִּבְחָר וְעֲצֵי-בָשֵׁם וְקִנְמִון וְסַלְסֵל:
 ג וּמִשָּׁם הִלְבַּתִּי מַעַל רְאִישֵׁי כָל-הַהָרִים הָאֵלֶּה הִרְסַק לִסְמַת מְזוּרַח
 הָאָרֶץ וְאֶעֱבֹר עַל-יַם-סוּף וְאֵהִי הִרְסַק מִמֶּנּוּ וְאֶעֱבֹר מַעַל הַמַּלְאָךְ
 ג זְוִיאוֹל: וְאָבֹא אֶל-גִּן-הָעֵדֶן וְאֵרָא מֵאִחְרֵי הָעֲצִים הָאֵלֶּה עֲצִים
 גְּדוֹלִים צְמַחִים שָׁם וְרִיחָם טוֹב יָפִים מְאֹד וְיָקָרִים וְעַץ הַדַּעַת אֲשֶׁר
 ד מִמֶּנּוּ יֹאכְלוּ וְיָדְעוּ דַעַת רַבָּה: וְהָעַץ הַהוּא דְמָה בְּנִקְהוֹ לְאֲשׁוּחַ
 וְעֵלְיוֹן דְּוָמִים לְעֵלֵי סְרוּב וְסָרְיוֹ לְאֲשִׁבְלוֹת נֶפֶן יָסָה מְאֹד וְרִיחַ
 ה הָעַץ גּוֹרַף לְמַרְחֹק: וְאָמַר מַה-יָסָה הָעַץ וּמַה-יִּנְחַמְד מִרְאֵהוּ:
 ו וַיַּעֲנֵי רַבְּעָל הַמַּלְאָךְ הַקְּרוֹשׁ אֲשֶׁר אֲתִי וַיֹּאמֶר אֵלַי הוּא עַץ הַדַּעַת
 אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ אָכְלוּ אָבִיךָ הַזֶּה וְאִמְךָ הַזֶּה וְהָיָה אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנֶיךָ וַיִּלְמְדוּ
 דַּעַת וְעִינֵיהֶם נִפְקַחוּ וַיָּדְעוּ כִּי עֵרְמִים הֵם וַיִּגְרָשׁוּ מִן-הַגֵּן:
 לב וּמִשָּׁם הִלְבַּתִּי אֶל-קְצוֹת הָאָרֶץ וְאֵרָא שָׁם חַיּוֹת גְּדוֹלוֹת וְשָׂנֹת
 זו מִזּו וְעוֹפוֹת שׁוֹנִים לְמַרְאֵה וְלִיֹּסִי וְלִקְוִל הָאֶחָד שׁוֹנֵה מִן-הָאֲחֵר:
 ג וּמִזְרָחָה לְחַיּוֹת הַזֶּה רְאִיתִי קִנְיִי הָאָרֶץ אֲשֶׁר שָׁם יְנוּחוּ הַשָּׁמַיִם
 ג וְשַׁעֲרֵי הַשָּׁמַיִם פְּתוּחִים: וְאֵרָא בְּצֵאת כּוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְאֶסְפֹּר אֶת-
 הַשָּׁעֲרִים אֲשֶׁר בָּהֶם יֵצְאוּ וְאֶכְתֹּב אֶת-כָּל-מוֹצְאֵיהֶם כָּל-אֶחָד וְאֶחָד
 לְמִסְפָּרָם וְלְשִׁמוֹתֵיהֶם מִהִלְכָּם וּמַעֲמָדָם וּמוֹעֲדֵיהֶם וְחֻדְשֵׁיהֶם כֹּאֲשֶׁר
 ד הַרְאֵנִי אוּרִיאל הַמַּלְאָךְ הַקְּרוֹשׁ אֲשֶׁר אֲתִי: הוּא הָרָאָה כָּל-דְּבָר
 וּבְתָבָם לִי גַם שְׁמוֹתֵיהֶם כְּתֹב לִי וְחֻקֵּיהֶם וְחִבְרָתָם:
 לד וְאַלְךָ מִשָּׁם לִסְמַת צִפּוֹן אֶל-קְצוֹת הָאָרֶץ וְשָׁם רְאִיתִי סְלָא
 ג גְּדוֹל וְנִבְבָּד בְּקִנְיִי כָל-הָאָרֶץ: וְשָׁם רְאִיתִי שְׁלֹשָׁה שַׁעֲרֵי שָׁמַיִם
 פְּתוּחִים בְּשָׁמַיִם בְּכָל-אֶחָד מֵהֶם תִּצְאָנָה רִחוּת הַצִּפּוֹן בְּנִשְׁבָּן יְהִיֶּה

ג קר בָּרַד קָרַח שֶׁלֹּג טַל וּמָסַר: וּמִתּוֹךְ שֶׁעַר אֶחָד תִּשְׁבְּקָה לְמוֹבָה
אָבֵל בְּנִשְׁבֵּן דְרָךְ שְׁנֵי הַשְּׁעָרִים הָאֲחֵרִים וְתִשְׁבְּקָהּ בְּכֵם וּבִסְנַע עַל-
הָאָרֶץ וְהֵן נִשְׁבּוֹת בַּכַּח:

לה וּמִשָּׁם הִלַּכְתִּי לְפָנֶיךָ מִמֶּרְבַּע אֶל-קִצּוֹת הָאָרֶץ וְאָרָא שָׁם שְׁלֹשָׁה
שְׁעָרֵי שָׁמַיִם פְּתוּחִים כְּאֲשֶׁר רָאִיתִי בַּמִּזְרָח הוּא הַמִּסְפָּר לַשְּׁעָרִים
וְהוּא הַמִּסְפָּר לְמוֹצָאִים:

לו וּמִשָּׁם הִלַּכְתִּי דְרוֹמָה אֶל-קִצּוֹת הָאָרֶץ וְאָרָא שָׁם שְׁלֹשָׁה
שְׁעָרִים פְּתוּחִים בְּשָׁמַיִם וּמִשָּׁם יָבֵא קָדִים טַל וְנִשָּׁם וְרוּחַ: וּמִשָּׁם
הִלַּכְתִּי מִזְרָחָה לְקִצּוֹת שָׁמַיִם וְאָרָא שָׁם שְׁלֹשָׁה שְׁעָרֵי מִזְרָח

נ בְּשָׁמַיִם פְּתוּחִים וְשְׁעָרִים קְטַנִּים עֲלֵיהֶם: דְרָךְ כָּל-אֶחָד מִן-הַשְּׁעָרִים
הַקְּטַנִּים הָאֵלֶּה יַעֲבִרוּ כּוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְרָצוּ בְּמִהְלָכָם מִעֲרֵבָה בְּדֶרֶךְ
אֲשֶׁר הֵם מְרָאִים: וּמִדֵּי רְאוּתִי אוֹתָם בְּרַכְתִּי אֶת-אֲדוֹן הַכְּבוֹד

ד וּמִבְּרַךְ הָיִיתִי אֶת-אֲדוֹן הַכְּבוֹד אֲשֶׁר עָשָׂה נִסְלֵאוֹת גְּדֹלוֹת וְנִהְיִדְרוֹת
לְהִרְאוֹת גְּדֹל מַעֲשָׂהוּ לְמַלְאָכָיו וּלְנִשְׁמוֹת הָאָדָם לְמַעַן לִשְׁבַּח
מַעֲשָׂהוּ וְכַל-בְּרִיּוֹתָיו וּתְרַאֲיֶנָּה כַּח מַעֲשָׂהוּ וְשִׁבְחֹו מַעֲשָׂה גְדִיו הַגְּדוֹל

וּבִרְבָּהוּ עַד-עוֹלָם:
לו הַמְרָאָה הַשְּׁנֵי אֲשֶׁר רָאָה מְרָאָה הַחֲקִמָה אֲשֶׁר רָאָה חֲנוּךְ בְּדֶ
ב בְּרַד בְּדִמְהַלְלָאֵל בְּזִקְנוֹ בְּדִאֲנוּשׁ בְּדִרְשַׁת בְּדִאֲדָם: וְזֹאת רְאוּשִׁית
דְּבָרֵי הַחֲקִמָה אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי קוֹלִי לְדָבָר וּלְהַגִּיד לְיוֹשְׁבֵי אָרֶץ

ג שָׁמְעוּ רְאוּשׁוֹנִים וְרָאוּ אֲחֵרוֹנִים אֶת-דְּבָרֵי הַקִּדְשׁ אֲשֶׁר אָדָּבָר לִסְנֵי
אֲדוֹן הַרְוּחוֹת: טוֹב לְהַגִּידָם לְרְאוּשׁוֹנִים וְלֹא נִחְשַׁךְ רְאוּשִׁית הַחֲקִמָה

ד נִסְמַךְ-הָאֲחֵרוֹנִים: עַד-הַיּוֹם לֹא נִתְּנָה מַעוֹלָם מִלִּפְנֵי אֲדוֹן הַרְוּחוֹת
בַּחֲקִמָה הַזֹּאת אֲשֶׁר קִבַּלְתִּי בְּהַתְּאֲמָצִי בְּרִצּוֹן אֲדוֹן הַרְוּחוֹת אֲשֶׁר

לד-לה. הילוכו לצד צפון.

לו. הילוכו לצד דרום.

ק ד י מ. אָזַב (כך מתורגם בכושית קדים בשמות י י י ג, תהלי עיח כיו, איוב ל יח כיד). -

חלק ב': ספר החכמה (לו-עא).

לו. פתיחה לספר החכמה הכולל שלשה משלים.

לו המראה השני. אין לשון זה אלא רשימה התחלית כעין שער שעשה בעל הספר לחלק זה על סמך מה שנאמר ליט ד'. ומכאן שחלק א' של הספר הוא לו המראה הראשון אשר הראוהו וספרו לו המלאכים (א' ב'). -

ה מאתו נמנלי חלק בנני העולם: שלשה משלים היו לי ואשאם ואביעם לשכני ארץ:

לח המשל הראשון כאשר תופיע עדת הצדיקים והחוטאים ב

בבטאיהם יהיו נדונים ונרשו מעל פני הארץ: וכאשר יופיע הצדיק לעיני הצדיקים אשר מעשיהם הנבחרים תלוויים בארון הרוחות

ג ואורה תופיע לצדיקים ולבחירים היושבים על-הארץ ואיפה משכן החוטאים ואיפה מקום מנוחה לאשר בקשו בארון הרוחות נוח

ד הנה להם שלא נבראו: כאשר יגלו מסתרי הצדיקים והחוטאים ידונו וקראשעים ישררו מלפני הצדיקים והבחירים: ומאז מושלי

ה הארץ לא עוד יהיו תקיפים ונמים ולא יוכלו לראות את-פני הקדושים הצדיקים והבחירים: ואברו המלכים והתקיסים ונתנו

ו בידי הצדיקים והקדושים: ומני-אז איש לא עוד יבקש-הסוד להם מארון הרוחות כי קץ היתהם בא:

לט והנה בנמים ההם ונררו בננים הבחירים והקדושים ממרומי השמים ונרעם ויתאחד עם-בני האדם: ובנמים ההם קבל חנוך

ב ספרי קנאה וזעם וספרי רגז וטרוד ונחמים לא-יהיו להם אמר ארון הרוחות: ובנמים ההם נשאתני סערה מן-הארץ ותניחני

ד בקצה השמים: ושם ראיתי מראה שני משכנות הקדושים ומקמות מנוחת הצדיקים: שם ראו עיני את-משכנותיהם ומלאכי קדשו

ה ומקמות מנוחתם עם-הקדושים והם בקשו וסארו והתפללו בעד בני-האדם וצדקה היתה ששקת לשניהם כמים ונחמים כשל על-

ו ארץ כן יהיה בתוכם לעולמי עולמים: ובמקום ההוא ראו עיני את-בחיר הצדקה והאמינה וצדק יהיה בנמיו ובצדיקים והבחירים

ז יהיו לפניו בלי מספר לעולמי עולמים: וארא את-משכנו תחת כנפי ארון הרוחות וכל-הצדיקים והבחירים לפניו יאירו כמארות

ח אש ופיהם מלא ברכה ושפתותיהם משבחות שם ארון הרוחות וצדק לא-יעבר מלפניו וישר לא-יעבר מלפניו עד-עולם: שם

לח-מד. המשל הראשון.
 לח. משפט הרשעים לעתיד לבוא.
 לט. משכן הצדיקים והבחיר ושכחי הכבוד.

חמדתי לשכון ורוחי אונקה את-המשכן שהוא שם הנה חלקו מקדם
 כירכן קנם עלי מלפני ארון הרוחות: בימים ההם שבתתי ועליתי
 את-שם ארון הרוחות בקרבות ושבתים כי ועדני לבקרה ולקבוד
 כרצון ארון הרוחות: רבות הביטו עיני אל-המקום שהוא ואקברהו
 ואשבתהו לאמר ברוך הוא וברוך יהי מראשית ועד-עולם: ולסגיו
 אין תקלה הוא ידע עד-לא נקראה מכל את אשר יהנה לעולם
 ומדור לדור: אשר אין שנה לסניהם הם נעמדו לפני כבודך
 ויברכוך ושבחוך ועלוך לאמר קדוש קדוש קדוש ארון הרוחות
 כל-הארץ ומלא רוחות: ושם נאו עיני את-כל-אשר אין שנה
 לסניהם הם נעמדו לסגיו וברכו ואמרו ברוך אתה וברוך שם יי
 לעולמי עולמים: וסני שנו עד אשר לא-יכלתי להביט עוד:
 ואסר-יכן ראיתי אלסי אלים ורבו רבבות המון לאין מספר
 וחשבון העמד לפני ארון הרוחות: ועל-ארבעת עברי ארון
 הרוחות ראיתי אך-ענה סנים שונים מאשר אין שנה להם ואלמד
 את-שמותיהם כי המלאך החלף אתי הודיעני את-שמותיהם
 והראני את-כל-הנסתרות: ואשמע קול ארבעת הסנים ההם
 משבתים לפני ארון הקבוד: הקול הראשון ברה את-ארון הרוחות
 לעולם ולעולם: הקול השני שמעתי מברך את-הבחיר ואת-הבחירים
 התלווים בארון הרוחות: והקול השלישי שמעתי מכבש מתפלל
 על-כל-יושבי ארץ ומתחנן בשם ארון הרוחות: ואשמע את-הקול
 הרביעי המגרש את-המשמינים ועוצר בעדם לבוא לפני ארון
 הרוחות להאשים את-יושבי הארץ: אסר-יכן שאלתי את-מלאך
 השלום החלף אתי אשר הראני את-כל-הנסתרות מרהם ארבעת
 הסנים אשר ראיתי ואשר דבריהם שמעתי וכתבתי: ויאמר אלי
 הראשון הוא מיכאל הרחום וארך-האפים והשני המקנה על-כל-
 ממלה וקצע בגיהאדם הוא רסאל והשלישי המקנה על-כל-
 גבורה הוא נבריאאל והרביעי המקנה על-התשובה והתוקלת לנפלי
 סי-נצח פנואל שמו: אלה הם ארבעת מלאכי ארון הרוחות
 וארבעת הקולות אשר שמעתי בימים ההם:

מא ואסרי אשר ראיתי את-מסתרי השמים ואיך תחלק הממלכה
 ב ואיך מעשי האדם ישקלו במאוננים: ראיתי שם את-משכנות
 הבחירים ומשכנות הקדושים ועיני ראו שם את-כל-החוטאים
 ג המגדלים משם הבוררים בשם ארון הרוחות והנסתכים משם ואין
 להם תקומה מפני הגמול היוצא מאת ארון הרוחות: ושם ראו
 ד עיני מסתרי הכרך והרעם ומסתרי הרוחות איך יחלקו לנשב על-
 הארץ ומסתרי העבים והשל ושם ראיתי המקום אשר-יצאו ממנו
 ה והמקום אשר ממנו ישבעו עפר הארץ: ושם ראיתי סדרים סגורים
 אשר מתוכם יחלקו הרוחות סדר הכרך והרוחות סדר האד
 והעבים ואת-העב הפס משם על-הארץ מראשית העולם: וארא
 סדרי השמש והירח אשר משם יצאו ושמה ישובו ומבואם הנהדר
 ואיך האחד גבוה מעל השני ומהלכם הקבוע ואיך לא יעזבו את-
 ז מהלכם ולא יקיסו על-מהלכם ולא יגרעו ממנו והם שומרים
 ח אמונתם זה לזה בשבועה אשר התקשרו בה זה לזה: ובראשונה
 יצא השמש ועשה את-דרךכו במצות ארון הרוחות יגדל שמו
 י לעולמי עולמים: ואחר-כך ראיתי את-דרך הירח הנסתר והגלוי
 והוא משלים את-מהלך דרכו במקום שהוא בינם וכלילה האחד
 כנים מול השני לפני ארון הרוחות והם מודים ומשפחים ולא ינחוו
 ח כי תודתם היא מנוחתם: והשמש מרבה תקופתו לברכה או
 לקללה ומרוצת דרך הירח היא אור לצדיקים וחשך לחוטאים
 ג בשם יי אשר הבדיל בין האור ובין החשך ויחלק בין רוחות
 ט האדם וינסוק את-רוחות הצדיקים בשם צדקו: וכל-מלאך לא
 יעצר וכל-כח לא-יוכל לעצר כי יפקד דין לקדם והוא ידון את-
 בקלם בשגורו:

מב החקמה לא-מצאה לה מקום לשכנה וינתן-לה מקום בשמים:
 ב החקמה יצאה לשכן בין בני-האדם ולא מצאה לה משכן ומשב-
 ג לה החקמה אל-מקומה ומשב בין המלאכים: והחכם יצא מסדריו
 ואשר לא-חשב עליהם מצא וישכן עמהם בשם בערבה וכשל
 בארץ צחיתה:

מג ועוד ראיתי בקרקים וכוכבי השמים וארא איך יקרא לקלם
 ב בשמותיהם והם נשמעים לו: וארא איך ישקלו במאזני צדק למדת
 אורם ורחב שטחיהם ויום הוסיעם ואיך מהפכתם תוציא כרק
 ומהפכתם היא למקסר המלאכים והם שומרים אמונתם זה לזה:
 ג ואשאל את-המלאך ההולך אתי אשר הראני את-הנסתרות מה
 ד אלה: ויאמר אלי ארון הרוחות הראה את-משלם אלה הם שמות
 הקדושים יושבי הארץ ומאמינים בשם ארון הרוחות לעולמי
 עולמים:
 מד ועוד ראיתי בקרקים איך מן-הכוכבים יקומו והיו לבקרקים
 ולא יוכלו להסטר מדמותם:
 מה ובמשל השני הזה על-הבוקרים בשם משכן הקדושים וארון
 ב הרוחות: ואל-השמים לא יעלו ואל-הארץ לא יבאו זה גורל
 החוקטאים הבוקרים בשם ארון הרוחות ועל-כן נשמרו ליום צרה
 ג ומצוקה: ביום שהוא יושב בחירי על-כסא הכבוד ובחר את
 ד מעשיהם ומקומות מנוחתם יהיו לאין-מקסר ונשמותיהם בקרבים
 ומזוקנה למראה בחירי ותקראים בשם כבודי: ביום שהוא אשכנ
 את-בחירי בתוכם והתלפתי את-השמים ועשיתים ברבת-קצח ואור:
 ה והתלפתי את-הארץ ועשיתיה ברבה ושכנתי את-בחירי עליה
 ו והחוקטאים ועושי הרע לא ידרכו עליה: והשנחתי אל-צדיקי
 ו והשבעתים שלום ושכנתים לקני ולחוקטאים משפט ערוך עמדי
 להשמידם מעל פני הארץ:
 מז וארא שם את אשר הוא ראש-הימים וראשו כצמר לבן ואתו
 אחר והוא שקניו כמראה אדם וקניו מלאים חן כאחד המלאכים
 ב הקדושים: ואשאל את-המלאך ההלך אתי ומראני את-כל-
 ג הנסתרות על-בן-האדם שהוא מ-הוא ומאין הוא ומדוע הלך עם
 ראש-הימים: ויען ויאמר אלי הוא בן-האדם אשר לו הצדקה

מג-מד. שוב מסתרי האסטרונומיה.

מה-מז המשל השני

מה. גורלם של הכופרים - השמים החדשים והארץ החדשה.

ובחר. לשון בחינה הוא (ולא כמו שתרגם היווני, וממנו הכושי, בלשון בחירה ממש).

מו. ראש הימים ובן-האדם.

ראש-הימים. השוה מין ג', מ"ח ב' ג'.

ואתו תשכן צדקה והוא מגלה את כל אוצרות הבתרים פי ארון
 הרוחות בחר בו ולתלקו יתרון לפני ארון הרוחות בצדקה לעולם:
 ד וכן האדם הזה אשר ראית יסיר את המלכים ואת המקושים
 ממושבותיהם ואת בעל הבית מכסאותיהם ופתח מוקרות התקנים
 ה ושבר שני החופאים: והוא יוריד מכסאותיהם וממלכותיהם את
 המלכים אשר לא ירוממו וישבחו אותו ולא יודו מאין נתנה להם
 ו הממלכה: והוא ישיל שני התקנים ומלא אותם בשת וחשך והי
 משקנם ורמה תהי משקבם ולא יקוו לקום ממשקבם יען כי שם
 ז ארון הרוחות לא עלו: והם השקטים את כוכבי השמים וירימו
 ודיהם נגד עליון ויךכו על הארץ וישבו עליה וכל מעשיהם
 יוכיחו רשעתם וחילם בעשרם ונאמונתם באלהים אשר עשו ודיהם
 ח ובשם ארון הרוחות יכחשו: והם רופים את קמיותיו ואת
 הדבקים בשם אלהי הרוחות:

מז ובימים ההם תעל תפלת הצדיקים ודם הצדיקים מן הארץ
 ב לפני ארון הרוחות: בימים ההם הקדושים היושבים בשמים ממעל
 ותאמרו בקול אחד והתמננו והתפללו ושבחו והודו וברכו את
 שם ארון הרוחות על-דם הצדיקים אשר נשפך ותפלת הצדיקים
 לא תתנה לריק לפני ארון הרוחות ומשפטם יעשה פי לא לעולם
 ג יסבלו: בימים ההם ראיתי את דאש-הימים והוא ישב על-קסא
 קבורו וספרי החיים נסתחים לפניו וכל צבאותיו אשר בשמים
 ד ממעל ומסביב לו עמדים עליו: ולבות הקדושים מלאים שמחה
 כי מספר הצדיקים קרב ותפלת הצדיקים נשמעה ורמי הצדיקים
 נדרשו לפני ארון הרוחות:

מח ובמקום ההוא ראיתי את מענן הצדקה אשר לא ידל ומסביב
 לו הרבה מעינות חקמה וכל הצמאים ישתו מהם ומלאו חקמה
 נ ומשקנם עם הצדיקים והקדושים והבחירים: ובשעה ההיא אשר
 בן האדם יקרא בשם אל-פני ארון הרוחות ושמו ראש הימים:

מז. תפלת הצדיקים ושמחתם לזרישת דמיהם.

ק ר ב. אל קצו. -

מח. מקור הצדק - בן האדם עמוד הצדק - משפט במלכים ותקופים.

נ ראש הימים. בכושי: ראשית ראש הימים (אולי ב' נוסחאות). מתוך פ"ב-ג

נראה שכן האדם = ראש הימים. -

- ג ובקשרם השמש והאותות יבראו בקשרם בוקבי השמים יעשו נקרא
- ד שמו לסני ארון הרוחות: הוא יהנה משה לצדיקים לתקדו בו
- ה לעמד ולא לקפל ואור לגוים יהנה ותקנה לנשברי לב: קל-יושבי
- ארץ לסניו יפלו והשתחוו ושבחו וברכו וזמרו לארון הרוחות:
- ו-ז ועל-כן נבחר ונסתר לסניו בקשרם תקרא מכל ועד-העולם: ותקמת
- ארון הרוחות וקמה אתו לקדושים ולצדיקים כי ישמר את-הללם
- יען שקאו וימאסו בעולם הרשע הזה וישקאו את-כל-מעשיו ודרךיו
- ח בשם ארון הרוחות בשמו יושעו ובקסצו יחיו: בנימים ההם מלכי
- הארץ והסוקים מושלי הארץ יפלו סגיהם בעד מעשי ידיהם כי
- ט כיום סתדם וצרתם לא-יציילו את-נפשם: ומסרתים בנדר-בחירי
- פקש באש יבערו לסני הקדושים פעוסרת בנימם יאללו לסני
- י הצדיקים ושארת לא תמצא להם: וכיום צרתם תהי מנוחה על-
- הארץ ולסניהם יפלו ולא יקומו עוד ואין ממזיק בידם להקיים
- פי בארון הרוחות ובמשיתו שקרו יהי שם ארון הרוחות מבךד:
- מט פי חקמה נשפכה בנימם וקבוד לא תהדל לסניו עד-עולם:
- כ פי אדירה הוא בקל-מסתרי החדק והרשעה כצל מעבר ולא מעמד
- פי הבחיר יעמד לסני ארון הרוחות וקבודו לעולמי עולמים
- ג ונבחרתו לדור-דור: ובו תשפן רוח החקמה והרום אשר תסן בינה
- ד ורום דעת ונבונה ורום הנאססים בצדק: והוא ידון את-הנסתרות
- ואיש לא-יוכל לדבר שקר לסניו כי הוא הבחיר לסני ארון
- ה הרוחות אשר רצה בו:
- ז ובנימם ההם תהי שיבה לקדושים ולבחירים ואור בנימם
- ח עליהם ינה ותסארת וקבוד ישובו אל-הקדושים: כיום צרה אשר
- ז בו יוצא הרע על-החוסאים מתוך-האוצר והצדיקים ינצחו בשם
- ג ארון הרוחות והוא יוכיח לאחרים כי ישובו וינצחו מעשי ידיהם:
- ד קבוד לא-יהי להם מאת שם ארון הרוחות אך בשמו יושעו וארון
- ה הרוחות ירמם פי רבים רמסיו: והוא צדיק נס-בדינו ובסני
- ז קבודו לא-יעמדו הפושעים ואשר לא ישובו יאבדו לסניו בדין:
- ח ומעטה לא ארמסם אמר ארון הרוחות:

מט. כחו וחכמתו של הבחיר.

ג. על חסרתם ונצחונם של הצדיקים - תשובת הרשעים.

נא ובגמים הבהם תשיב גם הארץ את-פקדונה ושאל תשיב גם
 ב היא את אשר קבלה ואכדון ושיב את-חובו: ובחר את-הצדיקים
 ג ואת-הקדושים מתוכם כי קרב היום בו יושעו: ובהחיר ישב
 בנמים הבהם על-בסאי וסיו וסיק כל-מסמרי חכמה ועצה כי אדון
 ד הרוחות נתן-לו [ואלה] וקארהו: ובגמים הבהם ירקדו הקרים כאילים
 והגבעות כבני צאן שבעי חלב ודלגו וקלם כמלאכים יהיו בשמים
 ה והאירו פניהם משמחה: כי בגמים הבהם יקום הבחיר והארץ תגיל
 והצדיקים ישקנו עליה ובהחירים יהיו מהלכים עליה:
 נב ואחרי הנמים הבהם במקום אשר בו ראיתי את-כל-חיונות
 ג הנסמרות כי העליתי בסערה וביאוני לצד מערב: ראו שם עיני
 את-כל-סמרי השמים אשר יהיו הר-ברזל והר-גושית והר-בסוף
 ג והר-נהב והר-מתכת מן-קת והר-עופרת: ואשאל את-המלאך
 ד הולך אתי לאמר מה-הם הר-קרים אשר ראיתי בסתר: ויאמר
 אלי הר-קרים האלה אשר ראית כלם ישרתו את-ממשלת משיחו
 ה לבעבור יהנה מושל ומקוף על-הארץ: ומלאך השלום שנה
 ויאמר אלי שבה מעט ונגלו-לך כל-הנסמרות העפרות לאדון
 ו הרוחות: והקרים האלה אשר ראו עיניך הר-ברזל והר-גושית
 והר-בסוף והר-נהב והר-המתכת המן-קת והר-העופרת כל-אלה
 יהיו בסני הבחיר כדונג בסגראש וכמים המגרים במורד מעל
 ו הקרים הבהם ואין-אונים יהיו לסני רגליו: והנה בגמים הבהם לא
 ח יושעו לא בנהב ולא בקסף ולא יוכלו להמלט: ולא יהנה ברזל
 למלחמה ולא ילכש איש שריון ובדיל לא יועיל ולא יחשב
 ט ועופרת לא יהי חסך בה: וכל-אלה יקמרו מעל פני האדמה
 כהוסיע הבחיר לסני אדון הרוחות:
 נג שם ראו עיני נחל רחב וסיוותיו עמקים וכל-היושבים על-
 הארץ ועל-הים ועל-אני-הים יביאו אליו מתנות ואשקרים ומנחות

נא. תחית המתים והפרדת הצדיקים מן הרשעים.

נג. שבעת הרי-מחצב והבחיר.

מתכת מזקת. מתוך פיה אפשר לחשוב שכוונתו לבדיל, אולם מתוך סיה
ז'-ח' נראה שמתכת מזקת לחוד ובדיל לחוד.

נג. עמק המשפט (=עמק יהושפט) - מלאכי הפרענות - עדות הבחיר.

ב ובהנחל העמק שהוא לא יקלא: וידיהם תעשינה מעשי פשע
 ובהחוקאים יאכלו את כל-אשר דבאו בפשע ובהחוקאים יקדדו
 מלפני ארון הרוחות ונרשו מעל פני ארמתו ואבדו לעולמי עולמים:
 ג כי ראיתי את-כל-מלאכי הפרענות יושבים ומכינים את כל-קלי
 ד הששן: ואשאל את-מלאך השלום ההלך אתי למי יבינו את-
 ה הכלים האלה: ויאמר אלי את-אלה יבינו למלכים ולתקופי הארץ
 ז הזאת למען יקדדו בהם: ואחר-כך יגלו הצדיקים והבחיר את-
 ח בית-גרתו ולא יהיו נסרעים עוד בשם ארון הרוחות: והקרים
 ט האלה בארץ לא יעמדו לפני אדקתו והבקעות תהינה במעגני-מים
 י והצדיקים ינחו מלחץ החוקאים:

נד ואביש ואסן אל-חלק הארץ האחר וארא שם נחל עמק בער
 ב באש: וביאו את-המלכים ואת-התקופים וישליכום אל-הנחל העמק
 ג הנה: ושם ראו עיני בעשותם את-קליהם בבלי ברנל ואין שעור
 ד למשקל: ואשאל את-מלאך השלום ההלך אתי לאמר למי מכינים את-
 ה הבקלים האלה: ויאמר אלי את-אלה מכינים לצבאות עזאל לקחת
 ו אותם ולהשליכם אל-תחתית כל-העגש וכפו את לחניהם באבנים
 חדות באשר צנה ארון הרוחות: ומיכאל ונבריאל ורסאל וסנואל הם
 י תקפשו בהם ביום הגדול שהוא והשליכום ביום שהוא אל-התנור
 ז הבער למען ישרע ארון הרוחות מהם בשל-עונם בשמקם אל-
 ח הששן ובהתעוהם את-ישובי הארץ: ובמים ההם תבא סרענות
 ט מאת ארון הרוחות והוא יסתח את-כל-אזגרות המים אשר בשמים
 י ממעל והמעגנות אשר מתחת לארץ: וכל-המים יתברו אל-המים
 ט אשר בשמים ממעל הם וקרים והמים אשר מתחת לארץ הם
 ט קבובות: ומחו את-כל-הישוב עלי-הארץ ואת-כל-הישובים תחת
 י קצות השמים: ובהבירם ברעמיהם אשר עשו עלי-הארץ ואבדו בהן:
 נה ואחר-כך נחם ראש-המים ויאמר לשונא אבדתי את כל-
 ב יושבי הארץ: וישבע בשמו הגדול לא אוסוף לעשות-כך ל-כל-
 י יושבי הארץ ושמתי אות בשמים ונהיה לעד עולם ביני וביניהם

ג ג ו הגבעות תהיינה כמעין מים. על דרך יואל ד' ייח והגבעות תלכנה חלב-
 נד-נה. הכנת גיהנום לצבאות עזאל ונבואה על בוא המבול וסוף דינו של עזאל.
 נה ב לעד עולם. בכושי: לאמונת עולם. -

ג ימי השמים על-הארץ וזאת כמצותי: כאשר הספתי להגן עליהם
 בידים מלאכים ביום מצוקה וקאב ככה אעשה בהם משפטי ואפי
 ד אמר אליהם ארון הרוחות: מלכים אדירים היושבים על-הארץ
 תראו את-בחירי בשבתו על-כסא הכבוד ודן את-עגנואל וכל-
 ענתו וכל-צבאותיו בשם ארון הרוח:

נו וארא שם צבאות מלאכי המשפט בלבתם והם אחזים משפט
 ב וכבלי ברזל ונחושה: ואשאל את-מלאך השלום ההולך אתי לאמר
 ג אל-מי אלה ואלה האחזים משפט הולכים: ויאמר אלי אל-בחיריהם
 ד ואהוביהם להשליכם אל-תהום הנחל העמק: וכאשר ימלא הנחל
 בחיריהם ואהוביהם וימי חניהם יתמו וימי התעותם לא יבאו
 ה במספר: בימים ההם ישובו המלאכים אל-מנרח אל-בני הפרתים
 ובהרדים והרגיזו את-המלכים ורוח סדרה תבא עליהם והודיעו
 ממשפחותם והתקצצו באריות מתוך מרצם וכואבים רעבים בתוך
 ו עריהם: ועלו ודרכו על-ארץ בחיריו וארץ בחיריו תהנה
 ז לסניהם כמסלול ודרך: ועיר צדיקי תהי מקשול לסוניהם ועשו
 מלחמה ביניהם וימינם תחזק על-נשומיהם ואיש לא-ידע את-
 אחיו ולא בן את-אביו ואת-אמו עד-אשר לא-יהנה מספר לסגרי
 ח חלליהם ומשפטם לא יהנה לשוא: בימים ההם תסתח שאול סיה
 והם ידרו לתוכה ולהשמדם יבא הקץ וקלעה שאול את-החושאים
 לשיני הבחירים:

נו ויהי אחר-כך וארא שנית שפעת עגלות והן נושאות אנשים
 ב אשר באו על-הרוחות ממנרח וממערב דרומה: והר שאון עגלותיהם
 ג נשמע ובהיות הרעש הרגישו הקדושים מן-השמים ועמדי הארץ
 נעו אשומיהם וישמע מקצה השמים ועד-קציהם יום אחד: וישלו
 קלם וישתחוו אל-ארון הרוחות ונה סוף המשל השני:
 נח ואחל לשאת את-המשל השלישי על-הצדיקים ועל-הבחירים:
 ב ברוכים אתם הצדיקים והבחירים כי מפאר יהנה גורלכם:
 ג והצדיקים יהיו באור החמה והבחירים באור חני-נצח וימי חניהם

נו. מלחמה אחרונה - כעין מלחמת נוג ומגוג - לאומות העולם בישראל.

נח-עא. המשל השלישי.

נח. ברכת הקדושים.

ד יהיו בל-רקע וימי הקדושים לאין מספר: ובקשו את-האור ומצאו צדק
ה נאדון הרוחות ושלום יהנה לצדיקים בשם אדון עולם: ואחר-כך
ו נאמר לקדושים בשמים לבקש מסתרי הצדקה נחלת האמונה כי
האיר בשמש על-הארץ והחשך חלף: והנה אור אשר לא יסוף
ובמספר הנמים לא יבאו כי בראשונה יבחר החשך והאורה תבונן
לפני אדון הרוחות ואור הישר יבון עד-עולם לפני אדון הרוחות:
נמ בנמים ההם ראו עיני את-מסתרי הברקים והמארות ומשפטים
ב והם מאירים לבקרה או לקללה כחשך אדון הרוחות: וארא שם
את-מסתרי הרעם וברקעמו ממעל בשמים ישמע קולו ויראני את-
משקנות הארץ אם-הם לשלום ולבקרה או לקללה כדבר אדון
ג הרוחות: ואחר-כך כל-מסתרי המארות והברקים הראיתי והם
מאירים לבקרה ולשבע:
ס בשנת חמש מאות בחדש השביעי בארבעה עשר לחדש
לחני חנוך במשל שהוא ראיתי איך הרעישו את-שמי-השמים
רעש גדול וצבא העליון והמלאכים אלפי אלפים ורבו רבבות
ב הודעו וזעזעו רב: וראש-הנמים ישב על-כסא כבודו והמלאכים
ג והצדיקים עמדו מסביב-לו: ורעה גדולה אהזתני וסחד החזיקני
ד ומתני התחלחלו וכליותי נסתחו ואפל על-סיני: ומיכאל שלח
מלאך אחר מן-הקדושים ונקימני ובהקימו אותי שבה רוחי כי לא
ה יכלתי לשאת את-מראה הצבא הזה ואת-תנועת השמים ורעשם:
ו ומיכאל אמר אלי מה-לך כי נרעשת ממראה כזה עד-היום הנה
יום רחמי והוא הנה רחום וארר-אפים אל-יושבי הארץ: וכאשר
ז בא היום והשלטון והגמול והמשפט אשר הכין אדון הרוחות אל-
ח כל-אשר לא יקנעו למשפט הצדק ואל-הבוקרים במשפט הצדק
והנושאים את-שמו לשוא היום שהוא הוכן ולבחירים ברית
ז ולחוטאים שקרה: וכיום שהוא יהיו שני תנינים נספרים תנין נקרה
ח הנקרא לוחן לשפן בתהמות ים על-מעונות הנמים: והקר אשר
שמו בתהמות והוא ממלא בתוהו מדבר שממה ושמו דוגדון אשר

נס. המאורות והרעם.

ומשפטם. על דרך מהייתה משפט-הנער ומעשהו (שופ' י"ג י"ב). -

ס. רעד השמים - בהמות וליתן - היסודות.

מקדם לָנֹן וְשֵׁם יִשְׁכְּנֵי הַבְּחִירִים וְהַצְדִּיקִים אֲשֶׁר מִשָּׁם לָקַח אָבִי
הַגֶּזֶן הַשְּׂבִיעִי לְאָדָם הָאָדָם הָרֵאשׁוֹן אֲשֶׁר בָּרָא אֲדֹנָי הַרְוּחוֹת:
וְאֶבְקֶשׁ מֵאֵת הַמַּלְאָךְ הָאֵמֶר לְהִרְאוֹתֵנִי אֶת-פֶּחַ הַתַּיִנִּים הַהֵם אִיךְ
נִקְרְוּ בַיּוֹם אֵמֶר וְהִשְׁלֹכוּ הָאֵמֶר אֶל-תְּהוֹמוֹתָיִם וְהִשְׁנִי אֶל-אֶרֶץ
יְבֹשֶׁת הַמַּדְבָּר: וַיֹּאמֶר אֵלַי אֵתָה בְּרִיאָדָם בְּזֶה בִקְשָׁתְךָ לְדַעַת אֵת
אֲשֶׁר נִסְתָּר: וְהַמַּלְאָךְ הָאֵמֶר הֵהוֹלֵךְ אִתִּי וּמְרֹאנֵי אֶת-הַנְּסֻמּוֹת הַגִּיד-
לִי מִהֲרֵאשׁוֹן וְעַד-הָעֲסָרוֹן בְּשָׁמַיִם מִמַּעַל וּבְעַמְקֵי הָאֶרֶץ מִתַּחַת
וּבְקִצְוֵי הַשָּׁמַיִם וּבְמוֹסְדוֹת הַשָּׁמַיִם: וְאוֹצְרוֹת הַרְוּחוֹת וְאִיךְ נִחְלְקוּ
הַרְוּחוֹת וְאִיךְ יִשְׁקָלוּ וְאִיךְ נִחְשְׁבוּ הַרְוּחוֹת כְּלֵאֵמֶר לְפִי כַח הַרוּחַ
וְכַח מְאֹרוֹת הַיָּרֵחַ וְלִפִּי הַכַּח כְּמִשְׁשֵׁמוֹ וְנִחְלָקָת הַבּוֹכָבִים לְשִׁמּוֹתֵיהֶם
וְאִיךְ כְּלֵה-הַחֲלָקוֹת נִחְלָקוֹת: וְהִרְעַמִּים לְפִי יְרִידָתָם וְכֵלֵה-הַחֲלָקוֹת
שֶׁנִּשְׁעִשׂוּ בֵּין הַבְּרָקִים לְבָרֵק וּצְבָאָם יִמְהַר לְהִשְׁמַע: כִּי לְרַעְמִים יִשְׂ-
שָׁם מְקוֹמוֹת מְנוּחָה לְחַכּוֹת בְּמַתָּן קוֹלָם וְהִרְעַם וְהַבְּרָק אֵינָם
נִחְלָקִים וְגַם-כְּלֵאֵמֶר מֵהֶם וּשְׁנֵיהֶם יִלְכוּ יַחַד וְדַרְךְ הַרוּחַ וְלֹא
יִסְרְדוּ: כִּי כֹאֲשֶׁר יִבְרַק הַבְּרָק יִמֵּן הִרְעַם אֶת-קוֹלוֹ וְהַרוּחַ בְּעֵתוֹ
יָנוּחַ וּבְדֵבֶר-בְּבֹד יִחְלַק בֵּינֵיהֶם כִּי אוֹצֵר עֲמִיחָם הוּא כְּחוֹל וְכֵל-
אֵמֶר מֵהֶם יֵאָחַז בְּמַתָּג וְשָׁב לְאֲחוֹרָיו בְּכַח הַרוּחַ וְנִהְיֶה לְסִנּוּ
לְפִי רֹב גְּבוּלוֹת הָאֶרֶץ: וְרוּחַ הַיָּם כְּאִישׁ גְּבוּרָתוֹ וְלִפְיֵיכֶם גְּבוּרָתוֹ
יִדְחַסְהוּ לְאֲחוֹרָיו בְּמַתָּג וְכֵה וְהִדָּף גַּם-לְסִנּוּ וְהַתְּפוֹר אֶל-כְּלֵה-הָרִי
הָאֶרֶץ: וְרוּחַ הַקֶּדֶה הוּא מִלְאָךְ לְנִפְשׁוֹ וְרוּחַ הַבְּרָד הוּא מִלְאָךְ
טוֹב: וְרוּחַ הַשֶּׁלֶג עוֹב מִסִּנּוּ גְבוּרָתוֹ וְאֶת-אוֹצְרוֹ לֹו רוּחַ מִיָּמֶד
יִהְיֶה מִמֶּנּוּ בְּעֵשֶׂן הוּא וְקֶדֶה שְׁמוֹ: וְרוּחַ הָעָד לֹא יִחְבֵּר אֶלֵיהֶם
בְּאוֹצְרוֹתֵיהֶם כִּי אוֹצֵר מִיָּמֶד לֹו וּמֵהֶלְכוֹ בְּנִסַּח בְּאוֹר וּבַחֲשֶׁךְ
וּבַחֲרָף וּבְקִיץ וּבְאוֹצְרוֹ מִלְאָךְ: וְרוּחַ הַטָּל מִשְׁכְּנֵי לְקִצְוֵי הַשָּׁמַיִם
וּיִחְבֵּר אֶל-אוֹצְרוֹת הַמָּטָר וּמֵהֶלְכוֹ בַחֲרָף וּבְקִיץ וּשְׁנֵי עֲנֵי הָעָד
מִחְבְּרִים וְהָאֵמֶר יִמֵּן אֶל-הַשְּׂנִי: וּבְגִית רוּחַ הַמָּטָר מְאוֹצְרוֹ וּבְאוֹ
הַמִּלְאָכִים וְהִרְחִיבוּ אֶת-הָאוֹצֵר וְהוֹצִיָּאֵהוּ וּבְסוּצוֹ עַל-כֵּל-הָאֶרֶץ יִחְבֵּר
כב אֶל-מִי הָאֶרֶץ וְכֹאֲשֶׁר יִחְבֵּר בְּכֵל-עֵת אֶל-מִי הָאֶרֶץ[---]: כִּי
הַמִּים הֵם לְמַעַן יוֹשְׁבֵי הָאֶרֶץ כִּי מִתְּנֵה הֵם לְאֶרֶץ מֵאֵת הַשְּׁלִיחַ

כא-כב כא י ש גבורתו. בכושית: זכר הוא וגבור. - סכיא נראה קטוע בסופו (וכן סכיד). -

כג אשר בשמים ועל-כן יש מדה למקר ותמלאכים קבלו זאת: וכל
 כד אלה ראיתי ער-גן הצדיקים: ומלאך השלום אשר אתי אמר אלי
 כה אלה שני התנינים הערוכים בגדל יי: וספרו [— — —]: פאשר גנות
 עליהם משפט ארון הרוחות גנות לכל-יהו' משפט ארון הרוחות
 לשוא והמית את-הבנים עם-אמותיהם והבנים עם-אבותיהם ואמר
 כז יהנה המשפט ברחמיו וכארך אפו:

סא וארא בנים ההם והנה נתנו מקלים ארכים אל המלאכים
 ב ההם ויקחו להם בגדים ויעשו וילכו אל-צד צפון: ואשאל את-
 המלאך ואמר אליו למה לקחו אלה את-המקלים וילכו ויאמר אלי
 ג הם הלכו למד: והמלאך ההלך אתי אמר אלי הן מדות הצדיקים
 וקשר הצדיקים לצדיקים למען ישענו על-שם ארון הרוחות
 ד לעולמי עולמים: ושבו הבחירים ושכנו עם-הבחירים ואלה הן
 ה המדות אשר תגמנה לאמונה ואשר תסונקנה את-הצדקה: והמדות
 האלה תגלינה כל-מסתרי עמק הארץ ואשר נקדו במדבר ואשר
 נקדו על-ידי החיות ואשר נאכלו על-ידי רגת הים למען ישובו
 וישענו ביום הבחיר כי איש לא-יבחר לפני ארון הרוחות ואיש
 ו לא-יוכל להבחר: ואל-השוכנים בשמים ממעל יצא צו וכח וקול
 ז אהר ואור אהר הדומה לאש: לקרכו בדבר הראשון ולעלה
 ח ולשבת בבקמה ולהיות סקמים בדבור וברוח החיים: וארון
 הרוחות הושיב את-הבחיר על-כסא הכבוד ושפט את-כל מעשי
 ט הקדושים בשמים ממעל ובמשקל ישקלו מעשיהם: וכאשר ישא
 סניו לשפט את-דרכיהם הנסתרים בדבר שם-ארון הרוחות ואת-
 ארחותיהם במשפט הצדק אשר לארון הרוחות: ודברו כלם בקול
 י אהר וברכו ושבתו ועלו וקדשו את-שם ארון הרוחות: וקרא לכל
 צבא השמים ולכל-הקדושים ממעל וצבא יי: הכרובים השרפים
 והאוספים וכל-מלאכי כח וכל-מלאכי השלשנות ואת-הבחיר ואת
 יא הכחות אשר על-הארץ ועל-המים: וביום ההוא ירימו קול אהר
 וברכו ושבתו ועלו ברוח אמונה וברוח חקמה וברוח ארף אפים
 וברוח רחמים וברוח משפט ושלום וברוח חסד ואמרו כלם קול

ס ט נראית דעתו של Ch הקובע פסוק זה קודם פסוק ז'. —
 סא. מלאכים הולכים למד את-הגן — משפט הצדיקים על ידי הבחיר — שבת הבחיר והאלהים.
 מלאכי השלשונות. כלו השרים הממונים על האומות. —

יב אַחַד בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שֵׁם-אֲדוֹן הַרוּחוֹת לְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים: כָּל-
 אֲשֶׁר לֹא יִישָׁנוּ בְּשֵׁמִים מִמַּעַל וּבְרַבְהוּ כָּל-הַקְּדוּשִׁים אֲשֶׁר בְּשֵׁמִים
 וּבְרַבְהוּ וְכָל הַבְּחִירִים הַשּׁוֹכְנִים בְּגוֹנֵה־חַיִּים וְכַלְרוּחַ אוֹרָה אֲשֶׁר
 תּוֹכַל לְבָרֵךְ וּלְשַׁבַּח וּלְעַלֵּה וּלְקַדְּשׁ שְׁמָהּ הַמְבָרָךְ וְכַל-בְּאֶשֶׁר יִשְׁבַּח
 יג וּיְבָרֵךְ בְּרַב-כַּחוֹ אֶת-שְׁמָהּ לְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים: כִּי רַבִּים רַחֲמֵי אֲדוֹן
 הַרוּחוֹת וְהוּא אֲרָךְ אִפְסִים וְכַל-מַעֲשָׂיו וְכַל-מִדַּת מַעֲשָׂיו וְגַלָּה לַצַּדִּיקִים
 וְלַבְּחִירִים בְּשֵׁם אֲדוֹן הַרוּחוֹת:

סב וְכֵן צִוָּה אֲדָנִי לְמַלְכִּים וְלַתְּקִיפִים וְלַרְמִים וְלַיּוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ
 וַיֹּאמֶר בְּקַחוּ עִינֵיכֶם וְהַרְיֵמוּ קוֹרְנֵיכֶם אִם-תּוֹכְלוּ לְהַכִּיר אֶת-הַבְּחִיר:
 ב וְאֲדוֹן הַרוּחוֹת הוֹשִׁיבוּ עַל-כֶּסֶף כְּבוֹדוֹ רוּחַ הַצָּדֵק נִשְׁפָּר עָלָיו
 ג וְדַבֵּר סוּי נְמִית כָּל-הַחוֹטְאִים וְכַל-הַרְשָׁעִים יִקְדְּרוּ לְסָנְיוֹ: וְקָמוּ
 בָּיּוֹם הַהוּא כָּל-הַמַּלְכִּים וְהַתְּקִיפִים וְהַרְמִים וְשִׁכְנֵי הָאָרֶץ וְרָאוּ
 ד וְהִבְיָדוּ בְּשִׁבְתּוֹ עַל-כֶּסֶף כְּבוֹדוֹ וּבְצָדֵק יִשְׁפֹטוּ לְסָנְיוֹ וְכַל-דַּבְּרֵי
 ה שְׁקֵר לֹא יֹאמְרוּ לְסָנְיוֹ: וְכֹא עֲלִיהֶם חֵיל כְּאִשָּׁה בְּצִינְיָהּ בְּחוּלָהּ
 וְלָדַת בָּבֶא וְלָדָה עַד-סִי־דָתָם וְהִיא חָלָה בְּלִדְתָהּ: וְהַבִּיטוּ קִצְתָם
 וְאֶל-קִצְתָם וְחַתּוּ וְהוֹרִידוּ אֶת-סָנְיָהֶם וְחֵיל יִאֲחַזְמוּ בְּרִאוֹתָם אֶת-בְּךָ
 ו הָאָדָם יוֹשֵׁב עַל-כֶּסֶף כְּבוֹדוֹ: וְהַמַּלְכִּים וְהַתְּקִיפִים וְכָל מוֹשְׁלֵי
 ז הָאָרֶץ יִבְרָכוּ וְיִשְׁבָּחוּ וְיִרְוּמּוּ אֶת-הַמוֹשֵׁל עַל-כָּל-נַעֲלָם: כִּי מִקְדָּם
 ח הָיָה בְּזֶה-הָאָדָם נַעֲלָם וְהַעֲלִיזוֹן שְׂמָרְהוּ לְסָנֵי כַחוֹ וַיְנַלְהוּ אֶל-הַבְּחִירִים:
 ט וְעַדַּת הַבְּחִירִים וְהַקְּדוּשִׁים תִּזְרַע וְכַל-הַבְּחִירִים יַעֲמְדוּ לְסָנְיוֹ בָּיּוֹם
 י הַהוּא: וְכַל-הַמַּלְכִּים וְהַתְּקִיפִים וְהַרְמִים וּמוֹשְׁלֵי הָאָרֶץ יִשְׁלּוּ לְסָנְיוֹ
 יא עַל-סָנְיָהֶם וְהַשְׁתַּחֲוּ וְקוּי לְבֹן-הָאָדָם וּבִקְשֶׁהוּ וְשִׂאלוּ רַחֲמִים מֵאֵתוֹ:
 יב וְאֲדוֹן הַרוּחוֹת יֵאֵץ בָּהֶם כִּי יִמְהָרוּ לְצִאת מִלְּסָנְיוֹ וּסְנִיָּהֶם יִלְבָּשׁוּ
 יג בְּשֵׁת וְצִלְמֹת יִכְסֶה סְנִיָּהֶם: וְנִמְסְרוּ אֶל-מַלְאָכָי הַמְּשַׁשִּׁים לְהַסְרֵם
 יד מֵהֶם עַל-דְּבַקָּאם אֶת-בְּנֵי וְאֶת-בְּחִירָיו: וְהָיוּ לְרֵאשִׁי לַצַּדִּיקִים
 טו וְלַבְּחִירָיו וְשִׁמְחוּ עֲלֵיהֶם כִּי סָרוֹן אֲדוֹן הַרוּחוֹת יְגִיחַ עֲלֵיהֶם וְרוּחָהּ
 יז מִדְּמַם חֲרָבוֹ: וְהַצַּדִּיקִים וְהַבְּחִירִים יִמְלְטוּ בָּיּוֹם הַהוּא וְלֹא יוֹסִיפוּ
 יח לְרִאוֹת סָנֵי הַחוֹטְאִים וְהַרְשָׁעִים: וְאֲדוֹן הַרוּחוֹת יִשְׁכַּח עֲלֵיהֶם וְעַם-
 טז בְּזֶה-הָאָדָם הַהוּא יֵאָכְלוּ וְשִׁבְכוּ וְהַקִּיצוּ לְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים: וְהַצַּדִּיקִים
 וְהַבְּחִירִים יִנְשְׂאוּ מִדְּהָאָרֶץ וּפְגִיָּהֶם לֹא-יִשְׁלּוּ עוֹד וְלָבָשׁוּ בְּגָדֵי

- טו תפארת : ואלה יהיו בגדיהם בגדי חיים מאת ארון הרוחות ובגדיכם לא יבלו ותפארתכם לא תחלה מלפני ארון הרוחות :
- טז בגדים יהם יבקשו התקייסם והמלכים מושלי הארץ מאת מלאכי המבילה אשר נקשרו בידיהם לתת להם מנוחת-מקט למען יוכלו לנפל ולהשתחוות לפני ארון הרוחות ולהתודות על-חטאטיהם לפניו : ובכחו ושבחו לארון הרוחות ואמרו ברוך ארון הרוחות וארון המלכים וארון התקייסם וארון העשירים וארון הקבוד וארון התקמה : ונהדר כל-דבר-סתר בקסה מדור לדור ובכורה לעולמי עולמים עמקים כל-מסתריה ואין להם מקשר וצדקה אין סקר לו :
- יז עתה הכרנו לשאר ולקרה ארון המלכים ואשר הוא מלה כל המלכים : ואמרו מי יתן-לנו מנוחה לשאר ולהודות ולהאמין לפני כבודה : ועתה נכססנו למנוחת-מקט ולא מצאנו רדסנו אחריה ולא מצאנוה ואור חלה מלפנינו וחשך משכן לנו לעולמי עולמים כי לא-האמנו לפניו ולא סארנו שם ארון הרוחות ולא סארנו אדוננו כי תקוננו היתה בשקט ממלכתנו ובתפארתנו : וביום עמלנו וצרתנו לא יושענו ולא נמצא מנוחת אמונה להודות כי נאמן אדוננו בכל מעשיו ובמשפטיו ובצדקתו ומשפטיו לא ישאו סני-איש : ואנחנו חולקים מלפניו מפני מעשינו וכל-חטאינו נחשבו בעדק : ועתה יאמרו לנשם נשותינו מלאות המון רשע ולא ימנע אותנו מרדת אל-בטן שאול : ואמרי מלאות סגיהם חשך ובשת לפני כד-האדם ונרשו מלפניו והתרכ תשכן בתוכם לפניו : פה אמר ארון הרוחות זאת הסקדה והמשפט על-התקייסם והמלכים והקמים ומושלי הארץ לפני ארון הרוחות :
- סז וסנים אחרים ראיתי במקום-סתר ההוא : שמעתי קול המלאך לאמר אלה הם המלאכים אשר נדרו אל-הארץ ונגלו את אשר נסתר מפני האדם וניתעו את-פני האדם לחטא :
- סח ובגמים יהם ראה נח את-הארץ והנה שקעה וקרוב יום השקדה : וישא את-רגליו משם וילך אל-קני הארץ ויקרא בקול

ג. תשובת המלכים והתקייסם בגלוי.

ד. מראה הנפלים במקום הסודנות.

סה—סח א—כעין זכרונות שמספר נח (השוה הלשון בראש המסוקים ג. ה. ט.)

סח. חנוך מחנבא לנח על ביאת המבול ועל הצלתו.

אֶל-חֲנוּךְ אָבִיו הִזְקֵן וַיִּקְרָא נֹחַ שְׁלֹשׁ שָׁעִמִּים בְּקוֹל מַר שְׁמַעֲנִי
שְׁמַעֲנִי שְׁמַעֲנִי: וַיֹּאמֶר אֵלָיו הַגִּידָה-לִּי מַה-קָּרָה עֲלֵי-הָאָרֶץ שֶׁהָאָרֶץ
בָּרָה עֲנִשָׁה וְתַגִּיעַ כִּי יִרְאֵתִי שֶׁנֶּאֱבָר אֶתָּה: וְאֶחָר־יִבֶן הַיָּה רַעַשׁ
גָּדוֹל עֲלֵי-הָאָרֶץ וְקוֹל נִשְׁמַע מִן-הַשָּׁמַיִם וְאֶפֶל עַל-פָּנָי: וְחֲנוּךְ אָבִי
הִזְקֵן בָּא וַעֲמַד עַל-יָדַי וַיֹּאמֶר אֵלָי מִדּוּעַ אָעֲקֹת אֵלַי אָעֲקֹת מְרָה
וּבְבִכּוֹ: וַיִּקְרָה וַיֵּצֵא מִלְּפָנַי אֶדְנִי עַל-יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ כִּי-מְלֹאָה
שְׁחִיתֶתֶם וְעַן אֲשֶׁר לָמְדוּ אֶת-כָּל-מִקְתָּרֵי הַמַּלְאָכִים וְכָל-חַמָּם בְּנֵי-
הַשָּׁמַיִם וְכָל-מִקְתָּרֵי כַחוּמֵיהֶם וְכָל-כַּחַם הַמַּכְשָׁשִׁים וְכַח הַחֲבָרִים וְכַח
עוֹשֵׂי חֲסִילֵי מַסְכָּה לְכָל-הָאָרֶץ: וְאִיךְ מוֹצִיאִים בְּסַחַם מַעֲסַר הָאָרֶץ
וְאִיךְ מִתְכַּת מִןקִקְתָּ תַעֲשֶׂה מִן-הָאָרֶץ: כִּי עוֹסֶרֶת וּבְדִיל אֵינָם
מוֹצִיאִים מִן-הָאָרֶץ כְּמוֹ הַקּוֹדְמִים מִעַן הוּא הַמוֹצִיא אוֹתָם וּמְלֹאָךְ
עַמֵּד בְּתוֹכוֹ וְנִעְלָה הוּא הַמְּלֹאָךְ הַהוּא: וְאַחֲרָי אֲשֶׁר אֶחָזְנִי חֲנוּךְ
אָבִי הִזְקֵן בְּיָדִי וַיִּקְרָא אֵלַי לֵךְ כִּי שְׁאַלְתִּי מֵאֵת אֲדוֹן
הַרוּחֹת עַל-הַרַעַשׁ הַיָּה עַל-הָאָרֶץ: וַיֹּאמֶר אֵלַי בְּרַשְׁעֶתֶם גָּחַתֶּם
מִשְׁפָּטָם וְלֹא יִחַשְׁבוּ לִפְנֵי הַחַדָּשִׁים אֲשֶׁר חִקְרוּ וַיִּדְעוּ כִּי הָאָרֶץ
תִּבְחַד וְכָל-הַיּוֹשְׁבִים עָלֶיהָ: וְלֹא תְהִי לָהֶם פְּלִיטָה לַעוֹלָם עַל-
הוֹרֹתָם לָהֶם אֶת-הַנִּסְתָּרוֹת וְהֵם גְּדוֹנֵי וְאַתָּה בְּנֵי אֲדוֹן הַרוּחֹת יִרַע
כִּי שְׂהוֹר הַקָּה וְנִקְוִי מֵאַשְׁמָה זֹאת בְּנִסְתָּרוֹת: וְהוּא חוֹזֵק אֶת-שִׁמְךָ
לְהִיּוֹת בֵּין הַקְּדוֹשִׁים וַיִּשְׁמְרֶךָ בֵּין הַיּוֹשְׁבִים עַל-הָאָרֶץ וַיַּחֲזֵק אֶת-
יַרְעֵ אַדְרָקָה לְמַלְכוּת וּלְכַבּוֹד גָּדוֹל וּמִזְרַעָה וַעֲמַן הַבְּדֻקָּה
וְהַקְּדָשָׁה בְּלִי מַסְסָר לַעוֹלָם:

וְאַחֲרֵי-כֵן הִרְאֵנִי אֶת-מְלֹאָכֵי הַחֲבָלָה הַנִּכְוָנִים לְבוֹא וּלְפַתַח
אֶת-כָּל-שִׁפְעַת הַמַּיִם אֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת לְהַבִּיא מִשְׁפָּט וּבְלִיּוֹן עַל-
כָּל-יּוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ וְשׁוֹבְנֶיהָ: וְאֲדוֹן הַרוּחֹת שָׁקַד עַל-הַמַּלְאָכִים הַיּוֹצֵאִים
כָּל-יְרִימֵי אֶת-הַיָּדִים כִּי אִם-יִנְיָחוּם כִּי הַמַּלְאָכִים הֵהֵם הָיוּ עַל-
שִׁפְעַת הַמַּיִם: וְאַעֲמַ מֵאֵת פְּנֵי-חֲנוּךְ:

וּבְנָמִים הֵהֵם הַיָּה דָּבָר וְ: אֵלַי וַיֹּאמֶר אֵלַי נֹחַ חֲלַקְךָ בָּא

ג
ד
ה
ו
ז
ח
ט
י
יא
יב
סו
ג
ג
סו

סו ■ כמו הקודמים. כמו כסף ומתכת מוזקקת. שנזכרו קודם לכן. —
סו. מלאכי המים נצטוו לעצור בהם.
■ הידים. ברור לפי ההמשך שהידיים הללו עיקרם המים. —
סו. הבטחת הי לנח — מקומות הפרענות למלאכים ולמלכים.

ב לקני חלק בקלי אשם חלק אהבה וישר: ועתה יעשו המלאכים
 ומכתו עץ ויהיה בהשליכם את המלאכה ושמתי את ידיו עליה
 ג ושמרתיה וממנה נצא גרע חיים ותליסה תבא רבה והארץ לא תשאר
 ד בקלי יושב: ואני אחזק את-זרעה לקני לעולמי עולמים ותביאותי
 ה משם את-השוכנים אתך ולא נדחיו ואת-זרעו על-אדמה-ארץ פי
 ו אס-יברך וירב על-הארץ בשם יי: וכלא את-המלאכים אשר
 ז הראו רשע בנחל הבושר אשר הראני לסגורן סגור אבי הזון
 ח במערב בין הרי זרב וקסח וברזל ומתכת מןקקת ועיסרת: וטרא
 ט את-הנחל ההוא אשר-בו היתה המיה גדולה והמת המים: וכאשר
 י היה כל-זה מדהמתכת ההיא הנמשה באש שהמיה אשר נאאה
 י במקום ההוא היה שם בית נפרית וזקבר אל-המים ההם ונחל
 י המלאכים אשר הקטיואו בער מתחת לארץ ההיא: ובנקלים האלה
 ח משכו נהרות-אש אשר בהם גרונו המלאכים אשר התעו את-
 ט יושבי הארץ: והמים ההם יהיו בימים ההם למלקים ולתקיסים
 פ ולרמים וליושבי הארץ למרשא הקשר ולמוטר הרוח פי רוחם
 ס כלא מאנה למען יקרו בקשרם פי כחשו באדון הרוחות והם
 ש יראו מוקרם יום יום ובשמו לא יאמינו: וקרב קרסת גיוותיהם בן
 ז ושנה רוחם לעולמי עולמים פי לקני אדון הרוחות לא-יודע איש
 ח דבר-דסי: פי המשפט וביאם על-האמינם בתאות קשרם וקשרם
 ט ארות יי: והמים ההם ישנו בימים ההם וכאשר יהונו המלאכים
 י ההם במים ההם ישנו מעיני המים ההם את-חמם וכעלות המלאכים
 יב ההם ישנו מי המעננות ההם והתקררו: ואשמע את-מיכאל ענה
 יג ואומר המשפט הזה אשר-בו ישמטו המלאכים עד הוא למלקים
 יד ולתקיסים מושלי הארץ: פי מדהמשפט האלה מרשא לקשר
 טו מלקים ותאות קשרם והם לא יראו ולא יאמינו פי המים ההם
 טז ישנו והיו לאש הבושרת לעולם:
 סח ואסגורן נתדלי סגור אבי הזון את-תורת קל-הנסתרות
 בספר ובמשלים אשר נתגדלו ויאססם יחד למעני קדברי ספר

סז-ג לא תשאר בלי יושב. בכושי: לא תשאר ערומה. - מלכים. הגהת יוסף
 הלוי במקום מלאכים (שבכושי). -

פח. מיכאל גרנו על גוד הדין הנורא על המלאכים.

ב המשלים: וכיום ההוא ענה מיכאל לרסאל ויאמר כח הרוח נעבירני
 ג ונרגיזני משני קשי דין הנקטרות דין המלאכים מיוכל לשאת את-
 ד הדין הקשה אשר נחרץ ואשר נמונו בקניו: ומיכאל ענה שנית
 ה ויאמר אל-רסאל מיהוא אשר לבו לא-יבדך מזה וכליותיו לא
 ו ישתוקן בדבר המשפט הזה אשר יצא עליהם בשל אשר הביאום
 ז לזאת: ויהי בעמדו לפני ארון הרוחות ויאמר מיכאל אל-רסאל
 ח אני לא אהיה בעדם לעיני הארון כי ארון הרוחות קצף עליהם
 ט וען ששותם בדמות הארון: ועל-כן כל-הנעלם וביא עליהם לעולמי
 טו עולמים כי גם-מלאך גם-אדם לא יקחו חלק והם לבדם קבלו
 טז משפטם לעולמי עולמים:

טז ואמרי המשפט הזה נסחידום ונרגיזום על-הראותם זאת אל-
 ב יושבי הארץ: ואלה שמות המלאכים הבה הראשון בהם הוא
 ג שמחזי השני ארסקוסא והשלישי ארמן והרביעי כוכבאל החמישי
 ד שוראל הששי רומיאל השביעי דנגאל השמיני נקאל התשיעי ברקאל
 ה העשירי גנאל האחד עשר ארמרים השנים עשר בקריאל השלשה
 ו עשר בססאל הארבעה עשר תנגאל החמשה עשר מראל והששה
 ז עשר סמסויאל השבעה עשר יתראל השמונה עשר תומאל התשעה
 ח עשר סראל והעשרים רומאל והעשרים ואחד גנאל: ואלה הם
 ט ראשי מלאכיהם ושמותיהם מהם שר מאה ומהם שר תמשים
 י ומהם שר עשרה: שם הראשון יקן הוא אשר התעה את-כל-לבי
 יא המלאכים ויורידם על-הארץ ונתעם בבנות האדם: והשני הנה
 יב שמו עוביאל הוא יעץ לבני המלאכים הקדושים עצה רעה ונתעם
 יג עד-שמאם את-בשדם בבנות האדם: והשלישי הנה שמו עדריאל
 יד הוא אשר הראה לבני האדם את-כל-חבלי המות והוא התעה את-
 טו מנה והראה את-כלי המות לבני האדם ואת-השריון ואת-המגן
 טז ואת-חרב המלקמה ואת-כל-כלי המות לבני האדם: ומירו יצאו
 טז על-יושבי הארץ למן-היום שהוא ועד-עולם: והרביעי הנה שמו

טז ב של אשר. כלר בסבת אותם המלאכים ראשיהם שהביאום לידי כך. -
 ד בדמות הארון. ריל כאילו הם הארון בעצמו. -

טז. שמותיהם ותפקידיהם של המלאכים שקלקלו - ענינה של שנועת הסתרים.

טז ב ואלה שמות המלאכים ההם. בכושית יש כאן חזרה: ואלה הם שמותיהם. -

ס פנמואה הוא הורה לבני האדם את המר ואת-הקטוק והוא הורה
 להם את כל-תעלמות חקמתם: והוא למד את-האדם לכתב בדיר
 עפאים ובגנר ובה חטאו רבים מן-העולם ועד-היום
 י הנה: כי בני האדם לא-נבראו לשם-זה לחזק את-אמונתם בעמ
 יא ובדיר-עפאים: כי לא-נברא האדם בדרך אחרת מן-המלאכים כי-
 אם להיות טהורים וצדיקים והמות המכלה כל לא-יגיע אליהם
 יב ורק ברעתם יאבדו ובלח זה ובלעני אותי: והחמישי שמו הנה
 כשנא הוא אשר הראה לבני האדם כל-מפות הרוחות והשדים
 הרעות ומפות העקר בעמן אשר יפל ומפות הנפש גשיכות הנפש
 יג והמפות הבאות בצורהים (הוא) בן-הנפש הנקרא טבעת: וזאת
 פקדת קנזיאל שר השבועה אשר הראה לקדושים כאשר הנה
 יד שוכן במרום בקבור ושמו ביקא: הוא אמר למיכאל להראותו את-
 השם הנעלם למען יוכל להזכירו בשבועה להחרידם מפני השם
 שהוא והשבועה אלה אשר הראו לבני-האדם את-כל-אשר הנה
 טו נעלם: וזה-לח השבועה הזאת כי כבירה ועצומה היא וישם את-
 טז השבועה הזאת בנד מיכאל: ואלה הם מסתרו בשבועה הזאת
 והוא אמין בשבועתו ובה נתלה הנקיע עד-לא נברא העולם
 יז ועד-עולם: והארץ נוסדה על-המים וממסתרי הקרים יבאו מים
 יח ימים למן-בריאת תבל ועד-עולם: ובשבועה ההיא נברא הים
 ואת-החול שם-לו גבול לעת-קצף ולא יעבר למן-בריאת תבל

ח-יא לשמות המלאכים יש להשוות ו' ז' - פנמואה. חשיבותו בשמו: מלאך המנים. - ובכח
 זה יבלעני אותי. בכח דעתי שקניתי מן הספרים שבכתב בלע המות גם אותי.
 יב לשון זה עושה רושם של הערה בדרך הומור. - טבעת. בכושית: תבצט. לשון זה -
 [הוא] בן-הנחש הנקרא טבעת - נראה כגליון ביאורי למכות הבאות בצהרים. שהכוונה
 להקשתו של אותו מין נחש. שאולי הוא נקרא טבעת על שם צורת התקפלותו (השוה.
 למשל, ישעי' כ"ז א' נחש בריח ונחש עקלתון). - משפט. בכושי: מנין, וכבר עשה Ca
 יג ממנין ענין. - כזביאל (=פסבאל בכושי). קודם נפילתו היה שמו בקא, כל' שלם ונאמן (ע'
 Guidi Vocabolario Amarico-Italiano) ולאחר
 קלקלתו הוסב שמו לגנאי. ואודיבירג (p. 49) ממשך לכאן שמו של קפציאל=קפציאל
 המלאך (שבס' חנוך לר' ישמעאל כ"ג, פרק א'). - נראה שענינו של כזביאל כך היה:
 מתחלה היה שוכן במרום בין הקדושים והיה ממונה על אותה השבועה (כעין השבעה)
 שבה סידר הבורא את העליונים והתחתונים, והראה אותה לקדושים שבמרום. ואח"כ
 נמלך וברמאותו נטל ממיכאל את השם המפורש ובצירוף של שניהם - השבועה והשם
 המפורש - עשה מה שעשה ולפיכך נהפך שמו לגנאי. -

ועד-עולם: ובשבועה היתה חזקו תהמות ויעמדו ולא ינועו ממקומם
 למדה-עולם ועד-העולם: ובשבועה היתה ישלימו השמש והגבול
 מהלכם ולא יסורו מסקנתם למדה-עולם ועד-העולם: ובשבועה
 היתה ישלימו הבוכבים את-מהלכם וקרא להם בשמותיהם והם
 יענהו למדה-עולם ועד-העולם: וכן רוחות המים והנשיבות וכל
 הרוחות ודרךיהם מכל-אגדות הרוחות: ובה משמרים קלות הרעם
 ואור הברק ומשמרים בה אוצרות הברק ואוצרות הכסופר ואוצרות
 האר ואוצרות המטר והטל: כל-אלה נאמינו ויודו לפני ארון
 הרוחות וישבחהו בכל-כחם וכל-כלתם בקל-הודאה זו הם יודו
 וישבחו וירוממו את-שם ארון הרוחות לעולמי עולמים: ועליהם
 קימת כל-השבועה הזאת ובה הם משמרים ודרךיהם משמרים
 ומהלכם לא יפרע: ותהי שמחה גדולה להם ויברכו וישבחו
 וירוממו כי שם בן-האדם שהוא נגלה אליהם: והוא ישב על
 כסא כבודו וכל-המשפט נתן-לו לבן-האדם והוא בסיר את
 החוטאים ויבחרם מעל פני הארץ ואשר התעו את-העולם:
 בבקלים יאסרו ובאספת שחיתתם יהיו כלואים וכל-מששיהם
 יאבדו מעל-פני הארץ: ומעתה לא יהי-עוד משחת כי בן-האדם
 הופיע וישב על-כסא כבודו וכל-רע יחלף ויעבר מפניו ומאמר
 בן-האדם יקום לפני ארון הרוחות זה משל-חנוך השלישי:

ויהי אחר-כך באשר הנה שמו נשא כל-ימינו חניו עד-כך
 האדם שהוא ועד-ארון הרוחות מתוך יושבי הארץ: וינשא ברב-ר
 רוח למעלה ויאסוף שמו מתוכם: ומן-היום שהוא לא-התחשבת
 עוד עמם ויושיבני בין שני הרוחות בין הצפון והמערב אשר
 שם לקחו המלאכים את-המקלים למד-לי מקום-בחירים וקדושים:
 ושם ראיתי את-ראשוני האבות ואת-הצדיקים שוכני המקום שהוא
 מראשית:

ט
 כ
 כא
 כב
 כג
 כד
 כה
 כו
 כז
 כח
 כט
 ע
 ב
 ג
 ד
 עא

ויהי אחר-כך באשר נעלמה רוחי ומעל השמימה נארא את-
 בני המלאכים הקדושים והם הזלכים על-לכות-אש מלבושיהם

סס כז-כט. חתימת הפסל השלישי.

ע. הסתלקותו של חנוך.

עא. מראה חנוך לאחר הסתלקותו.

ב לְבָנִים וְעִמְסִיפֵיהֶם וְסִנְיָהֶם מֵאִירִים כְּשִׁלְגָה: וְאָרָא שְׁנֵי גְהֵרוֹת-אֵשׁ וְאוֹר
ג הָאֵשׁ מֵאִיר כְּבִרְקַת וְאֶפֶל עַל-שְׁנֵי לְסַנֵּי אֶדוֹן הַרְוּחוֹת: וּמִיְקָאֵל
הַמְלָאָךְ אֶחָד מִרְאֵשֵׁי הַמְלָאָכִים אֶחְזוּי בְּיַד יָמִינִי וּבְיָמִינִי וּבִיָּאֵנִי
ד אֶל-כָּל-הַמְּסַתְרִים וְיִרְאֵנִי כָּל-מְסַתְרֵי הַרְחֻמִּים וְיִרְאֵנִי אֶת-כָּל-מְסַתְרֵי
ה הַצְּדָקָה: וְיִרְאֵנִי אֶת-כָּל-מְסַתְרֵי קְצוֹת הַשָּׁמַיִם וְכָל-אֲצִירוֹת הַכּוֹכָבִים
ו הַמְּאֲרוֹת אֲשֶׁר מִשָּׁם יֵצְאוּ לְסַנֵּי הַקְּדוּשִׁים: וְיַעֲלֶם אֶת-רוּחֵי בְּשֵׁמֵי
ז הַשָּׁמַיִם וְאָרָא שָׁם קְעִין [בְּנִינִין] עֲשׂוּי אֶבְנֵי אֶלְגִּיִּשׁ וּבְתוֹךְ הָאֶבְנִים
ח לְשׁוֹנוֹת אֵשׁ סִיָּה: וְרוּחֵי רָאֲמָה אֶת-הָאוֹזֹר הָאֹזֵר אֶת בֵּית-הָאֵשׁ
ט הַהוּא וְעַל-אֲרֻבַּעַת קְצוֹתָיו גְּהֵרוֹת מְלֵאִים אֵשׁ סִיָּה וְהֵם אֲרָרִים
י לְבֵית הַהוּא: וּמִסְבִּיב שְׁרָסִים כְּרוּבִים וְאוֹסְפִים וְהֵם אֲשֶׁר לֹא יִישְׁנוּ
יא וְשָׁמְרוּ אֶת-רֶסֶס כְּבוֹדוֹ: וְאָרָא מְלָאָכִים לְאִין מְסַר אֶלְפֵי אֶלְפִים וְרַבּוֹ
יב רְקֻבוֹת סוֹבְבִים לְבֵית הַהוּא וּמִיְקָאֵל וּבְרִיאֵל וְרֶסֶס וּפְנוּאֵל וְהַמְלָאָכִים
יג הַקְּדוּשִׁים אֲשֶׁר מִמַּעַל לְשָׁמַיִם יוֹצֵאִים וּבָאִים בְּבֵית הַהוּא: וְיֵצְאוּ
יד מִן-הַבַּיִת הַהוּא וּמִיְקָאֵל וּבְרִיאֵל רֶסֶס וּפְנוּאֵל וּמְלָאָכִים קְדוּשִׁים
יז לְרַב כְּלֵי מְסַר: וְאַתֶּם רֵאשֵׁי-הַיָּמִים רֵאשׁוּ הֵינָה לְבָן וְנָקוּ כְּצִמְר
יח וּלְבוֹשׁוּ לֹא יִתְאַר: וְאֶפֶל עַל-שְׁנֵי וְכָל-בְּשָׂרֵי גַמֵּם וְרוּחֵי גְהֵרְקָה
יט וְאֶקְרָא בְּקוֹל גְּדוּל בְּרוּחֵי-עֵז וְאֶקְרָךְ וְאֶשְׁבַּח וְאֶרְוֹמֵם: וְהַבְּרָכוֹת הַהֵן
כ אֲשֶׁר יֵצְאוּ מִפִּי הֵיוּ לְרִצּוֹן לְסַנֵּי רֵאשֵׁי-הַיָּמִים: וְרֵאשֵׁי-הַיָּמִים בָּא עִם-
כא מִיְקָאֵל וּבְרִיאֵל רֶסֶס וּפְנוּאֵל אֶלְפֵי אֶלְפִים מְלָאָכִים כְּלֵי מְסַר:
כב וְהוּא נִגַּשׁ אֵלַי וַיִּשְׁאַל לִי לְשָׁלוֹם בְּכֹלֹ וַיֹּאמֶר אֵלַי אַתָּה הוּא בְּךְ
כג הָאֶדָם אֲשֶׁר נוֹלַד לְצַדִּיקָה וְצַדִּיקָה תִּנּוּחַ עֲלֶיהָ וְצַדִּיקָה רֵאשֵׁי-הַיָּמִים
כד לֹא תִעֲזָבָהּ: וַיֹּאמֶר אֵלַי הוּא שׂוֹאֵל לָךְ לְשָׁלוֹם בְּשֵׁם הָעוֹלָם
כה הַבָּא בִּי מִשָּׁם יֵצֵא שָׁלוֹם לְמִן-בְּרִיאַת הָעוֹלָם וְכֵן יְהִי לָךְ לְעוֹלָם
כו וּלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים: וְקָלָם יִלְכוּ בְּדַרְכֶיהָ וְהַצְּדָקָה לֹא תִעֲזָבָה לְעוֹלָם
כז אַתָּה יְהִיוּ מִשְׁקִנּוֹתֵיהֶם וְאַתָּה תִּלְקֵם וְלֹא יִשְׁרְדוּ מֵאַתָּה לְעוֹלָם
כח וּלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים: וְכֵן יְהִי אֶרְךְ-יָמִים עִם-בְּרֵךְ-הָאֶדָם הַהוּא וְלְצַדִּיקִים
כט יְהִי שָׁלוֹם וְלְצַדִּיקִים דְּרַךְ יִשְׁרָה בְּשֵׁם אֶדוֹן הַרְוּחוֹת לְעוֹלָמֵי
עוֹלָמִים:

עא ב כְּבִרְקַת. בכּוּשִׁי: יכּנת (=δαιμόνων), ולמדתי שברקת=יקינתון מכלל דבריהם
יד שבשמיר סוף ליח: לוי דייקינתון... על ברקת היה כתוב לויי. - והוא. כלו מלאכי
טו מנהיגי. - ויאמר. המלאך-המנהיג. -

עב

ספר מִקְלָד מֵאֲרוֹת הַשָּׁמַיִם כָּל־אֶחָד וְאֶחָד לְמִשְׁחֹמֹתֵיהֶם
לְמִשְׁחֹמֹתֵיהֶם וְלִנְמֹנֵיהֶם לְשִׁמּוֹתֵיהֶם וְלְמִקְמוֹת מוֹלְדֹתָם וְלִחְדָשֵׁיהֶם
אֲשֶׁר הִרְאֵנִי אוֹרִיאל הַמְּלָאךְ הַקְּדוֹשׁ אֲשֶׁר אֲתִי וְהוּא מְנַהֵלָם וְהוּא
הִרְאֵנִי אֶת־כָּל־מִבְּתֵיבֵיהֶם כְּמוֹ שֶׁהֵם לְכָל־שָׁנוֹת תִּכְבֵּל וְעַד־הָעוֹלָם
עַד־תִּשְׁלַם הַבְּרִיאָה הַחֲדָשָׁה אֲשֶׁר תַּעֲמַד לְנַצַּח: וְזֶה חֻקְהֵם מֵאֲרוֹת
הִרְאֵשׁוֹן מֵאוֹר הַשָּׁמַשׁ מוֹצֵאוֹ בְּשַׁעֲרֵי מִזְרַח הַשָּׁמַיִם וּמְבוֹאוֹ בְּשַׁעֲרֵי
מַעֲרָב הַשָּׁמַיִם: וְאֵרָא שְׁשֵׁה שַׁעֲרִים אֲשֶׁר בָּהֶם יֵצֵא הַשָּׁמַשׁ וְשֵׁשֶׁה
שַׁעֲרִים אֲשֶׁר בָּהֶם יֵעֲרִיב הַשָּׁמַשׁ וְהַיָּרֵחַ יִזְרַח וְיֵעֲרִיב בְּשַׁעֲרִים
הָאֵלֶּה וּמְנַהֲלֵי הַכּוֹכָבִים עִם־אֲשֶׁר יִנְהַלּוּ אוֹתָם שְׁשֵׁה בְּמִזְרַח וְשֵׁשֶׁה
בְּמַעֲרָב וְכֻלָּם הוֹלְכִים זֶה אַחֲר־זֶה בְּמִשְׁמַר וְיֵשֶׁר וְגַם־חֲלוֹנוֹת רַבִּים
מִיָּמִין הַשַּׁעֲרִים הָאֵלֶּה וּמִשְׁמֵאלָם: וְרֵאשׁוֹנָה יֵצֵא הַמָּאוֹר הַגָּדוֹל
וְשִׁמּוֹ שָׁמַשׁ וְסַבִּיבָתוֹ כְּסַבִּיבַת הַשָּׁמַיִם כְּלוֹ מְלֵא אֵשׁ מֵאִירָה וּבַעֲרַת:
וְהַמְּרַבֵּת אֲשֶׁר יַעֲלֶה עֲלֶיהָ יִגְהִיג הַרוּחַ וְהַשָּׁמַשׁ יֵעֲרִיב מִן־הַשָּׁמַיִם
וְשָׁב דְרָךְ צָפוֹן לְבֵא אֶל־הַמִּזְרָח וְנִהַל עַד בּוֹאוֹ אֶל הַשַּׁעַר הַהוּא
וְזֶרַח עַל־סֵנִי הַשָּׁמַיִם: כֵּן יֵצֵא בַחֲדָשׁ הִרְאֵשׁוֹן בְּשַׁעַר הַגָּדוֹל וְהוּא
הַרְבִּיעִי מִשְׁשֵׁת הַשַּׁעֲרִים בְּמִזְרַח: וּבְשַׁעַר הַרְבִּיעִי אֲשֶׁר מִשְׁשֵׁם יֵצֵא
הַשָּׁמַשׁ בַּחֲדָשׁ הִרְאֵשׁוֹן שְׁנַיִם עָשָׂר חֲלוֹנוֹת פְּתוּיִחִים לְרִחְוָה שְׁמֵהֶם
תֵּצֵא אֵשׁ בְּשֵׁהֶם נִסְתָּחִים בְּעֵתָם: כְּשֶׁהַשָּׁמַשׁ זֹרַח בְּשָׁמַיִם יֵבֵא
דְרָךְ הַשַּׁעַר הַרְבִּיעִי שְׁלֹשִׁים בְּקָר וְגֵרַד וְיֵשֶׁר בְּשַׁעַר הַרְבִּיעִי
בְּמַעֲרָב הַשָּׁמַיִם: וּבַעֲתָה הַהִיא יִלְךְ הַיּוֹם וְאֶרֶךְ וְהַלְוִילָה יִלְךְ וְקֶצֶר
עַד־הַבֶּקֶר הַשְּׁלֹשִׁים: בַּיּוֹם הַהוּא יֵאָרֵךְ הַיּוֹם מִן־הַלְוִילָה בְּתִשְׁעֵית
וְהַיּוֹם יִיָּע לְנִכּוֹן לַעֲשָׂרָה מִלְּקוּיָה וְהַלְוִילָה לְנִכּוֹן לְשִׁמּוֹנָה מִלְּקוּיָה:
וְיֵצֵא הַשָּׁמַשׁ מִן־הַשַּׁעַר הַרְבִּיעִי וְהַעֲרִיב בְּרַבִּיעִי וְשָׁב אֶל־שַׁעַר
הַמִּזְרָח הַחֲמִישִׁי שְׁלֹשִׁים בְּקָר וְיֵצֵא מִמֶּנּוּ וְהַעֲרִיב בְּשַׁעַר הַחֲמִישִׁי:
וְאִזּוֹ יֵאָרֵךְ הַיּוֹם בְּשֵׁנֵי מִלְּקוּיָה וְהַיּוֹם לְאַחַד עָשָׂר מִלְּקוּיָה וְהַלְוִילָה
יִקְצֵר וְהַיּוֹם לְשִׁבְעָה מִלְּקוּיָה: וְשָׁב אֶל־הַמִּזְרָח וְיֵבֵא אֶל־הַשַּׁעַר הַשְּׁשִׁי
וְיֵצֵא וְהַעֲרִיב בְּשַׁעַר הַשְּׁשִׁי שְׁלֹשִׁים בְּקָר וְאֶחָד עַל־פִּי הָאוֹת שְׁלוֹ:
בַּיּוֹם הַהוּא יֵאָרֵךְ הַיּוֹם מִן־הַלְוִילָה וְהַיּוֹם יִהְיֶה פִּי־שָׁנִים מִן־הַלְוִילָה
וְהַיּוֹם יִהְיֶה לְשָׁנִים עָשָׂר מִלְּקוּיָה יִקְצֵר וְהַיּוֹם לְשֵׁשֶׁה מִלְּקוּיָה:

ב
ג
ד
ה
ו
ז
ח
ט
י
יא
יב
יג
יד

חלק ג': ספר מהלך מאורות השמים (עב-סב).

עב. פתיחה כללית ועל השמש.

טו והשמש יעלה לקצר את-היום ולהאריך את-הלילה ושב השמש
 למזרח וקא אל-השער הששי וזרח משם והעריב שלשים בקר:
 טז וכעבר שלשים בקר יחסר היום חלק אחד לנכון והנה לאחד
 יז עשר חלקים והלילה לשבעה: ויצא השמש מן-השער הששי
 במערב והלך למזרח וזרח בשער החמישי לשלשים בקר והעריב
 יח במערב שנית בשער המערב החמישי: ביום ההוא יחסר היום
 שני חלקים והנה היום לעשרה חלקים והלילה לשמונה חלקים:
 יט ויצא השמש מן-השער החמישי והעריב בשער החמישי במערב וזרח
 בשער הרביעי לשלשים בקר ואחד לסי האות שלו והעריב במערב:
 כ ביום ההוא ישנה היום ללילה והנה שנה לו והלילה יתעשה
 כא חלקים והיום לתשעה חלקים: ויצא השמש מן-השער ההוא והעריב
 במערב ושב למזרח ויצא שלשים בקר בשער השלישי והעריב
 כב במערב בשער השלישי: וביום ההוא יאריך הלילה מן-היום ולילה
 יאריך מלילה ויום יקצר מיום עד-הבקר השלשים והלילה יתנה לנכון
 כג לעשרה חלקים והיום לשמונה חלקים: ויצא השמש מן-השער
 השלישי והעריב בשער השלישי במערב ושב אל-המזרח ושלשים
 בקר יצא בשער השני במזרח וקמזכין יעריב בשער השני במערב
 כד השמים: וביום ההוא יתנה הלילה לאחד עשר חלקים והיום
 כה לשבעה חלקים: ויצא השמש ביום ההוא מן-השער השני והעריב
 במערב בשער השני ושב אל-המזרח אל-השער הראשון לשלשים
 כו בקר ואחד והעריב בשער הראשון במערב השמים: וביום ההוא
 יאריך הלילה והנה פי-שנים מן-היום והלילה יתנה לנכון לשנים
 כז עשר חלקים והיום לששה: וקנה ישלים השמש את-מחלקותיו
 ושב והקיף את-מחלקותיו וקא בשער ההוא שלשים בקר והעריב
 כח גם-כן במערב ממולו: ובלילה ההוא ימעט הלילה בארבו בתשיעית
 והוא חלק אחד והנה הלילה לאחד עשר חלקים והיום לשבעה
 כט חלקים: ושב השמש וקא בשער השני במזרח ושב במחלקותיו
 ל הנה שלשים בקר בזרחו ובהעריבו: וביום ההוא ימעט הלילה
 לא בארבו והנה הלילה לעשרה חלקים והיום לשמונה: ויצא השמש
 ביום ההוא מן-השער ההוא והעריב במערב ושב למזרח וזרח
 בשער השלישי לשלשים בקר ואחד והעריב במערב השמים:

ג עָשָׂר יוֹם: בַּשְּׁבִיעִיּוֹת שְׁבִיעִיּוֹת יְחִידוֹת וְשָׁלִים אֶת-כָּל-אֹרֹז בַּמִּזְבֵּחַ
ד וּבַשְּׁבִיעָה שְׁבַע מִלְּקִיּוֹם יְחִידִים וְשָׁלִים אֶת-כָּל-הַשְּׂבִיבָה בַּמִּזְבֵּחַ:
ה וּבַחֲדָשִׁים מִזְעָרִים וְשֵׁנָה אֶת-הַעֲרֻכְתּוֹ וּבַחֲדָשִׁים מִזְעָרִים יִלָּךְ
ו בַּמִּזְבֵּחַ אֶחָד לְאַחַד: בַּשְּׁנֵי חֲדָשִׁים יַעֲרִיב הַזֶּרֶחַ עִם-הַשֶּׁמֶשׁ בַּשְּׁנֵי
ז הַשְּׁעָרִים הַתְּיֻכּוֹנִים הֵהֱם בַּשֶּׁעַר הַשְּׁלִישִׁי וְהַרְבִּיעִי: וַיֵּצֵא לַשְּׁבִיעָה
ח יָמִים וְסָבַב וְשָׁב דְּרֹךְ הַשֶּׁעַר אֲשֶׁר שָׁם יֵצֵא הַשֶּׁמֶשׁ וְהַשָּׁלִים אֶת-
ט כָּל-אֹרֹז וְנִטָּה מִן-הַשֶּׁמֶשׁ וּבַשְּׂמוֹנָה יָמִים יָבֵא בַּשֶּׁעַר הַשְּׁשִׁי אֲשֶׁר
י מִמֶּנּוּ יֵצֵא הַשֶּׁמֶשׁ: וּבַצֵּאת הַשֶּׁמֶשׁ מִן-הַשֶּׁעַר הַרְבִּיעִי יֵצֵא לַשְּׁבִיעָה
יא יָמִים עַד-אֲשֶׁר יֵצֵא מִן-הַחֲמִישִׁי וְשָׁב עוֹד הַסַּעַם בַּשְּׁבִיעָה יָמִים
יב בַּשֶּׁעַר הַרְבִּיעִי וְהַשָּׁלִים אֶת-כָּל-אֹרֹז וְנִטָּה וְכֹא בַּשֶּׁעַר הַרְאִשׁוֹן
יג בַּשְּׂמוֹנָה יָמִים: וְשָׁב עוֹד הַסַּעַם בַּשְּׁבִיעָה יָמִים בַּשֶּׁעַר הַרְבִּיעִי אֲשֶׁר
יד מִמֶּנּוּ יֵצֵא הַשֶּׁמֶשׁ: כֵּן רָאִיתִי אֶת-מוֹשְׁבֹתֵיהֶם בְּזֶרֶחַ הַזֶּרְחִים
טו וּבְהַעֲרִיב הַשֶּׁמֶשׁ בַּיָּמִים הֵהֱם: וּבְהַתְחַבֵּר חֲמֵשׁ שָׁנִים יֵגִיעַ לַשֶּׁמֶשׁ
טז שְׁלֹשִׁים יוֹם וְכָל-הַיָּמִים הַנוֹקְסִים לוֹ בְּאַחַת מִחֲמֵשׁ הַשָּׁנִים הַזֶּה
יז בַּשְּׂמִלְאָנָה תִּהְיֶינָה שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְשָׁשִׁים וְאַרְבָּעָה יָמִים: וְעַד
יח הַשֶּׁמֶשׁ וְהַכּוֹכָבִים יֵגִיעַ לַשֶּׁשָּׁה יָמִים בַּחֲמֵשׁ שָׁנִים שֵׁשֶׁת הַיָּמִים
יט יֵגִיעוּ לַשְּׁלֹשִׁים יוֹם וְחִסְרוּ הַשֶּׁמֶשׁ וְהַכּוֹכָבִים חֲדָשׁ שְׁלֹשִׁים יוֹם:
כ וְהַשֶּׁמֶשׁ וְהַכּוֹכָבִים יוֹצִיאוּ אֶת-כָּל-הַשָּׁנִים לְנִכּוֹן וְלֹא יַעֲדִיפוּ אוֹ
כא יַחֲסִירוּ אֶת-מוֹשְׁבוֹתָם יוֹם אֶחָד עַד-עוֹלָם וְשָׁלְמוּ אֶת הַשָּׁנִים בְּצִדְקָה
כב נִכּוֹן בַּשְּׁלֹשׁ מֵאוֹת וְשָׁשִׁים וְאַרְבָּעָה יָמִים: בַּשְּׁלֹשׁ שָׁנִים יִהְיוּ אֵלֶּף
כג וְחֲשָׁעִים וּשְׁנַיִם יָמִים וּבַחֲמֵשׁ שָׁנִים אֵלֶּף וּשְׂמוֹנֶה מֵאוֹת וְעֶשְׂרִים
כד יוֹם אִם-כֵּן בַּשְּׂמוֹנָה שָׁנִים יִהְיוּ אֶלְפִים וְחֲשָׁעִים מֵאוֹת וּשְׁנַיִם עֶשְׂרִים
כה יוֹם: לְזֶרֶחַ בְּלִבָּד יֵגִיעוּ יָמֵי אֵלֶּף וְשָׁשִׁים וּשְׁנַיִם בַּשְּׁלֹשׁ שָׁנִים
כו וּבַחֲמֵשׁ שָׁנִים יַחֲסֵר חֲמֵשִׁים יוֹם כִּי בָצֵאתוּ מוֹסִיפִים לְמִסְפַּר אֵלֶּף
כז וּשְׁבַע מֵאוֹת וְשָׁבְעִים אֵלֶּף וְשָׁשִׁים וּשְׁנַיִם יָמִים: וּבַחֲמֵשׁ שָׁנִים
כח יִהְיוּ אֵלֶּף וּשְׁבַע מֵאוֹת וְשָׁבְעִים יוֹם וּבַשְּׂמוֹנָה שָׁנִים יִהְיוּ לְזֶרֶחַ
כט אֶלְפִים שְׂמוֹנֶה מֵאוֹת וְשָׁלֹשִׁים וּשְׁנַיִם יָמִים: כִּי בַשְּׂמוֹנָה שָׁנִים
ל יַחֲסֵר שְׁמוֹנִים יוֹם כָּל-הַיָּמִים אֲשֶׁר יַחֲסֵר בַּשְּׂמוֹנָה שָׁנִים שְׂמוֹנִים
לא יוֹם: וְהַשָּׁנָה תִּשְׁלַם לְנִכּוֹן לְפִי מוֹשְׁבוֹת הָעוֹלָם וּמוֹשֵׁב הַשֶּׁמֶשׁ
לב הַזֶּרֶחַ מִן-הַשְּׁעָרִים אֲשֶׁר בָּהֶם יִנְרַח וַיַּעֲרִיב שְׁלֹשִׁים יוֹם:
לג וּמִגְדְּלֵי שָׂרֵי הָאֶלְפִים אֲשֶׁר עַל-כָּל-הַבְּרִיאָה וְעַל-כָּל-הַכּוֹכָבִים

עם-ארבעת הניקסאים לא-ישרדו ממקומם לסיח-שבון השנה והם
 ישמשו לארבעת הנמים אשר לא-נחשבו בנחשבון השנה: ובהם
 יטעו האנשים כי המאורות ההם ישמשו באמונה למושבות העולם
 אחר בשער הראשון ואחר בשער השמים השלישי אחר בשער
 הרביעי ואחר בשער הששי וסדר העולם נשלם בשלש מאות
 וששים וארבעה מושבות העולם: כי האותות והזמנים והשנים והנמים
 הראני אוריאל המלאך אשר אדון הכבוד שמהו לעולם על-כל
 מאורות השמים בשמים ובתבל למשל על-פני השמים ולהראות
 על-הארץ ולהיות מנהיגי היום והלילה והם השמש והגהם והכוכבים
 וכל-הבריות הפוכבות בכל-מרקבות השמים: כמורכב הראני אוריאל
 שנים עשר שיערים פתוחים לרוחה מסביב למרקבת השמש בשמים
 אשר מתוכם תצאנה קרני השמש ומהם יצא חם על-פני הארץ
 בשיסתחו בעמיהם המזמנות: ובעד הרוחות ונשיבת הפל בשיסתחו
 לרוחה בשמים בקצות: כאשר יסתחו שנים עשר השערים בשמים
 בקצות הארץ אשר מהם יצא השמש הגהם והכוכבים וכל-מעשי
 השמים במזרח ובמערב: ותלויות רבים פתוחים משמאלם ומימנם
 ותלון אחר בעתו מוציא חם בשערים ההם אשר מהם יצאו
 הכוכבים כאשר סקר עליהם ואשר שמה יעריבו במספרם: וארא
 מרקבות בשמים רצות בתבל ממעל לשערים אשר בהם יסבו
 הכוכבים אשר לא יעריבו: ואחר יגדל מקלם והוא יסובב
 בתבל כלה:

ובקצות הארץ ראיתי שנים עשר שיערים פתוחים אל-כל-
 הרוחות אשר מהם תצאנה הרוחות ונשבו על-הארץ: שלשה מהם
 פתוחים אל-פני השמים ושלשה במערב ושלשה אל-זמין השמים
 ושלשה אל-השמאל: ושלשת הראשונים הם ממזרח ושלשה מצפון
 ושלשה אחריו אלה משמאל לדרום ושלשה ממערב: בארבעה
 אלה תצאנה רוחות ברקה ושלום ומשמונה ההם תצאנה רוחות
 מחבלות בשנהן משתלחות והביאו שחיתה לכל-הארץ ולמים אשר
 עליה: והרום הראשונה מן-השערים ההם הנקראת מזרחית תצא דרך

עו. על ארבעת הימים שמחץ לחשבון ועל הכוכבים ועל השמש.

עו. על שתיים עשרה הרוחות ושעריהן.

ו השער הראשון אשר במנחה בנמוחה דרומה מקנה נצא שקמון
 בצרת חרב ושחיתה: ומן השער השני בתוך נצא במדה ומקמו
 נצא קטר וקרה ושלום ושל ובשער השלישי אשר לצד צפון נצא
 ח קר ובצרת: ואמרי אלה מצאנה הרוחות הדרומיות בשלשה שערים
 ח בשער הראשון מהם הנוטה למנחה מצא רוח חמה: ובשער
 ט התיכון קרוב אליו נצאו מתוכו רוחות טובים ושל ומטר ושלום
 ט ומיים: ובשער השלישי אשר מצד מערב נצא מתוכו של ומטר
 י וארבה ושקמון: ואמרי אלה רוחות מצד צפון מן השער השביעי
 יא מצד מנחה נצא מתוכו של ומטר וארבה ושקמון: ומן השער
 יב התיכון אשר נצאו תיים קטר של ושלום ובשער השלישי מצד
 יב מערב נצאו מתוכו ענן וקפור ושלג ושל וארבה: ואמרי
 יג אלה ארבע הרוחות אשר מצד מערב בשער הראשון אשר לצד
 יג צפון נצאו מתוכו של וקפור וקר ושלג וקרח: ומן השער התיכון
 יד נצא של ומטר ושלום וקרבה ובשער האחרון אשר מצד דרום
 יד השערים לארבע רוחות השמים וכל-הקיהם וכל-שגסם וכל-שלוםם
 הראיתיה מתושלח בני:

עז הרום הראשונה קדם קרא לה כי קדמונית היא ובהשגה
 קרא לה דרום כי לרב גרד שם וקרום) המכרך לעולם גרד שם:
 ב והרום ממערב מערב שמה כי שם כל-מארות השמים מתמעטים
 ג ויורדים: והרום הרביעית ושמה צפון נחלקה לשלשה חלקים
 ד מהם הראשון הוא למשכן האנשים והשני במימי-ימים ותהמות
 ד ויערות ונהרות וחשף וענן והחלק השלישי בגן הצדק: ראיתי
 ה שבקה הרים גבוהים והם גבוהים מכל-ההרים אשר על-הארץ
 ה ומהם קפור נצא וימים מוצדים ושנים יחלפו: ראיתי שבקה
 ו נהרות על-הארץ גדולים מכל-הנהרות מהם אחד נצא מן-המערב
 ו ושפך מימיו אל-הים הגדול: ושנים מהם מצפון עד-הים וכו'

עז. ארבע רוחות העולם - שכעת ההרים - שכעת הנהרות - שכעת האיים.

עז ב דרום... הוא דורש דרום=נרדו דם (=העליון). - מערב... הוא דורש מערב לשון
 פחיתה וירידה (=נתג כבושית=demptus, exemptus. - כך במילונו הכושי של דילמן). -
 ג-א צפון. דרש כך משום שכמה ענינים צפונים שם. - הים הגדול. ים התיכון (ע'
 במד' ליד ו-י). -

וְשָׁבוּ מִימֵיהֶם אֲלֵי-סוּף בְּמוֹרָחַ: וְאֶרְבַּעַת הַנּוֹתָרִים יָבֹאוּ בַצֶּדֶד-
 צָפוֹן עַד-יָמִים [מֵהֶם שְׁנַיִם] אֲלֵי-סוּף וְשְׁנַיִם אֲלֵי-הַיָּם הַגָּדוֹל וְהֵם
 ח מִשְׁתַּפְּקִים שָׁמָּה (וַיֵּשׁ אֹמְרִים אֶל-הַמֶּלֶךְ): שִׁבְעָה אַיִם גְּדוֹלִים
 רְאִיתִי בַיָּם וּבָאָרֶץ שְׁנַיִם בָּאָרֶץ וּמִשָּׁה בַיָּם הַגָּדוֹל:
 עח ב וְאֵלֶּה שְׁמוֹת הַשָּׁמַשׁ הַרְאִישׁוֹן אֹרֶחְרָם וְהַשְּׁנִי חֶמָּה: וְלִגְרָם
 אֶרְבָּעָה שְׁמוֹת הַשֵּׁם הַרְאִישׁוֹן אִישׁוֹנִיָּה הַשְּׁנִי לִבְנָה הַשְּׁלִישִׁי בָּרַךְ
 ג כְּסָה וְהַרְבִּיעִי יָרַח: אֵלֶּה הֵם שְׁנֵי הַמְּאֹרוֹת הַגְּדוֹלִים עֲגוּלָם כְּעֹגוּל
 ד הַשָּׁמַיִם וְשְׁנֵיהֶם גָּדֹל עֲגוּלֵיהֶם שְׁנֵיהֶם: כְּעֹגוּל הַשָּׁמַשׁ שִׁבְעָה חֲלָקֵי
 אֹרֶךְ הַנוֹסְפִים לוֹ עַל-הַיָּרֵחַ וּבַמֶּלֶךְ קָצְבוּ-לוֹ עַד-אֲשֶׁר יִתֵּם הַחֶלֶק
 ה הַשְּׁבִיעִי שֶׁלְשָׁמֶשׁ: [וְהֵם] מַעֲרִיבִים וְבָאִים בְּשַׁעֲרֵי הַמַּעֲרָב וְסָבוּ
 ו בָּצִפוֹן וַיָּבֹאוּ בְּשַׁעֲרֵי הַמּוֹרָחַ עַל-פְּנֵי-הַשָּׁמַיִם: וְכַעֲלוֹת הַיָּרֵחַ יֵרָאֶה
 חֲצִי הַשְּׁבִיעִית בְּשָׁמַיִם וְאֹרֹךְ יִתְמַלֵּא בְיוֹם הָאֶרְבָּעָה עָשָׂר יְמֵלֵא
 ז אֹרֹךְ: וְשִׁלְשָׁה סִרְתַּמְשָׁה אֹרֶךְ נִקְצְבוּ-לוֹ עַד יוֹם הַחֲמִשָּׁה-עָשָׂר
 כְּשִׁיִּתְמַלֵּא אֹרֹךְ לְפִי אוֹת הַשְּׁנֵי וְהָיָה לְשִׁלְשָׁה סִרְתַּמְשָׁה וְהָיָה
 ח הַיָּרֵחַ לְחֲצִי-שְׁבִיעִית הַחֶלֶק: וּבְהִתְמַעְמֵוֹ יִקָּטֵן בְּיוֹם הַרְאִישׁוֹן לְאֶרְבָּעָה
 עָשָׂר חֲלָקֵי אֹרֹךְ בְּשְׁנֵי יִתְמַעַט לְשִׁלְשָׁה עָשָׂר חֲלָקֵי אֹרֶךְ בְּשִׁלְשִׁי
 יִתְמַעַט לְשְׁנַיִם עָשָׂר בְּרַבִּיעִי לְאַחַד עָשָׂר חֶלֶק בְּחַמִּישִׁי יִתְמַעַט
 לְעֶשְׂרֵה חֲלָקִים בְּשִׁשִּׁי יִתְמַעַט לְתֵשְׁעָה חֲלָקִים בְּשַׁבְּעִי יִתְמַעַט
 לְשְׁמוֹנֶה חֲלָקִים בְּשִׁמְיִי יִתְמַעַט לְשִׁבְעָה בְּתֵשִׁיעִי יִתְמַעַט לְשָׁשָׁה
 כְּעֶשְׂרִי יִתְמַעַט לְחֲמִשָּׁה בְּאַחַד עָשָׂר יִתְמַעַט לְאֶרְבָּעָה בְּשְׁנַיִם עָשָׂר
 יִתְמַעַט לְשִׁלְשָׁה בְּשִׁלְשָׁה עָשָׂר יִתְמַעַט לְשְׁנַיִם בְּאֶרְבָּעָה עָשָׂר
 יִתְמַעַט לְחֲצִי-שְׁבִיעִית וְכֹל-חֲלָקֵי אֹרֹךְ בְּיוֹם הַחֲמִשָּׁה עָשָׂר יִתְמַעַט
 ט כֹּל-הַנּוֹתָר: וְלְחֲדָשִׁים אֲחֵדִים יִהְיוּ עָשָׂרִים וְתֵשְׁעָה יָמִים לְחֲדָשׁ
 י וַיֵּשׁ מֵהֶם לְשְׁמוֹנֶה וְעָשָׂרִים יוֹם: וְחֶק שְׁנֵי הַרְאָה-לִי אֹרִיאֵל מְתִי
 יא יִקְצַב אֹרֶךְ לִיָּרֵחַ וְנִתְּן-לוֹ מֵאֵת הַשָּׁמֶשׁ: כֹּל-הַעֵת אֲשֶׁר יִתְקַדֵּם
 הַיָּרֵחַ בְּאֹרֹךְ יִנָּרֵק אֵלָיו לְפָנֵי הַשָּׁמֶשׁ עַד-אֶרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם אֹרֹךְ
 יב יִתְמַלֵּא וּבְקִשְׁוֹ מֵאִיר כֵּלֹ אֹרֹךְ נִשְׁלַם בְּשָׁמַיִם: וּבְיוֹם הַרְאִישׁוֹן

עח. השמש והירח - גידול הירח והתמעטותו.

ואלה שמות. בנוסח הכושי נשתבשו שמות השמש והירח מרוב העתקת. -
 אור-חרס. בכושי ארְיִס. - חמה. בכושי חֶמֶס (חית בתיו נשתבשה והיא בסמך). -
 אישוניה. בכושי אֶסְנִי. - לבנה. בכושי אֶבְלִי. - בן-כסה. בכושי בְּנִס. - ירח.
 בכושי אָרַא. -

עח

ג

יג יקרא מולד כי ביום ההוא יעלה עליו האור: והנה הנהג מלא
 בעצם היום שהשמש ירד במערב ומזרחו הנה עולה בלילה
 וכל-הלילה יאיר הנהג ער-ורח השמש ממולו והנהג נראה מול
 יד השמש: במקום אשר משם יצא אור הנהג שמה ישוב להעלם
 ער-העלם כל-האור וימי הנהג יחלפו והנה עגול ריק כלי אור:
 טו ושלשה חדשים של שלשים יום יעשה ובעתו בשיתמעט יעשה
 שלשה חדשים של עשרים ותשעה ימים החדש ואז יעשה
 התמעטותו במועדו הראשון ובשער הראשון למאה ושבעה ושבעים
 טז יום: ובעת צאתו יראה שלשה חדשים לשלשים יום החדש
 יז ולשלשה חדשים יראה תשעה ועשרים החדש: בלילה יראה
 בעין אדם עשרים יום בכל-פעם וביום יראה בעין הרקיע כי אין
 בו כל-דבר מלבד אורו:

עט ועתה בני הראיתיה הכל ותקל-כל-כוכבי השמים ושלם:
 כ ויראני את כל-חקי אלה לכל-יום ולכל-מועד ממשל ולכל-שנה
 ג ולצאתה ולמשקמה בכל-חדש ובכל-שבוע: והתמעטות הנהג אשר
 ד תהנה בששת השערים כי בששת השערים האלה ישלם אורו ונהג
 תהנה תחלת התמעטותו: [וההתמעטות] אשר תהנה בשער הראשון
 בעתה ער-אשר ישלמו מאה ושבעה ושבעים יום לפי חשבון
 ה השבעות עשרים ותמשה [שבעות] ושני ימים: הוא יתמעט מן
 ו השמש וממערבת הכוכבים תמשה ימים בקמן אחר בדיוק ובעת
 שבהמקום הנה אשר ראית יגמר: זה מראה כל-מאור ופרשתו
 אשר הראני אוריאל המלאך הראש שהוא מנהיגם:

ס ובנימים ההם ענה אוריאל המלאך ויאמר אלי חנוך הנה
 הראיתיה הכל ואגל-לך הכל למען תראה את-השמש ואת-
 הנהג ואת-מנהיגי כוכבי השמים וכל-המסוכבים אותם מעשיהם
 ב ועמיהם ומצאיהם: וכימי החזקאים תקצרנה השנים וירעם
 באדמותיהם ובשדותיהם ואחר וכל-דבר על-הארץ ושנה ולא
 ג יראה בעתו ונהגשם יכלא והשמים יעצרו: ופרי האדמה בנימים
 ד יהם אפיל והנהג ולא יגדל בקמנו ופרי העץ בעתו יכלא: והנהג

עט. חזרה על חקים אחרים.

פ. החוטאים גורמים במעשיהם לשינויים בחקי הטבע.

ה ישנה את-הקו ולא נראה בָּעֵתוֹ: וּבַיָּמִים הָהֵם נִרְאָה [הַשְּׁמַשׁ]
 ו בְּשָׁמַיִם וּמִהַלֵּךְ יִהְיֶה [וּבְעָרְבוֹ] בַּקְּצוֹת הַמְּרַבֵּה הַגְּדוֹלָה בְּמַעְרָב
 ז וְהַרְבֵּה לְהֵאִיר מִמְּשַׁשׁ הַמְּאוֹר: [וְרַבִּים מִרְאֵשֵׁי הַבּוֹכָבִים יַעֲבְרוּ
 ח חֲקֵם וְשִׁנּוּי אֶרְחוּסֵיהֶם וּמַעֲשֵׂיהֶם נִרְאוּ בְּמוֹעֲדֵיהֶם הַסְּקוּרִים עֲלֵיהֶם:
 וְכִלְ-מַעְרַקַת הַבּוֹכָבִים תִּסְמַר מִן-הַחֻמָּאִים וּמִחֻשְׁבֹּת [וְהַיּוֹשְׁבִים] עַל-
 הָאָרֶץ תִּתְּעַה בָּהֶם וְסָרוּ מִקְּלִי-דְרָכֵיהֶם תּוֹעִים יִהְיוּ וְלֹא-לֵהִים יִחְשְׁבוּם:
 וְרַבְתָּה הַרְעָה עֲלֵיהֶם מִשְׁשָׁם יָבֹא עֲלֵיהֶם לֹא-בַד הַכֹּל:

פא וַיֹּאמֶר אֵלַי חֲנוּךְ הַתְּבוּנָה בְּלַחֹת הַשְּׁמַיִם וּקְרֵאתָ הַכְּתוּב
 ב עֲלֵיהֶם וַיַּדְעַתְּ אֶת-הַכֹּל אֶחָד לְאֶחָד: [וְאֵת-תְּבוּנָה בְּלַחֹת הַשְּׁמַיִם
 ג וְאֵקְרָא אֶת-כִּלְ-הַכְּתוּב וְאָבִין הַכֹּל וְאֵקְרָא סֵפֶר כִּלְ-מַעֲשֵׂי הָאָדָם
 וְכִלְ-יְלִידֵי כֶּשֶׁר אֲשֶׁר יִהְיוּ עַל-הָאָרֶץ עַד דְּרוֹת עוֹלָם: [וְאֵקְרָף
 ד אֶת-הָאֲדוֹן הַגְּדוֹל מִלֵּךְ הַכְּבוֹד לְעוֹלָם עַל-עֲשֻׂתוֹ אֶת-כִּלְ-מַעֲשֵׂי
 ח תִּכְּבֹּל וְאֲשַׁבַּח אֶת-אֱדֹנָי עַל-אֲרָף אִפּוֹ וְאֵבְרַכְהוּ בְּעַד בְּנֵי-הָאָדָם:
 ו וַאֲמַר אֲשֶׁרֵי הָאִישׁ הַמֵּת בְּצַדִּיקָה וּבְטוֹב אֲשֶׁר אִין כִּלְ-כְּתָב אֲשַׁמָּה
 ז נִקְטָב עָלָיו וְאֲשֶׁר יוֹם הַדִּין לֹא-יִמְצָא נִגְדוֹ: [וְשִׁבְעַת הַקְּדוֹשִׁים
 ח הֵהֱם הַקְּרִיבוֹנֵי וְנִשְׁיִמוֹנֵי עַל-הָאָרֶץ לִפְנֵי סַתַּח בֵּיתִי וַיֹּאמְרוּ אֵלַי
 ו הוֹדַע הַכֹּל לְבַנְיָה לְמַתּוֹשְׁלַח וְהַרְאִיתָ לְכִלְ-בְּנֵיהָ כִּי כִלְ-כֶּשֶׁר לֹא-
 ו יַצְדִּיק לִפְנֵי אֱדֹנָי כִּי-הוּא בּוֹרְאָם: שְׁנֵה אַחַת נַעֲזְבָה עִם-בְּנֵיהָ עַד-
 ז צוֹתָהּ לְלַמֵּד אֶת-בְּנֵיהָ וְכַתְּבָתָּ לָהֶם וְהַעֲיִדוֹתָ בְּכִלְ-בְּנֵיהָ וּבְשִׁנְיָה
 ח הַתְּחַרְתָּ יִקְחוּהָ מִקְּרָבָם: [וְאִמְעַן לָבָה כִּי הַטּוֹב יוֹדִיעַ צַדִּיקָה לְטוֹב
 ט צַדִּיק עִם צַדִּיק יִשְׁמַח וּבְרַכּוּ זֶה אֶת-זֶה: [וְהַחֻמָּאִים עִם-הַחֻמָּאִים
 י יְמוֹתוֹ וּפּוֹשֵׁעַ עִם-פּוֹשֵׁעַ יִטְבֹּעַ: [וְעוֹשֵׂי צַדִּיקָה עַל-מַעֲשֵׂי בְנֵי הָאָדָם
 י יְמוֹתוֹ וְעַל-מַעֲשֵׂי הַרְשָׁעִים יִאֲסֹפוּ: [וְיִכְלוּ לְדַבֵּר אֵלַי בְּיָמִים הָהֵם
 וְאָבֹא אֶל-עַמִּי בְּבָרְכֵי לְאֲדוֹן הָעוֹלָם:

סב וְעַתָּה מִתּוֹשְׁלַח בְּנֵי כִלְ-אֵלֶּה אֲסַפְרֶנְךָ וְכַתְּבֵתִי לָךְ וְגִלִּיתִי לָךְ
 הַכֹּל וְנִתְּתִי לָךְ סְפָרִים עַל-כִּלְ-אֵלֶּה וְאֵתָהּ בְּנֵי תִשְׁמַר אֶת-הַסְּפָרִים
 ב מִיַּד אֲבִיךָ לְמַעַן תִּמְסְרֵם לְדְרוֹת הָעוֹלָם: [הַכְּתָבָה נִתְּתִי לָךְ וּלְבְּנֵיהָ

ו בימים ההם... הגדולה במערב. לשון זה מפריע את ההפוך העוסק בירח. ולפי צ'ארלס אין מקומו כאן. ואף הוא תיקן המוסגר במרובעים, ובנוסח הכושי שיעורו של הלשון: ובימים ההם נראה בשמים ובאה בצרת בקצות המרכבה הגדולה במערב. - פא. לוחות השמים ושליחותו של חנוך. פב. דברי חנוך אל מתושלח במסרו לו את ספרי החכמה.

ה ס

אֲשֶׁר יְהִי לָךְ לְמַעַן אֲשֶׁר יִתְּנוּם לְבְנֵיהֶם לְדָרוֹת אֶת-הַחֲקֻמָּה הַזֹּאת
 ג הַעוֹלָה עַל-מַשְׁבָּתָם: וְהַמְבִינִים זֹאת לֹא יָנוּמוּ וְהָאֲזִינוּ לְלַמֵּד אֶת-
 ד הַחֲקֻמָּה הַזֹּאת וְנִעְמָה לְאוֹכְלֶיהָ מִמֵּאֲכָל־תְּאֵנָה: אֲשֶׁר יִבְרָא כָל-הַצְּדִיקִים
 הַהוֹלְכִים בְּדֶרֶךְ אֲדָקָה וְאִין בָּהֶם חֲטָא בְּחוּטָאִים מִסָּפֵר כָּל-יְמֵיהֶם
 אֲשֶׁר יֵלֶךְ הַשָּׁמֶשׁ בַּשָּׁמַיִם בְּבוֹאוֹ וּבִצְאתוֹ בַּשָּׁעֲרִים שְׁלֹשִׁים יוֹם
 עַם-שָׂרֵי הָאֱלֹסִים מִמַּעֲרַקַת הַכּוּכְבִּים וְעַם-אַרְבַּעַת הַנוֹסָפִים הַמְבַדִּילִים
 בֵּין אַרְבַּעַת חֻלְקֵי הַשָּׁנָה אֲשֶׁר יִנְהַיְגוּם וַיָּבֹאוּ אִתָּם אַרְבַּעַת יָמִים:
 וּבָהֶם יִתְּעוּ אֲנָשִׁים וְלֹא יִחְשְׁבוּם בְּחֻשְׁבוֹן כָּל-הָעוֹלָם כִּי טוֹעִים הֵם
 ו הָאֲנָשִׁים וְלֹא יִדְעוּם כַּמִּשְׁפָּטָם: כִּי הֵם בְּחֻשְׁבוֹן הַשָּׁנָה יָבֹאוּ וּבְאֵמַת
 וּנְרָשְׁמוּ עַד-עוֹלָם אַחַד בַּשָּׁעַר הַרְאִשׁוֹן וְאַחַד בַּשָּׁעַר הַשְּׁלִישִׁי וְאַחַד
 ז בְּרִבְעִי וְאַחַד בַּשָּׁשִׁי וְהַשָּׁנָה תִּשְׁלַם בְּשִׁלְשׁ מֵאוֹת וְאַרְבַּעַת וְשָׁשִׁים
 יוֹם: וַיִּדְבְּרוּ קִנְיָם וְהַחֲשָׁבוֹן הַרְשׁוּם שְׁלָם כִּי הַמֵּאֲרוֹת וְהַחֲדָשִׁים
 ח וְהַמוֹעֲדִים וְהַשָּׁנִים וְהַיָּמִים הַרְאִנִי אוֹרִיָּאל וַיַּגִּילֵי אֲשֶׁר אֲדוֹן כָּל-
 ח בְּרִיאַת תִּבְלַת הַמַּקִּינָהּ עַל אֲבָא הַשָּׁמַיִם: וְלוֹ הַשְּׁלֹטוֹן עַל-לִלְיָהּ
 ט יוֹם בַּשָּׁמַיִם לְהַאֲדִיר הָאוֹר לְבְנֵי הָאָדָם שָׁמֶשׁ יָרַח וְכּוּכְבִּים וְכָל-
 ט פְּחוֹת הַשָּׁמַיִם הַסּוֹבְבִים בְּגִלְגָּלִיהֶם: וְאַלְהַ מַּעֲרַכּוֹת הַכּוּכְבִּים אֲשֶׁר
 י תְּבַאנָה בְּמַקְמוֹתֵיהֶן וּבַעֲמִיתֵיהֶן וּבְמוֹעֲדֵיהֶן וּבְחֻדְשֵׁיהֶן: וְאַלְהַ הֵם שְׂמוֹת
 מְנַהֲיָנֵיהֶם הַשׁוֹמְרִים הַבָּאִים בְּעַמִּיתָהֶם אֵלְהַ הַמְנַהֲיָנִים לְמַקְמוֹתֵיהֶם
 יא לְמַעֲרַכּוֹתֵיהֶם לְעַמִּיתָהֶם לְחֻדְשֵׁיהֶם בְּמַמְשַׁלְתָּם וּבְמוֹשְׁבּוֹתֵיהֶם: אַרְבַּעַת
 מְנַהֲיָנֵיהֶם הַמְבַדִּילִים אֶת-אַרְבַּעַת חֻלְקֵי הַשָּׁנָה יָבֹאוּ בְּרִאשׁוֹנָהּ
 וְאַחֲרֵיהֶם שְׁנַיִם עֶשְׂרִי מְנַהֲיָנֵי הַמַּעֲרַכּוֹת הַמְבַדִּילִים אֶת-הַחֲדָשִׁים
 וְלִשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְשָׁשִׁים הַיּוֹם שָׂרֵי אֱלֹסִים הַמְחַלְקִים אֶת-הַיָּמִים
 וְלְאַרְבַּעַת הַיָּמִים הַנוֹסָפִים עֲלֵיהֶם מְנַהֲיָנִים הַמְחַלְקִים אֶת-אַרְבַּעַת
 יב חֻלְקֵי הַשָּׁנָה: וְשָׂרֵי הָאֱלֹסִים הָאֵלְהַ נּוֹסָפִים בֵּין מְנַהֲיָנִי לְמְנַהֲיָנִי כָּל-
 יג אַחַד מֵאַחֲרֵי הַתְּחִנָּה וּמְנַהֲיָנֵיהֶם הֵם הַמְחַלְקִים: וְאַלְהַ שְׂמוֹת
 הַמְנַהֲיָנִים הַמְחַלְקִים אַרְבַּעַת חֻלְקֵי הַשָּׁנָה אֲשֶׁר קָדְרוּ מִלְּבִיאַל
 יד אֱלִימָלְךְ וּמִלְּאִיאַל וְנִרְאֵל: וְשְׂמוֹת מְנַהֲיָנֵיהֶם אֲדָנְרֵאֵל וַיִּשׁוּשָׂאֵל
 וְאַלוֹמִיאַל אֵלְהַ הַשְּׁלֹשָׁה יִלְכוּ אַחֲרֵי מְנַהֲיָנֵי הַמַּעֲרַכּוֹת הַהוֹלְכִים
 טו אַחֲרֵי מְנַהֲיָנֵי הַתְּחִנּוֹת הַמְחַלְקִים אַרְבַּעַת חֻלְקֵי הַשָּׁנָה: בְּרִאשִׁית
 הַשָּׁנָה יִרַח בְּרִאשׁוֹנָהּ וּמִשָּׁל מִלְּבִיאַל הַנִּקְרָא בְּשֵׁמוֹ תִּימְנִי וְשָׁמֶשׁ
 טז וְכָל-יְמֵי מַמְשַׁלְתּוֹ אֲשֶׁר יִשְׁלַח תִּשְׁעִים וְאַחַד יוֹם: וְאַלְהַ אוֹתוֹת

הַיָּמִים הַנִּקְרָאִים עַל־הָאָרֶץ בְּיָמֵי מַמְשַׁלְתּוֹ וַעֲדָה נָחַם וּמְנוּחָה וְכָל־
הָעַצִּים יַעֲשׂוּ סָרִי וְעָלִים יֵצְאוּ עַל־כָּל־הָעֲצִים וְכִשְׁל קָצִיר הַחֹשֶׁה
וּסְרִחֵי־וּרְדִים וְכָל־הַבְּרָחִים יֵצְאוּ בַשָּׂדֶה וְעֲצֵי הַחֶרֶף יִיבְשׂוּ: וְאַלְהָה יז
שְׁמוֹת הַמְּנַהֲיִים אֲשֶׁר תַּחְתִּיהֶם בְּרַקְעַל וְלִבְשָׂאֵל וְאַחַר הַנוֹסָף שֶׁ־
הָאֵלֶּף שְׁמוֹ אֶלְיָקֹף וַיְמִי מַמְשַׁלְתּוֹ תָּמוּ: הַמְּנַהֵיג הַשְּׁנִי אַחֲרָיו הוּא יח
אֶלְיָמֶלֶךְ שֶׁנִּקְרָא שְׁמוֹ שְׁמֶשׁ זֹרֵחַ וְכָל־יָמֵי אוֹרֵוֹ אַחַד וְתֵשְׁעִים יוֹם:
וְאַלְהָה אוֹתוֹת וּמִיּוֹ עַל־הָאָרֶץ סְרָרוֹת וַיִּבְשׂוּ וְהָעֲצִים יוֹצִיאוּ סְרָנָם יט
גְּמוּר וּנְתָנוּ אֶת־כָּל פְּרָנָם גְּמוּר וְכִשְׁל וְהֵצִיֵן תַּתְּחַבְּרָנָה וְתַעֲבְרָנָה
וְכָל־סָרִי הָאָרֶץ יֵאָסֵף וְכָל־אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה וּבְגַת אֵלֶּה יִהְיוּ בְיָמֵי
מַמְשַׁלְתּוֹ: וְאַלְהָה הֵם הַשְּׁמוֹת וְהַמְּעַרְכוֹת וּמְנַהֲיָנֵי שְׂרֵי הָאֵלֹסִים הֵהֵם כ
גְּדָאֵל בָּאֵל וְהָאֵל וְשֵׁם שֶׁ־הָאֵלֶּף הַנוֹסָף עֲלֵיהֶם אֶסְפָּאֵל וַיְמִי
מַמְשַׁלְתּוֹ תָּמוּ:

וַעֲתָה מִתּוֹשַׁלַח בְּנֵי אֶרֶץ אֶת־כָּל־הַמְּרָאוֹת אֲשֶׁר רָאִיתִי סג
וְאֶסְפָּרֶם לְסִנְיָה: שְׁנֵי מְרָאוֹת רָאִיתִי לְפָנַי נְשָׂאֵי אִשָּׁה וְהָאֶחָד לֹא ב
יָדָהּ לִשְׁנֵי הַרְאִשׁוֹן בְּלָמְדֵי לְכַתֵּב וְהַשְּׁנִי לְפָנַי נְשָׂאֵי אֶת־אִמָּה ג
וְאָרָא מְרָאָה נֹרָא וְעֲלֵיהֶם הַתְּפִלְלָתִי אֵל אֲדֹנָי: שׁוֹכֵב הָיִיתִי בְּבֵית
מִהְלָלָאֵל אָבִי הַזֶּקֶן וְאָרָא בַּמְּרָאָה וְהִנֵּה הַתְּמוּסָטוֹ הַשְּׁמַיִם וַיִּבְקַעֻו ד
וַיִּפְּלוּ לָאָרֶץ: וְכַאֲשֶׁר נִפְּלוּ לָאָרֶץ וְאָרָא וְהִנֵּה הָאָרֶץ נִבְלָעָה בְּתֵהֶם
גְּדוּלָה וְהָרִים נִתְּלוּ עַל־הָרִים וּנְבָעוֹת עַל־נְבָעוֹת סָבְעוּ וְעֲצִים ה
גְּבוּהִים נַעֲקְרוּ מִשְׁרָשֵׁיָהֶם וַיִּפְּלוּ וַיִּמְבְּעוּ בְּתוֹף תֵּהֶם: וַדָּבָר נִפְּל
ו אֲזַ לְתוֹף פִּי וְאִשָּׁא קוֹלִי לְקָרָא וְאָמַר הָאָרֶץ נַחֲרָבָה: וּמִהְלָלָאֵל
אָבִי הַזֶּקֶן הִעִירֵנִי כִּי שָׁכַבְתִּי אֶצְלוֹ וַיֹּאמֶר אֵלַי לָמָּה תִבְעַק בְּבָה ז
בְּנִי וְלָמָּה בָּבָה תִּנְיָלִיל: וְאֶגִּיד־לוֹ אֶת־כָּל־הַמְּרָאָה אֲשֶׁר רָאִיתִי
וַיֹּאמֶר אֵלַי נֹרָאוֹת רָאִיתָ בְּנִי מְרָאָה קָשָׁה בְּחִלּוּמָהּ מִסְתְּרֵי כָּל־ ח
חֲשָׂאת הָאָרֶץ בְּתֵהֶם תִּמְבְּעַ וְחָרְבָן גְּדוֹל תַּחֲרָב: וַעֲתָה בְּנִי קוּמָה
וְהַתְּחַנְּנָה לְאֲדוֹן הַכְּבוֹד כִּי אֲמוּנָה בָּהּ לְמַעַן יִשְׂאָר שְׂאָר עַל־הָאָרֶץ ט
וְלִבֵּל יִמְרִיב אֶת־כָּל־הָאָרֶץ: בְּנִי כָל־זֶה יָבֵא מִן־הַשְּׁמַיִם עַל־הָאָרֶץ

חלק ד': שני מראות (היסטוריים) (פג-ז).

פג-ד. מראה החלום הראשון על המבול וחפלת חנוך.

שני מראות ראיתי. בחלום. אבל שאר מראות חנוך שבספר בהקיץ היו. שהראוהו המלאכים לאחר שהעלוהו למרום. - לפני נשאי אשה. חנוך נשא אשה בהיותו בן סיה (ברא' ה' כ"א) ושם אשתו עֲדָנָה (לקמן סיה ג'). -

י וחרבן גדול יהיה עליהם: אחריון קמתי ואתפלל ואתחנן
 יא ואשאל ואכתב את-תפילתי לדרות עולם ואראך הכל מתושלח
 בני: וכצאתי למשה וארא את-השמים ואת-השמש יוצא במזרח
 ואת-הים יורד במערב וכוכבים אחרים ואת-הארץ קלה וכל
 דבר באשר הבינהו מבראשית ואחרך את-אדון המשפט וארוממנהו
 אשר הוציא את-השמש מחלונת המזרח וישל וינרח על-פני-
 השמים וינשא ויגדך בדרך אשר הראהו:

סד ואשא את-ידי בצדק ואחרך את-הקדוש והגדול ואשים ברום
 פי ובלשון בשר אשר עשה אלהים לבני בשר-אדם למען ידברו
 ביה ויטן להם רוח ולשון ופה למען ישוחו בהם: ברוך אתה אדני
 הַמַּלְךְ הַגָּדוֹל והגבור בגדלה אדון כל-בריות השמים מלך המלכים
 ואלהי כל-הארץ וממשלתה ומלכותה וְגִדְלָה נעמדו לעולם ולעולמי
 עולמים ושלמונה לכל-דורי ההרות וכל-השמים בסאה לעולם וכל-
 ג הארץ הדום רגליה לעולם ולעולמי עולמים: כי אתה עשית ואתה
 תמשל בכל וכל-דבר לא ישלא ממך חקמה לא תעבר ממכון
 בסאה ולא תחלף מפניה ואתה מדע ותראה ותשמע הכל ואין כל-
 דבר נסתר ממך כי אתה תראה הכל: ועתה מלאכי שמיך הרשיעו
 ה ועל-בשר-אדם יהיה אפה ער-יום הדין הגדול: ועתה אלהים
 ואלני ומלך גדול אתחנן ואשאל ממך לקבל תפילתי להשאיר לי
 שארית עלי-ארץ לבלתי השחית בשר-אדם ולעשות הארץ שממה
 ו להיות חרבן עולם: ועתה אדני מחה מעל הארץ את-הבשר אשר
 עורר אפה ובשר-הצדק והישר תקים לגמע ורע עולם ואל-תסתמך
 פניה מתפלת עבדך אדני:

פה ואחריון גאיתי מלום אחר ואראך בני את כל-המלום:
 ב וישא חנוך את-קולו ויאמר אל-מתושלח בנו אליה בני אדבר שמע

א הכינהו ברור שעיקרו הכינהו (בכ"ף). ובכושי הבינהו (בבי"ת). כי כ"ף בבי"ת נתחלפה לו למתרגם הראשון.

ד יחרה אפך בכושי: יהיה אפך. —

פח—צ. מראה החלום השני של חנוך— תולדות העולם מאדם הראשון ועד ביאת המשיח.

בני האדם נמשלו בנעלי חיים אחרים: אבות האומה הישראלית נמשלו בפרים, והבאים אחריהם—בצאן. אומות העולם נמשלו בחיות רעות ובעופות דורסים. המלאכים— הנפילים — בכוכבים, ומלאכים שבשמים— בכני אדם. אף שם שמים נמשל באדוני הצאן.—

סה. אדם וחוה ובניהם.

2 דברי הטה אונקו ולשמעו מראה חלום אביה: לפני נשאי את-עקרה
 אמה וארא במראה על-משכבי והנה בן-בקר יוצא מן-הארץ ובן-
 הבקר הנה לזן ואחריו יצאה עגלת-בקר ואמה יצאו שני בני-
 7 בקר אחד מהם שחור והשני אדם: ויגח בן-הבקר השחור את-
 האדם וירדפהו על-הארץ ומאז לא-יבילתי לראות עוד את-בן-
 8 הבקר האדם: ובן-הבקר השחור גדל ועגלת הבקר באה אתו
 9 וארא שרים רבים יצאו ממנו אשר דמו אליו והלכו אחריו: והבקר
 הראשונה יצאה מאת שני בן-הבקר הראשון לבקש את-בן-
 הבקר האדם ולא מצאתו ותקונן קינה גדולה עליו ותחפשהו:
 10 וארא עד-אשר בא אליה בן-הבקר הראשון ויניחה וקמן העת
 11 היא לא-נעמה עוד: ואחריו ילדה בן-בקר לזן אחר ואחריו
 12 ילדה בני-בקר רבים ופרות שחורות: וארא בשנתי את-בן-הבקר
 הילזן שהוא והנה גדל גם-הוא ויהי לבן-בקר גדול לזן וממנו
 13 יצאו בני-בקר לבנים לרב וידמו לו: והם החלו להוליד בני-בקר
 לבנים רבים אשר דמו אליהם האחד הלך אחר השני:
 14 וארא עוד בעיני כאשר ישנתי וארא את-השמים ממעל והנה
 15 כוכב נפל מן-השמים וקם ויאכל וירעה בין השרים ההם: ואחר-
 16 כן ראיתי את-השרים הגדולים והשחורים והנה החליפו כלם את
 17 רשתיהם ומרעיהם ואת-בקריהם ויחלו להיות האחד עם-השני: ועוד
 ראיתי במראה ואביט אל-השמים והנה ראיתי כוכבים רבים יורדים
 ונופלים מן-השמים אל-הכוכב הראשון שהוא ויהיו לבני בקר בין
 18 הבקר שהוא וירעו עמקם: ואביט אליהם וארא והנה כלם מוציאים
 ערוניהם פסוקים ויחלו לעלות על-פרות השרים ותעברנה כלן

19 בן-בקר. בכושי בא השם להב. ושם זה משמעותו לפי ההמשך שבפרשה: פר או
 20 סה. ובריבוי: פרים או פרות או בקר. - הכל לפי הענין. - לבן. סמל הצדק (השוה
 21 ישע' א' ייח. תהל' נ"א ז'). - הרמז שבפסוק זה הוא לאדם וחוה ולקין - השחור
 22 ולהבל - האדום (שנשפך דמו ע"י קין). - ועגלת הבקר באה אתו. אשתו של קין
 23 שגולדה אתו תאומים ושמה עון (ס' היובלים ד' א' וט'). - חוה יצאה לבקש את הבל.
 24 ע' היובלים ד' ז', שאדם וחוה התאבלו על הבל שמונה ועשרים שנה. - וארא עד-
 25 א אשר... ארמיסמוס (השוה דנ' ז' ט'). - בן-בקר לבן. שת. - בפיט מדובר על שת. -
 26 פו. קלקול המלאכים עם בנות האדם.

27 כוכב נפל מן השמים. עזואל (השוה פ"ח א'). - פילים גמלים וחמורים.
 28 רמז לג' מיני הענקים (ע' בפי' ז' ב.). -

ה וּמִלְכָּנָה פִּילִים גְּמָלִים וְחֲמֹדִים: וְכָל־הַפָּרִים יָרְאוּ וַתִּרְדּוּ מִפְּנֵיהֶם
וַיַּחֲלוּ לַקֶּשֶׁף בְּשֵׁנֵיהֶם וְלִקְבָּלַע וּלְגִנּוֹם בְּקַרְנֵיהֶם: וַיַּחֲלוּ לִקְבָּלַע אֶת־
הַפָּרִים הַהֵם וַהֲנִה קָלְבֵּנִי הָאָרֶץ הַחֲלוּ לְרַעַד וְלַחִיל לִפְנֵיהֶם
וּלְבָרִחַ מִפְּנֵיהֶם:

סו ועוד ראיתי בהחלם לגנח זה את-זה ולקבלע זה את-זה
ב והארץ הסלה לזעק: ואשא עיני שנית אל-השמים וארא במראה
ג והנה יצאו מן-השמים בקמות אנשים לבנים וארבעה יצאו מן
ד המקום ההוא ושלשה אתם: והשלשה אשר יצאו באחרונה
אחזוני בגדי וישאוני מעם-משפחות הארץ ויעלוני אל-מקום גבוה
ויראוני מגדל נשא מעל לארץ וכל-הנובעות היו ששלות ממנו:
ויאמרו אלי שבה פה עד-אשר תראה את כל-אשר יבא על
הפילים והגמלים והחמורים ועל-הבוקרים והפרים ועל-קָלָם:

פח וארא אחר מן-הארבעה ההם אשר יצאו בראשונה והוא
אחז את-הבוקב הראשון ההוא אשר גסל מן-השמים ויאמר את-
ג דיו ואת-רגליו וישליכוהו אל-תהום ותהם צרה היא ועמקה ונוראה
ב ותשקה: ואחר מהם שלף חרב ויתנה אל-הפילים והגמלים
ג והחמורים ויחלו להבות זה את-זה וכל-הארץ רעדה בגלגלם: עוד
אני רואה במראה והנה אחר מן-הארבעה ההם אשר יצאו השליף
עליהם [ואנבים] מן-השמים ויאסף ויקח את כל-הבוקרים הגדולים
אשר ערוסיהם בערות סוסים ויאמרו את-קָלָם ידיהם ורגליהם
וישליכום אל-תהום הארץ:

סמ ואחר מן-הארבעה הלך אל-הסר הלכן ויודע לו סוד מבלי
שיתקד הוא נולד סר ויהי לאדם ויבן-לו סבה גדולה וישב
ב בתוכה ושלשה סרים ישבו אתו בתבה והיא מכסה עליהם: ואשא

פז. ביאת שבעת מלאכי הראש.

פז ב דמות אנשים לבנים. הם המלאכים שלא חטאו. - בני אדם נמשלו בחיות.
ומלאכים - בבני אדם. -

פח. ענשם של הנפילים עי מלאכי הראש.

פח קרוב למה שנאמר כאן נאמר אף לעיל י' ד' - ח. - הכוכב הראשון. עזאל
ג-ג שהושלך למדבר של בית חרודי (ע' שם). - השוה י' ט' - י'. - השוה י' י"א - י"ב. -

פט. א-ט: המבול והצלחו של נח.

פט השוה י' א' - ג': אוריאל משתלח אל נח לגלות לו על ענין המבול שעתיד
להיות. - ושלשה פרים. שם חם ויפת. - מכסה עליהם. השוה ברא' ז' ט"ז ויסגר

עיני שנית לצד השמים וארא נג גבוה ועליו שבע ארבות והארבות
 מזלות מים רבים אלתוך גדרה אמת: וארא עוד והנה מעונות
 נסתחו בארץ על-שני הגדרה הגדולה ההיא והמים ההם הסלו
 לגבר ולהתנשא על-הארץ וארא את-הגדרה עד-אשר קל-
 שניה קפו מים: והמים והמשכה והאר נברו עליה וארא את-גבה
 המים ויגבהו המים מעל גבה הגדרה ויזרמו מעל הגדרה
 ויעמדו על-הארץ: וכל-בקר הגדרה נאספו וחדו עד-אשר
 ראיתי בקבעם ויבצעו ויאבדו במים: והמכה שטה על-שני המים
 וכל-הסרים והסילים והגמלים והחמורים צללו עד-הקרקע עם-כל-
 החי עד-אשר לא יכלתי עוד לקאותם והם לא יכלו להמלט
 ויאבדו ויצללו בתהמות: וארא עוד במראה עד-אשר ארבות
 המים הרמקו מעל הנג גבוה ומעונות הארץ נקברו ותהמות
 אחרות נסתחו: ויחלו המים לרדת אלתוך עד-אשר נגלתה הארץ
 והמכה נחה על-הארץ והחשך חלה ויהי אור: והסר הלבן אשר
 הנה לאדם וצא מן-המכה ושלשת הסרים אתו ואחד משלשת
 הסרים הנה לבן וידמה לשר ואחד מהם הנה אדם כדם ואחד
 שחור והסר הלבן נסרד מאתם: ויחלו להוליד את-חנות השדה
 ואת-העופות ויהיו מהם קלם למשפחותיהם אריות ונמרים וזאבים
 וקלבים וצבועים וזוירי-ישר ושועלים ושסנים וזוירים ונצים ואיות
 ודיות ונקשרים ועורבים ובתוכם נולד סר לבן: ויחלו לנשך איש
 את-רעהו והסר הלבן שהוא אשר נולד בתוכם הוליד סרא וסר
 לבן אתו והסרא רבה: והסר שהוא אשר נולד ממנו הוליד זויר-
 יצר שחור ושה לבן וזויר-היצר שהוא הוליד זוירים רבים והשה
 שהוא הוליד שנים עשר צאן: וכאשר נדלו שנים עשר הצאן
 ההם ויתנו את-האחד מהם לחמורים והחמורים ההם נתנו גסהם
 את-השה שהוא לזאבים והשה גדל בין הזאבים: ואדני הביא את-

אלהים בעדו, ולעיל ס"ז ב'. - נסרד מאתם. נח מת. -
 י-כז: ממותו של נח ועד יציאת מצרים.

פר לבן. אברהם. - פרא. ישמעאל (ברא' ס"ז י"ב והשוה פ"ג וט"ז). -
 וסר לבן. יצחק. - זויר-יצר שחור. עשו (השוה סמ"ב פ"ג מ"ט. ס"ז). - ושה
 לבן. יעקב. ישראל נמשלו בצאן מרעיתו של הקביה (ירמ' כ"ג א', תהל' ע"ד א',
 ע"ט י"ג ק' ג'). - האחד מהם. יוסף. - לחמורים. למדינים שהם מצאצאיו של

אחד עשר הצאן להיות אתו ולרעות אתו בין הזאבים וירבו ויהיו
 לעדר-יצאן רבים: ויחלו הזאבים לרא מסניהם וילקצום עד-אשר
 אבדו את-בניהם וישליכו את-עולליהם אל-נהר מים רבים והצאן
 החלו לזעק על-אדות עולליהם ולשוע אל-אדוניהם: ושה אשר נצל
 מן-הזאבים קרח וימלט אל-חמורי-הבקר וארא את-הצאן בבכותם
 ובושעם ובבקשם את-אדוניהם בקל-כחם עד-אשר אלני הצאן ירד
 לקול הצאן מזבול קרום ויבא אליהם וירעם: ויקרא אל-השה
 אשר נמלט מן-הזאבים וידבר אליו על-הזאבים אשר יעיד בהם
 לבלתי נגע בצאן: והשה הלך אל-הזאבים בדבר אלני ושה
 אחר פגשוהו וילך אתו ושניהם הלכו ויבאו יחד אל-אספת
 הזאבים: וידברו אליהם ויעידו בהם לבל-יגעו עוד בצאן וארא
 אז את הזאבים בלחצם מאד את-הצאן בקל-כחם והצאן זקנו:
 ויבא אלניהם אליהם אל-הצאן ויחלו להכות בזאבים בהם
 והזאבים החלו לנלל והצאן היו שקטים ויחדלו לזעק מאז:
 וארא את-הצאן עד-אשר יצאו מבין הזאבים ועיני הזאבים חשכו
 ויצאו הזאבים בהם לרדף אחריו הצאן בקל-חילם: ואלני הצאן
 הלך אהם לקחוחם וכל-צאנו הלכו אחריו וסגיו היו מאירים ונדבדים
 ונוראים למראה: ויחלו הזאבים לרדף אחריו הצאן עד-אשר הגיעו
 אל ים-המים: וים-המים נבקע והמים עמדו מזה ומזה לסניהם
 ואדוניהם הולכים ויעמד ביניהם ובין הזאבים: ולא ראו עוד
 הזאבים את-הצאן ההלכים בתוך ים-המים וירדפו הזאבים אחריו
 הבקשים וירוצו אחריהם אל-תוך ים-המים: ובראותם את-אלני
 הצאן וישובו ויברחו משגיו וים-המים התאסף ויהי עד-מהרה
 קמבראותו והמים שטפו ויגבהו עד-כפותם את-הזאבים: וארא עד-
 אשר אבדו כל-הזאבים אשר נדפו אחריו הצאן וימקעו: והצאן
 עברו מתוך המים ויצאו אל-המדבר אשר אין-שם לא מים ולא
 דשא ויחלו ללקח עניהם וייראו וארא את-אלני הצאן ברעותו

טו ישמעאל הפרא (ע' פייא). - לזאבים. למצריים. - ושה אשר נצל. משה. - אדני
 י-כ הצאן. כינוי הוא בפרשה זו לאלהיהם של ישראל. - ושה אחר. - אהרן. - ויחלו.
 כא גראה שכוונתו למשה ואהרן. ולפי ההמשך צ"ל ויחלו, וחונר אל אדני הצאן. - יציאת מצרים. -
 כח-ט: ישראל במדבר - מתן תורה - כיבוש הארץ.
 כח-כט ויחלו לפקח את עיניהם. להשיג גודל השגחתו של ה' עליהם. - משה עלה

כט אותם ובתתו להם מים ונדשא ואת-השנה בלכתו ובנחותו אותם: והשנה
 ל עלה על-ראש הסלע הנבונה ואדני הצאן שלקחהו אליהם: ואחר-
 כן ראיתי את-אדני הצאן העומד לפניהם ומראהו גדול ונורא
 לא ונשגב וכל-הצאן ראהו וייראו משגיו: וקלם סחרו ורצרו משגיו
 ובצעקו אל-השנה אשר אתם אשר הנה בתוכם כי לא-נוכל לעמד
 לב לפני אדונינו להביט אליו: והשנה אשר נחם עליה על-ראש הסלע
 לג ועיני הצאן החלו להתעור ולסור מן-הדרך אשר הראה להם
 והשנה לא נדע: ויקצף אדני הצאן עליהם קצף גדול והשנה
 לד גרע זאת ונרד מראש הסלע ונבא אל-הצאן וימצא את-רבים עיניהם
 לה ערות והם סוררים: ובראותם אותו וייראו וירצרו משגיו ויחשצו
 לו אשר לשוב אל-מקלאותיהם: והשנה לקח עוד צאן אתו ונבא אל-הצאן
 לו אשר סוררו ויחל להמיתם והצאן יראו משגיו וישב את-הצאן
 לו אשר סוררו וישבו אל-מקלאותיהם: וארא במראה הנה עד-אשר
 לו הנה השנה לאדם ויבן בית לאדני הצאן ונבא את-כל-הצאן אל-
 לו הבית ההוא: וארא עד-אשר ישכב השנה אשר שגש את-השנה
 לח אשר נחם וארא עד-אשר כל-גדולי הצאן גועו והקסנים עמדו
 לח במקומם ונבאו אל-מקצה ויקרבו אל-נחל מים: ואז השנה מנהלם
 לו אשר הנה לאדם נסרד מאתם וישכב וכל-הצאן בקשהו ויצעקו
 לו על-אדותיו צעקה גדולה: וארא עד-אשר חרלו מצעק על-אדות
 לו השנה ועברו את-נחל המים ויקומו אחרים מן-הצאן למנהלים תחת
 ט המנהלים אשר שגבו ויעזבוים: וארא עד-אשר באו הצאן אל-
 טא מקום טוב וארץ נחמדה ונבדדה וארא עד-אשר הצאן שבעו
 טב ותבית ההוא והנה בתוכם בארץ החמדה: ופעמים נקקחו עיניהם
 ופעמים עורו עיניהם עד-אשר קם שנה אחר וינהלם וישבים קלם
 טב ועיניהם נקקחו: והגבלים והשועלים וחוירי הנער החלו לבלע את-

לה להר סיני וחזר אל ישראל במצות ה' (ככתוב בשמות י"ט). - בני ישראל צעקו אל
 לב-לז אהרן. - ישראל חטאו בעגל. - לשוב אל מכלאותיהם. כוונתו לחזור בתשובה. -
 לו השנה ההוא. משה. - בית. המשכן. - ויבא את כל הצאן. הביא את ישראל אל
 לו המשכן לעבודת שמים. - שכב. מת. - אהרן מת וכל דור המדבר. - אל מרעה. אל עבר
 לו-לט הירדן המזרחי. - נחל מים. הירדן. - פטירת משה. - אחרים מן הצאן. יהושע וכלב. -
 ט-טא וארץ נחמדה. ארץ ישראל. - על תקופת השופטים הוא מדבר. - שנה אחד. בכוש: אחר
 טב (בריש). וברור שהיה בעברית: שנה אחד (בדלית). וכוונתו לשמואל הרמתי. - והכל בים.
 פלשתים (השנה סמיו-מיו). - והשועלים. לפי דילמן כוונתו לעמלק. ולא נראה מפני שהשועלים

הצאן עד-אשר הקים אדני הצאן שֶׁה אחר איל אחר מקרבם אשר
 נהלם: והאיל החל לנגח מזה ומזה את-הקלבים את-השועלים
 ואת-חֲסוּרֵי הַיַּעַר דָּהֵם עד השמידו קלם: והשֶׁה שהוא אשר נחקחו
 עֵינָיו רָאָה את-האיל אשר הָיָה בקרב הצאן אשר עֹב את-קְבוּרוֹ
 וַיַּחַל לנגח את-הצאן וַיִּרְמַס עליהם וַיִּלַּךְ בלא-דָרֶךְ: וַיִּשְׁלַח אֶלְנִי
 הצאן את-השֶׁה אל-שֶׁה אחר וַיִּקְיְמֵהוּ לַהֲיוֹת לְאֵיל וּלְנַחַל את-הצאן
 סַחַת הָאֵיל אֲשֶׁר עֹב את-קְבוּרוֹ: וַיִּלַּךְ אֵלָיו וַיְדַבֵּר אֵלָיו לְבַדּוֹ
 וַיִּקְיְמֵהוּ לְאֵיל וַיַּעֲשֵׂהוּ לַקְּנִיד וּלְמַנְהַל הַצֹּאן וּבְקַל-אֵלֶּה הַקְּלָבִים
 לְחַצּוֹ את-הצאן: והאיל הראשון דָּרַף אַחֲרַי הָאֵיל הַשֵּׁנִי וַיִּקָּם
 הָאֵיל הַשֵּׁנִי וַיִּבְרַח מִסְּגִיּוֹ וְאָרָא עַד-אֲשֶׁר הִסִּילוּ הַקְּלָבִים אֶת-
 הָאֵיל הַרְאִשׁוֹן: והאיל הַשֵּׁנִי קָם וַיַּנְהֵל את-הצאן וְהַצֹּאן וְדָלוּ
 וַרְבוּ וְקַל-הַקְּלָבִים וְהַשְּׁוֹעָלִים וְחֲסוּרֵי הַיַּעַר וְרָאוּ וַיִּבְרָחוּ מִסְּגִיּוֹ
 וְהָאֵיל נָגַף וַיִּהְרַג אֶת-הַחַיּוֹת הַרְעוּת וְהַחַיּוֹת הַרְעוּת לֹא הָיָה בָהֶן
 עוֹד קַל-לֶפֶת בֵּין הַצֹּאן וְלֹא חָמְסוּ עוֹד מִמֶּה דָּבָר: והאיל הוליד
 בָּבָשִׁים רַבִּים וַיִּשְׁקֵב וְשֶׁה קָשָׁן הָיָה מַחֲטִיּוֹ לְאֵיל וַיְהִי לַקְּנִיד וַיְהִי
 מְנַהֵל את-הצאן וְהַבַּיִת הָיָה גָדוֹל וְרָחֵב וַיִּבְנֶה לְמַעַן הַצֹּאן וּמִגְדָּל
 גְּבוּהַ וְגָדוֹל נִבְנָה עַל-בַּיִת אֲדוֹנֵי הַצֹּאן וְהַבַּיִת הָיָה שָׁסָל וְהַמְּגִדָּל
 הָיָה רֶם וְגְבוּהַ וְאֲדֹנֵי הַצֹּאן שָׁכְנוּ בַּמְּגִדָּל וַשְׁלָחַן מְלֹא הַקְּרִיבוֹ לְסָגִיּוֹ:
 וְעוֹד רְאִיתִי אֶת-הַצֹּאן תּוֹעִים שְׁנֵית וְהוֹלְקִים בְּדָרְכֵים רַבִּים וַיַּעֲזְבוּ
 אֶת-בֵּיתָם הַהוּא וְאֲדֹנֵי הַצֹּאן קָרָא לְאַחֲרֵים מִקְּרֵב הַצֹּאן וַיִּשְׁלַחֲם
 נב אֶל-הַצֹּאן וְהַצֹּאן הִסִּילוּ לְהַרְגַּ בָּהֶם: וְאַחֲרַי מִמֶּה נֶצַל וְלֹא נִקְרַג

אויבים לישראל כאן עד קרוב לזמן גלות בבל, ואילו עמלק אחרי זמן דוד לא מצאנוהו
 עוד בחולדות ישראל. ולפיכך תצדק דעתו של Charles שהשועלים הם העמונים. שהיו
 אויבים לישראל עד זמן החשמונאים. - וחזירי היער. אדום (השועל פייב, מיג, מיט.
 מג-מד סיו). - השמידו כלם. בקטע היווני: רבים (πολλούς). - אשר נפקחו עיניו.
 לראות מעשי שאול. - בלא דרך. כך ביווני: ἀνοδία, השוה תהלי ויתעם בתהו לא-דרך.
 מה-טו ובכושי: שלא בדרך הישר. - דוד נמשח למלך עמי שמואל. - שיעור הכתובים ניתן
 מהס'מח'כאן על פי Ch שהלך בעקבות הקטע היווני, ובכושי השיעור הוא כך: מיח, מיח.
 מהט מיט. אחיכ הלשון: והצאן גדלו ורבו, ואחריו נ'. - את-הצאן. בכושי נוסף: המעטים.
 מהג-ג וביווני אין, ונכון. - דוד מת ושלמה מלך במקומו. - כבר ראה דילמן (עיי השואה
 לפניו, סיו ואילך) עיב ואילך) שהבית כאן הוא ירושלים והמגדל-בית-המקדש (ופרש כך
 בעל צוות לוי י' ד). - ושלחן מלא. קרבנות. - על עשרת השבטים הוא רומן.
 קרא לאחדים... נביאי ישראל. - להרג בהם. אינבל אשת אחאב הכריתה את נביאי
 ה' (מליא י"ח ד). - אליהו הנביא ניצל והוכיח את ישראל ואחיכ עלה השמימה. -

ויברח ויפצעק על-הצאן ויבקשו להמיתו ואדני הצאן הציקוהו מיד
 הצאן ויעלוהו וישיבהו אצלו: ועוד אחרים שלח אל-הצאן מקרבם
 להעיד בהם ולקונן עליהם: ואחר-כך ראיתי בעקבם את-בית אדני
 ואת-מגדלו ויסורו קלם ושיניהם קורו וארא את-אדני הצאן בשלחו
 בהם הרג רב בערריהם עד-אשר נסקו הצאן על-ההרג ההוא
 וישבו אליו: ויתנם בידי האריות והנמרים והזאבים והצבועים
 ובידי השועלים וכל-החיות הרעות והחיות הרעות החלו לשרף
 את-הצאן: וארא והנה עוב את-ביתם ואת-מגדלם וימסרו קלם
 בידי האריות לשרף ולבלע אותם בידי כל-החיות הרעות: ואני
 החלתי לזעק בכל-פחי ולקרא אל-אדני הצאן ולהראות לו על-
 הצאן הנבלעים על-ידי כל-החיות הרעות: והוא החשה אסנם-
 ראה זאת וישמח כי הם נבלעים ונאכלים ונתחמסים ויעזבם להיות
 נבלעים בידי כל-החיות: ויקרא לשבעים רועים וימן להם את-
 הצאן לרעות אותם וידבר אל-הרועים ואל-נעריהם מעתה ירעה
 כל-איש מקם את-הצאן וכל-אשר אצונכם תעשו: ואני אמסר אותם
 לכם במקסר והנודתי לכם את-מי מהם תאבדו ואבדתם אותם
 וימסר להם את-הצאן: ויקרא אל-אחר ויאמר אליו ראה והתבונן
 אל-כל-אשר יעשו הרועים לצאן כי יאבדו מהם יותר מאשר
 צויתים: וכל-יתרה וכל-יון אשר יעשה בידי הרועים וכתבתם כמה
 יאבדו במצותי וכמה בשרירותם וכתבתם על-כל-רועה ורועה כל-
 אבדה אשר יעשו: וקראתם לפני את-המקסר אשר יאבדו וכמה
 ימסרו לאבד למען יהיה-לפי לעדה נגדם ונדעתי כל-מעשה הרועים

ג:
 גר
 נה
 נו
 נו
 נח
 נט
 ס
 סא
 סב
 סג

האריות והנמרים. אשור ובבל. - והוא בים. מצרים (השוה פיג). - והצבועים. אולי
 לכושים הוא מתכוון. - מקובל מימי קדם שלאומות העולם - והן שבעים במנין - יש שרים
 ממונים עליהם בסמליא של מעלה: אומה ואומה ושר שלה (בס') חנוך לר' ישמעאל כיג פרק
 י"ד וס"ז ועוד הם מכוונים: שרי מלכיות שבמרום). כיון שגלו ישראל לבין האומות אסף
 הקב"ה. שהוא רועה ישראל, את שבעים השרים-הרועים ונעריהם וצוה עליהם להתנהג
 עם ישראל על דרך הכתוב בירמ' ה' י': עלו בשרותיה ושחתה, כלו' במדה, וכלה אל-
 תעשו (והשוה ירמ' ה' י"ח ל' י"א, מ"ו כ"ח ועוד). אבל מתוך שהוא יודע אכזריותם
 של אלו ביחס לישראל קרא אליו מלאך אחר מן הצד וצוה עליו לנהל חשבון-צדק
 ולהודיעהו. לקמן (צ' כ"א-כ"ה) נראה אותם השרים עומדים במחיצה אחת עם הנפילים.
 נראה שפרשה זו של שבעים הרועים בה שפעת זכריה י' ג' ויא' ד' ואילך נכתבה, אם גם
 אין זה דומה לזה. - אל-אחר. קרא אל מלאך אחר, מחוץ לאותם שבעים המלאכים-
 הרועים, ומינהו משגיח על התנהגותם עם ישראל. יתכן שהוא מיכאל (ע' צ' י"ד וכ"ב). -

נה
 נט
 סא

ומדתי ונראיתי את-אשר עשו אם ישמעו למצותי אשר צויתים
 טד אס-לא: אך-הם אל-נדעו זאת ואל-תודיעם ואל-תזכירם כי אם-
 תכתב כל-אברות הרועים איש איש בעתו והבאת הכל לפני:
 טה וארא עד-אשר הרועים רעו ואיש] עתו ויחלו להרג ולעבד יותר
 טו מאשר ציו ויתנו את-הצאן ביד האריות: והאריות והנמרים אכלו
 וקלטו את רב-הצאן וחזירי היער אכלו אתם וישרפו את-המגדל
 טז ויזריבו את-הבית: ואתעצב הרבה מאד על-המגדל כי נחרב בית-
 טח הצאן ואחר-כן לא-יכלתי לראות אס-באו הצאן אל-הבית: והרועים
 והגלויים עליהם נתנו את-הצאן לכל-החיות הרעות לקלעם ואיש
 איש מהם בעתו במקסר קבל והאחר יכתב במקסר לאחד אחר
 טט את-הנשקמים: ואיש איש המית והשמיד יותר מחקו ואני החלותי
 ע לבבות ולגלל על-אדות הצאן: וארא במקרא גם-את-הפוסר שהוא
 בכתבו אחת לאחת את-כל-הנשקמים בידי הרועים יום יום ויהי
 עולה ומניח ומראה את-כל אשר [נרשם] במקסרו לאדני הצאן כל-
 אשר עשו וכל-אשר אבד איש איש מהם וכל-אשר נתנו להשמיד:
 עא והמסר נקרא לפני אדני הצאן ויקח את-המסר מידו ויקרא בו
 עב ויחקמהו ויניחהו: ואחרי כן-ראיתי ברעות הרועים שמים עשרה
 שעה והנה שלשה מן-הצאן שבו ונבאו ויחלו לקומם כל-אשר
 עג נסל מן-הבית שהוא וחזירי היער נסו להפריע בעדם ולא יכלו:
 עד ויחלו לבנות שנית במקדם ויקימו את-המגדל ויקראו לו המגדל
 הרם וישבו לערף שלחן לפני המגדל אך כל-הקלחם אשר עליו היה
 עה טמא ולא מהור: ועם-כל-אלה נתעוררו עיני הצאן ולא ראו וגם-עיני
 רועיהם נתעוררו וימסרו אותם לרב בידי רועיהם להשמיד ויך-מסו
 את-הצאן ברנליהם ויבלעו: ואדני הצאן החשה עד-אשר נפוצו כל-
 הצאן על-פני השדה ויתקרבו בתוכם והם לא-הצילו מדי החיות:
 עו והכתב את-המסר העלה ונראהו ויקראו לפני אדני הצאן ויתחנן
 לפני בעדם ויבקש ממנו עליהם ונראהו את כל-מעשי הרועים
 עז ויעד לפניו נגד כל-הרועים: ויקח את-מסרו וישימהו על-גדו ויצא:

טח-טו האריות. אשור (ע' בפניה). - והנמרים. בכל (שם). - וחזירי היער. אדום (ע')
 בפייב. והשוה ישע' סיג א'-ד', עובדיה י'-י"ב. יחזי כיה י"ב. תהלים קל"ז ז'. -
 טח-עא: למן גלות בבל ועד שיבת ציון.
 עב-עז: למן כורש ועד אלכסנדר מקדון.

צ וארא עד-אֲשֶׁר שְׁלֹשִׁים וּמֵמֶשֶׁה רוּעִים רָעוּ כָּכָה אֶת-הַצֹּאֵן
 וְכֻלָּם בָּלוּ עֲתוּמֵיהֶם כְּרֵאשׁוֹנִים וְאַחֲרֵיהֶם נִתְּנוּ בִיּוֹדֵיהֶם לְרַעוּתָם
 ב קַעֲתָם כָּל-רוּעָה בְּעֵתוֹ: וְאַחֲרֵיכֵן רָאִיתִי בְּמַרְאֵי אֶת-כָּל-עוֹף
 הַשָּׁמַיִם בָּאִים הַנְּשָׁרִים הַבְּדִיּוֹת הָאֵיוֹת וְהַעוֹרְבִים וְהַנְּשָׁרִים הָיוּ
 מְנַהֲלִים אֶת כָּל-הָעוֹפוֹת וַיִּחַלּוּ לִבְלֹעַ אֶת-הַצֹּאֵן וּלְנַקֵּר אֶת-עֵינֵיהֶם
 ג וּלְבָלֵעַ אֶת-בְּשָׂרָם: וְהַצֹּאֵן זָעַקוּ כִּי-נֶאֱכַל בְּשָׂרָם עַל-יְדֵי הָעוֹפוֹת
 וַאֲנִי רָאִיתִי וְאָבְהָ בִשְׁנֵתִי עַל-הָרוּעָה הַהוּא אֲשֶׁר רָעָה אֶת-הַצֹּאֵן:
 ד וְאָרָא עַד-אֲשֶׁר נִבְלְעוּ הַצֹּאֵן עַל-יְדֵי הַבְּלָבִים וְהָאֵיוֹת וְלֹא הִשְׁאִירוּ
 לָהֶם בְּשָׂר וְעוֹר וְגִידִים וְלֹא הוֹתִירוּ רַק עֲצָמוֹתֵיהֶם לְבָדֵן וְגַם-
 ה עֲצָמוֹתֵיהֶם נִסְלוּ לְאֶרֶץ וַיִּמְעְמוּ הַצֹּאֵן: וְאָרָא עַד-אֲשֶׁר עָשְׂרִים
 וּשְׁלֹשָׁה הָיוּ רוּעִים וַיִּשְׁלִימוּ בְּעֲתוּמֵיהֶם שְׂמוּנָה וּמְמִשִּׁים זְמַנִּים:
 ו וְהִנֵּה מְלֵאִים נוֹלְדוּ לַצֹּאֵן הַלְּבָנִים וַיִּחַלּוּ לִסְקֹם אֶת-עֵינֵיהֶם וּלְרֹאוֹת
 ז וּלְקַרְא אֶל-הַצֹּאֵן: הֵם זָעַקוּ אֲלֵיהֶם וְאָלָה לֹא הֶאֱזִינּוּ אֶל-דְּבָרֵיהֶם
 ח כִּי חָרְשִׁים הָיוּ מְאֹד וְעֵינֵיהֶם כְּהוּ מְאֹד מְאֹד: וְאָרָא כַּמְרָאָה וְהִנֵּה
 הִתְנַסְּלוּ הָעוֹרְבִים עַל-הַמְּלָאִים וַיִּתְּפְשׂוּ מְלָה מִן-הַמְּלָאִים וַיִּקְרְעוּ
 ט אֶת-הַצֹּאֵן לְגוֹרִים וַיִּבְלְעוּם: וְאָרָא עַד-אֲשֶׁר צָמְחוּ קַרְנִים לַמְּלָאִים
 וְהָעוֹרְבִים גָּדְעוּ אֶת-קַרְנֵיהֶם וְאָרָא עַד-אֲשֶׁר צָמְחָה קַרְן גְּדוֹלָה
 י לְאֶחָד מִן-הַצֹּאֵן וְעֵינֵיהֶם נִסְקְחוּ: וַיִּבֹט אֲלֵיהֶם וְעֵינֵיהֶם נִסְקְחוּ
 יא וַיִּקְרָא אֶל-הַצֹּאֵן וְהָאֵילִים רָאָהוּ וְכֻלָּם רָצוּ אֵלָיו: וְעַם-כָּל-אֵלָה
 וְרֵאִיתִי עַד-אֲשֶׁר הַנְּשָׁרִים וְהַבְּדִיּוֹת וְהָעוֹרְבִים וְהָאֵיוֹת הָיוּ מוֹרְסִים
 אֶת-הַצֹּאֵן וַיִּמְעְמוּ אֲלֵיהֶם וַיִּבְלְעוּם עַד-אֲשֶׁר נִדְּמוּ הַצֹּאֵן אֶף הָאֵילִים
 יב הֵם כָּבוּ וַיִּצְעֲקוּ: וְהָעוֹרְבִים נִלְחַמוּ וַיִּרְיְבוּ אִתּוֹ וַיִּבְקְשׂוּ לְהוֹרִיד
 יג אֶת-קַרְנוֹ וְלֹא יָבְלוּ לוֹ: וְאָרָא עַד-אֲשֶׁר בָּאוּ הָרוּעִים וְהַנְּשָׁרִים
 וְהַבְּדִיּוֹת וְהָאֵיוֹת וַיִּקְרָאוּ אֶל-הָעוֹרְבִים כִּי יִשְׁבְּרוּ אֶת-קַרְן הָאֵיל הַהוּא
 ד וַיִּלְחַמוּ וַיִּרְיְבוּ אִתּוֹ וְהוּא רַב אִתָּם וַיִּקְרָא לְעוֹרוֹ כִּי יָבֹא: וְאָרָא עַד-
 אֲשֶׁר בָּא הָאִישׁ אֲשֶׁר כָּתַב אֶת-שְׁמוֹת הָרוּעִים וַיִּבְיֵאֵם לִפְנֵי אֲדֹנָי
 הַצֹּאֵן כֹּא וַיַּעֲזְרֵהוּ וַיִּשְׁעֵהוּ וַיַּרְאָהוּ הַכֹּל הוּא יָרַד לְעִנְרַת הָאֵיל:

צ. א-ה: מזמנו של אלכסנדר מקדון ועד ממשלת היוונים-הסורים.

ש ל ש י ם ו ח מ ש ה . בכושי: שלשים ושבעה. -

ו-יב: מזמן ממשלת היוונים-הסורים ועד מרד החשמונאים.

ו י ר י ב ו א ת ו . את האיל. -

יב-יט: התנפלות-הגוים האחרונה על היהודים.

ט: וארא ער-אשר בא אלני הצאן אליהם בקררי-אף וכל-אשר
 טז: ראהו נסוצו וקלם נסלו בצלו מלסגיו: כל-הנשורים ותדיות
 יז: והעורבים והאיזות נקבצו יחד ויבאו אתם כל-צאן השדה קלם באו
 יח: יחד וישרו זה לזה לנדע את קרן האיל שהוא: וארא את-האיש
 יט: אשר כתב את-הספר במצות אלני ער-אשר שמת את-הספר על-
 השמד אשר הביאו שנים עשר הרועים האחרונים ונרא לסני אלני
 כ: הצאן כי השמידו הרבה ותר מן-הראשונים: וארא ער-אשר בא
 אלני הצאן אליהם ויקח בגדו מטה ועמו ויך את-הארץ והארץ
 כא: נבקעה וכל-החיות וכל-עופות השמים נסלו מתוך הצאן ויבלעו
 כב: בארץ ותכם עליהם: וארא ער-אשר נתנה חרב גדולה אל-
 כג: הצאן ויצאו הצאן אל-כל-חיות השדה להמיתן וכל-החיה ועוף
 כד: השמים נסוצו לסניהם: וארא ער-אשר הוקם פסא בארץ התמדה
 כה: ואדני הצאן ישב עליו (והאחר) לקח את-כל-הספרים המתומים
 כו: וישמת את-הספרים לסני אלני-הצאן: ויקרא אלני אל-האנשים
 כז: ההם ואל-שבטת הלכנים הראשונים ויצו עליהם להביא
 כח: לסגיו למן-הפוכב הראשון אשר הלך בראש הפוכבים אשר
 כט: ערוסיהם היו בערות סוסים וביאו את-קלם לסגיו: ונדבר אל-
 לד: האישי אשר כתב לסגיו והוא אחד משבטת הלכנים ההם ויאמר
 לו: אליו קח את-שבטים הרועים אשר מסרתי בידם את-הצאן והם
 להחיו אותם ונמיתו מהם יותר מאשר צויתים: וארא והנה קלם
 להסורים והם עומדים לסגיו: והמשפט הנה בראשונה על-הפוכבים
 לה: וימצאו חבבים וילכו אל-מקום הגזרה וישלכו אל-תוף עמק מלא
 לו: אש ולהקה ומלא עמודי-אש: ושבטים הרועים נשפטו וימצאו
 חבבים וישלכו אל-תוף מעמקי האש ההיא: וארא בעת ההיא
 והנה נסמת עמק אחד קנה בתוך-הארץ והוא מלא אש ויבאו
 את-הצאן העורים ההם וישפטו קלם וימצאו חבבים וישלכו אל-
 תוף עמק-האש ההוא ויבשרו והעמק הנה מנין לבית ההוא:
 כז-כח: וארא את-הצאן ההם והם בשרים ועצמותיהם בערות: ואקום

כ-כז: דין על הנסילים והרועים הכופרים.

[והאחר]. כך מגיה Charlee. - עמק אחד. גיא בן הנם (עי' לעיל כ"ו ד'). -

לראות עד-אשר כסו את-הבית הישן ההוא וישאו את-כל-העמודים
 ואת כל-קרות הבית וצעצויעו ויכסו אתו וישאום וישליכום אל-
 מקום אחד מדרום הארץ: וארא עד-אשר הביא אדני הצאן בית
 קדש גדול ונבנה מן-הראשון ויקימהו במקום הראשון אשר קסה
 כל-עמודיו היו חדשים וצעצויעו היו חדשים וגדולים מן-הראשון
 הישן אשר נשא משם וכל-הצאן היו בתוכו: וארא את-הצאן אשר
 נשארו וכל-החיות אשר על-הארץ וכל-העופות אשר בקרוע השמים
 נוסלים ומשתחיים לצאן ומתחננים אליהם ונשמעים להם לכל-
 דבר: ואחר-כך אחזוני שלשת לבושי הלָבָן בְּדֵי וַיִּדְהֵאֵל אֶמְהָה
 בִּי גַם-כֵּן וַיִּקְחוּנִי וַיַּעֲמִידוּנִי בְּתוֹךְ הַצֹּאן הַהֵם לִפְנֵי הַיּוֹת הַמִּשְׁפָּט:
 לֹבֵן וְהַצֹּאן הָיוּ קָלָם לְבָנִים וַצִּמְרָם גְּדוֹל וְצָח: וְכָל-הַבָּדִים וְהַסּוּוּרִים
 וְכָל-חַיֹּת הַשָּׂדֶה וְכָל-עוֹף הַשָּׁמַיִם נֶאֱסְפוּ בַּבַּיִת הַהוּא וַאֲדֹנִי הַצֹּאן
 שָׁמַח שִׂמְחָה גְּדוֹלָה בִּי קָלָם הָיוּ בְּטוֹב וַיִּשׁוּבוּ אֶל-בֵּיתוֹ: וַאֲרָא
 עַד-אֲשֶׁר הִנִּיחוּ אֶת-הַתֵּרֵב אֲשֶׁר נִתְּנָה לַצֹּאן וַיִּשְׁיִיבוּהָ אֶל-הַבַּיִת
 וּמִתְחַם לִפְנֵי אֲדֹנִי וְכָל-הַצֹּאן נִקְרְאוּ אֶל-הַבַּיִת וְלֹא הָכִיל אוֹתָם:
 וְעֵינֵי קָלָם נִשְׁקָחוּ וַיִּרְאוּ אֶת-הַטּוֹב וְלֹא הָיָה בְּתוֹכָם אִישׁ אֲשֶׁר לֹא
 לוֹ-רָאָה: וַאֲרָא בִּי הַבַּיִת הַגָּדוֹל וְרָתֵב וּמֵלֵא מְאֹד: וַאֲרָא וְהִנֵּה
 נוֹלֵד שֶׁר אֶחָד לָבָן וּמְרֵנִי גְּדֹלוֹת וְכָל-חַיֹּת הַשָּׂדֶה וְכָל-עוֹף הַשָּׁמַיִם
 יָרְאוּ מִסְּנִי וַיִּתְחַנְּנוּ אֵלָיו בְּכָל-עֵת: וַאֲרָא עַד-אֲשֶׁר שָׁנּוּ כָל-מִשְׁפַּחֹתֵיהֶם
 וְקָלָם הָיוּ לְפָרִים לְבָנִים וְהִרְאִישׁוֹן בָּהֶם הָיָה וְלִמְלָה וְהַסְּלָה הָיָה
 לְחַיָּה גְּדוֹלָה וְלָהּ קַרְנַיִם גְּדֹלוֹת שְׁחָרוֹת עַל-רֵאשֶׁהָ וַאֲדוֹן הַצֹּאן
 שָׁמַח עֲלֵיהֶם וְעַל-כָּל-הַפָּרִים: וַאֲנִי יִשְׁנָתִי בְּתוֹכָם וַאֲיָקֶץ וַאֲרָא
 הַכֹּל: זֶה הַמִּרְאֵה אֲשֶׁר רָאִיתִי בַּשְּׁנָתִי וַאֲיָקֶץ וַאֲבָרַךְ אֶת-אֲדוֹן
 הַצֹּדֵק וַאֲתַדְּלוֹ שִׁבְחָה: אַחַר כִּבִּיתִי בְּבֵי גְּדוֹל וְדַמְעוֹתֵי לֹא חָדְלוּ
 עַד-אֲשֶׁר לֹא יָבִלְתִּי נִשְׂא עוֹד וּבְרָאוֹתֵי גָלוּ עַל-אֲשֶׁר רָאִיתִי בִּי
 הַכֹּל יָבֵא וְקָם וְכָל-מַעֲשֵׂי הָאָדָם בְּסִדְרָם הִרְאִיתִי: כִּלְוָה הַהוּא
 וְכָרַתִּי אֶת-הַחֲלוֹם הַרְאִישׁוֹן וְעָלִיו בְּכִיתִי וְאֶתְאָבֵל עַל-רָאוֹתֵי אֶת-
 הַמִּרְאֵה הַהוּא:
 וְעַתָּה מִתּוֹשְׁלַח בְּנֵי קָרָא אֵלַי אֶת-כָּל-אֶחָיִךְ וְאֶסְפְּהֶלִי אֶת-

חלק ה: ספר חנוך לבניו על הקורות לעתיד לבוא (צא-קפ).
 הפרקים בחלק ה' נסחרטו, ודאי מסכות סכניות - שנחלפו בכ"י הראשון דפוי, וכרומה - וברור שבדפוס
 חל הפירוט בפרשת עשרת השבועות שבהם נחלקה ההיסטוריה העולמית, היינו שפרק צ"ג (העוסק

חנוך א צא ב-יו

ב-ל-בני אמה כי הדבר קרא אלי והרוח נשפכה עלי למען ארצכם
 ב את-כל אשר יקרה אתכם עד-העולם: ואחר ה'לך מתושלח ויקרא
 ג אליו את-כל-אחיו ויאסף את-בני משפחתו: וידבר אל-כל-בני
 ה'צדק ויאמר שמעו בני חנוך את-דברי אביכם והאזינו היטב
 ד לאמרי פי העידותי בכם ואנידה לכם אהובי אהבו ישר ולכו-בו:
 ה ואל-תקרבו אל-ישר בלב ולב ואל-תתחברו אל-אנשי לב ולב
 ו רק בצדק תלכו בני ונחה אתכם בדרךים טובות וצדק יהיה
 ה מלנה אתכם: פי גרעתי חמם ירב בארץ ומשפט גדול יעשה על-
 ו הארץ וכל-הרשעה תתם ושרשה וכל-בגונה יחרם: והיתה עוד
 ז רשעה על-הארץ וכל-מעשי רשע ותמם ופשע ירבו פי-שגונים:
 ח וכאשר ירבו חסא ורשע ונאצה וחמם בכל-המעשים וכחש ופשעה
 ט וקמא ויגברו תבא סרענות גדולה מן-השמים על-כל-אלה והארון
 י הקדוש יצא בועם ועברה לעשות משפט על-ארץ: בנימים ההם
 יא יעקר החמם משרשיו והרשעה והתקמית מתחת השמים: וכל-
 יב צלמי הגונים והיכליהם ינתנו לשרפת אש והתחידום מכל-הארץ
 יג והם ישלכו אל-משפט האש ואברו בועם ובמשפט אים לעולם:
 יד וצדיקים יקיצו משנתם וחקמה תקום ונתנה להם: ואמרי בעקר
 יו שרשי הרשע והחוטאים בתרב ישמדו והמחרפים בכל-מקום וקרתו
 יז וכל-חרשי חמם וכל-עשי מעשי חרוף בתרב יאברו: אז יהיה
 יח שבוש אחר השמיני שבת הצדק ותרב תנתן-לו לעשות משפט
 יט צדק בבני החמם והחוטאים ימסרו בידי הצדיקים: ובאמרתו
 כ יקנו בתים בצדקתם ובית יבנה למלך הגדול לתפארת עד-
 כא העולם: ואחר-יכן בשבוש התשיעי יגלה משפט הצדק לכל-
 כב העולם וכל-מעשי הרשעים יחלפו מכל-הארץ והעולם יכתב להשחת
 כג וכל-אדם יביט אל-דרך הישר: ואחר-יכן בשבוש העשירי בחלק
 כד השביעי בו יהיה משפט-עולם הגדול אשר בו יקח נקם מן-
 כה המלאכים: והרקיע הראשון יעבר ויחלף ורקיע חדש יראה וכל-
 כו צבא השמים יאירו שבטתם: ואחר-יכן יהיו שבעות רבים בלי

בשבעת השבועות הראשונים) היה המשכו צ"א י"ב-י"ז (על שלשת השבועות האחרונים), ונראית, דעתו
 של Ch ששיעורם של הפרקים כך היה: צ"ב (מתאים לפי סגנונו להיות פתיחה של ספר), צ"א א-י
 ויח-י"ט, צ"ב א-י, צ"א יא-י"ז, צ"ד.

מקשר עד-העולם וקלם יהיו בטוב ובצדק וחסא לא יקרה-עוד
 עד-עולם: ועתה אנודה לכם בני וארצכם דרכי-צדק ודרכי חסם
 והראיתים לכם עוד השעם למען תרעו את-אשר בא: ועתה
 שמעו אלי בני ולכו בדרכי צדק ואל-תלכו בדרכי חסם כי כל-
 ההלכים בדרכי רשע לעולם יאבדו:

ספר כתוב ביד חנוך ונוכתב חנוך את-תורת החקמה הזאת
 במהללה בפני כל-אדם והשופטת את-כל-הארץן לכל-בני הישבים
 על-הארץן ולכל-ההרות הבאים אשר יעשו ישר ושלום: אל-נא
 תרנו רוחכם על-העטים כי הקדוש והגדול זמן ימים לקלן: והצדיק
 יקום משנתו ויעבר בדרכי-צדק וכל-דרכו ימחלכו יהנה בטוב
 ובחסד עולמים: וזמן את-הצדיק וזמן לו ישר עולמים וזמן לו
 שלטון והנה בטוב ובצדק והלך באור עולם: ואבד החסא בחשך
 עד-עולם ולא עוד נראה למן-היום ההוא לנצח:

ואחר-יכן הואיל חנוך להגיד מתוך הספרים: ויאמר חנוך
 על-בני-הצדק ועל-בחירי העולם ועל-נטע הישר אדבר אליכם
 בני אני חנוך ואודיעכם את-הדברים האלה כאשר נגלה אלי
 במראה השמים ואשר ידעתי מדברי מלאכי הקדוש ואשר למדתי
 מעל לחות השמים: ויחל חנוך להגיד מתוך הספר ויאמר אני
 נולדתי השביעי בשבוע הראשון בהיות עוד משפט וצדק: ואחרי
 יקום בשבוע השני רשע גדול ותרמית תצמח ואז יהנה זמן
 הראשון ואז ינצל האדם ובכלותו תגדל הרשעה וחק יעשה
 לחטאים: ואחר-יכן בשבוע השלישי בסופו אדם יבחר לנטע
 משפט-צדק ואחר-יכן יצא נטע הצדק לנצח: ואחר-יכן בשבוע
 הרביעי בסופו מראות הקדושים והצדיקים יראו וחק לדורי ררות:
 ואחר-יכן בשבוע החמישי בסופו בית-התפארת והמלכות יבנה
 עד-עולם: ואחר-יכן בשבוע הששי כל-החיים בו יקרו ולב כלם
 ירשיע מבלי חקמה ובו אדם יעלה ובסופו בית-המלכות ישרף
 באש וכל-זרע השרש הנבחר יפוז: ואחר-יכן בשבוע השביעי
 יקום דור תהפכות ורבים יהיו מעשיו וכל-מעשיו יהיו מעשי

י מהשבות: ובסומו יבחרו הצדיקים הנבחרים מנשע צדק העולם
 יא אשר תזמן להם שבשמים חקמת כל-בריות: כי מי מקל-בני
 האדם אשר יוכל לשמע את-קול הקדוש ולא יחרד ומי יוכל
 לחשב מחשבותיו ומי הוא אשר יוכל לעזן בקל-מעשי שמים:
 יב ומי הוא אשר יוכל לעזן בשמים ומי הוא אשר יוכל להבין את-
 בריאת השמים ולראות נפש או רוח ויוכל לדבר ועליהם] או לעלות
 יג ולראות את-קל-קצותיהם ולהבירם או לעשות קמוקם: ומי בקל-
 האנשים אשר יוכל לדעת מה רחב הארץ וארצה ואשר הראו
 יד לו את-מדת כל: הנש אדם אשר יוכל להשיג ארץ השמים ונבדקם
 ועל-מה נוסדו ומה-מספר הכוכבים ואיפה ינחו כל-המאורות:
 צד ועתה אמר לכם בני אהבו צדק ולכו בו כי דרכי הצדק
 ב ראויים לאחוז בהם ודרכי הרשע יכלו שתאם ואבדו: ולאנשים
 ידועים גדוד: יגלו דרכי החקם והנאות והם ירחקו מהם ולא ילכו
 ג בהם: ועתה אמר אני לכם הצדיקים אל-תלכו בדרך רשע ובדרך-
 ד מנות ואל-תקרבו אליהם שדתאבדו: ובקשתם ובתרתם לכם צדק
 ותיום נבחרים והלקתם בדרך שלום ותויתם והויתם מאשרים:
 ה ושמרתם את-דברי במחשבות לבבכם ואל-ימחו מעל לבבכם ונדעתם
 כי החטאים יסתו אנשים לעשות רע להקמה לכל-ימצא לה מקום
 ו וכל-עצה לא תחסר להם: אוי להם לבונים רשע ושמו תרמית
 ז יסודום] פי שתאם יקרמו ואין שלום להם: אוי לבונים בתיהם
 בבתא פי מקל-יסודותיהם יקרמו ובתרב יפלו והרבלשים זקב וקסח
 ח שתאם במשפט יאבדו: אוי לכם עשירים פי בטהתם בעשרכם
 ט ומעשרכם תסדרו פי לא-זכרתם את-העליון בימי עשרכם: עשיתם
 נבלה ורשע ונלבן] תהיו נבונים ליום שסודדם ויום חשך ויום הדין
 י הנדול: כן אני אומר לכם ומודיע לכם פי בוראכם ופילקם
 יא ולמסלתכם לא-יהי רחמים ובוראכם ישמח לאבדנכם: וצדיקוכם
 יהיו בימים ההם תוכחה לחטאים וקלרשעים:
 צה מי יתן עיני ענן-מים ואבקה עליכם ושפכתי עליכם בענן מים
 ב למען ינוח לי מיגון לבבי: מי נתן לכם לעשות חרפה ורשע הלא
 ג משפט יבוא עליכם החוטאים: אל-תיראו מפני החוטאים אתם
 הצדיקים כי ישוב אלני ונתנם בנדכם ועשיתם בהם משפט בחרפכם:

ד אוי לָקַם הַמְּשִׁילִים חֲרָמִים שְׂאִין לָהֶם הַתְּרָה רְפוּאָה תִּרְחַק מִכֶּם
 ה מִפְּנֵי חַטָּאתֵיכֶם: אוי לָקַם הַגּוֹמְלִים רָעָה לְשִׁכְנֵיכֶם כִּי כִמְעַשְׂיֵיכֶם
 ו תִּגְמְלוּ: אוי לָקַם עֲדֵי שִׁקָּר וְהַשׁוֹקְרִים עַל חַמָּס כִּי סִתְּאִם תִּאבְדּוּ:
 ז אוי לָקַם הַחוֹטְאִים עַל-רִדְדָתְכֶם צַדִּיקִים כִּי תִמְקְרוּ אֹתָם וְתִרְדְּפוּ
 קָעַד רָשַׁע וְקָבַד עֲלֵיכֶם עֲלוּ:

צו קווי צַדִּיקִים כִּי סִתְּאִם יֵאבְדּוּ הַחַטָּאִים מִפְּנֵיכֶם וְלָקַם יְהִי
 ב הַשְּׁלֵטוֹן עֲלֵיהֶם כְּחַטָּאתֵיכֶם: וּבְיוֹם מִצִּיּוֹת הַחַטָּאִים יִרְוּמוּ בְּנֵיכֶם
 וְעָלוּ בְּנִשְׁרִים וְהִגְבַּהֲתֶם מִדִּיּוֹת קִנְיָתְכֶם וְעֲלִיתֶם וּבְאֹתָם בְּמַחֲלוֹת
 ג הַאֲדָמָה וּבְנִקְרוֹת סִלְעֵי עוֹלָם בְּשִׁפְנִים אֶל-פְּנֵי הַרְשָׁעִים וּכְשִׁעִירִים
 ד וְיִלְלוּ בְּגִלְלָתְכֶם וּבְכוֹ: וְאֹתָם הַפְּבָלִים אֶל-תִּירְאוּ כִּי רְפוּאָה תִּהְיֶה
 לָכֶם וְאוֹר קִהִיר יֵאִיר לָכֶם וְקוֹל מְנוּחָה תִּשְׁמַעוּ מִן-הַשָּׁמַיִם: אוי
 ה לָכֶם חַטָּאִים כִּי עֲשָׂרְכֶם וְדָמָה אֶתְכֶם לְצַדִּיקִים אַךְ לָכֶם יוֹכִית
 ו לָכֶם כִּי חַטָּאִים אַתֶּם וְזֶה יַעֲדֵד נְגִדְכֶם לְזִכְרוֹן רַשְׁעֵתְכֶם: אוי לָכֶם
 ז הַאֲבָלִים חֶלֶב חֶטֶה וְעוֹ-שֶׁרֶשׁ הַמַּעֲזוֹן יִשְׁתּוּ וְאֶת-עֲגוּיִם תִּרְמִסוּ
 ח כִּלְחָתְכֶם: אוי לָכֶם הַשֵּׁתִים מַיִם (מִכָּל מְקוֹר) כִּי סִתְּאִם יָבֵא גְמוּלְכֶם
 ט וּבְלִיתֶם וּיִבְשְׁתֶּם כִּי עֲזַבְתֶּם מְקוֹר חַיִּים: אוי לָכֶם עֲשׂוּ רָשַׁע וְתִרְמִית
 ח וְגִדּוּסִים וְזָרוֹן יִהְיֶה נְגִדְכֶם לְרָעָה: אוי לָכֶם עֲרִיצִים הַמְדַבְּרִים
 ט צַדִּיקִים בְּכַחַם כִּי יוֹם מִסְּלַתְכֶם בָּא: בְּיָמִים הֵהֶם יָמִים רַבִּים וְשׂוֹבִים
 יָבֹאוּ לְצַדִּיקִים בְּיוֹם מִשְׁפָּטְכֶם:

צו הַאֲמִינוּ צַדִּיקִים כִּי הַחַטָּאִים יִהְיוּ לְחִרְפָּה וְאָבְדּוּ בְיוֹם (מִשְׁפָּט)
 ב הַרְשָׁע: יְדוּעַ יְהִי לָכֶם כִּי הַעֲלִיּוֹן יִזְכֵּר לְהַשְׁמִידְכֶם וּמִלְאָכֵי שָׁמַיִם
 ג יִשְׁמְחוּ לְמִסְּלַתְכֶם: מַה-תַּעֲשׂוּ חַטָּאִים וְאָנָּה תִּנוּסוּן בְּיוֹם הַמִּשְׁפָּט
 ד כְּשִׁמְעַכֶּם קוֹל תִּסְלַת הַצַּדִּיקִים: אַתֶּם תִּהְיוּ כְמוֹתֶם אֲשֶׁר נְגִדְם
 ה תַּעֲדִיד זֹאת חֲבֵרִים הֵייתֶם לְחַטָּאִים: וּבְיָמִים הֵהֶם תָּבֵא תִּסְלַת
 ו הַצַּדִּיקִים אֶל-אֲדָנָי וְלָכֶם יָבֹאוּ יָמֵי מִשְׁפָּטְכֶם: וְכִלְדִּבְרֵי רַשְׁעֵתְכֶם
 ז יִקְרְאוּ לְפָנַי הַגָּדוֹל הַקְּדוֹשׁ וּפְנֵיכֶם יִחַפוּ וְהוּא יִנְרָה כָּל-מַעֲשֵׂה
 ח נוֹסֵד בְּרָשָׁע: אוי לָכֶם חַטָּאִים אֲשֶׁר בָּיִם וּבִיבְשָׁה כִּי רָעָה סִקְדַּתְכֶם
 ט נְגִדְכֶם: אוי לָכֶם הַאוֹצְרִים כֶּסֶף וְזָהָב בְּלֹא-אֲדָק וְאוֹמְרִים עֲשֵׂה
 עֲשֶׂרנוּ וְיִהְיֶה לָנוּ רְכוּשׁ וְנִאֲצֵר כָּל אֲשֶׁר חִסְצָנוּ: וְעַתָּה נַעֲשֵׂה כָּכֵל
 אֲשֶׁר יִזְמְנוּ כִּי אֲצַרְנוּ כֶּסֶף וְאֲצַרְתִּינוּ מִלְּאִים כְּמוֹ מַיִם וְרַבִּים

וכשעירים. בכושי צדנת (=سيدة בערבית). - ועז-שרש המעין. כך בכושי.
 לפי Ch יש להגיה: ויין במנרקים ישתו. - (מכל מקור). בכושי: בכל עת. -

י חורש-אדמה בקמינו: אכן כמים ימסו שקריכם פי עשרכם לא יקום ומהרה יעלה מקם פי אספתם את-כל-אלה ברשע והייתם לקללה רבה:

צח ועתה הנני נשבע לכם החכמים והבסילים פי רבות תראו
ב על-הארץ: וען אתם הנקרים תשימו עליכם עדוים יומר מדהנשים
ג ורקמה יומר מן-הבתולות במלכות ובגדל ובשלטון ובקסא ובנהב
ד ובארנמן ובזהר ובאכל כמים ישככו: ועל-כן אין בכם תורה ורקמה
ו על-כן יאבדו עם-עשרם נחר עם-כל-תסארתם וקבוצם וקחשה
ז ובהרג ובקני גדול תשלבנה נשמותיהם אל-תנור אש: נשבעתי
ח לכם חטאים פי קהר אשר לא-יהנה לעבד וכנבצה לא-תהנה
ט שפחת וקרת פן החטא לא-נשלח על-הארץ וקהאדם בנששו
י קרא אתו ובקללה רבה יהנה כל-עושהו: ועקרות לא-נתנה לאשה
יא פי אם-בגלל מעשי נדיה תמות בלי בנים: נשבעתי לכם חטאים
יב בקדוש הגדול פי כל-מעשיכם הרעים גלויים בשמים וממעשה
יג לחצכם לא קסה ולא נסתר דבר: ואל-תדמו בנששכם ואל-תאמרו
יד בלבבכם פי לא-יודעתם ולא ראייתם פי כל-חטא נקתב יום יום
יז בשמים לפני העליון: וידעתם מעתה פי כל-לחצכם אשר תלחצו
יח נקתב יום יום עד-יום דינקם: אוי לכם האוילים פי באנלחכם
יט תאבדו ואתם חוטאים לחכמים וטוב לא-יהנה לכם: ועתה תדעו
כא פי נכונים אתם ליום אכדון ולכן אל-תקוו לחיות אתם החטאים
כב פי אם-תחלפו ומתם פי לא-יודעתם כל-כפר פי נכונים אתם ליום-
כג הדין הגדול ליום מצוקה וקחשה גדולה לנששומיכם: אוי לכם
כד ערלי-לב עושי-רע ואבלי-רדם מאין לכם לאכל דברים טובים
כה ולשחות ולשבע מכל-הדברים הטובים אשר שם אדני העליון על-
כז הארץ לרב לא יהי שלום לכם: אוי לכם אהבי מעשי רשע
כח מאזן תקוו לטוב לכם דעו פי בידי הצדיקים תנמנו והם יערפוקם
כט והמיתוקם ולא ירחמו עליכם: אוי לכם השמחים במצוקת הצדיקים
ל פי כל-קבר לא יקרה לכם: אוי לכם השמים לאל דברי הצדיקים
לא פי לא-תהי לכם כל-תקנה בתוים: אוי לכם פתבי שקר ודברי
לב רשע פי וכתבו שקריהם למען ישמעו אליהם אנשים ופעלי רשע
לז לשכנם: לא יהי להם שלום אך שתאם מות ומותון:

ואזי לָכֶם עֲשֵׂי-רָשָׁע וּמִתְּפָאֲרִים בְּדַבְרֵי שִׁקְרָה וּמִכְבָּדִים [אוֹתָם] צט
 אֲבָד תֵּאבְדוּ וְתִנִּי אֲשֶׁר לֹא יְהִי לָכֶם: אוֹזִי לָהֶם הַחֲסִידִים וְדַבְרֵי- ב
 יִשְׂרָאֵל וְעַבְרִים תּוֹרַת עוֹלָם וְעוֹשִׂים נִפְשָׁם אֶת אֲשֶׁר לֹא-יְהִי לַחֲטָאִים ג
 בְּרַגְלָיִם יִרְמָסוּ עַל-הָאָרֶץ: בְּיָמִים הָהֵם הַבּוֹנוֹ צַדִּיקִים לָשֵׂאת אֶת- ד
 תְּפִלוֹתֵיכֶם וְלִשְׁמֹן לְעֵדָה לִפְנֵי הַמַּלְאָכִים לְמַעַן יִשְׁימוּ עֵינֵי הַחֲטָאִים
 לְזַכְרוֹן לִפְנֵי הַעֲלִיּוֹן: וּבְיָמִים הָהֵם יִתְעוֹרְרוּ הַעַמִּים וּמִשְׁפָּחוֹת הַלְאָמִים
 יִקּוּמוּ בַיּוֹם הַבְּלִיּוֹן: וּבְיָמִים הָהֵם יִצְאוּ הַשְּׂדוּדִים וְיִטְרְפוּ אֶת- ה
 יְלָדֵיהֶם וְעַבְבוּם וְיַלְדִּיהֶם יֵאבְדוּ עַל-יָדָם וְאֶת-עוֹלְלֵיהֶם יוֹנְקוּ שְׂדִים ו
 יַעֲזְבוּ וְלֹא יִשׁוּבוּ אֲלֵיהֶם וְעַל-אֹהֲבֵיהֶם לֹא יִרְחַמוּ: וְגַם-נִשְׁבַּעְתִּי ז
 לָכֶם חֲטָאִים כִּי עוֹן נִכּוֹן לַיּוֹם שִׁפְךָ דָּמִים בְּלִי הַסְּנוֹת: וְהַמְשַׁתְּמוּם
 לְאֲבָנִים וְעוֹשִׂים פְּסִילֵי זָהָב וְכֶסֶף וְעֵץ וְחֹמֶר וְהַמְשַׁתְּמוּם לְרוּחוֹת
 רְעוֹת וְלַשְּׂדִים וְלְכָל-אֱלִילִים כִּלְאֵי דָעַת לֹא יִמָּצְאוּ כָל-תְּשׁוּעָה
 מֵהֶם: וְהַרְשִׁיעוּ בְּאֵלֹת לָכֶם וְעִינֵיהֶם תִּתְעַרְבֶנָּה בַּסֶּחֶר לָכֶם וּבְכַמְרֵי אֹת
 חֲלוֹמוֹתֵיהֶם: בְּאֵלֶּה יִרְשִׁיעוּ וּפְחָדוּ כִּי כָל-מַעֲשֵׂיהֶם עָשׂוּ בְּשִׁקְרָה ט
 וַיִּשְׁתַּחֲווּ לְאֲזָן לְבֹן בְּהֵרַח עֵינֵי יֵאבְדוּ: וּבְיָמִים הָהֵם אֲשֶׁרֵי כָל-לֶקְחֵי י
 דַּבְרֵי חֲכָמָה וּמִבְּיָנַיִם כָּהֵם וְשִׁמְרִים דַּרְכֵי עֲלִיּוֹן וְהוֹלְכִים בְּדַרְךְ
 אֲדָקוּ וְאֵינָם מִרְשִׁיעִים עִם-הַרְשָׁעִים כִּי הֵם יִנְשָׁעוּ: אוֹזִי לָכֶם מִסִּיבֵי יא
 רַע בֵּין שְׂכֵנֵיכֶם כִּי בִשְׂאוֹל תּוֹמַתּוּ: אוֹזִי לָכֶם עֲשֵׂי מַדּוֹת תַּרְמִית יב
 וְשִׁקְרָה וְיִעֲצֵי [וְרַעוּ] עַל-הָאָרֶץ כִּי כִזָּה יִסּוּפוּ: אוֹזִי לָכֶם בּוֹנֵי בַתֵּיהֶם יג
 כְּעַמֶּל אֲחֵרִים וְכָל-חֹמֶר בְּנִינָם לְבָנִים וְאֲבָנִים שֶׁל חֶטָּא אָמַר אֲנִי
 לָכֶם לֹא-יְהִי שְׁלוֹם לָכֶם: אוֹזִי לָהֶם עֲזָבֵי הַמֶּדָּה וְנִחַלַת עוֹלָם יד
 מֵאֲבוֹתֵיהֶם וְנִשְׁוֹתֵיהֶם דָּבְקוּ בְּאֱלִילִים כִּי לֹא-תְהִי לָהֶם מְנוּחָה:
 אוֹזִי לָהֶם עֲשֵׂי-רָשָׁע וְעוֹרֵר-חֶמֶס וְהַרְגֵי-שְׂכֵנֵיהֶם עַד-יּוֹם הַדִּין הַגָּדוֹל: טו
 כִּי הוּא יוֹרִיד אֶת-קִבּוּרְכֶם וְהִבִּיא כָאֵב אֶל-לִבְכֶם וְהֵעִיר אֶת-חֶרְוֹן טז
 אִפּוֹ וְהִשְׁמִידְכֶם כְּלָכֶם בְּחֶרֶב וְכָל-הַקְּדוֹשִׁים וְהַצַּדִּיקִים יִנְקְרוּ אֶת-
 חֲטָאֵתֵיכֶם:

וּבְיָמִים הָהֵם יִתְרַגְּוּ אֲבוֹת וּבְנֵיהֶם בְּמִקּוֹם אֶחָד וְאֲחֵים יִפְלוּ ק
 יַחַד עַד-אֲשֶׁר יִשְׁטָפוּ נְחָלִים מִדָּמָם: כִּי אִישׁ לֹא-יִמְנַע אֶת-יָדוֹ ב
 מִהְמִית אֶת-בְּנָיו וְאֶת-בְּנֵי בְנָיו וְהַחֲטָא לֹא-יִמְנַע אֶת-יָדוֹ מֵאֲחֵיו ג
 הַנִּקְבָּד מַעֲלוֹת הַשָּׂמֶשׁ וְעַד-בּוֹאוֹ יְמִיתוּ אִישׁ אֶת-אֲחֵיו: וְהַפּוֹם עַד- ד
 צְנוּאר יִחַצֶּה בְּדַמֵי הַחֲטָאִים וְהַעֲגִלָּה עַד-נִבְהָה תִּטְבָּע: בְּיָמִים הָהֵם

ג' רדו המלאכים אל-מקמות הסתר ואסמו יתרו למקום אהר את-
 מורידו החסא והעליון יקום ביום הדין לעשות דין גדול בחסאים:
 ה ועל-קל-הצדיקים והקדושים יסקיד שומרים מתוך-מלאכי הקדש
 לשמדם בקבת-עין עד-שומו קץ לקל-רשע וחסא ואם-גם-יישנו
 ו הצדיקים שנה כבירה לא יסחרו: ויני הארץ יראו את-החכמים
 בבחנותם והבינו את-דברי הספר הזה והפירו פי עשרם לא-יוכל
 ז להצילם במהפכת חטאתיהם: אוי לכם חסאים ביום מצוקה גדולה
 ח מעני-הצדיקים ושרפיהם באש פי גמול מעשיכם יעשה לכם: אוי
 לכם עקשיר-לב השוקדים לעשות רשע פחד יבא עליכם ואיש לא
 ט יעזר לכם: אוי לכם חסאים מדברי סיכם וממעשי ידיכם אשר
 י' עשיתם רשעתכם בלהבת אש נושבת תשרפו: ודעו פי מן-המלאכים
 יא ידרש את-מעשיכם בשמים מן-השמש ומן-הירח ומן-הכוכבים על-
 חטאתיכם בעד עשותכם על-הארץ משפט בצדיקים: והעיד בקם
 יב בל-עין נאד ושל ומקור פי קלם ימנעו בגללכם מרדת עליכם והם
 יג את-עונותיכם יסקרו: ועתה הביאו שי אל-המקור פי לא ימנע
 מרדת עליכם ואל-הטל למען ירד על-קבלו זהב וקסף מאתכם:
 יד וכאשר ירדו עליכם הקסור והשלג בקרתם וכל-סופות שלג בקל-
 מכותיהן בימים ההם לא תוכלו לעמד בקניהן:
 קא בני השמים התבוננו אל-השמים וכל-מעשה העליון ויראתם
 ב מסגיו ואל-תברעו לסגיו: אם יסגר את-חלונות השמים ועצר את-
 ג המקור ואת-הטל מרדת בגללכם על-הארץ מה-תעשו: ואם-ישלח
 ד את-זעמו עליכם בגלל מעשיכם לא-תוכלו לקרא אליו פי דברתם
 ד דברי נאנה ובוז נגד צדקו לא יהי שלום לכם: הלא תראו מלחי
 ה האניות בנוע אניותיהם מסני הנלים והן מסערות ברוחות והם
 ח בצנה גדולה: ולכן ייראו שן-יבד בלהונם וטובם אתם אל-הים
 ו פי טובות לא ינבא להם לבם פי הים יבלעם ואבדו בתוכו: הלא
 ז הים בלו וכל-מימיו וכל-תנועתו מעשה העליון הם והלא הוא
 עשה חק למעשיו ושם חול גבול-לו: ומגעתו יירא ויבש וכל-

ק ו יבני הארץ. כוונתו לעמי הארץ העשירים. - בכושי שיעור הכתוב: ובעת יראו
 אנשי החכמה והבינו בני הארץ את כל דברי הספר הזה והכירו כי עשרם... -
 קא בני השמים. באירוניה הוא מכנה כך לאותם בני הארץ (השוה ק' ו) הרשעים
 ד והחסאים שבהם הוא נלחם. - מ לחי. הגהת יוסף הלוי, במקום פלגי שבכושי. -

דנתו תמות וכל אשר בו ואתם החטאים אשר על הארץ לא-
 תיראו מסניו: הלא הוא עשה את השמים ואת הארץ וכל אשר
 בהם מי נתן דעת ובינה לכל מתנועע על הארץ ובנים: הלא ייראו
 מלחי האניות את הים והחטאים לא ייראו את העליון:

בנים הים באשר ישלח עליכם אש נוראה אנה תנוסון

ואיפה תושעו וכאשר ישלח את דברו נגדכם הלא תבהלו ותסחדו:

וכל המארות יבהלו בסחד גדול וכל הארץ תבהל ורעה וחתה:

וכל המלאכים ומלאו את שקדנתם ובקשו להסתר מפני הכבוד

הגדול ובני הארץ ירעדו ויחילו ואתם החטאים תקבלו לעולם

ולא יהי שלום לכם: ואתן נשמות הצדיקים אלה יראנה וקיו אתם

אשר מתם בצדק: ואל תעצבו אם נשקם לשאול נרדה בגונן ואם

בחיובם בשרכם לא תראה בשוכה קראוי לשובכם וחיבתם ליום

משפט החטאים וליום קבלה ותוכחה: ואמרו מותכם יאמרו עליכם

החטאים כמותנו אנו מתו הצדיקים ומה שבר וקבלו הם בעד

מעשיהם: הלא כמונו מתו גם הם בגונן ובחשך ומה יתרון להם

עלינו מעטה נשתינו: ומה יקבלו ומה יראו לעולם הנה מתו גם-

המה ומעטה ער נצח לא יראו אור: אמר אני לכם חטאים רבי-

לכם לאכל ולשתות ולחמם ולחמא ולהקשים אנשים עירמים ולצפר

עשר ולראות ימים טובים: הראיתם את הצדיקים מה אחריתם

כל חמם לא נמצא בהם ער מותם: ויאבדו ויהיו כלא היו ונשמותיהם

בגונן שאול תרדנה:

ועתה נשבעתי לכם הצדיקים בכבוד הגדול והמפאָר והכבוד

ובעו מלכותו ונגדלו נשבעתי לכם: ורעתי רז וקראתי לחות השמים

וראיתי בספרים הקדושים ומצאתי כתוב בהם ותקוק עליהם: כי

כל טוב ושמחה ותפארת נכונו להם ורשומים לנשמות המתים

בצדק וכי רב טובה נתתם לכם חלה עמלכם ורב חלקכם מחלק

החיים: ונשמותיכם אתם המתים בצדק תחנינה ותשמחנה ותגלנה

ונשמותיהם לא תאבדנה וזכרונם לא יסוף מלפני הגדול לכל-

ירות העולם ועתה אל יסחדו מתרפתם: אוי לכם המתים חטאים

כמותכם בכבוד חטאיכם והדומים לכם יאמרו עליכם מאשרים

החטאים הם ראו כל ימיהם: ועתה מתו באשר ובעשר ולא ראו

צָרָה וְרָצַח בְּחַיֵּיהֶם וּמָוֹתוֹ בְּכַבּוּד וּמִשְׁפָּט לֹא-נִעְשָׂה כִּהְיֶה בְּחַיֵּיהֶם:
 ז וַיִּדְעֶתֶם כִּי נִשְׁוֹמְתֵיהֶם שְׂאוֹל תּוֹרְדָנָה וְאִמְלָלִים יִהְיוּ בְּמִצְוֹתֵיכֶם
 ח הַגְּדוּלָּה: וּבְחַשְׁבָּה וּבְזִמְיוֹם וּבְלִהְבֵּה בּוֹעֶרֶת אֲשֶׁר שָׁם מִשְׁפָּט גְּדוֹל
 ט תִּבְאֵנָה נִשְׁוֹמְתֵיכֶם וְהַמִּשְׁפָּט הַגְּדוֹל יִהְיֶה לְכַל־דְּרוֹת הָעוֹלָם אוֹי לָכֶם
 י כִּי לֹא-יִהְיֶה שְׁלוֹם לָכֶם: אֶל-תֹּאמְרוּ עַל-הַצְּדִיקִים וְהַטּוֹבִים אֲשֶׁר
 יא בְּחַיִּים בְּיָמֵי מִצְוֹתֵיכֶם הִרְבֵּה עָמְלָנוּ וְכַל-צַעַר רָאינו וְרָעָה רַבָּה
 יב מִצְּאֵתָנוּ וְאֶבְלַתָּנוּ וּמַעֲשִׂים הֵינּוּ וְרוּחַנוּ קָצְרָה: וְנִכְרַתְנוּ וְלֹא מִצְּאֵנוּ
 יג עוֹר לָנוּ בְּאֶמֶר וּבְכַל-דְּבָר עָנִינוּ וְנִכְחַדְנוּ וְלֹא קוּיֵנוּ לְרֹאוֹת חַיִּים
 יד מַיּוֹם לַיּוֹם: קוּיֵנוּ לְהַיּוֹת הָרָאשׁ וְנִהְיִי הַנֹּכַח רַב־ת עָמְלָנוּ וְלֹא הִנֵּה
 יו לָנוּ שָׂכָר בְּעָמְלָנוּ וְנִהְיִי מֵאֲקָל לַחֲטָאִים וְלַחֲוִמָּסִים וְהֵם הַכְּבִידוּ אֶת-
 יז עַלְמֵי עֲלֵינוּ: הֵם מְשַׁלְּנוּ בָנוּ הַשְּׂנְאִים אוֹתָנוּ וַיִּכְוָנוּ וְלִסְנֵי שְׂנְאֵינוּ
 יח בְּפִסְגּוֹ אֶת-עַרְפָּנוּ וְהֵם לֹא רַחֲמוּ עֲלֵינוּ: בְּקִשְׁנוּ לְלֶכֶת מֵאַתָּם לְהַמְלִט
 יט וְלָנוּחַ וְלֹא מִצְּאֵנוּ מָנוּחַ לְהַמְלִט מֵהֶם: וּבְרִיבֵם צָעַקְנוּ אֶל-הַמּוֹשְׁלִים
 כ בְּמִצְוֹתֵיכֶם וְשׁוֹעֲנוּ נֶגֶד הַבּוֹלְעִים אוֹתָנוּ וְהֵם לֹא-רָאוּ צַעַקְתָּנוּ וְלֹא
 כא שָׁמְעוּ קוֹלָנוּ: וְהֵם עָזְרוּ לַחֲוִמָּסִים וְלַבּוֹלְעִים אוֹתָנוּ וְלֹא-אֲשֶׁר הִמְעִיטוּנוּ
 כב וְהֵם הִסְתִּירוּ אֶת-חַמְסָם וְלֹא הִסְתִּירוּ מִעֲלֵינוּ אֶת-עַל־הַבּוֹלְעִים אוֹתָנוּ
 כג וַיִּזְכְּנוּ וַיִּמְיָתְנוּ וַיִּסְתִּירוּ אֶת-דַּבְּרָתְכֶם וְלֹא יָזְכְּרוּ כִּי הָרִימוּ אֶת-יְדֵיהֶם
 כד נִגְדְּנוּ:

קד גִּשְׁבַּעְתִּי לָכֶם כִּי הַמְלָאכִים וַיִּכְרֹוּכֶם לְטוֹבָה בְּשָׂמַיִם לִסְנֵי
 כ הַכְּבוֹד הַגְּדוֹל וּשְׁמוֹתֵיכֶם כְּתוֹבִים לִסְנֵי הַכְּבוֹד הַגְּדוֹל: קוּי כִּי
 כו לִסְנֵים הַיּוֹתֶם עֲצוּבִים בְּצָרָה וּבְעָנִי וְעַתָּה תִּזְהַירוּ כְּמֵאוֹת שָׂמַיִם
 כז תִּזְהַירוּ וְתִרְאוּ וְשַׁעֲרֵי שָׂמַיִם יִשְׁתַּחוּ לָכֶם: וּבְזַעַקְכֶם וְעַקְתִּי מִשְׁפָּט
 כח יוֹסִיעַ לָכֶם כִּי כָל-מִצְוֹתֵיכֶם תִּבּוֹא עַל-הַמּוֹשְׁלִים וְעַל-כָּל-אֲשֶׁר
 כט עָזְרוּ לַחֲוִמָּיִכֶם: קוּי וְאֵל תִּשְׁעוּבוּ אֶת-יִתְּוֹתֵיכֶם כִּי שִׂמְחָה גְּדוּלָּה
 ל הַתְּהִי לָכֶם כְּשִׂמְחַת[מְלָאכֵי שָׂמַיִם: מֵהַ-עֲלִיכֶם לַעֲשׂוֹת עֲלִיכֶם
 לו לֹא לְהִתְבַּא בְּיוֹם הַדִּין הַגְּדוֹל וְלֹא תִמְצְאוּ כְּחַטָּאִים וּמִשְׁפָּט עוֹלָם
 לז יִרְחַק מִכֶּם לְכַל־דְּרוֹת הָעוֹלָם: וְעַתָּה אֶל-תִּירְאוּ צְדִיקִים בְּרֹאוֹתֵיכֶם
 לח אֶת-הַחַטָּאִים עוֹשִׂים חֵיל וּמִצְּלִיחִים בְּדַרְכֵיהֶם אֶל-תִּתְחַבְּרוּ אֲלֵיהֶם
 לט כִּי אִם-תִּתְרַחֲקוּ מִחַמְסָם כִּי אַתֶּם תִּתְחַבְּרוּ אֶל-צַבָּאוֹת הַשָּׂמַיִם: וְאִם-
 מ תֹּאמְרוּ אַתֶּם הַחַטָּאִים כָּל-חַטָּאֵינוּ לֹא יִדְרָשׁוּ וְלֹא יִקְתְּבוּ בְּכַל-זֹאת
 מא חַטָּאֵיכֶם נִכְתְּבִים יוֹם יוֹם: וְעַתָּה הִרְאִיתִי לָכֶם כִּי אוֹר וְחֹשֶׁךְ יוֹם

ט וְלִלְהָ נִרְאוּ אֶת-קַל-חַטָּאֵיכֶם: אֶל-תִּרְשָׁעוּ בְלִבְכֶם וְאֶל-תִּשְׁקְרוּ וְאֶל-תִּמְדוּמְמוּ
 י תִּפְטְוּ דַבְּרֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶל-תִּבְחִישׁוּ דַבְּרֵי הַקְּדוֹשׁ הַגָּדוֹל וְאֶל-תִּרְוַמְמוּ
 י אֶת-אֲלֵלֵיכֶם כִּי כָל-שִׁקְרְכֶם וְכָל-רְשָׁעֵתְכֶם לֹא לַצְּדָקָה יְהִיוּ לָכֶם
 יא כִּי אִם-לְחַטָּאָה גְּדוֹלָה: וְעַתָּה יְדַעְתִּי אֶת-חַסְדֵּי הַזֶּה כִּי חַטָּאִים
 יב וְשָׁנֹה הַרְבֵּה וְנִפְטְוּ דַבְּרֵי-יִשְׂרָאֵל וַיְדַבְּרוּ דַבְּרֵי רָשָׁע וַיִּשְׁקְרוּ וַיַּעֲשׂוּ
 יג מַעֲשִׂים גְּדוֹלִים וַיִּבְחָבוּ חֲסָדִים עַל-דַּבְּרֵיהֶם: אָכֵן כֹּאֲשֶׁר יִבְחָבוּ
 יד כֹּאֲמוּנָה אֶת-קַל-דַּבְּרֵי בְלִשְׁנוֹתֵיהֶם וְלֹא יִשְׁנוּ וְלֹא יִחַסְרוּ מִדַּבְּרֵי
 יו כִּי אִם-יִבְחָבוּ כֹּאֲמוּנָה אֶת-קַל-אֲשֶׁר הַעֲוִדוֹתַי כִּרְאשׁוֹנָה עֲלֵיהֶם:
 יז אֲזִי יְדַעְתִּי סוּר אַחֵר כִּי חֲסָדִים יִגְתְּנוּ לַצְּדִיקִים וְלַחֲקָמִים לַהֲיוֹת
 יח לְשִׁמְחָה וְלִישְׂרָאֵל וְלַחֲקָמָה רַבָּה: וְלָהֶם יִגְתְּנוּ הַחֲסָדִים וְהֵם יֵאֱמִינוּ
 יט בָּהֶם וַיִּשְׂמְחוּ עֲלֵיהֶם וְאֲזִי קָל-הַצְּדִיקִים אֲשֶׁר לְמַדּוּ בָהֶם אֶת-
 קה קַל-דַּרְכֵי הַיִּשְׂרָאֵל יִבְאוּ עַל-שִׁקְרְכֶם:

קה בַּיָּמִים הָהֵם אָמַר אֲדֹנָי לִקְרֹא וּלְהַעֲדִיר בְּבִנֵי הָאָרֶץ עַל-
 ב חֲקֻמָּתָם הַרְאוּנִי לָהֶם כִּי אַתֶּם מַנְהִילֵיהֶם וּשְׁכַרְכֶם עַל-קַל-הָאָרֶץ:
 ג וְאֲדֹנָי וּבְנֵי נֶתַחֲבַר אַתֶּם לְעוֹלָם בְּדַרְכֵי-יִשְׂרָאֵל בְּחַטֵּיהֶם שְׁלוֹם יְהִי
 ד לָכֶם שִׂמְחוּ בְנֵי הַיִּשְׂרָאֵל אָמֵן:

קו וְאַחֵר יָמִים נָשָׂא מִתּוֹשְׁלַח בְּנֵי אִשָּׁה לְבָנֵי לְמֶדֶד וַתַּהַר לֹו
 ג וַתֵּלֶד בֶּן: וּבָשָׂרוּ הָיָה לְבֶן כְּשִׁלְג וְאֵלֶם כְּסִרְחַ שׁוֹשָׁן וּשְׁעַר רֹאשׁוֹ
 ד וַיִּקְרָצוּתָיו כְּצִמְרֵי אַחֵר וְעֵינָיו יְסוֹת וּבִשְׁקָחוּ אֶת-עֵינָיו הָאִיר אֶת-קַל-
 ה הַבַּיִת כְּשִׁמְשׁ וְכָל-הַבָּיִת הָיָה מְאִיר מְאֹד: וַיָּקָם בְּיַדִּי הַמְּיַלְדָּת
 וַיִּסְמַח אֶת-פִּי וַיְדַבֵּר אֶל-אֲדֹנָי הַצְּדִיק: וְלִמְדָה אָבִיו יִרְאֵ מִסְגָּו וַיִּנָּם
 וַיִּבְאֵ אֶל-מִתּוֹשְׁלַח אָבִיו: וַיֹּאמֶר אֵלָיו בֶּן מִיֹּדֶד נִלְדָה לִּי מִשְׁגָּה
 ז וְאֵינֶנּוּ כְּאֲדָם וְהוּא דוֹמָה לְבָנֵי אֱלֹהִים כְּשִׁמְשׁ וּבְרִיתוֹ מִשְׁגָּה וְאֵינֶנּוּ
 ח דוֹמָה אֵלֵינוּ וְעֵינָיו כְּקַרְנֵי הַשֶּׁמֶשׁ וְסַגִּי מְאִירִים: וְנִרְאָה לִּי שֶׁהוּא
 ט אֵינוּ מִמֶּנִּי כִּי אִם-מִן-הַמַּלְאָכִים וַאֲיִרָא שְׂדֵי-יְהִיָּה אֹת בְּגִמְיוֹ עַל-
 י הָאָרֶץ: וְעַתָּה אֲבַקֵּשׁ מִמֶּדֶד אָבִי וְאֶת-חַסְדֵּי לְסַגִּיָּה כִּי תֵלֶד אֶל-חַנוּךְ
 יא אָבִינוּ וַיְדַעַת מִמֶּנּוּ אֶת-הָאֱמֶת כִּי עַם-הַמַּלְאָכִים שְׁבָתוּ: וַיְהִי כְּשִׁמְעַ
 יב מִתּוֹשְׁלַח אֶת-דַּבְּרֵי בְנוֹ וַיִּבְאֵ אֵלָי אֶל-קִצּוֹת הָאָרֶץ וַאֲבֹא אֵלָיו

קה ב ואני ובני בכושי: כי והרבה ויזין עבריות יש שהן נמסרות ציי המתרגמים לפי המשך שהיה נראה להם. ונראה שבעל הספר לענין אבטוביוגרפי נתכוון: באותם הימים אף הוא ובנו יצטרפו אל הצדיקים והישרים. -

וַאֲמַר אֵלָיו הֲגִנִי בְנֵי לֵמָּה בָּאתָ אֵלָי: וַיַּעַן וַיֹּאמֶר בְּשֵׂאלָה גְדוּלָּה
 בָּאתִי אֵלֶיךָ וּמִסְגֵי מִרְאָה קָשָׁה קָרַבְתִּי: וְעַתָּה אָבִי שָׁמַעֲנִי לְלַמֵּד
 בְּנֵי נוֹלָד בֶּן אֲשֶׁר אֵין הוֹמָה לוֹ וּבְרִיתוֹ אֵינְנָה בְּכַרְתֵּת אִישׁ וּמִרְאֵהוּ
 לָבֶן מִשְׁלֵג וְאֶרֶם מִסְרַח שׁוֹשָׁן וְשֹׁעַר רֵאשׁוֹ לָבֶן מִצְמַר צֶחֶר וְעֵינָיו
 בְּקַרְנֵי הַשָּׁמַשׁ וּכְאֲשֶׁר סָקַח אֶת-עֵינָיו הַאִיר כְּלִי-בָּיִת: וַיָּקָם בְּיַדִּי
 הַמְּיֻלָּדֶת וַיִּסְתַּח אֶת-פָּנָיו וַיִּקְרַךְ אֶת-אֲדָוֶן הַשָּׁמַיִם: וְלִמָּד אָבִיו סָחַד
 וַיָּקָם אֵלָי וְלֹא יָאֲמִין כִּי הוּא מִמֶּנּוּ רַקְדְּהוּא בְּדַמּוֹת מִלְּאֲכֵי שָׁמַיִם
 וְעַתָּה בָּאתִי אֵלֶיךָ לְמַעַן תּוֹדִיעֵנִי אֶת-הָאֱמֶת: וְאַעַן אֲנִי חֲנוּךְ וַאֲמַר
 אֵלָיו אֲדַגֵּי עוֹשֶׂה חֲדָשָׁה עַל-הָאָרֶץ וְאַנִּי בָּבֶר רְאִיתִי זֹאת בְּמִרְאֵה
 וְאוֹדִיעָה כִּי בִימֵי גֵרָד אָבִי עָבְרוּ (מִלְּאֲכֵי) מִמִּלְּאֲכֵי הַשָּׁמַיִם אֶת-
 דְּבַר אֲדָנִי: וַיִּחְסְאוּ וַיַּעֲבְרוּ חֵק וַיִּדְבְּקוּ בְּנָשִׁים וַיִּחְסְאוּ אִתָּן וַיִּשְׂאוּ
 מִהֶן וַיִּוִּלְדוּ מִהֶן בָּנִים: וַיִּוִּלְדוּ עַל-הָאָרֶץ גְּבוּרִים לֹא בָרוּם כִּי
 אִם-בְּבִשָׁר וּמִשְׁמַט גְּדוּל יִהְיֶה עַל-הָאָרֶץ וְהָאָרֶץ תִּשְׁתַּבֵּר מִכָּל-סַמְאָה:
 [טז] וּכְלִיזֹן גְּדוּל יָבֹא עַל-כָּל-הָאָרֶץ וְהִנֵּה מִבּוֹל וּכְלִיזֹן גְּדוּל שָׁנָה אֶתָּה:
 [טז] וְהֵבֶן הָיָה הַנוֹלָד לָכֶם יִשְׂאֵר עַל-הָאָרֶץ וּשְׁלֹשֶׁת בָּנָיו וַיִּמְלְטוּ אֹתוֹ
 י"ח וּכְאֲשֶׁר יִגְדַע כָּל-אֲדָם אֲשֶׁר עַל-הָאָרֶץ הוּא וּבָנָיו וַיִּמְלְטוּ: וְעַתָּה
 הוֹדַע לְלִמָּד בְּנֵה כִּי הַנוֹלָד הוּא בְּנֵו בָּאֱמֶת וְקִרְאתָ שְׁמוֹ נֵחַ כִּי
 הוּא יִשְׂאֵר לָכֶם וְהוּא וּבָנָיו וַיִּמְלְטוּ מִדְּהַכְּלִיזֹן אֲשֶׁר יָבֹא עַל-הָאָרֶץ
 יט עַל-כָּל-הַחֲסוּא וְעַל-כָּל-הַחֲקָם אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה עַל-הָאָרֶץ בְּיָמָיו: וְאַחֲרָי-
 כֵּן יִרְבֵּ הַחֲקָם עַל-הָאָרֶץ מֵאֲשֶׁר נַעֲשֶׂה בְּרֵאשׁוֹנָה כִּי יִדְעַתִּי מִסְתַּרִי
 הַקְּדוֹשִׁים כִּי הוּא הָאֲדָוֶן הַרְאֵנִי וְהוֹדִיעֵנִי וְאֶקְרָא אוֹתָם בְּלַחֹת הַשָּׁמַיִם:
 קז וְאַרְא כְּתוּב עֲלֵיהֶם כִּי מַדוּר לְדוֹר יִחְסְאוּ עַד אֲשֶׁר יָקוּם
 דוֹר אָדָם וְהַרְשָׁעָה תִּקְלָה וְהַחֲסוּא יַעֲבֵר מִדְּהַכְּלִיזֹן וּכְלִי-טוֹב יָבֹא
 ב עֲלֵיהֶ: וְעַתָּה בְּנֵי לֵךְ וְהוֹדַעְתָּ אֶל-לִמָּד בְּנֵה כִּי הֵבֶן אֲשֶׁר נוֹלָד
 ג הוּא בְּנֵו בָּאֱמֶת וְאֵינְנֵו שֹׁקֵר: וַיְהִי כַשְׁמַע מִתּוֹשְׁלַח אֶת-דְּבָרֵי
 חֲנוּךְ אָבִיו כִּי הִרְאֵהוּ כְּלִי-הַמַּעֲשִׂים בְּסוּד וַיִּשָּׁב וַיִּרְאֵהוּ אֶת-שָׁם
 חֵבֶן נֵחַ כִּי-הוּא וַיָּחַם אֶת-הָאָרֶץ אַחֲרָי כְּלִי-הַכְּלִיזֹן:
 קח סָסֵר שְׁנֵי אֲשֶׁר כְּתַב חֲנוּךְ לְמַתּוֹשְׁלַח בְּנֵו וְלֹאֲשֶׁר יָבֹאוּ אַחֲרָיו
 ב וַיִּשְׁמְרוּ אֶת-חֲחֵק בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים: אֲתָם אֲשֶׁר עָשִׂיתֶם טוֹב תִּחַפּוּ
 ג לַיָּמִים הָהֵם עַד-אֲשֶׁר יָסוּפוּ עוֹשֵׂי רָשָׁע וַיָּסוּף כָּם הַרְשָׁעִים: וְאַתָּם

חבו ער-אשר תחלה החשא בי שמומיהם ימחו מספר החיים
 ומספרי הקדושים ונרעם יבחר לעולם ונשמותיהם תומתנה והילולו
 במקום מדבר שממה ובאש תשרפנה כי אין שם ארץ: וארא שם
 דצידענן בלתי נראה כי מרב עמקו לא-יכלתי להביט אליו וארא
 להבת אש בהירה נושבת וקצין הררי-והר סובבים ומעופפים הנה
 והנה: ואשאל אחד המלאכים הקדושים אשר הנה עמדי ואמר
 אליו מה-הדבר הזרם הנה אשר אינני רקיע כי אם-להבת אש
 בוערת בלבד וקול בבי וצעקה ויללה ובאב חזק: ויאמר אלי
 המקום הנה אשר תראה אליו תשלכנה נשמות החשאים והמנדסים
 ועושי רשע וההופכים כל-אשר דבר אלני בסי הנביאים את-
 הבאות: כי מהם כתובים ותקוקים ממעל בשמים למען יקראו
 בהם המלאכים וידעו את אשר יקרה להשאים ולנשמות הענוים
 ואשר ענו את-בשרם ושקרו מאת אלהים ואשר נתנו לתרשה
 ביד אנשים רשעים: אשר נאדבו את-אלהים ולא אדבו זקב או
 כסף או כל-דבר טוב אשר בעולם ואך לענוים נתנו את-בשרם:
 אשר מעדם לא-התאוו למאכלי הארץ כי אם-חשבו את-נפשם
 לרוח עבר וישמרו זאת ואלני הרבה לנסותם ונשמותיהם נמצאו
 קהרות למען ירכבו את-שמו: וכל-ברכותיהם הנכונות רשמתי
 בספרים והוא יעד להם את-שקרום כר-נמצאו אהבים לשמים
 מנשמותיהם ואם-גם-גרמסו ברגלי רעים וישמעו מסיבה כלמות
 ובוו ויהיו לתרשה ברכוני: ועתה אקרא לנשמות הטובים אשר
 לדור האור ואהפך את כל-אשר נולדו בחשך אשר בבשרם לא-
 קבלו את-הכבוד הראוי לאמונתם: והבאתי את-אהבי שם קדשי
 אל-אור זרם והושבתים איש איש על-כסא כבודו: וההירו לעתים
 אין מספר כי צדק משפט האלהים ולנאמנים הוא יתן-דאמן במושב
 דרכי הישר: וראו את-אשר נולדו בחשך משלבים אל-חשך
 והצדיקים ונהירו: והחשאים יארחו וראו בנהרם וגם הם ילכו אל-
 אשר נכתבו להם שם ימים ועתים:

ספר חנוך ב

מבוא

א. לתולדות גילוי ספר חנוך הסלאבי.

ידוע שהספרים החיצוניים עברו מביזנטיה לארצות הסלאבים – בולגאריה, סירביה ורוסיה – בתחלת התהוותה של הספרות הסלאבית. היינו בזמן שבאו הסלאבים לידי הכרת הספרות הביזנטית. ביחוד הצטיינו בכך הרוסים, שמזמן התנצרותם ואילך היו מקבלים מביזנטיה את הספרים החיצוניים בתרגום סלאבי: אותם הספרים היו מביאים אליהם הכמרים היוונים. ואף הם, הרוסים עצמם, היו הולכים לפעמים קרובות לארץ יוון ושם היו מתעסקים שנים רבות בהעתקת ספרים ואף בתרגומם. הכרוניקן הרוסי מספר, למשל, על המלך יארוסלב א' (1054–1019) שהיה מאסף ספרים (כוונתו לספרים סלאביים). והספרים שלא היה להם תרגום היה מצוה לתרגמם לו מיוונית לסלאבית.

ואע"פ שהגיעה מיוון לרוסיה הרשימה של הספרים הנדחים (ἀπόρρητα—отреченныя). שנתחברה על סמך פסקי דינים שונים של הכנסייה הנצרית, ובתוך אותם הספרים הנדחים נמנו אף כמה מן הספרים החיצוניים, מכל מקום לא הפריעה אותה רשימה לספרים החיצוניים שיהיו רווחים בעולמם של הסלאבים.

בין הספרים הנדחים היה אף ספר חנוך. אבל איסורו של הספר לא עיכב הרבה בעד הפצתו, והעתקות וקיצורים וקטעים הימנו היו חוזרים בתוך העם הרוסי במדה מרובה. הספר היה חביב על קוראיו.

בפעם הראשונה הופיע בדפוס קטע של חנוך הסלאבי בשנת 1862 ע"י A. H. Пыпин בשנת 1869 פרסם A. H. Попов קטעים חדשים מספר חנוך. אח"כ, בשנת 1880, פרסם פופוב¹) נוסח שלם של הספר רזין של חנוך (Книга о тайнахъ Еноховыхъ) מתוך כ"י שנכתב בשנת 1679 בפולטאבה (מקבוצת הספרים של A. И. Хлудовъ). פופוב נדר לכתוב ספר חקירה על ספר זה ולא הספיק משום שקידמהו המות (1881).

בשנת 1884 הדפיס סטויאן נובאקוביץ' הסירבי (במאסף Starine, XVI) נוסח הספר חנוך מתוך כ"י No. 151 שבספריה העממית בבילוגראד, מבלי שידע כלל על הוצאתו של פופוב. הנוסח שהוציא נובאקוביץ' הוא קיצור מנוסח סלאבי שלם. אבל הוא לא הרגיש בכך, ואף נעלם הימנו שבאותה ספריה שבבילוגראד יש עוד כ"י מס' חנוך והוא מתוקן ושלם באמת.

בשנת 1896 הוציא R. H. Charles האנגלי (על פי תרגום שהכין בשבילו W. R. Morfill) ב' הנוסחאות של פופוב ונובאקוביץ', זה לעומת זה, עם מבוא והערות²). אבל השוואת ב' הנוסחאות הללו אין לה ערך אלא לתולדות הספר חנוך בתוך הספרות הסלאבית גופה.

1) Чтения въ Императорскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ при Мос-ковскомъ Унивѣрситетѣ (ספר ב') בתוך עבודתו הכללית IV. Библиографическіе матеріалы. The Book of the Secrets of Enoch, Oxford 1896. (אחר כך חזר Charles והדפיס מתוך הוצאתו זו את הספר במאספו The Apocrypha and Pseudepigrapha, Oxford 1913 (II, 425–469). מבלי לידע על ההוצאות והחקירות שהופיעו ברוסיה אחר שנת 1896. ואע"פ שטוקולוב שלח לו קצת ידיעות במכתב (כך מספר טוקולוב בח"ב עמ' 154 מספרו Славянская книга Еноха Праведного) מכל מקום לא השתמש בהן. חרץ מחילומי קצת נוסחאות – הן ממה שהודיעהו טוקולוב והן ממה שנמצא בנוסח המקור מהוצאת נובאקוביץ' – שהוא מביא בגליון שבספריו. גם Bonwetsch הגרמני הוציא Das slavische Henochbuch (Abhandlungen d. Göttinger Gesellsch. d. Wiss., philol.-hist. Klasse, Neue Folge I, 3), Berlin 1896. הוא השוה עוד כ"י שנמצא בווינה. —

ולא לחקירת הנוסח היסודי. כלר' הנוסח היווני, שממנו נעשה בזמנו התרגום הסלאבי. לתכלית זו מועילות הרבה חקירותיו של M. И. Соколовъ הרוסי. לסוקולוב נגלה מה שהיה נעלם מעיני נובאקוביץ': בשנת 1886 מצא באותה הספרייה שבכילוגראד את הכ"י No. 321 הכולל נוסח מלא של ספר חנוך, והוא קדום בזמן מאותו של פופוב. את הנוסח המלא הזה הוציא סוקולוב לאור³ בשנת 1899 עם חילופי גירסאות לפי נוסח פופוב (II) וכ"י אובארוב (γ). ואף תרגום רומי עשה בצדו. חוץ מאלו נודמן לו לסוקולוב אחר כך עוד כ"י אחד של הנוסח השלם (הוא מסמנו α). שחשיבותו מרובה לבירור הנוסח⁴.

במחקרו הרחב על ספר חנוך הסלאבי עלה לו לסוקולוב לקבוע שהספר הסלאבי היה חוזר בעם ב' נוסחאות: בנוסח שלם ובנוסח מקוצר (שנעשה מן הנוסח הסלאבי השלם). ויש להעיר שאף סוקולוב, כאותם החוקרים הסלאבים שקדמוהו, עסק בעיקר בחקירת ערכם ומקומם של נוסחאות הס' חנוך בתולדות הספרות הסלאבית-הרוסית. מצד זה טרח הרבה לתאר באריכות את כל כתבי היד מבחינת תכנם וסגנונם, הרחיב הדיבור על השפעתו של הספר על הספרות הסלאבית-הרוסית ועל טיבו של חנוך הסלאבי ביחס לשאר שרידי הספרות הביזאנטית, המזרחית והמערבית, וכיוצא באלו העניינים. אף הוא, כפופוב, לא זכה להשלים ולפרסם את מחקרו בחייו, וספרו נערך ע"י M. Сперанскій⁵ כעין המשך לחלק העבודה שפרסם בחייו, ואף שער כללי ניתן לעבודתו: M. И. Соколовъ, Славянская книга Еноха Праведнаго, тексты, латинскій переводъ и изслѣдованіе. Посмертный трудъ автора приготовилъ къ изданію М. Сперанскій. Москва, Синодальная типографія, 1910 (IV×182×167 עמודים).

ב. על לשונו העיקרית של חנוך הסלאבי.

מצד הלשון וההרצאה נראה שהספר נכתב מתחלה עברית. הראיה הראשית היא שהספר ניתן להתרגם עברית כמעט תיבה בתיבה, אף על פי שאינו אלא תרגום מתוך תרגום. ואילו היה הספר כתוב מעיקרו יוונית הרי היה המתרגם העברי מוכרח לנהוג בו טראפראזה לא רק במסירת תכנם של הכתובים, אלא אף בתיבות בודדות היה מוצא קושיים בתירגומן כצורתן, שכך טיבה של הלשון היוונית המקורית מחייב, שהיא נוהגת להשתמש בהרכבת כמה מלין למלה אחת לשם הבעת מושג, ואף דרכי הצירוף ובנין המשפטים ביוונית אינם פשוטים כל כך כמו צירופן של המלים ובנין המשפט בעברית. כמו כן מעידים על העברית שמות החדשים העבריים: סיון וטבת ואייר (כ"ד ז') וניסן (כ"ד ט'), ולשונות עבריים מיוחדים, כגון אם טוב בעיניך חנוך ועשינו לחם לפניך (כ"ד ב'), האדם מביא מן הבהמה הטהורה... מן העופות הטהורים (ט"ו י'). עמוד לפני (פרבд лицом) ה'... ולפני (в прѣд лицем) מוזכר ה' (כ"א ב') וכדומה. חוץ מזה, יש בספר כמה טעויות שאינן מתפרשות אלא מתוך בחינה גראפית של המקור העברי שהיה לפני המתרגם היווני, כגון

י' ג'	קרא המתרגם היפים	במקום הַזְּךְ פִּים
י"א ח'	" " " " " "	" אוריאל
י"ג כ"ב	" " " " " "	" משכן הרוח (אולי)
כ' א' וכ"ג מ"ה	" " " " " "	" אַבְרָהָה

3 במאסף Чтения в т. д. הנ"ל בשנת 1899 (ספר ד', עמ' 112-1).

4 בחלק ב' של ספרו (שיצא אחר מותו), עמ' 48-53.

5 במאסף Чтения в т. д. הנ"ל, שנת 1910, ספר ד' (ואף בספר כפני עצמו).

ואף על פי שהספר הוא כלו עברי, מכל מקום מצינו לו למתרגם היווני שהרשה לעצמו לעשות לו כאן ושם מסעמים שינעמו לחכו של הלועזי. כן, למשל, הרחיב את האגדה העברית שהקביה צבר את עפרו של אדם מארבע רוחות העולם (י"א ס"ג) והכניס לתוכה את הדרוש שהיה מפורסם בעולם ההיליניסטי שהשם אדם = Ἀδὰμ נוטריקון שלו ביוונית ארבע רוחות העולם: ἀνατολή, δύσις, ἄρκτος, μεσημβρία (= מזרח, מערב, צפון, דרום)⁶. ממש על הדרך שהיו קדמונינו נוהגין אף בלשונות אחרים לדרשם על פי היוונית (ע"ש בפירושו).

כמו כן הוא נוהג למסור שמות עבריים בשמות יווניים שהיו ידועים לקוראיו. ואין לעמוד עכשיו על טיבם בעברית, כגון ארכס (י"א ט"ז), פוניכס וכלכידרה (ו' ר'). כיוצא בכך הן הסירינות שהכניסו המתרגמים היוונים של ס' חנוך א' (י"ט ב') וחזון ברוך הסורי (י' ח'), ואנו כבר קשה לנו להכריע מה היה כתוב במקור העברי.

ואף את תרגום הע' הוא מעדיף על המקור העברי והוא נותן (א' א') את מנין שנותיו של חנוך עד הולדת מתושלח מאה וששים וחמש שנים, ולא ששים וחמש ככתוב במקור העברי (ברא' ה' כ"א). ודרכו זה הוא כדרך שהיו נוהגין שאר המתרגמים, שהיה כל אחד יודע את הנוסח של הביבליה שלו, וכמו שעשה אף יוספוס (השוה קדמ' א' ג' ג').

ג. על טיבו של הספר ותכנו.

הסופר רצה ליתן דברי אגדה על השתלשלות הכהונה הגדולה מימי קדם, שהיא נמשכת והולכת למן דורו של נח ועד מלכי-צדק, כלר' עד זמנו של אברהם, ומכאן ואילך אין צורך עוד לבדיקה וסיפור, שהרי הכל יודע מן התורה. לתכליתו זו הוא מאריך הדיבור, בקשר עם תולדותיהם של הכהנים הגדולים והנפלאים שהיו מימי קדם, אף על חשיבותם של הקרבנות. לפי תכנו מחלק הספר בדרך כלל לשני ראשים:

(א) א-יט: על עלייתו של חנוך למרום והליכתו בז' הרקיעים וחזרתו אחר כך אל הארץ (א'-י"ב) ודבריו אל בניו ועלייתו שנית למרום (י"ג-י"ט).

בחלק זה השתמש הסופר בחומר של מוטיבים שהיה רווח ומשותף לכל הספרות החנוכית, כגון שהיה חנוך מהלך בשבעת הרקיעים וצופה שם מה שנסתר מעיניהם של שוכני ארץ, אלא שכל סופר וסופר היה מרצה אותם הענינים לפי חפצו והלך נפשו. (ב) כ-כד: הרצאה על השתלשלות הכהונה הגדולה מתנוך אל מתושלח וניר ומלכי-צדק ונח.

ד. המקום שבו נכתב הספר במקורו ותרגומו היווני.

נראה שהספר נכתב בארץ ישראל ובירושלים דוקא, במקום ובזמן שהיה בית המקדש קיים: דבר זה נשמע מתוך פרשת מעשה הקרבנות והחשבתם.

ותרגומו היווני של הספר במצרים נכתב: כך נראה מן ההערה הארכיאולוגית לשמות החדשים העבריים, שהוא מוסיף בצדם את שמותיהם המצריים (כ"ד ז' וט').

והואיל וידוע שהנוצרים לא היו מקבלים עוד שום ספר יהודי לאחר סופה של המאה הא' או תחלתה של המאה הב' למנינם, על כרחך תרגומו היווני של הספר קודם לאותו זמן נעשה.

ה. על התרגום העברי.

תרגום זה ניתן לפי הנוסח הביולוגראדי שהו"ל סוקולוב עם חילופי נוסחאות לפי כ"י ג (שנדפס בחלק ב' מספרו, עמודים 53-48). החלוקה לפרקים ופסוקים היא של סוקולוב.

ספר חנוך ב

ספרי רזי-קדש לחנוך לאיש חכם ואמן גדול אשר לקחהו ::
 ונאָה־בהו למען יראה משקנות מרומים ומלכות התקמה היתה
 והגדלה והנשגב ואי-המשמנה אשר לאל שדי והמעמד הנשגב
 מאד והנבדד והמאיר ומרבה-העינים של משרתי :: וכסא :: הבלתי-
 נע ומעלות והוסעות צבאות לא-בשר והמון רב של יסודות
 בקמקרת אי-מבארת ומראות שונים ושירת צבאות הכרובים
 לא-מבטת ואור בלי-מדה ראה בעיניו:

א אמר חנוך קשת היתה באשר קלאו לי מאה ותמש וששים
 שנה הולדתי את בני מתושלח ואחר-כך חיותי מאתים שנה
 ב וימלאו כל שנות חיי שלש מאות ותמש וששים שנה: בתחש
 הראשון ביום מועד לחדש הראשון ביום הראשון אני חנוך לבדי
 ג חיותי בביתי ואנוח על-משקבי ואישן: וכאשר ישנתי ונעל עגב
 גדול על-לבי ואבך בעיני בשנה ולא וכלתי להבין מה-העצב הזה
 ד או מה-יהנה-לי: ונראו אלי שני אנשים גדולים מאד אשר לא
 ה ראיתי כמוהם מימי על-הארץ: וסניקם היו מזהירים כשמש
 עיניהם בוערות כלסידים אש מסיקם יוצאת בגדיהם נוצות שונות
 למראה רגליהם בארנמן פניסיהם מזהב מזהירות וידיהם משלג זכות:
 ו-ו ונעמדו על ראש משתי ויקראו-לי בשמי: ואני הקיצותי משנתי
 ונראו בקיץ את-האנשים ההם בעמדם על ידי ואמרו ואשתמנה
 ח לסניקם ואסחד ומראה שני שנה מסחד: ויאמרו אלי האנשים
 חזק חנוך אל תירא אלהי-עולם שלחנו אליך והיום אתה עולה

ספרי רזי-קדש לחנוך. בנוסח Y: מן הספרים הנסתרים על העלאת חנוך
 הצדיק, ובנוסח II: ספר רזי חנוך בן ירד. נראה שפתיחה זו על תכן הספר נכתבה
 בידי אחד הקוראים. - ואמן. художника. ובנוסח Y: книжника (=סופר). בנוסח II נוסף:
 וסופר. - יסודות. стихия. - במחברת אי-מבארת. нескажемааго сложенія. -

חלק א': העלאתו של חנוך למרום והחזרתו לארץ
 והעלאתו שנית (א'-י"ט).

ביום מועד לחדש הראשון. כוונתו: ראש חודש - יום מועד - היה ביום
 הראשון בשבוע. - שני אנשים. הם שני המלאכים שמואל ורעואל. הנקובים בשמותיהם

ט אָפֿנוּ הַשְׁמִימָה: וְעַתָּה צוּ אֶל־בְּנֵיהָ וְאֶל־קַלְבֵּנֶי בֵּיתָה אֵת אֲשֶׁר
 יַעֲשׂוּ בְלִעְדֶּיהָ עַל־הָאָרֶץ בְּבֵיתָהּ וְאִישׁ אֶל־יְבִקְשָׁה עַד־אֲשֶׁר יִשְׁבֶּהָ
 י וְאֵלֵיהֶם: וְאִמְהַר לְשָׁמַע בְּקוֹלָם וְאֵצֶא מִבֵּיתִי הַחוּצָה וְאֶסְגֵר אֶת־
 יא הַדֶּלֶת כַּאֲשֶׁר אָמְרוּ אֵלַי: וְאֶקְרָא אֶל־מְתוֹשֶׁלַח וְאֶל־רַעִים וְאֶל־
 עִירֵד בְּנֵי וְאֶנִּיד לָהֶם אֶת־אֲשֶׁר דִּבְרוּ אֵלַי הָאֲנָשִׁים הַנּוֹסְלָאִים הַהֵם:
 ב שָׁמְעוּ בְנֵי לֹא אֶדַע אָנָּה אֲנִי הַלֵּךְ אוֹ אֶת־אֲשֶׁר יִקְרָה אוֹתִי:
 ב וְעַתָּה בְנֵי אֶל־תְּסוּרוּ מֵאִחֵרֵי הָאֱלֹהִים הַתְּהַלְכוּ לִפְנֵי יְיָ וְאֶת־מִשְׁפָּחֵי
 ג תִּשְׁמְרוּ: אֶל־תִּמְנְעוּ מִתְּסַלָּה לְשִׁלּוּמְכֶם לְכֹל יַמְעִישׁ יְיָ אֶת־עַמְּל
 וְדִיכֶם וְאֵל תִּחְסְרוּ מִמִּנְחֹת יְיָ וְלֹא יִחְסַר יְיָ אֶת הַמְּבִיאִים לוֹ
 ד מִנְחָה מִדוֹן־אֶצְרוּמֵיכֶם: בָּרְכוּ אֶת־יְיָ גַם־בְּכִבְרוֹת עֲדְרֵיכֶם גַּם־
 ה בְּכִבְרוֹת בְּקַרְבְּכֶם וְהִיטָה עֲלֵיכֶם הַבְּרָכָה לְעוֹלָם: אֶל־תְּסוּרוּ מֵאִחֵרֵי
 י וְאֶל־תִּשְׁמְחוּ לֵאלֹהֵי הַקָּל לֵאלֹהִים אֲשֶׁר לֹא־עָשׂוּ אֶת־הַשָּׁמַיִם
 וְאֶת־הָאָרֶץ וְאֵת הַבְּרִיּוֹת כִּי הֵם יֹאבְדוּ וְאֲשֶׁר יִשְׁתַּחֲווּ לָהֶם
 וְחֹזֵק אֶת־לְבוֹמֵיכֶם בְּיַדְאֵתוֹ: וְעַתָּה בְנֵי אִישׁ אֶל־יְבִקְשֵׁנִי עַד אֲשֶׁר
 יִשְׁבֵּנִי יְיָ אֵלֵיכֶם:

ג וַיְהִי כְּכַלּוֹתִי לְדַבֵּר אֶל־בְּנֵי וַיִּקְרְאוּנִי הָאֲנָשִׁים הַהֵם וַיִּשְׁאֲלוּנִי
 ב עַל־כְּפִסְיָהֶם וַיַּעֲלוּנִי אֶל־הַרְקִיעַ הַרְאִשׁוֹן: וַיַּשְׁמִידוּנִי עַל־הַשָּׁנָיִם
 ג וַיִּלְכוּ וַאֲרָא עוֹד לְמַעְלָה אֶת הַרְוִם וְלְמַעְלָה [מִמֶּנּוּ] רְאִיתִי אֶת־
 ג הָאֲוִיר: וַיַּשְׁמִידוּנִי בְּרַקִּיעַ הַרְאִשׁוֹן וַיִּרְאוּנִי יָם רַב מְאֹד גְּדוֹל מִיָּם־

יא לקמן י"א פ"ח. - השוה ספר הישר: ואלה תולדות חנוך מתושלח ואלישוע ואלימלך
 בנים שלשה ואחיותיהם מלכה ונעמה. - רעים. perigma. השוה ברא' י' ז' רעמה=
 בע' Pégma. - עירד. гаидада (=עירד, וכן י"א ו'). וכן בע' לברא' ד' י"ח עירד=
 Γαιδάδ (ובפש' עירד). ויש להעיר שעירד (ע' בראשית שם) הוא בנו של חנוך בן קין.
 ג הרקיע הראשון. השוה חגיגה י"ב ב' (ושאר המקורות ע' בפירושו של תיאודור
 לביר 45): שבעה [רקיעים] ואלו הן (הוא מונה אותם מלמטה למעלה). וילון רקיע
 שחקים זבול מעין מכון ערבות. וילון אינו משמש כלום (וכן בצוואת לוי ג') אלא נכנס
 שחרית ויוצא ערבית (השוה סדר רבה דבראשית בבתי מדרשות של ווירטהיימר א'. סימן
 ל"ב: וילון דומה לפרגוד של משי שמכסין אותו ובשעה שהוא יוצא מעבירין אותו.
 כך וילון בשעה שיעלה עמוד השחר ותצא חמה לְשִׁמֶשׁ עולה ומכסה פני רקיע ראשון
 מפני גלגל חמה. וכשתכנס חמה מעבירין אותו כדי שתעלה לבנה כוכבים וכל מזלות
 לְשִׁמֶשׁ בעולם) ומחדש בכל יום מעשה בראשית. שנאמר [ישע' מ' כ"ב] הנוטה כדק
 שמים וימתחם כאהל לשבת. והשוה ברכות נ"ח ב' וילון הוא דמקדע דמגלגל ומיחזי
 נהורא דרקיעא. והוא שנקרא שמים. ע' ביר ר' ו' ברקיע השני שהוא למעלה
 מן השמים. - הרוח... האויר. (=ἀήρ) вѣдoux...аер (ע' לקמן י"א מ"ט). - ים
 ג- רב מאד. לפי צוואת לוי ב' נמצא אותו ים בין (ἀνάμεισον) רקיע ראשון לשני. -

ד הארץ: ויעבירו לשני את-ראשי משטרי הכוכבים ושריהם ונראוני
 מאתים מלאך המשלים על-הכוכבים ובגן השמים והם מעופפים
 ה בכנפיהם והולכים מסביב לכל-השמים: ושם ראיתי אוצרות השלג
 והקרח והמלאכים המזויקים את-אוצרותיהם הנוראים ואוצרות
 ו העננים אשר משם יצאו וקאו: ונראוני את-אוצרות הטל בשמן
 וזת ומראה אבעו בכל-סרחי האדמה ויותר מזה ואת-המלאכים
 השומרים על-אוצרותיהם ובסגורם אותם ובסתתם:

ד וישאוני האנשים ההם ויעלוני אל-הרקיע השני ונראוני ונרא
 ב משקה גדולה מחשבת הארץ: ואביט שם אל-האסורים בקבילים
 ג התלויים ושומרים מחכים למשפט בלי-מדה: והמלאכים ההם
 מראיהם חשך מחשבת הארץ והם בוכים בכל-שעה בלי-הפוגות:
 ד ואמר אל-האנשים אשר היו עמדי מדוע אלה נענים בלי-חשך:
 ה ושיבוני אלה הם האנשים אשר קרו מאחרי יי לא שמעו למצות
 ו ונלכו בשרירות לבם ונסורו הם ושרם ובהנתונים ברקיע הסמישי:
 ו ונהמו מעי להם מאד והמלאכים ההם השתפחו לי ויאמרו אלי
 ז איש האלהים התפלל לנו אל יי: ואען אליהם ואמר מי אני
 בן-תמותה אשר אתפלל למלאכים מי יודע אנה אלך בגשמי ואת
 אשר יקרני או מי יתפלל-לי:

ה וישאוני משם האנשים ההם ויעלוני אל-הרקיע השלישי
 ב ויעמידוני בתוך הגן: ונאביט משם למטה ונרא את-המקום שהוא
 לא יקסר טובו ונרא את-כל-העצים פורחים וקפה ופרים בשל
 ג וריח נוחם לו וכל-מאכלים מביאים וריח נוחם הם שופעים:
 ו ובתוך עץ החיים במקום בו ינוח יי מדי בואו לגן-עדן והעץ שהוא

ד הכוכבים. ואת השמש ואת הירח ראה ברקיע הרביעי (ע' פרק ו'). ובחגיגה י"ב ב':
 ר קיע-שבו חמה ולבנה כוכבים ומזלות קבועין. אבל השוה ביר ו' ו' איכן הן גלגל
 חמה ולבנה נתונים - ברקיע השני. שנאמר [ברא' א' י"ז] ויתן אתם אלהים ברקיע
 השמים - [ברקיע שהוא למעלה מן השמים. - פסיקתא דריכ כ"ט]. - השמים. כלו'
 ה- הכוכבים. - לפי י"ג י"ח-כ"א ראה שם יותר מאשר נאמר כאן. -

ד לפיה ע' ז' ה' ואילך. וכן ליט-מ' ועיג-ע"ו. - מכל מקום משמע מסיפורו (לקמן
 ז' י"א. והשוה חנוך א' י"ב-ט"ו) שהתפלל בעדם. אלא שלא הועילה תפלתו לבטל
 את גזר דינם. -

ה בתוך הגן. по сре́д поро́ди. על הגן ע' דברי ה' לקמן י"א מיד וע"א ודבריו
 ג- של חנוך י"ג לי"ב. - התוספת בפי"ב היא לפי גוסס II. - ובתוך. ע' ברא' ב' ט'. והשוה

לא יתאר טובו ורית נוחו ויטה הוא מקל-נגרא מסביבו מראהו
 זקב ואדם וקצין האש הוא ומכסה את-קל-הקן וכו' מקל-העצים
 השתולים ומקל-הסרות ושרש לו בגן בקצה הארץ: ונזעזן הוא
 בין הסלוף ואי-הסלוף: ושני מעגנות יוצאים האחד שוטף רבש
 וקלב ונהשניו שמן וזון ונסרדים הם לארבעה ראשים סובבים
 ושקטים הם והולכים ונקטים לתוך נזעזן בין הסלוף ואי-הסלוף
 ומשם יצאו ונסרדו לארבעים חלק והולכים הם על-הארץ ומקלם
 קסבוקם בשאר יסודות הרים: ואין שם עץ חסוד-סרי וכל-עץ
 עשה סרי טוב וקל-המקום מברך: ושלש מאות מלאכים מאירים
 מאד והם שומרים לזן וקול קל-הסוגות וקשירה יטה עובדים
 ח-ט הם לזן קל-הימים: ואמר מה-טוב המקום הזה: ויאמרו אלי
 האנשים ההם חנוך המקום הזה הוכן לצדיקים אשר נשאו קל-
 הסגעים בתיבהם מן-המקרים לנקשותם סרו ומן השקר את-עניניהם
 הסבו ויששו משפט צדק מלהקם נתנו לרעים וצדקים בסו קנד
 ונוקלים הקימו ולעשוקים ויתומים עזרו ותמימים הלכו לפני יי
 ולו לבר עבדו להם הוכן המקום הזה נחלת עולם: ויוליכוני
 האנשים ההם לקאת צפון ושם הראוני מקום נורא מאד קל-נגע
 וענוי במקום ההוא חשך נורא וענן בלתי מאיר ואיך-שם אוד
 ואש-משכה בערת תמיד ונהראש משך בקל-המקום ההוא פה
 יא אש ושם קרח צרב ומקרה: וקמי-כלא קשים מאד ומלאכים חסקים
 יב קלי רחמים ונשאים הם נשק קשה ומענים הם באבן-ריות: ואמר אוי

ספר היכלות (בס' מרכבה שלמה. ירושלים תרפ"ה, ט' ב'): ביום שטרדו הקביה לאדם
 הראשון מגן עדן היתה שכינה שורה על כרוב תחת עץ החיים. - ומכסה את-
 כל-הגן... השוה פרק גן עדן (במחזור ויטרי עמ' 736): ועץ חיים באמצע וגופו מכסה
 על כל גן עדן. ויש בו שמונה מאות מטעמים. ואין זה דומה לדמותו של זה ולא טעמו
 של זה כטעמו של זה ולא ריח זה דומה לריחו של זה. - בין החלוף ואי-החלוף.
 ד
 междоду тлѣннѣм и нетлѣннѣм. ברומית יתורגם: inter corruptibilitatem et incorruptibilitatem.
 ה כוונתו: בין עולם שלמטה לבין עולם של מעלה. - ארבעה נהרות אלו עברו אל הקוראן
 מיז סיז-יין, אלא ששם נתחלף נהר השמן בנהר מים בלי ריח רע (غير آسن). והשוה
 פרק גן עדן (במחזור ויטרי, שם): וכל חופה וחופה מושכין ממנה ארבעה נהרות. אחד
 של חלב ואחד של יין ואחד של אפרסמון ואחד של דבש. - על טיבם של הצדיקים
 והרשעים ע' נאומו של חנוך לקמן י"ג ליה ואילך. - על גיהנם ע' לקמן י"ג כיד-ליא
 בנאומו של חנוך. על הכנת המקומות בגן עדן ובגיהנם קודם הלידה י"ג ע"ז. - פה
 אש ושם קרח. השוה סדר רבה דבראשית י"ז: ושאל חציה אש וחציה ברד ורשעים

יג אוי מדה-נורא המקום הזה: ויאמרו אלי האנשים חנוך המקום הזה
 הוכן לרשעים לפני האלהים העושים רעות על-ארץ רשעים
 קסמים נחשו-שדים המתהללים במעשיהם הרעים הנגבים נשמות
 אדם בסתר ומדבאים עניים וגזלים את-רכושם והם מעשירים
 מרכוש אחרים בהקסם אותם ואשר בכתם להשביע נמיתו קרעב
 ואשר בכתם להלביש יוציאו עירמים והם לא ידעו את-בוראם
 ומשתחווים לאלהים אין בהם רוח אלהי הקל והם פסילים ומשתחווים
 למעשי-ידיהם הנתקבים לכל-אלה הוכן המקום הזה נחלת עולם:
 ויקחוני האנשים ההם ויעלוני על-הרקייע הרביעי ויראוני שם
 ב-המקלבים והמעקרים וכל קרני אור השמש והגהם: ואמר את-
 מהלכיהם ואת-אורם ואת-אורם והנה לשמש אור פי שבעה
 מאשר לגהם: [וארא] את-סבובם והמרקבה אשר בה ילך כל-אחד
 ברוח הולכים הם במהירות נקלאה מאד ואין להם מנוחה יומם
 וליילה בלכתם ובשוקם: וארבעה כוכבים גדולים ולכל כוכב
 תחתיו אלה כוכב הולכים לימין השמש וארבעה לשמאלו ולכל
 כוכב תחתיו אלה וקלם מספרם שמונת אלפים והם הולכים עם-
 השמש תמיד: ומוליכים אותו ביום חמשה עשר רבוא מלאכים
 ובלילה אלה מלאך ולכל-מלאך שש קנאים והם הולכים לפני
 המרקבה ואש נותנים לו מאה מלאך: ורוחות פורחים בדמות שני
 עופות האחד קעין חיל והשני קעין נחש-נחשת פניהם פני ארנה

י
 ו
 ב
 ג
 ד
 ה
 ו

שבתוכה כשהם יוצאים מן האש יוחץ אותם ברד וכשיוצאים מן הברד דולק אותם האש. -
 העושים על הארץ רעות. בנוסח II: נגד הטבע ניאוף והוא קלקול הילדים... כמעשה
 סדום... המתהללים במעשיהם הרעים בגנבה בשקר בלשון הרע בקנאה בנטירה
 בניאוף ברצח... ומשתחווים לאלהים אין בהם רוח אשר לא יראו ולא ישמעו
 אלהי הבל. -

י
 ג
 ה
 ו

הרקיע הרביעי. לפי חגיגה י"ב ב' הוא זבול שבו ירושלים ובית המקדש
 ומזבח בנוי ומיכאל השר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן. - והמרכבה. השוה פרקי
 ר' אליעזר הגדול ר': החמה רוכב במרכבה ועולה מעוטר כחתן. - ואש... בנוסח II:
 ומאירים ומחממים את השמש מאה מלאכים. - כחול. החול נזכר עוד בחזון ברוך
 היווני פרק ז' והוא עוף אנדי שלא אכל מעץ הדעת ולפיכך נשאר בן אלמות (ע' ב"ר
 י"ט ה'). נראה שנקרא בשם זה על שם מרוץ תקופת הזמנים (השוה בערבית - JL). הרבה
 יש על החול (Phoenix, Φοίνιξ) בספרות היוונית והרומית. הירודוטוס (II, 73) הקדיש לעוף
 הקדוש פרק מיוחד, שהוא מתחיל בזה הלשון: „אני לא ראיתיו רק בציור. ובאמת. לפי
 דברי בני היליאופוליס, הוא בא למצרים לעתים רחוקות. פעם בחמש מאות שנה. עוף זה

הַרְגֵלִים וְהַגֵּב וְהָרֹאשׁ קָשָׁל לִוְתָן מֵרֵאשִׁים אֲרֻמָּן דְּקָשָׁת הַעֲנָנִים
 וְדָלֵם תְּשַׁע מֵאוֹת מֵדוֹת כְּנָפֵיהֶם כְּנָפֵי מַלְאָכִים וְלִקְל־אֶחָד מֵהֶם
 שְׁתֵּים עָשָׂרָה כְּנָפִים וְהֵם מוֹלִיכִים מִרְכַּבַּת הַשָּׁמַשׁ וְנוֹשְׂאִים שָׁל
 חָם: וְכֹאֲשֶׁר יֵצֵא לָהֶם אֱלֹהִים כֵּן יִסְכּוּ וַיִּוְרְדִים וְעוֹלָיִם הֵם בְּשָׁמַיִם
 וְכֹאֲרֵץ בְּאוֹר קִרְנֵיהֶם וְנִרְצִים הֵם בְּלִי־הַרְרָף: וַיִּשְׁאוּנִי הָאֲנָשִׁים הָהֵם
 לְמִנְרַח הַרְקִיעַ הַהוּא וַיִּרְאוּנִי אֶת־הַשָּׁעֲרִים אֲשֶׁר מֵהֶם יֵצֵא הַשָּׁמַשׁ
 לְעֵתִים מְזֻמָּנוֹת וְלִפִּי תְּקוּפַת הַיָּרֵחַ כֹּל־הַשָּׁנָה וְלִפִּי מִסְפַּר הַשָּׁעוֹת
 בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה: וְאַרְבָּע שָׁשָׁה שָׁעֲרִים גְּדוֹלִים שְׂתוּחִים וְלִקְל־שָׁעַר
 שְׁשִׁים וְאַחַד אֲסָסְדִין וְרַבַּע הָאֲסָסְדִין הָאֶחָד וְאַמֵּד כְּרָאוּנִי וְאַבִּין
 אֶת־גְּדָלָם הָרַב וְכֹהֵם יֵצֵא הַשָּׁמַשׁ וְהַלֵּךְ לְמַעַרְב וְהַשְׁתַּנָּה וְהַלֵּךְ
 בְּכֹל־הַיְהוּדִים: וּבְשָׁעַר הָרֹאשׁוֹן יֵצֵא שְׁנַיִם וְאַרְבָּעִים יוֹם וּבְשָׁנִי
 חֲמִשָּׁה וְשָׁלְשִׁים יוֹם וּבְשָׁלִישִׁי חֲמִשָּׁה וְשָׁלְשִׁים יוֹם וּבְרַבִּיעִי חֲמִשָּׁה
 וְשָׁלְשִׁים יוֹם וּבְחַמִּישִׁי חֲמִשָּׁה וְשָׁלְשִׁים יוֹם וּבְשִׁשִּׁי שְׁנַיִם וְאַרְבָּעִים
 יוֹם וְעוֹד יָשׁוּב לְאַחֲרָיו מִן הַשָּׁעַר הַשִּׁשִּׁי לִפִּי תְּקוּפַת הַיָּמִינִים
 וְכֹא דֶרֶךְ הַשָּׁעַר הַחַמִּישִׁי חֲמִשָּׁה וְשָׁלְשִׁים יוֹם דֶּרֶךְ הַשְּׁנִי חֲמִשָּׁה
 וְשָׁלְשִׁים יוֹם וְכֵן יִכְלוּ יָמֵי כֹל־הַשָּׁנָה לִפִּי מִסְפַּר אֲרָבַע הַעֲשָׂתִים:
 וְעוֹד הִעֲלוּנִי הָאֲנָשִׁים הָהֵם לְמַעַרְב הַרְקִיעַ וַיִּרְאוּנִי שְׁשָׁה שָׁעֲרִים
 גְּדוֹלִים שְׂתוּחִים לִפִּי תְּקוּפַת שְׁעָרֵי הַמִּנְרַח לְעֵמֶתָם אֲשֶׁר בָּהֶם
 יִשְׁקַע הַשָּׁמַשׁ וְלִפִּי מִסְפַּר הַיָּמִים שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְשָׁשִׁים וְחֲמִשָּׁה וְרַבַּע
 כֵּן יִשְׁקַע בְּשָׁעֲרֵי הַמַּעַרְב: וְכֹאֲשֶׁר יֵצֵא מִשְׁעָרֵי הַמַּעַרְב וְלִקְחוּ
 אֲרָבַע מֵאוֹת מַלְאָךְ אֶת־עֲטֻרָתוֹ וַיִּנְשְׂאוּהָ אֶל־אֱלֹהִים וְאֶת־הַשָּׁמַשׁ

ז
ח
ט
י
יא
יב

בא. כך הם אומרים, כשימות אביו. גדלו ומראהו החיצוני כך הוא, אם רק מציירים אותו
 בדיוק: צבע נוצות החול קצתו זהב וקצתו ארגמן (purpureus, ע' פליניוס 2, N. H. XX). לפי
 גדלו ובנין גופו ידמה ביותר לנשר. הם מיחסיים לחול פעולה זו, שאין אני מאמין:
 כאילו הוא הולך מארץ ערב אל מקדש השמש [שבהיליאופוליס] ומביא שמה את אביו
 כשהוא מונח בתוך זפת של בשם ושם הוא קוברהו... לפי טאציטוס (Ann. VI, 28) אין
 לו לחול חבר בעולם (unus in terris). הפייטן היהודי יחזקאל אומר (V, 10) שקולו של
 החול הוא נעים מכל (φωνὴν δὲ πάντων εἶχεν εὐπρεπεστάτην). וכן אומר Pseudo-
 Laetantius שקולו הוא נפלא וצלצוליו אין לתאר (de Poenice 46). ויש סבורים - ונראה
 שסברה נדחית היא - שהחול מוזכר באיוב כ"ט י"ח - כנחש נחשת. Χαλκεδρία, והוא
 מן הכתוב לקמן בפ"ד. - שתיים עשרה כנפים. השוה פרקי דר"א י"ג והיה סמאל
 השר הגדול שבשמים וחיות ושרפים משש כנפים וסמאל משתיים עשרה כנפים. - התוספת
 בסוף פסוק ז' היא לפי נוסח II. - ששה שערים במזרח וששה במערב. השוה י"א נ"א-נ"ג
 בדברי ה' על י"ב החיות, ודברי חנוך י"ג י"ד-ט"ו. - ולקחו... את עטרתו. כלומר

ז
ט
יב

יג יסבו עם-מְרַבְּתוֹ וְעָבַר בְּלִיאָוֹר שָׁבַע שְׁעוֹת הַלַּיְלָה: וּבַשָּׁעָה
 הַשְּׁמִינִית בְּלַיְלָה יָבִיאוּ הַמַּלְאָכִים אֶרְבַּע מְאוֹת מַלְאָךְ אֶת-הָעֲטֹרָה
 יד וְעָטְרוּהוּ: וְשָׂרוּ הַיְסוּדוֹת הַנִּקְרָאִים חוּל וּנְחַשְׁ-הַנְּחָשֶׁת וְהַשִּׁיק בְּלִ-
 טו עוֹף בְּקִקְסוֹ וְשָׁמְחוּ לְקִרְאֵת נוֹמָן הָאוֹר וְשָׂרוּ בְּקוֹלוֹתֵיהֶם: וְכֹא
 טז נוֹמָן הָאוֹר וְנָמַן אֹר לְבִרְיָאָתוֹ: וְנִרְאוּנִי אֶת-חֻשְׁבוֹן מִחֲלֵךְ הַשָּׁמַשׁ
 יז וְהַשְּׁעָרִים אֲשֶׁר בָּהֶם יָבֵא וְיֵצֵא: וְהַשְּׁעָרִים הָאֵלֶּה גְּדוֹלִים הֵם אֲשֶׁר
 בְּרָאָם אֱלֹהִים לַשְּׁעוֹת הַשָּׁנָה כִּי עַל-כֵּן הַשָּׁמַשׁ בְּרִיָּאָה גְּדוֹלָה הוּא:
 יח וְעוֹד חֻשְׁבוֹן שֶׁל וְהַשָּׁמַשׁ הַרְאוּנִי הָאֲנָשִׁים הֵהֵם וְכָל-הַמַּלְאָכִים
 וְהַמַּעֲבָרִים וְשַׁעְרֵי הַנְּצַח הַגְּדוֹלִים שְׁנַיִם עָשָׂר לַמְּוָרָח אֲשֶׁר בָּהֶם
 יט יָבֵא וְיֵצֵא וְהַשָּׁמַשׁ לְעֵתִים רְגִילוֹת: בַּשָּׁעַר הָרֵאשׁוֹן יָבֵא יָמִים שְׁלֹשִׁים
 וְאֶחָד לְמִקְמוֹת הַשָּׁמַשׁ כַּמֶּשְׁמֶשׁ בַּשָּׁעַר הַשְּׁנַיִ יָמִים שְׁלֹשִׁים וְחֲמִשָּׁה
 כַּמֶּשְׁמֶשׁ בַּשְּׁלִישִׁי יָמִים שְׁלֹשִׁים כַּמֶּשְׁמֶשׁ בְּרִבְעִי יָמִים שְׁלֹשִׁים
 כַּמֶּשְׁמֶשׁ בַּחֲמִישִׁי יָמִים שְׁלֹשִׁים וְאֶחָד שְׁלֹא כַּמֶּשְׁמֶשׁ בַּשְּׁשִׁי יָמִים
 שְׁלֹשִׁים וְאֶחָד כַּמֶּשְׁמֶשׁ בַּשְּׁבִיעִי יָמִים שְׁלֹשִׁים כַּמֶּשְׁמֶשׁ בַּשְּׁמִינִי יָמִים
 שְׁלֹשִׁים וְאֶחָד שְׁלֹא כַּמֶּשְׁמֶשׁ בַּתְּשִׁיעִי יָמִים שְׁלֹשִׁים וְאֶחָד כַּמֶּשְׁמֶשׁ
 כ בַּשְּׁנַיִם הָעָשָׂר יָמִים עָשָׂרִים וּשְׁנַיִם כַּמֶּשְׁמֶשׁ: וְכֵן בַּשְּׁעָרֵי מְעַרְב
 לְפִי הַסְּבוּב וּלְפִי הַמְּסָרָר אֲשֶׁר בַּשְּׁעָרֵי הַמְּוָרָח כֵּן יִלְךְ וְהַשְּׁלִים
 כא אֶת-הַשָּׁנָה: לַשָּׁנַת-שָׁמַשׁ יָמִים שְׁלֹשׁ מְאוֹת וְשָׁשִׁים וְרַבְעָה וְרַבְעָה
 הַיּוֹם הָאֶחָד וְלַשָּׁנַת הַיָּרֵחַ שְׁלֹשׁ מְאוֹת וְחֲמִשִּׁים וְאַרְבָּעָה וְהוּא עוֹשֶׂה
 שְׁנַיִם-עָשָׂר חֲדָשׁ אִם לְחֻשְׁבוֹן עָשָׂרִים וְתִשְׁעָה יָמִים וְחִסְרוּ בְּכָל-
 שָׁנָה אֶחָד עָשָׂר יוֹם לְגַרְם הַתְּקוּפָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת תְּכִיל שְׁנַיִם
 כב חֲמֵשׁ מְאוֹת שְׁלֹשִׁים וּשְׁתַּיִם: הַרְבִּיעִית עוֹבְרַת בְּשָׁלֹשׁ שְׁנַיִם וּבְרִבְעִית

יסלקו מן החמה את אורה לשעות הלילה. — שבע שעות הלילה. הוא נותן ללילה
 זמן קבוע אחד מבלי להשגיח על השתנות אורך הלילה לפי מהלך הזמנים. — הבריות.
 ctixia. — מן הלשון ועוד חשבון נראה שעדיין בשמש הוא עסוק ושבמקום הירח
 שבטלאבי ציל השמש (כמו שנתקן כאן בכתוב). ובאמת החשבון מתאים לחמה ולא ללבנה
 וכך הוא אומר בפירושו בפכ"א. — בשער הראשון. II מוסיף: למקומות מערב השמש. —
 בחמישי... שלא כמשפט. ג"א כמשפט. — בעשירי... כמשפט. ג"א שלא כמשפט. —
 בשנים העשר ימים עשרים ושנים. ג"א עשרים ושמה. — התקופה הגדולה
 הזאת תכיל שנים חמש מאות שלשים ושתים. — ברור שלשון זה אין לו.
 המשך כאן. ובעיקרו הוא הערה בגליון לחשבון של התקופה המיטונית (=תקופה של
 י"ט שנות חמה=6,939,186 ימים=ר"ל"ה מולדות-לבנה=י"ט שנות לבנה ושבעה חדשים.
 מיסודו של Meton התוכן מאתונה. בערך 432 לפני ספ"הג). והמנין תקליב הוא מן

יד
 יח
 יט
 כא

חנוך ב ו כג-ז

נמלאת במשפט ולכן הוצאו מחוץ לרקיע בשלש שנים ולמספר
 הנמים לא יספחו ועל כן ישנו הם את-ומני השנים בשני ירחים
 כג
 חדשים למלוא ושנים אחרים לחסור: וכאשר יקלה שער המערב
 כד
 יחזר והלך אל-המזרח באורו: פן יהלך יומם ולילה בתקופות
 כה
 השמים בתוך קל-התקופות מהר מרום השמים: ורוחות פורחים
 כו
 שש קנאים לל-מלאך: שבעה חשבונות יש למחזור היום וסבובו
 כז
 בתשע-עשרה שנה: ובתוך הרקיע ראיתי בני-חיל מננים עובדים
 לו: בתשים ובעונבים בקול בלי-הרה ובשידה יסה ואתענג לשמע:
 ז
 ויקחני האנשים ההם ויעלוני בכנסייהם אל-הרקיע החמישי
 ב
 וארא שם בני-חיל רבים הנקראים בשם צירים: ומראיהם כמראה
 אדם ונדלם רב מענקים גדולים ופניהם זועפים ושתיקת תמיד
 ג-ד
 בשפתותיהם: ולא היתה עבודה ברקיע החמישי: ואמר אל-האנשים
 אשר היו עמי מדוע הם ככה זועפים ופניהם עצובים ושפתותיהם
 ה
 שותקות ואין עבודה ברקיע הזה: ויאמרו אלי האנשים אלה הם
 י
 העירים אשר סרו מאת יי מאתם רבוא ושקנאל נשיאם: ואשר
 הלכו אחריהם אסורים בקבלים ברקיע השני וקביבותיהם חשכה
 ז
 גדולה: ומהם אשר ירדו על-הארץ מכשא יי למקום תרמון

הכסלה של תקופת החמה בייט שנים בתקופת הלבנה בכ"ח שנים (19X28=532). והיא
 התקופה הגדולה הנקראת תקופת היאוניסיוס או תקופת-הפסח הגדולה. שכל עיקרה
 הציעה וויקטוריוס מאקוויטניה (בערך ש' 457) לשם סידור החילופים שבנוגע לקביעת
 ראשי חדשים וחגים שחלים בימים קבועים בשבוע ובחדש כבשנות התקופה הקודמת.
 כה-כו
 ורוחות II מוסיף: ובריות ומלאכים. - מזוינים. מתוך צוואת לוי (ג' ג') משמע
 (אע"פ ששם הם נמצאים ברקיע השלישי, ולא ברביעי, כמו כאן) שהם מזוינים ליום
 הדין ליפרע מרוחות השקר ומן בליאר. -
 ז
 הרקיע החמישי נקרא בחגיגה י"ב ב' בשם מעון, שבו כיתות של מלאכי
 השרת שאומרות שירה בלילה ומחשות ביום מפני כבודן של ישראל. ולפי צוואת לוי
 (ג' ז') נמצאים ברקיע החמישי, המלאכים המביאים תשובות למלאכי פנים של ה' -
 עירים. עיר הוא לשון שמירה בסורית, וכן השם rparope שבטלאבי (= Γρηγοροι) כוונתו
 Ereyirooi = שומרים (ע' ד' ה', ובנאומו של ה' לקמן יא ל"ט-מ' וע"ג-ע"ז). וכן
 תרגמו עקילס וסומ' את השם עיר (דניאל ד' י' י"ד וכו'). העירין (הרצאה מפורסת
 עליהם יש בחנוך א' ו-ט"ז י"ט ופ"ו) הם מנהיגי המרד והם עם שרם - שטניאל -
 נמצאים כאן. ברקיע החמישי, אבל אחיהם המוסתים למרד נתונים ברקיע השני (ע' פרק ד').
 למעשה זה המסופר כאן רומז בעל צוואת דן (ה' ה'): קראתי בס' חנוך הצדיק ששרכם
 הוא שטני. - ככה זועפים. =) ძրպαχ αβλο (זועפים מאד). - (ומהם). כך בנוסח II:
 ומהם ירדו שלשה. נראה שכוונתו לאותם שנתונים בשלשלאות ברקיע השני (ע'

וַיִּסְרוּ אֶת־הַשְּׂבוּעָה עַל־אֲדָמַת הַר חֶרְמוֹן וַיִּרְאוּ אֶת־בְּנוֹת הָאָדָם
 כִּי יָסוּת הִנֵּה וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים וַיִּשְׁמְאוּ אֶת־הָאָרֶץ בְּמַעֲשֵׂיהֶם:
 וּבְנוֹת הָאָדָם עֲשׂוֹת רָעָה רָבָה כָּל־הַנְּקָמִים בְּעוֹלָם הִנֵּה פּוֹעֲלוֹת
 עוֹל עֲשׂוֹת תִּבְּל וְנוֹלְדִים עֲנָקִים וְאִימִים גְּדוֹלִים וְהַשְּׂחָתָה רָבָה:
 וְעַל־כֵּן שָׁפַטְס אֱלֹהִים בְּדִין הַגְּדוֹל וְהֵם בּוֹכִים עַל־אֲחֵיהֶם וְהֵם
 וַעֲנָשׁוּ בְיוֹם־יְיָ הַגְּדוֹל: וְאָמַר אֱלֹהֵי־הָעִירִים רְאִיתִי אֶת־אֲחֵיכֶם וְאֶת־
 מַעֲשֵׂיהֶם וְאֶת־עַנְוֵיהֶם וְאֶת־תְּפִלוֹתֵיהֶם הַגְּדוֹלוֹת: וְאֶתְפַּלֵּל לָהֶם וַיְיָ
 גִּזַּר עֲלֵיהֶם וְלִהְיוֹת) תַּחַת הָאָרֶץ לְעוֹלָם עַד־בְּלַתִּי שָׁמַיִם וְאָרֶץ:
 וְאָמַר אֱלֹהִים וְלָמָּה תַצַּפּוּ לְאֲחֵיכֶם וְאֵינְכֶם עוֹבְדִים לִפְנֵי יְיָ הֲלֹא
 תַעֲרְכוּ אֶת־עַבְדֹתְכֶם וְעַבְדְתֶם לִפְנֵי יְיָ לְכַל־מַדְבְּעֵימוּ לְיָ אֱלֹהֵיכֶם
 עַד הַסּוֹף: וַיִּשְׁמְעוּ לְתוֹכַחְתִּי וַיַּעֲמְדוּ אַרְבַּע שׁוֹרֹת בְּרַקִּיעַ הַהוּא
 וַיְהִי בְעַמְדֵי עַם־הָאֲנָשִׁים הָהֵם וַיִּתְקַעוּ אַרְבַּעַה שׁוֹפְרוֹת יַחַד בְּקוֹל
 גְּדוֹל וַיִּשְׁרְוּ הָעִירִים בְּקוֹל יַחַדוֹ וַיַּעַל קוֹלָם לִפְנֵי יְיָ וַיַּעֲזִירוּ רַחֲמִים
 וְאַחֲרָהוּ:

ח
ט
י
יא
יב
יג
יד

וַיִּקְחוּנִי הָאֲנָשִׁים הָהֵם מִפֶּה וַיַּעֲלוּנִי אֶל־הַרְרִיעַ הַשָּׁשִׁי וְאָרָא
 שָׁם שְׂבָעָה גְדוּדֵי מַלְאָכִים מְזוּהָרִים מְאֹד וְנִבְרָדִים מְאֹד וַיִּסְנְיֶהֶם
 מְזוּהָרִים יוֹתֵר מִקֶּרְנֵי הַשֶּׁמֶשׁ הַמְאִירוֹת וְאֵין שְׁנוּי לֹא בַסְנִיָּהֶם וְלֹא
 בְּדַמּוֹתָם וְלֹא בְמַשְׁפַּט בְּגָדֵיהֶם: וְהֵם עוֹמְדִים בְּסִדְר וְלוֹמְדִים
 אֶת־מַהֲלַךְ הַכּוֹכָבִים וְתַקִּיפֹת הַשֶּׁמֶשׁ וְשְׁנוּי הַנֶּגֶם וְהַטָּבַת הָעוֹלָם
 וְהַרְעָתוֹ הֵם רוֹאִים וּמַסְדְּרִים הֵם מִצּוֹת וְתוֹכַחוֹת וְשִׁיר נְעִימוֹת וְכָל־
 שְׂכַח נִבְרָד: הֵם הֵם רְאִשֵׁי הַמַּלְאָכִים אֲשֶׁר עַל־הַמַּלְאָכִים וְכָל־
 הַסְּמִיִּים כּוֹבְשִׁים הֵם בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ: וְהַמַּלְאָכִים אֲשֶׁר עַל־הָעֵתִים

ח
ט
י
יא
יב
יג
יד

פרק ד'). וודאי הוא רומן לחבורה של שמחוי ועזאל ועזאל שקלקלו עם בנות האדם
 (ע' המקורות בפ' תיאודור לכיר 247). ועל האגדה שבני שת היה מושבם בהר חרמון
 ושנקרא ההר בשם זה על שם החרם שהטילו על נפשם בענין התחברות לבנות קין ע'
 חנוך א' ו' ו' וגרינבוים 1893, p. 73. Neue Beiträge - התוספת ויראו את בנות... היא
 לפי גוספאות א.א. - ואימים. - и щюдове - אני ראיתי. ברקיע השני (ד' ה'). -
 ואתפלל בעדם. אע"פ שסירב בפניהם ואמר להם בענותנותו שאין תפלתו חשובה
 לפני המקום (ע' ד' ז'). - התוספת שבסוף מסוק ייג היא לפי ח. -
 הרקיע הששי לפי חגיגה י"ב ב' הוא, מכון שבו אוצרות שלג ואוצרות ברד
 ועליית טללים רעים ועליית אגלים וחדרה של סופה וסערה ומערה של קיטור ודלתותיהן
 אש. והשוה צוואת נפתלי ג'. - כובשים הם. - смръшот. - והמלאכים אשר על
 פרי האדמה. השוה ייג י"ז. ע' ביר י' ו' אמר ר' סימון אין כל עשב ועשב שאין

ח-
ט
י
יא
יב
יג
יד

חנוך ב ח ה-ט ה

והשנים והמלאכים אשר על-הנהרות והים והמלאכים אשר על-
 פרי האדמה ועל-קלדשא הנוסן כל-מאכל לקל-חי: והמלאכים
 על-קל-נפשות אדם הפותבים כל-מעשיהן ומיניהן לפני יי: ובהם
 שבקה חולים ושבקה קרובים ושבקה בעלי שש קנפים וקול
 אחר הם שרים ואין לתאר את-שרים: ושמה יי: להרום רגליו:
 וישאני האנשים בהם משם ויצלני לרקיע השביעי וארא
 שם אור כביר מאד וקל-צבא אש של-שרי המלאכים וכחות לא-
 גוף ושלמנות שרים ומושלים קרובים ושרפים בקאות ומלא-ענינם
 עשנה גדודים מעמד אור-האופנים: ואירא ואפחד שחר גדול:
 ויקחני האנשים ויוליכוני אל-תוכם ויאמרו אלי סוק סגור אל-
 תירא: ויראוני מרחוק את-יי: היושב על-קסאו הרם מאד וקל-
 צבא השמים קרבים ועומדים בעשר מעלות על-סדרם ומשפתיהם
 ליי ושוב מתרחקים למקומותיהם בשמחה וששון באור אינסוף
 אומרים שינה בקולות דקים ורפים ובהדר הם עובדים לו אינם
 נסוגים בלילה ואינם סרים ביום ועומדים הם לפני יי: ועושים
 רצונו קרובים ושרפים מסביב לכסא יעמדו ובעלי שש קנפים
 מכסים בקסאו שרים בקול נמוך לפני יי: וקדוש קדוש קדוש יי:
 אל-הי צבאות מלא השמים והארץ קבודתך: וכאשר ראיתי את

ה
ו
ו
ט
ב
ג
ד

לו מזל ברקיע שמכה אותו ואומר לו גדל, ומדרש תהלי קיד ג' אתה מוצא כל דבר
 ודבר מלאך ממונה עליו, וזהו שמות קצ"א ב' ולית לך עשבא ועירא בכל עלמא דלא
 שלטא עליה כוכבא ומזלא ברקיעא, ועוד. - השוה לפסוק ו' חגיגה י"ב ב' בערבות
 (=הרקיע השביעי) שם אופנים ושרפים וחיות הקדש ומלאכי השרת וכסא הכבוד מלך
 אל חי רם ונשא שוכן עליהם. -

ו
ט
ד

כסאות. прѣстоли (=Θρόνοι), והוא שם של מלאכים (ע' רשימת ט' מעלות
 של המלאכים לדיאונים האריאופגי, מביאו Charles בס' Secrets of Enoch, p. 25).
 ומלאי-עינים. השוה יחז' י' י"ב והאופנים מלאים עינים סביב. לשון זה מצוי בספרות
 האפוקליפטית המאוחרת, כגון מעשה מרכבה י"ט (בבתי מדרשות ב') ומלאי עינים, שם
 כ' וכל אחד ואחד מלא גופו עינים. - עשרה גדודים. מן ההמשך נראה שהאופנים
 בלבד היו מהם עשרה גדודים אלו (ואין הכוונה לעשר מעלות שבפסוק ד'). - אור-
 האופנים. כן בנוסח У: офанимское. - בעשר מעלות, השוה רמב"ם (הלכות יסודי
 התורה ב' ז'): שינוי שמות המלאכים על שם מעלתם הוא, ולפיכך נקראים חיות
 הקדש, והם למעלה מן הכל, ואופנים ואראלים וחשמלים ושרפים ומלאכים ואלהים ובני
 אלהים וכרובים ואישים. כל אלו עשרת השמות שנקראו בהן המלאכים על שם עשר
 מעלות שלהן הן, ומעלה שאין למעלה ממנה אלא מעלה האל ברוך הוא היא מעלת
 הצורה שנקרא חיות". - קדוש קדוש קדוש... לפי נוסח П. - בנוסח П יש תוספת

כל-אלה ויאמרו אלי האנשים חנוך ער-פה צוינו ללזתך וילכו
 ז מעמדי האנשים ולא יספתי לראותם: ואשאר לבדי בקצה השמים
 ז ואירא ואפל על-סני ואמר בלבי אזילי מה-הנה לי: וישלח יי
 ח את-אחד מנגבדיו את-גבריאל שר-המלאכים ויאמר אלי חזק חנוך
 ח אל-תירא קום והלכת אתי ועמדת לפני יי לעולם: ואשיבהו
 ויאמר אזני נפשי וצאה מקרבי מיראה וסחד קרא אלי את-האנשים
 אשר הביאוני אל-המקום הנה כי בהם שמתי בשחוני ואתם אלך
 ט אל-סני יי: וישאני גבריאל כהנשא עלה ברומ ויקחני ויעמידני
 י לפני יי: וארא את-יי: בסניו וסניו וסוקים ונגבדים נשלאים ונוראים
 יא זועפים ומבהילים: מי אני אשר אספר את-תכונת יי שאינה משנת
 וסניו הנשלאים מאד ואינם מתארים והמקהלה המקמדה מאד ובעלת
 יב קלות הרבה: ואת-כסא יי הגדול מאד ואשר נעשה לא בנדים:
 יג ומעמד המקהלות מסביב לו הקרובים וצבא השרפים ושרתם אשר
 יד אינדלה דומיה: ודמות תפארתו שאינה משתנה ושאינה מתארה
 טו-ז וגדל קבודו מי יספר: ואפל על-סני ואשתמוה ליי: ויי אמר אלי
 יז בסיו חזק חנוך אל-תירא קום ועמדת לפני לעולם: ויקמיני מיקאל
 יח שר צבאות יי ונקריבני לפני יי: ויי אמר אל-עבדיו להעמידם
 יט בקסיון וכל חנוך לעמד לפני לעולם: וישתחוו הנגבדים ליי
 כ ויאמרו וכל כדברך: ויאמר יי אל-מיקאל ושהשטף את-חנוך
 את-בגדי הארץ ומשחת אתו בשמי הטוב והלבשתו את-בגדי קבורי:
 כא-כב ונעש מיקאל כאשר דבר אליו יי וימשחני וילבישני: ומראה
 השמן שהוא מאיר מאור גדול ומשיחתו כטל הטוב וריחו כמר
 כג וקקני השמש הוא מזהיר: ואביט אל-נפשי ואהי כאחד נגבדיו
 ולא הנה כל-שנוי נקר:

לפסוק ט': וארא את הרקיע השמיני הנקרא בלשון העברית מזלות (Μουσαλοε) משנה
 העתים יובש ורוטב שנים עשר כוכבים (зодиямъ=זודיאקין) אשר על הרקיע השביעי.
 וארא את הרקיע התשיעי אשר אנו קוראים לו בעברית כוכבים (коухавим) אשר שם
 בתי השמים לשנים עשר כוכבים. ברקיע העשירי ערבות (לפי חגיגה י"ב ב' הוא
 שם הרקיע השביעי). תוספת זו מתוכה היא מוכיחה שאינה מגוף הספר, שהרי אין
 לפי הספר יותר משבעה רקיעים, ומן הלשון אנו קוראים נראה שיהודי כתבה. —
 מיכאל שר צבאות ה'. השוה דניאל י"ב א' מיכאל השר הגדול (וכן חולין מ'
 א'—תוספתא חולין ב' י"ח מיכאל שר צבא הגדול). — בגדי הכבוד שהלביש מיכאל לחנוך
 של אש היו משום שנעשה מלאך השרת (ע' י"ד ד') ומלאכי השרת של אש הם.

יז
כ

1 וַיִּקְרָא יְיָ לְאֶחָד מִשָּׂרֵי מַלְאָכָיו וַשְּׁמוֹ אוּרִיָּאל אֲשֶׁר הָיָה
 2 מְהִיר בְּחֻקָּהּ מִשָּׂאֵר שָׂרֵי הַמַּלְאָכִים וְכַתֵּב בְּלִמְעָשָׁיו יְיָ: וַיֹּאמֶר
 3 אֶל־אוּרִיָּאל הִבִּיֵאָה אֶת־הַסְּפָרִים מֵאֲצֻרוֹתַי וְלִקְחָתָּ קְנָה וּמִמֶּהֱרָ
 4 לְכַתֵּב] וְנָתַתָּ לְחֲנוּךְ וְהִנֵּחְתָּ־לּוֹ אֶת־הַסְּפָרִים: וַיִּמְהַר אוּרִיָּאל וַיָּבֵא
 5 אֵלַי אֶת־הַסְּפָרִים הַנִּזְכָּרִים] מֵרַ וַיִּתֵּן־לִי קְנָה מִמֶּהֱרָ לְכַתֵּב מִיָּדוֹ:
 6 וַיְהִי מְדַבֵּר אֵלַי אֵת בְּלִמְעָשָׁיו הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל־הַיְסוּדוֹת מִצָּרָם
 7 וּמִהֲלָקָם וְרַעַם הַמַּגְלֹת וְהַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ וְהַכּוֹכָבִים וּמִהֲלָקָם וְשִׁנוּיֵיהֶם
 8 וְעֵתִים וְשָׁנִים וַיְמִים וְשָׁעוֹת וְעֵלִיּוֹת הַעֲנָנִים וַיְצִיאֵת־הַרוּחֹת מִגִּזְן
 9 הַמַּלְאָכִים וְשִׁירַת בְּנֵי־חַיִל הַמְזֻנְגִים וְכָל־דְּבַר אָדָם וְכָל־לְשׁוֹן־שִׁירָה
 10 וְחַיֵּי בְנֵי־אָדָם וְהַמַּצּוֹת וְהַתּוֹכָחוֹת וְשִׁירִים גְּעִימֵי־הַקּוֹל וְכָל אֲשֶׁר
 11 מִשְׁשָׂמוֹ לְלִמְדָה: וַיְהִי אוּרִיָּאל מְסַפֵּר־לִי יָמִים שְׁלֹשִׁים וְלֵילוֹת שְׁלֹשִׁים
 12 וּפְסוּי אֵינִי פּוֹסֵק מְדַבֵּר וְאֲנִי לֹא תִדְלַתִּי לְכַתֵּב בְּלִי־הָאוֹתוֹת לְכָל־
 13 בְּרִיאָה: וּבְכַלּוֹתַי אֶת־שְׁלֹשִׁים הַיּוֹם וּשְׁלֹשִׁים הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר אֵלַי
 14 אוּרִיָּאל: אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר סִפַּרְתִּי לָךְ וְאֲשֶׁר כָּתַבְתָּ וְעַתָּה שֵׁב
 15 וְכַתְּבָהּ אֶת־בְּלִי־נִשְׁמוֹת בְּנֵי הָאָדָם אֲשֶׁר לֹא נוֹלְדוּ וּמְקוֹמוֹתֵיהֶן
 16 אֲשֶׁר הוּכְנָנוּ לְפָנַי בְּרִיאַת הָעוֹלָם: כִּי בְּלִי־נִשְׁמוֹת הוּכְנָנוּ לְפָנַי
 17 בְּרִיאַת הָעוֹלָם: וְאֲשֵׁב שְׁלֹשִׁים יוֹם וּשְׁלֹשִׁים לַיְלָה וְאֶעֱתִיק הַכָּל
 18 כַּמִּשְׁשָׂמָה וְאֶכְתֵּב שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְשִׁשָּׁה וְשָׁשִׁים סָסֶר:
 19 וַיִּקְרָאֵנִי יְיָ: וַיֹּאמֶר אֵלַי שֵׁב חֲנוּךְ לְשִׁמְאֵלִי עִם־גְּבֻרֵי־אֵל:
 20 ג- וְאֶשְׁתַּמְנָה לָּךְ וַיְיָ אָמַר אֵלַי: כָּל אֲשֶׁר תִּרְאֶה חֲנוּךְ וְכָל־הַמַּעֲשִׂוֹת

ולפיכך כשהיו צריכין להורידו לארץ היו מוכרחים לקרר את אשו כדי שיהא נהפך לבשר ודם (עי' י"ב ב').

אוריאל. Врѣвоила (בנוסח Y: Прхвоуила : П. веревенили). - ממ מהר לכתב.
 כך נוסח П. - והגדת לו את הספרים. כוונתו: תמסור לו מה שכתוב בספרים
 (וכן עשה, עי' פסוק ז'). - הנדפיים. במקור הניסים (взященнь). וברור שטעות גראפית
 יש כאן. - כל-הנשמות הוכנו לפני בריאת העולם. מתורתו של אפלטון היא
 דעה זו ומצויה היא אף במחשבה היהודית: כל הנשמות שהיו מן אדם הראשון ושהיו
 עד סוף כל העולם כולן נבראו בששת ימי בראשית (תנחומא, פקודי ג') והן ניתנות
 באוצר (ספרי דברים, סוף סימן שמ"ד) שהוא ברקיע השביעי (חגיגה י"ב ב'). והשוה חכמת
 שלמה ח' י"ט-כ': נער יפה מראה הייתי ונפש טובה נפלה בגורלי - יותר נכון.
 בהיותי טוב באתי לתוך גוף טהור. כמו כן מורה פילון (De soma, I, 22) שהאטמוספירה
 מלאה נשמות והקרובות מהן ביותר אל הארץ והנמשכות על ידי הגוף נכנסות לתוך
 בני תמותה. לפי יוספוס (מלחמות ב' ח' י"א) היו מחזיקים בתורה זו האיסיים. -
 ש.ב... לשמאל. השוה פרקי דר"א ד': מחנה שניה של גבריא אל על שמאלו. -

ד והמהלכים מאתי נעשו: ואני קראשונה אוריעה את-כל אשר קראתי
 ה מלא-הנה ונראה מלא-נראה: כי גם למלאכי לא-הודעת רזי ולא
 ספרתי להם על-תקומתם והם לא הבינו את-קריאת אין-סוף שלי
 ו אשר הודעת לי היום: כי עוד לפני היות כל-נראה אני לבדי
 עובר היתי בתוך לא-נראים בשמש ממזרח למערב וממערב
 למזרח אכל גם-השמש ושלו מנוחה ואני מנוחה לא מצאתי כי
 ז הכל היתי בורא: ואמר להעמיד את-היוםוד ולברא את-הקריאה
 ח הנראה: ואצו בעליונים כי יצא אחד נראה מלא-נראים ויצא
 ט-י אוריאל כביר מאד: ואראהו והנה אור גדול לו בקרבו: ואמר
 יא אליו המליקה אוריאל ויהי נראה הנוגד מקה: וימלט ויצא אור
 יב כביר ואני בתוך האור: ונרסף האור ויצא מתוך האור עולם
 יג גדול המראה את כל-הקריאה אשר אמרתי לברא: וארא כי-טוב
 יד ואעמיד לי כסא ואשב עליו: ולאור אמרתי עלה למעלה והתנצבת
 טו-טז ממעל לכסא והיית יסוד לעליונים: ואין כל ממעל לאור: ואשח
 עוד ואביט מעל כסאי ואקרא שנית בתחתונים ואמר יצא מלא-
 יז נראים מצק נראה ויצא ארכם קשה וקבד ושחור מאד: ואמר
 יח השתח ארכם והנוגד מקה יהי נראה: וימלט ויצא עולם-חשך
 יט כביר מאד הנושא את-כל-קריאות תחתיות: וארא כי-טוב ואמר
 כ אליו רד למטה והתנצבת והיית יסוד לתחתונים: ואין-כל מתחת
 כא לחשך ונרד ויתנצב ויהי יסוד לתחתונים: ואצו כי יקח מן-האור

ד בראתי מלא-היה ונראה מלא-נראה. לא די לו להביע שהקביה ברא יש מאין
 (השוה ביר א' ט' פילוסופוס אחד שאל את רבן גמליאל אמר לו צייר גדול היה
 אלהיכם... אמר ליה... כולם כתיב בהם בריאה...), אלא הוא מוסיף עוד שעשה נראה
 מלא-נראה. אולי מתוך שהיה מפרש את הלשון תהו (=ἀόρατος=לא נראה, בע') ובהו
 ח (=ἀκατασκεύαστος=לא עשוי, בע') כשני ענינים. - אוריאל. כך נראה שמו מתוך
 יג ההמשך, ובסלאבי =Адоил=אדאל (בדלית). ונראה שהוא מסעות המתרגם היווני שרייש
 יד בדלית נתחלפה לו. - ואעמיד לי כסא. כסא הכבוד קדם לבריאת העולם (ע' ביר
 טו א' ד'), וכן מספרת החכמה במשלי ח' כ"ז לפי הע': בהכינו שמים שם אני בשומו כסאו
 על-פני הרוחות. - ארכם. Архась. נראה שנגזר מן ἀρχή (=ראשית, תחלה). נראה
 שהוא מלאך החשך והוא ניגוד לאוריאל שבפסוק ח'. לפי בר-בהלול הסורי ארכס הוא
 רישא דרישנא דאאר (=ראש לראשי האויר), ולפי Audo (סימתא דלישנא סורינא)
 ו-Cardahi (Al-Iobab, בירות 1887) - תגמא דמן תגמא דמלאכא (=גדוד מגדודי המלאכים),
 וכן לפי Payne Smith הקטן (p. 29) הוא שם לגדוד השביעי של מלאכים. Cardahi מביא
 הלשון: וסדה ארכוס ושולטנא דהוא קשכא סטנא (עמ' ליב במכתבו 34-VIII-2). -

ומן-החשך ואמר יהי עֵבֶה ומִסְבָּב אֹרֶךְ וְאֶרְקַע אֶתֹּו וַיְהִי מַיִם:
 כב וְאֶרְקַע מִמַּעַל לַחֲשָׁךְ מִתַּחַת לְאֹרֶךְ [כֵּן רַקַּעְתִּי אֶת־הַמַּיִם וְהָיָא תְהוֹם:
 כג וְאֶחָזֵק בְּאֹרֶךְ חוּג־מַיִם וְאֶבְרָא שְׂבָעָה חוּגִים בַּתֶּנֶךְ וְאֶצְוֹר בְּנִבְיֵשׁ
 רָטֹב וַיִּבֶשׁ וְהוּא זְכוּבִית וְקָרַח מִסְבִּיב לַמַּיִם וְשָׂאֵר הַיַּסּוּדוֹת:
 כד וְאֶרְאֶה לְקַל־אֶחָד אֶת־דְּרָכּוֹ לְשִׁבְעַת הַכּוֹכָבִים לְקַל־אֶחָד בְּרַקִּיעוֹ
 כה [כֵּן יִלְכוּ: וְאֶרְאֵה כִּי־טוֹב וְאֶבְדִּיל בֵּין הָאֹרֶךְ וּבֵין הַחֲשָׁךְ לֵאמֹר
 בְּתוֹר־הַמַּיִם מִזֶּה וּמִזֶּה וְאֵמַר לְאֹרֶךְ הִנֵּה יוֹם וְלַחֲשָׁךְ צִוִּיתִי כִּי יְהִי
 כו-כז לְלֵילָה: וַיְהִי עֶרֶב וְעוֹד הִנֵּה בִקְרָה וְהוּא יוֹם אֶחָד: כֵּן קִבַּעְתִּי חוּגֵי
 שָׁמַיִם וְאֵמַר כִּי יִקְווּ הַמַּיִם הַמִּתְחַזְקִים אֲשֶׁר מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל־
 כח מִקְוֵה אֶחָד וַיִּבְשׁוּ גְלִיהֶם וַיְהִי כֵן: וּמִן הַגְּלִים בְּרֵאֲתִי אֶבְרָא קִשּׁוֹת
 כט- ל וְגִדּוֹלוֹת: וּמִן־הָאֶבְרָא לְכַדְתִּי וּבָשָׂה וְאֶבְרָא לְבָשָׂה אֶרֶץ: וְלֵאשֶׁר
 לא בְּתוֹךְ הָאֶרֶץ קִרְאֲתִי עִמָּךְ וְהָיָא תְהוֹם: אֶת־הַיָּם אֶסְסַתִּי לְמִקּוּם
 אֶחָד וְאֶקְשְׂרֵהוּ בְּחוּזָל וְאֵמַר לָיִם הִנֵּה שְׂמַתִּי לָךְ גְּבוּל עוֹלָם וְלֹא
 לב תִּשְׁבֵּר בְּמִימֶיךָ: [כֵּן קִבַּעְתִּי אֶת־הַרְקִיעַ וְאֶיִסְדַּהוּ לְמַעְלָה מִן־הַמַּיִם:
 לג הַיּוֹם הַהוּא רֵאשִׁית הַבְּרִיאָה קִרְאֲתִיו לִי וַיְהִי עֶרֶב וְעוֹד בִּקְרָה
 לד-לה וַיְהִי יוֹם שֵׁנִי: וְלְקַל־צָבָא הַשָּׁמַיִם יַצְרַתִּי תְכוּנַת־אֵשׁ: וְתַבַּט עֵינֵי
 עַל־צָבָאן חוֹקָה קִשָּׁה מְאֹד וּמִבְּרַק עֵינֵי קַבֵּל הַבְּרַק תְּכוּנַת הַמַּיִם
 וְהָאֵשׁ הִיא בְּמַיִם וְהַמַּיִם הֵם בָּאֵשׁ וְלֹא אֵלָה יִכְבוּ לֹאֲת וְלֹא
 לו זֹאת תִּבְנֶשׁ לֵאמֹר: וְלָכֵן הַבְּרַק הוּא חַד וּמֵאִיר מִזֶּהֶר הַשָּׁמַשׁ
 לז וּמַיִם רַבִּים קִשִּׁים מֵאֲבָן קִשָּׁה: וּמִן־הָאֲבָן חֲצַבְתִּי אֵשׁ גְּדוֹלָה
 וּמִן־הָאֵשׁ בְּרֵאֲתִי מִשְׁמֵרוֹת צָבָא לֹא־בְּשָׂר עֲשִׂיתָ רַבּוּא מִלְּאֲכִים
 לח וְנִשְׁקַם אֵשׁ וּבְגִדֵיהֶם לְהִבָּה לֹחֶשֶׁת: וְאֶצְוֹ כִּי יַעֲמַד כָּל אֶחָד עַל־
 לט מִשְׁמֵרְתּוֹ: וְאֶחָד מִמִּשְׁמֵר שְׂרִי־הַמִּלְּאָכִים סָר עִם־הַמִּשְׁמֵר אֲשֶׁר תַּחְתּוֹ
 וַיָּזֵם מִזְמָה לֹא־יוֹכֵל [וְהָיָא] לְהַעֲמִיד אֶת־בְּסָאוֹ מִמַּעַל לְאֶרֶץ לַהַיּוֹת
 מ אֶחָד בְּכַחְתִּי: וְאֶשְׁלִיכֵהוּ מִן־הַגְּבוּהָ עִם־מִלְּאָכָיו וַיְהִי פוֹרַח בְּאֹיֵר עַל־
 מא-מב שְׁנֵי תְהוֹם תְּמִיד: וְכִבְּהָ בְּרֵאֲתִי אֶת־כָּל־הַרְקִיעִים: וַיְהִי יוֹם שְׁלִישִׁי:
 מג וּבַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי צִוִּיתִי כִּי תֵאָדְמָה תְּצַמִּית עֲצִים גְּדוֹלִים וּפּוֹרִים
 מד וְהַקְּרִים כָּל־מִין עֵשֶׂב מְתוּק וְכָל־יֵרֵעַ אֲשֶׁר יִנְרַע: וְאֶשְׁעַן בְּן וְאֶבְרָהוּ

ל"א-ל"ו ב[חול]. בסלאבי: בעל (игом), והוא טעות המתרגם היווני. — המלאכים נבראו ביום שני (והשוה ב"ר.
 ג' ח': ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים... ר' חנינא אמר בחמישי נבראו המלאכים) מאש (ע'
 פסיקתא דריב"ג א' הרקיע של מים והמלאך של אש והם דרים זה את זה ואינן מוזיקים זה
 את זה). — בפליט רמז למרד השטן (ע' לעיל פרקי ב' וז'). — ממעל לשחקים. выше облак.

מה-טו וְאֶעֱמִיד מִלְאֲכֵי אֵשׁ מְזַנְיִים: וְכָה עָשִׂיתִי חֲדוּשׁ הָעוֹלָם: וַיְהִי עָרֵב
 מו וַיְהִי בִקְרַיּוֹם יוֹם רְבִיעִי: וּבַיּוֹם הַרְבִּיעִי אֲוִיֹּתִי לְהַיּוֹת הַמְאָרוֹת הַגְּדוֹלוֹת
 מח בַּחֲנֹנֵי הַשָּׁמַיִם: בַּחֲנֹן הַרְאִשׁוֹן הָעֲלִיּוֹן הָעֲמֻדָתִי אֶת־הַכּוֹכָב שְׁבִמִי
 בשני לַמָּטָה הָעֲמֻדָתִי נָגַהּ בַּשָּׁלִישִׁי מֵאֲדָיִם בְּרִבְעִי הַשָּׁמֶשׁ בַּחֲמִישִׁי
 סט צָדֵק בַּשֵּׁשִׁי כּוֹכַב בַּשְּׁבִיעִי הַיָּרֵחַ: וּבַכּוֹכָבִים הַקְּטָנִים פִּסְאַתִּי אֶת־
 נ הָאָוִיר הַתְּחִתּוֹן: וְאֶעֱמִיד אֶת־הַשָּׁמֶשׁ לְהָאִיר הַיּוֹם וְאֶת־הַיָּרֵחַ וְאֶת־
 נא הַכּוֹכָבִים לְהָאִיר הַלַּיְלָה: וְהַשָּׁמֶשׁ יְהִי הוֹלֵךְ בְּכֹל־עֲגוּל־הַמְּזוּלוֹת:
 נב-נג וְשָׁנִים עֶשֶׂר עֲגוּלֵי מְזוּלוֹת לְסֹב אֶת־הַיָּרֵחַ: וְאֲשִׁים שְׂמוֹתֵיהֶם וְרַעְמָם
 נד לְפִי עֲגוּל־הַמְּזוּלוֹת וּמוֹלְדָם וּמִשְׁמַט שְׂעוֹתֵיהֶם לְפִי הַסָּבִב: וַיְהִי עָרֵב
 נה וַיְהִי בִקְרַיּוֹם חֲמִישִׁי: וּבַיּוֹם הַחֲמִישִׁי אֲוִיֹּתִי עַל־הַיָּם וַיּוֹצֵא דָגִים
 וְעוֹפוֹת שׁוֹנִים לָרֵב וְכֹל־רָקַשׁ הָרוֹמֵשׁ עַל־הָאָרֶץ וְהוֹלֵכֵי עַל־אֲרָבֶעַ
 עַל־הָאָרֶץ וּמְעוֹקְסִים בָּרוּחַ זָכָר וְנִקְבָּה לְמִינֵיהֶם וְכֹל־נִקְשׁ נוֹשְׁמַת
 נו-נז לְכֹל־חַי: וַיְהִי עָרֵב וַיְהִי בִקְרַיּוֹם שְׁשִׁי: וּבַיּוֹם הַשֵּׁשִׁי אֲוִיֹּתִי עַל־
 הַקָּמָתִי לְבָרָא אָדָם מִשֶּׁבֶעָה: וְסוֹדוֹת בְּשָׂרוֹ מֵאֲדָמָה דָּמוֹ מִטַּל וְשָׁמֶשׁ
 עֵינָיו מִתְּהֵם הַיָּם עֲצֻמוֹתָיו מֵאֲבָנִים מִחֲשֻׁבְתּוֹ מִמְּהִירוֹת הַמִּלְאָכִים
 נח וְהַעֲנָנִים גִּידָיו וְשָׁעָרוֹ מֵעֶשֶׂב הָאֲדָמָה נִשְׁאוֹ מִנְשִׁימָתִי וּמְרוּחַ: וְשָׁבַע
 תְּכֻנוֹת נִתְּתִי־לוֹ הַשֹּׁמַע לְבָשָׂר הַרְאוֹת לְעֵינָם הַרִיחַ לְנִשְׁשׁ הַמְּשׁוּשׁ
 נט לְגִידִים הַטֶּעֶם לָדָם הַסְּבָלָנוֹת לְעֲצָמוֹת הַנֶּעֱם לְמַחְשָׁבָה: וְאֶחָשַׁב
 כִּי יֹאמֵר דָּבָר חֲקָמָה כִּי מִנְשׁוֹת לֹא־נִרְאָה וְנִרְאָה בְּרֵאתִי אֶת־
 הָאָדָם מִשְׁפִּיתֵהוּ מִנֹּחַ וְחַיִּים וְהַצֵּלָם יוֹדַע דָּבָר וְאִין כָּל־בְּרִיאָה כָּמֹהוּ
 ס קָטָן בְּגִדֵל וּבְקִטְטָן גְּדוֹל: וְאֶעֱמִיד אֶתּוֹ מִלְאָךְ שְׁנֵי בָּאָרֶץ יִשְׂרָאֵל וְגְדוֹל
 סא-סב וְנִקְבַּד: וְאֲשִׁימֶהוּ מִלֵּךְ עַל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר לוֹ הַמְּלוּכָה בְּחֻקְמָתִי: וְלֹא
 סג הִיָּה דוֹמָה לוֹ בָּאָרֶץ מִכָּל בְּרִיּוֹתִי: וְאֲשִׁים אֶת־שְׁמוֹ מֵאֲרָבֶעָה רוּחוֹת

ואין ספק שכוונתו לשחקים דוקא. ושם זה סובל ב' משמעות: עבים ורקיעים. - צוית
 על חכמת. האדם נברא על ידי החכמה האלהית. וכן הוא אומר לקמן בפסוק פיה:
 יועצי הוא חכמתי. השווה דברי החכמה במשלי ח' ל' ואהיה אצלו אמון. ודרשו רז"ל
 (ב"ר א' ד'): אבון=אומן - התורה אימרת אני הייתי כלי אומנותו של הקב"ה. והשוה
 תנחומא פקודי (סוף ג'): כשרצה הקב"ה לעשות האדם אמר לתורה נעשה אדם. -
 מ: שימתי ומרוח. от духа моего и от ветра. אולי צ"ל: מנשימתי ומרוחי. -
 תכונות. есствъ. - ואשים את שמו... הוא דורש נוטריקון מן השם אדם בכתב
 ובלשון של יוון: Αδამ=(דרום) μεσημβρία (צפון) ἀρκτος (כערב) δύσις (מזרח) ἀνατολή.
 ור' יוחנן (סוטה ה' א') דרש נוטריקון מן השם אדם בעברית=אפר. דם מרה. ודרש
 זה היה רווח בין הנוצרים היוונים (ע' 97-98. Порфирьевъ, Апокриф сказанія, Казань 1872.

11
 12-13

סד ממנרחה ממערב מצפון מדרום: ואשמיר לו ארבעה כוכבים מצפונים
 סה ואקרא את שמו אדם: ואת-לו את רצונו ואת-אהו שמי דרכים
 אור וחשך ואמר אליו זו טובה לה וזו רעה למען אדע הנש-לו
 טו אהבה אלי אם שגאה למען יוסיע מצרעו אוהב אותי: ואני תבונתו
 וראיתי והוא את-תבונתו לא ידע ואי-הדעת היא רעת החסא ולכן
 סו לו החסא ואמר אחר החסא אין דבר מלבד המנות: ואשמיר לו
 סח אהל ואביא עליו תרדמה וישן: ואקח ממנו צלע בשנתו ואקרא
 טט- עלו אשה: למען יבא לו המנות על ידי האשה: ואקח את-האות
 האחרונה משמו ואקרא את-שמה אם היא חנה אדם ו[ואם האדמה
 עא והחיים: ואעש גן בעדן מקדם למען יקום את-הקברית וישמר:
 עב ואעש לו השמים שתוחים למען יראה את-המלאכים אומרים שירת
 עג נצח ואור בלי חשך הנה תמיד בגן: ויגן הששן פי עולם אחר
 בראוני לברא אשר יהיה נשמע לאדם על-הארץ ומשל ומלך עליו:
 עד והששן הוא השד במקומות המתוחים פי בקרחו מן-השמים געשה
 ששן ושמו היה שטנאל וקנה נבדל מן-המלאכים ואת-תבונתו לא
 שנה כי אם מחשבתו במחשבת הצדיקים והחוקאים ויגן את-דינו
 עה ואת-חסאו אשר חסא לקנים: ועל-כן זמם על-אדם וקנה קא אל-
 עו בגן וישא את-חנה וקאדם לא נגע: ובעד אי-דעתם קללתים:
 עז ואת-אשר ברבתי לקנים אותם לא קללתי ואת-אשר לא ברבתי
 לקנים גם-אותם לא קללתי ולא קללתי את-האדם ולא את-האדמה
 ולא את-שאר הקריות כי אם-את-נרע האדם הנרע ולכן בריאה

ואין ספק שרש זה הוא על סמך האגדה שהוצבר עפרו של אדם מארבע רוחות העולם.
 השוה תנחומא (פקודי ג'): התחיל מקבץ את גופו של אדם הראשון מארבע רוחות
 העולם (וע' ת"י לבראשית ב' ו', סנהדרין ל"ח ב', ובאריכות גרינבוים Neue Beiträge 55
 גינצברג 72, Legends V). ודרושים של לשונות יווניים שכיחים אצל רז"ל, כגון פרי עץ
 הדר (ויקרא כ"ג מ') חרגם עקילס שהוא דר על המים=δδω (ע' סכה ל"ה א',
 והשוה Field, Origenis Exaplorum eto. במקומו). הן עם לבדד ישכן (במד' כ"ג ט') - א"ר
 פנחס הכהן בר חמא הן=εῦ בל' יון אחד (וע' עוד כמה דוגמאות בערוך השלם ערך קן).
 למס מרעהו חסד (איוב ו' י"ד). ועוד. - ארבעה כוכבים. מלאכים מאירים להורות לו את
 סד דרכו. - ואתן לו את רצונו. יש לו בחירה במעשיו. השוה תנחומא (פקודי ג'): וכן
 סח גוזר [הקב"ה] על כל קורותיו [של האדם]. אבל אם צדיק אם רשע לא. אלא הדבר
 ע הוא נותנו בידו של אדם בלבד. - אדם ו[ואם האדמה והחיים. נראה
 עב שכוונתו לפרש ענין שמותיהם של אדם וחיה: אדם ענינו אדמה וחיה - חיים. - שירת
 נצח. במקור שירת נצחון. ואין לזה טעם. ונראית סברתו של גינצברג (Legends VI, 159)

עח מוכה והיא הסרי אסרי העבודה: ואמר עקר אמה ואל-העקר
 תשוב כי ממנו לקחתיה ולא אאבדה כי אם-אשלמה אל-אשר
 עט לקחתיה משם ואז אוכל לקחת אותה בבואי שנית: ואבדה את-
 5 קל-בריותי הנראות ואי-הנראות: [ואבדה] את-היום השביעי ובי
 סא שבת הוא אשר בו שבתתי מקל מלאכתי: וכיום השמיני קבעתי
 את-היום שהוא להיות השמיני היום הנבדא הראשון ללא-עבודתי
 ולמען יהפך [השבוש] לדמות שבעת האלפים והשמיני לראשית
 שמונת האלפים וכיום הראשון לשבוע יהיה חוזר תמיד היום
 סב השמיני בשבוע: ועתה חנוך את אשר אפרתי לך ואת אשר הבינות
 ואת אשר ראית בשמים ואת אשר ראית בארץ ואת אשר כתבת
 בספרים את-קל אלה לברא בכתבתי בינותי ואבדא למן-היסוד
 סג העליון ועד התחתון ועד-הסוף: ואין יועץ ואין יורש לבריותי:
 סד-סו אני הוא לנצח ולא נעשיתי בנדים: אין שנוי לממשכתי יועצי הוא
 סו חקמתי ומאמרי הוא מעשה: ועיני רואות הכל ואם-אביט על-הכל
 סז ועמדו ונרעדו מפחד ואם-אסיר שני ואבדו כלם: שים לבך חנוך
 ונדעך את-המדבר אליה ולקחת את-הספרים אשר כתבת אמה:
 סח ואני הנני נותן לך את-שמואל ואת-רעואל אשר העלוק אלי:
 סט ונרדף אל-הארץ והנדה לבנה את-אשר דברתי אליה ואת-אשר
 צ ראית למן-הרקיע התחתון ועד-בסאי: קל-הנצבאות אני עשיתי וכל-
 הכחות ואין מתקומם נגדי או ממרה את פי כי כלם נשמעים
 צא לממשלתי הנהיגה ועובדים לממשלתי הנהיגה: ונתת להם את-
 הספרים הכתובים בנדה וקראו והבירו אותי הבורא הכל והבינו

שעיקרו שירת נצח (וכן לקמן י"ג ל"ג). והשוה תפלת ש"ע ולנצח נצחים קדושתך
 עח-עט נקדיש. - ואור בלי חשך. כוונתו אור תמיד. - בבואי שנית. ע' ט"ו א'. - בסוף
 5 פסוק ע"ט יש הערת גליון: ויהי אדם בגן חמש שעות וחצי. - התוספת שבמרובעים בפסוק ט'
 10 היא לפי נוסחאות א. - לפסוק פ"א השוה סנהדרין צ"ז ב' א"ר קטינא שית אלפי שני הוו
 עלמא וחד חרוב (רש"י: שאלף שנה יהיה חרוב חוץ מששת אלפים אלו. דהיינו אלה שביעי)...
 אבבי אמר תרי חרוב (רש"י: תרי אלפים הוא הרב אלה שביעי ואלף שמיני)... תניא
 כוותיה דרב קטינא. כשם שהשביעית משמטת שנה אחת לז' שנים כך העולם משמט
 אלה שנים לז' אלפים שנה... ואומר [תהלי צ' ד'] כי אלה שנים בעיניך כיום אתמול
 כי יעבר. - השוה ביר מ"ד כ"ב אף מאמרו של הקביה מעשה. והוא על דרך הכתוב
 15 (תהלי ל"ג ט') כי הוא אמר ויהי הוא צוה ויעמד. - שמואל... רעואל. Самойла
 20 и рагоуила. נראית השערתו של גינצברג (שם. 160) ששני שמות אלו הורכבו

צב כי אין-עוד מלכדי: ומסרו את-הספרים הבתובים בגדה בנים לבנים
 צג ודור לדור ומשפחה למשפחה: ואמרו-לך חנוך את-מיכאל שר
 צד צבאותי להשגיח על-קרב ידה ועל קתב-ידי אבותיה אדם ושת
 צה ואנוש וקינו ומהללאל ונגד אביה ולא אאבדם עד-דור אחרון:
 צו כי צויתי לאריות ופריות מלאכי אשר העמדתי בארץ לשומרים
 צז עליהם ואת-העמים שקדתי לשמר עליהם שן-יאבדו במבול הבא
 צח אשר אני עושה בקיפה: כי ידשתי את-דעת בני-האדם שאינם
 צט מושבים בעל אשר שמתי עליהם ויסירו את-עלי ויגחו להם על
 עמר ויורשו ורע הקל וישמחו לאלהי הקל ויעבדו את-אחיהותי
 עא ותשחת כל-הארץ בעול וברשעה ובנאוף ובסבודת אלילים: ולכן
 עב מביא אנכי את-המבול על-הארץ והארץ נס-היא תשחת בכל
 עג הגדול: והשארתי ממשפחתה איש צדיק אתו וכל-ביתו אשר יעשה
 עד רצוני: וקם מנעו דור אחר אחרון מאד ומהם רבים יהיו בלתי
 עה שבעים מאד: ובאחרית הדור שהוא ארצה להם את-הספרים
 עו הבתובים בגדה ובידי אבותיה ושומרי הארץ יראום לאנשי אמונים
 עז עושי רצוני אשר לא יקראו בשמי לשוא והם יגידו לדור שהוא
 פ והם אחריו אשר יקראו בהם יקבדו בסוף מבתחלה: ועתה אני נותן
 פא לך חנוך מועד שלשים יום אספה ועשית בביתך והגדת לכל-
 פב בניך ולכל-בני ביתך מלפני ושמעו אל-אשר תאמר אליהם וקראו
 פג והבינו כי אין עוד מלכדי וכלם ישמרו את-מצותיה והסלו ולקרא
 פד ולהבין] בספרים הבתובים בגדה: ומקץ שלשים יום אשלח את-
 פה מלאכי ונשאה מעל הארץ ומאת בניך אלי:
 פו ויקרא יי אל-אחד מוקני המלאכים נזרא ואים ויעמידהו על-
 פז נדי: ומראה המלאך שהוא לבן בשלג ונדיו מראהו בקרח ולקח

מן שמיא וארעא (בארמית) והשם אל. והם שני מלאכים הממונים על השמים
 צד ועל הארץ. - לאריון ופריון. וכן בנוסח א. ובנוסח ע: אריון ומריון. וקשה
 להכריע על עיקר משמעותם. השם אריון נמצא בברא' יד א' וט', דניאל ב' יד. -
 ק-קא [לקרא ולהבין]. כך בנוסח ב. - נוסח ע מוסיף בפסוק ק"א: אל המקום אשר הוכן לך
 והיית לפני מהיום ועד עולם וראית את רזי והיית סופר עבד לי כי תהיה כותב את כל
 מעשי הארץ ואשר בארץ ובשמים והיית לי לעד הדין הגדול לדור. הכל דבר ה' אלי
 כדבר איש אל-רעהו. -

המלאכים הם משני מינים: אותן שהן לצורך שליחות הן של רוח... ואותן
 שהן לצורך שירות הן של אש. שנאמר [עשה מלאכיו רוחות] משרתיו אש להסי'

ג קר גדול: ויקרר את-שני כי לא נשאתי את-מראהו כְּאִשֶּׁר לֹא
 ד יוכלו לשאת את-אש הכבשן ושרב השמש וקר האויר: ויאמר
 ה אלהי חנוך אם-לא יקררו את-שניו פה לא יוכל כל-אדם להביט
 ו אלה-שניו: ואל-האנשים אשר העלוני בתחלה אמר ה: ובר חנוך
 ז אתכם אל-הארץ וחיבתם-לו עד-יום המועד: וישוימוני בלילה על-
 ח מפתיו: ומתושלח הנה מצפה לבואי ביום ובלילה שומר הנה
 ח משמרו על-גד-מפתיו ויתסחר בשמעו את-בואי: ואגיד-לו כי יתאספו
 כל-בני ביתי ואדבר אליהם:

יג ב שמעו בני את אשר ברצון ה: אני נשלחתי אליכם היום
 להגיד לכם מפי ה: את אשר הנה ואת ההנה ואת אשר יהנה עד-
 ג יום הדין: שמעו בני לא מפי אני מגיד לכם היום כי אם-
 ד מפי ה: אשר שלחתי אליכם: ואתם שומעים את-דברי מפי ואני
 ה אדם אשר נברא כמוכם ואני שמעתים מפי-אש של ה: מפי ה:
 ה כבשן אש ודבריו להקה יוצאת: ואתם בני רואים את-שני ואני
 ו אדם אשר נברא כמוכם ואני רואה היותי את-שני ה: כברול מלבן
 כאש אשר בהנשאו ניצוצות הוא משלם והוא שורף: ואתם רואים
 ז את-עיני בראות אדם הדומה לכם ואני ראיתי את-עיני ה: והן
 ח מאירות בקרני השמש ומחירות את-עיני אדם: ואתם בני רואים
 ח אתם זמין עזרת לכם והיא של אדם נברא כמוכם ואני ראיתי
 ט שיעור קומתי דומה לשלכם ואני ראיתי את-שיעור קומת ה: ללא-
 ט מדה וללא-דמוי ואין-לו-סוף: הנה אתם שומעים את-דברי-פי
 י ואני שמעתי את-דברי ה: בקול-רעם גדול בתוך תנועת עננים בלי-
 י הרה: ועתה בני הקשיבו שיחת אב בשר נדם נורא וקשה לעמד

(ר) יוחנן במדרש לתהלים קיד ג). וחנוך בשמים נעשה מלאך השרת (ע) לעיל ט
 (כ). לפיכך היה צורך לצננו. שיוכל לירד לארץ (והשוה דברי הפייטן. בפיוט אשנבי
 שחקים. יוצר לשמחת תורה: תקיף מטטרון [חנוך] שר - הנהפך לאש מבשר - מלמד
 מוסר - לילדי אור נמטר). על התמנותו של חנוך לשר הפנים (=מטטרון) ע' לקמן
 י"ח ב'.

שעור קומתי. обѣтія тѣла. - גינצברג (שם) משווה לכאן את דבריו
 של רבן יוחנן בן זכאי קודם מותו (ברכות כ"ח ב' אדר"ג כ"ה ע"ט): אילו לפני
 מלך בשר ודם היו מוליכין אותי. שהיום כאן ומחר בקבר. שאם כועס עלי אין כעסו
 כעס עולם ואם אוסרני אין איסורו איסור עולם ואם ממיתני אין מיתתו מיתת עולם.

לפני מלך אים וקשה מאד כי רצון מלך מנת ורצון מלך חיים
 ומה גם לעמד לפני מלך המלכים וצבאות הארץ והשמים מי
 יא יעמד ביראת אינסוף והיא: ועתה בני אני יודע הכל אשר מפי
 יב וי אשר עיני ראו למראש ועד-סוף ולמן הסוף ועד התשובה: הכל
 אני יודע והכל כתבתי בספרים השמים וקצויהם ומלוואם וכל-
 הצבאות ומחלקם מדותי ואת-הבוכבים המון רב לאין מקשר
 יג רשמי: מי האיש הרואה את-השכמותיהם ומסבותיהם הלא
 המלאכים לא ידעו את-מקשרם ואני את-כל-שמותיהם כתבתי:
 יד את-תקופת היום מדותי ואת-קרגיו ספרתי ובאו בכל החדשים
 טו וצאתו ואת-שמותיהם אני כתבתי: את-תקופת היום מדותי ואת-
 התמעטותו בכל-הימים ואת-קנינותיו שהוא מתמעט בכל-יום
 טז ובכל-שעה: ארבע עתים שמי ומן-העתים עשיתי ארבע תקופות
 ובתקופות שמי את-השנים [ובשנים] שמי את-החדשים ומן-
 החדשים ספרתי את-הימים ומן-הימים מדותי את-השעות ואמנה
 יז וארשם: אני כל אשר נאכל על-הארץ חקיתי ואכתב וכל-יודע
 אשר תוציא הארץ אשר ירע ואשר לא ירע וכל-צמח וכל-עשב
 יח וכל-שרח וריח-ניחחם ושמותיהם: ומשקנות העננים וחקותיהם
 יט וכנסיהם ומשפט נשואם קשר וקשר-קשר הכל אני חקיתי: ואכתב
 כ את-דרךך ורעם והבדק: ונראוני את-מסתחותיהם ואת-שומריהם
 ומבואיהם ומוצאיהם אשר בהם ילכו במדה בשלשלת יעלו
 ובשלשלת ירדו שד-בכעם גדול ובקצף ילכו עני חרון ואברו
 כא כל-אשר בארץ: אני כתבתי את-אוצרות השלג וממורות הקרח
 וקר האויר ואת-עמיהם חקיתי אינה הדרך נושאי מסתחותיהם
 כב ומלאו בהם את-העננים ואינם מריקים את-אצרותיהם: אני כתבתי
 את-משקבי הרוח ואחקר וארא איך נושאי מסתחותיהם ישאו את-
 המשקלות ואת-המדות ובראשונה ישימו במשקלות ואחר-כך
 במדות ובכשרון יוציאו במדה על-הארץ שן-בנשימה כבדה גמיטו
 כג את-הארץ: אני מדתי את-כל-הארץ והריה והגבעות והשדות

ואני יכול לפייסו בדברים ולשחדו בממין אעפ"כ הייתי בוכה ועכשיו שמוליכין אותי
 לפני ממה הקביה שהוא חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים ואיני יכול לפייסו בדברים
 ולא לשחדו בממון... ולא אבכה. - נסיגותיו שהוא מת מעט. אין זכר לכך קודם
 ט-כג לכן, אבל מדובר על ענין זה בפרטות בחנוך א' ע"ד. - דרך. כן פ. - משכב

כד והעצים והאבנים והנהרות וכל-הנמצאים: אני כתבתי את-הנבואה
 כה למן-הארץ ועד-הרקיע השביעי ולמטה עד-שאל תחתיה: ומקום
 כו המשפט ושאל הגדולה מאד הסתוהה הבוכה: וארא את-עמל
 כז השבויים המחפים לדין בלי-מדה: ואכתב את-כל-הנשפטים על-
 כח ידי השופט וכל-משפטם וכל-מעשיהם: וארא את-כל-האנשים
 מדור האבות הראשונים עם-אדם ותהו ואאנח ואבך על-אחריית
 כט רשעתם אוי-לי מחלשתי וחקלשתי אבותי הראשונים: ואחשב בלבי
 ואמר אשרי האיש אשר לא נולד או אשר נולד ולא תשא לפני
 יי כי לא יבא למקום שהוא ולא ישא את-על-המקום שהוא:
 ל וארא את נושאי המסקחות ואת-שומרי שאל העומדים בנחשים
 גדולים ופניהם כנרות כבויים ועיניהם אש ושניהם גלויות עד
 לא סזומיהם: ואמר לפניהם מי יסן ולא ארצכם עוד ולא אשמע את-
 מעשיכם ואיש לא יביא את-בני עמי אליכם כמה מעטים היו
 לב מסאייהם בתיים האלה ובחני-נצח יסבלו עמל תמיד: אני עליתי
 למזרח לנז-עזן אשר שם הוכנה מנוחה לצדיקים והוא סתום
 לג לרקיע השלישי ולצר העולם הנה הוא סגור: ושומרים העמרו
 על-יד-השערים הגדולים מאד ממזרח שמש מלאכי להט שרים
 לד בלי-הרף שירי נצח שמחים לבוא הצדיקים: ביום הביאה
 האחרונה יוציאו לאדם עם-האבות והביאום הנה למען ישמחו
 בקרא איש לאוהביו לאכל אתו לחם הצהרים והם באים בשמחה
 ומשוחחים לפני היכל האיש שהוא בשמחה ומחכים ללחמו ולענג
 לה טוב ועשר בלי-מדה ולששון וגיל בתוך אורה וסני-נצח: ואני
 אומר לקם בני אשרי האיש ירא את-שם יי ועובד לפניו תמיד
 ומביא מנחות בתרדה בתיים האלה וכל-הבתיים האלה יחיה בצדק
 לו ומת: אשרי העושה משפט צדק לא במתן כי אם-באמת ולא
 יקנה אחר-יכו לכל-דבר משפטו יבא לעתיד בלי משא פנים:
 לו-לח אשרי המכסה ערפים בגדים ולרעבים יסן לחמו: אשרי הדין

כד הרוח. אולי עיקרו: משכן הרוח. - שאל תחתיה. אולי אף לדעתו של בעל הספר
 ז' מדורות יש לשאל (השנה, למשל, סדר רבה דבראשית ס"ו כ"ח ואילך). אע"פ שלא
 כח דבר בספר על מנינם ותיאורם. - כל הראשונים, למן אדם וחוה ואילך, נפרעים מהם
 לג-לו בגיהנם בעד חטאותיהם. - שירי נצח, ע' לעיל י"א ע"ב. - לא במתן כי אם
 באמת. הוה דבריו של אנטיגנוס איש סוכו (אבות א' ג') אל תהיו כעבדים המשמשים

לט משפט-צדק ליתום ואלמנה ולכל-נדבא יעזר: אשרי השב מדרך
 הזמן בעולם ההבל הזה והלך בדרך הישנה המוליכה אל-חיי
 מ-טא אינסוף: אשרי הזרע גרע אמת כי שבעתים יקצר: אשרי האיש
 מב אמת בקרבו ודובר אמת לרעהו: אשרי האיש רמים בסויו ונענה
 כג בלבו: אשרי המבין לכל-מעשה :: אשר נברא והוא משבחו: כי
 מד מעשי :: אמת אכל מעשי אדם מהם טובים ומהם רעים ולפי מעשיהם
 מה יודעו האמנים: בני כל-מעשה וכל-מדה וכל-משקל אני מדתי
 כו ואכתב באשר צוני :: ובכל-אלה מצאתי שנויים: ובשנה נבדקה
 משנה בן נבדד אדם מאדם לאחד נסלה רבה ולאחד חקמת-לב
 רבה ולאחד בינת המעשה והאחד בתרשת המעשה והאחד בשתיקת
 שפתים והאחד בטוהר והאחד בלחם והאחד ביופי והאחד בנער והאחד
 בתרופות והאחד במראה-הגוף והאחד בקרב-רגש ושמע בכל:
 מר-סח ואין יתרון לאיש מירא-:: הוא והלל מפל בדור ההוא: :: בידיו
 סט ברא את-האדם בדמות סגיו קטן וגדול ברא :: ואשר ינאץ סגיו
 אדם ינאץ סגיו מלך וסגיו :: ימאס הקו לסגיו אדם הוא לסגיו ::
 ג יבוו: המבקשים לכל-אדם בלי רעה פעם גדול ורדפהו מאת ::
 נא-נג היוזק בסגיו אדם נאצה תרדפהו בדין-:: הגדול: אשרי האיש
 אשר לא יטה את-לבו להרע לכל-איש לנפשט יעזר ואת-הנדבא
 ירים ולמבקש יעשה צדקה כי ביום הדין הגדול וכל-מעשה אנוש
 נג יתחדש בכתב: אשריהו ולו תהי מדת-צדק ומאזני צדק ומשקל
 צדק) כי ביום הדין הגדול כל-מדה וכל-מאונגם וכל-משקל כמו
 במאונגם לאמר בקנה יהיו תלוניים ועומדים בקנה וכל-איש יכיר
 נד את-מדתו ובמדה יקבל את-גמולו: ואשר ימהר ועשה מנחה
 נה לסגיו :: ימהר :: בקשת מעשהו ועשה לו משפט צדק: ואשר ירבה
 נו גרות לסגיו :: והרבה-לו :: שמירתו במלכות שלמעלה: וכי דורש
 :: לחם או גר או איל או שור או קרבנות אחרים לא אלה כי

מח את הרב על מנת לקבל פרס. - ה' בידינו ברא את-האדם. השוה אותיות דר'
 עקיבא (בית המדרש ג' 59): שכל העולם נברא במאמרו של הקביה ואדם בכפו ורשי
 נב לבראשית א' כ"ו: שהכל נברא במאמר והוא [אדם] נברא בידיים. - סוף הכתוב נ"ב הוא לפי
 נג נוסח י. - בקנה... בקניה. на мѣрилъ повѣшена и на купли стоить. לשון נופל על
 לשון של קנה וקניה מוכיר את הלשון שבישעיה מיג כי"ד לא קנית לי בכסף קנה
 נד (אע"פ ששם קנה הוא מענין אחר). - איל. בסלאבי брѣва (=חזיר). ואין ספק שאיל

ז: אס-לב שְהוּר יְדַרְשׁ וּבְכָל-אֵלֶּה הוּא מְנַסֶּה אֶת-לֵב הָאָדָם: אִם-
 נב: יבִיא אָדָם מְנַחֵה לְמַלְךְ בְּשֵׁר גֵּדָם וְהוּא בְּלִבּוֹ אֵי-אָמוּנָה וְחָשַׁב
 גח: הֲלֹא יִקְנֶנָּה הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר יִרְאֶה אֶת-מְנַחְתּוֹ וּמִסְרָהוּ לְדִין: אוֹ אִם-
 נט: יִתְנִיף אִישׁ לְרַעְהוּ בְּלִשׁוֹן טוֹבָה וּבְלִבּוֹ רָעָה הֲלֹא יִבִּין לִבּוֹ זֹאת
 ס: וּבְקֶרֶב נִפְשׁוֹ יִשְׁפֹּט שְׂאִין מִשְׁפָּטוֹ בְּצַדִּיק: כֹּאֲשֶׁר יִשְׁלַח יְיָ אוֹר
 סא: גְּדוֹל וְהִנֵּה מִשְׁפָּט צַדִּיק וּבְלִי מִשָּׂא פְנִים לְצַדִּיקִים וּלְאִיגָם צַדִּיקִים
 סב: וְאִישׁ לֹא-יִסְתַּר אָז: וְעֵתָה בְּנִי שִׁימוּ מַחֲשָׁבָה עַל-לִבְכֶם וּשְׁמַעְתֶּם
 סג: לְדַבְרֵי אֲבִיכֶם כִּי מִסִּי יְיָ אֲנֹכִי דוֹבֵר אֲלֵיכֶם וּלְקַחְתֶּם אֶת-הַסְּפָרִים
 סד: הָאֵלֶּה הַבְּתוּבִים בְּיַדִּי אֲבִיכֶם וּקְרֹאתֶם בָּהֶם וּבָהֶם תִּדְעוּ כָּל-מַעֲשֵׂי
 סה: יְיָ: סְפָרִים רַבִּים הָיוּ מִתְחַלְתֵּת הַבְּרִיאָה עַד-סוֹף הַדּוֹרוֹת יִהְיוּ וְגַם
 סו: אֶחָד מֵהֶם לֹא-יִדְרִיעְכֶם כִּכְתַב-יְדֵי אִם-תִּחְזְקוּ בוֹ לֹא תִחְסְאוּ
 סז: לַיְיָ: כִּי אֵין מַלְכָּד יְיָ לֹא בַשָּׁמַיִם וְלֹא בָאָרֶץ וְלֹא בַשָּׂאוֹל וְלֹא
 סח: בְּכָל-יְסוֹד: יְיָ עָשָׂה יְסוֹד עַל-אֵי-יְדוּעִים וּמִתַּח אֶת-הַרְקִיעַ בְּנִרְאִים
 סט: וְאֶת-הָאָרֶץ הָעֲמִיד עַל-הַמַּיִם וְאֶת-הַמַּיִם יָסַד עַל אֵי-עוֹמְדִים
 ע: וְכָל-בְּרִואֵי אֵינִי-מִסְפָּר בְּרָא לְבַדּוֹ: מִי מִנֵּה עֶשֶׂר הָאָרֶץ אוֹ חוֹל
 עא: הַיָּם אוֹ גִטְפֵי הַמָּטָר אוֹ טַל הָעֲנָנִים אוֹ גְשֵׁיבַת הַרוּחוֹת: מִי
 עב: קָשַׁר אֶת-הָאָרֶץ וְאֶת-הַיָּם בְּקִשְׁרִים לֹא-יִתְרוּ וְאֶת-הַכּוֹכָבִים תַּצַּב
 עג: מִן-הָאֵשׁ וַיִּוּף אֶת-הַרְקִיעַ: וּבַתּוֹכֶם הָעֲמִיד אֶת-הַשֶּׁמֶשׁ לְמַעַן יִלְךְ
 עד: בְּשִׁבְעַת תְּקוּפוֹת הַשָּׁמַיִם מִי הָעֲמִיד מֵאָה וּשְׁנָיִם וּשְׁמוֹנִים בִּסָּא
 עה: לְמַעַן יֵצֵא בְּיוֹם קָשָׁן וְעוֹד מֵאָה וּשְׁנָיִם וּשְׁמוֹנִים בִּסָּא לְמַעַן יֵצֵא
 עו: בְּיוֹם גְּדוֹל: וּשְׁנָיִם בִּסָּאוֹת גְּדוֹלִים לוֹ וּלְשֶׁמֶשׁ לְמַעַן יָנוּחַ בָּהֶם
 עא: בְּשׁוּבוֹ כֹּה וְכֹה מִמַּעַל לְכִסֵּא הַיָּרֵחַ: מִיָּרַח תִּמְזוּן מִיּוֹם שַׁבְּעָה עָשָׂר
 עב: יָבֵא וְעַד יָרַח שַׁבַּת וּמִשַּׁבְּעָה עָשָׂר בְּטַבַּת יֵצֵא וְכֵן יִלְךְ הַשֶּׁמֶשׁ
 עג: בְּכָל-תְּקוּפוֹת הַשָּׁמַיִם: וְכֹאֲשֶׁר יִקְרַב אֶל-הָאָרֶץ וּשְׁמַחַה הָאָרֶץ
 עד: וְהוֹצִיָּא אֶת-סִרְיָהּ וְכֹאֲשֶׁר יִרְחַק וְהִתְאַבְּלָה הָאָרֶץ וְהַעֲצִים וְכָל-
 עה: קָרִי אֵין לָהֶם גְּדוֹל: כָּל הַמְדוּת הָאֵלֶּה וּמְדוּת-הַשְּׁעָה לְסַלְקִים
 עו: הָעֲמִידָה תְּכַמְתּוּ אֶת-הַנִּרְאִים וְאֶת אֵי-הַנִּרְאִים: מִן-אֵי-הַנִּרְאִים
 עא: בְּרָא אֶת-כָּל-הַנִּרְאִים וְהוּא בְּעֲצָמוֹ אֵי-נִרְאָה: כֵּן אוֹמֵר אֲנִי לָכֶם
 עב: בְּנֵי תַנּוּ אֶת-הַסְּפָרִים לְבְנֵיכֶם וּלְכָל מִשְׁפַּחַתִּיכֶם וּשְׂאֵרֵי בְּשִׁרְכֶם:

(2 брана) בחזיר נתחלף לו לאחד המעתיקים. וכן לקמן כ' ב', כ"א י"ד וי"ז. כ"ב ל"ד. Morfill
 (בהוצאת Charles) מוסר בשתיקה בלשון cattle (עמ' 84) או sheep (עמ' 86). - מירח תמוזי

עג למען יבינו ויראו את-י' וילקחום והיו טובים להם מקל מאכל
 עד טוב אשר בארץ וקראו להם וקרבו אליהם: כי אי-מבינים ואי-
 חושבים על-י' ואי-יראים את-י' הם לא יקבלום כי אם יסורו מהם
 עה וקבדים יהיו להם: אשרי הנושא משאם והקרב אליהם הוא יגצל
 עו ביום הדין הגדול: ונשבע אני להם בני אכל אני לא אשבע את
 שבעה אחת לא בשמים ולא בארץ ולא בקריאה אחרת אשר
 קרא י' כי י' אמר אין בי לא שבעה ולא שקר כי אם-אמת
 עז ואם-אין אמת באדם ישבע בלשון הן הן או לא לא: ואני נשבע
 להם הן הן כי לא הנה לשנים אדם בעמי אמו אשר לא הבינותי
 לו מקום לנפש ומדה ומשקל אשר שתיד הוא לחיות בדור הזה
 עח למען וקשה-בו אדם: ועתה בני אל תסעו בי שם הוכן מקדם
 עט מקום לקל-נפש אדם: אני מעשי קל-אדם בקרב רשמתי ואיש
 מזה-הנולדים בארץ לא יוכל להסתר ולא להסתיר את-מעשהו אני
 ס רואה הכל בקמראה: ועתה בני בסבלנות וענה ותשארו מקסר
 פא ומיכם למען תגמלו עולם אי-סוף לפתיד לבא: קל-תבורה וקל-
 פצע וקל-שחין וקל-דבר רע אשר יבואכם מן י' וסבלתם למען
 סב י': ואם תוקלו לגמל פרי-מאה אל-תגמלו לא לקרוב ולא לרחוק:
 סג כי י' הוא הגומל קף והוא ינקם להם ביום הדין הגדול ואל תהיו
 סד אתם נוקמים מה על ידי איש כי אם-שם על-ידי י': איש מקם
 אשר יאבד את-וקבו ואת-קספו למען אחיו יקבל אוצר מלא בעולם
 סה ההוא: ליתום ולאלמנה ולהלך תשלחו את-ידיכם קסי כחותיכם:
 סו עזרו לנאמן בצרה ולא תבואכם צרה באצרותיכם וקסת עבודתכם:

במקור פמוז (памовоуса), ובנוסחאות א פיון (дивана). - השוה מדרש עשרת הדברות
 (בית המדרש א' 72): אפילו באמת אין אדם רשאי לישבע, כי כשמרגיל לשונו לישבע
 נשבע היום נשבע למחר ונעשית שבועה שגורה בפיו וקלה בעיניו. וכל המחלל שמו
 של הקב"ה ונשבע לשקר או אפילו באמת סופו הקב"ה מגלה משכורתו (שקרוז) ורשעו
 לכל אדם. אוי לו בעולם הזה אוי לו לעולם הבא. וכתב בעל קמחא דאבישונא (במירושו
 לפיט אלהים בהנחילך, יוצר ליום ב' של שבועות): ומדרש אגדה דרשו בו, בא הכתוב
 להודיעך כמה חמורה השבועה שאפילו המוצרך להשבע בבית דין באמת בשם ה' יחן
 צדקה על השבועה שהוצרך לעשות (וע' שמידל בבית תלמוד א' 245-247, גינצברג
 3-672, 1912 MGWJ). - ללשון, אני לא אשבע... לא בשמים ולא בארץ ולא בבריאה
 אחרת יש להשוות באיבנגליון אגרת יעקב ה' י"ב לא תשבעו לא בשמים ולא בארץ
 ולא בכל שבועה אחרת ויהי הן שלכם הן ולא שלכם לא. - דבר רע. слово влое.

17

20

טו וקל-על עֶצֶב וּכְבֵד כְּאִשֶּׁר יִבּוֹאֲכֶם לְמַעַן יִּי הַכֹּל תִּשְׂאוּ וְתִתְּרֶהוּ
 טז וְכֵן תִּמְצְאוּ אֶת-שְׂכָרְכֶם בְּיוֹם הַדִּין: בַּפֶּקֶד וּבַצְהָרִים וּבְעֶרְב טוֹב
 טז לְבֹא לְבֵית יִי לְהִלָּל לְבוֹרָא הַכֹּל: כִּי כָל-נִשְׁמָה תְהַלְלֶהוּ וְשִׁבְחָה
 ז כָּל-בְּרִיאָה נִרְאָה וְאִי-נִרְאָה: אֲשֶׁרִי הָאִישׁ אֲשֶׁר שָׂמַח אֶת-פִּיו לְהִלָּל
 זא וְהִלָּל לִי בְּכָל-לְבוֹ: אֲרוּר הָאִישׁ אֲשֶׁר יִשְׂמַח אֶת-לְבוֹ לְתַרְחַף וְתַרְחַף
 זב אֶת-הַעֲנִי וְהוֹצִיא דָבָר עַל-רַעְיוֹ: אֲשֶׁרִי הַפּוֹמֵחַ אֶת פִּיו לְקַרֵּךְ
 זג וְלַהֲלֵל אֶת-יִי: וְאֲרוּר הַפּוֹמֵחַ אֶת-פִּיו לְקַלֵּל וּלְתַרְחַף כָּל-יָמוּי לְפָנַי
 צד-צה יִי: אֲשֶׁרִי הַמְּקַרֵּךְ אֶת-כָּל-מַעֲשֵׂי יִי: אֲרוּר הַמְּקַרֵּךְ אֶת-כָּל-
 צו-צז בְּרִיּוֹת יִי: אֲשֶׁרִי הַחוֹשֵׁב לְכַלּוֹת מַעֲשֵׂי יִי: אֲרוּר הַמַּצְטִיף לְאֹכֵל
 צח-צט (עַמּוּל) אֲתָרִים: אֲשֶׁרִי הַשּׁוֹמֵר יְסֻדוֹת אֲבוֹתָיו הַקְּדוּמוֹנִים: אֲרוּר
 ק הַמְּשַׁחֵת מוֹקְדוֹת אֲבוֹת-אֲבוֹתָיו וְאֲבוֹתָיו: אֲשֶׁרִי הַנוֹטֵעַ שְׁלוֹם-אֲהֶבְהָ:
 קא-קב אֲרוּר הַהוֹרֵם הַשְּׁלוֹמִים בְּאֲהֶבְהָ: אֲשֶׁרִי שְׂאִינוּ מְדַבֵּר שְׁלוֹם [רַק]
 קג בְּלִשְׁוֹנוֹ וּבְלִבּוֹ שְׁלוֹם לְכֹל: אֲרוּר הַמְּדַבֵּר בְּלִשְׁוֹנוֹ שְׁלוֹם וּבְלִבּוֹ
 קד אֵין שְׁלוֹם: כָּל-אֵלֶּה בַּמִּדּוֹת וּבַסְּפָרִים יִגְלוּ בְּיוֹם הַדִּין הַגָּדוֹל:
 קה וְעַתָּה בְּנִי אֵל תֵּאמְרוּ אֲבִינוּ הוּא עִם-יִי וְהוּא יָגֵן עָלֵינוּ וְהַתְּסַלֵּל
 קו בְּעַד חַטָּאתֵינוּ אֵין שָׁם עוֹזֵר לְכָל-אָדָם אֲשֶׁר חָטָא: רְאוּ מַעֲשֵׂי כָל-
 אָדָם כָּלָם כְּתִבְתִּי אֲנִי לְפָנַי הַעֲשׂוֹתָם וְאֶתְּבֹן אֶת כָּל-אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה
 קז בְּכָל-בְּנֵי הָאָדָם עַד-הָעוֹלָם: וְאִישׁ לֹא יוּכַל לְהַשְׁחִית אֶת-תְּבִיבַת-
 קח יִי: כִּי יִי יִרְאֶה הַכֹּל וּמַחְשַׁבּוֹת אַנְשִׁים רְעִים כִּי הִקֵּל הֵם אֲשֶׁר
 קט יִשְׁכְּנוּ בַּחֲדָרֵי הַלֵּב: וְעַתָּה בְּנִי הַאֲוִינוּ לְכָל-דְּבָרֵי אֲבִיכֶם אֲשֶׁר
 אֲנִי מְדַבֵּר אֲלֵיכֶם מִן תְּנַחֲמוּ וְאִמְרַתֶם מְדוּעַ לֹא אָמַר לָנוּ אֲבִינוּ
 קי בָּעֵת הַזֹּאת אֶת-אִי-דַעְתָּנוּ זֹאת: וְהָיוּ הַסְּפָרִים אֲשֶׁר נִתְּתִי לָכֶם
 נִחְלָת מְנוּחַתְכֶם אֶל-תְּסַתִּירוּם מִפָּנַי כָּל-הַחַסְדִּים וּבְאִרְתֶּם אוֹתָם
 קיא לְמַעַן יִדְעוּ מַעֲשֵׂי יִי הַנִּסְתָּלְאִים מֵאֵד: בְּנִי הִנֵּה הוֹלֵךְ וְקָרֵב יוֹם
 הַמוֹעֵד וְהָעֵת הַנִּתְּוֶנָה לִי בָּאָה וְנִדְרָשׁ אֲנִי לְלָבֵת וְהַמְּלָאכִים הַרוֹצִים

סח-סד מסר השם דבר בשם דיבור, ואין זה כאן ענינו. - לבית ה'. לבית המקדש? - השוה ספרי דברים שכיט: אין אבות מצילים את הבנים... אחים את אחים מנין, ת"ל אח לא פדה יסדה איש [תהלי מיט ז']. ומדרש תהלים למזמור מ"ו א': אח, כמה קשה אותו היום ואין יכול לפדותו, וכן אמרו (סנהדרין ק"ד א'): ברא מזכי אבא אבא לא מזכי ברא, דכתיב [דב' ל"ב] ואין מידי מציל, אין אברהם מציל את ישמעאל אין יצחק מציל את עשו, וכן הוא אומר (ישע' ס"ג ט"ו) כי אתה אבינו כי אברהם לא יקענו וישראל לא יכירנו, ויש להשוות מקיב ט"ו י"ד שירמיהו מגין על ישראל. -

קיב ללכת אתי עומדים על-הארץ שומרים את-פקודתם: ומחר אני
 קיג הולך למרומי השמים לגמלת-עולמי נצח: ולכן צויתכם בני בני
 מעשו את-הטוב לבני יי:

יד וישן מתושלח את-חנוך אביו ויאמר: אם-טוב בעיניך חנוך
 כ ועשינו לחם לפניה למען תקברך את-בתינו ואת-בניה ואת-כל-
 ילידי ביתך והתקברו אנשים בגלגלך ואמר-כן מלך כרצון יי:
 ג-ד וישן חנוך לבנו ויאמר: שמע בני למן אשר משחני יי בשמן
 תפארתו לא בא אכל בקרבי ונעם ארץ אין נפשי זקרת ואידלי
 ה חסץ בדבר מדברי ארץ: אכל קרא תקרא אל-אחיה ואל-כל-בני
 ביתכם ואל-וקני העם ודברתי אליהם והלכתילי כאשר הושם
 ו עלי: וימחר מתושלח ויקרא אל-רעים וריקן ועוכן ותרמיון ועירר
 ז אחיו ואל וקני כל-העם ויקרא אליהם אל-שני חנוך אביו: וישפתו
 דלם לשני ויקראם חנוך ויקרבם וידבר אליהם לאמר:

טו שמעוני בני בגמים ההם ורד יי למען אדם אביכם על-הארץ
 ויבקר את-כל-בריותיו אשר ברא באלפי השנים הקודמים ואמר
 ב דלם ברא לאדם: ויקרא יי לכל-בהמת הארץ ולכל-רמש האדמה
 ג ולכל-עוף המעופף ברוח ויבא את-כלם לשני אדם אבינו למען יקרא
 ד שמות לכל-הולכי על-ארבע: ויקרא אדם (שמות) לכל-החיים אשר
 על-הארץ: ויעמידהו יי מלך על-כלם ויבנע לשני את-כלם
 למשל [בהם] ויעשם אלמים וחרשים למשמעת ולכל-עבודה כמו
 ה-ו לכל-אדם: יי ברא את-האדם אדון לכל-קנינו: ואין יי דן כל-
 ז נפש בהמה מפני האדם אכל דן הוא נפש אדם מפני נפש בהמה
 ח ביום הנדול: כי הברדל מקום לבני אדם וכל-נקשות אדם הן
 במספר בנקשות בהמה ולא תאבד נפש אחת אשר ברא יי עד-
 ח הדין הנדול: וכל-נפש בהמה תלשין על-האדם אשר הרע לרעות
 ט-י אותה: המעול לנפש בהמה לנפשו הוא מעול: כי האדם מביא
 מן-הבהמה הטהורה ועושה קרבן למען תעלה תרוסה לנפשו:

יד-ו משחני ה'... ע' לעיל ט' כ'. - רעים ורימן ועוכן. אין זכר לשלשתם לעיל
 א' י"א. -

טו-יג לנפש בהמה אין שכל ואין נסרעין הימנה, אבל נפש אדם היא בעלת שכל
 ונסרעין הימנה בעד נפש בהמה, שלטי בעל הספר יש חשיבות לחייה. אולי מיוסדים
 כל הדברים הללו על אמונת הגלגול? - מהבאת קרבנות שבסוסק י' נראה שהספר

יא כל אשר נתן לכם לאכל מאקרהו בארבע רגלים זו היא תרוסה
יב העושה טוב רוסא הוא לנקשו: הממית כל-בהמה בלי לאסרה
יג את-נקשו הוא ממית ועושה עולה לבשרו: העושה רשת-מה לכל-
יד בהמה בסתר עול הוא ועולה הוא עושה לנקשו: העושה רעה
טו לנקש אדם רעה לנקשו הוא עושה ואיך-לד-תרוסה לבשרו ואיך
טז לו סליחה לעולם: הרוצח נפש אדם את-נקשו הוא ממית ואת-
טז בשרו הוא רוצח ואיך-לו תרוסה לעולם: הדוחה אדם לרשת הוא
יז בנקשו ילכד ואיך-לו תרוסה לעולם: הדוחה אדם למשפט לא
יח ימעט עניו בדין הגדול לעולם: העושה רשעה או ידבר רעה
יט לכל-נקש לא מעשה-לו צדקה לעולם: ועתה בני שמרו את-
כ לבוטיכם מקל-רשעה אשר שגא יי: באשר יבקש אדם לנקשו מאת יי:
כא פן יעשה לכל-נקש חיה: כי ביום הגדול אני יודע הפל אוצרות רבים
הוקנו לאדם טובים לטובים וקצרים רעים בלי מספר לרב:
כב אשרי מי שיבא לבתים טובים קרעים אין מנוחה ואין תשובה:
כג שמעו בני הקטנים עם-הגדולים אדם פי-יעלה דבר על-לבו
לדביא מנחות לפני יי וידין לא-תעשינה זאת וחסר יי את-סגיו
כד מעמל ידיו ולא ימצא פרי עמל ידיו: ואם ידיו תעשינה ולבו
כה יתאוזן לא תהדל מסלת לבו ובהתאוזנו תמיד לא יהי-לו כל-
כז פרי: אשרי האיש אשר בסבלו יביא מנחות לפני יי הוא יקבל
כו סליחה על-החטאים: ואם לפני הזמן ישיב את-דברו איך-לו תשובה
כז ואם-יעבר הזמן המועד ועשה איך-לו ברבה ואין תשובה אחר
כז המנות: כי כל-מעשה אשר יעשה אדם לפני זמנו ואחר זמנו בעם
כח הוא לפני בני-אדם ולפני יי הוא חוטא: אדם פי-יכסה ערם
כט ולקרעב יתן מלחמו הוא גמול יקבל: ואם-לבו יתאוזן שמים רעות
ל יעשה לנקשו את אשר נתן אבד וקבלת שברו אין לו: ועני פי-
השבע לבו או הלבש בשרו והתנאה הוא כל-סבל עניו ואבד ולא
לא-לנ יקבל ברבת הגמול: כי תועבת יי כל-אדם נאה: וכל-דבר-קוב
בעול הוא מקדר ובהר הרב המנות הוא נקרת ונקריתיה בהיא אין
לה תרוסה לעולם:

נכתב בזמן הבית. - השוה תמיד ד' א' לא היו כופתין את הטלה (רשי: בשעת שחיטה
ד' רגלים יחד) אלא מעקדין אותו (כלו יד ורגל, כדמפרש בגמרא, והשוה שבת נ"ד א'). -

ז והי פאָשר פֿלֿה סנוף לִדְבַר אֶל־בְּנָיו וְאֶל־שָׂרֵי הַקָּסָם וַיִּשְׁמְעוּ
 טז כֹּל־הָאֲנָשִׁים הַקְּרוֹבִים וְהַרְחוּקִים בְּקִרְאָא יי אֶל־סְנוּף וַיִּתְּעֲצוּ לֵאמֹר
 ב גִּלְכָה וְנִשְׁקֵנוּ לְסְנוּף: וַיִּתְּאָסְפוּ כָּאֲלֻשִׁים אִישׁ וַיִּבְאוּ אֶל־הַמְּקוֹם
 ג אַרְוֶה אֲשֶׁר הָיָה שָׁם סְנוּף וּבְנָיו: וַיִּבְאוּ זְקֵנֵי הַקָּסָם וְכֹל־הַקָּסָם
 ד וַיִּשְׁמְעוּ וַיִּשְׁקוּ לְסְנוּף וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו: בְּרוּךְ תִּהְיֶה סְנוּף אֲבִינוּ לַיהוָה
 ה מִלֶּךְ הָעוֹלָם: וַעֲתָה בָּרַכָה אֶת־בְּנֵיהָ וְאֶת־כֹּל־הָאֲנָשִׁים וְנִבְרָנוּ
 ו לִשְׂנֵיהָ הַיּוֹם כִּי נִבְרַתָּ לִּפְנֵי יי לְעוֹלָם: כִּי הָיָה בְּתֹר יי מִכֹּל־
 ז הָאֲנָשִׁים עַל־הָאָרֶץ וַיִּצְמִידָהּ סוֹסֵר לְבְרִיּוֹתָיו הַנְּרָאוֹת וְשֹׁאֵינָן נְרָאוֹת
 וּמִכֹּסֶפֶר הַטּוֹאוֹת אָדָם וַעֲזַר לְבְנֵי בֵיתָהּ: וַיִּשַׁן סְנוּף לְאֲנָשָׁיו וַיֹּאמֶר
 לְקָלָם:

יז שְׁמַעוּ בְנֵי עַד־אֲשֶׁר לֹא הָיוּ קָלָם וְעַד אֲשֶׁר לֹא נִבְרָאוּ כֹל־
 הַבְּרִואִים בְּרָא יי אֶת־כֹּל־הַבְּרִואָה הַנְּרָאָה וְאִי־הַנְּרָאָה כַּמָּה עֲתִים
 חֲלָסוּ וַיַּעֲבְרוּ וַיִּדְעָתָם כִּי אֲחֵרֵי כֹל־אֵלֶּה יַצַּר אֶת־הָאָדָם בְּצַלְמוֹ
 וּבְדַמּוֹתָו וַיַּעַשׂ לוֹ עֵינַיִם לְרְאוֹת וְאָזְנוֹת לִשְׁמֹעַ וְלֵב לִחְשֹׁב וְשִׁכְלָה
 ט לְהַבִּין: וַיִּרְחַב יי אֶת־הָעוֹלָם לְמַעַן הָאָדָם וַיִּבְרָא אֶת־כֹּל־הַבְּרִיוֹת
 לְמַעַנּוּ וַיַּחֲלַק לְעֲתִים וּמַן־הַעֲתִים עָשָׂה שָׁנִים וּמַן־הַשָּׁנִים קִבְּעַ וַיִּרְחִים
 וּמַן־הַיָּרְחִים יָמִים וַיִּקְבַּע שְׁבַע־יָמִים וַיְבָרֵם קִבְּעַ שְׁעוֹת וְאֶת־
 הַשְּׁעוֹת מִדְּרַד לְמִסְלָקִים לְמַעַן יִחְשַׁב הָאָדָם אֶת־הַעֲתִים וּמָנָה אֶת־
 הַשָּׁנִים וְאֶת־הַיָּרְחִים וְאֶת־הַיָּמִים וְאֶת־הַשְּׁעוֹת וְאֶת־הַשָּׁנׁוּיִים וְאֶת־
 הַחֲתָמֹת וְאֶת־הַקְּצִים וּמָנָה אֶת־חַיָּיו מִתְחִלָּה וְעַד־הַמָּוֶת וְחָשַׁב עַל־
 ג חֲסָאָיו וְכַתֵּב אֶת־מַעֲשָׂהוּ הַרַע וְהַטּוֹב: כִּי אִין דְּבַר זַעֲלָם לִפְנֵי
 ד יְדִי יַחֲזִיק לְדוֹר וָדוֹר: וְכֹאֲשֶׁר יִבְלוּ כֹל־הַבְּרִיוֹת הַנְּרָאוֹת וְאִי־
 ה הַנְּרָאוֹת אֲשֶׁר בְּרָא יי וְהִלֵּךְ כֹּל־אִישׁ אֶל־דִּין יי הַגְּדוֹל: אִין תֵּאבְדָּהּ
 הַעֲתִים וְנָם הַשָּׁנִים לֹא־תִהְיֶינָה עוֹד וְלֹא יִרְחִים וְהַיָּמִים וְהַשְּׁעוֹת
 וְתִפְוֶרְרוּ וְלֹא יִמְנוּ עוֹד וְעוֹלָם אַחֵד יָקוּם: וְכֹל־הַצְּדִיקִים אֲשֶׁר
 ו יִמְלִטוּ מִדִּין יי הַגְּדוֹל יִתְקַבְּצוּ אֶל־עוֹלָם גְּדוֹל וְהָעוֹלָם הַגְּדוֹל
 ז יִהְיֶה לְצַדִּיקִים וְהֵנָּה לְנֶעֱמָח: וְלֹא־יִהְיֶה עוֹד בָּהֶם לֹא בָּאֵב וְלֹא
 מִסְלָה וְלֹא דְאָגָה וְלֹא תוֹחֶלֶת קֶשֶׁה וְלֹא עָמַל וְלֹא לִוְלָה וְלֹא

א רַוֶּנָה. ע' לַקֵּמֶן כ' א'. - טז ב
 הַכֵּל נִבְרָא בְּשִׁבְלֵי הָאָדָם (הַשׁוּה, לְמַשַּׁל, תּוֹסַפְתָּא סַנְהֵד' ח' ט'). - יז ב

חשך כי אם-אור גדול והיה להם חומה גדולה לא-תהרם וכן
 ח גדול בל-ישחת: כי כל-נשחת יחלף ואי-נשחת יבא והיה
 ט נג למעון-נצח: ועתה בני שמרו על-נשכם מכל-עולה אשר
 י-יא שגא :: ותלקתם לסקני בוראה ולו לברו תעבדו: וכל-מנקה
 יב תביאו לסקני :: בצדק ואשר לא בצדק שגא :: כי הכל יראה
 :: ואשר יחשב אדם בלבו שקלו יעוץ לו וכל-מחשבה בקאת-
 יג מנקה היא לסקני :: אם-תביטו אל-השמים שם :: כי :: ברא את-
 יד השמים: אם-תביטו אל-הארץ שם :: כי :: יסד ארץ וישם עליה
 טו את-כל-בריותיו: אם-תחשבו על-עמק הזים וכל-תחתיות הארץ
 טז שם :: כי :: ברא הכל: אל-תשתחוו למעשי האדם ולא למעשי
 :: בעיניכם את-אדון כל-הבריות כי כל-דבר לא-יפטר משני ::
 יז ותלקתם בני בארץ-אפים בעגונה בניגון בראגה באמונה בצדק
 כהבשחה בהלשה בתרפה בסצעים בנשיון בחסר בעירום אוהבים
 איש את-רעהו עד-אשר תצאו מעולם הצער הזה להיות יורשים
 יח עולם איך-סוף: אשרי הצדיקים אשר ימלטו בדין:: הגדול כי
 יט שבעתים מן-השמש ואירו: כי בעולם ההוא הכל מקביל שבעתים
 כ אור וחשך ומתוק וקר וזן וענוי: כל-אלה שמתי בכתב למען
 תקראו ותבינו:

יח ויהי כאשר בלה חנוך לדבר אל-אנשיו ויורד :: חשך על-
 ב הארץ ותהי אסלה ותכם את-האנשים העומדים עם-חנוך: וימרו
 כהמלאכים ויקחו את-חנוך ויעלהו אל-הרקיע העליון ושם קבלהו
 ג :: וישמידהו לסקני לעולם: ותצל האסלה מעל הארץ ויהי-אור ויראו
 יט האנשים ולא ידעו איך גלקח חנוך ויהללו את-:: וילכו אל-בתיהם:
 ב וחנוך נולד בששה לחדש תמוז ויהי שנים שלש מאות
 ג וששים וחמש: וילקח אל-השמים בחדש ניסן באחד לחדש ויהי
 ג בשמים ששים יום: ויקתב את כל-האמות לכל-בריאיה אשר
 ד ברא :: ויקתב שלש מאות וששים וששה ספרים וימסרם ביד-

חנוך נתמנה למלאך השרת בתורת שר הפנים (וע' לעיל י"ב ב.). - יח ב

חלק ב': על השתלשלות הכהונה הגדולה מחנוך ועד נח (כ-כ"ד).

ט תמוז. גם כאן памовоуса. ובנוסח П (כן בס"ז): סיון (цывана). כמו לעיל י"ג
 ט-ד ס"ח. - בחדש ניסן באחד לחדש. וכן בנוסח Я. ונכון (השוה א' ב.). - שלש

ה-ו קניו: ויהי על-הארץ שלשים יום ונדבר אתם: וילקח אל השמים שנית בחדש תמוז שהוא ביום הששי שהוא אשר בו נולד ובשעה ההיא: כמו לקל-אדם תכונה דומה בקניו אלה כן גם ההריון והלדה והנציאה מן-המים האלה: בשעה שבה הורה בה נולד ובה מת:

ב וימחר מתושלח ואחיו וקל-קני חנוך ויבנו מזבח במקום ארונה אשר שם גלקח חנוך: וינבחו אילים וקרים ויקראו לקל-העם ויאכלו את-הקרבן לקני :: והאנשים אשר באו אליהם אל-השמחה הביאו מתנות לקני חנוך וישעו שמחה ויגילו וישישו שלשה ימים:

כא וביום השלישי לקת-ערב ויאמרו זקני העם אל-מתושלח לאמר: עמד לקני :: ולקני כל-העם ולקני מזבח :: ונקברת בתוך אנשיה: וישען מתושלח לאנשיו סבו קני אדם ער-אשר :: אלהי חנוך אבי יבחר לו הוא כהן מאנשיו: ויסכו האנשים עוד לילה לשוא שם במקום ארונה: וישאר מתושלח על-יד-המזבח ויתפלל אל-:: ויאמר: רבון כל-העולם אמה לבדך אשר-קברת בחנוך אבי בקרנא כהן לאנשיה ולמדת את-לבותיהם ליראה את-קבורך

מאות וששים וששה ספרים. בס' Liber Johannis Apocryphus 890 (במקום שהשתמש בו בס' חנוך) ניתן מנין הספרים שכתב חנוך ששים וששה בלבד. - אשר בו נולד. הקביה יושב וממלא שנותיהם של צדיקים מיום ליום ומחדש לחדש (קידושין בבלי ל"ח א'). והם מסתלקים מן העולם ביום שנולדו בו. כגון משה שנולד ומת בשבעה באדר (תוספתא סוטה י"א ז'-ח'). - תכונה דומה. כך מסר סוקולוב ברומית: aequalum אבל בסלאבי: тъмно (=חשוכה). -

במקום ארונה. במקור: אחזן = axoyzany. לקמן כיג מ"ה-מ"ז נאמר שמקום זה הוא בטבור הארץ ושם נברא אדם ושם גיכ קברו ושם קבר אדם את הבל ושמלכי צדק הוא כהן ומלך במקום אחוזן. מכל אלו הסימנים נראה שכוונתו לירושלים. שהרי ירושלים היא טבור הארץ (ע' אגרת אריסטיאס פ"ג, והשוה תנחומא בוכר ויקרא 78: ארץ ישראל יושבת באמצעיתו של עולם וירושלים באמצע ארץ ישראל ובית המקדש באמצע ירושלים) ואדם הראשון ניטל עפרו ממקום שבו היה המזבח (ע' ב"ר י"ד ח' ובפירושו של תיאודור) והוא גופו היה הראשון שבנהו (השוה פסיקתא רבתי ק"ט ב': מיד הלך דוד... ומצא שם את המזבח שבו הקריב אדם הראשון ובו הקריב נח ובו הקריב אברהם. והשוה ת"י לויבן נח מזבח לה', ברא' ח' כ') והבל נקבר במקום בית המקדש (ע' ב"ר כ"ב ח' ויהי בהיותם בשדה - אין שדה אלא בית המקדש) ומלכי-צדק היה מלך שלם (ברא' י"ד י"ח)=ירושלים. מכל זה נראה שבמקור העברי היה, במקום ארונה (ע' ש"ב כ"ד י"ח). והמתרגם היווני ריש ויו' כח"ית נראו לו וקרא אחזה ומסר באקוטיבוס יווני אחזן (בגנין בסוף). -

ז ולעשות הכל כרצונה: וישן מתושלח ונרא אליו :: במראה הלילה
 ח-ט ויאמר אליו: שמע מתושלח אני :: אליה חנוך אביה: ושמע
 לקול האנשים האלה ועמד לפני מוצחי ואכבדה לפני כל-האנשים
 י והיות נבדד כל ימי חיה: וייקח מתושלח משנתו ויברך את-
 יא הנראה אליו: וימחרו זקני העם אל-מתושלח ויש :: אליהם את-
 יב לב מתושלח לשמע בקול האנשים ויברך אליהם: :: אליהם זמן
 יג ברבה לאנשים האלה לנגד עיני היום: וימחר סרסן וסרמי וזם
 וקני העם וילבישו את-מתושלח בגדים יקרים וישימו כתר מזהיר
 יד על-ראשו: וימחרו האנשים ויביאו אילים ופרים ומן-העופות כלם
 טו הידועים למען יקריב מתושלח בשם :: ובשם האנשים: ועל
 מתושלח על-מוצח :: ויאירו סגיו בשמש בצהרים עולה וכל-
 מז האנשים הלכו בעקבותיו: ועמד מתושלח על-מוצח :: וכל-האנשים
 יז עמדו מסביב למוצח: ויקחו זקני העם את-האילים ואת-הפרים
 ויאסרו ארבע רגליהם וניחום בראש המוצח ויאמרו אל-מתושלח:
 יח-ט קח את-המאכלת הזאת ונבחה את-הידועים האלה לפני :: ויפרש
 כ מתושלח את-כסו אל-השמים ויקרא אל :: לאמר: אָנָא :: מי
 כא אני כי אעמד בראש מוצחך ובראש האנשים האלה: ועסה ::
 השקיסה על-עבדך ועל-כל-האנשים האלה והיו מקנים כלם ונתת
 לעבדך חן לפני כל-האנשים למען יבינו כי אתה העמדת פה
 כב לאנשיך: ויהי כאשר התפלל מתושלח וירעד המוצח ותתרום
 המאכלת מעל המוצח ותקפץ אל-נר-מתושלח לפני כל-העם:
 כג-כד ויחררו האנשים ויהללו את-::: ויקתב מתושלח לפני :: ולפני
 כה כל-האנשים למן-היום ההוא: ויקח מתושלח ויבח את-כל-אשר
 כו הובא מאת האנשים: וישמחו האנשים ויגילו לפני :: ולפני מתושלח
 כז בימים ההם: ואחר-כך הלכו העם איש לאהלו:
 כח ויחל מתושלח לעמד על-המוצח לפני :: ולפני כל-האנשים
 למן-היום ההוא עשר שנים בקוותו לנחלת-נצח וכלמרו היטב
 ב לכל-הארץ ולכל-אנשיו: ולא נמצא איש סר אחר ההבל מאחרי
 ג :: כל-הימים אשר הנה מתושלח חי: ויברך :: את-מתושלח וירץ

כא יב סרסן וחרמיס וזם. сарсан и хармис и азась. - הידועים. כוונתו: המתרים באכילה. - א נא יי. במקור: שמע יי. ובנוסח IB: או לי יי. -

את-קרבנותיו ואת-מנחותיו ואת-קל-עבודתו אשר עבד לפני יי:
ד ויהי כִּאֲשֶׁר קָרְבוּ יָמֵי מִתּוֹשְׁלַח לְמוֹת וַיָּרָא אֱלֹהֵי יי בְּמִרְאֵה הַלְּוִלָה
ה-ו וַיֹּאמֶר אֵלָיו: שָׁמַע מִתּוֹשְׁלַח אֲנֹכִי יי אֱלֹהֵי עֲנוּף אֲבִיךָ: יָדַע טוֹדֵעַ
ז אֹמֵר אֲנִי אֵלֶיךָ כִּי קָלוּ יָמֵי-חַיֶּיךָ וְקָרוֹב יוֹם שְׂכָרְךָ: קָרָא אֶל-
ח נִיר בֶּן-דָּלְמִיד בְּנֵה אֲשֶׁר נוֹלַד הַשָּׁנִי אַחֲרֵי-נָתַם: וְהִלְבִּשְׁתּוּ אֶת-בְּגָדֵי
ט דְּהַנְּתִיף וְהַעֲמִדְתּוּ עַל-יַד מִזְבְּחֵי: וְאַמַּרְתָּ אֵלָיו אֵת קַל-אֲשֶׁר יִהְיֶה
י-יא הַנִּמְיוּ כִּי קָרַב וּמִן אֲבָרֹן קַל-הָאָרֶץ וְקַל-יָמֵי עַל-הָאָרֶץ:
וְאֲנָשִׁים עַל-אֲנָשִׁים יִתְנָאוּ וְלִשׁוֹן בְּלִשׁוֹן תִּלְחַם וּתְמַלֵּא קַל-הָאָרֶץ
יב חֶמְסָם וְגַם וְקַל-רֵעַ: וְגַם-עֲזָבוּ אֶת-בְּוֹרְאָם וַיִּשְׁתַּחֲוּ לְאֱלֹהֵי הַבַּל
יג וְלִרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם וְלִמְלַךְ הָאָרֶץ וּלְנִלְי הַיָּם: וְהִתְנַאֲף הָאוֹיֵב וְשָׂמַח
יד בְּמַעֲשָׁיו לְצַעֲרֵי הַגְּדוֹל: וְקַל-הָאָרֶץ סִמְלִיף אֶת-מִשְׁפָּרָהּ וְקַל-עַץ
טו וְקַל-חַרְטוּם וְעִלִּיף אֶת-וִרְעָיו בְּצַפְזֵיהֶם לֶקֶח הַיָּמִים: וְקַל-הַלְּשׁוֹנוֹת יִשְׁתַּנּוּ
טז בְּאָרֶץ לְצַעֲרֵי: אִזּוּ אֲצַנָּה עַל-תְּהֵם לַהֲזַק אֵל הָאָרֶץ וְאוֹצְרוֹת מֵי
יז הַשָּׁמַיִם הַגְּדוֹלִים יִרְדּוּ עַל-הָאָרֶץ אֶל-הַחֹמֶר הָרַב וְלִטֵּי הַחֹמֶר
יח הַרְאֵשׁוֹן: וְאֲבָד קַל-בְּגֵן הָאָרֶץ וְהִמְסָתָה קַל-הָאָרֶץ וְהִיָּתָה נַעֲדַרְתָּ
יט אֶת-פִּתְחָהּ לְמִן-הַיּוֹם הַהוּא: וְאִזּוּ אֲצִיל אֶת-בֶּן-דָּלְמִיד בְּנֵה אֶת-נָתַם בְּנוֹ
כ הַבְּכוֹר: וּמִנְרַעוֹ אֲקוֹמֶם עוֹלָם אַחֵר וְנָרַעוּ יִהְיֶה לְעוֹלָם עַד-הָאָבָדָן
כא הַשָּׁנִי כִּאֲשֶׁר יִהְיוּ הָאֲנָשִׁים חוֹטְאִים בְּמִרְבֵּן לִפְנֵי: וַיִּיָּקַץ מִתּוֹשְׁלַח
מִשְׁנֵתוֹ וַיַּעֲצִיבֵהוּ סְלוֹמוֹ מְאֹד: וַיִּקְרָא לְקַל-וֹקְנֵי הַעָם וַיִּסְפֵּר לָהֶם
אֶת-כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר יי אֵלָיו וְאֵת קַל-הַמִּרְאָה אֲשֶׁר הִרְאָה מֵאֵת יי:
כב-כג וַיַּעֲזְבוּ הָאֲנָשִׁים אֶל-מִרְאֵהוּ וַיַּעֲגֵדוּ: יי הוּא הַשְּׁלִיט לַעֲשׂוֹת בְּרָצוֹנוֹ:
כד-כה וְעַתָּה מִתּוֹשְׁלַח עֲשֵׂה כְּכֹל אֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלֶיךָ יי: וַיִּקְרָא מִתּוֹשְׁלַח
אֶל-נִיר בֶּן-דָּלְמִיד אַחֲרֵי-נָתַם הַקָּשָׁן וַיְלַבִּישֵׁהוּ אֶת-בְּגָדֵי הַבְּהֵמָה לִפְנֵי
כז קַל-הָעָם וַיַּעֲמִידֵהוּ עַל-יַד רֹאשׁ הַמִּזְבֵּחַ וַיְלַמְּדֵהוּ אֶת-כָּל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה
כח בְּאֲנָשִׁים: וַיֹּאמֶר מִתּוֹשְׁלַח אֶל-הָאֲנָשִׁים הִנֵּה נִיר לִפְנֵיכֶם וְהִנֵּה נָשִׂיא
כט וְמִלֶּךְ מִן-הַיּוֹם הַזֶּה וְקַמְעָלָה: וַיֹּאמְרוּ הָאֲנָשִׁים אֶל-מִתּוֹשְׁלַח וְהִי לָנוּ
לד בְּדָבָרָה וְיִהְיֶה דָבָר יי כִּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלֶיךָ: וְכִאֲשֶׁר דִּבֶּר מִתּוֹשְׁלַח
אֶל-הָאֲנָשִׁים לִפְנֵי הַמִּזְבֵּחַ נְבוֹכָדְנֶצַּר רֹחוֹ וַיִּכְרַע עַל-בְּרָכָיו וַיִּפְרֹשׂ אֶת-
לט כַּפָּיו אֶל-הַשָּׁמַיִם וַיִּתְפַּלֵּל אֵל-יי: וְכַהֲתַפְּלִלוּ וַיִּצְאָה רֹחוֹ אֶל-יי:

ל-לא ונמרה גיר וכל-העם ויעשו קבר למתושלח במקום ארונה: יסה
 ונקבר מלכש בקלון-הבגדים] הקדושים הלך גיר בקבוד רב והאנשים
 לב גשאו את-גונת מתושלח: ובהלל הניחהו בקבר אשר עשו לו
 לג ויבסוהו ויאמרו: קרוף הנה מתושלח לפני :: ולפני כל-העם:
 לד-לה וכאשר תפצו ללכת ולקמיהם] אמר גיר אל-האנשים: מהרו היום
 והביאו אילים וקרים ותורים ויונים והקרבנו לפני :: ואחר תלכו
 לו לקמיהם: וישמעו האנשים בקול גיר הבהן וימהרו ויביאו ויאמרום
 לו לראש המנבסם: ויבא גיר את-המאכלת ויבא את-כל-אשר הובא
 לח ויקרב לפני :: וישמחו כל-האנשים לפני :: ויהללו ביום ההוא
 עט את-:: אלהי השמים והארץ אלהי גיר: למן-היום ההוא הנה שלום
 ט ומשקר בקל-הארץ בימי גיר מאתים ושמים שנים: ואחר-כך סרו
 האנשים מעל :: ויחלו לקנא איש ברעהו ואנשים על-אנשים
 סא התקוממו ולשון על-לשון קמה למלחמה: ואם-גם-ששה אחת היתה
 סב להם לקבות שונים קבלו: כי השמן החל למלך בפעם השלישית
 בראשונה בטנם והנה גן-עדן בשנית בגן-עדן ובשלישית מחוץ
 סג-סד לגן-עדן ועד-המבול המשיך: ותקם מלחמה ופרד גדול: וישמע
 סה גיר הבהן ויתעצב מאד ויאמר קלבו: אכן רואה אנכי כי קרב
 הזמן והדבר אשר דבר :: אל-מתושלח אבי למך אבי:
 כג ואשת גיר ושמה צופנימה היתה עקרה ולא ילדה לגיר
 כ מתיה: ותהי צופנימה לעת זקנתה ומהר בבטנה גיר הבהן לא
 ששב אמה ולא נגע בה למן-היום אשר העמידהו :: לשרת לפני
 ג העם: ויהי כאשר ירעה צופנימה על-הריונה ותאדם ותבוש
 ד ותקמתר כל-הימים עד-אשר תלד ואיש לא-ירע: וכאשר קלאו
 מאתים ושמונים ושנים ימים ויום הילדה החל לקרב ויזכר גיר
 ה את-אשתו ויקראנה אליו לביתו לברר אמה: ותבא צופנימה אל-
 גיר אישה והנה יש-לה והריון בבטנה וקרוב היום מועד לדתה:
 ו ינרא אותה גיר ויבוש מאד ויאמר אליה מה-זאת עשית אשתי
 ז ותעמי עלי תרפה לפני האנשים האלה: ועתה לבי מעמדי
 והלכת אל-אשר הרת תרפת בטנך סן-אטמא את-ידי כך ותטאתי

צופנימה. софонима. בנוסח УБ, Софонима: П, Софонима. — במקור: ותהי צופנימה לעת זקנתה וביום מותה, וברור מן ההמשך שהלשון וביום מותה אינו מעיקר הכתוב. —

ח לפני יי: ונדבר צופנימה אל-ניר אישה לאמר אדוני הנה עת
ט- זקנתי וקא יום מותי: לא אדע איך הרטה הרפת בשני: ולא
האמין ניר לאשתו ויאמר אליה שנית לכי מעמדי סן-אכך וקטאתי
יא לפני יי: ויהי כדבר ניר אל-צופנימה אשתו ותפל צופנימה אל-
יב רגלי ניר ותמת: ויתעצב ניר מאד ויאמר בלבו אולי הנה כן משני
יג קולי כי כדבר ובממשכה וקטא אדם לפני יי: ועתה ירחמני יי:
יד קאמת ודעתי בלבי כי ירי לא היתה קה: ועוד אמר ברוך אסה
טו יי כי-לא ידע איש על-המעשה הנה אשר עשה יי: וימהר ניר
ויוסגר דלת ביתו וילך אל-נח אחיו ויגד-לו כל-אשר הנה לאשתו:
טז וימהר נח וילך עם-ניר אחיו לבית ניר על-דבר מות צופנימה
יז וידברו ביניהם מה-היתה בטנה בשעת לדתה: ויאמר נח אל-ניר
יח אל-מעצב ניר אחי כי יי בשה היום את-הרקטנו כי אין איש
יח יודע: ועתה נלך מחר וקברנוה בסתר ויי וקתיר את-בשת
יט הרקטנו: ויניחו את-צופנימה במטה וילבישוה בגדים שחורים
כ ויסגרוה בבית מוקנה לקבורה ויחפרו קבר בסתר: והנער יצא
כא מתוך צופנימה המתה וישב על-המטה מימנה: ונח וניר באו
לב לקבר את-צופנימה ויראו את-הנער יושב על-ידי צופנימה המתה
כב והוא משמש את-בגדה: ויספרו נח וניר סתר גדול כי-הנה
כג הנער שלם בגופו כבן-שלוש ומדבר בסיו ומקרב את-יי: ויביטו
כד עליו נח וניר והנה חותם הבהנה על-לבו ומראהו נקבד: ויאמר
נח וניר הנה אלהים מחדש את-בהגת הבית אחרינו כחפצו:
כה וימהרו נח וניר ויחצו את-הנער וילבישוהו בגדי בהנה ויתגורלו
כו-נו מלחם הבהנה ויאכל: ויקראו את-שמו מלכי-צדק: ויקח נח וניר
את-גנות צופנימה וישוימוה את-הבגדים השחורים ויקחצוה
כח וילבישוה בגדים מאירים נקבדים ויבנו בית: וילך נח וניר
כט ומלכי-צדק ויקברוה לעיני-כלל: ונדבר נח אל-ניר אחיו שמר על-
הנער הנה בסתר עד [בא] השת ביי-יערימו בני האדם בקל-הארץ
ל והסלו לסור מאחרי אלהים והנה אס-יבירוהו ובהגהו: ואסרי-כן
לא הלא נח למקומו: ויסלו רעות גדולות לרב בקל-הארץ בימי ניר:
לב ויחל ניר להתעצב מאד ויותר מפל על-הנער ויאמר או-ילי יי:
עולם בימי הסלו כל-הרעות לרב בארץ ורואה אנכי כי קרוב

לג קאצנו וּבְכָל-הָאָרֶץ מִשְׁנֵי רַעַת הָאָדָם: וְעַתָּה יי מִה־נִּמְרָאָה יִמְהַ-
 לד פִּשְׁרוּ וְמִה אַעֲשֶׂה-לוֹ הַאֲמָנָם גַּם-הוּא יִפֹּל אִתָּנוּ בְּאֲבָדָן: וַיִּשְׁמַע יי
 לה אֶל-נִיר וַיָּרָא אֵלָיו בְּמִרְאֵה הַקְּלָיָה וַיֹּאמֶר אֵלָיו: נִיר אֶת-הַרְעוֹת
 הרבות אֲשֶׁר בָּאָרֶץ לֹא-אֶסְבֵּל עוֹד וְהִנְנִי חֹסֵף לְהִבְיֹא אֲבָדָן גְּדוֹל
 לו עַל-הָאָרֶץ וְאָבִד כָּל-הַיְּקוּיִם אֲשֶׁר בָּאָרֶץ: וְאֶל-הַנְּעָר אֶל-תַּעֲצָב נִיר
 כי עוֹד מַעֲטָ וְאֲנִי שׁוֹלַח אֶת-מִיכָאֵל רֹאשׁ מַלְאָכָי וְלָקַח אֶת-הַנְּעָר
 והוֹשִׁיבָהוּ בְּגוֹן-עֲדָן בְּמִקוֹם אֲשֶׁר הָיָה בּוֹ לִסְנִים אָדָם שְׁבַע שָׁנִים
 לו כַּאֲשֶׁר הָיָה לוֹ רְקִיעַ שְׁתוּחַ תְּמִיד עַד-שֶׁלֹּא חָטָא: וְהַנְּעָר הָיָה לֹא
 יֹאבֵד עִם-הָאוֹבְדִים בְּדוֹר הַזֶּה כִּי לְהִיּוֹת פֶּהֶן הַכְּהֻנִּים לְעוֹלָם מִלְּפִי-
 צִדְקָ וְעֲדֻתִיו וְאֶעֱמִידָהוּ לְהִיּוֹת רֹאשׁ הַכְּהֻנִּים כַּאֲשֶׁר הָיוּ לִסְנִים:
 לה-לט וַיִּיקַץ נִיר מִשְׁנָתוֹ וַיִּבְרַךְ אֶת-יי הַנְּרָאָה אֵלָיו וַיֹּאמֶר: בְּרוּךְ יי אֱלֹהֵי
 אֲבוֹתַי אֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלַי כִּי-בָחַר פֶּהֶן גְּדוֹל בְּנָמִי בְּבִטָּן צוֹסְנִימָה אֲשֵׁתִי:
 כי אֵין לִי נְעָר אַחֵר בְּמִשְׁפַּחָה הַזֹּאת לְהִיּוֹת פֶּהֶן גְּדוֹל וְהוּא בְּנִי
 מ ועֲבָדָה וְאֵתָה אֱלֹהִים גְּדוֹל אֵתָה: כִּי מְנִיחַ אוֹתוֹ עִם-עֲבָדֶיךָ הַכְּהֻנִּים
 מה הַגְּדוֹלִים עִם-שֵׁת וְאֲנוֹשׁ וְרוּשׁ וְעַמִּילָם וּפְרָשִׁינָם וּמַהֲלָלָאֵל וּשְׂרוּג
 מב וְאֲרוֹסָן וְעָלִים וְחַנוּף וּמַתוֹשְׁלַח וְעַמְדֵי נִיר עֲבָדָה: וּמִלְּפִי-צִדְקָ זֶה
 מנ יִהְיֶה רֹאשׁ לְשֹׁשֶׁת עָשָׂר הַכְּהֻנִּים אֲשֶׁר הָיוּ לִסְנִים: וְגַם בְּדוֹר
 הָאֲחֵרוֹן יִהְיֶה מִלְּפִי-צִדְקָ אַחֵר רֹאשִׁית לְשָׁנִים עָשָׂר כְּהֻנִּים: וְאֲחֵרֵי-
 מד כֵּן יִהְיֶה רֹאשׁ לְכָלֶם פֶּהֶן גְּדוֹל [בַּעַל] דְּבַר אֱלֹהִים וְכֵחַ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה
 מה אוֹתוֹת גְּדוֹלִים וְנִבְרָדִים מִכָּל אֲשֶׁר הָיוּ: וּמִלְּפִי-צִדְקָ הֵוּא יִהְיֶה
 כֶּהֶן וּמִלְּפִי בְּמִקוֹם אֲרוֹנָה לֵאמֹר בְּטַבּוֹר הָאָרֶץ אֲשֶׁר שָׁם נִבְרָא
 מו אָדָם וְשָׁם יִהְיֶה אֲחֵרֵי-כֵן קְבָרוֹ: וְעַל פֶּהֶן הָרֹאשׁ הַהוּא כְּתוּב כִּי
 מז הוּא יִהְיֶה קְבוּרָה בְּמִקוֹם שֶׁהוּא טַבּוֹר הָאָרֶץ: כְּמֹרְכֵן קְבַר שָׁם אָדָם
 אֶת-הַבָּל בְּנֵו אֲשֶׁר הָרְגוּ קִזֵּן כִּי הָיָה מִשְׁלָף שְׁלֹשׁ שָׁנִים בְּלִי קְבוּרָה
 עַד-אֲשֶׁר נִרְאָה עוֹף הַנְּקָרָא עַרְבִית אֲשֶׁר הָיָה קוֹבֵר אֶת-אֲסוּרֹחִיו:
 מח יִדְעִתִּי כִּי גְדוֹלָה תִּהְיֶה הַמַּהֲפָכָה אֲשֶׁר תִּבּוֹא וּבַמַּהֲפָכָה יִסּוּף הַדּוֹר
 מט הַזֶּה וְאָבִד הַכָּל: מִלְּבַד לֵחַ אַחֵי אֲשֶׁר יִשְׁאָר וְאֲחֵרֵי-כֵן יִהְיֶה נְטַע

לג-לה ומה אעשה לו. לנער מלכי צדק. - היקום אשר בארץ. ставление зёмно. -
 מה-מז במקום ארונה. ע' לעיל כ' א'. - עורבית. галю. והוא галка ברוסית
 (=Corvus monedula ברוסית). השוה פרקי דריא כ"א: והיו אדם ועורו יושבים ובוכים
 ומתאבלים עליו ולא היו יודעים מה לעשות להבל שלא היו נהוגים בקבורה. בא עורב
 אחד שמת לו אחד מחביריו. לקח אותו וחסר בארץ וטמנהו לעיניהם. אמר אדם כעורב

ג ממלשפתו ובאנשים אחרים יהיו: ומלכ־צדק יהיה אז ראש הכהנים
נא באנשים מולך ועובד את־י: ויהי אסרי אשר הנה הנער ארבעים
נב יום בבית ניר ויאמר י: אל־מיכאל: רד על־הארץ אל־ניר הכהן
ולקחת את־מלכ־צדק נערי אשר אתו ושמת אותו בגן־עדן
נג למשמרת: כי קרובה העת אשר אני מקטיר את־ק־המום על־
נד הארץ ואבר כל אשר בארץ: וימחר מיכאל ויגד בלילה וניר ישן
נה על־משקבו וירא אליו מיכאל וידבר אליו: כה אמר י: שלח ניר
גו אלי את־הנער אשר מסרת בגדה: ולא הביר ניר את־הדובר אליו
זו ויתעצב לבו ויאמר: הלא נעירו האנשים את־הנער ולקחהו וברקהו
זח כי לב האנשים האלה רע לפני י: ויאמר ניר אל הדובר אין
זש הנער אצלי וגם־לא אדע מי אמה: ונען הדובר אליו אל־תירא
ח ניר ראש צבאות י: אנכי וישלחני י: והנני לוקח היום את־נצרה
ט והלכתי אתו ושמתיו בגן־עדן והנה שם ע־עולם: וכאשר יהיה
הדור השנים עשר ואלף ושבעים שנה תעברנה יגד בידו שהוא
אדם צדיק אשר י: יאמר אליו לעלות על־הקר שהוא אשר שם
עמדה תבת נח אחיה ומצא שם מלכ־צדק אחר אשר הנה סי
שם שבע שנים מסתמר מבני אדם המקריבים לפסילים לבלי
יאבדהו והוציאהו והנה כהן ומלך ראשון בעיר שלם במלכ־צדק
זה ראשית הכהנים ושלמו ע־העת והיא שלשת אלפים וארבע
מאות ושנים ושלשים שנה מתחלה ומבריאת אדם וממלכ־צדק
הוא יהיו שנים עשר כהנים במנן ע־השם הגדול הוא המנהיג
סא אשר נהיג את־ק־הנראים ואי־הנראים: ויזכר ניר את־חלומו
סב הראשון ויאמן וישב למיכאל ויאמר: ברוך י: אשר שלחה היום אלי
ועתה ברך את ניר עבדה כי קרובה יציאתי מן־עולם הנה ולקחת
סג את־הנער ועשית לו כ־אשר דבר אליה י: ויבא מיכאל את־הנער
סד בלילה והוא אשר יגד־בו וישאהו על־קניו וישימהו בגן־עדן:
סה וישפם ניר ממסרת וילך אל־האהל ולא מצא את־הנער ויהי לו עצב
שה גדול מאד תחת שמחה כי לא־הנה לו בן אחר וילתו: וימת ניר ולא
סו הנה אסריו כהן באנשים: ולמך־העת ההוא קם מרד גדול בארץ:

אני עושה. מיד לקח נבלתו של הבל וחסר בארץ וטמנה (וע' ביד תיאודור עמ' 215
גינצברג 142. Legends V). פסוק ט' אינו בשאר כ"י.

כד ויִקְרָא יְיָ אֱלֹהֵי-נֶחֱם אֶל-הַר-אֲרָרֶט בֵּין אֲשׁוּר וְאֶרְמְנֵה בְּאֶרֶץ
 ב עָרֵב עַל-הַיָּם: וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי לְעִשׂוֹת תִּבְּרָה שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אַמָּה אֲרָבָה
 ג וְרָחֳבָה חֲמֵשִׁים אַמָּה וְנִבְרָהּ שְׁלֹשִׁים וְקוֹמוֹת שְׁתַּיִם לָהּ בַּתּוֹךְ
 ד וּרְקֹתָהּ אַמָּה: וְשֹׁלֵשׁ מֵאוֹת הָאֵמוֹת הָיוּ בְּאֵמוֹתֵינוּ חֲמִשָּׁה עָשָׂר
 ה אֵלֶּף וְכֵן שְׁלֹשִׁים הָיוּ בְּאֵמוֹתֵינוּ תִּשְׁעַת מֵאוֹת כִּי אַמָּה אַחַת
 ו הָיְתָה בְּאֵמֶתֵנוּ חֲמֵשִׁים: וְלִפְנֵי הַמַּסְפָּר הַזֶּה הֵיחָדִים מִמְּוִיקִים
 ז בְּמִדַּת תִּבְּת נֶחֱם כַּאֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהֵי יְיָ וְעוֹשִׁים קְלֵמָדָה וְכָל-מִשְׁקָל
 ח עַד-הַיּוֹם: וַיִּסְתַּח יְיָ אֱלֹהִים אֶת-אֲרָבּוֹת הַשָּׁמַיִם וַיִּמָּטֵר עַל-הָאָרֶץ
 ט יָמִים מֵאָה וְחֲמֵשִׁים וַיִּגְדַע קְלֵב-בָּשָׂר: וַיְהִי נֶחֱם בְּשֵׁנַת חֲמֵשׁ מֵאוֹת
 י וַיּוֹלֵד שְׁלֹשָׁה בָּנִים שֵׁם הֶם יִסָּת: וּמֵאָה שָׁנָה אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת-
 יא שְׁלֹשֶׁת בָּנָיו בָּא אֶל-הַתִּבְּרָה בְּגֵרַח אִיֵּר לִפְנֵי הָעִבְרִים וְלִפְנֵי הַמִּצְרִים
 יב שְׂמֹנֶת בָּיוֹם הַשְּׁמוֹנָה עָשָׂר: וְתִשְׁטַח הַתִּבְּרָה אַרְבָּעִים יוֹם וְכָל-הַיָּמִים
 יג אֲשֶׁר הָיוּ בַּתִּבְּרָה מֵאָה וְעֶשְׂרִים: וַיָּבֵא אֶל-הַתִּבְּרָה בֶן-שֵׁשׁ מֵאוֹת
 יד שָׁנָה וּבְשֵׁנַת שֵׁשׁ מֵאוֹת וְאַחַת לְחַיָּיו יָצָא מִן-הַתִּבְּרָה בְּגֵרַח שְׂרָמוֹת
 טו לִפְנֵי הַמִּצְרִים וְלִפְנֵי הָעִבְרִים נִיחָן בָּיוֹם הָעֶשְׂרִים וְשִׁמְנָה: וַיְחִי אַחֲרַי
 טז הַמְּבּוֹל שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְחֲמֵשִׁים שָׁנָה וַיָּמָת אַחֲרָי אֲשֶׁר חֵי תִּשְׁעַת מֵאוֹת
 וְחֲמֵשִׁים שָׁנָה:

בְּיָ אֱלֹהֵינוּ אֲשֶׁר תְּהַלְחֵנוּ מִתְּחִלָּה
 וְעַתָּה וְעַד סוֹף הָעוֹלָם בְּלוֹ אֲפָה

כד ג נראה ששיעורו של פסוק ג' היה צריך להיות כך: שלש מאות האמות ההן
 באמותינו חמשה עשר אלף [וחמשים ההן באמותינו אלפים וחמש מאות] וכן השלשים
 ג-ד ההן באמותינו [אלף וחמש מאות] כי אמה אחת היא באמותינו חמשים. — הפסוקים ג'-ד
 ז הם הערה ארכיאולוגית מאת אחד המתרגמים או המעתיקים. — פמנות. φαινοα. —
 ט פמנות. φαρμουα. —

ספר צוואות השבטים

מ ב ו א

א. שם הספר והצוואות הבודדות וסדרן.

השם המלל של הספר היה בודאי צוואות השבטים (כך הוא בנוסח הארמיני). אבל בכ"י היווניים מחולפים הם שמות הספר ואף שמות הפרקים. בכמה כ"י נמצא אף השם: צוואות השבטים בני יעקב, או: צוואות י"ב השבטים לבניהם. אף בנוגע לשמות של כל צוואה בודדת יש חילופים. בצוואת נפתלי העברית (ע' לקמן סוף פרק ד') שם הפרק הוא: צוואת נפתלי. ויש גם שהרחיבו את שמותיהן, כגון צוואת גד על השנאה. ברוב כ"י ניתן שם הפרק כגון נוסח זה: צוואת שמעון הבן השני ליעקב וללאה. משונה הוא, למשל, שם צוואת גד: הבן התשיעי ליעקב ולזלפה, בעוד שגד בן ראשון הוא ולזלפה (ולפיכך הוצרכנו לשנות בתרגום ולהוסיף התיבה בן לפני שמות האמהות).

הצוואות נסדרו לא לפי סדר לידתם של השבטים אלא לפי סדר אמותיהם: בתחלה ניתנו צוואות בני לאה, אח"כ בני בלהה ואחריהם בני זלפה ובני רחל.

ב. התחלקות כל צוואה לפי תכנה וענין התוספות המאוחרות.

תכנה של כל צוואה וצוואה אפשר לחלק לג' חלקים: א) אבי השבט מספר את קורות חייו. לרוב הוא מתודה על חטאותיו אשר חטא. מפרט את כל המדות הרעות שבו, חוץ מכמה אבות המציגים למופת את חיייהם והצדק שחיו. הספורים האלה החלכים בעקבות ספורי התורה ובכמה פרטים קרובים הם אל אגדת רז"ל. ב) אבי השבט מורה לבניו מתוך נסיונות חייו את הדרך אשר בה ילכו ואת המעשה אשר יעשו. בעיקר הוא מזהיר אותם מפני החטאים שבהם נכשל הוא גופו (ראובן מזהיר מפני הזנות, יהודה — מפני השכרות ואשה נכריה, גד — מפני השנאה, וכו'). ואותם האבות שדרך חיייהם היתה תמיד תם וענה מצוים לבניהם שיבורו אף הם להם את הדרך הזאת יוריה לבני-בניהם. ג) אבי השבט מנבא בסוף כל צוואה וצוואה על אחרית הימים, על ימות המשיח, על משפט ה'. בנבואות האלה מגיד הוא לבניו מראש כי יסורו מאחרי ה' ויעבדו אלילים, ואז ילכו בשבי ושם יכירו את אלהיהם וישובו אליו בלבב שלם והוא ירחמם וישיבם לארץ מכורתם. אבי כל שבט מזהיר את בניו להשמע ללוי (לפעמים גם ליהודה). כי ללוי נתן ה' את ההנהגה ואת המלוכה (בכמה צוואות ניתנה המלוכה ליהודה) וממנו עתיד לצאת עבד ה' — המשיח, שיבוא ויגאל את העולם מחטאתו, והוא יהיה לאור ישראל ולכל הגויים. בחלק השלישי של הצוואות נוספו ע"י הנוצרים כמה פרקים ופסוקים בענין גאולת העולם ע"י משיחם. אותן התוספות הנוצריות הביאו לידי כך שכל העולם המדעי, עד העשיריות האחרונות של המאה הרי"ט, היה חושב את ספר צוואות השבטים לספר נוצרי. הראשון שהורה על יהודותו של הספר היה Grabe, בהוצאתו המתוקנת, אלא שדעתו דעת יחיד היתה ולא הורו כמותה. כל החוקרים, עד הזמן האחרון, החזיקו בדעתם שהספר חיבור נוצרי הוא, ולא נתלקו אלא אם נכתב ע"י נוצרי מבין היהודים או מן הגויים. רק בזמן האחרון החזירו את עטרת הספר לישנה. Schnapp בספרו Die Testamente der zwölf Patriarchen untersucht (Halle 1884) עבר על כל המקומות הנוצריים הזכיה שהם זיפים. לדעתו, רק שני החלקים הראשונים של כל צוואה וצוואה מקוריים הם ונכתבו ע"י המחבר העיקרי, אבל החלק השלישי — הנבואות והתחינות — נתוספו ע"י מאוחרים, מהם יהודים ומהם נוצרים, — כלומר הספר גופו יהודי הוא, אלא שהרבה אינטרפולציות נכנסו לתוכו.

דעה זו — אם גם לא במילואה — נתקבלה מאז ע"י כל החוקרים שעסקו בספר. לדעתם.

גם החלק השלישי יהודי הוא, אלא שעליו הוסיפו הרבה יותר מאשר על שני החלקים הראשונים. כלב, וביניהם גם צ'ארלס בהוצאתו הבקרתית ובתרגומו האנגלי, השתדלו לברר את התוספות הנוצריות, כדי לקבל את המקור העברי של הספר.

אבל התוספות הנוצריות לא כולן בבת אחת נעשו: כל מעתיק ומעתיק השתדל להוסיף כטוב בעיניו, ולפיכך גם אפיון של התוספות שונה הוא. יש מהן נוצריות-יהודיות, ויש נוצריות-פאולניות. כפי שהזכיר Connybeare (בחקירותיו¹) חסרות בנוסח הארמיני הרבה תוספות נוצריות המצויות בנוסח היווני, אע"פ שגם שם אנו מוצאים כבר כמה תוספות זרות. מכאן ראינו שהתוספות היו הזלכות ומתגבבות בהמשך הזמן.

מכאן אתה עובר אל שאלה אחרת: אם המקור העברי הוא חטיבה אחת, או אפשר שגם בו חלו ידיים של בעלי תוספות.

אם נקרא את הספר בעיון רב, נראה שגם לאחר שנסיר את התוספות הזרות לרוח היהדות אנו נתקלים לפעמים בנוסח מורכב מחלקים הנראים יוצא-דופן במבנה הצואות. הספר הוא בעיקרו ספר-מוסר: הוא בא להזהיר ולהוכיח, להורות את הטוב ואת הישר, את הדרך שיבור לו האדם בחיים. בחלק השלישי של כל צוואה וצוואה מזהיר אבי השבט את בניו לכבד את לוי, להשמע לו ולהכנע לפניו. בניהו אולם בתוך האזהרות האלה אנו נתקלים פתאום בתוכחות-מוסר לבני-לוי עצמם, כשהכותב מתמרמר על המריבות שתהיינה בין הכהנים ועל חלול הקודש בנבואות על מקדש ה' שיחרב ועל גלות עם ישראל. ולבסוף נגמרת הצוואה שוב בהספת מוסר, כאילו לא היו הפסוקים האחרונים אלא המשך של החלק השני (ע', למשל, צוואת שמעון — ה'—ז). על כרחנו נראה מתוך כך ששלטו כאן עוד מוסיפים, חוץ מן המגיהים הנוצרים. ועוד: בצוואת יוסף יש שני ספורים: א) על בית פוטיפר וזאתו (פרק א'—ט'), ב) על מכירת יוסף (פרק י"א—י"ז). מן הדין הוא, שהספור השני, השונה גם באפיו מספור א', יבא לפני הספור הראשון. אולם מי שהוסיף את הספור השני סדרו, כנראה, שלא במקומו. אם נשעה עוד את צוואת לוי (פרק י' ופרק י"ד וכו') וצוואת דן (פרק ה') נראה שאחרי כל התהלות והתשבחות שהסופר כפזר ללוי — הוא עומד וצוחק על משובת הכהנים והוללותם ומנבא פורענות לישראל עקב חטאותיהם. ולא עוד, אלא שבכל הספר לוי עיקר, ורק לפעמים אתה מוצא ליהודה בצדו. מכאן משמע שהתנגדות חרישית היתה ביחס ללוי והיה מי שרצה להחזיר אל יהודה את המלכות שניטלה הימנו ע"י לוי. הרי אתה למד, שעל יד המחבר העיקרי, המסור לבני-לוי, היו עוד מחברים-מגיהים, שואספו משלהם בהתאם להשקפותיהם והם שנו במקצת את פרצופו המקורי של הספר.

חוץ מאלו יש עוד תוספות של יהודים שנכנסו בזמן מאוחר במקצת. הן מצד תכנון והן מצד סגנון נראה שאינן מעיקר הספר.

בצוואת ראובן ב' ג'—ג' ב' כל הפרק הוא הוספה מאוחרת שמקורה הוא יוני בהחלט. חוץ ממה שהפרק הזה אינו עומד בקשר אורגני עם הפרקים האחרים, הרי עצם החלוקה של שבעת החושים הגופניים יסודו בתורת הסטוא. לפיה ניתנו לאדם שבעה כחות ראשיים: חמשת החושים וכח הדמיון והדבור, ועוד, — וכח השכל המושל על יתר השבעה. תוספת מעין זו נמצאת, לפי עדותו של צ'ארלס, אף באחד מכתבי-היד של בן-סיריא לפני פרק י"ז ד', שבו הוא הולך ומונה את כל חושי האדם. לפי זה צריך לקיים שחוץ מן התוספות הנוצריות הנמצאות בספר ושמשו לשם מטרה ידועה, יש גם תוספות יהודיות, שנעשו ע"י יהודים, שרצו להכניס מיפיותו של יפת לתוך אהלי שם.

קצת מוזר הוא גם פרק י"ז בצוואת לוי. כל אותה הנבואה על הכהנות בשבעים השבועות אינה מובנת כלל. כל הפירושים הדחוקים, שנדחקו ראשונים ואחרונים לישבו על פשוטו, לא

1) JQR V, 375—398; VIII, 260—268, 471—485.

עורף לפרושים ולא ידיאליהם ונעשו מלכים כמלכי הגויים שבסביבותיהם. העם התפכח משמחתו. ואותה ההתנגדות החרישית, שהיתה מעמעמת סה ושם בין האוכלוסין, התחילה מתפרצת מזמן לזמן במרד גלוי. אש המרידה היתה נכבה בים של דמים הקרע שבין העם ומנהיגי הפרושים — מצד אחד, ובין השכבות הגבוהות ובית המלכות מאידך גיסא הלך הלוך התרחב וכבר לא נתאחה לעולם.

ואף הספר צוואות השבטים הנהו עד למהפכה שבאה בהשקפותי של העם. על יד התהלות והתשבחות שבעל הספר העיקרי מפזר ללוי יש גם דברי התמרמרות ותוכחת מוסר של בעל התוספות. בצבעים שחורים מתאר הוא את הוללותם את אהבת בצעם זאת משוכתם של הגדולים שביניהם. שנשמרה לנו בספרי והיסטוריה בתיאור חייו של אלכסנדר ינאי. היתה כעם ככהו: אף העם אינו חף מפשע, וכל הצרות הבאות עליהם מן השמים באו על חטאותיהם. ועל כן על העם לשוב מחטאתיו ועוד ישקיף ה' משמים ויניחם על אדמתם ועליהם יתי משיח ה' שקור אליו זה כמה. משיח זה עתיד הוא לצאת, לפי בעל התוספות, משבט יהודה, שלו המלוכה. התקפה המשיחית חזרה למקומה.

ד. האיש ושיחו.

על קלסתר פרצופו המוסרי והלך נפשו של בעל הספר אפשר לעמוד מתוך פרקי ספרו. קודם-כל הוא יהודי מאמין. ביראת הכבוד מדבר הוא על תורת הקרבנות, שקדמה לעשרת הדברות וניתנה לאברהם ליצחק וליעקב. לוי נבחר להיות כהן לאל עליון ויצחק זקנו מלא את ידו ולמדהו תורת העולה והמנחה הזבכורים. יעקב אביו מעשר על ידו את תבואות שדהו ובכורות מקנהו. ומשום כך לוי הנהו ראשון במעלה ועולה גם על יהודה. הוא יורה את ישראל תורה ומשפט ויאיר את כל הגויים באור הדעת וביראת אלהים. בניו יהיו מנהיגי העם ועל פני כל יכבדו. תפקידו של לוי בספר זה הוא התפתחות הרעיון של „ברית הלוי" שבנבואת מלאכי (ב' ג'—ז'): תורת אמת היתה בפייה ועולה לא-נמצא בשפתיו בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה'—צבאות הוא.

אולם יותר מאשר על המצוות המעשיות — הקרבנות — מזהיר הסופר על הדברים המסורים ל'ל. בפרט זה דומה הוא לספר משלי ולספר בן-סירא. הכלל הגדול של ואהבת לרעך כמוך מפותח כאן בכמה וכמה סגנונים ומעוטר כמה וכמה אזהרות.

הנעימה היסודית שבספר זה היא ל'ל כת בדר כי ה'. על האדם להדבק בה': מה הוא רחום ותנון אף אתה כר. מה הוא סלחן ומחלן וגומל חסדים אף על האדם להיות כך. צוואות ראובן, שמעון, יהודה, דן וגד מלאות אזהרות על לא-תעשה. צוואות יששכר, זבולון, אשר, יוסף ובנימין באות להזהיר על התום ועל היושר. על אהבת האדם ועל התנינה. אהבת ה' ואהבת האדם אחת הן. יששכר (ה' ב') מזהיר את בניו לאהוב את ה' ואיש את רעהו. דן (ה' ג'): אהבו את ה' בכל חייכם ואיש את רעהו בלבב שלם. וכן בכל הצוואות.

אולם אם על האדם לאהוב את רעהו עליו להתרחק מכל אשר יזיק לאהבה זו. משום כך מחויב הוא להתרחק בכל כחו מן השנאה זמן הקנאה. כי השנאה תעורר עיני האדם ולא יוכל להביט בפני חברו (דן ב' ב'). הקנאה משתלפת על האדם ומתחברת תמיד עם השקר ולא תנוח כל זמן שיצליח האיש המעורר קנאה (גד ה' א', שמעון ג' ב'—ג'). אולם הירא את דבר ה' באמת בו לא תשלוט הקנאה השטן וכל רוחותיו לא יוכלו לו. החסיד אם יצליח הרי ישמת ויתפלל בעדו ואפילו יצליח הרשע בדרכי לא יתגרה בו ולא יקנא בעושה העולה — כי המשפט לאלהים הוא (גד ז' א', שמעון ג' ה'—ז', זבולון ה' ה').

מאד מאד צריך אדם להתרחק מן השכרות ומן הזנות. מפני שתי התאוות האלה, שכל אחת מהן באה בעקב חברתה, מחזירים את בנייהם ראובן ויהודה. הראשון נכשל במעשה בלחה והשני לקח ביינו את בת-ישוע הכנענית לאשה ולבסוף נכשל במעשה תמר. זנות ויין לוקחים לב

דמעבירים את האדם על דעתו ועל דעת קונו. יהודה לקח בשכרותו את הכנענית לאשה שלא ברצון אביו. ולפי שנשא אשה שאינה הוגנת לו יצאו ממנה בנים שאינם מהוגנים. לפיכך עמד הסופר באריכות על מעשה ער ואונן ועל אשת יהודה שמררה את חייו.

גדול הוא כחה של תשובה. כל השבטים מתענים ומסתגפים. ראובן ויהודה על חטאותיהם, שמעון על שנאתו ליוסף וכו'. ואף יוסף בשעה שהסיתה אותו המצרית מתענה כמה ימים, כדי לטהר ולצרף את נפשו. משום כך חייב האדם להנזר מן המדות המגונות הדבקות בו ולשוב בלב שלם. אולם התשובה בלבד, בלי מעשים טובים, אינה מספקת. על הבנים לאחוז במעשי אבותיהם. עליהם להתהלך בתום נפש ולרחם על עני ודל כיששכר וזבולון, להתרחק מן השנאה ומן הקנאה כדן וכגד, להלך ביושר ולהשמר מדבר שקר כאשר. וכשם שנהג יוסף עם אחיו באהבה, ולא נטר להם איבה, כן מחויב כל אדם לסלוח לאשר חטאו לו ולשלם להם טובה תחת רעה, כי בכל אלה הפך ה' זה כל האדם.

ואף גם זאת: הסופר החסידהפורש תלמיד נאמן הוא לרבותיו הנביאים. מה הם לא נתנבאו לישראל בלבד אלא גם נביאים לגויים. הם היו אף הוא אינו מיוחד את ימות המשיח רק לבני עמו. המשיח יאיר באור הדעת לכל הגויים וכבוד ה' יזרח גם עליהם. כל העמים ישבו בשלוה ויקבלו עליהם את עול מלכות ה' באהבה. ומשום כך אין צורך בדבר לאחר את זמן כתיבתם של כל הפסוקים, שבהם נזכרת המלה גויים ולעשותם לתוספת נוצרית. הרעיון של ישועת הגויים על ידי ישראל לא נתחדש בבית מדרשם של סופרי האיזונגליון. רעיון זה מקורו בספרי הנביאים הם השפיעו מרוחם על בעל הספר, וכשם שאין הסופר נושא פנים לבני עמו ומוכיח אותם על פשעיהם ומנבא להם נבואות של פורענות כך אינו מוציא את הגויים מן הכלל, שהרי גם אותם עתיד המשיח לגאול מממשלת השטן, משלטון בלעל, כי תמלא הארץ דעה את ה'.

מקום חשוב ביותר נתיחד בספר למשיח. לפי הרעיון המקורי של הצוואות מנבאים אבות השבטים על המשיח שעתידי הוא לקום משבט לוי, לגאל את ישראל ולחדש את פני העולם. קשה להגיד בברור מה היתה כוונתו של הסופר: אם המשיח כבר בא והוא יחנן הורקנוס, שבו נתאחדו שלש גדולות — כהונה, מלכות ונבואה, — או שמשיח עדיין לא בא, ועתידי הוא לצאת משבט לוי, שהוא ראש השבטים. מכל מקום מופיע לפנינו כאן המשיח כאישיות נעלה ונאצלת, טהורה מכל חטא. המשיח בצדק ובמישור יהלך (יהודה כ"ד א') והוא יחדש את הכהונה (לוי ח' י"ד). הוא יהיה נביא לאל עליון ומלך על כל הגויים והוא יברך את ישראל (ראובן ו' י"א). אם נטהר גם את יתר הנבואות שנאמרו עליו מתוספות זרות נראה שהסופר מיחס לו עוד תפקידים אחרים: הוא יבער את הרשע מן הארץ ויצרף את ישראל ואת הגויים ביום שבת ה' לכסא משפט לדין את כל העמים.

ביום הדין יקיצו הצדיקים: חנוך, נח, שם, אברהם, יצחק ויעקב וכל השבטים. אחרי כן יקומו לתחיה גם שאר הצדיקים ה' ידין את הרשעים כחטאותיהם. התיאורים של ימות המשיח דשל יום הדין שבספר מזכירים בפלאסטיות מרובה את התאר שבספר דניאל (י"ב א—ג): דבעת ההיא יעמד מיכאל השר הגדול העמד עליבני עמך והיתה עת צרה אשר לאינהיתה מהיות גוי עד העת ההיא ובעת ההיא ימלט עמך כל הנמצא כתוב בספר. ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם המשכילים יהיורו כחר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד.

בעל צוואות השבטים עומד ברובו בתחומם של כתבי הקדש הן בתכן הן בסגנון. את ספרי התורה מסר הוא בצורתם ואף מקשט הוא אותם לרוב בדברי אגדה. רק במקומות מועטים מצינו כמה פרטים שלא נמסרו בתורה ולא נמצאו באגדה. האטימולוגיות של גרשם, קהת, מרים זיוכבר (לוי י"א ב—ח) אינן בתורה. כיוצא בזה לא מצינו בשום מקום שתהא בלהה שכורה במעשה ראובן (צוואת ראובן ג' י"ג). ואין בידנו להכריע אם יש כאן מאדושי אגדה של הסופר גופו או שהיו לפניו מקורות שנעלמו מאתנו.

כמעט בכל צוואה וצוואה נזכר ספר חנוך. אולם רוב המקומות הנזכרים בספר לא נמצאו בספר חנוך הכושי שלנו. בכמה מקומות מתאימה הציטטה שבספר לחנוך הסלאבי, אלא שלאמתו של דבר אין אותם המקומות ציטטות מספר חנוך כלל. מכל מקום ידע הסופר את ספר חנוך והרבה להשתמש בו שהרי הרבה רעיונות יש שהם משותפים לשני הספרים. חזק ביותר הוא הקשר שבין הספר וספר היובלים. כמעט בכל החלקים הביזנטיים מתאימים הם זה לזה ואף סיפור המעשה בכלל נמשך אחרי אופן הסיפור בספר היובלים. ואין להסיק מכאן על איחור זמנו של ספר צוואות השבטים, שכן צריך להקדים את זמנו של ספר היובלים עד לסוף המאה השנייה או לראשית המאה הא' לפני סה"ג. גאסטר בא ללמד מכאן שכל עיקרו לא היה ס' הצוואות אלא חלק של ספר היובלים בכלל. אולם נראה שהשערה זו אין לה על מה שתסמוך. ספר הצוואות הוא חטיבה מיוחדת, שאי אפשר להכניסה בספר היובלים בשום מקום. וגם גדלו ובנינו מעידים עליו שבמחשבתו של המחבר, שהכיר היטב את ספר היובלים. עלו צוואות השבטים כספר מסוים ומיוחד במינו³.)

ה. באיזו לשון נכתב הספר.

כבר הוכיחו חכמים (קהלר וגאסטר, ואחריהם צ'ארלס ופרלס) שלא נכתבו הצוואות אלא עברית. ולא עוד אלא שלפי צ'ארלס תלויים הם שינויי הנוסחאות בתרגומים היוונים בשינויים שחלו במקור העברי, שכן המתרגמים היוונים השתמשו בכתבי-יד עבריים שונים. החקירות האלה עוסקות ביחוד במבנה של הסגנון ובבטיים יחזיים שאינם שגורים אלא בשפה העברית ונתרגמו יחזית מלה במלה. צ'ארלס (במבוא להוצאתו) וגם פרלס (Zur Erklärung d. Test. d. zwölf Patriarchen, 1908) מביאים כמה לשונות שאי אפשר לפרשם, אלא אם כן נקבל שניטלו מתוך המקור העברי. נביא כאן דוגמאות אחדות:

בצוואת נפתלי ר' ב' הוא אומר: והנה אניה באה מלאה מלוחים. המלים מלאה מלוחים אין להן שחר. בא גאסטיר הוראה שהמתרגם היווני טעה וקרא במקור העברי מלאה מלוחים במקום בלא מלוחים, ולפיכך מסר $\mu\epsilon\sigma\tau\acute{o}\nu \tau\alpha\rho\acute{\iota}\lambda\omega\nu$.

בצוואת שמעון ג' ר' נאמר: $\kappa\alpha\iota \sigma\upsilon\gamma\gamma\iota\nu\acute{\omega}\sigma\alpha\epsilon\iota \tau\omicron\iota\varsigma \acute{\alpha}\gamma\alpha\pi\acute{\omega}\sigma\iota\nu \alpha\upsilon\tau\acute{o}\nu$ המלה $\acute{\alpha}\gamma\alpha\pi\acute{\omega}\sigma\iota\nu$ היא לכל הדעות בלתי מובנת כאן. עלינו לקיים שבמקור העברי היה או ב' י, אלא שהמתרגם היווני טעה וקרא אהבי, וכך תרגם.

בצוואת לוי ב' ח' יש המלה $\psi\acute{\rho}\sigma$ = גבה, בשעה שבמקור העברי היה בודאי: נגה. בצוואת זבולון ט' ב' נאמר המים $\epsilon\upsilon\kappa\alpha\tau\alpha\psi\epsilon\sigma\tau\acute{o}\nu\eta\tau\alpha$. המלה $\epsilon\upsilon\kappa\alpha\tau\alpha\psi\epsilon\sigma\tau\acute{o}\nu\eta\tau\alpha$ ודאי טעות היא של המתרגם. נראה שבמקור היה ימסו, או גם ימאסו (= ימסו, ע' תהלים נ"ח ח') והמתרגם טעה ותרגם לפי הבנתו. טעות מעין זו מצינו גם בצוואת אשר ד' ב' בלשון $\tau\acute{\omega}\varsigma \psi\acute{\delta}\omega\varsigma \acute{\alpha}\chi\epsilon\tau\sigma\tau\omicron\nu$ = כמים שאין מהם תועלת. אף כאן היה בודאי במקור כמים הנמסים, המתרגם היווני קרא כמים הנמאסים (פרלס).

בצוואת יוסף י"א ד' כתוב: $\kappa\alpha\iota \acute{\epsilon}\pi\lambda\acute{\eta}\theta\upsilon\nu\epsilon\nu \alpha\upsilon\tau\acute{o}\nu \acute{\epsilon}\nu \chi\rho\upsilon\sigma\acute{\iota}\omega\dots\kappa\alpha\iota \acute{\epsilon}\rho\chi\omega$. המלה $\acute{\epsilon}\rho\chi\omega$ (= עבודה) אין לה ענין ונראה שבמקור העברי היה כאן ועבדה.

מדוגמאות אלו זכיצא בהן נראה שמעיקרו נכתב הספר עברית⁴.)

ו. התרגומים.

מן הספר צוואות השבטים הגיעו אלינו תרגומים שלמים (א) ביוונית, (ב) ארמינית, (ג) סלאבית, (ד) קטעים של תרגומים בארמית וקטע בסורית, (ועוד ה) צוואת נפתלי בעברית.

(3) רשימת כל המקומות המקבילים שבספר היובלים ובספר הצוואות מוסר צ'ארלס במבוא לתרגום האנגלי.

(4) רשימה פפורשת של המקומות הקשים מוסרים צ'ארלס במבוא להוצאתו ופרלס באמרו ח"ל. —

(א) התרגום העיקרי הוא היווני, שבו נשתמר הספר במילואו. על הזמן שבו נעשה תרגום זה אין להחליט. מאליו מובן שהמתרגם אחז בלשון של תרגום הע' שהיה מצוי אצלו. כך מתרגם הוא, למשל, את המלה לבטח (צוואת בנימין י י"א) ἐν ἐλπιδι = לבטחון, ממש כמו שמתרגמים הע' את המלה הזאת ביחד כ"ח כ"ו, את המלה „אפרת" (?) (צוואת יוסף כ' ג') הוא מתרגם Ἰαπεθόρομον ע"פ הע' לברא' מ"ח ז', ועוד כאלה.

תשעה כ"י נשתמרו מן התרגום היווני: (1) בספריה הבודליאנית באוכספורד (מהמאה הי"ד), (2) בספריה האוניברסיטה בקמברידז' (המאה העשירית), (3—4) שנים (מהמאה הי"ג) בחאטיקון, (5) בספריה המנור שעל ההר אתוס (המאה הי'), (6) כ"י פריז מהמאה הי' (7) במנור בפתמוס מהמאה הי"ו, (8—9) שנים במנור בסיני (מהמאה הי"ז בקירוב).

את ההוצאה המתוקנת הראשונה הוציא לאור Grabe בספרו Spicilegium Patrum זאליה צרף גם את התרגום הלטיני של Grosseteste. הוצאה שניה ע"פ כ"י קמברידז' התקין Sinker בשנת 1869. את שנויי הנוסחאות השואה עם כ"י הארמנים מסר Conybeare (JQR) (1892, 1896). את ההוצאה החדשה ביותר (ע"פ כל כתביהיד שנמנו לעיל וכל שינויי הנוסחאות) התקין (בשנת 1908) Charles.

(ב) מן התרגום הארמיני נשתמרו י"ב כ"י (מן המאות י"ב—י"ז) הנמצאים באוכספורד, לונדון, ווינה ובספריה של הקתוליקוס הארמיני.

(ג) התרגום הסלאבי נשתמר בב' נוסחאות (קצר ומלא), שנדפסו במאסף Н. Тихонра-вовъ, Памятники отреченной русской литературы т. I, Санктпетербургъ 1863 (96—145, 146—232).

התרגום הסלאבי נעשה מתוך התרגום היווני באופן חפשי: יש בו כמה תוספות שאינן אלא הרחבות ולפעמים הסברות לרעיונות ולשינוי שביווני. ובמקומות הרבה התרגום הסלאבי הוא לא ברור כל כך עד שאי אפשר להבין אותו בלי הנוסח היווני יותר מדי רצה המתרגם למסור את היווני בדיוקו וחסא לספר (הערכה שלמה לתרגום זה ע"י И. Я. Порфирьевъ, Апокрифич. сказанія о ветхозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ по рукописямъ соловецкой библиотеки, Санктпетербургъ 1887, стр. 59—67).

(ד) מן הגניזה נגלו בזמן האחרון קטעים מצוואות השבטים. בשנת 1900 פרסמו Pass ו-Arendzen⁵ קטע שנמצא ע"י שיכטיר ונשמר בספריה האוניברסיטה בקמברידז'. קטע זה כולל פרקים בשפה הארמית, המקבילים לצוואת לוי י"א—י"ג.⁶

בשנת 1906 פרסמו Charles ו-Gowley שוב קטע ארמי מאוצרות הגניזה, שנמצא בספריה שבאוכספורד⁷. ע"י הקטע הזה פרסמו גם חלק של צוואת לוי ביוונית, שנמצאה במנור על הר אתוס, ושאינו בשאר כ"י היוונים. הקטע היווני הזה מקביל מלה במלה לקטע הארמי, אלא שגדול הוא ממנו הרבה. כך נתקבל חלק הגון המקביל לצוואת לוי, כי כל אותם הקטעים (הארמיים מקמברידז' ואוכספורד היווני מאתוס) משלימים זה את זה ומקבילים לפרקים ח—ט י"א—י"ג בצוואת לוי.

הקטעים הארמיים תכנם דומה למקומות המקבילים שבספר, אלא שהרבה יותר נמצא בהם על דבר הקרבנות: הם מוסרים בפרוטרוט דיני עצים הראויים למערכה, דיני טבילה ורחיצה, דיני קרבנות, כמות מלה, קמת, שמן, יין וקטורת שטעונים הקרבנות. קשה להכריע אם הצוואה הארמית היא ספר בפני עצמו או תרגום מן המקור העברי בצרוף תוספות, או, להיפך, שהנוסח העברי תורגם מן המקור הארמי. שאלת אלו עדיין תלויה הן ועומדות לבידור

5) JQR XII, 1900, 651—661. —

6) באותו המאמר נדפס גם קטע בהרנום טורי. —

7) JQR XIX, 1907, 566—583. —

(ה) את צוואת נפתלי העברית פרסם גאסטיר (Proceedings of the Society of Biblic. Ar-
 oheology, XVI [1893-4], 33-49, 109-117) על פי כמה כתבי יד (מן המאות י"ב-ט"ז).
 לדעתו של גאסטיר, הצוואה הזאת היא הנוסח העברי המקורי ולפיה עובדה ותורגמה הצוואה
 היוונית בשנויים ותוספות. לדעתו עובדה כל צוואה וצוואה באופן כזה מן הנוסח העברי המקורי.
 Resch השתדל להראות (Das hebr. Testamentum Naphtali, Theol. Stud. u. Krit., 1899)
 ע"י השוואת הנוסח העברי לנוסח היווני ששניהם אחד הם. אולם דוקא השוואה זו מוכיחה
 שקשה מאד לקיים שהתרגום היווני נעשה מאותו הגוף העברי, משום שרק בנוגע לדעינות
 העיקריים דומים הם זה לזה, אבל שונים הם הרבה הן בפרטיהם והן בתפיסה הכללית.
 כל צוואה וצוואה שבנוסח היווני נגמרת במיתת אבי השבט, מה שאין כן בצוואה העברית
 המנוחת לפנינו. שונה היא לגמרי גם עמדתו של נפתלי לגבי יוסף. אם בנוסח היווני מחבב
 נפתלי את יוסף, בהתאם לרוח הכללי של הספר, הרי בצוואה העברית מורגשת כעין שנאה
 כמשה אליו. הוא מאשים (א' י) את יוסף שעל ידו נתגלגל הדבר וירדו ישראל למצרים. אפשר
 שגם כאן מצאה לה הד השנאה, שהיתה שוררת בין ישראל השומרונים אנשי שבחלקו
 של יוסף. מכל מקום שונה הוא לגמרי הרוח שבצוואה היוונית מן הרוח שבצוואה העברית.
 חוץ מזה, אם נדייק בסגנון של הצוואה העברית נראה שאף הסגנון ההלשוני מאתרים
 הם ביותר. כל אותה הצוואה הותם של מדרש מאוחר טבוע בה ועושה רושם כאילו נעבדה
 ונעתקה ממקור עתיק במאה הי"א או הי"ב. משום כך עלינו לקיים שצוואת נפתלי העברית אינה
 מקורית, אלא היא עיבוד מאוחר שנעשה ע"י יהודי במאה ה"ג-הי"ב מן הצוואה המקורית
 העברית.

התרגום העברי הניתן בזה נעשה מתוך הנוסח היווני שהוציא צ'ארלס. התוספות מיסודם
 של הנוצרים הופרשו מתוך גופו של הספר וניתנו כל אחת במקומה בתוך הפירוש. ואילו התוספות
 היהודיות או אותן שאמתותן מוטלת בספק נשארו במקומותיהן ובלי שום סימן, כדי שלא לערוב
 את הקורא. אף שינויי נוסחאות שבכ"י המפיצים אור על כמה וכמה פרקים קשיחהבנה, בא
 עליהם הדיין בתוך הפירוש.
 תרגומו של הספר נכתב בלשון המקרא המאוחרת משום שכך טיבו דורש בתורת ספר
 שנכתב בימי החשמונאים.

ז. קצת ביבליוגרפיה

(א) הוצאות הנוסח היווני:

- Grabe, Spicilegium Patrum, I, Oxon. 1698; ed. 2, 1714.
 Sinker, Testamenta XII Patriarchum, ad fidem codicis Cantabrigiensis edita, accedunt
 lectiones cod. Oxoniensis, Cambridge 1869. — Appendix, Cambridge 1879.
 Charles, The Greek versions of the Testaments of the Twelve Patriarchs, edited from
 nine MSS. together with the variants of the Armenian and Slavonic Versions and
 some hebrew fragments, Oxford 1908.

(ב) תרגומים חדשים:

- Charles, The Testaments of the Twelve Patriarchs, translated from the Editor's Greek
 Text... with introduction, notes and indices, London 1908.
 • Apokr. and Pseudep. II, 1913, 82-367.
 • with an introduction by W. O. E. Oesterley, London 1917.
 Schnapp, Die Testamente der 12 Patriarchen (Kautzsch, Apokr. und Pseudep. II, 1900,
 458-506).

ספר צנאות השבטים

צנאות ראובן בכור יעקב ולאָה

א העמקת צנאות ראובן אשר צנה לקניו לפני מותו בשנת מאָה
 ב ועשרים ותמש לחייו: ויהי מקץ שנתים ימים אחרי מות יוסף
 ג כאשר חלה ראובן ויבאו קניו ויבני קניו לראותו: ויאמר אליהם
 ד בני הנה אנכי מת והלקתי בדרך אבותי: ויהי כאשר ראה שם
 אֶת־יהודה ואת־נָדַד ואת־אשר אחיו ויאמר אליהם חזקוני ואשב
 ה ואמר לחחי ולקני את אשר צִסַּנְתִּי בלבי כי הנה אָמוּתָהּ הַשָּׁעַם:
 ויתחוק וישב וישק להם ויאמר אליהם שמעו אחי וקני והאזינו
 ו אל־ראובן אביכם את אשר אצוה לָכֶם: הנה העידותי לָכֶם הַיּוֹם
 ז את־אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לֹא תִלְכוּ בַשָּׂעָה גְעוּרִים וּבְזוּנוֹתִים אֲשֶׁר
 ח קָם נִבְשַׁלְתִּי אֲנֹכִי וְאֶחְלָל וְצוּעַ יַעֲקֹב אָבִי: וְאֵינִידָה לָכֶם כִּי מָכָה
 ט גְּדוּלָה הָיָה אוֹתִי יְיָ עַל־יְרֵכִי שִׁבְעָה חֲדָשִׁים וְלֹא יַעֲקֹב אָבִי
 י הִתְפַּלֵּל בְּעַדִּי אֶל־יְיָ כִּי אֲזַח חֶסֶךְ יְיָ לְחַמִּיתִנִּי: כִּי בְדָשָׁלְשִׁים שָׁנָה
 י הָיִיתִי כְּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי אֶת־הַרְעָה בְּעֵינֵי יְיָ וְשִׁבְעָה חֲדָשִׁים חָלִיתִי עַד־
 ב מוֹת: וְאַחֲרֵי־כֵן נִחַמְתִּי וְנִעַנִיתִי בְרִצּוֹן נִפְשֵׁי שִׁבְעָה שָׁנִים לִפְנֵי יְיָ
 ג וַיִּזַּן וְשָׁכַר לֹא שָׁתִיתִי וּבָשָׂר לֹא בָּא אֶל־פִּי וְכָל־מֵאֵכֶל תִּמְנָה לֹא
 ד אָבְלָתִי וְאֶת־אֵבֶל עַל־עוֹנֵי כִּי גְדוּל אֲשֶׁר לֹא נִעֲשָׂה כּוֹזֵת בְּיִשְׂרָאֵל:
 ה וְעַתָּה שָׁמְעוּ אֵלַי בְּנֵי אֶת־אֲשֶׁר רָאִיתִי עַל־דָּבָר שִׁבְעָה רוּחוֹת

א בשנת מאה ועשרים וחמש. חיי השבטים נמסרו במדרש תדשא ח' (ביהמיד
 ב ליילינג ב' קצ"א) וגם בספר הישר (שמות). זמן הולדם מוסר ספר היובלים. —
 ג שנתים ימים אחרי מות יוסף. השוה יובל, כ"ח: ראובן נולד בשנת ב' אלפים
 ד קכ"ב לבריאת העולם. יוסף — ב' אלפים קל"ד. יוסף חי קיי שנה וראובן קכ"ה. לפי זה
 ה מת שנתים אחר יוסף. מתאים למספרים אלו במדר' תדשא ובס' הישר. — אמותה
 ו הפעם. במקור: ἀπὸ τοῦ vūv, והוא תרגום הע' לברא' מיו ל'. — נכשלת. במקור:
 ח ἐξέχουθη = נשפכתי. — בן־שלושים. לפי יובל, ליג חטא ראובן בשנת ב' אלפים קמ"ג
 ט או קמ"ד, לפי זה היה רק בן כ"א או כ"ב. — מאכל תאוה. השוה דניאל י' ג' לחם
 חמודות. כל השבטים צמים ומתענים על חטאותיהם (ראובן, שמעון, יהודה). גם יוסף
 צ גם שלא יכשל, וזבולון הזיר עצמו מן היין. —

ב שבעה הרוחות. השוה מדרש תדשא ו' על המספר ז'. — רוחות התהו.
 ג במקור πνεύματα τῆς γλάνης. כאן נתרגם: רוחות התהו, רוחות־החטא, רוחות־תעוועים,
 ד רוח־עוועים. — לפי הצורך. לפי צוואות השבטים שולטים הרוחות בבני אדם ומדיחים אותם לכל
 ה רע. ראש הרוחות הוא בליעל — השטן (ע' לקמן בפ"ד ד' ז'). המסית את בני־האדם

ב היתהו באבלי: פי שבקה רוחות נתנו נגר האדם והם ראש קל
 ג מעשי נערות: ושבקה רוחות אחרים נתנו לו באשר נוצר וקהם
 ד יהי כלמעשה האדם: הראשון הוא רוח החיים אשר בו יסד
 ה קיום האדם השני הוא רוח הראיה אשר בו תוצר הפאנה: השלישי
 ו הוא רוח השמיעה אשר אתו תבא חכמה הרביעי הוא רוח הרים
 ז ואתו נתנו הטעם ושאיתת האויר והנשימה: החמישי הוא רוח
 ח הדבור ואתו תבא תבונה: הששי הוא רוח הטעם ועל-ידו תהנה
 ט אכילת כלמאכל ומשקה ועל-ידו יוצר הכח פי במאכלים יסוד
 כ הכח: הרוח השביעי הוא רוח ההולדה והמשגל ועל-ידו יבא
 ט החסא במאנת החשק: ועל-כן אחרון הוא במערכת הבריאה
 וראשון לוצר פי מלא הוא בסילות ואת הנער יוביל בעור אל-בור
 וקבוקה אל-שמת:

ג ואחריו כל-אלה עוד רוח שמיני רוח השנה אשר בו יהנה
 ב קיום התולדה ודמות המנת: וקל-הרוחות האלה מתקרבים רוחות
 ג מעתועים: לראש יפון רוח הנות בטבעו ובחושיו הרוח השני הוא
 ד רוח הבטן אשר לא תשבע השלישי הוא רוח הריב בקבד ובמרה:
 ה הרביעי הוא רוח התקנה באחיות העינים למען ישא חן בהקנעו
 ו לפני איש: החמישי הוא רוח נבונה למען יתסאר ויתנאה הששי
 ז הוא רוח השקר בשואה וקנאה לבדות אחרים ולהסתיר אחרים
 ח ממשפחה ומרעים: השביעי הוא רוח הרשע ואתו נגבות ונגלות

ומורידם שאולה. הרוחות דוחים את האדם לעבודה זרה, לזנות, לשנאה וקנאה, לשכרון
 ולאהבת בצע. באחרית הימים יופיע משיח ה' וישפוט את בליעל על מעשיו וכל הרוחות
 הרעות, יהיו למרמס. ע' ביחוד צוואת לוי א' ד' (ושאול תשלל שלל בהופיע עליון")
 וצוואת דן ה' י' ובכ"מ. - ראש. κεφαλή, והוא לי עיקר. - רוח. הכותב משתמש בשם
 ב-ד רוח (πνεύμα) במובן הפילוסופי של כת-הסטוא. מכאן מסקנותיו של צ'ארלס שהפסוקים
 ב' ג' - ג' ב' הם תוספת מאוחרת. לעומת זה משתמש הכותב לקמן במלה "רוח"
 בהרבה משמעיות: בפסוק ד' המובן של המלה הוא לפי הפשט המקובל: רוח חיים
 (ויפח באפיו נשמת חיים ברא' ב' ז', כל אשר בו רוח חיים שם ר' י"ז, ובכ"מ).
 ופסוק ה' ואילך (רוח הראיה, רוח השמיעה) בא רוח במובן חוש (רשימה מפורטת של
 ט תפקידי האברים ניתנת בצוואת נפתלי ב', ע"ש וגם בפ"י). - אל-בור. ע"פ משלי
 ב' י"ח, ה' ה' ועוד. -

ג רוח שמיני. נראה שהוא תוספת מאוחרת, שכן מקלקלת היא את השורה של
 ד הרוחות המנויים לעיל. - בכבד. ע' א"ב דר' עקיבא (ביהמ"ד ג' ליה): כבד לכעוס
 ה (השוא צוואת נפתלי ב' ובפ"י). - בשואה וקנאה. כך במקור: εν απωλεια και ζηλω

למען ימלא תנאות נפשו כי הרשע יתחבר בקרמה עם כל-הרוחות
 ז האלה: ועם-כל-אלה יתחבר רוח השנה והוא רוח עושים וקנה:
 ח וקנה יאסף כל-נער בי-יחשיך ועתו מאמת ולא יבין בקמת יי
 ט ולא ישמע למוסר אבותיו כאשר סבלתי גם אני בנעורי: ועתה
 י בני אהבו אמת והיא תנצרכם שמעו אל-דברי ראובן אביכם:
 י אל-תסנו אל-פני אשה ואל-תתקברו עם-אשת איש ואל-תתקברו
 יא בעמקי נשים: כי לולא ראיתי את-בלקה רוחצת במקום סתר כי
 יב עתה לא נכשלתי בחטא הגדול הזה: כי כאשר נתפשו מעני
 יג בראותי את-ערנת האשה לא נתנה שנה לי עד אשר עשיתי את-
 יד התועבה הזאת: ויהי כאשר הלך יעקב אבי אל-יצחק אביו בעת
 טו היומנו במגדל-עדר על-יד אפרת בבית-לחם ויהי בלכה שפורה
 ונתשכב ערמה בקדרה: ואני בבואי וארא את-ערנתה ואעש את-
 טז הנקלה והיא לא חשה ואשאירה ושנה ואצא: ומלאך אלהים הודיע
 ד מיד לאבי על-דבר פשעי ונבא ויתאבל עלי וכה לא נגע עוד:
 ז ועל-כן אל תסנו בני אל-יסי הנשים ואל-תסנו לבכם אל-
 מששיתן והתהלכו בתם-ללב בקראת יי ובמעשים טובים ובתורה
 תהיו צמלים ועל-יד עדרים עד-אשר יפן יי לבכם אשה אשר
 ב ירצה הוא כה למען לא תענו כאשר עניתי אנכי: כי עד-מות
 אבי לא-הנה לי עו להביט בקניו או לדבר עם-איש מאחי מתרסה:
 ג-ד וגם-עד-עתה נבני לבי על-פשעי: ואבי עוד הרבה לעודדני ויתפלל

ז אפשר שהוא שבוש ובמקור העברי היה: לשונא ומקנא. - גם פסוק ז' הוא. כנראה.
 ח תוספת מאוחרת, כדי להחאים אל ג' א'. - כאשר סבלתי. במקור: εἶπατον. אפשר
 י היה במקור העברי סבלתי והוא יותר נכון. - ואל-תתחברו. במקור: אל תשבו עם...
 יא השה בין-סירא ט' ט': אל תשב לאכל עם אשת איש. מובא גם בסנהדרין ק' ב'
 יב וביבמות כ"ג ב' בשינוי-נוסח: העלם עיניך מאשת חן פן תלכד במצודתה אל תט
 יא אצלה (ג"א: אצל בעלה)... והשה אבות א' ה'. - בחטא הגדול. על חטא ראובן ע'
 באריכות ט' היובלים ל"ג. בנוגע למעשה ראובן נשתנו אחיכ הדעות. ע' ב"ר צ"ח:
 עלבון אמו תבע... לא דיה לאמי להתקנא באחיתה אלא אף לאחר מותה. עלה
 וקלקל את היצועין... ות"י לברא' ליה כ"ב: ובלבל ית מצעא דבלהה... ואיתחשיב עלוי
 כאלו שמש עמה (וע"ע שבת ג"ה ב': כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה, וס'
 יג הישר פ' וישלח). - במגדל עדר. ביובלי ל"ג א' המקום משובש. - שכורה. לא
 טו מצינו בשום מקום שתהא בלהה שכורה בשעת מעשה אלא כאן. - ומלאך אלהים.
 ב' היובלים ל"ג גלחה בלהה בעצמה את המעשה ליעקב: טמאה אני לך. -
 ד בת-לבב. ἀπλόγητι. - יכני. השה ב"ר פ"ד (ועוד): וישב ראובן אל הבור..
 ז היכן היה. בשקו ובתעניתו. - למען יסור. ע' יובלי ל"ג ט"ו-ט"ז: ראובן לא מת

אֲלֵיךָ בַעֲרֵי לַמֶּעַן יִסּוּר מִעֲלֵי חַדְוֵן-אֶחָדֶךָ כַּאֲשֶׁר נִסְחַרְצָנִי יי
 ה וְלִמְדַת־הַעֵת הַהִיא עַד הַיּוֹם נִשְׁמַרְתִּי וְלֹא חָסַאתִי: וְעַל-כֵּן קָנִי הַקִּנִּי
 ו אֹמֵר לְכֶם שָׁמְרוּ אֶת-כָּל-אֲשֶׁר אֶצְוָה אֶתְכֶם וְלֹא תִחַסְאוּ: כִּי שַׁחַת
 לְנַפְשׁ חַטָּא הַגּוֹת כִּי יִרְחִיקָה מֵעַמְּךָ וְיִקְרַב אֹתָהּ אֶל-הַאֲלֵלִים כִּי
 הוּא יוֹלִיךְ שׂוֹלֵל אֶת-הַדָּעַת וְאֶת-הַתְּבוּנָה וְיִצְעִיד נְעָרִים בְּלֹא-עֵתָם
 ו שְׂאוּלָה: כִּי רַבִּים הַלָּלִים הַפִּילָה הַגּוֹת כִּי אִם-זָקֵן יְהִי הָאִישׁ אוֹ
 רַם-הַנַּחֲשׁ אִם-עָשִׂיר וְאִם-דָּל תַּעֲטַ עָלָיו הַרְשָׁה לְקַנֵּי קָנִי אֶדָם
 ה וְשָׁחֹק יְהִי לְבָלְעֵל: הֲלֹא שָׁמַעְתֶּם עַל-דָּבָר יוֹסֵף כִּי נִשְׁמַר מֵאִשָּׁה
 וְאֶת-מַחְשְׁבוֹתָיו שָׁהַר מִכָּל-זָנוֹת וַיִּמָּצֵא חֵן בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים:
 ט כִּי רַבּוֹת עָשָׂתָה-לּוֹ הַמַּצְרִית וַתִּקְרָא לְמִכְשָׁשִׁים וַתִּשְׁקָהוּ וְסַמֵּי אַחֲרָהּ
 י נִתְנָה-לּוֹ וְלֹא הִרְאָה יָצַר לְבוֹ כָּל-יַתְאָוָה רָעָה: וְעַל-כֵּן הִצִּילוּ יי
 יא אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ מִכָּל-מוֹת-חַרֶּשׁ רָע: כִּי אִם-לֹא תִמְשַׁל הַגּוֹת בְּדַעַתְנוּ
 לֹא יוּכַל בְּלִיעֵל לְמַשְׁלֵ-קָנוּ:

ה כִּי רַעוֹת הֵן הַנָּשִׁים קָנִי וְכִי אֵין לָהֶן אִמֶּךָ וְכֶם לְגַבֵּר תַּשְׁשִׁינָה
 ב בְּעָרְמָה בְּתַאֲרָן לַמֶּעַן מִשָּׁךְ אוֹתוֹ אֲלֵיהֶן: וְאֶת אֲשֶׁר לֹא-תוּכַלְנָה
 ג לְהַתְּעוֹת בְּתַאֲרָן תִּבְבְּשֶׁנָּה אוֹתוֹ בְּנִבְלִיתָן: כִּי עַל-אֲדוֹמִיתָן דָּבָר
 אֲלֵי מִלְאָךְ יי וַיִּזְרַעֵנִי כִּי רוּחַ הַגּוֹת תִּמְשַׁל בְּנָשִׁים יוֹתֵר מֵאֲשֶׁר
 ד בְּנִקְרִים וּבְלִבָּבָן תִּתְנַבְּלָנָה לְאָנָשִׁים וּבְעַדְךָן תוּלַכְנָה אוֹתָם שׂוֹלֵל
 וּבְשִׁקְרוֹ-עֵין תַּעֲפַקְנָה וּבְמַשְׁשִׁיתָן אֲלֵהָ תוּלַכְנָה אוֹתָם בְּשִׁבְי: כִּי לֹא-

1 אצ"פ שחטא באשת אביו, כי לפני מתן תורה היה הדבר. - שח.ת. במקורות β6θρoς -
 בור וגם δλεϑρoς - חורבן. וכאן נמסר במלה דמשתמעה לשני פנים. - ויקר ב... אל אלילים.
 2 רעיון עיקרי הוא בצוואות השבטים: זנות מביאה לידי עבודה זרה. - כי רבים חללים
 לשון משלי ז' כ"ו. - ל בליעל. במקור: Beliaz. המלה הזאת, שמשתמשת כמה פעמים
 בתנ"ך (שיא לי כ"ב, דב' י"ג י"ד ועוד) כינוי לאיש רע, רשע, יש לה בספרות החיצונית
 משמעות אחרת לגמרי ונעשית שם גדרף עם שטן, שד וכדומה. ביובלים א' ב' בליעל
 הוא הקטיגור, אבי כל עובדי אלילים. כל הערלים הם בני בליעל. במלה הזאת משחמש
 ביחוד ספר זה לסמן את הראש של כל רע, אבי רוחות-התהו, מקור השקר והשנאה, מלך
 החשך (ע' לעיל ב' א'). מלכותו תחדל עם ביאת המשיח (כמו מלכות עזאול בספר
 חנוך). בע' בליעל = παράνομος = בלי עול (השוה סנהד' קי"א ב': בנים שפרקו עול
 שמים מצוואריהם). בס' חיצונים אחרים (ס' הסיבילות ג' ס"ג) בליעל הוא משיח השקר.
 קשה להגיד באיזה דרך נכנס המושג בליעל לעולם הדימוולוגיה (ע' Encyclop. Biblica
 ח. v. צוואת יוסף ג' ד', י"א ו'). - לא יוכל. אין השטן מושל אלא במי שחטא (השוה
 קהלי ז' כ"ו, תהלי ג"א, יובל' א' כ'). -
 רעות הן. השוה קהלי ז' כ"ו ומוצא אני מר ממות את האשה. - בתארן

- ס בְּאֶחָדָה אִישׁ אֶת־אָחִיו: וְקָרְבוּ אֶל־לְוִי בְּעֵגְוֹת לְבַבְכֶם לְמַעַן תִּקְבְּלוּ
 י בְּרָדָה מִסּוּי: כִּי הוּא יִבְרַךְ אֶת־יִשְׂרָאֵל וְאֶת־יְהוּדָה כִּי בּוֹ בָחַר יְיָ
 יא לְמַלְךְ עַל־פְּנֵי כָל־הָעָם: וְהִשְׁתַּחֲוּוּ לְוָרְעוֹ כִּי לְמַעַנְכֶם יָמוּת בְּמִלְחָמוֹת
 אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ וְאֲשֶׁר לֹא תִקְרְאוּ וּבְתוֹכְכֶם יִהְיֶה מֶלֶךְ עוֹלָם:
 ז וַיָּמָת רְאוּבֵן אֶחָדִי אֲשֶׁר צָוָה לְבָנָיו אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה:
 ב וַיְשִׁימֵהוּ בְּאָרוֹן עַד־הַעֲלוֹתָם אוֹתוֹ מִמִּצְרָיִם וַיִּקְבְּרֵהוּ בְּחֶבְרוֹן בְּמַעְרַת
 הַמַּקְפָּלָה בְּמָקוֹם קְבוּרַת אָבִיו:

צוואת שמעון בן השני ליעקב וללאה

- א הִעֲסַקְתָּ דְבָרֵי שְׁמֵעוֹן אֲשֶׁר דִּבֶּר אֶל־בָּנָיו לְפָנֵי מוֹתוֹ בְּשַׁנַּת
 ב מֵאָה וְעֶשְׂרִים לְחַיָּו בְּעַת מוֹת יוֹסֵף: וַיְהִי כֹאֲשֶׁר חָלָה שְׁמֵעוֹן
 וַיִּבְאֵוּ בָנָיו לְךָ אוֹתוֹ וַיִּתְחַזַּק וַיִּשָּׁב וַיִּשַׁק לָהֶם וַיֹּאמֶר:
 ב שְׁמֵעוֹן בְּנֵי אֶל־שְׁמֵעוֹן אֲבִיכֶם וְאֶגִּידָה לָכֶם אֵת אֲשֶׁר בִּלְבָבִי:
 ג אֲנִכִּי נוֹלַדְתִּי לְיַעֲקֹב בֶּן שְׁנַי לְאֵבִי וְלֵאָה אִמִּי קָרָאָה אֶת־שְׁמִי
 ד שְׁמֵעוֹן כִּי שָׁמַע אֱלֹהִים אֶת־תַּפְּלִתָּהּ: וְגַם־תְּחַזַּק מֵאֵד הָיִיתִי וְלֹא

אַעֲיַם שַׁעֲרַת הַשְּׁבֵטִים לֹא שָׁבוּ, וְזֶה מֵתַאִים לְמוֹשִׁגִּים שֶׁל תְּקוּפַת הַחֲשֻׁמוֹנַאִים.
 גַּם בְּאֵגְרַת אֲרִיסְטִיאַס שׁוֹלַח אֶלְעִזָּר הַכֹּהֵן עֲיַב וְזַנְיִים, שֶׁשָּׂה לְכָל שְׁבֵט, לְעוֹמַת זֶה
 בְּסַפְרִים הַחִיצוֹנִים שֶׁנִּכְתְּבוּ אַחֲרֵי תְּקוּפַת הַחֲשֻׁמוֹנַאִים נִתְקַלְּמִים אֲנִי שׁוֹב בְּהַכְרָה שַׁעֲרַת
 הַשְּׁבֵטִים עֲדִיין הֵם בְּגִלוֹתָם וּמֶלֶךְ הַמְּשִׁיחַ יִבּוֹא מִיְהוּדָה (וְלֹא מִלּוּי). כֶּךָ, לְמַשַּׁל בְּסִ'
 הַעֲלֵאת מֹשֶׁה (ר' ח'—ט'): שְׁנֵי הַשְּׁבֵטִים בְּאֵמוֹנָתָם יִהְיוּ בִּיגוֹן וּבִאֲנַחָה כִּי לֹא יוֹכְלוּ
 לְהַקְרִיב קֶרֶבֶן לְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם, וְעֲשַׂרְת הַשְּׁבֵטִים יִרְבוּ בֵּין הַגּוֹיִים בְּעַת גְּלוֹתָם, וְעֵי
 חוֹזֵן עֹזְרָא יִיא לִיט: וְאֵלֶּה אֲשֶׁר רֵאִית כִּי... קִבֵּץ אֵלָיו הַמּוֹן רִב... אֵלֶּה עֲשַׂרְת הַשְּׁבֵטִים
 אֲשֶׁר גָּלוּ מֵאַרְצָם בִּימֵי [הוֹשַׁע] הַמֶּלֶךְ, וְעוֹד. — הַכֹּהֵן הַמְּשִׁיחַ, בְּמִקּוֹר ἀρχιερεὺς χριστοῦ.
 י וְנִרְאִית הַגְּהַתּוֹ שֶׁל צ'אַרְלִס: χριστός. — יִבְרַךְ, רִמּוֹ לְבִרְכַת מֹשֶׁה (ר'ב' לִיג ט' וי') וְלֹא
 לְבִרְכַת יַעֲקֹב, הַשׁוֹה יוֹבְלִים לִיֵּא ט'ו, שֶׁאֵף שֶׁם לּוֹי מְבוֹרֵךְ עֵיַפ בְּרַכַת מֹשֶׁה: וְהָיוּ [בְּנֵי
 לּוּי] נְשִׂאִים וְשׁוֹפְטִים וּמִלְּאָכִים לְכָל זֶרַע בְּנֵי יַעֲקֹב... בְּרַכַת ה' תּוֹשֵׁם בְּפִיהֶם לְבִרְךְ כָּל
 זֶרַע יִקְרֵי. — בּוֹ בַחֲר, יוֹצֵאֵי חֲלָצִיו שֶׁל לּוֹי, הַחֲשֻׁמוֹנַאִים, יִהְיוּ כְּהֵנִים וְגַם מְלָכִים. —
 י לֹא תִרְאוּ, לֹא יַדְעֵתִי פִירוֹשׁוֹ, לְדַעֲתִי תּוֹסַפַת נוֹצְרִית הִיא, הַמְּכוּוֹנַת לְמַלְחָמָה שְׁבִין
 „הַבֵּן עִם הַשֵּׁטָן כְּדֵי לְגַאוֹל אֵת הָעוֹלָם. — מֶלֶךְ עוֹלָם, עֵיַפ תְּהִלָּה קִי ד': כֹּהֵן עוֹלָם.
 לְפִי הַשְּׁקַפַת הַכּוֹתֵב לֹא תִסּוּף הַמְּלָכוֹת מִזֶּרַע הַחֲשֻׁמוֹנַאִים עַד עוֹלָם. —

- א מֵאָה וְעֶשְׂרִים, וְכֵן בְּמִדְרַשׁ תְּדַשָּׂא. — בְּעַת מוֹת יוֹסֵף, לְפִי יוֹבְלִים כִּיֵּה יִיג
 וְכִיד נּוֹלַד שְׁמֵעוֹן בְּשַׁנַּת ב' אֶלְפִים קַכִּיד וְיוֹסֵף בְּשַׁנַּת קִלִּיד, יוֹסֵף מַת בֵּן קִי וְשְׁמֵעוֹן
 י בֵּן קִיכ, שְׁנִיֵּהֶם בְּשַׁנַּה אַחַת. — וְאֶקְשֶׂה אֵת לְבִי, בְּצוּאוֹת הַשְּׁבֵטִים שְׁמֵעוֹן וְגַם לּוֹי
 הֵם הַגּוֹרְמִים הַעִיִּקְרִיִּים בְּמִכִּירַת יוֹסֵף, וְהַשׁוֹה תִּי לְבִרְא' לִיז יִיח, וְכֵן בִּיר סִיד:
 וַיִּקְחוּהוּ — וַיִּקְחוּהוּ כְּתִיב, מִי הִיָּה, זֶה שְׁמֵעוֹן. —

ד וראתי מעשות דבר ולא סחתי מקל-מסעל: פי קשה הנה לבי
 ה ודבר לקל-ימת וקרבי לקלי רמים: פי גם הנבונה נתנה מאת
 ז אל עליון לבגראיש בגששם ובגשרם: פי בעת געורי הרביתי
 ז לקנא ביוסף פי אהבו אבי מפל: ואקשה את-לבי להרגו פי שר
 ח הסמא ורוח הנקאה עורו את-תבונתי לבלתי התהלך אתו באח
 ח ולבלתי חשך גם את-יעקב אבי: ואלהיו ואלהי אבותינו שלח
 ט את-מלאכו ונצילהו מדי: פי באשר הלבתי אנכי שקמה להביא
 י משחה לעדרים וראובן דומינה מקום היו ארבינו וכל-אוצרנו
 י מקרו יהודה אחי לישמעאלים: וראובן בשמעו זאת התאבל פי
 יא בקש להשיבו אל-אביו: ואנכי בשמעי באלה ואקצף על-יהודה
 יב מאד פי גבו חי ואהי קוצף עליו חמשה חדשים: ונאמרני ::
 יג וימנע ממני את-חוק ידי פי ובשה יד ימיני שבעה ימים: ואדע
 יד בני פי באה לי זאת בגלל יוסף ואנחם ואבה ואתפלל אל-:: פי
 תשוב ידי לאיתנה וארחק מקל-שמאה ומקל-קנאה ומקל-הוללות:
 יד פי ידעתי פי מעשה רע ומותי לפני :: ולפני יעקב אבי על-דבר
 יוסף אחי בקנאי בו:

ג ועמה בני שמעו לי והשמרו מרוח עוצים ומן-הקנאה: פי
 ג הקנאה תמשל ברוח האדם ולא תתנהו לאכל ולשתות ולעשות
 ג-ד טוב: פי בקל-מקום תסיתהו להרג את אשר יקנאו-בו: וכל-עוד
 ה האיש אשר יקנא בו יסרח ובל המקנאו-בו: ועל-כן עניתי שנתים
 ו בצום נפשי ואדע פי ינאל איש מקנאה בקראת אלהים: פי כל-
 ז אשר ינום אל-:: תרחק ממנו הרוח הרעה ודעתו עליו תקל: והוא
 גם-את אשר קנאו-בו ירחם ויסלח לאויביו וקבה יסור מקנאה:
 ד ואבי שאלני על-נפשי פי ראה פי הלבתי קודר ואמר לו
 ג פי עניתי בבדי: פי אנכי הרביתי להתאבל מקדם יען פי אני
 ג אשמתי במקירת יוסף: ויהי באשר באנו מצרימה ונאמר אותי
 ד בקמרגל ואדע פי בצדק עניתי ולא נעצבתי: ויוסף הנה איש טוב
 ח רחום וחנון ורוח :: היתה בו ולא שמר לי עברתו ונא-הבני יחד
 ח עם אחי: והשמרו ינא גם-אתם בני מקל-קנאה ותסרות והתהלכו

לאויביו. במקור ἀγαπῶσιν. לפי צ'ארלס אפשר שאויביו באוהביו נתחלף
 לו למתרגם היווני. -

1 בְּתִם-לֵבָב לִמְעַן יִשָּׁן יְיָ נִם-לְבָבְכֶם חֵן וְחֶסֶד וּבְרָכָה עַל-רְאֵי-שֵׁיכֶם
 כַּאֲשֶׁר רְאִיתֶם בְּיוֹסֵף: כָּל-הַיָּמִים הָאֵלֶּה לֹא הִקְלִימְנִי עַל-הַמַּעֲשֵׂה
 הַזֶּה וַיֵּאָהֵב אוֹתִנִי כִּנְקִשׁוֹ וַיִּכְבְּדֵנִי עַל-בְּנֵי וַיִּתֵּן לִנְוֹ עֶשֶׂר וַיִּמְקְנֶה
 2 וַיִּתְּבוּאוֹת לְרֵב: וְגַם אֶתֶם בְּנֵי אֶהְבֹּו אִישׁ אֶת-אָחִיו בְּלֵב טוֹב וְחֶסֶד
 ח כֶּכֶם כָּל-רֵרוֹת תִּגְדָּה: כִּי הוּא תִרְגְּזוּ נָפֶשׁ וּתְשַׁחֲתִי כַּאֲשֶׁר רָגְזוּ וְרֵיב
 תִּבְיֹא לְתוֹשָׁיָה וּמִרְתִּיִם אֶת-הַדָּם וְתוֹלִיד דַּעַת אִישׁ שׁוֹלָל וְתִבְיֹא
 ט בְּלִקְהָ לְנֶפֶשׁ וַיִּרְעָדָה לְנֹו: כִּי גַם-בְּשִׁנְתוֹ כִּנְאָה רָעָה תִתְעַהֵו וְתִאֲבָלְהוּ
 וּבְרוּחוֹת רָעוֹת תִּרְעִישׁ אֶת-נִפְשׁוֹ וְתִמְהִיל אֶת-בְּשָׂרוֹ וּבְרַעַשׁ תִּבְדַּד
 שְׁנָה מִנְקִשׁוֹ וּבְרוּחַ רַע וּמִרְעִיל קָבָה יִרְאֶה לְבִנֵי הָאָדָם:
 ה וְלָכֵן הָיָה יוֹסֵף יִסְהֶ-תֵּאֵר וְטוֹב רֵאִי כִּי כָל־רַע לֹא הָיָה בוֹ:
 ב וְעַתָּה בְּנֵי הַיִּשְׁבִּיבֹו אֶת-לִבְבְּכֶם לִפְנֵי יְיָ וַיִּשְׁרֹו אֶת-דַּרְכְּכֶם בְּפִנֵי
 ג אֱלֹהִים וְתִמְצְאוּ חֵן בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם: הַשְׁמֵרוּ מִן-הַגְּנוֹת כִּי הַגְּנוֹת
 ד הוּא אִם כָּל־רַע בְּהִרְחִיקָה מֵאֵת יְיָ וּבְהִקְרִיבָה לְבַלְעֵל: וְאָנֹכִי
 ה רְאִיתִי בְּבִתְּכֵי סֶסֶר חֲנוּךְ כִּי בְנִיכֶם יִשְׁחָתוּ בְּגִנוֹת וַיִּצְרוּ לְבִנֵי לְוִי
 ה כְּתָרֵב: וְלֹא יוֹכְלוּ לַעֲמֹד בְּפִנֵי לְוִי כִּי יִלְחֶם אֶת-מִלְחָמוֹת יְיָ וַיִּבְנִיעַ
 ו אֶת-צְבָאָכֶם: וּמִתִּי מִסָּפֵר יִהְיוּ וַיִּחַלְקוּ בְּלוֹו וּבִיהוּדָה וְלֹא יִהְיֶה
 מִכֶּם אִישׁ לְמַלּוּכָה כַּאֲשֶׁר נָבֵא גַם-אֲבִינֹו בְּבְרָכּוֹתָיו:
 ו רְאֵה הַנְּדָתִי לְכֶם הַכֹּל לִמְעַן אֶהְיֶה נָקִי מִחַטָּאתְכֶם: וְאִם
 ב תִּסְרִרוּ מִכֶּם תִּגְדָּה וְכָל-קְשִׁי-לֵבָב כִּשְׁוֹשָׁנָה יִסְרְחוּ עֲצָמוֹתַי בְּיִשְׂרָאֵל
 ג הָאָרֶץ קְדוֹשִׁים לַעֲלָמִי עוֹלָמִים וְעַנְפִּיָהֶם לְמִרְחֹוק יִשְׁתָּרְעוּ: וְאִז
 ד וְשָׁמַד כָּל-זֶרַע כִּנְעָן וְלֹא תִהְיֶה שְׂאֵרִית לַעֲמַלְק וְנִשְׁמְרוּ כָל-בְּנֵי כְּתִים
 וְכָל-בְּנֵי חֵת וְקָרְתֵי: וְאִז תִּכְחַד אֶרֶץ בְּנֵי חָם וְכָל-הָעָם יִשְׁמַד וְאִז

ט ד כִּי גַם בַּשְּׁנָתוֹ. ע' בֵּן סִירָא מ' ה' - ז': וְכִי יִנּוּחַ מַעַס קָט לְרַעַע וּבַעֲתוֹהוּ
 חֲלוּמוֹתָיו... וְהִיא כְּבוֹרַח גַּם מִפְּנֵי רִדְף וְגו'. - וּמִרְעִיל. בְּמִקְוֹר: τὸ βόλον... ἀνεύμα...
 אִסְפֵּר שֶׁהִיא כֹּאן לִפְנֵי הַמֵּתְרַגֵּם הַיוּנָנִי: רֵאשׁ כָּל רוּחַ רַע (ע' רֵאוּבֵן ב' ב'). -
 ה ז בְּכַתְּבֵי סֵפֶר חֲנוּךְ. בְּסִפְרֵי חֲנוּךְ שְׁבִידֵנוּ לֹא נִמְצָא כְּלוּם עַל אוֹדוֹת זֶה. וְנִרְאֶה
 ח שֶׁהִרְבֵּה סִפְרֵי חֲנוּךְ שׁוֹנִים הָיוּ לָהֶם לְרֵאשׁוֹנִים. - מִלְחָמוֹת ה'. הַחַשְׁמוֹנָאִים שֶׁנִּלְחַמוּ עִם
 ו אֲנַטְיוֹכּוֹס וְהַבָּאִים אַחֲרָיו. - וַיִּחַלְקוּ. עִיפֵ בְרָא' מִיֵּט ז': אַחֲלַקְם בִּיעַקְבֹו. - וּבִיהוּדָה.
 ע' תִּי לְבְרָא' מִיֵּט ז' (גַּם שֵׁם שִׁמְעוֹן, מְחוּלָקִי בִיהוּדָה). -
 ו ג כְּתִים. הַכְּתִים=הַיּוֹנִים=הַמִּקְדוֹנִים (ע' מִקִּיא א' א', וְגַם ח' ה' וּבִפִּי). הַשׁוּה יוֹסֵפּוֹס
 קִדְמ' א' ו' א': וּבִשְׁמוֹ קוֹרְאִים הָעִבְרִים בְּשֵׁם כְּתִיִם לְכָל הָאִיִּים וְרוֹב הַמִּקְוֹמוֹת שַׁעַל
 שַׁפַּת הַיָּם. וְכֵן הוּא אוֹמֵר בְּיוֹבְלִים כִּיֵּד כִּיח: וַיִּקְלַל יִצְחָק בְּיוֹם הַהוּא אֶת הַפְּלִשְׁתִּים לֵאמֹר

ה תשקט הארץ מרננה וקל-אשר תחת השמים ממלחמה: ואז גדול
 ו ישראל יקבר שם כי יי אלהים יושיע עלי אדמות: ואז ינתנו קל-
 ז רוחות הטהו למרקם ובני האדם ימשלו ברוחות הרעות: ואז אקום
 גם אנכי בשמחה ואללל אל עליון על-גאלותיו:
 ז ועתה בני שמעו אל-לוי ואל-יהודה ואל-תתקוממו לשני
 ב השבטים האלה כי מהם תקום לבם וישועת אלהים: כי יקים יי
 ג לבם מלוי בהן גדול ומיהודה מלך והוא יושיע את-קל-הגוים ואת-
 ג ישראל: ועל-כן הנני מצוכם זאת אשר תצו גם-אתם את-בניכם
 למען ישמרו זאת לדרותם:
 ח ויהי כאשר חדל שמעון לצות את-בניו וישכב עם-אבותיו
 ב והוא בן-מאה ועשרים שנה: ונשימו אותו בארון-עץ למען העלות
 ג את-עצמותיו הברונה: ויעלו את-עצמותיו חרש במלחמת מצרים:
 ד כי את-עצמות יוסף שמרו המצרים בקברי המלכים כי הגידו להם
 החרטמים אשר בצאת עצמות יוסף ממצרים: והנה חשד-אסלה
 בארץ ומכה גדולה למצרים אשר לא-יכיר איש את-אחיהו
 בגרות:
 ט ויכבו בני שמעון את-אביהם ויהיו במצרים עריום צאתם
 ממצרים ביד משה:

ארורים הפלשתים... יתנם אלהים ללעג ולקללה... וביד הכתים. — בני חת. אפשר שהם הכתים
 הנזכרים לעיל, והחרו חזור עוד הפעם. — יכבד ש.ם. הפסוק אינו מבורר די צרכו. במקום
 εὐδοξασθήσεται = יכבד, נמצא: ἐνδοξασθήσεται, ובמקום שם (Σήμ) פעמים שח (Σήθ). אפשר
 שבמקום Σήμ צ"ל Σήμερον = ציון (בשורק). שנתחלף מציון (בחולם). לפי זה צריך היה לתרגם
 את החרו: גדול ישראל יכבד [ב]ציון, או יכבד וכן שם (ע"פ ברא' ט' כ"ז: וישכן באהלי
 ש.ם). — בסוף פסוק ה' יש תוספת נוצרית: ויבוא כבן-אדם ויושיע בו את האדם. — בפסוקים
 ו'—ז' ניתן תיאור מפורט על תחית המתים באחרית הימים. בהשפעתו של בעל ספר
 דניאל (י"ב). השוה. תיאור של תחית המתים בס' הנוך א' (פ"ה ג', ע"ז א'). נגד דעת
 הנוצרים בתוספותיהם המובאות כאן במקומותיהן מדגיש הסופר בכל מקום שימות
 המשיח יהיו על הארץ ולא בשמים. — בסוף פסוק ז' יש תוספת נוצרית: כי ה' לבש
 בשר ויאכל עם בני-אדם ויושיע בני-אדם. —
 ז ומיהודה מלך. הנוצרים הוסיפו: אלהים ואדם. —
 ב בקברי המלכים. ג"א: בבית גנוי המלכים (ἐν ταμείοις). לפי המסורה היו
 עצמות יוסף מונחות בקברי מלכי מצרים, ע' שיר כ': ויקח משה... בתוך הפלטרין היה
 קבור, כדרך שהמלכים קבורין. אולם ת"י לברא' ג' כ"ז: ושוון יתיה בגלוסקמא ושקעון
 יתיה בנו גילוס... —

צוואת לוי הכן השלישי לנגקב וללצה

א העתקת דברי לוי אשר אנה לבניו את-אל-אשר נעשון ואת-
 ב אשר יקרה אותם ער-יום הדין: קריא ושלם הנה כאל-אשר קרא להם
 כי נגלה לו אשר נמות ונהי כאל-אשר נקצצו ויאמר אליהם:
 ב אני לוי נולדתי בתרן ואבא עם-אבי שקמה: ואנכי נער קבד
 ב עשרים שנה כאל-אשר נקמתי מחמור נחר עם-שמעון את-נקמת דינה
 ג אחותנו: וכאל-אשר רעיתי באבל-מחולה ותבא עלי ריח רעת אלהים
 ג וארא את-קל-האנשים המשחיתים את-דרךכם וכי חמות בנתה לה
 ד חסאת על-מגדלים רשע ישב: ואת-עצב על-משפחות בני האדם
 ה ואת-שלל אל-י: למען יושיעני: והנה נסלה עלי תרדמה וארא נר
 ו נבוח ואני בתוכו: והנה נפתחו השמים ומלאך י: דבר אלי ויאמר
 ז לוי לוי בוא: ואבא אל-תוף הרקיע הראשון וארא פנים רבים
 ח תלויים: וארא רקיע שני והוא מאיר ונוצץ הרבה מן-הראשון כי
 ט נה לבלי-חק בו: ואמר אל-המלאך למה הוא כן ויאמר אלי
 י המלאך אל-תתמה על-אלה כי תראה עוד שמים אחרים בהירים
 י מאלה אשר אין ערוך להם: וכאל-אשר תבא שמה תעמד לנד י:
 יא ותשרת לבניו ואת-מעלומותיו תגלה לבני-איש ותבשר על-אשר
 יא נבא לגאל את-ישראל: ומחלק י: מניה והוא לבדו יהי לה שדה
 וקרם ותבואת הארץ ונהב וקסף:
 ג ועתה שמע על-אדות השמים אשר הראית ועל-כן אלה אשר

ב ב כבן-עשרים. בן י"ח היה במעשה שכם (ע' לקמן י"ב ה', והשוה יובלים כ"ח
 ג י"ג י"ד). שמעון היה קשיש ממנו שנתיים. - באבל מחולה. בערבות הירדן ע"י בית
 שאן (שופ' ז' כ"ב ועוד, והשוה Klein, EJ, I, 215). - חומות. לרשעה בונים בית:
 ז זכריה ה' י"א. והשוה חנוך א' צ"א ה': וכל הרשעה תשרש וכל ביתה יחרב. - לענין של ז'
 רקיעים ע' חנוך ב' פרק ג' (בפי'). כאן יש רק תיאור של ג' רקיעים. והשוה לקמן
 ה' א'. - תלויים. כוונתו למים התלויים ברקיע. השוה חנוך ב' ג' ג'. יובלים ב' ד'
 ח (ע' חגיגה ט"ו א': צופה הייתי בין מים העליונים למים התחתונים). - גגה. במקור
 י ψῶς=גבה, ולפי צ'ארלס צ"ל φῶς=גגה. - תעמוד... ותשרת. השוה דב' י' ח':
 הבדיל ה' את שבט הלוי... לעמוד לפני ה' לשרתו (וכן יובלים ל"א י"ד). - לדעתי
 סוף פסוק ג' הוא תוספת נוצרית: ועל ידך ועל יד יהודה נראה ה' לבני-אדם ויושיע בו
 את כל שבט האדם. -

ג כה"ם. השוה חזון ברוך א' ג"ג ה': וארא והנה לא אחד הוא מראה המים הירודים
 מתוכה כי בתחלה שחורים היו עד לזמן ורבים היו ואחר ראיתי את המים והנם בהירים (השוה

ב מתחת פהים הם פי ראו את-כל-מעשי רשע בני האדם: ועליו
 אש ושלג וקרח הוכן ליום-דין למשפט :: וצדקו פי בו כל-הרוחות
 י המועדים לנקמת בני-האדם: וברקיע השני כל-פחות הצבא הערובים
 ליום-דין לנקם את-נקמתם ברוחות הטהור ובבלועל ולמעלה מהם
 ד הקדושים: וקליון על-כל תשפן התפארת הגדולה למעלה מקל-
 ה קדש: ואחרי השמים האלה כל-המלאכים הגדולים המשקתים
 ז והמכשרים לפני :: על-כל-שנגות הצדיקים: והמה יבואו לוי בית
 ז יחום למנחה וקרבו ללא דם: ולמטה מהם המלאכים המביאים
 ח את-התשובות אל-מלאכי פני-וי: ואחרי אלה בסאות ושלמונות ובהם
 ט הנשא תמיד שירה לוי: וכאשר ישקוף :: עלינו נחרד קלנו והשמים
 י והארץ ותהם ירעדו לפני גאונו: ובני האדם לא יבינו זאת ויחמאו
 ויבועו אל עליון:

ד ואתה דע-לקי בריעשה :: משפט בקני האדם פי כאשר
 יקעו הסלעים ותחשף השמש ויחרכו המים ותבהה האש וכל-
 היקום יחמם וכל-הרוחות אשר לא-תראו ימקו ושאל תשלל
 שגל בהופיע עליון ובני-אדם לא יאמינו וברשעתם יתחזקו ועל-
 ב בן בשפטים ישפטו: ואל עליון שמע תסלקה להבדיל אותה מרשע

ג כי שם ניו ז'. וכן גם בהרבה כתובים בספרים החיצונים. - וקר ה. עיפ יחו' א' כיב:
 כעין הקרח הנורא (השוה חגיגה י"ב ב': מכוון שבו אוצרות שלג ואוצרות ברד ועליית
 טללים רעים). - לנקמת. בחגיגה שם: אוצרות שלג מועדים לפורענות (השוה בן
 ז סירא ליט כ"ח: ושם רוחות נוצרו לענש ובחמתם יעתיקו הרים). - הקדושים. המושג
 של קדושים אינו ברור ביותר. קשה לדעת למי מחוון הכותב: אם למלאכים או לצדיקים. -
 השוה חנוך א' ק"ג ד' וק"ד ב' שלפיהו אוצרות נשמות הצדיקים על יד כסא הכבוד.
 לפי זה אפשר שהקדושים כאן הם הצדיקים עיפ תהלי ט"ז ג' (לקדושים אשר בארץ). -
 ד התפארת. השוה חנוך א' י"ד כ': והכבוד הגדול ישב עליו ומעילו הזהיר
 י מהשמש. - והמה יביאו. המלאכים מביאים קרבנות לה' וממליצים עליהם (השוה
 זכריה א' דניאל י' י"א. איוב ה' א' אל מי מקדושים תפנה. ליג כ"ג מלאך
 מליך. חנוך א' ט"ז ג' ועתה אליכם קדושי שמים יפנו נפשות האנשים מתחננות לאמר הגישו
 ז משפטנו לפני עליון. - ללא דם. נראה שהוא מתנגד לקרבנות. התנגדות כזו קיימת
 י היתה בימי בית שני אצל האסיים ואפשר עוד בכחות אחרות. - התשובות. בחזון ברוך
 ב' י"א-י"ב יש תיאור מקיף על מיכאל המלאך הראשון במעלה המקבל את מעשיהם
 של הצדיקים מיד מלאכים אחרים. - למלאכי פני-ה'. על מלאכי הפנים השוה
 ח סנהדרין ל"ח ב' (מסטרון). וביחוד ברכות נ"א א' סוריא שר הפנים. - שירה. השוה
 ח חנוך ב' ט' ד': באור אין-סוף אומרים שירה ובהדר הם עובדים לו. -
 ד ושאל תשלל. השוה ישע' ה' י"ד לכן הרחיבה שאל נפשה וגו'. נ"א: שאל

ג וּלְהִיָּוֶתָהּ לֹא לְבֶן וּלְעֶבֶד וּלְשֵׁרֵת לְסָנְיָו: אֹרֶךְ הַיָּמִים תִּסְאִיר עֲלֶיךָ
 ד יִעֲקֹב וּבְשֵׁמֶשׁ תִּהְיֶה לְכַלְגֵּרֵעַ יִשְׂרָאֵל: וּבְרָכָה תִּגְמַן עָלֶיךָ וְעַל־
 בְּכֹל־גֵּרְמָה עַד־אֲשֶׁר יִשְׁקֶיךָ: עַל־כָּל־הַעַמִּים בְּרַחֲמֵי עַד־עוֹלָם:
 ה-ו וְעַל־בְּנֵי תִּגְמֹזֶנְךָ עֲצֵה וְדַעַת לְמַעַן תֹּדִיעַ עַל־כָּל לְבָנֶיךָ: כִּי
 מְבַרְכֶיךָ יִבְרְכוּ וּמְקַלְלֶיךָ יִשְׁמְרוּ:

ה [אֶסְרִי־בֶן שֹׁמֵחַ לִי הַמְּלֹאךְ אֵת שְׁעָרֵי־הַשָּׁמַיִם וְאֶרְאֵה אֶת־קְדוֹשׁ
 ב עֲלִיּוֹן יוֹשֵׁב עַל־כִּסֵּא: וַיֹּאמֶר אֵלַי לֹא יָדָעְתָּ אֶת־בְּרָכוֹת הַבְּהִמָּה
 ג עַד־אֲבָא וְאֲשַׁכַּן בְּתוֹךְ יִשְׂרָאֵל: אֶסְרִי־בֶן הוֹרִידֵנִי הַמְּלֹאךְ אֶרְצָה
 ד וּנְתַן־לִי מָגֵן וְחֶרֶב וַיֹּאמֶר אֵלַי נָלֵם נִקְמְתָהּ בְּשִׁבְכֶם עַל־דָּבָר דִּינָה
 ה אַחֻזְתָּהּ וְאֲנֹכִי אֶהְיֶה עִמָּךְ כִּי יִשְׁלַחֲנִי: וְאֲשַׁמִּיד בָּעֵת הַהִיא אֶת־
 ו בְּנֵי־עַמּוֹר בְּכַתּוּב בְּסֵפֶר הַשָּׁמַיִם: וַיֹּאמֶר אֵלַי אֲנָא יִי הוֹדִיעֵנִי אֶת־
 ז שְׁמֶךָ לְמַעַן אֶקְרָאָה בְּיוֹם צָרָה: וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי הַמְּלֹאךְ הָעוֹמֵד עַל־
 ח יִשְׂרָאֵל לְמַעַן לֹא יִשְׁמִידוּ אוֹתָם: אֶסְרִי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַקִּיצוֹתִי
 ט וְאֶבְרַךְ אֶת עֲלִיּוֹן:

ו וְהִיא כֹּאֲשֶׁר בָּאתִי אֶל־אֲבִי וְאֶמְצָא שְׂרִיּוֹן נְחֻשֶׁת וְעַל־בֶּן נִקְרָא
 ז שֵׁם הַדָּהָר שְׂרִיּוֹן וְהוּא לְגֵר וְכָל לִימֵי אֲבֹלָה: וְאֲשַׁמֵּר אֶת־הַדְּבָרִים

ג תהיה לבן. אולם המושג הזה על המשיח היורד שאולה ומוציא את הנמצאים שם נראה
 ד לי נוצרי בהחלט ובדאי שנה המעתיק הנוצרי את הכתוב על דעת עצמו. - ולהיותך
 ו לו לבן. הרעיון שכל אדם מישראל הוא בן להקביה רווח הוא בהשקפת היהדות. ע'
 ז שיב ז' ייד אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן. ירמ' ל"א ח' כי הייתי לישראל
 ח לאב וגו', יובלים א' כ"ה. והשוה אבות ג' י"ח חביבין ישראל שנקראו בנים למקום.
 ו היא מימרא המכוונת נגד הנצרות. שלסיה רק המשיח הוא בנו של ה', ובא ר' עקיבא
 ד ללמדנו שכל ישראל נקראו בנים למקום. - בסוף פסוק ד' יש תוספת נוצרית: רק בניך
 ו ירימו את־ידיהם עליו להוקיעו. - מבר כ"ך. במקור: מבורכיו, והוא מוסב על פסוק ד'.
 ח במקום שאנו קוראים בנ"א, ברחמי בני, והוא תקון נוצרי במקום, ברחמי. ולפי
 ט צריך לקרות גם כאן מברכך במקום מבורכיו. -

ה ב ספר השמים. ספר המסותרין הוא. הנקרא במקום אחר גם לוחות השמים
 ו או לוחות האבות (ע' לקמן צוואת אשר ב' י', יובלים ל' כ"ג). - המלאך העומד.
 ח במקור παρατουμενος=העומד לבקש (ע"פ דניאל י"ב א', וגם י' י"א). לפי היוצא
 ו מספר דניאל וגם מספר חנוך א' בכ"מ (גם חנוך ב', ע' לעיל בפ"י ג' ו') הוא מיכאל
 ח, השר הגדול העומד על בני עמך (דניאל שם). והוא נלחם עם אויבי ישראל. המלאך
 ו הזה הוא אפשר גם מלאך השלום. שבו אנו נפגשים בצוואת אשר ר' ו', צוואת בנימין ו'
 א' וגם בספר חנוך בכמה מקומות. -

ו ש ר' יוֹן. במקור Ασπις. לפי השערת Bayce (מובא בהוצ' צ'ארלס) הוא החרמון
 ח המונח בין Abilene ובין Gebel. אולם קשה שהרי גבל רחוק מן החרמון כארבעים מיל

ג האלה בלבי: אחר-יכן נועצתי באבי ובקראובן אחי למען יאמרו
 לבגית-מור אשר לא ימולו בי קנאתי על-דבר הנקלה אשר עשו
 ד עם-אחותי: ואהרג ראשונה את-שכם ושמעון הרג את-מור:
 ה-ו ואחר-יכן באו אחי ונכו את-העיר לסיר-הרב: וישמע אבי זאת
 ז ויקצף ויתעצב בי נמולו ונמותו ובברכותיו לא זכרנו לשוב: כי
 ח קטאנו כי עשינו זאת ולא רוחו ונס-הוא קלה ביום ההוא: ואנכי
 י-יבדעתי כי מסשבת יי היתה לרעה על-שכם כי בקשו לעשות גם-
 יג עם-שרה ועם-רבקה כאשר עשו עם-דינה אחותנו ויי עצר בעדם:
 יד וירדפו את-אברהם אבינו כי גר היה ונענו את-עברי בהמותיו
 ט בהיותן קרות וליובל יליד ביתו הציקו מאד: וקבה עשו לכל-
 יא הנרים ויגלו בקוקה את-נשיהם וידיחון: וקבא עליהם חמת יי
 לב השמידם:

ז ואמר ליעקב אבי בך יבום יי את-הבננים וימן את-ארצם
 ב לה ולרעה אחריה: כי מהיום תקרא שכם עיר הקסילים כי
 ג כאשר ילעג איש לפותה בן לעגנו להם: כי נקלה עשו בישראל
 ד ונענו את-דינה אחותנו: ונסע ונבוא בית-אל:
 ח וארא שם חזון בקראשונה אחר אשר ישכנו שם שבועים
 ט יום: וארא שם שבועה אנשים ובגדיהם לקנים ויאמרו אלי קומה

ואבילה כעשרה מיל. - גבל. הוא כנראה Gebal שבאדום. דרומית-מזרחית מים המלח.
 שער נמסר בתרגומים (למשל. ת"י לדב' ל-ג ב')=גבלא (ע' Klein, EJ III, 120). אולם
 אם שריון הוא חרמון יהא גבל באמת רחוק מאד וקשה לדעת היאך מסמן המחבר את
 המקום ע"י מדינה רחוקה כל כך. - א ב ל ה. במקור Αβιμα' או Αβιμά'. והוא =Abilene
 טטרכיה הנזכרת בקדמ' י"ח ו' י'. י"ט ה' א' על יד החרמון מזרח (Neubauer, Geogra-
 ט phie du Talmud, Paris 1868, 259-60; Dictionary of Bible I, 8; EJ I, 315).
 לוי מחנגד להצעת אביו שבני שכם ימולו, כי רצה לנקום את נקמת דינה. ביובלים ל'
 ד' אין שום זכר שבני שכם נמולו (כן גם בקדמ' א' כ"א א'). - ויענו. מן המסופר
 ט כאן אין כלום בס' בראשית. - וליובל. במקור Γεβλαήν, וגם Γεβλαήν. אולי עיקרו עבל. -
 יא חמת. יש משערים שבמקור העברי היה חתת (ע"פ ברא' ל"ה ה'). והסתרגם היווני
 מסר: ὄργη=חמת. -

ב עיר הכסילים. השה בן סירא נ' כ"ו: גרי שער ופלשתים וגוי נבל אשר
 בשכם. חושבי שכם הם השומרונים. איבה גדולה היתה שורת בנייהם ובין בני ישראל
 מימות עזרא ואילך, והאיבה הזאת התגברה מימי אנטיוכוס. -
 ט שבעה אנשים. השה את שבעת המלאכים ביחזקאל ט'. חנוך א' כ' מונה
 יא שמותייהם: אוריאל, רפאל, רעואל, מיכאל, שרקאל, גבריאל, רמיאל. - מגבעת הישר.
 ב בן ציל. ולא מגבעת הראש כנ"א. - אפוד הנבואה. השה שיא כ"ג ו' וט' (הגישה

וְלִבְשָׁתָּהּ אֶת־מַעֲלֵל הַבְּהֵמָה וְאֶת־נֹר הַבָּדֵק וְאֶת־חֹשֶׁן הַדָּעַת וְאֶת־
 כֶּנֶד הַמַּאֲמָת וְאֶת־צִיץ הָאֲמוּנָה וְאֶת־מִגְבַּעַת הַיֶּשֶׁר וְאֶת־אֶפֶסֶד
 הַנְּבוּאָה: וַיִּשְׂאוּ קֶלֶם אֶת־הַבְּגָדִים וַיֹּאמְרוּ אֵלַי מַעֲתָה הִנֵּה כֹהֵן
 לִי: אֵתָּה וְרַעֲיָה: וַיִּמְשְׁתֵּנִי הָרֹאשׁוֹן בְּשָׂמֶן הַקֹּדֶשׁ וַיִּתְּדֵלִי שִׁבְטִי
 מִשָּׁפָט: וַיִּרְחַצֵּנִי הַשֵּׁנִי בְּמֵי־סְהוּרִים וַיִּאֲכִילֵנִי לֶחֶם וַיִּין הַקֹּדֶשׁ
 וַיִּלְבִּישֵׁנִי מַעֲלֵל קֹדֶשׁ וַתִּסְאַרְתּ: וַיִּלְבִּישֵׁנִי הַשְּׁלִישִׁי לְבוּשׁ בּוֹץ קִצִּין
 הָאֶפֶסֶד: וַיִּזְאָרְנִי הַרְבִּיעִי אֹזֶר קִצִּין הָאֶרְנָמָן: וַיִּתְּדֵלִי הַחֲמִישִׁי
 עֲנַף־עֵץ וַיִּתְּשָׁמֶן: וַיִּמֵן הַשֵּׁשִׁי נֹר עַל־רֹאשִׁי: וַיִּשֶׂם עָלַי הַשְּׁבִיעִי
 נֹר בְּהֵמָה וַיִּמְלֵא אֶת־יָדַי קַמְתָּת לְכֹהֵן לִפְנֵי: אֱלֹהִים: וַיֹּאמְרוּ
 אֵלַי לֹוִי לְשִׁלְשָׁה רָאשִׁים יִסְרַד וְרַעֲיָה לְאוֹת תִּסְאַרְתּ: אֲשֶׁר יָבֵא:
 יב-יג וְהִסְלַק הָרֹאשׁוֹן גְּדוּל יְהִינָה וְלִמְעַלָּה מִמֶּנּוּ לֹא יְהִי אַחֵר: וְהַשֵּׁנִי
 לְבְהֵמָה יְהִי: וְהַשְּׁלִישִׁי שֵׁם הַקֹּדֶשׁ יִקְרָא לוֹ כִּי מִלֶּךְ יָקוּם מִיְהוּדָה
 וַיְבַהֲרֵהּ הַדָּשָׁה וַיַּחֲדֵשׁ בְּדֶרֶךְ הַגּוֹיִים: וְחֻזּוֹתוֹ יִאָּהָבוּ בְּנֵי־אֵל
 עֲלִיוֹן מִזְרַע אֲבֹרָהֶם אֲבִינֹו: כִּלְחֶמֶד בְּיִשְׂרָאֵל לֵךְ יְהִינָה וְלִנְרַעֲיָה
 וְתֹאכְלוּ כִלְדָבָר טוֹב לְרֵאשִׁית וְשִׁלְמֹן: יְהִינָה חֶלֶק וְרַעֲיָה: וּמִהֵמָּה
 יְהִיו כֹהֲנִים וְשׁוֹפְטִים וְסוֹפְרִים וְעַל־שִׁיחֵם יִשְׁמַר הַקֹּדֶשׁ: וַיְהִי כֹאֲשֶׁר
 יט הִקְיָצוּתִי וְאָבִין כִּי דָמָה הַחֲלוֹם הִנֵּה אֶל־הַחֲלוֹם הָרֹאשׁוֹן: וְאַחֲמִיד
 גַּם־אֶת־זוֹת בְּלִבִּי וְלֹא הִנְחֵתִי לְאִישׁ עָלַי אֲדָמוֹת:
 ט וְכַעֲבַר שָׁנִי יָמִים וְאָבֵא אֲנִכִּי וַיְהוּדָה עַם־יִעֲקֹב אֲבִינֹו אֶל־
 ב יֵצֵאק אָבִי אֲבִינֹו: וַיִּבְרַכֵּנִי אָבִי אָבִי עַל־שֵׁי הַחֲלוֹמוֹת אֲשֶׁר רָאִיתִי
 ג וַיִּמָּאֵן לְלֶקֶת אֲתָנֹו אֶל־בֵּית־אֵל: וַיְהִי כֹאֲשֶׁר בָּאנוּ בֵּית־אֵל
 וַיִּחַלֵּם יַעֲקֹב אָבִי חֲלוֹם עַל־אֲרוֹמִי כִּי אֵהִינָה לָהֶם לְכֹהֵן לִפְנֵי
 ד-ה הָאֱלֹהִים: וַיָּקָם בְּבִקְרַת הַשָּׂבָם וַיַּעֲשֶׂר עַל־יָדַי הַכֹּל לִי: וַיִּבְרַח בָּאנוּ
 ו הַבְּרוּכָה לְגוֹר־שָׂם: וַיִּקְרָאנִי יֵצֵאק תָּמִיד לְהַבְּרִירֵנִי אֶת־חֶקֶת:

ה האפוד). - לחם ויין הקדש. מלכי־צדק כהן לאל עליון הוציא לחם ויין (ברא' יד יח). לפי
 יד זה אין כאן אינטרפולציה נוצרית. - שם חדש. כהן לאל עליון (יובל' ליב א', ע' גם
 מפיא יד מיא: כי יהיה להם שמעון לנשיא ולכהן גדול עד עולם). - מלך. הם
 מלכי בית חשמונאי, לפי זה אפשר שצריך לקרא: ביהודה. - בסוף הפסוק יש תוספת
 טו נוצרית: לכל הגוים. - כנביא. אפשר יש כאן רמז על יוחנן הורקנוס שלפי המסורה
 היה נביא. ע' יוספוס מלחמ' א' ב' ח': שלש גדולות נתאחדו בו - השלטון על עמו.
 הכהונה הגדולה והנבואה. וע' סוטה ליג א': יוחנן כה"ג שמע בת קול מבית קדשי
 טו-י הקדשים. - השוה ברכות יצחק ביובלים לא. -
 ט גם בס' היובלים מסופר על בקורו של לוי אצל יצחק. אלא ששם היה לוי אצל

ז כֹּאֲשֶׁר נָם הוֹרְנִי הַמִּלְאָךְ: וְלִמְדֵנִי אֶת-מִשְׁפַּט הַבְּהֵמָה הַקְּרֻבֹת
 ח הַעֲלוֹת הַבְּבוּרִים וְהַשְּׁלָמִים: וַיּוֹרְנֵנִי יוֹם יוֹם וַיַּעַשׂ אֵתִי לִסְנֵי יְיָ
 ט וַיֹּאמֶר אֵלַי: הַשְׁמַר-לָךְ מְרוֹחַ הַגּוֹת כִּי הוּא תִשְׁרִישׁ וְתִטְמֵא
 י בְּגִרְעָה אֶת-הַקְּדוֹשִׁים: וְלָכֵן קִחְלֶה בְּנַעֲרִיךָ אִשָּׁה אֲשֶׁר אֵין בָּהּ
 יא מוֹם וְלֹא חִלְלָה וְלֹא מִשְׁבַּט הַגּוֹיִם הַגֵּרִים: וְלִסְנֵי בּוֹאֶה אֶל-
 יב הַכֹּדֶשׁ תִּטְבַּל וּבַהֲקָרִיבָה קָרְבָן תִּרְחֹץ וּבְכַלּוֹתָהּ לַהֲקָרִיב תִּשׁוּב
 יג תִּרְחֹץ: וַשְּׁנַיִם עָשָׂר עֲצִים אֲשֶׁר הָעֲלִים עֲלֵיהֶם תָּבִיא לִסְנֵי יְיָ כֹּאֲשֶׁר
 יד הוֹרְנִי אֲבָרְקֶם אָבִי: וּמִכְלֵי-הַחַי הַשְּׂהוּדָה וּמִכְלֵי-הָעוֹף תִּהְיֶיב קָרְבָן
 לַיְיָ: וּמִכְלֵי-בְבוּרִיךָ וּמִן-הַיַּיִן תִּהְיֶיב רֵאשִׁיתָם קָרְבָן לַיְיָ: וְאֵת כָּל-
 קָרְבָנֶךָ בַּמִּלַּח תִּמְלַח:

י וְעַתָּה בְּנֵי שִׁמְרוּ אֶת-אֲשֶׁר אֶצְוֶכֶם כִּי אֶת-אֲשֶׁר שָׁמַעְתִּי
 ב מֵאֲבוֹתַי וְגִלְתִּי לָכֶם: וְהִנֵּה נִקִּיתִי מִשְׁשַׁעְכֶם וּמִצְוֹכֶם אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּ
 ג בְּאֶחָרִית הַיָּמִים כִּי תִתְעוּ אֶת-יִשְׂרָאֵל וְתִמְיוּ עָלָיו רַעוֹת רַבּוֹת
 ד מֵאֵת יְיָ: וְאַתֶּם תִּשְׁשַׁעוּ בְּיִשְׂרָאֵל עַד-כִּי לֹא תִשָּׂא אֶתְכֶם יְרוּשָׁלַם
 ה מִסְּנֵי רַשְׁעֵכֶם: וְאַתֶּם תִּמְוֹצוּ בְּשִׁבְי בֵּין הַגּוֹיִם וְתִהְיוּ שָׁם לְהַרְשָׁה
 וּלְאֵלָה: כִּי הַכֹּת אֲשֶׁר בּוֹ יִבְחַר יְיָ יְרוּשָׁלַם יִקְרָא בְּכַתוּב בְּסֵפֶר
 הַנוֹךְ הַצַּדִּיק:

יא וְאֶחָד לִי אִשָּׁה וְאַנִּי בֶן-שְׁמוֹנָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וְשָׁמָּה מִלְכָּה:
 ג-ג וְתַחַר וְתִלְדַּ בֶּן וְאִקְרָא שְׁמוֹ נִרְשָׁם כִּי נִרְיִם הָיִינוּ בְּאֶרְצֵנוּ: וְאַדַּע
 ד כִּי הוּא לֹא יִהְיֶה בַּמַּעֲרָב הַרְאִשׁוֹנָה: וּבְשָׁנַת חָמֵשׁ וּשְׁלֹשִׁים לַחַי
 ה נוֹלַד קָהַת לַעַת עֲלוֹת הַשְּׁמֶשׁ: וְאַרְבָּא בְּחִלּוּמֵי וְהִנֵּה הוּא עוֹמֵד
 ו בַּמַּעֲלָה בְּתוֹךְ כָּל-הַקְּהָל: עַל-כֵּן קָרָאתִי שְׁמוֹ קָהַת כִּי הוּא רֵאשִׁית

זקנו לפני החזון השני בבית אל. - א ל י צ ח ק. יצחק חי בחברון כביתו של אברהם (יובלים
 ל"ב, השוה בכלל לפרק זה יובלי ל"א-ל"ב). - ת ס ב ל. השוה משנה יומא ג' ג', ויובלי כ"א
 ט"ו. - א ש ר ה ע ל י מ. על האילנות שלא ישירו את עליהם ע' חנוך א' ג' א'. על מצוות
 העצים הראויים למערכה ע' בס' היובלים כ"א י"ג-ט"ז. השוה משנה מדות ב' ה', תמיד ב' ג'.
 תענית ל"א א'. בקטע הארמי של צוואת לוי מן הגניזה (JQR 1907, 586-583) ובסוף הוצאת
 צ'ארלט) נפרטו כל העצים הראויים למובח. השוה לשאלה זו: Albeek, Das Buch der
 Jubil. und die Halaoha, 1930, 23 - במלח תמלח. ע' ויקרא ב' י"ג. יובלים כ"א י"א. -
 פרק זה שייך כנראה לתקופה קצת מאוחרת. המחבר רומז כאן על הרעות
 והמריבות ששררו בבית החשמונאים בימי המלכים האחרונים. - באחרית הימים. יש
 כאן תוספת נוצרית: במשיח גואל העולם. - בסוף פסוק ג' יש תוספת נוצרית: ומסך
 ההיכל יקרע למען לא תכסה ערותכם (ע' צוואת בנימין ט' ג' ובס"י שם). -
 מלכה. כן ביובלים ל"ד כ'. - קהת. מן קהלת=קהלה. הלשון, כי הוא... והקהלה

י
 יב
 יד
 י
 ג
 ג
 יא ו

1 התפארת ובהקלה: ומלך לי בן שלישי את-קררי בשנת ארבעים
 למני ויהי בהקשות אמו בלדתה ואקרא שמו קררי לאמר קרתי
 2 כי גם-הוא נטה למות: ויוקבד נולדה במצרים בשנת הששים
 ושלש למני כי נקבדתי אז מאד בין אחי:
 3 ויגח גרשם אשה ומלך לו את-לבני ואת-שמעי: ובני קהת
 4 עמרם ויזקור תקרון ועזאל: ובני קררי מחלי ומושי: ובארבע
 5 ותשעים שנה למני לקח לו עמרם את-יוקבד בתי לאשה כי ביום
 6 אחר נולדו הוא ובתי: בן-שמונה שנים הייתי כאשר באנו ארצה
 7 כנען ובן-שמונה עשרה כאשר הנגתי את-שכם ובן-תשע עשרה
 8 שנה הייתי לזו ובן-שמונה ועשרים שנה לקחתי אשה ובן
 9 שמונה וארבעים שנה הייתי כאשר באתי מצרימה: והנה אתם
 10 בני דור שלישי: ויוסף מת בשנת מאה ושמונה עשרה למני:
 11 ועשה בני הנני מצנה אתכם וראו את-זו: אלהיכם בקל-
 12 לבבכם והתהלכו בתם-לבבכם בקל-מצותו: ולמדו גם-אתם את-
 13 בניכם לקרא למען תהיה להם דעת בקל-מנייהם ונהגו תמיד
 14 בתורת זו: כי קל-אשר ידע את-תורת זו יקבד ולא יהי זר בקל-
 15 אשר ילך: ורעים רבים יקנה על-הוריו ויתאוו אנשים רבים לעבדו
 16 ולשמע תורה מפייהו: ועל-בן בני עשו צדקה עלי אדמות ותאצרו
 17 בשמים: וזרעו טוב בנפשומיכם ותמאצרו בחיניכם ואסדרע תזרעו
 18 רזו ועצב תקצרו: אספו דעת ביראת זו כי אם-שכי יבא וערים
 19 וארצות תפתקנה ונהב וקסף וקל-רכוש יאבדו מאת החכם לא יבזו
 20 איש את-החכמה לולא עזרון הששע וקשי החסא: כי אם ישמר
 21 איש מקל-הרעות האלה אז גם-בין אויביו תהי לו החכמה לתפארת
 22 ובארץ נדרה מולדת ובתוך אויבים אוהב לו ימצא: קל-אשר נדיבות
 יורה ונעשה יחד עם-מלכים לכסא ישב כאשר הנה גם-יוסף אחי:

1 עושה רושם של תוספת מאוחרת. - מרת י. ע"פ משלי י"ד י': לב יודע מרת גמשו. -
 2 בשנת מאה ושמונה עשרה. לפי ס' היובלים כ"ח נולד לוי בשנת ב' אלפים
 קכ"ז, והיה בן קי"ח בשנת ב' אלפים רמ"ה. יוסף נולד בשנת ב' אלפים קל"ד ומת בן
 קי"י שנה בשנת רמ"ד. המספרים מתאימים בקירוב. -
 3 יג-ד ויתאוו... לעבדו. ע' בן סירא י' כ"ה: עבד משכיל חורים יעבדו. - ותאצרו
 בשמים. השה טוביה ד' ס': כי אוצר טוב תאצור למענה. וע' בבא בתרא י"א א':
 אבותי גנזו למטה אני גנזתי למעלה... אבותי גנזו לעוה"ז אני גנזתי לעוה"ב. מזמורי שלמה
 4 ס' ו' ועוד בהרבה מקומות. - רע זרעו. השה משלי כ"ב ח': זרע עולה יקצר און. -

יד ועתה אחי ידעתי מספר חנוך כי בקץ העתים תפושעו בני
 ותשאוי ידיקם לכל־פושע ואחי יבושוי בקם ותהיו ללעג לכל־הגוים:
 כ-ג כי אבינו יעקב חף מפשע הכהנים הגדולים: בני טהורים תהיו
 כשמים על הארץ ואתם אשר אור לישראל הנכם כשמש וכן
 תהיו: כי מה־יעשו כל־הגוים אם־בחדש ילכו בפשעכם ותבאנה
 ד קללות על־שבבכם והאור הנתן בתורה להאיר לכם ולכל־איש אותו
 ה תחצו לכבות ותורו את־המצות נגד חקי אלהים: את־קרבנות
 יי תגזלו ומחלקיו תנגבו כל־מבקר ובשאר־מקש עם־הזנות תאכלו:
 ו ובקציע קסף את־מצות יי תורו וקשי איש תטמאו ועם־זנות ומנאפות
 תתחברו ואת־בנות הגוים לנשים תקחו והיה משפככם בהן כסדום
 ז וכעמורה: ואתם בקהנתכם תרהבו ותתנשאו על־בני־איש וגם־נגד
 ח מצות אלהים תתרוקמו: כי גם־את־הקדשים בלעג ובקלם תשקצו:
 טו ועל־כן במקדש אשר בו יבחר יי לשממה יהיה בטמאתכם
 ב ואתם שבוים תהיו בין כל־הגוים: ותהיו לשממה להם ובושה
 ג וקלמת עולם במשפט אלהים: וכל־אשר ישנאו אתכם יגילו על־
 ד מפלתכם: ואם־לא על־ידי אברהם יצחק ויעקב אבינו תרקמו כי
 א לא ישאר איש מן־עמכם על־הארצה:

ד-טו שני הפרקים י"ד-ט"ו מתארים את המשובה וההוללות של הכהנים הגדולים.
 הפרקים האלה מכוונים או לכהנים הגדולים שבימי המתיוונים או לכהנים שבתקופת
 אלכסנדר ינאי. הלשון ובשאר נפש עם הזונות תאכלו (י"ד ה') מתאים למה שמסופר
 אצל יוספוס קדמ' י"ג י"ד על משה נצחונו של אלכסנדר ינאי על הפרושים: ויהי
 כאשר אכל עם הזונות במקום גלוי לעין... - באופן זה אין לקבוע את זמן חיבור
 הספר לפני שנת מותו של אלכסנדר ינאי קמ"ח שנים לפני ח"יב, אבל גם לא הרבה
 אחר כך. הנבואה על חורבן הבית היא אפוא תוכחה רגילה ואינה מכוונת לחורבן
 בשנת 70 (וע' על זה במבוא). -

יד מספר חנוך. אפשר שהוא מתכוון לנבואה על פשעי ישראל שבחנוך א' צ"א ו'. -
 כ-ג בסוף פסוק ב' יש תוספת נוצרית: אשר ירימו את ידיהם בגואל העולם. - נגד חקי
 אלהים. הוא מגן כאן כנראה על תורת הפרושים. הצדוקים. ובראשם הכהנים הגדולים.
 מורים הלכה נגד דעת הפרושים. גם הנבואה הזאת מכוונת אפוא לאלכסנדר ינאי. השוה
 קדמ' י"ג י"ג ה' ומלחמ' א' ד' ג' על מרד העם נגדו, וביחוד סוכה מ"ח ב': שפעם אהת
 נסך על גבי רגליו ורגמוהו כל העם באתרוגיהם. מזמורי שלמה ח' י"ב: וירמסו את
 מוצח ה'... ובדם הנדה טמאו את הקרבנות. - ובבצע כסף. השוה מיכה ג' י"א כהניה
 במחיר יורו. - ונשי איש. ע' מזמורי שלמה פרק ד'. המשורר מתאונן על ההוללות
 של הכהנים (הצדוקים). - בנות הגוים. ההתנגדות לנשואי תערובות התמידה עוד
 מימי עזרא ואילך. השוה גם יובלים ל' ז': וכי יהיה איש אשר יחפוץ לתת את בתו...
 לאיש מזרע הנכרים, מות ימות, באבנים ירגמוהו. -

טז ועתה ידעתי כי שבעים שבעות תתעו ואת-הקהל תחללו
 ב ואת-הקרבות תטמאו: ואת-התורה תסירו ואת-דברי הנביאים
 לאין תשימו בטהפוכות רשע ואנשים צדיקים תרדפו ותמימים
 ג תשקאו ודברי אנשי אמת תשקצו: קדשיכם לשמה יהיו עד-
 ד היום: ומקום שהור לא-יהיה לכם והייתם לאלה ולגרא בין
 הגוים עד-אשר ישקוף [ו]ן עליכם וירחמכם ויקבל אתכם:
 יז וכאשר שמעתם על-דבר שבעים השבעות שמעו גם-על-
 ב דבר הקהלה: כי בקל-יובל יובל קהלה תהנה וכיובל הראשון
 ג אשר ראשון לקהלה ימשח גדול יהי ודבר איש אל-אביו אל-
 אלהים ידבר וקהלתו שלמה עם-ו: תהנה: וכיובל השני אשר
 ימשח לאשר אהב בעצב ידאג והיתה קהלתו כבוד ועל-ידי-כל
 ד-ה יפאר: והבהן השלישי בעצב יקבל: והרביעי יענה כי רשע לרב
 ו יתחבר נגדו וקל ישאל וישקאו איש את-קרובו: והחמישי בחשך
 ז-ח יתפשט: וקמוהו גם-הששי וגם-השביעי: ובשביעי תהנה קמאה אשר
 ל-א-אובל להגיד בקני בני-איש כי אלה אשר יעשו אותה ידעוה:
 ט-י ועל בן לשבי ולבנה יהיו וארצם וקל-יקומם יקחדו: ובשביעי

טז שבעים שבעות. לקוח מס' דניאל ט' כ"ד: שבעים שבעים נחתך על עמך
 ועל עיר קדשך לכלא הפסע וגו' עד סוף הפרק. השה גם חנוך א' פ"ט נ"ט (נבואה
 על מלכות יהודה וישראל): ויקרא לשבעים רועים ויתן להם את הצאן לרעות אותם.-
 המספר שבעים מקביל למספר של כאן.- קרבנות תטמאו. ע' מזמורי שלמה ח'
 ב י"ב ועוד.- צדיקים תרדפו. הצדוקים היו רודפים את הפרושים. השה את המעשה
 בבריחתם של חכמי ישראל לאלכסנדריה של מצרים ורדיפותיו של אלכסנדר ינאי (קדמ'
 י"ג. קדושין ס"ו. חגיגה י"ו ב' ב'. וע' על כל זה דור דור דורשו לוויים א' קכ"ו-
 קכ"ט ובהערות).- כל הפרק הזה עושה רושם של תוספת מאוחרת. גם הנבואות על
 ג הכהנים אינן די ברורות.- לפני פסוק ג' יש תוספת נוצרית: ולאיש אשר בכח אל עליון
 יחדש את התורה מדיח תקראו ולאחרונה תתעוררו להרגו כי לא תכירו תפאתו ודם
 ד גקי על ראשיכם תגלו והנני אומר לכם כי בגללו...- יש יקיף [י]. במקור ישקיף הוא.
 והוא זה לא לנו הוא.

יז ראשון... ימשה. לוי או גם משה. ע"פ דברי הכתוב (שמות ל"ג י"א) ודבר ה'
 א ל משה פנים אל פנים (כאן: כדבר איש אל אביו).- בסוף פסוק ב' יש תוספת
 ג נוצרית: וביום שמחתו יקום לחשועת העולם.- בעצב ידאג. לפי דעת קצת כוונתו
 ד לאהרן. שנוגד במצרים.- על שאר הכהנים קשה להגיד בבירור למי הדברים מכוונים.
 הרביעי אשר יענה הוא לפי דעתי אביתר. שבו נגמרת משפחת הכהנים הגדולים מבית
 עלי (השה מליא ב' כ"ו וכי התענית בכל אשר התענה אבי). אביתר הוא כאן סמל
 למשפחת עלי. שכל ימיה כעס ומכאובים. ע"ד המסורה של בית עלי השה ר"ה י"ח א':
 משפחה אחת היתה בירושלם. שהיו מתיה מתים בני י"ח שנה. באו והודיעו את ר' יוחנן

יא הַחֲמִישִׁי וְשׁוּבוּ אֶל-אֲרָצְכֶם הַשְׁוֹמְמָה וַיִּתְחַשׂוּ אֶת-בֵּית יְיָ: וּבִשְׁבוּעַ
 הַשְּׁבִיעִי יָבֹאוּ לְהִנָּחֵם עֹבְדֵי אֱלֹהִים מִנְּאֻסִים אוֹהְבֵי קִצֵּעַ אָנָּשִׁי
 גֹּאֲזֵה עֹבְדֵי חֶק פּוֹשְׁעִים אֲשֶׁר נִעְרִים יִטְמְאוּ וּבְהִקְהָה יִרְבְּעוּ:
 יח וְהָיָה כִּי-יִקָּם יְיָ אֶת-נִקְמַתוֹ מִיָּד סִתְדֵּל הַבְּהֵמָה: וְאֵן יָקִים יְיָ
 ב כֹּהֵן חֹדֶשׁ אֲשֶׁר לוֹ יִגְלוּ קָל-אֲמֵרוֹת יְיָ: וְהוּא יַעֲשֶׂה מִשְׁפַּט אָמַת
 ג עַל-יִצְדָּמֹת בְּמִלְאֵת הַיָּמִים: וַיַּעֲלֶה כּוֹכְבוֹ בַּשָּׁמַיִם כְּכּוֹכַב מֶלֶךְ
 ד וַיֵּאִיר בְּאוֹר הַדְּעִת בַּשָּׁמַיִם לַיּוֹם: וְהוּא יִתְגַּדֵּל בְּעוֹלָם: הוּא יִנְרַח
 ה בַּשָּׁמַיִם עַל-הָאָרֶץ וַיִּסִּיר קָל-חֹשֶׁךְ מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם וְשָׁלוֹם יִהְיֶה בְּכָל-
 הָאָרֶץ: יִשְׁמְחוּ הַשָּׁמַיִם בְּיָמָיו וְתִגַּל הָאָרֶץ וְהַעֲנָנִים יִשְׂשׂוּ וְדַעַת יְיָ:
 ו תַּעֲרֶה עַל-הָאָדָמָה כָּמִי הַיָּמִים וּמִלְּאֲכֵי הַקְּבוּרָה לִסְנֵי יְיָ: וַיִּגְדֹּל בּוֹ:
 ז וְהַשָּׁמַיִם יִשְׂמְחוּ וּמִמִּקְדָּשׁ הַקְּבוּרָה תַּעֲרֶה עָלָיו קְדוּשָׁה בְּקוֹל אָב
 ז כְּמִן-אֲבָרְהָם לַיִצְחָק: וּבְקְבוּרָה אֵל עֲלִיּוֹן יַעֲרֶה עָלָיו וְרוּחַ דַּעַת וְקְדוּשָׁה
 ח תִּשְׁפֹּן עָלָיו: כִּי הוּא יִמְטֵר אֶת-גֹּדֶל תְּפִאֲרָתוֹ יְיָ: לִבְנֵי קְאָמַת לְעוֹלָם
 ט וְלֹא יִהְיֶה יוֹרֵשׁ לוֹ לְדוֹר וָדוֹר עַד-עוֹלָם: וְלַעֲתָה בְּהִנָּחֵתוֹ יִרְבוּ הָעַמִּים
 י דַּעַת עַל-הָאָדָמָה וּבְבִקְהָנָתוֹ יִתֵּם הַחֲמָא וְהַרְשָׁעִים יִתְדַלְּוּ הַרְעַ
 י וְהַצְּדִיקִים יִנְחֻוּ בּוֹ: וְהוּא יִסְתַּח אֶת-שִׁעְרֵי גֹדְעָרוֹ וַיִּסִּיר אֶת-הַחֲרֹב
 יא הַמִּסְחִיבָה אֶת-הָאָדָם: וַיִּטֵּן לְקְדוּשִׁים לְאָכַל מִעֵץ הַחַיִּים וְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ
 יב יִהְיֶה עִמָּהֶם: וְהוּא יִמְטֵר אֶת-בְּלִיעַל וַיִּטֵּן אֶמֶץ לִבְנֵי לְרַמֵּם אֶת-

בן זכאי. אמר להם. שמא ממספחת עלי אתם...- ובשבו ע החמישי. היא השיבה מגלות
 בבל. הכהן העומד בראש העם הוא עזרא הסופר. - כהנים עובדי אלילים. הכהנים
 המתיוונים שקמו לישראל בימי הסורים. -
 יח ב- כהן חדש. הכהנים מבית חשמונאי. שקמו אחרי מפלת המתיוונים. - כוכבו.
 ה השה במד' כיד ייז: דרך כוכב מיעקב. - דעת ה'. על דרך ישע' ייא ט': כי מלאה
 ו הארץ דעה. - והשמים יפתחו. השה יחו' א' א': נפתחו השמים ואראה מראות
 אלהים. פתיחת השמים הוא תיאור רגיל בכל צוואות השבטים. - בקול אב. ע' לעיל
 ח' טיו על בתקול של נבואה שיצאה ליוחנן כהן גדול. מסורה זו היתה חיה בפי
 העם במשך הרבה שנים. האגדה המסופרת בסוטה ליג א' (וגם בירושלמי שם ייד) חותם
 ח של ימים קדומים טבוע בה. - ולא יהי יורש. הכהונה תשאר לבניו עד עולם.
 ט ע' מקיא ייד מיא: כי יהיה להם שמעון לנשיא ולכהן גדול לעולם. - דעת על-
 י האדמה. הנוצרים הוסיפו: ויאירו ברחמי ה' וישראל יקטן בלי דעת ובאבל ובחשך יהיה. -
 ויפתח את-שערי גן-עדן. חרוז זה נראה מקורי (ולא נוצרי). האידיאה של פתיחת
 שערי גן עדן עיי המשיח נמצאת גם בחזון עזרא ר' ניב: כי לפניך נפתח גן עדן
 ונטע עץ החיים. וגם במקצת שם ה' ליו (השה גם את התיאור של גיהנם בחנוך ב' י' י). -
 יא יאסר את-בליעל. השה ישע' כיד כיב: ואספו אספה אסיר על בור וסוגרו על
 יב מסגר. וגם חנוך א' סיט כיח: [החוטאים] בכבלים יאסרו ובאספת שחיתתם יהיו כלואים.
 - עברה אחיכ אל האיבנגליון. -

יג הרוחות הרעות: וישמח יי בקניו וינהלל בפי אשר אהב לעולם:
 יד ואז יגל אברהם ויזחק ויגלב ויגאלי אשמח וכלהקדושים
 ילבשו צדק:

טו ועמה בני שמעו קלכם בחרו לכם את-האור או את-החשך
 ב את-תורת יי או את-מעשי בלועל: וישנהו קניו ויאמרו לשני יי
 ג גלך ובתורתו: ויאמר אליהם אביהם עד יי ועדים מלאכיו ואתם
 ד עדים ואנכי עד על-דבר מוצא סיכם ויאמרו לו קניו עדים: ויחדל
 ה לוי לצאת את-קניו בן וישטט את-רגליו על-המטה וישקף אל-
 ו אבותיו והוא בן-שבע ושלשים ומאת שנה: וישומו אותו בארון
 ואתריבן קברהו בתברון עם-קברות אברהם יצחק ויעקב:

צואת יהודה הכן הרביעי ליעקב וללאה

א העסקת דברי יהודה אשר דבר אל-קניו לשני מותו: ויהי
 ב כאשר נאספו ויבאו אליו ויאמר אליהם שמעו בני אל-יהודה
 ג אביכם: אנכי נולדתי בן רביעי ליעקב אבי ולאה אמי קראה שמי
 ד יהודה פי אמרה אודה את-יי פי נתן לי גם-בן רביעי: ואנכי
 ה תרוץ הייתי בנעורי ואשמע בקול אבי לכל-דבר: ואכבד את-אמי
 ו את-אחות אמי: ויהי כאשר גרלתי ואהי לאיש ויגרבני אבי ויאמר
 מלך תהנה ובכל תצליח:

ב ונתן יי לי חן בכל-מעשי בשדה ובבית: ודעתי ביד-לקתי
 ג יחד עם-האילה ואצודה ואעש משעמים לאבי ויאכל: ואת-האבי
 ד תפשתי במרוצתי וכל-אשר בשדות צדתי: ואף את-הארי ואציל
 ה-ו ואת-ההלב תפשתי ברגלו ואשליכהו אל-הסחת וישבר:
 ז ואחרי סויר-היער רדפתי ואצודהו במרוצתו ואקרהו: ובתברון
 קסץ נמר על-הבבל ואסז בנבו ואשליכהו אל-הסלע וישבר
 ז לשנים: ואת-שור-הקר מצאתי והוא בער בשדות ואתפשהו בקרניו
 ואסובכהו וקביב ואהם אותו ואשליכהו ואהרנהו:

יט ד שבע ושלשים ומאת שנה. ע' לעיל י"ב ז'. המספרים מתאימים למה שנמסר במדרש תדשא ובספר הישר. -

א א מלך תהיה. השה ב"ר פ"ד: ויאמר יהודה... בג' מקומות דבר יהודה בפני אחיו ועשו אותו למלך עליהם. -

ג ויהי כאשר באו שני מלכי כנען והמה משרוניים על-מקננו
 ועם-רב אתם וארוץ אנכי לבדי אל-מלך חצור ואכהו על-שריוני
 ב רגליו ואזרידהו ארצה וכה הרגתי: ואת-המלך השני מלך תפוח
 ג אשר ישב על-סוסו הרגתי ויבן סנרתו את-כל-עמו: ואת-מלך
 אחר איש ענק ראיתי והוא יושב על-סוסו ומורה חצים מלפניו
 ומאחוריו ואקח אבן ששים ליטרא משקלה ואור בפום ואהרנהו:
 ד ואלחם באחר שמי שעות ואשבר את-מגנו לשנים וארוצץ את-
 ה רגליו ואהרנהו: ויהי כאשר ששפתי את-שריונו והנה תשעה אנשים
 ו מבקריו באו להלחם אתי: ואקח את-בגדי על-ורועי ואקלע בהם
 ז אבנים ואהרג ארבעה מהם ויתרם נסו: ויעקב אבי הרג את-בעל
 ח שילה מלך קל-המלכים איש ענק ארבו שמים עשרה אמה: ויפל
 ט עליהם שחר ויחדלו להלחם בנו: ועל-בן הנה אבי קלי-סחר
 י במלחמותיו כאשר הייתי אנכי עם-אתי: כי ראה בחלומי על-
 אדומי כי מלאך הגבורה הולך בעקבותי למען לא אפשל:
 ד ואחר-כך קמה עלינו בנגב מלחמה גדולה מאשר בשכם
 ואשר מלחמה נחד אני ואחי וארדה אלף איש ואהרג מאתים מהם

בפרקים הבאים מצינו תיאור מפורט של המלחמה הגדולה שבין בני יעקב
 ובין מלכי כנען. תיאורים כאלה יש בכל הספרות החיצונית. השוה ס' היובלים ליד
 על שבעת מלכי האמורי שבאו להלחם עם יעקב, וע' תמי לברא' מ"ח כ"ב: קרתא
 דשכם... די נסבית מידיהון דאמוראי [בעדן] די עלתון לגווה וקמית וסייעית יתכון
 בסייפי ובקשתי. שרידי רשמים מהמלחמות האלה יש גם בביר סוף פרק צ"ו ועוד. —
 השוה את התיאור המקביל למסופר כאן במדרש ויסעו (הוצ') לוטרבאך בס' הזכרון
 לצ"פ חיות). וביחוד את התיאור המפורט בספר הישר, פרשת וישלח. — מלכי כנען.
 כן גם בספר הישר. לפי ספר היובלים (ליד): מלכי האמורי. — חצור. יובלים שם, מקיא
 י"א ס"ו, עיר בשבט נפתלי, על יד מי מרום. — תפוח. יהושע כ"ד ל', מקיא ט' ג'.
 במקור Ταφουέ. — מלך אחר. במקור: τὸν Ἀχώ βασιλέα. וזה בודאי שבוש. ג"א:
 τὸν βασιλέα Χωρά, וזה אפשר מלך חורון או בת-חורון (מקיא ג' ס"ו, ז' ליט). ואפשר
 לבאר שהמלים מלך אחר חוזרות על ראשית הפסוק הקודם: ואת המלך השני, שכן כל
 המסופר כאן על מלך אחר מסופר במדרש ויסעו ובספר הישר על מלך תפוח. —
 תשעה. לפי מדרש ויסעו וספר הישר: שמונה. — ויעקב אבי. לפי ספר הישר ומדרש
 ויסעו הרג יעקב ארבעה מלכים. — בעל שילה. במקור Βελισάθ. — המלחמה המתוארת
 בפרק ג' היתה לפי מדרש ויסעו וס' הישר על יד שכם. המלחמה בפרק ד' — על יד חצור. —
 ד וארבעה מלכים. לפי ספר היובלים הם מלכי סרטן, געש (יהושע כ"ד ל'). בית
 חורון ומחנים. גם במדרש ויסעו ובס' הישר הוא מונה את המלכים, אולם שם שמוהיהם
 הם קצת אחרים. בכלל, מביא כל מקור ומקור שנויי נוסחאות אחרים, אולם התכן אחד

ב וארבעה מלכים: וְאֶדְלַג עַל־חֹמָה וְאֶהֲרָג עַד אַרְבָּעָה מְלָכִים:
 ג וְדָבָר לְכַרְנו אֶת־הַצֹּר וְנִקַּח אֶת־כָּל־שָׁלָלָם:
 ד מִמְּחֶרֶת בָּאוּ אֶל־סָרְשָׁן עִיר חֲזָקָה וּבְצוּרָה אֲשֶׁר יוֹשְׁבֵיהָ
 ב אָמְרוּ לְהִרְגֵנוּ: וְאֵנִי וְגַד קָרְבֵנו אֵלֶיהָ מִדְּהַמּוֹרָח וּדְאוּבָן וְלוֹי מִדְּ
 ג הַפְּעָרָב: וְכֹאֲשֶׁר חָשְׁבוּ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר עַל־חֹמָה פִּי לְכַרְנו אֲנַחְנוּ
 ד וְנַעֲרָבוּ לְגַדְנוּ: וְאֲחִי עָלוּ מִקְּלַעֲבָר תָּרַשׁ בַּיַּמְדוֹת עַל־חֹמָה
 ה וַיָּבֹאוּ הָעִירָה וְהִמָּה לֹא נָדְעוּ: וַעַד אוֹתָם לְסִי תָרַב וְאֲשֶׁר עַל־
 ו הַחֹמָה גָּסוּ וַיָּבֹאוּ אֶל־הַמְּגִדְלִים וַנִּצַּח אֶת־הַמְּגִדְלִים וַתִּלְכְּדוּם אֹתָם:
 ז וַיְהִי כֹאֲשֶׁר הִלְכֵנוּ מִשָּׁם וַיִּתְנַסְּלוּ אֲנָשֵׁי תַפּוּחַ עַל־שָׁלְלָנוּ וַתִּתְנַהֲוּ
 ח בְּיַד בָּנֵינוּ וַתִּלָּחֶם אֹתָם עַד תַּפּוּחַ: וַתְּהַרְגוּ אוֹתָם וַתִּשְׂרַף אֶת־הָעִיר
 ט וְכָל־אֲשֶׁר בְּתוֹכָהּ בַּיּוֹם:

ו וַיְהִי כֹאֲשֶׁר הָיוּנו עַל־מִימֵי כֹזָבָא וַיָּבֹאוּ עָלֵינוּ אֲנָשֵׁי אַרְבֵּל
 ב לְמִלְחָמָה: וַתִּלָּחֶם אֹתָם וַתְּרַדְּסֵם וְאֶת־אֲנָשֵׁי שִׁילַח מִרְעִיָהם הִרְגֵנוּ
 ג וְלֹא הָיָה לָהֶם מִסָּלֵט מֵאֹתָנוּ לְצִיָּאת לְקַרְאֲתָנוּ: וּבַיּוֹם הַהוּא יָבֹאוּ
 ד עָלֵינוּ אֲנָשֵׁי מְבִיר לְשַׁלַּל שָׁלַל וַנִּצַּח לְקַרְאֲתָם וַנִּנְצַח אוֹתָם בְּתָרַב
 ה מִדָּה וַתִּהְיֶה סָרָם וַעֲבָרוּ בַּמַּעֲבָרָה: וְכֹאֲשֶׁר בָּאוּ הָעִירָה וַתִּשְׁלַכְנָהּ
 ו גְּשִׁיָהֶם אֲבָנִים בָּנוּ מֵרֹאשׁ הַהָר אֲשֶׁר עָלָיו הַיְוֹתָה הָעִיר: וַתִּחַבֵּא
 ז אֲנִי וְשִׁמְעוֹן מֵאֲחֵרֵי הָעִיר וַתִּלְכְּדוּ אֶת־מַעְלֹת הַהָר וַתְּהַרְסוּ גַם אֶת־
 ח הָעִיר הַזֹּאת:

ז וַיָּגֵד לָנוּ מִמְּחֶרֶת פִּי מִלֶּךְ נַעֲשֵׂשׁ יוֹצֵא לְקַרְאֲתָנוּ בְּעַם רָב:
 ב וְאֵנִי וְדָן הִתְחַשְׁשָׁנוּ לְאֲמוּרָיִם וַנָּבֵא אֶל־תּוֹךְ עִירָם קַבְעֵלִי בְרִית:
 ג וּבְרִדַת הַלְיָלָה וַיָּבֹאוּ אֲחֵינוּ וַנִּסְתַּח לָהֶם אֶת־הַשְּׁעָרִים וַנִּשְׁמַד אוֹתָם
 ד וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר לָהֶם וַנָּבֹז אֶת־כָּל־כּוֹשֵׁם וַתְּהַרְסוּ אֶת־שָׁלֵשׁ חוֹמוֹתֵיהֶם:
 ה-ד וַתִּקְרַב אֶל־תַּמְנָה מְקוֹם שָׁם אֲצִיר כָּל־רֶכְבוֹשׁ הַמְּלָכִים אוֹיְבֵינוּ: וַיְהִי

ב הוא. - ואדלג על-חומה. במדר' ויסעו: ועלה לחומה של חצר. -
 ה סרטן. כן השם במקורות העבריים. במקור היווני Ἀγέρων.
 ו כזבא. נזכרת בדה"ד כ"ב, והיא כזיב שבברא' ל"ח ה'. כזבא היתה לפי
 דה"י נחלת בני שילה בן יהודה. אפשר שהיא עין אל-כזובה של עכשיו. השה גם מיכה
 א' י"ד: בתי אכזיב לאכזב (ע' Iωβήλ במקור היווני Iωβήλ והוא שבוש. אפשר שהוא המקום שנוצר בקדמ'
 ג י"ב י"ג א', י"ח ב' ב', - מכיר. במדרש ויסעו: שכיר, ביובלי: מחנה שכיר. במלחמ'
 א' ח' א', ב' ח' ט"ז ובכ"מ נזכרת מצודת מכיר, אלא שהיא על גבול איי וערב. -
 ז תמנה. מקיא ט' ג': תמנתה. עיר בצפונה של יהודה (קדמ' ה' א' כ"ט. י"ד י"א

כאשר נדמוני ואקצף וארוץ אליהם אל ראש הקר והמה ירו בי
 אבנים וחצים: ולילא דן אחי הנה בעודי כי עתה יגלו להרנני:
 ונתנשל עליהם בקצף וניסו קלם ונכאו בדרך אחרת אל אבי
 ויהתקנו לסקיו ותבלת אתם ברית שלום: ולא עשינו להם רעה
 ויהיו לנו למס ונשב להם את כל שאלם: ואבנה את תמנה ואבי
 קנה את ארבל: ואנכי בן עשרים שנה כאשר שרצה המלחמה
 הזאת: ויגורו הקנענים מסני ומסני אחי מאד:

ומקנה רב הנה לי וראש הרועים אשר לי חירם העדלמי:
 ויהי כאשר הלכתי אליו וארא את בן שוע מלך עדלם ויגבר
 עמנו ונעש לנו משתה ובהמי ויתן לי את בת שוע בתו לאשה:
 ומלך לי את ער ואת אונן ואת שלה: וימת יי שנים ושלה חי
 ואתם בניו:

ושמונה עשרה שנה היתה ברית שלום בין אבי ובין עשו
 אחיו ובין בניו ובנינו אחרי אשר באנו מארם נהרים מעם לבן:
 וכמלאת שמונה עשרה שנה בשנת הארבעים לחי ויצא עשו אחי
 אבי לקראתנו בעם קבר ותוק: ויך יעקב בקשתו את עשו והוא
 נחלה בהר שעיר: ונרדף את בני עשו ולהם עיר בצורה חומת

ב' מלחמות א' י"א ב' ובכ"מ. עכשיו כסר תבנה. - במקורות העבריים היתה המלחמה
 על יד געש ולא על יד תמנה. - ונשוב להם. במדרש ויסעו: ושלמו ליעקב את כל
 הצאן ששבו מהם שנים באחד. - ואבנה. כן גם ביובלים שם. במדר' ויסעו: ונטה יעקב
 לתמנה ויהודה לארבל. - בן עשרים. לפי יובלי (כ"ח ט"ו) נולד יהודה בשנת ב'
 אלפים קכ"ט והמלחמה הגדולה היתה (יובלי ליד א') בשנת קמ"ח. -

בת שוע. לפי ס' הישר פ' וישב היה שמה עלית. - ויך מי. כשנתחממתי מן היין
 (כך משער צ'ארלס במקום παρακαλέσας, שהוא לשון תנחומים, ואין לו ענין לכאן). -
 המלחמה בין יעקב ועשו מתוארת בספר היובלים ל"ז-ל"ח. במדרש ויסעו וביחוד
 בספר הישר. שרידים ע"ד המלחמה הזאת נשארו גם במדרשים אחרים (למשל ילקוט
 שמעוני א' קל"ב). - בארבעים שנה. לפי יובלי ל"ז פרצה המלחמה בשנת ב' אלפים
 קס"ב ואז היה יהודה רק בן ל"ג-ליד שנה. - ויך יעקב. לפי המסופר כאן וכן גם
 ביובלים הרג יעקב את עשו. לפי המקורות העבריים הרג את עשו חושים בן דן. ע' ת"י
 לברא' ג' י"ב: עשו לא הרשה לקבור את יעקב במערת המכפלה ועל זה הרגו חושים
 בן דן וקברו את שניהם במערת המכפלה. פרקי דר' אליעזר ל"ט: בא עליהם עשו מהר
 שעיר... ואמר שלי היא מערת המכפלה... חושים בן דן... שלף את חרבו והתין את
 ראשו... ואת גויתו שלחו... להר שעיר (כלו) רק ראשו נקבר אצל יצחק אביו). כן גם
 בספר הישר פ' ויחי. והשוה את ספור המעשה סוטה י"ג א'. - נחלה. במקור היווני:
 νεαρός=נבלה. במדר' ויסעו: והכה לעשו... ואז נחלה מן החץ נשאוהו בניו... והלך ומת

בְּרָזַל וְשַׁעֲרֵי נְחֹשֶׁת וְלֹא יִכְלְנוּ לִבָּא בְּתוֹכָהּ וְנָשָׂם עָלֶיהָ מִסְבִּיב
 ה וְנָצַר עָלֶיהָ: וְיִהְיֶה מִקֵּץ עֶשְׂרִים יוֹם וְהָמָּה לֹא סָתְחוּ וְהָיָה אֲנֹכִי
 מִבּוֹיָא לְעֵינֵיהֶם קָלָם וּבְנִשְׂאֵי אֶת־מִגְנֵי מִמַּעַל לְרֹאשֵׁי וְאֶעֱלֶה וְאֶנִּי
 ו תּוֹפֵשׂ אֶת־הָאֲבָנִים וְאֶהְרַג מֵהֶם אֶרְבָּעָה אֱלֹוֹסִים: וְדָאוּבָן וְגַד הָרְגִי
 ז שְׂשָׂה אֲחֵרִים: וְיִתְחַנְנוּ אֵלַיִן בְּדַבְרֵי שְׁלוֹם וְנִוְעֵץ עִם־אֲבִינוּ וְנָשָׂם
 ח אוֹתָם לְמָס: וְיִהְיוּ נוֹתְנִים לָנוּ חֲשָׁה חֲמֵשׁ מֵאוֹת כּוֹר וְשִׁמְן חֲמֵשׁ
 י מֵאוֹת אִיפָּה וְיִין חֲמֵשׁ מֵאוֹת מִדָּה עַד־הֶרְעֵב עַד־אֲשֶׁר יִרְדְּנוּ מִצְרָיִמָּה:
 י אַחֵר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לְקַח לּוֹ עַר בְּנֵי אֶת־תְּמָר מֵאַרְם נְהָרִים
 ב בַּת־אֲרָם לּוֹ לְאִשָּׁה: וְיִהְיֶה עַר רַע וַיִּצָּק לְתָמָר כִּי לֹא־הָיְתָה מֵאַרְץ
 ג כְּנָעַן וְיִמִּיתֶהוּ מֵלֶאֱדָר וְיִבְלִילָהּ הַשְּׁלִישִׁי: וְהוּא לֹא יִדְעָה בְּמִזְמַת
 ד אָמֹוּ כִּי לֹא חָסֵץ לְהוֹלִיד מִמֶּנָּה בָּנִים: וּבִימֵי הַמְּשֻׁתָּה וְאֶתְנַגְּהָ
 ה-ו לְאוֹנָן לְאִשָּׁה: וְגַם הוּא בְּרָעַתּוֹ לֹא יִדְעָה וַיַּעַשׂ אִתָּהּ שָׁגָה: וְיִהְיֶה
 ז כְּאֲשֶׁר יִבְרֵאתִי אוֹתוֹ וַיִּבֹּא אֵלֶיהָ וְשָׁחַת וַיְרַעוּ אֶרְצָה בְּמִצְנֹת אָמֹו
 י וַיָּמַת גַּם־הוּא בְּרָעַתּוֹ: וְאֶבְקֵשׁ לְתַתָּה גַּם לְשָׁלָה וְלֹא תִתְנֵנִי אָמֹו
 יא כִּי כָעֶשֶׂה עַל־תְּמָר אֲשֶׁר לֹא הָיְתָה מִבְּנוֹת כְּנָעַן כְּמוֹהָ:
 יב וְגַם־אֲנֹכִי יִרְעָתִי כִּי יִרְעָה מִשְׁפַּחַת הַכְּנַעֲנִים וַעֲצַת נְעוּרִים
 ב נִמְהָרָה עֲנָה אֶת־תְּבוּנָתִי: וּבְרֹאוֹתֵי אוֹתָהּ וְהִיא הַשְּׂקֵתִי יִין וְאִשָּׁת
 ג וְאֶקְחָהּ בְּלֹא עֲצַת אָבִי: וְהִיא כְּאֲשֶׁר הִלְבַּתִּי וּמִלְךָ וּמִתְקַח אִשָּׁה
 ד לְשָׁלָה מִבְּנוֹת כְּנָעַן: וְכְאֲשֶׁר נֹדַע לִי אֲשֶׁר עָשָׂתָה וְאֶקְלָלָהּ בְּמַר
 ה נִפְשִׁי: וּמָתָה גַּם־הִיא בְּרָעַתָּה יַחַד אֶת־בְּנֵיהָ:
 יב וְיִהְיֶה אַחֵר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְתָמָר בְּאֶלְמִנוּתָהּ וּבְשִׁמְעָהּ מִקֵּץ
 שְׁנָתַיִם כִּי הוֹלֵךְ אֲנֹכִי לְגֹז אֶת־צֹאֲנֵי וַתַּעַד בְּגִדֵי כְּלוּלוֹתֶיהָ וַתִּשָּׁב
 ג בְּעִיר עֵינִים לְפָנַי הַשָּׁעַר: כִּי כֵן חָק לְאֲמֹודִים אֲשֶׁר יוֹשִׁיבוּ אֶת־
 ג הַמֵּאֲרָפָה שְׂבָעָה יָמִים לְפָנַי הַשָּׁעַר לְהִנְוֹתָהּ: וְאֲנֹכִי בְּשִׁתּוֹתֵי יִין

שם. ובס' היובלים הרג יעקב את עשו. - בהר ש עיר. ניא מוסיף: וילך וימת
 באנוניום. בספר היובלים ל"ח ט': אדורם. קדמ' י"ג ט' א': אדורה. והיא העיר שלכדה
 יוחנן הורקנוס והכריח את יושביה למול. -
 י בת ארם. מסעים הכותב שתמר, בנגוד לאשת יהודה, ארמית היתה ולא כנענית.
 ו נכריה (השוה יובל' מ"א א': מבנות ארם). - ולא נתנתני אמו. משנאתה לבנות-ארם
 (כן גם ביובלים מ"א ז'). -
 יא ותמת גם היא. ע' ב"ר מ"ד: וירד יהודה-ירידה היא לו שנשא נכרית, ירידה
 היא לו שקבר את אשתו ובניו. -
 יב לה זנותה. השוה החק של ius primae noctis, וע' כתובות ג' ב': בתולה הנשאת... תבעל

ד לַשְׂכְּרָה לֹא הִכְרַתִּיהָ וְיִסְמְנִי יָסוּהָ וּמְרָאָה יָסִי עֲדוּיָהּ: וְאַט אֵלֶיהָ
ה וְאָמַר אֲבֹא-נָא אֵלֶיךָ וּתְאָמַר מִה־תִּתֶנּוּ לִי וְאֶתְנֶלְהָ אֶת-מִטְיָ וְאֶת-
ו שְׂתִילִי וְאֶת-נֶזֶר מַלְכוּתִי לְעַרְבוֹן וְכַאֲשֶׁר בָּאתִי אֵלֶיהָ וּתְהִיר: וּבַהֲדַרְעִי
ז אֶת-אֲשֶׁר עָשִׂיתִי וְאֶבְקֶשׁ לְהַרְגֶּהּ וְהִיא שְׁלָחָה אֵלַי חֲרָשׁ אֶת-
ח הָעַרְבוּנוֹת וּתְקַלְמִנִי: וּבִקְרָאִי לָהּ וְאֲשַׁמַּע גַּם-אֶת-דְּבָרֵי הַסּוּד אֲשֶׁר
ט דִּבַּרְתִּי בְּשִׁכְבִּי עִמָּה בְּשִׁכְרוֹנִי: וְלֹא יָבִלְתִּי לְהַמִּיתָהּ כִּי מֵאת יְיָ
י הָיְתָה זֹאת: וְאֲנִי אֶמְרָתִי אוֹלִי בַעֲצַת עֲרָמָה עֲשִׂתָהּ בְּקַחְתָּהּ אֶת-
יא הָעַרְבוֹן מִוְאִשָּׁה] אֶחְרַת: וְאֲנֹכִי לֹא קִרְבַּתִּי אֵלֶיהָ כְּלִימִי חַיִּי כִּי
יב עָשִׂיתִי אֶת-הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת בְּיִשְׂרָאֵל: וְגַם-אֲנֹשִׁי הָעִיר אָמְרוּ לֹא
יג הָיְתָה בְּשֶׁעַר קְדוּשָׁה כִּי מֵאֲרָץ אֶחְרַת בָּאָה וּתְשֹׁב בְּשֶׁעַר לִזְמַן
יד מְצָר: וְאֶחָשֵׁב כִּי לֹא-יָדַע אִישׁ כִּי בָאתִי אֵלֶיהָ: וְאֶחְרִיכֶן בָּאֲנִי
יז מְצָרִימָה אֶל-יוֹסֵף מִסְּנֵי הָרָעֵב: וְאֲנֹכִי אֲזוּ בְדֹשֵׁשׁ וְאֶרְבָּעִים שָׁנָה
יח וְשָׁלַשׁ וְשִׁבְעִים שָׁנָה נָרַתִּי בְּמִצְרַיִם:
יט וְעַתָּה בְּנֵי הַגִּנִּי מִצְוָה אֶתְכֶם שְׁמַעוּ אֶל-יְהוּדָה אֲבִיכֶם וְשִׁמְרוּ
כ אֶת-דְּבָרֵי לְעֲשׂוֹת בְּכָל-חֻקוֹת יְיָ וְלִשְׁמַע אֶל-מִצְוֹת אֱלֹהִים: וְלֹא
כא תִּלְכוּ אַחֲרֵי תַאֲוֹתֵיכֶם בְּשִׁרְיוֹת לֵב וְאֶל-תִּתְנָאוּ בְּמַעֲשֵׂיכֶם וּבְכַחַם
כב גְּעוּרֵיכֶם כִּי כָל-אֵלֶּה רַע בְּעֵינֵי יְיָ: כִּי גַם-אֲנֹכִי הִתְפַּאֲרַתִּי אֲשֶׁר
כג בְּמַלְחָמוֹת לֹא בִתְנִי מְרָאָה אִשָּׁה יִסְתַּתֵּאֲרָ וְאֶחְרַף אֶת-דְּרֹאבוֹן אָחִי
כד עַל-דְּבַר בְּלָהָה אֲשֶׁת אָבִי וְרוּחַ-הַקֹּנָאָה וְהַגְּנוּת עָרְכוּ לְנַגְדִי [מְלַחְמָה]
כה עַד-אֲשֶׁר שָׁכַבְתִּי עִם-בַּת-שׁוּעַ הַבְּנִיעִיט וְעִם-תְּמָר כְּלָתִי: כִּי אֶמְרָתִי
כו אֶל-חֹתְמִי אֲנַעַץ בְּאָבִי וְכֵן אֶקַּח אֶת-בִּתְּהָ [לְאִשָּׁה] וְהוּא לֹא חָסַף
כז וַיִּרְאֵנִי בְּדַבַּר בָּתוֹ הַמּוֹן וְהֵב לְבָלִי-חֶק כִּי מָלַךְ הַיָּהּ: וַיִּפְאֵר אוֹתָהּ
כח בְּזָהָב וּבַפְּנִינִים וַיַּצְוֶה לְהִשְׁקוֹתֵנִי מִן בַּחֲדַר הַנְּשִׂימִם וְהִיא יָסָה מְאֹד:
כט וְכִינִן הִפָּה אֶת-עֵינַי וְכִיחָשַׁק הִחֲשִׁיף אֶת-נַפְשִׁי: וְאֲנֹכִי חָשַׁקְתִּי בָּהּ

לספסר תחלה. חק זה רווח היה אצל העמים הקדמונים. ביחוד על יד בתי-המקדש באסיה הקטנה ובסוריה. - נזר מלכותו. מקביל אל חותם שבספור התורה. השוה גם ביר פיה: חותמך זו מלכות. המדיא שימני כחותם על לבך (שה"ש ח' ו'). כי אסיה היה כניהו בן יהויקים מלך יהודה חותם על יד ימיני (ירמ' כ"ב כ"ד). - חרש. השוה בבא מציעא ג"ט א': גוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פניו חברו ברבים. מנא לן. מתמר... - ארבעים ושש. לפי יובלים מ"ה א' היה רק בן מ"ג. -

יג-ה ואחרף. השוה סוטה ז' ב' ועוד: מי גרם [לראובן] שיודה, יהודה. - בחדר הנשים. במקור היווני: ἐν κάλλει γυναικῶν. לפי צ'ארלס קרא היווני במקור העברי בהדר (בה"א) במקום בחדר. -

ח ואשכב עמה ואעבר מצות יי ומצות אבי ואקחה לאשה : ויי
 שלם-לי בעצת נפשי הרעה פי לא נחת הנה לי בקבני :
 יד ועתה בני אל-תשתו יין לשכרה פי הוא יסיר את-הלב
 מאדרי האמת ועורר קנאה ומאנה ויטה את-העינים לנמצאיו
 ב מעתועים : פי היין במשרת לרוח האנות למלא תאנות-נקש פי גם-
 ג שניהם יעקשו את-תבונת האדם : פי אם-תשתה יין לשכרה הוא
 ירניו את-דוחק במחשבות נתעבות אשר תתענה לנות ויחמם
 ד את-גוף למאנה ואפה מעשה את-מעשה החטא ולא תבוש : פי
 ה דרך השכור בני פי אשר ישתה לשכרה לא יבוש מאיש : והנה
 גם-אנכי נתעיתי לבלתי הכלם מסני המון העיר פי לעיר-כל
 נטיתי אל-תמר ואחטא חטא גדול ואגל את-מקסה ערות בני :
 ו וכאשר שתיתי יין לא הודתי את-מצות אלהים ואקח אשה
 ז כנענית : ועל-כן תבונה רבה דרושה לאיש השומה יין ונה יהיה
 ח שקל-שתנת היין אשר ישתה איש כל-עוד יבוש : והנה פי יעבר
 את-הגבול הנה ורוח-תעוועים תתקף את-נקשו ותשים דברי נבלה
 בסיו והוא יקשע ולא יבוש ויחשב פי טוב הוא :
 טו ונאף פי יענש לא יחוש וכי יהיה לבו לא יכלם : פי אם-
 ב יהיה איש מלך וינאף תסור ממנו מלכותו פי עבד לאנות יהיה
 ג כאשר עניתי גם-אני : פי נמתי את-מטי הוא עו שקטי ואת-אזורי
 ד הוא גבורתי ואת-גורי אשר הוא תסארת מלכותי : ובהנממי על-
 ח אלה לא אכלתי קשר ויין עד-שת וקנתי וכל שמחה לא ראיתי :
 ח ומלאך אלהים הראני פי אם-מלך ואם-דל תמשלנה בו הנשים :
 י והן תקחנה מאת המלך את-תסארתו מאת הגבור את-גבורתו ומאת
 הדל גם את-משען דלותו האחרון :
 טז ועל-כן שמרו בני את-גבול היין פי אך בע רוחות רעות בו
 ב רוח התמדה רוח חשק-בשרים רוח הוללות רוח הבצע : אם-
 ג תשתו יין בשמחה היו שגויים ביראת יי פי אם-בשמחתכם תסור
 ג יראת יי ישאר השקרן ואתו תבא פריצות : ואם-תבקשו לחיות
 בבענה אל-תגעו קליל ביין למען לא תחטאו בדברי שחץ ומריבות
 ד ובשלילות-שוא ולא תעברו מצות יי ותמותו לא בעתכם : פי היין
 יגלה גם-סודות אלהים ואנשים כאשר גליתי גם-אנכי את-מצות
 אלהים וסודות יעלב אבי לבנענית אשר אמר לי אלהים לא תגלה :

זי ועתה אצנכם בני אל-תאכבו קסח ואל-תביטו אל-ימי הנשים
 כי גם-אנכי על-ידי הזהב וימי המראה נתעיתי אחריו בת-שוע הנקנענית:
 ג-ג כי ידעתי בעקב שני אלה יפל ורעכם בגנות: כי גם-אנשים נבונים
 מקני יעבירו על-דעתם וימעיטו את-מלכות יהודה אשר נתן לי יי
 ד עקב אשר שמעתי בקול אבי: כי אנכי לא-העצבתי את-אבי מימי כי
 ה אם-קל-אשר אמר אלי עשיתי: ויברכני יצחק אבי-למלך על-
 ו ישראל וגם-יעקב בברכי בן: וגם-אנכי ידעתי כי ממני תקום המלוכה:
 יח ב ואנכי ידעתי כי תעשו רעה באחרית הימים: ועל-כן השמר
 ג בני מן-הגנות ומאחבת-קסח ושמעו אל-יהודה אביכם: כי אלה
 יסירו מאחרי תורת אלהים ויעורו עצת הנפש וילמדו גאונה ולא
 ד יתנו לאיש לרחם על-קרובו: והם מנששו כל-תניקה יגזלו ויציקו
 ה להם בעני ועמל ונידו ממנו שנה ויאכלו את-בשרו: והוא את-
 ו קרבת אלהים יסר וברפת אלהים לא יזכר נביא כי-ידבר אליו
 ו לא ישמע ודברי תמימים יתעב: כי הוא לשני יצרים יעבד ולא
 יוכל לשמע בקול אלהים כי חקשיכו את-נפשו וכיום כבל'לה יתלך:
 יט בני אהבת הנקסח תוביל לעבודת אלילים כי בתעוטי הנקסח
 יקראו לאלילים אלים והוא יסעל אשר מי שיש'לו וקסחן קשנעון
 ב ינהג: בעקב הנקסח מתו לי בני ולולא שבתו נקנעתי ולולא תסלות
 ג יעקב אבי כי אז ערירי הלבתי למות: ואלהי אבותי חמל עלי
 ד כי עשיתי את-אלה ולא ידעתי: כי שר החטא עורני ואפשע באדם
 ה וקבשך אשר בחטאים נשחת: ואנכי הפרתי את-רפיוני בקשבי כי
 לא ינצחני איש:
 כ ואתם דעו לכם בני כי שתי רוחות תשמרנה על-האדם רוח
 ב האמת ורוח הקנב: והרוח התיכונה היא רוח תבונת השכל אשר
 ג תט לכל אשר תחפץ: ומפעלי שתיהן האמת והקנב מקוקים בלב
 ד האדם וי' יודע קל-אחד מהם: ואין זמן אשר בו יוכלו להסתר
 ה מעשי בני-איש כי בלבו מקוקים הם לפני יי: ורוח האמת תעיד
 בכל ותאשים את-כל והיתה באש שצנדה בלב החוטא ולא יוכל
 לשאת סגיו אל-שופטו:

יט ד ואפשע. לתשובתו של יהודה השונה יובלים מ'א כ"ה: ויכופר לו. כי שב
 מעונו... כי חטא מאד לאלהינו. -

כא ועתה בני הנני מצוה אתכם אהבו את-לוי למען תשארו ואל-
 ב תתנשאו עליו למען אשר לא-תשמדו: כי לי נתן אלהים את-
 ג המלוכה ולו את-הכהונה וישם את-המלוכה תחת הכהונה: לי נתן
 ד את-אשר על-הארץ ולו את-אשר בשמים: כי כאשר נבדו
 השמים מעל-הארץ פן נבדה קהנת אלהים ממלכות הארץ אם-
 ה לא תסור בהטאה מאחרי יי ומלכות הארץ תמשל-בה: כי
 מלאך יי אומר אלי בו בחר יי על-שגיו לקרבו אליו ולאכל
 משלחנו ולהקריב לשגיו בפורים ממשעמי בני ישראל ואתה תהיה
 ו מלך בגעקב: ותהיה ביניהם פנים כי כאשר בו יתרוצצו צדיק
 ורשע אלה אסירים ואלה עשירים בכה יהיה גם-כה כל-מין האדם
 אלה מסבנים יהיו ובשבי ונלכו ואלה עשירים חומסי הוחדרים:
 ז כי המלכים פתנינים יהיו ויבלעו בני-איש פדגים ובנים ובנות
 ח יקחו לעבדים ובתים ושרות ומקנה ורכוש יגלו: ובכשר רבים
 ישביעו עורבים ועגורים והמה ישלו בךעה ויתנאו בתאות-בצע:
 ט וקביאי השקר פסופות יהיו ויחדפו כל-אנשי צדק:
 כב ווי יביא עליהם ריבות איש באחיו ומלחמות תמיד תהינה
 ג בישראל: ובגרים יבא הקץ למלכותי עד-אשר תבוא תשועת
 ישראל עד-יושיע אלהי הצדק להשקיט בשלום יעקב וכל-הגוים
 ד והוא ישמר פח-מלכותי עד-עולם: כי שבועה נשבע יי לבלתי
 השמיד את-המלוכה מזרעי עד-עולם:
 כג ועתה בני נעצבתי מאד על-הפשעים ועל-הבשפים אשר
 תעשו נגד המלוכה כי תלכו אחרי המעוננים הידעונים ורוחות
 ד התהו: את-בנותיכם תעשו למחוללות ולקדשות ותתקרכו בקל-

כא-כג הפרקים כ"א-כ"ג מכוונים למריבות שהיו בין החשמונאים ובין מתנגדיהם. הסופר
 מהלל את בני לוי הכהנים. אבל מגנה באופן חריף את תאות הבצע ומריבותיהם התמידיות
 של בני לוי (החשמונאים). אפשר שהכוונה למריבות שבין הורקנוס ואריסטבולוס (מריבות
 איש באחיו ומלחמות תמיד כ"ב א'-ב') ששררו בשנות 40-70 לפני סה"נ. אם כך-
 הרי יש לקבוע את זמנו של הקטע הזה למאה הראשונה לפני סה"נ.

כא ז ובנים ובנות. הוה שיא ח' י"א-י"ז. -
 כב ג ריבות. ע' הקדמה לפרק זה. - לבלתי השמיד. הוה לא יסור שבט
 מיהודה (ברא' מ"ט י'). -
 כג ב למחוללות. הוה מזמורי שלמה ב' י"ג: וישימו את בני ירושלים לקלס.

ג תועבות הגוים: ועל־הדקרים האלה יביא יי עליכם רעב ודבר
 מות וחרב רודפת מצור־אויבים וחרפת־אויבים על־ליכם ומותו
 את־נשיכם יגזלו את־רכושכם יבזו מקדש יי [והנה] לשרפת אש
 ד ארצכם שממה ואתם [תהיו] בשבי בין הגוים: ומבניכם יעשו
 ה סריסים לנשיהם: עד־אשר תשובו אל־יי בלבב שלם ותשובו
 ותלכו בקל־מזותיו ויי ישקוף עליכם ברחמים ויוציא אתכם
 משבי הגוים:

כד ואחרי כל־אלה יקום לכם בוקב מי־עקב בשלום וקם איש
 מנרעו בשמש צדקה ויתהלך עם־בני אדם בתם ובצדק וכל־עולה
 ב לא תמצא בו: והשמים ישתחוו־לו לשפד עליו רוח ברכה והוא
 ג ישפד רוח חן עליכם: ואתם תהיו לו בנים באמת ותלכו בקקותיו:
 ד-ה ואז יזהיר שבט מלכותי ומגושכם יצא חסר: וממנו יצמח שבט
 מישור לגוים לשפט ולהושיע את־כל־אשר יקרא אל־אלהים:
 כה ואז יקומו אברהם יצחק ויעקב לסיים [אנכי ואחי ראשי
 שבטי ישׂראל נהנה הראשון לוי השני אנכי השלישי יוסף
 הרביעי בנמין החמישי שמעון הששי יששכר וקכה קלם על־
 ג סדרם: ויקרד יי את־לוי ומלאך הקנים [ברוך] אותי פחות הכבוד
 את־שמעון השמים את־ראובן הארץ את־יששכר הים את־יבולן

ז וזנות בתוכה... ותטמאנה בנות ירושלים... כי טמאו את עצמן. - ל שרפת אש. אפסר
 שנבואה זו מכוונת לשרפת ביהמ"ק בימי הסורים. ע' מק"א ד' ל"ח: ויראו את מקדשנו
 שומם והמזבח מחלל והשערים שרופים באש. - בש"ב. ג"כ מכוון לגלות הסורים (או
 הרומאים בימי פומפיאוס וקסיוס). ע' שם א' א' כ"ט-מ'. וכן מזמורי שלמה ב' ו'.
 ד קדמי יד י"א ב'. - סריסים. השוה מ"ב כ' י"ח: ומבניך... והיו סריסים בהיכל מלך
 בבל. לא ידוע אם למלכי בית־סיליקוס היו סריסים. -

כד פרק כ"ד הוא שיר תהלה על המשיח שעתידי לקום לישראל. השוה את השיר
 שבסוף צוואת לוי. המלים קם איש מזרעו הם לפי דעת רוב החוקרים (צ'ארלס בהוצאתו)
 אינטרפולציה הואיל ולפי הרעיון העיקרי של הספר עתיד המשיח להיות מזרע
 לוי. אם נקיים ששיר התהלה מכוון ליוחנן הורקנוס אז עלינו לקיים שהפסוקים ד'-ה'
 נשתרבו לכאן ממקום אחר. או שהם תוספת מאוחרת. כל הפרק הזה וגם פרק המשיח
 בצוואת לוי מושפעים בכלל משיר התהלה לישראל שבכמדבר כ"ד. - ויתהלך עם
 בני אדם. לשון זה חסוד בעיני מאד כאינטרפולציה נוצרית. - רוח ברכה. כאן יש
 ב תוספת נוצרית: מאד קדוש. - ותלכו בחקותיו. גם כאן יש תוספת נוצרית: הראשונות
 והאחרונות הוא חסר אל עליון והוא המעין הנותן חיים לכל בשר. ובמלים הראשונות
 ה והאחרונות נתכוון ודאי לאיבנגיליון. - שבט מישור. השוה תהלי מ"ה ז': שבט
 מישור שבט מלכותך. -

הַהָרִים אֶת-יוֹסֵף הָאֵהָל אֶת-בְּנֵימִן הַמְאָרוֹת אֶת-דָּן עַדן אֶת-
 ג' נַסְתָּלִי הַשָּׁמֶשׁ אֶת-נֶדַר וְהִנֵּרַם אֶת-אֲשֶׁר: וְאַתֶּם תִּהְיוּ עִם לְוִי וְשָׂשָׁה
 אַחַת וְלֹא יִהְיֶה שָׁם רוּחַ-תַּעֲתוּעִים מִבְּלִיַעַל כִּי הוּא לֹאֵשׁ יוֹסֵל
 ד עַד-עוֹלָם: וְכָל אֲשֶׁר בְּגִזּוֹן מִתּוֹ בְּשִׁמְחָה יִקוּמוּ: וְהַמְתִּים לִמְעַן יִי
 ה לַחַיִּים יִקְיָצוּ: וַיִּצְאוּ יַעֲקֹב בְּשִׁמְחָה יְרוּצוּ וְיִשְׂרָאֵל יַעֲיֹסוּ
 בְּגִילָה וְכָל-הָעַמִּים יִכְבְּדוּ אֶת-יְיָ לְעוֹלָמִים:
 כו וְעַל-כֵּן בְּנֵי שִׁמְרוּ כְּלִיתֹרֶת יְיָ כִּי הִיא תִקְנֶה לְכָל אֲשֶׁר
 ב יִחְזִיקוּ בְּדַרְכָּיו: וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם [וַיהוּדָה] הִנֵּה אֲנִכִי מֵת הַיּוֹם בְּיָד
 ג מֵאָה וְעֶשְׂרִי וּשְׁמוֹנֶה שָׁנִים: וְאֶל-תִּקְבְּרוּנִי בְּבִגְדֵי-יָקָר וְאֶל-תִּקְרְעוּ
 ד אֶת-בְּשִׁמִּי כִּי כֵן יַעֲשׂוּ הַמַּלְכִּים וְהַעֲלוּנִי חֲבֹרֹנָה אִתְּכֶם: וַיִּשְׁכַּב
 יְהוּדָה עִם-אֲבוֹתָיו אַחֲרֵי דְבָרוֹ אֶת-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיַּעֲשׂוּ בְּנָיו כְּכָל
 אֲשֶׁר צִוָּה אוֹתָם וַיִּקְבְּרוּ אוֹתוֹ עִם-אֲבוֹתָיו בְּחֲבֹרֹן:

צוואת יששכר הכן הסמישי ליעקב וללאה

א הַעֲמַקֵּת דְּבָרֵי יִשְׁשַׁכָּר וַיִּקְרָא אֶל-בְּנָיו וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם שָׁמְעוּ בְנֵי
 ב אֱלֹהֵי-יִשְׁשַׁכָּר אֲבִיכֶם וְהִאֲזִינוּ לְדְבָרֵי אֱהוֹב יְיָ: אֲנִכִי נוֹלַדְתִּי בֶן סְמִיּוֹשִׁי
 ג לַיעֲקֹב בְּשִׁכְרֵי הַדּוֹדָאִים: כִּי רְאוּבֵן אָחִי הֵבִיא דוֹדָאִים מִן-הַשָּׂדֶה
 ד-ה וַתִּסְקְשֶׁהוּ רְחֵל וַתִּקְחֶם: וַיִּבֶךְ רְאוּבֵן וַמֵּצֵא לָאָה אָמֹן לְקוּלוֹ: וְאֵלֶּה
 הָיוּ תַפְסוּחִים אֲשֶׁר רִיחָם מֵתוֹק הַצּוּמְחִים מִמַּעַל לְאַפִּיקֵי הַמַּיִם בְּאַרְצָה
 ו אַרְצָם: וַתֹּאמֶר רְחֵל לֹא אֶתְּנֶלְךָ אֶת-אֵלֶּה וְהָיוּ לִי תַחַת בְּנִים כִּי

כ ה' ש ב ט י. במקור ἀσῆπτρον. - שפה אחת. לשון הקדש. על ערכה של לשון
 הקדש ע' ביר י"ח: כשם שנתנה תורה בלהי"ק, כך נברא העולם בלהי"ק. והשוה יובלים
 ג' כ"ט: כל הבהמות החיות והעופות דברו שפה אחת. וכן ת"י לברא' י"א א': בלישן
 קודשא הוו ממליין דאתברי ביה עלמא. ע' שבת י"ב ב' על מלאכי השרת שאינן
 ד מכירין בלשון ארמי. לעומת זה מוצאים אנו דעה שאדם הראשון בלשון ארמי סיפר
 (סנהד' ל"ח ב'). - בסוף פסוק ד' יש תוספת נוצרית: ואביונים למען ה' יעשרו (השוה
 מתאי ה' ו'). -

מאה ועשר ושמונה. לפי ס' הישר קכ"ט שנה. לפי תדשא קי"ט. -

א יששכר מתואר בצוואות השבטים כאיש תם עובד אדמה, כמו שנאמר בברכת
 יעקב ברא' מ"ט י"ד: יששכר חמור גרם רובץ בין המשפתים... ויש שכמו לסבול ויהי
 למס עובד. וע' תרגום הע': αὐτὸς ἐγενήθη ἀνὴρ γεωργός. לפי המסורה המאוחרת בני
 יששכר הם לומדי תורה. ע"פ דה"א י"ב ל"ב: ומבני יששכר יודעי בינה לעתים...
 ב (וע' ביר ע"ב). - דודאים. ע' ביר ע"ב על מחלוקת חכמים במהות הדודאים. -

ז שגאני :: ולא ילדתי בנים לי-עקב: ושנים היו התפוחים ותאמר
 ללא אל-רחל והי-לך אשר לקחת את-בעלי ולקחת גם-את-אלה
 ח ממני: ותאמר לה רחל והי לך יעקב הלילה הזה תחת הודאי
 ט בנה: ותאמר לה ללא לי הוא יעקב כי אנכי אשת נעוריו:
 י ותאמר רחל אל-תתנאי ואל-תתפארי כי אותי ארש לו בראשונה
 יא ולמעני עבד את-אבינו ארבע עשרה שנה: ואנכי מה-אעשה-לך
 כי רבה הערמה ומומת בני-איש וערמה תהלך עלי-אדמות כי
 יב לולא זאת לא ראית את-פני יעקב: כי לא אשתו את ובערמה
 יג הקאת לו: ואותי רבה אבי ונגרשני בלילה ההוא ולא נתן את-
 יד יעקב לראותני כי לו הייתי שם לא קרהו בזאת: ואולם בהודאים
 טו האלה אשפיר לך ללילה אחר את-יעקב: ונדע יעקב את-לאה
 ומהר ומלך אותי ועל-השקר הזה נקרא שמי יששכר:
 ב ונרא אז מלאך :: אל-יעקב ויאמר שני בנים תלך רחל כי
 ב בתלה במשכב בעלה ותבחר הנזר: ולולא לאה אמי מקרה במשכבו
 את-שני התפוחים כי עמה שמונה ילדה ועל-כן ילדה היא ששה
 ג ורחל ילדה את-השנים כי למען הודואים השקוף עליה :: כי
 נדע אשר למען ולדת בנים בקשה לחיות עם-יעקב ולא למען
 ד-ה (מלא) תאונתה: וממחרת היום נתנה שנית את-יעקב: ובגלל הודואים
 ו הים שמע :: את-רחל: כי גם-כאשר קבלתם לא אכלה אותם
 ומקרב אותם בבית :: ותביאם אל-הכהן אשר הנה בנים הים:
 ג ויהי כאשר הייתי לאיש ואתהלך בישר לקבי ואהי עיבד
 אדמת אבי (ואדמת) אחי ואאסף את-תבואות אדמתם בעתן:
 ג-ג ויברכני אבי כראותו כי בתם-לקבי אתהלך לשני: ואנכי לא-
 ד הייתי נמחר במעשי ולא קנאתי ולא רעה עיני בקרובי: לא הלבתי
 ה רכיל באיש ולא הרשעתי חני אדם כי בתמת עיני הלבתי: כך
 שלשים וחמש הייתי כאשר לקחתי אשה כי עמלי אכל את-כחי
 ולא חשבתי על-חשק נשים כי ענה ונגע הייתי ומפל עלי תרדמה:
 ו וישמח אבי תמיד על-תם-לקבי כי כל-בכור הקרבותי בנדר-הכהן

ר מה. השוה ספור המעשה בביר ע', ודומה לו בס' הישר פ' ויצא. -
 ב כי בח לה. בביר ע"ב דורשים את מעשה רחל לגנאי: לפי שזוללה בצדיק אינה
 ג נכנסת עמו לקבורה. - למ ען לדת. ע' ביר ע"ב בנוגע ללאה. שלא היתה כוונתה
 אלא לשם שמים. להעמיד שבטים. -

צוואות השבטים

ז לוי וכן גם-לקביו: ונגב יי את-טובו בְּיָדֵי עֲשֶׂרֶת אֲלֹפִי מוֹנִים וְיָרַע
 ח גַּם-יִשְׁקַב אָבִי כִּי יי עֲזָרְנִי בְּתַמִּי: כִּי לְדָלִים וְלֹאֲשֶׁר בַּצָּרָה נָתַתִּי
 מִטּוֹב הָאֲדָמָה בְּתַם-לִקְבִי:

ד וְעַתָּה בְּנֵי שְׁמֵעוּ אֵלַי וְהִתְהַלְכוּ בְּתַם-לִבְבְּכֶם כִּי בּוֹ רָאִיתִי
 ב אֶת-קְלָרְצוֹן יי: אִישׁ תָּם לֹא-יִשְׁאַף הוּן מֵאֲבִלֵי-תְאֵנָה שׁוֹנִים לֹא
 ג נִחְמַד בְּגֵד מִסְלָצוֹת לֹא יִרְצֶה: יָמִים רַבִּים לֹא-יִקְנֶה לְחַיִּוֹת וְהוּא
 ד רַק לְרָצוֹן יי יִסְכֶּה: וְעַל-כֵּן כָּל-רוּחוֹת תַּעֲתוּעִים לֹא יִמְשָׁלוּ-בּוֹ
 ה כִּי לֹא-יוֹאִיל הַבַּט אֶל-יֹסֵף הַנָּשִׁים לִמְעַן אֲשֶׁר לֹא-יִחַלֵּל גִּשְׁשׁוֹ
 ו בְּתַהֲפֻיכוֹת [רַע]: אִין קִנְיָה בַּעֲצוֹתָיו וְהַכְעֵשׁ לֹא יַעֲצִיב אֶת-נַפְשׁוֹ
 ו לֹא יִשְׁנֶה אֶת-רוּחוֹ בְּתַאֲנָה נְקֻבָּה: וְהוּא בְּתַמַּת-נַפְשׁוֹ יִתְהַלֵּךְ וְכָל-
 דָּבָר בִּישָׁר לִקְבוֹ יִרְאֶה וְיַעֲצֵם עֵינָיו מִרְאוֹת רַע בְּחַסְאֵי הָעוֹלָם
 לְכָל-יִרְאֶה בְּהִסָּר אִישׁ אֶת-מִצְוֹת יי:

ה וְעַל-כֵּן שְׁמְרוּ בְּנִים אֶת-תּוֹרַת אֱלֹהִים וְקִנּוּ תָם וּבִישָׁר
 ב תִּתְהַלְכוּ וְאֶל-תִּהְיוּ קַל־דַּעַת בְּמִצְוֹת יי וּבְמַעֲשֵׂי קְרוֹבִיכֶם: וְאֶהְיֶה
 ג אִתְּ-יי וְאִישׁ אֶת-קְרוֹבוֹ וְעַל-דָּל וְעַל-חֹלֶה תִּחַמְלוּ: שִׁימוּ מַעֲנִיכֶם
 לְעֹבֵד אֶת-הָאֲדָמָה וְעַמְלוֹ בְּמַסְעֵלִיכֶם בְּכָל-עֲבוֹדַת הַשָּׂדֶה וְהִבִּיאוּ
 ד מִנְחָה בַתּוֹדָה לוי: כִּי בְּרֵאשִׁית בְּבוּרֵי סְרֵי הָאֲדָמָה יִבְרַךְ אֶתְכֶם
 ה יי כַּאֲשֶׁר בִּרְךָ אֶת-כָּל-הַקְּרוֹשִׁים לְמַן-הַקֵּל וְעַד-עַתָּה: כִּי לֹא-יִגְמַן
 לָכֶם סֵלֶק אַחַר מַלְכֵד מִשְׁמַנִּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר סָרְיָה בְּעַמַּל תּוֹצִיאוּ:
 ו כִּי גַם-יִשְׁקַב אָבִי בְּבָרְכֵנִי בְּבָרְכוֹת הָאֲדָמָה וּבְרֵאשִׁית תְּבוּאוֹתֶיהָ:
 ז-ה וַיִּכְבֵּד יי אֶת-לְוִי וְאֶת-יְהוּדָה גַּם-בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: וַיִּתֵּן יי לָהֶם
 ט מוֹרֶשֶׁת נְחֻלָּה וַיִּתֵּן לְלוֹי אֶת-הַבְּקָרָה וְלִיהוּדָה אֶת-הַמְּלוּכָה: וְעַל-
 כֵּן שְׁמֵעוּ אֱלֹהִים וְהִתְהַלְכוּ בְּתַמַּת אֲבִיכֶם:

ו וְדַעוּ לָכֶם בְּנֵי כִּי בְּאֶחָרִית הַיָּמִים יַעֲזְבוּ בְּנִיכֶם אֶת-תְּמַתָּם
 ב וַיִּדְבְּקוּ בְּאַהֲבַת-בְּצַע לֹא-מִרַע שְׂבָעָה וַיַּעֲזְבוּ צָדֵק וַיִּקְרְבוּ לְמוֹזָה
 ג וַיִּזְנִיחוּ אֶת-מִצְוֹת יי וַיִּדְבְּקוּ בְּכָל-עַל: וְהָמָּה יַעֲזְבוּ אֶת-עֲבוֹדַת
 הָאֲדָמָה וַיִּתְּרוּ אַחֲרֵי עֲצוֹמֵיהֶם הַרְעוֹת וַיַּפְּצוּ בֵּין הַגּוֹיִם וְהָיוּ עֹבְדִים
 ג לְאוֹיְבֵיהֶם: וְאַתֶּם הַיְּהוּדִים כִּזְאת לְבְּנֵיכֶם לִמְעַן אֲשֶׁר אִם-יִחַסְּמוּ יָשׁוּבוּ
 ד מִהֲרָה אֶל-יי: כִּי הוּא רַחוּם וַיִּנְאֵלֵם לְהַשְׁבִּיבֵם אֶל-אֲדָמְתֶם:

ה ה בנ"א יש כאן תוספת: ולגד נתן לפזר את הגדודים שיבואו על ישראל. ובדאי נשתרבו לכאן ממקום אחר. -

ז בן-שתיים ועשרים ומאה שנה אלכי היום ולא נדעתי כי קל-
 חטא: ומלבד אשתי לא נדעתי אחרת ולא וניתי בנשאי את-עיני:
 ג-ד זין לא שתייתי ואמע וכל-חמד אשר לרעי לא חמדתי: ערמה לא
 ה שקנה בלבי וקזב לא עבר על-דל-שפתי: איש פי הנה בצרה
 ואנח אתו ולדל פרסתי מלחמי חסד עשיתי כל-ימי אמת שמרתי:
 ו-ז את-י אהבתי בכל-בחי וכן אהבתי כל-איש יותר מקני: וקבה עשו
 גס-אתם קני וכל-רוח בליעל ינום מקם וכל-מעשה אנשים רעים
 לא ימשל קכם ותדו בקל-חית השדה כי אתכם יהי אלחי השמים
 ח והארץ כי תתהלכו עם-בני-איש בתם-ללב: ויצו את-בניו אחרי
 אשר דבר להם העלויי הברונה ושמה תקברוני במערה עם-אבותי:
 ט ויששם את-רגליו וימת בשובה טובה קריא בכל-אבריו ולא גם
 פחו וישן שנת-עולמים:

צוואת זבולון הבן הששי ליעקב וללאה

א העמקת דברי זבולון אשר צנה את-בניו לפני מותו בשנת
 ב מאה וארבע-עשרה לחייו שנתים אחרי מות יוסף: ויאמר אליהם
 ג שמעו אלי בני זבולון והקשיבו לאמרי אביכם: אני זבולון וקד טוב
 ד וקרני ואלהים לאבותי כי בעת הולדי ונעצם אבי מאד בצאן
 ה ובקקר בעת הנה חלקו במקלות הפצלות: לא נדעתי כראשון
 ו אשר מלבד במקשובתי: ולא אומר אשר אפשע מלבד הפשע
 אשר מעלתי ביוסף כי נדברתי עם-אחי לבלתי הגיד לאבי את
 ו אשר נעשה: ואברה במקטרים ימים רבים על-יוסף כי נראתי מקני

ז בן-שתיים ועשרים ומאה. המספר מתאים למה שנמסר במדרש תדשא ובסי
 הישר. - כל חטא. בניא תוספת: עד יום מותי (השנה יובלי, כיא כיב: ולחטא חטא עד
 ב-ה מנת לפני אל עליון). - בנשאי. =μετεωρισμῶ οφθαλμῶν=בנשיאת עין. - כי היה.
 השוה בן סירא ז' ליד: אל תמנע עצמך מאיש בוכה ועם האבלים התאבל (ושם כיב י"א). -

א מאה וארבע עשרה. ניא וחמשים, עשרים וארבע. - במדרש תדשא חסר זבולון.
 ונמצא ברבינו בחיי לפי שמות: זבולון נולד ז' בתשרי ומת בן קייד. לפי סדר עולם
 בן קייד (ועי' ילינק לסי' תדשא ח' 2). - שנתים. לפי יובלי, נולדו זבולון ויוסף
 בשנה אחת: ב' אלפים קליד. יוסף מת בן קיי בשנת רמ"ד. אם זבולון מת שנתים אחרי
 ב-ה יוסף היה אז רק בן קייב ולא קייד. - מקלות הפצלות. עי' ברא' ל' ל"ז. - נדברתי.
 במקור: =ἐβεβαίωσα=החזקתי=קיימתי (את דברי). -

צוואות השבטים

ז אחי כי נדברו קלם להרג את אשר יגדה הסוד: וכאשר בקשו
 להמיתו ואכה ואצעק אליהם לבל-יפשו את-הששע הזה:
 ב כי הלוד הקכו שמעון דן וגד לקראת יוסף להמיתו והוא
 קכה ויאמר אליהם חוסו עלי אחי ורחמו על-לב יעקב אבינו:
 ג-ב אל-תשאנו את-ידיכם עלי לשפך דם נקי כי לא הטאתי לקם: ואם
 גם הטאתי ענש מענשוני אחי ונדכם אל-תהי ברצח אחיכם למען
 ד יעקב אבינו: וכאשר דבר יוסף את-הדברים האלה ובה ולא
 נשאתי את-אנקותיו ואחל לבבות ולשפך קבדי וכל-קירות קרבי
 ה סמךמרו: ובה יוסף ולקבי המה וכל-יצודי נוי דעדו ולא נכלתי
 ו עמד: וכאשר ראה יוסף כי בביתי עמו ואת-אלה ההולכים להמיתו
 ז ונדץ מאחרי ויתחנן אליהם: ובין כה גבה קם ראובן ויאמר אל-נא
 אחי אל-נהרגהו נשליכהו באחד הבורות הריקים האלה אשר חפרו
 ח אבותינו ולא קצאו מים: כי עצר יי קעד המים ממלא אותם למען
 ט יהנה מפלט ליוסף: ויעשו-כן עד-אשר מקרהו לישמעאלים:
 ג וברכש שקרו לא הנה לי חלק בני: כי אם שמעון ודן וגד
 ב ודניהם ויגחו את-מחירו ויקנו געלים להם ולנשיהם ולבניהם ויאמרו
 ג לא נאכלהו כי מחיר אחינו הוא: כי אם-רמוס נרמסנו יען אשר
 ד אמר למלך עלינו ונראה מה-יהיו סלומותיו: כי על-כן כתוב בספר
 ה סנוך כל-אשר לא יחפץ להקים גרע לאחיו ותלצו את-געלו ונדקו
 ה בקניו: ואחי יוסף לא תצו בחני אחיהם ויי חלץ להם געלם
 ו אשר געלו בקני יוסף אחיהם: כי כאשר ירדו מצרימה ויחלצו
 להם גערי יוסף את-געליהם לסני השער וקה השתחוו לסני יוסף
 ז בחק למלך סרעה: והמה לא רק השתחוו לסניו כי גם-נדקו
 ח עליהם אחרי אשר גסלו אפים לסניו ויבלמו לסני המצרים: כי
 שמעו המצרים את-הדעה אשר עשו ליוסף:
 ד ויהי כאשר השליכו אותו אל-הבור וישבו אחי לאכל: ואנכי
 ב לא אכלתי מאומה שני ימים ושני לילות כי רחמתי על-יוסף:
 ג ויהודה לא אכל עמיהם וישמר על-הבור כי ירא סן יבאו שמעון

ג ב ויקנו געלים. עי עמוס ב' ו'. על דרך תי ברא' לזי כ"ח: וחבינו ית יוסף לערבאי
 בעשרין מעין דכסף וזבנו מנהון סנדלין. ופרקי ר' אליעזר ליח: כל אחד ואחד נטל
 שני כספים לקנות מעלים ברגליהם. והוא בניגוד למסופר כאן שרק שמעון ודן וגד עשו
 זאת. - בספר חנוך. ניא: בספר משה. והוא טעות. -

וְאֶבְיָנִים הַיֹּשֵׁב וְאֶתְנֵם לְכָל אִישׁ אִישׁ לְפִי אָרְבוּ וְאֵהוּ כּוֹאֵב עִמָּהֶם
וּמְרַחֵם עֲלֵיהֶם: וְעַל-כֵּן מִלֵּאנִי יי דְּגִים לָרֹב בְּצִאֲתִי לְצוּר צִיד:
כִּי כָל-אֲשֶׁר יִחַלֵּק עִם-רֵעֵהוּ הַרְבֵּה מוֹגִים יִקְבַּל מֵאֵת יי: וְחִמַּשׁ
שָׁנִים שְׁלִיתִי דְגִים וְאֶמֶן מֵהֶם לְכָל-אֲשֶׁר רָאִיתִי וְאֶמְצִיא דְגִים לְכָל-
ח בֵּית אָבִי: בְּקוֹץ דְּגָתִי דְגִים וּבְחִרְף רְעִיתִי יִמַּד אֶת-אֶחָיו:
ז וְעַתָּה אֹדִיעַ אֶתְכֶם אֵת אֲשֶׁר עָשִׂיתִי: רָאִיתִי אִישׁ בְּצִרְהָ
ב עָרִם בְּקִרְהָ וַיִּקְמְרוּ רַמְמֵי עָלָיו וְאֶגְנֹב בְּגֹד מִבֵּית אָבִי וְאֶתְנַהֵוּ בְּסִתְרֵי
ג לְאֶבְיוֹן: וְגַם-אַתֶּם כִּנִּי מִכָּל-אֲשֶׁר יִחַקְכֶם אֱלֹהִים בְּלִי הַקְּבִל חֲנוּ
ד בְּרַמְמִים אֶת-כָּל וְאֶל-תִּתְמַהֲקֵהוּ וְתִנּוּ לְכָל-אִישׁ בְּלֹב טוֹב: וְכִי לֹא
ה יִהְיֶה לְכֶם אֵת אֲשֶׁר תִּתְנּוּ לְאִישׁ מִחֲסוֹר יִהְיֶה מְעִיקְכֶם עָלָיו
בְּרַמְמִים: וְדַעְתִּי כִּי כֹאֲשֶׁר לֹא בָצָאָה יְדֵי לְמַת לְאִישׁ מִחֲסוֹר
ח וְאַלְדָּךְ אֹתוֹ שְׂבָעָה רִיסִים וְאֶבְיָךְ אֹתוֹ יִמַּד וַיִּקְרָבִי נִקְמְרוּ עָלָיו בְּרַמְמִים:
ב וְעַל-כֵּן כִּנִּי וַיִּקְמְרוּ-נָא רַמְמִיכֶם עַל-כָּל-אִישׁ בְּמַנְיָה לְמַעַן
ג יִחַקְכֶם יי וַיִּרְחַם עֲלֵיכֶם: כִּי בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים יִשְׁלַח אֱלֹהִים אֶת-
רַמְמָיו עַל-פְּנֵי הָאָרֶץ וּבִמְקוֹם אֲשֶׁר יִמְצָא לֵב רַחוּם שָׁמָּה יִשְׁכֵּן:
ג-ד כִּי כֹאֲשֶׁר יִרְחַם אִישׁ עַל-רֵעֵהוּ בֶן יִרְחַם יי אוֹתוֹ: וַיְהִי כֹאֲשֶׁר
ה בָּאנוּ מִצְרָיִמָה לֹא שָׁמַר לָנוּ יוֹסֵף עֲבָדְתוֹ: וְגַם-אַתֶּם כִּנִּי תִלְכוּ
ו בְּדַרְכּוֹ זֹאת וְתִתְקַבְּלוּ אִישׁ אֶת-רֵעֵהוּ וְאֶל-תִּתְקַרְשׁוּ רַע אִישׁ עַל-
ז אָחָיו: כִּי הוּא אֶסְנֶה וְיִשְׁבֵר וּבֵין קְרוֹבִים יִסְרִיד וַיִּרְגִּיו נֶפֶשׁ וְכָל-
ח רְכוּשׁ יִתְרִיב:

ט וְאַתֶּם דַּרְשׁוּ הַיֹּשֵׁב בַּיָּמִים וְדַעוּ לְכֶם אִם-יִשְׁטָפוּ לְעֵבֶר אֶחָד
ב יִגְרַסוּ אֶתְכֶם אֶבְיָנִים עֲצִים וְאֶדְמָה וְכָל-דָּבָר אֲחֵר: וְאִם-לְהַרְבֵּה וְרַמְמִים
ג יִחַלְקוּ וּבְלָעָה אוֹתְכֶם הָאֶדְמָה וְנִקְמְסוּ: וְגַם-אַתֶּם אִם-תִּתְקַרְדּוּ יְהִי לְכֶם
ד כֵּן: וְעַל-כֵּן אֶל-תִּתְקַרְדּוּ לְשֵׁנֵי רְאִשִׁים כִּי כָל-אֲשֶׁר עָשָׂה יי רֹאשׁ

ז ה רִיסִים. במקור σταδίου. הסטדיון הוא 600 רגל יווני או 625 רגל רומי. -
כ א ש ר י ר ח מ. ה שוה מאמרו של רבן גמליאל: כל המרחם על הבריות מרחמים
ח עליו משמים (שבת קנ"א ב'). בתוספתא בבא קמא פ"ט נמסר המאמר בשינוי נוסחא: כל
זמן שאתה רחמן הרחמן מרחם עליך. ר"ג זה הוא ר"ג דיבנה (שכן בתוס' בי"ק מוסר
משמו את המימרא רבי יהודה). ולא ר"ג ברבי (ע' דור דור ודורשיו ב', עמ' ס"ו הערה ב'). -
ט גם פרק ט' מכוון למלחמת האחים ששררה ביהודה בימי הורקנוס ב' ואריסטובולוס
ב ב'. - ונמסו. במקור και γίνονται εὐκαταφρόνητα. לפי צ'ארלס נתחלף כאן ימאסו
בימסו. ה שוה ש"א ס"ו ט': כל המלאכה נמבזה ונמסו. אולם בתהלי ג"ח ח' יש ימאסו
ד (ימאסו כמו מיס') במובן ימסו. - ל ש נ י ר א ש י מ. הורקנוס ואריסטובולוס=שני מלכים

אחד לו ושמי כתפנים שמי גרים ושמי רגלים ושאר האברים: ה
 ואנכי גרעתי על-שמי כתבי אבותי כי תתקדו בישראל ומלכו אחרי ו
 שני מלכים ומעשו כל-תועבה: ואויביכם יוליכו אתכם בשבי ותחיו ז
 ברעה בין הגוים ברב חלי ונגזן: ואחרי הדברים האלה תזכרו ח
 את-י ונתשובו והוא ישיב אתכם כי חנון ורחום הוא לא יפקד ט
 עון על-בני-איש כי קשר הקה ורחות התהו נתעום במעשיהם: י
 והנה אחרי-כן יאיר יי לקם אור צדקה ומרפא ורחמים בקנפו יא
 והוא לבדו יגאל את-כל-שבי בני האדם מבלי-על וכל-רוח תהו יב
 יהיה למרמם וישיב את-כל-העמים לקנא למענו ויהמקום אשר יג
 בו יבחר יי ירושלים שמו ויקרא: ועוד תבעיטהו ברב מעלליכם יד
 והוא ישליך אתכם מעל פניו עד-קץ העתים: טו
 ועתה בני אל-תעצבו כי מת אנכי ואל-יפל ולבבכם כי טז
 אאסוף: כי עוד אקים בתוכם כמושל בין בניו ואגיל בתוך יז
 שבטי אשר ישמרו את-תורת יי ואת מצות וכלון אביהם: ועל- יח
 הרשעים יבוא יי אש עולמים ותאכל אותם לדורי דורות: ועתה יט
 הנני הולך למנוחתי באשר עשו גם-אבותי: ואתם תיראו את-י כ
 אלהיכם בכל-מאדכם כל-הימים אשר אתם חיים: ויהי ככלותו כא
 לדבר וישכב בשיבה טובה וישימו אותו בניו בארון-עץ: ואחרי- כב
 כן העלהו ויקברהו בקברו עם-אבותיו:

צוואת דן הכן השביעי לנעקב ו[בן-]בלהה

העמקת דברי דן אשר דבר אל-בניו באחרית ימיו בשנת א
 חמש ועשרים ומאה לחייו: ויקרא אל נפשות ביתו ויאמר שמעו ב
 בני דן את-דברי והקשיבו לאמרי אביכם: אני נוכחתי בלבי ג
 בכל-חיי כי האמת והצדק טובים הם וימצאו-חן בעיני אלהים

שבפסוק ה' - ותשובו. במקור: ἐπιστρέψετε. ג' א: μετανοήσετε=תתחרטו. והלשון ז
 העברי משתמע לתרי אפי' - כי בשר. השהו ברא' ו' ג' בשגם הוא בשר. צוואת ח
 יהודה י"ט ז': ואפשע כאדם וכבשר אשר בחטאים נשחת. - לקנא למענו. כאן יש ט
 תוספת נוצרית: ותראו את אלהים בדמות אדם. - י
 בשיבה טובה. במקור: ἐν ὑπνώ καλῶ=בשנה טובה. בטעותו של המתרגם יא
 היווני. השהו צוואת יששכר ז' ט'. צוואת דן ז' א' ועוד. -

חמש ועשרים ומאה. וכן במדרש תדשא. בס' הישר קכ"ד. - ויעירגני.

ד וְרַעִים הַשֹּׁקֵר וְהַקֶּעַם כִּי הֵם יִלְמְדוּ כָל־רָע לְבְנֵי הָאָדָם׃ הַגִּדְתִּי
ה לָכֶם הַיּוֹם כִּנְיִי כִּי בִלְבָבִי חָרַצְתִּי לְהָמִית אֶת־יוֹסֵף אִישׁ הַטּוֹב
וְהַקָּמֵת׃ וְאַנְכִי שָׁמַחְתִּי עַל־מִכְרֹתוֹ כִּי אָבִינוּ אָהַב אוֹתוֹ מִקָּלְנוּ׃
ו כִּי רוּחַ הַקְּנָאָה וְהַנְּאֻנָּה דָבְרָה אֵלַי לֵאמֹר גַּם־אַתָּה בְּנֹו קָמוּדוּ׃
ז וַיַּעֲרִנֵנִי אֶחָד מֵרוּחוֹת בְּלִיעֵל לֵאמֹר קַח אֶת־הַחֶרֶב וְהַרְגֵּבָה אֶת־
ח יוֹסֵף וְנִאֲדָבָה אֶבְיָךְ בְּמוֹתוֹ׃ וְהוּא רוּחַ הַקְּנָאָה אֲשֶׁר הִסִּיתֵנִי לְמֹרֵף
ט אֶת־יוֹסֵף כַּאֲשֶׁר יִמְרָף הַנְּמַר אֶת־הַנְּדָוִי׃ וְאֵלֵהִי אָבִי יַעֲקֹב לֵאמֹר
אָנָּה אוֹתוֹ לְדַוֵּי אֲשֶׁר אֶמְצָאֵהוּ לְבָדוֹ וְלֹא נִתְּנִי לַעֲשׂוֹת אֶת־מַעֲשֵׂה
הַפֶּשַׁע הַזֶּה לְמַעַן לֹא יִקְחֻדוּ שְׁנֵי שָׂבָטִים מִיִּשְׂרָאֵל׃
ב וַעֲתָה כִּנְיִי הִנֵּה אָנֹכִי מֵת וְאֶנִּיד לָכֶם בְּאָמַת אִם־לֹא תִשְׁמְרוּ
מִרוּחַ הַכֹּזֵב וְהַקֶּעַם וְלֹא תֵאָדְבוּ אָמַת וְאֶרְדֵּרוּחַ אָבִד תֵּאבְדוּן׃
ג כִּי עוֹרוֹן־עֵינַיִם בַּקְּנָאָה אֲשֶׁר לֹא יִמֵן אֶת־אִישׁ לְרְאוֹת שְׁנָיו בְּאָמַת׃
ד כִּי אִם אָב יְהִי אוֹ אִם יִתְהַלֵּךְ אִתָּם כְּאוֹנֵב אוֹ אִם יְהִי וְלֹא
ה יִדְעוּהוּ אוֹ נָבִיא וְיִי וְלֹא יִשְׁמַע אֵלָיו אוֹ צַדִּיק וְלֹא יִרְאֶהוּ אוֹ רַע
ו יִתְנַפֵּר אֵלָיו׃ כִּי רוּחַ הַפֶּשַׁע יִאֲחֻזֵהוּ בְּרִשְׁתַּת מַעֲשׂוֹתָיו וַיַּעֲזֹר אֶת־
ז עֵינָיו וּבְקֹזֵב יִחַשְׁדֵּף תְּבוּנָתוֹ וְיִרְאֶהוּ כֹל עַל־פִּי דְרָכּוֹ הוּא׃ וְאֶל־מִי
ח יִסְגֶה אֶת־עֵינָיו [וְהִלֵּא] אֶל־אֲחָיו בְּשִׁנְאֵת לֵבָב לְמַעַן כִּנְיִי בּוֹ׃
ט כִּי הַפֶּשַׁע עֲנָן רַע כִּנְיִי וְהוּא אֶת־הַנְּשָׁמָה נִרְגִז׃ וְאֶת־הַנּוֹחַ
י בְּכִינֵי וּבְנִשְׁשׁ יִשְׁלַח וַיִּמֵן מַעֲצוֹמוֹת לְנֹו לְמַעַן יַעֲשֶׂה כָל־רָע׃ וְאִם־
יא הַבֹּשֶׁר יַעֲשֶׂה כָל־אֵלֶּה תִּזְכֶּה גַם־הַנְּשָׁשׁ אֶת־הַנְּעֲשֵׂה כִּי לֹא תִרְאֶה
יב נְכוֹסָה׃ וְעַל־כֵּן אִישׁ כִּי יִקְעַם וְעוֹ לוֹ וְהִיָּה־לוֹ כַּחַם פִּי שְׁלֹשָׁה
יג בְּכַעֲסוֹ הַכַּחַם הַרְאֵשׁוֹן הוּא חֵיל עוֹנְרָיו הַכַּחַם הַשֵּׁנִי עָשְׂרוֹ כִּי בּוֹ
יד יִסְתֵּה וּבְרִשְׁעֵי יִנְצַח וְכִי יִשְׁלֹו הַכַּחַם הַשְּׁלִישִׁי הוּא כַחַם וְהַטֹּבֵעַ שֶׁלִּי
יז הַבֹּשֶׁר בּוֹ יַעֲשֶׂה רָעָה׃ וְאִם־נִם־יִחַלֵּה הַכּוֹפֵעַ וְהִיָּה לוֹ כַּחַם פִּי
יח שְׁנָיִם בְּכַעֲסוֹ כִּי הַכַּעֲס יַעֲזֹר תְּמִיד בַּעֲשׂוֹת רִשְׁעֵי׃ וְהַרוּחַ הַזֶּה
יט יִהְיֶה עַם־רוּחַ הַשֹּׁקֵר לִימִין הַשָּׁשׂוֹן לְמַעַן יַעֲשׂוּ מַעֲשֵׂיהֶם בְּכֹזֵב
כ וּבְכַחַם אֶבְרָת׃
כא וְעַל־כֵּן הִבִּירוּ כִנְיִי אֶת־כַּחַם הַפֶּשַׁע כִּי הִבֵּל הוּא׃ כִּי לְרֵאשׁוֹנָה
כב בְּדָבָרִים יַעֲזֹר וּבְמַעֲשָׂיִם יַחֲזֹק אֶת־אֲשֶׁר יִקְעַם וּבְנִקְוִים קָשִׁים

במקור: συζητῶμαι. המתרגם היווני קרא במקור העברי ויעזר או ויאמר. - שני שבטים. יוסף (הנהרג) וגם דן (ההורג). ואולי כוונתו לאמרים ומנשה.

ג יסעיר את-דעתו עד-אשר יעיר בכם גדול את-נקשו: ואם-יזכר
 א' איש קשות ואליכם] אל-תתעוררו לכם ואם-יהללכם איש כי
 ד ק-אשים אדם אל-תתנאו ואל-תשטנו לא לשמת ולא למאם: כי
 ה קראשונה ישיב השמים ויחדד את-דעתו לקבל עצת מומות והנה
 ו כי יקעם האיש ונאמין כי צדק בכם: וכי יאנה לכם נזק או
 ז כי תאבד לכם אברה אל-תעצבו בני כי הרוח הוא ועורר אתכם
 ח להתאוות תאנה אל-הדבר האבוד למען תסלו בכם על-ידי
 ו העצב: וכי יאנה לכם נזק לרצונכם או לא לרצונכם אל-תדאגו
 ז כי הדאגה תוליד פעם וקנב: כי רע הפעם עם השקר ושני סנים
 ח ל ושניהם יתחברו למען הרגיו לב: וכי תסער הנפש תמיד וסר
 מעליה: ובליעל ימשל-כם:

ה ועל-כן בני שמרו את-מצות: ואת-תורתו נצרו וסורו מן
 הפעם ושנאו קנב למען ישכן בקרבכם: ובליעל ינום מקם:
 ב ודברו אמת איש את-רעהו ולא תסלו בכם וברגו ושלום יהנה
 ג לכם ואלהי השלום יהנה עמכם ולא תנצח אתכם מלקמה: אהבו
 ד את-: כל-ימי חייכם ואיש את-רעהו בלבב שלם: כי ידעתי כי
 באחרית הימים תסורו מאמרי: ונתקעו את-לוי ונתקכו מלקמה
 ה על-יהודה ולא תוקלו להם כי מלאך: יוליד את-שניהם כי בהם
 יקום ישראל: וכי תסורו מאמרי: ונתקכו בקל-רע ותעשו את-
 ו תועבות הגוים ותגו אמרי גשי פושעים כל-רוחות הרשע יסעלו
 בכם בקל-רע: כי הפרתי בקסר סנוף הצדיק כי השמן לשיאכם
 וכל-רוחות רשע ורהב יקשרו ונארכו ימים אצל בני לוי ויסעלו
 ז למען הסטואם לפני אלהיהם: ובני יקרבו אל-בני לוי ונתקאו
 ח אתם בכל ובני יהודה ישאפו בצע ויתרפו באריות הון וריום:
 ועל-כן אתם יחד בשבי תוקלו ושם תענו במכות מצרים ובכל-

ד הוא יעורר. נ"א: כי הרוח יחפוץ לעשות את הדבר הזה ולהשמידכם כליל. -
 ה ודברו אמת. השוה זכר' ח' ט"ז: ואיש את רעת רעהו אל תחשבו בלבבכם
 וגו'. - רוחות הרשע... כי השטן נשיאכם. לפי המסורת שבמקרא ובאגדת רז"ל
 דן הוא אחד השבטים הקרובים ביותר לעבודה זרה. אולי משום שהיו בני-דן רחוקים
 מן המרכז. השוה שופטים י"ח המעשה על פסל דן שהיה, עד יום גלות הארץ.
 ז מעגלי ירבעם היה אחד בן (מליא כ"ט ל'). וע' ת"י לדב' כ"ה י"ח. - אל בני לוי.
 ח גם כאן יש אטולוגיה על החשמונאים מצד אחד וכעס הסופר על הריב והמלחמות
 ששררו ביניהם מאידך גיסא (השוה צוואת לוי י' י"ד יהודה כ"א ואילך, כ"ב-כ"ד). -

ט רשעת הגוים: ואחרי כן תשובו אל-י: ויתן לכם רחמים והשיבכם
 י אל-מקדשו ויתן לכם שלום: ומשכט יהודה ומשכט לוי תקום
 יא לכם וישועת יי כי הוא לבדו יעשה מלחמה את-בלעל ויתן נקמת
 יב נצח באויביכם: ואז יוציא את-נקשות הצדיקים משבי בלעל וכל-
 יג הלקבות אשר לא אבו שמע ישיב אל-י: ויתן שלום נצח לכל-
 יד אשר יקראוהו: וכל-הקדושים ינוחו בעדן וצדיקים בירושלם
 יו החדשה גילו אשר היא תפארת אלהים לעולם: ולא עוד תשא
 יז ירושלם שממה ולא עוד ישראל בשבי ילך כי יי יהנה בתורה
 וקדוש ישראל ימשל-בה:

ו ועתה בני יראו את-י: והשמרו משני השמן וכל-רוחותיו:
 ז קרבו אל-אלהים ואל-המלאך המתפלל בעדכם כי הוא העומד
 ח בין אלהים ובין בני האדם ולשלום ישראל נגד ממלכת האויב
 ט גמור: על-כן יתצמץ האויב להשחית את-כל-אשר בשם יי ויקראו:
 י ד-ה כי ידע אשר ביום שוב ישראל תחדל ממלכת האויב: כי מלאך
 יא השלום הוא יתן את ישראל למען אשר לא-יפל בקץ הרעות:
 יב ועל-כן השמרו בני מכל-מעשה רע והסירו מאתכם כל-כעס

ט ויתן לכם שלום. השוה חגי ב' ט': ובמקום הזה אתן שלום. וכן חנוך א' ע"א י"ז:
 י ושלוש יהי לצדיק ואורח מישור. - ומשבט יהודה. במקור רק בלשון יחיד:
 εὐαγγελία. אפשר לא היה כאן אלא שם של שבט אחד, בודאי לוי, והשם יהודה
 נוסף על ידי בעל התוספות. - נקמת נצח באויביכם. במקור: ἐξάλειψιν τοῦ
 יב היווני טעה וקרא במקור העברי אבותיכם במקום אויביכם. - בירושלים החדשה.
 יג השוה את התיאור של ירושלים החדשה בישי ג'ד י"א-י"ב, ס' ס"ו כ"ב (שמים חדשים
 יד וארץ חדשה). יחזקאל מפרק א' ואילך. והשוה גם חנוך א' צ' כ"ח-כ"ט. - כי ה'
 יו ישראל ימשלבה שפל ועני וכל אשר יאמין בו ימשל בשמים באמת. -

ו העומד בין... ובין. המלאך המתווך בין ישראל לקונם הוא מיכאל שרה של
 האומה. השוה יובל' א' כ"ט: ומלאך הפנים ההולך לפני מחנה ישראל. ויומא ל"ז א':
 מיכאל באמצע גבריאל בימינו ורפאל בשמאלו. השוה עוד חנוך א' מ' ט'. ובמדרש
 ח פטירת מרעיה (לינוק ביה"מ ר' ע"ה) משה הוא המתווך ומבקש רחמים על פושעי
 יו ישראל. - יעמוד. השוה דניאל י"ב א': ובעת ההיא יעמד מיכאל השר הגדול העומד
 יז על בני עמך. - מלאך השלום. הוא המלאך המנהל את הצדיקים (ע' חנוך א' מ' ח').
 יח ג"ב ה). - בסוף פסוק ה' יש תוספת נוצרית: והיה בעת יפסע ישראל יסור ה' מאתו
 יט ויחליפהו בעם אשר יבקש [לעשות] רצונו כי לא מלאך אשר ידמה לו וזה שמו בכל
 ז מקום בישראל ובעמים משיח. - בסוף פסוק ז' יש תוספת נוצרית: למען יקבלכם וירחמכם
 ואל הגויים כי הוא אמת וארך אפים חנוך ור"ב-חסד ומורה במעשים את תורת ה'.

ו וְלִבְנֵיךָ וְאֵמֶת וְאֶרְד־רוּחַ אֶהְיֶה: וְאֶת-אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּם מֵאֲבִיכֶם
 ח אֹתָהּ תִּגְדְּרוּ לְבְנֵיכֶם: וְעַל-בֶּן סוּרוֹ מִכָּל-רָשָׁע וְרָבִקוּ בַצַּדִּיקָת
 ט אֱלֹהִים וְהָיָה שְׁבֻטְכֶם לְתִשׁוּעָה עַד-עוֹלָם: וְקִבְרוּנִי אֶצֶל אֲבוֹתָי:
 ז וְדַבֵּר וְאֲלִיָּהֶם] כָּאֵלֶּה וְיִנְשָׁק לָהֶם וְיִשְׁכַּב בְּשִׁיבָה מוּפָּה:
 ב וְיִקְבְּרוּהוּ בְּנָיו וְאֶחָד-רֵבֶן הָעֵלִי אֶת-עַצְמוֹתָיו [וְיִשְׁמִימוּן] בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר
 ג שָׁם אֲבָרְהָם יֵצֵאק וְיִשְׁכַּב: לְבַד אֲשֶׁר נָבֵא לָהֶם דָּן אֲשֶׁר יִשְׁכַּחוּ
 ד אֶת-אֱלֹהִים וְיִקְבְּרוּ מֵאֲרֶץ נַחֲלָתָם וּמִשְׁבֹּט יִשְׂרָאֵל וּמֵאֲרֶץ מְכוֹרְתָם:

צוואת נפתלי הבן השמיני ליעקב [וּבֶן-] בְּלָהָה

א הַעֲתִיקָת צוואת נפתלי אשר צוה לפני מותו בשנת שלשים
 ב ומאה לחייו: ויהי כאשר נאספו בניו בחדש השביעי בראשון
 ג לחדש ונעש להם משתה: ויהי ממחרת כאשר הקיץ משנתו
 ד ויאמר להם הנה אנכי מת ולא האמינו לו: ויברך את-... ויתחזק
 ה ויאמר להם הנה אנכי מת אחרי המשתה [אשר עשיתם] אתמול:
 ו ונען ויאמר אל-בניו שמעו בני בני נפתלי והקשיבו לאמרי אביכם:
 ז אותי ילדה בלהה פי עשתה רחל בערמה ותמן ליעקב את-
 ח בלהה תחטיה ותהר ותלד אותי על-ברכי רחל ועל-בן קרנא
 ט את-שמי נפתלי: ותאדבני רחל מאד פי נולדתי על-ברכיה
 י ובעודני רך ותשקני ותאמר מי יתן-לי אֵחָ לָךְ יוצא מרחמי וישנה
 יא לך: ועל-בן דמה אלי יוסף בכל בתפלות רחל: ואמי בלהה
 יב היתה בת-דמי אחי רבויה מינקת רבקה אשר נולדה ביום הולד
 יג רחל: ויהי רמי ממשפחת אברהם בשדי ורא אלהים חפשי ומזרע
 יד הנחש: ויהי כאשר נסל בשבי ויקנהו לבן ויתרלו את-ערנה
 טו שפחתו לאשה ותלד בת ויקרא שמה זלפה על-שם העיר אשר

ז צמות יו. כאן חסרות במקור היווני כמה מלים עד התיבה במקום, והוספו מסברא: וישימון. - פסוק ג' הוא כלו תוספת מאוחרת של אחד המעתיקים (ע' לעיל בפי' א' ו').

א שלשים ומאה. לפי יובלים נולד נפתלי בשנת ב' אלפים ק"ל. לפי מדר' תדשא
 ב-ו חי קליג שנה, לפי ס' הישר (פ' שמות) קליב. - נפתלי. השוה ברא' ל' ח'. - רמי.
 ז Poudaios. שם זה לא ידוע מקורו ולא נמצא במקום אחר. - ממשפחת אברהם. משתדל
 ח הכותב להראות שבני שפחת אף הם ממשפחת אברהם היו גם מצד אמותיהם. - זלפה.
 ט בלהה וזלפה היו אחיות לפי המסורה (ע' יובלי' כ"ח ט'). לפי תמי' לברא' כ"ט כ"ד-כ"ט
 י היו שתיהן אף הן בנות לבן מפילגשו. -

י' קָה לַשָּׂקָה: וְאֶחָד־בֶּן יִלְדָה לוֹ אֶת־בְּלֵקָה לֵאמֹר נִבְחַלָה בְּתִי כִּי
 אֶךְ נִלְדָה וַתִּתְפַּשׂ בְּשָׂרֵי וְאִמָּהּ) וַתִּבְהַל לֵינִק:
 ב וְאֲנֹכִי הָיִיתִי קָל בְּרִגְלֵי בְּאַחַת הָאֵילֹת וַיִּזְעִדֵנִי אָבִי לְכָל־
 ב בְּשׁוֹרָה וְגַם־בְּרַכְנֵי לְהֵיוֹת בְּאֵילָה: כִּי כֹאֲשֶׁר יָדַע הַיּוֹצֵר אֶת־הַקָּלִי
 כָּמָה יָבִיל וְלִפְיָהּ יָבִיא חֶמֶר כָּכָה יָצַר גַּם־וַיִּזְעִדֵנִי אֶת־הַגּוֹיָה בְּרַמּוֹת
 ג הָרוֹם וְלִפְיֵי כַח הַגּוֹף יִסַּח הָרוֹם: וְלֹא יְהִי יִתְרוֹן בֵּינוֹתָם עַד־
 ד לְשִׁלִּישֵׁית הַשָּׁעָרָה כִּי בְּמִשְׁקַל וּבְמִדָּה וּבְקֶוּן נוֹצֵר כָּל־יּוֹצֵר: וְכֹאֲשֶׁר
 יָדַע הַיּוֹצֵר שְׁרוֹת כָּל־קָלִי לָמָּה יִקְשֶׁר כָּכָה יוֹדַע: וְכָל־בְּשָׂר אֶת־
 ה הַגְּבוּל אֲשֶׁר עָדְיוֹ יִתְהַלֵּךְ בְּטוֹב וּמְטִי יִחַל הָרַע: כִּי אֵין יָצִיר וְאֵין
 ו מִחְשָׁבָה וַיִּזְעִדֵנִי כִּי אֶת־כָּל־הָאָדָם בָּרָא בְּצַלְמִי: כָּל־כֹּחַ וְהָאָדָם
 כֹּחַ פְּעֻלָּו כִּתְבוּנָתוֹ כֹּחַ מַעֲשָׂהוּ כֹאֲשֶׁר זָמַם כֹּחַ־יִבְצָע קָלְבוֹ כִּי־פִי
 ז קִיעֵנוּ כֹּחַ שְׁנָתוֹ כִּנְקִשׁוֹ כֹּחַ דְּבָרוֹ אִם־בְּתוֹרַת: וַיִּזְעִדֵנִי בְּלִיעַל:
 ח וְכֹאֲשֶׁר הִבְדִּיל בֵּין אֹרֶךְ לְחֹשֶׁךְ בֵּין רְאִיָּה לְשִׁמְיָה כָּכָה הִבְדִּיל גַּם
 בֵּין־אִישׁ לְרֵעֵהוּ וּבֵין אִשָּׁה לְרֵעוּתָהּ וְאֵין אֲשֶׁר יֹאמַר כִּי יִדְמוּ אֶחָד
 ח לְשֵׁנִי בְּפִנְיָהֶם אוֹ בְּדַעְתָּם: כִּי כֹל פֶּעַל אֱלֹהִים בְּסֵדֶר חֲמִשָּׁת
 הַחוּשִׁים בְּרֹאשׁ וְאֶת־הַצְּנוּאֵר הַחֵד עַם־הָרֹאשׁ וַיִּתֵּן עָלָיו שֵׁעַר לִיפִי
 וְלִתְפֹּאֲרֹת וְלֵב לְהִבִּין כְּשֶׁן לְהַפְרִישׁ קָבָה וְלִ... קָנָה לְבָרִיאוֹת קָבָד
 לְכַעַם קָרָה לְמַרְיוֹת טְחוּל לְשַׁחֹק קָלִיוֹת לְעֶצֶה יִרְכִּים לְכַח אֲלֵעוֹת
 ט לְמִשְׁכָּב מְתַנְּנִים לְעוֹ וְכֹאֲלֵהּ: וְקָבָה קִנִּי יְהִי כָל־מַעֲשֵׂיכֶם בְּסֵדֶר
 לְטוֹב וְלִירְאָה אֶת־הָאֱלֹהִים וְאֵל טַחֲסוּוֹ לְעֲשׂוֹת בְּגִנְיָה וְגַם־לֹא דָבַר
 י כָּלֹא עֲתוֹ: כִּי כֹאֲשֶׁר יֹאמַר לְשׁוֹן שְׁמַעִי וְהִיא לֹא תוֹכַל כֹּחַ לֹא־
 תוֹכְלוּ לְהָאִיר מַעֲשֵׂיכֶם אִם בְּחֹשֶׁךְ תִּהְיוּ:

ב ב להיות כאילה. ע' ברא' מיט כ"א. - כי במשקל. השוה ישע' מ' י"ב ושקל
 בפלס הרים, איוב כ"ח כ"ה לעשות לרוח משקל ומים תכן במדה, חנוך א' מ"ג ב'
 ח ורא' איך נשקלו כולם במאזני צדק, ועוד. - כי כל פעל. רשימת החושים
 והאברים שבאדם נמצאת בברכות ס"א: תנו רבנן, כליות יועצות לב מבין לשון
 מחתך פה גומר ושט מכניס ומוציא כל מיני מאכל קנה מוציא קול ריאה שואבת
 כל מיני משקין כבד כועס מרה זורקת בו טפה ומניחתו טחול שוחק קרקבן טוחן
 קבה ישנה אף נעור. רשימה מקבילה לזו נמצאת גם במדרש א"ב דרבי עקיבא נוסחא
 א' (ילינק, ביה"מ ג', ל"ה). השוה גם צוואת נפתלי העברית. - בטן להפריש.
 ביווני εἰς διάκριστον. בא"ב דר' עקיבא: כרס לריעה. צ'ארלס (בשם פֶּרְלֵט) מקיים
 כאן טעות של המתרגם היווני שקרא לפרוש במקום לפרש. וכאן נמטר בעברית באופן
 שיהא נשמע לשני פנים. - מתנים לעז. השוה דב' ל"ג י"א מחץ מתנים קמיו. וגם
 יחז' כ"ט ז': והעמדת (=והמעדת) להם כל מתנים. -

ג ואתם אל-תמחרו להרע את-מעשיכם בתאנות-בצע ולסתות
 את-נפשכם בדבר-ישוא כי אם-תמרישו בטהר ללב מדעו להתחזק
 ב רצון יי ולמעב רצון בלגעל: השמש והגורם והפוכבים לא ושנו
 אבאם בן לא תמירו גם אתם את-תורת אלהים במשובת מעשיכם:
 נ כי הגוים הלכו שולל ונעזבו את-י: ומירו את-דרךם וינעו לפני
 ד עץ ואבן ורוחות תעתועים: לא-כן אתם בני אשר הכרתם בך קיע
 ב ארץ ובנים ובכל-היצורים את-י: עושם לבל-תהיו וקאנשו סדום
 ה אשר המירו את-דרךם: בכה השחיתו גם-הנפילים את-דרךם אשר
 קללם יי בעת המבול וישם בגללם את-הארץ שממה מיושביה
 וקל-הצומח ביה:

ד ואת-בל-אלה הנני אומר לכם בני כי קראתי בספר חנוך אשר
 גם-אתם תסורו מאדרי יי ותלכו בכל-משאת הגוים ותעשו כל-
 ב רשעת סדום: והביא יי עליכם שבי ועבדתם שם את-אזוביכם וצרה
 ג וצוקה תקניע אתכם עד השמיד יי את-קלכם: ונשארתם מתי-מעט
 ושארת וצו תשובו וידעתם את-י: אל-היכם והשיבכם יי לארצכם
 ד קרב מסדיו: והנה כי-ישובו אל-ארץ אבותיהם ושבו ושקחו את-
 ה יי וקשעו: והפיצם יי על-פני כל-הארץ עד-בא מסד יי:

ה ובשנת הארבעים לפני ראיתי חזון על-הר הזיתים מקדם
 ב לירושלים כי השמש והגורם נדמו: והנה יצחק אבי-אבי ויאמר
 ג אלינו רוצו ותפשו איש קפי כחו והנה אשר יחזיק בם והיו לו
 נ השמש והגורם: ונרץ קלנו יחד ויתפש לוי את-השמש ויעבר
 ד והודה ויתפש את-הגורם ונרמו שניהם אתם: והיו לוי בשמש
 ה והנה עלם מושיט לו שנים עשר ענפי תמר ויהודה נוצע בלכנה
 ונתת רגליהם שמים עשרה קרנים: ונרוצו לוי ויהודה גם-שניהם
 ו יחזיקו בם: והנה שור פר על-הארץ ושמי קרנים גדולות לו

ג ה שמש והירח. השוה חנוך א' ב' א' המאורות אשר בשמים והם יעלו
 ה ויבאו כלם כמשפט איש בעתו. וע' גם בן סירא ט"ז כ"ו. - הנפילים. ע' לעיל
 צוואת ראובן ה' ו'.

ד ו שבו ושכחו. מלכי בית חשמונאי שנסחפו אף הם בורם התרבות היוונית
 ה ובמנהגיה לאחר נצחם את הסורים. - חסד ה'. כאן בא הלשון: איש עושה צדקה
 ופועל רחמים לכל לרחוקים ולקרובים. כתוב זה חשוד בעיני כתוספת נוצרית. -

ה החזון שבפרקים הבאים מסופר באריכות, בשנויי נוסח, בצוואת נפתלי העברית. -
 ו- שור פר. ע"פ דב' ליג י"ז. - והסורים. הסליבקידיים. הוא מונה את הסורים בסוף

וְקִנְסִים בְּגִבּוֹ בְּכִנְסֵי הַנָּשָׁר וּנְחַפֵּץ לְהַחְזִיק בּוֹ וְלֹא יִכְלְנוּ: וַיִּבְא
 ח יוֹסֵף וַיִּמְדַּקְבּוּ וַיִּרְוּם אֹתוֹ יַחַד: וְאָנֹכִי רְאִיתִי כִּי שָׁם הָיִיתִי וְהִנֵּה
 מְגִלָּה קְדוֹשָׁה נִרְאָתָה לָנוּ לֵאמֹר הָאֲשֹׁרִים הַמְּדָרִים הַפְּרָסִים הַכַּשְׂדִּים
 וְהַסּוּרִים יִנְהָלוּ אֶת־שְׂבִי שָׁנִים עָשָׂר שְׂבִי וְשָׂרָאֵל:
 ו וְאָרָא עוֹד מִמֶּנּוּ שְׂבָעָה יָמִים וְהִנֵּה אָבִינוּ יַעֲקֹב עוֹמֵד עַל־
 ב שְׂסֵת יָם וַיִּמְנָה וַאֲנַחְנוּ בָּנָיו אִתּוֹ: וְהִנֵּה אָנְיָה בָּאָה בְּלֹא מִלְחָמִים
 ג וּרְבִי־חֹבֵל וְעַל־הָאָנְיָה כְּתוּב אָנְיָה יַעֲקֹב: וַיֹּאמֶר אֵלֵינוּ אָבִינוּ הִבֵּה
 ד גִּרְדָּה לְתוֹךְ אָנְיָתָנוּ: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר בָּאנוּ לְתוֹכָהּ וְהִנֵּה סֵעַר חֹק
 ה הַתְּחוּלָל וְרוּח־סוּסָה גְדוֹלָה וְאָבִינוּ אָשָׁר אָחִיז בִּהְנֵה הַלֵּךְ מֵאֲתָנוּ:
 ו וַאֲנַחְנוּ נִשְׁאָנוּ עַל־הַיָּם בְּסַעֲרָה וַתִּמְלֹא הָאָנְיָה מַיִם וַתִּגַּד בְּתוֹךְ
 ז הַנְּלִים עַד־אֲשֶׁר נִשְׁבְּרָה: וַיִּמְלֹט יוֹסֵף עַל־הַסִּיָּרָה הָאֵתֶת וְגַם־
 ז-ח אָנַחְנוּ נִסְרַדְנוּ אִישׁ מֵאֲחִיו עַל־תְּשַׁעָה קַרְשִׁים וַיְהוּדָה וְלוֹי הָיוּ עַל־
 ט הָאֵלֵהִים: וַיְהִי כִּי חָדַל הַסַּעַר וַתִּנָּע הָאָנְיָה אֶל־הַנְּבִשָׁה בְּשָׁלוֹם:
 י וְהִנֵּה יַעֲקֹב אָבִינוּ בָּא וַנִּשְׂמַח בְּקִלְנוּ וַיְחַדְּדוּ:
 ז וַאֲגִיד לְיַעֲקֹב אָבִינוּ אֶת־שְׁנֵי הַחֲלוּמוֹת הָאֵלֶּה וַיֹּאמֶר אֵלַי בּוֹא
 ב יִבְאוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּעֵתָם אַחֲרַי אֲשֶׁר יִשְׂרָאֵל יַעֲנֶה הַרְבֵּה:
 ג וַיֹּאמֶר אֵלַי אָבִי אַחֲרֵי־כֵן אוֹחִילָה לְאֵל כִּי עוֹד יוֹסֵף בְּנֵי חַי כִּי כִּי
 ד רְאִיתִי תְּמִיד אֲשֶׁר יִסְפְּרֶהוּ יְיָ יַחַד אֶתְקַם: וַיִּבְרַךְ וַיֹּאמֶר אֵלָלֵי לִי
 ה בְּנֵי יוֹסֵף כִּי חַי אַתָּה וְאָנֹכִי לֹא אָרְאֶךָ וְגַם־אַתָּה לֹא תִרְאֶה אֶת־

הרשימה של אויבי האומה. את הרומאים אינו מזכיר כלל. - הכשדים נמצאים כאן שלא במקומם, וצ"ל: הכשדים המדים וכו'.

1 ים ימניה. *Amveia* = ימניה = יבנה. לפי יוספוס (קדמ' י"ג ט"ו ד') היתה יבנה עיר הים (השוה גם מק"ב י"ב ח' ט' ומ'). גם פליניוס (Hist. Nat. 5, 13, 68) חושב אותה במדה ידועה לעיריים, שהיה לה גמל משלה. חוץ מזה מוצאים אנו גם ימניה אחרת בתור כפר ימה (דרומית מערבית מים כנרת). ונוכרת במגלה ירו' א' א', קדמ' י"ט כ"ג והיא עיר נפתלי. לפי זה תהא הכנרת ים־ימניה שלנו (ע' 8726, J. E.). - בלא מלחים. במקור *μεστόν τάρχων*, לפי השערת גאסטר נפלה כאן טעות, שהמתרגם היווני קרא במקור העברי מלא מלוחים במקום בלא מלחים (וע' צ'ארלס בהוצאתו היוונית עמ' 153). - וימלט יוסף. מכוון לירידת יוסף מצרימה, או לפרידת עשרת השבטים, אפשר שבאה כאן לידי ביטוי גם השנאה ששררה בין ישראל והשומרונים, שישובו בחלקו של אפרים. - ז בוא יבואו. על דרך ברא' מיא ליב ועל השנות החלום... כי נכון הדבר (השוה פרק ז' של צוואת נפתלי העברית). - ח' אתה. ע' ביר ס"ד: וימאן להתנחם - מתנחמים על המתים ואין מתנחמים על החיים. -

ד יעקב אשר הולידה: לקול דבריו בקשתי לבבות גם-אני ויהי כאשר
 ח עצורה בלבבי להגיד-לו כי נמכר יוסף ואולם בראתי משני אחי:
 ב הנה בני הראיתי אתכם את-אחריית הנמים כי כל-אלה יקרו
 ג את-ישראל: ואתם תצוו את-בניכם אחריכם אשר יתחברו אל-לוי
 ד ויהודה כי ביהודה תקום תשועת ישראל ובו יברך יעקב: כי
 ח בשבטו יראה אלהים להציל את-עם-ישראל ויקבץ את-הצדיקים
 ה מבין הגוים: וכי תעשו גם-אתם בני את-השוב וברכוכם בני-איש
 ו נגמל-לכם ורכם ותפאר אלהים בין הגוים והשטן גנוס מסניכם
 ז וסיוות השדה יראו מקם ויז אהבכם ומלאכים יסוככו עליכם: כי
 ח כאשר יגדל איש את-הגלד היטב יסקד שמו לשובה ככה יסקדו
 ט גם-וזרכם לשוב לפני אלהים כי תעשו את-השוב: ואשר לא יעשה
 י טוב יקללו מלאכים ואנשים ואלהים יקלל על-ידו בין הגוים
 יא והשטן יעשהו כל-משכן לו וכל-חנת השדה תרדה-בו ויז ישמחו:
 יב כי גם-מצות התורה שני סנים להן ובתבונה תמלאנה: עת לאדם
 יג לדעת את-אשתו ועת פורש ממנה לתפלתו: כי שניהם הנם מצות
 יד וז ואם-לא ישמרו על-פי-דרךכם וביאו חסא גדול על-בני האדם
 טו וקרה גם-שאר המצות: ואתם בני היו חכמים ונבונים באלהים כי
 טז ידעתם את-דרך מצותיו ואת-חקי כל-מעשה למען אהבכם וי:
 יז ויצו אותם כאלה ויאמר אליהם אשר יעלו את-עצמותיו אתם
 יח חבוננה וינקרהו עם-אבותיו: ויהי אחרי אשר אכל ושתה אתם
 יט בשמחת-לבב ויכס את-סגיו ויגע: ויעשו בניו כלל אשר אגם
 כא אביהם:

צוואת גד הבן התשיעי ליעקב ויבן-זולפה

א העתקת צוואת גד אשר דבר אל בניו בשנת חמש ועשרים
 ב ומאה לחייו: ויאמר אליהם שמעו בני אנכי נולדתי בן תשיעי
 ג ליעקב ואהי גבור בין המשפחות: ולכן שמרתי בלילה על-
 ד העדרים והנה כי בא הארי או הזאב או כל-חיה רעה אל-העדר

ח ב ש ב טו יראה אלהים. יש כאן תוספת נוצרית: וישכן בין בני אדם עלה אדמה. —
 א חמש ועשרים ומאה. לפי יובלים כ"ח ס' נולד גד בשנת ב' אלפים קל"א. מספר
 ב זה מתאים למספרים שבמדרש תדשא ובס' הישר. — ואהי גבור. השה ביר צ"ה: כל

וְאֶרֶץ אֶמְרֵי וְאֶתְשֹׁשֶׁהוּ וְאֶחְזִיק בְּגִדֵי בְרָגְלוֹ וְאֶקְלָעֶהוּ כְּאֶבֶן הַקֹּלֶעַ
 וְקָבָה בְּרַגְמֵתֵי: וְיוֹסֵף רָעָה אֶתְנוּ נַחַד כְּשֹׁלְשִׁים יוֹם וּבְהִיּוֹתוֹ רַךְ
 הַ נִּמְלֵל מְרוֹחַ הַקְּדִים: וְיֹשֵׁב חֲבֵרוֹנָה אֶל-אֶבְיָנוּ וְנִיחָהוּ (אֶבְיָנוּ)
 וְקָרָבְתוּ כִּי אֶהְבּוּ מְאֹד: וְיִגְדַּר יוֹסֵף לְאֶבְיָנוּ כִּי שָׁחַטוּ בְּנֵי זִלְפָּה
 וּבִלְהָה אֶת-קַל-הַשּׁוֹב בְּעֶדְרָה וַיֹּאכְלוּ לְמִרוֹת דַּעַת רְאוּבֵן וְדַעַת
 וְהוֹדָה: כִּי רָעָה יוֹסֵף כִּי אֲנֹכִי הַצִּלְתִּי מִיַּד מִסִּי הַדָּב וְאֶהְרַגְנָהוּ
 וְאֶשְׁחַט אֶת-הַבְּטֹלָה וְאֲנֹכִי נִצַּעַבְתִּי אֶל-לִבִּי כִּי לֹא יָכַל לְחַיּוֹת
 חַ וְנֹאקְלָהוּ וְיִגְדַּר קְזֹאת לְאֶבְיָנוּ: וְאֲנֹכִי קִצַּעְתִּי עַל-יוֹסֵף בְּגִלְלֵל זֹאת
 ט עַד-יוֹם בּוֹ נִמְקַר: וְרוּחַ שְׁנָאָה הִוָּתָה כִּי וְלֹא חִפַּצְתִּי לְדַעַת אֶת-
 יוֹסֵף לֹא לְשִׂמְעָה אֲזֵן וְלֹא לְמִרְאֵה עֵינַיִם כִּי הִקְלִימְנוּ בְּסַגְיָנוּ בְּאֶמְרוֹ כִּי
 אֶכְלָנוּ אֶת-הַבְּטֹלָיִם מִלְּבַד יְהוּדָה וְקַל-אֲשֶׁר הִגִּיד לְאֶבְיָנוּ הָאֶמְוִינֵלּוֹ:
 ב אֶת-חֲסָאִי אֲנִי מִזְכִּיר בְּנֵי כִּי סָעַמִּים רַבּוֹת בְּקִשְׁתִּי לְהִרְגַּ
 ג אוֹתוֹ כִּי שָׁחַמְתִּי בְּלִבִּי: וְגַם-בְּגִלְלֵל הַמְלֹמֹת הוֹסַפְתִּי עוֹד שָׂנֵא
 ד אוֹתוֹ וְאֶבְקַשׁ לְהַבְּחִירוֹ מֵאֶרֶץ חַיִּים כִּלְחָף הַשּׁוֹר אֶת-יֶרֶק הַשָּׂדֶה:
 וְעַל-כֵּן מָכַרְנוּ אוֹתוֹ אֲנִי וְשִׁמְעוֹן לְיֹשְׁמַעֲלָיִם בְּשֹׁלְשִׁים שֶׁקֶל וְנִסְתַּמַּר
 ד מִהֶם עֲשָׂרָה וְעֶשְׂרִים הִרְאִינוּ אֶת-אֶחְיָנוּ: וְקָבָה מִלָּאָה חֲמֹנֹת הַבָּצֵעַ
 ה אֶת-לִבְבָנוּ לְהִרְגוֹ: וְאֵלֵהִי אֲבוֹתֵי הַצִּילָהוּ מִיָּדִי לְמַעַן לֹא אֶעֱשֶׂה
 אֶת-מַעֲשֵׂה הַשָּׂשׁע הַזֶּה בְּיִשְׂרָאֵל:
 ג וְעַתָּה בְּנֵי שָׁמְעוּ דְבַר אֲמֵת לְמַעַן תַּעֲשׂוּ צְדָק וְכֹל-מִשְׁפָּט
 עֲלִיּוֹן וְלֹא תִתְעוּ אֶמְרֵי רוּחַ הַשְּׁנָאָה כִּי הִיא הַרְעָה בְּכֹל-מַעֲשֵׂי
 ג בְּנֵי הָאָדָם: כָּל-אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה הָאָדָם יִתְעַב הַשּׁוֹנֵא כִּי יַעֲשֶׂה אֶת-
 ח חֲקוֹת יי לֹא וְהִלְלָהוּ וְכִי יִרְאֵה מִפְּנֵי יי וְצָדֵק יִרְצֶה לֹא יִאָּהֲבָהוּ:
 ג אֲמֵת יִבְזֶה בְּמִאֲשֶׁר יִקְנֵא דְבַת-עַם וְיִתְכַבַּב וְנִאָּהֵר יִאָּהֵב כִּי הַשְּׁנָאָה
 תַּעֲזֹר אֶת-נַפְשׁוֹ כְּאֲשֶׁר רְאִיתִי גַם-אֲנֹכִי בְּיוֹסֵף:
 ד וְעַל-כֵּן בְּנֵי הַשְּׁמָרוּ מִפְּנֵי הַשְּׁנָאָה: כִּי הַשּׁוֹנֵא יִחְטָא גַם-
 ג לְאֵלֵהִים כִּי לֹא יִחַפֵּץ שָׁמוֹעַ לְדַבְּרֵי מִצְוֹתָיו לְאֵהֵב אֶת-רַעְיָהוּ

1 שנכפל שמו... היה גבור... גד ולגד אמר ברוך מרחיב גד. - כי שחטו. ע' תמי לברא' ליו ב': דחמנון אכלין בישראל דתליש מן היוא חייא... ואתא ותני לות אבוהון. וע' ביר פיד: מה אמר. ר' מאיר ור' יהודה ור' שמעון. ר"מ אומר, חשודין הן בניך על אבר מן החי. ר"ש אומר, תולין הן עיניהם בבנות הארץ. ר"י אומר, מזולזלין בבני השפחות וקורין להם עבדים (וע' גם פרכי ר' אליעזר ל"ח). -
 ב בשלשים שקל. לפי התורה מכרהו רק בעשרים. המספר שלשים הוא מסורה עממית. שנכנסה אח"כ לספרות הנוצרית. -

ז ולא־להים יחטא: כי אם גם־אֲחִיו יִקְשָׁל יִחַסּוּ לְהוֹדִיעַ לְכָל
 ד וְיִתְאַמֵּץ לְמַעַן יִשְׁפֹּט יַעֲנֵשׁ וְיִוְמַת: וְאִם־עָבַד יִהְיֶה וְהִסִּיתוּ בְּאֲדוֹנָיו
 ה וְתָרַשׁ עָלָיו כָּל־דָּע לְמַעַן יִוָּכַל לְהַמִּיתוֹ: כִּי הַשִּׁנְאָה תַעֲזֹר בְּרִצְחָהּ
 נְגִיד כָּל־אֲשֶׁר יִצְלִיחוּ וְהָיָה כִּי תִרְאֶה אוֹ תִשְׁמַע עַל־דְּבַר הַצִּלְחָתְךָם
 ו וְהִלַּתָּה: כִּי כֹאֲשֶׁר תִּבְקַשׁ הָאֲהֻבָּה לְהַסִּיֹּת מֵתִים וּלְעֹזֵר אֶת־
 הַמְּוִעָדִים לְמָוֶת בֶּן תִּבְקַשׁ גַּם־הַשִּׁנְאָה לְהַרְגֹּת אֶת־הַחַיִּים וְלֹא תֵאָכֵל
 ז לְהַשְׁאִיר בַּחַיִּים גַּם־אֲשֶׁר עֲנָם בְּחַבְלֵי הַשָּׂוֶה: כִּי רוּחַ הַשִּׁנְאָה בְּלִצְרָה
 רִוּחָהּ תִּפְעַל יִתְּרוֹ עַם־הַשָּׂטָן בְּכָל לְהַמִּית בְּנֵי־אִישׁ וְרוּחַ הָאֲהֻבָּה
 תִּפְעַל יַחַד עַם־תּוֹרַת הָאֱלֹהִים בְּאֲרֻחֵי רוּחַ הַהוֹשִׁיעַ אֶת־בְּנֵי הָאָדָם:
 ה רָעָה הִיא הַשִּׁנְאָה כִּי הִיא תָּמִיד עִם־קֶזֶב תִּתְחַבֵּר וְנִגִּיד הָאֲמִתּוּת
 תִּדְבַר תְּשִׁים קָטָן לְגִדּוֹל חֲשָׁף לְאוֹר מִר לְמַתּוֹק תִּקְרָא וְרִצְחָהּ
 תּוֹרָה תִּעִיר קֶזֶף וְתַעֲזֹר מִלְחָמָה וְאֶת־הַלֵּב תִּמְלֵא רָעָה וְחַמַּת
 ב הַשָּׂטָן: וְכֹזֵאת הִנֵּנִי אוֹמֵר לָכֶם בְּנֵי כִּי גִסִּיתִי אֲשֶׁר תִּנּוּסוּ מִשִּׁנְאָתוֹ
 ג רַע וְתִדְבְּרוּ בְּאֲהֻבַת אֱלֹהִים יִשָּׂר לִבְבֵי וְגִרְשׁ שִׁנְאָה וְעֲנִיָּה תִּסְיִן
 ד קִנְיָה: כִּי צַדִּיק וְעָנִי יִירָא מַעֲשׂוֹת רָשָׁע וְלֹא יִירָא אֲשַׁמַּת רַעְהוּ
 ה כִּי אִם־אֶת־נַפְשׁוֹ כִּי אֱלֹהִים יִרְאֶה לְלִבָּבוֹ: וְלֹא יִלְךְ רַבִּיל בְּאִישׁ
 ו חֲסִיד כִּי יִרְאֵת עֲלִיּוֹן תִּשְׁכַּן־בוֹ: אִם־יִירָא לְחַטָּא לֵאלֹהִים לֹא
 ז יִהַפֵּץ לַעֲשׂוֹת עֹל לְאִישׁ וְלֹא בְּמַחְשְׁבוֹתָיו: וְזֹאת הִכְרַתִּי לְאַחֲרוֹנָהּ
 ח אַחֲרֵי אֲשֶׁר שִׁבְתִּי מִחֲטָאִי [וְאֲשֶׁר חֲטָאתִי] לְיוֹסֵף: כִּי הִתְשׁוּבָה אֶל־
 ט אֱלֹהִים בְּאֲמִתּוֹת תּוֹרָה בְּסִילּוֹת וְתִסְיִן חֲשֵׁק וְתֵאָרֵר אֶת־הַעֲיִנַּיִם וְתִתֵּן
 יֹא דַעַת לְנַפְשׁוֹ וְתִנְהַל עֲצָה לְתַשׁוּעָה: וְכָל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר לֹא
 יִירָא רִוּחֵי מִמֶּנִּי: כִּי כָל־אֲשֶׁר בּוֹ יִחַטָּא הָאָדָם בּוֹ יוֹסֵר: וְכֹאֲשֶׁר
 נִקְשָׁה בְּבָדֵי בְלֵי רַחֵם עַל־יוֹסֵף בֶּן עֲנִיתִי גַם־אֲנִי בְּלֵי רַחֵם בְּבָדֵי
 וְאֲשַׁפֵּט אַחַד עֲשָׂר חֲדָשׁ בְּמִסְפַּר הַיָּמִים אֲשֶׁר שָׁנֵאתִי אֶת־יוֹסֵף עַד־
 אֲשֶׁר מִבְּרַחֵמוֹ:

ב קצר רוחה. ע"פ שמות ו' ט' ותרגום הע' שם. —

ד ז
 ה עם כזב תתחבר. ע' בן סירא כ' כ"ה: ושבח אני את הגנב מן המכוזב תמיד
 ו נחלת שניהם השמך (וע' שם גם ה' י"ד). — בו יחטא. השוה יובלים ד' ל"א—לי"ב: כי
 ב אבן הרג [קין] את הבל ובאבן נהרג במשפט צדק (וע' גם סנהד' ק"ח א'
 ועוד). —

ועתה כני הנהרתי אתכם אהבו איש את-אחיו והשמירו שגאָה
 מלבבכם ואהבו איש את-רעהו במעשיכם ובדבריכם ובכל ונצח
 לבבכם: כי כפני אבי דברתי את-יוסף לשלום וכאשר נצאתי מאת
 סניו ומחשף השגאָה את-תבונתי ותרננו את-נפשי לכהמות: ואתם
 אהבו איש את-רעהו בלבבכם וכי חטא לה איש ודברת אליו
 לשלום ונרית הלאה את-חמת השגאָה ולא תשבין בנפשך ערמה:
 וכי יתודה וישוב מדרכו וסלחת לו ואם-יכחש אל-תרב אתו כי
 ישבע וחטאת חטא משנה: ואם תריב באיש אל-תגל לך סודכם
 שן ישגאָה ונהפך לה לאויב וחטא לה חטא גדול כי רבות בערמה
 ידבר אליה או ימרש עליה רעה ומכה יקח חמתו: ואם יכחד
 ויבוש כי תגלה דעתו השקט ואל-תגל תרשתו כי אשר יכחד עוד
 ישוב מדרכו ולא יוסף לחטא לה כי כבוד וכבוד ויירא מכה
 ונשלים עמך: ואם לא-ידע בשת וברעתו יעמד וסלחת לו בלבבך
 ואת-המשפט לאלהים תעזב:
 וכי ייטב לרעכם מכם אל-תמצבו והתפללו בערו אשר ער-
 סוף ימיו וצליח כי בן טוב גם-לכם: וכי יגשא עוד אל תקנאו
 בו וזכרו כי קץ כל-בשר למות והודו לו: אשר נתן את-הטוב
 ואת-המועיל לכל-בני-איש: סקר את-משפט ו: וניח לה וכל-
 עצתה ישלים: ואם אחד הרשעים יצברהון בעשו אחי אבי אל-
 תתחרו בו והוחילו למועד ו: כי הוא יקח מרשעים עשרם ויסלח
 לאשר שוב מדרכו ואשר לא ישוב יחשף לענש עולמים: כי הדל
 אשר לא יקנא ברעהו יהיה לרצון לפני ו: ככל ומכל-בני-איש
 ואשר כי איך-לו ענין רע אשר לבני האדם ולענות-בו: ואתם
 ורו הלאה את-השגאָה מנפשותיכם ואהבו איש את-רעהו בלבב
 תמים:

ו ה אל-תגל. ע"פ משלי כ"ה ט' ריבך ריב את רעך וסוד אחר אל-תגל (השוה גם
 בן-סירא י"ט ח' ט'). - יקח חמתו. ביווני: λαβὼν ἀπὸ σοῦ τὸν ἴον. תרגם חמה=
 רעל, והוא קשה. ונראה שכוונתו: יקח ממך את נקמתו. -
 ויניח. ביווני: καταλείψει=ויאיר, ויגיה (עליך). נ"א: καταλείψει=וינח. כן
 גם ישלים הוא במקור ἡσυχάσει=ישקט. ובחתי למסור במלים יניח וישלים (ישלים
 מתאים לעצה). השוה איוב ג' כ"ו ולא שקטתי ולא נחתי. - תתחרו. השוה תהלי
 ל"ו א'. - יחשך. ע"פ איוב כ"א ל' כי ליום איד יחשך רע. - יאשר. ביווני
 λουτεῖ=יעשר, והוא כנראה טעות. -

ח והגידו גם-לבניכם אשר יקברו את-לוי ואת-יהודה כי מהם
 ב יקים יי מושיע לישראל: כי ידעתי אשר בקץ הימים יסורו בניכם
 ג מאחרי ויעשו כל-רשע וכל-רע וכל-משחת בעיני יי: וינפש מעמ
 ויוסף לדבר אליהם שמעו בני אל-אביכם וקברוני אצל אבותי:
 ד-ה ויאסף את-רגליו וישכב בשלום: ומקץ חמש שנים העלו אותו
 חקברוהו ויקברהו שמה עם-אבותיו:

צוואת אשר הבן העשירי לנעלב ו[גן]ולקה

א העתקת צוואת אשר אשר אנה לבניו בשנת חמש ועשרים
 ב ומאה למיו: וידבר אליהם והוא בריא ויאמר שמעו בני אשר
 ג אל-אביכם וכל-הישר בעיני אלהים ארצכם: שמי דרכים נתן
 אלהים לבני האדם ושני יצרים ושני מקטלים שני סנים ושני
 ד-ה קצות: ועל-כן הפל שנים שנים הם זה לעמת זה: כי שמי דרכים
 ו הן הטוב והרע ובלבנו שני היצרים המבדילים בינותם: וכי תרצה
 הנפש בטוב כל-מעשיה בצדק תעשה ואם-תחטא מזד תשוב:
 ז כי אם-תחשב על-דבר הצדק ותורה הלאה את-הרע תרמם מהר
 ח את-הרשע ותשרש את-החטא: וכי תכנע [הנפש] לפני [היצר] הרע
 את-כל-מעשיה ברשע תעשה ותגרש את-הטוב ותדבק ברע ובליעל

ח ח ומקץ חמש שנים. גד נולד בשנת ב' אלפים קליא וחי לפי זה קציה שנים.
 נמצא שמת בשנת רנ"ו ונקבר בשנת רס"א. לפי יובל' מ"ה א' ירדו יעקב ובניו מצרימה
 בשנת ב' אלפים קצ"ב. לפי צוואת בנימין (בסוף) נקברו השבטים צ"א שנה לאחר
 שירדו מצרימה=בשנת רס"ג. ב"מלחמת מצרים וכנען" (ע"פ יובלים מ"ו ט'). לפי זה
 יהא נכון הנוסח השני בראשית צוואת גד: בשנת שבע ועשרים ומאה לחייו. —

א ח חמש ועשרים ומאה. לפי תדשא - קכ"ג (וכן גם בס' הישר). - שתי דרכים.
 ע"פ דבר' ל' ס"ו וירמ' כ"א ח'. כאן יש אחד מן המקורות הקדומים ביותר ע"ד
 הבחירה החפשית. השוה חנוך ב' י"א ס"ה-ס"ו: ואקרא את שמו אדם... ואראה שתי
 דרכים אור וחושך ואומר אליו זו טובה לך וזו רעה. בן סירא ס"ו י"ד: אלהים עשה
 את האדם מראשיתו והניחו ביד היצר אם תרצה תעשה מצוותיו ותבינה לעשות רצונו.
 וע' גם מלחמ' ב' ח' י"ד וקדמ' י"ג ה' ט': הבחירה החפשית היא דעת הפרושים.
 וכן ברכות ל"ג ב': הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים. ועוד. - שני יצרים. כאן
 אף אחד המקורות הקדומים ביותר על היצרים. השוה בן סירא כ"א ב', ל"ו ג': הוי
 יצר רע למה נוצרת למלאת פני תבל ערמה. היצר הטוב אינו נכנע בפני השטן והוא
 חפשי לעשות את הטוב. - שנים הם. השוה קהלת ז' ד', בן סירא מ"ב כ"ג. -
 ובליעל. השטן (=בליעל) הוא יצר הרע והוא גם עבודה זרה (ע' בבא בתרא ס"ז

ט וְשָׁלַמְתָּהּ וְאִם-גַּם-תִּשְׁעֶשְׂהָ אֶת-הַמּוֹב לְרַע נִהְפָּה: כִּי אִם-תִּחַל לַעֲשׂוֹת-
 מוֹב וְהָיָה תוֹצְאוֹת מַעֲשֵׂיהָ רָשָׁע כִּי אוֹצֵר הַנָּצַר רוּחַ רָשָׁע תִּמְלֹא:
 ב וְהִנָּקֵשׁ אֲשֶׁר תֹּאמַר לְהַשְׁלִיחַ אֶת-הַמּוֹב עַל-הָרָע וְהָיָה סוֹף
 ג מַעֲשֵׂיהָ גַם-דֶּרֶךְ הָרָע: וְנִשׁ אִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִרְחַם עַל-עַבְדָּיו וְאֲשֶׁר
 ד שָׁרְתוּ לְקַנְיָן קָרַע גַּם-זֶה שְׁנֵי סָנִים לוֹ אֶקַּל הַכֹּל רָשָׁע: וְנִשׁ אִישׁ
 ה אֲשֶׁר אָהַב עוֹשֶׂה רָע עַד-כִּי יִחַפֵּץ לָמוֹת לְמַעַנּוֹ קָרַע וְנָלוּי הוּא
 ו שְׁנֵי סָנִים לְדָבָר הַזֶּה וְהַכֹּל עֲנָן רָע: כִּי אִם-גַּם אֶתְּבָה הִיא אֶקַּל
 ז רָעָה הִיא בְּכַסּוּתָהּ עַל-רָשָׁע וְעַל-כֵּן הַדָּבָר הַזֶּה שְׁמוֹ מוֹב הוּא
 ח וְסוֹף מַעֲשָׂיו לְרַע יוֹבִיל: וְנִשׁ אֲשֶׁר יִגְלַב יִרְשִׁיעַ יְגֹזַל וְיִחַמֵּם וְעַל-
 ט דַּל יִרְחַם גַּם-לָזֶה שְׁנֵי סָנִים וְהַכֹּל רָע: כִּלְ-אֲשֶׁר יִחַמֵּם אֶת-רַעְהוּ
 י וְקָעִים אֱלֹהִים וְיִשְׁכַּע לְשֵׁי אֵל עֲלִיּוֹן וְעַל-הָעֵנִי יִרְחַם אֶת-: נוֹטֵן
 יא הַתּוֹרָה וְיַעֲבֹב וְיִקְעִים וְאֶבְיוֹן יַחֲזִיחַ: אֶת-נַפְשׁוֹ יִסְנַף וְאֶת-נֹוֹ יִסְנַק
 יב רַבִּים יִהְרַג וְעַל-מַעֲמֵם יִחַמַּל גַּם-לָזֶה שְׁנֵי סָנִים וְהַכֹּל וְעֲנָנָן רָע:
 יג וְנִשׁ אֲשֶׁר יִנְאָף וְיִנְאֶה וּמְקַל-אֶקַּל יִנְצֹר וְיִצְוֹם וְיַעֲשֶׂה עוֹל וּבְחִיל
 יד עֲשָׂרוֹ יִחַמֵּם רַבִּים וּכְרַב רָשָׁעוֹ הוּא גַם-מַצּוֹת יַעֲשֶׂה גַם-לָזֶה שְׁנֵי
 טו סָנִים וְהַכֹּל רָע-הוּא: וְכַל-אֶלֶּה בְּחַזְרִים וּבְאֶרְבָּבוֹת הֵם כִּי גַם-אֶלֶּה
 יז מְהוֹרִים לְמַחְצָה הֵמָּה וּבְאֶמֶת קַמְאִים הֵם: וּבְאֶלֶּה דָבָר אֱלֹהִים
 גַּם-עַל-לוֹחֹת הַחֻקוֹת:
 ז וְאַתֶּם בְּנֵי אֵל תִּהְיוּ כְמוֹתָם בְּעֲלֵי שְׁנֵי סָנִים לְמוֹב וּלְרַע כִּי
 ח רַק בְּמוֹב תִּדְבְּקוּ לְמַעַן יִשְׁקַדְבוּ אֱלֹהִים וּבְנֵי אָדָם יִדְרָשׁוּהוּ: נוֹסוּ
 ט לְבָם מִפְּנֵי הָרָע וְהַבְּרִיחוּ אֶת-הַנָּצַר הָרָע בְּמַעֲשֵׂיכֶם הַטּוֹבִים כִּי אֶלֶּה
 י אֲשֶׁר שְׁנֵי סָנִים לָהֶם לֹא יַעֲבְדוּ אֶת-: וְעַבְדוּ אֶת-תְּאוֹתֵיהֶם לְמַעַן
 יא וּמִצְאוּיָחַן בְּעֵינֵי בְּלִיעַל וּבְעֵינֵי הָאֲנָשִׁים הַדּוֹמִים לָהֶם:

א': הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המות, שבת ק"ה ב': איזהו אל זר שבגופו של אדם הוי אומר זה יצר הרע). - אוצר היצור. ביווני θεοσαυρός τοῦ διαβόλιου. וודאי היה במקור העברי כמו שנמסר כאן (לשון נופל על לשון). -
 ג אשר תאמר. במקור: ἐν λόγοις=בדברים. אבל כל הנוסח שם משובש הוא. -
 ד יפנק. במקור: λαμπρύνει=יאיר, ואין לו שחר, לפי דעתי המובן הוא יזהיר=יסוך בשמן=יפנק. - כחזירים... השוה ויקרא י"א ו'-ד, דברים י"ד ז', בקצת נוסחאות נשמטו החזירים. - למחצה. במקור: ὅσα ἐξ ἡμισείας καθαρὰ. צ'ארלס מתרגם ἐξ ἡμισείας=כ"י מפריסי-פרסה הם, וטעה שהרי ארנבת אינה מפרסת פרסה. הארנבות נשתמרו בכל הנוסחאות. - על לוחות החקות. בנ"א: על לוחות השמים (ע' צוואת לוי ה' ד'). -

ד כי האנשים הטובים ישרים הם ואם-גם-תנסים לחוטאים
 ב וקשבום לפני יי וצדקו: ורבים אשר ישמידו את-הרשעים שני
 מסעלים יעשו טוב ורע אולם הכל טוב-הוא כי עקר את-הרע
 ג משרשו וישמידהו: ויש אשר ישנא חונן דל ורשע ונזאף וגם-
 לזה שני סנים ואולם כל-המפעל טוב-הוא כי הולך הוא בדרךכי
 ד יי אשר לא יקבל את-הנראה טוב קטוב באמת: ויש אשר לא-
 יחפץ לראות ימים טובים עם-הוללים למען אשר לא-יגבל את-
 ה פיו ונקשו ונאל גם-לזה שני סנים והכל טוב-הוא: כי אלה
 לאבאים וקאלות ידמו כי בהיותם פראים בטמאים ידמו וקאמת
 שהורים הם כי קנאו ליי וילכו בדרךכו וינורו מקל-אשר צנה
 אלהים בקחותיו כי שנאו ויבדל בין הרע ובין הטוב:
 ה ראו בני איה שנים בכל המה זה לעמת זה והאחד בשני
 יסתר בצע בעשר שקרון בטוב-לב עצב בשמחה והוללות בחני
 ב האשיות: אסרי החיים מנת יבא אסרי קבוד קלון אסרי היום
 הלינה וחשך אסרי אור וכל-אלה תחת ושלמון היום המה והצדק
 תחת ושלמון החיים והרשע תחת המנות ועל-כן יחפו למנות בני
 ג עולם: לא יוכל איש לקרא לאמת קוב ולצדק רשע כי כל-אמת
 ד תחת האור הוא כמו כל-ונברא תחת אלהים: בקל-אלה נשיתי
 אני בימי בני ולא סרתי מאסרי אמת יי ואת-הקו עליון סקרתי
 כי בקל-פתי הלקתי בנשרי אסרי הטוב:
 ו ואתם בני שמרו גם-אתם את-מצות יי וילכו בישר פנים אסרי
 ב האמת: כי אלה אשר שני פנים להם משנה ואשמו כי גם-עשה
 ג יעשו את-הרע וגם-יחנו את-כל-עושינו כי ילכו אסרי רוחות היתהו
 ה הנלקמים עם-בני איש: שמרו בני אתם את-מצות יי ואל תלכו
 אסרי הרע ובחשבתכם] אותו לטוב ודרשו אסרי הטוב באמת
 ד ושמרהו בקל-מצות יי כי תשובו אליו ובו תרגעו: כי סוף בני

ד ד לראות. לפי הכותב אסור לו לאדם להנור מעוה'יו. אם לא לשם מצוה בלבד.--
 ימים טובים. עיפ תהלי ליד ייג ותרגום הע' שם. --
 ה חיי עולם. השוה דני ייב ב' אלה לחיי עולם. חנוך א' ליו ד' אדון הרוחות
 אשר מאתו נתן לי חלק בחיי עולם. --
 ו ב יאשמו. גיא: יעשו. נראה שחפס המתרגם היווני את הלשון יאשמו שבמקור
 העברי במשמעותה האחרת: ושונאי צדיק יאשמו (תהלי ליד כ"ב). או כל אוכליו יאשמו
 ד (ירמ' ב' ג'). ולפיכך תרגם *κολάζουσαι* - ינדעו. במקור *γνώσονται*=ידעו. לפי

הָאָדָם יוֹכִיחַ עַל־צַדִּיקָתָם כִּי יִגְדְּעוּ לְמַלְאָכָי ॥ וְלְמַלְאָכָי בְּלִיעַל׃
 ה הַקָּשָׁשׁ כִּי תִתְרַגְּזוּ וּמִלֶּךְ יֵצִיק לָהּ הַרֹחַ הַרַע אֲשֶׁר אוֹתוֹ עֲבָדָה
 ו בְּתַאֲוָתָהּ וּבְמַעֲשֵׂיהָ הַרְעִים׃ וְכִי יִשְׁלוּ אִישׁ וַיִּכְרַח בְּשִׂמְחָה אֶת־
 מִלְאָךְ הַשָּׁלוֹם הוּא יִנְחֶהוּ לְמַנִּי עוֹלָם׃

ז אֶל־תִּהְיוּ בְּנֵי בְּסֻדּוֹם אֲשֶׁר לֹא הִבִּידָה אֶת־מִלְאָכָי ॥ וְתֹאבְדוּ

ב לְעַד׃ כִּי גִדַּעְתִּי אֲשֶׁר תִּתְקַטְּאוּ וּתִתְנַחְּנוּ בְיַדִּי אוֹיְבֵיכֶם וְאַרְצְכֶם

ג שְׂמַמָּה תִהְיֶה וְכָל־מִקְדָּשֵׁיכֶם יִחָרְבוּ וְנִסְוָרְתֶם בְּכָל־אַרְבַּע פְּנוֹת

ד הָעוֹלָם וְאַתֶּם תִּהְיוּ כַגּוֹלָה וְתִתְעַבּוּ כַמַּיִם הַנִּמְשָׁיִם׃ עַד־יִשְׁקֹרֶף עֲלֵיוֹן

ה עַל־הָאָדָמָה וְהוּא יָבוֹא וְאֶת־רֹאשׁ הַתַּנּוּן יְרוֹצֵץ עַל־הַמַּיִם וְהוּא

ו יוֹשִׁיעַ אֶת־עַם־יִשְׂרָאֵל וְאֶת־כָּל־הַגּוֹיִם׃ וְהִגִּידוּ קְוֹאת גַּם־אַתֶּם

ז לְבָנֵיכֶם אֲשֶׁר לֹא יָמְרוּ אֶת־סִיּוֹ׃ כִּי קָרָאתִי בְלוֹחוֹת הַשָּׁמַיִם כִּי

ח שְׂמוֹעַ לֹא תִשְׁמְעוּ אֵלָיו וְשׂוֹעַ תִּשְׁשַׁעְרֻבוּ וְלֹא תִלְכוּ בְּחֻקֹת ॥

ט כִּי אִם־בְּמַצּוֹת בְּנֵי הָאָדָם וְתִשְׁחִיתוּ וְתִרְעוּ׃ וְעַל־כֵּן תִּזְרוּ כְּגֹד

י וּבָדֵן אֶחָד אֲשֶׁר לֹא יִבִּירוּ אֶת־אַרְצְכֶם וְאֶת־שְׂבָבְכֶם וְאֶת־שִׁשְׁתֶּם׃

יא וְאוֹלָם ॥ יִקְבֹּץ אֶתְכֶם בְּאַמּוֹנָה לְמַעַן חֲסִדְיוֹ וְלִמְעַן אֲבָרְכֶם

יֵצֵדְק וַיִּשְׁקַב׃

יב וַיְהִי אַחֲרָי אֲשֶׁר דִּבֶּר לָהֶם בְּאֵלֶּה וַיִּצְוּ וַיֹּאמֶר קִבְּרוּנִי בְּתִבְרֹון׃

יג וַיִּשְׁכַּב וַיָּמָת בְּשִׁיבָה טוֹבָה׃ וַיִּעֲשֶׂרְלוּ בְּנָיו כְּאֲשֶׁר צִוָּה וַיִּשְׁלוּ אוֹתוֹ

תִּבְרֹונָה וַיִּקְבְּרֶהוּ עַם־אֲבוֹתָיו׃

צ'ארלס קרא היווני בטעות ידע במקום יָנַעַד ל...=יפגש ב... (על דרך עמוס ג' ג': בלתי

אם נועדו, ע' תרגום הע' שם). - י צ'יק. ע' סוטה ג' ב': אדם שעבר עבירה אחת

י בעוה"ז מלפנתו והולכת לפניו ליום הדין. - מ לאך השלום. אחד המקורות הקדומים

על המלאך המנחה את הנפש למנוחתה (ע' כתובות ק"ד א': בשעה שצדיק נפטר מן

מן העולם ז' כתות של מלאכי השרת יוצאות לקראתו אחת אומרת בוא בשלום וכו'). -

ינחה. במקור: εἰσφέρει, ג'א: παραμυθεῖται=ינחמה. אפשר ששניהם נכונים. ע'

ישע' ג'ז י"ח: דרכיו ראייתי וארפאהו ואנחהו ואשלם נחמים לו ולאבליו. -

הנמסים. במקור: ἀχρηστον=ללא הועיל (ע' צוואת זבולון ט' ב'). - ראש

י התנין. ע"פ תהלים ע"ד י"ג. וע' ישע' כ"ז א'. התנין בספרות החיצונית הוא סמל

הגבורה של השטן, ולפעמים השטן עצמו. כיסוד לזה משמשת אגדה בבליית עתיקה.

במזמורי שלמה מתאר המחבר את שלטון פּימפיאוס בתור התנין הגדול (ע' Gunkel.

אוניברסלי כנביאים, כגון ישע' ב' ב' ועוד. ירמ' ד' ב' ועוד, תהל' כ"ב כ"ז ועוד. -

י כגד וכדן. השוה צוואת גד ח' ב', דן ה' ח', ז' ג'. -

יב בשיבה. ביווני: בשינה טובה (השוה צוואת זבולון י' בפי'). -

צוואת יוסף הכן העסד אשר לנעלב וכו' יוסף

- א העמקת צוואת יוסף | ויהי כאשר הלך למות ויקרא אל-בניו
- ב ואל-אחיו ויאמר אליהם: אחי ודני שמעו אל-יוסף אהוב ישראל
- ג והאזינו לאמר-סיו: אלכי ראיתי בסני קנאה ומת ולא סרתי
- ד מאמת וי ואתחזק-בה: אחי שנאוני ווי אהבני הם בקשו להרני
- ה ואלהי אבותי שמרני הם בבור השליכוני ועליון העלני: לעבד נמכרתי
- ו וחדוך-כל סדני בשבי לקחתי ונרעו הסוקה הושיעתני ברעב
- ז עניתי ווי בלבלני: לבדי הייתי ואלהים נסמני חולה הייתי ווי
- ח השקוף עלי בבית הקלא הייתי ואלהים סני באזקים [נאסרת] והוא
- ט האילני: בתוך דבת-עם והוא זכני עלילות רעות שמו עלי המצרים
- י והוא הושיעני עבד והייתי וירומני:
- יא וכהה הקיד פוטטר שר המבחים אשר לפרעה את-ביתו
- יב על-ידי ואלכי נלחמתי עם-אשתו לא-ידעה-בשת אשר החזיקה
- יג בי לחטא עמה ואלהי ישראל אבי שמרני מפני האש היוקרת:
- יד בבית הקלא השליכוני הפוני שמוני ללעג ואלהים נתנני לרחמים
- טו לסני שר בית-הספר: כי לא יעזב וי את-נראיו לא בחשך ולא
- טז באזקים בגון ובצרה: כי לא איש אלהים וכוש וכו' ויחמד
- יז ולא ולוד-אדמה הוא ונחלש ונחת: ובקל-אלה עור הוא ואיש לסי
- יח ורכו ינחם ואם-נחם נחם מעט לבחן וצד-לב: בעשרה נסיונות
- יט בקנני ובקלם אנדררום הייתי: כי רפואה גדולה אנדררום וכהה
- כ מוזה תביא סבלנות:
- כא כמה נראה אותי המצרית במת כמה מסרה אותי לענשני:
- כב ואם-ריכו קראה לי וכי לא חספתי להיות עמה אמרה אלי אתה

צוואת יוסף מורכבת, כמו שאפשר לראות בסקירה ראשונה, משני סיפורים בלתי תלויים זה בזה. הפרקים א'-י' מספרים על בית פוטטר ואשתו והפרקים יא'-יז על מכירת יוסף, וחלק זה ראוי היה שיבא לפני הפרקים א'-י'. חוץ מזה מעידים גם הסגנון וגם התכן ששני מקורות כאן. הפרקים יח-כ' הם חזון מסתורי הדומה מאד לחזון דניאל, והשוה ספורי יוסף בס' הישר פ' ויצא-ויחי. -

- א בבית הכלא. ע' יומא ליה ב': אמרה לו, הריני חובשתך בבית האסורים.
- ב אמר לה, ה' מתיר אסורים. הריני כופפת קומתך-ה' זוקף כפופים וכו' (וע' גם ב'ר פ"ז). -
- ב בעשרה נסיונות. על הנסיונות שנתנסה בהם אברהם השוה יובלים י"ז
- י"ז, י"ט ח' -

תמשל גם-כי גם-בכל-אשר בקיתי אמתקסר לי ואתה תהנה
 כאדוננו: ואנכי וקרתי את-דברי יעקב אבי ואלך אל-חדרי ואבך
 ואתפלל אל-י: ואנכי צמתי בשבע השנים ההן ובעיני המצרים
 הייתי כמי חיי-עבדים כי חן יצוק על-פני כל-הצמים למען י:
 ואם-לא הנה אדוני בקיתו לא שתיתי יין ושלשה ימים לקחתי
 אדלי ואמן לעניים ולחולים: ואשחר לבקר את-י: ואבך על-אדות
 המצרות [ואשת] מן כי הציקה לי תמיד מאד כי גם בלילה באה
 אלי ותאמר [וכי באה] לבקרני: וכן וקר לא הנה לה ותהי
 כמבקשת לאמצני כבן לה ואתפלל אל-י: ותלך וקר: ובמשך
 ימים חבקה אותי כבן ואנכי לא נדעתי ואחר-כך בקשה להסיטני
 לנזות [ועמה]: וכראותי זאת ואעצב עד-קנות וכצאתה ואת-עוד
 ואתאבל על-אדותיה ימים רבים כי הפרתי את-יצרה ואת-מומתה:
 ואדבר אליה דברי עליון למען תשוב מתאונה הרעה:

ופעמים רבות הללתי בדברים כאיש קדוש ובקרמה שבהה
 את-ענותי לפני בעלה בעוד אשר בהיותנו לבדנו בקשה להדיסני:
 בגלוי הללתי כמו ענו ובסתר דברה אלי לאמר אל-תירא מפני
 אישי כי הוא גם-מאמין בענותה ואם יאמר לו איש עלינו לא
 נאמין: ואני בכל-אלה יצועי שק ואתפלל אל-י: כי יצילני מערמת
 המצרות: וכאשר לא יקלה דבר ותבא אלי בערמה ולקחת] לקח
 לשמע את-דבר אלהים: ותאמר אלי אם חסע אתה כי אעזב את-
 האלילים שבה עמי ואנכי אסתה את-בעלי לסוד מאמרי
 האלילים ונלך בחקות י: אלהיה: ואמר אליה אין חסע ל:
 בשמאת יראיו ולא ירעה בנואסים כי אם באלה אשר בטהר
 לב ובקיון שפטים וקרבו אליו ותמרש כי בקשה למלא מאונה:
 וארבה לצום ולהתפלל למען יצילני י: מידה:

ותוסף לעת אחרת ותאמר אלי אם-לא תחפץ לנזות עמי
 אנכי אהרג את-בעלי ואקחה לי לבשל: ואני בשמעי זאת ואקרע

ג ג דברי יעקב. יובלים ל' ו', ובביר פ"ז: איקונין של אביו ראה (ועי' שם צ"ח).
 ד-ו בשבע. ביובל מ"ז ג': עשר. - ובעיני המצרים. השה דנ' א' ט"ז. - מו. נראה
 י סבור הכתוב שכך היה שמה. ובס' הישר: זליכה. - ואדבר אליה. ע' לעיל בפ"א ר'. -
 ה אהרג. ע' ב"ר פ"ז: אמרה לו הורגת אני. אמר לה. לא דיי שאמנה באסרטינ
 (=אסרטיא=σρατιά=צבא) של גואפים אלא באסרטינ של רצחנים. -

את-בגדי ואמר האשה יראי את-י: ואל תעשי את-המעשה הרע
 הנה סן תבדתי ואת דע-לך כי אנכי אודיע לכל את-מזמתך זאת:
 ותרא ותבקש ממני אשר לא אנלה את-מזמתה זאת: ותלך
 ותסימני במתנות ותשלח לי כל-חמודות בני אדם:

ו ותשלח לי אכל ובו קשפים: ויהי כי בא הסרים ויבא את-
 המאכל ואביט וארא איש נושא מראהו ויששט לי חרב עם-הקערה
 ואדע כי מזמתה להדיחני: וקצאתו ואבדך ולא שעמתי טעם מאכל
 זה ולא כל-מאכל אחר ממנה: וכעבור יום ותבא אלי ומבר את-
 האכל ותאמר אלי מדוע לא אכלת מן-המאכל הנה: ואמר אליה
 כי מלאת אותו קשפים ונות ואיך אמת לא אקריב לאליהם
 בלתי ל: לכה: והנה את דע-לך כי אלהי אבי גלה לי בנד-
 מלאכו את-דעתך ואנכי שמרתי את-המאכל למען בתי אותך אם-
 תראהו ותשובי מדרךך: ולמען תנבחי כי לא תשלט רעת
 פושעים בצדקת יראי: הנה אקח מן-המאכל ואכל בסניף
 ובדברי אלה ואתפלל כזאת אלהי אבותי ומלאך אברכם יהיו
 עמדי ואכל: ובראותה זאת ותפל על-סניף לרגלי ומברך וארומה
 ואדבר על-לבה: ומבטיחני לבלתי עשות עוד את-מעשה
 הפשע הנה:

ו ואולם היא הקשתה את-לבה ברעה ותחפש אי הדרך
 תצודני: ותאנח מר ותפל למשכב והיא לא חלתה וכראות בעלה
 אותה ויאמר לה למה נסלו סניף ותאמר לו צרה בלבבי וכל-
 אנהות רוחי הציקוני ונרשא אותה והיא לא חלתה: והיא לעת
 מצא רצה אלי ובעלה הנה מחוץ לבית ותאמר אלי: אחנק או
 אתנפל אל-בור אם-לא תחפץ לשכב עמי: ובראותי כי רוח
 בליעל הרגיזה ואתפלל אל-י: ואמר אליה: למה אמלתה תרגוני
 ותתגעשי וחסמא ועור עיניך וקרי כי אם-תשליחי יד בנפשך מכה
 אשתה צרתך פילגש בעלך את-בניך ומשמדי את-וקרך מעל-
 שני האדמה: ותאמר אלי הנה אהבתני רב לי אלהם על-חני ועל-
 חני בני ואנכי אסכה עוד עד-אשר אמלא גם-את-מאנותי: והיא
 לא ידעה כי למען י: דברתי אליה בן ולא למענה: כי אם יפל-

ו תאנח מר. במקור: συντόνωσ=בחוזה. או συντόνωσ=בקצרה. -

איש בִּחְשֶׁק תֵּאָנֶה וְלוֹ יַעֲבֹד וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע דְּבַר מִוֹב עַל־חֶשֶׁקוֹ
אֲשֶׁר בּוֹ נָסַל וְקָבַל אוֹתוֹ לְמַעַן תֵּאָנֹתוּ הִרְעָה הַזֹּאת:

ח וְזֹאת אָמַר לְכֶם בְּנֵי כִּי כִשְׁשׁ שְׁעוֹת [כִּיּוֹם] הָיוּ בְּלִבְתָּהּ
מֵאֵתִי וְאֲנֹכִי בְרָצְתִי עַל־בְּרַכְי לִסְנֵי יי כָּל־הַיּוֹם וְכָל־הַלַּיְלָה וּבִבְקָר
ב קִמְתִּי וְאֶרְךָ וְאֶתְפַּלֵּל לְהַצִּילֵנִי מִמָּוֶה: לְאַחֲרוֹנָה תִּסְשָׂה בְּבִגְדֵי
ג וְתִמְשָׁכֵנִי בְּחֻזָּה לְשָׂכֵב עִמָּה: וְכִרְאוֹתֵי כִּי הַחַיִּיקָה בְּשֹׁעוֹן בְּבִגְדֵי
ד וְאֶעֱבֹדֶהּ וְאָנוּס עִרֹם: וְהִיא בְּהַחַיִּיקָה בְּבִגְדֵי שָׂמָה עָלַי עַל־לוֹת־
שׁוֹא וּקְבוֹא בַעֲלָה נְתַנְנִי בַּמִּשְׁמֵר אֲשֶׁר בְּבֵיתוֹ וּמִמְחַרְתֵּת הַכִּנִּי
ה וַיִּשְׁלַחֵנִי אֶל־בֵּית־הַפֶּהֶר אֲשֶׁר לְסָרְעָה: וְכֹאֲשֶׁר הָיִיתִי בְּאִסְרוֹתַי
וּמַעֲצַב הַמַּצְרִית וְתִבֵּא וְתִשְׁמַע אוֹתִי מִהַלָּל וּמְשַׁבַּח אֶת־: בְּמִקּוֹם
ח חֶשֶׁךְ וְאֲגִיל בְּקוֹל שִׁמְחָה וְאוֹרָה אֶת־אֲלֹהֵי כִּי נִצַּלְתִּי מִתְּאֵנֶת
הַמַּצְרִית:

ט וּפְעָמִים רַבּוֹת שִׁלַּחַה אֵלַי לֵאמֹר הוֹצִילָה לְמֵלֵא תֵּאָנֹתִי
ב וְאֲנֹכִי יוֹצִיאָהּ מִן־הָאֲזוּקִים וְאֶסְדָּךָ מִחֶשֶׁךְ: וְאֲנֹכִי לֹא נִשְׁמַשְׁתִּי לָהּ
ג אֶת־בְּמִחְשָׁבוֹתַי כִּי אוֹהֵב יי אֶת־אֲשֶׁר יִתְעַנֶּה בְּבוֹר חֶשֶׁךְ בַּעֲנָה
ד מֵאֲשֶׁר יְחִי חַיִּי תִסְנוּקִים בְּחַדְרֵי־מֶלֶךְ וַיִּתְהַוֶּלֶל: כִּי אִם־יִתְנֶה אִישׁ
ה בַּצְּדָקְתוֹ וּיִבְקַשׁ נִם־תִּתְהַלֵּךְ וַיִּדַע אֵל עֲלִיּוֹן כִּי־תוֹעִילָהּ וְנָתַן לוֹ
ו נִם־אֶת־זֹאת כֹּאֲשֶׁר [נָתַן] נִם־לִי: כָּמָה פְּעָמִים בָּאָה אֵלַי בְּהִיוֹתָהּ
ז חוֹלָה בְּמִחְשָׁד־לֵיֹל וְתִשְׁמַע לְקוֹל תִּסְלִיתִי וְאֲנֹכִי בְּשִׁמְעִי אֶת־אֲנַחוֹתֶיהָ
ח הַחֲרָשְׁתִּי: כִּי בְּהִיוֹתִי בְּבֵיתִי וְתִגַּל אֶת־וְרוּעוֹתֶיהָ וְאֶת־שְׂדֵיהָ וְאֶת־
ט רַגְלֶיהָ לְמַעַן אֲשָׂכֵב עִמָּה כִּי יִסַּת־מִרְאֵה הַיָּתֵה עַד־מָאֵד וְהַדוֹרָה
בְּלִבוֹשָׁה לְמַעַן תִּדְיַסֵּנִי וַיִּצִּילֵנִי מִמְּוֹמוֹתֶיהָ:

י וְעַל־כֵּן רָאוּ בְנֵי אֶת־אֲשֶׁר יִסְעִלוּ אֶרֶץ־רוּם וְתִסְלָה וְצוּם:
ב וְנִם־אֶתֶּם אִם־תִּלְכוּ אֶחָרֵי הַעֲנָה וְנִסְהַר לְקַבֵּב בְּאֶרֶץ־רוּם וְתִסְלָה
ג וְתִצְוִמוּ בְּלֵב נִדְכָּה יִשְׁכְּנוּ בְּקֶרֶךְ בָּכֶם יי כִּי אֶהֱבֵב הַצַּנֵּעַ לְכַת: וּבְכָל־
ד אֲשֶׁר יִשְׁכְּנוּ עֲלִיּוֹן אִם־נִם־קִנְיָה [תִּפְלֵ] עַל־אִישׁ אוֹ שָׂבִי אוֹ רֵצַח
ה אֲלֹהִים הַשׁוֹכֵן בּוֹ לֹא רַק יוֹצִיאָהּ מִדְּעָה לְמַעַן עֲנֹתוֹ כִּי נִם־
ו יְרוּמָהּ וּיִסְאָרְהוּ כֹאֲשֶׁר עָשָׂה נִם־אֵתִי: כִּי בְּכָל־דְּרָכָיו יִגְבֹּה

ח ח מתאות. במקור παροφάσεως=מתאנת. ונמסר כאן לפי תיקונו של Ch (השוה משלי י"ח א' לתאוה [לתאנה?]) יבקש נסרד ותרגום הע' שם).
ט ט הדורה. השוה יומא ליה ב': בכל יום ויום היתה אשת פוטיפר משתדלת בדברים. בגדים שלבשה לו שחרית לא לבשה לו ערבית וכו'.

ה איש אם-במעשים או בדברים או במחשבות: ידעו אחי מה-
 אהבנו אבי ואנכי לא התנאיתי בלבבי אף-כי גער הויתי ויראת
 ו הויה בלבבי כי ידעתי כי הכל יחלף: ואנכי לא רוממתי
 נפשי לרעה ואעבד את-אחי ומיראתם החרשתי בעת מקרוני ולא
 הודתי לישמעאלים כי בן-יעקב אנכי איש גדול וצדיק:

יא וגם-אתם בני תהי יראת יי לנגד עיניכם בכל-מעשיכם וכברו
 ב את-אחיכם כי כל-אשר נעשה את-חקת יי ואהבהו יי: ויהי בנקעי
 עס-הישמעאלים וישאלוני לאמר העבד אתה ואמר עבד אנכי וליד
 ג בית לכל ובשו אחי: ויאמר לי הגדול בהם לא עבד אתה כי
 ד בן תמיד גס-חזותה ואנכי אמרתי עבד אנכי: ויהי כאשר באנו
 ה מארומה ונריבו ביניהם מי מהם ימן מחירי ונקחני: וגאותו כלם
 כי אשר במצרים אצל מוכר חזרתם עד-אשר ישובו עם-חזרתם:
 ו-ו וזן חני בעיני הסוחר ונקמד על-ידי את ביתו: ויברכהו אלהים
 ח לרגלי וימלא אותו זהב וקסף ועבדה: ואהי אצלו שלשה חדשים
 ותמשה ימים:

יב בעת ההיא באה ואשת מוה אשת פוטיפר במרובה בלב
 ב הדרה כי שמעה על-אדותי מפי סריסיה: ותגד לבעלה כי העשיר
 ג הסוחר ביד גער עברי וגם-אומרים גנב גנב מארץ קנענו: ואתה
 עשה-בו שפטים וקח את-הנער אל-ביתנו ויברכה אלהי העברים
 כי חסד מן-השמים נסוף עליו:

יג וינאמן פוטיפר לדבריה ויצו להביא לפניו את-הסוחר ויאמר
 אליו מה-הדבר אשר שמעת עליה כי גנב אתה נפשות מארץ קנענו
 ב ותמכרם לעבדים: ויפל הסוחר לרגליו ויתחנן אליו ויאמר כי
 ג אדוני לא ידעתי את-אשר תאמר: ויאמר פוטיפרע אם-כן הדבר
 מצינ העבד העברי הזה ויאמר הישמעאלים הפקידהו על-
 ד ידי עד-אשר ישובו: ולא האמין לו ויצו לנסרו בשופים ערם
 ויהי כי החזיק בדבריו ויאמר פוטיפרע יביאו לפני את-הנער:
 ה אני הובאתי לפניו ואשתמנה אפים ארצה לפני פוטיפר כי הנה

יא-יז
 יא ב
 י

הפרקים יא-יז הם חטיבה בפני עצמה. -
 עבד אנכי. השוה ס' הישר פ' וישב. שאחי יוסף מוכרים אותו בתור עבד
 ויוסף צועק כי הנהו בן ליעקב. - ועבדה. במקור: εγγον=עבודה. -

ו השלישי במעלה בין שרי סרעה: ויבדילני מאתו ויאמר אלי העבד
 ז אתה אם-חששי ואמר עבד אנכי: ויאמר [עבד-] מי אתה ואמר עבד
 ח הישמעאלים: ויאמר אלי איך היית לעבד להם ואמר קנה קנוני
 ט מארץ כנען: ויאמר אלי אכן שקר אתה דובר ויצו מיד ליסרני
 בשוטים על-מערמי בשרי:

יד ואשת מוֹף השקיסה בער האשנב בעת יסרוני כי קרוב ביתה
 ותשלח אליו לאמר לא בצדק שפטת כי ענש מענש איש חששי
 ב אשר גנב כאלו פושע היה; וכאשר לא שניתני מדברי אה-כי הייתי
 ג ויצו לשום אותי במשקמ ער-אשר יבאו אדוני העבד: ותאמר
 ד האשה אל-בעלה למה תאסר בזקים נער לקים בשבי מגוע הניחש
 ה ועליך להוציאו לחששי ולשמרו: כי היא בקשה לראותני בחשק
 ו חמאה ואנכי לא ידעתי מקלנה דבר: ויאמר אליה לא-ינעשה כן
 ז בתוך המצרים לקחת רכוש זרים לפני הוכיח במשפט: כזאת דבר
 על-הסוחר ואשר לנער היה יהנה בבית הספר:

טו מקץ ארבעה ועשרים יום באו הישמעאלים כי שמעו כי-
 ב התאבל עלי יעקב אבי מאד: ויבאו ויאמרו אלי מה-הדבר אשר
 ג אמרת עבד אתה והנה ידענו כי בן אתה לאיש גדול בארץ כנען
 ד ואביך מתאבל עליך בשק ואמר: ואנכי בשמעי כזאת נמקו קרבי
 ה וימם לרבי ואבקש לבבות מאד ואתאסף לבל-אכלים את-אחי
 ו ואמר אליהם אנכי לא ידעתי דבר עבד אנכי: ויועצו למברני
 ח למען לא ימצאוני בידיהם: כי יראו מפני אבי סן-יבא עליהם
 ט וינקם מהם נקמת חמה כי שמעו כי גדול הוא את-אלהים ואנשים:
 י-ו ויאמר אליהם הסוחר חלצוני ממשפט פוטיסרע: ואלה באו אלי
 ויבקשו ממני לאמר הגידה כי בבקש קנינו אותך והוא יוציאנו
 לחששי:

יז ותאמר אשת מוֹף אל-בעלה קנה את-הנער כי שמעתי אומרים
 ב למכר אותו: והיא שילחה מיד קרים אל-הישמעאלים ותחפץ
 ג לקנותני ויקרא רב הטובחים לישמעאלים ויבקש לקנות אותי:
 ד וכאשר לא גאות למחיר וילך והסרים הדריע לנברתו אחר אשר

טו ה נקמת חמה. ע' ס' הישר פ' וישב. שהישמעאלים מחליטים למכור את יוסף במצרים למען הציל את נפשותיהם (וע' שם התיאור של יסורי יוסף בבית פוטיסר). -

ד נסה אליהם דבר כי דורשים הם מחיר רב בעקב: ותשלח קרים
 אחר לאמר את-אם שמי בקרי זהב ודרךשו תנו להם אל-תחשבו
 ה זהב רק קנה את-הנער והביאהו אלי: ונלך הסרים וימן להם
 ז שמונים שקלי זהב וינקחני ולמצרית הגיד כי מאה נתן: ואנכי
 גרשתי ואמריש למען לא יקלם הסרים:
 יז אתם ראיתם אפוא בני את-כל-אשר עניתי למען אשר לא אכלים
 ב את-אחי: וגם-אתם אהבו איש את-רעהו ובאך-דרוח הסתירו איש
 ג את-עון רעהו: כי יי ישמח בקבר אחים ובחשק לב-טוב אשר
 ד ירצה באהבה: ובאשר באו אחי מארנקה ובידו כי אנכי השכיבתי
 ה להם את-הכסף ולא שנאתים ואנחמם: ואחרי מות יעקב אבי עזר
 ו-ז הוספתי לאהבה אותם וכל-אשר צוה עשיתי להם עד-בלי-די:
 ו-ז לא נתתים להעצב את על-מצער: וכל-אשר הנה בני נתתי להם
 ח ובניהם היו בני להם בעקדים ונקשם בנפשי ויגונם יגוני וכל-
 ח חלום חלוי ונצתם עצתי: ואנכי לא התרוממתי עליהם בגאנה
 גבדר תפארתי ואהי ביניהם כאחד האחרונים:
 יח וכי תלכו גם-אתם במצות יי ונשא יי אתכם בטוב לעולמים:
 ב וכי יבקש איש להרע לכם אתם גמלו אותו טוב והתפללו בערו
 ג ויי יצילכם מכל-רע: והנה ראיתם כי בענתי ובאך-דרוח לקחתי
 ד לי לאשה את-בת-הכהן לעיר-שמש ומאה בקרי זהב נתנור-לי אתה
 ד ויי נתנם לי לעקדים: וגם יפי נתן לי יי מעל לקל-יפי: ישךאל
 וישמרני עד-וקנה ברחי ובקווי כי דמיתי בכל אל-יעקב:
 יט ועתה שמעו את-החלום אשר חלמתי: ראיתי והנה שמים
 ז עשנה אילות רועות ומהן נפוצו תשע: ושלוש נאלו וממחרת והנה
 ז נפוצו גם-הן וארא והנה שלש האילות ילדו שלשה טלאים ויקראו
 ד אל-יי ויזיצאן יי אל-מקום-צמח ומים וינהלם מחשך לאורה: ושם
 קראו אל-יי עד-אשר נקבצו אליהם תשע האילות ויהיו בשנים
 ה עשר בקשים ועוד מעט וירבו ויהיו עדרים רבים: וארא אסרי-בן

יח-ג ד בת הכהן. ע' יובלים מ' י' ס' הישר פרשת מקץ. - דמית. השוה ביר פיד:
 שהיה זיו איקונין שלו דומה לו. ועוד (שם): כל מה שאירע לזה אירע לזה וכו'. -
 יט ב תשע. אפשר שהכוונה לתשעת השבטים שגלו בשעת החרבן הראשון ונשארו רק
 ג ג': לוי, יהודה ובנימין. לפי החזון הזה עתידים אותם השבטים לחזור. - האילות.
 ד השוה חנוך א' פיט ע"ב: שלשה מן-הצאן. - כבשים. בס' חנוך א' צ' ליח משתנים

והנה שנים עשר שרים יונקים מסרה אחת ומקנה יצא גם חלב
 וישתו ממנו שנים עשר העדרים ומקנה לאין מספר: ולפך הרביעי
 ונדלו קרניו עד-לשמים ותהינה כחומה לעדרים ובין הפרגים
 בפרך צמחה עוד קרן אחת: וארא והנה סר בן-בקר והוא סובב
 אותם שנים עשרה פעמים ויהי לעזר לכל-הפרים: וכל-העדרים
 האלה יבאו בעתם באחרית הימים: ואתם בני שמרו את-מצות
 ה' וכברו את-לוי ואת-יהודה כי מזרעם יקום לכם אשר יציל
 את-כל-הגוים ואת-ישראל: כי מלכותו מלכות עולמים תהי אשר
 לא תחלה: ומלכותי ביניכם תאסף בקבת נוצרים אשר תחלה
 עם-קוץ:

ב ודעתי כי אצרי מותי וציקו לכם המצרים וי' ואתם תקחו את-
 ויבוא אתכם אל-הארץ אשר דבר לאבותיכם: ואתם תקחו את-
 עצמותי אתכם כי אם-תביאו את-עצמותי שמה והנה י' עמכם
 באורה וכל-על והנה בחשך עם-המצרים: ואתם העלו את-אחנת
 איתכם בדרך אפרטה וקבריה שמה על-יד רחל אמי: ויהי כאשר
 דבר קזאת ויפשט את-רגליו וימת בשובה: ויתאבלו עליו
 כל-ישראל וכל-מצרים אבל גדול: וקצאת בני ישראל ממצרים
 ויעלו אתם את-עצמות יוסף ויקברהו בקברון עם-אבותיו ויהיו
 ימי שני סיו מאה ועשר:

ו לפרים (ע"ש גם על הטלה הלבן). — הרביעי. הפר הרביעי הוא יהודה. יש משערים
 י שבמקור היה השלישי לוי, אלא שהמעתיק הנוצרי שינה לשם מטרתו להרביעי. — אחר
 פסוק ו' יש תוספת נוצרית: וארא והנה נולדה מיהודה בתולה ולה בוג וממנה
 יצא טלה תמים ולשמאלה כעין הארי וכל החיות התמרמרו אליו וינצח אותם הטלה
 ויפיצם וירמסם וישמחו עליו כל-המלאכים והאנשים וכל-הארץ. כמה חוקרים רצו להוציא
 מתוך כתוב זה אילו קטעים מקוריים. למשל, הנבואה על הארי=יהודה (והשוה חנוך א'
 ט צ' ל"ח). — יקום לכם. אף כאן יש הרחבה נוצרית: טלה' אשר יסיר את-
 חטא העולם. —

ב-ג את עצמותי. השוה ספור המעשה בשמות רבה כ'. — אפרטה. במקור
 παρά τὸν Ἰαπόδρομον והשוה הע' לברא' מ"ח ז': בעוד כברת ארץ לבא אפרטה-
 — ἐφράθα. — בשיבה טובה. במקור: בשינה טובה. — אבל גדול. קצת נוסחאות מוסיפים: כי גם
 עם המצרים סבל כאשר מהם (=כאחד מאומתם) ויעש להם טובות ויעזר להם בכל
 ו מפעל ובעצה טובה ובכל עבודה. — מאה ועשר. ברא' נ' כ"ו. —

צוואת בנימין הכן השנים אשר ליעקב ובן-רחל

א העתקת דברי בנימין אשר צוה לקניו בהיותו בן-חמש
 ב ועשרים ומאה שנה; וינשק להם ויאמר אליהם כאשר נולד יצחק
 ג לאברהם לוקוניו ככה נולדתי גם-אני ליעקב: ויהי כאשר מתה
 ד רחל אמי בעת לדתה אותי ולא הנה לי חלב ואינק שדי בלחה
 ה אמתה: ורחל היתה אחרי לדתה את-יוסף עקרה שמים עשרה
 ו שנה ותתפלל אל-י' ותצם ותהר ותלד אותי: כי אהב יעקב אבי
 את-רחל מאד ויתפלל אשר יראה ממנה שני בנים: ועל-בן קראו
 את-שמי בנימן לאמר בן-ימים:

ב ויהי כאשר באתי מצרימה אל-יוסף ויבירני אחי ויאמר אלי
 ג מה-אמרו לאבי אחרי אשר מקרוני: ואמר לו את-קבתך טבלו
 ד בדם וישלחיה ויאמרו הקרנא הקתנת בקה היא: ויאמר לו יוסף
 ה אכן אחי נלב ונבויני סחרי כנען בקוקה: ויהי כאשר הלכו לדרךם
 ויסתירו את-קבתתי כמו חנה רעה שקעה בי ותשרפני: וככה
 ו מקרוני רעיהם לישמעאלים והמה לא דברו כזב באמנם קזאת:
 ז כי בקש [יוסף] להסתיר ממני את-מעשי אהינו ויקרא לאחיו
 ח ויאמר אליהם: אל-תגידו לאבינו את-אשר עשיתם לי ואמרו לו
 כ כאשר ספרתי אנכי לבנימן: וגם מחשבותיכם בלבכם תהנינה
 קאלה ולא יגעו הדברים האלה עד-לב אבי:

ג ועתה בני אהבו גם-אתם את-י' אלהי השמים והארץ ושמו
 ד מצותיו ולכו בדרך יוסף האיש הטוב והקדוש: ומחשבותיכם
 ה תהנינה לטובה כאשר ידעתם גם-אותי כי כל-איש אשר מחשבותיו
 ו נכחות יראה הכל ישר לקניו: וראו את-י' ואהבו את-רעיהם
 ז ואם-יבקשו רוחות בליעל להציק לכם בקל-צרה רעה לא ימשלו

א חמש ועשרים ומאה. לפי מדרש תדשא (ברבינו בחיי לשמות) חי קיט שנה. וזו
 טעות, כי אף אחד מן השבטים לא מת כששנותיו פחות משנות יוסף. וצ"ל קס"ז או
 ב קכ"ט. - לזקניו. לפי ס' הישר פ' ויצא היה יעקב בן צ"א בהולידו את יוסף. לפי
 יובלים י"ט י"ג נולד יעקב בשנת ב' אלפים מ"ו ובנימין בשנת ב' אלפים קמ"ד (שם
 ח ליב ל"ד). לפי זה היה יעקב בהולידו אותו בן צ"ח שנים. - בן ימים. כך מבאר גם
 ט פילון (De mut. nom., ed. Wendland III. 92). ס' הישר בס' וישלח: כי בארץ הימין
 (הדרום?) נולד לו. -

יג-ג כל ספור המעשה שלכאן חדש הוא ושונה לגמרי משאר ספורי יוסף. -

ד קדם כְּאִשֶּׁר וְלֹא מִשְׁלוֹן נָם בְּיוֹסֵף אָחִיו : מִה־רַבּוֹ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר
ה בקָשׁוּ אֶת־נַפְשׁוֹ וְיִי מִנּוּן עָלָיו כִּי כִלְיָרָא יִי וְאוֹהֵב רַעְהוּ לֹא
ו נִבְהוּ רוּחַ בְּלִיעֵל כִּי יִי מִנּוּן לוֹ : וְגַם־מִמּוֹת אֲנָשִׁים וְחַיּוֹת לֹא תוּכַל
ז לְמַשְׁלֵבוֹ כִּי יִי בְּעִזּוֹ עֵקֶב הָאֲחִיבָה אֲשֶׁר אָהַב אֶת־רַעְהוּ : וְיוֹסֵף
ח בְּקֹשׁ מֵאֲבִינוּ כִּי יִתְפַּלֵּל אֵלֵינוּ בְּעֵד אָחִיו לְמַעַן לֹא יִחַשֵׁב יִי לָהֶם
ט לְעֵזֶן אֶת אֲשֶׁר עָשׂוּ לוֹ רָע : וְכִבְּהָ קָרָא יַעֲקֹב הַבֵּן יַקִּיר לִי יוֹסֵף
כ נִצְחָתָ אֶת־רַחֲמֵי יַעֲקֹב אָבִיךָ : וְיִחַקְרְלוֹ וְיִנְשָׁקְלוֹ בְּשִׁעְתָּיִם :
כב אַתֶּם רְאִיתֶם בְּנֵי אֶת־אֲחֵרֵית הָאִישׁ הַטּוֹב יוֹסֵף לְכוּ בְּמִשְׁכָּה
כג מִיָּבֵה בְּדַרְכֵי רַחֲמֵי לְמַעַן תִּשְׂאוּ גַם־אַתֶּם זְרֵי תִהְלֶה : כִּי אִישׁ
כד מוֹב לֹא תִחַשְׁבֶּה עֵינָיו כִּי יִרְחַם עַל־כָּל וְאִם חֲסָאִים הֵם : וְאִם
ה גַּם־הֵם יִתְרָשׁוּ עָלָיו רָעָה עוֹשֶׂה טוֹב יִנְצַח רָע כִּי אֱלֹהִים מִנּוּן לוֹ
ו אֶת־צַדִּיקִים בְּנַפְשׁוֹ יֶאֱהָב : וְכִי יִתְפָּאֵר לֹא יִתְחַר בּוֹ אִישׁ וְכִי
ז יִשְׁאֵר לֹא יִקְנָא בּוֹ גְבוּר כִּי יְהִי וְשִׁבְחָהוּ אֶת־אֲנָנֵעַ יֶאֱהָב עַל־דֵּל
ח יִרְחַם עַל־חֹלְהָ יָחוּם וְאֶת־יִי יִהְלֵל : לִירָא יִי מִנּוּן הוּא לְאוֹהֵב
ט אֱלֹהִים יַעֲזֹר לְמַתְעֵב עֲלֵיוֹן יוֹכִיחַ וְיִשְׁיבָהוּ מִדַּרְכּוֹ וְאֲשֶׁר חָסֵד רוּחַ
כ טוֹב שְׂפוּף עָלָיו אוֹתוֹ יֶאֱהָב בְּנַפְשׁוֹ :
כב וְעַל־כֵּן בְּנֵי אִם מִחֲשָׁבוֹתֵיכֶם תִּהְיֶינָה טוֹבוֹת גַּם־מְרַעִים
כג וְיִשְׁלִימוּ לָכֶם וְהוֹלְלִים וְכוֹשֵׁי מִסְּנִיכֶם וְיִשׁוּבוּ לְטוֹב וְאֲנָשֵׁי־בָצֵעַ
כד לֹא רַק יִשׁוּבוּ מִתְאַנְתֶּם כִּי גַם־נָתַן יִתְּנוּ אֶת־חִילָם לְאֲשֶׁר בְּצָרָה :
ה וְאִם־תִּעֲשׂוּ טוֹב גַּם־הַרוּחוֹת הַטְּמָאִים יִנוּסוּ מִסְּנִיכֶם וְחַנּוּת הַשָּׂדֶה
ו תִּירָא מִכֶּם : כִּי הַמְּקוֹם אֲשֶׁר בּוֹ יִכְבֵּד אִישׁ מַעֲשִׂים טוֹבִים וְעַל־
ז דַּעְתּוֹ [נְגִיבָה] אוֹר גַּם־הַחֲשֶׁךְ יִנוּם מִשָּׁם : כִּי אִם־עֲזוֹת יַעֲנֶה [אִישׁ]
ח לְאִישׁ קְרוֹשׁ וְהִתְנַחֵם כִּי יִחַנְּנָן צַדִּיק אֶת־הַמְּנַדָּה [וְיִמְרִישׁ : וְאִם
ט יִכְבֵּד אִישׁ בְּצַדִּיק וְהִתְפַּלֵּל [בְּעִזּוֹ] הַצַּדִּיק כִּי אִם גַּם־לְרַנֵּעַ קָטַן
כ יִדְבָּא עֵד מְעַט יִשְׁנָא וְהָרוּ וְיִוְפִיעַ כְּאֲשֶׁר הָיָה גַם־יוֹסֵף אָחִיו :
כב וְצַר הָאִישׁ הַטּוֹב לֹא נִתַּן בְּנֵד רוּחַ־חֲטָא־בְּלִיעֵל כִּי מִלְּאֵף
הַשָּׁלוֹם יִנְהַל נַפְשׁוֹ : וְלֹא יִבִּישׁ בְּתַאֲנָה עַל־כִּלְיָרָבָר מִשְׁחַת וְלֹא

ג כ בסוף פסוק ח' יש תוספת (או הרחבה) נוצרית: ויאמר אליו עוד תקום בך נבואת השמים על סלה ה' ומושיע העולם כי תמים ימסר [בעון] פושעים וחף מפשע [בחטא] אנשי רשע ימות בדם הברית להושיע את הגוים ואת ישראל ולהשמיד בליעל ואת כל משרתיו. -
ו י צר. השה צוואת אשר א' ג'. - מלאך השלום. השה צוואת דן ו' ה' אשר

ז יצָר־הוֹן בְּחַמְדָּתוֹ: לֹא יִתְסַנֵּק בַּתְּעוּנוּתָם אֶת־קְרוּבוֹ לֹא יַעֲצִיב
 אֶבְטָנוֹ לֹא יִמְלֵא וּמֵאֲקָלִיז תַּאֲוָה וְלֹא יִשָּׂא וְלֹא יִתּוֹר אַחֲרֵי עֵינָיו
 ד כִּי יִי חֶלְקוֹ: לֹא כְבוֹד אֲנָשִׁים וּקְלוֹנָם יִטּוּ אֶת־הַנֶּצֶר הַטּוֹב וְעָרְמָה
 וְזָב וְרִיב וְדָבָה לֹא יִדַּע כִּי יִי יִשְׁכַּרְבוּ וַיֵּאִיר אֶת־נַפְשׁוֹ וַיִּסְתַּדְּהוּ
 ה כֻּלָּם בְּקִלְעֵת: וְלֹא תִהְיֶינָה לְיֶצֶר הַטּוֹב שְׂמִי לְשׁוֹנוֹת בְּרָבָה
 וּקְלָלָה בּוֹז וְכְבוֹד עֲצָב וְשִׁמְחָה שְׂקֵט וְרָגֵז שְׂפַת־חֲנֹף וְאַמֶּת עֵנִי
 ו יַעֲשֶׂר כִּי אִם יִדַּע אַחַת לוֹ כֻּלָּם זָכָה וְקַהֲוֹרָה: לֹא שָׁמַע לוֹ
 וְשָׁמַע וּמְרָאָה וּמְרָאָה כִּי קִלְעֹאֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אוֹ יִדְבַר אוֹ יִרְאֶה יִדַּע
 ז כִּי יִי יִרְאֶה לְנַפְשׁוֹ: וְהוּא אֶת־דַּעְתּוֹ וַיִּסְתַּר לְמַעַן אֲשֶׁר לֹא יִאֲשׁוּמָהוּ
 אֱלֹהִים וְאֲנָשִׁים וְכֵן גַּם־קִלְמַעֲשֵׁי בְלִיעַל שְׁנֵינִים הֵם וְתָם אֵין בָּהֶם:
 ז וְעַל־כֵּן הִנְנִי מַצְוֶכֶם בְּנֵי נֹסוּ מִפְּנֵי רַעַת בְּלִיעַל כִּי חָרַב הוּא
 ב נוֹתֵן לְקִלְמַשׁוּמַעִים אֱלֵיוֹ: וְהַחֲרַב הוּא אִם שִׁבְעַת רַעוֹת לְרֵאשׁוֹנָה
 תִּסְתַּר הַדַּעַת מִבְּלִיעַל וְתִלְדַּר הַרְעָה הַרֵאשׁוֹנָה דָּם הַשְּׁנֵינָה בְּהִלָּה
 הַשְּׁלִישִׁית תּוֹנָה הַרְבִּיעִית גְּלוֹת הַחֲמִישִׁית מַחְסוֹר הַשְּׁשִׁית רַעַשׁ
 ג הַשְּׁבִיעִית חֲרָבִין: וְעַל־כֵּן נִקְּם אֱלֹהִים מִקֵּינן שִׁבְעַת נַקְמוֹת כִּי בְּקִלְ-
 ד מֵאָה שָׁנָה הֵבִיא יִי עָלָיו מִכָּה אַחַת: וּבִהְיוֹתוֹ בְּנִי־מֵאֲתָמִים שָׁנָה
 הִחַל לְהַעֲנוֹת וּבַתְּשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה נִשְׁמַד בְּיָמֵי הַמַּבּוּל עַל־דְּבַר
 הַקָּל אַחֲיוֹ הַצַּדִּיק בְּשִׁבְעַת רַעוֹת נִשְׁפָּט קִינן וְלִמְד בְּשִׁבְעִים וְשִׁבְעַת:
 ה כִּי בְּעָנֵשׁ הָיָה יִדְּוֵנו לְעוֹלְמֵי־עַד כָּל הַדּוֹמִים לְקִינן בְּקַנְיָת אַחִים
 וּבְשִׁנְאָתָם:
 ח וְאַתֶּם בְּנֵי נֹסוּ מִפְּנֵי הַרְשַׁע וְהַקְּנָאָה וְשִׁנְאָת אַחִים וְדַבְּרוּ
 ב כְּטוֹב וּבְאַהֲבָה: כִּי קִלְעֹאֲשֶׁר לוֹ לֵב טָהוֹר בְּאַהֲבָה לֹא יִבִּישׁ אֶל-
 אִשָּׁה לְנוֹת עֲמָה כִּי אֵין שְׂמֵחַ רַע בְּלִבָּבוֹ כִּי רוּחַ יִי נָחָה עָלָיו:

ו' ו. - ה' חלקו. צוואת לוי ב' י"ב. -

ז שבע רעות. הוה אבות ה' ח': שבעה מיני פורעניות באין לעולם על שבעה
 גופי עבירה וכו'. בן־סירא מ' ט'. - הראשונה דם. רצח קין. - שבע נקמות.
 הוה ברא' ד' ט"ו כל הורג קין שבעתים יקם. וכאן נדון קין עצמו לשבע נקמות. -
 ד מאתים שנה. לפי יובלים ד' ב' היה קין בן ליה כשהרג את הבל. - ובתשע
 מאות. לפי יובלים ד' א' נולד קין בשנת ס"ד לבריאת העולם ונהרג בשנת תתקל.
 לפי זה חי רק תתס"ו שנה. - בימי המבול. לפי יובלים היה המבול בשנת אלף שיח.
 היינו שעיח שנה אחרי מות קין. - ולמך. תפס כאן את למך כהורג קין. הוה ס'
 הישר פ' בראשית. -

ח ב ש מ ן ר ע. במקור μισμόν. -

ג כִּי כֹאֲשֶׁר לֹא תִּמְנַף הַשָּׁמֶשׁ וְאִם-גַּם-עַל-צִוְיָאָה וְטִיט וְרָחַה וְיִבְשָׁה
שְׁנֵיהֶם וְהִסִּירָה אֶת-רִיחָם הָרַע בֵּן גַּם-לֵב סְהוּר אִם גַּם בְּרִקְשׁ
אֲדָמוֹת יִתְהַלֵּךְ יִטְהַר וְהוּא לֹא יִמָּנֶף:

ט וְאַחֲזָה וְהִנֵּה גַם-מַעֲשִׂים לֹא-מוֹבִים יִהְיוּ בְּכֶם כֹּאֲשֶׁר דִּבֶּר
הַנּוֹדֵף הַצַּדִּיק בִּי זְנוּת סְרוּם תִּזְנוּ וְנִשְׁמַדְתֶּם בַּמַּעַשׂ וּתְחַדְשׁוּ אֶת-
הוֹקְלוֹתֵכֶם עִם-הַנָּשִׁים וּמַלְכוּת ִּי לֹא תִשָּׁפֵן בִּינֵיכֶם בִּי חַיִּשׁ מִהַר
ב יִסִּירְנָה: וְאוֹלָם מִקִּנְדָּשׁ ִּי בְּחִלְקֵיכֶם נְהִי וְנִדּוּל יִהְיֶה כְּבוֹד הַבַּיִת
הָאֶמְרוֹן מִן-הָרֵאשׁוֹן וְנִקְבְּצוּ שָׁמָּה שְׁנַיִם עָשָׂר הַשְּׁבָטִים וְכָל-הַגּוֹיִם
עַד-אֲשֶׁר יִשְׁלַח עָלָיו אֶת-יְשׁוּעָתוֹ וַיָּבֹא וַיִּשְׁקֹף עֲלֵיכֶם:

י וַיְהִי כֹאֲשֶׁר הִנֵּה יוֹסֵף בְּמִצְרַיִם וְאַחֲמֵד לְרֵאוֹת אֶת-צִלְמוֹ וְאֶת-
דָּמוֹת סָנְיוֹ: וְעַל-יְדֵי תַּסְלַת יַעֲקֹב אָבִי רֵאִיתִיו בַּיּוֹם בְּהַקְוִיץ בְּכָל-
ג צִלְמוֹ כֹּאֲשֶׁר הִנֵּה: וַיְהִי כֹאֲשֶׁר דִּבֶּר לָהֶם בְּאֵלֶּה וַיֹּאמְרוּ אֲלֵיהֶם
ד דַּעוּ לָכֶם בְּנֵי כִי הִקְנִי מֵת: וְאַתֶּם וּמְלוֹ אָמַת אִישׁ אֶת-קְרוֹבוֹ
ה וְשִׁמְרוּ אֶת-חֻקֹּת ִּי וְאֶת-מִצְוֹתַי: כִּי אֶת-אֵלֶּה אֲנֹכִי מוֹרִישׁ לָכֶם
וּמַחַת כָּל-גִּנְחָלָה וְגַם-אַתֶּם תִּגְחִילוּ אֵלֶּה לְבִנְיָמִן גַּחֲלַת עוֹלָמִים בִּי
ו בֵּן עֶשְׂרֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וַיַּעֲקֹב: כִּי אֶת-כָּל-אֵלֶּה נָתַנּוּ לָנוּ גַחֲלָה
ז לֵאמֹר שִׁמְרוּ אֶת-מִצְוֹת ִּי עַד-אֲשֶׁר יָגֵלָה ִּי וַיְשׁוּעָתוֹ לְכָל-הַגּוֹיִם:
ח וְאֵן תִּרְאוּ אֶת-חַנוּךְ וְאֶת-נֶחֱם וְאֶת-שֵׁם וְאֶת-אַבְרָהָם וְאֶת-יִצְחָק וְאֶת-
יַעֲקֹב עוֹמְדִים לִימִינוֹ בְּשִׁמְחָה: וְאֵן נִקּוּם גַּם-אֲנַחְנוּ אִישׁ עַל-שִׁבְטוֹ

ט ב ח ל ק כ ס. בִּיר צִיג: שְׁשֵׁנִי בְּתִי מִקְדוֹשׁוֹת עֵתִידִין לְהַבְנוֹת בַּחֲלֻקוֹ שֶׁל בְּנֵימִין.
ו עִי תִי לְבֵרָא מִט כִּיז: וּבִאֲחֻסְנִתִּיה יִתְבְּנִי בֵּית מִקְדָּשָׁא, יוֹמָא יִיב א': וְמָה הִיָּה
בַּחֲלֻקוֹ שֶׁל בְּנֵימִין, אוֹלָם וְהִיכַל וּבֵית קִדְשֵׁי הַקְּדוֹשִׁים. - וְגִדּוּל יִהְיֶה. הַשּׁוּה חֲגִי
ב' ט'. בֵּית הַחֲשֻׁמוֹנָאִים יִהְיֶה גִדּוּל וּמִפּוֹאֵר וְכֹל יִיב הַשְּׁבָטִים יִשְׁבוּ עַל אֲדָמָתָם. -
בִּסּוּף פֶּרֶק זֶה יֵשׁ תּוֹסַפַּת נּוֹצְרִית: נְבִיא נּוֹלַד יִחִיד וְהוּא יִכְנַס אֶל הַמִּקְדָּשׁ הָרֵאשׁוֹן
וְשֵׁם יִחְרַף ה' וְעַל עֵץ יִרּוּם וּמִסַּךְ הַהִיכַל יִקְרַע וּרוּחַ ה' תִּעֲבֹר אֶל הַגּוֹיִם
כֹּאֲשֶׁר תִּתְפַּרֵּץ וְהִיָּה בְּצִאתוֹ מִן שְׁאוֹל וְעֵלָה מִן הָאָרֶץ הַשְּׁמִימָה וְאֲנֹכִי יִדְעֵתִי מִה שֶׁפֵּל
יִהְיֶה עָלַי אֲדָמוֹת וְמָה מִפּוֹאֵר בְּשָׂמַיִם. -

י הַפְּסוּקִים ו' - יִיא הֵם אֶחָד הַמִּקְרוֹרוֹת הַקְּדוּמִים בִּיּוֹתֵר עַל תַּחִּית הַמֵּתִים. הַשּׁוּה אֵת
הַתִּיאוֹר בַּחֲנוּךְ א' (בִּיחּוּד פֶּרֶק צ'). צוּוֹאֵת לוֹי יִיח ט', יְהוּדָה כִּיָּה ד', דִּן יִיב. הַמֵּתִים
שִׁיקוּמוֹ לְתַחִיָּה יִכְנָסוּ לְגַן עֵדֶן וַיֹּאכְלוּ מֵעֵץ הַחַיִּים (לוֹי יִיח ו') וַיִּשְׁכְּנוּ בִירוּשָׁלַיִם הַחֲדָשָׁה
(דִּן ה' יִיב). - בִּסּוּף פְּסוּק ז' יֵשׁ תּוֹסַפַּת נּוֹצְרִית: אֲשֶׁר הוֹפִיעַ עַל הָאֲדָמָה בְּצִלָּם אִישׁ
ח בְּעֵנָי וְכֹל אֲשֶׁר יֹאמִינוּ בּו עַלִי אֲדָמוֹת יִגִּילוּ אַחֲו. - לְחֶרְפוֹת. עִיפ דְנִיאֵל יִיב ב'.
לְפִי חֲנוּךְ א' יִקִּיצוּ רַק הַצַּדִּיקִים לְתַחִיָּה. - כֹּאֲן יֵשׁ תּוֹסַפַּת נּוֹצְרִית: וְה' יִדִּין לְרֵאשׁוֹנָה
אֶת יִשְׂרָאֵל עַל רִשְׁעָתוֹ כִּי כֹאֲשֶׁר הוֹפִיעַ אֱלֹהִים בְּבִשָּׁר לֹא הֹאמִינוּ בּו וְאֵן יִשְׁפּוֹט אֶת
כֹּל הַגּוֹיִים אֲשֶׁר לֹא הֹאמִינוּ בּו כֹּאֲשֶׁר הוֹפִיעַ עַלִי אֲדָמוֹת וְהוּא יוֹכִיחַ אֶת יִשְׂרָאֵל בִּידֵי

ט ונשתתחה למלך השמים: וכל-בני-איש יקיצו אלה לקבור ואלה
 י לתרפות: ואתם בני אם תתהלכו בקדשה במצות יי עוד תשקנו
 אתי לבטח וכל-ישראל יקבץ אלי-יי:
 יא ולא עוד יקראו לי ואב טורף עקב המסקם פי אם-עובד
 ב יי מחלק שרף לעושי טוב: ובאחרית הימים יקום מנרעי ידיד
 יי שומע בקולו ועושה רצונו והוא יאיר ברשת קדשה את-כל-
 הגוים והוא באור הרשת על-ישראל יושיע בישועה:
 יב ויהי כאשר פלה את-דבריו ויאמר הנני מצוה אתכם בני
 ב העלו את-עצמותי ממצרים וקברוני בקברון אצל אבותי: ונקמת
 ג בקנמן בשיבה טובה בקהמש ועשרים ומאה שנה: וישימו אותו
 בקרון: ובאחת ותשעים שנה לבוא בני ישראל מארומה ויעלו
 הם ואחיהם את-עצמות אבותיהם קרש במלחמת קנען ויקברו
 ד אותם בקברון לרגלי אבותיהם: והמה שבו מארץ קנען וישבו
 במצרים עד-יום עלותם מארץ מצרים:

בחירי הגויים כאשר הוכיח את עשיו בידי המדינים אשר פתו את אחיהם עד אשר
 ט נפלו בזנות ובעבודת אלילים וינורו מאחרי ה' ויהיו בנים בחוך יראי ה'. - לב טח.
 ביווני: ἐν ἑλπίδι=לבטחון, והוא תרגום הע' ללשון וישבו לבטח ביחו' כ"ח כ"ו. -
 יא מ ח ל ק ט ר ף. ביווני: διαδοῦς τροφοῦ, בברא' מ"ט כ"ו נמסר יחלק שלל -
 ב τρωστροφῶν. - ידיד ה'. לשון דב' ליג י"ב. - אחר פסוק ב' יש תוספת נוצרית:
 וכזאת יטרף ממנו ויחן לקנסית הגוים ועד קץ עולמים יהיה בכנסיות הגוים ובין שריהם
 כשיר מזמור בפ"כ ובספרי הקדש יכתבו מעשהו וגם דברו והוא יהיה בחיר אלהים
 עד עולם ובהם הוא יצא ויבוא כאשר אמר יעקב אבי הוא ימלא מחסור שבטך. -
 הלשון ימלא מחסור נמצא פעמים הרבה באיבנגליון. -
 יב במלחמת כנען. אפשר שהיא המלחמה שעליה מסופר באריכות בס' הישר (פ'
 שמות), וע' צוואת זבולון ח' י"ב, גד ח' ה' (ובפי'). -

ספר היובלים

מ ב א

א. שם הספר.

ספר זה שני שמות לו: א) ספר היובלים (כך בתחלתו של קטע סורי: כתבא דלות עבדיא הו דמתקרא יובליא) או ספר היובלות (כגון בס' יוסיפון או בס' לדברי הימים המיוחס לאחד מתלמידי רס"ג, עמ' 36) = οἱ Ἰωβηλαῖοι או τὰ Ἰωβηλαῖα, ונקרא כך על שם שהוא מחלק את ההיסטוריה למן בריאת העולם ועד מתן תורה ליובלות של מ"ט שנים היובל, ב) בראשית זוטא או זוסרתא = Μικρογένεσις או ἡ λεπτή Γένεσις, ה' אולי ניתן לו שם זה מחמת היותו קטן באיכות (אבל לא בכמות) לגבי ספר בראשית שבתורה, ואולי מחמת היותו קטן בתוכן, שהרבה מסיפורי בראשית הניח ולא הביאם כלל. ויש להעיר שנמצאים עוד כינויים אחרים לספר זה, והם חזון משה (Μωϋσέως ἀποκάλυψις) או ברית משה (ἡ διαθήκη τοῦ Μωϋσέως) או חיי אדם (Βίος Ἀδάμ).

ב. טיבו של הספר וצורתו.

ספר היובלים הוא מעין מדרש אנדה למן תחלת מעשי בראשית שבספר בראשית ועד יציאת מצרים שבשמות י"ב, ואין זה מדרש כשאר המדרשים, שהם עוסקים בפירושו של לשון אחד או פסוק אחד או ענין שכתביה אחת ומתוך כך הם באים לספר דברי אנדה או של מסורת שבישראל. נראה שדרך זו עדיין לא היתה רווחת בישראל באותן הדורות, בימיהם של ראשונים, ולפיכך ספר היובלים – כלשונו בפתיחתו כך הוא: ספר חלוקת הימים – פותח מדרשו בפרשת הדברים לפי המשכם של הענינים, והולך מענין לענין לפי סדר השתלשלותם של המאורעות, ממש כבהמשך של סיפור, והוא משלב בתוך דבריו דרך הילוכו כל מה שנראה לו חשוב וכדאי למסור לקורא לרגל התכלית העומדת לפניו, ודרך אנג פותר הוא קושיות, מישב סתירות, ממלא ליקויים, וממילא אנו למדים כמה דברים חדשים, שאינם ידועים ממקום אחר, וכך נעשה ספר זה בבחינת מאסף לראשונים, שהוא מוסר דבריהם שהיו רווחים בעולמו של הסופר בכתב ובעל פה, ואף חלוץ הוא לאחרונים, שבאו אחריו ושתו ממעינו, ואף אנו, אחרונים שבאחרונים, ענינים הרבה נודעים לנו מתוך קדמוניותיה של אגדת קדמונינו, כגון על חמשת הימים שהיה אדם עסוק בהם בקריאת שמות לבריות (ג' א'–ג'). ועל הלשון המשותפת שהיתה להן לבריות שבעולם עד שלא קלקלו אדם וחוה (ג' כ"ח), ועל שנים עשר בניו של אדם (ד' י'), ועל קבורתו של אדם (ד' כ"ט), שזו היתה הקבורה הראשונה שבעולמם של בני אדם, ועוד ועוד, ולא רק ענינים כלליים, אלא אף שמות פרטיים של אישים ושל מקומות מחוספים לנו באוצר ידיעותינו, ואנו לא ידענום משום מקום אחר, כגון שמותיהן של נשי קין (ד' ט"ו) ושל שת (ד' י"א) ושל קינן (ד' י"ד) ועוד, והשמות הגיאוגרפיים המרובים, וכיוצא בהם באלו הענינים, ואגב עיון בספר אנו עומדים על כמה נקודות שבהן הוא מדבר, בלשון סתמי, משפטים עם המינים והכופרים שבדורותיו ועל דברי הגנתו על היהדות ובזה אפשר לו לקרוא לעמוד על ענינים חשובים שבתולדותיה של היהדות והתפתחותה במחשבה ובחיים, ולא רק שהוא יודע מה שעליו לדרוש בו אלא אף מכיר הוא ממה עליו לפרוש, שאין לו צורך לדבר עליו לפי התכלית שתפן לעצמו מתוך טעם שבלבו, ולפיכך כמה פרטים יש בתורה שאין הוא מזכירם כלל ועובר עליהם בשתיקה גמורה, כגון שליחת העורב והיונים ע"י נח מתוך התיבה (ברא' ח' ז'–י"א) וסעודתם של המלאכים שבאו

לבקר את אברהם (שם י"ח ב'—ח') והשתדלותו של אברהם בענין סדום (שם י"ח כ"ב—ל"ג). ועוד ועוד. ומתוך השמטת ענינים חשובים כאלה וכיוצא בהם מתוך הספר, נראה שלא כותב סתם היה בעל הספר, אלא תכנית מסוימת היתה ערוכה במחשבתו, ולפיכך לא היה חס כלל על גקודות חשובות מתוך מסורתן של ישראל ומנען, וודאי נראית המסגרת התחומה שהיתה לו בעבודתו ועליה שמר בהקפדה, כמו שנראה מן ההסעמה היתירה שהוא נוהג בחשיבותם של השבת (בה הוא פותח את ספרו ובה הוא סוגר) ומועדי ישראל. אף צורה מיוחדת עלתה במחשבתו לכתיבת הספר והיא הצורה הטבועה על הספר: צורת דיבורו של שר־הפנים אל משה רבינו. צורה זו קשורה היא במעשה שהיה: כשהיה משה רבינו בהר סיני לקבל את התורה מפי הגבורה (ע' שמות כ"ד י"ב, ל"ד כ"ז—כ"ח) גילה לו הקב"ה מה שעתידי להיות בעולמן של ישראל, שעתידיים הם לשכח התורה ולהיות נענשים על כך בפרענות קשה. בה בשעה התחיל משה מתעצם עם הגבורה ומתחנן על מתן היכולת להם, לישראל, לעמוד בראת שמים, וסוף דבר היה שפעולתו של השתדלן הגדול בעליונים עשתה פרי: הובטח לו מתן סליחה לישראל לכשיחזרו בתשובה. באותו מעמד ניתן צו לשר־הפנים לקרא לפני משה תולדות האדם למן מעשי בראשית ואילך כמו שהיו כתובות בלוחות השמים ולהעלותן על הכתב לדורי־דורות. ואותה היסטוריה שבמרומים בסדר כרונולוגי היתה ערוכה, ממש כמו שניתנה בספר היובלים, והיא אף מושכת והולכת לפי חשבון של יובלות בני מיט שנים ושל שבועות בני שבע שנים, באופן שכל מאורע ומאורע תאריכו קבוע בחשבון מדויק: בחדש פלוני לשנה פ' לשבוע פ' ליובל פ'.

ואף אותה צורת הדיבור כמו שהיתה יוצאת מפיו של שר הפנים אל משה נשתמרה בספר בעינה: יש שהוא מדבר בשם עצמו בגוף ראשון יחיד ויש שבשם פמליה של מעלה הוא משמיע את הדברים והם נאמרים בגוף ראשון של רבים, ומכוונים הדברים תדיר אל גוף שני יחיד, כלי אל משה רבינו.

ג. ז מ נ ר .

הרבה נתחבטו החוקרים בהגבלת זמנו של הספר, ויש מהם שלשם כך צללו בתהום של פלפול ודברי הבאי העלו בידם, כגון Charles, שסבור היה להביא ראיה מתוך דרישת סמוכין: יוספוס (קדמ' ט"ז ו' ב') שם בפיו של אבגוסטוס קיסר מליצה, כדרכו של יוספוס, שהוא נותן ליהודים רשות לחיות על פי נימוסיהם כמו שהיו נוהגין בימי הורקנוס הכהן הגדול לאל עליון, ונאמר בס' היובלים (ל"ב א') שלוי בן יעקב אבינו חלם שמינהו והושיבוהו לכהן אל עליון, — אמור מעתה שבאותו הזמן של הורקנוס ניתן לו לכהן הגדול שבירושלים תאר רשמי של כהן לאל עליון, ומכאן שס' היובלים באותו פרק נכתב. ראיה זו כשהיא לעצמה אין לה שום ערך, שהרי כינוי אל עליון לאלהי ישראל היה רווח הרבה באותם הזמנים, כמו שנראה מכמה ספרים, ובפרט מן הספרים החיצונים, כגון חנוך ועוד, ואף בעל ס' היובלים, ויוספוס בשעתו גם הוא, אינם משתמשים בתאור של כהן לאל עליון אלא לשם תפארת מליצה, שהיא נמשכת והולכת מתוך בראשית י"ד י"ח, ומעולם לא מציינו שהיא אותו תאר מסוגל באופן רשמי לבני החשמונאים דוקא.

אבל האמת היא שכמה רמזים יותר ברורים יש בספר שמתוכם אפשר לעמוד על זמנו: קודם כל משמע מתוך דבריו שבית המקדש קיים (א' י"ז—י"ח) וחגיגת הפסח היא בירושלים (מ"ט ט"ז—כ"א), שוב הוא מדבר על תופעות שעברו כבר מזמן רדיפות אפיפניס ומלחמות החשמונאים (ע' כ"ג ט"ז ואילך) או על החק הכתוב בלוחות השמים על כיסוי ערוה ועל איסור גילוי הגוף כהתגלות הגויים (ג' ל"א) המתאים למעשה

המתיוונים שבישראל מאותה התקופה ממש (כמו שמסופר בס' הראשון למקבים בתחלתו). וכשהוא אומר (לי"ח י"ד) שבני עשו לא ססק מהם עול העבדות ששמו עליהם בני יעקב עד היום הזה, הרי ברור שאי-אפשר שיהא לשון זה יוצא מפיו של שר הפנים בדברו אל משה אם בפועל לא היה בזמנו של הכותב עול של ישראל על ערפם של בני אדום. ואם היה כך בזמנו על כל פנים היה זה קודם מלכותו של הורדוס האדומי ובימיו של יוחנן הורקנוס דוקא ששיעבד לבני אדום. כמו־כן אם נאמר (לי"ח ז') שישראל הכו לאנשי המלחמה של פלשתים, הרי שוב נרמז כאן אותו הזמן שאשדוד ועזה ערי פלשתים נחרבו ע"י הורקנוס ואלכסנדר ינאי (כידוע מס' ראשון למקבים ומדבריו של יוספוס). מתוך רמזים אלה וכיוצא בהם נראית הסברה שהספר נכתב אחר מותו של יוחנן הורקנוס (קצ"ה שנים קודם החורבן) ולפני עלייתו של הורדוס.

ד. לשונו העיקרית וגלגוליו של גוף הספר.

מעצמו מובן וטבעי הוא שספר היובלים נכתב מעיקרו עברית, שהרי לשון זו היא לשונו הקדושה והלאומית של הכותב גופו (ע' י"ב כ"ב—כ"ג, מ"ג ס"ו). אבל אילו היינו נתבעים להוכיח ענין זה בראיות מוכיחות, לאחר שהגוף העברי עבר ובטל לצערנו מן העולם, היינו נתמכים בסימנים הרבה המעידים על מוצאו העברי, ומהם:

א) הדרשות שבעיקרן נוסדו על לשונות עבריים, וביחוד במדרשי השמות הפרטיים. כגון ויקרא את שמו ירד כי בימיו ירדו מלאכי ה' (ד' י"ח—י"ט), שלח כי אמר שלח נשלחתי (ח' ד'), רעו כי אמר הנה בני האדם היו רעים (י' י"ח), על כן נקרא שם סרות שרוג כי סרו כלם לעשות כל חטא (י"א ו'), על כן קרא אביו שמו תרח כי הסריחום העורבים (י"א י"ג), ורבים כאלו.

ב) עבראיסמין שנשחמרו עוד בתרגומים, הכושי והרומי, אף על פי שנכתבו מתוך תרגום יווני, כגון ויתן (בכושי נמסר ונקב) ה' את השמש לאות גדול על הארץ (ב' ט'). הנסיון העשירי אשר נָסָה בו אברהם (י"ט ח' = in qua tentatus est in ipsa Abraham), ובחר בך (כ"ב ט') (eligere in te), ויהי לנו הדבר הזה (כ"ד כ"ב = factum est nobis sermo hic). ג) כמה לשונות קשים ובלתי מובנים יש בספר משום שטעה בהם המתרגם היווני מעברית, ואותם הלשונות יתבררו ואף יובנו טעיות המתרגם רק לאחר שיתרגמו חזרה לעברית. כגון מ"ג י' ויאמר יהודה בי אדוני, שהמלה בי היא לשון בקשה (=נא). והיווני תרגמה כפשוטה ἐν ἐμοί (=בתוכי), ובא הכושי אף הוא ומסרה כך מתוך התרגום היווני, שזה היה צריך למסרה בלשון δέομαι (כענינה בברא' מ"ד י"ח).

הגוף העברי של ספר היובלים היה מצוי עוד בימי הירונימוס (420—346). כן נראה מדבריו (באגרתו LXXVIII ad Fabiolam, mansio 18), שבהסבירו את השם רָפָה (במד' ל"ג כ"א) — כתב: „עד כמה שזכרוני מגיע אני יודע אם מצאתי במקום אחר בכה"ק של העברים מלה זו. חוץ מבספר האפוקריפי שהיוונים קורין לו λεπτή, כלוֹ בראשית זוטא. שם בסיפור על בנין המגדל (אולי כוונתו למלה עברית שהיתה בסוף הפסוק י' י"ח. — ובתרגום שלנו נמסרה בשם מַפְלֵת) היא באה לענין מסלול שעליו מתעמלים נאבקים ואתליטים ונבחנת מהירות הרצים“ (וע"ש אף 24 mansio, שהוא רומז שוב לספר היובלים וקורא לו ספר בראשית מן ההיצוניים = apocrypho Geneseos volumine).

כמה מאות שנים אח"כ מצינו בפירוש דה"י המיוחס לאחד מתלמידיו של ר"ס גאון (הוצאת רפאל קירכהיים, פראנקפורט דמיין תרל"ד, עמ' 36) שוב זכר ל"ספר היובלות שהביא אלפיומי רב סעדיה גאון מספרי הישיבה". מתוך לשונו של אותו תלמיד משמע שספר היובלות של רס"ג בעברית היה, אבל נראה שהיה אותו נוסח ארוך מן הנוסח המצוי בכושית. שהרי הוא מביא שם דברים אף על זמנו של דוד המלך.

ס' היובלים השפיע הרבה על בעלי מדרשים קטנים, כגון מדרש תדשא¹ ומדרש ויסעו או ספר מלחמות בני יעקב², שנמצא בהם הרבה מתכנו של ס' היובלים, ויש לשער שאף הם, בעלי המדרשים, היה לפניהם ס' היובלים בעברית.

ה. תרגומו הראשונים של ספר היובלים.

מתוך המקור העברי של ס' היובלים נעשה בזמנו תרגום יווני, שהלך אף הוא לאיבוד. מתוך התרגום היווני נעשו כמה תרגומים בלשונות אחרות. מכל אותם התרגומים, היווני ובניו, נתקיימו בידנו:

(א) קטעים אחדים מן התרגום היווני שנשתיירו בספריהם של אבות הנוצרים (נדפסו ע"י Charles במקומותיהם המקבילים שבהוצאת הנוסח הכושי שלו).

(ב) קטע סורי קטן (הדפיסו Charles שם, Appendix III). אפשר שהוא קטע של תרגום סורי שנעשה מתוך הגוף העברי (אע"פ שנמצא באותו קטע העתק של המלה היוונית στάδιον = סטאדון). — כך נראה מן הרשימה שבתחלתו: שמהא דנשא דרִישא אבהותא קדמִיא איח כתבא דלות עבִריא הו דמתקרא יוביליא.

(ג) קטעים של תרגום רומי (כחלק רביעי מכל הספר). תרגום זה מתוך היווני נעשה (במצרים, או סמוך לה, ע"י יהודי בן א"י, באמצע המאה החמישית, בערך). כמו שנראה מכמה מקומות שנשתבשו בו ואין השיבושים מובנים אלא דרך היוונית, ויש כמה לשונות שטעה המתרגם במשמעותן של המלים היווניות. אף צירופי מלים נמסרו אצלו כמות שהם בצירופם היווני, אע"פ שהם נגד רוחה של הלשון הרומית. והואיל והרומי נעשה מתוך היווני הרי חשיבותו היא כחשיבותו של התרגום הכושי, שאף הוא מתוך היווני נעשה (ע' לקמן). הקטעים של התרגום הרומי נדפסו בפעם הראשונה ע"י Ceriani בקובצו Monumenta sacra et profana (1861) I, 1, 15—16 וחזרו ונדפסו ע"י Rönisch בשם Fragmente והערכה לעבודה מדעית זו נתן Charles במבוא להוצאת הנוסח הכושי שלו (עמ' XI—XII), אף הוא חזר והדפיס אותן הקטעים הרומיים במקומותיהם המקבילים בתוך הנוסח הכושי שבהוצאתו.

(ד) תרגום כושי. תרגום זה כולל את הספר בשלימות. אף הוא (כמו התרגום הרומי) מתוך התרגום היווני נעשה.

ויש ראיות מוכיחות על כך:

(א) השמות הפרטיים נעתקו לא בצורתן העברית, אלא בצורתן היוונית דווקא.

(ב) יש בו מלים שהן טראנסקריפציה ישרה מתוך היוונית, כגון לִיד יִא ἰαλίου (=שֵׁל השמש).

(ג) כמה מקומות קשי הבנה יש בו בתרגום הכושי שכדי לעמוד על משמעותם מוכרחים לתרגמם חזרה ליוונית, כגון א' כִּט, ב' ב', ה' ד', יִד יִב, כִּג י', כִּח כִּז, לִיב ד', וכִז וכִט, מִז ה' ועוד.

ומתוך שהתרגומים הללו, הרומי והכושי, שניהם מתוך התרגום היווני נעשו, לפיכך יש בהם כדי סיוע מזה לזה בהבנת הדברים, וכמה לשונות עיקריים יש שבכושי נשתבשו וברומי נשתמרו בעצם מקוריותם.

(1) הוציאהו אברהם אמשטיין (הוא מיחסו לר' משה הדרשן) על פי כ"י בספרו מקדמוניות היהודים (וינא תרמ"ט). במבוא המפורט הוא עסק באריכות על השפעת ס' היובלים על בעל מדרש תדשא (ע' גם מאמרו של אמשטיין [REJ XXI, 80—97] Le livre des Jubileés et le Midrasch Tadsché). במבואו (עמ' VII—XI) העלה א' שקדמונינו היו מיחסים ס' היובלים לר' פנחס בן יאיר.

(2) הוציאהו י' ב' לזירבאך (על פי כ"י) בקובץ מאמרים לזכרון ר' צבי פרץ חיות (וינא תרצ"ג)

ויש להעיר שבעלי שני התרגומים הללו היו עומדים כל אחד מהם תחת השפעת הביבליה שלו: המתרגם הרומי הכניס לעבודתו מהשפעתו של תרגום הע' והמתרגם הכושי – מהשפעתו של התרגום הכושי, ולפיכך יש להתיחס אליהם בפניה זו בוהירות שלא להסיק מתוכם על חילופי נוסחאות שבספר בראשית שהיו לפני בעל ס' היובלים גופו. כגון מה שכתוב בס' היובלים (ט"ו י"ד): אשר לא ימולו את בשר ערלתו ביום השמיני, על סמך שתוספת זו נמצאת בשמר' ובע' לספר בראשית (י"ז י"ד). ובאמת אין כאן אלא תוספת של מי שלא הרגיש כלל שבגדולים עסוק אותו כתוב והלך והוסיף אותו לשון מגוחך. ויש חוקרים שעושים בפחותם רכוש בקרתי ממקומות כיוצאים בכך. כגון Charles שזנדרזו ואסף רשימה שלימה של מקומות כאלו כדי להראות עד כמה יש יתרון לנוסח השמר' והע'. שקדמון כבעל ס' היובלים מסייע בידם. ובאמת העלה חרס בידו. שהרי אותם המתרגמים של ס' היובלים – כדרך מתרגמים של ספרים חיצונים אחרים – כל איש מהם היה מסייע בעבודתו בנוסח הביבליה שהיה מצוי אצלה. מן התרגום הכושי יש ארבעה כ"י (תיאורם ע' אצל Charles בהוצאתו). והם נסמנים כך אף בהערות הבקרתיות שניתנו מתחת לגוף הספר:

A – שבספריה הלאומית בפאריז.

B – שבמוזיאון הבריטי בלונדון.

C – שבספריה האוניברסיטאית בטיבינגן.

D – כ"י שהיה ברשותו של d'Abadie.

מתוך כתבי-יד אלו נדפסו שתי מהדורות מדעיות של התרגום הכושי:

A. Dillmann, *Kufâlê sive liber Jubilaeorum aethiopice ad duorum libror. manuscr.* (א) *fidem primum ed.*, Kiel 1859. (על ס' שני הכ"י CD)

B. H. Charles, *The Ethiopic Version of the Hebrew Book of Jubilees*, Oxford 1895. (על ס' ארבעת הכ"י ABCD, בצירוף הציטטות היוניות. הקטעים הרומיים, שני קטעים מס' נח וממדרש ויסעו – מתוך ביהמ"ד של ילינק חלק ג' – והקטע הסורי על שמות נשי ראשי האבות הקדמונים.)

ו. התרגומים האחרונים של ס' היובלים.

מתוך שתי המהדורות הנזכרות של הנוסח הכושי ומתוך תרגומו הגרמני של דילמן נעשו כמה תרגומים חדשים. והם:

א) מן הנוסח הכושי:

A. Dillmann, *Das Buch der Jubiläen... aus dem Aethiopischen übersetzt* (Ewald's Jahrbücher der bibl. Wissensch., 1850-51, II 230-256, III 1-96).

Schodde, *The Book of Jubilees* (Bibliotheca Sacra 1885-1887).

Charles *The Book of Jubilees* (JQR 1893-1895).

Littmann, *Das Buch d. Jubiläen* (Kautzsch, Apokr. u. Pseudep. d. A. T., 1900, II, 31-119).

Charles, *The Book of Jubilees or the Little Genesis*, London 1902.

" " " " " (The Apocr. and Pseudep. of the O. T., 1913, II 1-82).

" " " " " with an introduction by Box, London 1917.

ב) מן התרגום הגרמני של דילמן:

ספר היובלים המכונה מדרש בראשית זוטרתא מאת שלמה ראבין (Rabin). ויין תר"ל.

A. Смирновъ, Книга Юбилеевъ, Казань 1895.

א' ב'

ספר היוזבלים

אלה דברי חלקת ימי-התורה והעדות למעשי השנים
 לשבעות שנותיהם ויוזבליהם בכל-שנות העולם כאשר דבר ::
 אל-משה בהר סיני בעלותו לקחת את-לחות האבן לחות התורה
 והמצנה כדבר :: אשר דבר אליו לאמר עלה אל-ראש ההר :

א ויהי בשנה הראשונה לצאת בני-ישראל ממצרים בחדש
 השלישי בששה עשר לחדש הזה ונדבר :: אל-משה לאמר עלה-
 נא אלי הנה ההר והתורה והמצנה אשר את-שני לחות האבן לחות התורה
 והמצנה אשר כתבתי להורותם: ונעל משה אל-ההר :: וקבור ::
 שכן בהר סיני וענן כסהו ששה ימים: ויקרא אל-משה ביום
 השביעי מתוך-הענן וירא את-קבור :: כאשר בערת על-ראש
 ההר: ויהי-שם משה על-ההר אך-בעים יום וארבעים לילה ונראהו
 :: את-דברי חלקת כל-ימי התורה והעדות אשר היו ואשר
 נבאו: ויאמר שים לבך אל-כל-הדבר אשר אמר אליך בהר
 הזה וכתבהו בספר למען יראו בניהם אחריהם כי לא-עובתים
 בגלל כל-הרעה אשר עשו בעקבם את-החק אשר אשים היום
 בהר סיני ביני ובינה לדורותם: והנה בבוא כל-יך עליהם ונדעו
 כי-צדקתי מהם בכל-משפטם ובכל-עצמתם ונדעו כי תמיד היותי
 עמם: ואתה כתב-לך את-כל-הדברים האלה אשר אודיעה היום
 כי ידעתי את-מרים וערפם הקשה בטנם אביאם אל-הארץ אשר
 נשבעתי לאבותיהם לאבדקם וליצחק וליעקב לאמר לורעכם אתן
 ח ארץ זבת חלב ודבש: ואכלו ושבעו וסרו אחר אלהי נגר אשר

א משה מקבל את הלוחות וידיעות על מה שהיה ומה שיהיה וכותב בספר (א'—ד')—חסאת ישראל
 (ה'—ט')—גלות ישראל ויהודה (י'—יד')—שיבת ציון ובנין המקדש (טז'—י"ח)—משה מתפלל בעד
 ישראל שה' יברא להם לב טהור ורוח קדוש (י"ט—כ"א)—ה' מבטיחהו לגאלם ולשכן בתוכם לכשיחזרו
 בתשובה (כ"ב—כ"ה)—משה נצטוו לכתוב את הבאות עד אחרית הימים על פי קריאתו של מלאך הפנים
 מתוך לחות השמים (כ"ו—כ"ט).

ב הנה ההרה. השוה שמות כ"ד י"ב. — אשר כתבתי. בכ"י A נוסף: לך. —
 כי לא עובתים. נ"א: כי עובתים. ובכמה כ"י: כי לא אעזבם. — כל-יך. בכושׁי:
 כל ענש הדבר הזה. — צדקתי. A: צדיק. BD נוסף: אני. — ובכל עצתם. נ"א: ובכל
 מעשיהם. — ואתה. ליתא ב: נוסח A. — כתב-לך. A: כתב לי. — לאבותיהם. BC ליתא. —

ט לא יושיעום מקל-צרתם ונשמעה הערות הזאת לערות להם: כי
 ושקחו את-קל-מצותי אשר אנכי מצוה אותם והלכו אחריו הגוים
 ואחריו סמאתם ואחריו חרשתם ועבדו את-אלהיהם והיו להם לאבן
 י נגח לצרה לפני ולמוקש: ואבדו רבים ונקדו ונפלו ביד האויב
 על-י עובו את-תורתו ומצותי ומועדי בריתי ושבתותי וקדשי
 אשר קדשתי-לי בתוכם ומשכן קדשי אשר קדשתי-לי בתוך-
 יא הארץ לשכן את-שמי בו: ועשו להם קמות ואשרות וקסילים
 ועבדו איש ססלו לתעות ונקחו את-בניהם לשרים ולקל-מעשי
 יב שנגת לבם: ושלחתי אליהם עדים להעיד בהם ולא ישמעו כי
 ואם-ינהגו את-העדים וקדשו את-דרךשי התורה והסירו הכל
 יג והסלו לעשות הרע לנגד עיני: והסתרתי פני מהם ומכרתים ביד-
 הגוים לשבי ולשלל ולצקלה ונרשתיים מן-הארץ וזריתים בגוים:
 יד ושקחו את-קל-תורתו קל-מצותי וקל-משפטי והסרו חרש ושבת
 טו ומועד ויובל וחק: ואחר ושובו אלי מבין הגוים בקל-לבם ובקל-
 מאדם ואספתים מבין קל-הגוים ובקשוני למען אמצא להם ואחר
 בקשם אותי בקל-לבם ובקל-נפשם אפתח להם רב-שלום בצדק:
 טז והסריתים למטע ישר בקל-לפי ובקל-נפשי והיו לברכה ולא
 יז לקללה לראש ולא לזנב: ובניתי את-מקדשי בתוכם ושכנתי
 עמכם והייתי להם לאלהים והם יהיו-לי לעם באמת ובצדק:
 יח-ט ולא אעזבם ולא אתנכר להם כי אני יי אלהיהם: ויפל משה על-
 פניו ויתפלל ויאמר אדני אלהי אל-נא תתן את-עמך ונחלתך
 ק ללכת בשנגת לבם ואל-תמקדם ביד-הגוים צריהם לקל-ימשלו
 כ בהם ולא יאליצום לחטא לפניה: ועל-נא רחמיה אדני על-עמך
 ובראת להם נפש ישרה ורוח בליעל אל-ימשל בהם להשטין
 עליהם לפניה ולהטותם מקל-דרך הצדק למען יאבדו משניה:
 כא והמה עמך ונחלתך אשר נאלת מיד-מצרנים בכחך הגדול ברא
 להם לב שהור ורוח קדוש ואל-ינקשו בהטאתיהם מעטה ועד

ס-י ארץ. D: הארץ הזאת. - לעדות להם. BD: ליתא. - האויב. A: צריהם. - קדשתי
 יג-ד ל. A: לשמי. - ביד. BD: ליתא. - כל תורתני. A: ליתא כל. - וכל-משפטי. A: ליתא. -
 יח-ט לאלהים. CD: לאלהיהם. - לעם. כך. A: בשאר כני: לעמי. - צריהם. BD: ליתא. -
 כ ולא יאלצום. A: ויאלצום. - ורוח בליעל. כך הוא לדעת כל החוקרים. בכני:
 כא-כ בלחור. - תיבה שלא נודע מוצאה. - ברא. AD: וברא. - ובכל לבם. B: ליתא. -

עולם: ויאמר יי אל-משה ידעתי את-מרים ויגרים וקשי-קראם וכי
 לא-ישמעו עד-אשר ידעו את-חטאם ותפאת אבותיהם: ואחר
 ישובו אלי בקל-הישר ובקל-לבם ובקל-נפשם ומלתי את-ערכת
 לבם וערכת לב ורעם וקראתי להם רוח קדוש וטהרתים לכל-
 יסורו מאחרי מהיום ההוא ועד-עולם: ובקל-נפשם ילכו אחרי
 ואחרי כל-מצותי ועשו מצותי והייתי להם לאב והם יהיו-לי
 לבנים: ונקראו קלם בני אלהים חיים וידעו כל-מלאך וכל-רוח
 והכירום כי בני הם ואני אביהם באמת ובצדק וכי אהבתים:
 ואתה כתב-לך את כל-הדברים אשר אודיעה היום בקר הנה
 מראשית ואחרית אשר יבאו בקל-חלקת הימים אשר בתורה
 ובערות ובשבועותיהם והיובלות עד-עולם עד-אשר-ארד ושכנתי
 בתוכם לעולם ועד: ויאמר אל-מלאך השנים כתב למשה מראשית
 הבראה עד-אשר-יבנה מקדשי בתוכם לעולמי עולמים: וקראה יי
 לעין-כל וידעו הכל כי אני אלהי ישראל ואבי כל-בני יעקב
 ומלך בנהר-ציון לעולם ועד והנה ציון וירושלים קדש: ויחך
 מלאך-השנים ההולך לפני ממנה-ישראל את-לחות חלקת השנים
 למיום הברא התורה והערות לשבועותיהן וליובלים שנה שנה
 למספר היובלים שנה שנה מיום הבראה המדשה אשר יתחדשו
 השמים והארץ וכל-בריאיתם וצבאות השמים וכל-יצירי הארץ עד-
 אשר-יברא מקדש-יי בירושלים בנהר-ציון וכל-המאורות ויתחדשו
 לישועה ולשלום ולברכה לכל-בחיירי ישראל ולמען יהי-כן מהיום
 הנה ועד-כל-ימי הארץ:

ב ויאמר מלאך השנים אל-משה בדבר יי לאמר כתב את
 כל-דברי הבראה ארך בלה יי אלהים ביום הששי את כל-
 מלאכתו אשר עשה וישבת ביום השביעי ויקדש אתו לכל-
 העולמים וישימו לאות לקל-מלאכתו: כי ביום הראשון ברא
 את-השמים ממעל ואת-הארץ ותמים וכל-הרוחות המשרתים
 לפני ומלאכי השנים ומלאכי הקדש ומלאכי רוחות האש ומלאכי

כז כתב-לך. כך BC. בשאר כ"י: ואני אכתב. -

ב פרשת כיב הבריאות שבששת הימים (א'-ט"ז) - מתן השבת למלאכים למעלה ולישראל למטה (י"ז-ל"ב).

ג לכל מלאכתו. A: לכל הארץ. - השמים ממעל. AD: השמים ממעל לארץ. -

רוחות הרוע ומלאכי רוחות השגנים והחשך והשילג והבדר והבסור
 ומלאכי התהמות והרקמים והבדקים ומלאכי רוחות הקר והחם
 והחרף והאביב והקציר והקיץ וכל-רוחות בריותיו אשר בשמים
 ובארץ ובכל-תהמות והחשך והאור והבקר והערב אשר הכין
 בקמת לבו: ונרא אן את-מעשהו ונבדר אתו ונהללהו לפניו
 על-כל-מעשיו כי שבעה מעשים גדולים עשה ביום הראשון:
 וביום השני עשה רקיע בין המים ונחלקו המים ביום ההוא המים
 עלו למעלה והמים נדדו למטה מהרקיע על-פני-הארמה ויעש
 רק את-המעשה הזה ביום השני: ויעש ביום השלישי באמרו למים
 כי ילכו מעל-פני כל-הארץ למקום אחד ותראה הניבשה: ויעשר
 בן המים באשר אמר קדם ונסורו מעל פני-הארץ אל-מקום אחד
 מחוץ לרקיע הזה ותראה הניבשה: וביום ההוא ברא להם את-
 המים למקניהם וכל-הנהרות למקני המים בקרים ובכל-הארץ
 וכל-האגמים וכל-של-הארץ והזרע אשר-יזרע לזרעו וכל אשר-
 יאכל ועץ עשה-פרי והזרות וזרען למנוחה וכל-ארבעת
 המעשים הגדולים האלה עשה ביום השלישי: וביום הרביעי ברא
 את-השמש והינרם והכוכבים ושימם ברקיע השמים להאיר כל-
 הארץ ולמקשלת ביום והלילה ולתבדיל בין לילה ויום ובין
 חשך לאור: וניתן ואת-השמש לאות גדול על-הארץ ולמים
 ולשבתות ולירחים ולמוצדים לשנים ולשבתות ויוכלים ולכל-
 עתות השנים: ונבדל בין האור ובין החשך ולחגן למען יחזק
 כל-אשר יצמח ויגדל על-הארמה: שלשה מינים אלה עשה ביום
 הרביעי וביום החמישי ברא את-התנינים הגדולים בתוך-תהמות
 המים כיון מעשה גדיו הראשון ואשר ברא בשר וכל-השרץ
 במים והדגה וכל-העוף אשר יעופף לכל-מיניהם: ויצא השמש
 עליהם לחוקם ועל-כל-אשר על-פני הארץ כל אשר יצמח
 מהארץ וכל-עץ עשה-פרי וכל-בשר שלשה מינים אלה עשה
 ביום החמישי: וביום הששי ברא את כל-חית הארץ וכל-הבהמה

ה ומלאכי התהמות. ציל: הקולות (וכן ביוונית φωνών). ונראה שהמעתיק הכושי
 טעה כאן מחמת שהמלים תהום וקולות בכושית דומות בצלולן. - ויעש ביום השלישי
 ז באמרו. לפי נוסח Charles: וביום השלישי אמר. - יאכל. ניא Ch: יצמח. -
 ח-ט ובין חשך לאור. אין בהוצאת Ch. - ולימים ולשבתות. לשבועות ימים. -

יד וְכִלְהֲרֹמֶשׁ עַל־הָאָרֶץ: וְאֶחָדִי קָל־אֶלֶּהָ בָּרָא אֶת־הָאָדָם (אֶחָד)
 זָר וְזָקָהָ בָּרָא אוֹתָם וַיִּמְשִׁילֶהוּ בְּכֹל־אֲשֶׁר עַל־הָאָרֶץ וּבַיָּמִים
 וְעַל־כָּל־אֲשֶׁר יְעוֹסֵף וְעַל־כָּל־הַסִּיָּה וְהַבְּהֵמָה וְעַל־כָּל־הַרְמֵשׁ עַל־
 הָאָדָמָה וְעַל־כָּל־הָאָדָמָה וַיִּמְשִׁילֶהוּ עַל־כָּל־זֶה וַיַּעַשׂ אֶת־אֲרֻכְסֵת
 טו הַיָּמִינִים הָאֶלֶּה בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי: וַיְהִי קָלָם עֲשָׂרִים וּשְׁנַיִם מִיָּנִים:
 טז וַיִּבֶל אֶת־כָּל־מְלֹאכְתּוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי וְכֹל־אֲשֶׁר בְּשָׁמַיִם וּבְאָרֶץ בַּיָּמִים
 יז וּבַתְּהֻמּוֹת בָּאוּר וּבַחֲשֶׁךְ וּבַכֹּל: וַיִּתֶּן־לָנוּ יְיָ אוֹת גְּדוֹל אֶת־יוֹם
 הַשַּׁבָּת(וֹת) לְמַעַן נַעֲשֶׂה מְלָאכָה שְׁשֶׁה יָמִים וְנִשְׁבּוֹת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי
 יח מִכָּל־מְלָאכָה: וְכֹל־מְלָאכֵי הַסָּנַיִם וְכֹל־מְלָאכֵי הַקֹּדֶשׁ שְׁנֵי הַיָּמִינִים
 יט הַגְּדוֹלִים הָאֶלֶּה יֹאמְרוּ לָנוּ כִּי נִשְׁבַּת עִמּוֹ בְּשָׁמַיִם וּבְאָרֶץ: וַיֹּאמֶר
 לָנוּ הַנְּנִי מִבְּדִיל־לִי עִם מִכְּלֵה־עַמִּים [וְשָׁבְתוּ הֵם] וְשָׁמְרוּ אֶת־
 הַשַּׁבָּת וְקִדְשִׁתִּים־לִי לְעַם וּבְרַבְתִּים כְּאֲשֶׁר קִדְשִׁתִּי אֶת־יָמֵי הַשַּׁבָּת
 וְאֶקְדָּשֶׁם לִי [וְכֵן אֶבְרַכְכֶם וְהִירִדִי לְעַם וְאֶנִּי אֶהְיֶה לָהֶם לֵאלֹהִים:
 ז וְאֶבְחַר בְּזֶרַע יַעֲקֹב מִכָּל אֲשֶׁר רָאִיתִי וְאֶבְרַכְהוּ לִי לְבֵן בְּכוֹר
 וְאֶקְדָּשֶׁהוּ לִי לְעוֹלָם וְעַד וְהוֹדַעְתִּים אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת לְמַעַן יִשְׁבְּתוּ־
 כא בּו מִכָּל־מְלָאכָה: וַיַּעַשׂ בּו אוֹת בְּזֶה אֲשֶׁר־בּו יִשְׁבְּתוּ־הֵם עִמָּנוּ
 בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי לְאֹכֵל וּלְשָׂתוֹת וּלְבָרֶךְ אֶת־בוֹרֵא הַכֹּל כְּאֲשֶׁר בָּרַךְ
 אֶת־הָעָם אֲשֶׁר בָּחַר מִכָּל־הָעַמִּים וַיִּקְדָּשֶׁהוּ־לוֹ וְכָאֲשֶׁר יִשְׁבְּתוּ עִמָּנוּ
 כב וַיְחַדּוּ: וַיַּעַשׂ לְסָגְיוֹ סְקִדּוֹתָיו לְהַעֲלוֹת רִים נִיחוּם אֲשֶׁר־יִנְעַם
 כג לְסָגְיוֹ כָּל־הַיָּמִים: עֲשָׂרִים וּשְׁנַיִם רְאִשֵׁי אֲנָשִׁים מֵאָדָם עַד־יַעֲקֹב
 וְעֲשָׂרִים וּשְׁנַיִם מִיָּנִי מְלָאכָה נַעֲשׂוּ עַד־הַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי וְהוּא בְּרוּךְ
 וְקָדוֹשׁ וְגַם־הוּא בְּרוּךְ וְקָדוֹשׁ וַיְהִי זֶה עִם־זֶה לְקַדְּשָׁה וּלְבָרְכָה:
 כד וַיִּנְתֶּן־לוֹ כִּי כְרוּבִים וְקָדוֹשִׁים יְהִי כָל־יָמָי הַעֲדוֹת וְהַחֵק הָרֵאשׁוֹן
 כה כְּאֲשֶׁר קִדְשׁ אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְבָרְכֶהוּ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי: וַיִּבְרָא אֶת־
 הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ וְכֹל־אֲשֶׁר בָּרָא בְּשֵׁשֶׁת יָמִים וַיִּמֶן יְיָ יוֹם חַג
 קָדוֹשׁ לְכָל־מַעֲשָׂיו עַל־כֵּן צָנְהָ עָלָיו כָּל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה־בּו כָּל־
 כו מְלָאכָה יָמַת וְכָל־הַמַּטְטָמָא אֹתוֹ מוֹת יָמוֹת: וְאַתָּה צֹ אֶת־בְּנֵי
 יִשְׂרָאֵל וְשָׁמְרוּ אֶת־הַיּוֹם הַזֶּה לְקַדְּשׁוֹ וְלֹא יַעֲשׂוּ־בּו כָּל־מְלָאכָה

יט ל שנים ולשבתות. כלוי לשבועות של שנים. - [ושבתו הם]. A. וינוחו. - וברכתים.
 כ BCD: וברכתיו. - מכל אשר ראיתי. לפי השערת Ch צל: מכל זרעך. כלוי במקום
 כג הנוסח שבכ"י בקל אַמְנָאִיךְ (=בכל מאשר ראיתי) הוא קורא אַמְנָאִיךְ (=מזרעך). - וגם
 כה הוא ברוך וקדוש. כלוי יום השביעי ויעקב. - יום חג קדוש. בנוסח Ch: את היום
 כו השביעי הקדוש. - את-היום הזה. Ch: אותו, ולא מצאתי סמך לזה בכ"י (וכן לנוסח

כו ולא יטמאוהו כי קדוש היום הזה מקל-הימים: קל-המחלל את-
 היום הזה מות ומות וכל אשר יעשה-בו קל-מלאכה מות ומות
 לעולם למען ישמרו בני-ישראל את-היום הזה לדורותם ולא
 כה יקרתו מן-הארץ כי יום קדוש [הוא] [ויום] ברוך הוא: וקל-איש
 כט אשר-ישמרנו וישבת-בו מקל-מלאכתו קדוש ומברך יהיה קל-
 הימים קמנו: הגד ואמר לבני ישראל את-משפט היום הזה
 וישבת-בו ואל-יעזבוהו בשגנת לבם ולא יעשו-בו קל-מלאכה
 ולא נראה לעשות-בו חפצם ולא יבינו בו מפל אשר-יאכל וישתה
 ולשאב-מים ולהביא ולהוציא בו פל אשר-ינשא בשעריהם אשר
 ל-הקביתו הקה להם בששת ימי-המלאכה בקתיהם: ולא יביאו
 לא יוציאו מבית לבית ביום הזה כי קדוש הוא ומברך הוא
 לא מקל-יום יובל היובלים בו נשבת בשמים שרם יודע לקל-בשר
 לשבת-בו על-הארץ: ויברכהו בורא הכל ולא קדש קל-עם
 ועמים לשבת-בו כי אם-ישראל לבדו לו לבדו נתנו לאכל
 לב ולשתות ולשבת-בו על-הארץ: ויברך בורא הכל אשר בקרא את-
 לג היום הזה לברכה ולקדשה ולתהלה מקל-הימים: ותמת התורה
 והערות הזאת לבני ישראל חקת עולם לדורותם:
 ג ובששת ימי השבוע השני הבאנו בדרך יי אל-הארץ את
 קל-החנה וקל-הבהמה וקל-העוף וקל-הרמש על-הארץ וקל-
 השרץ במים למיניהם ובדמותם ביום הראשון את-החנה והבהמה
 ביום השני והעוף ביום השלישי קל-הרמש על-הארץ ביום
 ב הרביעי והשרץ במים ביום החמישי: ויקרא האדם לקלם
 ג שמות וכאשר יקרא להם האדם זה-שמם: ובחמשת הימים
 האלה ראה האדם את קל-זה וקר ונקבה לקל-מין אשר בארץ
 ד והוא היה לבדו ולא-מצא לו עזר כנגדו: ויאמר לנו יי לא-טוב
 ה היות האדם לבדו נעש-לו עזר כנגדו: וישל יי אל-הינו תרדמה
 עליו וישן ויקח לאשה עצם אחת מעצמותיו ותהי הצלע
 שהיא בריאת האשה מתוך-צלעותיו ויבן בשר תחתנה ויבן את-

כט (שבפכיה). - ימי המלאכה. או: ימי המעשה (אבל בכושי: בששת הימים מלאכה). -
 ג אדם קורא שמות לכל הבריות (א-ג) - בריאת חוה ומתן דיני טהרה (ד-י) - אדם וחווה בנן עדין.
 חסאם וטירודם (טו-כט) - איסור גילוי ערוה (ל-ליא) - אדם וחווה נתישבו בארץ אדה (ליב-ליה).
 ה-ז עזר כנגדו. D: רץ לעזר כנגדו. - ויפל. בכי: וינח. - ויכירנה. AD: ויבא

ז האשה: ויעורר את־האדם משנתו ובהקיצו קם ביום הששי
 ונביאה אליו ונכירנה ויאמר אליה זאת הפעם עצם מעצמי ובשר
 ז מבשרי זאת תקרא אשתי כי מאישה יצאה ולקחה: על־כן והיו
 ה האיש והאשה אחד ועל־כן יעוב־איש את־אביו ואת־אמו ודבק
 בראשתו והיו לבשר אחד: בשבוע הראשון נברא האדם והצלע
 ח אשתו ובשבוע השני הראהו אותה ועל־כן נתנה המצנה לשמר
 ט שבועה ימים לזכר ולזקרה עוד שבועת ימים בסמאמתן: ויהי כאשר
 קלאו לאדם ארבעים יום על־האדמה אשר קה נברא ונביאהו אל־
 י גן־עדן ולשמו ואת־אשתו הביאו ביום השמונים ואחר
 יב קאה אל־גן־עדן: על־כן נכתבה המצנה על־לחות השמים לזלזת
 אס־זכר זלזת שבועת ימים תשב בסמאמתה בשבעת הימים הראשונים
 יג ושלישים יום ושלושה ימים תשב בדם שִׁהרה ובכל־קודש לא
 חגע ואל־המקדש לא תבא עד־פלותה את־הימים האלה אשר
 יד לזכר: ולזקרה עוד שבוע בשני השבועות הראשונים בסמאמתה
 טו וששים יום וששה ימים תשב בדם־שִׁהרה והיו כלם שמונים יום:
 יז ובפלותה שמונים יום אלה הבאנוה אל־גן־עדן כי קדוש הוא
 יח מכל־האדמה וכל־עץ אשר נטע־בו קדוש: על־כן הוקמו משפטים
 לימים האלה לאשר תלד זכר ונקרה בכל־קודש לא־תגע ואל־
 יט בית־המקדש לא־תבוא עד־פלות הימים ההם לזכר ולזקרה:
 זא זאת התורה והעדות אשר נתנו ויקתבו לבני ישראל לשמר כל־
 זב הימים: ויהי בשבוע הראשון ליובל הראשון והיו האדם ואשתו
 זג שבע שנים בגן־עדן ויעבדוהו וישמרוהו ונתן־לו עבודה
 זד ועלמדהו לעשות כל אשר נראה לעבודה: ויעבד והוא עירם ולא
 זה ידע ולא התבושש וישמר את־הגן מהעוף ומהחיה ומהבהמה
 זח ויאסף את־פריו ויאכל ויתרו הניח לו ולאשתו ונח לשמרו:
 יא ומקץ שבע השנים אשר פלה־שם שבע שנים תמימות ובחדש
 יב השני בשבעה עשר בו קא הנחש ויקרב אל־האשה ויאמר הנחש
 יג אל־האשה מכל־פרי העצים אשר בתוך־הגן אִכְּמָם יי לבל־תאכלו
 יד ממנו: ותאמר לו מכל־פרי העץ אשר בגן אִמַר לְנו אָכְלוּ וּמִפְרֵי

ז אליה וידענה. - ולקחה. D נוסף: זאת. - על כן יהיו. כלו עליהם להיות. -
 זב-י א שר נ ט ע ב. A: כל העץ הנטוע בו. - מכל פרי. כן BC. - אשר בתוך הגן. זיא:

יט הַעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ-הַגֵּן אֵל תֹּאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְאֵל תִּגְעוּ בוֹ סָדֵת־מוֹתוֹ: וַיֹּאמֶר
 הַנְּחָשׁ אֶל־הָאִשָּׁה לֹא־מוֹת תָּמוּתוֹן כִּי יוֹדֵעַ יְיָ כִּי בְיוֹם אֲכָלְכֶם
 כ מִמֶּנּוּ וְנִקְקַחוּ עֵינֵיכֶם וְהָיִיתֶם כַּאֲלֹהִים וַיִּדְעֶתֶם טוֹב וָרָע: וַתֵּרָא
 הָאִשָּׁה אֶת־הָעֵץ כִּי נָחֵמֵד־הוּא וְתֹאנֶה לְעֵינַיִם וּפְרִיּוֹ טוֹב לְמֹאֲכָל
 כא וְתִקַּח מִמֶּנּוּ וְתֹאכַל: וַתִּכֶּם אֶת־עֲרֹתֶיהָ בַעֲלָהּ תֹאנֶה בְּתַחֲלָה וַתִּמְנַן
 כב לְאָדָם וַיֹּאכַל וַתִּשְׁקַקְחֶנָּה עֵינָיו וַיֵּרָא כִּי עֵרֹם הוּא: וַיִּקַּח עָלָהּ תֹאנֶה
 כג וַיִּתְפֹּר וַיַּעַשׂ לוֹ סָגוּרָה וַיְכַסֵּם אֶת־עֲרֹתָיו: וַיִּקְלַל יְיָ אֶת־הַנְּחָשׁ
 כד וַיִּקְצֹף עַד־עוֹלָם: וְעַל־הָאִשָּׁה קָצַף כִּי שָׁמְעָה בְּקוֹל הַנְּחָשׁ
 וַיֹּאמֶר אֵלֶיךָ הִרְבֵּה אָרְבָּה עֲצָבוֹנֶךָ וְכֹאבֶךָ בְּעֵצָב תֵּלְדֵי בָנִים וְאֵל־
 כה אִשְׁךָ תִּשׁוּבָתְךָ וְהוּא יִמְשַׁל־בָּךְ: וְאֶל־הָאָדָם אָמַר כִּי שָׁמְעָתָ לְקוֹל
 אִשְׁתֶּךָ וַתֹּאכַל מִן־הָעֵץ הַהוּא אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵבֵל־תֹּאכַל מִמֶּנּוּ
 אַרְוִיגָה וְתִהְיֶה הָאָדָמָה בַעֲבוּדְתֶךָ וְקוֹץ וְדַרְדַּר יִצְמַחוּ לָךְ וְאָכַלְתָּ
 לַחֲמֶה בְּזַעַת אִסִּיף עַד־שׁוֹבֶךָ אֶל־הָאָדָמָה אֲשֶׁר מִמֶּנָּה לָקַחְתָּ כִּי־
 כו עָרַב אֶתְּךָ וְאֶל־עַמְּךָ תִּשׁוּב: וַיַּעַשׂ לָהֶם בְּגָדֵי עוֹר וַיִּלְבָּשֵׁם וַיִּשְׁלַחֵם
 כז מִן־עֵדֶן: וַיְהִי בְיוֹם הַהוּא בְיוֹם אֵצֶת אָדָם מִן־עֵדֶן הִקְטִיר לְרֵיחַ
 נִיחּוֹחַ קְטֹרֶת לְבוֹנֶה וְתִלְבְּנָה וַיִּנְכַּאת וַנְּרָךְ בְּבֹקֶר בְּצֵאת הַשָּׁמֶשׁ
 כח בְּיוֹם־כַּפְתּוֹ אֶת־עֲרֹתָיו: וַיִּקְלָא בְיוֹם הַהוּא פִּי כְלִי־חַיָּה וְהִבְהִמָּה
 וְהֵעוֹף וְהַרְמֵשׁ וְהַשָּׂרֵץ מַדְבַּר כִּי כָלֶם יִדְבְּרוּ אִישׁ אֶת־רֵעֵהוּ שָׁשָׂה
 כט אַחַת וְלִשׁוֹן אַחַת: וַיִּשְׁלַח מִן־עֵדֶן כָּל־בָּשָׂר אֲשֶׁר בְּגוֹז־עֵדֶן וַיִּסַּע
 ל כָּל־הַבָּשָׂר לְמִינֵהוּ וַלְבָרִיאוֹתוֹ בְּמִקּוֹם אֲשֶׁר נִבְרָא לָהֶם: וַיִּלְאָדֶם
 לא לְבָדוֹ גֵּתָן לְכַסּוֹת עֲרֹתוֹ מִכְּלִי־חַיָּה וְהִבְהִמָּה: עַל־כֵּן צִוֶּה בְּלַחוֹת
 הַשָּׂמַיִם עַל־כָּל־אֲשֶׁר יִדְעוּ מִשִּׁפְטֵי הַחַק לְכַסּוֹת עֲרֹתָם וְאֶל־יִתְגַּלּוּ
 לב בְּהַתְגַּלּוֹת הַגּוֹיִם: וַיְהִי בְּאַחַד לַחֲדָשׁ הַרְבִּיעִי וַיֵּצֵא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ
 לג מִן־עֵדֶן וַיִּשְׁבּוּ בְּאֶרֶץ אֱלֹדָה בְּאֶרֶץ כְּרִיאוֹתָם: וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם
 לְדֹלֵה אִשְׁתּוֹ חַוָּה: וַיְהִיו עֲרִירִים עַד הַיּוֹבֵל הָרִאשׁוֹן וְאַחֵר יִדְעָה: וַיַּעֲבֹד
 אֶת־הָאָדָמָה כַּאֲשֶׁר לָמַד בְּגוֹז־עֵדֶן:

כד מכל עץ הגן - וכאבך. נראה שהמדרגם [היווניז] קרא וחרונך (וכן בתרגום העי' לברא') במקום והרויך. - תשובתך. כן גם בע' ובתרגום הכושי לתורה (במקום תשוקתך). -
 כח-כח בעבודתך. נראה שהוא קרא בעבודך (בדלית) במקום בעבורך (וע' לפכיד). - ולשון
 לב-לד אחת = דברים אחדים (שבברא' י"א א'). - בארץ אלדה. [ודאי עיקרו: אֶלְדָּעָה. ברא'
 כ"ה ד', ותוך כדי העתקות לועזיות הלכה העיין לאיבוד]. - ערירים. בכושי: בלי בנים. -

ד ויהי בשבוע השלישי ביובל השני ותלד את-קון וקרביעי
 ב ילדה את-הקל ובחמישי ילדה את-און בתו: וקראשית יובל
 השלישי הרג קון את-הקל בירצה (וי) מידו קרבן ומנדר-קון לא-רצה
 ג מנחתו ונהרנהו בשנה: ויצעק דמו מן-האדמה השממה ונקה על-
 ד אשר הרגו: ויגער יי קון בעבור הקל אשר הרגו ויעש לו נוע
 ה על-הארץ בגלל דם אחיהו ויקללו בארץ: על-כן כתוב בלחות
 השמים ארור מקה רעהו קרע וענה כל-השומע אמן והאיש אשר
 ו יראה ולא יענה ארור הוא כמהו: על-כן בשמענו באנו להגיד
 ז לפני יי אל-הינו את-כל-המטאים אשר בשמים ובארץ ובאור
 ו ובחשך ובפל: ויתאבל האדם ואשתו על-הקל ארבעה שבועות
 ובשנה הקביעית לשבוע החמישי שמח ונדע שנית את-אשתו
 ותלד לו בן ויקרא שמו שת בירצמר שת-לנו יי ורע שני בארץ
 ח תחת הקל כי הרגו קון: ובשבוע הששי הוליד את-אזורה בתו:
 ט ויקח קון את-און אחתו לו לאשה ותלד לו את-סנוד מקץ יובל
 הקביעי ובשנת אחת לשבוע הראשון ליובל החמישי נבנו בתים
 י בארץ ויבן קון עיר ויקרא את-שמה בשם בנו סנוד: והאדם ידע
 יא את-חנה אשתו ותלד עוד תשעה בנים: ובשבוע החמישי ליובל
 החמישי לקח שת את-אזורה אחתו לו לאשה ובשנה הקביעית
 יב ילדה לו את-אנוש: והוא החל ראשונה לקרא בשם יי בארץ:
 יג וביובל השביעי בשבוע החמישי לקח אנוש את-נעמי אחתו לו
 לאשה ותלד-לו בן בשנה השלישית בשבוע החמישי ויקרא
 יד שמו קינן: ומקץ יובל השמיני לקח-לו קינן לאשה את-
 מהללאית אחתו ותלד-לו בן ביובל התשיעי בשבוע הראשון
 טו בשנה השלישית בשבוע הזה ויקרא שמו מהללאל: ובשבוע
 השני ליובל העשירי לקח מהללאל את-דינה בת-קרביאל

ד קין והבל ושאר בניו של אדם (א'—י"ב) — אנוש, קינן, מהללאל וירד (י"ג—ט"ו) — תנוד ותולדותיו (ט"ז—כ"ה) —
 ארבעה מקומות קדושים בארץ (כ"ו)—מחושלה, למך ונח (כ"ז—כ"ח)—מות אדם וקין (כ"ט—ל"ב)—שם, חם ויפת (ל"ג).

ב כי רצה. BD: כי רצינו. נ"א: נרצה. — מידו. A ליתא. — קרבן. B: קרבנו. A:
 ד קרבן הבל. — מנחתו. Ch: ומנחת קין לא נרצחה. ואין לזה סמך בכ"י. — נוע. בכושי
 נוח, ושיבוש זה הוא מפני שהכושיים אוהבים לכתוב ח"ית במקום ע"ין. והמלה פירושה
 ה בכושית: ארץ, והכושי הבין: ויתן לו ארץ [ימים]. במקום: ויעשהו נע ונד. — ארור
 ז-י הוא. בכושי: ארור יהי. — ארבעה שבועות. כלו שבועות שנים. — תשעה בנים.
 יא-טו A: הרבה בנים. — בשבוע החמישי. בקצת כ"י: בשבוע השלישי. — עירי. עיר

בת-אחות אביו לו לאשה ותלד לו בן בשבוע השלישי בשנה
 הששית ויקרא את-שמו ירד כי בקימו ירדו מלאכי יי אשר
 ערים יקראו על-הארץ ללמד את-בני האדם עשות משפט
 וצדק בארץ: וביובל האחר עשר לקח לו ירד אשה ושמה ברכה
 בת-רצואל בת-אחות אביו לו לאשה בשבוע הרביעי ליובל
 שהוא ותלד לו בן בשבוע החמישי בשנה הרביעית ליובל ויקרא
 שמו סנוד: הוא הראשון מבני האדם אשר נולדו בארץ אשר
 למד ספר ומדע וחקמה ויקתב את-אותנות השמים בסדר גרמיהם
 בספר למען ידעו בני-האדם את-זמן השנים לסדרם לגרמיהם:
 הוא החל לקתב עדות ויעד לבני האדם בתלדות הארץ ושבעות
 היובלים אמר ויגד את-ימי השנים ויסדר את-הינחיים ויאמר את-
 שבתות השנה באשר הוגדוהו: וקרא את אשר-הנה ואת אשר
 יהנה בתזות לילה במלום את אשר-הנה לבני האדם בדרותם
 עד-יום הדיון הכל ראה וידע ויקתבנו לעדות וישימהו לעדות
 בארץ על-כל-בני-האדם ולדרותם: וביובל השנים עשר בשבוע
 השביעי לקח לו אשה ושמה ענה בת-רצואל בת-אחות אביו
 לו לאשה ובשנה הששית בשבוע הנה ילדה לו בן ויקרא את-
 שמו מתושלח: ויהי עם-מלאכי יי אשה יוכלות שנים וקראהו את
 כל-אשר בארץ ובשמים ממשלת השמש ויקתב את-הכל: ויעד על-
 הערים אשר תטאו עם-בנות האנשים ביהחלו לשפב עם-בנות
 הארץ להטמא ויעד סנוד על-קלם: וילקח מתוך בני-האדם
 ונוליכהו אל-גן-עדן לגדלה ולקבוד והנהו שם כתב דין ומשפט
 לעולם וכל-רשת בני-האדם: ובעבורו הביא יין מיהמבול על-כל-
 ארץ עדן כי שם נתן לאות ולמען יעיד לכל-בני-האדם להגיד
 כל-מעשי הדרות עד-יום הדיון: ונקטר קטרת בית-המקדש אשר
 נרצה בעיני יי בהר-הדרום: כי ארבעה מקמות בארץ ליי הם
 גן-עדן והר-הבקר (בו) והקר אשר אמה עמד עליו היום הרסיני
 והר-ציון ותקדש בקריאה מרשה לקדשת הארץ על-פני תקדש

יט בארמית (=ציר. בעברית) ענינו מלאך. - בחזות לילה בחלום. כך D. - ויכתבנו
 כ-א לעדות. ז"א: ויכתב עדותו (וכן Ch). - עדנה. בכושי: אדני. - ויהי עם מלאכי ה'.
 כד בכושי: ויהי אנך. אולי עיקרו: ויהי חנוך. - ממשלת השמש. A נוסף: והירה. - ובעבורו
 כה הביא. A: ובעבורו ירדו. - ויקטר קטרת. CD נוסף: הערב. - בהר-הדרום.

כו הארץ מקל-הטאה ומקל-טמאתה לדרות עולם: ויובל הארבעה
 עשר שהוא לקח לו מתושלח את-עזרה בת-עזריאל בת-אחות
 אביו לו לאשה בשבוע השלישי בשנת אחת בו ויולד בן
 כח ויקרא שמו למך: ויובל החמשה עשר בשבוע השלישי לקח
 לו למך אשה ושמה בתנוש בת-ברקאל בת-אחות אביו לו לאשה
 ומלך לו בשבוע הזה בן ויקרא את-שמו נח כיר-אמר זה ינקמני
 כט מקל-עמלי ומן-האדמה אשר ארר יי: ומקץ היובל התשעה עשר
 בשבוע השביעי בשנה הששית מת אדם ויקברהו כל-בניו בארץ
 ל בראתו והוא הראשון אשר נקבר באדמה: ויחפרו-לו שבעים
 שנה לאלת פי אלה שנה ביום אחד בערות השמים על-בן
 נכתב בדבר עץ הדיעת כי ביום אכלכם ממנו תמותו על-בן לא-
 לא בלה את-שנות היום שהוא פי בו מת: ומקץ היובל הזה נהרג בן
 שנה ואחת אחריו ויפל ביתו עליו וימת בתוך-ביתו ונהרג באבניו
 לב פי באבן הרג את-הקל ובאבן נהרג במשפט-אדק: על-בן הוקם
 בלחות השמים בדבר אשר הרג איש את-רעהו בו נהרג באשר
 לג פצעו בן ועשה-לו: ויובל החמשה ועשרים לקח לו נח אשה
 ושמה אמורה בת-ברקאל בת-אחותו לו לאשה בשנה הראשונה
 בשבוע החמישי ומלך לו בשנה השלישית את-שם ובשנה
 החמישית ילדה לו את-חם ובשנה הראשונה בשבוע הששי ילדה
 לו את-יפת:

ה ויהי כיר-החלו בני-האדם לרב על-פני כל-הארץ וקנות
 ילדו להם ויראון מלאכי יי באחת משנות היובל שהוא פי ופות-
 מראה הן וישאו אותן להם לנשים מכל אשר בקרו ומלדנה להם
 ב בנים והם הענקים: ויגדל החמם בארץ וכל-בשר השחית את-דרךבו

במקור: בחצות היום. מתוך פכ"ט נראה שכוונתו כאן להר ציון. - ההוא. נוסף על
 פי Ch. - בשנת אחת בה. בנוסח Ch: בשבוע הזה. - זה ינחמני. בקצת כ"י
 נוסף: יהוה. - עמלי. Ch נוסף: מעצבי. - בארץ בריאתו. CD: בארץ בריאת אדם. -
 שנה אחריו. כלי' אחר מותו של אדם. - אמורה בת רכאל. אלגוני הסופר הערבי
 כתב: אמורע בת ברקאל. - אחותו. ג"א: בת אחות אביו. -

מלאכי טרום נושאים בנות אדם (א') - קלוקל כל בשר (ב'-ג') - ענש הנפילים ובניהם ויום הדין
 (ד'-ט"ז) - יום הכפורים (י"ז-י"ח) - גח והמכול (י"ט-ל"ב).

מלאכי ה'. כן אף בתרגום הע' לברא' ו' א'. - מחשבות. בכ"י: ידיעת. -
 ר.ק. בכ"י: כה. אולי טעה המתרגם הכושי. שקרא רק בצירי. ובמקום כנתו כתב כמנ. -

כו
 כח
 כט
 לא-לג

ה

ב

מאדם עד־בהמה ועד־חסיה והעוף וכל־הרמש על־הארץ כלם
השחיתו דרךם וחקומיהם ויחלו לאכל איש את־רעהו ויגדל החמם
ג בארץ וכל־נצר מחשבות כל־בני־האדם רק רע כל־הנמים: ונרא
ד את־הארץ והנה נשחטה ביה־שחית כל־בשר את־דרךו ונרעו כלם
ה-ו לנגד עיניו כל אשר־בארץ: ויאמר אמתה את־האדם וכל־הבשר
מלאכו אשר נברא על־פני האדמה: ונח לבדו מצא חן בעיניו: ועל־
ז מלאכו אשר שלח לארץ קצת מאד להסירם מכל־ממשלתם
ח ויצגנו לאדם במעמקי האדמה והגם אסורים קהם לבדם: ועל־
ט בניהם יצא הדבר מאת שגיו לדקקם בתרב ולנרשם מתחת השמים:
י ויאמר לא־ידון רוחי באדם לעולם כי בשר הם והיו ימיהם מאה
יא ועשרים שנה: וישלח ביניהם את־חרבו להרג איש רעהו ויחלו
יב להרג זה את־זה עד־כי נסלו כלם בתרב וימחו מז־הארץ:
יג ונאבותיהם יעידו ואחר נאסרו במעמקי הארץ עד־יום הדין הנדול
יד ועד־היות המשפט לעולם על־כל־אשר השחיתו דרךם ועצתם
יז לפניו: וימח הכל ממקמו ולא נשאר אחד מהם אשר לא־שפט
יח בקל־דעתם: ויעש לכל־מעשהו בריאה חדשה וצדיקה לכל־יחטאו
יט בקל־בריאתם עד־עולם ויצדקו כל־אחד בדרו כל־הנמים:
כ ומשפט כלם הוקם ויקתב בקלות השמים מבלי חמס ועל־כל־
כא אשר סרו מדרךם אשר הוקם להם לקבת בו ועל־אשר לא־הלכו
כב בו הנה נכתב משפט על־כל־בריאה ועל־כל־דור: ואין דבר
כג בשמים ובארץ ובתוף האור ובתוף החשך ובשאל ובתהום ובצלמנת
כד וכל־משפטם קים וכתוב וחרות: וכלם לקטן ולגדול לגדול כגדלו
כה ולקטן כקטנו וכל־אחד בדרךו ישפטנו: ולא ישא פנים ולא יקח
כז שחד באמרו לעשות משפט לכל־אחד גם אם־יתן כל־אשר בארץ
כח לא־ישא פניו ולא יקח מדו כי שופט צדק הוא: ועל־בני ישראל
כט נכתב וקים אם־ישובו אליו בצדק יעזב כל־חטאתם ונשא לכל־
ל יח עונם: קים ונכתב ביה־נחם על־כל־השבים מכל־מגוריהם פעם

ד-ו אמחה. EC: ימחה. - וכל־הבשר. בכמה כ"י נוסף: אשר. - להסירם. בכושי:
ז-ח להשחיתם. - מאת פניו. נ"א: מאת פני ה'. - ידון. במקור: לא ידור (וכן בע'). -
י"א-טו המשפט לעולם. כוונתו ליום הדין. - לא שפט. נ"א: לא שפטו. - לקטן ולגדול.
טז-יח אין בנוסח Ch. - צדק. חסר בכמה כ"י. - כי ירחם. כי נמצא רק בקצת כ"י. - מגוריהם.

יט בקל-שנה: וכל אשר השחיתו את-דרךיהם ועצתם לפני המבול
לא-נשא להם פנים רק לנת לבדו ביר-נשא אליו פניו בעבור
קניו אשר הצילם ממרי-המבול בעבורו כי צדיק לבו בכל-דרךיו
כ במצנה עליו ולא עבר על-כל-אשר צוהו יי: ויאמר יי: ימח כל
אשר-ביבשה וכל-הימים מאדם עד-חיה ועד-בהמה ויעוף וכל-
כא הרמש על-האדמה: ויצו את-נת לעשות-לו תבה להצילו ממי
כב המבול: ויעש נת תבה ככל אשר-צוהו ביוכל השנים העשרים
כג וששה בשבוע החמישי בשנה החמישית: ויבא בששית-בו בחדש
השני באחד לחדש השני עד-ששה עשר [בו] בא הוא וכל-אשר
הבאנו אליו אל-התבה ויסקר יי בערו [מחוי] בשבעה עשר
כד בערב: ויפתח יי שבע ארבות השמים ופיות מעינות תהם רבה
כה שבעה פיות במקסר: ותחלינה הארבות להוריד מים מן-השמים
ארבעים יום וארבעים לילה ומעינות-תהם ועלו מים עד-מלאת
כו כל-העולם מים: ויגדלו המים על-הארץ חמשה עשר באמה עלו
המים על-כל-הר נשא ותרים התבה מעל-הארץ ותלך על-פני
כז המים: ויעמדו המים על-פני הארץ חמשה חרשים מאה וחמשים
כח-כט יום: ותלך התבה ותנח על-ראש לוקר אחד הרי אררט: בחדש
הרביעי נסגרו מעינות תהם רבה וארבות השמים נכלאו ובאחד
בחדש השביעי נפתחו כל-פיות מעמקי ארץ ויחסלו המים לרדת
ל אל-תהם תחתיה: ובאחד בחדש העשירי נראו ראשי ההרים
לא ובראש החדש הראשון נראתה הארץ: ויחקרו המים מעל-הארץ
בשבוע החמישי בשנה השביעית בו ובשבעה עשר בחדש השני
לב יבשה הארץ: ובעשרים ושבעה בו פתח את-התבה וישלח מתוכה
את-החיה והבהמה והעוף והרמש:
ו באחד לחדש השלישי יצא מן-התבה ויבן מנבם על-ההר

יט נ"א: מדינות הגוים. - אשר הצילם. בקצת כ"י נוסף: ה'. - צדיק לבו בכל דרכיו. AD: צדיק לבם בכל דרכיהם. - לא עבר. AD: ולא עברו. - צוהו ה'. A: כג צוה ה' אותם. - לעשות לו. AB חסר לו. - בששית בו. כל' בשנה הששית בשבוע כד-כז ההוא. - ופיות. A: ויפתח פיות. - על-כל-הר. A: על כל ההרים והגבעות הנשאות כח-כט עלו המים. - על ראש. A: על ההרים ועל ראש הר אחד. - נסגרו. במקור: כלו. אולי טעות במקום נכלאו. - נפתחו כל-פיות מעמקי ארץ. A: פתח ה' כל מעינות מעמקי ארץ ותהום תחתיה. -

ב והוא: ונרא על־הארץ ויקח גְדֵי־עֵינַם ויכסר בְּדָמוֹ עַל־כָּל־הַפְּאֵת
 הָאָרֶץ כִּי נִמְחָה כָּל־אֲשֶׁר בָּהּ לְבַד מֵאֲשֶׁר הָיוּ עִם־נֹחַ בַּתְּבָה:
 ג ויעל אֶת־הַחֶלֶב עַל־הַמִּזְבֵּחַ ויקח סָר וְאֵיל וְשֶׁה וְעֹיִם וְמֶלַח וְתוֹר
 וְכַדְיֹנָה ויעל עֹלָה עַל־הַמִּזְבֵּחַ וישם עליהם מִנְחָה בְּלוּלָה בַשֶּׁמֶן
 ד ויצק יַיִן וישם עָלָיו קִמְחַת ויעל רֵיחַ נִיחֹחַ אֲשֶׁה לַיהוָה: וְנִרְחַח יַיִן
 אֶת־רֵיחַ הַנִּיחֹחַ ויקָרַת עִמּוֹ בְּרִית לְבַל־יִהְיֶה מִי הַמַּבּוּל עַל־הָאָרֶץ
 לְשִׁמְחָה כָּל־יְמֵי הָאָרֶץ וְרַע וְקָצִיר לֹא יִשְׁבְּתוּ קֹר וְחָם קוֹץ
 ה וְחֶרֶף יוֹם וְלִזְלָה לַאֲיֹשְׁנוֹ חֶקֶם וְלֹא יִשְׁבְּתוּ לְעוֹלָם: וְאַתֶּם סָרוּ
 וַרְבּוּ בָּאָרֶץ וַרְבּוּ עֲלֵיהָ וְהִייתֶם לְבָרְכָה בְּתוֹכָהּ מִזְרָאֲכֶם וְחֶתְקֶם
 ו אָמֵן עַל־כָּל־אֲשֶׁר בָּאָרֶץ וּבָנָם: וְהִנֵּה נִתְמִי לָכֶם אֵת כָּל־הַחַיָּה
 וְכָל־הַבְּהֵמָה וְכָל־הָעוֹף וְכָל־הָרֶמֶשׂ עַל־הָאָרֶץ וְדָגַת הַיָּם וְהַפֶּלַל
 ז לְמַחְיָה כִּי־נִקַּח הָעֶשֶׂב נִתְמִי לָכֶם הַכֹּל לְאֹכְלָהּ: וְרַק אֶת־הַבָּשָׂר אֲשֶׁר
 בְּנִשְׁאוֹ (וּבְדָמוֹ לֹא תֹאכְלוּ כִּי הַדָּם הוּא נֶפֶשׁ כָּל־הַבָּשָׂר שֶׁן־יָרַשׁ
 ח דְמָכֶם לְנַפְשׁוֹמִיָּכֶם: מִיָּד כָּל אֲדָרַשׁ אֶת־דָּם הָאָדָם כָּל־שִׂפְף דָּם
 אָדָם כִּי־דָּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפֹּךְ כִּי בְּצֵלָם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת־הָאָדָם:
 ט וְאַתֶּם סָרוּ וַרְבּוּ בָּאָרֶץ: וַיִּשְׁבַּע נֹחַ וַיְקַוֶּי אִם־יֹאכְלוּ כָל־דָּם לְכָל־
 י א בָּשָׂר וַיְקַרַּת בְּרִית לִפְנֵי יְיָ הָאֱלֹהִים לְעוֹלָם לְכָל־דְּרוֹת הָאָרֶץ
 בַּחֲדָשׁ הַזֶּה: עַל־כֵּן אָמַר לָךְ בְּרִית־בְּרִית אֶתָּה עִם־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
 בַּחֲדָשׁ הַזֶּה וְהוּא בָּהֶר בְּשִׁבּוּעָה וְהָיִיתָ עֲלֵיהֶם דָּם בְּעֶבֶד כָּל־
 יב דְּבָרֵי הַבְּרִית אֲשֶׁר בָּרַת יְיָ עִמָּהֶם לְכָל־הַיָּמִים: וְתִקְרַב הַעֲדוּת
 הַזֹּאת עֲלֵיכֶם לְמַעַן תִּשְׁמְרוּהָ כָּל־הַיָּמִים לְבַל־תֹּאכְלוּ כָל־הַחַיָּים
 כָּל־דָּם חַיָּה וְעוֹף וּבְהֵמָה כָּל־יְמֵי הָאָרֶץ וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יֹאכַל דָּם־
 חַיָּה וּבְהֵמָה וְעוֹף כָּל־יְמֵי־הָאָרֶץ וְנִקְרַת הוּא וְנִרְעוּ מִזֶּה־הָאָרֶץ:
 יג וְאַתָּה צֹו אֶת־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל וְלֹא יֹאכְלוּ כָל־דָּם לְמַעַן יִהְיֶה שָׁמָּה

ו קרכנו של נח (א-ג) - ברית ה' עם נח ואיסור לאכל דם (ד-י) - משה נצטווה על חידוש איסור זה של אכילת דם (י"א-י"ד) - הקשת בענן לאות (ט"ו-ט"ז) - קביעת חג השבועות וענין שמירתו (י"ז-כ"ב) - חג של ראש החודש (כ"ג-כ"ח) - חלוקת השנה לשס"ד ימים (כ"ט-ל"ח).
 א-ב על ההר ההוא. A: בארץ ההיא. - וַיִּרְא עַל־הָאָרֶץ. Ch מתרגם בעקבות B: ויכפר על הארץ. ולי נראה שהמעתיק טעה וכתב אֶתְמַכְרִי (=ויכפר) שבאמצע הפסוק גם כאן בתחלתו. במקום אֶתְמַכְרִי (=נראה). - ייך. A: דם. C: דם וייך. - א ש ה. תרגומו תמיד במקור: אשר מצא חן לפני ה'. - לשחתה. במקור: לשחת הארץ. וראיתי לשנות מפני הסגנון. - בתוכה. בכ"י: בתוך. ושיבוש הוא. Ch מגיה: עליה. - ובדמו. A: דמו. - הדם הוא נפש כל בשר. לפי Ch צ"ל: כי נפש כל בשר בדמו. - מיד-כל.

יד וְזָרְעָם לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֵינוּ כְּלִי-הַיְמִינִים: וְאֵין לַחֵק הַזֶּה קֶץ הַיְמִינִים עַד-
 עוֹלָם הוּא וְשִׁמְרָהוּ לְדוֹרֵי דָרוֹת לְכַסֵּף עֲלֵיהֶם בְּדָם לִפְנֵי יְיָ לְמַעַן
 כו וְשִׁמְרָהוּ וְלֹא יִבְרָתוּ: וַיִּמְן לָנֶס וּלְבָנָיו אוֹת לְכַל־יִהְיֶה עוֹד מִבּוֹל
 טז עַל־הָאָרֶץ: אֶת־קִשְׁתּוֹ נָתַן בְּעֵינָיו לְאוֹת בְּרִית עוֹלָם לְכַל־יִהְיֶה עוֹד
 יז מִי הַמְּבּוֹל עַל־הָאָרֶץ לְשִׁחְתָּהּ כְּלִי-יָמִי הָאָרֶץ: עַל־בֶּן הוֹקֵם וַיִּבְתַּב
 בְּלַחֹת הַשָּׁמַיִם כִּי־נַעֲשׂוּ אֶת־חַג־הַשְּׁבָעוֹת בַּחֲדָשׁ הַזֶּה פָּעַם בַּשָּׁנָה
 יח לְחַדֵּשׁ אֶת־הַבְּרִית בְּכַל־שָׁנָה וְשָׁנָה: וַנַּעֲשׂ כְּלִי־חַג הַזֶּה בַּשָּׁמַיִם
 מִיּוֹם הַבְּרִיאָה עַד־יָמֵי נֹחַ עֲשָׂרִים וְשֵׁשׁ יוֹבְלוֹת וְנַמְשָׁה שְׁבָעוֹת
 שָׁנִים וַיִּשְׁמְרָהוּ נֹחַ וּבָנָיו שְׁבָעָה יוֹבְלוֹת וְשָׁבוּעַ שָׁנִים אֶחָד עַד־מוֹת
 נח וּמִיּוֹם מוֹת נֹחַ שָׁחַתּוּ בָנָיו עַד־יָמֵי אַבְרָהָם וַיֹּאבְדוּ דָם:
 יט וַיִּשְׁמַר אַבְרָהָם לְבָדּוֹ וַיִּאָּחֶק וַיַּעֲלֵב שִׁמְרָהוּ כִּי בָנָיו הֵם עַד־יָמֵי
 כ וּבְיָמָיו שָׁחַתּוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל עַד־אֲשֶׁר חִדַּשְׁתִּיו בְּיַד הַזֶּה: וְאַתָּה צֹ
 אֶת־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל וְשִׁמְרוּ אֶת־חַג הַזֶּה בְּכַל־דְּרוֹמֵיהֶם לְמַאֲנֶה לָהֶם
 כא יוֹם אֶחָד בַּשָּׁנָה בַּחֲדָשׁ הַזֶּה יַחֲנוּ בוֹ: כִּי חַג־הַשְּׁבָעוֹת הוּא וְחַג־
 הַבְּבוּרִים הוּא מְשַׁנֵּה־חַג הוּא וּמְשַׁנֵּה מִשְׁפַּט חַג הַזֶּה כַּכְּתוּב
 כב וְחֲרוֹת בוֹ תַעֲשֶׂהוּ: כִּי כַתְּבִי בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר בוֹ
 כַתְּבִי לָךְ לַעֲשׂוֹתוֹ בְּמוֹעֲדוֹ יוֹם אֶחָד בַּשָּׁנָה וְקִרְבָּנוֹ אֶמְרָתִי לָךְ
 לְמַעַן יִזְכְּרֶהוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל וַעֲשֶׂהוּ לְדְרוֹתֶם בַּחֲדָשׁ הַזֶּה יוֹם אֶחָד
 כג בְּכַל־שָׁנָה וְשָׁנָה: וְהָאֶחָד לַחֲדָשׁ הָרִאשׁוֹן וְהָאֶחָד לַחֲדָשׁ הַרְבִּיעִי
 וְהָאֶחָד לַחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי וְהָאֶחָד לַחֲדָשׁ הָעֲשִׂירִי וּמִי־זָכְרוֹן הֵם וַיִּמַּר
 מוֹעֵד הֵם בְּאַרְבַּע תְּקוּפוֹת הַשָּׁנָה כְּתוּבִים וְקִנְיִים הֵם לַעֲדוֹת
 ד לעוֹלָם: וַיְשִׁימֵם נֹחַ לוֹ לְחַגִּים לְדְרוֹת עוֹלָם כִּי־הִנֵּה לוֹ בָהֶם
 ה זָכְרוֹן: וּבְאֶחָד לַחֲדָשׁ הָרִאשׁוֹן נֶאֱמַר־לוֹ כִּי־נַעֲשֶׂה תְּבָה וּבוֹ יִבְשֶׁה
 כו הָאָדָמָה וַיִּסְתַּח וַיֵּרָא אֶת־הָאָרֶץ: וּבְאֶחָד לַחֲדָשׁ הַרְבִּיעִי נִסְגַּר שַׁי־
 מעֲמֻקֵּי תְהוֹם תַּחְתֵּיהָ וּבְאֶחָד לַחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי נִסְתַּח כְּלִי־מַעֲמֻקֵּי
 כז הָאָרֶץ וַיַּחֲלוּ הַמַּיִם לָרֶדֶת אֶל־תְּהוֹם תַּחְתֵּיהָ: וּבְאֶחָד לַחֲדָשׁ הָעֲשִׂירִי
 כח נִרְאוּ רֵאשֵׁי הַהָרִים וַיִּשְׂמַח נֹחַ: וְעַל־בֶּן שָׁם אוֹתָם לוֹ לְחַגִּים לְזָכְרוֹן
 כט עַד־עוֹלָם וְכֵה הֵם שׂוּמִים: וַיַּעֲלוֹם עַל־לַחֹת הַשָּׁמַיִם שְׁלֹשָׁה עָשָׂר
 שְׁבָעוֹת כְּלִי־אֶחָד מֵהֶם מִזֶּה עַד־זֶה זָכְרוֹן מִהָרִאשׁוֹן עַד־הַשֵּׁנִי

יח—יט

כג—כז

Ch מנסח: מיד כל-אדם.— ומיום מות נח. כך לפי נוסח Ch.— ויש מר. ניא: וישמרהו.—
 כי בניו הם. אין בנוסח Ch.— תקופות. בכ"י: חלקי.— וב אחד. ניא: באחד.— כל אחד

ל מהשני ער-השלישי מהשלישי ער-הרביעי: ויהי כל-ימי המצוה
 לא חמשים ושתים שבתות ימים וקלן שנה תמימה: ככה נחרת והוקם
 לב בלחות השמים ולא יעבר שנה אחת ומשנה לשנה: ואתה צו את-
 בני ישראל ושקרו את-השנים כמספר הזה שלש מאות וששים
 וארבעה ימים יהיו שנה תמימה ולא ישחיתו את-מועדה מנייה
 ומחניה פי הכל יבוא אליהם לפי עדותם ולא יאבדו ולא ישחיתו
 לג חג: ואם-יעברו ולא יעשו כאשר צו עליהם כלם ישחיתו את-
 ומניהם והלכו השנים מזה והזמנים והשנים ועברו את-חקם:
 לד ושקחו כל-בני ישראל ולא ימצאו את-דרך השנים ושקחו חדש
 לה ושבת וחדג וכל-חק השנים יתעו: כי-ידעתי אני ומעטה הקני
 מגידה ולא מלבי פי ספר כתוב לפני ותגתן בלחות השמים חלקת
 הימים כי-ישקחו את-מועדי ובריתי והלכו במועדי העמים
 לו אחרים שנגתם ואחרים אנלגתם: והיו אשר יביטו אל-הגרים
 והוא ישחית את-הזמנים ויקדם משנה לשנה עשרה ימים:
 לב על-כן תבאנה להם שנים אשר בקהן ישחיתו ויעשו יום העדות
 לבזו ויום סמאה לחג ובלבלו כל-ימי-קדש בטמאים ויום סמאה
 לה ביום קדש כי-ישחיתו הנרחים והשבתות והיוזבלים: על-
 כן אני מצוה והעידותי בה למען תעיד בהם פי אחרים מותה ישחיתו
 בניה ולא יעשו את-השנה שלש מאות וששים וארבעה ימים לבדם
 ועל-כן יפריעו ראש חדש ושבת ומועד וחדג ואכלו כל-ידם עם-
 כל-בשר:

ז ובשבוש השביעי בשנתו הראשונה ביוזבל הזה נטע נח כרם
 ביה אשר עליו נחה הסבה אשר שמו לוהר מהרי אררט ויעש
 פרי בשנה הרביעית וישמר פרו ויאסוף בשנה ההיא בחדש
 ב השביעי: ויעש ממנו יין וישימהו בקלי וישמר ער-השנה

מהם. כלו כל תקופה. - והוקם. A: הוקם ונכתב. - [משנה לשנה]. נראה שהוא
 לג-לה פירושו. - יתעו. כתוב: יתעו (בבנין הקל). - כי ישכחו. Ch מנסח: לבל ישכחו.
 לו ואולי צדק. - כי ישחיתו. עיקרו: כי יפריעו. -
 ז נח נוסע כרם ומביא קרבן (א-ה) - נשתכר ונתגלה (ו-ט) - קללה כנען וברכת שם ויסת (י-יב) -
 בניו ובני בניו של נח ועריהם (יג-יט) - נח מורה לבניו סבות המבול ומהירים על אכילת דם ועל
 רציחה ועל שמירת המצוה כענין פרי העץ והשמטת הארץ מקץ שבע שנים כמצווה מפי חנוך (כ-ל"ט).
 ב כרם. בכושי: יין. - וישמר. נ"א: וישמרהו. - באחד לחדש הראשון. נראה

ג החמישית ער-היום הראשון באחד לחדש הראשון: ויעש את-
היום שהוא חג בשמחה ויעל עולה ל: סר בן-בקר אחד ואיל
אחד ושבעה בקשים בני-שנה ושעיר אחד לכפר-בו עליו ועל-
ד בניו: ויעש את-השעיר ראשונה וישם מרמו על-הבשר אשר על-
המונח אשר עשה וכל-החלב העלה על-המונח אשר עשה עליו
העולה ל: וקטר והאיל והצאן ויעל את-כל-בשרם על-המונח:
ה וישם את-כל-מנחתם בלילה בשמן עליהם ואחר יצק יין באש
אשר שם ראשונה על-המונח וישם קמחת על-המונח ויעל ריח
ו יחום לרצון לפני י: אלהיו: וישמח וישת מן-היין הזה הוא
ז ובניו בשמחה: ויהי-ערב ויבוא אל-אֵהלו וישכב שבור וישן
ח ויתגל בתוך אֵהלו והוא ישן: וירא חם את-נח אביו ערם ויצא
ט ויאמר לשני אחיו בחוץ: ויקח שם את-בגדו ויקם הוא וישת
וישימו את-הבגד על-שכמם ופניהם אחורנית ויכסו את-ערות
י אביהם: וייקץ נח משנתו ודע את-כל אשר-עשה לו בנו הקטן
יא ויקלל את-בנו ויאמר ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו: ויברך
יב את-שם ויאמר ברוך י: אלהי שם ויהי כנען עבד לו: ושת
יג אלהים לשת וישפן י: במשכני-שם ויהי כנען עבד לו: ודע חם
יד כי-קלל אביו את-בנו הקטן ויחר-לו כי-קלל את-בנו וישרד
יז מאביו הוא ובניו עמו כוש ומצרים ופוט ובנען: ויבדלו עיר
יח ויקרא את-שמה בשם אשתו נחלת מחוק: וירא ישת ויקנא
יט באחיו ויבן גם-הוא עיר ויקרא שמה בשם אשתו ערפת-שש:
כ ושם ישב אצל נח אביו ויבן עיר בגד-אביו בהר ויקרא שמה
כא גם-הוא בשם אשתו צדקת לבב: והנה שלש הערים האלה בקרבת
לבד להר החר צדקת לבב לפני החר מנחתה לו ונחלת מחוק בני
כב הנגב וערפת-שש באכה ימה: ואלה בני שם עילם ואשור
כג וארפכשד והוא נולד שנתים אחר המבול וארם ולוד: בני ישת
כד גמר ומנוג ומדי יון תובל משרד ותירם אלה בני-נח: וביובל

ג שהוא פירוש להיום הראשון. - ויעש את-היום ההוא. גיא: ויעש את חג היום ההוא. -
ט-י-י על שכמם. בקצת כ"י נוסף: וילכו, או: בלכתם. - ויאמר. אין בנוסח דילמן. - נחלת
מחוק. בנוסח דילמן: נאולת מיר, ובנוסח הסורי: נחל מחוק, ואולי כך עיקרו: נחלת מחוק. -
טו-טז עדתן-שש. בסורי: אדנת גשא (=עדנת נשים). ואולי צ"ל: עדנת משוש. - צדקת
יח לבב. בסורי: זדקת נבב. - וארם ולוד. מן הכושי נראה שהמתרגם קרא: וארם

הַעֲשִׂירִים וּשְׁמוֹנֶה הַחֹל נָח לַצִּוּוֹת לִבְנֵי קִנְיֹן אֶת-הַתּוֹרָה וְהַמְצָאָה
 וְכָל-הַמְשַׁשָּׁט אֲשֶׁר יָדַע וַיַּעַד בְּבָנָיו כִּי-יַעֲשׂוּ צָדֵק וְכִי יִכְסּוּ עֲרֹת
 בְּשָׂרָם וַיִּכְרְכוּ אֶת-בּוֹרְאָם וַיִּכְבְּדוּ אֹב וְאִם וְאָהָבוּ אִישׁ אֶת-רֵעֵהוּ
 וְנִשְׁמְרוּ לְנַפְשָׁם מִכָּל-זָנוּת וּמִכָּל-טְמֵאָה וְחָמָס׃ כִּי עַל-שְׁלֹשָׁה אֵלֹהִים
 הָיָה הַמִּבּוּל עַל-הָאָרֶץ כִּי בְגַלְל הַגִּזְוֹת אֲשֶׁר זָנוּ הַעֲוִירִים מִמִּצְוֹת
 נְשִׂאָם [אַחֲרֵי בְנוֹת הָאָדָם] וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים מִכָּל אֲשֶׁר בָּחֲרוּ
 וַיַּעֲשׂוּ רְאִשִׁית הַטְּמֵאָה׃ וַיּוֹלִידוּ בָנִים אֶת-הַנְּסִיִּלִים וְלֹא דָמוּ קָלָם
 [וְהָ לָזָה] וַיֵּאָכְלוּ אִישׁ אֶת-אָחִיו וַיַּהַרְגוּ יָרֵבֶחַ אֶת-נִסְיִל וְנִסְיִל הָרַג
 אֶת-עֲלִיּוֹ וְעֲלִיּוֹ הָרַג בְּזִיאָדָם וּבְנֵי אָדָם אִישׁ אֶת-רֵעֵהוּ׃ וְקָלָם הִתְמַקְדָּרוּ
 לַעֲשׂוֹת חָמָס וְלִשְׁפֹךְ דָּם רַב וּתְמַלֵּא הָאָרֶץ חָמָס׃ וְאַחַר כָּל-אֵלֹהִים
 הִתְנַהֵף וְהִבְהִמָּה וְהִעוֹף וְהַרְמֵשׁ וְהַשָּׂרֵץ עַל-הָאָדָמָה וַיִּשְׁפֹּךְ דָּם רַב
 עַל-הָאָרֶץ וְכָל-מִחְשַׁבַת הָאָדָם יִחְשַׁב וְחִסְצוּ רִיק וַרְעָה כָּל-יָמָיו׃
 וַיִּמַח יי אֶת-הַכֹּל מִעַל-פְּנֵי-הָאָדָמָה בְּעֵבֹר רַע מַעֲשֵׂיהֶם וּבְעֵבֹר
 הַדָּם אֲשֶׁר נִשְׁפָּךְ בְּתוֹךְ-הָאָרֶץ׃ וַיִּשְׂאָר אֹנִי וְאַתֶּם בְּנֵי וְכָל-הַבָּא
 אַתֶּם אֵל-הַמִּבְּרָה וְהַגָּה אֲנֹכִי רֵאָה לִפְנֵי אֶת-מַעֲשֵׂיכֶם כִּי לֹא-תִלְכוּ
 בְּצַדֵּק כִּי אִם-בְּדַרְךְ הָאֲבֵרוֹן הַחַלּוֹתֶם לָקֵת וּתְסַרְדּוּ אִישׁ מֵרֵעֵהוּ
 וְתִקְנְאוּ זֶה קִזָּה וְכִי לֹא-תַחֲיוּ וַחֲדוּ בְנֵי אִישׁ עִם-רֵעֵהוּ [וְעִם] אָחִיו׃
 כִּי-רֵאִיתִי אֲנֹכִי וְהַגָּה הַרְוִיחוֹת הַחֹלּוֹ לְהַתְעוֹת אֶתְכֶם וְאֶת-
 בְּנֵיכֶם וְעַתָּה יֵרֵאתִי לָכֶם שְׁוֹתִשְׁכֹּבוּ דָם אָדָם עַל-פְּנֵי הָאָרֶץ
 אַחֲרֵי מוֹתִי וְתִמְחוּ מֵעַל-פְּנֵיהֶי׃ כִּי כָּל-שֹׁפֵךְ דָּם-אָדָם וְכָל-
 אֹכֵל דָּם-כָּל-בָּשָׂר יִמְחוּ קָלָם מִן-הָאָרֶץ׃ וְלֹא יִשְׂאָר כָּל-אִישׁ
 אֲשֶׁר יֵאָכֵל דָּם וַיִּשְׁפֹּךְ דָּם עַל-הָאָרֶץ וְלֹא יִשְׂאָר-לוֹ וַרְעָה וְאַחֲרֵית
 בְּחַיִּים תַּחַת הַשָּׁמַיִם כִּי אֵל-שָׂאוֹל יִלְכוּ וְאֵל-מְקוֹם הַדִּין יִבְדּוּ
 לְחַשְׁבַת מַעֲמָקוּם יִבְאוּ קָלָם בְּמֹת נוֹרָא׃ וְלֹא יִרְאֶה עֲלֵיכֶם כָּל-

כא
 כב
 כג
 כד
 כה
 כו
 כז
 כח
 כט
 ל

ילד.... וטעות מובהקת היא. - [אחרי בנות האדם]. רק בקצת כ"י. A אין. - הנפילים.
 בכּוּשִׁי׃ הנפִידִים, ושבשטא דקריינא היא. - י ר ב ח. בכּוּשִׁית פִירוּשוֹ עֲנַק. הוּא הַרְג לְנַפִּיל
 (השוה נפילים שבתורה). ונפיל, כלו' מִין עֲנַק שֵׁנִי, הַרְג לְעֵלְיוֹ (בכּוּשִׁי בַאל־ף, אולי עִיקְרוֹ
 עֲלִיוֹן, כלו' גדול, עֲנַק) - מִין עֲנַק שְׁלִישִׁי, ונפיל נלחם עִם בְּנֵי הָאָדָם, יֵשׁ לְהַשׁוֹת
 לְכַאֵן הַסְּפוּרִים הַשְּׂכִיחִים אֲצֵל עַמֵּי הַקֶּדֶם עַל מִלְחָמוֹת הָעֹנֵקִים בֵּינֵיהֶם וְעַם הָאֵלִילִים וְעַם
 בְּנֵי הָאָדָם. - תַּחֲלַת הַכְּתוּב מִגִּיהַ Ch: וְאַחַר כָּל אֵלֹהִים חֲסָאוּ בְּבַהֲמָה בַחִיהָ... וְלִי נִרְאָה
 שֶׁאֵין צוֹרֵךְ כָּלֵל בְּתִיקוֹן זֶה. - י ח ש ב. אֵין בְּכִי. - רִיק וְרַע. נִרְאָה שֶׁכֵּךְ קִרָא הַמֵּתְרַגֵּם
 בְּמִקּוֹם בְּקָרַע. - רַע. אֵין AD. - בְּתוֹךְ הָאָרֶץ. BC נוֹסֵף: מַחַה הַכֹּל. - לֹא תַחֲיוּ
 יַחֲדוּ. בְּקֶצֶת כִּי נוֹסֵף: בְּנֵי. - בְּמֹת נוֹרָא. בְּכּוּשִׁי: בְּמֹת גְּדוּל. - בְּפִסּוֹק כִּיז נִרְאָה

יט
 כב
 כד
 כה
 כט

דם אשר הוא כל ימי-שחמכם קל-חנה וקבמה וקל-מעוסף על
 הארץ ועשו אדקה לנשמותיכם בקבר קל-אשר ישפך על-פני-
 הארץ: ואל-תהיו כאכל על-הדם וחוקו לכל-יאכלו דם לפניכם
 כפי את-הדם על-הארץ כי בן אגיותי להעיד לכם ולבניכם עם-
 קל-אשר בשר הוא: ואל תאכלו את-הנפש עם-הבשר פני-ידרש
 דמכם לנשמותיכם מיד קל-בשר אשר ישפך על-הארץ: כי הארץ
 לא-תטהר מן-הדם אשר ישפך עליה כי בדם השפך תטהר
 הארץ בקל-הרות הארץ: ועתה בני שמעו ועשו אדק ואמת למען
 תנמטעו באמת על-פני קל-הארץ ועלה כבודכם לפני אלהי אשר
 הצילני ממי-המבול: והנה אתם תלכו ובניתם לכם ערים ותטעו
 בהן קל-משע אשר על-הארץ וקל-עץ עשה-פרי: שלש שנים לא-
 יאסף פריו לאכלו ובשנה הרביעית יאסף פריו ויעלה ראשית הפרי
 לפני יי אלהינו אל עליון אשר-ברא שמים וארץ וקל-אשר בהם
 למען יעלו קליל ראשית התירוש והיצהר ראשית הפרי על-
 מזבח יי לרצון והנותר יאכלהו משרתי בית-יי לרצון לפני
 המזבח: ובשנה החמישית תעשו שמטה ונטשתם אתם אתם
 בצדק ובתמים והייתם אדקה ויתם קל-משעכם: כי בן אנה סנוד
 אבי אביכם את-מתושלח בנו ומתושלח את-בנו למך ויצוני למך
 כל אשר אנהו אבותיו: ואני מצונכם בני פאשר אנה סנוד את-בנו
 ביובל הראשון בהיותו השביעי בדרו אנה והעיד לבניו ולבני בניו
 עריום מותו:

ח ויבובל העשרים ותשעה בשבוע הראשון בראשיתו לקח
 לו ארשקשד אשה ושמה רשונה בת-שושן בת-עילם ומלר-לו בן
 בשנה השלישית בשבוע שהוא ויקרא שמו קינן: ויגדל הבן וילמדו
 אביו ספר וילך לתור לו מקום אשר יקח-לו בו עיר: וימצא קרב
 אשר תקקו הראשונים בסלע ויקרא את אשר-בו ויעתיקהו וימצא

כט-לג הנוסח משובש. - אשר ישפך. דמו. - בכל דרות הארץ. ניא: בכל דרותיה. -
 לו ובשנה הרביעית יאסף. BC: ובשנה הרביעית יוקדש. - ראשית הפרי. A אין. -
 כליל. זהו לדעתי תרגומה הנכון של המלה הכושית בטלול. -

ח קינן מצא כתבת בענין השמש והכוכבים (א-ד')- בניו (ה-ח')- בני נח וחלוקה הארץ ביניהם על
 פי נח (י-יא)- נחלת שם (יב-כא)- חם (כב-כד)- ויפת (כה-ל').

ג עילם. בכושי: אילם. - וימצא בתוכו. בכושי: רסע=רשע. שפירושו שחכ

בתוכו ביהיתה בו תורת העירים אשר בזה יראו כשפי השמש
 והיגרות והפוכבים וקלאותות השמים: וכתב ולא דבר בזה בירא
 אתנח מדברבו שן יקצף עליו בעבורו: וביובל השלשים בשבוע
 השני בשנה הראשונה לקחלו אשה ושמה מלכה בתמדי בת
 יסת ובשנה הרביעית ילדה לו בן ויקרא שמו שלח כי אמר שלח
 נשלחתי: (בשנה הרביעית נולד) ויגדל שלח ויקחלו אשה ושמה
 מעקה בתקשר אחי אביו לו לאשה ביובל האחד ושלשים בשבוע
 החמישי בשנתו הראשונה: ומלדלו בן בשנה החמישית ויקרא
 שמו עבר ויקחלו אשה ושמה אזורה בתנמרוד ביובל השלשים
 ושנים בשבוע השביעי בשנתו השלישית: ומלדלו בשנה השלישית
 בן ויקרא שמו סלג כי בימי הנלדו החלו בגינתם לחלק להם את
 הארץ עלבן קרא שמו סלג: ויחלקו להם אתהארץ ברע ביניהם
 ויאמרו לנח: ויהי בראשית היובל השלשים וישלח אתהארץ
 לשלשה חלקים לשם ולחם וליסת איש בנתלתו בשנה הראשונה
 לשבוע הראשון אחר מאתנו יושב [אתם] מלאך אשר נשלח אליהם:
 ויקרא לבניו ויקרבו אליו הם ובניהם ויחלק אתהארץ בגורל
 אשר יקחו שלשת בניו וישלחו ידיהם ויקחו להם מגלה מסיק
 נח אביהם: ויצא במגלה גורל שם תוך הארץ אשר יקח לנתלה
 (הוא) ובניו לדרות עולם מתורתהר רסא ממוצא מי גברטינה
 והלך גרלו מערבה עדאמצע הנהר שהוא והלך עדקרבו אל
 מיתהם אשר משם יצא הנהר שהוא ויצא הנהר שהוא וישך
 מימיו אלבים מיאת והלך הנהר שהוא אלתיים הגדול כלאשר
 מצפון ליסת וכלאשר שני דרומה לשם: והלך עדקרבו כרשו
 אשר היא תוך סנהלשון נשקסת נגבה: והלך גורלו עדתיים
 הגדול והלך נכחו עדקרבו מערבה ללשון הנשקסת נגבה כי
 לים הנה יקרא לשון יםמאנים: וסבב משם נגבה עדסי הים
 הגדול עלשקסת המים והלך מערבה לעפרה והלך עדביעו למי
 גיחון הנהר ונגבה למיגיחון עדשפות הנהר הנזה: והלך מנרתה

(=וישכת). אולי תורגם ממקור ארמי. כי בארמית שכח=מצא, והמתרגם טעה. - כ ש פ י
 ה ש מ ש. ניא: מרכבת השמש. - בת מדי. בכי י ש שינויי נוסחאות: עבדי אמדי
 וכו'. - מעכה. בכושי: מואך. - תוך הארץ. בכי: טבור. - מי תהום. כך א. -

עֲדֵה־גִיעוּ לְגֹד־עֲדָן וְנָקְדָה לְנֹגֵב וּמִמְזֻרָה כָּל־אֶרֶץ עֲדָן וּלְכָל־הַמְזֻרָה
 וְסָבַב מְזֻרָה וְכָא עֲדֵה־גִיעוּ מְזֻרָה לְהָר אֲשֶׁר שָׁמוּ רָסָא וְגִרְד עֲדֵה־
 קִצְיָה מוֹצֵא מִי גְהֵר־טִינָה: וַיֵּצֵא הַחֶלֶק הַזֶּה בְּגֹדֶל שָׁם וּבְגִיּוֹ
 לְאַחַת עוֹלָם וּלְדֹרוֹתָיו עֲדֵעוֹלָם: וַיִּשְׁמַח נֹחַ בִּי־יֵצֵא הַחֶלֶק הַזֶּה
 לְשָׁם וּלְבָנָיו וַיִּזְכֹּר אֶת־דְּבָרֵי אֲשֶׁר אָמַר בְּסוּף בְּנֹבְאָה לֵאמֹר בְּרוּךְ
 יי אֱלֹהֵי שָׁם וַיִּשְׁכֵּן יי בְּאֶהֱלֵי־שָׁם: וַיַּדַּע כִּי גֹד־עֲדָן קָדַשׁ קָדָשִׁים
 וּמִשְׁכָּן יי הוּא וְהֵר־סִינִי תוֹךְ הַמִּדְבָּר וְהֵר־צִיּוֹן תוֹךְ טַבּוּר הָאֶרֶץ
 שֶׁלְשָׁתָם זֶה מוֹלֵזָה לְקַדְשָׁה נִבְרָאוּ: וַיִּבְרָךְ אֶת־אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים
 אֲשֶׁר שָׁם בְּסוּף דְּבָרֵי יי (אֶת־הָאֱלֹהִים עֲדֵעוֹלָם): וַיַּדַּע כִּי חֶלְקָה
 מְבֻרָה וּבְרָכָה וְכֹהֵל בָּאָה לְשָׁם וּלְבָנָיו לְדֹרוֹת עוֹלָם כָּל־אֶרֶץ עֲדָן
 וְכָל־אֶרֶץ יַם־סוּף וְכָל־אֶרֶץ הַמְזֻרָה וְהָרִי וּבְנֵי־סוּף וּבְהָרִי וְכָל־אֶרֶץ
 הַבְּשָׁן וְכָל־אֶרֶץ הַלְּבָנוֹן וְאֵי בַּסְתֹּר וְכָל־הָרִי שְׁנִיר וְאַמְנָה וְהָרִי
 אֲשׁוּר אֲשֶׁר מֵצֻפֹן וְכָל־אֶרֶץ עֵילָם וְאֲשׁוּר וּבְבָל וְשׁוּשַׁן וְמִדֵּי וְכָל־
 הָרִי אֲרָרַט וְכָל־עֵבֶר הַיָּם אֲשֶׁר מֵעֵבֶר הֵר־אֲשׁוּר צְפוּנָה אֶרֶץ בְּרוּכָה
 וְרַחֲבַת יְרִימֹם וְכָל־אֲשֶׁר־בָּהּ טוֹב מְאֹד: וְלִחָם יֵצֵא חֶלְקוֹ הַשְּׁנִי
 מֵעֵבֶר לְגִיחֹן דְּרוּמָה מִימִין הַיָּם וְהַלֵּךְ דְּרוּמָה וְסָבַב אֶת־כָּל־הָרִי
 הָאֵשׁ וְהַלֵּךְ מֵעֵבֶר עֲדֵי־יָם אֲמִיל וְהַלֵּךְ מֵעֵבֶר עֲדֵה־גִיעוּ אֶל־יָם
 מְעוּג אֲשֶׁר כָּל־הַיּוֹרֵד בּוֹ יֵאבֵד: וְכָא צְפוּנָה עֲדֵה־קִצְיָה גְדִיר וְכָא
 עֲדֵשְׁפַת מִי הַיָּם מֵעֵבֶר לַיָּם הַגְּדוֹל עֲדֵה־גִיעוּ אֶל־גְּהֵר גִּיחֹן וְהַלֵּךְ
 גְּהֵר גִּיחֹן עֲדֵה־גִיעוּ לִימִין גֹּד־עֲדָן: וְזֹאת הָאֶרֶץ אֲשֶׁר יֵצֵא לִחָם
 בַּחֶלֶק אֲשֶׁר לְקַח לְעוֹלָם לֹא וּלְבָנָיו לְדֹרוֹתֵיהֶם עֲדֵעוֹלָם: וְלִישָׁת
 יֵצֵא הַחֶלֶק הַשְּׁלִישִׁי מֵעֵבֶר לְגְהֵר טִינָה צְפוּנָה לְמוֹצֵא מִימִיּוֹ וְהַלֵּךְ
 מְזֻרָה צְפוּנָה כָּל־גְּבוּל גֹּג וְכָל־מְזֻרָה: וְהַלֵּךְ צְפוּנָה לְצֻפֹן וְסָבַב
 אֶת־הָרִי גִילָט צְפוּנָה בּוֹאָה יָם מְעוּג וְכָא מְזֻרָה לְגְדִיר עֲדֵה־
 גְדוֹת מִי הַיָּם: וְהַלֵּךְ עֲדֵה־גִיעוּ מֵעֵבֶר לְרָסָא וְשָׁב עֲדֵה־אֲסִירָג
 וְהַלֵּךְ מְזֻרָה דְּרֹךְ מִי יָם מִיָּאת: וְהַלֵּךְ עֲדֵה־עֵבֶר גְּהֵר טִינָה מְזֻרָה
 צְפוּנָה עֲדֵה־גִיעוּ אֶל־קִצְיָה מִימִיּוֹ עֲדֵה־רָסָא וְעֵבֶר צְפוּנָה: זֹאת
 הָאֶרֶץ אֲשֶׁר יֵצֵא לִישָׁת וּלְבָנָיו וְחֶלֶק נִחְלָתוֹ אֲשֶׁר לְקַח לֹא לְעוֹלָם

כ (את האלהים עד עולם). נראה שהוא נוסח ב' ללשון את־אלהי האלהים, שבראשית
 כ"ב נכתב הכתוב. — הבשן, בכושי משובש: בסור. — גדיר, כך בכושי: ולפי Ch. גדית. — מימין,
 כן צ"ל, ובכושי: מימהם. —

ולקניו לדרומיהם עד-עולם איום גדולים סמשה וארץ גדולה
 בצפון: אפס כי קרה היא וארץ חם חמה היא וארץ שם לא
 חמה ולא קרה כי מערבה היא מקר לחם:
 ויחלקקחם בין קניו ויצא החלק הראשון לכוש באכה מנרח
 ומערבה לו לפוש ומערבה לו לקנען עד-מערב הים: ושם חלק
 גם-הוא בין קניו ויצא הגורל הראשון לעילם ולקניו מנרחה לחדקל
 הנקה עד-הגיעו למנרח כל-ארץ הדו ובנס-סוף בששתו ומי רדן
 וכל-הרי מברה ואילה וכל-ארץ שושן וכל-אשר בעבר סרנד
 עד ים-סוף ועד-נהר טינה: ולאשור יצא החלק השני כל-ארץ
 אשור וגינה ושנער ועד-קרבת הדו ועלה עד-נהר נדבה:
 ולארשכשד יצא החלק השלישי כל-ארץ גבול הכשדים מנרחה
 לקרת הקרוב לים-סוף וכל-מי המדבר עד-קרבת לשון הים
 הנשקפת מצרימה וכל-ארץ הקנזן ושניר ונמנה עד-קרבת סרת:
 ולארם יצא החלק הרביעי כל-ארץ ארם-נחרים בין-חדקל וסרת
 צפונה לכשדים עד-קרבת הר-אשור וארץ אררה: לבנו יצא
 חלקו החמישי הר-אשור וכל-אשר-לו עד-יקרב מנרחה לאשור
 אהיו: ונסת גם-הוא חלק את-ארץ נסתו בין קניו: ויצא החלק
 הראשון לגמר מנרחה משני צפון עד-נהר טינה ובצפון למגוג
 יצא כל-תוך הצפון עד-יקרב לים מיאת: ולמדי יצא חלקו לקמת
 ממערב לשני אהיו עד-האיים ועד-שפות האיים: ולגן יצא החלק
 הרביעי כל-האיים והאיים עד-שפת לוד: ולתוקל יצא החלק
 החמישי בין הלשון אשר תקרב אל-שפת גדות חלק לוד עד-
 הלשון השניה עד-עבר הלשון השנית עד-הלשון השלישית: ולמשך
 יצא החלק הששי וכל-עבר הלשון השלישית עד-יקרב מנרחה
 לגדיר: ולתירם יצא החלק השביעי ארבעה איום גדולים בתוך-הים
 אשר יקרבו אל-חלק חם ואני קמטורי לבני ארשכשד יצאו בגורל
 לו לגמלה: קבה חלקו קני נח לבניהם בסני נח אביהם וישבע

ט חלוקה מסודרת של שלש הנחלות בין בני בניו של נח: בין בניו של חם (ל) - שם (ב) - וינסח (ז) - (ג) - שבועת בני נח (יד-ט"ו).
 ח-ו ומערבה AB נוסף: לו למצרים ומערבה - אררה = אררט - לאשור אחיו.
 בתוצאת CB יש נוסח אחר: ללוד יצא החלק החמישי הר אשור עד קרבו אל הים
 הגדול וקרב באכה מזרח לאשור אחיו. - עד שפת לוד. ג"א: עד יד לח. -
 יד וישבע. ג"א: וישביעם. -

באֵלֶּה לְקַלֵּל קִלְ-אֲשֶׁר וּבְקֶשׁ לְקַחַת אֶת-הַחֶלֶק אֲשֶׁר לֹא-יָצָא
 בְּגֹדְלוֹ: וַיֹּאמְרוּ קָלָם אָמֵן כֵּן יְהִי לָהֶם וּלְבָנֵיהֶם עַד-עוֹלָם לְרַעַם
 עַד-יּוֹם הַדִּין אֲשֶׁר בּוֹ יִשְׁפָּטֵם :: אֱלֹהִים בְּתֹרֵב וּבְכֹדֶרֶעַת
 סָמְאַת שִׁנְגַתֶם אֲשֶׁר מִלְאוּ אֶת-הָאָרֶץ עֹן וְסָמְאַה וְנוֹת וְנִסְאָ:
 וּבִשְׁבוּעַ הַשְּׁלִישִׁי לְיֹבֵל הַזֶּה הַחֲלוּ הַרוּחֹת הַסְּמָאִים לְהַתְּעוֹת
 אֶת-בְּנֵי נֹחַ וּלְסַתּוֹתָם וּלְאַבְדָּם: וַיָּבֹאוּ בְּנֵי-נֹחַ אֶל-נֹחַ אֲבִיהֶם
 וַיֹּאמְרוּ-לוֹ בְּדַבַּר הַרוּחֹת הַמְתַּעִים אֶת-בְּנֵי בְּנֵי וַיִּמְכִּים בְּסַנְגָּרִים
 וְדָרְגִים אוֹתָם: וַיִּתְּפַלֵּל לִפְנֵי :: אֱלֹהֵיו וַיֹּאמֶר וְאַל אֱלֹהֵי הַרוּחֹת
 לְקַלֵּב אֲשֶׁר עָשִׂיתָ עִמָּדִי חֶסֶד וַתַּצֵּל אֹתִי וְאֶת-בְּנֵי מַמִּי הַמַּבּוּל
 וְלֹא נִתְּמַנִּי לְאַבֵּד כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתָ לְבְנֵי הָאָבִדוֹן כִּי גְדוֹלִים רַחֲמֶיךָ
 עָלַי וְגְדוֹל חַסְדֶּךָ עַל-נַפְשִׁי יַעֲלוּ-נָא רַחֲמֶיךָ עַל-בְּנֵי בְּנִיךָ וְאַל-
 יִמְשְׁלוּ בָּהֶם רוּחֹת רָעִים שֶׁן-יִשְׁחִיתוּ אוֹתָם מִן-הָאָרֶץ: וְאַתָּה
 בְּרַבְּנֵי אוֹתִי וּבְנֵי לְמַעַן נִקְרָה וְנִרְבָּה וְנִמְלֵא אֶת-הָאָרֶץ: וְאַתָּה יַרְעֵת
 אֶת-אֲשֶׁר עָשׂוּ עֵירִיקָה אֲבוֹת אֵלֶּה הַרוּחֹת בְּנֵי וְהַרוּחֹת אֲשֶׁר
 בַּחַיִּים אֲסָרֵם וְקַחֵם אֶל-מְקוֹם הַדִּין וְלֹא יִשְׁחִיתוּ בְּבְנֵי עַבְדֶּךָ אֱלֹהֵי
 כִּי רָעִים הֵם וּלְהַשְׁחִית נִבְרָאוּ: וְאַל-יִמְשְׁלוּ בְּנַפְשׁ בַּחַיִּים כִּי אַתָּה
 לְבַדֶּךָ תִּדְרַע מִשְׁפָּטֶם: וְאַל יִשְׁלְמוּ בְּבְנֵי הַצַּדִּיקִים מִעֲתָה וְעַד-עוֹלָם:
 וַיִּצְוֵנו :: אֱלֹהֵינוּ לְאַסֵּר אֶת-קָלָם וַיָּבֹאוּ מִשְׁטֵמָה מִלְּאֶפֶד הַרוּחֹת
 וַיֹּאמֶר אֲדָנִי הַיּוֹרָא הַשָּׂאֵר מֵהֶם לִפְנֵי וְשִׁמְעוּ לְקוֹלִי וַעֲשׂוּ כֹל-
 אֲשֶׁר אֹמַר אֲלֵיהֶם כִּי אִם-לֹא-יִשְׁאָרוּ לִי מֵהֶם לֹא-אוּכַל עֲשׂוֹת
 מִמְּשַׁלַּת רְצוֹנִי בְּבְנֵי אָדָם כִּי הֵם הֵמָּה לְהַשְׁחִית וּלְאַבֵּד וּלְהַתְּעוֹת
 לִפְנֵי מִשְׁפָּטִי כִּי רָבָה רַעַת בְּנֵי הָאָדָם: וַיֹּאמֶר תִּשְׁאָר לִפְנֵי
 עֲשִׂירֵיהֶם וְנִרְדּוּ תִשְׁעָה חֲלָקִים אֶל-מְקוֹם הַדִּין: וּלְאַחַד מֵאַתְנַנּוּ אָמַר
 כִּי נִלְמַד אֶת-נֹחַ אֶת-כָּל-רְפוּאָתָם כִּי-יַרְעַע כִּי לֹא בִיֹּשֶׁר יְהִלְכוּ
 וְלֹא בְּצַדִּיק יִרְיֹבוּ: וַנַּעַשׂ כַּדְּבָרֵי קִלְ-הַרְעִים אֲשֶׁר הִרְעוּ אֶסְרָנוּ

רוחות רעים מתעים את בניו של נח (א'-ב') - הפלתו של נח (ג'-ו) - למשטמה הותר ליקח מעשר
 מן הרוחות שברשותו (ז'-י"א) - נח למד מפי המלאכים את סגולת הצמחים נגד הרוחות הרעות (י"ב-י"ד) -
 מותו של נח (ט"ו-י"ז) - בנינה של בבל ובלבול הלשונית (י"ח-כ"ז) - כנען כובש את ארצו (כ"ט-ל"ד) -
 מדי כובש את ארצו (ל"ה-ל"ז).

Ch מנסח על פי ביהמ"ד של ילינק (158, III): החלו רוחות הממזר להתגרות
 בבני נח להשטות ולטעות ולחבל ולהכות. אבל אין מכאן ראייה שלפני המתרגם היה אותו
 ח-ה נוסח בעינו. - ויתפלל. A נוסף: נח. - בני בניך. A: בני בניך. - בבני עבדך.
 י-ח-ט נ"א: בני בניו של עבדך. - משפטם. כלר טיבם. - ה' אלהינו. כך A. - תשאר

במקום הדין ונשאר עשיריתם למען ישמחו לפני השמן בארץ:
 יב ורפואת מחלתם קלה אמרנו לנח עם-התעוה למען ורפא בעצי
 יג הארץ: ויקחב נח את-הכל באשר למדנהו בספר ככל-מיני
 יד הרפואות ויקלאו הרוחות הרעים מאחרי בני נח: וימן את כל-
 הספרים אשר כתב לשם בנו הגדול כי אתו אהב מאד מכל-
 טו-סו בניו: וישכב נח עם-אבותיו ויקבר בהר לוקר בארץ אררט: תשע
 מאות וחמשים שנה מלאו לו בחייו תשעה עשר יובלים ושני
 זי שבעות וחמש שנים: והוא האריך ימים בארץ מבני האדם בעבור
 צדקו כי תמים הנה בצדקו מלבד חנוך כי מעשה חנוך בריאה
 היא להעיר לדרות עולם למען יגיד כל-מעשי הדרות ביום-הדין:
 יח ויובל השלשים ושלשה בשנת אחת לשבוע השני לקח לו
 סלג אשה ושמה לומנה בת-שנער ומלד-לו בן בשנה הרביעית
 בשבוע ההוא ויקרא את-שמו רעו כי אמר הנה בני-האנשים היו
 יט רעים בעצה הרעה לבנות להם עיר ומגדל בארץ שנער: כי נדרו
 מארץ אררט מנרחה אל-שנער כי בניו בנו את-העיר והמגדל
 כ לאמר נעלה-בו השממה: ויחלו לבנות ובשבוע הרביעי לבנו
 לבנים באש ומהיניה להם הלבנים לאבן והשנים אשר שחו בו חמר
 כא היוצא מהים וממעיני המים בארץ שנער: ויקנהו ארבעים שנה
 ושלש שנים בנהו לבנה שלמה מאתים ושלש לבנים רחבו וגבה
 (הלבנה) שליש האחת חמשת אלפים וארבע מאות ושלשים ושלש
 כב באמה עלה נבהו ושמתי ורתות ושלש-עשרה פקסה: ויאמר יי
 אלהינו לנו הנה עם אהר החלו לעשות נעתה לא-יבצר מהם
 הדבה נרדה ונקלה שפתם ולא ישמעו איש דבר רעהו ויפוצו
 כג בקרים ובקמים ולא תהיה עצה אחת בהם עדי-יום הדין: ונרד
 יי ונרד עמו לראות את-העיר והמגדל אשר בנו בני האדם:
 כד ויקל כל-דברי לשונותיהם ולא שמע איש דבר רעהו ויחדלו
 כה לבנות העיר והמגדל: על-כן נקראה כל-ארץ שנער בקל כי שם
 קלל אלהים את כל-לשונות בני האדם ומשם נפוצו לכל-עריהם
 כו וקלשונותיהם ולעמיהם: וישלח יי רוח גדולה אל-המגדל ויטילהו

י"ח לפניו. AC: לפני. - הספרים. חסר בקצת כ"י. - ביום הדין. Ch: עד יום הדין. -
 כ"ג לבנו לבנים. כך מנסח Ch. - שליש האחת. הנוסח משובש והרבה עמלו בו
 כ"ד לחקנו. - כל דברי. C חסר. וכך הנוסח בשמר' ובע'. - רוח גדולה. ע' יוספוס

ארצה והנה הוא המגדל [ואשר] בין ארץ אשור ובבל בארץ שנגר
 כו ויקרא שמו מפלת: בשבוע הרביעי בשנת אחת בראשיתה ביוכל
 נה השלשים וארבעה נסוצו מארץ שנגר: וילך חם ובניו אל-ארץ
 כט אחוזו אשר מצא בחלקו בארץ הנגב: ונרא בגעז את-ארץ הלכנון
 עד-גחל מצרים כי טובה היא מאד ולא הלה אל-ארץ גחלתו
 למערב הים וישב בארץ הלכנון ממזרח וממערב לארץ הירדן
 ל ועל-שפת הים: ויאמר-לו חם אביו וכוש ומצרים אחיו בירושבת
 בארץ לא לה אשר לא-ינצאה לנו בגודל אלה-עש קזאת כי אם-
 עשית זאת אתה ובניה תפלו במרד בארץ וארורים במרד כי במרד
 לא נושבתם ובמרד יפלו בניה ותקרת לעולם: אלה-שפן במשכן שם
 לב ובניו כי לשם ולבניו יצא בגודלם: ארור אתה וארור תהיה מכל-
 בני נח בקללה אשר הקימונו באלה לפני השופט הקדוש ובבני
 לג נח אבינו: ולא שמע אליהם וישב בארץ הלכנון מחמת עד-
 לד בואכה מצרים הוא ובניו עד-היום הזה: על-כן תקרא הארץ
 לה הריא [וארץ] בגעז: ונסת ובניו הלכו ומה וישבו בחלקם ונרא מדי
 את-ארץ הים ולא ישרה בעיניו ויבקש מעילם ואשור וארסבשד
 מאת אחי אשתו וישב בארץ מרקון בקרבת אחי אשתו עד-היום
 הזה ויקרא למושבו ולמושב בניו מרקין בשם מדי אביהם:
 יא וביובל השלשים וחסמה בשבוע השלישי בשנת אחת בו
 לקח-לו רעי אשה ושמה אורה בת אור בן-בשד ותלד-לו בן
 ויקרא שמו שרוג בשנה השביעית לשבוע הזה וליובל הזה:
 ב ויחלו בני נח להלחם לשבות שבי ולברג איש את-אחיו ולשפד
 דם-אדם בארץ ולאכל דם ולבנות ערים בצורות וחומה ומגדל
 ולרומם איש על-העם ולעשות מלוכה ראשונה ולצאת למלחמה
 עם על-עם ולאם על-לאם ועיר על-עיר והפל להרע ולקנות כל-
 הרב וללמד בניהם מלחמה ויחלו לקבד עיר ולמפר ויושביה
 ג [ל]עבדים ושפחות: ויבן אור בן-בשד את-אור בשדים ויקרא את-
 ד שמה בשמו ובשם אביו: ויעש לו מסכה וישתחו כל-איש לאילילים

לה קדמ' א' ג' ד' - מפלת. ע' סנהדרין ק"ט א'. - מדי ק"ן. אולי מדין. -
 יא רעו ושרוג (א') - התהוות מלחמה ושפיכת דם ואכילת דם ועבודת אלילים (ב'-ז) - נחור ותרח
 (ח-י"ד) - אברם מכיר את בוראו ועושה נפלאות (ט"ז-כ"ד).
 * בן כשד, נ"א: אחות כשד. ותלד לו בן. נ"א: בנים. - שרוג. נ"א: סרה. -
 ג-ג-דולאם על לאם. בכ"י: ועמים על עמים. - את אור. בכ"י: ארה. - עשו לנפסם

אֲשֶׁר עָשׂוּ לְנַפְשָׁם מִסֵּבָה וַיַּחֲלוּ לַעֲשׂוֹת פְּסִילִים וַתְּמוּנָה כְּמִנְחָה
 ה וְהַרְחֹחוֹת הָרָעִים וַיַּעֲרֹחוּם וַיִּתְּעוּ לַעֲשׂוֹת עֶזֶן וְסִמְאָה: וְהָיָה מִשְׁטָמָה
 מִתְּאֵמֶן לַעֲשׂוֹת כָּל־זֶה וְשִׁלַּח בְּיַד הַרְחֹחוֹת אֲשֶׁר־נִתְּנוּ תַּחַת יָדוֹ
 לַעֲשׂוֹת כָּל־שִׁנְיָה וְחִטָּא וְכַל־עֶזֶן לְהַשְׁחִית וּלְאַבֵּד וּלְשַׁקְּדָם בְּאֶרֶץ:
 ו עַל־כֵּן נִקְרָא שֵׁם קְרוּחַ שְׂרוּג כִּי קָרוּ כָּלָם לַעֲשׂוֹת כָּל־חִטָּא:
 ז וַיִּגְדַּל וַיִּשָּׁב בְּאוּר כְּשָׂדִים בְּקִרְבַּת אָבִי אִם אִשְׁתּוֹ וַיַּעֲבֵד אֶת־
 הָאֱלִילִים וַיִּקְחֵלוּ אִשָּׁה בַּיּוֹבֵל הַשְּׁלִשִׁים וְשִׁשָּׁה בַּשְּׁבִיעַ הַחֲמִישִׁי
 ח בַּשָּׁנָה הָרִאשׁוֹנָה בּוֹ וַשְּׁמָה מַלְכָּה בַת־כְּבֹד בַת־אָחִי אָבִיו: וַתִּלְד־
 לוֹ אֶת־נְחוּר בַּשָּׁנָה אַחַת לַשְּׁבִיעַ הַזֶּה וַיִּגְדַּל וַיִּשָּׁב בְּאוּר כְּשָׂדִים
 וַיִּלְמְדוּ אָבִיו אֶת־הַקְּמַת הַכְּשָׂדִים קִנְחַשׁ וּלְכַשְׁף בְּאֵתוֹת הַשָּׁמַיִם:
 ט וּבַיּוֹבֵל הַשְּׁלִשִׁים וַשְּׁבַעַה בַּשְּׁבִיעַ הַשְּׁשִׁי בַּשָּׁנָה אַחַת בּוֹ קָח לוֹ
 י אִשָּׁה וַשְּׁמָה יִסְכָּה בַת־נִסּוּג מִן הַכְּשָׂדִים: וַתִּלְד־לוֹ אֶת־תְּרַח בַּשָּׁנָה
 יא הַשְּׁבִיעִית בַּשְּׁבִיעַ הַזֶּה: וַיִּשְׁלַח הַנְּשִׂיא מִשְׁטָמָה עוֹרְכִים וְצִבְרִים
 לְאַבְל אֶת־הַזֶּרַע אֲשֶׁר יִזְרַע בְּאֶדְמָה לְהַשְׁחִית הָאֶרֶץ לְמַעַן יִגְזְלוּ
 מִבְּנֵי הָאָדָם אֶת־פְּסָלָתָם בְּשָׂרָם יַחֲרִשׁוּ בַזֶּרַע וּלְקַטְהוּ הָעוֹרְכִים
 יב מֵעַל פְּנֵי הָאֶדְמָה: עַל־כֵּן קָרָא אָבִיו שְׁמוֹ תְּרַח כִּי הַטְּרִיחוּם
 יג הָעוֹרְכִים וְהָעוֹף וַיֹּאבְלוּ אֶת־זֶרְעָם לָהֶם: וַתַּחֲלִינָה הַשָּׁנִים שָׁנֹת
 יד בְּצִרְתָּ מִשְׁנֵי הָעוֹף וְכַל־סְרִי־עַץ יֹאבְלוּ מֵעַל־הַעֲצִים וּבְעַמֵּל גְּדוֹל
 וַיִּבְנוּ לְהַצִּיל מֵעַט מִכָּל־סְרִי הָאֶרֶץ בַּיּוֹמֵהֶם: וּבַיּוֹבֵל הַשְּׁלִשִׁים
 וַתִּשְׁעָה בַּשְּׁבִיעַ הַשְּׁנִי בַּשָּׁנָה אַחַת לְקַח־לוֹ תְּרַח אִשָּׁה וַשְּׁמָה עֲדָנָה
 טו בַת־אַבְרָם בַּת אַחֹת־אָבִיו לוֹ לְאִשָּׁה: וּבַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית לַשְּׁבִיעַ
 טז הַזֶּה יָלְדָה לוֹ בֵּן וַיִּקְרָא שְׁמוֹ אַבְרָם כְּשֵׁם אָבִי אִמּוֹ כִּי מֵת וְהָיָה
 טז בְּתוֹ שָׂרָם תַּהֲרֵר לְבֵן: וַיִּחַל הַנְּזִיר לְדַעַת אֶת־שִׁנְיַת הָאֶרֶץ כִּי שָׁנֵי
 הַכַּל אֲחֵרֵי הַפְּסִילִים וְאַחֲרֵי חִטָּא וַיִּלְמְדוּהוּ אָבִיו כְּתַב וְהוּא כָךְ
 שְׁבִיעִים שָׁנִים וַיִּסְרַד מֵאָבִיו (מִיִּרְאָה) פֶּן־וַיִּשְׁתַּחֲוֶה עִמּוֹ לְאֱלִילִים:
 יז וַיִּחַל לְהַתְּפִיל אֶל־בוֹרָא הַכַּל כִּי־יַצִּילָהּ מִשְׁנַגַּת בְּנֵי־הָאָדָם וְכִי
 יח לֹא־יִשׁוּל גּוֹרְלוֹ (לְלִבָּת) אַחֲרֵי חִטָּא וְהַתּוֹעֵבָה: וַתְּבוֹא עֵת הַזֶּרַע לְזָרַע
 בְּאֶרֶץ וַיֵּצְאוּ כָּלָם יַחַד לְשַׁמֵּר עַל־זֶרְעָם מִשְׁנֵי הָעוֹרְכִים וַיֵּצֵא אַבְרָם

י-ב מסכה. ני"א: להם כוכבים. Ch: ויעשו להם. - יסכה. בכושי: אאָסָד. - הטריחום
 העורבים. בכושי: הביאום לידי עניות. ונראה שלפני המתרגם היתה צורה פוניטית
 תרח וטרח ועל סמך זה נעשית האטימולוגיה העממית. -

יט עם-היוצאים והוא נער קד-ארבע עשרה שנה: ושנן עורבים בא
 לאכל את-הדג וירץ אבדם לקראתם בטרם ישובו על-הארץ
 ויאצק עליהם וינער בהם בטרם ישובו על-הארץ לאכל את הדג
 ויאמר אל-תרדו שובו אל-המקום אשר יצאתם משם וישובו אליו:
 כ וישובו ביום ההוא ענני עורבים שבעים פעם וישלחם ולא
 ישובו מכל העורבים בקל-השדה אשר שם אבדם ולא נותר אף-
 כא אחד: ויראהו כל אשר עמו בקל-השדות והוא צעק וקל-העורבים
 כב וישובו ויגדל שמו בקל-ארץ הכשפים: ונבאו אליו בשנה ההיא
 כל-הדקרים וילך עמיהם עד-קלות עת-נרע האדמה ויורשי את-אדמתם
 כג וביאו בשנה ההיא בר ויאכלו וישבעו: ובשנת אחת בשבוע
 החמישי למד אבדם את-עשי כלי השחרים את-תנשי העצים
 ונעשו כלי על-האדמה מול יתד המחרשה להניח עליו זרע ונסל
 מד ממנו הדג בקצה המחרשה ונקבא באדמה ולא יראו משני העורבים:
 כד ונעש פן על-קל-יתד מחרשה על-האדמה ויורשו ויעבדו את-קל-
 האדמה ככל אשר צוה אבדם ולא יראו משני העוף:
 יב ויהי בשבוע הששי בשנה השביעית בו ונדבר אבדם אל-
 ב תרח אביו ויאמר אבי ויאמר הנני בני: ויאמר מה התשועה
 והתועלת לנו מהאלילים האלה אשר תעבדום ותשתחוה להם:
 ג כי אין בהם רוח כי אלקים הם ושנת הלב הם אל-תעבדום:
 ד עבדו את-אלהי השמים המודיר טל ונשם על-האדמה ואשר
 ה ברא הפל ברברו וקל-החיים מלקטיו והם: ולמה תעבדו את-
 אשר אין בהם לב ורוח כי מעשי גרים הם ועל-בתסוקם תשאום
 ואין להם בהם תשועה ותרפה גדולה הם לאשר יעשו ושנת
 ו הלב לאשר יעבדום אל-תעבדום: ויאמר תרח ירעתי בני ומה
 ז אעשה להם הנה אשר צויתי לשרת לפניהם: ואם-אמר להם
 האמת והרגוני כי הלקה נששם אחריהם לעבדם ולתקלם החרש
 ח בני שן-יהגוק: ויאמר את-הדברים האלה לשני אחיו ויקצפו

יב אברם מבקש להסיר את תרח מעבודת אלילים (א-ה) - נישואי שרי (ט) - הרן ונחור (ט-יא) - אברם שורף את האלילים, מותו של הרן (יב-יד) - תרח וביתו הולכים לחרן (טו) - אברם מביט אל הכוכבים ומחפץ (טז-כא) - נצטוו לילך לכנען ונחברך (כב-כד) - ניתן לו הכח לדבר עברית (כה-כז) - עזוב את חרן לילך לכנען (כח-לא).

ט עליו ויחַרשׁ: וביובל הארבעים בשבוע השני בשנה השביעית בו
 י לקח-לו אברהם אשה ושמה שרי בת-אביו ותהי לו לאשה: והרן
 אחיו נשא לו [ואשה] בשנה השלישית בשבוע השלישי ותלד לו
 יא [ואשתו] בן בשנה השביעית בשבוע ההוא ויקרא שמו לום: ונחור
 יב אחיו נשא לו אשה: ויהי בשנת הששים לחני אברהם והיא השבוע
 הרביעי בשנה הרביעית ונקם אברהם בלילה ויבשר את-בית
 יג האלילים וישלח את-כל-אשר בבית ואיש לא ידע: ויקומו בלילה
 יד ויבקשו להציל את-אלהיהם מתוך האש: וימחר הרן להצילם
 והאש בוערת עליו וישלח בתוך-האש וימת באור פשדים לפני
 טו תרח אביו ויקברהו באור: ויצא תרח מאור פשדים הוא וקניו
 לקבת ארצה הלכנון וארצה קנען וישב בקרן וישב אברהם עם-
 טז תרח אביו בקרן שבועים שנים: ויהי בשבוע הששי בשנה
 החמישית בו [ונקם] אברהם וישב בלילה בראש החדש השביעי
 להביט בפוכבים מהערב עד-הבקר לראות מה-יהיה מעשה השנה
 יז בגשמים ויהי הוא יושב לבדו ומביט: ויבוא דָּרָר בלבו ויאמר
 כל-אתות הפוכבים וכל-אתות השמש והירח הפל ביד יי ולמה
 יח אני חקר: ברצוני ימסיר ערב ובקר וברצוני יוריד [וטל] והפל
 יט בידו הוא: ויתפלל בלילה ההוא ויאמר אלהי אל עליון אתה
 לבדך לי אלהים ואתה בראת הפל והפל מעשה ידך הוא ובה
 כ ובעבודתך בקרתי: הצילני מיד הרוחות הרעים המושלים במקשבות
 לב-איש ואל יתעוני מאחרי אלהי והשיבני אותי ורעי לעולם
 כא ואל-נתעב מעתה ועד-עולם: ויאמר האשוב אל-אור פשדים אשר
 בקשו סני לשוב אליהם ואם-אשכחם במקום הזה דרך ושרה
 לשקיה הצליחה בנד-עבדה ונעש ואל-ילך בשגנת לבו אלהי:
 כב הוא כלה לדבר ולהתפלל והנה נשלתו דברי יי אליו בקדי לאמר
 קום [לה] מארצה וממולדתה ומבית אביה אל-הארץ אשר ארצה
 כג ואעשה [בארץ גְּדוּלָה] לגוי גדול ורב: ובארצה ואגדל שמה
 והייך ברוד בארץ ויתברכו בה כל גווי הארץ ובארצה מקבריה

ט-י אביו. - צווי. ניא: אלצוני הכריחוני. - אשה. אין CD. - אשתו. רק בקצת כ"י. -
 יב-יד שבשנת הששים. מתוקן לפי Ch. - באור. Ch: באור כשדים. - בחרן. ניא: בארץ
 י"ט-מאחרן. - יוריד. ניא: לא יוריד. - ובעבודתך. ניא: ובמלכותך. - ויאמר. הגהת Ch. -
 כג-ב בארץ גדולה. רק בקצת כ"י. - והיית ברוך. כך מסר המתרגם את הלשון והיה

כד וּמְקַלְלֶיהָ אָאָר: וְהָיִיתִי לָהּ לְאֱלֹהִים לְקַנְיָהּ וּלְבִנֶיהָ קַנְיָהּ וּלְקַלְלֶיהָ
 כה וְרַעַף וְאֶחְרִיךְ אֲנִי אֱלֹהֵיהָ אֶל־תִּירָא מִעֲמָתָהּ וְעַד־קַל־הַרְוֹת הָאָרֶץ
 כו אֲנִי אֱלֹהֵיהָ: וַיֹּאמֶר אֵלָי ִּי אֱלֹהִים שְׂמַח סִיּוּ וְאֶנְיוּ לְמַעַן יִשְׁמַע
 כז וְדַבֵּר בְּשִׁשָּׁה אֲשֶׁר תִּרְאֶה כִּי־שָׁבְתָה מִסִּי קַל־בְּנֵי הָאָדָם וּמִמִּי
 כח הַמַּפְלֵת: וְאֶפְתַּח סִיּוּ וּשְׁפָתָיו וְאֶפְתַּח אֶנְיוּ וְאֶחַל לְדַבֵּר עִמּוֹ
 כט עֲבָרִית בְּלִשׁוֹן הַבְּרִיאָה: וַיִּקַּח סִסְרֵי אֲבוֹתָיו וְהִמָּה קְתוּבִים עֲבָרִית
 לוּ וַיִּשְׁתַּיְקֶם וַיַּחַל לְהַגִּיחַ בָּהֶם מְאֹד וַאֲגִיד־לוֹ אֲנִי אֶת־קַל־הַקֶּשֶׁה מִמֶּנּוּ
 לז וַיְהִי בָהֶם בְּשִׁשָּׁת יָרְמִי הַגָּשָׁם: וְתָהִי הַשְּׁנָה הַשְּׁבִיעִית בְּשָׁבוֹעַ
 מט הַשְּׁשִׁי וַיְדַבֵּר עִם־אֲבִיו וַיְגַד־לוֹ כִּי־נִצָּא מִחֶרֶן לְלֶבֶת אֶרְצָה קְנַעַן
 נא לְרֵאוֹתָהּ וְיָשׁוּב אֵלָיו: וַיֹּאמֶר־לוֹ תֵּרַח אֲבִיו לָהּ בְּשָׁלוֹם אֶל־עוֹלָמִי
 נב יִישֶׁר דְּרָכָהּ וַיְהִי ִּי עִמָּהּ וַיִּשְׁמְרָהּ מִקַּל־רֶע וְנָתַן לָהּ חֶסֶד וְרַחֲמִים
 נג וְנָתַן בְּעֵינֵי רוּאֵיהָ וְלֹא יְהִי שְׁלִטוֹן לְקַל־בְּנֵי הָאָדָם עָלֶיהָ לְהַרְע
 לד לָהּ לָהּ בְּשָׁלוֹם: וְכִי תִרְאֶה אֶרֶץ מוֹקֵה בְּעֵינֶיהָ לְשָׁבֵת בָּהּ קוּם
 לה וּלְקַח־תִּנִּי אִתָּהּ אֵלֶיהָ וּלְקַח־תָּ אֶת־לוֹשׁ אִתָּהּ אֶת־בְּרִיתֶךָ אֶחֱיָהּ לָהּ
 לו לְבֵן וַיִּי עִמָּהּ: וְאֵת גְּחוּר אֶחֱיָהּ תַעֲזֹב אֲצִלִּי עַד־שׁוֹבָהּ בְּשָׁלוֹם
 לו וְהִלְבֵּנוּ עִמָּהּ קָלְנוּ וַיְחַדּוּ:

יז וַיִּלְךְ אֲבָרָם מִחֶרֶן וַיִּקַּח אֶת־שָׂרֵי אִשְׁתּוֹ וְאֶת־לוֹשׁ בְּרִיתֶךָ
 יח אֶחֱיוֹ אֶל־אֶרֶץ קְנַעַן וַיָּבֹאוּ אֶרֶץ אֲשׁוּר וַיִּסַּע עַד־שָׁבָם וַיָּשָׁב בְּאֵלֶן
 יט גְּבִי: וַיִּרְא אֶת־הָאָרֶץ וְהִגִּיד מוֹקֵה מְאֹד מִבּוֹאָהּ סָמַת עַד־הַיָּר
 כ גְּבִי: וַיֹּאמֶר־לוֹ ִּי לָהּ וּלְרַעַף אִמֵּן אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת: וַיִּבֶן שָׁם
 כא מִזְבֵּחַ וַיַּעַל עָלָיו עוֹלָה לַיְי אֲשֶׁר נִרְאָה אֵלָיו: וַיִּקַּם מִשָּׁם וַיִּלְךְ
 כב הַר־בֵּית־אֵל עַד־הַיָּם וְהָעִי מִמְּזִיחַ וַיִּט־שָׁם אֶהְלוֹ: וַיִּרְא וְהִגִּיד
 כג אֶרֶץ מוֹקֵה וְרַחֲבֵת יָרִים וְשִׁמְנָה מְאֹד וְהַפֶּל צִמַּח בָּהּ יַיִן וְתֵאֵנִים

כד ברכה (ברא' י"ב ב'). - ואחרי'ך. נראה שיעור הכתוב: והייתי לך ולבניך ולבני בניך
 וכלל זרעך אחריך לאלהים. וקרוב לכך הנוסח של Ch: והייתי לך ולבנך ולבן בנך
 כה וכל זרעך לאלהים. - ודבר בשפה. גיא: במיו, או: בלשוננו. - המפלת. כך הוא מכנה
 כו לחורבת המגדל של דור המפלגה. - ואפתח אזניו. אין בנוסח Ch. - ויעתיקם.
 כז נראה שכוונתו להעתקה מלוח אל לוח. ואין כאן לשון תרגום. שהרי כתובים היו עברית
 כט והוא כבר היה מדבר עברית. - אל-עולמי. גיא: אל העולמים. ונראה שכן צ"ל. -
 ל וה' עמך. A חסר. -

יג מסע אברם מחרן לשכם בארץ כנען ומשם לחברון ומחברון למצרים (א-י"ד) - הוא חוזר לכנען ושם. לאחר
 שנסר לוט הימנו, הובסח על הארץ ונסע לחברון (י"ד-כ"א) - מלחמתו של כדורלעומר על סדום
 ועמורה ושבת לוט (כ"ב-כ"ד) - מתן דין של מעשר (כ"ה-כ"ט).

א- באלון גבה. באלון בממרא. ולפי התרגום ממרא=גבוה. - ושמונה. בכושי:

ורמונים ועץ בלן ודרם ואלות ועצמות וארזים וקנזים וקרושים
ו קלעץ השדה ומים עליההרים: ויבנה את: אשר הוא מאור
ח פשדים ויבואהו אל-הארץ הזאת: ויהי בשנה הראשונה בשבוע
השביעי בראש החודש הראשון ויבן מזבח קהר שהוא ויקרא בשם
ט אדני אתה אלהי אל עולם: ויעל על-המזבח עולה ל: כרייהנה
י עמו ולא ישקנו כל-ימי חיו: ונקם משם וילך צפונה ויבוא עד-
הקרון והקרון נבנתה אז וישב שם שתי שנים בארץ הנגב עד-
יא בוא לזמ ויהי רעב בארץ: וילך אברהם מארומה בשנה השלישית
בשבוע שהוא וישב במצרים חמש שנים טרם נלקחה ממנו אשתו:
יב-יג ויצען מצרים נבנתה אז שבע שנים אחר הקרון: ויהי כאשר לקח
פרעה את-שרי אשת אברהם ויגוע : את-פרעה וכל-ביתו מכה
יד גדולה בגלל שרי אשת אברהם: ואברהם קבר מאד במקנה בצאן
ובבקר ובחמורים ובפוסים ובגמלים ובצבדים ובשפחות ובבשר
טו ובזהב הרבה מאד ולזמ בך-אחיו במקנה: וישב פרעה את-שרי
אשת אברהם וישלחנו מארץ מצרים וילך אל-המקום אשר נטה
שם אהלו הראשון מקום המזבח והעי ממזרח בית-אל וילך ויבנה
טז את: אלהיו אשר השיבו בשלום: ויהי ביובל הארבעים ואחד
בשנת שלש בשבוע הראשון וישב אל-המקום שהוא ויעל עליו
עולה ויקרא בשם אדני ויאמר אתה אדני אל עליון אלהי לעולם
יז ועד: ובשנה הרביעית בשבוע שהוא נפרד לזמ ממנו וישב לזמ
יח בקדום ואנשי קדום חסאים מאד: ויתעצב אל-לבו כי נפרד בך
יט אחיו ממנו כי אין לו קנים: בשנה ההיא כאשר הנהגה לזמ
ויאמר : לאברהם אחרי הפרד-לזמ ממנו בשנה הרביעית בשבוע
הזה ויאמר אליו שא עיניך מן-המקום אשר אתה ישב שם דרומה
כ וצפונה ונמה וקדמה: כי כל-הארץ אשר תראה אסודלה ולורעה
עד-עולם ושמתי את-ורעה בחול הים אם-יוכל איש לקפר את-
כא חול הים גם-ורעה וקפר: קים לך לארצה ולרחבה וראה את-
כב קלה כי לורעה אתנגה וילך אברהם תברונה וישב שמה: ובשנה

משובחה. - ועץ בלן ודרם. סיבם של אילנות אלו אינו ידוע. - וארזים ולבנון.
שנים במקום אחד: וארזי לבנון. - כי יהיה עמו. למען יהיה עמו. - צפונה. עיקרו:
דרומה. השמות צפון ודרום מתחלפים בכושית. - והעי ממזרח בית אל. Ch מגיה
(על פי ברא' י"ב ח'): העי מקדם ובית אל מיס. - את חול הים. ג"א: את-עפר

ט-
טו
כ

כה היא בא בדרך לעמך מלך עולם ואמר של מלך שנקשר ואירוח מלך
 קליסר ותרגל מלך גוים ונפו את-מלך עמונה ונגם מלך קדום
 נב ויפלו רבים פצועים בעמק השדים בגם-המלח: וילקדו את-קדום
 ואדמה וצבויים ונגלו את-לוש בן-אחי אברם וכל-מקנהו וילך עד-
 כד-כה דן: ויבוא הקליט ויגד לאברם כי הגלה בן-אחיו: וישם יליד
 ביתו על-אברם ועל-זרעו המעשר הראשון לזו וישם זו להקד
 כו עולם פי-יתנהו לכהנים אשר ישרתו לסניו ולקחהו לעולם: ואין
 למצנה הזאת קץ הנמים כי לדרות עולם שומה פי-יתנו מעשר
 לזו מן-הזרע ומהנין ומהשמן (מן-הדגן מהתירוש ומהיצהר) ומן-
 כז הקקר ומן-הצאן: והוא נתן לכהניו לאכל ולשתות בשמחה לסניו:
 כח ויבוא אליו מלך קדום וישתחו לסניו ויאמר אדונני אברם תך
 כט לנו את-הנפש אשר הצלת והיה הרכוש לך: ויאמר אליו אברם
 הרימותי ידי לאל עליון מתום עד-שרוך נעל אס-אקח מכל-אשר-
 לך שנתאמר אני העשיתי את-אברם בלעדי וכל-אשר אכלו
 הנערים וחלק הנאשים אשר הלכו אתי אוזן ואשכול וממרא כם
 יקחו חלקם:

יד אחר הדיכרים האלה בשנה הרביעית לשבוע הזה בראש
 החמש השלישי הנה דבר-זו אל-אברם בחלום לאמר אל-תיירא
 ב את-אברם כי אנכי מנן לך וישרך הרבה מאד: ויאמר אדני אדני
 מה-יתת-לי ואנכי הלך ערירי ובן-משק בן-אמתי הוא ומשק
 ג אליעזר הוא וירשני ולי לא נחת זרע: ויאמר אליו לא יירשך
 ד זה פי-אם אשר יצא ממעיך הוא וירשך: ויוצא אתו החוצה
 ויאמר אליו הבט השמומה וראה את-כוכבי השמים אם-יתוכל לקפר
 ה אתם: ויבט השמומה וירא את-הכוכבים ויאמר כה יהיה זרעך:
 ו-ו והאמין ביה ויחשבה לו אדמה: ויאמר לו אני זו אלהיה אשר
 הוצאתיך מאור בשדים לתת לך את-ארץ כנען לאחוזת עולם

כב-כג הארץ - כדר לעמר. בכ"י: כלודוגומר. ואמרפל. בכ"י: אימלפל. - בן-אחי
 כט אברם נ"א: בן אחיו. - אם אקח. כוונתו: אם אקח מחוט עד שרוך נעל. - אוזן.
 במקום: ענר (וכך גם בע').
 יד לאברם הובטח בן זרע רב (א-ז) - הוא מביא קרבן ובאותו מעמד הוגד לו על זרעו שהוא עתיד להיות
 גר במצרים (ח-יז) - בריתו של ה' עם אברם (יח-כ) - הגד ילדה את ישמעאל (כ"א-כ"ד).
 ג-ד-ז ובן-משק. שם פרטי. לדעת המתרגם. - וראה. נ"א: וספור. - ארץ כנען.

ח וְהוֹיִתִי לָךְ לְאֱלֹהִים וְלִנְרָעָה אֶחְרִיף: וַיֹּאמֶר אֲדָנִי אֲדָנִי יְיָ אֱלֹהִים
ט בְּמָה אֲרַע כִּי אֵינְשׁ: וַיֹּאמֶר אֵלָיו קַח לָךְ עֲגֹלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת וְעֹז
י מְשֻׁלֶּשֶׁת וְאֵיל מְשֻׁלֶּשׁ וְתוֹר וְגֹזֵל: וַיִּקַּח אֶת-קַל-אֵלֶּהָ בַּחֲצֵי הַחֹרֶשׁ
יא וְהוּא יֹשֵׁב בְּאֵלֹן מִמְרָא אֲשֶׁר אֵצֶל חֲבֵרוֹן: וַיֵּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּזְבַּח
יב אֶת-קַל-אֵלֶּהָ וַיִּשְׁפֹּךְ דָּמָם עַל-הַמִּזְבֵּחַ וַיִּכְתֹּר אוֹתָם בַּמִּנְחָה וַיִּתֵּן אִישׁ
יג בְּתָרוֹ וְאֶת-הַצִּפּוֹר לֹא כָתַר: וַתִּרְדָּה הַצִּפּוֹרִים עַל-הַגְּזָרִים וַיִּגְרָשׁוּן
יד אֲבָרָם וְלֹא נָתַן לַצִּפּוֹרִים לְנֶשֶׁת בָּהֶם: וַיְהִי כִּבּוּא הַשֶּׁמֶשׁ וַיִּסְחַד נָסַל
טו עַל-אֲבָרָם וְהִנֵּה אֵימָה חֲשָׁכָה גְדוֹלָה נּוֹפֶלֶת עָלָיו וַיֹּאמֶר לְאֲבָרָם
טז גִּדַּע תִּדַּע כִּי-נָר יִהְיֶה וְרָעָה בְּאֶרֶץ נָכַר וַעֲבָדוּם וְעָנּוּ אוֹתָם אֲרַבְעַ
יז מֵאוֹת שָׁנָה: וְגַם אֶת-הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנִי וְאֶחְרֵי-כֵן יֵצְאוּ
יח בְּרִכּוּשׁ גְּדוֹל: וְאִתָּהּ תִּלְךְ אֶל-אֲבוֹתַיָּה בְּשָׁלוֹם וְתִקְבֹּר בְּשִׂיבָה טוֹבָה:
יט וּבְדוֹר הַרְבִּיעִי יָשׁוּבוּ הַנָּהָה כִּי לֹא-שָׁלַם עֹן הָאֲמִרִי עַד-עֲתָה:
כ וַיִּיקַּץ מִשְׁנָתוֹ וַיָּקָם וַהֲשִׁמֵּשׁ בָּאָה וְלִהְבֶּה הַנְּתָה וְהִנֵּה חֲנוּר עֹשֵׁן
כא וְלִפִּיד אֵשׁ עָבַר בֵּין הַגְּזָרִים: כִּיֹּם הִהוּא כָּרַת יְיָ כָּרִית אֶת-אֲבָרָם
כב לֵאמֹר לִנְרָעָה אֲמֵן אֶת-הָאֶרֶץ הַזֹּאת מִנְהַר מִצְרַיִם עַד-הַנְּהַר הַגְּדוֹל
כג [וְהַר] פָּרַת [וְאֶרֶץ] הַקִּינִי הַקִּנּוּי וְהַקְּרַמְלוּי וְהַקְּרַמְלוּי וְהַקְּרַמְלוּי וְהַקְּרַמְלוּי
כד וְהַחַיִּי וְהָאֲמִרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַגְּזָרִי: וַיַּעֲבֹר [וַהֲיוֹם] וַיַּעֲלֵל אֲבָרָם אֶת-
כה הַגְּזָרִים וְהַצִּפּוֹר וּמִקְחָתָם וַיִּקְבְּם וַתֹּאקְלֵם הָאֵשׁ: וּכְיוֹם הִהוּא
כז כָּרַתְנוּ כָּרִית אֶת-אֲבָרָם בְּכָרִית אֲשֶׁר כָּרַתְנוּ בַּחֹרֶשׁ הִהוּא אֶת-נֹחַ
כח וַיַּחֲדֵשׁ אֲבָרָם אֶת-יְהוָה וְאֶת-הַחֲקָה לוֹ עַד-עוֹלָם: וַיִּשְׁמַח אֲבָרָם
כט וַיִּגַּד אֶת כָּל-הַדְּבָר הַזֶּה לְשָׂרֵי אֲשֶׁתוֹ וַיִּבְטַח כִּי יִהְיֶה-לוֹ נֹרַע וְהוּא
ל א לֹא יִלְדָּה: וַתִּיעֵץ שָׂרֵי לְאֲבָרָם אִישָׁהּ וַתֹּאמֶר בּוֹא אֶל-הַנָּהָר שִׁפְחָתִי
לא הַמִּצְרַיִת אוּלַי יִבְנֶה לָךְ מִמְּנָה נֹרַע: וַיִּשְׁמַע אֲבָרָם בְּקוֹל שָׂרֵי אֲשֶׁתוֹ
לב וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ עֲשִׂי [בְּדָבָר] וַתִּקַּח שָׂרֵי אֶת-הַנָּהָר שִׁפְחָתָהּ הַמִּצְרַית
לג וַתִּתְּנָה לְאֲבָרָם אִישָׁהּ לְמַעַן תִּהְיֶה לוֹ לְאִשָּׁה: וַיִּבּוֹא אֵלֶיהָ וַתַּחַר וַתִּלְד
לד בֵּן וַיִּקְרָא שְׁמוֹ יִשְׁמַעֵאל בְּשֵׁנָה הַסְּמִלּוּת בְּשִׁבּוּעַ הַזֶּה וְהַשְּׁנָה
לה הִיא שְׁנַת שְׁמוֹנִים וְשָׁשׁ לְחַיֵּי אֲבָרָם:

ח-יג נ"א: ארץ הכנענים. - ה' אלהים. רק בקצת כ"י. - על הגזרים. כך מגיה Ch במקום
טז הפגרים שבמקרא, בכושי כתוב: על המונח. - ובדור הרביעי. כך הבין המתרגם את
יח לשון המקרא: ודור רביעי. - עד-עתה. כך הבין את התיבה הנה שבמקרא. - והגרגשי.
כז כ"י אחד נוסף: והיבוס. -

טו ובשנה החמישית בשבוע הרביעי ביובל שהוא בחדש השלישי
ב בחצי החדש עשה אברהם חג בכורי קציר הקמה: ויקרב מנחה
ב מנחה על-המזבח ראשית התבואה לוי וקר ואיל ושה על-המזבח
ג עולה לוי ומנחתם ונספיהם העלה על-המזבח על-הקטרת: ונרא
ד וי אל-אברהם ויאמר לו אני אל שדי התהלך לפני והנה תמים:
ה ואתנה את-בריתי ביני ובינה וארבה אותה מאד: ויפל אברהם על-
ו פניו ונדבר אליו וי לאמר: הנה בריתי עמך ואשימה אב המזון
ז גוים: ולא יקרא שמך עוד אברהם והנה שמך מעתה ועד-עולם
ח אברהם כי אב המזון גוים נתתה: ואנדהך מאד ואסתך גוים
ט ומלכים ממך יצאו: ואתנה בריתי ביני ובינה ובין זרעה אחריה
י לדרוכם חקת עולם והייתי לה לאלהים ולזרעה אחריה לדרוכם:
יא ונתתי לה ולזרעה אחריה את-ארץ מגוריהם ארץ כנען אשר
יב תמשל ובה לעולם והייתי להם לאלהים: ויאמר וי לאברהם
יג ואתה שמר את-בריתי אתה וזרעה אחריה ומלתם את-כל-ערלותיכם
יד והנה אות בריתי לעולם ביני ובינה ולדרוכם: וכיום השמיני תמולו
טו כל-זכר בזרעכם וליד-בית ומקנת כספכם מקל-בני-זכר אשר
טז קניתם אשר לא מזרעה: המול ומולו כל-בני ביתך ומקנת כסף
טז ומולו והיתה בריתי בבשרכם חקת עולם: והערל בקל-וכורכם
יז אשר לא-ימול את-בשר ערלתו ביום השמיני ונקרתה הנפש ההיא
יח מעמיה כי את-בריתי הסר: ויאמר וי אל-אברהם והנה שני אשתה
יט לא יקרא שמך שרי כי שרה שמך: ואברהם ואתנה לה
כ ממנה בן וברכתיו והנה לגוי ומלכי גוים יהיו ממנו: ויפל אברהם
כא על-פניו וישמח ויאמר בלבו הקדמאה שנה יוליד-בן ושרה בת-
כב תשעים תולד: ויאמר אברהם אל-וי לו ושמעאל יתנה לפניך:
כג ויאמר וי בן אבל שרה תלך לה בן וקראה שמו יצחק ובקומותי
כד בריתי עמך לעולם ולזרעו אחריו: ולישמעאל שמעתה ואברהם

טו אברהם עושה חג הביכורים (א' ב) - הוא נצטוו על שינוי השם ועל המילה (ג' יד) - שינוי שמה של שרי והבטחה על לידת יצחק (ט"ו-כ"א) - אברהם וביתו וישמעאל נימולו (כ"ב-כ"ד) - מילה מצוה לדרוכם (כ"ה-כ"ו) - בחירתן של ישראל לעם ה' (כ"ז-כ"ט) - ישראל מונהגים ע"י ה' ושאר העמים ע"י שרים (ל-לב) - ישראל עתידים להיות נאמנים לאלהיהם (ל"ג-ל"ד).
ט ארץ מגוריהם. בכושי: הארץ אשר גלית שמה. ונראה שהבין ארץ מגורים =
יא ארץ של גר ולא של תושב בה. - וזרעך אחריו. נ"א תוספת: כל זכורכם. -
טו-כא ואברהם. נ"א: וברכתה. - יהיו. נ"א: יצאו. - בשנה הבאה. בכושי: בשנה השנית.

והברייתו והברייתו אתו מאד ושנים-עשר מלכים יוליד ונתתיו לגוי
 כא גדול: ואת-ברייתו אקים את-יזחק אשר תלד לה שרה בימים האלה
 כב-כג בשנה הבאה: ויכל לדבר אתו ויעל יי מעל אברהם: ויעש אברהם
 באשר דבר אליו יי ויקח את-ישמעאל בנו וכל-יליד ביתו וכל-
 כד מקנת כספו כל-זכר אשר בביתו וימל בשר ערלתם: ובעצם היום
 הנה נמול אברהם וכל-אנשי ביתו וכל-מקנת כספו מבני נגר נמולו
 כה עמו: וזה חק לכל-דורות עולם ואין מילת ימים ולא יעבר יום אחד
 משמונת הימים כי חקת עולם היא שומה ובתובה בקלות השמים:
 כו וכל-הילוד אשר לא-ימול בשר נקשו ער-היום השמיני לא מבני
 הברית הוא אשר ברת יי לאברהם כי אם-מבני האבדון ואין-בו אות
 כי מאת יי הוא כי לאבד ולהשמיד מעל הארץ ולהבריתו מן-הארץ
 כז כי את-ברית יי אליהו הסר: כל-מלאכי השנים וכל-מלאכי הקדש
 כח וקרה ברצם מיום הברצם ויבט אל-מלאכי קדש הקדשים ויקדש את-
 ישראל להיות עמו ועם-מלאכיו הקדושים: ואתה צו את-בני ישראל
 ושמרו את-אות הברית הזאת לכל דורותם לחקת עולם ולא יברתו
 כט מן-הארץ: כי המצוה שומה לברית למען ישמרוה לעולם בכל-בני
 ל ישראל: כי את-ישמעאל ובניו ואחיו ועשו לא-הקריב יי אליו ולא
 לא בחר בהם כי בני-אברהם הם כי-יודעם ויבחר בישראל להיות לו
 לב לעם: ויקדשו ויאספו מכל-בני-הארץ כי הרבה עמים רוב לאמים וקלם
 לו ובקלם המשיל רוחות להתעותם מאחריו: ובישראל לא המשיל
 כל-מלאך וכל-רוח כי הוא לבדו שושפם והוא ישמרם ויבקשם מיד-
 מלאכיו ומרוחותיו ומיד-קלם וכל-מצותיו למען ישמרם ויברכם והיו
 לג לו והוא יהיה להם מעטה ועד-עולם: ועתה אודיעה כי בחקה הזאת
 יקשעו בני-ישראל ולא נמולו את-בניהם בכל-בתורה הזאת כי מבשר
 לד מילתם יעזבו את-מילת בניהם זאת וכל-בני-בליעל יעזבו את-בניהם
 בלי מילה באשר נולדו: ויצא קצת גדול על-בני-ישראל מאת יי כי
 יעזבו את-בריתו ויסורו וינקיאוהו ולא עשו חקתם לאות הזאת כי-עשו
 גשומתם פגוים להנרשם ולהפרתם מהארץ ואין להם סליחה ומחילה
 לסלח ולמחל ולהם על-כל-הטפאים טפאי השגגה הזאת לעולם:

כח-כז והוא תרגום של כעת חיה. - מילת ימים. נ"א: ערלת ימים. - לכל דורות. נ"א:
 ל-ג לדורות. - כי בני אברהם. אף כי בני אברהם. - וכל בני בליעל. בטושי:
 וכל בני בלחור. וענינו מעין: וכל בני שטן. -

טז ובאחד לחדש הרביעי נראינו לאברהם באלוני ממרא ונדרב
ב עמו ונדרלו כי יקחלו בן משרה אשתו: ותצחק שרה כי שמעה
כאשר דברנו את הדברים האלה עם-אברהם ונגערה ותירא
ג ותכחש כי צחקה בגלל הדברים [האלה]: ונאמר לה את-שם-בנה
ד ככתוב בלחות השמים יצחק (ל)שמו: וקשובנו אליה למועד ותהר
ה [והנה] בן [במעיה]: ובחדש ההוא עשה יי את-משפט סדום ועמורה
ו וצביון וכל-ארץ הנידן וישרשן באש ויבשרית ויבשרית עד-היום
ז הנה כאשר הודתי לה כל-מעשיהם כי רעים הם ונתסאים מאד
ח ונטמאו וינונו ויעשו טמאה בארץ: וכן יעשה יי משפט בכל-
ט המקומות אשר עשו שם בטמאת סדום כמשפט סדום: ואת-לוט
י הציל כי זכר יי את-אברהם ויציאנהו מתוך המהפכה: ויעש הוא
יא ובנותיו חטא בארץ אשר לא הנה כמהו מימי אדם עד-יקמו כי
יב שכב האישי עם-בנותיו: והנה אנה ונחרת על-כל-יורעו בלחות
יג השמים להבדיתם ולעשות משפטים כמשפט סדום וכי לא ישא-
יד לו כל-יורע אדם ביום הדין: ובחדש ההוא נסע אברהם מחברון
טו וישב בין קדש ושור בקרי גרר: ובחצי החדש החמישי יצא משם
טז וישב בבאר-שבע: ובחצי החדש הששי סקר יי את-שרה ויעש
יז לה כאשר אמר לה ותהר: ותלך בן בחדש השלישי בחצי החדש
יח בימים אשר אמר יי לאברהם בחרג הבפורים נולד יצחק: וימל
יט אברהם את-בנו ביום השמיני הוא הראשון אשר נמול בבית
כ כאשר הוקם לעולם: ובשנה הששית בחדש הנה בשבוע הרביעי
כאנו אל-אברהם בארה שבע ונרא אליו כאשר אמרנו לשרה
כב כי גשוב אליה והיא הרה בן: ונשב בחדש הרביעי ונמצא את-
כג שרה הרה לפנינו ונקרף אותה ונבשרנה בכל אשר צוינו כי לא
כד ימות עד-כי יולדו [לו] עוד ששה בנים ויראה סרם ימות ויבא-
כה יקרא לו שם וזרע: וכל-יורע קניו גוים יהנה ועל הגוים ימנו

טז מלאכים נגלו לאברהם בחברון והבטיחוהו שוב על לידת יצחק (א-ד) - מהפכת סדום והצלת לוט (ה-ט) - אברהם בכאר שבע, לידתו ומילתו של יצחק שזרעו יהיה גולת הי' (י-יט) - תיקון חג הסוכות (כ-ל"א).

כג ונגערה בה. א: ונפחדנה. - ככתוב. נוסח Ch: כמצווה. - במעיה. אין בכ"י. - חז"א ויזנו. Ch נוסף: בבשרם. - הציל. בקצת כ"י: נציל. - בבאר שבע. בכוש: באר השבועה. פירוש הדבר תמצא לקמן. - בחדש הזה. רק בקצת כ"י. - ונברך אותה ונבשרנה. בקצת כ"י: אותו ונבשרנו. - צוינו. נ"א: אנה עליו. - ויראה. בקצת כ"י

יח ומקניו יצחק אֶחָד יִהְיֶה לְנָרַע קָדֵשׁ וּבְגוּיִם לֹא יִתְחַשֵּׁב׃ כִּי לְחַלְקֵךְ
 עֲלִיּוֹן יִהְיֶה וּבְכָל אֲשֶׁר לֵאלֹהִים יִרְדּוּ הוּא וְכָל־יִרְעוּ לִהְיוֹת וְנָרַע
 יז עִם־סִגְלָה מִכָּל־עָם וּלְמַעַן יִהְיֶה מִמְּלֶכֶת כְּתוּבִים וְגוֹי קְדוֹשׁ׃
 כ וְנִלְךְ דִּרְכָנוּ וְנִכְשֵׁר אֶת־שָׂרָה וְכָל־אֲשֶׁר אָמְרָנוּ לוֹ וַיִּשְׁמְחוּ שְׂנֵיהֶם
 כ שִׁמְחָה גְדוֹלָה מְאֹד׃ וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה אֲשֶׁר הִצִּילוֹ וַיִּשְׁמְחֵהוּ
 כא בְּאֶרֶץ מְגוּרָיו וַיַּעַשׂ חֵג שִׁמְחָה גְדוֹלָה בַּחֲדָשׁ הַהוּא שְׁבַעַת יָמִים
 כב אֲצֶל הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר בָּנָה בְּבֵאֵר־שֶׁבַע׃ וַיִּבֶן סְבוֹת לוֹ וְלַעֲבָדָיו בַּחֵג
 כג הַהוּא וְהוּא רֵאשׁוֹן עֲשָׂה חֵג הַסְּבוֹת בְּאֶרֶץ׃ וּבְשִׁבְעַת הַיָּמִים הָאֵלֶּה
 כד יִקְרִיב אֲבָרְהָם מִדֵּי יוֹם בְּיוֹמוֹ עַל־הַמִּזְבֵּחַ עוֹלָה לַיהוָה שְׁנַיִם
 כה קִבְּשִׁים שְׁבַעָה וְשַׁעִיר אֶחָד לְחַטָּאת וּלְכֹסֶפֶד־בּוֹ עֲלִיו וְעַל־יִרְעוֹ׃
 כו וּלְקָרְבָן שְׁלָמִים אֵילִים שְׁבַעָה שְׁעִירִים שְׁבַעָה קִבְּשִׁים שְׁבַעָה וְשֶׁבַע
 כז עֲזִים וּמִנְחָתָם וְנִסְבִּיהֶם עַל־כָּל־חֲלָבָם וְקִטְוִיר עַל־קָרְבָן הָעוֹלָה לְרִצּוֹן
 כח לַיהוָה לְרִיחַ נִיחּוֹחַ׃ וְהַקְטִיר בַּקֹּר וְעַרְב קִטְרַת סַמִּים וּלְבָנָה וְחֻלְבָּנָה
 כט וְנִשְׂאָף וְנִרְדָּף וּמֵר וּקִשָּׁף כָּל־שְׁבַעָה אֵלֶּה יִקְרִיב וְשַׁחַק יִחַד בַּד בְּבַד
 לה טְהוֹר׃ וַיַּעַשׂ כֵּן חֵג שְׁבַעָה יָמִים וַיִּשְׁמַח בְּכָל־לְבָבוֹ וּבְכָל־נַפְשׁוֹ הוּא
 לו וְכָל־אֲשֶׁר בְּבֵיתוֹ וּבְנֵי־נֶגְדוֹ אִין עִמּוֹ וְכָל־עַרְל׃ וַיִּבְרָךְ אֶת־בְּרָאוֹ
 לז אֲשֶׁר בְּרָאָהוּ בְּדָרוֹ כִּי בְרָצָנוּ בְּרָא אֹתוֹ כִּי יָדַע וְרָאָה כִּי מִמְנוּ
 לח יֵצֵא מִטַּעַץ אֲדָמָה לְדֹרוֹת עוֹלָם וּמִמְנוּ יִרְעַע קָדֵשׁ לִהְיוֹת כְּמָהוּ לַעֲשׂוֹת
 לט הַכֹּל׃ וַיִּבְרָךְ אֶת־בְּרָאוֹ וַיִּשְׁמַח וַיִּקְרָא אֶת־שֵׁם הַחֵג הַהוּא חֵג יְיָ
 לו שִׁמְחָה לְרִצּוֹן לְאֵל עֲלִיּוֹן׃ וְנִבְרָכָהוּ לְעוֹלָם וְכָל־יִרְעוּ אֲחֵרָיו דְּרוֹת
 לז וְהָעוֹלָם בְּזֶאֱרָץ כִּי עֲשָׂה אֶת הַחֵג הַהוּא בְּעֵדוֹת לְחֹת הַשָּׁמַיִם׃
 לט עַל־כֵּן הוֹקֵם בְּלְחֹת הַשָּׁמַיִם עַל־יִשְׂרָאֵל כִּי יִהְיוּ עוֹשִׂים אֶת־חֵג
 ל חֲסָבוֹת שְׁבַעַת יָמִים בְּשִׁמְחָה בַּחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי וַיְהִי לְרִצּוֹן לִפְנֵי יְיָ
 לא חֲקֵעוֹלָם לְדֹרוֹתָם בְּכָל־שָׁנָה וְשָׁנָה׃ וְאִין לְזָה קֶץ הַיָּמִים כִּי לְעוֹלָם
 הוֹקֵם לְיִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹתוֹ וַיִּשְׁבּוּ בַּסְּבוֹת וְשִׁמּוֹ בְּתָרִים עַל רֵאשִׁים
 לב וּלְקַחְתוּ עֲנָף עֵץ־עֵבֶת וְעַרְבֵי־גַמְל׃ וַיִּקַּח אֲבָרְהָם לְבוֹת תְּמָרִים וְסָרִי
 עַץ הַדָּר וְסַבֵּב מִדֵּי יוֹם בְּיוֹמוֹ אֶת הַמִּזְבֵּחַ בְּעֵנְפֵים שְׁבַע לְיוֹם
 ובבקר יִהְלַל וַיִּזְכֹּר לֵאלֹהֵיו עַל־הַכֹּל בְּשִׁמְחָה׃

יח-כ נוסף: אותם כלם. - עם סגולה. בכ"י: עם נחלה. - חג. ניא: את החג ההוא. -
 כג-לא פרים שנים. ניא: אילים שנים. - לבות תמרים. נראה שבמקור היה כתוב: לולבי
 תמרים והמתרגם טעה. -

יז ובשנת אחת בשבוע השמישי ביוכל ההוא נגמל יצחק ויעש
אברהם משמה גדול בתרש השלישי ביום הנמל את-בנו יצחק:
ב וישמעאל בן-הגזר המצרית הנה לפני אברהם אביו במקומו וישמח
ג אברהם ויגדר את-ו: כי ראה בנים ולא מת ערירי: ויזכר את-
ד דברו אשר דבר אליו ביום הסדר-לוט ממנו וישמח כי נתן לו
ה זרע בארץ לרשת את-הארץ ויגדר בקל-סיו את-בורא הכל:
ו וטרא שרה את-ישמעאל והוא מצחק ורוקד ואברהם שמח שמחה
ז גדולה ותקנא בישמעאל ותאמר אל-אברהם גרש את-האמה הזאת
ח ובה כי לא יירש בן-האמה הזאת עם-בני יצחק: וזרע הגזר
ט הנה בעיני אברהם על-אדות אמתו ועל-אדות בנו כי יגרשם
י מסניו: ויאמר וי לאברהם אל-זרע בעיניה בגלל הגלד ובגלל
יא הנערה כל אשר תאמר אליה שרה שמע בקולה ועשה כי כיצחק
יב יקרא לה שם וזרע: וגם את-בן-האמה הזאת אשים לגוי גדול
יג כי מזרעה הוא: ויקם אברהם בבקר ויקח בקרי לחם וסמת מים
יד וישם על-שכם הגזר ואת-הגלד וישלחה: ומלך וממע במדבר
יז באר שבע ויגלו המים מן-החמת ויצמא הגלד וילא מלכת ויפל:
יח ומתקוהו אמו ומשליכהו תחת תחת אחר היותים ומלך ומשב מנגדו
יט הרחק במסותו קשת כי אמרה אל-ארה במות ילדי ומשב ומבך:
כ ויאמר אליה מלאך האלהים אחד הקדושים מה-זה תבכי הגזר
כא קומי שאי את-הגלד ותסויקי אתו בגזר כי שמע וי את-קולך:
כב ומרא את-הגלד ותבקח את-עיניה ומרא באר מים ומלך וממלא
כג את-החמת מים ומשק את-ילדה ומקם ומלך אל-מדבר שארן:
כד ויגדל הגלד ויהי רובה קשת ויהי וי עמו ומתחילו אמו אשה
כה מקנות מארים: ומלד-לו בן ומקרא שמו נביות כי אמרה קרוב
כו וי לי בקראי אליו: ויהי בשבוע השביעי בשנה הראשונה בתרש

יז טרדתם של הגזר וישמעאל (א' - י"ד) - משמחה מציע להי שירוש מאת אברהם להקריב את יצחק כדי לנסות אהבתו ויראתו, עשרה נסיונות שנתנסה בהם אברהם (טו - י"ח).

א-ג בכי השיעור: נגמל יצחק ביוכל ההוא. - לרשת את הארץ. רק בקצת כ"י.
ד וכוונתו: בחייו. - ב [כל] פ"ו. B חסר כל. - ורוקד. ברומי נוסף: עם יצחק. - האמה.
ז ג"א: הנערה. - בן-האמה. בכ"י (וכן במ"ז) חסר האמה. - הנערה. כך גם בע'. -
יח-כד וישליכהו. ברוב כ"י כתוב: ובלכתה השליכתו. - בידך. ג"א: בידך. - ותרא.
כז-כח ג"א: וירא. - ותקרא. בכוש: ויקרא. - אשר יאמר אליו. כך ברוב כ"י. - בעשרת המלכים. בכוש: במעשר המלכים. -

הראשון ביוכל שהוא בשנים עשר לחדש הנה הנה דבר בשמים
 על-אדות אברהם כי נאמן הוא בקל-אשר ידבר ויז אהבו כי
 10 בקל-צרה נאמן-הוא: ונבא השר משטמה ויאמר לשני האלהים
 הנה אברהם אהב את-יצחק בנו ונבכרהו על-כל אמר-לו ונעלהו
 עולה על-המזבח ואתה תראה אם-יעשה את-הדבר הנה ומדע אם-
 20 נאמן הוא בכל אשר תנסהו: ואלהים נדע כי נאמן אברהם בקל-
 צרה אשר יאמר אליו כי נסהו בארצו ובקרב וינסהו בעשרת
 המלכים וינסהו עוד באשתו בהלקחה ממנו ובמילה וינסהו
 בישמעאל ובהגר אמתו באשר שלחם ובכל אשר נסהו נמצא
 נאמן ולא קצרה רוחו ולא בושש לעשות כי נאמן הנה ואהב את-יו:
 30 ויאמר יי אל-אברהם אברהם ויאמר הנני אדני: ויאמר אליו
 קח את-בנה אשר אהבת את-יצחק ולד-לה אל-ארץ רמה והעלהו
 40 על-אחד ההרים אשר אמר אליך: וישכם בבקר ויעמם על-אתנו
 ויקח את-שני נערי עמו ואת-יצחק בנו ויבקע עצי עולה וילך
 50 אל-המקום ביום השלישי וירא את-המקום מרחוק: ונבא עו-
 באר-מים ויאמר אל-נעריו שבו בנה עם-האתון ואני והנער נלכה
 60 ונשתחנה ונשוקה אליכם: ויקח עצי עולה וישם על-שכם ויצחק
 בנו ויקח את-האש בגדו ואת-המאכלת ונלכו שניהם וחדו ער-
 70 המקום ההוא: ויאמר יצחק אל אביו אבי ויאמר הנני בני [ויאמר]
 אליו הנה האש והמאכלת והעצים ואיך תעלה אבי: ויאמר
 80 יי יראה-לי תעלה אבי ויקרב אל-מקום הר יי: ויבן מזבח
 וישם עצים על-המזבח ויעקד את-יצחק בנו וישימהו על-העצים
 90 ממשל למזבח ויושט ידו לקחת את-המאכלת לשחט את-יצחק:
 100 ואעמד לשני ולשני השר משטמה ויאמר יי אמר-לו אל-יורד ידו
 על-הנער ואל-יעש לו מאומה כי עתה ידעתי כי ירא אלהים
 הוא: ויקראהו יי מן-השמים ויאמר אליו אברהם אברהם ויחרד
 110 ויאמר הנני: ויאמר אליו אל-תשלת ירך אל-הנער ואל-תעש לו
 מאומה כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשבת את-בנה

יח עקירת יצחק לחמתו של משטמה (א' - י"ג) - אברהם נתברך שוב והוא חוזר לבאר שבע (יד - טו).
 א-ב אדני. חסר בכמה כ"י. - אשר אהבת = יידיך (כמו בע', במקום הידיך שבנוסח
 ג העברי). - ארץ רמה. כמו בע' (במקום ארץ המוריה). ובסוריי: ארץ האמרי. - וישכם
 דהייב B נוסף: משם. - ונשתחנה. בכ"י: וכהשתחוונו. - בידו. ג"א: בידו. - אחד. כמו

יב את־בְּכוֹרָךָ מִמֶּנִּי: וּבֹשֶׁת הַיָּשָׁר מִשְׁטֶמְהָ וַיִּשָּׂא אֶבְרָהָם אֶת עֵינָיו
 וַיֵּרָא וְהִנֵּה אֵיל אֶחָד נֹאֲחֵז וְגַבֵּל בְּקִרְוָיו וַיֵּלֶךְ אֶבְרָהָם וַיִּקַּח אֶת־
 יג הָאֵיל וַיַּעֲלֵהוּ לְעֹלָה תַחַת בְּנֵי: וַיִּקְרָא אֶבְרָהָם שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא
 יד רְאָה יי אֲשֶׁר יֵאמֶר יי רְאָה וְזֶה הִרְצִיּוֹן: וַיִּקְרָא יי לְאֶבְרָהָם
 טו שְׁנֵית בְּשֵׁמוֹ מִן־הַשָּׁמַיִם כַּאֲשֶׁר נִרְאִינוּ לְדָבָר עִמּוֹ בְּשֵׁם יי: וַיֵּאמֶר
 בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נָאָם יי אֱלֹהִים יַעַן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה וְלֹא
 חִשַּׁבְתָּ מִמֶּנִּי אֶת־בְּקָרְךָ בְּכוֹרְךָ אֲשֶׁר אֶהְבֶּתָּ בִּי כִּדְבַר אֶבְרָהָהּ וְהַרְבֵּה
 אֶרְבֶּה אֶת־זַרְעֲךָ כְּבֹדְכִי הַשָּׁמַיִם וְכֹחֹל אֲשֶׁר עַל־שֶׁפֶט הַיָּם וַיִּירָשׁ
 טז זַרְעֲךָ אֶת שְׁעַר אוֹיְבָיו: וְהִתְקַבְּרוּ בְּזַרְעֲךָ פֶלֶג־גֹּוִי הָאָרֶץ עֶקֶב אֲשֶׁר
 שְׁמַעְתָּ בְּקוֹלִי וְתוֹדַע לְכָל בִּי נֶאֱמָן אֶתֶּה לִּי בְּכָל אֲשֶׁר אֶצְוָה לָךְ
 יז בְּשָׁלוֹם: וַיֵּלֶךְ אֶבְרָהָם אֶל־נִצְרָיו וַיִּקְמֵו וַיִּלְכּוּ בְּאָרֶה שָׁבַע וַיְחַדּוּ
 יח וַיֵּשֶׁב אֶבְרָהָם בְּבָאָר שָׁבַע: וַיַּחֲג אֶת־הַחֲג הַזֶּה בְּכָל־הַשָּׁנִים שְׁבַע־
 יט יָמִים בְּשִׁמְחָה וַיִּקְרָא לוֹ חֲג יי כְּפִי שְׁבַעַת הַיָּמִים אֲשֶׁר הִלַּךְ וַיֵּשֶׁב
 בְּשָׁלוֹם: וְכֵן הוֹקֵם וַיִּקְטַב בְּלַחֹת הַשָּׁמַיִם עַל־אֲדוֹת יִשְׂרָאֵל וַיַּרְעוּ
 לַעֲשׂוֹת אֶת־הַחֲג הַזֶּה שְׁבַעַת יָמִים בְּשִׁמְחָה:
 יט וּבְשַׁנַּת אַחַת בְּשָׁבוּעַ הָרִאשׁוֹן בְּיוֹבֵל הָאֲרֻבַּעִים וּשְׁנַיִם זֶה שָׁב
 אֶבְרָהָם וַיֵּשֶׁב מוֹל חֲבֵרוֹן אֲשֶׁר הִיא קְרֹיַת־אַרְבַּע עוֹד שְׁבוּעִים
 ב שְׁנַיִם: וּבְשָׁנָה הָרִאשׁוֹנָה אֲשֶׁר בְּשָׁבוּעַ הַשְּׁלִישִׁי אֲשֶׁר בְּיוֹבֵל הַזֶּה
 ג קָלוּ יָמֵי חַיֵּי שָׂרָה וְתָמַת בְּחֵבְרוֹן: וַיֵּלֶךְ אֶבְרָהָם לְבֹתָהּ וּלְקַבְּרָהּ
 וַיְנַסְהוּ הַתְּאָרֶךְ רוּחוֹ אֶם־יִחַסָּא כְּאִמְרֵי סוּי וַיִּמְצָא אֶרֶץ אַסְיִים בְּזֶה
 ד וְלֹא יָקַעַם: כִּי בְּאֶרֶץ רוּחַ דְּבָר עַם־בְּנֵי־חַת בִּי וַיִּתְּנֵלוּ מְקוֹם
 ה לְקַבֵּר אֶת־מֵתוֹ בּוֹ: וַיִּן גִּתָּן אֶת־חַפְזוֹ בְּעֵינֵי קַלְדּוּאִיו וַיִּבְקַשׁ בְּרֹךְ
 לֵב אֶת־בְּנֵי־חַת וַיִּתְּנֵלוּ אֶת־אֶרֶץ מְעַרַת הַמַּבְסֵלָה אֲשֶׁר מוֹל מְמַרָא
 ו אֲשֶׁר הִיא חֲבֵרוֹן בְּאַרְבַּע מְאוֹת] קָסָף: וְהֵם בְּקִשְׁהוּ לֵאמֹר גִּתָּן־לָךְ־
 חָנָם וְהוּא לֹא לָקַח מִיָּדָם חָנָם] כִּי גִתָּן אֶת־מַחִיר הַמְּקוֹם קָסָף שְׁלֹם

בע', ובנוסח המסורת: אחר. - ויבא. כבר שער Ch שטעות המעתיק היא. וציל בסכך. -
 ה' ראה. נראה שהמתרגם היה אובד עצות כי לא ידע הפירוש בנוסח העברי שלפניו. -
 כאשר נראינו. Ch מגיה: כאשר שמו אותנו. - בנך בכורך. כך לפי נוסח דילמן.
 Ch מגיה: ידידך (ע' בפס"ב). - ותודע. א: ואודיעך. -

חזרתו של אברהם לחברון, מיתתה וקבורתה של שרה (א-ט) - גישואיו של יצחק וגישואין שניים של
 אברהם, לידת עשו ויעקב (י-יד) - אברהם מצוה לרבקה על יעקב ומברכהו (סו-ליא).
 קרית ארבע. בכ"י: קרית רבוק (כמו בע'). - ממרא. בכ"י: ממברם. או
 ממבראם. - בארבע מ[אות]. בכ"י: בארבעים. ונראה שבמקור העברי היה מאות
 בקיצור (=מ). והמתרגם קרא: בארבע[ים]. - והוא לא לקח מידם חנם.

יד
 טו
 טז
 יט
 כ-א
 י

וישתחו להם אפים [וארצה] ואחר קבר את-מתו במערת המכפלה:
 ז ויהיו כל-ימי חני שרה מאה ועשרים ושבע [שנים] והן יובלים
 ח שנים וארבעה שבעות ושנה אחת אלה ימי שני חני שרה: וזה
 ט הנסיון העשירי אשר נסה בו אברהם וימצא נאמן וארר-רוח: ולא
 דבר דבר על-אדות הדברים אשר בארץ אשר אמר :: לתהלו
 ולגרעו אחריו כי אם בקש-שם לקבר את-מתו כי נמצא נאמן
 י [וארר-רוח] ויקטב אהב :: בלחות השמים: ובשנה הרביעית לו
 לקח ליצחק בנו אשה ושמה רבקה בת-בואל בן-נחור אחי
 יא אברהם: ואברהם לקח לו אשה שלישית ושמה קטורה מילידי
 יב ביתו כי מתה הגר לפני שרה: ומלד לו בנים ששה ונבר ונקשן
 יג וידי ומדף ויבוק ויחי בשני שבעות שנים: ובשובע הששי
 בשנתו השנית ילדה רבקה ליצחק שני בנים את-יעקב ואת-עשו
 [וזהו] יעקב איש תם וישר ועשו גאה איש שדה שעיר ויעקב
 יד יושב אהלים: ויגדלו הנערים וילמד יעקב ססר ועשו לא למד כי
 טו איש שדה הוא ויצד וילמד קרב וכל-מעשיו גאה: ויאהב אברהם
 טז את-יעקב ויאהב את-עשו: וירא אברהם את-מעשה עשו
 וידע כי ביעקב יקרא לו שם וירע ויקרא לרבקה ויצו על-אדות
 יז יעקב כי ראה כי אהבה את-יעקב מעשו מאד: ויאמר אליה בתי
 שמרי את-בני את-יעקב כי הוא יהיה תחמי בארץ לבדקה בבני
 יח אדם ולכל-ורע שם לתהלה: כי ידעתי כי בו יבחר :: לו לעם
 יט סגלה מכל [העמים] אשר על-פני האדמה: והנה יצחק בני אהב
 את-עשו מיעקב ואני ראיתיך כי אהבת-צדק אהבת את-יעקב:
 כ הרפי עוד היטב לו והיו עיניך עליו לאהבה כי הוא יהיה לי
 כא לבדקה בארץ מעמה ועד-בל-דורות העולם: תחזקנה ידך ושמחי
 בבנך ביעקב כי אתו אהבתי מאד מכל-בני עד-עולם יתברך ::
 כב בו] והיו ורעו מלא כל-הארץ: אם-יוכל אדם לספר את-עפר הארץ

ז רק בקצת כ"י. - ושנה אחת. אם נחשב שיוכל הוא שבעה שבועות, כלר מיט
 י שנים. - אחי אברהם. A נוסף: אחות לבן ובת בתואל בן מלכה אשת נחור אחי
 יב אברהם (מתוקן ע"י Ch). - לשמות הבנים הושה ברא' כ"ה ב': זמון יקשן מן מדין ישבק
 יג-כ ושוח. - איש תם. בקצת כ"י: איש נלק. - דרות העולם. בכ"י: דרות הארץ. נ"א:
 כא-כד לעולם ולכל הדורות. - ושמחי. נ"א: ויגל לבך. - [ה' בו]. חסר ברוב הכ"י. - ומה ללא ל.
 בקצת כ"י: ואנוש. -

כג וַרְעוּ יִסְפְּרוּ: וְכָל-הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בְּרַכְנִי יְיָ אֹתִי וְאֶת-וַרְעֵי לְיַעֲקֹב
 כד וְלַרְעוּ תִהְיֶה כָל-הַיָּמִים: וּבְוַרְעוּ יִתְבָּרַךְ שְׁמִי וְשֵׁם אֲבוֹתַי שֵׁם וְנָח
 כה וּמְנוּחַ וּמְהַלְלָאֵל וְשֵׁם אָדָם: וְהָיוּ הֵם לְיִשְׂרָאֵל הַשְּׂמַיִם וּלְחֹזֵק הָאָרֶץ
 כו וּלְחַדֵּשׁ כָּל-הַמְּאֹרוֹת אֲשֶׁר בְּרַקִּיעַ: וַיִּקְרָא לְיַעֲקֹב לְעֵינֵי רַבְקָה אִמּוֹ
 כז וַיִּשְׁקָהּ וַיִּבְרַכְהוּ וַיֹּאמֶר אֵלָיו: בְּנֵי יַעֲקֹב אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶבְרָהָה נִשְׁאֵי
 וְרַבְרָה אֱלֹהִים מֵעַל לְרַקִּיעִים וַיִּתֶּן-לָהּ אֶת-כָּל-הַבְּרָכוֹת אֲשֶׁר בְּרַךְ
 אֶת-אָדָם וּמְנוּחַ וְנָח וְשֵׁם וְכָל אֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלָי וְכָל אֲשֶׁר אָמַר לְתַת-
 כח לִי: וְדַבְּרָהּ וּבְוַרְעָה עַד-עוֹלָם כִּימֵי הַשְּׂמַיִם עַל-הָאָרֶץ: וְלֹא יִמְשְׁלוּ
 בָּהּ וּבְוַרְעָה רֹחוֹת מִשְׁטֵמָה לְהַרְחִיק אוֹתָהּ מֵאֶחָרַי יְיָ אֲשֶׁר-הוּא
 כט אֱלֹהֵיהָ מֵעַתָּה וְעַד-עוֹלָם: וְהָיָה לָהּ יְיָ אֱלֹהִים לְאָב וְאֵתָהּ בְּנֵי
 ל בְּכֹרוֹ וְעַמּוֹ כָּל-הַיָּמִים לָהּ בְּנֵי בְּשָׁלוֹם: וַיִּצְאוּ שְׁנֵיהֶם וַחֲדָו מֵאֵת
 לא אֲבָרְהָם: וּמֵאַהֲבֵי רַבְקָה אֶת-יַעֲקֹב בְּכָל-לֵבָהּ וּבְכָל-נַפְשָׁהּ הִרְבָּה
 מְאֹד מֵעֲשׂוֹ וַיִּצְחַק אֶהֱבֵ אֶת-עֲשׂוֹ מֵיַעֲקֹב:
 ב וּבְיוֹבֵל הָאָרְבָּעִים וּשְׁנָיִם בְּשָׁנָה הָרְאִי שׁוֹנֶה בְּשָׁבוֹעַ הַשְּׁבִיעִי
 קָרָא אֲבָרְהָם אֶת-יִשְׁמָעֵאל וּשְׁנָיִם עָשָׂר בְּנָיו וְאֶת-יִצְחָק וּשְׁנֵי בְנָיו
 ג וְשֵׁשֶׁת בְּנֵי קַטּוּרָה וּבְנֵיהֶם: וַיִּצְוֶם לְשֹׁמֵר אֶת-דָּרְךָ יְיָ לְעֲשׂוֹת-
 צְדָקָה וּלְאַהֲבָה אִישׁ אֶת-רֵעֵהוּ וּלְהִיּוֹת כַּמְהוּ לְכָל-אָדָם וּלְלָבֵת בָּרָה
 ד אִישׁ-אִישׁ וּבָשִׂים לְבָן אֲלֵיהֶם וּלְעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וּצְדָקָה בְּאָרֶץ: וְכִי
 יָמוּלוּ אֶת-בְּנֵיהֶם בְּבְרִית אֲשֶׁר נִכְרְתָה עִמָּם וְלֹא יִסּוּרוּ יָמִין וּשְׂמָאל
 מִכָּל-הַיְרֻכִים אֲשֶׁר צָנָם יְיָ וַיִּשְׁמְרוּ מִכָּל-טָמֵא וְכִי יַעֲזֹב מִבְּיַנּוּ
 ד כָּל-טָמְאָה וַיְנֹת: וְכִי תִזְנֶה לָּכֶם כָּל-אִשָּׁה אוֹ בַת בָּאֵשׁ תִּשְׁרָפוּהָ
 וְלֹא תִזְנִיגָה אַחֲרַי עֵינֵיהֶן וְלָבָן וְלֹא יִקְחוּ לָהֶם אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנָעַן כִּי
 ה יִכְרְתוּ אֶת-וַרְעֵי כְּנָעַן מִן-הָאָרֶץ: וַיֹּאמֶר לָהֶם אֶת-מִשְׁפַּט הַעֲנָקִים
 וּמִשְׁפַּט קְדוּם כַּאֲשֶׁר נִשְׁפָּטוּ בְּגִלְלֵי רַעְתָּם וּבְגִלְלֵי הַזְּנוּת וְהַטָּמְאָה
 וּהַשְּׁחִיתוֹת בְּיַנּוּתָם: וְאֵתֶם הַשְּׁמָרוּ מִכָּל-זְנוּת וּמִטָּמְאָה וּמִכָּל-זֶעַל
 הַחֲמָא לְכָל-תַּתְּנֻ שְׁמֵנוּ לְקַלְלָהּ וְכָל-חַיִּיכֶם לְשַׁרְקָהּ וּבְנִיכֶם לְהַשְׁחִית

כ אברהם צוה לבניו ולבני בניו לעשות צדק, לשמר מצות מילה ולהמנע מטמאה ועבודת אלילים (א-ה) -
 שלח את בניו מעל פניו במתנות (יא) - מקומותיהם של בני ישמעאל ובני קטורה (יב-יג).
 ב לכל-אדם. כך מגיה Ch. ובכושית: צבא=מלחמה, שבא=[בני] אדם. - אשר
 ג צום. בקצת כ"י: אשר צונו. - מכל סמא. בקצת כ"י: מכל זנות וטמאה. - כי יכרתו
 ד את-זרע כנען. נ"א: כי כל זרע כנען יכרת. - השחיתם ביניהם. בכמה כ"י
 ה יש תוספת: בזנות מתו. - לשרקה. כך מתקן Ch. ולי נראה שבמקור היה כתוב:

ז בקרב והייתם ארורים בסדום ושארייתכם בבני עמורה: אעידה
 קדם קני אהבו את-אלהי השמים ודבקו בקל-מצותיו ואל-תלכו
 ח אחר אלהיהם ואחרי סמאתם: אלהי מסכה לא תעשו לכם
 ופסילים כי שוא הם וכל-רוח אין בהם כי מעשה ידים הם וכל-
 ט הבוטח בהם בטח בשוא לא תעבדום ולא תשתחוו להם: ועבדו
 אל עליון והשתחוו לו תמיד וקויו בקל-עת ועשו הישר והצדק
 לשניו למען ירצה בכם וימן לכם רחמיו ויוריד לכם ושם בפר
 וערב וברך כל-מעשיכם אשר עשיתם בצדק וברך וכולה ומימרה
 וברך פרי בטנה ופרי אדמתה ועשתרות אלשיה ועדרי צאנה:
 י והיית לברכה בצדק ורצו בכם כל-גווי הארץ ויברכו את-בניכם
 יא בשמי למען יהיו ברוכים כמוני: וימן לי-שמעאל בנו ולבני קסורה
 יב מתנות וישלחם מעל יצחק בנו: וינח ישמעאל ובניו ובני קסורה
 ובניהם וחדו וישבו משרמון עד-בואכה בקל בקל-הארץ אשר שני
 מנרחה מול הושימוז ויהי-ערכו אלה באלה ויקרא שקם ערב וישמעאלים:
 כא ובשנה הששית בשבוע השביעי אשר ביובל הזה קרא אברהם
 ליצחק בנו ויצגהו אביו לאמר הנה זקנתי ולא ידעתי את-יום מותי
 ב פי שבע ימים אנכי: בן-מאה ושבעים וחמש שנים הגני ובכל-
 ימי חיי זכרתי את-י: ואך-שנו בקל-לפי לעשות רצון אלהי ולמען
 ג אשר לבת בקל-דרקיו: האלילים שגאה נפשי למען אשמר לעשות
 ד רצון בראי: כי אלהים חיים הוא וקדוש הוא ונאמן-הוא וצדיק
 הוא מפל ואין בו חסם ומשוא סנים ומקח שחר פי אל-הי-צדק
 ה הוא ועושה משפט הוא בקל-עוברי מצותו ובזיו בריתו: ואתה
 בני שמר מצותו וחקתו ומשפטו ואל-תלך אחרי הסמאים ואחרי
 ו הפסילים ואחרי המשכות: ואל-תאכל כל-לד-ס-תנה ובהמה וכל-
 ז עוף אשר יעוסף בשמים: ובזבחה זבח לקרבן שלמים למען
 ייטב הזבח ונרקת את-דמו על-המזבח וכל-חלב הקליל תעלה
 על-המזבח בסלת וקרבן המנחה בשמן עם-נקבו תעלה הכל יחד

ט לקלס. - ומימך. א: ואדמתך. פרי בטנך ופרי אדמתך. בכושי: זרע בטנך
 י-יב זרע אדמתך. - והיית. ברומי: והייתם. - בשמי. ניא: בשמים. - מפרמון. נראה
 שציל מפארן. - ברומי נוסף בסוף הפסוק: עד היום הזה. -
 כא אברהם זוה ליצחק להזהר מעבודת אלילים ומאכלת דם ולימדהו דיני קרבנות ועצי קרבן (א-כיה).
 כ-ו כי שבע ימים אנכי. בכושי: כי שבעתי את-ימי. - ואל תאכל. ניא ואל-

ח על-המזבח אשה ריח ניחוח לוי: ומלב קרבן השלמים תשים
על-האש כחלב הקרב וכל-החלב אשר על-הקרב ושתי הקליות
וקל-החלב אשר עליהן ועל-הקרעים והקבד על-הקליות יחד:
ט ומעלה קל-זה לריח ניחוח אשה לוי עם-קרבנו ועם-נקבו מעלה
י הפל יחד לריח ניחוח לחם הקרבן לוי: ואת-בשרו תאכל ביום
ההוא וקמחרתו ולא יבא עליו השמש ביום הקמרת עד-אשר
יאכל ולא ישאר ליום השלישי כי לא ייטב כי לא נבחר ואל-
תאכלנו וכל-אכליו את-עונם ישאו כי כן מצאתי כתוב בספר
יא אבותי הראשונים בדברי חנוך ובדברי-לחם: ובכל-קרבנותיה תשים
יב מלח ואל-תשבת ברית המלח בכל-קרבנותיה לפני יי: והשמר
בעצי הקרבן ואל תביא עצי קרבן על-המזבח מלבד ברוש דשן
שגד ארן אשוח ארן אדם תמר וזית מר דקנה ואתרוג ערער
יג ובשם: מן-העצים האלה תשים על-המזבח תחת קרבן הקליל
ונבחו מראיהם ולא תשים כל-עץ נבקע ושחור-המראה עצים
קשים ונקיים אשר אין בהם כל-מום תמימים ושנית נסועים ואל-
יד תשם עץ ישן כי-סג ריחו כי-אין ריחו בו כבראשונה: ומלבד
העצים האלה לא תשים ועוד אחרים כי ריחם סג ו[ולא]
טו מעלה ריח ריחו השמימה: שמר את-המצודה ועשה בני למען
טז תישר בכל-מעשיה: ובכל-עצת שהור תהנה בבשרה ורחמיה במים
שרם לבתה להעלות על-המזבח ורחמיה נדיה ורגליה שרם תקרב
יז אל-המזבח ובכל-זותה להעלות תשוב ותרחם נדיה ורגליה: ולא
יראה בכם כל-דם ובבגדיכם ונשמרת בני בדם השמר-לה מאד
יח בעקר תכסנו: ואל-תאכל את-הדם כיהוא בנפש ולא תאכל כל-
יט דם: ולא תקח שחר על-כל-דם-אדם כי ישפך בך בלי משפט
כי הדם הוא אשר נשפך והחניף את-הארץ והארץ לא תוכל
כ להטהר מדם-האדם כי אם-בדם שפכו: ולא-תקח שחר וכפר
בדם האדם דם תחת דם למען תרצה לפני יי אל עליון והנה
שומר הטוב ולמען תשמר מקל-דע ולמען יצילה מקל-מות:

ח-יג תאכלו-ה שלמים. בכושי: קרבן הגאולה, אבל משמעו שלמים-ונקיים. לפי תיקון Ch.-
טו-יט ועשה. א: ועשנה-והחניף. בכושי: והחטיא-וכפר. ג:א: ומתח- [בכל דרות
הארץ]. חסר בנוסח א.

כא וַרְאִיתִי אֲנִי בְּנֵי אֶת־קַל־מַעֲשֵׂה בְּן־הָאָדָם כִּי חָטָא וַרְעָה הוּא וְקַל־
כב מַעֲשֵׂיהֶם שָׁמְאָה וְנִאֲצָה וְתַקַּל וְאִין־צַדִּיק בָּהֶם: הַשְּׁמֵר־לָהּ סִן־מַלְךְ
 בְּדַרְכֵיהֶם וּבַעֲקֻבוֹתֵיהֶם לֹא תִדְרֹךְ וְאֶל־תִּחַטָּא חָטָא מִן לִפְנֵי אֱלֹ־
כג עֲלִיּוֹן וְהַסְתִּיר פָּנָיו מִמֶּה וְהִשְׁיבָה בְּיַד־חַטָּאתָהּ וְהִכְרִיתָהּ מִן־הָאָרֶץ
 וְזָרְעָה מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם וְאָבָד שָׁמָּה וְזָרְעָה מִקַּל־הָאָרֶץ: סוּר מִקַּל־
כד מַעֲשֵׂיהֶם וּמִקַּל־טָמְאָתָם וּשְׁמֵר חֻקַּת אֵל עֲלִיּוֹן וַעֲשֵׂה רְצוֹנוֹ וְהִישַׁרְתָּ
 כָּפְלִ: וּבִרְכָה בְּקַל־מַעֲשֵׂיָהּ וּלְקַח מִמֶּה מִשְׁעֵ־צַדִּיק בְּקַל־הָאָרֶץ
 וּבְקַל־דְּרוֹת הָאָרֶץ וְגוֹדַע שָׁמַי וְשָׁמָּה תַּחַת הַשָּׁמַיִם בְּקַל־הַיָּמִים:
כה לָךְ בְּנֵי בְּשָׁלוֹם וְחֻנְקָה אֵל עֲלִיּוֹן אֱלֹהֵי וְאֵלֵהִיָּהּ לַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ
 וּבִרְךָ קַל־זָרְעָה וּשְׂאֵרֵית זָרְעָה לְדַרְי דְּרוֹת הָעוֹלָם בְּקַל־בְּרַכַּת
כו הַצַּדִּיק וְהַיִּתָּה בְּרַכָּה בְּקַל־הָאָרֶץ: וַיֵּצֵא מֵאֲתוֹ וַיְגַל וַיִּשְׁמַח:
כז וַיְהִי בַשָּׁבֹעַ הַרְאֵשׁוֹן בִּיּוֹבֵל הָאָרְבָּעִים וְאַרְבָּעָה בַשָּׁנָת שְׁתַּיִם
 הִיא הַשָּׁנָה אֲשֶׁר־בָּהּ מֵת אַבְרָהָם וַיָּבֵאוּ יֶצְחָק וַיִּשְׁמַעֲאֵל מִבְּאֵר
ב שָׁבַע לְחַג אֶת־חַג הַשָּׁבָעוֹת וְהוּא חַג הַבְּבוּרִים אֶל־אַבְרָהָם אָבִיהֶם
 וַיִּשְׁמַח אַבְרָהָם כִּי בָּאוּ שְׁנֵי בְנָיו: כִּי מִקְנֶה רַב לַיֶּצְחָק בְּבְאֵר
ג שָׁבַע וְהִלָּךְ יֶצְחָק לְרֵאוֹת אֶת־מִקְנֶהוּ וְשָׁב אֶל־אָבִיו: וּבַיָּמִים הֵהֵם
 בָּא וַיִּשְׁמַעֲאֵל לְרֵאוֹת אֶת־אָבִיו וַיָּבֵאוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו וַיִּזְבַּח יֶצְחָק זֶבַח
ד לַעֲוִלָּה וַיַּעַל עַל־מִזְבַּח־אָבִיו אֲשֶׁר עָשָׂה בְּחֶבְרוֹן: וַיִּזְבַּח זֶבַח תּוֹדָה
 וַיַּעַשׂ מִשְׁתַּה־שְׁמֵחָה לְבְנֵי וַיִּשְׁמַעֲאֵל אֶחָיו וַתַּעַשׂ רַבָּקָה עֲגוֹת סֻדְשׁוֹת
 מִהַיְבּוּל הַחֲדָשׁ וַתִּתְּנֵן לַיַּעֲקֹב בְּנֵהּ וְהַטּוֹבוֹ לְהָבִיא לְאַבְרָהָם אָבִיו
 מִרְאֵשִׁית פְּרֵי הָאָדָמָה לְמַעַן יֹאכַל וּבִרְךָ אֶת־בוֹרָא הַכֹּל טָרֵם יָמוֹת:
ה וַיֶּצְחָק שָׁלַח בְּנֵד יַעֲקֹב מִקְנֶה טוֹבָה זֶבַח תּוֹדָה וּלְאַבְרָהָם לְמַעַן
ו יִשְׁתֶּה וַיֹּאכַל: וַיֹּאכַל וַיִּשְׁתֶּה וַיְבָרַךְ אֶת־הָאֵל הָעֲלִיּוֹן אֲשֶׁר בָּרָא אֶת־
 הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וַיַּעַשׂ קַל־חֶלֶב הָאָרֶץ וַיִּתֵּן לְבְנֵי אָדָם לְאָכַל וּלְשִׁתוֹת
ז וּלְבִרְךָ אֶת־בוֹרְאָם: וַעֲתָה אֲוֹדָה אֱלֹהֵי כִּי הִרְאִיתַנִּי אֶת־הַיּוֹם הַזֶּה
 הַזֶּה אֲנִי בְּרַמְאָה וְשָׁבָעִים וְחֻמָּשׁ שָׁנָה זָמַן וּשְׁבַע יָמִים וְקַל־יָמֵי הָיוּ
ח שְׁלוֹם: חֲרַב אוֹיֵב לֹא נִצְחַתַּנִּי כָּכֵל אֲשֶׁר נִתְּתָ־לִי וּלְבְנֵי קַל־יָמֵי

כב יצחק וישמעאל ויעקב חגגו עם אברהם חג הביכורים בכאר שבוע (א-ה) - תפלת אברהם (ו-ט) -
 דברי אברהם האחרונים וברכתו ליעקב (י-ל).

א-ג ביובל הארבעים וארבעה. Ch טוסיף: הוזה. - שניהם. כך בנוסח הרומי.
ד-ז תודה. ברומי: שלמים. - [ה טוב]. רק בקצת כ"י. - ושבע ימים. בכושי: ומלא ימים.
ח-ט נצחתיני. ג"א: הפחידתיני. - חסדך. ברומי: רחמיך ושלומך. גם Ch: ושלומך.

ט חני ער-היום הנה: והי אלהי חסדך על-עבדך ועל-יָרַע בְּנֵי וְהִנֵּה
 לך לעם-סִגְלָה וְנִחַלָה מִכָּל-עַמֵּי הָאָרֶץ מֵעַתָּה וְעַד-כָּל-יְמֵי דְרוֹת
 י הָאָרֶץ לְכָל-הָעוֹלָמִים: וַיִּקְרָא לְיַעֲקֹב וַיֹּאמֶר אֵלָיו יַעֲקֹב בְּנֵי וַיְבַרְכֵהָ
 אֱלֹהֵי הַכֹּל וְאִמְצָה לַעֲשׂוֹת-צֶדֶק וּרְצוֹנֹו לְפָנָיו וַיְחַסֵּר בָּהּ וַיְבַרְכֵהָ
 לְהִיּוֹת לְעַם-נִחַלָתוֹ כַּרְצֵנוּ כְּלֵי-הַיָּמִים וְאַתָּה יַעֲקֹב בְּנֵי קָרֵב וַיִּשְׁקֶתָנִי:
 י"א וַיִּקְרַב וַיִּשְׁקֶהוּ וַיֹּאמֶר בְּרוּךְ יַעֲקֹב בְּנֵי וְכָל-בְּנֵי לְאֵל עֲלִיּוֹן לְכָל-
 הָעוֹלָמִים יִתְּן-לָךְ אֱלֹהִים יָרַע צֶדֶק וּמִבְּנֵיהָ יִמְדַּשׁ בְּכָל-הָאָרֶץ
 י"ב וַיַּעֲבֹדָה עַמִּים וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לַזֶּרַע כְּלֵי-גִוִּיִּם: סוֹק לְפָנָי הָאֲנָשִׁים וּמִשְׁלַת
 בְּכָל-יָרַע הָאָרֶץ וּבְכָל-יָרַע שֶׁת וְאִזּוּ וַיְצַדְקוּ דְרָכֶיהָ וַיְדַרְכּוּ בְּנֵיהָ
 י"ג לְהִיּוֹת לְעַם-קְדוֹשִׁי: יִתְּן-לָךְ אֵל עֲלִיּוֹן אֶת-כָּל-הַבְּרָכוֹת אֲשֶׁר בְּרַכְנִי
 וְאֲשֶׁר בָּרַךְ אֶת-נַח וְאָדָם יְנוּחוּ עַל-רֹאשׁ קְדוֹשׁ יָרַע לְדוֹרֵי דְרוֹת
 י"ד וְעַד-עוֹלָם: וַיְבָרֶם יי מִכָּל-רִשְׁע וְ[ו]ן סַמְמָה לְמַעַן יִכַּסֵּר עֲלֶיהָ מִכָּל-
 טו עוֹן אֲשֶׁר בְּשִׁנְגוֹתֶיהָ וַחֲזָקָה וַיְבַרְכֵהָ וַיְרַשְׁתָּ אֶת כָּל-הָאָרֶץ: וַחֲדַשׁ
 אֶת-בְּרִיתוֹ עִמָּה וְהָיִיתָ לְעַם נִחַלָתוֹ לְכָל-הָעוֹלָמִים וְהוּא יְהִינֵה לָךְ
 טז וַיִּזְרַעָה לְאֱלֹהִים בְּאַמַּת וּבְצֶדֶק כָּל-יְמֵי הָאָרֶץ: וְאַתָּה בְּנֵי יַעֲקֹב
 זָכַר דְּרָבִי וְשָׁמַר אֶת-מִצְוֹת אֲבֹתֶיךָ אֲבִיךָ הַקְּדוֹל מִהַגִּוִּיִּם וְאַל-תֹּאכַל
 אֶתֶם וְאַל-תַּעֲשׂוּ כַּמַּעֲשִׂיָהֶם וְאַל-תִּתְרַע אֶתֶם כִּי מַעֲשִׂיָהֶם טָמְאָה וְכָל-
 י"ז דְּרָכֵיהֶם תִּבְּל וְתוֹעֵבָה מִזְבַּח־זִמְיָהֶם: לְמַתִּים יִזְכְּחוּ וְלֹשְׁדִים יִשְׁתַּחֲוּוּ
 י"ח וּבֵין הַקְּבָרִים יֹאכְלוּ וְכָל-מַעֲשִׂיָהֶם הַבָּל וְשׂוֹא: וְאִין בָּהֶם לֵב
 לְהִשְׁכִּיל וְעֵינֵיהֶם לֹא תִרְאִינָה מַעֲשִׂיָהֶם וְאִיךָ יִתְעוּ בְּאַמְרָם לְעַן
 י"ט אֱלֹהֵי אֶתָּה וְלֹא בְּנֵי וְגִבְרַתִּי אֶתָּה מוֹשִׁיעֵנִי וְאִין-לֵב: וְאַתָּה בְּנֵי
 יַעֲקֹב יַעֲרָה אֵל עֲלִיּוֹן וְאֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם יַיְבַרְכֵהָ וְהַסִּירָה מִטָּמְאָתֶם
 כ וּמִכָּל-שִׁנְגוֹתֵיהֶם: הַשְּׁמַר-לָךְ יַעֲקֹב בְּנֵי שְׂדֵת-קַח אִשָּׁה מִכָּל-יָרַע
 כ"א בְּנוֹת בְּנַעַן כִּי כָל-יָרַעוּ יִבְרַת מִן-הָאֲדָמָה: כִּי בַחֲסֵא-תָהֶם וּבְשִׁנְגַת
 בְּנַעַן וְכָל-יָרַעוּ יִמְחָה מִן-הָאֲדָמָה וְכָל-שְׂאֲרֵיתוֹ וְלֹא יִגְאַל מֵהֶם [וְאִישׁ]
 כ"ב בְּיוֹם הַדִּין: וְלַעֲבָדֵי הָאֱלֹהִים וְלַשְּׁנוּאִים אִין כָּל-תִּקְוָה בְּאָרֶץ הַחַיִּים
 כִּי אֵל-שָׂאֵל יָרְדוּ וְאֵל-מְקוֹם הַדִּין יִלְכוּ וְאִין לָהֶם כָּל-זָכָר בְּאָרֶץ
 כְּאֲשֶׁר לְקַחוּ בְּנִי-רְדוּם מִן-הָאָרֶץ בָּהּ וְקַחוּ כָל-עֲבָדֵי הָאֱלֹהִים:

י-ג ויקרא. ברומי תוספת: אברהם לבנו. - ראש קדוש. נראה שזהו תרגום הלשון קדקד
 י-ה נזיר שבברא' מיט כ"ו. - מכל-עון. Ch מכל עונך. - גברתי את. בכושית אבן מין
 כ זכר. ולפיכך שם הנוסח: אתה אדוני. - ואין לב. ברומי: ואין לב להם. - בחטא-חם

כג אלת־תירא בני יעקב ואל־תסת בן־אברהם אל עליון ישמרה ומקל־
 כד דרך השגנה נצילה: והבית הזה בניתי לי לשכון את־שמי עליו
 בארץ אשר נתנה־לה ולרעה לעולם ויבוא שמו בית אברהם
 ונתן לה ולרעה לעולם כי אתה תבנה את־ביתי ותקים את־שמי
 לפני האלהים עד־עולם ורעה ושמה יקומו בקל־הרות הארץ:
 כה-כו ויכל וידבר אליו ולצותו ולקרכו: וישקבו שניהם יחדו במשה
 אחת וישן יעקב בחיק אברהם אבי אביו ודמיונו וישקהו שבע
 כז פעמים ויגילו רחמיו ולבו עליו: ויקרכו בקל־לבו ויאמר אל עליון
 אלהי הכל ובוא הפל אשר הוצאתני מאור פשדים לתת־לי את־
 הארץ הזאת לרשת אותה לעולם ולקחים גרע קדש יתברך עליון
 כח לעולם: ויברך את־יעקב ויאמר בני אשר בקל־לבי ורחמי אשמח
 כט בו ויהיו ספרה ורחמיה גדולים עליו ועל־ארעו כל־הימים: ואל־
 ל תעזבו ואל־תפשונו מעתה ועד־ימי עולם והיו עיניה שקחות עליו
 ל ועל־ארעו לשמרו ולקרכו ולמען תקדש את־עם־נחלתה: קברוהו
 בקל־ברכותיה מעתה ועד־כל־ימי העולם ומדש ברייתה וספרה
 עמו ועם־ארעו בקל־רצונה עד־כל־הרות הארץ:
 כג וישם את־שמי אצבעות יעקב על־עיניו ויברך את־אלהי
 האלהים ויבם סגיו וישלח רגליו וישן שנת עולם ויאסף אל־
 ב אבותיו: ויב־ל־זה יעקב בחיקו ולא גרע פירמת אברהם
 ג אבי אביו: וייקץ יעקב משנתו והנה קר אברהם בקרח ויאמר
 ד אבי אבי ואין עונה וגרע פירמת אברהם: ויקם מחיקו וירץ ויגד
 לרבקה אמו וטלך רבקה אל־יצחק לילה ותאמר לו וילכו יחדו
 ויעקב עמהם ולפיד בידיו וילכו וימצאו את־אברהם שוכב מת:
 ה-ו ויפל יצחק על־פני אברהם אביו ויבך וישקל־לו: והקול נשמע
 בית אברהם ויקם ישמעאל בנו וילך אל־אברהם אביו ויבך על־

כד-כו ובשגגת. בכמה כ"י: בחטא־חם שחת. - לשכון. נ"א: לשים. - ודמיונו. כלומר: אשר דמה לו. - שבע פעמים. A: שבע נשיות. -

כג פסירת אברהם וקבורתו (א-ח) - התמטות השנים והתרבות הקלוקל של בני האדם - הכלי משיח ומלחמת איש באחיו ותוסאי הגוים יבאו להלחם בישראל (ט-כ"ה) - על התחרשות לימור התורה והתחרשות האדם - מלכות המשיח ושלום הצדיקים (כ"ו-ל"א).

א וישלח רגליו. כך בכושי ובסורני. הווה ברא' מיט ליג ויאסף רגליו. -

ג ויאסף אל אבותיו. שם כ"ה ח': אל־עמיו. - כי־מת אברהם. בנוסח A אין

ה-ו אברהם. - ויבך. בקצת כ"י נוסף: ויברכהו. - ולהקסין מהיובלים. ברומי: ולהמעיס

ז אבְרָהָם אָבִיו הוּא וְכָל־בֵּית אַבְרָהָם וַיִּכְפוּ בְּכִי רַב׃ וַיִּקְרָהוּ
 יִצְחָק וַיִּשְׁמַעֲאֵל בְּנָיו בְּמַעֲרַת הַמְּכַפְּלָה אֲצֵל שְׂרָה אִשְׁתּוֹ וַיִּבְרָהוּ
 אַרְבָּעִים יוֹם כָּל־אֲנָשֵׁי בֵיתוֹ וַיִּצְחָק וַיִּשְׁמַעֲאֵל וְכָל־בְּנֵיהֶם וּבְנֵי
 ח קַטּוּרָה בְּמַקּוֹמָם וַיִּכְלוּ יָמֵי אַבְרָהָם וּבְכֵיתוֹ׃ וַיְחִי שְׁלֹשָׁה
 יוֹבְלִים וְאַרְבָּעָה שָׁבוּעוֹת שָׁנִים מֵאָה וְשִׁבְעִים וְחֲמִשׁ שָׁנָה וַיִּכְלוּ
 ט יָמֵי חַיָּו וַיְהִי זָקֵן וְשָׁבַע יָמִים׃ כִּי יָמֵי חַיָּו הַקְּדָמוֹנִים הֵם תִּשְׁעָה
 עָשָׂר יוֹבְלִים וְאַחֲרָיו הַמְּבֹוֹל הַחֲלוּ לְהַמְעִיט מִתִּשְׁעָה עָשָׂר יוֹבְלִים
 וּלְהַקְטִין מֵהַיּוֹבְלִים וּלְהַזְקִין מִהֵרָה וּלְשַׁבַּע יָמֵיהֶם מִפְּנֵי הַקְּטָנוֹת
 י וְרַע דְּרַכְבֵּיהֶם לְכַד מֵאַבְרָהָם׃ כִּי אַבְרָהָם תָּמִים וּבְכָל־מַעֲשָׂיו אֶת־
 הָאֱלֹהִים וְשׁוֹמֵר צֶדֶק כָּל־יָמֵי חַיָּו וְלֹא כָּלָה אַרְבָּעָה יוֹבְלִים בְּחַיָּו
 יא עַד כִּי זָקֵן בִּשְׁנֵי הַרְּעָה וַיִּשְׁבַּע יָמָיו׃ וְכָל־הַדְּרוֹת אֲשֶׁר יָקוּמוּ מֵעַתָּה
 וְעַד־יוֹם הַדִּין הַגָּדוֹל וְזָקֵן מִהֵרָה שָׁרָם וְשָׁלִימוּ שְׁנֵי יוֹבְלִים וְתַעֲזֹבֵם
 יב דַּעֲתָם מִזְּכוּנֵיהֶם וְאַבְרָהָה כָּל־דַּעֲתָם׃ וּבְיָמֵים הָהֵם אִם־יִחַיְתָה אָדָם
 יוֹבֵל וְחַיֵּי יוֹבֵל וְאָמְרוּ עָלָיו הָאֲרִיךְ יָמָיו וְרַב יָמָיו עָמַל וְתִלְאָה
 יג וְעָצָב וְאִין שְׁלוֹם׃ כִּי מִכָּה עַל־מִכָּה וְפָצַע עַל־פָּצַע וְעָצָב עַל־עָצָב
 וְרָעָה עַל־רָעָה וְחָלִי עַל־חָלִי וְכָל־מִשְׁשֻׁמ־רַע כְּזֶה הוּא חָלִי וְאַבְדָּן
 וְשִׁלְג וְכַפּוֹר וְקַרְחָה וְקַדְחָה וְקָר וְעֵנִי וְסַלְצוֹת וְרָעָב וְמָוֶת וְחֵרֵב
 יד וְשָׁבִי וְכָל־מִכָּה וְעֵנִי׃ כָּל־אֵלֶּה יָבֹאוּ בַּדּוֹר הַרְּעָה אֲשֶׁר יִחַיְתָה
 טו אֶת־הָאָרֶץ שְׁמָאָה זְנוֹת תִּקַּל וְתוֹעֵבָה מַעֲשֵׂיהֶם׃ אֲזִי יֹאמְרוּ יָמֵי
 הַקְּדָמוֹנִים רַבִּים עַד־אֵלֶּה שָׁנָה וְשׁוֹבִים וְהִנֵּה יָמֵי חַיָּוֵינוּ אִם־יִרְבֶּה
 אָדָם לְחַיּוֹת שְׁבָעִים שָׁנָה וְאִם בְּגִבּוֹרוֹת שְׁמוֹנִים שָׁנָה וְכֵלָם [רַק]
 טז רַע וְאִין שְׁלוֹם בַּדּוֹר הַרְּעָה הַזֶּה׃ וּבַדּוֹר הַהוּא יִגְעְרוּ הַבָּנִים בְּאַבּוֹתֵיהֶם
 וּבְזֻקְנֵיהֶם בְּגִלְלַת הַחֲמָא וְהַחֲמָם וּבְגִלְלַת אִמְרֵי סִיָּהֶם וּבְגִלְלַת הַרְּעָה
 הַגָּדוֹלָה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ וְעַל־עֲזוֹבֵם הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת יְיָ בְּיַעֲקֹב וּבְיָנוּ
 לְשִׁמּוֹר וְלַעֲשׂוֹת כָּל־מִצְוֹתָיו וְחֻקּוֹתָיו וְכָל־תּוֹרָתוֹ וְלֹא יִסּוּרוּ יָמִין
 יז וְשִׁמְאָל׃ כִּי כָלָם הִרְעוּ וְכָל־שָׂה יְדַבֵּר רָשָׁע וְכָל מַעֲשֵׂיהֶם־שְׁמָאָה
 יח וְתוֹעֵבָה וְכָל־דְּרַכְבֵּיהֶם תִּקַּל וְשְׁמָאָה וְאַבְדּוֹן׃ הִנֵּה תֹאבֵד הָאָרֶץ
 בְּעַבּוֹר כָּל־מַעֲשֵׂיהֶם וְאִין מִשַׁע־כָּרָם וְאִין־שְׁמָן כִּי כָל־מַעֲשֵׂיהֶם כְּחַשׁ
 וְאַבְדּוּ כָלָם יַחַד הַחַיָּה וְהַבְּהֵמָה וְהָעוֹף וְכָל־דְּגֵי הַיָּם מִפְּנֵי בְּרִי־

יי ימי חייהם. - ורעה על-רעה. ניא: ובשורה רעה על בשורה רעה. - וקדחת וקר.
 יז כך נראה פירוש המלים לפי הרומי, ובכּושי קשה לפרשן כי אין להן אה. - טמאה.

כא וראיתי אני בני את-כל-מעשה בן-האדם כי חטא ורעה הוא וכל-
 כב מעשיהם חטאה ונאצה ותכל ואין-צדק בהם: השמרתה שנתלך
 בדרךיהם ובעקבותיהם לא תדרוך ואל-תחטא חטא מות לפני אל-
 עליון והסתיר פניו ממך והשיבה בנדי-חטאתה והקריתך מן-הארץ
 כג ורעה מתחת השמים ואבד שמך ורעה מקל-הארץ: סור מקל-
 מעשיהם ומקל-שמאתם ושמר חקת אל עליון ועשה רצנו והישרת
 כד ככל: וברכה בכל-מעשיה ולקח ממך משע-צדק בכל-הארץ
 ובכל-דרות הארץ ונודע שמי ושמה תחת השמים בכל-הימים:
 כה לך בני בשלום וחזקה אל עליון אלהי ואלהיה לעשות רצנו
 וברך כל-ורעה ושארת ורעה לדרי דרות העולם בכל-ברכת
 כו האדק והיית ברכה בכל-הארץ: ויצא מאתו ויגל וישמח:
 כז ויהי בשבוע הראשון ביובל הארבעים וארבעה בשנת שתים
 היא השנה אשר-בה מת אברהם ויבאו יצחק וישמעאל מבאר
 שבע לחג את-חג השבעות והוא חג הבכורים אל-אברהם אביהם
 ז וישמח אברהם כי באו שני בניו: כי מקנה רב ליצחק בבאר
 ז שבע והלך יצחק לראות את-מקנהו ושב אל-אביו: ובמים הים
 ז בא ישמעאל לראות את-אביו ויבאו שניהם יחדו וינבח ויצחק נבח
 ד לעולה ויעל על-מזבח-אביו אשר עשה בתברון: וינבח נבח תודה
 ויעש משתה-שמחה לפני ישמעאל אחיו ויעש רבקה עגות תדשות
 מהיבול החדש ותתנן ליצקב בנה והטובו להביא לאברהם אביו
 מראשית פרי האדמה למען יאכל וברך את-בורא הפל טרם ימות:
 ה ויצחק שלח בנד יצקב מנחה טובה נבח תודה ולאברהם למען
 ו ישתה ויאכל: ויאכל וישת ויברך את-האל העליון אשר ברא את-
 השמים והארץ ויעש בלי-חלב הארץ ויטן לבני אדם לאכל ולשתות
 ז ולברך את-בוראם: ועתה אודה אלהי כי הראיתני את-היום הזה
 הנה אני בן-מאה ושבעים ותמש שנה זקן וישבע ימים וכל-ימי היו
 ח שלום: חרב אויב לא נצחתני בכל אשר נסת-לי ולבני כל-ימי

כב יצחק וישמעאל ויעקב חגגו עם אברהם חג הביכורים בבאר שבע (א'ה) - תפלת אברהם (ו'ט) - דברי אברהם האחרונים וברכתו ליעקב (י'ל).

א-ג ביובל הארבעים וארבעה. Ch מוסיף: הזה. - שניהם. כך בנוסח הרומי.
 ד-ו תודה. ברומי: שלמים. - [הטוב]. רק בקצת כ"י. - ושבוע ימים. בכושי: ומלא ימים.
 ח-ט נצחתני. נ"א: הפחידתני. - חסדך. ברומי: רחמיך ושלומך. גם Ch: ושלומך. -

ט חני ער-היום הנה: והי אלהי חסדך על-עבדך ועל-זרע בני ונהיה
 קף לעם-סגולה ונחלה מקל-עמי הארץ מעתה ועד-כל-ימי דרות
 י הארץ לכל-העולמים: ויקרא ליצקב ויאמר אליו יצקב בני יברכה
 אלהי הכל ואמץך לעשות-צדק ורצונו לקניו ויחר בך ויזרעה
 להיות לעם-נחלתו פרצנו כל-הימים ואתה יצקב בני קרב ונשקתני:
 יא ויקרב וישקהו ויאמר ברוך יצקב בני וכל-בניו לאל עליון לכל-
 העולמים ותן-לך אלהים זרע צדק ומבניה: קדש בקל-הארץ
 יב ויעבדוך עמים וישתחוו לזרעה כל-גוים: חזק לפני האנשים ומשלת
 בקל-זרע הארץ ובכל-זרע שת ואז יצדקו דרכיך ודרכי בניך
 יג להיות לעם-קדשו: ותן-לך אל עליון את-כל-הברכות אשר ברכני
 ואשר ברה את-נח ואדם ינחו על-ראש קדוש זרעה לדורי דרות
 יד ועד-עולם: וטהרם וי מקל-רשע ונסמאה למען יכסר עליה מקל-
 טו עון אשר בשנגותיה וחזקה וברכה וגרשת את כל-הארץ: וחדש
 את-בריתו עמה והייתה לעם נחלתו לכל-העולמים והוא יהנה לך
 טז ולזרעה לאלהים בקאת ובצדק כל-ימי הארץ: ואתה בני יצקב
 זכר דברי ושמר את-מצות אברהם אביך הקדל מהגוים ואל-תאכל
 אתם ואל-תעש במעשיהם ואל-תתרע אתם כי מעשיהם טמאה וכל-
 יז דרכיהם תכל ותועבה מן-בחזותיהם: למתים וזכתי ולשרים ושתחוו
 יח ובין הקברים יאכלו וכל-מעשיהם הכל ושא: ואין בהם לב
 להשכיל ויעניהם לא תראינה מעשיהם ואיך יתעו בקמדם לען
 יט אלהי אתה ולאבן וברתי אתך ואתה מושיעני ואין-לב: ואתה בני
 יצקב יזרעה אל עליון ואלהי השמים יברכה וחסירה מטמאתם
 כ ומכל-שנגותיהם: השמר-לך יצקב בני שן-תקח אשה מקל-זרע
 כא בנות בנען כי כל-זרעו יקרת מן-האדמה: כי בחטאתם ובשנגת
 בנען וכל-זרעו ימחה מן-האדמה וכל-שאריתו ולא ינצל מהם ואיש
 כב ביום הדין: ולעבדי האלילים ולשנואים אין כל-תקנה בארץ החיים
 כי אל-שאל ירדו ואל-מקום הדין ילכו ואין להם כל-זכר בארץ
 באשר לקחו בני-סדום מן-הארץ בבה וקחו כל-עבדי האלילים:

י-יג ויקרא. ברומי תוספת: אברהם לבנו. - ראש קדוש. גראה שזהו תרגום הלשון קדקד
 יד-יז נזיר שבברא' מיט כ"ו. - מכל-עון. Ch מכל עונך. - גברתי את. בכושית אבן מין
 כז זכר. ולפיכך שם הנוסח: אתה אדוני. - ואין לב להם. - בחטאתם

כג אל־תִּירָא בְּנֵי יַעֲקֹב וְאֶל־תַּחַת בְּנֵי־אַבְרָהָם אֵל עֲלִיּוֹן יִשְׁמְרֶךָ וּמִכָּל־
כד דְּרָךְ הַשְּׁמֵנָה יִצְיָלָךָ: וְהַבְּנוֹת הַזֶּה בְּנֵי־תִי לִי לְשֹׁכֵן אֶת־שְׁמִי עֲלֵיו
בְּאָרְץ אֲשֶׁר נִתְּנָה־לְךָ וּלְנֹרְעָה לְעוֹלָם וַיִּקְרָא שְׁמוֹ בֵּית אַבְרָהָם
וְנָמַן לָהּ וּלְנֹרְעָה לְעוֹלָם כִּי אֵתָּה תִּבְנֶה אֶת־בֵּיתִי וְתִקִּים אֶת־שְׁמִי
לְפָנַי הָאֱלֹהִים עַד־עוֹלָם וְנֹרְעָה וְשִׁמְךָ יִקוּמוּ בְּכָל־הָרֹת הָאָרֶץ:
כה-כו וְיִכַל לְדַבֵּר אֵלָיו וְלִצְוֹתוֹ וּלְקַרְכוֹ: וַיִּשְׁקְבוּ שְׁנֵיהֶם וַתְּדַוּ בְּמִשְׁחָה
אֶחָת וַיִּישָׁן יַעֲקֹב בְּחִיק אַבְי אָבִיו וְדָמְיוֹ וַיִּשְׁקְהוּ שְׁבַע
כז שָׁעִים וַיִּגְלוּ רִחְמָיו וּלְבוֹ עֲלֵיו: וַיִּקְרְכוּ בְּכָל־לְבָבוֹ וַיֹּאמֶר אֵל עֲלִיּוֹן
אֱלֹהֵי הַכֹּל וּבֹרָא הַכֹּל אֲשֶׁר הוֹצֵאתֵנִי מֵאוּר כְּשָׂדִים לְתַת־לִי אֶת־
הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרֵשֶׁת אוֹתָהּ לְעוֹלָם וּלְתִקִּים וְרַע קָדַשׁ יִתְבָּרַךְ עֲלִיּוֹן
כח לְעוֹלָם: וַיִּבְרָךְ אֶת־יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר בְּנֵי אֲשֶׁר בְּכָל־לְבָבִי וְרַחֲמֵי אֲשַׁמַּח־
כט בּוֹ וַיְהִי חֶסֶדָּהּ וְרַחֲמֶיהָ גְּדוּלִים עֲלֵיו וְעַל־נֹרְעוֹ כָּל־הַיָּמִים: וְאֶל־
ל תַּעֲזֹבֵנוּ וְאֶל־תִּשְׁשָׁנוּ מִעֲתָה וְעַד־יָמֵי עוֹלָם וְהָיוּ עֵינֶיהָ שִׁקְחוֹת עֲלֵיו
וְעַל־נֹרְעוֹ לְשִׁמְרוֹ וּלְקַרְכוֹ וּלְמַעַן תִּתְקַדַּשׁ אֶת־עַם־נַחֲלָתָהּ: בְּרַבְּהוּ
בְּכָל־בְּרֻכּוֹתֶיהָ מִעֲתָה וְעַד־כָּל־יָמֵי הָעוֹלָם וְתַדַּשׁ בְּרִיתָהּ וְסִדְּדָהּ
עִמּוֹ וְעַם־נֹרְעוֹ בְּכָל־רְצוֹנָהּ עַד־כָּל־הָרֹת הָאָרֶץ:
כג וַיִּשֶׁם אֶת־שְׁמֵי אֲצָבָעוֹת יַעֲקֹב עַל־עֵינָיו וַיִּבְרָךְ אֶת־אֱלֹהֵי
הָאֱלֹהִים וְנֹכַח שָׁנָיו וַיִּשְׁלַח רִגְלָיו וַיִּישָׁן שְׁנַת עוֹלָם וַיִּאָּסֶף אֶל־
ג אֲבוֹתָיו: וּבְכָל־נְהָ יַשְׁכַּב יַעֲקֹב בְּחִיקוֹ וְלֹא יָדַע כִּי־מַת אַבְרָהָם
ג אָבִי אָבִיו: וַיִּיקַּץ יַעֲקֹב מִשְׁנָתוֹ וְהִנֵּה קָר אַבְרָהָם בַּקְּרַח וַיֹּאמֶר
ד אָבִי אָבִי וְאֵין עוֹנָה וַיָּדַע כִּי־מַת אַבְרָהָם: וַיָּקָם מִחִיקוֹ וַיִּרָץ וַיִּגַּד
לְדָבָרָה אָמוֹ וְתַלְדָּה רַבָּה אֶל־יִצְחָק לִילָה וְתַאמָּר לוֹ וַיִּלְכוּ וַתְּדַוּ
וַיַּעֲקֹב עִמָּהֶם וּלְפִיד בְּגָדָיו וַיִּלְכוּ וַיִּמָּצְאוּ אֶת־אַבְרָהָם שׁוֹכֵב מַת:
ה-ו וַיִּפֹּל יִצְחָק עַל־שָׁנָי אַבְרָהָם אָבִיו וַיִּבְרָךְ וַיִּשְׁקַל־לוֹ: וְהַקּוֹל נִשְׁמַע
בֵּית אַבְרָהָם וַיָּקָם וַיִּשְׁמַעֲאֵל בְּנֵי וַיִּלְךְ אֶל־אַבְרָהָם אָבִיו וַיִּבְרָךְ עַל־

כד-כו וב שג גנת. בכמה כ"י: בחטא-חם שחת. - ל ש כן. נ"א: לשים. - וד מיונו. כלומר: אשר דמה לו. - שבע פעמים. א: שבע נשיקות. -

כג פטירת אברהם וקבורתו (א-ח) - התמצות השנים והתרבות הקלוקל של בני האדם - חבלי משיח ומלחמת איש באחיו וחוטאי הגוים יבאו להלחם בישראל (טז-כ"ה) - על התחדשות לימוד התורה והתחדשות האדם - מלכות המשיח ושלוה הצדיקים (כ"ו-ל"א).

א וישלח רגליו. כך בכושי ובסורי. הוזה ברא' מיט ליג ויאסף רגליו. -
ג ויאסף אל אבותיו. שם כ"ה ח: אל-צמיו. - כ"ה-מ אברהם. בנוסח א אין
ה-ט אברהם. - ויבך. בקצת כ"י נוסף: ויברכהו. - ולהקטין מהיובלים. ברומי: ולהמעיט

ז אבְרָהָם אָבִיו הוּא וְכָל־בֵּית אַבְרָהָם וַיִּכְכּוּ כְּכִי רַב: וַיִּקְבְּרָהוּ
 יצחק וַיִּשְׁמַעְאֵל בְּנָיו בְּמַעֲרַת הַמְּכַפְלָה אֵצֶל שָׂרָה אִשְׁתּוֹ וַיִּקְבְּרוּ
 ח אַרְבָּעִים יוֹם כָּל־אֲנָשֵׁי בֵיתוֹ וַיִּצְחָק וַיִּשְׁמַעְאֵל וְכָל־בְּנֵיהֶם וּבְנֵי
 ט קַטּוּרָה בְּמִקּוֹמָם וַיִּכְלוּ יָמֵי אָבֶל אַבְרָהָם וּבְכֵיתוֹ: וַיְחִי שְׁלֹשָׁה
 יוֹבְלִים וְאַרְבָּעָה שָׁבוּעוֹת שָׁנִים מֵאָה וְשִׁבְעִים וְחֲמִשׁ שָׁנָה וַיִּכְלוּ
 יָמֵי חַיָּיו וַיְהִי זָקֵן וַיִּשְׁבַּע יָמִים: כִּי יָמֵי חַיָּי הִקְדַּמְנוּנִים הֵם תִּשְׁעָה
 י אֶשְׁרֵי יוֹבְלִים וְאַחֲרֵי הַמְּבֹוֹל הִסְלֹו לְהַמְעִיט מִתִּשְׁעָה אֶשְׁרֵי יוֹבְלִים
 י וַלְהַקְטִין מֵהַיּוֹבְלִים וְלְהַזְקִין מִהֵרָה וְלִשְׁבַּע יָמֵיהֶם מִשְׁנֵי הַעֲנִי הַגָּדוֹל
 יא עַד כִּי יִזְקֵן בְּשָׁנֵי הָרַעָה וַיִּשְׁבַּע יָמָיו: וְכָל־הַדְּרוֹת אֲשֶׁר יִקְוּמוּ מֵעַתָּה
 יב וְעַד־יוֹם הַדִּין הַגָּדוֹל יִזְקְנוּ מִהֵרָה שָׁרָם וְשְׁלִימוּ שְׁנֵי יוֹבְלִים וְתַעֲזֹבֶם
 יג דַּעֲתָם מִזְקוּנֵיהֶם וְאַבְרָהָה כָּל־דַּעֲתָם: וּבְיָמֵים הַהֵם אִם־יִחַנְהָ אָדָם
 יד יוֹבֵל וַחֲצֵי יוֹבֵל וְאָמְרוּ עָלָיו הָאֲרִיךְ יָמָים וְרַב יָמָיו עָמַל וְתִלְאָה
 טו וְעָצָב וְאִין שְׁלוֹם: כִּי מִכָּה עַל־מִכָּה וְסָצַע עַל־סָצַע וְעָצָב עַל־עָצָב
 טז וְרַעָה עַל־רַעָה וְחָלִי עַל־חָלִי וְכָל־מִשְׁפָּט־רַע כְּזֶה הוּא חָלִי וְאַבְרָהָן
 יז וְשִׁלְג וְכַפּוֹר וְקַרְחָה וְקַדְחָת וְקָר וְעֵנִי וְסִלְצוֹת וְרַעֲב וְקָנֹת וְחִרְב
 יח וְשָׁבִי וְכָל־מִכָּה וְעֵנִי: כָּל־אֵלֶּה יָבֹאוּ בַּדּוֹר הַרַע אֲשֶׁר יַחֲנִיף
 טט אֶת־הָאָרֶץ מִמֵּאָה זָנוֹת תִּבְּל וְתוֹעֵבָה מַעֲשֵׂיהֶם: אֲזַי יֹאמְרוּ יָמֵי
 כ הַקְּדָמוֹנִים רַבִּים עַד־אַלְף שָׁנָה וְטוֹבִים וְהֵנָּה יָמֵי חַיָּינו אִם־יִרְבֶּה
 כא אָדָם לַחַיּוֹת שָׁבָעִים שָׁנָה וְאִם בְּגִבּוֹרוֹת שְׁמוֹנִים שָׁנָה וְכֵלָם [רק] רַע
 כב וְאִין שְׁלוֹם בַּדּוֹר הַרַע הַזֶּה: וּבַדּוֹר הַהוּא יִגְעֲרוּ הַבָּנִים בְּאַבוֹתֵיהֶם
 כג וּבְזִקְנֵיהֶם בְּגִלְלַת הַחֲסָא וְהַחֲמָם וּבְגִלְלַת אִמְרֵי סִיָּה וּבְגִלְלַת הָרַעָה
 כד הַגָּדוֹלָה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ וְעַל־עֲזָבָם הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת יְיָ בְּיַדֵּיהֶם וּבִינוּ
 כה לְשִׁמּוֹר וְלַעֲשׂוֹת כָּל־מִצְוֹתָיו וְחֻקּוֹתָיו וְכָל־תּוֹרָתוֹ וְלֹא יִסּוּרוּ זָמִין
 כו וְשִׁמְאֵל: כִּי כֵלָם הִרְעוּ וְכָל־שָׂה יִדְבֹר רָשָׁע וְכָל מַעֲשֵׂיהֶם־מִמֵּאָה
 כז וְתוֹעֵבָה וְכָל־דְּרָכֵיהֶם תִּבְּל וְשִׁמְאֵל וְאַבְדוֹן: הֵנָּה תֵּאבֹד הָאָרֶץ
 כח כַּעֲבוּר כָּל־מַעֲשֵׂיהֶם וְאִין מִשְׁע־כָּרָם וְאִין־שָׁמֵן כִּי כָל־מַעֲשֵׂיהֶם כְּחֹשׁ
 כט וְאַבְדּוּ כֵלָם יַחַד הַחַיָּה וְהַבְּהֵמָה וְהַעוֹף וְכָל־דָּגֵי הַיָּם מִשְׁנֵי בְּנֵי־

יג ימי חייהם. - ורעה על-רעה. ג'א: ובשורה רעה על בשורה רעה. - וקדחת וקר.
 יד כך גראה פירוש המלים לפי הרומי, ובכושי קשה לפרשן כי אין להן אח. - טמאה.

יט האדם: ורבו אלה באלה הנערים בזקנים והזקנים בנערים העני
 בעשיר הנקלה בנכבד הרש בשר בגלל החק ובגלל הבקריה כי
 כ שקחו מצותיו ובריתו וחסג וחדש ושבת ויובל וכל-משפט: וקמו
 בחרבות ובמלקמה להשיבם הדרך ולא ישובו עד-אשר יפסד
 נא דם רב בארץ אלה באלה: והנצלים לדרך הצדק לא ישובו
 מרעתם כי קלם במרמה לעשר יקומו לקחת איש את אשר לרעהו
 ובשם הגדול יקראו ולא באמת ולא בצדק וטמאו את-קדש
 כג הקדשים בממאת הרם תועבתם: והנה מוסר גדול על-מעשי הדור
 כג שהוא מאת יי ונתנם לתרב ולמשפט ולשבי ולשלל לאכלה: והעיר
 עליהם את-חוקאי הגוים אשר אין בהם עליהם דמים וחסד ופני
 איש לא ישאו לזון ולנער ולאיש כי רעים וגבורים הנה להרע
 מקל-בני האדם ועשו בישראל חמס וחסא ביצלב ונשפד דם-רב
 כד בארץ ואין מאסח ואין קובר: בימים ההם יצקו ויקראו ויתפללו
 כה להצילם מיד הגוים החוקאים ואין מציל: והלבינו ראשי הבנים
 בשובה ונראה הילד בן-שלשת השבעות בזון בן-מאה שנה ואברה
 כו קומתם בצרה ובלחץ: ובמים ההם יחלו הבנים לדרש החקים
 כז ולדרש במצות ולשוב לדרך הצדק: והסלו הימים לגדל ולרבות
 ובני האדם דור מדור ויום מיום עד-יקרבו ימיהם לאלה שנה
 כח ולמספר שנים גדול ממספר הימים: ואין זון ואין שבע ימים כי
 כט כלם נערים ובנים יהיו: וכלו כל-ימיהם בשלום ובשמחה וחי
 ואין שטן ואין איש רע לאבד כי כל-ימיהם ימי שלום ומרפא
 ל ובקרה יהיו: קשת יהיא ירפא יי את-עבדיו וראו שלום רב ונרשו
 את-שונאיהם ויראו צדיקים ויודו וישמחו בשמחה לעולם ועד וראו
 לא בשנאיהם כל-משפטם וכל-מלקתם: וינוחו עצמותיהם בארץ ורוחם
 נרבה שמחה ורעו כי יי עושה משפט ועושה חסד למאות ולרבות
 לב ולכל אוהביו: ואתה משה כתב את-הדברים האלה בייכן הם
 כתובים והשלום על-לוחות השמים לדרות עולם:
 כד ויהי אחר מות אברהם ויקרף יי את-יצחק בנו ויקם וילך

כד-כו ברומי: בטומאה. - להצילם. ככושי: להנצל. - מציל. ככושי: נצל. - ובני האדם.
 לב A: בבני האדם. - על-לוחות השמים. Ch מוסיף: לעדות. -
 כד יצחק ישב על באר לחי ראי (א) - עשו מבר כבורתו (כ-ו) - יצחק בגרד וענינו עם אבימלך (ח-כז) -
 יצחק קלל את פלשתים (כ"ה-ל"ב).

מחברון וישב על-באר ראי בשנת אחת לשבוע השלישי ליוכל
ב הנה שבע שנים: ובשנת אחת בשבוע הרביעי החל רעב בארץ
ג מלבד הרעב הראשון אשר הנה בימי אברהם: ונוד יעקב נזיד
ערשים ויבא עשו מן-השדה רעב ויאמר אל-יעקב אחיו תן-לי
מזון-זיד-התבואה הנה ויאמר אליו יעקב מקרה לי בכרתה ראשית
ד הלדה ואתנה לך לחם ומזון-זיד התבואה: ויאמר עשו בלבד
היני הולך למות למה-זה לי בכורה ויאמר ליעקב הנה נתתי
ה-לך: ויאמר יעקב השקעה-לי כיום וישבע לו: וימן יעקב לאחיו
ו לעשו לחם ונזיד ויאכל לשבע ויכו עשו את-בכורתו: על-בן
קרא שם עשו אדום על-הנזיד האדם אשר נתן לו יעקב בכרתו:
ח ויהי רעב בארץ ויבא יצחק ונרד מצרימה בשנה השניה לשבוע
ט הנה וילך אל-מלך פלשתים גררה אל-אבימלך: ויבא אליו ו:
י ויאמר אליו אל-תרד מצרימה שב בארץ אשר אמר אליך גור
בארץ ההיא והייתי עמה וברכתיה: כי לך ולרעה אמן את-כל-
הארץ הזאת ודקימותי את-שבקתי אשר נשבעתי לאברהם אביך
והרביתי את-ורעה כבוכבי השמים ואמן לורעה את-כל-הארץ
יא הזאת: והתברכו בורעה כל גווי הארץ עקב אשר שמע אביך
בקולי וישמר את-דברי ומצותי וחקותי ובריתי ועתה שמע בקולי
יב-י ושב בארץ הזאת: וישב בגרר שלשה שבעות שנים: ויצו
אבימלך על-אדותיו ועל-אדות כל-אשר-לו לאמר כל-הנוגע בו
יד ובכל-אשר-לו מות ומות: ויגדל יצחק בארץ פלשתים ונהי-לו
טו מקנה-רב קר וצאן וקמלים ואתנות ומקנה-רב: ויזרע בארץ
פלשתים ויעל מאה שערים ויגדל יצחק מאד ויקנאו בו פלשתים:
טז וכל-הבארות אשר חפרו עבדי אברהם בחני אברהם סתמון
יז פלשתים אחרי מות אברהם וימלאון עפר: ויאמר אבימלך ליצחק
לך מאתנו כי עצמת מקנו מאד וילך יצחק בשנת אחת בשבוע
יח השביעי משם ויגר בנחל גרר: וישובו ויחפרו את-בארות המים
אשר חפרו עבדי אברהם אביו ויסקתמו פלשתים אחרי מות
אברהם אביו ויקרא להן שמות פשמות אשר-קרא להן אברהם

ג נזיד-התבואה. המתרגם קרא ביונית $\sigma\upsilon\rho\omicron\upsilon$ (=תבואה) במקום $\sigma\upsilon\rho\omicron\upsilon$ (=אדום).
ו יצא לו נזיד התבואה (במקום נזיד האדום). - ראשית הלדה. ביאור הוא לבכורתך
ו-ה-ו שלפניו. - בכורה. בכושי: ראשית הלדה. - לעשו. אין בנוסח A. - הנזיד האדם.

יט אָביו: וַיַּחֲסְרוּ עַבְדֵי-יִצְחָק בָּאָר בְּנַחַל וַיִּמְצְאוּ מַיִם חַיִּים וַיְרִיבוּ
 חוֹצֵי גֵרָר עִמְרוּצֵי יִצְחָק לֵאמֹר לָנוּ הַמַּיִם הָאֵלֶּה וַיִּקְרָא יִצְחָק
 כ אֶת-שֵׁם הַבְּאֵר הַהוּא קָשִׁי כִּי הִקְשׁוּ עִמָּנוּ: וַיַּחֲסְרוּ בָּאָר אֶת־הַתְּרַת
 וַיְרִיבוּ עָלֶיהָ וַיִּקְרָא יִצְחָק שְׁמָהּ שְׁמֹנֶה וַעֲמַק מִשָּׁם וַיַּחֲסְרוּ בָּאָר אֶת־הַתְּרַת
 וְלֹא רָבוּ עָלֶיהָ וַיִּקְרָא שְׁמָהּ רְחֹבוֹת וַיֹּאמֶר יִצְחָק עֲתָה הִרְחִיב
 כא לָנוּ יי וַעֲדָל בְּאֶרֶץ: וַיַּעַל מִשָּׁם בָּאָר שִׁבְעַת בְּשַׁנַּת אַחַת לְשִׁבְעַת
 כב הָרְאשׁוֹן בְּיוֹבֵל הָאֲרֻבָּעִים וְאֲרֻבָּעָה: וַיֵּרָא אֵלָיו יי בְּלִילָה הַהוּא
 בְּרֹאשׁ הַחֹדֶשׁ הָרְאשׁוֹן וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ אָבִיךָ אֵל-
 תֵּיבָא כִּי אֲתָה אֲנֹכִי וּבְרַכְתִּיךָ וְהִרְבֵּה אֲרֻבָּה אֶת-וַרְשֵׁךָ כְּחוֹל הַיָּם
 כג בַּעֲבוּר אֲבֹתֶיךָ עַבְדֵי: וַיְבֹן מִנְבֶּחַ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר בָּנָה אֲבֹתֶיךָ אָבִיו
 רֵאשׁוֹנָה וַיִּקְרָא בְּשֵׁם יי וַיִּקְרַב קִרְבֵּן לֵאלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ אָבִיו:
 כד-כה וַיַּחֲסְרוּ בָּאָר וַיִּמְצְאוּ מַיִם חַיִּים: וַיִּקְרוּ עַבְדֵי יִצְחָק בָּאָר שְׁנֵית
 וְלֹא מִצְאוּ מַיִם וַיִּלְכוּ וַיִּגְדּוּ לְיִצְחָק בִּרְלֹא מִצְאוּ מַיִם וַיֹּאמֶר
 כו יִצְחָק נִשְׁבַּעְתִּי כַּיּוֹם הַזֶּה לְפָלְשֵׁתִים וַיְהִי לָנוּ הַדְּבָר הַזֶּה: וַיִּקְרָא
 יִצְחָק שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא בָּאָר שִׁבְעַת כִּי שֵׁם נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם
 כז וְלֵאחֲזָת מְרַעְוָה וּלְפִיבֵל שׁוֹמְרוֹ: וַיַּדַּע יִצְחָק כַּיּוֹם הַהוּא כִּי בְלַחֵץ
 כח נִשְׁבַּע לָהֶם לַעֲשׂוֹת עִמָּהֶם שְׁלוֹם: וַיִּקְלַל יִצְחָק בַּיּוֹם הַהוּא אֶת-
 פְּלִשְׁתִּים לֵאמֹר אֲרוּרִים פְּלִשְׁתִּים לְיוֹם-הָאֵף וְהַתְרוֹן מִכָּל-הַגּוֹיִם
 וַתִּגַּם אֱלֹהִים לְלַעֵג וּלְקַלְלָהּ וּלְאַף וְהַתְרוֹן בְּיַד הַגּוֹיִם הַחֲסֵאִים וּבְיַד
 כט הַתְּתִים וְהַקְּרִיתוֹם: וְהַנְּצֹל מִתְּרַב הָאוֹיֵב וּמִהַחֲתִים יִקְרִיתוֹם עִם-
 צַדִּיקִים כַּמִּשְׁפָּט מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם כִּי צָרִים וְשׁוֹנְאִים יִהְיוּ לְפָנַי
 ל בימיהם עַל-הָאֲדָמָה: וְלֹא יִשְׁאָר לָהֶם שְׂרִיד וְסָלִיט מַיּוֹם דַּיִן
 הַקָּצֵף כִּי לְאֵבֶד וּלְהַקְרִית וּלְגֹרֶשׁ מִהָאֶרֶץ כָּל-וַרְעַת פְּלִשְׁתִּים וְאִין
 לא לְכָל-בְּפִתוֹר שֵׁם וְשִׁאֲרִית וַרְעַת עַל-הָאֲדָמָה: כִּי אִם-נָסִיֶּסֶק שְׁמֹנֶה
 מִשָּׁם יוֹרִידָהוּ וְאִם יִתְבַּצֵּר בְּאֶרֶץ מִשָּׁם וַיִּמַּק וְאִם-בְּגוֹיִם יִסְתַּמֵּר
 מִשָּׁם יִקְרַת וְאִם-שְׂאוֹל יִרַד שֵׁם יִרְבֶּה מִשְׁפָּטוֹ וְנִסְסֵם אִין שְׁלוֹם
 לב לוֹ: אִם-בְּשָׂבִי יִלְךָ בְּיַד מִבְּקָשִׁי נִשְׁשׂוּ בְּדַרְךָ יִתְרַגְּהוּ וְלֹא יִשְׁאָר-

יט בכּוּשִׁי: נזִיד הַתְּבוּאָה (ע' בַּסִּיג). - הִקְשׁוּ עִמָּנוּ. הַשׁוּה בְּרֹא' כִּי כ' עֶשֶׂק כִּי הַתְּעַשְׂקוּ
 כ-כב עֲמוּ. - וַנְּגַדְל. כַּךְ בְּנוֹסַח A. בְּשֵׁאֵר כִּי: וַיִּגְדַּל. - כְּחוֹל הַיָּם. Ch: כַּעֲמַר הָאֶרֶץ. -
 כו וְלֵאחֲזָת מְרַעְוָה. - תַּפְס אַחֲזַת כַּשֵּׁם פְּרִסִי. - שׁוֹמְרוֹ. בְּרוּמִי: שֵׁר צְבָאוּ (וע' בְּרֹא'
 כַּדְּסִיד כִּי כִי). - נִשְׁבַּע לָהֶם. נִיֵּא: נִשְׁבַּעוּ לוֹ. - הַחֲתִים. אִין בְּרוּב הַכִּי. - כִּימִיָּהֶם.
 בְּרוּמִי: בְּדוּרוֹתָם. -

לג לו שם ונרע בקל-הארץ כי בקללת עולם ילך: וכן נקמב ונחרת
 עליו בלחות השמים לעשות-לו ביום הדין ולהקריתו מן-הארץ:
 כה ובשנת שנים לשבוע הזה ביוכל הזה קראה רבקה את-יעקב
 בנה ותדבר אליו לאמר בני אל-תקח לה אשה מבנות כנען כי
 עשו אחיה אשר לקח-לו שתי נשים מזרע כנען ותמרנה את-
 רוחי בקל-מעשה שמאנתן כי כל-מעשיהן ונות והוללות ואין-צדק
 ביהן כי אס-רע: ואנכי בני אהבתיך מאד מאד ולבי ורחמי יקרבוך
 ג בקל-עת ואשמרת הלידה: ועתה בני שמע בקולי ועשה רצון אמך
 ואל-תקח-לה אשה מבנות הארץ הזאת כי אס-מבית אביך וממשפחת
 אביך ולקחתך לה אשה מבית אבי וברכה אל עליון והיו בניה
 ד דור-צדק ונרעה קדוש: ונדבר יעקב אל-רבקה אמו ויאמר אליה
 הנני אמי בנות-שעה שבעות שנים ואשה לא ירעתי ולא ננעתי
 ולא ארשתי ולא חשבתני לקחת לי אשה מקל-נרע בנות כנען:
 ה כי זכרתי אמי את-דברי אברהם אבינו אשר צוני לבל-אקח אשה
 מקל-נרע בית כנען כי אס-מזרע בית אבי אקח-לי אשה וממשפחתי:
 ו שמעתי לסגור-כן כי נולדו בנות ללבן אחיה ואליהן שמתי לבי
 ז לקחת מהן אשה: על-כן נשמרתי לנקשי כי לא-אחטא ולא-אשחית
 ח בקל-דרכי כל-ימי מני כי על-ההוללות והנות הרבה אברהם אבי
 לצות אותי: ועם-כל-אשר צוני עשרים ושנים אלה וריבני
 ט אחי ונרבה דבריו אלי ויאמר אחי קח אשה אחת מאחיות שתי
 נשי ואני לא אחפץ לעשות כמעשי אחי: נשבעתי אמי לסגור
 י כל-ימי מני אס-אקח-לי אשה מזרע כל-בנות כנען ואם ארע לעשות
 יא כאשר עשה אחי: אל-תיראי אמי בטחי כי אעשה רצונך ובישר
 אהלך ולא אשחית דרכי לעולם: ותשא סגיה השמימה ותפרש
 אצבעות ידיה השמימה ותסתח את-ספיה ותברך את-האל העליון
 יב אשר ברא את-השמים והארץ ותתן-לו תודה ושבח: ותאמר ברוך
 יי אלהים וברוך שמו לעולם ועד אשר נתן לי את-יעקב בן מהור
 ונרע קדוש כי לה הוא ולה יהי ורעו לכל-הימים בקל-דרות

כה רבקה צוה על יעקב שלא ישא אשה מבנות כנען (א-ג) - יעקב הבטיח לישא אשה מבנות לבן, אע"פ שעשו דבר על לבו לישא מבנות כנען (ד-י) - רבקה ברכה את יעקב (יא-כ"ג).

ג-ט ורעך. ג"א: ורע. - מזרע כל-בנות כנען. ג"א: מבנות זרע כנען. - וברוך שמו. ג"א: וברוך שם קדשו. - בכל דרות העולם. ג"א: ער-עולם. -

יג- יד העולם: ברכו יי וישים בסי ברכת-צדק למען אברכהו: ובעת
 שהיא גרד רוח-הקדש בסייה ותסמך את-שתי גדיה על-ראש יעקב
 ותאמר: ברוך אתה אלהי ארצי צדק ואלהי העולמים וברך אותה מקל-
 טו דרות האדם ונתן-לה בני דרך צדק ולוֹרעה ופתח-צדק: והרבה
 טז בנייה בתייה והיו למספר גרמי השנה ובניהם ירבו ויגדלו מבוכבי
 יז השמים ומחול הנם ירב מספרם: ויתן להם את-הארץ השוקה
 הזאת כאשר אמר לתת לאברהם ולוֹרעו אחריו כל-הנמים ולקחונה
 יח לאחוזת עולם: ואראה לה בני בני-ברכה בחני אלה ונרע קדש
 יט יהי כל-וֹרעה: וכאשר השיבות נפש אמה בתייה מרחמה אשר
 יגדיתה בן וברכוה רחמי ושדי וברכוה ופי ולשוני והללוה מאד:
 כ ופריה ופרצתה בארץ ונרעה יהי תמים בכל-העולם בשמחת השמים
 כא והארץ ושמח ורעה וביום השלום הגדול יהי לו שלום: שמחה
 ונרעה וקומו לכל-העולמים והנה האל העליון להם לאלהים ואל
 כב עליון עמקם ושב ובהם ובה מקדשו לכל-העולמות: מברכה ברוך
 כג וכל-בשר אשר יקללה בכחש ארוך יהנה: ותשקלו ותאמר אליו
 באהבה אלהי העולמים בשמח בך לב אמה ורחמייה ויברכה ותכל
 לברך:

כו ובשנה השביעית בשבוע הנה קרא יצחק את-עשו בנו הגדול
 ויאמר אליו בני אני וקנתי והנה עיני כהו מראות ולא ידעתי יום
 ב מותי: ועתה שא-נא כלי צידה וקשתה ותלנה וצא השדה וצודה-
 ג לי וקח-לי בני ועשה-לי מטעמים כאשר אהבה נפשי והביאה-לי
 ד ואכלה ותברכה נפשי בטרים אמות: ורבקה שומעת ברבר יצחק
 ד אל-עשו: וישבם עשו ויצא השדה לצוד ולקחת וילהביא לאביו:
 ה ותקרא רבקה את-יעקב בנה ותאמר לו הנה שמעתי את-יצחק
 אביו מדבר עם-עשו אחיה לאמר צודה-לי ועשה-לי מטעמים
 ו והביאה-לי וברכה לני יי בטרים אמות: ועתה שמע בני בקולי
 לאשר אצוה לך-נא אל-מרתה וקח-לי שני גרני עזים טובים

יג-יט רוח-הקדש. נ"א: רוח-הצדק. - השיבות נפש. נ"א: הנחת נפש. -

כו יצחק שלח את עשו לצוד ציד (א-ד') - רבקה למדה את יעקב לקבל ברכת יצחק (ה-ט') - יעקב התחנש לעשו וקבל הברכה (י-כ"ד) - עשו הביא ציד וקבל אף הוא ברכה (כ"ה-ל"ד) - עשו שם את יעקב (ל"ה).

וְאֶעֱשֶׂה אוֹתָם מִטַּעֲמִים כַּאֲשֶׁר אָהֵב וְהִבֵּאתָ לְאָבִיךָ וְאָכַל בְּעִבּוֹר
 ז וְדָרְבָּךְ לִפְנֵי יְיָ בְּטָרִם וְהָיִיתָ דָּרוּךְ: וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל-רַבְקָה
 אִמּוֹ אֲמִי לֹא אֶחְשָׁךְ מֵאוֹמָה מִכָּל אֲשֶׁר יֹאכַל אָבִי וְאֲשֶׁר יִשְׁטַב
 ח בְּעֵינָיו וְאוֹלָם יִרְאֵתִי אֲמִי שֶׁן-יִבִּיר אֶת-קוֹלִי וַיִּבְקֹשׁ לְהַמְיִשְׁנִי: וְאֵת
 הֵלֵא יְדַעְתָּ כִּי חָלַק אֲנִי וַעֲשׂוֹ אֶחָי שָׁעִיר וְהָיִיתִי בְּעֵינָיו כַּמִּתְעַמֵּעַ
 וְעוֹשֶׂה מַעֲשֵׂה אֲשֶׁר לֹא אֲנִי וְקִצַּף עָלַי וְהִבֵּאתִי עָלַי קִלְלָה וְלֹא
 ט בְּרַכָּה: וְתֹאמַר אֵלָיו רַבְקָה אִמּוֹ עָלַי קִלְלָתְךָ בְּנִי אֵךְ שָׁמַע בְּקוֹלִי:
 י וַיִּשְׁמַע יַעֲקֹב בְּקוֹל רַבְקָה אִמּוֹ וַיִּלָּךְ וַיִּקַּח שְׁנֵי גִדְיֵי עֵזִים טוֹבִים
 יא וַשְּׂמָנִים וַיְבִיאֵם לְאִמּוֹ וַתַּעַשׂ אוֹתָם אִמּוֹ כַּאֲשֶׁר יָצִיב: וַתִּקַּח רַבְקָה
 אֶת-בְּגָדֵי עֲשׂוֹ בְּנֵה הַגְּדוֹל הַמְקֻדּוֹת אֲשֶׁר אִתָּהּ בְּבֵית וַתִּלְבַּשׂ אֶת-
 יב יַעֲקֹב אֶצְלָהּ וְאֶת-עֲרוֹת גִּדְיֵי הָעֵזִים שָׂמָה עַל-גִּדְיוֹ וְעַל-מַעְרָמֵי
 יג בָּשָׂרוֹ: וַתִּמַּן אֶת-הַמִּטַּעֲמִים וְהִלְחֵם אֲשֶׁר עָשָׂתָה בְּנֵד יַעֲקֹב בְּנֵה:
 יד וַיָּבֵא אֶל-אָבִיו וַיֹּאמֶר הִנֵּה אֲנִי בָגָה עֲשִׂיתִי כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֵלָי קוֹם-
 יו גָּא שָׂבָה וְאֶכְלָה אָבִי מִצִּידֵי לִבְעִבּוֹר תִּבְרַכְנִי נַפְשֶׁךָ: וַיֹּאמֶר יִצְחָק
 טו אֶל-בְּנוֹ מַה-זֶּה רַבָּה מְהֵרָתָ לְמַצֵּא בְּנִי: וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב כִּי הִקְרָה
 טז אֵלַי הָיָה לִפְנֵי: וַיֹּאמֶר יִצְחָק קָרַב אֵלַי וְאֶמְשָׁךְ בְּנִי הֲאֵתָהּ הוּא עֲשׂוֹ
 יז-יח בְּנִי אִם-לֹא: וַיַּגֵּשׁ יַעֲקֹב אֶל-יִצְחָק אָבִיו וַיִּמְשָׁהוּ וַיֹּאמֶר: הַקּוֹל קוֹל
 יַעֲקֹב וְהַגִּידִים יָדֵי עֲשׂוֹ וְלֹא הִבִּירוּ כִּי מִדֵּי-שָׁמַיִם הָיְתָה שׂוֹמָה
 לְהַעֲבִיר רוּחוֹ וְלֹא יָדַע יִצְחָק כִּי (הָיָו) יָדָיו כְּגִדְיוֹ (וְכִידָיו) עֲשׂוֹ
 יט הַשָּׁעִיר לִבְעִבּוֹר וְדָרְכּוֹ: וַיֹּאמֶר אֶתְהַזֶּה בְּנִי עֲשׂוֹ וַיֹּאמֶר אֲנִי בָגָה
 כ וַיֹּאמֶר הַגִּישָׁה לִי וְאֶכְלָה מִצִּידֶךָ בְּנִי כַּעֲבֹר תִּבְרַכְךָ נַפְשִׁי: וַיַּגֵּשׁ-
 כא לוֹ מִטַּעֲמִים וַיֹּאכַל וַיָּבֵא לוֹ זֵינ וַיִּשְׁתָּ: וַיֹּאמֶר אֵלָיו יִצְחָק אָבִיו
 כב גִּשָׁה וַשְּׂקָה-לִי בְנִי וַיַּגֵּשׁ וַיִּשְׁקֵל-לוֹ: וַיִּרַח אֶת-רִיחַ בְּגִדְיוֹ וַיִּבְרַכְהוּ
 כג וַיֹּאמֶר הִנֵּה רִיחַ בְּנֵי בָרִים הַשְּׂדֵה אֲשֶׁר בְּרַכּוֹ יְיָ: וַיִּתְּן-לָהּ אֱלֹהִים
 [וַיִּוֹסֶף לָהּ] מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִטַּל הַאָרֶץ וְרַב דָּגָן וַיִּאָדָר וַיִּבְרַךְ-לָהּ
 כד וַעֲבָדוּךָ עַמִּים וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לָךְ לְאֲמִים: הִנֵּה גִבִיר לְאַחֶיךָ וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לָךְ
 כה בְּנִי אֲמָה וְכִלְ-הַבְּרָכּוֹת אֲשֶׁר בְּרַכְנִי יְיָ וְאֲשֶׁר בָּרַךְ אֶת-אֲבֹתֶיךָ אָבִי
 כו יְהִיוּ לָךְ וְלִזְרַעֲךָ עַד-עוֹלָם אוֹבְרֵיךָ אֲרוּר וּמְבָרְכֵיךָ דָּרוּךְ: וַיְהִי
 כַּאֲשֶׁר בָּלָה יִצְחָק לְבָרַךְ אֶת-יַעֲקֹב בְּנוֹ וַיְהִי אַחֲרָי אֲצֵאת יַעֲקֹב מֵאֵת
 כז יִצְחָק אָבִיו וַיִּסְתַּחֲר וַעֲשׂוֹ אֶחָיו בָּא מִצִּידוֹ: וַיַּעַשׂ גַּם הוּא מִטַּעֲמִים

וַיָּבֹא לְאָבִיו וַיֹּאמֶר לְאָבִיו קוּם אָבִי וְאָכַל מִצִּידִי לְכַעֲבוֹר תִּבְרַכְנִי
 נַפְשָׁהּ: וַיֹּאמֶר יִצְחָק אָבִיו מִי־אַתָּה וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי בְנֶךָ בְּכוֹרְךָ
 עָשׂוּ עֲשִׂיתִי כַּאֲשֶׁר צִוִּיתֵנִי: וַיִּחַרְדּוּ יִצְחָק סָרְדָה גְדוֹלָה מֵאֵד וַיֹּאמֶר
 מִי־הוּא אֲשֶׁר יֵצֵא לְצִוּוֹר וַיֵּצֵד לִי וַיָּבֹא וְאָכַל מִכָּל בְּטָרָם תְּבוֹא
 וְאַבְרָכָהּ בְּרוּךְ יְהִי הוּא וְכָל־רְעֵוֵי עַד־עוֹלָם: וַיְהִי כִשְׁמַע עָשׂוּ אֶת־
 דְּבָרַי יִצְחָק אָבִיו וַיֵּצֵק אֶעֱקֶה גְדוֹלָה וּמְרָה עַד־מֵאֵד וַיֹּאמֶר לְאָבִיו
 בְּרַכְנִי גַם־אֲנִי אָבִי: וַיֹּאמֶר אֵלָיו בָּא אֲחִיךָ בְּמַרְמָה וַיִּקַּח אֶת־
 בְּרִכּוֹתַיךָ וַיֹּאמֶר עִתָּה יְדַעְתִּי לָמָּה קָרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב הֲנֵה עֲקַבְנִי
 זֶה פַעַמִּים רַאשִׁית אֶת־בְּכוֹרָתִי לְקַח וְעִתָּה לְקַח גַּם־אֶת־בְּרַכְוֹתַי:
 וַיֹּאמֶר הֲלֹא־אַצְלַתְּ לִי בְרַכָּה אָבִי וַיֵּצֵן יִצְחָק וַיֹּאמֶר לַעֲשׂוֹ הֵן גְּבוּר
 שְׁמָתִיו לָךְ וְכָל־אַחִיו גָּתִמִּי לוֹ לִהְיוֹת לוֹ לַעֲבָדִים וְרַב דָּגָן וְתִירֹשׁ
 וַיֵּצֵר סַמְכָתוֹ וְלָךְ מִהֲזֵה אֶעֱשֶׂה עִתָּה בְּנִי: וַיֹּאמֶר עָשׂוּ לִי־יִצְחָק
 אָבִיו הַבְּרַכָּה אַחַת הִיא לָךְ אָבִי בְּרַכְנִי גַם־אֲנִי אָבִי וַיִּשָּׂא עָשׂוּ
 אֶת־קוֹלוֹ וַיִּבְרַךְ: וַיֵּצֵן יִצְחָק וַיֹּאמֶר אֵלָיו הֲנֵה מִטָּל הַאָרֶץ יִהְיֶה
 מוֹשְׁבָךָ וּמִטָּל הַשָּׁמַיִם מֵעַל: וְעַל־סָרְבָּךָ תַּחֲנוּה וְאֶת־אֲחִיךָ תַּעֲבֹד
 וְהֵיהּ כַּאֲשֶׁר לֹא תֵאבֶה וּסְרַקְתָּ עָלָיו מֵעַל צִוְאַרְךָ וְתִשָּׂאתָ סָמָא
 מִנּוֹת וְנִגְרַת כָּל־יִרְעָךָ מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם: וַיִּשְׁטַם עָשׂוּ אֶת־יַעֲקֹב עַל־
 הַבְּרַכָּה אֲשֶׁר בְּרַכּוֹ אָבִיו וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ עִתָּה יִקְרְבוּ יָמֵי אַבְל אָבִי
 וְאַתְּרֶנָּה אֶת־יַעֲקֹב אָחִי:

כו וַיֵּצֵד לְרִבְקָה בְּחִלּוֹם אֶת־דְּבָרַי עָשׂוּ בְּנֵה הַגְּדוֹל וְתִשְׁלַח רִבְקָה
 ב וְתִקְרָא לַיַּעֲקֹב בְּנֵה הַקָּטָן וְתֹאמֶר אֵלָיו: הֲנֵה עָשׂוּ אֲחִיךָ מִתְנַחֵם
 ג לָךְ לְהַרְגֶנָּה: וְעִתָּה שְׁמַע בְּקוֹלִי קוּם וּבְרַח אֶל־לְבָן אָחִי וַיִּשְׁבֹּתָ
 עִמּוֹ יָמִים אַחְדִּים עַד־שׁוּב סָמַת אֲחִיךָ וְעִבְרָה מִמֶּנּוּ מִמָּה וְשָׁכַח
 ד אֶת אֲשֶׁר־עֲשִׂיתָ לוֹ וְשָׁלַחְתִּי וְלִקְחָתִיךָ מִשָּׁם: וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לֹא אֵירָא
 ה אִם־יִבְקֹשׁ לְהַרְגֵנִי אֶהְרַג אֹתוֹ: וְתֹאמֶר לוֹ לֹא אֶשְׁכַּל אֶת־שְׁנֵי בְּנֵי
 ו יוֹם אֶחָד: וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְרִבְקָה אִמּוֹ הֲנֵה יְדַעְתָּ כִּי זָקֵן אָבִי וְלֹא־

מ-ל כ"ז - קום אבי ואכל. נ"א: יקום אבי ואכל. - ויאמר עתה. ויאמר אין בכושי. -
 לר-לה ראשית. נ"א: ראשית הלדה. - לא תאבה. נ"א: תגדל. - וישטם עשו את. נ"א:
 ויאיים עשו על יעקב. -

כו רבקה חרדה לגורלו של יעקב ועוררה את יצחק לשלחו לארם (א-י"ב) - יצחק נחם את רבקה לרגל
 הליכתו של יעקב (י"ג-י"ח) - חלומו של יעקב ונדרו בבית אל (י"ט-כ"ז).

אל-לבן אחי. א תוספת: חרנה. - ולא-יראה. בכושי: נארא. - ואל שדי.

יראה כי קברו עיניו ואם-שנבתינו רע והנה בעיניו כי אשכנו ואלך
 מקם וקצת אבי וקללני לא אלך ואם-ישלחני רק-אז אלך: ותאמר
 רבקה ליעקב אני אבא ואדבר עמו ושלחה: ותבא רבקה ותדבר
 אל-יחזק קצתי בחני משמי בנות חת אשר לקח לו עשו לגשים
 ואם יקח-לו יעקב אשה מבנות כנען למה-לי חיים כי רעות הן
 בנות ארץ כנען: ויקרא יחזק את-יעקב בנו ויברך אותו ויצוהו
 ויאמר לו: לא תקח-לה אשה מקל-בנות כנען קום לה סדנה
 ארם אל-בית אבי אמר בית בתואל וקח-לה משם אשה מבנות
 לבן אחי אמר: ואל שדי וברך אותה ויברך וברכה והיית לקהל
 עמים ויתן-לה את-ברכות אברהם אבי לה ולזרעה אחריה לרשתה
 את-ארץ מגוריך וכל-הארץ אשר נתן :: לאברהם לה בני בשלום:
 וישלח יחזק את-יעקב וילך סדנה ארם אל-לבן בן-בתואל הארמי
 אחי רבקה אם יעקב: והי אסרי אשר קם יעקב ללכת סדנה
 ארם ויתעצב רוח רבקה אסרי לכת בנה וסבה: ויאמר יחזק
 אל-רבקה אחותי אל-תבכי על-אדות יעקב בני כי בשלום ילך
 ובשלום ישוב: אל עליון ישמרו מקל-דע והנה עמו כי לא
 יענהו כל-ימי חיו: כי ראיתי כי יצליח :: את-דרךיו בקל-אשר
 ילך עד-שובו אלינו בשלום וראינהו בשלום: אל-תיראי בעבורו
 אחותי כי ישרה דרכו ואיש תמים ונאמן הוא ולא יאבד אל-
 תבכי: וינחם יחזק את-רבקה על-אדות יעקב בנה ויברכהו:
 ויצא יעקב מבאר שבע ללכת חרנה בשנת אחת בשביע השני
 ביובל הארבעים וארבעה ונבא אל-לוז אשר בקרום אשר היא
 בית-אל בראש החדש הראשון בשביע הנה ונבא אל-המקום
 בערב ויסר מזוהדרך מערבה לדרך בלילה ההוא וישן שם כ-
 בא השמש: ויקח מאבני המקום ההוא וישקימה תחת העץ ההוא
 והוא הולך לבדו וישן: ויחלם בלילה ההוא חלום והנה סלם
 מצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי :: עולים ויורדים
 בו והנה :: נצב עליו: ויאמר :: אל-יעקב אני :: אלהי אברהם
 אביך ואלהי יחזק הארץ אשר אסיה שוכב עליה לה אתנה

יב-יג כך א. בשאר כ"י: ואלהי השמים. - הארמי. בכושי כתוב: הסורי. - בנה. נ"א:
 כב-כג לבנה. - נצב עליו. לפי הכושי פירושו: נצב על הסלם. - אתה שוכב. בכושי: אתה

כג וּלְרַעַף אַחֲרַיָּהּ: וְהָיָה וְרַעַף בְּחוּל הַיָּם וּסְרַצְתָּ יָמָה וְקָרְמָה אַמּוֹנָה
 כד וְנִגְבָּה וַיִּתְקַרְכוּ בָּהּ כָּל-אֲרָצוֹת הַגּוֹיִם וּבְזוֹרְעָהּ: וְהָיָה אֲנֹכִי עִמָּךְ
 כה וְשָׁמַרְתִּיךָ בְּכָל אֲשֶׁר-תַּלְךָ וּבְשִׁיבוֹתֶיךָ אֶל-הָאָרֶץ הַזֹּאת בְּשָׁלוֹם כִּי
 לא אֶעֱזָבְךָ עַד-אֲשֶׁר אִם-עָשִׂיתִי אֶת-כָּל-אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לָךְ: וַיִּישַׁן
 יַעֲקֹב אֶת-שָׁנָתוֹ וַיֹּאמֶר אֶבֶן בֵּית יְיָ הַמָּקוֹם הַזֶּה וְאֲנֹכִי לא יִדְעָתִי
 כו וַיִּירָא וַיֹּאמֶר נוֹרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה אֵין זֹאת כִּי בֵּית אֱלֹהִים הוּא וְנָה
 שְׁעַר הַשָּׁמַיִם: וַיִּשְׁכֵּם יַעֲקֹב בַּבֶּקֶר וַיִּקַּח אֶבֶן מִרְאשׁוֹתָיו וַיְקַיְמָנָה
 כז מִצְבֵּה לְאוֹת בַּמָּקוֹם הַהוּא וַיִּצַק שָׁמֶן עַל-רֵאשֵׁיהָ וַיִּקְרָא אֶת-שֵׁם
 הַמָּקוֹם הַהוּא בֵּית-אֵל וְלְרֵאשׁוֹנָה שָׁמָה לְזוֹ כָּשֵׁם הָאָרֶץ: וַיִּדַּר יַעֲקֹב
 נָדַר לֵאמֹר אִם-יִהְיֶה יְיָ עִמָּדִי וְשָׁמְרֵנִי בַדֶּרֶךְ הַזֶּה אֲשֶׁר אֲנֹכִי
 הוֹלֵךְ בּוֹ וְנִתְּנָלִי יְיָ לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבְגָד לִלְבָּשׁ וְשָׁבַתִּי בֵּית אָבִי
 בְּשָׁלוֹם וְהָיָה יְיָ לִי לֵאלֹהִים וְהָאֶבֶן הַזֹּאת אֲשֶׁר-שָׁמַתִּי מִצְבֵּה בַּמָּקוֹם
 הַזֶּה לְאוֹת תִּהְיֶה בֵּית אֱלֹהִים וְכָל אֲשֶׁר תִּתְּנָלִי אֶעֱשֶׂרנִי לָךְ אֱלֹהִי:
 כח וַיִּשָּׂא רִגְלָיו וַיִּלְךָ אֶרֶץ הַקְּדָם אֶל-לָבָן אַחִי רִבְקָה אִמּוֹ וַיְהִי
 כ אתו וַיַּעֲבֹד אֹתוֹ בְּרַחֵל בְּתוֹ שְׁבוּעַ אֶחָד: וּבִשְׁנָה הָרֵאשׁוֹנָה בְּשָׁבוּעַ
 הַשְּׁלִישִׁי אָמַר אֵלָיו הֲבָה אֶת-אִשְׁתִּי אֲשֶׁר בָּהּ עֲבַדְתִּיךָ שְׁבַע שָׁנִים
 ג וַיֹּאמֶר לָבָן לַיַּעֲקֹב אֲנִי אֶתְּנֶלְךָ אֶת-אִשְׁתֶּךָ: וַיַּעַשׂ לָבָן מִשְׁתָּה
 ד וַיִּקַּח אֶת-לֵאלֹהִים בְּתוֹ הַגְּדוּלָּה וַיִּתְּנָה לַיַּעֲקֹב לְאִשָּׁה וַיִּתְּנָלָהּ אֶת-
 זֶלְפָּה שִׁפְחָתוֹ לְשִׁפְחָה וַיַּעֲקֹב לא יָדַע כִּי חָשַׁב כִּי רַחֵל-הִיא: וַיָּבֵא
 אֵלָיָה וְהָיָה לָאָה וַיַּחַר אֶת יַעֲקֹב בְּלָבָן וַיֹּאמֶר אֵלָיו לָמָּה
 עָשִׂיתָ כֹּזֵאת הֲלֹא בְרַחֵל עֲבַדְתִּיךָ וְלֹא בְּלָאָה לָמָּה רָמִיתֵנִי קַח
 ה אֶת-בֵּיתְךָ וְאֶלְךָ כִּי הִרְעוֹתָ אֲשֶׁר עָשִׂיתָ-לִּי: כִּי אָהַב יַעֲקֹב אֶת-
 ו רַחֵל מִלֵּאלָה כִּי עֵינֵי לָאָה רַבּוֹת וְרַק מִרְאָה נָאָה מְאֹד וְעֵינֵי רַחֵל
 ז יְסוֹת וְתִהְיֶי יִסַּת מִרְאָה וְתֹאֵר מְאֹד: וַיֹּאמֶר לָבָן אֶל-יַעֲקֹב לֹא-יַעֲשֶׂה
 כֵּן בְּאָרְצָנוּ לְמַת הַצְּעִירָה לִפְנֵי הַבְּכִירָה: וְלֹא יִשָּׂר לְעִשׂוֹת-כֵּן כִּי
 כֵּן הוֹקֵם וְכַתּוּב בְּלַחֹת הַשָּׁמַיִם כִּי לֹא-יִתֵּן אִישׁ אֶת-בְּתוֹ הַצְּעִירָה
 לִפְנֵי הַבְּכִירָה כִּי אִם אֶת-הַבְּכִירָה יִקְדִּים לְמַת וְאַחֲרֶיהָ אֶת-הַצְּעִירָה

כג-כח ישן. - כחול הים. ניא: כעפר הארץ. - ויישן יעקב את שנתו. Ch. מרגם:
 וייקץ יעקב משנתו ואין לתיקון זה שום יסוד. כי יעקב מדבר כל דבריו בחלום, כנראה
 כו מן הפסוק הבא. - מראשותיו. ניא: אשר שם מראשותיו. -
 כח יעקב נשא את לאה ואת רחל (א-י) בניו שנולדו לו מלאה ורחל ושפוחתיהן (יא-כיד) - יעקב
 רצה לעזוב את לבן והסכים להשאיר בתנאים שהתנה (כז-כח) - יעקב העשיר (כח-ל).

וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה וְאֵתָּהּ [וְאֵתָּהּ] יַעֲלוּ עָלָיו בְּעִבְרוֹ הַשְּׁמִימָה וְאִין אִישׁ
 אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה וְיִצְדֵּק כִּי רַע הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה לִפְנֵי יְיָ: וְאֵתָּה צוֹ אֵת-
 בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיַעֲשׂוּ אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה וְאֶל-יִשְׂאֹו וְאֶל-יִתְנֹו אֶת-הַצְּעִירָה
 בְּשָׂרָם וְיִתְנוּ רֵאשֹׁנָה אֶת-הַבְּכִירָה כִּי רַע מְאֹד הוּא: וַיֹּאמֶר לְבֵן אֵל-
 יַעֲקֹב וַעֲבָרוּ שְׁבַעַת יְמֵי הַמַּשְׁתָּה אֲשֶׁר לְזֹאת וְאֵתְּמֹן לָךְ אֶת-רְחֵל
 וְעִבְדָּתָ לִי עוֹד שְׁבַע שָׁנִים וְרַעִיתְ אֶת-צֶאֱנִי כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתָ בְּשָׁבוּעַ
 הָרֵאשֹׁנָה: וּכְיוֹם אֲשֶׁר עָבְרוּ שְׁבַעַת יְמֵי מַשְׁתָּה לְאֵה גַמֵּן לְבֵן אֵת-
 רְחֵל לִיעֲקֹב לְמַעַן וַעֲבַד-לוֹ שְׁבַעַת שָׁנִים שְׁנִית וַיִּתֵּן לְרְחֵל אֶת-
 בְּלִתָּה אֲחֹות וְלָסָה לְשִׁפְחָהּ: וַיַּעֲבֵד עוֹד שְׁבַעַת שָׁנִים בְּרְחֵל כִּי לְאֵה
 גַּתְּהָ-לוֹ חָנָם: וַיִּסְתַּח יְיָ אֶת-רְחֵם לְאֵה וַתְּהַר וַתֵּלֶד לְיעֲקֹב בֶּן
 וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ רְאוּבֵן בְּאֶרְבָּעָה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ הַתְּשִׁיעִי בַשָּׁנָה
 הָרֵאשֹׁנָה לְשָׁבוּעַ הַשְּׁלִישִׁי: וְרַחֵם רְחֵל נִקְוֵר כִּי רָאָה יְיָ כִּי שְׁנוּאָה
 לְאֵה וְרְחֵל תִּתְּהָב: וַיָּבֵא יַעֲקֹב עוֹד אֶל-לְאָה וַתְּהַר וַתֵּלֶד לְיעֲקֹב
 בֶּן שְׁנֵי וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ שִׁמְעוֹן בְּעֶשְׂרִים וְאַחַד לְחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי
 וּבַשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁית לְשָׁבוּעַ הַזֶּה: וַיָּבֵא יַעֲקֹב עוֹד אֶל-לְאָה וַתְּהַר
 וַתֵּלֶד לוֹ בֶּן שְׁלִישִׁי וַיִּקְרָא שְׁמוֹ לְוִי בְּרֵאשִׁית הַחֹדֶשׁ הָרֵאשֹׁנָה בַשָּׁנָה
 שֵׁשׁ לְשָׁבוּעַ הַזֶּה: וַיָּבֵא יַעֲקֹב עוֹד אֶל-לְאָה וַתְּהַר וַתֵּלֶד-לוֹ עוֹד
 בֶּן רְבִיעִי וַיִּקְרָא שְׁמוֹ יְהוּדָה בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ הַשְּׁלִישִׁי בַשָּׁנָה
 אַחַת לְשָׁבוּעַ הָרְבִיעִי: וּבְבִלְיָהּ קִנְיָה רְחֵל בְּלָאָה כִּי-הָיָה לָא יִלְדָה
 וַתֹּאמֶר לְיעֲקֹב הִבֵּה-לִּי בֶּן וַיֹּאמֶר לָהּ יַעֲקֹב הֲאֵנִי מְנַעַמְתִּי מִמֶּךָ פָּרִי
 בַּסֶּנֶה הָאֵנֶכִי עֹבְדִיתִי: וַיְהִי בְרֵאוֹת רְחֵל כִּי יִלְדָה לְאֵה אֶרְבָּעָה
 בָּנִים לְיעֲקֹב אֶת-רְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן וְלֵוִי וַיְהוּדָה וַתֹּאמֶר אֵלָיו בֵּא אֶל-
 בְּלִתָּה שִׁפְחָתִי וְהִרְתָּה וְיִלְדָה-לִּי בֶּן: וַיָּבֵא אֵלֶיהָ וַתְּהַר וַתֵּלֶד-לוֹ
 בֶּן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ דָּן בַּחֲשֵׁעָה לְחֹדֶשׁ הַשְּׁשִׁי בַשָּׁנָה שֵׁשׁ לְשָׁבוּעַ
 הַשְּׁלִישִׁי: וַיָּבֵא יַעֲקֹב עוֹד שְׁנִית אֶל-בְּלִתָּה וַתְּהַר וַתֵּלֶד בֶּן שְׁנֵי
 לְיעֲקֹב וַתִּקְרָא רְחֵל אֶת-שְׁמוֹ נַפְתָּלִי בַּחֲמִשָּׁה לְחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בַשָּׁנָה
 הַשְּׁנִית לְשָׁבוּעַ הָרְבִיעִי: וְכִרְאוֹת לְאֵה כִּי עָמְדָה מְלָדָת וַתִּקְנֹא
 הָיָה בְּרְחֵל וַתִּתֵּן אֶת-וְלָסָה שִׁפְחָתָהּ לְיעֲקֹב לְאִשָּׁה וַתְּהַר וַתֵּלֶד
 בֶּן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ גָּד בַּשָּׁנִים עָשָׂר לְחֹדֶשׁ הַשְּׁמִינִי בַשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁית
 לְשָׁבוּעַ הָרְבִיעִי: וַיָּבֵא עוֹד אֵלֶיהָ וַתְּהַר וַתֵּלֶד לוֹ בֶּן שְׁנֵי וַתִּקְרָא

ה ה ב ה - לִי בֶּן . נִיָּא : הִבֵּה-לִי בָנִים . - בְּרוּמֵי יֵשׁ בַּתְּחִלַּת פְּסִיחָהּ : וַתִּתֵּן לוֹ אֶת-בְּלִתָּהּ

לָאָה אֶת-שְׁמוֹ אֲשֶׁר בְּשֵׁנִי לַחֲדָשׁ הָאֶחָד עָשָׂר בַּשָּׁנָה הַחֲמִישִׁית
 בַּשְּׁבוּעַ הַרְבִּיעִי: וַיָּבֹא יַעֲקֹב אֶל-לֵאָה וַתֵּהֵר וַתֵּלֶד לְיַעֲקֹב וַתִּקְרָא
 אֶת-שְׁמוֹ יִשְׂשַׁכָּר כְּרַבִּיעִי לַחֲדָשׁ הַחֲמִישִׁי בַּשָּׁנָה הַרְבִּיעִית לְשְׁבוּעַ
 הַרְבִּיעִי וַתִּמְנְהוּ לְאוֹמָנָת: וַיָּבֹא יַעֲקֹב עוֹד אֵלֶיהָ וַתֵּהֵר וַתֵּלֶד תְּאוֹמִים
 בֵּן וּבַת וַתִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ וְזִבְלֹן וְהַבַּת שְׁמָהּ דִּינָה בַּשְּׁבַעַה לַחֲדָשׁ
 הַשְּׁבִיעִי בַּשָּׁנָה הַשְּׁשִׁית בַּשְּׁבוּעַ הַרְבִּיעִי: וַיִּרְחַם יי אֶת-דָּחַל וַיִּסְתַּח
 אֶת-דַּחֲמָה וַתֵּהֵר וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ יוֹסֵף בְּאֶחָד לַחֲדָשׁ הַרְבִּיעִי
 בַּשָּׁנָה הַשְּׁשִׁית בַּשְּׁבוּעַ הַהוּא הַרְבִּיעִי: וַיְהִי בַיּוֹם הַהוּא אֶת-יוֹסֵף
 וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל-לָדָן מִן-לִי אֶת-נָשִׁי וְאֶת-בְּנֵי וְאֶלְכָה אֶל-יַצְחָק אָבִי
 וְאֶעֱשֶׂה-לִּי בַּיִת כִּי בְלִיתִי שְׁנוֹתַי אֲשֶׁר עָבַדְתִּיהָ בַּשְּׂמִי בְנוֹתֶיהָ
 וְאֶלְכָה אֶל-בֵּית אָבִי: וַיֹּאמֶר לָדָן אֶל-יַעֲקֹב שְׂבָה עִמָּדִי בַּשְּׂבָרָה
 וְרַעַה לִּי שְׁנֵית אֶת-עֲדָרַי וְלִקְחָתְךָ שְׂבָרָה: וַיִּדְבְּרוּ בֵּינֵיהֶם כִּי יִתֵּן
 לוֹ שְׂבָרָה כָּל-שָׂה מִן-הַבְּקָשִׁים וּמִן-הַעֲזִים כָּל-שָׂה חוּם וְשָׁלוּא וְלָדָן
 אֲשֶׁר יִלְד וְהִנֵּה שְׂבָרָה: וַתִּלְדָּה כָּל-הַצֵּאֵן נְקָדִים נְקָדִים וְשָׁלוּאִים
 וַתִּלְדָּה הַצֵּאֵן שְׁנֵית כְּמוֹהֶן וַיְהִי כֹל הַנֶּקֶד לְיַעֲקֹב וְאֲשֶׁר אֵינָם
 נְקָדִים לְלָדָן: וַיָּרַב מִקְנֵה יַעֲקֹב מְאֹד וַיְהִי לוֹ בָקָר וְצֹאֵן וְאַתְנֹת
 וְגַמְלִים וְעֲבָדִים וְשִׁפְחוֹת: וַיִּקְנְאוּ לָדָן וַיִּבְגְּיוּ בְּיַעֲקֹב וַיֵּשֶׁב לָדָן אֶת-
 צֵאֵנוּ מִמֶּנּוּ וַיִּבְטְבוּ לְרַעַה:

וַיְהִי כֵּאֲשֶׁר יִלְדָה רַחֵל אֶת-יוֹסֵף וַיִּלְדָּה לָדָן לָדָן אֶת-צֵאֵנוּ כִּי
 רַחֲוֹקִים הֵם מִמֶּנּוּ מִהַלֵּךְ שְׁלֹשָׁה יָמִים: וַיֵּרָא יַעֲקֹב כִּי הִלֵּךְ לָדָן
 לָדָן אֶת-צֵאֵנוּ וַיִּקְרָא יַעֲקֹב לַלֵּאָה וּלְרַחֵל וַיִּדְבֵּר עִל-לָדָן לְלֵבָת עִמּוֹ
 אַרְבָּע בְּנִשְׁנָי: כִּי אָמַר לָהֶן אֵת כָּל-אֲשֶׁר רָאָה בְּחִלּוֹם וְכָל-אֲשֶׁר
 נֶאֱמַר-לוֹ כִּי יָשׁוּב בַּיִת אָבִיו וַתֵּאמְרָה אֵלָיו אֶל-כָּל-אֲשֶׁר תֵּלֵךְ אִתָּהּ
 אִתָּהּ נִלְךְ: וַיִּבְרַךְ יַעֲקֹב אֵת אֵלֶיהֶן אָבִיו יַצְחָק וְאֵלֶיהֶן אֶבְרָהָם אָבִי
 אָבִיו וַיִּשָּׂא אֶת-נָשָׁיו וְאֶת-בְּנֵי וַיִּקַּח אֶת-כָּל-מִקְנֵהוּ וַיַּעֲבֵר אֶת-הַנְּקָדָה
 וַיָּבֹא אֶרֶץ הַגִּלְעָד וַיִּסְתַּר יַעֲקֹב אֶת-נַפְשׁוֹ בְּזַלְפוֹ מִלָּדָן וְלֹא הִגִּיד-
 לוֹ: וּבַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית בַּשְּׁבוּעַ הַרְבִּיעִי שָׁם יַעֲקֹב סָנְיוּ הַגִּלְעָדָה

כ-כו שפחתה לו לאשה. - עמדה מלדת. בכ"י: היתה עקרה. - וטלוא. כך צ"ל. ובכ"ש:
 ונקד. בכלל, הנוסח הכושי משובש כאן. -

כט יעקב הלך בחשאי מעם לבן ולבן רדף אחריו (א-ו) - ברית יעקב ולבן (ו-ח) - על מקומות האפורי
 שנחביו (ט-יא) - לבן הלך למקומו (יב) - יעקב השלים עם עשו (יג) - יעקב היה שולח מזונות
 אל הוריו ארבע פעמים בשנה ועשו החיטב בהר שציר (יד-כ).

בחדש הראשון בעשרים ואחד בו ויגדף לכן אחריו וימצא את-
 יעקב בחר הגלעד בחדש השלישי בשלשה עשר בו: ולא נתנו
 י: להרע ליעקב כי גרעה אליו בתלום הלילה וידבר לכן אל-
 יעקב: ובתמשה עשר לילות הם עשה יעקב משתה ללכן ולכל-
 ז הבאים עמו וישבע יעקב ללכן ביום שהוא ולכן ליעקב אם יעבר
 ח אחד משניהם לרעה את-הר הגלעד: ויעש שם גל גדול לעדות
 ט על-כן נקרא שם המקום שהוא גלעד בגל הנה: ואולם לראשונה
 קראו לארץ הגלעד ארץ רפאים כי ארץ רפאים היא ודרות
 רפאים ענקים עשר באמה ומשע באמה ושמונה באמה ער-שבע
 י באמה גבהם: ומשבומיהם מארץ בני-עמון עד-הר-חרמון ובית
 יא מלכותם קרנים ועשתרות וארבעי ומישור ובען: וישמידם יי משני
 רע מעשיהם כי עשוי רע היו וישבו האמורים תחמיהם רעים
 וחסאים ואין ביום עם אשר השלים כל-חסאיהם ואין להם ארץ
 יב ימים בארץ: וישלח יעקב את-לכן וילך סדנה ארם ארץ קדם
 יג ויעקב שב ארץ הגלעד: ויעבר את-היבוק בחדש התשיעי באחד
 עשר בו וביום שהוא בא אליו עשו אחיו ויעשו שלום וילך מאתו
 יד ארצה שעיר וישב יעקב באהלים: ובשנת אחת לשבוע החמישי
 ביוכל הנה עבר את-הירדן וישב בעבר הירדן לרעות את-גאנו
 ט: מארץ הגלעד עד בית-שאן ועד-דוּתן ועד-עקרבנים: וישלח לאביו
 ליצחק מכל אשר-לו בגד ואכל ובשר ומשקה חלב ושמן וגינה
 טו ומתמרי הבקעה: ולאמו ושלח ארבע פעמים בשנה בין
 עתות הנרחים בין התריש והקציר בין הסתו והיודה בין התרף
 יו והאביב אל-מגדל אברהם: כי יצחק שב מבאר שבע ויעל אל-
 יח מגדל אברהם אביו וישב שם נסרד מעשו בנו: כי בימי לכת
 יעקב סדנה ארם לקח לו עשו אשה את-מחלת בת-ישמעאל ויאסף
 כל-עדרו אביו ונשיו ויעל וישב בחר שעיר ויעוב את-יצחק אביו
 יט בבאר שבע לברו: ויעל יצחק מבאר שבע וישב במגדל אברהם
 כ אביו בחר חברון: ושמה ישלח יעקב כל-אשר ישלח לאביו ולאמו
 מעת לעת כל-מחסוֹרם ויברכו את-יעקב בכל-לבם ובכל-נפשם:

ב שלשה עשר בו. נ"א: בשנים עשר בו. - רפאים. בכ"י: רפאל. - מארץ
 הגלעד. ברומי: מים המלח. -

ל ובשנת אחת לשבוע הששי עלה שלם אשר מנחה לשכם
 ב בשלום בחדש הרביעי: ושם חטפו את דינה בת יעקב אל בית
 שכם בן חמור החוי נשיא הארץ וישבב עמה וישמאה והיא נערה
 ג קטנה בת שנים עשרה שנה: וידרשנה מאת אביה ומאת אחיה
 די בתנחללו לאשה ויחר אף יעקב ובניו באנשי שכם כי טמאו
 ד את דינה אחותם וידברו עמהם בערמה ובמרמה: ויבא שמעון
 ולוי שתאם ויעשו משפט על כל אנשי שכם ויחרגו כל יוכר אשר
 ה מצאו בה ולא השאירו בה אף אחד כלם הרגו במכאובים כי
 טמאו את דינה אחותם: וכן לא יעשה מעשה וערעולם לטמא
 ו בת ישראל כי בשמים הוקם עליהם משפט להקריט בתרב את
 ז כל אנשי שכם כי עשו נבלה בישראל: ויתנם יי ביד בני יעקב
 להקרותם בתרב ולעשות בהם שפטים ולכל יהיה כזאת בישראל
 ח לטמא בתולת ישראל: ואיש ביינה בישראל אשר יבקש לתת
 ט את בתו או אחותו לכל איש אשר מרע הגוים מות ימות ויבא
 י ורמיהו כי עשה חטא ונבלה בישראל ואת האשה ישרמו קאש
 יא כי טמאה את שם בית אביה ונקרחה מישראל: ולא תמצא ונות
 יב ושמאה בישראל כל הדות הארץ כי קדוש ישראל לוי וכל המטמא
 ט אתו מות ימות ויבא ורמיהו: כי בן הוסיק ונקמב בלחות השמים על
 י כל ירע ישראל המטמא מות ימות ויבא ורמיהו: ואין לחק הנה
 קץ הנמים ואין פליחה ואין כל בשרה כי אם יקרת האיש אשר
 טמא את בתו מבין כל ישראל כי מרעו נתן למלך ויחטא לטמאו:
 יא ואתה משה צו את בני ישראל והקד בהם כי לא יתנו מבנותיהם
 יב לגוים וכי לא יקחו מבנות הגוים כי תועבה היא לפני יי: על בן
 קתבתי לה בדברי החק כל מעשי ובניו שכם אשר עשו לדינה
 ו אשר דברו בני יעקב לאמר לא נתן את בתנו לערל כי תרפה
 יג היא לנו: ותרפה היא לישראל ולנותנים ולנושאים מבנות הגוים
 יד כי טמאה היא ותועבה לישראל: ולא יטהר ישראל מהטמאה הזאת
 אשר לו אשה מבנות הגוים או אשר נתן מבנותיו לאיש מכל
 טו הגוים: כי מוסר על מוסר הוא וקללה על קללה וכל משפט ומוסר

המעשה בדינה (א-ג) - הריגת בני שכם (ד-ו) - איסורי חיתון בין ישראל ונכרים (ז-י) -
 בחירת לוי לכהנה בשכר המעשה בבני שכם (יח-כג) - החזרת דינה מבית שכם (כד) - תוכחת
 יעקב (כיה-כו).

וקללה גבאו ואם-יעשה כדבר הנה והעלים עיניו מעושי השמאה
 ומשמאי מקדש יי וממחללי שם קדשו ונשפט כל-העם יחדו על-
 כל-השמאה והחליל הנה: ואין משוא פנים ואין בקרת פנים ולא
 יקח מגדיו פרי ומנחה ועולה וסלב ואשה רים גיחות לרצותו
 ונשפט כל-איש ואשה בישראל אשר וטמאו מקדשו: על-כן צויתיה
 לאמר הער את-העדות הזאת בישראל ראה את אשר הנה לשכם
 ולקניה אשר נתנה בנד-שני בני יעקב ויחרגום במקאובים ויהי
 להם צדקה ותכתב להם לצדקה: ויבחר זרע לוי לכהנים וללוים
 לשרת לפני יי כמונו בכל-הימים ויברך לוי וקניו לעולם כי קנא
 לעשות-צדק ומשפט ונקמה מקל-הקמים על-ישראל: וכן תכתב-
 לו בערות בלחות השמים ברקה וצדק לפני אלהי הכל: ואנחנו
 נזכר את-הצדקה אשר עשה האדם בסניו בכל-עמות השנה עד-
 אלה דור ברקה תכתב ותבוא עליו ולדרותיו אחריו ונקתב אוהב
 וצדיק בלחות השמים: וכל-הדבר הנה כמתתי לך ואצוה להגיד
 לבני ישראל כי לא יתטאו ולא יעברו חק ולא יסרו את-הבקרית
 אשר הוקמה להם לעשותה ונקתבו אוהבים: ואם-עברו ועשו מקל-
 דרכי השמאה ונקתבו שונאים בלחות השמים ונמחו מספר החיים
 ונקתבו בספר האבדים ועם-הנבחרתים מדהארץ: וביום הרוג בני
 יעקב את-שכם עלה להם ספר השמומה כי עשו צדק וישר ונקמה
 בחוטאים ויקתב לברקה: ויוציאו את-דינה אחותם מבית שכם
 ויבזו את-כל-אשר בשכם צאנם ויבקרם וימזריהם וכל-עדריהם
 וכל-בליהם ויבואו הכל אל-יעקב אביהם: וידבר עמהם על-אדות
 העיר אשר הרונו כי ירא את-יושבי הארץ הכנענים והפרזים: ויהי
 חמת אלהים על-כל-הערים אשר מסביב לשכם ולא קמו לרדף
 אחריו בני יעקב כי פחד נסל עליהם:
 ויהי בראש החדש ונדבר יעקב אל-כל-אנשי-ביתו לאמר השתרו
 והסליפו שמלותיכם ונקומה ונעלה בית-אל במקום אשר נדרתי
 נדר בבקרתי משני עשו אחי כי הנה וינן עמדי וישיבני אל-הארץ

טו
 יז
 יח
 יט
 כ
 כא
 כב
 כג
 כד
 כה
 כו
 לא

ונשפט. בכושי: והיה. -

יעקב הלך לבית אל להקריב (א-ג) - יצחק ברך את לוי ואח יהודה (ד-כ"ב) - יעקב ספר ליצחק
 שהצליחו ה' (כ"ד-כ"ה) - יעקב הלך לבית אל עם רבקה ודבורה (כ"ז-ל') - יעקב ברך לאלהי
 אבותיו (ליא-ל"ב).

טז
 לא

ב הזאת בשלום והסירו את-אלהי הנקר אשר בתוככם: ויקרעו את-
אלהי הנקר ואשר באזניהם ועל-צואריהם והאלילים אשר נקבה
רחל מבית לבן אביה ותמן את-הפלל ליעקב וישקם ויתצם
ג וישחיתם וישקמם תחת האלה אשר בארץ שקם: ויעל בראש
החרש השביעי בית-אל ויבן מזבח במקום אשר לדשם ויקם שם
מצבה וישלח אל-יעקב אביו לבוא אליו אל-זבחו ולרבקה אמו:
ד-ה ויאמר יעקב יבוא בני יעקב ואראנו בטרם אמות: וילך יעקב אל-
יעקב אביו ואל-רבקה אמו אל-בית אברהם אביו ושנים מקביו
ו לקח אתו לוי ויהודה ויבוא אל-אביו יעקב ואל-אמו רבקה: ומצא
רבקה מן-המגדל אל-שער המגדל לנשק ליעקב ולחבקו פי חיתה
ז רוחה בשמחה הנה יעקב בנה בא ותשקלו: ומרא את-שני בניו
ותפירם ותאמר אליו אלה הם בניך בני ותחבקם ותשק להם
ותברכם לאמר בכם יקדו ורע אברהם ואתם תהיו לברכה
ח בארץ: ויבוא יעקב אל-יעקב אביו אל-סדרו אשר בו ישכב ושני
בניו עמו ויקח את-ידי אביו וישתחו וישקלו ויעקב על-
ט צוארי יעקב בנו ויבך על-צואריו: ויחלה הצל מעיני יעקב וירא
את-שני בני יעקב לוי ויהודה ויאמר הבניה הם אלה בני פי ידמו
י לך: ויאמר לו כי באמת בניו הם ובאמת ראית פי באמת בני
יא-יב הם: ויקרבו אליו וישן וינשקם ויחבקם כלם יחד: ויבד רוח הנובואה
יג בסיו ויקח את-לוי ביד ימינו ואת-יהודה בשמאלו: וישן אל-לוי
ויחל לקרבו ראשונה ויאמר אליו וברכה :: אלהי הפל אדני כל-
יד העולמים אותך ובניה בבל-העולמים: ותמן :: לך ולורעה גדלה
וקבוד וקרוב אותך ונרעה אליו מכל-הקשר לשחתו במקדשו
במלאכי הסנים ובקדושים פן יהיה ורע בניה לקבוד ולגדלה
טו ולקדשה ויגדלם בבל-העולמים: והיו נשיאים ושושנים ומלאכים
לכל-ורע בני יעקב דברי :: בעדק ודברו וכל-משפטו בעדק
ישפטו והגידו דברי ליעקב והראום לישראל ברכת :: תושם
טז בסיהם לברה כל-ורע יקיר: לך קראה אמה שמה לוי ובאמת
קראה שמה גלנה לוי תהנה ואוהב לכל-בני יעקב שלחנו לך יהיה

ו-א כ ש מ ע ה. א מוסיף: לאמר. - ויפן בכיו: ויפנו. - ויחבקם כלם. Ch מגיה לפי הרומי: שניהם, וטעות המעתיק הכושי היא שכתב כלם במקום כלאים (=שנים. גג-טו-בכושית). - וקרב. ב' β: והקים. - והראום. Ch מגיה: ונתיבותי. - את-הברכה.

ואתה ובניך תאכלו עליו ובכל-הדרות יהי שלחנה מלא ולא יחסר
 יז לך מאכלה לכל-העולמים: וכל-שונאיה לשניה יסלו וכל-צריה
 יקרתו ויאבדו ומבבריה ברובים וכל-עם מאבבריה ארורים יהיו:
 יח וליהודה אמר ותן-לה יי בוח ועצמה לדרך על-כל-משנאיה נשיא
 תהנה אתה ואחד מבניה לבני יעקב שמה ושם בניה ילך ויעבר
 בקל-הארץ והמדינה וייראו שמים משניה וירעדו כל-הגוים וכל-
 יט העמים יחרדו: בה תהנה ענות יעקב ובה תמצא ישועת ישראל:
 כ ובשבתה על-כסא כבוד-אדקה גדול יהנה השלום לכל-נרע בני
 יקור מבבבקה ברוד וכל-משנאיה ולוחציה ומקלליה יקרתו ויאבדו
 כא מן-הארץ והיו ארורים: ויסן וישקלו שנית ויחבקהו וישמח מאד
 כב כי ראה את בני יעקב בנו בצדק: ויצא מבין רגליו ויפל וישתחו
 לו ויקרבם ויגח שם אצל יצחק אביו בלילה שהוא ויאכלו וישתו
 כד בשמחה: וישן את-שני בני יעקב אחד מימינו ואחד משמאלו
 כה ותחשב-לו אדקה: ויספר יעקב הכל לאביו בלילה את-אשר עשה יי
 עמו חסד גדול ואשר הצליח בל-דרךיו ויצילהו מקל-רע: ויקרר
 יצחק את-אלהי אביו אברהם אשר לא עוב חסדו ואמתו מקר
 כו עבדו יצחק: ויהי בבקר ויספר יעקב ליצחק אביו את-דבר הנדר
 אשר נדר לו: והמראה אשר ראה ואשר בנה מנבח והכל נכון
 לקרנן להקריב לפני יי כאשר נדר וכי בא לשאתו עליהחמור:
 כז ויאמר יצחק אלי-יעקב בנו לא אוכל לבא עמה כי זקנתי ולא
 אוכל עבר בדרך לך בני בשלום כי בן-חמש וששים ומאה שנה
 כח אנכי היום ולא אוכל לנסע הושב את-אמה ותלך אתך: ואנכי
 ידעתי בני כי בעבורי באת והיום הזה יהנה ברוד אשר-בו ראיתיני
 כט מי וראיתיה אני בני: הצלח ועשה את-נדרך אשר נדרת ואל-
 תאחר את-נדרך ואתה מהר לעשות את-נדרך ומצא-סן ביעני
 ל עושה כל אשר לו נדרת נדר: ויאמר אל רבקה לבי עם-יעקב
 לא בנה ותלך רבקה עם-יעקב ועמה רבונה ויבאו בית-אל: ויופר
 יעקב את-הברכה אשר ברכו אביו ושני בניו לוי ויהודה וישמח
 לב ויקרר את-אלהי אבותיו אברהם ויצחק: ויאמר עמה ידעתי כי
 תקנות עולם לי ולבני לפני אלי כל וכה הוחק על-אדות שניהם
 ויקמב להם קעדות עולם בלחות השמים כאשר ברכם יצחק:

לב וַיִּלַן בְּלִלְקָה הַהוּא בְּבֵית-אֵל וַיַּחֲלֵם לֹוי וַהֲנִיחָהּ מִקְדוֹ וַיּוֹשִׁיבָהּוּ
ב לְכַהֵן לְאֵל עֲלִיּוֹן אוֹתוֹ וְאֶת-בְּנָיו עַד-עוֹלָם וַיִּקְחַן מִשְׁנַתּוֹ וַיִּבְרַךְ אֶת-
ג יְיָ: וַיִּשְׁבַּם יַעֲקֹב בְּבִקְרָא בְּאֶרְבָּעָה עָשָׂר לַחֹדֶשׁ הַהוּא וַיַּעֲשֶׂר מִכָּל
ד אֲשֶׁר-רָבָא עִמּוֹ מֵאָדָם וְעַד-בְּהֵמָה וּמִן-הַזֶּבֶב עַד-קַל-הַכְּפָלִים וְהַבְּגָדִים
ה וַיַּעֲשֶׂר מִכָּל: וַיְהִי בַיָּמִים הֵהֵם וַתַּהַר רַחֵל אֶת-בְּנִימִין בְּנֵהּ וַיִּסְפָּר
ו יַעֲקֹב אֶת-בְּנָיו מִמֶּנּוּ וַמְעַלָּה וַיִּפֹּל לֹוי בְּגוֹרֵל יְיָ וַיִּלְבִּישֶׂהוּ אָבִיו
ז בְּגָדֵי קֹהֵן וַיִּמְלֵא אֶת-יְגָדָיו: וּבְחַמְשָׁה עָשָׂר לַחֹדֶשׁ הַזֶּה הִעֲלָה
ח עַל-הַמִּזְבֵּחַ פָּרִים בְּנֵי-בְקָרָא אֶרְבָּעָה עָשָׂר וְאֵילִים עֲשָׂרִים וַשְׂמוֹנָה
ט וַצֹּאֵן אֶרְבָּעִים וַתִּשְׁעָה בְּבָשִׂים שִׁבְעָה גְדֵי עִזִּים עֲשָׂרִים וַתִּשְׁעָה
י עוֹלָה עַל-הַמִּזְבֵּחַ לְקָרְבָן אִשָּׁה רֵיחַ גִּיחֹחַ לַיְיָ אֱלֹהִים: זֶה קָרְבַּן
יא נִדְרוֹ אֲשֶׁר נָדַר לַעֲשֹׂר וּמִנְחָתָם וּנְכֻבֵיהֶם: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר אָבְלָה הָאִשׁ
יב וַיִּקְטַר קִטְרֵת עַל-הָאִשׁ עֲלֵיהֶם וּלְקָרְבַן תּוֹדָה פָּרִים שְׁנַיִם וְאֵילִים
יג אֶרְבָּעָה בְּבָשִׂים אֶרְבָּעָה וַשְׂעִירִים אֶרְבָּעָה וּבְבָשִׂים בְּנֵי שָׁנָה שְׁנַיִם
יד וַיִּגְדֵי עִזִּים שְׁנַיִם בָּבָה יַעֲשֶׂה קַל-בְּקָרָא שִׁבְעַת יָמִים: וַיֹּאבְדוּ שָׁם
טו הוּא וְכָל-בְּנָיו וְאֶנְשָׁיו בְּשִׂמְחָה שִׁבְעַת יָמִים וַיִּבְרְכוּ וַיְהַלְלוּ אֶת-יְיָ:
טז אֲשֶׁר הִצִּילוֹ מִכָּל-תְּלָאוֹתָיו וְאֲשֶׁר הִקִּים לוֹ אֶת-נִדְרוֹ: וַיַּעֲשֶׂר אֶת-
יז קַל-הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה וַיַּעֲשֶׂ עוֹלָה וְאֶת-הַבְּהֵמָה הַשְּׂמֹאָה נָתַן לְלֹוי
יח בְּנוֹ וַיִּתֵּן-לוֹ אֶת-נִבְשׁוֹת הָאָדָם: וַיִּכְהֵן לֹוי בְּבֵית-אֵל לִפְנֵי יַעֲקֹב
יט אָבִיהוּ מִעֲשֶׂרֶת אֶחָיו וַיְהִי שָׁם לְכַהֵן וַיִּתֵּן-לוֹ יַעֲקֹב אֶת-נִדְרוֹ בָּבָה
כ יַעֲשֶׂר שְׁנִית מִעֲשֶׂר לַיְיָ וַיִּקְדְּשֶׂהוּ וַיְהִי קֹדֶשׁ לוֹ: וְעַל-כֵּן אָנֹה בְּלַחֹת
כא הַשָּׁמַיִם לַחֵק לַעֲשֹׂר מִעֲשֶׂר שְׁנֵי לְאֹכֵל לִפְנֵי יְיָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר
כב לְשֹׁבֵן שְׂמוֹ שָׁם שָׁנָה בְּשָׁנָה וְאִין לַחֵק הַזֶּה כּוֹץ הַיָּמִים עַד-עוֹלָם:
כג וְהַמִּצְוָה הַזֹּאת כְּתוּבָה לַעֲשׂוֹתָהּ שָׁנָה בְּשָׁנָה לְאֹכֵל מִעֲשֶׂר שְׁנֵי
כד לִפְנֵי יְיָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר בָּחַר וְלֹא יִשְׁאִירוּ מִמֶּנּוּ מִשְׁנָה לְשָׁנָה הַבְּאָה:
כה כִּי בִשְׁנַתּוֹ יֹאכֵל הַזֶּרַע עַד-יָמֵי עֶבֶר זֶרַע הַשָּׁנָה וְהַגֶּשֶׁם עַד-יָמֵי
כו הַגֶּשֶׁם וְהַיּוֹת עַד-יָמֵי הַיּוֹת וּמִנּוֹ: וְהַנּוֹתָר מִמֶּנּוּ תִּקַּל יִהְיֶה בְּאִשׁ

לב חלומו של לוי בבית אל (א) - לוי נבחר לכהונה (ב) - יעקב עשר עי לוי (ד) - ט) - קביעת מצות מעשר (י) - ס"ו) - יעקב קרא בלוחות השמים את עתירו ועתיד צאצאיו (ס"ז-כ"ו) - חגג את יום העצרת, כל"ו את היום השמיני של סכות (כ"ז-כ"ט) - מות דבורה (ל) - לידת בנימין ומות רחל (ל"ג-ל"ד).

א-ג וילן ברומי: ויליגנו - לפנן. גיא: לכהן. בגורל ה'. כל"ו יעקב עישר את בניו ולוי ניתן מעשר לה'. ארבעים ותשעה. גיא: ששים. עשרים ותשעה. גיא: עשרים ואחד, וכן Ch. לדעת Bousset היא טעות. ויברכו ויהללו. גיא: ויברך

יד וְיִשְׂרָאֵל כִּי טָמֵא הוּא: וְכָבֵד יֵאבְדָהוּ יַחַד בְּבִית הַמִּקְדָּשׁ וְלֹא
 טו יַעֲשֶׂהוּ יִשְׂרָאֵל: וְכָל־מַעֲשֵׂי בְּקָר וְצֹאן קָדֵשׁ לַיהוָה וְלֹכְדָהֶנּוּ יִהְיֶה אֲשֶׁר
 טז יֵאבְדָהוּ לְקִנּוּי שְׂגֵה בְּשִׁנְהָ כִּי בֵן אָוֶה וְנִחַרְתָּ בְּבָרֵךְ הַמַּעֲשֵׂי בְּלַחֲוֹת
 טז הַשָּׁמַיִם: וּבְלִילָה הַשְּׁנִי בְּעֶשְׂרִים וּשְׁנַיִם לַיְמֵי הַחֲדָשׁ אָמַר יַעֲקֹב
 יז לְבָנוֹת אֶת־הַמְּקוֹם הַהוּא וְלִהְיוּ־נָן וְלִקְדָּשׁוֹ וְלַעֲשֹׂתוֹ קְדוֹשׁ לְעוֹלָם
 יח לוֹ וְלִקְנִי אֶחְרִי: וַיֵּרָא אֵלָיו יְיָ בְּלִילָה וַיְבָרְכֵהוּ וַיֹּאמֶר לֹא יִקְרָא
 יח שְׁמָהּ (עוֹד) יַעֲקֹב לְבָדוֹ כִּי אִם־יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמָהּ: וַיֹּאמֶר אֵלָיו
 שְׁנִית אֲנִי יְיָ אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר בְּרֵאתִי אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ וְהַפְּרִיטֶיךָ
 וְהַרְבִּיתֶיךָ בְּמֵאד מֵאד וּמְלָכִים מִמֶּה יִהְיוּ וְשָׁפְטוּ הַכֹּל בְּכָל־מְקוֹם
 יט אֲשֶׁר דָּרְכָה בּוֹ כַּת־רִגְלֵ בְּנֵי־אָדָם: וְאַתָּן לִזְרָעָה אֶת־כָּל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר
 טח תַּחַת הַשָּׁמַיִם וְשָׁפְטוּ בְּכָל־הַגּוֹיִם בְּרִצּוֹנָם וְאַחַר יִקְחוּ לָהֶם אֶת־
 כ כָּל־הָאָרֶץ וּירְשׁוּהָ לְעוֹלָם: וְיָכַל לְדַבֵּר עִמּוֹ וַיַּעַל מֵאֲתוֹ וַיִּבַּט
 כא יַעֲקֹב עַד־אֲשֶׁר עָלָה הַשָּׁמַיְמָה: וַיֵּרָא בְּמֵרְאוֹת הַלַּיְלָה וְהִנֵּה מַלְאָךְ
 יוֹרֵד מִן־הַשָּׁמַיִם וְשִׁבְעָה לְחוֹת בְּגָדָיו וַיִּמְן לַיעֲקֹב וַיִּקְרָא אֶת־
 כב הַכְּתוּב בָּהֶם אֲשֶׁר יִהְיֶה־לוֹ וְלִקְנִי בְּכָל־הָעוֹלָמִים: וַיִּרְאֵהוּ אֶת־כָּל־
 הַכְּתוּב בְּלַחֲוֹת וַיֹּאמֶר לוֹ אֶל־תִּבְנֶה אֶת־הַמְּקוֹם הַזֶּה וְאַל־תַּעֲשֶׂהוּ
 מִקְדָּשׁ לְעוֹלָם וְאַל־תִּשְׁבֹּחַהּ כִּי־לֹא לָהּ הַמְּקוֹם הַזֶּה לָהּ אֶל־
 כג בֵּית אַבְרָהָם אָבִיךָ וְשִׁבְע־שָׁם אֶצֶל יִצְחָק אָבִיךָ עַד־יוֹם מוֹת אָבִיךָ:
 כד כִּי בְּמֵצָרִים תָּמוּת בְּשָׁלוֹם וּבְאָרֶץ הַזֹּאת תִּקְבֹּר בְּכָבוֹד בְּקִרְוֹת
 כה אַבְרָהָם עִם־אַבְרָהָם וַיִּצְחָק: אֶל־תִּירָא כִּי כֹאֲשֶׁר רָאִיתָ וַיִּקְרָאתָ בֵּן
 כו יִהְיֶה הַכֹּל וְאַתָּה כָּתַב הַכֹּל כֹּאֲשֶׁר רָאִיתָ וַיִּקְרָאתָ: וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב
 כז וְאִיךָ אֲזַכֵּר אֶת־כָּל־אֲשֶׁר קָרָאתִי וַרְאִיתִי וַיֹּאמֶר לוֹ אֲנִי אֲזַכִּירָךָ
 כח הַכֹּל: וַיַּעַל מֵאֲתוֹ וַיִּיקַּץ מִשְׁנָתוֹ וַיִּזְכֹּר כָּל־אֲשֶׁר קָרָא וַרְאָה וַיִּכְתֹּב
 כט כָּל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר קָרָא וְאֲשֶׁר רָאָה: וַיַּעַשׂ שָׁם עוֹד יוֹם אֶחָד
 ככ וַיִּקְרַב בּוֹ כָּל־אֲשֶׁר הִקְרִיב בַּיָּמִים הָרִאשׁוֹנִים וַיִּקְרָא שְׁמוֹ עֲצֵרֶת
 כח כִּי נֹסֵף הַיּוֹם הַהוּא וְלִרְאשׁוֹנִים קָרָא לָהֶם חָג: וְכָבֵד יִרְאָה לְהִיּוֹת
 כט וְכָתוּב הוּא בְּלַחֲוֹת הַשָּׁמַיִם עַל־בֶּן נִגְלָה לוֹ לַעֲשׂוֹת וְלִהְיוֹסִיף אוֹתוֹ
 כט לְחַג עַל־שִׁבְעַת הַיָּמִים: וַיִּקְרָא שְׁמוֹ עֲצֵרֶת כִּי יַעַל אוֹתוֹ עַל עַדוֹת

יב-י"ו ויהלל. - ע. ב. ר. נ"א: אסף. - יהיה ש. מ. ד. נ"א יקרא ש. מ. ד. או: יקראו ש. מ. ד. - ויקרא.
 כג-כד ברומי: ויקראם וידע (וכן Ch). - וש. ב. ש. מ. אין בנוסח Ch. - ויאמר יעקב. בקצת
 כה-כט כ"י נוסף: אדוני. - ויכתב. ברומי: ויסתר, וטעות קריאה היא: εαυσε במקום εγραψε -

ל הַיָּמִים וַיִּבְחַג בְּמִסְפָּר יָמֵי הַשָּׁנָה: וּבְלֵיל הַעֲשָׂרִים וַיִּשְׁלַשֶׁה לַחֲדָשׁ
 הַזֶּה מִתְּהַ דְּבוּרָה מִיְּנֻקָּת רַבְּקָה וַיִּקְבְּרוּהָ מִתַּחַת לְעֵיר תַּחַת אֶלּוֹן
 הַגָּחַל וַיִּקְרָא שֵׁם הַגָּחַל הַהוּא נַחַל דְּבוּרָה וְהָאֶלּוֹן אֶלּוֹן אֶבֶל
 דְּבוּרָה: וּמִלֶּדֶד רַבְּקָה וּתְשֻׁבָה לְבֵיתָהּ וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב בְּיָדָהּ אֶל-יִצְחָק
 אָבִיו אֵילִים וַצֹּאן וַשְּׂעִירִים לַעֲשׂוֹת מִטַּעֲמִים לְאָבִיו כַּאֲשֶׁר אָהָב: וְהוּא
 הִלָּךְ אַחֲרֵי אִמּוֹ עַד-בְּכַרְת־אָרְצָךְ וַיִּשָּׁב שָׁמָּה: וּמִלֶּדֶד רַחֵל בְּלִילָהּ
 בֵּן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ בֵּן עֲנָנִי כִּי הִקְשַׁתָּהּ בְּלִדְתָּהּ וְאָבִיו קָרָא שְׁמוֹ
 בְּנֵימִין בְּאַחֲרָי עָשָׂר לַחֲדָשׁ הַשְּׁמִינִי בַשָּׁנָה אַחַת לְשָׁבוּעַ הַשְּׁשִׁי
 לְיוֹבֵל הַהוּא: וְתַמַּת שֵׁם רַחֵל וַתִּקְבֹּר בְּאֶרֶץ אֶסְרָתָהּ הִיא בֵּית-
 לַחֵם וַיַּצֵּב יַעֲקֹב מִצְבָּה עַל-קִבְרָהּ רַחֵל בְּדֶרֶךְ עַל-קִבְרָהּ:
 וַיִּלָּךְ יַעֲקֹב וַיִּשָּׁב בְּאֶרֶץ הַנָּגֵב בְּמִגְדַל-דֶּרֶעַף וַיִּלָּךְ אֶל-יִצְחָק
 אָבִיו הוּא וְלֵאמֹר אֲשֶׁתִּי בְרָאשׁ הַחֲדָשׁ הַעֲשִׂירִי: וַיֵּרָא רְאוּבֵן אֶת-
 בְּלֵקָה שֶׁסָּחַת רַחֵל שִׁילְגַשׁ אָבִיו רוֹחֶצֶת בַּמַּיִם בַּסֶּתֶר וַנִּצְהָרָהּ:
 וַיִּתְחַפֵּא בְּלִילָהּ וַיָּבֵא אֶל-בֵּית בְּלֵקָה לְיִלְדָהּ וַיִּמְצָאָהּ שׁוֹכֶבֶת בַּמֶּשֶׁה
 לְבֵדָהּ וְהוּא יֹשֵׁנָה בְּבֵיתָהּ: וַיִּשְׁכַּב עִמָּהּ וַתִּיקַץ וַתֵּרָא וְהִנֵּה רְאוּבֵן
 אֵתָהּ עַל-מִשְׁכְּבָהּ וַתִּגַּל בְּנִפְסָהּ וַתִּתְחַשְׁשֶׁהּ וַתִּמְצָעַק וַתִּפְרַר כִּי רְאוּבֵן
 הוּא: וַתְּבוֹשׁ מִסְגִּיּוֹ וַתִּגַּח נָדָה מִמֶּנּוּ וַיִּבְרַח: וַתִּתְעַצֵּב עַל-הַדְּבָר
 הַזֶּה מְאֹד וְלֹא הִגִּידָהּ לְאִישׁ וְדָבָר: וַיְהִי כְּבוֹא יַעֲקֹב וַיִּבְרַקְשָׁה
 וַתֹּאמֶר לֹא לֹא סוּהוּרָה אָנִי לָךְ כִּי נִטְמָאתִי לָךְ כִּי טָמֵא אֹתִי
 רְאוּבֵן וַיִּשְׁכַּב עִמָּי בְּלִילָהּ וַאֲנִי יֹשֵׁנָה וְלֹא גִדַּעְתִּי עַד-כִּי גִלָּהּ
 בְּנָפְסִי וַיִּשְׁכַּב עִמָּי: וַיִּסַּח אֶף יַעֲקֹב בְּרְאוּבֵן מְאֹד עַל-שִׁכְבוֹ עִם
 בְּלֵקָה כִּי גִלָּהּ אֶת-בְּסוֹת אָבִיו: וְלֹא קָרַב יַעֲקֹב אֵלֶיהָ כִּי טָמְאָהּ
 רְאוּבֵן וְכָל-אָדָם כִּי יִגְלֶה בְּסוֹת אָבִיו רַע מַעֲשֵׂהוּ מְאֹד וַתִּכָּל
 הוּא לִסְגִי יָי: עַל-בֵּן בְּתוֹב וְחִקוּק בְּלַחֹת הַשָּׁמַיִם כִּי לֹא יִשְׁכַּב
 אִישׁ עִם-אִשְׁתׁ אָבִיו וְכִי לֹא יִגְלֶה אֶת-בְּסוֹת אָבִיו כִּי טָמֵא הוּא
 מוֹת יְמוֹתוֹ וַיְחַדּוּ הָאִישׁ אֲשֶׁר יִשְׁכַּב עִם-אִשְׁתׁ אָבִיו וְהָאִשָּׁה כִּי
 יֵאָמְרָה עָשׂוּ בְּאֶרֶץ: וְלֹא יִהְיֶה טָמֵא לִסְגִי אֶלְהִינוּ בָּעַם אֲשֶׁר בְּחַר

לב ע צרת. בכושי: מוסף. - כ ברת ארץ. בכושי (בסעות): ערצבנתן.
 לג חסא ראובן עם בלה (א-ט) - איסורי עריות (י-כ) - יעקב וביתו הלכו אל יצחק ורבקה וישבו
 בבית אברהם (כא-כג)
 א-ב במגדל-רעף. הוא מגדל עדר אפרת (ברא' ליה כא). - ויא הבה. אין בנוסחאות
 ג-ה AB. - שוכבת. D: ישנה. - ותבוש מפניו. ברומי: ויבוש מפניה. - ויברח. B:

יב לו לנחלה: ועוד כתוב ארור שוכב עם-אשת אביו כי גלה
 יג ערות אביו ויאמרו כל קדושי יי אמן ואמן: ואתה משה צו את-
 בני ישראל ושמרו את-הדברים האלה כי משפט מנת הוא וטמא
 הוא ואין פסרה לכפר על-האדם אשר עשה הרע הזה כי אם-
 יד להמיתו ולהקנו ולקנומו באבנים ולהקריתו מבין עם-אלהינו: כי
 לא-יהיה יום אחד בארץ כל-איש אשר יעשה-זאת בישראל כי
 טו נתעב וטמא הוא: ואל-יאמרו לראובן היו חיים וכפרה בשבבו
 טז עם-פילגש אביו והיא לה בעל ובעלה יעקב אביו חי: כי עוד לא
 נגלו התורה והמשפט והחק בתמם לכל כי בנמיה הנה לחק את
 יז וימים וחק-עולם לדרות עולם: ואין לחק הנה חליפת הימים ולא
 כפרה לו כי אם-יבדתו שניהם יחד מתוך-הקם ביום אשר בו עשו
 יח ואת-הדבר הזה וימתו: ואתה משה כתב לישראל ולא יעשו
 כדבר הזה ולא ישחיתו לחטא חטא מנת כי יי אלהינו שופט
 יט אשר לא-ישא פנים ולא יקח שחד: ואמרף להם את-דברי
 הברית האלה למען ישמעו לשמר ולהשמר ולסוד מהם ולא
 יאבדו ולא יבדתו מן-הארץ כי טמאה ותועבה ותכל וגעל לפני
 כ אלהינו כל-עשה אלה בארץ: ואין חטא גדול מהנות אשר ינו
 בארץ כי עם קדוש ישראל ליי ועם-סגולה לאלהיו ועם-כהנים
 וממלכה הוא ונחלתו הוא ולא תראה טמאה כזאת בתוך-הקם
 כא הקדוש: ובשנה השלישית בשבוע הששי הלך יעקב וכל-בניו
 כב וישבו בבית-אברהם בקרבת יצחק אביו ואמו רבקה: ואלה שמות
 בני יעקב ראובן בכורו ושמעון ולוי ויהודה ויששכר וזבלון בני
 לאה ובני רחל יוסף ובנימין ובני בלהה דן ונפתלי ובני זלפה
 כג גד ואשר ודינה בת-לאה בת-יהודה ליעקב: וילכו וישתטוו ליצחק
 ולרבקה ויהי בקאותם אותם ויברכו את-יעקב וכל-בניו וישמח
 יצחק מאד כי ראה את-בני יעקב בנו הצעיר ויברכם:
 לד ובשנה הששית לשבוע הנה ליובל הארבעים וארבעה והוא

ס-ט- ותברח. - וכל אדם. נ"א: ולכל אדם. - פ"ל ג.ש. נ"א: אשת. - יומתו. בכ"י: ימיתום. -
 יח-ט ל ישראל. בקצת כ"י נוסף: וליעקב. - דברי הברית האלה. נ"א: דברי הברית
 כ הזאת. - וממלכת. B: וממלכת כהנים. ונכון. -
 לד מלחמת מלכי האמורי עם יעקב ובניו (א'-ט) - יעקב שלח את יוסף לראות שלום אחיו (י') - יוסף
 נמכר והורד מצרימה (יא-י"ב) - אבל יעקב על יוסף ומות בלהה ודינה (יג-י"ז) - קביעת יום הכפורים
 ביום שבאה הידיעה אל יעקב על מות יוסף (יח-י"ט) - נשותיהם של בני יעקב (כ-כ"א).

שלח ועלב את-בניו לרעות את-צאנו ונקריו עמקם אל-מדרב
 שכם: ויזקו עליהם שבעת מלכי האמרי להרגם מן-המערב
 סמת העצים ולבו את-מקניהם ונשיהם: ויעלב ולוי ויהודה ויוסף
 היו בבית אשר-בו יצחק אביהם כי עצהו רוחו ולא יכלו לעזבו
 ד ויבגמין הוא הקטן על-בן ישב אצל אביו: ויבאו מלכי תפוח
 ומלכי ארשה ומלכי שרון ומלכי שילה ומלכי-גוש ומלך בית
 חרון ומלך מגני-שביר וכל-היושבים בקר ההוא אשר ישובו
 ד בחרשת ארצה קנען: ויגידו ליעלב כי הנה מלכי האמרי
 ו קבבו את-בניו ויבזו את-מקניהם: וינקם מביתו הוא ושלשת בניו
 וכל-עבדי אביו ועבדיו ויצאו עליהם פששת אלפים איש שלח
 ז הרב: ויכום במדרב שכם וירדפו אמרי הכנחיים ויכום לפי-הרב
 וינהגו את-ארשה ואת-תפוח ואת-שרון ואת-שילה ואת-מגני-שביר ואת-
 ד גוש: ויאסף את-מקנהו ויגבר עליהם וישם מס עליהם החמש מארי
 ט ארצם ויבן את-ארבל ואת-תמנת תרם: וישב בשלום ויעש עמקם
 י שלום ויהיו לו עבדים עד-יום רדתו הוא ובניו מארקה: ובשנה
 השביעית לשבוע הנה שלח את-יוסף לרעת את-שלום אחיו מביתו
 יא עקמה וימצאם בארץ דותן: ויתנבלו אליו ויעשו לו בערמה
 להמיתו וישובו וימקרהו לסוחרים וישמעאלים ויודידהו מארקה
 וימקרהו לסוחרים קרים סרעה שר הסוחרים בהן העיר אליו:
 יב ובני ועלב שסמו שעיר עזים וימבלו את-בתנת יוסף בדרמו וישלחו
 יג אל-יעלב אביהם ויהי בעשירי לחדש השביעי: ויתאבל כל-היום
 שהוא עד-הערב ויביאה לו ויהי קודם בדתאבלו על-מותו ויאמר
 חנה רעה אבלה את-יוסף ויהיו עמו כל-אנשי ביתו ביום ההוא
 יד ויתעצבו ויתאבלו עמו כל-היום: ויקומו בניו ובתו לנקמו ולא
 טו התנחם על-בנו: ותשמע בלהה ביום ההוא כי אבד יוסף ובהתאבלה
 עליו מתה והיא יושבת בקבר-טוב ודינה בתו מתה אמרי אבד

א-ב ונעריהו ניא: ועבדיהם. - מן-המערב. ניא: בהסתרם. ברומית נוסף: וישבו.-
 ח ויבן את-ארבל ואת-תמנת חרס. ניא: ויבן ראובן את תמנת חרס. השם ראובן בכושית
 יא-יב הוא רוביל, ומכאן הטעות. - אלון. נראה שהיא און. - ויתאבל. ניא: ויתאבלו. - ויהיו.
 ניא: ויתאבלו. בכושית אפשר לטעות ולומר במקום להיו (=התאבלו) - הליו (=היו). -
 טו כל-היום. לפי Ch התאבלו כל הלילה. שהרי בערב הביאה אליו. - בכפר-טב. אולי
 עיקרו: כפר אפרים, או קרית אפרים. -

יוסף ויבאו על-ישראל שלשת [מקרי] האבל האלה בחדש אחד :
 ויקברו את-בלהה ממול קבר רחל ואת-דינה בתו קברו שם :
 ויתאבל על-יוסף שנה אחת ולא חדל פי אמר ארר שאלה
 בהתאבלי על-בני : על-בן הוקם על-בני ישראל לענות נפשם
 בעשרה לחדש השביעי בבוא היום אשר-בו יבכו את-יוסף אצל
 יעקב אביו לכבודו עליו בשעיר עזים בעשרה לחדש השביעי
 פעם בשנה בעבור המאומיהם כי העציבו את-רחמי אביהם בעבור
 יוסף בנו : ויושם היום ההוא להתעצבו בעבור המאומיהם
 ובעבור כל-פושעם ובעבור כל-שגגותיהם לטהר נפשם ביום ההוא
 פעם בשנה : ואחרי אבר יוסף לקחו להם בני יעקב נשים שם-
 אשת ראובן עדה ושם-אשת שמעון אדיבה הכנענית ושם-אשת
 לוי מלקה מבנות ארם מזרע בני-תרח ושם-אשת יהודה בת-שוע
 הכנענית ושם-אשת יששכר חזקה ושם-אשת זבולון גמלה ושם-
 אשת דן עגלה ושם-אשת נפתלי רוישה הארמית ושם-אשת נדב
 מעקה ושם-אשת אשר יונה ושם-אשת יוסף אסנת המצרית ושם-
 אשת בנימין יסרה : וישב שמעון ויקח אשה שנית מארם באחיו :
 וקשנת אחת לשבוע הראשון ביוכל הארבעים וקמשה קראה
 רבקה ליעקב בנה ותצודה על-אביו ועל-אחיו לכבדם כל ימי
 חיי יעקב : ויאמר יעקב אעשה ככל אשר צויתני כי לקבוד
 ולגדלה לי הדרך הנה ואדקה לי לפני : לכה עם : ואת אמי
 תרעי מיום הנקדי עד-היום הנה כל-מעשי וכל-אשר בלבי כי
 כל-ימי השבתי טובה על-כל-איש : ואיך לא אעשה את-הדרך
 הנה אשר צויתני לכבוד את-אבי ואת-אחי : אמר-לי אמי מה-על
 ראית כי ואני [סור] אסור ממנו והנה לי חסד : ותאמר אליו בני
 כל-ימי לא ראיתי כה ועל וכל-דרך עולה כי אם-הישר ורק
 האמת אניד-לך בני אני בשנה הזאת אמות ולא אוציא את-
 השנה הזאת בחיים כי ראיתי בכלומי את-יום מותי כי לא אחנה
 למעלה ממאה וקמשים וקמש שנה והנה כליתי כל-ימי חיי אשר

לה מצות רבקה ליעקב ותשובתו (א-ח) - רבקה מבקשת מיצחק להשביע את עשו כי לא ירע ליעקב
 (ט-י"ב) - יצחק מסכים (י"ג-י"ז) - עשו ויעקב נשבעו (י"ח-כ"ז) - מות רבקה (כ"ז).

ד-ח צויתני בני ברומי נוסף: לעשות. - בראש הפסוק ה' נוסף ברומי: ואולם אבקש
 ממך. - ותאמר אליו. ברומי נוסף: רבקה. - בחיים. Ch: בחלומי. Ch:

ז עלי לחיות: ויצחק יעקב לדברי אמו כי אמרה אמו אשר תמות
 והיא יושבת למולו וכחה פח ולא נלאטה מלחה פי תבוא ומצא
 ח ותראה ושניה סזקות וכלחלי לא גנע בה כלמי חיה: ויאמר
 אליה יעקב אשרי אמי בקרב ימי לימי חינוך ונהיה בכה פחי כי
 ט ככחך ולא תמותי כי הקל תדברי אתי על-מותך: ותבוא אל-
 יצחק ותאמר לו שאלה אחת אשאל ממך השבע את-עשו כי-לא
 יפשע ביעקב ולא ירדסנו בשנאה כי אתה גרעת את-יצר לב
 עשו כי רעהוהא מנעוריו ואין-טוב-בו כי יבקש להמיתו אחרי
 מותך: ואתה גרעת את כל-אשר עשה כל-הימים למיום לכת
 יעקב אחיו חרנה ער-היום הזה כי בקל-לבו עזבנו ונעש הרע
 יא אתנו עדריה לקח לו ויולך את-כל-מקנה משניה: וכאשר
 יב בקשנה ונשאלהו על-אשר לנו ונעש באדם המרחם עלינו: ולבו
 מר עליה כי ברבת את-יעקב בקה בתמים והישר כי אין-בו רע
 כי אם-טוב ומיום בואו מחרן ער-היום הזה לא גרע ממנו מאומה
 כי הכל גביא לנו בזמנו וכל-יום ושמח בקל-לבו בקחתנו מגדיו ויברכנו
 ולא יסרד ממנו מיום בואו מחרן ער-היום הזה והוא יושב אתנו תמיד
 יג בביתנו ויכבדנו: ויאמר לה יצחק אני גרעתי וראיתי את-מעשי
 יעקב אשר אתנו כי בקל-לבו ויכבדנו ואהב את-עשו ראשונה
 מייעקב מיום הלדתו ועתה אהבתי את-יעקב מעשו כי הרבה
 להרע את-מעשיו ואין-בו-צדק כי כל-דרךבו חכם ושר ואין-צדק
 יד לו סביבותיו: ועתה יסעם לבי על-כל-מעשיו ולא ינצל הוא
 וזרעו כי הם יעברו מדהארץ ויכרתו מתחת השמים כי את-אלהי
 אברהם עוב וילך אחרי גשיו אחרי השממה ואחרי שגגמן הוא
 טו ויגיו: ואת אמרת לי כי-אשביעהו כי לא יברג את-יעקב אם-
 טז ישבע לא יקים את-שבועתו ולא יעשה-טוב כי אם-רע: ועל
 בקשו להרג את-יעקב אחיו בנד-יעקב ימתן ולא ימלט מגדיו כי
 יז בגדיו גרד: ואת אל-תיראי על-דבר יעקב כי שומר יעקב גדול הוא
 יח ועצום ונקבר ומהלל משומר עשו: ותשלח רבקה ותקרא לעשו
 ויבוא אליה ותאמר לו שאלה יש-לי בני לשאל ממך ואמר כי
 יט תעשה את אשר אמר לה בני: ויאמר לה אני אעשה כל-אשר

יט-ינבחלום. - ושניה חזקות. אין בנוסח א. - ביעקב. ברומי נוסף: אחיו. - בביתנו.

כ תאמרי לי ולא אמנע מאומה משאלתך: ותאמר אלי אשאל ממך
 כי ביום מותי תביאני ותקברני אצל שרה אם אביה וכי תאבדו
 אתה ויעקב אחיך איש את-רעהו ולא יבקש איש לאחיו רעה כי
 יאבדוהו למען תגדלו בני ונקברתם בתוך הארץ ולא ישמח עליכם
 שונא והייתם לברכה ולרחמים בעיני כל-אזרחיכם: ויאמר אעשה
 ככל אשר אמרת לי וקברתיך ביום מותך אצל שרה אם אבי
 כאשר אהבת בי והיו עצמותיה קרובות לעצמותיך: ואת-יעקב
 אחי אהב מכל-בשר ואין-לי אח ככל-הארץ כי אם-הוא לבדו
 ולא גדולה היא לי זאת אם-אבדוהו כי אחי הוא ונתדו נדענו
 בבקשך ונתדו ונאנו מרחמך ואם-לא אהב את-אחי את-מי אהב:
 כג ונם אני אבקשך כי תעירי ביעקב בעבורי ובעבור בני כי ידעתי
 כי מלך ימלך עלי ועל-בני כי ביום אשר ברכו אבי שם אותו
 מעל ואותי שם מתחת: ואני נשבעתי לך כי אבדוהו ולא אבקש
 רעתו כל-ימי חיי כי אם-רק טובה וישבע לה על-כל-הדבר הזה:
 כד ותקרא ליעקב לעיני עשו ותצוהו בדבר אשר דברה עם-עשו:
 כה ויאמר אעשה רצונך והאמיני לי כי לא יצא רע ממני ומבני על-
 עשו אחי ולא אהיה הראשון [להרע] כי אם-באבתו לך: ויאכלו
 וישתו היא ובניה בלילה ההוא ותמת בת-שלשה יובלים ושבע
 אחד ושנה אחת בלילה ההוא ויקברוה שני בניה עשו ויעקב
 במקרת המקלה בקרבת שרה אם אביהם:
 לו ובשנה השלישית לשבע הזה קרא יצחק לשני בניו עשו ויעקב
 ויבאו אליו ויאמר אליהם בני הנני הולך בדרך אבותי אל-בית
 העולם אשר שם אבותי: וקברתוני בקרבת אברהם אבי במקרת
 המקלה בשדה עפרון החתי אשר קנה אברהם לאהזת קבר שמה
 תקברוני: ואת אצונכם בני ביימ-עשו הצדק והישר בארץ למען
 ד יביא יי עליכם את-כל-דבר יי לעשות לאברהם ולרעו: ואהבתם
 בני את-אחיכם בניכם באיש אשר יאהב את-נפשו ויבקש איש
 לאחיו להיטיב לו ולעשות יחד בארץ ואבדו זה את-זה כנקשם:

מ גיא: בבית. - במערת המכפלה. בנוסח D: במערה אשר. -

לו יצחק צוה לבניו על קבורתו והזהירם על אהבתם איש לאחיו (א'-יא) - חלק ביניהם את רכוש ומת
 (י"ב-י"ח) - יעקב ועשו נפרדו זה מזה (י"ט-כ) - לאה מתה ובני יעקב באו לנחמהו (כ"א-כ"ד).

כ-ג-א שמה. בנוסח A: שם בקברים אשר כריתי לי. - ולזרעו. A: ולבניו. - אצוכם.

ה ועל־דבר האלילים אצוקם ואעידה קכם פי תתעבו אותם ושברתום
 ושנאתום ולא תאקבום כי מלאי שגגה הם לעובדיהם ולמשפתחים
 ו להם: וזכרתם בני את־י: אלהי אברהם אביכם וכאשר פכדתיו
 ו עבדתו בצדק למען ירדכם בשמחה והפירה ורעכם ככוכבי השמים
 ללב וישעכם בארץ מטע־צדק אשר לא ישרש לקל־דרות העולם:
 ז ועתה אשביעכם בשבועה גדולה אשר אין שבועה אשר תגדל ממנה
 בשם המהלל והנכבד והגדול אשר עשה את־השמים ואת־הארץ והפל
 ח יסר כי תידאהו ותעבדהו: ואהב כל־אחד את־אחיו ברומים ובצדק
 ולא ידרש איש רע לאחיו מעתה ועד־עולם כל ימי חיכם למען
 ט תצליחו בכל־מעשיכם ולא תאבדו: וכי ידרש איש מקם רע לאחיו
 דעו מעתה כי כל־אשר יבקש רעה לאחיו בגדו ופל ונקרת מארץ
 י החיים וזרעו יאבד מתחת השמים: וזיום הקללה והמבוכה ובאש
 הבערת והאוקלת באשר שרף את־קרום קבה ישראל את־ארצו
 ואת־עירו וכל־אשר־לו ונמחה מספר עדות בני אדם ולא יבוא
 בספר החיים כי יאבד ועבר לקללת עולם כי לקל־הימים יהיה
 דינם כי תתחדש בשנאה ובקללה ובקצף ובצער ובחמה ובמכה
 יא ובחלי עולם: אני אדבר ואעידה קכם בני במשפט אשר יבוא
 יב על־האדם אשר יבקש לעשות עול לאחיו: ויחלק את־קל־מקנהו
 בין שניהם זיום שהוא וישן את־החלק הגדול לבכור והמגדל וכל־
 יג סביבותיו וכל־אשר קנה אברהם בבאר שבע: ויאמר את־החלק הגדול
 יד הנה אנדיל לבכור: ויאמר עשו מכרתי ליעקב ואמתן־לו את־בכורתי
 טו ליעקב ימתן ולא אדבר דבר קנה כי לו היא: ויאמר יצחק תנתי
 טז עליכם ברקתי בני ועל־מרעכם זיום הנה כי הנחתוני ולא נעצב
 לבי בדבר הבכורה כ־לא יעשה בעבורה רע: ובדה אל עליון
 יז את־האיש אשר יעשה־צדק אותו וזרעו עד־עולם: ויכל לצותם
 ולקרבם ויאכלו וישתו לטניו וישמח פי היתה רעה אחת ביניהם
 יח ויצאו מאתו וינחחו זיום שהוא וישנו: וישן יצחק במשנתו זיום

ה-1 חסר B. - ואעידה. חסר CD. בכס. חסר AB. - ושברתים. חסר AB. - ועבדתו.
 ז-1 Ch: ועבדתיו. והגדול. בקצת כ"י: הספואר והנורא והגבור. - הקללה והמבוכה.
 ז"א: המבוכה והקללה. בקצת כ"י נוסף: והחמה והקצף. - כי יאבד ועבר. ז"א: כי
 יא אם בין האובדים ועוברים. - כמ ש ש ט. CD: כמשפטי. - אשר יבקש לעשות עול.
 יב-1 א: אשר יעשה הרע. - אנדיל. Ch מגיה: אתן. - ברכתי. AB: ברכה. - במסתו.

ההוא וישמח וייושן שנת עולמים ונתת בן-מאה ושמונים שנה
 עשרים ונתמשה שבעות ותמש שנים בלה ונקברהו שני בניו עשו
 יט-כ ויעקב: ונלך עשו לארץ אדום אל-הר שעיר וישב שם: ויעקב
 ישב בקרי חברון במגדל אשר בארץ מגורי אברהם אביו ויעבד
 כא את יי בקל-לבו ובמצותיו הנגלות אשר חלק בימי הולדתו: ונתת
 לאה אשתו בשנה הרביעית לשבוע השני ביוכל הארבעים ונתמשה
 ונקברהו במקרת המכסלה אצל רבקה אמו משמאל לקבר שרה
 כב אם אביו: ונבאו כל-בניהו ובניו לבנות ללאה אשתו עמו ולנחמו
 כג עליה כי התאבל עליה: כי אהבה מאד מיום מות רחל אחותה
 כי תמימה וישרה היתה בקל-הרביה ותכבד את-יעקב ובקל-הימים
 אשר היתה עמו לא-שמע מפייה דבר קשה כי ערנה וישר ושלום
 כד וקבור היו בה: ויזכר את-כל-מעשיה אשר עשתה בחייה ויתאבל
 עליה מאד בקל-לבו ובקל-נפשו:

לו ויהי ביום מות יצחק אבי יעקב ועשו וישמעו בני עשו כר
 ב נתן יצחק את-הבכורה ליעקב בנו הקטן ויקצפו-מאד: ויריבו
 באביהם לאמר הלא אתה הבכור ויעקב הצעיר ולמה-זה נתן
 ג אביך את-הבכורה ליעקב ואותך עוב: ויאמר אליהם כי מכרתי
 את-בכורתי ליעקב במעט קזיר עדשים וכיום אשר שלחני אבי
 לצוד וצודי ולתפוש ולהביא לו לבקבור יאכל ויברכני בא במקמה
 ויבא לאבי משעמים ומשקה ויברכו אבי ואותי שם תחת ידו:
 ד ועתה השביענו אבינו אותי ואותו כי לא נדרש איש רצת אחיו
 ה וכי נחנה באהבה ובשלום איש עם-אחיו ולא נשחית דרכינו:
 ויאמרו אליו לא נשמע אליך לעשות עמו שלום כי כחנו עצום
 מכחו ונאנחנו עצומים ממנו נצא עליו ונכרנהו ונאביד את-בניו
 ונאם-לא תלך עמנו נשמך: עתה שמענו ונשלח בארם ובקלשתים
 ובמואב ובעמון ונבחר לנו אנשים בחירים הבוערים לקרב ונצא
 עליו ונלחמנו בו ונשמידו מן-הארץ בטרם יבה שרש ועצמה:

יט-כ A: במסה. - ויעקב ישב... D: וישב יעקב בארץ חברון. - ובמצותיו. גיא:
 כג וכמצוות. - הולדתו. תרגומו של Ch כאן אינו נכון. - ותכבד. D: ותאהב. -
 לו בני עשו קצפו על אביהם שיצחק נתן את הבכורה ליעקב והכריחוהו לצאת עם ארבעת אלפים
 אנשי חיל למלחמה על יעקב (א'—ט"ו) - יעקב הוכיח את עשו (ט"ז—י"ז) - תשובתו של עשו (י"ח—כ"ה).
 ה-ו את-הבכורה. בענין ירושתו. - ונאביד את בניו. A: ונאבידו. - יכה

ז ויאמר אליהם אביהם אל-תלכו ואל-תעשו מלחמה בו לבל-תחלו
 ח לקניו: ויאמרו אליו זה-הוא (כ)אשר עשית מנעוריה עד היום
 ט הנה ותבא צנארה בעלו לא נשמע לדבר הנה: וישלחו אל-אדם
 י ולאדורם אל-רע אביהם וישקרו מהם אלה בגי-חיל בחורי
 יא מלחמה: ויבאו אליהם ממואב ומבני עמון אשר שקרו אלה
 יב בחורים ומקלשתיים אלה בחורי מלחמה ומאדום ומן-בחורים אלה
 יג בחורי מלחמה ומן-החתים אנשים אמיצים בגי-חיל: ויאמרו אל-
 יד אביהם צא נהלם ואם-לא ונהר-גנוה: וימלא קצה וחסה בעת
 יו ראותו את-קניו והם מאלצים אותו כי ילך לסניהם וינהלם על-
 יז יעקב אחיו: ואחר זכר את-בל-הרעה השמונה בלבו על-יעקב
 יח אחיו ולא זכר את-שבעתו אשר נשבע לאביו ולאמו אם-ידרש
 יט בל-ימיו רעה ליעקב אחיו: ובבל-זה לא ידע יעקב בירבאים הם
 כו עליו למלחמה והוא מתאבל על-לאה אשתו עד-כי קרבו מאד
 כז אל-המגדל בארבעת אלפים אנשי-חיל בחורי מלחמה: וישלחו
 כח אליו אנשי חבורן לאמר הנה אחיה בא עליה להלחם-בך בארבעת
 כט אלפים איש חגורי חרב ונושאי מגנים וקלי מלחמה כי אהבו
 לו את-יעקב מעשו כי יעקב איש גדיב ורחום מעשו ויגידו לו: ולא
 לו האמין יעקב עד-כי קרבו מאד אל-המגדל: ויסגר את שערי
 לו המגדל ויעמד בפתחו ויודבר עם-אחיו עשו ויאמר תנחומים טובים
 לו נתמנתי באת אלי בגלל אשתי אשר מתה ה זאת היא השבועה
 לו אשר נשבעת לאביה ולאמה שנית לסני מותם חטאת לשבועה
 לו ובעבור אשר נשבעת לאביה נשפטת: אז ישא עשו את-קולו
 לו ויאמר אליו אין לבני אדם ולחנת הארץ שבועת אמת אשר
 לו נשבעו שבועתם עד-עולם ובבקר ידרשו זה לזה רעה ולכרג איש
 לו את-שונאו וצרו: ותשנאני אותי ואת בני עד-עולם ואין לעשות
 לו עמה אחרה: שמע דברי אלה אשר אמר אליה אם-יחסך חזיר
 לו עורו וישערוניו כצמר גרבו אם-יצימים בראשו קרנים כקרני איל
 לו ויצאן אז אעשה עמה אחרה: ואם-ישררו וינקים משדי אדם

ז-ח ש ר ש. Ch: יקח כח. - לסניו. ניא: מפניו. - (כ) אשר. כך AD. ניא: הלא זה
 יא-יג במעשיך. - צא נהלם. ניא: צא עמהם. - את שבועתו. ניא: את השבועה. -
 יד-יז קרבו. BD נוסף: אליו. - בפתחיו. ניא: על המגדל. - ובעבור. ניא: ובעת. -
 כו יונקים משדי אדם. ניא: שדים מאדם. - לא אהיה לך. ניא: לא תהיה לי. -

ל-א-אֶהְיֶה לָךְ אֶחָ וְאִם-יַעֲשׂוּ הַנְּאֻכִים שְׁלוֹם עַם-הַשִּׁוִּית לְבַלְתִּי
 אֶקְלָם וּלְבַלְתִּי הַצֶּק לָהֶם וְאִם-יִהְיֶה לָבָם עֲלֵיהֶם לְהִיטִיב אֹן יִהְיֶה
 כב בְּלִבִּי עֲלֶיךָ שְׁלוֹם: וְאָרְנָה כִּי יִתְרַע עַם-הַשׁוֹר וְאִם-יִצְמַד עִמּוֹ בְּעַל
 כג אֶחָד וְתָרַשׁ עִמּוֹ אֹן אֶעֱשֶׂה עִמָּךְ שְׁלוֹם: וְכִי יִלְבִּין הַעֹרֵב קְעוֹף רָזָא
 אֹן אֹדַע כִּי אֶהֱבִיתִךָ וְעָשִׂיתִי עִמָּךְ שְׁלוֹם הַקֶּרֶת [וּתְפָרַת] אֶתָּה וּנְקִרְתּוּ
 כד קִנְיָה וְלֹא יִהְיֶה שְׁלוֹם: וַיֵּרָא יַעֲקֹב כִּי הִרַע לְבֹו עָלָיו וּבְקֶלֶג-נִשְׁשׂוּ
 נה אֹתוֹ וְלֹא יִסּוֹג מִמֶּנּוּ: אֹן יֹאמֵר לְאֲנָשָׁיו וּלְעַבְדָּיו לְהִתְנַסֵּל עָלָיו
 וְעַל-קָל־אֲשֶׁר אֹתוֹ:

לח וְאַחֲרַי דִּבֶּר יְהוָה אֶל-יַעֲקֹב אָבִיו לֵאמֹר: דִּרְךָ קִשְׁתָּךְ אָבִי
 וּשְׁלַח הַצֶּק וְהַסֵּל אֶת-הַשׁוֹנָא וְהַמֵּת אֶת-הַנָּעַר וְהָיָה לָךְ כַּח כִּי לֹא
 ב נְמִית אֶת-אֶחָיִךָ וְהוּא אֶצְלָךָ וְעִמָּךְ הוּא לְכַבֹּד אֶצְלָנוּ: אֹן יִדְרֶךְ
 ג יַעֲקֹב קִשְׁתּוֹ וַיִּשְׁלַח חֲצוֹ וַיַּסֵּל אֶת-עֲשׂוֹ אָחִיו וַיַּהֲרֹגְהוּ: וַיִּשְׁלַח עוֹד
 ד חֲצוֹ וַיֵּךְ אֶת-אֲדוֹרָם הָאֲרָמִי בַּחֲמָה שְׂמָאלוֹ וַיִּנְגַּרְשֶׁהוּ וַיְמִיתְהוּ: וְאַחֲרַי
 ה יָצְאוּ בְנֵי יַעֲקֹב הֵם וְעַבְדֵיהֶם וַיִּתְחַלְקוּ לְאַרְבַּע פָּנוֹת הַמִּגְדָּל:
 ו רֵאשׁוֹנָה יָצָא יְהוּדָה וְנַסְתָּלִי וְגַד עִמּוֹ וְחַמְשִׁים נְעָרִים עִמּוֹ פְּנֵי נְנֻבָה
 ז לַמִּגְדָּל וַיָּבֹו אֶת-קָל־אֲשֶׁר מִצְאוֹ לְסַנִּיָּהֶם וְלֹא נִמְלַט מֵהֶם עַד-אֶחָד:
 ח וְלֹו וְדָן וְאֲשֶׁר יָצְאוּ פְּנֵי מִזְרָחָה לַמִּגְדָּל וְחַמְשִׁים נְעָרִים אִתָּם וַיָּבֹו
 ט אֶת-גִּבּוֹרֵי מוֹאָב וְעַמּוֹן: וַיָּצְאוּ רְאוּבֵן וַיִּשְׁשַׁכַּר וַיְזַבְלוֹן פְּנֵי צְפוֹנָה
 לַמִּגְדָּל הַמָּה וְחַמְשִׁיָּהֶם וַיָּבֹו אֶת-אֲנָשֵׁי הַמִּלְחָמָה אֲשֶׁר לְשִׁלְשִׁתִּים:
 מ וַיָּצְאוּ שְׁמֵעוֹן וּבְנִימִן וְנַחֲוֹר קִזְרְאוּבֵן פְּנֵי מַעֲרָב לַמִּגְדָּל וְחַמְשִׁיָּהֶם
 נ עִמָּהֶם וַיָּבֹו מַאֲדוֹם וּמִבְּחֹרִים אַרְבַּע מֵאוֹת אִישׁ אֲמִיצִים אֲנָשֵׁי
 ס מִלְחָמָה וְשֵׁשׁ מֵאוֹת אִישׁ גָּסוּ וְאַרְבַּעַת בְּנֵי עֲשׂוֹ גָסוּ עִמָּהֶם וַיַּעֲבֹו
 אֶת-אֲבִיָּהֶם הָרוּג בְּאֲשֶׁר נָסַל עַל-הַנְּבֻבָה אֲשֶׁר בְּאֲדוֹרָם: וַיִּרְדְּפוּ
 בְּנֵי יַעֲקֹב אֶחָרֵיהֶם עַד-הַר-שִׁעִיר וַיַּעֲקֹב קָבַר אֶת-אֶחָיו בְּגִבְעָה

כב-כג יתרע עם-השור. בקצת כ"י נוסף: יעשה עמו שלום. - כעוף רזא. כך שמו בכושית, ונראה שהוא מין חסידה. - אז אדע. נ"א: תדע. או: דע. - ולא יהי שלום. נ"א: ולא יהי לך שלום. -

לח מלחמת יעקב ועשו ומות עשו ומסלת חילו (א'-י') - אדום נשתעבדה, עד היום הזה (יא'-י"ד) - מלכי אדום (ט"ו-כ"ד).

ח צד. נ"א: חציק. - השונא. A: שונאך. - ועמך הוא. נ"א: וכמוך הוא. - לכבוד אצלנו. נ"א (וכן ברומי ובנוסח Ch): ונתן לו כבוד. - את עשו אחיו.

י אֲשֶׁר בְּאֲדוֹרָם וַיָּשָׁב אֶל-בֵּיתוֹ: וַיִּלְחֲצוּ כְּנֵי יַעֲקֹב אֶת-כְּנֵי עֵשָׂו בְּהַר
 יא שְׁעִיר וַיִּקְנִיעוּ עָרְפָם לְהִיּוֹת עֲבָדִים לְכְּנֵי יַעֲקֹב: וַיִּשְׁלְחוּ אֶל-אַבְיָהֶם
 יב וְלָדַעַת [הַיַּעֲשׂוּ שְׁלוֹם עִמָּהֶם אִם-יִמְּיתוּם: וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב אֶל-כְּנֵי
 יג כֵּי יַעֲשׂוּ שְׁלוֹם וַיַּעֲשׂוּ שְׁלוֹם עִמָּהֶם וַיִּשְׂמְּוּ אֶת-עַל הַעֲבָדוֹת עֲלֵיהֶם
 יד וַיַּעֲלוּ מִם לְיַעֲקֹב וַיִּלְכְּדוּ כָּל-הַנְּמִים: וַיְהִי הֵם מְשֻׁלָּמִים מִם לְיַעֲקֹב
 יו עַד-יוֹם רְדַת יַעֲקֹב אַרְבָּעָה מֵאָרְיִם: וְלֹא נִחְלְצוּ כְּנֵי עֵשָׂו מֵעַל
 הַעֲבָדוֹת אֲשֶׁר שָׂמָו עֲלֵיהֶם שְׁנַיִם עָשָׂר כְּנֵי יַעֲקֹב עַד-הַיּוֹם הַזֶּה:
 טו וְאַלֶּה הַמְּלָכִים אֲשֶׁר מָלְכוּ לְאָדָם לְפָנַי מִלְּךְ-מֶלֶךְ עַל-יִשְׂרָאֵל עַד-
 טז הַיּוֹם הַזֶּה בְּאָרֶץ אָדָם: וַיִּמְלֹךְ בָּלַק בֶּן-בְּעוֹר וְשֵׁם עִירוֹ דִּגְהָבָה:
 יז-יח וַיִּמְתְּ בָּלַק וַיִּמְלֹךְ תַּחֲתָיו יוֹקָב בֶּן-נֶרַח מִבְּעָרָה: וַיִּמְתְּ יוֹקָב וַיִּמְלֹךְ
 יט תַּחֲתָיו חוּשָׁם אֲשֶׁר מֵהַר תִּימָן: וַיִּמְתְּ חוּשָׁם וַיִּמְלֹךְ תַּחֲתָיו הַרְד
 כ בֶּן-בְּרַדְרָא אֲשֶׁר הִכָּה אֶת-מֶדְיָן בְּשָׂדֵה מוֹאָב וְשֵׁם עִירוֹ עֲוִית: וַיִּמְתְּ
 כא הַרְד וַיִּמְלֹךְ תַּחֲתָיו שִׁמְלָה אֲשֶׁר מִמִּשְׁקָה: וַיִּמְתְּ שִׁמְלָה וַיִּמְלֹךְ
 כב תַּחֲתָיו שְׂאִיל אֲשֶׁר מִרְחֹבוֹת הַנֶּקֶר: וַיִּמְתְּ שְׂאִיל וַיִּמְלֹךְ תַּחֲתָיו בַּעַל
 כג חֲנָן בֶּן-עֲבָדוֹר: וַיִּמְתְּ בַּעַל חֲנָן וַיִּמְלֹךְ תַּחֲתָיו הַרְד וְשֵׁם אִשְׁתּוֹ
 כד מְהִישָׁבָאֵל בַּת-מִטְרָד בַּת מִי זָהָב: אֵלֶּה הַמְּלָכִים אֲשֶׁר מָלְכוּ
 בְּאָרֶץ אָדָם:

לט וַיָּשָׁב יַעֲקֹב בְּאָרֶץ מִגְדוֹרֵי אָבִיו אַרְבַּע כְּנָעַן: אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת יַעֲקֹב
 ב יוֹסֵף בֶּן-שִׁבְעָה-עָשָׂרָה שָׁנָה וַיִּזְרְיָהוּ מִבְּעָרָה וַיִּקְנֶהוּ פוֹטִיפָר כְּרִים
 ג סָרְעָה שֶׁר הַמִּצְרַיִם: וַיִּשָּׂם אֶת-יוֹסֵף עַל-כָּל-בֵּיתוֹ וְתָהִי בְרַכַּת יְיָ
 ד בְּבֵית הַמִּצְרַיִם בְּגִלְגַל יוֹסֵף וְכָל אֲשֶׁר עָשָׂה הַאֱלֹהִים יְיָ [בְּיַרְדֵּן]: וַיַּעֲזֹב
 ה הַמִּצְרַיִם אֶת-כָּל-אֲשֶׁר לוֹ לְיוֹסֵף כִּי רָאָה כִּי יְיָ עִמּוֹ וְכָל-אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה
 אֶת-עֲיִנְיָהּ וְתָרָא אֶת-יוֹסֵף וְתַחֲמַדְהוּ וְתִבְקַשׁ מִמֶּנּוּ לִשְׁכַּב עִמָּהּ:

יד ברומי (וכן בנוסח Ch) נוסף: בחזה ימינו (ההשוה פסוק ג). - בני עשו. בקצת כ"י
 טו (וברומי): אדום. - לאדום. נ"א: באדום. - על-ישראל. נ"א: על בני ישראל. -
 טז-יט וימלך. בניא נוסף: באדום. ויש נ"א: בסדום. - בן-ברד. בכ"י (כמו בע'): ברד
 כ-כג (בריש'). - שמלה. בכ"י: שלמן. - בעל חנן. בקצת כ"י נוסף: בן עכבור. -

לט יוסף הושם על בית פוטיפר (א-ד') - סהר נמשו ומאסרו (ה-יג) - מאסרם של שר המשקים ושר
 האופים ופתרון חלומותיהם ע"י יוסף (יד-יח).

יד שר-הט בחים. כך בכ"י. ונדחית הגהתו של Ch (כאן, וכן מ' י'): שר-השומרים. -
 ליוסף. Ch מתקן על דעת עצמו: ביד יוסף. - כי ראה. A נוסף: ויתבונן וידע. -

ו והוא לא מסר לה את-נפשו ויזכר את-ו ואת-הדברים אשר קרא
 זעלב אביו מדברי אברהם כי לא יונה איש עם-אשת ורעהו ועם-
 אשתו איש כי עליו משפט מות אשר הושם עליו בשמים לפני
 אל עליון והמטא יעלה בעבורו בספרי עולם כל-הימים לפני וי:
 ז-ה ויזכר יוסף את-הדברים האלה ולא חסץ לשכב עמה: ותבקשהו
 ט שנה אחת וימאן ולא אבה שמע: ותחבקהו ותתפשטהו בבית לאלצו
 לשכב עמה ותסגר את-דלת הבית והוא נשמת מזייה ויעזב בגדו
 י בגדה וישבר את הדברים ויגם מפניה החוצה: ותרא האשה כי לא
 ישכב עמה ותלשן עליו לפני אדוניו לאמר בקש עבדך העברי
 אשר אהבת לאלצני לשכב עמו ויהי כהרימי קולי ויגם ויעזב
 יא בגדו בגדי בתקשי אתו וישבר את-הדברים: וירא המצרי את-בגד
 יוסף והברית שבור וישמע לדברי אשתו וימן את-יוסף בבית
 יב הפטר מקום שם ישבו האסורים אשר אסר המלך: ויהי-שם בבית
 הפטר וימן וי חן ליוסף בעיני שר שומרי בית-הפטר ורממים
 יג מלפניו כי ראה כי וי אתו וכל אשר יעשה יצליח וי: ויעזב הכל
 יד בגדו ושר השומרים לא-ירע אתו דבר כי כל-אשר יעשה יוסף
 יו יצליח וי: וישב שם שנתים ימים ובימים ההם קצף פרעה מלך
 מצרים על שני סריסיו על שר המשקים ועל שר האוסים ויתנם
 טו במשמר בית שר הטבחים בית הפטר אשר יוסף אסור שם: ויפקד
 טז שר שומרי הפטר את-יוסף לשבתם וישרת לפניהם: ויחלמו שניהם
 יז חלום שר המשקים ושר האוסים וינידוהו ליוסף: וכאשר סתר להם
 יח פן יהיה להם ואת-שר המשקים השיב פרעה על-כנו ואת-האשה
 המית כאשר סתר להם יוסף: וישכח שר המשקים את-יוסף בבית
 הפטר ואף כיהודיעו את אשר יהיה-לו ולא-זכר להודיע את-
 פרעה כאשר אמר לו יוסף כי שכחם:
 מ ויהי בימים ההם ויחלם פרעה חלום שפעים בליקח אחר

ו וכל-אשר יעשה. א נוסף: ויחמד בלבו. - [רעהו ועם-אשת]. חסר בקצת כ"י. -
 ז-ה לפני ה'. א: אל עליון. - את-הדברים האלה. ג"א: את-הקריאה הזאת. - שנה
 ט אחת. א נוסף: תמימה והוא. - שמוע. א נוסף: את-הדבר הזה. - את-דלת הבית.
 יג בקצת כ"י נוסף: ותתפשטהו. - והוא נשמת מידיה. חסר בקצת כ"י. - בידו. בכ"י:
 יז לפניו. - לא ידע אתו דבר. כך נראה לי תרגום הנוסח הכושי המסובך. - ואת-
 יח האוסה. ברומי: ואת שר האופים. - [אף] כ"י. כך נ"ל. ובכ"י אין. -
 חלומות פרעה ופתרונם (א-ד) - יוסף עלה לגדולה ונשא אשה (ה-י"ג).

על־דבר הרעה אשר תהיה בקל־הארץ וייקץ משנתו ויקרא לקל־
 פתרי החלמות אשר במצרים והמכשפים ויגד להם את־שני חלמותיו
 ב ולא יגלו לדעת: ויזכר אז שר המשקים את־יוסף וידבר עליו
 א־ל־המלך ויוציאהו מבית הפהר ויספר־לו את־שני חלמותיו:
 ג וידבר לפני סרעה כי שני חלמותיו חלום אחד הם ויאמר לו שבע
 שנים תבאנה שבע בקל־ארץ מצרים ואחר־כן שבע שני רעב
 ד אשר לא הנה קמהו [רעב] בקל־הארץ: ועתה יסקד סרעה בקל־
 ארץ מצרים שקידים ויקבצו אכל העיר בעיר בימי שני השבע
 והיה לאכל לשבע שני הרעב ולא תקרת הארץ מפני הרעב כי
 ה יחזק מאד: ויסן יי ליוסף חן ורחמים בעיני סרעה ויאמר סרעה
 א־ל־עבדיו לא נמצא איש חכם ונבון כאיש הנה כי רוח אלהים
 ו עליו: וישימהו משנה בקל־מלכותו וימשילהו על־קל־מצרים
 ז וישיבהו במקרכת המשנה אשר לסרעה: וילבישהו בגדי־שש
 וישם רביד הנהב על־צנארו ויקראנו לקניו לאמר [ואברך] ויסן
 את־השבועת בנרו וימשילהו בקל־ביתו ויגדלו ויאמר אליו לא
 ח יגדל מקדו כי אם הכסא לבדו: וימשל יוסף בקל־ארץ מצרים
 ויאקהו קל־שרי סרעה וקל־עבדיו וקל־עושי מלאכת המלך כי
 בישר יתלך ואיך־בו נאנה ויגדל־לב ולא משוא פנים ומקח שחד
 ט כי בישר ישפט את־קל־עמי הארץ: ותשקט ארץ מצרים לפני
 סרעה בגלל יוסף כי יי עמו ויתן־לו חן ורחמים לקל־ורעו לפני
 קל־יודקיו ושומעי שמעו ותישר מלכות סרעה ואין שסון ואיך־רע:
 י ויקרא המלך שם יוסף וצפנת פענח ויסן את־בת פוטיפרע בת
 יא בתו און שר הטבחים ליוסף לאשה: ובוים עמר יוסף לפני סרעה
 יב [והוא] בן־שלושים שנה בעמדו לפני סרעה: בשנה ההיא מת יצחק
 ונבא כאשר אמר יוסף בדבר פתרון שני החלמות באשר דבר
 ויהיו שבע שני שבע [בקל־ארץ מצרים] ותסרה ארץ מצרים הרבה

ב לדעת. ניא: לדעתו. המלך. ברומי נוסף: פרעה. - ויוציאהו. ניא:
 ג-ד-ה ואוציאהו. - וידבר. ברומי: ויפתר. - ולא תכרת. בכיי: ולא תאבד. - עליו. ניא:
 ז בו. - [אברך]. בכושי: אל אל ואברה. ונראה שהוא סירוס מן אברך שבברא' מיא מיג.
 ח-י Ch מנסח: אל אל ואביר אל. - יהלך. א: יהלכו. - [צפנת פענח]. בכושי: צפנת־פענס.
 יב ונראה שהוא סירוס מן צפנת פענח שבברא' מיא מיה. - כהן אן. בכושי: הליופוליס. -
 [בכל־ארץ מצרים]. חסר בהוצאת דילמן. -

יג במדה אחת אלקה ושמונה מאות מדות: ויזכר יוסף אכל העיר
 קעיר עד-כי מלאה בר עד-אשר גלאו לקפר ולמד מלב:
 מא וביובל הארבעים וקמשה בשבוע השני ובשנה השנית לקח
 ב יהודה לער בכורו אשה מבנות ארם ושמה תמר: וישנאה ולא
 שכב אתה כי אמו מבנות קנען ויבקש לשאת לו אשה ממשפחת
 ג-ד אמו ולא נתנו יהודה אביו: והוא הבכור רע וימיתהו :: ויאמר
 יהודה לאונן בנו בוא אל-אשת אחיך ויבם אותה והקם רע
 ה לאחיה: ורע אונן כי לא רעו והנה כי אם רע אחיו ויבא אל-
 ו בית אשת אחיו וישפך הרע ארצה ורע בעיני :: וימיתהו: ויאמר
 יהודה לתמר בלתו שבי בית-אביך אלמנה עד-אשר יגדל שלח
 ז בני ונתתיך לו לאשה: ויגדל ולא נתנה בת-שוע אשת יהודה
 את-שלח בנה להתחמן ותמת בת-שוע אשת יהודה בשנת חמש
 ח בשבוע הנה: ובשנה הששית עלה יהודה לגו את-צאנו בתמנתה:
 ט ותסר את-בגדי אלמנתה ונתתם בוצעיה ותתנסה ותשכ בשער
 י בדרך תמנתה: ובלכת יהודה מצאה ויהשבה לקדשה ויאמר אליה
 יא אבא אליך ותאמר בוא ויבא: ותאמר לו תגלי שקרי ויאמר לה
 אין בגדי כי אם-טבעתי אשר באצבעי ופתילי ומקלי אשר בגדי:
 יב ותאמר אליו תנם-לי עד-אשר תשלח-לי שקרי ויאמר אליה אשלח-
 יג לך גדי עזים ויתנם-לה ותהר לו: וילך יהודה אל-צאנו ויהיא
 יד הלכה אל-בית אביה: וישלח יהודה גדי עזים ביד רועה ערלמי
 ולא מצאה וישאל את-אנשי המקום לאמר אינה הקדשה אשר בנה
 טו ויאמרו אליו לא-היתה בנה קדשה ואין אצלנו קדשה: וישב ויגד-
 לו כי לא מצאה ויאמר אליו שאלתי את-אנשי המקום ויאמרו לי
 טז אין בנה קדשה ויאמר קומה ונלכה פן נהנה לצחוק: ויבילות שלשה
 ירחים נודע כי הרה היא ויגידו ליהודה לאמר הנה תמר בלתה

מא בני יהודה ותמר (א-י) - מעשה יהודה עם תמר (ח-כ) - תמר ילדה תאומים (כא-כב) - ליהודה
 נסלת עונו כי בשגגה חטא (כג-כח).

ג-ד תמר בכושי הכתיב: תעמר. - הבכור. נ"א: ער בכור יהודה. - לאונן בנו.
 ה-ו נ"א: לאונן אחיו. - כי א.ם. בקצת כ"י נוסף: רק. - בת-שוע. ברומי: בידסואל. -
 ח בתמנתה. Ch מוסף, כנראה מסברא: ויגידו לתמר הנה חמין עולה לגזו צאנו בתמנתה. -
 ט-יב ונתתם בצעיה, בכושי: ותלבש צעיה. - ויאמר. ברומי: ויאמר יהודה. - ויתנם
 יד לה. ברומי נוסף: ויבא אליה. - רועה עד למי. Ch גורס כברומי וכבע': רעהו העדלמי. -
 טז טרטייה מקום. נ"א: העיר. - לצחוק. נ"א: לבז. - לזנונים. אין ברומי. - ולא מה רק בקצת

יו הרתה לַנְּנוּנִים: וַיִּלְךָ יְהוּדָה אֶל-בֵּית אָבִיהָ וַיֹּאמֶר לְאָבִיהָ וּלְאִמָּהּ
 יח וּלְאֶחָיו וַיּוֹצִיאוּהָ לְשָׂרָה כִּי נִבְלָה עֲשָׂתָה בְּיִשְׂרָאֵל: וַיְהִי אַחֲרָי
 הוֹצִיאָם אוֹתָהּ לְשָׂרָה וַתִּשְׁלַח לְחַמִּיהָ אֶת-הַטַּבַּעַת וְהַסֹּתִיל וְהַמִּקְלָל
 יט לֵאמֹר הַכְּרִינָא לְמִי אֵלֶּה כִּי לוֹ אֲנִי הָרָה: וַיִּכַּר יְהוּדָה וַיֹּאמֶר
 כ אָדָּקָה תִּמְרָ מִמֶּנִּי וְלֹא תִשְׁרַפּוּהָ: וְעַל-כֵּן לֹא נִתְּנָה לְשָׂלָה וְלֹא
 כא יֹסֵף לְקַרֵּב אֵלֶיהָ: וְאַחֲרֵי-כֵן יָלְדָה שְׁנֵי בָנִים אֶת-סָרְעָן וְאֶת-גִּרְח
 כב בְּשֵׁנֵת שָׁבַע לְשָׁבוּעַ הַזֶּה הַשְּׁנִי: וְאַחֲרֵי-כֵן כָּלוּ שָׁבַע שְׁנֵי הַשָּׁבָע
 כג אֲשֶׁר אָמַר יוֹסֵף לְסָרְעָה: וַיַּדַּע יְהוּדָה כִּי רַע הַדָּבָר אֲשֶׁר עָשָׂה
 כד לְשָׁכַב עִם-פִּלְתוֹ וַיִּכְזַב בְּעֵינָיו וַיַּדַּע כִּי חָטָא וְשָׁנָה כִּי נִלְּהָ כְּסוּת
 כה בְּנֹו וַיִּחַל לְהִתְעַצֵּב וַיִּתְחַטָּא לִפְנֵי יְיָ (עַל-חַטָּאוֹ): וַיְדַבֵּר אֵלָיו (וַיֵּן)
 כו בַּחֲלוּם כִּי יִכְסֹר-לוֹ כִּי הִתְחַטָּא מְאֹד וַיִּתְעַצֵּב וְלֹא יָסַף לַעֲשׂוֹת
 כז כּוֹזָת: וַיִּכְסֹר-לוֹ כִּי שָׁב מִחַטָּאוֹ וּמִסְכָּלוֹתוֹ כִּי חָטָא גְדוֹל הוּא
 כח לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְכִלְעוּשָׁה זֹאת וְהַשׁוֹכֵב עִם-פִּלְתוֹ יִשְׁרָפּוּהוּ בְּאֵשׁ
 כט לְמַעַן יִבְעַר-בָּהּ כִּי נִבְלָה וְתוֹעֵבָה עָלֶיהֶם בְּאֵשׁ יִשְׁרָפּוּם: וְאַתָּה
 לו (מִשָּׁה) צוֹ אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא תִהְיֶה נִבְלָה בְּתוֹכָם כִּי כָל-הַשׁוֹכֵב
 עִם-חַתָּנָתוֹ וְעִם-פִּלְתוֹ נִבְלָה עָשָׂה בְּאֵשׁ יִשְׁרָפּוּ אֶת-הָאִישׁ הַשׁוֹכֵב
 כז עִמָּה וְאֶת-הָאִשָּׁה וְסֵר-הַקָּאָף וְהַמְּנַסָּה מִיִּשְׂרָאֵל: וְלִיהוּדָה אָמַרְנוּ
 כח כִּי לֹא שָׁכְבוּ עִמָּה שְׁנֵי בָנָיו וְעַל-כֵּן קָם גִּרְעוֹ לְמִשְׁפָּחָה אַחֲרַת
 כח וְלֹא יָבֵרַת: כִּי הִלְךְ וַיִּבְקַשׁ דִּין כִּי עַל-פִּי מִשְׁפַּח אֲבֵרָהֶם אֲשֶׁר
 צוּה לְבָנָיו בְּקִשׁ יְהוּדָה לְשָׂרָה בְּאֵשׁ:
 מב וּבְשָׁנָה הָרִאשׁוֹנָה לְשָׁבוּעַ הַשְּׁלִישִׁי לַיּוֹבֵל הָאָרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה
 הַחַל הָרַעֵב לְבוֹא בָּאָרֶץ וַיִּמְנַע הַנֶּשֶׁם מִדְּהָאָרֶץ כִּי לֹא יָרַד
 ג מְאוּמָה: וַתַּרְעֵב הָאָרֶץ וּבָאָרֶץ מִצָּרִים לְבַדָּה הָיָה שָׁבֵר כִּי
 ג קִבֵּץ יוֹסֵף וְלָמַת לָהֶם שָׁבֵר וַיַּצְבֵּר יוֹסֵף אֶת-גִּרְעוֹ הָאָרֶץ בְּשָׁבַע
 ג שְׁנֵי הַשָּׁבָע וַיִּשְׁמְרֵהוּ: וַיִּבְאוּ מִצָּרִים אֶל-יוֹסֵף כִּי יָמַן לָהֶם שָׁבֵר

כ"י. - ויוציאוה. Ch ג"א: הוציאוה (והשוה ברא' ל"ח כ"ד). - נב לה. בכושי: טומאה. -
 כג-כד [על חטאו]. אין בנוסח A. - כלתו. בכ"י: חמותו. וטעות זו ברורה מן הפסוק הבא. -
 כו [משה]. חסר בקצת כ"י. - עם חותנתו ועם כלתו. Ch: עם-כלתו ועם-חותנתו. -
 מב יעקב שלח את בניו מצרימה לשבור שבר כי היה רעב בכנען (א-ד'). - יוסף הכירם ועכב את שמעון ודרש
 מהם להביא את בנימין כשדרו שנית (ה'-י"ב) - בני יעקב לוקחים אתם את בנימין בדתם שנית
 מצרימה (י"ג-כ"ה).
 ג [לתת להם שבר ויצבר יוסף]. אין ברומי ובנוסחאות DA. - הארץ. A:
 ג-ד ארץ מצרים. - וימכרנה. A: וימכר. - פסוק ד' תחלתו ברומי: והרעב חזק מאד בארץ

וישמח את-האצרות אשר בהם תבואת השנה הראשונה וימקרה
 ד לעם הארץ בקסף: וישמע יעקב כי יש-שקר במצרים וישלח
 את-עשרת בניו לשבר-לו במצרים ואת-בנימין לא שלח ויבאו
 ה בתוך הבאים: ויגידם יוסף והמה לא הכירהו וידבר עמהם
 וישאלם ויאמר אליהם הלא אנשים מרגלים אתם ותבאו לבקש
 ו ערות הארץ ונאפרם: ואמר שפתם וישאר את-שמעון לבדו ותשעת
 ז אחיו שלם: וימלא אמתחותיהם וקרן ואת-כסףם שם להם
 ח באמתחותיהם והם לא ידעו: ויצום להביא את-אחיהם הקטן כי
 ט אמרו לו כי אביהם חי ואחיהם הקטן: וישלו מארץ מצרים
 ויבאו ארצה כנען ויגידו לאביהם כל-אשר מצאם ואף דבר
 עמהם האיש שר הארץ קשות ויחזק בשמעון עד-הביאם לו את-
 י בנימין: ויאמר יעקב אותי שפלתם יוסף איננו ושמעון איננו
 יא ואת-בנימין תקחו עלי רעתכם: ויאמר לא ילך בני עמכם פן
 יחלה כי שגים ילדה אמן והאמר אבד ואת-זה תקחו וקדח
 יב בדרך והורדתם את-שיבתי בנינו הקטנה: כי ראה בישב כסףם
 יג כלו בצרותיהם ועל-בן נרא לשלחו: והרעב גדל וחזק בארץ
 כנען ויבכל-הארץ לבד מארץ מצרים כי רבים מבני מצרים אצרו
 ורעם לשבר בראותם את-יוסף אבד ורע וישימהו באצרות
 יד וישמר לשנות הרעב: ויתנהלו בני מצרים בלחם בשנת הרעב
 טו הראשונה אשר להם: ויהי בראות ישךאל כי חזק מאד הרעב
 בארץ ואיך-דנח ויאמר לבניו לכו שובו ושברו לנו אכל ולא
 טז נמות: ויאמרו לא נלך אם-לא ילך אחינו הקטן עמנו לא נלך:
 יז וירא ישךאל כי אם-לא-ישלחהו עמהם ואבדו כלם מפני הרעב:
 יח ויאמר ראובן תנהו לי בנדי ואם-לא השיבותיו אליך את-שני בני

כנען (ע' ברא' מא ניז). - במצרים. BC: בארץ מצרים (וכן בתרגום הכושי לברא'
 ה מיב א'). - ויבאו. ברומי נוסף: עשרת בני יעקב מצרימה. - וידבר עמהם. בקצח
 ז כ"י: קשות. - ערות הארץ. בכושי: עקבות הארץ. - [בר]. אין ברומי. - להם.
 ח-ט A חסר. - והם לא ידעו. אין ברומי. - הקטן. A חסר. - וישלו. ברומי: בני יעקב. -
 קשות. רק בקצח כ"י. - עד-הביאם אליו את-בנימין. ברומי: עד-אשר נצמיד
 י-יא לפניו את-בנימין. - עלי. בקצח כ"י: עליכם. - המותה. אולי ציל שאולה. והכושי
 יב-יד חרגם כך. - ראה. ברומי: אמרו. - ירא. ברומי נוסף: יעקב. - ויתנהלו. בכושי:
 יז-יח ויתכלכלו. - ואבדו כלם. ניא: ואבד כלו. - עמך. A: עמכם (וכן ברא' מיב ליח). -

יט תמית תחת נקשו ויאמר לא ילך עמך: ויגש יהודה ויאמר
 ש'לחהו עמי ואם-לא השיבותיו אליה וקטאתי לקנייה כל-ימי חיי:
 כ וישלחהו עמם בשנה השנית לשבוע הזה בראש החדש ויבאו
 אךצה מצרים עם-כל-החלכים ומנחתם בידיהם למ וישקרום קטנים
 כא ודבש טהור: ויבאו ויעמדו לפני יוסף וירא את-בגדיו אהיו
 ויגידהו ויאמר אליהם הזה הוא אחיכם הקטן ויאמרו לו בן הוא
 כב הוא ויאמר יי יחנה בני: וישלחהו אל-ביתו ויוצא אליהם את-שמעון
 כג ויעש להם משתה ויקריבו לו את-המנחה אשר הביאו בגדם:
 כד ויאכלו לפניו וימן מגות לקלם וירב חלק בגנמין מחלקי קלם
 כה ויבנה שבועתים: ויאכלו וישתו ונקומו ויגילו אצל חמוריהם: ויבקש
 יוסף לחקר ולדעת את-לבם אם-משפחת שלום ביניהם ויאמר
 לאיש אשר על-ביתו מלא להם כל-אמתחותיהם אכל ואת-כספם
 השב להם בתוך-בליהם ויביעו אשר בו אשתה את-גביע הכסף
 שים באמתחת הקטן ושלחם:

מג ויעש כאשר אמר לו יוסף וימלא להם אמתחותיהם קלם
 ש'קר וכספם שם באמתחותיהם ואת-הגביע שם באמתחת בגדיו:
 ב וילכו בבקר השכם ויהי אך-יציאו משם ויאמר יוסף לאיש רדף
 אחריהם רוע ורבת עמהם לאמר תחת מוצה שלמתם-לי רעה
 גנבתם את-גביע הכסף אשר-בו ושתה אדני והשיקה-לי את-
 ג אחיהם הקטן והביאהו מהרה בקרם אצא אל-בית משפטי: וירע
 ד אחריהם וידבר אליהם בדברים האלה: ויאמרו אליו חלילה
 לעבדיך מעשות כדבר הזה ולא נגבו מבית אדוניך כל-כלי
 והכסף אשר מצאנו ראשונה באמתחותינו הביאו עבדיך מארץ
 ה כנען: ואיך נגב דבר הזה אנחנו ואמתחותינו חפשי ואשר תמצא
 אצלך את-הגביע באמתחת אחד מקנו יומת ואנחנו וחמורינו נהנה
 ו עבדים לאדוניך: ויאמר להם לא-בן האיש אשר אמצא אצלך

יט-כא ויאמר. בקצת כ"י נוסף: אליו. - שלחהו עמי. AB: עמנו. - כן. חסר בקצת כ"י. -
 כב-כד וישלחהו. C: וישלחם. - ויעש. A: ויעשו. - לפניו. A: לפניהם. - וגביעי.
 A: והגביע. -

מג מחשבת יוסף לעכב את אחיו (א-י) - בקשת יהודה (יא-יג) - יוסף התודע אל אחיו ושלחם
 אל אביו (יד-כ"ד).

כ לאיש. בקצת כ"י: לאיש-ביתו. כלו' לאשר על ביתו. - לאמר. בקצת כ"י:

ז אתו לבדו אָקח לעֲבֹד וְאַתֶּם תִּלְכוּ בְשָׁלוֹם לְבֵיתְכֶם: וַיְהִי בְחֻשְׁשׁוֹ
 בְּבִלְיָהֶם בְּגִדוֹל הַחַל וּבְקִטְוֹן כֶּלֶה וַיִּמְצֵא בְּאַמְתַּחַת בְּנִגְמִין הַקָּטָן
 ח וַיִּחְרְדוּ: וַיִּקְרְעוּ שְׁמֵלוֹתֵיהֶם וַיִּשְׂאוּ עַל-חֲמוּרֵיהֶם וַיָּשׁוּבוּ הַעִירָה
 ט וַיָּבֹאוּ אֶל-בֵּית יוֹסֵף וַיִּשְׁמְחוּ לוֹ כָּלֶם אַפְסִים אֲרֻצָּה: וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם
 יוֹסֵף הֲרַעוּתֶם אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו מִה-נֹאמַר וּמִה-נִּצְטַדֵּק
 אֲדוֹנֵינוּ מִצָּא הַטָּאָת עֲבָדֶיךָ הִנֵּה אָנַחְנוּ עֲבָדִים לֹא-דוֹנֵינוּ וְחֲמוּרֵינוּ
 י לָךְ: וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם יוֹסֵף אֶת-הָאֱלֹהִים אֲנִי רָא אֶתֶם לָבוּ לְבַתְּיָכֶם
 וְאֶחְיִיכֶם הַקָּטָן וַיְהִי עֲבָד לִי כִי רַע עֲשִׂיתֶם הֲלֹא תִדְעוּ כִּי-יִאָהֵב
 יא אָדָם אֶת-גִּבְיָעוֹ וְכִי אֲשַׁמָּה בְּגִבְיָע הִנֵּה וַתִּגְנְבוּ אֹתוֹ מִמֶּנִּי: וַיֹּאמֶר
 יב יְהוָה כִּי אֲדוֹנִי אֲדַבֵּר דְּבָר בְּאָזְנִי אֲדוֹנִי שְׁנֵי אַחִים יִלְדָה אִמּוֹ
 לְעַבְדֶּךָ אֲבִינוּ וַיֵּצֵא הָאֶחָד וַיֹּאבֵד וְלֹא נִמְצָא וְהוּא לְבָדוֹ נִשְׁאַר
 יג מֵאִמּוֹ וְעַבְדֶּךָ אֲבִינוּ אָהֵבוּ וְנִשְׁשׂוּ קְשׁוּרָה בְּנַפְשׁוֹ: וַיְהִי בְּבוֹאֵנוּ
 יד אֶל-עַבְדֶּךָ אֲבִינוּ וְהִנֵּעַר אֵין אֶתְנוּ גַּם וְאֵבְדָנוּ אֶת-אֲבִינוּ בְּגִזּוֹן עַד
 יוּמָת: אֲשֶׁב אֲנִי עַבְדֶּךָ לְבָדִי תַחַת הַנֵּעַר עֲבָד לֹא-דוֹנִי וְהִנֵּעַר יִלְךָ
 יז עִם-אֲחָיו כִּי עַרְבִיתוֹ מִיַּד עַבְדֶּךָ אֲבִינוּ וְאֵם-לֹא הִשְׁיבֹתוֹ וְחֻטָּא
 יח עַבְדֶּךָ לְאֲבִינוּ כְּלֵי-הַיָּמִים: וַיִּרְא יוֹסֵף אֶת-לֵב כָּלֶם כִּי שָׁוָה אִישׁ
 אֶת-רַעְהוֹ (וְהוּא) לְטוֹבָה וְלֹא יָכַל לְהִתְאַפֵּק וַיִּגַּד לָהֶם כִּי יוֹסֵף
 טו הוּא: וַיְדַבֵּר עִמָּהֶם וּבְלִשׁוֹן הָעֵבְרִית וַיִּפֹּל עַל-צַוְאָרֵיהֶם וַיִּבְרָךְ
 טז וְהִמָּה לֹא הִכִּירָהוּ וַיַּחֲלוּ (הֵם) לְבַפּוֹת: וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם אֶל-תִּתְּבוּ
 יז עָלַי מִהְרֵי וְהִבִּיאוּ אֶת-אֲבִי אֵלַי וַיִּרְאֵנִי בְּטָרֶם יָמוֹת וְעֵינַי בְּנִגְמִין
 יח אֲחֵי רֵאוֹת: כִּי זֶה הַשְּׁנָה הַשְּׁנִית רָעַב וְעוֹד חֲמֵשׁ שָׁנִים [וְאֲשֶׁר]
 יט אֵין קָצִיר וְאֵין פְּרִי-עֵץ וְאֵין חֲרִישׁ: מִהְרֵי רָדוּ אֶתֶם וּבְמִיָּכֶם וְאֶל-
 כ תֵּאבְדוּ בְּרָעַב וְאֵל מַעֲצָבוֹ וְעַלְיָכֶם וְעַל-מִקְנֵיכֶם כִּי לֹא-שָׁפַט שְׁלַחְנִי
 כא לְפָנֵיכֶם לְחַיּוֹת עִם רָב: וְהַנְּדָתֶם לְאֲבִי כִי עוֹדְנִי חַי וְאַתֶּם
 כב הִנֵּה רָאִיתֶם אוֹתִי כִי שָׁמְנִי יְיָ אֵב לְפָרְעָה וּלְמַשֵּׁל בְּבֵיתוֹ וּבְכָל-
 כג אֶרֶץ מִצְרָיִם: וְהַנְּדָתֶם לְאֲבִי אֶת-כָּל-כְּבוֹדִי וְכָל-אֲשֶׁר חֲנַנִּי יְיָ עֲשֵׂר
 כד וְכָבוֹד: וַיִּתֵּן לָהֶם בְּדַבַּר פָּרְעָה עַגְלוֹת וְצִדָּה לְדָרֶךָ וַיִּתֵּן לְכָלֶם
 כה בְּגָדֵי שֵׁשׁ וְקַסְפָּא: וְלְאֲבֵיהֶם שְׁלַח פָּרְעָה שְׁמֵלוֹת וְקַסְפָּא וְשִׁשְׂרָה

ז-טו ואמרת. - הקטן ויחרדו. רק בקצת כ"י. - לך. רק CD. - ויפל על כושי: ויחבק. -
 טו ויראני בטרם ימות. כושי: ואראנו בטרם אמות. - ועיני... רואות. הכושי משובש.
 יח-כד והשוה ברא' מיה י"ב. - מהרו. חסר A. - בדבר. בקצת כ"י נוסף: פי. - חרד בלבן.
 כב-כד ברא': פג לבן. - ותחי רוחו. A: ויתחדשו חיי רוחו. -

כג חמורים לשאי קר וישלחם: ויעלו ויגידו לאביהם כי יוסף חי וקר
 כד הוא משביר לקל-עמי הארץ ומושל בקל-ארץ מצרים: ולא האמין
 אביהם כי חרד בלבם וקראתו את-העגלות אשר שלח יוסף ותתחדש
 ותחי רוחו ויאמר רבלי כי יוסף חי ארד ואראנו בטרם אמות:
 מד ויקם ישראל מחוברון מביתו בראש החדש השלישי וילך
 בדרך באר שבע ויפח וקחים לאלהי אביו ויצחק בשבעה לחדש
 כ שהוא: ויזכר ועקב את-החלום אשר חלם בבית-אל ויירא לרדת
 ג מצרימה: ויהי בקשבו לשלח ליוסף לבוא אליו והוא לא ירד
 ד וישב שם שבעת ימים אולי יראה [ב]מראה הנשכ אם-יגד: וישע
 חג קציר הבפורים מתבואה ושנה כי אין בקל-ארץ קנען מלא
 החסן ורע בארץ כי הנה הרעב הוא לקל-החנה והבהמה והעוף
 ה והאדם: ובששה עשר בו נראה אליו ויִאמר אליו ועקב ויעקב
 ויאמר הנני ויאמר אליו אני אלהי אבותיך אלהי אברהם ויצחק
 ו אלתירא מרדה מצרימה כי לגוי גדול אשימה שם: אנכי ארד
 עמה ואנכי אעלה אל-הארץ הזאת [ופה] תקבר יוסף ושית ידו על-
 ז עינה אל-תירא רד מצרימה: ויקם הוא בגיו ובגירקו וישאו את-
 ח אביהם וקליהם בעגלות: ויקם ישראל מבאר שבע בששה עשר
 ט לחדש שהוא השלישי וילך ארצה מצרים: וישלח ישראל את-
 יהודה בנו לשקנו אל-יוסף לראות את-ארץ גשן כי שמה אמר יוסף
 י לאחיו לבוא לשבת שם להיות קרובים אליו: וסובה היא בארץ
 יא מצרים וקרובה אליו לקלם ולבהמה: ואלה שמות בני ועקב
 יב הבאים מצרימה עם-יעקב אביהם: ראובן בכור ישראל ואלה
 יג שמות בני סנוף ופלוא וחסרון וכרמי חמשה: שמעון ובניו ואלה
 שמות בני ימואל וזמין ואהר ויבין ויצחר ושואל בן-הבגננית
 יד שבעה: לוי ובניו ואלה שמות בניו גרשון קהת ומררי ארבעה:
 טו-טז ויהודה ובניו ואלה שמות בניו שלה וסרע ונרח ארבעה: יששכר
 יז ובניו ואלה שמות בניו תולע וסנה וישוב ושמרון חמשה: ובלון
 יח ובניו ואלה שמות בניו סרד ואלון ויתלאל ארבעה: ואלה בני

מד יעקב חגג חג הביכורים וירד מצרימה על פי הבכורה (א'י) - שמות צאצאיו (יא-לד).

ה-ו מח [ב]רון. בכושי: מחרן. - אלהי אבותיך. חסר CD. - אעלך. נ"א:
 ז אוליכך. - אלה ארץ הזאת. נ"א: ובארץ הזאת. - ויקם. נ"א: ויקומו (וכן Ch). -
 חיד-כנבויקם. נ"א: ויסע. - גרשון. בכושי: גדשון (בדלית). - ארבעים וארבעה. יחד

יעקב ובניהם הבאים עם-יעקב אביהם מצרימה עשרים ותשעה
 יט ויעקב אביהם עמהם ויהיו שלשים: ובני זלפה שפחת לאה אשת
 כ יעקב אשר ילדה ליעקב גד ואשר: ואלה שמות בניהם הבאים
 כא עמהם מצרימה: בני גד צפיון וחסני ושני ואזבן ונערי ונרואלי
 כב ונארודי שמונה: ובני אשר ימנה וישנה וישון ובריעה ושרח אחותם
 כג ששה: כל-הנקשש ארבעה עשר ויהיו כל-ובני-לאה ארבעים
 כד וארבעה: ובני רחל אשת יעקב יוסף ובגומיון: ויגלדו ליוסף
 במצרים לפני בוא אביו מצרימה אשר ילדה-לו אסנת בת פוטיפרע
 כה כהן און מנשה ואפרים שלשה: בני בגומיון כלע ובקר ואשבל גרא
 כו ונעמן ואחי גראש מרים וחסים וארד אחד עשר: ויהי כל-נקשש
 כז רחל ארבעה עשר: ובני בלעה שפחת רחל אשת יעקב אשר
 כח ילדה ליעקב דן ונפתלי: ואלה שמות בניהם הבאים עמהם
 כט מצרימה בני דן חשים ושמון ואסודי ויוחא ושלמה] ששה: וימתו:
 ל במצרים בשנת בואם וישאר לדן חשים לבדו: ואלה שמות בני
 לא נפתלי הנצאל וגוני ונצר ושלם ואיוי ששה: וימת איוי במצרים
 לב אשר נולד אחרי שנת הרעב: ויהיו כל-נקשש ובני רחל עשרים
 לג וששה: וכל-נקשש יעקב הבאה מצרימה שבעים נפש ואלה הם
 בני ובני בניו קלם שבעים וחמשה וחמשה אשר מתו במצרים
 לד אשר לא נשאו נשים ובנים לא היו להם: ובארץ כנען מתו
 ליהודה שני בניו ער ואון ובנים אין להם ויקברו בני ישראל
 את-המתים וישמו בין שבעים הגוים:

מה ויבוא ישראל ארצה מצרים ארץ גשן בראש החרש הרביעי
 ב בשנת שמים לשבוע השלישי ליוכל הארבעים וחמשה: ויבוא
 יוסף לקראת אביו יעקב ארץ גשן ויפל על-צווארי אביו ויבך:
 ג ויאמר ישראל אל-יוסף אמתה הפעם אחרי ראיתי אותך ועתה
 ברוך יי אלהי ישראל אלהי אברהם ואלהי יצחק אשר לא-מנע
 ד רחמי וחסדו מעבדו יעקב: רב-לי ראיתי פניך ועודני חי כי אמת

כה-לד עם יעקב. - וארד. בכושי: נאצון. - וישמו בין שבעים הגוים. כלוי נשתקעו
 בתוך הגוים. -

מה יוסף פגש את אביו ונתן לו את גושן (א'-ז) - יוסף קנה את כל ארץ מצרים ויושביה לפרעה (ח)-
 י"ב) - יעקב מת ונקבר בחברון (י"ג-ט"ו) - ספריו וספרי אבותיו נתן ללוי (ט"ז).

ז-ו-1 ויפל על. בכושי: ויחבק את. - וברעמסס. בכושי: נמסינה. - די מחסורם.

הַמַּרְאָה אֲשֶׁר רָאִיתִי בְּבֵית-אֵל בְּרוּךְ יְיָ אֱלֹהֵי לְעוֹלָם וָעֶד וּבְרוּךְ
ה שְׁמוֹ: וַיֵּאכַל יוֹסֵף וְאָחָיו לֶחֶם וַיִּשְׂתּוּ יַיִן וַיִּשְׂמַח יַעֲקֹב
שִׂמְחָה גְדוֹלָה מְאֹד כִּי רָאָה אֶת-יוֹסֵף אֲבִל אֲבָל עִם-אָחָיו וְשָׂתָה לִּסְגִּי
וּבְרָךְ אֶת-בִּירָא הַכֹּל אֲשֶׁר שָׁמְרוּ וַיִּשְׁמְרוּ-לוֹ אֶת-שָׁנִים עָשָׂר בְּנֵי־וְ:
ו וַיִּתֵּן יוֹסֵף לְאָבָיו וּלְאָחָיו מִתְּנֶה לְשָׁבֶת בְּאֶרֶץ גִּשְׁן וּבְרַעַמְסֵם וּבְכַל-
קְבִיבוֹמֵיהֶם אֲשֶׁר הוּא מוֹשֵׁל וּבְהֵן לִסְגִי פְרַעַה וַיִּשְׁבּ וַיִּשְׂרָאֵל וּבְנָיו
בְּאֶרֶץ גִּשְׁן בְּמִיטַב אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּשְׂרָאֵל בְּגִמְאָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה
ז בְּבֹאוֹ אֶרְצָה מִצְרַיִם: וַיִּכְלַף יוֹסֵף אֶת-אָבָיו וְאָחָיו וּמְקַנְיָהֶם בְּלֶחֶם
ח דִּי-מַחְסוֹרָם לְשָׁבַע שְׁנֵי הָרַעֲב: וַתַּעֲנֶה אֶרֶץ מִצְרַיִם מִסְגִי הָרַעֲב
וַיֵּאָסֶף יוֹסֵף אֶת-כָּל-אֲדָמַת אֶרֶץ מִצְרַיִם לְפָרַעַה בְּשֶׁבֶר וּבְהַאֲנָשִׁים
ט וּבְהַמָּתָם וְהַכֹּל קָנָה פְרַעַה: וַתִּכְלֶינָה שְׁנוֹת הָרַעֲב וַיִּתֵּן יוֹסֵף לְעַם
אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם זֶרַע לְמַחֲנֶה וְלִזְרַע בְּשָׁנָה הַשְּׁמִינִית כִּי מָלֵא
י הַנְּאוֹר בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם: כִּי בְשָׁבַע שְׁנֵי הָרַעֲב לֹא הִשְׁתַּחֲוָה לְבַד
מִמְקוֹמוֹת אֲחֵדִים עַל-גְּדוֹת הַנְּאוֹר וְעָתָה עָלָה וַיִּוָּרְעוּ מִצְרַיִם אֶת-
יא הָאֲדָמָה וַתַּעַשׂ הַרְבֵּה כָר בְּשָׁנָה הַהִיא: וְהַשָּׁנָה הַהִיא הָרֵאשׁוֹנָה
יב לְשָׁבוּעַ הַרְבִּיעִי לַיּוֹבֵל הָאֲרֻבָּעִים וַתִּמְשָׁה: וַיִּקַּח יוֹסֵף מִהַבָּר אֲשֶׁר
זָרְעוּ חֲמִישִׁית לְמִלְךָ וְאֲרַבַּע גְּדוֹת הוֹתִיר לָהֶם לְמַחֲנֶה וּלְזֶרַע וַיִּשְׂמְדוּ
יג יוֹסֵף לְחֹק לְאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד-הַיּוֹם הַזֶּה: וַהֲיִי יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם
שָׁבַע עָשָׂרָה שָׁנָה וַיְהִי כָל-יְמֵי חַיָּו שְׁלֹשָׁה יוֹבְלִים שָׁבַע וְאֲרַבָּעִים
ומֵאָה שָׁנָה וַיָּמָת בְּשָׁנַת אֲרַבַּע לְשָׁבוּעַ הַחֲמִישִׁי לַיּוֹבֵל הָאֲרַבָּעִים
יד וַתִּמְשָׁה: וּבְרָךְ יִשְׂרָאֵל אֶת-בְּנָיו לִסְגִי מוֹתוֹ וַיְגַד לָהֶם אֶת-כָּל-אֲשֶׁר
יז יִקְרָאֵם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וּבְאֲחֵרִית הַיָּמִים כֹּאֲשֶׁר יָבֹא עֲלֵיהֶם וַיְגַד
טו לָהֶם הַכֹּל וַיְבָרְכֵם וַיִּתֵּן לְיוֹסֵף שְׁנֵי חֲלָקִים בְּאֶרֶץ: וַיִּשְׁכַּב עִם-
אָבוֹתָיו וַיִּקְבֹּר בְּמַעְרַת הַמַּכְפֵּלָה בְּאֶרֶץ כְּנַעַן בְּקִרְבַּת אַבְרָהָם אָבִיו
טז בְּקִבְרֵיהֶם אֲשֶׁר כָּרָה לְנַפְשׁוֹ בְּמַעְרַת הַמַּכְפֵּלָה בְּאֶרֶץ חֲבֵרוֹן: וַיִּתֵּן
אֶת-כָּל-חֲסָדָיו וְסִפְרֵי אָבוֹתָיו לְלוֹי בְּנֵו וּלְחַדְשָׁם לִסְגִי עַד-הַיּוֹם הַזֶּה:

ח-ט בברא': לפי הטף. - ותענה. פירוש הוא ללשון ותלה שבברא' מזו יג. - ולזרע.
י ברומי נוסף: את האדמה. - כי מלא היא אור. כלו' עלה. - לא הושקתה. ברומי:
יב לא עלה ולא השקה. - ותעש. ברומי: ויקצרו. - מה בר אשר זרעו. ברומי: מכל
יג-ט אשר צמח בארץ מצרים. - ויש ימהו יוסף. ברומי נוסף: בארץ מצרים. יקראם. A
טו נוסף: ויברכם. - ויש כב. בכושי וישן. ופירושו: ויאסף אל. - אבותיו. ברומי:
אביו. -

מו ויהי אחריו מות יעקב וירבו בני ישראל בארץ מצרים ויהיו
 לעם רב ויהיו כלם שלמים בלבם לאהב אה את אחיהו וירבו
 ויעצמו מאד ועשרה שבעות שנים כל ומיחני יוסף ואשר חי
 ב אחריו אביו: ואין ששן ואין בל-רע כל ומיחני יוסף אשר חי
 ג אחריו יעקב כי כבדו כל-מצרים את-בני ישראל כל-ימיו: ונמת
 יוסף בן-מאה ועשר שנה שבע עשרה שנה ישב בארץ גנען ועשר
 שנים ישב בקהותו עבד ושלש שנים בבית-הספר ושמונים שנה
 ד תחת המלך במשלו על-כל-ארץ מצרים: ונמותו כל-אחיו וכל-
 ה הדור ההוא: ויצו את-בני ישראל לפני מותו להעלות את-עצמותיו
 ו ביום צאתם ממצרים: וישביעם על-דבר עצמותיו כי ידע כי לא-
 יוסיפו מצרים להוציאו ולקברו בארץ גנען כי מקרון מלך גנען
 ה יושב בארץ אשור נלחם בבקעה עם-מלך מצרים ונמתהו שם
 ז וירדף אחריו מצרים עד-שערי ארמון: ולא יכל לבוא ולתוכה
 כי מלך מלך אחר חדש על-מצרים ויחזק ממנו וישב לארץ גנען
 ח ויסקרו שערי מצרים ואין-בא מצרימה: ונמת יוסף ביובל הארבעים
 ושלשה הוא בשביע הששי בשנה השנית ויקברהו בארץ מצרים
 ט ונמותו כל-אחיו אחריו: ויצא מלך מצרים להלחם במלך גנען
 ביובל הארבעים ושבעה הוא בשביע השני בשנת שתים ויוציאו
 בני ישראל את-עצמות כל-בני יעקב מלבד עצמות יוסף ויקברון
 י בשנה במערת המכפלה בקהר: וישבו רבים מצרימה ומעטים
 יא נשארו מהם בקרי מקרון וישאר עמרים אביו עמהם: ויגבר מלך
 יב גנען על-מלך מצרים ויסקר את-שער מצרים: ויחשב מחשבה רעה
 יג על-בני ישראל לענותם ויאמר לאנשי מצרים: הנה עם בני-ישראל
 סרו ורבו ממנו הקה נתחכמה להם סן-ירבו וענינום בעבודה סן-
 תקראנו מלחמה ונלחמו הם בנו וסן-ינספו על-האוב ועלו מארצנו
 יד כי לבם ופניהם לארץ גנען: וישם עליהם שרי עבודה לענותם

מו התרבותם והצלחתם של בני ישראל במצרים (א'-ב) - מות יוסף (ג'-ה) - במלחמה שהיתה בין מצרים
 וכנען העלו עצמותיהם של בני יעקב, חוץ מעצמות יוסף, וקברום בחברון (ו'-י"א) - מצרים לוחצים
 את בני ישראל (י"ב-ט"ז).

ד סוף הכתוב הראשון נמצא רק בקצת כ"י. - וימותו. נ"א: וימת (הוא) וכל. -
 ה-ו-ז ביום צאתם. בכושי: בימים אשר יצאו. - מכרון. נ"א: מפמרון. - ממנו. א: מהם. -
 י-יב ואין בא מצרימה. בקצת כ"י נוסף: ואין יוצא. - שער. נ"א: שערי. - ויחשב.
 יד הרומי כתב בטעות: ויחשב מלך כנען. - לענותם בסבל. כך בכושי. והשוה שמות א"י א

בסבל ויצוים ויבנו ערי מסקנות לפרעה את-סיתם ואת-דעמסם ויבנו
 את-קל-החמות וקל-הקירות הנוסלים אשר בערי מצרים: ויעבדוהם
 בלחם וכאשר יענום בן ירבו וכן יעצמו: ויחשבו אנשי מצרים את-
 בני ישראל לשמאים:

ובשבוש השביעי בשנה השביעית ביובל הארבעים ושבעה
 שהוא בא אביה מארץ כנען ויולידה בשבוע הרביעי בשנה הששית
 ליובל הארבעים ושמונה והנמים ההם ימי צרה לבני ישראל:

ויצו פרעה מלך מצרים ומצות עליהם להשליך את-בניהם קל-
 הבן היולד היאורה: וישליכו בן שבעה ירחים עדי-יום הקדחת אותה

ותצאנה אמה שלשה חדשים ויגדו עליה: ותעש לה תבה ותתקרה
 בגזת ובחמר ותשימה בעשב על-שפת היאור ותשימה בתוכה
 שבעת ימים ואמה תבוא בלילה ומיניקה וביום תשמר עליה מרים

אחותה מהעופות: ובמים ההם באה חרמות בת-פרעה לרחץ ביהאור
 ותשמע את-קולה כי תבכה ותאמר לנערות אשר לה להביאנה
 ותביאנה אותה אליה: ותוצא אותה מן-התבה ותרחם עליה:

ותאמר לה אחותה האלף וקראתי לה אחת מן-העבריות אשר
 תגדל ומיניק לה את-הילד ותאמר לבי: ומלך ותקרא לאמה
 ליוקבד ותתן-לה שברה ותגדלה: ויהי כאשר גרלת ויעלה אל-

בית פרעה ותהי לו לבן וילמדו עמם אביה ססר וקבלותה שלשה
 שבעות הביאה אל-מצר המלכות: ותהי בחצר שלשה שבעות
 שנים עדי-יום צאתה מחצר המלכות ותרא מצרי מכה רעה מבני

ישראל ותהנהו ותשמנהו בחול: ויהי ביום השני ותמצא שנים
 מבני ישראל נצים ותאמר לרשע למה תכה רעה: ויקצה ויסר
 אפו ויאמר מי שמה שר ושוסט עלינו הלקחני אתה אומר כאשר
 הרגת את-המצרי ותירא ותברח בגלל הך-בר הנה:

שרי מסים למען ענותם בסבלותם. - ערי מסכנות. בכושי: ערים בצורות (כמו בע'). -
 וכל-הקירות. נראה שהוא חסר. ושיעורו: ויקוממו את כל-הקירות. -

מז לידת משה (א' ד') - משה נלקח לבן לבת פרעה (ה' ט') - הוא המית איש מצרי וברח ממצרים (י' י"ב).
 ד-ה בע שב. כך, ולא בסוף. - תרמות. א: תרמותה. - לנערות. בכושי: לעבריות.
 שטעה במלה היוונית αβρααμ (ביוונית נערה αβραα) וחשב שענינה עבריות. וברומי נכון:
 ו-ס puellae. - ותוצא. בקצת כ"י: ותוצאנה. - אל בית פרעה ותהי לו. נ"א: אל בת
 יא-יב פרעה ותהי לה (וכן גורס Ch). - רעך. בכושי: אחיך. - שר ושוסט. בכושי: מלך ושר. -

ובשנה הששית לשבוע השלישי ליובל הארבעים ותשעה מח
 הלקח ותשב שם חמשה שבועות ושנה אחת ותשב מצרומה בשבוע
 השני בשנה השנית ביובל החמשים: ואתה ידעת את אשר יאמר
 לך בהרסיני ואשר בקש לעשות עמה השר משטמה בשוקה
 מצרומה בדרך ובהיותה בסקה: הלא בקל פחו בקש להרנה
 ולהושיע את המצרים מגיה בראתו אותה כי נשלחת לעשות
 שפטים ונקמה במצרים: ואצילך מידו ובעש אתות ומופתים אשר
 נשלחת לעשות במצרים בסרעה ובקל-ביתו ובקדו ובקמו: ויעש
 יי בהם נקמה גדולה על-אדות ישראל וינגעם ויגם בהם ובקסרדע
 ובתושים ובערב ובשחין רע פורח אכעבעות ובהמתם בקמות
 ובאבני ברד אשר בלה בו כל הצומח להם ובארבה אשר אכל
 את-הנתר הנתר להם מן-הברד ובחשך ונבבכורי אדם ובהמה
 ובקל-אלהיהם עשה יי נקמה וישרסם באש: והכל נשלח בנה
 למען תעשה שרם ועשה ותדבר למלך מצרים ולפני כל-עבדיו
 ולפני עמו: והכל הנה בךרה עשרה שפטים גדולים רעים באו
 על-ארץ מצרים למען תקם נקמת ישראל: והכל עשה יי בעבור
 ישראל ובקרתו אשר קרת עם-אברהם להנקם בהם באשר העבדום
 מצרים בלחם: והשר משטמה התקומם עליה ויבקש להפילך בידי
 סרעה ויעזר לחרטמי מצרים ויעמדו ויעשו לטניה [בטניהם]: הרע
 נתנום לעשות והרסואה לא הרשינו להם להעשות על-ידם: ויגם
 יי בשחין רע ולא יבלו לעמד כי האכדנום מעשות נסאות אחר:
 ובקל-אות ומופת בוש השר משטמה עד-אשר התגבר ויקרא
 למצרים לרדת אמריה בקל-חיל מצרים ברקבם ובקשיהם ובקל-
 עמי מצרים הרבים: ואעמד בין מצרים ובניה וישראל ונצל
 את-ישראל מידם ומיד מצרים ויציאם יי בקרבה: וקל-העם אשר

מח משה חור ממדין למצרים - משטמה רצה להמיתו בדרך (א-ג) - עשר המכות (ד-י"א) - יציאת ישראל
 ממצרים ומפלתם של המצרים בים סוף (י"ב-י"ט).
 ב ות שב שם. בארץ מדין (כך ברומי). - [בהיותך ב] סכה. בכושי: בדרך חג
 הסכות, והוא לשון קשה. וברור שהיה כאן לשון מעין: בהיותך בסכה (השוא שמות ד'
 כ"ד: ויהי בדרך במלון ויפגשהו). כיוצא בזה הרומי: in via in qua praeteristi eam in
 ה refectioe. - וכי. בכושי: ויהרגם, וטעות המתרגם היא שלא תפס המשמעות הראשונה
 של הכה ומסר במשמעות השניה. - וביתושים. מתאים לכנים שבמקרא. - ובערוב.
 יג בכושי: זבובי כלב. - וביןך. חסר בקצת כ"י. - ונצל. ניא: ואצל. - מידם. א:

הוציא לרדף אֶמְרֵי יִשְׂרָאֵל יְהוָה יי אֱלֹהֵינוּ בְּתוֹךְ הַיּוֹם בְּמַעֲמָקָי
 תְּהוּם תַּחַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר הִשְׁלִיכוּ אֲנָשֵׁי מִצְרַיִם אֶת-בְּנֵיהֶם
 הַיְאוּרָה וַיַּעַשׂ נִקְמָה בְּאֵלֹסֵי אֱלֹסֵיהֶם וְאֵלֶף גְּבוּרִים וְאַמִּיּוּצִים סָבְעוּ
 בַּעֲבוּר יְלָד אֶחָד מִבְּנֵי עַמֶּךָ אֲשֶׁר הִשְׁלִיכוּ הַיְאוּרָה: וּבַיּוֹם הַהִיאָרְבַּעָה
 עָשָׂר וּבַיּוֹם הַחֲמִשָּׁה עָשָׂר וּבַיּוֹם הַשִּׁשָּׁה עָשָׂר וּבַיּוֹם הַשְּׁבַעָה עָשָׂר
 וּבַיּוֹם הַשְּׁמוֹנֶה עָשָׂר הָיָה הַיֵּשֶׁר מִשְׁטָמָה אָסוּר וְעֲצוּר מֵאֶמְרֵי בְּנֵי
 יִשְׂרָאֵל לְכָל יִשְׁטוּיִן עַל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: וּבַיּוֹם הַתְּשָׁעָה עָשָׂר שִׁתְּחַנְּוּהוּ
 לְמַעַן יַעֲזֹר לְמִצְרַיִם לְרַדֵּף אֶמְרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: וַיִּקְבֹּד אֶת-לִבָּם
 וַיִּחַזְּקֵם וַיִּתְחַזַּק מֵאֵת יי אֱלֹהֵינוּ לְהַבֹּת אֶת-מִצְרַיִם וּלְהִשְׁלִיכֵם בְּתוֹךְ
 הַיּוֹם: וּבַיּוֹם הַחֲמִשָּׁה עָשָׂר אֶסְרְגָהוּ לְכָל יְלָשׁוּיִן עַל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
 בַּיּוֹם אֲשֶׁר בּוֹ יִשְׁאַלוּ כָּלִים וְשִׁמְלוֹת מֵאֲנָשֵׁי מִצְרַיִם כְּלִי-קֶסֶף וְכִלְי
 זָהָב וְכִלְי נְחֹשֶׁת וַיִּכְזּוּ אֶת-מִצְרַיִם תַּחַת הָעֲבָדוֹת אֲשֶׁר הִעֲבִידוּם
 בְּכַחַת: וְלֹא הוֹצֵאנוּ אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם רִיקָם:
 זָכוּר אֶת-הַמַּצְנֶה אֲשֶׁר אָנֹךָ יי בְּדָבָר הַפֶּסֶח לַעֲשׂוֹתוֹ בְּעֵתוֹ
 בְּאֶרְבַּעָה עָשָׂר לַחֲדָשׁ הָרִאשׁוֹן לְזָכְחוֹ בְּטָרָם יַעֲרֹב וּלְמַעַן יֵאָקְלֶהוּ
 כְּלִילָה עָרֹב הַחֲמִשָּׁה עָשָׂר מֵעַת בּוֹא הַשָּׁמֶשׁ: כִּי הַיּוֹם הַזֶּה רֵאשִׁית
 הַחֵג הוּא וְרֵאשִׁית הַשְּׂמִימָה וְאַתֶּם תִּשְׁבּוּ וְאַבְלַתֶּם אֶת-הַפֶּסֶח
 בְּמִצְרַיִם וְכָל-חַיִּי-מִשְׁטָמָה נִשְׁלַחוּ בְּמִצְרַיִם לְהַרְג לַלְבָבוֹר בְּאֶרֶץ
 מִצְרַיִם מִבְּכוֹר פָּרְעֵה עַד-בְּכוֹר הַשְּׂפִיחָה הַשְּׂבוּיָה אֲשֶׁר אַחֲרֵי
 הַרְסוּם וּבִבְהֵמָה: וְזֶה הָאוֹת אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם יי בְּכָל-בַּיִת אֲשֶׁר
 שְׁמוֹ עַל שַׁעְרֵי דָם שֶׁהַ בְּנֵי-שָׁנָתוֹ לֹא יָבֹאוּ לְבֵיתוֹ לְהַרְג כִּי יִפְסַחוּ
 עֲלָיו לְמַעַן יִנְצְלוּ כָּל-אֲשֶׁר בְּבַיִת כִּי אוֹת הַדָּם בְּשַׁעְרוֹ: וַיַּעֲשׂוּ
 וַיִּבְּאוֹת יי כִּבְלָל אֲשֶׁר אָנֹם יי וַיַּעֲבְרוּ עַל-כָּל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא
 בָּאָה עֲלֵיהֶם הַמַּגֵּפָה לְהַשְׁחִית מֵהֶם כָּל-נֶפֶשׁ מִהַבְּהֵמָה וְעַד-הָאָדָם
 וְעַד-הַקָּלֵב: וַתְּהִי בְּמִצְרַיִם מַגֵּפָה גְדוֹלָה מְאֹד וְאִין-בַּיִת [בְּמִצְרַיִם]
 אֲשֶׁר אִין שֵׁם מֵת וּבְכִי וַיִּלְלָה: וְכָל-יִשְׂרָאֵל יוֹשְׁבִים וְאֵקְלִים אֶת-

טו מידו. - ומיד מצרים. BD: ומיד עם-מצרים. A: ומיד עמו. - פתח-נוהו. בכושי
 יח בטעות: פתח-נום. - וביום החמשה עשר. בכ"י יש חילופי נוסחאות: השבעה עשר.
 הארבעה עשר. -

הפסח והלכתו.

טז שמו. Ch גורס: ראה. - [צבאות ה']. בנוסח הכושי יש חילופי נוסחאות. -
 ג-ד ויעברו. סבירין: ויפסחו. - ומעבדותם. נ"א: ומהעבודה הקשה. - את-היום הזה.

בִּשְׁנַת הַפֶּסַח וְשִׁתִּים יוֹן וּמִהַלְלִים וּמִקְסָאִים וּמִקְרָבִים אֵת יי אֱלֹהֵי
 ז אֲבֵיהֶם וּנְכוּנִים לְצֵאת מֵעַל מִצְרַיִם וּמַעֲבָדוֹתָם: וְזָכַרְתָּ אֶת־הַיּוֹם
 הַזֶּה כָּל־יְמֵי חַיֶּיךָ פֶּעַם בַּשָּׁנָה בְּיוֹמוֹ כָּכָל־חֻקְתּוֹ וְאֶל־תִּשְׁכַּח יוֹם
 ח מִיָּמָיו וּמִהַחֲדָשִׁים חֲדָשׁ: כִּי תִקְרַעוּלָם הוּא תְרוֹת עַל־לְחוֹת
 ט הַשָּׁמַיִם לְבְנֵי־יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹתוֹ כָּכָל־שָׁנָה וְשָׁנָה פֶּעַם בַּשָּׁנָה בְּכָל
 י הַרְוֵתֵיהֶם וְאִי־סוּף הַיָּמִים כִּי לְעוֹלָם הוֹשֵׁם: וְהָאִישׁ הַטְּהוֹר אֲשֶׁר
 יא לֹא יָבוֹא לַעֲשׂוֹתוֹ בְּעַת יוֹמוֹ לְהֵבִיא קָרְבָן נִיחּוּם לִפְנֵי יי בְּיוֹם חֲגוֹ
 יב וְלֹאֲכַל וְלִשְׁתּוֹת לִפְנֵי יי בְּיוֹם חֲגוֹ וְנִכְרַת הָאִישׁ הַהוּא הַטְּהוֹר
 יג וְהַקְּרוֹב כִּי קָרְבָן יי לֹא הֵבִיא בְּעַתוֹ וְנָשָׂא הָאִישׁ אֶת־עוֹנוֹ לְנַפְשׁוֹ:
 יד וּבָאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַעֲשׂוּ אֶת־הַפֶּסַח בְּעַתוֹ בְּיוֹם הָאֶרְבָּעָה אֲשֶׁר
 טו לַחֲדָשׁ הָרִאשׁוֹן בֵּין הָעַרְבִים מִשְׁלִישִׁית הַיּוֹם עַד־שְׁלִישִׁית הַלַּיְלָה
 יז כִּי שָׁנִי תִלְקִי הַיּוֹם נִתְּנוּ לְאוֹר וְשְׁלִישִׁית לְעָרֵב: זֶה־הוּא אֲשֶׁר
 יח צִוְּךָ יי לַעֲשׂוֹתוֹ בֵּין הָעַרְבִים: וְלֹא יִהְיֶה זָכָחוּ כָל־עַת הָאוֹר כִּי אִם
 יט בְּעַת קֶרֶב הָעָרֵב וְאֶכְלָהוּ לְעַת־עָרֵב עַד־שְׁלִישִׁית הַלַּיְלָה וְהַנּוֹתֵר
 כ מִכָּל־בְּשָׂרוֹ מִשְׁלִישִׁית הַלַּיְלָה שְׁנִית בָּאֵשׁ יִשְׂרָפָהוּ: וְלֹא יִבְשָׁלְהוּ
 כא בַּמַּיִם וְלֹא יֵאכְלָהוּ גַּם כִּי אִם צָלִי וּמִקְשָׁל בָּאֵשׁ רֵאשׁוֹ עַל־קַרְבּוֹ
 כב וְעַל־בְּרַעְיוֹ יֵצְלָהוּ בָּאֵשׁ וְכָל־עֲצָם לֹא תִשְׁבֵּר בּוֹ כִּי לֹא נִשְׁבְּרָה
 כג מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל־עֲצָם: עַל־כֵּן צִוְּךָ יי אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת אֶת־
 כד הַפֶּסַח בְּיוֹם מוֹעֲדוֹ וְכָל־עֲצָם לֹא תִשְׁבֵּר־בּוֹ כִּי יוֹם חֲגֵהוּא יוֹם
 כה מַצְוָה וְלֹא יַעֲבְרוּ בּוֹ יוֹם מִיּוֹם וְחֲדָשׁ מִחֲדָשָׁם בְּיוֹם חֲגוֹ יַעֲשֶׂה:
 כו וְאַתָּה צִוְּ אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַעֲשׂוּ אֶת־הַפֶּסַח בְּיַמֵּיהֶם בְּכָל שָׁנָה פֶּעַם
 כז בַּשָּׁנָה בְּיוֹם מוֹעֲדוֹ וּבָא לְזָרוֹן לִפְנֵי יי נִיחּוּם וְלֹא תָבוֹא עֲלֵיהֶם
 כח מִנְּסָה לְהַרְגֵם וְלִנְגַף בַּשָּׁנָה הַהִיא בַּעֲשׂוֹתָם אֶת־הַפֶּסַח בְּמוֹעֲדוֹ כָּכָל־
 כט אֲשֶׁר צִוִּי: וְלֹא יֵאכַל מִחוּץ לְבַיִת מִקְדָּשׁ יי וְכָל־קֹהֵל עַדִּת יִשְׂרָאֵל
 לו יַעֲשֶׂהוּ בְּמוֹעֲדוֹ: כָּל־אִישׁ אֲשֶׁר בָּא בְּיוֹמוֹ יֵאכְלָהוּ בְּבַיִת מִקְדָּשׁ
 לז אֱלֹהֵיכֶם לִפְנֵי יי מִבְּרַעְשָׁרִים שָׁנָה וּמַעֲלָה כִּי־כֵן נִתְּמַב וְהוֹחֵק
 לח לְאֶכְלוֹ בְּבַיִת מִקְדָּשׁ יי: וְכִי יָבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר
 לט יִקְחוּ אָרֶץ כְּנָעַן וְנָטְעוּ אֶת־מִשְׁכַּן יי בְּתוֹךְ הָאָרֶץ בְּאֶחָד מִשְׁכְּטֵיהֶם
 מ עַד־אֲשֶׁר יִבְנֶה מִקְדָּשׁ יי בְּאָרֶץ וּבָאוּ וַעֲשׂוּ אֶת־הַפֶּסַח בְּתוֹךְ מִשְׁכַּן

ח בקצת כ"י נוסף: לעשות אותו שנה שנה. - לבני ישראל. ברומי: לכלבני ישראל.
 יג-כ בכל שנה ושנה. ברומי: ביומו. - קרב הערב. ניא: גבול הערב. - ומבשל באש.
 יח-כ גראה שאינו אלא פירוש לצלי. - באחד משבטיהם. בכושי: באחד צבאותם. בית

יט וַיִּשְׁתַּמְדוּ לִפְנֵי יְיָ מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה: וּבְיָמִים אֲשֶׁר יִבְנֶה בַּיִת
 לְשֵׁם יְיָ בְּאָרֶץ נְחֻלָּתָם יִלְכוּ שָׂמָּה וְשָׁחֲטוּ אֶת־הַסֶּסֶח בְּעֶרְבֹ בְּבוֹא
 כ הַשֶּׁמֶשׁ בְּשָׁלִישׁ הַיּוֹם: וְהִעֲלוּ אֶת־הַדָּם עַל־קִבְּשׁ הַמִּזְבֵּחַ וְשָׂמוּ
 אֶת־חֲלָבֹ עַל־הָאֵשׁ אֲשֶׁר עַל־הַמִּזְבֵּחַ וְאָקְלוּ אֶת־בְּשָׂרוֹ צְלִי־אֵשׁ
 כא בְּמִצַּר בַּיִת הַמִּקְדָּשׁ בְּשֵׁם יְיָ: וְלֹא יִוָּכְלוּ לַעֲשׂוֹת הַסֶּסֶח בְּעֶרְיָהֶם
 וּבְקָל הָאֲרָצוֹת כִּי אִם לִפְנֵי מִשְׁכַּן יְיָ: אוֹ לִפְנֵי הַבַּיִת אֲשֶׁר שָׂמוּ
 כב שׁוֹכְנֵי בּוֹ וְלֹא יִסּוּרוּ מֵאֲחֵרֵי יְיָ: וְאַתָּה מֹשֶׁה צֹו אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
 וְשִׁמְרוּ אֶת־חֻקֹּת הַסֶּסֶח כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִי לַעֲשׂוֹת שָׁנָה בְּשָׁנָה וּבְיוֹמוֹ
 וְחֹג הַמִּצּוֹת וְאָקְלוּ מִצּוֹת שְׂבָעַת יָמִים לַעֲשׂוֹת חֲגוֹ לְהֵבִיא קָרְבָּנוֹ
 יוֹם יוֹם בְּשִׁבְעַת יָמֵי הַשְּׂמִימָה הָאֵלֶּה לִפְנֵי יְיָ: עַל־מִזְבֵּחַ אֱלֹהֵיכֶם:
 כג כִּי בְּחֻשׁוֹן עֲשִׂיתֶם אֶת־חֲחֹג הַזֶּה בְּצִאֲתְכֶם מִמִּצְרָיִם עַד־עֲבָרְכֶם
 אֶת־הַיָּם בְּמִדְבַר שׁוֹר כִּי עַל־שְׂמֹת הַיָּם כְּלִיתֶם אֹתוֹ:
 ג וְאַחֲרֵי הַחֹק הַזֶּה הַנִּדְרָתִי לָךְ אֶת־יָמֵי הַשְּׂבָתוֹת בְּמִדְבַר סִינִי
 ב אֲשֶׁר בֵּין עֵילָם וּסִינִי: וְשְׂבָתוֹת הָאָרֶץ הַנִּדְרָתִי לָךְ בְּהַר סִינִי וְשְׂבָתוֹת
 הַיּוֹבְלִים בְּשְׂבָתוֹת הַשָּׁנִים הַנִּדְנּוּ לָךְ וְשָׁנָתוֹ לָךְ הַזֹּדְעָנוּ לָךְ עַד־
 ג בּוֹאֶה אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר תִּנְחַלּוּ: וְשְׂבָתָה הָאָרֶץ בְּשְׂבָתוֹתֶיהָ בְּשְׂבָתָתָם
 ד כֹּה וְיָדְעוּ אֶת־שְׁנַת הַיּוֹבֵל: עַל־כֵּן שָׂמִיתִי לָךְ שְׂבֻעַת שָׁנִים וַיּוֹבְלִים
 מִיָּמֵי אָדָם עַד־הַיּוֹם הַזֶּה אַרְבָּעִים וְתֵשְׁעָה וְשִׁבְעִים אֶחָד וַשְּׂמִיתִי שָׁנִים
 וְעוֹד אַרְבָּעִים שָׁנָה תַעֲבֹרְנָה עַד־אֲשֶׁר יָדְעוּ אֶת־מִצּוֹת יְיָ: עַד־עֲבָרְכֶם
 ה אֶת־גְּבוּלוֹת אֶרֶץ כְּנָעַן בְּעֲבָרְכֶם אֶת־הַיַּרְדֵּן פְּנֵי מִעֲרָבָה: וַיּוֹבְלִים
 יַעֲבְרוּ עַד־אֲשֶׁר יִסְתַּר יִשְׂרָאֵל מִקַּל הַגּוֹת וְהַחֲמָא וְהַסְּמָאָה
 וְהַתַּעֲבָה וְהַעֲזוֹן וְהַשְּׁנִינָה וַיָּשׁוּבוּ בְּכָל־הָאָרֶץ לְבִטָּח וְאִין שָׁמַן לוֹ
 ו וְאִין־רַע וְשִׁתְּרָה הָאָרֶץ מִהַעֲת הַהִיא לְכָל־הַיָּמִים: וְהִנֵּה אֶת־מִצּוֹת
 ז הַשְּׂבָת כְּתִבִיתִי לָךְ וְכָל־מִשְׁפָּטֵי חֻקוֹתֶיהָ: שֵׁשֶׁת יָמִים תַעֲשֶׂה מְלֶאכֶה
 וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שְׂבָת לֵי יְיָ: אֱלֹהֵיכֶם לֹא תַעֲשׂוּ בּוֹ כָּל מְלֶאכֶה
 וּבְנִיכֶם וְעַבְדֵיכֶם וְאִמְהוּתֵיכֶם וְכָל בְּהֵמָתְכֶם וְגִרְיָכֶם אֲשֶׁר בְּכֶם:
 ח וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה־בּוֹ כָּל־מְלֶאכֶה יוֹמַת וְכָל־אִישׁ אֲשֶׁר יַחַלֵּל אֶת־

כב המקדש. ג'א: הבית אשר נקדש. - לעשותו. B: לאמר להם (כיוצא בו ברומי).
 כג עד־עברכם את־הים. כך CD. ג'א: עד־בואכם מדבר שור.
 ג דיני יובלים (א-ה) ושבת (ו-י).
 ד תעברנה. בכושי: רחוקות. - ויום מלוכה. ג'א: ויום מלוכה קדושה. - ואשר
 יכה. ג'א: אשר יכה ואשר יצוד הן בהמה ועוף הן דגים. -

היום הנה ואשר ישכב עם-אשה ואשר ידבר דבר לעשות-בו
 ולצאת בו לדבר וכל משא ומתן והשואב בו מים אשר לא הכין
 לו ביום הששי ואשר ישא כל-משא להוציא מאהלו או מביתו
 ומת: לא תעשו ביום השבת כל-מלאכה אשר לא הכינותם לכם
 ביום הששי לאכל ולשתות ולגנוח ולשבת מכל-עבודה ביום הנה
 ולקרר את :: אל-היכם אשר נתן לכם יום שבתון ויום קדוש ויום
 מלוכה קדוש היום הנה לכל-ישראל בימכם בכל הימים: כי גדול
 הקבוד אשר נתן :: לישראל לאכל ולשתות ולשבע ביום השבתון
 הנה ולגנוח ביום ההוא מכל-מלאכה אשר היא מלאכת אדם כי אם
 להקטיר קטרת ולהביא קרבן ונכח לפני :: לזמים ולשבתות:
 המלאכה הזאת לבדה תעשה בימי השבת בבית מקדש :: אל-היכם
 לכסר על-ישראל ובאה תמיד יום יום כאשר צויתיה: וכל-איש
 אשר יעשה-בו מלאכה ואשר ילך בדבר ואשר יעבר את-האדמה
 אם-בביתו ואם-בכל-מקום ואשר יקעיר אש ואשר ישא על-בהמתו
 ותיורד באנה בים ואשר יכה ויכה כל-איש והשוחט בהמה ועוף
 והצם והעשה מלחמה ביום השבת: והאיש אשר יעשה [דבר]
 מכל-זה ביום השבת ומת למען ישבתו בני ישראל במצות שבתות
 הארץ ככתוב בתורה לחות השמים אשר נתן בידו לכתב לך חפני
 את ואת בחלקת ימיה:

בנה תם ספר חלקת הימים: שבת לאדני כל הקריאה
 לפלד המלכים לעולם ולעולם ועד אמן ואמן:

עֲלִית מֹשֶׁה

מ ב א

א. הספר ושמו.

בשנת 1861 פרסם Ceriani האיטלקי בחוברת הראשונה (צמ' 64-55) של קובצו Monumenta sacra et profana מתוך כ"י (פאלימפטיסט) רומי (מן המאה הששית לסה"נ) שבספריה האמברוסיאנית שבמילאנו ספר קטן (ח' דפים, ב' צמודות בכל צמוד, י"ב-י"ח אותיות בכל שורה, בלי חלוקת התיבות) הקטוע בסופו והכולל נבואת משה רבינו על מהלך ההיסטוריה הישראלית בדורות שיבואו אחריו למן זמנו של משה ועד זמנם של בני הורדוס. נבואה זו ניתנה בתוך מסגרת של הרצאה על התכונות של משה לפטירתו מן העולם ומינוי יהושע בן-נון במקומו על פי הגבורה.

ציטטה אחת שנמצאה אצל גילאסיוס קיסיניוס¹ שהוא מביא מתוך ספר קדום הנקרא בשם Ἀνάληψις Μωυσεως² היא ממש כלשון הכתוב בספר זה (א' י"ד) שפרסם Ceriani, ומכאן שיערו חכמים שספר זה הוא הוא. שהיו ראשונים קורין לו בשם Ἀνάληψις Μωυσεως³, וברומית Assumptio Mosis=עֲלִית מֹשֶׁה או: עֲלִית מֹשֶׁה (השוא מליב ב' א' וי"א).

שמו זה מוכיח על הספר שהיה עסוק בעיקרו בסיפור פטירתו של משה מן העולם הזה ועליתו אל העולם העליון. והואיל והספר שפרסם Ceriani נקטע בסופו באמצע הכתוב, קרובה לודאי ההשערה שהספר באותה אגדה של פטירתו דוקא נקטע. בכלל היתה האגדה הקדומה מטפלת בחבה יתרה בענין הסתלקותו של משה, אלא שהרבה מאותן היצירות האגדיות הלכו לאיבוד: כמו שנראה, למשל, מדבריו של אוריגינס² שהאגדה הנרמזת (באגרת יהודה שבאיבנגליון, פסוק ט') על הויכוח והריב שהיה למיכאל המלאך עם השטן על גיית משה ניטלה מתוך ספר קדום שהיה שמו Adscensio Mosis (=עֲלִית מֹשֶׁה).

וכך אף הספ- הזה, עֲלִית מֹשֶׁה, כמעט שהלך לאיבוד ולא נודע כלל בעולם, עד שנמצא הכ"י היחידי המשובש והמטושטש והקטוע בסוף מחציתו הראשונה, ולפיכך אין לנו הימנו אלא נבואתו של משה - שהיא נבואה מעין vaticinium ex eventu - על גורלם של ישראל בכל הדורות שעברו עד זמנו של הכותב, וודאי בהשפעת שירת האזינו ומה שנאמר בכלל בסוף ס' דברים נכתבה, ואילו החלק השני, שהיה כולל העיקר של דברי אגדה על פטירת משה, הוא לעת עתה בבחינת חבל על דאבדין ולא משתכחין.

ב. תכן הספר לפי הפרקים על סדר המשכבם.

א) בארץ עמון שבעבר הירדן המזרחי מגלה משה ליהושע בן-נון שקרבו ימיו להפטר מן העולם והוא מטיל על יהושע להיות מנהיגם של ישראל ומוסר בידו ספר

יח לשונו 1) Gelazii Cyzieni Commentarius Actorum Concilii Nicaeni, lib. II, c. 18. (מביאו בלשונו היווני שירר 294, Gesch III¹): לכשהיה משה הנביא קרוב לעזוב את החיים, ככתוב בספר Ἀνάληψις Μωυσεως², קרא ליהושע בן נון ודבר אליו לאמר, ויכוני האלהים לפני בריאת העולם להיות פטור (ἐλευθέρωσθε με... μεσίτην) בריחו. -

2) De princip. III, 2, 1. -

נבואתו לעתיד לבוא שהוא מצוה עליו לשמרו במקום סתר שנבחר לכך מפי הגבורה:
 (ב) משה מתחיל חוזר באזני יהושע על תכנה של אותה נבואה בקיצור מה שעתיד להיות עם ישראל למן כניסתם לארץ כנען ועד שקיעתן של מלכויות ישראל ויהודה.
 (ג) ממזרח יבוא מלך (נבוכדראצר) שישרוף את העיר ואת המקדש ויגלה את התושבים לבבל. שם, בארץ גלותם, יזכרו בנבואה שנתנבא משה על כל מה שאירע להם.
 (ד) צדיק גדול (דניאל) יעמוד בראשם של ישראל ובזכות תפלתו ירחמם ה' ויעיר מלך (כורש) שישלחם לארצם. אבל רק מקצתם משני השבטים יחזרו מן הגולה והנשארים בבבל יהיו מצטערים שאין בידם להביא קרבנות לאלהי אבותיהם.
 (ה) אחר כך (בזמן רדיפות היוונים) יקלקלו ותבוא עליהם פורענות בידי מלכים, והיהודים גופם יהיו מחולקים בדעתם על האמת, ועבדים בני עבדים, שאינם מורע כהנים, יחללו את המזבח ומוריהם ורבותיהם יהיו נושאים להם פנים והארץ תהיה מלאה עָנָל.

(ח) נקם וזעם שלא היו כמותם יבואו עליהם: מלך גדול (אנטיוכוס אפיפנס) יתעורר עליהם והוא יגזור על המילה ויתלה את הנימולים וימשוך ערלת הצעירים ויכריחם לישא בפרהסיא את הפסילים הטמאים ולחלל שם שמים.
 (ט) בזמן אותן הרדיפות יקום איש משבט לוי ושמו טכסו (נראה שהכוונה למתתיהו החשמונאי) ולו שבעה בנים והוא ידבר על לבם של אנשיו לצום ג' ימים ולהסתתר ביום ד' במערה שבשדה מחמת האויב האכזרי. כי טוב להם למות במערה מלעבור על מצוות אלהיהם.

(ו) אחר כך יהיו להם מלכים (מבני החשמונאים) שבשם כהני אל עליון יהיו גקראים ובקדש הקדשים יעשו רשע, ואחריהם יקום מלך רשע (הורדוס) שאינו ממשפחת כהנים, והוא ירצה את הגדולים שבאומה כראוי להם, ויקברם במקומות בלתי ידועים, וזקנים ונערים יהרוג בלי חמלה, ליד שנים יהיה שופט אותם, ממש כבשעבוד מצרים, ואחריו ישלטו בניו, שלא יאריכו ימים בשלטונם כאביהם. מלך אדיר (Quintilius Varus) יבוא לארץ ויכניעה ויוליך מן התושבים בשבי, וחלק של המקדש ישרוף באש, וכמה מישראל יתלה קרוב לבתיהם.

(ז) ואז יבוא קץ הזמנים: אנשים רשעים ישלטו, מהם אוכלי רכושם של עניים, והם טמאים במחשבותיהם ובמעשיהם וחושבים עצמם צדיקים, והם זוללים וסובאים ומוצאים חן בעיני עצמם בהתנהגותם.

(י) ואז תופיע מלכות שמים: הגוים יקבלו עונשם וישראל יהיו מצליחים. הדברים האלה והספר הזה נצטוה יהושע מפי משה על שמירתם.

(יא) כששמע יהושע את הבשורה הרעה על פטירתו של משה התחיל מקונן ומביע חששו לחולשת כחו עד כדי להוציא אל הפועל את הענין הגדול שרבו מטיל עליו.
 (יב) משה מעודדו שיבטח בכחו ושלא יתיאש בענין עתידם של ישראל, שהרי עתידים הם רק להיות נענשים על עוונותיהם, אבל קיומם מובטח להם לעולם.

ג. אימתי נכתב הספר.

חוץ מן המקומות שהיו חשובים לקביעת זמנו של הספר ושניטשטשו בכ"י, נשארו עוד לפליטה שני מקומות שמתוכם אפשר לעמוד על הזמן שבו נכתב הספר. המקום האחד הוא בסוף פרק ו', שבו מדובר על הפולמוס של ווארוס, וזה היה ע"ד שנים קודם לחורבן, והמקום השני אף הוא באותו פרק, הכותב מדבר על הורדוס ועל זמן מלכותו.

שהיה ליד שנים, ותוך כדי דיבור הוא מוסיף שבניו של הורדוס ימשלו זמן קצר (brevia tempora) מאביהם, והואיל ושנים משלשת בניו של הורדוס שמלכו אחריו, אנטיפס ופיליפוס, משלו יותר מאביהם (אנטיפס משל מיג שנים ופיליפוס – לזו שנים). הרי הסברה גותנת שהסופר, בשעה שכתב את דבריו, לא ידע עדיין על מותו של פיליפוס. אם כן, הדברים נכתבו רק לאחר מפלתו של ארכילאוס בנו השלישי של הורדוס, שממשלתו ארכה כעשר שנים ואח"כ הגלהו אבגוסטוס קיסר לארץ גליה, ומפלתו זו של ארכילאוס סיד שנים קודם לחורבן היתה. הרי אומר, הספר נכתב בין מפלתו של ארכילאוס ובין מותו של פיליפוס שהיה בערך לזו שנים קודם לחורבן.

ד. מי היה המחבר ובאיזו לשון כתב וטיבו של התרגום הרומי.

על אישיותו של הסופר אין להוציא שום דבר מתוך הספר הקטוע הזה. אמת, בפרק ז' מתאר הוא את אנשי החברה השלטת, אבל הוא מרצה את דבריו כמי שאינו נוגע בדבר: מדבר הוא בקצף גדול על ראשי העם שמקולקלים וצבועים היו ומעמידים פנים כקדושים וטהורים. אבל מהיכן היה יודע ומכיר בטיבם ובמעשיהם ואם היה בא אתם במגע ומשא. – כל זה נעלם מעינינו. נראה שכן ארץ ישראל היה ובירושלים דוקא היה מושבו, והיה קרוב אל אותם הרשעים קרבת מקום.

ודאי כתב את ספרו עברית, – כך נראה מן הלשונות העבריים שבספר, כגון א' י"ח במקודה אשר יפקדם (in respectu quo respiciet), ב' ד' שבטי הקדש (tribus sanotitatis), ג' ג' ארץ מולדתו (terram patriae suae), ג' י"ב והעד העיד (testans .. invocabat testes), ה' ב' יחלקו על האמת (dividentur ad veritatem), ו' א' כהני... יקראו (in sacerdotibus), י' ב' תמלאנה ידי (implebuntur manus) המלאך, וכדומה. מן המקור העברי נעשה בימים ראשונים תרגום יווני, ומתוך היווני נעשה התרגום הרומי (מסגנונו וכתבו נראה שאינו מאוחר למאה החמישית לסה"נ), כמו שנראה מכמה מלים יווניות שהשארין המחרגם הרומי כמות שהן ומסרן רק בדרך העתקה, כגון א' י"ז chedrio מן εδρόω, ג' ז' olibsis מן ολίβισ, ג' י"א heremus מן ἡρημος, ח' ג' acrobistia מן ἀκροβυστία, ואף יש לשונות שנמסרו בצירוף מליהם על דרך יוונית, כגון ג' י"ג usque nos duoi captivos שהוא מתאים ללשון יווני αἰχμαλωτιστηναι ἕως τοῦ ἡμῶν, וכיוצא בכך. ואף לשונות משובשים יש בו, ברומי, שאפשר לתקנם רק בדרך תרגום חוזר ליוונית, כגון ב' ז' שנתחלף לו למתרגם הרומי ὄραον (=ברית) ב' ὄραον (=גבול), או ἐν ἀργύρῳ (=בכסף) ב' ἐν ἀργῶ (=בכסדה).

קצת ביבליוגרפיה:

- Ceriani, Monumenta sacra et profana, 1861 (I, 1, 55–64),
 Schmidt und Merx, Die Assumptio Mosis (Merx, Archiv f. wissenschaft. Erforschung d.
 A. T., 1869, 111–152),
 Charles, The Assnption of Moses, London 1897,
 " " " " " (Apocr. and Pseudep. II, 407–424),
 עלית משה מאת ד"ר א' ש' קאמיניצקי (השלה כרך ט"ו, 38–50).
 F. Rosenthal, Vier apokryphische Bücher, 1885 (13–38),
 Schürer, Gesch. d. jüd. Volkes III⁴ (294–305).

עלית משה

א ודברי משה אשר דבר בשנת מאה ועשרים לחייו: היא שנת
 ב אלפים וקמ"ש מאות לבריאת העולם: ולפי אנשי המזרח המזקן
 ד הוא [---] [---] [---] ליציאת קנען: כאשר יצא העם בקנען
 ה על-ידי משה עד-עמון בעבר הירדן: ואמרין הנבואה אשר היתה
 ו מאת משה בספר דברים: כאשר קרא אליו את-יהושע בזמן
 ז האיש הטוב לפניי: להיות אחריי משרת העם ומשכן העדות
 ח וכל-כלי הקדש אשר-לו: ולהביא את-העם אל-הארץ אשר נתנה
 ט לאבותיהם: למען תתן להם על-פי הברית והשבועה אשר דבר
 י במשכן למת [אותה] ביד יהושע וידבר אל-יהושע בדבר הנה:
 יא [חוק] ואמץ בכתף לעשות את כל-הדברים אשר צווי למען תהנה
 יב יא-ב תמים עם אלהים: פה אמר ארון העולם: אשר קרא את העולם
 יג למען עמו: ולא הואיל לנלות ממשבת-הבריאה הזאת מאז יסד
 העולם למען אשר ינקחו הגוים בדבר הנה ולתקפתם יוכיחו את-

א הפסוק הראשון. שהיה נכלל בכ"י בג' שורות. נטשטש. ואפשר להוסיפו רק
 מסברא: מן התכן שבהמשך נראה שהכותב נתכוון לשים בפיו של משה דברי נבואה
 על עתידם של ישראל. כעין תוספת לדבריו של משה שבס' דברים לא על מינויו של
 יהושע במקומו (השוה לקמן פסוק ה': [אחרי] הנבואה...). ולפיכך יש לשער שנוסחו של
 ב הפסוק הראשון היה תכנון כעין מה שניתן כאן. - שנת אלפים וקמ"ש מאות.
 חשבונות שונים יש לבריאת העולם. כגון לפי התורה עברו עד אותו פרק 2706 שנים.
 ג ולפי ס' היובלים (ג') - 2450. ולפי חזון עזרא (י' מ"ה-מ"ו) - 3000 שנה עד בנין בית
 ראשון (וצ"ע מליא ר' א', ויוספוס קדמ' ח' ג' א', ועוד). ולפי אנשי המזרח.
 ד לשון זה גופו מוכיח על הכתוב שהוא הערה שהוסיף אחד מאנשי המערב. על כל פנים
 יש כאן רמז לחאריך שאין בידנו לידע טיבו מחמת שהכתוב לקוי בכ"י. - ליציאת
 ה מצרים כוונתו. - בנסעו. ברומי: post profectioem quae fiebat (=אחרי המסע אשר
 היה). - [אחרי] הנבואה... כך נראה לפי ההמשך (ברומי יש כאן רק החיבה prophetiae
 ז [=בנבואה?]. ואין לה מובן). כוונתו לנבואה שנצטוו בה משה מפי הגבורה למנות את
 י יהושע להיות מנהיגן של ישראל במקומו (ע' דב' ל"א). - להיות אחריי משרת
 יא העם. ברומי: ut sit successor plebi. - [חוק] ואמץ. ברומי יש רק: et promitte (=ואמר).
 יב וכבר עמד על כך רוזינתאל. שעיקרו היה: [חוק] ואמץ. והשוה לקמן י' ס"ו. -
 יג לענין בריאת העולם בשביל ישראל השוה חזון עזרא ר' ג"ה ונ"ט. ז' י"א ועוד. -
 מחשבת הבריאה הזאת. ברומי: eam inceptioem (אותה המחשבה המוקדמת). -

יד זאת בהתנבצתם זה עם-זה: ועל-כן חשב וימצא אותי אשר מראשית
 טו העולם נועדתי להיות עושה-ך-בר-בריתו: ועתה אנגלה-לך כי כלו
 טז ימי שני חצי והגני עובר לשכב עם-אבותי לעיני כל-העם: ואתה
 קח את-הכתב הזה כי אתה תרע לשמר את-הספרים אשר אני נותן
 יז לך: וערכת אותם ומשחתם בשמן ארזים ושמתם בקל-חרם במקום
 יח אשר עשה אלהים מראשית בריות העולם: למען יקרא שמו עד-
 יום התשובה בסקודה אשר יסקדם יי בקלות קץ הימים:
 ב [והיה כן] ובאו על-גדיף אל-הארץ אשר יעד ואשר דבר
 ג למת לאבותיהם: אשר בה תקברכם ונתת לאיש איש ונקימות להם
 נחלתם [בה] וכוננת להם מלוכה ושמת נציבים במקומות באשר
 ג ירצה לאלהיהם במשפט ובצדקה: [וחיית] אחריו בואם אל-ארצם
 [חמש ועשרים שנה] ואחר-כן ימשלו בה נשיאים ומושלים שמונה
 עשרה שנה ותשע עשרה שנה יקרעו [מעליהם] עשרת השבטים:
 ד וירדו שני שבטים והעבירו את-משכן העדות ואלהי השמים וכל
 ה אץ את-קבור משקנו ואש קדשו והתבוננו שני שבטי הקדש: ועשרת
 ו השבטים יקימו להם ממלכה במשפטיהם: והקריבו קרבנות עשרים

יד עושה-דבר-בריתו. ברומי: arbiter (וכן ג' י"ב). ואולי במקור השתמש בלשון
 שבדברים ה' ה' מעין: עומד בין בריתו וביניכם. בלשון המאוחרת מצינו התאר סרסור.
 שניתן למשה בתפקידו זה, כגון אחה היית סרסור ביני לבין בני (דב"ר ג' י"ג). -
 יז ומשחתם בשמן ארזים. נוהגים היו לעשות כך בספרים כדי לשמרם מן העש. השוה
 הורציוס (A. P. 332): carmina linenda. וצ"ע חנוך ב' י' ג' שהספרים שהביא אוריאל
 המלאך אל חנוך במרום היו נודפים מור. - ושמתם בכלי חרס. השוה ירמ' ל"ב
 יח י"ד. - במקום... למקום בית המקדש הוא מתכוון. - בפקודה. לטובה. -
 ב אשר בה תברכם. רמו למתן הברכה על הר גרזים (דב' כ"ה י"א-י"ב). יהושע
 ח' ל"ג). - נחלתם [בה]. ברומי: נחלתם בי (in me). ואין לו המשך. שהרי בכל
 ג הפרשה משה הוא המדבר. - [חמש ועשרים שנה]. כך יש לשער על פי הכתוב
 בספר הישר. - שמונה עשרה שנה. נראית הסכרא שבשם שנה הוא מתכוון כאן
 (וכן בפ"ז) לתקופת ממשלה של כל שופט ומלך שעמדו לישראל אחר מות יהושע
 (עתניאל, אהוד, ברק, שמגר, גדעון, אבימלך, תולע, יאיר, יפתח, אבצן, אלון, עבדון,
 שמשון, עלי, שמואל, שאול, דוד, שלמה) עד חלוקת הממלכה ע"י ירבעם בן נבט.
 ד שאליו כוונתו בלשון ותשע עשרה שנה. - וירדו. nam descendent. ולשון פרישה
 ו התבדלות הוא על דרך הכתוב (ירמ' ב' ל"א) רדנו לוא-נבוא עוד אליך. - והקריבו
 ו קרבנות. בכית המקדש שבירושלים. - עשרים שנה. עשרים דורות שמן רחבעם ועד
 צדקיהו (רחבעם, אביה, אסא, יהושפט, יהורם, אחזיה, עתליה, יואש, אמציה, עוזיה, יותם,
 ז אחז, חזקיה, מנשה, אמון, יאשיה, יהואחז, יהויקים, יהויכין, צדקיה). - ושבעה. שבעה

ז שָׁנָה: וְשָׂבָה וּבָצְרוּ אֶת־הַחֹמֹת מִסָּבִיב וְנִסְבוּ תַשְׁעָה וְקָרְבוּ אֶל־
 בְּרִית הָאֱלֹהִים וְאֶרְבָּעָה וַחֲלָלוּ אֶת־הַבְּרִית אֲשֶׁר קָרַת יי עִמָּהֶם:
 ח וְנָחֲחוּ אֶת־יְלָדֵיהֶם לֵאלֹהִים אֲחֵרִים וְהִעֲמִידוּ פְסִילִים בְּמִשְׁכַּן וּבְעֲדוֹם:
 ט וּבְבֵית יי יִרְשִׁיעוּ לַעֲשׂוֹת וַחֲקוּ צִלְמֵי קַל־בְּהֵמָה לְרֹב:
 ג בְּיָמִים הָהֵם יָבֹא עֲלֵיהֶם מִלֶּךְ מִמִּזְרַח וְכִסּוּ פָרְשָׁיו אֶת־אֲרָצָם:
 ב וְשָׂרָף אֶת־אֲרָץ מוֹשְׁבָם בָּאֵשׁ וְאֶת־מִקְדָּשׁ יי וְנָשָׂא אֶת קַל־קְלֵי
 ג הַקֶּדֶשׁ: וְהִגִּילָה אֶת קַל־הַעֵם וְהוֹלִיכֶם אֶל־אֲרָץ מוֹלְדֹתוֹ וְשָׁנִי שְׂבָטִים
 ד יוֹלִיד אֹתוֹ: אֹז וַיִּקְרָאוּ שְׁנֵי הַשְּׂבָטִים אֶל־עֲשֶׂרֶת הַשְּׂבָטִים וְהִלְכוּ
 ה כְּלָבִיאוֹהָ בְּעַרְבוֹת הַחֹל רַעֲבִים גַּם־צִמְאִים: וַיִּקְרָאוּ בְּקוֹל צְדִיק יי:
 ו וַיִּקְדֹּשׁ כִּי גַם־אַתֶּם חֲטָאתֶם וּבְמֹכֶם גָּלִינוּ אֶתְכֶם גַּם־אֲנַחְנוּ וְגַם־
 ז טַפְּנוּ: וּבְכֹו עֲשֶׂרֶת הַשְּׂבָטִים בְּשִׁמְעֶם דְּבָרֵי תוֹכְחוֹת הַשְּׂבָטִים
 ח הַשְּׁנָיִם: וְאָמְרוּ מִה־עַשִׂינוּ לָכֶם אֲחִים הֲלֹא עַל־קַל־בֵּית יִשְׂרָאֵל
 ט בָּאָה הַצָּרָה הַזֹּאת: וּבְכֹו קָל הַשְּׂבָטִים וַיִּקְרָאוּ אֶל־הַשָּׂמַיִם וְאָמְרוּ:
 י אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְקִרְבָּנָא אֶת בְּרִיתְךָ אֲשֶׁר
 י קָרַת עִמָּהֶם וְאֶת־הַשְּׂבֻעָה אֲשֶׁר נִשְׂבַעְתָּ לָהֶם בְּךָ כִּי־לֹא יִכְחַד
 יא שְׂבָט אֶל־שְׂבָט וְאִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ: הֲלֹא זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר נָבֵא עָלֵינוּ
 מֵאִז מִשָּׁה וְהָאִישׁ] אֲשֶׁר רַבּוֹת סָבַל בְּמִצְרַיִם וְעַל־יַם־סוּף וּבְמִדְבַר
 יב אֲרָבָעִים שָׁנָה: וְהָעַד הַעִיר בָּנוּ אֶת־הַשָּׂמַיִם וְאֶת־הָאֲרָץ לְבִלְתִּי־עֲבֹר

מלכים מרחבעם ואילך (רחבעם, אביה, אסא, יהושפט, יהורם, אחזיה, עתליה). - ונס בו.
 כך נראה מן ההמשך, וברומי et oiroumibo (=נספתי), ונדחקו המפרשים לומר: אסובב
 ברחמי (על דרך דבי ליב כיא) להגן על תשעת המלכים. - ולא נראה, שהרי משה
 הוא המדבר כאן על מה שעתיד להיות, ואין הקביה מדבר (והשוה נחלתם [בה], בפ"ב). -
 תשעת המלכים הם: יואש, אמציה, עזיה, יוחם, אחז, חזקיה, מנשה, אמון, יאשיה. -
 וארבעה, ממלכי יהודה: יהואחז, יהויקים, יהויכין, צדקיה. - יחללו את הברית.
 ברומי finem (=גבול), וברור ש־κόρον (=ברית) κόρον (=גבול) נתחלף לו. - וזבחחו
 את־ילדיהם, ע' מליב ט"ז ג'. - והעמידו פסילים... השוה יחו' ח' ח' - ט"ז. -
 לפסוק ט' ע"ש ח' ט' - י'. -

ג מלך ממזרח. נבוכדנאצר מלך בבל (586-588). - את־ארץ מושבם.
 colonia[m] eorum (וכן ה' ו' ו' ט'). מכאן יש להסיק על זמנו של התרגום, שלא
 ג נקראה איי בשם colonia (=מושבה) של הרומיים עד ימי אדריינוס (ש' 135). - ושני
 שבטים, וזו ביאורית: היינו שני שבטים... - מכאן ראייה שהדברים נכתבו מעיקרם
 ד עברית. - וְהָלְכוּ. et ducent se. מסתבר שכוונתו: מהלכים יהיו ושוואגים כלביאה... -
 ח הכתוב עושה את בני יהודה ערבים לחטאותיהם של עשרת השבטים (על דרך ירמ' י"א
 יב י"ז בגלל רעת בית־ישראל). - את־מצוות ה'. ברומי נתפרש בלשון mandata illius. -

יג את-מצות יי אשר נתן לנו בנדרו: אלה באונו אחר מותו בך בך וי
 וכתובתו אשר העיר בנו בים הים ואשר עוללו לנו עד-
 יד ללכת בשבי אל-ארץ מנח: ועברו בשבועים ושבע שנים:
 ד אז יבא איש אשר הוא נבזה עליהם ופרש כסוי וקרע על-
 ב בך ויהתפלל בעדם לאמר: אדון-כל מלך יושב על-כסא-רם
 מושל עולם אשר רצית בעם-זה להיות לך לעם סגולה את הוואלת
 ג להקרא אליהם לפי הברית אשר קרת עם-אבותיהם: והנה הלקו
 שבי לארץ נקרה הם וקשיהם וטפסם ומסביב שערי הגוים ואזה
 ד-ה כבודך הגדול: השקפה ורחם עליהם אדון השמים: וזכר אותם
 אליהם בגלל הברית אשר קרת עם-אבותיהם ונגלה רחמי גם-
 ו בים הים: ונתן בלב המלך לרחםם ושלחם אל-ארצם ואל
 ז גבולם: אז יעלו מקצת השבטים וקאו אל-מקומם הנוער ובצרו
 ח את-המקום וחדשהו: ושני השבטים יחזיקו באמונתם המקבלת את
 עצובים ומתאבלים יהיו כי לא יוכלו להקריב וקחים לאלהי
 ט אבותיהם: ועשרת השבטים יקרו וירבו בגוים וקצת שביתם:
 ה ובאשר יקרו ימי התוכחה וקאו השבועים בנדר מלכים חכרי
 ב רשעים ונשפטו אותם: ונסיהם יחלקו על-האמת בך אשר
 ג נעשה: ירחקו מצדק ויקרבו אל-רשע וטמאו בתועבות את-בית
 ד מקדשם כי ינו אחר אליהם אחרים: ולא ילכו אחר אמת יי

י כשבעים ושבע שנים. נראה שכוונתו: שנים רבות (על דרך ברא' ד' כ"ד ולמך שבעים
 ושבעה). שאם לא כן הרי היה נוח לו להשתמש במנין שבעים סתם, שנקבע לגלות
 בבל בירמ' כ"ה י"א-י"ב וכ"ט י' וששימש ענין לדרש לבעל ס' דניאל (ט' כ"ד). -
 ד איש. דניאל (השוה דנ' ט' ד'-י"ט). - לסגנון הכתוב השוה עזרא ט' ה'. -
 ו-ה כתוב ו' מתכוון לכורש מלך פרס (השוה עזרא א' ודה"ב ל"ו כ"ב). - מקצת השבטים.
 ח חלק משני השבטים (42,360 נפש, ע' עזרא ב' ס"ד). - ושני השבטים. רובם של
 ט שני השבטים שיסארו בבבל ולא יעלו לא"י. - פסוק ט' קשה בצורתו: et X tribus
 in tempore tribuum crescent et devenient apud natos in tempore tribuum
 מתפרש אלא כשיבוש בקריאה עברית: בעת שבטים=בעת שביתם. -
 ה יש כאן רמז למלכי סוריה, שמתחלה היו על צדם של רשעי ישראל המתיוונים
 ואחר כך מאסו בהם (ע' ב' ד' ט"ז). - ונשפטו אותם. השוה הלשון ישע' ס"ז
 ב ט"ז, ירמ' ב' ל"ה ועוד. - וגם הם... מתוך ההמשך מפיג ואילך נראה שכוונתו
 י לרשעי ישראל שלא עמדו על טיבם של המאורעות ולא הבינו טעותם והוסיפו לילך
 בדרך רשעם. - עבדים בני עבדים. רמז ליאסון ומינלאוס הכהנים ההיליניסטיים
 (מינלאוס לא היה משבט לוי, אלא מבנימין, ע' מקיב ג' ד', ד' כ"ג, והשוה מקיב

כי את-המנובח יחללו במנחות אשר יקריבו לוי אנשים אשר לא
 ה כהנים הנה כי אם-עבדים בני עבדים: וחקמיהם רבותיהם בנמים
 ה הם יהיו נושאים שני חמוריהם ובמקח-שחד ושו משפט בקהתם-
 ו כפר: ועל-בן תמלא ארץ מושבם וגבול מגוריהם רשע ועגל כי
 עושי רשעה יהיו שופטים בתוכה לשפט [בדקת] כרצון איש ואיש:
 ו אז ועמדו להם מלכים מושלים וכבני אל עליון יקראו
 ב והרשיעו לעשות בקדש הקדשים: ואמריהם יהיה מלך עו-שנים
 אשר לא יהיה ממשפחת הכהנים אדם נושא ולא ידע בשת ושפט
 ג אותם כראוי להם: והשמיד את-ראשיהם בחרב ובמקומות נקחדים
 ד יקבר את-סגריהם לבל ידע איש אנה מקום סגריהם: והרג וקנים
 ה-ו ונקרים ולא יחמל: אז ימר להם בארצם מפקדו: ועשה בהם
 שפטים כאשר עשו בהם המצרים וענה אותם ארבע ושלשים
 ז-ח שנה: והוליד בנים אשר ימלכו אחריו עתים קצרות ממנו: ועלה
 ט [וכא אויב] בארצותיהם ומלך אדיר ממערב אשר יקבשם: והולכם
 בשבי וקצת היקלם ישרף באש [ו]מהם יתלה סביב למקום
 מושבם:

ו ז' י"ד) שקדמו לימי החשמנאים (ע' מקיב ד' י"ג וי"ט-כ', ה' ח'). - לשפט [בכסף].
 ברומי in campo (=בשדה). ולפי השערת Ch ev ἀργύρεω (=בכסף) ב-ἀργεῖ (=בשדה)
 נחחלף לו. -

ו כוונתו למלכים מבית החשמנאים. - והרשיעו לעשות. אין להכריע לאיזה
 ב מעשה הוא רומי. - מלך עז-סנים. הורדוס בן אנטיפטרוס שהיה מן הנכרים. -
 ג ושפט אותם. הורדוס השמיד כל צאצאי החשמנאים. - את-ראשיהם. כשנעשה
 ו מלך רצח הורדוס מיה איש מראשי הצדוקים (יוספוס קדמ' ט"ו א' ב', מלחמ' א' י"ח
 ד). - ארבע ושלשים שנה. שמלך הורדוס לכשהכריזוהו הרומיים למלך. אחר מותו של
 ז-ח אנטיוגנוס. - ימלכו. [dofmi]narent. - כן מגיהים. - שני הכתובים ח'-ט' רומזים לפולמוס של
 Varus. נציב סוריה. שדכא התקוממות העם נגד בית הורדוס (בשנת ע"ד קודם החרבן).
 ובפקודתו של סבינוס, הממונה של קיסר רומי, שרפו הרומיים את שדרות העמדים
 שמתחת ליציע של היכל, שמשם היו היהודים יורים בהם (יוספוס קדמ' י"ז א' -ב',
 מלחמ' ב' ג' א'-ג'). - בארצותיהם. בניו של הורדוס שמלכו אחריו הם: ארכילאוס -
 מושל יהודה ושמרון ואדום, הורדוס אנטיפס - מושל הגליל ועבר הירדן, פיליפוס - מושל
 הבשן וטרכון והחורן. משלשת בניו האריך הורדוס במלכותו רק מארכילאוס. שירד
 משלטונו ס"ד שנים קודם לחורבן, כלו עשר שנים אחר מותו של הורדוס. והורדוס
 גופו מלך קצת יותר מליד שנים. ואילו אנטיפס משל מ"ג שנים ופיליפוס - ל"ז שנים.
 מכאן יש לשער שהכותב ראה רק מפלתו של ארכילאוס. ולפיכך יש לקבוע הזמן של
 כתיבת הספר כארבעים שנה קודם לחורבן. -

ז אחר הדברים האלה תקלינה העתים [ועמד] פתאם מהדף
 ג-ג [השנים] שעות ארבע תבאנה: ואלצו [ה-ל-ל-ל-]: ומשלו
 ד מהם אנשים משחתים ורעים האומרים כי צדיקים הם: והם
 יעירו חמת-רוחם כי אנשי מרמה יהיו הפוזבים בעיניהם אנשי קוב
 ה בקל-מעשיהם אוהבי משתה וזוללים סובאים כל-היום: [---
 ו ---]: אוקלי יגיע [העניים] ואומרים כי בצדקה יעשו-זאת:
 ז מסיגי גבול מחרת-רדיב אנשי קוב המסתתרים לכל יגורום:
 ח רשעים מלאי עון ועול מצאת שמש ועד-בואה האומרים נעשה
 ט משתה ותענוגים אכול ושתה והיינו כשדים: וידיהם ומחשבותיהם
 י סמאה תפעלנה ופיהם עתק ידבר: ואמרו אל-תגע-בי פן תטמאני
 במקום [אשר אני עומד עליו]:

ח וקאו עליהם נקם וזעם אשר לא היו להם למן העולם ועד-
 היום שהוא כי יעיר עליהם מלך הארץ ומושל בפיר-בם אשר
 ב הממוזקים [במזנות] מילה על-עץ יתלה: ואת-הממרים יענה ושלחם
 ג אסורים אל-משמר: ונשיהם לאילי הגוים תנתנה ובניהם הצעירים
 ד בידי רופאים ינתחו למשך להם ערלה: ואחרים בהם יענו בענוים
 קאש ובחרב ואת-איליהם הטמאים יהיו אנוסים לשאת בגלוי
 ה קממוזקים בהם: ובגד מעניהם יהיו גאנסים גם-כן לבא אל-מקום
 סתרים ובדרבנות יהיו גאנסים לחלל את-השם בקרפות ואחר-כן
 גם-את-החקים אשר להם על-מנבחיו:

ז בפרק ז' מתואר הזמן שבו נכתב הספר. חוץ ממקומות בודדים נתקלקלו בכ"י
 אף שני פסוקים שלימים (ב' וה') ללא שום תיקון, ודוקא מתוך שני פסוקים אלו אפשר
 היה לעמוד בדיוק על הזמן שבו נכתב הספר. -

אחר הדברים האלה. אחר המאורעות שהיו בארץ ישראל בפולמוס של
 ווארוס. - [ועמד] פתאם מהלך [השנים]. כך מגיהים: [m]omento [fini]etur cursus
 [annorum]. - שעות ארבע. תקופות ארבע. ואין להכריע לאיזו תקופות כוונתו. ואולי
 תוספת היא לרמוז על מאורעות מאוחרים לפולמוס של ווארוס. -

ח נראית דעתו של Ch שהפרשיות ח'-ט' נכנסו כאן שלא במקומן ועיקרן כסדר
 של המאורעות אחר פרשה ה', שהרי שתי פרשיות אלו עסוקות ברדיפות אנטיוכוס
 ב אפיפנס שהיו בימי החשמונאים. - הממרים. במקור necantes (לשון הריגה). ומגיהים:
 ה Ch. negantes. מגיה: celantes (=המסתירים). - ובדרבנות. - stimulis. - לחלל את-
 השם. שם שמים (השוע ויק' כ"ד י"א). ברומי כתוב verbum. והוא ככינוי הארמי
 מימרא. הרגיל בתרגום אונקלוס. - גם-את-החקים אשר להם על-מנבחיו.
 כוונתו: אותו רשע יכריחם לחלל דיני קרבנות הנוגעים למנבח ה', והוא רמו להקרב

ט ביום ההוא יהיה איש משקמו לוי וישמו טבסו וְלוֹ שְׂבָעָה
 ב קנים ודָּבָר אֲלֵיהֶם וְהִתְחַנְּנוּ לָהֶם: ראו קני הנה סקודה שנינה באה
 על־הקסם אֲבָרְיָהּ היא סמאָה ובוּנְדָה ללא חמלה ועולה היא על־
 ג הראשונה: ומי המשפחה ומה־הארץ ומי הקסם החפאים לוי ואשר
 הרבו לעשות תועבות (מי מאלה) סבלו רעות רבות קרעות הקאות
 ד עלינו: ועתה קני שמעול־י הלא תראו וידעתם כי גם־אבותינו גם־
 ה אבות אבותם מעולם לא נסו אֶת־הַאֱלֹהִים לעבר מאבותינו: ודעו
 ז כי באלה לחנו וכן נעשה: נצומה שלשת ימים וביום הרביעי נבא
 אֶל־הַמִּשְׁכָּה אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה כי טוב מותנו מעברנו מצות אלהי האלהים
 אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ: ואם־קזאת נעשה וּמָתָנוּ דָּמָנוּ וְקָם לִפְנֵי יי:
 י ואן תופיע מלכותו על־קל־בריותו ואן יהיה הקוץ לשטן ונס
 ב עמו יגון: אז תקלאנה ידי המלאך אשר העמד בראש ומהרה יקם
 ג נקמתם מאויביהם: כי אלהי השמים יקום מכסא מלכותו ויצא
 ד ממעון קדשו באף ובזעם בגלל קניו: ורעה הארץ עד־קצותיה
 ה תחיל וההרים הגבוהים ישפלו והגבעות תמוטינה תפלקנה: השמש
 לא יתאור וקרני הירח לחשך תהפךנה ונשברו ונהסבו לדם
 ו קלן וחוג הכוכבים יפרע: ונס עד־תהום וסוג עד־נבכי מים נהרות
 ז (נח־רבו) וְחָרְדוּ [קל־הבריות]: כי יקום עליון אל עולם לבדו ולעיני־

חזיר על המזבח בימי אנטיוכוס, ככתוב במקיא א' מ'ז. ומיוחדת ההגהה (של קמיניצקי):
 et leges quod afferent supra altarium suem (= וחקים [חקק] שיעלו על המזבח חזיר).
 במקום הכתוב et leges quod haberent supra altarium suum.

ט ביום ההוא, כהגהת שמידט־מירכס: illo die erit (במקום הכתוב illo dicente
 שאין לו המשך לשלפניו). — טכסו. Taxo. כמה השערות, בדרך גימטריות וכדומה, נאמרו
 בפתרונו של שם זה, וכלן נדחות שאין דבר מהן מתקבל על הדעת. על כל פנים, ברור
 שכוונתו בשם זה אל מתתיהו החשמונאי, אצ"פ שניתנו לו כאן (ודאי בטעות סופר)
 שבעה בנים במקום החמשה. —

י עשרת הפסוקים הראשונים שבפרשה י' הם בחרוזים, ונראה שעשר חרוזות בנות
 שלש שורות הן, ויש כאן ג' חלקים: א) א'—ב', ב) ג'—ו', ג) ז'—י'. —
 מלכותו. מלכות שמים תופיע ומלכותו של השטן תיעלם. — לשטן. Zabulus
 (=Diabolus). — המלאך, שר של ישראל (ע' דני' י"א ב'). — והגבעות תמוטינה
 תפלנה. במקור et conouitientur et convalles cadent (ע' יזימוטו והבקעות תשקענה), וכבר
 הגיה Ch על פי ישע' מ' ד' וחנוך א' א' ו': et colles conouitientur et cadent. ואף
 המשקל מחייב הגהה זו. — יש מנסחים (על סמך יואל ב' י', ג' ט"ו, קהל' י"ב ב'):
 וקרני השמש תשברנה והפכו לחשך והירח לא יתן אורו וכלו לדם יהסך. — ואין הכרח. —

- ח כל יבא להנקם בגוים וכל־שסיליהם יאבד: והיית מִאֲשֶׁר יִשְׂרָאֵל
ט ועלית על־צוואר הַנָּשֶׁר ועל־בְּנֵי וְשִׁלְמוֹ וְיָמֵי אֲבֹלָה: וירוממה
י אֱלֹהִים וְהִקְרִיבָה לְשָׁמַי כּוֹכָבִים אֶל־מְקוֹם מִשְׁבָּנִים: וְהִשְׁקַטְתָּ מִמְרוֹם
וְרֵאִיתְּ אוֹיְבֶיהָ בְּעָשָׂר וְהִפְרַתָּם וְשִׁמַּחְתָּ וְהוֹדִיתְּ וְהִאֲמַנְתָּ בְּבוֹרְתָהּ:
יא וְאַתָּה יְהוֹשִׁעַ בְּדַגְנוֹן שָׁמַר אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאֶת־הַסֵּפֶר הַזֶּה:
יב כִּי מִיּוֹם] וְהָאֲסָפִי וְעַד־בּוֹאוֹ וְתִהְיֶינָה עֵתִים מְאֹתִים וּמִמָּשִׁים:
יג יד וְזֹאת תִּהְיֶה מְרוּצַת הַעֲתִים אֲשֶׁר תִּבְאֶנָּה עַד־תָּמֹן: וְאֲנִי אֵלֶּךָ וְשִׁכְבְּתִי
טו עִם־אֲבוֹתַי: לָכֵן נִסְוֶה נְאֻמָּךְ יְהוֹשִׁעַ [בְּדַגְנוֹן] כִּי כָּה בָּחַר אֱלֹהִים
לְבַא אַחֲרֵי בְּבִרְתָּ הַזֹּאת:
יא [וַיְהִי] כִּשְׁמֵעַ יְהוֹשִׁעַ אֶת־כָּל־דְּבָרֵי מֹשֶׁה הַבְּתוּבִים כָּכָה
בְּסִסְרוֹ כִּכְל אֲשֶׁר הִגִּיד מֵרֹאשׁ וַיִּקְרַע אֶת־בְּגָדָיו וַיַּפֵּל לְרַגְלֵי
ג-ד [מִשְׁהוּ]: וַיִּנְחַמְהוּ מֹשֶׁה וַיִּבְרַךְ עִמּוֹ: וַיַּעַן יְהוֹשִׁעַ וַיֹּאמֶר לוֹ: מַה־
תִּנְחַמְנִי אֲדוֹנֵי מֹשֶׁה וְאֵיךְ אֶנְחֶם עַל־הַדְּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ בְּקוֹל מֵרֹ-
אֲשֶׁר יָצָא מִסִּיף וְהוּא מָלֵא דְמַעוֹת וְאַנְחוֹת כִּי תִלֵּךְ מֵאֵת הַעַם
ה-ו הַזֶּה: וְאִי־יָדָה מְקוֹם אֲשֶׁר יֵאֲסָפָה: וּמַה־תִּהְיֶה מִצֵּבַת קְבוּרַתְךָ]:
ז וּמִי יַעֲזוּ לְהַעֲבִיר אֶת־גּוֹיְתֶךָ מִזֶּה [כְּאַחַד] הָאָדָם מִמְּקוֹם לְמְקוֹם:
ח כִּי כָל־הַמַּתִּים בְּעַרְבָם בֵּן קְבוּרוֹתָם עַל־אֲדָמוֹת וְאַתָּה קְבוּרַתְךָ
מִמְּזִיחַ שְׁמֵשׁ עַד־מְבּוֹאוֹ וּמִנְגַב וְעַד־קֶצֶה אָסוֹן כָּל־דַּרְסֵי תִכַּל הַם
ט-י קְבֹרְךָ: אֲדוֹנֵי אַתָּה הוֹלֵךְ וּמִי וְכִלְכַּל אֶת־הָעַם הַזֶּה: וּמִי־הוּא
יא אֲשֶׁר יִרְחַם עֲלֵיהֶם וּמִי יִהְיֶה לָהֶם מְנַהֵל בְּדַרְךָ: אוֹ מִי יִתְפַּלֵּל
בְּעַדָם וְלֹא יִחְדַּל אַף־יּוֹם אַחַד לִמְעַן אָבִיָּאם אֶל־אַרְץ הָאֲמוּרִי:
יב וְאֵיךְ אוֹכֵל [לְשֹׂאֵת] אֶת־הָעַם הַזֶּה כָּאֵב אֶת־בְּנֵי יַחֲידוֹ אוֹ כְּאִשָּׁה
אֶת־בְּתֵהּ הַבְּתוּלָה הַיְעוּדָה לְבַעַל אֲשֶׁר תִּירָאֵנוּ בְּשִׁמְרָה בְּשִׁוְרָה
יג מִשְׁמֵשׁ וְרַגְלֶיהָ מִנְחַף כִּי תִרְוַח עַל־הָאַרְץ: וְאֵיךְ אִסֹּן לָהֶם לְרִצּוֹנָם
יד מֵאֲכֹל וּמִשְׁקָה כְּאֹת נַשְׂשָׁם: וְ[מִמְסָרָם] שֵׁשׁ מֵאוֹת אֵלֶּף וְכָכָה רַבּוֹ
טו בַּתְּסֻלוֹתֶיךָ אֲדוֹנֵי מֹשֶׁה: וּמַה חֲכָמָה אוֹ בִינָה לִי לִשְׁפֹט אוֹ לְהַשִּׁיב
טז דְּבַר בְּבִית [וְיָ]: וְנִס־מִלְכֵי הָאֲמוּרִי בְּשִׁמְעָם [וּבּוֹאוֹ] לְהִלָּחֵם בְּנוֹ
בְּאֲמָרָם אֵין בָּהֶם עוֹד וְרַע קָדַשׁ רוּחַ כְּרוּחַ יְיָ רַב וְלֹא־יִחְסַקְר
אֲדוֹן־הַדְּבַר נְאֻמָּן כִּכְל נְבִיא הָאֱלֹהִים בְּרַחֲמֵי תִכַּל הַמּוֹרָה הַכְּלִיל
יז בְּעוֹלָם אֵינְנוּ עוֹד בְּתוֹכָם וְאָמְרוּ נַעֲלָה עֲלֵיהֶם: וְאִם־יִחְסְאוּ עוֹד

לאדוניהם אין מליץ להם אשר ישא בעדם תפלה לני באשר הנה
 עושה משה המלאך הגדול אשר בקל-שעה יומם ולילה הנה
 פורע על-ברקיו ארצה מתסלל ומצפה אל-מושל כל-הארץ ברמנים
 יח ובצדקה בהזכירו ברית אבות ובהסיקו רצון מני בשבועה: ואמרו
 יט איננו בתוכם לבו ונשמדם מעל-פני האדמה: ומה-יהנה לעם
 הנה אדוני משה:

יב ואמרי כלות יהושע את-דבריו ויפל שנית לרגלי משה:
 ב-ג ומשה אמו בידו וישמידהו על-בשא לקניו ויען ויאמר לו: יהושע
 ד אל-תקל בעיניך כי אם-בטח ותקשיבה לדברי: את-כל-הגוים
 אשר ברמכי מבל קרא אלהים ואותנו מראשית בריאת מבל ועד-
 אחרית העולם ואין דבר נעזב מלקניו עד-הדבר הקטן והפל ידע
 ה מראש וינאף קלם: וגם-כל-אשר יהנה ברמכי מכל צפה מראש
 ו הנה קא ויום עברה: ונקימני להתסלל עליהם ועל-חטאייהם
 ז ואתחנן בעדם: ולא ביקלתי או ברחי כי אם-ברמקיו ובארץ רוחו
 ח קאו ואלה לי: והנני אמר לה יהושע כי לא בצדקת העם הנה
 ט משמיד את-הגוים: כל-רקיעי השמים ומוסדי הארץ בידי אלהים
 י נעשו ויבחנו ובצל מינו הם: ועל-כן העושים והמבצעים מצות
 יא האלהים הם ויגדלו וראו חיים טובים: והחוטאים והבוזים את-
 המצות יתקרו הטוב אשר הגד מראש וקנו בידי הגוים בשקטים
 יב-יג גדולים: אך להשמדם קלה ולעונכם לא יוכל: כי יצא האלהים
 אשר צפה הפל לעולמים ובריתו נאמנת ושבועתו אשר נשבע
 לאבותיהם לא תוסר] - - - - - [

יב ב הוה סמרי במדבר ק"מ: מיד העמידו [משה ליהושע] מן הארץ והושיבו אצלו על הסמל. -

הספרים החיצונים

לתורה לגביאים לכתובים ושאר ספרים חיצונים

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י ה"ם תשס"ט

בשני כרכים
עם מבואות ופירושים
ערוכים בהשתתפות כמה למדנים ע"י
אברהם כהנא

כרך ראשון
ספר שני: לגביאים ולכתובים

תל אביב
הוצאת מקורות
תרצ"ז

תכן כרך א' ספר ב'

עמודים		א. לנביאים
שליט - שכ"ט	מאת אליהו ש' הרטום	תפלת מנשה
שמ"ט - שי"מ	" " "	אגרת ירמיהו
שס"א - ש"ן	אברהם כהנא	ספר ברוך
ת"ז - שס"ב	" " "	חזון ברוך א'
תכ"ה - ת"ח	אליהו ש' הרטום	חזון ברוך ב'
ב. לכתובים		
ת"ל - תכ"ט	אברהם כהנא	תהלים מזמור קנ"א
תס"ב - תל"א	מנחם שטיין	מזמורי שלמה
תקי"ד - תס"ג	" " "	הכמת שלמה
תקל"ח - תקט"ו	אברהם כהנא	דברי איוב
תקנ"ג - תקל"ט	מנחם שטיין	תוספות למגלת אסתר
תקע"ה - תקנ"ד	דוב היליר	תוספות לספר דניאל
תר"ו - תקע"ז	אברהם כהנא	עזרא החיצוני
תרנ"ג - תר"ו	" " "	חזון עזרא

תפלת מנשה

מ ב ו א

א. לתולדותיה של תפלת מנשה.

תפלת מנשה [בן חזקיהו – בכ"י Turicensis] (כך היא נקראת בתנ"ך היווני, ובוולגאטה: תפלת מנשה מלך יהודה שהיה שבוי בבבל) הגיעה אלינו ע"י הספר הנוצרי Didascalia שנכתב כפי הנראה במאה ב' או ג' לסה"נ והוא נכלל בתוך הספר (Constitutiones apostolorum¹) שחובר במאות ד'–ה'.

בעל הספר הנוצרי הזה רוצה להוכיח את חסדי האל כלפי בעלי התשובה ומביא דוגמאות מן התנ"ך: אחרי הזכירו את דוד ואת יונה ואת חזקיהו מדבר הוא על מנשה מלך יהודה ומביא את הנוסחאות היווניים של מל"ב כ"א א'–י"ח ושל דה"ב ל"ג ה'–ס"ז מעורבים זה בזה ובתוספות רבות. אחת מן התוספות האלה, שהמחבר הכניסה אחר דה"ב ל"ג י"ד, היא תפלת מנשה.

מתוך הספר Constitutiones apostolorum (II, 22) הוציאו מעתיקים אחדים את נוסח התפלה והכניסוהו לחוך התרגום היווני של התנ"ך² בין השירותים (ψάλα) הנמצאות בו אחר ס' תהלים. השירות האלה הן קטעים מתנ"ך ומחיבורים שונים שהוכנסו לתוך סדורי התפלה של הנוצרים המזרחיים. תפלת מנשה היא בכ"י של התנ"ך היווני השירה השמינית או התשיעית³.

מלבד הנוסח היווני שנדפס בכל ההוצאות החדשות של התנ"ך היווני⁴, מועילים לתיקון הנוסח העיקרי התרגומים הקדומים, והם: א) התרגום הרומי שנדפס כמעט בכל ההוצאות של הוולגאטה אחרי ספרי דה"י. התפלה אינה נמצאת בכ"י שנכתבו לפני המאות י"ב–י"ג⁵. ב) התרגום הסורי שעוד לא נדפס⁶. ג) התרגום הכושי של ס' תהלים⁷ והתרגום הכושי של ס' Constitutiones apostolorum (חלק ח'). שאר פרטים על ההוצאות ועל כ"י יש במבוא של Ryle⁸ המביא גם חלופי הנוסחאות לכל פסוק ופסוק על פי כ"י והתרגומים השונים.

1) בהוצאת מאול די לגרד, לייטציג 1862. חקירות על כ"י שונים אצל Pitra, Juris ecclesiastici historia et monumenta, Roma 1864, I, 163.—

2) לזיטה שהוכיח ניסטלי (Septuagintastudien ג' ד' ואילך) הועתקה התפלה מן הס' Constitutiones אל התנ"ך היווני, ולא להיפך —

3) דיט בכ"י Alexandrinus שמינית, בכ"י Turicensis תשיעית. —

4) בהוצאות אחרות של התנ"ך היווני נמצאת תפלת מנשה אחר ספרי דה"י. —

5) Nestle, Septuagintastudien III, 20; Ryle (Charles, Apocr. and Pseudepigr I, 616).

נוסח רומי אחר יצא ע"י י. מ. גיטסון ע"פ כ"י של בריטיש מוזיאום (כרך שלשים של H. Bradshaw Society לונדון 1906). נראה שהכ"י נכתב במאה ה"א (שם 617–618 מביא Ryle נוסח התרגום הזה). —

6) ידיעות על התרגום הזה ועל כ"י שלו ניתנו ע"י ג. וילקינס בתוך Hermathena XXXVI, 1910

(מוכא ע"י Ryle שם 617). —

7) הוצאת לודולף, טראנקפורט 1701 (ע' Ryle שם). —

8) שם ע' 619–616. —

לפי בעל הספר Didascalia תפלת מנשה היא התפלה שעליה מדבר בעל דה"ב ליג י"ח-י"ט. כלו' התפלה שהתפלל מנשה בן חזקיהו מלך יהודה בהיותו בבבל, שהובא שמה אסור בנחושתיים ע"י שרי הצבא של מלך אשור, והיא היתה כתובה על דברי חווי.

ב. תכן התפלה.

אין בתפלת מנשה כי אם ט"ו פסוקים. אע"פ כן אפשר לחלקה לשני חלקים: הקדמה ועיקר התפלה.

ההקדמה (א'-ו') מכילה דברי שבח לאלהי האבות ואלהי זרעם בורא הכל ונורא ונשגב על הכל ונפרע מן הרשעים ונאמן בחסד הבטחתו. עיקר התפלה (ז'-ט"ו) היא תחנון אל ה' אל רחום וחנון ונחם על הרעה הרוצה בתשובת החוטאים ומצילם מן הפורענות (ז'-ח'). ובקשת המתפלל שגם עמו יתנהג במדת הרחמים יען כי הוא נכנע ומושפל תחת העול הכבד של חטאיו ומתודה על פשעיו (ט'-י"ג). על ידי זה יודעו רחמי אל לכל (י"ד). והחוטא המרוחם יהלל וישבח תמיד את אלהיו אשר לו מזמרים כל צבא השמים (ט"ו).

ג. על בעל התפלה וזמנו.

כאמור למעלה, מיוחסת תפלה זו למנשה מלך יהודה שאמרה בהיותו שבוי ביד מלך אשור בכבל. מתעוררת השאלה על אמתתו של היחוס הזה.

יש מי שחשב כי אי אפשר שתפלה זו תהיה באמת תפלתו של מנשה יען כי לפי דבריו, כל הספור על הולכת מנשה לבבל, שלא נמצא בס' מלכים, הוא בדוי ע"י בעל ס' דה"י⁹. לא כאן המקום לדבר על השאלה הכללית בדבר נאמנותו של בעל ס' דה"י, אבל גם אם רוצים אנו לומר שהוא הוסיף איזה דבר מתוך כוונה או מטרה מיוחדת, הרי הספור על מנשה הוא כליכך מתאים למנהגם של מלכי אשור ואל המצב ואל התנאים ההיסטוריים של אותו הזמן עד שאין לפקפק באמיתותו¹⁰.

ואע"פ שיש להאמין כי לפני בעל ספר דה"י היה הנוסח של תפלת מנשה, מכל מקום הנוסח ההוא אינו לפנינו, כמו שנראה ברור מן הראיות האלה:

(א) הנוסח שלפנינו אינו תרגום מעברית כי אם נכתב מעיקרו יוונית (ע' א' ח'). כל הראיות על מציאותו של מקור עברי, שנסו להביא פירסט, בודי¹¹ ואחרים אינן מוכיחות אלא על רגילות המחבר בסגנון התנ"כי, וגם צ'ארלס¹² לא הצליח להביא ראיה ברורה. שאר החוקרים מסכימים רובם כי אין מקור עברי או ארמי לתפלת מנשה. (ב) בתפלת מנשה, לפי נוסחה המקורית, אין שום קשר פנימי עם מה שקרה למנשה בשביו ואין בה שום רמז שממנו נוכל להבין כי מי שאמרה היה מלך. כל מה שיוכל להראות מתאים אל מצבו של שבוי או של עובד עבודה זרה לא נמצא אלא בכ"י בודדים או בתרגומים אחדים (ע' ט' ו').

⁹ ע' ריסל (Die Apokr. u. Pseudepigr. von E. Kautzsch, I, Tübingen 1900, 165 ff.) שמביא גם דברי החוקרים שקדמוהו בדעה זו. —

¹⁰ ע' Kittel, Gesch. d. Volkes Israel II⁴, Gotha 1922, 510. יעקב, תולדות ישראל², ברלין תרפ"א, בתוספת לחלק ג': תוצאות החטיבות והחקיקות עמ' ד' ואילך. —

— Fürst, Gesch. d. bibl. Literatur II, Leipzig 1870, 399 ff.; Budde, ZATW 1892, 39 ff. —

¹² בהערה לדברי Ryle שם (614-615). —

ג) הראשון שיחס – לפי מה שאנו יודעים – את התפלה אל מנשה הוא בעל הסינוצרי Didascalia ואין מקום לחשוב שהיתה בידו מסורת עתיקה ואמתית על זה.
 ד) לשון התפלה מושפעת לא רק ע"י לשונם של מזמורי תהלים כי אם גם ע"י לשונן של תפלות שאין ספק כי זמן חבורן הוא אחר גלות בבל (ע' א' וט"ו).
 ה) התפלה שלפנינו היא תפלת צבור (א') וכוונתה לבקש סליחה ורחמים על חטאים סתם בלי שום הדגשה על מין מיוחד של עבירות.
 ועתה, כדי למצוא איזה יסוד שנוכל לסמוך עליו ולהגיע לאיזו השערה ע"ד המחבר וזמנו, נשים לב לעובדות האלה: מחבר התפלה היה בקי בתנ"ך עפ"י התרגום היווני (א', ב', ג', ז', ט') והשתמש בשפה שהיא ממש השפה של התנ"ך היווני (א', ב', ג', י', י"ב). ואולי היה לפניו גם המקור העברי (א', ב', ה', י"ב, י"ג). אע"פ שלרוב לא השתמש בו (ז'), והוא קבל ג"כ מחכמי ישראל (ג'). מכל זה נראה קרוב לוודאי שהתפלה חברה ע"י יהודי מלומד, אולי רב או ש"ץ, מדבר יוונית וחי בסביבה יהודית, אולי במצרים. ששם היו רגילים לקרא בתנ"ך בתרגומו היווני ולהתפלל בשפה יוונית. ולי נראה כי יש לשער שלפנינו קטע מתוך סידור תפלה של יהודי מצרים במאות א'–ב' לפני סה"נ.

ההשערות שלפיהן חוברה תפלה זו בזמן החשמונאים¹⁴ או במאות ב'–ג' אחר סה"נ¹⁵ או ע"י מחברו של Constitutiones apostolorum¹⁶ אין להן שום יסוד נכון. אין בידנו לברר באיזה זמן וע"י מי נתיחסה התפלה למנשה מלך יהודה. אבל נראה כי זה היה ע"י נוצרי במאות הראשונות לסה"נ. מה שמסופר בדברי אגדה¹⁶ על תפלתו של מנשה, אין לו שום יחס אל התפלה שלפנינו, כי לפי דברי האגדה לא היה מנשה בעל תשובה אמתי ששב אל ה' בכל לבבו ובכל נפשו, כי אם פנה אל כל אלהי הנכר, ואחר שהם לא ענוהו זכר את ה' ופנה גם אליו כדי לבחון אותו ולראות אם הוא גדול מאלהי העמים, והקב"ה קבל את תפלתו. נגד רצון המלאכים, שלא לנעול דלת בפני כל בעלי תשובה, והוציאו דרך גם ממאסרו והשיבו למלכותו. מן הספור הזה נראה ברור שלא היתה להם שום מסורת על תפלה דומה לנוסח שלפנינו. גם בנוגע לנסיים שנעשו למנשה אחר תפלתו אין היהודים והנוצרים הולכים בדרך אחת¹⁷.

18) ריסל, שם ע' 167. –

14) Berthold, Einleitung III, 2622. –

15) Fabricius, Libri Vet. Test. apocryphi, 1694, 208. –

16) ויקרא רבה ל', דברים רבה ב', רות רבה ה'. –

17) לפי האגדה הגיל השיב חקב"ה את מנשה לא"י ולמלכותו ע"י הרוח, ולפי הנוצרים – יתכן מדמשק

(Parall. II, 15) וטיראס (ערך Μαλασση) – נשברו ככליו בזמן תפלתו והוא ברה. –

תפלת קנשה

א וְיִצְחָק וְיַעֲקֹב וְיִשְׂרָאֵל וְאֵלֵינוּ אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ אֲבָרְכֶם וְיִצְחָק וְיַעֲקֹב
 ב וְאֵלֵינוּ וְנִרְעֵם אֲבָרְכֶם: אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ עִם־כָּל־
 ג אֲבָרְכֶם: אֲשֶׁר אָסַרְתָּ אֶת־הַיָּם בְּדָבָרְךָ וְסָגַרְתָּ וְחָתַמְתָּ תְּהוֹם בְּשִׁמְךָ
 ד-ה הַנְּקִיָּא וְהַנְּקִבָּד: וְהַפֶּל וְיִשְׁעָרוּ וְיִתְרָדוּ מִשְׁנֵי גְבוּרָתְךָ: וְאִין לְעַמְד

א יי צבאות אל שדי. *Κύριε παντοκράτωρ ἐπουράνιε*. החאר *παντοκράτωρ* מתאים על הרוב בע' אל צבאות, ובס' איוב הוא תרגום של שדי. התאר *ἐπουράνιος* לא נמצא בע' אלא פעם אחת (תהלי' ס"ח י"ד) ושם הוא תרגום של שדי. אם הנוסח היווני הנ"ל הוא נכון, אי אפשר לתרגם אותו לעברית כי אם בהוספת מלת אל. ומן הביטוי היווני יש להוכיח כי אין לפנינו תרגום מן מקור עברי. אבל בכ"י T חסרה מלת *ἐπουράνιε*. ולפי נוסחה זו יש לתרגם: ה' צבאות (ע' שיב ז' כ"ז). דה"א י"ז כ"ד). - אלהי אבותינו. הכינוי במלת אבותינו מורה כי התפלה אינה תפלת יחיד. ובאמת הלשון אלהי אבותינו וכו' לא נמצא בתנ"ך כי אם פעם אחת (דה"א כ"ט י"ח) בתפלת דוד בשם כל ישראל ונכנס בנוסח תפלת שמונה עשרה. ואפשר כי מן הנוסח הזה לקחה בעל תפלת מנשה. - ואלהי זרע צדקם. גם מזה אפשר להביא ראיה כי התפלה הזאת לא תורגמה מעברית. כי בעברית צריך לחזור על מלת אלהי גם לפני זרע צדקם וביווני אינה. ואם היה בעל הנוסח היווני מתרגם לא היה משמיטה. - הלשון ואלהי זרע צדקם אין מובנו, כמו שפירשו רייל וריסל. כי ה' הוא אלהי הצדיקים ולא אלהי הרשעים, וגם בפסוקי טוביה (י"ג ט' וי"ג) שמביאים אין שום ראיה לרעיון זה, וגם שם בני הצדיקים הם צאצאי אבות האומה. וזרע צדקם פירושו: זרעם של האבות אשר הוא זרע של צדיקים. על דרך ועמך כלם צדיקים (ישע' ס' כ"א). - צבאם. *κόσμος* במובן זה הוא אופי לתרגום הע', ובעל התפלה הולך תמיד בעקבותיו ואין ספק שהיה לפניו התרגום היווני לברא' ב' א'. - לפיג' השוה תהלי' ק"ד ט', איוב ל"ח ח' - י"א. דברי הפסוק הזה נמצאים כמעט מלה במלה בדברי אגדה (מדרש תנחומא בראשית א', משנת ר' אליעזר י"ב בהוצאת אינילו ע' 236) המספרים על הקביה שחתם אוקינוס ע"י התורה כדי שלא יצא וישטוף את העולם... ובה כבש ההום שלא יציף על העולם. ואין ספק כי יש כאן מדרש קדמונינו, והסופר, שכפי הנראה חי בסביבה יוונית, הלך בדרכי הפלוסופים היוונים ויחס אל ה"לוגוס" את אשר יחסו חכמי ישראל אל התורה. - בשמך... לסכרת רייל וריסל יש כאן רמז לדעה שעל פיה שמו של הקביה יש בו כח קסמי. אבל נ"ל כי זה אינו וכי הלשון בשמך הנורא והנכבד יש לפרש כמו: בכחך ובגבורתך המפורסמת. וגם בדברי ברוך ג' ה' שמביאים המפרשים הנ"ל אין שום רמז למעשי קסמים ולדברי אגדה שבגטין ס"ח א'. וגם בתנ"ך (ד"מ תהלי' מ"ד ו') נמצא שם במובן זה. - מפני גבורתך. לפי דעתם של פירסט וצ'ארלס (בהערה לדברי רייל, ע' 615) יש כאן סימן של תרגום מן העברית. כי בנוסח היווני נאמר *ἀπὸ προσώπου* והוא תרגום מדויק של מפני. וביטוי זה במובן זה אינו רגיל אצל הסופרים היוונים. אבל אחרי שלפי ראיות אחרות יש להוכיח כי אין לפנינו תרגום מן העברית (ע' במבוא) נוכל לפרש בקלות שהושפע הרבה ע"י סגנון הע'. שאצלם ביטוי זה רגיל מאד. - ואין לעמד. *ἀστεατος*. מלה זו אינה בשום מקום בע'

ו לקני הדר קבודך ואין לשאת עקרת אסף על הרשעים: קלי
 ז מדה וקלי חקר חסד זה הבטחת: כי אתה יי עליון ארך-אפים
 ורב-חסד ונתת על רעות קני אדם ואתה יי קרב טובה הבטחת
 קליחה לחטאים שבי-רשע ובר-מיה הרבים שמת דרך-תשובה
 ח לרשעים למען יושעו: אתה יי אלהי הצדקות לא שמת נחם

וגם אינה רגילה ביוונית בכלל. היא נגזרה מן הפעל $\sigma\tau\acute{\epsilon}\gamma\epsilon\iota\nu$ = בטטה, הגן, הסתיר, הכיל, סבל, עמד מפני. הלטיני מתרגם *importabilis*. גם מכאן ראייה נגד ההשערה שהתפלה תורגמה מעברית, שאין דרך המתרגמים להשתמש במלים יקרות-המציאות, ומכל שכן במקום כזה שבלי ספק לא היה בא שמתאר במובן זה אילו היה מקור עברי. – ואין לשאת. $\acute{\alpha}\nu\upsilon\pi\acute{o}\sigma\tau\alpha\tau\omicron\varsigma$. יש בע' פעם אחת בתהלי' קכ"ד ה', ושם הוא תרגום של מלת זידונים (אצל מים), שאין לו מקום כאן. המלה היוונית היא תאר לדבר בלי יסוד או לדבר שאי אפשר לשאת אותו. הלטיני תרגם *insustentabilis*. התאר נמצא ג"כ בחשמ' ב' א' י"ג, ח' ה', ושם הוא מורה על כח שאין לעמוד בפניו. – כי אתה... זהו תכן ההבטחה שהבטחתנו להיות עמנו ארך אפים וכו'. – ארך אפים ... אין ספק שלפני בעל התפלה היו הפסוקים שמות ליד ו', יואל ב' י"ב-י"ג, יונה ד' ב', תהלי' פ"ו ט"ו. ויש כאן ראייה ברורה שהשתמש בתרגום היווני של תניך ולא במקורו העברי, כי כתב $\acute{\epsilon}\pi\iota$ κακίαις (ברבים) שהוא תרגום של על הרעה (ביחיד) ביואל ויונה (שם). – [אתה יי... למען יושעו]. המלים האלה אינן נמצאות כי אם בנוסח של *Constitutiones ap.* ובתרגומים הרומי והסורי. רוב המפרשים חושבים כי מלים אלו נחוצות להבנת הענין וכי היו בנוסח המקורי ונשמטו בטעות בנוסח היווני שלפנינו, וסבת הטעות לפי דבריהם כי גם הפסוק הבא מתחיל במלת טו (=אתה) והמעתיק עבר בטעות מן טו הראשון אל השני (ע' רייל וריסל). ולי נראה שהמלים הללו הן תוספת של אחד הקוראים שלא הבין כי מלת $\acute{\upsilon}\tau\omicron$ בראש פסוק ז' משמשת להביא את תכן ההבטחה ופירש אותה במובן של מפני ש... ואם כן חסר לפי דעתו תכן ההבטחה האלהית והוסיפו לפי רוחו. אבל אם נפרש כמו שאמרתי לעיל כי מלת כי (תרגומו של $\acute{\upsilon}\tau\omicron$) מכניסה ההבטחה, או כל הפסוק אתה ה'... למען יושעו נראה מיותר ומפסיק את ההמשך. – אלהי הצדקות. $\tau\acute{\omega}\nu$ δικαίων הוא בלי ספק מן $\tau\acute{\alpha}$ δίκαια (ולא מן $o\acute{\iota}$ δίκαιοι). ואולי כאן אין להבין צדקות במובן של משפט, אלא במובן של צדקה ורחמים (וע' *μετάνοια* לסוף הפסוק). – נחם. *μετάνοια*. המתרגמים והמפרשים חשבו כי *μετάνοια* כאן הוא תשובה, וכי המחבר רוצה לדבר על תשובת החוטאים ולומר שהקביה תקן התשובה בשביל הרשעים ולא בשביל הצדיקים. ול"נ קשה עד מאד שירצה המחבר להרגיש על כך. וכי יעלה בדעתו של מי שהוא לחשוב שהתשובה היא בשביל הצדיקים כדי שישבו מדרכיהם הטובים? על כן נראה לפרש *μετάνοια* במובן של *μετανοῶν* (=נחם) שבפסוק הקודם, חוזר אל ה'. המחבר רוצה להדגיש כי אע"פ שה' נחם לפעמים על מה שגזר, זה הוא נגד הרשעים דוקא כדי להסיר מעליהם את העונש הראוי להם אם יחזרו בתשובה. אבל הוא לא ינחם לעולם על השכר הטוב אשר גזר לתת לצדיקים. ועל כן לא ישוב לעולם ממה שהבטיח לאבותינו שהם צדיקים גמורים. ופי' הכתוב בכללו הוא: אתה ה' אלהי הצדקות (כלו' בעל החסד והרחמים) עלול להנחם אם גזרת על ענש רשעים אבל עומד תמיד בדבורך בגזרת שכר לצדיקים. – לי אני החוטא-

לְאֶבְרָהֶם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב הַצְדִּיקִים שֶׁהֵם לֹא חָטְאוּ לָךְ כִּי אִם-לִי
 ט אֲנִי הַחַיֵּשׁ שִׁמְתָּ נֶחֱם כִּי חָטְאתִי: עֲיֹנֹתַי עֲצָמוּ מִסֶּסֶר וְאֵינִי רָאוּי לְשֵׁאת
 עֲיֹנֵי וּלְהִבִּישׁ לְמָרוֹם מִסְּבִי רַב שְׁשָׁעִי וְנִעְתָה יְיָ בְּצַדִּיק עֲיֹנֹתַי וּכְגִמּוּל
 י יְדֵי הַיּוֹשֵׁב לִי כִּי הִנֵּנִי בְּשִׁבּוֹי: שְׁחֹתֵנִי מִכֶּבֶד כְּכֹלֵי הַבְּרִזָּל עַד-

מכאן עד סוף התפלה בא לשון יחיד, והשינוי הזה רגיל הרבה בתפלות הצבור שבהן כל אחד מן המתפללים מרגיש בעצמו כאילו הוא כגשים את כל קהל המתפללים. כגון תהלי' מיד, ואין ספק שהיא תפלת צבור, שכפוסקים ה', ז', ס"ז משזמש המשורר בלשון יחיד (וע' גם גונקיל לתהלים, מהדורה ד' 44 על המזמור הזה), וגם כאן נוכל לפרש כי דברי הכהן או שליח הצבור הם. - תרגום הנוסח הרגיל הוא: כי חטאתי למעלה ממספר חול הים כי רבו עונותי, ונראה לי שהנוסח אינו נכון, כי למלים ממספר חול הים אין מובן ברור. ועוד שהמלה $\delta\epsilon\iota$ (=כי) אין דרך לתת לה פירוש מספיק. ובאמת בכ"י T אין מלה זו, ועל כן נראה לי לחבר המלים $\delta\iota\omega\tau\iota \eta\mu\alpha\rho\tau\omega\nu$ (=כי חטאתי) אל הפסוק הקודם, ולנסח בתחלת הפסוק הזה: $\acute{\alpha}\nu\omicron\mu\iota\alpha \mu\omicron\upsilon \acute{\upsilon}\pi\epsilon\rho \acute{\alpha}\rho\iota\theta\mu\acute{\omicron}\nu \acute{\epsilon}\pi\lambda\eta\theta\upsilon\nu\alpha\nu \alpha\iota$: וקמו שתרגמתי, על דרך תרגומו של הלשון עצמו מספר בתהלי' מ' ו' (= $\acute{\epsilon}\pi\lambda\eta\theta\upsilon\nu\eta\theta\eta\sigma\alpha\nu \acute{\upsilon}\pi\epsilon\rho \acute{\alpha}\rho\iota\theta\mu\acute{\omicron}\nu$ ואין להקשות כי כאן נמצא $\acute{\epsilon}\pi\lambda\eta\theta\upsilon\nu\alpha\nu$ (פעיל) ושם $\acute{\epsilon}\pi\lambda\eta\theta\upsilon\nu\eta\theta\eta\sigma\alpha\nu$ (סביל), כי לפי שימוש הלשון שבע' בא $\acute{\alpha}\rho\iota\theta\mu\acute{\omicron}\nu$ פעמים רבות בתור פעל עומד (כגון שמות א' כ"ו, ירמ' מ"ו ל"ג), כל'י באותו מובן שבו בא הפעל הזה פעמים אחדות בצורה של סביל, ובירמ' ל' י"ד לפי הנוסח הרגיל נמצא $\acute{\alpha}\rho\iota\theta\mu\acute{\omicron}\nu$ תרגום של עצם ובסכוק שלאחריו בא באותו מובן $\acute{\alpha}\rho\iota\theta\mu\acute{\omicron}\nu \epsilon\sigma\theta\alpha\iota$. אם השערתי היא נכונה צ"ל כי המלים $\psi\acute{\alpha}\mu\mu\omicron\upsilon\theta\alpha\lambda\acute{\alpha}\sigma\sigma\eta\varsigma$ (=חיל הים) נוספו ע"י קורא או מעתיק שנראה לו כי אחרי $\acute{\alpha}\rho\iota\theta\mu\acute{\omicron}\nu$ (=מספר) חסר המשלים, וזה אינו, כי כוונתו: רבו למעלה מכל מספר, עצמו מספר, כמו שפרשתי, וחיווק להשערתי הוא שהמלה $\psi\acute{\alpha}\mu\mu\omicron\varsigma$ (=חול) אינה בתרגום הע', שבעל תפלת מנשה הולך תמיד בדרכו, ובע' נמסר חול= $\acute{\alpha}\mu\mu\omicron\varsigma$ - [ועתה יי...]. כל זה רק בתרגום הסורי, וגם כאן חושבים רי"ל וריסל כי המלים האלה היו נמצאות בנוסח המקורי והושמטו בטעות מפני שגם הפסוק שאחר זה מחחיל במלת $v\acute{\upsilon}\nu$ (=ועתה), ולי נראה שהן הוספה מאוחרת ע"י מי שיחס תפלה זו אל מנשה, מתוך אי-הבנה בפסוק שלאחר זה (וע' פירושו). - מכבד כבלי הברזל, צדקו דברי צוקלר ובאל שהמלים האלה יש לפרשן בדרך משל, ופירושן הוא כי המתפלל נכנע תחת העול הכבד של חטאותיו, ולא כרייל וריסל שחשבו כי יש כאן רמז אל הענשים אשר סבל ההוסא, בכל התפלה - אם לא נביא בחשבון את הפסוקים ואת קטעי הפסוקים שאינם נמצאים כי אם בנוסחאות בודדות ובאילו תרגומים - אין אף מלה אחת שממנה נוכל להוציא כי המחבר מדבר על יסורים חמריים שבאו עליו, וגם כאן באמת אין רמז לזה, אבל נראה קרוב כי אי-הבנה של הפסוק והסברה כי הכבלים כאן הם כבלים ממש הכיאה איזה קורא לידי השערה כי תפלה זו היא התפלה שהתפלל מנשה בזמן שב"ו, כמסופר בדה"ב ל"ג י"א-י"ג, ואפשר שהשערה זו מצאה לה חיווק בזה שבתרגום היווני של דה"ב ל"ז י"א מתורגם חוחים= $\delta\epsilon\sigma\mu\omicron\iota$, וכאן יש: $\pi\omicron\lambda\lambda\acute{\omega} \delta\epsilon\sigma\mu\acute{\omega} \sigma\iota\delta\eta\theta\acute{\omega}$, אבל כדי להוכיח שהשערה זו אינה נכונה די להעיר כי שם כבלי מנשה הן כבלי נחשת וכאן הכבלים כבלי ברזל, ללשון $\pi\omicron\lambda\lambda\acute{\omega} \delta\epsilon\sigma\mu\acute{\omega}$ יש להעיר כי המלה $\pi\omicron\lambda\lambda\acute{\omega}$ (ביחיד) באה פעמים רבות בע' לתרגום של כבד (כגון שמות ט' י"ח, ט' כ"ד, י' י"ד, י"ב ל"ח), ואין ספק

כי לא אוכל לשאת ראשי מפני הטאתי ואין מרגוע לנפשי כי
 עצבתי את רוחך וקרע בעיניך עשיתי לא עשיתי רצונך ולא
 שמרתי את מצותיך ונהקימותי אלילי תועבות והרבותי שקוצים]:
 יא- יעקב אקריע בך לרבי כי חסך טובך אני: הטאתי ו: הטאתי ופשעי
 יג אני אדע: ובכן אתחנן אליך ו: סלח-נא סלח לי ואל אפסה
 בדטאתי ואל-תפטר לעולם ואל תשמר-לי עונות ואל-תשליכני
 מלפניך ובהיותי בתחיתות ארץ כי אתה ו: אל-הי השבים
 יד אתה: הראני-נא את-טובך גם-אני והושיעני ברב רחמיך אף כי
 טו אינני ראוי: ואני אהללך תמיד בל-ימי חיי כי אותך יהללו בל-
 אבא השמים וקף ו: הקבור לעולם ועד אמן:

כי גם כאן מורה המלה על האיכות ולא על הכמות, ולמלת *δεσμός* (ביחיד) יש
 כאן מובן קיבוצי כמו בישע' נ"ב ב', שגם שם *δεσμός* (ביחיד) הוא תרגום של
 מוסרי (כרבים). - עד כי לא אוכל לשאת ראשי מפני חטאתי. יש כאן
 חיופי נוסחאות, ותרגום זה הוא לפי הנוסח שבהוצאת Swete, שהוא נראה לי
 נכון. - לא עשיתי... מצותיך. לא נמצא כי אם בכ"י T, ובכ"י זה לא נמצא סוף
 הפסוק-והקימותי אלילי תועבות והרבתי שקוצים, - ואין ספק כי גם כאן הנוסח
 הנכון הוא של כ"י T, וסוף הפסוק נוסף ע"י מי שיחס התפלה למנשה שהצטיין לרעה
 בעבדו ע"ז, ושני המשפטים נכתבו זה אצל זה ומעתיק אחד השמיט אולי בלי כוונה
 את הראשון העיקרי והשאיר את השני הנוסף. - אכריע בך לבבי. הכרעת בך היא
 סימן של הכנעה, ועל כן פי' אכריע בך לבבי הוא: לבי יכנע לפניך, והוא על דרך
 קרעו לבבכם (יואל ב' י"ג). - כי חפץ טובך אני. אפשר לפרש את הלשון היווני גם
 באופן אחר: ואני מבקש כמך שתעשה עמי חסד, כי *δέομενος* ענינו צריך, חפץ וגם מבקש.
 יב מתפלל, ונראה שהפירוש הראשון מתאים יותר אל הענין. - ופשעי אני אדע. ללשון
 היווני השהו בע' ופשעי אני אדע (תהלי' נ"א ח'). ואין ספק שבעל התפלה השתמש באותו
 לשון, ואפשר לפרש השינוי הקל שביניהם בהשערה שאולי היה לפניו נוסח אחר קרוב
 יותר אל המקור העברי, או להניח שהיה לפניו גם המקור העברי של ס' תהלים והוא
 כוון לתרגמו באופן מדויק ביותר. - ואל-תסור לעולם. גם כאן השתמש בתרגום
 יג תהלי' ק"ג ט'. - ואל-תשליכני... בתחיתות הארץ. פי' תחיתות הארץ הוא שאול,
 ואין להבין תחיתות הארץ במובן של גיהנם, מקום מיוחד לענש הרשעים אחרי המות.
 בע' נמסר שאול=*Αϊδης* (שם של אליל המות) או *θάνατος* (=מות), אבל קל להבין
 מדוע לא השתמש בעל התפלה באחת מן המלים האלה ומסר בלשון *τῆς γῆς κατωτάτοις*:
 הוא לא רצה להזכיר *Αϊδης* שהוא שם של ע"ז, ולפי הענין לא היה אפשר לומר
 יד *θάνατος*. - הראני-נא. כך הוא התרגום של *δειξαι* (לפי הנוסח של *Constitutiones Ap.*)
 ואם נקבל הנוסח שבתנ"ך היווני *δειξῆς* צריך להשלים מלת *ἴνα* או כיוצא בה ולתרגם:
 טו למען תראה. - כל ימי חיי. גם כאן לפי הנוסח של *Constitutiones Ap.* ולפי הנוסח
 שבע': בימי חיי. - אותך יהללו כל צבא השמים. השהו נחמ' ס' ו'. - אמן. *Ἄμην*.
 מלה זו היתה בלי ספק רגילה אצל היהודים המדברים יוונית, שהשתמשו בה בתפלותיהם. -

אגרת ירמיהו

מבוא

א. תכן האגרת.

האגרת המיוחסת לירמיהו הנביא היא אזהרה אל בני ישראל היושבים בגלות בבל שלא ילכו אחרי הגויים לעבוד את אלהיהם והוכחה על אפסות האלילים ואי-תועלתם. תמצית דבריו היא: באלילים אין חיים, אין כח, אין תנועה, אין יכלת אפילו לשמור ולהציל את עצמם, ומכ"ש להציל את עובדיהם בשעת צרה ומלחמה ואת העשוק מיד עושקו. ולא לתת שכר וענש, והם פחותים מבעלי החיים הנמאסים ביותר שיש בהם יכלת להזיק, על כן אין לירוא מפניהם ואין לעבוד אותם ואין לקרא אותם בשם אלהים. יתר על כן, הפולחן שבו עובדיהם מכבדים אותם הוא מגונה מצד המוסר, ההפך ממש מאפן עבודת אלהי ישראל.

ב. הסגנון.

הסגנון הוא פשוט מאד ובלי אמנות ואין בעל האגרת מראה שום כשרון מיוחד: ראיותיו ודבריו לקוחים על הרוב מכתבי הקדש (ובפרט מן ירמ' י' א'-מ"ז, ישע' מ"ד ט'-י"ט, מ"ו א'-ב', תהל' קט"ו ד'-ח', קל"ה ט"ו-י"ח) ונתונים זה אצל זה בלי סדר. ואע"פ שהאגרת קצרה, מכל מקום חוזר הכותב פעמים רבות על ענין אחד וגם על לשון אחד. הלשונות והמשפטים שעליהם חוזר הכותב הם: אלהי כסף וזהב ועץ (ג', י', י"ח), אלהים (או אלהי עץ) מצפים זהב וכסף (ו', ג', ג"ד, ג"ו, ס"ט, ע'), לא אלהים המה ואל תיראום, וכדומה (י"ד, כ"ב, כ"ח, מ"ט, נ', ס"ד, ס"ח), ואין אפשר לקרא אותם אלהים (כ"ט, מ"ד, ג"ו, ס"ג)?

ג. על הסביבה והלשון והזמן של בעל האגרת.

מן הפסוקים הראשונים (א'-ט"ז) נראה ברור שהוא פונה אל יהודים ולא אל נכרים, ועל כן אי אפשר לכלול את אגרת ירמיהו בין הספרים שנכתבו ע"י יהודים כדי לעשות תעמולה בתוך הגויים (כמו שסוברים ד"מ בריל¹, שירר², פיביג³). קוהלר⁴. במקום אחד (ע' פמ"א ובפ"י) נראה שהכותב רוצה להדגיש שהוא יודע כי דבריו לא יוכלו לעשות שום רושם על נכרים כי אין בהם תבונה כדי להבין את אפסותם של האלילים. ודברים כאלה אינם ראויים לגבי מי שרוצה לקרב את עובדי ע"ז לעבודת אל אחד המואס בצלמים ובתמונות. וגם ממה שהכותב שם דבריו בפני ירמיהו הנביא ראייה כי הוא פונה אל יהודים ולא אל גויים, שהרי עי"ז הוא רוצה לתת סמכות לדבריו. וירמיהו היה בר סמכא אצל היהודים אבל לא אצל הנכרים. ואם תאמר כי מי שייחס את האגרת אל ירמיהו לא היה הכותב גופו, כי אם איש אחר אשר חי זמן רב אחריו והוסיף מה שהוסיף לפני הפסוק הראשון, הרי בפסוקים הראשונים (א'-ו') רוצה הכותב להדגיש את ההבדל הגדול שבין היהודים ובין הסביבה הנכרית שבתוכה הם חיים, ואין נאמר כי האנשים שהוא פונה אליהם הם עובדי ע"ז?

1) Jahrbücher VIII, 20-22. —

2) PRE³, I, 642. —

3) Rel. in Gesch. u. Gegenw. I¹, 1909, p. 541. — Baumgartner בחזרה השנייה של הקובץ הזה (III, 80) אינו מסכים לדעת פיביג ואדרבא הוא סובר כי האגרת פונה נגד הפולחן הבעלי וכי נכתבה בעברית. —

4) Jew. Enc. VII, 107 (Jeremiah, Epistle of בערך). —

ומלבד זה יש לנו ראייה ברורה שממנה נוכל להוכיח כי בעל האגרת פונה אל יהודים ולא אל יוונים, והיא השפה שבה נכתבה האגרת מעיקרה. הנוסח הקדום ביותר שלפנינו הוא הנוסח היווני, אבל אין זו ראייה כי האגרת נכתבה מלכתחלה בשפה הזאת, ואפשר כי הנוסח היווני הוא תרגום משפה אחרת. ניסטלי⁶ כתב כי מה שנמצא בתרגום יונתן לירמ' י"א הוא מיוסד על אגרת זו (השוה פניב ופי') וכי מזה אולי אפשר להביא ראייה על מקור עברי לאגרת. שאם נכתבה האגרת יוונית מהיכן היה המתרגם הארמי יודע אותה? ובאמת נראה כי דברי המתרגם שם הושפעו ע"י דברי האגרת, ואין לקבל דברי שירר⁶ (ושטראק⁷) שלדעתם אין בתרגום הנ"ל רמז לאגרת ירמיהו, אבל י"ל שאפשר כי אל המתרגם הגיעו ידיעות על תכן האגרת אע"פ שלא ראה אותה במקורה. ואולי נוכל להסתייע שבאמת לא ראה המתרגם את האגרת מזה שלא הביא את דבריה מלה במלה. ועל כן נ"ל שמן התרגום ההוא אין להוכיח אלא שבזמנו היתה אצל היהודים מסורת על האגרת המיוחסת אל ירמיהו ועל תכנה, ומכאן יש לשער שבזמן קדום נמצא נוסח עברי (או ארמי) של האגרת. והואיל וקשה להאמין שהאגרת נתרגמה מיוונית לעברית (או לארמית), הרי קרוב לודאי שנכתבה מעיקרה עברית (או ארמית). אבל הנוסח המקורי אבד לפני זמנו של בעל התרגום המיוחס ליונתן. ועל מציאות נוסח עברי קדום אפשר להביא ראייה גם מדברי אוריגינס⁸ שהכניס את האגרת בין ספרי התנ"ך העברי. מכל מקום רוב החוקרים⁹ סוברים שהאגרת נכתבה מעיקרה יוונית, אבל אינם מביאים ראיות מספיקות על זה. Walte¹⁰ מודה כי באגרת יש ביטויים עבריים, אבל לדעתו אין להביא מזה ראייה, ואולי רצה הכותב לחקות את סגנון שפת התנ"ך. לדעתו של בריל¹¹ לא בלבד שהאגרת נכתבה יוונית אלא מחברה היה פילוסוף יהודי אלכסנדרי שאין לו רגש לאומי ודעותיו כדעות יווני שאינו מאמין באלילים, ושייחס את האגרת אל ירמיהו בסמכו על מה שכתוב בחשמונאים ב' ב' ב', וראיותיו אינן ראיות. בין החוקרים החדשים הסוברים שהאגרת נכתבה עברית, אע"פ שלא כתבה ירמיהו, יש להזכיר את באל¹², ומן הראיות שהביא (ע' בפ' לפסוקים ו', י"א, י"ד, ט"ו, נ"ב, נ"ח, ס"א, ע', ע"א) ומראיות אחרות שהוספתי עליהן (ע' בפ' לפסוקים ג', ד', ה', ז', ט', ט"ו, י"ט, כ"א, כ"ב, ל"ו, ל"ט, מ', נ"ח) נ"ל בבירור כי הנוסח המקורי של האגרת הוא עברי¹³, וא"כ אין ספק שהאגרת נכתבה ע"י יהודי בשביל יהודים, שהרי אילו היה רוצה לפנות אל היוונים לא היה כותבה בעברית.

6) Marginalien u. Materialien 1893, 42—43. —

6) במקום הנרמז לעיל. —

7) Einleitung⁶ 1906, 173. —

8) אוריגינס ברשימתו לספרי התנ"ך העברי (דבריו הובאו ע"י אבטיבוס Hist. Ecol. VI, 25, 2) ונמצאים גם בתחלת פירושו של אוריגינס על ההלים א' אצל Migne, Patr. Gr. XII, 1081. מכניס גם את אגרת ירמיהו, ואומר כי ס' ירמיהו ומנול איכה ואגרת ירמיהו נחשבים כספר אחד. ואע"פ שדבריו של אוריגינס אי-אפשר לקבלם לגמרי ואין ספק שיש בהם אירו שגיאה, אין לומר כי הכל שקר, ונוכל להבין דבריו אם נניח כי הוא ראה אגרת ירמיהו בעברית, ומסני שלא ראה את שמה בין שמות ספרי התנ"ך העברי ושלא ידע כי באמת האגרת איננה בין ספרי הקדש חשב כי היא נכללת בס' ירמיהו. מכל מקום אין להאמין כי בזמנו היתה האגרת נחשבת בין כתבי הקדש ואח"כ הוצאת, שאם היה כן באמת היה נשאר על זה רושם בספריתנו, —

9) כלר כמעט כל החוקרים שאינם סוברים את האגרת לירמיהו חנביא. על היוצאים מן הכלל ע' לקמן. —

10) הובא ע"י Reusch, Erklärung d. Buch Baruch, Tübingen 1853, 85. —

11) Jahrbücher VIII (1887) 20—22. —

12) Charles, Apokr. and Pseudep. O T. I, 1913, 596—616: The Epistle of Jeremy. —

13) Naumann גם במאמרו Untersuchungen über den Apokryphen Jeremiasbrief (Beihefte z. ZAW, XXV, 1913) אע"פ שלא ירד לחקור על כל הפרטים המוכיחים על מקור עברי מעיר

ואם כן, מה זמנה של האגרת? - הרי מוכן מאליו שהאגרת לא נכתבה קודם החרבן, וידוע לכל כי אחרי החרבן הראשון היו בני ישראל תמיד נקיים מחטא ע"ז ואיזה צרך ראה הכותב להזהירם על כך? גם אין להאמין שנכתבה בלי סבה ובלי מטרה. מתוך פ"ב אפשר להוציא ידיעה על זמן חבורה: שם נאמר כי ה' יוציא את בני ישראל מגלות בבל שבעה דורות אחרי תחלת הגלות¹⁴, כלו' שגלותם של האנשים אשר אליהם הוא פונה תמשך 300-250 שנה, ואם נשיב אל לבנו כי בעלית זרבבל לא היה קץ לגלות בבל וכי רוב בני ישראל נשארו בבבל, נוכל לפרש שדברי האגרת בדבריה על היציאה מן הגלות אינם רומזים לא אל עלית זרבבל ולא אל עלית עזרא שהיו זמן רב לפניו, אלא לעליה עתידה שבעל האגרת היה מצפה ומחכה לה שתהיה עלית כל ישראל או רובם אל ארצם ושקבע את זמנה לשבעה דורות אחר תחלת הגלות. אם זה אמת, הרי נכתבה האגרת לפני הזמן הזה, כלו' 250-200 שנה אחר החרבן. היינו בשנים 405-455 לפני החרבן השני בקירוב¹⁵, ואם נדרוש קורות הזמן ההוא נמצא כי בזמן שמצרים וסוריה וצידון ומדינות אחרות התקוממו כנגד מלכות פרס קרוב לודאי שגם יהודה השתתפה באותו מרד¹⁶, ואין לתמוה אם היה אז בישראל מי שקוה כי ארץ ישראל תשוב להיות חפשיה לגמרי וכי ישובו אליה כל בני ישראל שנשארו בגולה, או לכל הפחות הטובים שבהם. לקיבוץ גלויות כזה קוה וצפה בעל האגרת וקבע את זמנו לשנים אחדות אחרי הזמן שבו כתב, כלו' לשבעה דורות אחר החרבן. ואפשר שלפי איוו נבואה שלא הגיעה אלינו היו חושבים כי ז' דורות אחר החרבן יבא הגואל, ולדעתו של בריל¹⁷ אולי אמונה כזאת יש לה יסוד בכתוב דהיא ג' כ"ד, שדורשים בו כי ענני הוא המשיח (הנחומא תולדות י"ד), ואפשר היו דורשים ג"כ שבעה - שיבא ז' דורות אחר החרבן.

אבל, אם בדרך זו יש לפתור את השאלה הכרונולוגית, הרי הקושיה העיקרית במקומה עומדת: וכי בני ישראל שנשארו בגלות היו צריכים לאזהרה כנגד עבודה זרה?¹⁸ את השאלה הזאת נוכל לפתור אם נשים לב אל המצב הדתי במלכות פרס בזמן ההוא, אחר שהמלך Artaxerxes II הכניס את עבודת האלילה Anaitis (כעין עשתרת) ופולחן הפסילים בדת הפרסים, שמקודם היתה טהורה מכל זה, ועל כן לא היתה כ"כ נתעבה בעיני היהודים¹⁹, כשהתחילו להתפשט גזרות מלך פרס על הפולחן החדש אין

על לטעות אחרים שלדעתו הם סימנים של "שמיות", ואחרי חקירה מדויקת על השפה היוונית של האגרת (ע' 31-44) בא לידי מסקנה כי מתוך האופי של השפה אין להוכיח שהאגרת נכתבה מעיקרה יוונית. -

14 יש באמת מי שרוצה לתקן (היינו לשבש) את הנוסח שבעה דורות או למרש באופן זר, אבל אין ממש בדבריו (ע' במ"י לס"ב ובמאמרי: Epistola di Geremia, L'origine, la data e gli scopi dell' [annuario di studi ebraici I, 1935], 50^b). -

15 גם דעתו של באל (הכאתיו בהערה 12) נוטה לזה. -

16 Schürer, Gesch. d. jüd. Volkes III⁴ 476 - (ושם מובאים המקורות) - Kittel, Gesch. d. Volkes Israel III, 677. -

17 במאמרו הנ"ל בהערה 11. -

18 כדי להחיר את הקושי הזה חושב Reuss (La Sainte Bible, VII, 407 ssq.) כי המחבר פונה אל היהודים היושבים בין הירונים ודבריו שלכאורה הם כלפי אלילי בבל באמת כלפי אלילי יוון הם מכוונים. אבל אין ספק כי כל מנהגי ע"ז שרומז עליהם המחבר הם מנהגי ע"ז של בבל ולא של יוון, כמו שתראה ברור מן הפירוש לאגרת (ובמאמרי באיטלקית הנ"ל ע' 66 ואילך) Naumann (במאמרו הנ"ל) משער כי המחבר פונה אל היהודים שהיו תחת ממשלת אלכסנדר מוקדון שהשחל לחוש את פולחן בבל. אבל גם השערה זו נראית רחוקה ולא מקובלת, כי לפי מה שנועד לנו לא היתה בזמן ההוא שום נטיה אל דת בבל מצד היהודים. -

19 בכתבות של המלך ארתחשטא נמצא שם האלילה Anaitis ליד שמו של Ahura Mazda, שהיא אלילה הלאומי של הפרסים (Weissbach, Keilinschr. d. Achäim, 123 ssq.). גם בירוסוס (Müller, Fragm. Hist. Graec. II, 508-509) מספר כי המלך הנ"ל היה הראשון בין מלכי פרס שהציב צלמי האלילה

ספק שהתחילו ללחוץ מטעם המלכות אף על היהודים היושבים בבבל שיקבלו עליהם את הפולחן ההוא²⁰, ומכ"ש שהוא היה דומה לפולחן של הבבלים. ולא כל היהודים העיזו להתנגד לפקודת המלך. כמו בכל פעם שנעשה נסיון להכריח את היהודים על איזו צורה של פולחן נכרי, נוכל לשער שגם אז היו אחדים שנלחמו בכל כחם על סהרת העבודה לפי התורה ולפי מנהגי ישראל, ואחדים שהיו מוכנים לקבל גזרות המלך ולעבוד לאילילים שהמלך צוה להשתחוות להם²¹. בעל האגרת רצה להרחיק את בני ישראל מן העבודה הזרה שהיתה הולכת ומתפשטת בזמנו ולהזהירם מלכת אחרי תועבות הגויים. וכדי לתת סעד לדבריו, ואולי ג"כ כדי שלא להכאיש את עצמו בעיני המלכות, יחס אותה אל ירמיהו שגם הוא כתב אגרת אל הגולים (ירמ' כ"ט י"ב) והזהיר את בני דורו על העבודה הזרה (ירמיהו במקומות רבים, ובפרט י' א'—ט"ז, שעל הפסוקים האלה יסד בעל האגרת את דבריו, — ע' בפי') ודרך קשתו נגד עבודת הבבלים ולא הזכיר את הפרסים.

ד. היחס שבין האגרת ובין דברי ס' חשמונאים ב'.

תכן האגרת מתאים אל מה שכתוב בס' חשמונאים ב' ב' ב' שירמיהו הנביא צוה לגולים שלא יטעו בראותם אלהי כסף ואלהי זהב וקשטיהם. לדעתם של כמה חוקרים²² אין לומר כי שם יש רמזים אל האגרת שלפנינו, כי בכתב המיוחס לירמיהו שמדובר עליו בס' החשמונאים ב' נכלל ענין האזהרה על עבודת אלילים בין ענינים אחרים. אבל אין להביא ראיה מזה. ואפשר לומר כי הנוסח שלפנינו הוא קטע מתוך ספר גדול ביותר המיוחס לירמיהו הנביא שבו נכללה בין דברים אחרים גם האזהרה על עבודת אלילים, או ג"כ כי אגרת זו היא כתב בפני עצמו, ובזמן מאוחר נכתבה עם כתבים אחרים המיוחסים גם הם לירמיהו הנביא, ובמצב זה היתה לפני בעל ס' החשמונאים ב'.

ה. על הנוסחאות של האגרת ומקומה בכ"י.

חוץ מן הנוסח היווני הגיעו לידינו מן האגרת תרגום רומי הנמצא בוולגאטה ושני תרגומים סוריים: האחד, הרגיל, הוא תרגום חפשי, והשני Syro-Hexapla, שהוא תרגום מן היווני מלה במלה, אף במקומות שזה פוגם בסהרת הסגנון הסורי (על חלופי נוסחאות בעלי ערך שנמצאים בתרגומים ע' בפירושו).

אגרת ירמיהו נמצאת כמעט בכל כ"י של התנ"ך היווני והרומי, כי היא נחשבת בין הספרים הקדושים של רוב הקתולים ושל הנוצרים היוונים, אע"פ שהירונימוס קורא לה ψευδέπιγραφοס (=כתב מיוחס, או כתב בדוי). ברוב כ"י יוונים קבועה האגרת אחרי מגלת איכה, ובתרגום רומי ובתרגום סורי ובתנ"ך של לותר היא בסוף ספר ברוך (פרק ששי לספר הזה).

התרגום העברי הניתן כאן נעשה מתוך הנוסח שבהוצאת Swete (בהקדמה להוצאה זו נמצאות הידיעות על כה"י היוונים).

אפרודיטס בכמה ערים ושהעמיד את פולחנה בכל מדינות מלכותו, גם סוטרס אחרים מדברים על זה (וע' דבריהם אצל (Clemen, Griech. u. lat. Nachr. üb. d. Pers. Rel. —

²⁰ אולי רומנו לדבר כוח הסוטר היווני Hecataeus שהביא יוספוס (נגד אפיפן א' כ"ב, סי' 191

בוצאת (Niese).

²¹ ע' מה שכתב על זה Hoschander (JQR. XII [1921], 50 ssq).

²² בריל וזירר (מובאים לעיל) שטראק (Einleitung 173) ונאומאן (במאמר הנ"ל, ע' 52—53).

אגרת ירמיהו

סתשגן הכתב אשר שלח ירמיהו אל־העֲתִידִים לְגִלוֹת בְּיַד
מֶלֶךְ בָּבֶל בְּבִקְלָה לְהַגִּיד לָהֶם כִּי־אֲשֶׁר צָוָה מֵאֵת הָאֱלֹהִים:

עַל הַמִּשְׁאִים אֲשֶׁר חֲשַׂאתֶם לִפְנֵי הָאֱלֹהִים תִּגְלוּ בְּבִקְלָה בְּיַד
נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל: וְכִי תֵבֹאוּ אֶל־בָּבֶל וְהִיתֶם שָׁם שְׁנַיִם
רְבוֹת וְיָמֵן רַב עַד־שִׁבְעָה דוֹרוֹת אַחֲרֵי־כֵן אוֹצִיא אֶתְכֶם מִשָּׁם
בְּשָׁלוֹם: וְהָיָה כִּי תֵרְאוּ בְּבִקְלָה אֶל־הֵי קֶסֶף וְאֶל־הֵי זָהָב וְאֶל־הֵי עֵץ

א
ב
ג

סתשגן הכתב. השוה ירמ' כ"ט א'. בעל האגרת יסד את דבריו על
המסופר שם כי ירמיהו כתב אל הגולים. אבל הזמן שאליו הוא מיחס את האגרת הוא
קודם לזמנו של הספר אשר שלח ירמיהו הנביא מירושלם. כי האגרת הזאת פונה אל
אנשים העתידים לגלות ולא אל אנשים שכבר גלו. תכן האגרת מיוסד על ירמיהו י' א' - ט"ז -
מטעים הוא שחטאות ישראל גרמו לגלותם. יען כי ברצונו להזהירם על העבודה
הזרה. והעון הזה הוא הסבה העיקרית של הגלות. - עד שבעה־דורות. קשה. שהרי
ירמיהו אמר במכתב הנ"ל (כ"ט ו') בפירוש כי גלות בבל תמשך שבעים שנה ולא
שבעה דורות. בחרגום הסורי: שבעים שנה. אבל אין ספק שזהו תיקון שנעשה כדי
לבטל את הקושיה. Houbigant (Bissel, The Apocrypha, 433) מגיה δεκαῶδων (=עשיריות
שנים) במקום γεσεῶν (=דורות). אבל אין יסוד להגהה זו. גם דעתו של Philippe
(אצל Vigoroux, Dict. de la Bible, I, 1482—1484). המיחס את האגרת לירמיהו הנביא
וסבור כי הלשון שבעה דורות ענינו זמן ארוך בלי קביעה של מנין השנים. אינה
מתקבלת. שאם כן למה לא כתב ירמיהו הנביא אף כאן שבעים שנה. כמו שכתב
בספרו? גם ההשערה שמביא Ball (בלכתו אחרי דעתו של Welte). שעל פיה אולי היה
כתוב במקור ג' דורות (כפי מה שנאמר ירמ' כ"ז ז') והמעתיקים החליטו בטעות ג'
בז'. קשה לקבל מפני שגם ג' דורות אינו מתאים לע' שנה. כי אם לתשעים־מאה
שנה. ועוד. שהמספר של שבעים שנה הוא כל־כך מפורסם עד שאין להאמין כי הוחלף
בטעות במספר אחר. על כן נ"ל כדעת Ball המשער שהאגרת נכתבה זמן רב אחרי
שוב חלק מן היהודים מגלות בבל לא"י ושהיא פונה אל היהודים שנשארו בבבל גם
אחר זרובבל ועזרא. אם נחשב כי שבעים דורות הם בקירוב מאתיים - מאתיים וחמשים
שנה. נוכל לשער כי האגרת נכתבה קרוב לאמצע המאה הרביעית לפני סה"נ. היינו
שנים אחדות לפני כלות ז' דורות מהתחלת הגלות. וכי בזמן ההוא היה המחבר מקוה
לקיבוץ גלויות גמור בתוך זמן לא כביר. אילו היו ידועים כל הפרטים הנוגעים לדברי
ימי ישראל בין זמנו של נחמיה ובין זמנו של אלכסנדר מוקדון אולי היה אפשר
לקבוע בדיוק את הזמן (ע' במבוא). - בשלום. מבלי שתצטרכו להלחם. - בפ"ג הוא
נכנס אל חוץ ענינו להזהיר את אחיו על ע"ז ועל ההליכה במנהגי הגויים. ובזמן
שבו נכתבה האגרת לפי השערתנו היו בני ישראל ראויים לאזהרה כעין זו (ע' במבוא). -
נשאים על־כתף. הוא משתמש בלשון ישע' מ"ז ז' ישאוהו על כתף. וכל האגרת
הושפעה ע"י ישעיה שם. השוה גם ירמ' י' ג' - ה' וט'. - ואת מוראם ייראן

א
ב
ג
ד

ד נשאים על־קִטְפָה וְאֶת־מוֹדְעָם יִרְאוּ הַגּוֹיִם: הַשְּׁמָרוּ לְקָם שְׁוֹרְדֵמָה
ה תִּדְמוּ גַם אֶתֶם לְבָנֵי הַנֶּקֶד וַיֵּאֱחָזוּ אֶתְקָם פֶּסֶד אֲלֵיהֶם: וְכִי תִרְאוּ
הַמּוֹן רַב לַפְּנֵיהֶם וְאֶחָרֵיהֶם וְהִמָּה מִשְׁתַּחֲוִיִּים לָהֶם אִמְרוּ בְלִבְבְּכֶם
ו קָף אֲדֹנָי נִשְׁתַּחֲוֶה: כִּי מִלְּאָבִי אֶתְקָם וְהוּא חוֹקֵר אֶת־נַפְשׁוֹתֵיכֶם:
ז כִּי לְשׁוֹנֵם הַקָּצֵעָה בְּיַד תִּרְשׁ וְהִמָּה מִצְפִּים זָהָב וְקָסָף וְשִׁקְרָהּ

הגוים. ביווני: מְרָאִים הגוים מורא, וכן חרגם באל. אבל קשה להבין. בתהלי
ס' ה' הראית עמך קשה יש לפרש: הראית את עמך דברים קשים, וכאן אי אפשר
לפרש כן. כי הכחבר רוצה להוכיח כי לאילילים אין כח ויכלת, ואיך יאמר כי הם
מראים מורא לעובדיהם? על כן נראה לי לשער כי במקור העברי היה כתוב כמו
שחרגנתי. ואולי היה כתוב שם יִרְאוּ חסר, והמרגם היווני קרא בטעות יִרְאוּ וחשב
כי הגוים הוא המשלים. ואיכ מובן הפסוק יהיה כמו יש' ח' ייב שעליו נוסד (וע' בסיד).—
פחד אליהם. השוה ופחדו אל ה' בהושע ג' ה'. בנוסח היווני: φόβος... ἐπ' αὐτοῦ.
ומכאן יש להביא ראיה על המקור העברי של האגרת. כי ביוונית לא מצינו ἐπ' אצל
φόβος. והמתרגם היווני תרגם אל עֵי ἐπ' גם בהושע. וגם מכאן יש סמך להשערתנו
על הפסוק הקודם: אם נניח כי שם נאמר כי הגויים יראים מפני האילילים, יש פה
המשך מהאים: ואחם אל ההיו ככזהם היראים מפניהם. — משתחויים. מנהג הבבליים
היה לכף את גופם עד שיגיעו לארץ את הטמם בזמן התפיה (ע' Furlani, La religione
(babilonese-assira II, 286). — בלבבכם. כשתראו את הגויים עובדי עֵי משתחויים לאילייהם
גם אם אי אפשר לכם להתנגד בפרהסיה למעשיהם אל תשתתפו בעבודתם ותנו כבוד
לאלהיכם בלבבכם. השקפה זו כתאיכה אל הזמן שלו יש ליהם את האגרת לפי
השערתנו. אבל לא אל זמן מאוחר כשהיהודים החילו להתפור בין היוונים ולעשות
בתוכם העמולה נגד עֵי. וגם מזה ראיה שהאגרת לא נכתבה בסביבה יוונית, ועל כן
קשה להאמין כי נכתבה מעיקרה יוונית. — כי מלאכי... דברי ה' הם שהכותב מדבר
בשמו. ויש להעיר כי בתרגום הסורי נמצא מלאך ה' במקום מלאכי, ואיכ הדבור
נמשך בנכתר ולא בכדבר בעדו. — והוא חוקר את נפשותיכם. השוה תהלי מיד
כִּיב, שגם שם מדובר על החקירה שהקביה עישה למי ששוכח את ה' ועובד עֵי. וגם
שם (כמו כאן) הפעל חקר מִת־גם עֵי ἐξέητεῖν Ball מתרגם פה: דורש לנפשכם,
ובאמת בתהלי קמִיב ה' דורש לנפשי נמסר בזה הלשון. אבל שם המובן אחר לגמרי,
כי שם אין דורש לנפשי פירושו: אין מי שיבא לעזרתי. וכבר העיר באל בצדק כי
אילולא היה פה מקור עברי אין להבין מדוע כתב הכחבר ἐξέητεῖν ולא ἐξέησει או
ἐξέησεν. והדבר ברור אם נניח שבמקור היה חוקר והמתרגם הבין שהוא בינוני.—
דברי הפסוק הזה הם מאמר מוסגר (וע' בפירוש לפיה). — כי, פסוק ז' הוא המשך
לפיה. ורמל: אל תכבדו את אלילי הנכר כי הם נעשים בידי חרש ופה להם ולא ידברו
(תהלי קטיו ה'). — מִצְפִּים זָהָב וְקָסָף. לשון זה נמצא כאן פעמים הרבה (ז', לח, ג',
ג' ניד, ניד, סט, ע'). אפשר שאחר שהזכיר בפסוק ג' אלהי כסף ואלהי זהב בסגנון
המקרא, כשבא להדגיש כי שקר הם אמר כי באמת עֵי רוב אינם כסף וזהב ממש
כי אם מצופים כסף או זהב. כמו שאמר ירמיהו שהם מעץ שמיפים אותו בכסף ובוהב
(י' ג'—ד'). — ושקר הם והדבר אין בהם. ביווני: ושקר הוא (ἔστω) ולא יוכלו

ח והדבר אין קהם: וקמו לכתולה אוהבת ערי יקחו וקה וכהינו
 ט עטרות לראשי אלהיהם: ויש אשר יגנבו הכהנים וקה וקסח מעל
 אלהיהם ויקחו לנפשם אף ותנו מהם לקדשות אשר בקדה:
 י-יא וילבישום קאדם אלהי קסח וקה ועץ: וקה לא ומלטי מן-הסלוא
 יב ומן-האבל גם-כי יקפו ארנמן: ורמזו סניהם מן-האפק אשר
 יג כפית כי רב-הוא עליהם: ושקט יאחו כאיש שוקט הארץ אשר
 יד לא ימית את-אשר קטא לו: וקרב וקרן בימינו אך מאזיב
 ומשודרים לא ימלט נפשו וקזאת ינדע כי לא אלהים קמה לכן

לדבר (καὶ οὐ δύνανται λαλεῖν). ומן המעבר מיחיד אל רבים יש להוכיח על מקור
 עברי. – התרגום כאן הוא לפי הנוסח היווני ולפי חלוקת הפסוקים שבו. בנוסח הרומי יש
 פסוק-מאמרים אחר לגמרי ולפעמים גם חילופי נוסחאות. הנוסח הרומי הוא: וכמו לבתולה
 אוהבת עדי כן עשויים הם מזהב נחמד, ועטרות זהב לאלהיהם על ראשם, ועל כן הכהנים
 גונבים מאתם זהב וכסף ומוציאים אותו לעצמם, וגם נותנים ממנו לקדשות ומקשטים את
 הזונות. וכאשר יקבלוהו עוד מן הזונות יקשטו את אלהיהם. קשה להאמין כי הנוסח הרומי
 הוא תרגום מתוך הנוסח היווני שלפנינו. וממה שבין הנוסח היווני ובין הנוסח הרומי יש
 לפעמים הבדל נוגע ליחס (casus) – ד"מ χρυσίου= auro, τῶν θεῶν αὐτῶν=dii illorum –
 נוכל לשער כי כל אחד משני הנוסחאות הוא תרגום ישר משפה שאין בה סימני יחס, כגון
 עברית וארמית, ואין בידנו לדעת איזה משני הנוסחאות הוא המקורי. על כל פנים יש כאן
 רמז לפולחן ע"י זנות, ופולחן כזה היה נהוג אצל הבבלים וגם אצל הפרסיים בזמן שבו
 נכתבה האגרת לפי השערתנו (ע' במבוא). ואולי נרמז אל מקום זה בחשמונאים ב' ב' ב'
 (ע' שם), שנמצא שם הלשון: פסילי כסף וזהב והקישוט אשר סביבותיהם. – בקרה. ἔα
 τοῦ στεῖγους. מלה זו אינה בתרגום הע'. מובנה הרגיל הוא גג, מכסה, בית, אבל אין ספק
 יב שכאן טעמה לגנאי, כמו אצל הסופר המצרי מאניתון (2, 430). – ברצונו להוכיח על אפסותם
 של האלילים שאינם יכולים להמלט מבעלי חיים המשחיתים אותם ומן הלכלוך ולהראות כי
 כל הבגדים הנהדרים שעובדיהם מכסים אותם בהם לא יועילו לשמדם. – האכל. ביווני:
 ἀπὸ βρωμάτων (=מן המאכלים), ואין לזה מובן. ונראה, כפי מה ששער Ball, שבמקור העברי
 היה כתוב האכל במובן של בעל חי אוכל (דומה למה שנמצא במלאכי ג' י"א לפי הפירוש
 הרגיל), והמתרגם היווני קרא אכל (בכ"ף סגולה) במקום אכל (בכ"ף צרויה). ואין לתמה
 על הרבים βρωμάτων, שבע' נמסר על הרוב אכל (יחיד) ע"י βρώματα (רבים), ורק
 ב' פעמים (ויק' י"א ל"ד, תהל' ק"ז י"ב) ע"י βρωμα (יחיד). לרעיון השוה ישע' נ"א ח'. –
 המשך הפסוק הקודם: גם אם הכהנים ירחצו תמיד את פני האלילים גם זה לא יועיל. –
 יג לדעתו של Knabenbauer יש גם כאן ראייה על מקור עברי, כי הביטוי היווני
 ἐκμάσσονται τὸ πρόσωπον αὐτῶν אינו עולה יפה לפי הדקדוק, כי הפועל בא
 בריבוי והשם ביחיד. והטעות של הרבוי שבפועל בא מן השם פנים שהיה במקור
 יד העברי. – ושבט יאחו. הנושא הוא האליל או הפסל, ולמותר להביא ראיות על
 מנהגם של עובדי האלילים לצייר את אליליהם בצורה של מושלים אוחזים בשבט
 ובשרביט. רוצה הכתוב להדגיש שע"י האלילים מגוחכים. שדומים הם לבעל כח ושלטון,
 ובאמת אין בידם לא כח ולא שלטון. השוה ישע' מ"ד י"ב. – וחרב. ἔχειρόδιον.

ח-י

יא-יב

יג

יד

יד

טו-טז אֶל־תִּירָאוּם: כִּי כִּבְלֵי אֲדָמָה אֲשֶׁר אִם־יִשְׁכַּר אֵין חֶסֶן בּוֹ: כֵּן
 אֶל־הֵימָּה אֲשֶׁר יִצְיִנוּ בְּקִמְיָהֶם עֵינֵיהֶם מִלְּאוֹת אֲבָק רְגְלֵי הַבָּאִים:
 יו כָּאִישׁ אֲשֶׁר חָסָא לְמַלְךְ וְקִגְרוּ עָלָיו דְּלָתִים בְּעַל הוֹלֵךְ לְמוֹת כֵּן
 יִקְגְרוּ הַכְּהֻנִים אֶת־קִמְיָהֶם בְּדְלָתִים וּבְמַנְעוּלִים וּבְכַרְיָחִים פֶּךְ
 יח וְשָׁדְדוּ בִיּוֹי שׁוֹבְרִים: גְּרוֹת יִדְלִיקוּ לְפָנֵיהֶם וְרַבִּים אֶךְ לֹא
 יט יוֹקְלוּ לְרָאוֹת אֶף אֶחָד מֵהֶם: בְּקוֹרוֹת הַבַּיִת הַמָּה וַיֹּאמְרוּ כִּי
 יִקְעְרוּ אֶת־לִבָּם וְאָכַל אוֹתָם וְאֶת־לְבוּשָׁם רָמַשׁ הָאֲדָמָה וְהַמָּה לֹא

Naumann חשב כי הגרון לא ימצא בשום צלם כי אם בצלמו של האליל החד, ובראותו
 כי האליל הזה אוחז לפעמים בידו אחת את הגרון ובידו השנית אגודת הברקים, סבר כי
 ἔγγειοῖδιον (=דבר שאוחזים ביד) רומז כאן אל אגודת הברקים. ולא נראה, שהרי רחוק
 מאד כי דבר כ"כ מצוין כמו אגודת ברקים יכונה בשם כללי כמו ἔγγειοῖδιον. — ובזאת
 יודע כי לא אלהים המה. לשון זה, כי אלילי הבבלים אינם אלהים, נשנה פעמים
 רבות באגרת, וכדי להבינו על בוריו יש לזכור כי לפי דעתם של הבבליים לא היו צלמי
 אליליהם סמלים בלבד אלא כל אחד מן הצלמים כולל בתוכו את האליל באפן מסתורי, ועל
 כן יש לזהות את הצלם ואת האליל (ע' Furlani שם ח"א 10, ח"ב 379). — ככלי אדמה.
 היווני מסר: ככלי אדם. ואין ספק שהיה במקור ככלי אדמה, שמובנו כלי חרס, כמו למשל
 במשנה מקואות ד' א' (וע' לקמן בפנ"א). — דרך בדיחות ובזיון אומר הוא כי הכהנים
 מתיחסים אל האלילים כמו שנוהגים להתיחס אל החוטאים שסוגרים אותם בבית כלא. וכן
 עושים הם לאלילים פן יגנבו הגנבים כי אין לאל ידם להושיע לעצמם. ועל כן מה
 שהם עושים בכוונה לכבדם באמת בזיון הוא להם מפני שמראה על אפסותם. —
 גרות ידליקו לפניהם ורבים. כן לפי נוסח כ"י אחד והתרגום הרומי. בכ"י
 אחרים הנוסח הוא: ומדליקים להם, כלו' לאלילים, גרות רבים מאשר הם מדליקים
 לעצמם. בלי ספק הוא רמז אל המנהג הידוע של הפרסיים העובדים את האש ומדליקים
 אש ונרות לכבוד אלהיהם. גם כאן מצא לו מקום להתל באלילים כי הם לא יקנו מכל
 האור ההוא. ולדעתו של Kohler (JE VII, 107-108) יש כאן רמז אל חג האורות, אשר
 עליו אומר הירודוטוס (ב' ס"ב) שהיה נהוג בעיר סאס במצרים. ועוד יש לומר שכאן
 נרמז אל החג האשורי-בבלי של האש הקדושה שדבר עליו Furlani במאמרו La festa
 del fuoco sacro in Babilonia (Studi e materiali di Storia delle religioni, V, 83-100) וגם
 אפשר לפרש כי בעל האגרת רמז אל הנרות שהיו מדליקים בתא שבו היה צלם
 האליל שהיה שקוע בחשך ולא היה מקבל אורה מבחוץ (ע' Furlani). — כקורות
 הבית המה. נמשך למעלה, וכן הוא בתרגום הרומי. השוה ירמ' י' ח'. ופירושו:
 האלילים אינם מרגישים שום דבר והם דוממים כקורות הבית. — ויאמרו כי יסעדו
 את־לבם. בנוסח היווני: הלבבות שלהם אומרים ללקק רמשים (ביחס גיניטיבוס) מן
 האדמה (ג"כ גיניטיבוס) אותם ואת בגדיהם אינם מרגישים. נוסח זה אינו מובן ואין
 ספק כי נפלה בו טעות. אף הרומי לא הבינו ומסר מלה במלה ולתרגומו אין מובן.
 ול"נ כמו שתרגמתי. ופירושו: הכהנים אומרים כי האלילים אוכלים ועל כן מביאים
 להם אכל. ובאמת אינם אוכלים אלא נאכלים ע"י התולעים (השוה פסוק י"א) ואינם

טו

טז

טז

טז

כ- נא ידעו: שחר תארים מעשן הקית: על גום ועל־ראשם יעוסף עטלף
 כג [סים ועוט ואזה נהדו: ובזאת תדעו כי לא אלהים הקה לכן
 כג אל־תיקאום: גם הנהב אשר שמו עליהם לנשיתם לא נהיר אם־
 כד לא יסירו תלאתו מעליו וכי התכו בכור לא ידעו: נקנים הם
 כה בקל־מחיר ורוח אין בהם: באין רגלים על־קתח ונשאו ונלו
 כו לאנשים קלונם גם עובדיהם ובושו: אם־יפלו לארץ לא יקומו
 ואם־יגמירום לא ימושו ואם־ישיבו לא יתקומו כי כמו
 כו לפני מתים תושם לפניהם מנהה: זכיהם הכהים המקריבים
 יאכלו גם־נשיהם תמלחנה מהם אך לפני ולבושל לא יתנו:

מרגישים. והנושא של הלשון והם לא ידעו אפשר שיהיו האלילים ואפשר שיהיו
 הכהנים. לרעיון שהאלילים אינם אוכלים ואינם שותים השוה ישע' מיד ייב לא שחח
 כא מיס. - עיט. ὄρεα (=עופות). בצדק העיר Ball שקשה לפרשו כשם כולל כל מיני
 עופות בתוך שמות של מינים פרטיים. ועל כן הלך אחר התרגום הסורי שעל פיו
 הוזכרו כאן העורבים. אבל אין צורך לזה, כי ὄρεα, אע"פ שלרוב הוא שם כללי, הוא
 ג"כ תרגום של עיט (ברא' ט"ו י"א). - ו איה. αἰλουγοι - פירושו חתול. אבל קשה
 להאמין שהמחבר הכניס את החיה הזאת בין שמות העופות, ועל כן יש לשער שבמקור
 העברי היה איה והמתרגם חשב כי איות=איים (ישע' כ"ג כ"ב, ליד י"ד), שלפי תי
 כג הם החוליים (וע' Ball על זה). - פכ"ג כך פירושו: גם במה שנוגע לזהב, שעובדיהם
 מצפים את האלילים, אין תועלת ודם לא יזהירו אם האנשים לא יסירו אותם מן
 כד- כו הלכלוך שהם מתלכלכים המיד, אבל בזמן שעושידם התיכום לא ידעו זאת. - הפסוקים
 כו כ"ד-כ"ו הם פראפראזה של ישע' מ"ו ו-ז. - פכ"ד פירושו: האלילים נקנים בכל
 מחיר שהמיכר דורש בעדם, בדכים יקרים, אבל אין להם שום ערך מפני שאין רוח
 כז- לא בהם. - בפסוקים כ"ז-ל"א עומד הוא על רעיון חדש. מלבד שבאלילים אין כח ויכלת,
 גם העבודה שעובדים להם היא בהפך ממה שצוה התורה בנוגע לעבודת האל: א) כל
 הזבחים הנזבחים ע"י עצי נאכלים ע"י הכהנים בלי חלק לגבוה ובלי חלק לעניים,
 ב) הכמרים אינם נזהרים מן הטומאה, ג) גם נשים מכהנות כמגישות קרבנות. ד) הכמרים
 יושבים בבתי המקודשים לעבודה באותו המצב ובאותם הכגדים שלפי התורה הם
 סימנים לטומאת המצורע (ויק' י"ג מ"ד). ה) מנהגי הכמרים אצל קרבנותיהם הם המנהגים
 של זובחי זכחי מתים שאסרה התורה. - אפשר כי בזה רצה הכותב להתנגד לכת אתת
 שבישראל שאע"פ שלא היו מאמינים באלהותם של הפסילים היו חושבים כי אין עון
 בהשתתפותם בעבודתם (ע' במכוא) ובחבור עבודת האל עם עבודת האלילים, והוא
 מוכיחם כי מלבד שהנעבדים אינם ראויים לעבודה גם אופן עבודתם ומנהגיה הם
 כו מגונים ונתעבים. - המקריבים. ἀποδόμενοι, ברגיל ענינו מוכרים, אבל נ"ל כי יצא
 לנו פירוש מתאים יותר אל הענין אם נפרש מקריבים, וטעם הפסוק יהיה: הכהנים,
 אחר שמקריבים את הזבחים אל האלילים, נהנים מהם כי הם יודעים שהאלילים לע
 יאכלום. ולפירוש זה יש סמך משמוש הפעל ἀποδίσσθαι בהוראה של מסירת נפש
 (Euripides, Or. 652). - תמלחנה. הכהנים נהנים תכף ומיד כמה שצריך להם, והשאר
 יתנו לנשיהם כדי שתמלחנה אותו לקיימו, ולא יעלה בדעתם לתת חלק לעניים. בוא

כח ונדה ויולדת תגענה בזכותיהם דעו אפוא כי לא אלהים המה ואל-
 כט תיראום: ואיך יקראו בשם אלהים ונשים עורכות מנחה לסני
 ל אלהי זקב וקסף ועץ: והפקנים יושבים בקמיהם על-בסאותם
 לא בגדיהם פרומים וראשם וזקנם מגלחים וראשיהם פרוצים: ויזקו
 לב וניילו לסני אלהיהם קעל זכחי מתים: ומבגדיהם יגזלו הכהנים
 לג והלבישו את-נשיהם ואת-טפסם: וכי גרע איש להם או כי-ניטיב
 להם לא יוכלו לשלם-לו בגמולו ולא יוכלו להקים מלך או
 לד להסירו: גבהון ועשר גם-אגורת נחשת לא יוכלו סת וכי ידר
 לה איש גדר ולא ישלם לא ידרשו מעמו: לא יצילו איש מקנת
 לו ולא יושעו חלש מדר גבור: ואיש עור לא ישימו סקם ולא-יש
 לו מצוק לא יושיעו: אלקמה לא ירחמו ולתום לא יטיבו:
 לח פאקנים מצובות מהר בן אלהי עץ וזקב וקסף ועובדיהם יבושו:
 למ-מ ואיך נחשב או נקרא כי אלהים המה: והן גם הפשדים המה
 בוז יבוזו להם כי מדי ראותם אלם לא יוכל דבר יביאהו אל-

כח רצה להדגיש ההבדל הגדול שבין חקי התורה ובין מנהגי ע"ז. - פכ"ח פירושו:
 הכמרים להוטים כיכ אחרי הבצע עד שאינם נזהרים כלל מן הטומאה, ועל כן הקדשים
 ט שלהם הם באמת חולין גמורים. - פכ"ט: הנעבדים הם נבזים מפני שהם עץ כסף וזהב
 מעשי ידי אדם, ועובדיהם הם נבזים מפני שהעבודה נעשית ע"י נשים, ואי אפשר
 לכנות בשם אל מי שהוא כיכ נבזה בין מצד עצמו בין מצד העבודה שבה עובדים
 ל אותו. - יושבים... על כסאותם. διαφθεύουσιν. פירושו להנהיג את העגלה או לשבת
 בעגלה. ואין כאן ענין להוראה זו. אבל השם δίφρος, שממנו נגזר הפעל διαφθεύειν, ענינו ג"כ
 כסא, ובע' (ש"א א' ט', ד' י"ג, ד' י"ח) השתמשו בזה לענין כסא של כהונה, וע"כ נראה לי
 לפרש פעל זה כאן לענין ישיבה על כסא הכהונה, ופירוש זה ישנו להדיא בכ"י Q:
 לב-לג καθίζουσιν. פליב-ליג ענינם: הכמרים לא רק אוכלים את הזבחים המוקדשים לאלהיהם כי
 גם משתמשים בבגדיהם לצרכם ולצרך בני ביתם, וכל זה הם עושים מפני שהם יודעים
 לד שאין ביד האלילים לגמול לא שכר ולא ענש. - אגורת נחשת. χαλκόν (=נחשת),
 כלו' מטבע נחשת, וטעם הפסוק הוא: אין ביד האלילים להעשיר את עובדיהם ואף
 להכניס להם פרוטה, וגם אינם יכולים לדרוש מעובדיהם שישמרו ויעשו את מוצא
 לה-ט שפתם. - מוסיף הוא לתאר את חסרון יכלת האלילים שאין בידם לא להציל איש ממות
 ולא עשוק מיד עושקו ולא לעשות את העור פקח ולא לעזור ליהום ולאמנה, וכל
 המדות שהוא שולל כאן מן האלילים הן המדות שבהן מצטיין הקביה, ומכל זה יש
 לד להוכיח כי אלהותם אפס. - נכרא. αλητέον. הפעל καλεῖν ענינו קרא לאיש או קרא
 בשם, והמתרגם מטר ע"י הפעל היווני הזה את העברי, קרא במובן של:
 דבר בקול גדול, הכריז. - אין ספק שהוא מדבר על הכשדים ועל בל
 (Bēl) האליל מפני ששם את דבריו בפי ירמיהו ורומז עי"ז אל האלילים שהיו עובדים
 אותם בזמנו ובמקומו ואל כמריהם. אבל הפסוק בכללו הוא קשה הבנה, ועל כרחנו כך

מא כל ויבקשו ממנו אשר יהיה קאלו יוכל לשמע: ולא יוכלו
 מב להבין ולעזב אותם כי אין בהם תבונה: ונשים חגורות חבל
 מג יושבות בקרחובות ומקשרות קבים: ואם-אחת מהן תקמה ותשכב
 עם אחד העובדים תהרף את-רעותה על כי לא נחשקה
 מד קמוה ולא נתק חבלה: כל-אשר יעשה להם שקר הוא ואיך
 מה נחשב או נקרא כי אלהים המה: בידי תרש וצורף נעשו ולא
 מו יהיו כי אם-אשר יתקצו עושיהם: גם היוצרים אותם לא יאריכו
 ימים ואיך יאריכו מעשי ידיהם אך שקר ותרשה יעזבו לקאים
 מז אחריהם: וכי תבא עליהם מלחמה או כל-רע יתקצו הפלגים

כיונתו: הכהנים מראים עיי מעשיהם עצמם כי הם בזים לאליהם. אם נמצא איש
 אשר לא יוכל לדבר הם חושבים כי בשביל זה הוא גרוע, ועל כן הם מוליכים אותו
 אל בל כדי שישים הגה בפיו ובוהם הם מודים כי אלהיהם פחותים וגרועים, שהרי גם הם
 מה להם ולא ידברו, והוא פירוש דחוק, אלא שאין טוב הימנו. - סמ"א ענינו: אי אפשר
 שהשכדים וההולכים אחריהם ידעו את שגיאתם ויעזבו את אליהם כי אין בהם בינה
 להבין זאת, ועיין רצה הכותב להדגיש שאינו פונה אל עע"ז כדי להרחיקם מן העבודה
 שלהם כי אם אל בני ישראל שלא יתעו אחריהם, המתרגם הרומי תרגם פסוק זה
 באופן אחר לגמרי: וכאשר יבינו יעזבו אותם כי לאליהם אין הרגשה או בינה, ואפשר
 כב-נג שהיה לפניו נוסח אחר. - בפסוקים מ"ב-מ"ג נרמז על איזה מנהג של זנות לשם עבודה,
 ואולי היה מנהג הקדשות להקריב סוכין ולעמוד חגורות חבלים ולחכות לעובדים
 שיבחרו בהן ויעבדו את עבודתם המנוולת שתחלחל היא קריעת חגורת הקדשה הנבחרת
 וזה היה מעורר קנאת חברותיה שלא נבחרו, כל זה מתאים אל מה שאנו יודעים על
 אויפי העבודה הזרה שהוכנסה בפרס בומן ארתחשסתא השני שצוה לעבוד בפרס את
 האלילה Anaitis הדומה הרבה אל עשתרת (ע' במבוא), המפרשים מעירים כאן על
 דברי הירודוטוס (א' קצ"ט) המדבר על מנהג נשים בבליות שהיו יושבות על יד בית
 אפרודיטס ושם היו אנשים זרים שוכבים אותן לשם עבודה, ובאמת מה שמסופר שם
 דומה למה שנרמז כאן, אע"פ שאין כל הפרטים מתאימים, ואין להתפלא על זה שהפרטיים
 העובדים את Anaitis הלכו אחרי מנהגי הכבליים העובדים את האלילה שהירודוטוס
 מכנה אותה בשם האלילה היוונית אפרודיטס, המפרשים מביאים ג"כ Strabo XI, 16, c. 532
 ואין לתמוה על שאי אפשר לנו לפרש פסוקים אלו בדיוק ולומר על איזה מנהג פרסי
 רומז הכותב, כי המקורות על דת האשורים והבבליים העשירים כ"כ כמה שנוגע
 לידיעות אחרות אינם נותנים לנו פרטים על מנהגי הקדשות והעבודות הכרוכות בהן
 (ע' Furlani שם א' 176, ב' 355), אבל ידוע לנו בבירור כי היו נמצאות קדשות שהיו
 עושות את מעשיהן המחועבים ברחוב (Furlani ב' 355), בנוגע לחבל יש להעיר כי
 באחד מכתבי היחודת מדובר על החבל של הזוכה שאין אנו יודעים מה הוא (Furlani
 בכאמרו Il sacrificio nella religione dei Semiti di Babilonia e Assiria במאמרים של
 Accademia dei Lincei, 1932, pp. 285-287), וזוה נוכל להבין שהם היו משתמשים בחבלים לצרכי
 העבודה. - לא נחשבה, אפשר ג"כ להרגם: לא נתבקשה, כי דפעל ἀξιούν סובל ב'
 המשמעיות. - יעשה להם, כל העבודה שעובדים אותם היא שקר. - פירוש הכתובים
 מה-מו מ"ה-מ"ז: המעשה לא יוכל להיות גדול וחשוב מעושהו: האלילים מעשי ידי אדם אינם

מח ביניהם איפה יתביאו אותם: ואיך לא יודע כי לא אלהים הקה
 מט אשר לא יצילו נפשם ממלחמה ומרעה: כי בהיותם עץ ומצפים
 זהב וקסף יודע כי שקר הקה גם לעמים קלם גם למלכים יקלה
 כי לא אלהים הקה כי אם-מעשה ידי אדם ואין קהם מעשה
 נא-אלהים: ולמי אפוא לא יודע כי לא אלהים הקה: מקלך לא
 נב ימליכו על-הארץ ומטר לא יתנו על-הארמה: את-משפטם לא
 נג ישפטו ותקם לא ירחיקו כי אין לאל ידם: כי פערכיות הם
 נד בין השמים ובין הארץ: וכי תבער אש בקבית אלהי עץ מצפי
 קסף או זהב ינוסו כהניהם וימלטו נפשם והמה קורות בתוך

אלא מה שעושיהם עשו אותם, כלו' פסילים דוממים, ואיך ניחס להם תאר הנצחיות
 או רק אריכות ימים אם גם עושיהם לא יאריכו ימיהם? סוף עבודתם יהיה חרפה
 מח-מט ובזו. - הכתובים מח-מיט זה ענינם: בזמן צרה או מלחמה לא האלילים יצילו את
 מח עובדיהם כי אם הכהנים צריכים להציל את אלהיהם. - איפה יחביאו אותם, ביווני:
 איפה (או גיכ אנה) יפתרו עמהם, ואי אפשר להבין למה ירצו הכהנים להסתר עם
 מח האלילים, ועל כן יש לשער כי המתרגם קרא יתבאו אתם במקום יתביאו אתם. - לפמיט
 ג השוה פסוק ליד. - בפ"ג הוא נותן מעין סך הכל על כל מה שהגיד על האלילים: הם
 אינם כי אם בולי עץ מצופים כסף וזהב ואין בהם שום מעשה אלהי, וכל הגוים
 והמלכים אילו היתה בהם תבונה (אבל אין להם, כמו שאמר בפמ"א) היו מוכרחים להודות
 על זה. - בחצי הראשון של פנ"א חוזר הוא על הרעיון שהביע למעלה בפל"ג. ונראה
 מח כי ע"י החזרה על הענין הזה כוונתו להתנגד למה שמספרים מלכי פרס בכתבות שלהם
 שאלהיהם הקימו אותם (דוגמאות ללשונות אלו אצל Kittel, Gesch. d. Volkes Isr. III, 490). -
 החצי השני של הפסוק הזה הוא ביווני: ומטר לאדם לא יתנו, ונראית לי השערתו של Ball
 שהמתרגם החליף אדמה באדם (ע' בפט"ו). - לפסוק הזה יש רמז בתי לירמ' י' י"א:
 דנא פרשגן איגרתא דשלח ירמיהו נביאה לות שאר סבי גלותא די בבבל ואם ימרון
 לכון עממיא דאתון ביניהון פלחו לטעוותא בית ישראל כדין תתיבון וכדין תימרון
 לכון טעוון דאתון פלחין להון... מן שמיא לא יכלין לאחתא מיטרא וכו' (וע' במבוא). -
 עורביות. κορῶναι. מין עוף דומה לעורב. מלה זו נמצאת פעם אחת בע' לירמ' ג'
 ב' ואינו מתאים לנוסח העברי. ואפשר שהמתרגם קרא שם ערביית במקום ערבי. -
 כוונת הפסוק הזה היא להמשיל את האלילים אל עוף הרוצה להגיע לשמים ואינו יכול
 ובהשתדלותו זאת מונע הוא מעצמו את האפשרות לפעל בארץ, והוא נמצא תמיד בין
 השמים ובין הארץ. וכן האלילים אינם מועילים לשום דבר בארץ מפני שעובדיהם
 מכבדים אותם כאלהים אבל אינם מגיעים לשמים שאליהם עובדיהם רוצים להעלותם.
 ואולי המשיל את האלילים לעוף הזה דוקא מפני שהוא עוף נמאס שאינו מועיל לאדם
 ושקורא בקול גדול ואינו עושה כלום. ואם נניח שידע את תרגום הע' לירמיהו או
 את הנוסח שממנו נעשה התרגום, נוכל לומר גיכ כי הוא רומז אל המדות המגונות
 ששם מיחסים אל העוף הזה. - הוא מוסיף להתל בפסילים ובכהניהם: אם תפול דליקה
 בבית שפסילים נשמרים בו יאבדו הם עם קורות הבית שאין בהם כח להציל את
 עצמם ואין מי שיזיום משם כדי להצילם, והכהנים יעזבו ויצילו את נפשם בנוסח

נה וְיִשְׂרָאֵל: לִפְנֵי מֶלֶךְ אוֹ לִפְנֵי אֹיֵב לֹא יַעֲמֵדוּ: וְאֵיךְ נֹאמֵר וְאֵיךְ
 נו נִחְשָׁב כִּי אֱלֹהִים הֵמָּה: גַּם מִיָּדֵי נְקֻבִים אוֹ מִיָּדֵי שׁוֹדְדִים לֹא
 נו יִנְצְלוּ אֱלֹהֵי עַץ מְצֻשֵׁי כֶסֶף וְזָהָב: אֲשֶׁר הִקְרִיבוּ יְסִירוּ כֶסֶם
 וְזָהָב וְיִשְׁפֹּטוּ בְגִדֵיהֶם מֵעֲלֵיהֶם וְיִלְכוּ לָהֶם וְהֵמָּה אֶת־נַפְשָׁם לֹא
 נח יִצִּילוּ: עַל־כֵּן טוֹב הָיְוֹת מֶלֶךְ הַמַּרְאָה אֶת־גְּבוּרָתוֹ אוֹ קְלִי־בַיִת אֲשֶׁר
 נש יִשְׁחָפֵץ בּוֹ לְקוֹנָהּ מֵהָיְוֹת אֱלֹהֵי שֶׁקֶר אוֹ גַּם־דִּלְתַת בַּיִת אֲשֶׁר תִּשְׁמַר
 ס קְלִי־יָשׁוּבוּ טִיבָה מֵאֱלֹהֵי שֶׁקֶר אוֹ עַמּוּד עַץ בְּהִיכַל מֶלֶךְ מֵהָיְוֹת אֱלֹהֵי
 סא שֶׁקֶר: כִּי הִשְׁמַשׁ וְהִגִּיר וְהַפּוֹכְבִים הַמְאִירִים הַשּׁוֹמְרִים אֶת־
 סב מִשְׁמָרְתָם קְרִים אֶל־מִשְׁמַעַת: גַּם־הַבְּרָקָה בְּהִיר הוּא בְּהִרְאוֹתוֹ וְגַם־
 סג הַרִים בְּקִלְהָאֲרֶץ נוֹשְׁבֵת: גַּם־הַעֲנָנִים מִיָּד צִוֹת אֱלֹהִים אוֹתָם
 סד לַעֲבֹר עַל־שְׁנֵי־בָל קָלָה עֲשֵׂה יַעֲשֹׂו אֶת־מִצְוָתוֹ: וְגַם־הָאֵשׁ הַשְּׁלוֹחָה
 טו מִמַּעַל לְאֹכַל הַרִים וְיַעֲרִים עוֹשֶׂה אֶת־מִשְׁלַחְתָּהּ וְהֵמָּה לֹא יִדְמוּ
 טז לָהֶם לֹא בְּמַרְאֵיהֶם וְלֹא בְּגְבוּרָתָם: עַל־כֵּן אֶל־נִחְשָׁב וְאוֹתָם
 טז לְאֱלֹהִים וְאֶל־נִקְרָא כִּי אֱלֹהִים הֵם כִּי לֹא יוֹכְלוּ לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט
 טז וְלֹא לְהִוָּיֵב לִפְנֵי הָאֲדָם: דָּעוּ אִפּוֹא כִּי לֹא אֱלֹהִים הֵמָּה וְאֶל־
 טז-סו סוֹתֵי־רְאוּם: לֹא יָבִיאוּ עַל־הַמְּלָכִים קִלְקָלָה אוֹ בְּרָקָה: לֹא יִתְנוּ

נה מבית המקדש שלהם. - לפני השנה השובה פ"ד. גורלם בזמן סכנה ומלחמה יהיה כגורלם
 בזמן שרפה: עובדיהם ישחללו להציל את נפשם והם יאבדו ואין אף אחד שיתעסק בהם
 נח לטובתם. - התרגום כפניח הוא לפי הנוסח היווני שלפנינו. אבל קשה להבין למה ממשיל
 הכותב את אלהי השקר אל מלך ואחר כך אל כלי הבית ואל דלתות הבית ואל עמודי
 היכל המלך. ההשוואה אל המלך אין לה שום יחס אל ההשוואות האחרות. ג"ל שהושמט
 איזה מאמר או גפלה איזו שגיאה בנוסח היווני שלפנינו. אפשר לשער כי במקור
 העברי היה כתוב בית מלך במקום מלך. Ball מעיר בצדק על המלים στύρα (=שער),
 והוא מביא גם כזה ראיה להוכיח כי הנוסח היווני הוא תרגום משפה שאין לה קאסוס. -
 בתרגומים הרומי והסורי חסרות המלים המתאימות אל ol ψευδεις θεοί (=אלהי שקר,
 אלהי אליל) בפעם השניה והשלישית. לדעתו של Ball זהו הנוסח העיקרי. ולי נראה
 טז-סו שהחזרה מתאימה אל הסגנון העברי ומיעילה לחזק את הענין. - הוא טוען כי אין בעולם
 שום דבר ושום חזיון שיהיה חוץ למשמעתו של הקביה ועל כן חושב הוא כי שטות
 היא לומר כי יש אלוה מבלעדיו. - והמה לא ידמו להם. פירושו: השמש והירח והברק
 והעננים והאש הם עושי רצון ה', ואיך נוכל ליחס איזה כח ואיזו גבורה אל הפסילים
 שהם בלי ערך ובלי דמיון כ"כ גרועים מן השמש והירח וכו'. הרי כחם אינו אלא
 טז-סו מאת ה' ומה יהיה כח הפסילים? - הכתובים ס"ה-ס"ו הם חזרה על מה שאמר
 בפסוקים הסודמים, וכך פירושה: לא רק שאינם יכולים להקים ולהסיר מלכים, אלא אף
 לתת עליהם ברכה או קללה אין ביכולתם והם גם פחותים מן השמש ומן הירח ומן
 החכבים. שאע"פ שאינם אלהים יש בהם לכל הפחות איזה סימן של שררה ושלטון

טו לַעֲמִים אֹתוֹת בְּשָׁמַיִם לֹא יִזְרְחוּ כְשָׁמֶשׁ וְלֹא יֵאִירוּ כְנֵרִים: מִיִּבּוֹת
 מהם הבהמות שהן יכולות לנום ולבקשן מחסה להועיל להן:
 טז אִין כָּל־דָּבָר אֲשֶׁר בּוֹ יִדְעֶה כִּי אֱלֹהִים הִמָּה עַל־כֵּן אֵל תִּירָאוּ:
 טז כִּי כִקְסָמִים בְּמִקְשָׁה לֹא יִשְׁמְרוּ בֵּן אֱלֹהֵיהֶם אֱלֹהֵי־עַץ מְצַפֵּי זָהָב
 ע וְכֶסֶף וְלֹא יִשְׁמְרוּ: בְּאֶשֶׁר בֵּינָן אֲשֶׁר קָל־עוֹף עָלָיו יִשְׁכֵּן כֵּן
 לְמַת מְשַׁלֵּךְ בַּחֲשָׁךְ יִדְמוּ אֱלֹהֵיהֶם אֱלֹהֵי עַץ מְצַפֵּי זָהָב וְכֶסֶף:
 עא נִם מִן־הָאֲרָגְמָן וְהַשֵּׁשׁ עֲלֵיהֶם אֲשֶׁר בְּמֶקֶב יִהְיוּ יִדְעֶה כִּי לֹא
 עב אֱלֹהִים הִמָּה וְאֶחָר־יִכֵּן נִסֵּיהֶם וְאֶדְלוּ וְהָיוּ דְרָאוֹן בְּאֶרֶץ: עַל־כֵּן
 אֲשֶׁרִי אִישׁ צַדִּיק אִין אֱלִילִים לוֹ כִּי לֹא תִשְׁיַנְהוּ בְלִמָּה:

טז בזה שהם גותנים אותות לעמים המאמינים בהם והם זורחים בשמים. - לא יתנו...
 טז אותות בשמים. הווה ברא' א' ייד, ירמ' י' ב'. - פס"ז פירושו: אף לא רק השמש
 והירח והכוכבים טובים מהם כי אם גם הבהמות, שלכל הפחות יכולות ויוודעות להנצל
 טז-טו מן הסכנה ולהגן על עצמן (הווה פני"ז). - בפס"ח הוא מסכם כל האמור לעיל. - דברי
 פס"ט אינם ברורים וקשה לפרשם כל צרכם. ביווני כתוב: ὡσπερ γὰρ ἐν σαυηράτω
 גדלים אבטיחים, קשואים וכדומה) הוא חרגום של מקשה בישע' א' ח'. προβασκάνιον
 ענינו קמיע, קפץ שמיחסים לו סגולה לשמור מה שהוא מפני המזיקין. לפי זה תרגמתי.
 ופירוש הפסוק יהיה: כמו שאין תועלת במה שרגילים לשום בשדות ובמקשות כדי
 לשמור את הפירות (ואולי רומז המחבר אל מנהג ידוע לקוראיו) כך האליקים אינם
 מועילים לשום דבר. גם המתרגם הרומי הבין כך ותרגם: sicut in cucumario formido
 טז nihil custodit. - בפ"ע הוא מוסיף לדבר בגנותם של האלילים ומדמה אורם לפחות
 שבצמחים, לאטד, ולפחות שבאנשים, לאדם מל. האטד בכחנית טפל לצמח נבוה נזכר
 שופ' ט' י"ד-ט"ו. - בחשך. ἐν σκότῳ. מלה זו אפשר לפרשה אף כמובן של שאל,
 צלמות, וא"כ כוונתו שהאלילים הם כמו פגרי האנשים שנפשם השלכה אל שאל.
 הרעיון אינו ברור כל-צרכו. על כן משער Ball - ואולי בצדק - שהנוסח במקור העברי
 טז היה בחוץ במקום בחשך. - והשש. ביווני τῆς μαρμάρου (=מן הש"ש). וקשה, מה
 ענין השיש אצל הארגמן ומה הוא השיש שעל האלילים. על כן נראית השערת Ball
 שהמתרגם החליף שש בשיש, או הבין שש במובן של שיש, כמו שנמצא ד"מ בשה"ש
 טז ב' ט"ו ובאסתר א' ו'. - אשרי איש. κρείσσων... ἀνθρώπος (=טיב יותר הוא
 האישי). ואי אפשר להבין או לתקן כדעת Ball המפרש: האיש אשר אין לו אלילים
 טוב מאשר יש לו, כי אחרי כל מה שכתב המחבר כדי להוכיח את אפסיתם של
 האלילים לא יהיה מובן למשפט כזה. ודע כי גם בע' (משלי י"ב ב') נמצא κρείσσων
 (ערך היתרון) לתרגום של טוב (ערך הווה). ועל כן נ"ל לפרש: טוב האישי, כלו'
 אשרי האישי. - סוף דבר: רק הצדיק, כלו' מי שהולך בדרך התורה ואינו עובד
 האלילים, יוכל להתרחק מן הבושה ומן החרפה. -

ספר ברוך

מבוא

א. אישיותו של ברוך.

ברוך בן נריה בן מחסיה (ירמ' ליב י"ב. ני"א ג"ט) בן צדקיה בן חסדיה בן חלקיה (ס' ברוך א' א') היה (לפי יוספוס, קדמ' י' ט' א') ממשפחה מיוחסת (שריה אחיו היה שר-מנוחה לצדקיה המלך ולוה את מלכו לבבל, ע' ירמ' ני"א ג"ט ואילך) והיה ידען בלשון העברית עד שזכה להיות תלמידו וסופרו של ירמיהו הנביא (ירמ' ל"ו ד' ואילך). פרק מיוחד (מ"ה) יש בס' ירמיה שבו מסופר על דאגותיו של ברוך שהיה טרוד למצוא מקום מנוחה לנפשו. לפי יוספוס (שם) היה ברוך בכית הכלא יחד עם ירמיה בשעה שהיתה ירושלים במצור ע"י נבוכדנאצר, ולבקשתו של ירמיה שחררו נבזרואדן שיהיה אף מחוץ לבית הכלא עם ירמיה רבו. ואחר כך לקחו יוחנן בן קרח ואנשיו לברוך ג"כ יחד עם ירמיה והביאום למצרים (ירמ' מ"ג ה'-ז'). לפי סדר עולם רבה (פרק כ"ו בסופו) הגלה נבוכדנאצר לירמיה וברוך לבבל, לאחר שכבש את מצרים (ע' נחום ג' ח'-י"א ויוספוס שם י' ט' ז'). לפי רז"ל (מגילה ס"ו א') נתנבא ברוך בן נריה בשנת שתיים לדריוש (519 לפסה"נ). ומכיון שבשנה הרביעית ליהויקים בן יאשיה (כש' 609) כבר היה משמש לירמיה, הרי האריך ימים יותר ממאה שנה. ועזרא תלמידו היה, — כך משמע מדברי רז"ל (מגלה ס"ו ב'), שאמרו שכל זמן שכרוך בן נריה קיים לא הניחו עזרא ועלה.

ועל הקבלה שהיתה בישראל, שברוך היה נביא, כתוב בסדר עולם רבה (פרק כ"ו, וכן מגילה י"ד ב', ספרי לבמד' ס"י ע"ח ועוד): ברוך בן נריה ושריה בן מחסיה ודניאל איש חמודות כלם בימי נבוכדנאצר [נתנבאו].

ולעומת זאת מצינו לר' שמעון בן עזאי, שאמר (במכילתא בא בסיף פתיחתא): ...וכן אתה מוצא בברוך בן נריה, שהיה מתרעם לפני המקום, שנאמר [ירמ' מ"ה ג'] אמרת אוי נא לי כי יסף ה' יגון על מכאובי — מה נשתניתי אני מכל תלמידי הנביאים, יהושע שמש משה ושרתה עליו רוח הקדש, אלישע שמש אליהו ושרתה עליו רוח הקדש, — מה נשתניתי אני מכל תלמידי הנביאים... אמר הקב"ה, ברוך בן נריה אם אין כרם אין סייג, אם אין צאן אין רועה, מפני מה — כי הנני מביא רעה על כל בשר... ונתתי לך את נפשך לשלל כל המקומות אשר תלך שם [שם מ"ה ה']. הא בכל מקום אתה מוצא שאין הנביאים מתנבאים אלא בזכותן של ישראל.

על כל פנים, נמנה ברוך בין הראשונים שהיו תולים בשמותיהם ספרים היצוניים, מן הספרים שהיו מיוחסים לו נשתיירו בידנו: ס' ברוך ותוון ברוך א' (הסורי) ותוון ברוך ב' (היווני).

ב. שם הספר.

ספר ברוך שמות שונים יש לו בתרגומיו: בפשיטא הוצ' לאגארד הוא נקרא בשם אגרתא דתרתין (=אגרת שניה), ובפש' הוצ' וואלטון — טוב אגרתא דתרתין דילה דברוך ספרא (=עוד אגרת שניה של ברוך הסופר), ובתרגום הרומי *prophetia - Vet. lat. a, b* Baruchi (=נבואת ברוך), ובתרגום הסלאבי *Книга пророка Баруха* (=ספר ברוך הנביא).

ג. תכן הספר.

נראה, שספר ברוך הוא מאסף ספרותי הכולל כתביו של סופר אחד. ויש בו דברי פרוזה ופיוט.

א) החלק הפרוזאי כולל א' א'-ג' ח', והוא נפרד לג' ראשים:
א א'-י"ד - ברוך כתב את ספרו בשנה החמישית וקראהו באזני יכניה המלך
חבריו הגולים שבבבל. לשמע הדברים בכו הנאספים, ובאותו מעמד קבצו כסף ושלחו
אל הכהן [הגדול] שבירושלים וכתבו שיקנו קרבנות להקריב על המזבח ושיתפללו בשלמו
של נבוכדראצר המלך ובלשאצר בנו. ואף נוסח של וידוי שלחו אליהם שיתודו על פיו
בעדם לפני ה' בימי חג.

א טו-כ ה' - נוסח הידוי שהתודו השרידים שבירושלים: צידוק הדין על
הפורענות שבאה עליהם בעונותיהם.

ב ו'-ג ח' - נוסח של וידוי שני, של הגולים שבבבל. אף זה פותח - כמו הידוי
הראשון - בצידוק הדין ומסיים בבקשת סליחה על עוונותיהם לשעבר.

ב) החלק הפיוטי (ג' ט'-ה' ט') מתחלק אף הוא לג' ראשים:

ג ט'-ד ד' - הימנון לחכמה שבתורה.

ד ה'-כ"ט - קינה ותנחומין מירושלים לבניה שבגולה.

ד ל'-ה ט' - תנחומין מאת ה' לירושלים.

בחלק הפרוזאי יש כמה ציטטות מספרי דברים וירמיה ודניאל. ובסגנון של החלק
הפיוטי ניכרת השפעת ישעיה השני ומשלי ואיוב ואף בן-סירא כ"ד ח'.

ד. זמנו של הספר ומקום כתיבתו.

הסברה שהמחבר נתכוון בספר ברוך לכיבוש ירושלים ע"י נבוכדראצר (בש' 597),
כשנשבה יהויכין (ע' מליב כ"ד י"ב-ט"ז) - אע"פ שיחזקאל (א' ב', ח' א' ועוד) מונה
מאותה שנה דוקא, - היא נדחית ממילא, שהרי בזמן אותו הכיבוש לא נשרפו העיר
והמקדש כלל.

ועוד סברה יש על סמך מה שבפסוק ב' בתחלת הספר נאמר שנכתב בשנה
החמישית לכיבוש ירושלים ושריפתה ע"י הכשדים. מאורע זה בש' 586-587 היה (ע'
מליב כ"ה ט', דה"ב ל"ו י"ט). ועוד הוא מודיע על שליחת כסף לירושלים לשם הבאת
קרבנות על המזבח, ואף מירמיה מ"א ה' משמע שהיו מביאים מנחה ולבונה לבית ה'
לאחר שנחרב, ומכאן אפשר היה ללמד שהיתה העבודה בבית ה' נמשכת בצורת-מה
אף לאחר החרבן ולהסיק מזה שהספר ברוך נכתב בשנות 583-582.

אבל הספר גופו עומד וצווח נגד קדמותו: בעל הספר מקיים (א' י"א-י"ב)
שבלשאצר היה בנו של נבוכדראצר, והיא היא הטעות שנמצאת אף בס' דניאל (ה' ב'
י"ג י"ח וכ"א), בה בשעה שמתוך כתבי היתדות ידוע רק בלשאצר (=בל-שר-אָצָר)
אחד והוא היה בנו של נבונאיד מלך בבל האחרון שנכבש ע"י כורש.

חוץ מזה ניכרת בו, בכתובים א' טו-ב' י"ו, השפעת הסגנון של ס' דניאל ט'
ז-י"ט, אלא שסגנונו של ס' ברוך הוא ארוך מסגנונו של בעל ס' דניאל, ואף חזרות-
לשון יש בו לרוב (השוה, למשל, הלשון לא שמענו בקול, שבדניאל הוא נמצא רק ט'
י', ואילו בס' ברוך א' י"ח י"ט וכ"א, ב' י').

ומן הענין שהוא מטיף לתפלה בשלומה של מלכות לא יתכן להחליט שהיה בן
זמנו של בעל ס' דניאל, אלא מאוחר לו, שלא יתואר דבר כזה בתקופת החשמונאים.
שהיתה תקופה של התרוממות הרוח וההרגשה הלאומית.

כנגד זה יש בחלק הפרוזאי שבס' ברוך כמה פרטים של מאורעות המקבילים למה שמספר יוספוס במלחמות היהודים על זמן כיבוש ירושלים וחורבנה ע"י אספסינוס וטיטוס (בש' 66-70):

ב' ג' מספר הוא על אכילת בשר של בניס, ואף יוספוס (מלחמות ו' ג' ד') מספר על מריה בת אלעזר שהמיתה את ילדה בשעת הרעב שבמצור ירושלים ואכלתו. ב' כ"ה הוא מספר שהיו מושלכות בחוץ לחרב ביום ולקרה בלילה עצמות של בני אדם שמתו בתחלואים רעים ברעב ובחרב וכדברי, וכך מספר אף יוספוס (שם ו' ט' ג') שמספר השבויים שנשבו בשעת המלחמה היו צ"ז אלף איש ושכאחד עשר אלף איש משבויי ירושלים גועו ברעב (שם ו' ט' ב').

א' ב' וב' כ"ו משמע שהעיר והמקדש נשרפו באש, ואף יוספוס מספר (שם ו' ד') על שריפת המקדש באש ע"י טיטוס (אבל לא בש' 63 ע"י פומפיוס).

שוב משמע מס' ברוך (א' י"א) שבני בכל שולחים כסף לירושלים לשם הקרבת קרבנות ותפדה לשלום המלך ובנו, ואף יוספוס מספר (שם ב' י"ז ג') על הקרבן שהיו מקריבים בבית המקדש לשלומן של קיסר רומי על דעת גדולי העם והפרושים, ואף בכלי בית ה' המזכרים בס' ברוך א' ח' ודאי הכוונה היא לכלי המקדש - שלחן הזהב ומנורת הזהב [וחצוצרות הכסף] - שהוציא טיטוס מבית המקדש ושנעשה ציורם על קשת הזכרון לנצחונן של טיטוס (ע' שם ז' ה' ה') אם גם אותו פסוק שבס' ברוך אין כוונתו ניתנת להתפרש בדיוק.

נראית איפוא הסברה שהדברים שבס' ברוך נכתבו אחר חורבן בית שני ושנשמתיים של נבוכדראצר ובלשאצר (א' י"א-י"ב). נתכוון המדבר לאספסינוס וטיטוס בנו.

ומתוך ההימנן לחכמה שבתורה (ג' ט'-ד' ד') משמע רק פרט היסטורי אחד: ישראל הם בארץ נכריה (ג' י'). ואף הלך-הנפש שבשיר מודיענו על אותו הדבר: אין זכר לארץ ישראל ואין להם לישראל תנחומין בעולכם ואין להם שיעור רק התורה.

ומתוך פרשת התנחומין מאת ה' לישראל (ד' ל'-ה' ט') נשמעת זעקה גדולה של תקוה למפלתם של האויבים כששמחת נצחונם על ישראל תושבת להם מחמת אותה מפלה. קרוב לודאי שהוא מתכוון בזה לשמחת הנצחון על יהודה המנוצחת שערכו ברומי ושהיה הכותב עד ראייה לאותו חג ולאותה תהלוכת הנצחון שערכו ברומי לכבודם של אספסינוס וטיטוס, ואולי - מי יודע? - עמד בשעת מעשה בצדו של יוספוס פלאביוס ושאר השבויים מיהודה על יד הפורטיקוס של אוקטאביה. ואם הדבר כך, הרי מתבקשת מעצמה ההשוואה שבין מצב רוחם של שני היהודים הללו: יוספוס עומד לו ומשקיף בקרירות-הדם על שבר בת-עמו ומתפעל מרוב הדרת החג שערך לו האויב להנאתו, על מעמדו זה מעיד התיאור המפורט שהקדיש לאותו המאורע בספרו, שהוא מרצה בו כמי שאינו נוגע בדבר (מלחמות ז' ה' ד'-ו'). ואילו בעל ס' ברוך (ד' ל"א - ל"ד) זועה של שבר מורגשת בדברי זעקתו ומשאלת מפלה לאויב הרע והמר, ולא קשה להבין לגיהנום שכנפשו באותה שעה כששקט מלאכותי ונימוס מזויף על פניו, הוא הרי ודאי נגזל הימנו הכל: המשפחה, המעמד, והעיקר - ארץ מולדתו. אין הוא רואה לפניו ולפני אומתו הדוויה והנדחת אלא ימים נוראים, חיי-גלות קשים, מרים וחשוכים, בלי שום אפשרות לחזור אל המולדת האהובה כל כך, ושם, במולדת גופה, - חשך וחרפת רעב, ושרידיים המועטים שם אין שום אפשרות של חיים, שם בכל - עינויי רוח וגוף, טירור ללא דוגמה, איום מחריד, שם מעיק הלילה, המית, שאל.

ומהיכן יטול הוא, האימלל, מעט כח, קצת גבורה להתחזק על כל מה שנתרחש? - אבל חוץ כדי הרהורים משרה עליו רוחו מהשפעת ספרותו הלאומית, הנבואית, ובעין

הרח חווה הוא למרחקים, ציפה הוא להתחלת הסיף: הרי לימדוהו אוהם הנביאים שגלגל ההיסטוריה הולך וחוזר בעולם של הכובשים התקיפים וגורלם הוא בבחינת על דאספת אספוך, ואז – יהודה הלא היתה, הוה ותהיה! – אז עם התגבר חשכת הלילה יאירו יותר כוכביו, והיום ההוא בוא יבוא, אף אם יאחר, והאומה בת-אלהי הנצח תוכל שוב להניד אמריה, ואז – מה מתחזקת אז אהבתו לאמו-מולדתו! – יגדל שוב אותו הכח והוא שבר ישבר את הזיקים שאסרו בהם את המולדת.

אבל הלך רוח כזה והרהורים כאלו לבא לפומא לא גליא, דברים כאלו יער הלב רק אל הגליון, ואף זה בזהירות יתרה ובשינוי שמות (בבל במקום רומי¹), נבוכדראצר ובלשאצר במקום אספסינוס וטיטוס).

ואין כאן סתירה בין תחלת הספר, שהוא מצוה ליהודי ירושלים להתפלל לשלום של האויבים ובין סופו, שהוא מקוה לראות במפלתם של האויבים ובגאולת ירושלים: אמת, על כרחם משלימים לזמן מה עם האסון הלאומי ואף עם האויבים ועל כרחם מתפללים לשלומם – כל זה למראית עין! – אבל מדרך הטבע הוא שטינא שרויה בלב ואף תקוה תשעשע שסוף סוף אפשר יהיה ליפטר מאותו אויב לכשתבוא עליו מפלה, כמו שנוהגת ההשגחה ההיסטורית עם כל הכובשים הגדולים, שלאחר זמן היא מביאה על כל אחד מהם מפלה וחורבן בידי כובש כיוצא בו שהוא בא וממלא מקומו, וזהו כלל גדול בהשקפת נביאי ישראל על מהלך ההיסטוריה הישראלית, ולפיכך אף בעל ס' ברוך רומז (ד' ליג–ליד) שאותה רומי החוגגת נצחונה על יהודה עתידה אף היא שיהיו אחרים חוגגים נצחונם עליה, לפי א' ב' נכתב הספר בשנה החמישית לכידת ירושלים ושריפתה, אם כן יש לשער שהספר נכתב לערך שנת 75, כלף לאחר מותם של אספסינוס וטיטוס ועל כסאם ישב דומיטיאנוס, ואולי למיתתם של אלו ולמלכותו של זה מכוונים הדברים ג' טז–יט.

ה. גוף הספר ותרגומיו.

גוף הספר נכתב מעיקרו עברית, על זה מעיד התרגום הסורי בהערותו לספר זה (א' יז, ב' ג'): לא סים לות עבריא (=דבר זה) אינו נמצא בעברית. מדבריו אלו משמע שהשוה את תרגומו (שעשה מן היווני) לגוף העברית.

חוץ מזה מעידים לשונות הרבה שביווני¹ שהיה לפניו גוף עברי, כגון א' ה הוא מעתיק באיתיות יווניות את השם העברי של קרבן מנחה כצורתו $\mu\acute{\alpha}\nu\upsilon\alpha$, ב' ד ויג, ג' ח' $\acute{\epsilon}\alpha\epsilon\acute{\iota}$ ... $\acute{\alpha}\psi\epsilon\rho\acute{\alpha}\nu$ ... $\psi\acute{\epsilon}$, ב' כג $\acute{\alpha}\pi\acute{o}$ $\acute{\epsilon}\nu\upsilon\iota\alpha\kappa\acute{o}\upsilon\nu\tau\omega\nu$ = מאין יושב, ב' כז $\tau\acute{o}\nu$ $\omicron\iota\lambda\omicron\nu\sigma$ $\omicron\upsilon$ $\acute{\epsilon}\pi\epsilon\alpha\lambda\eta\theta\eta$ $\tau\acute{o}$ $\acute{o}\nu\omicron\mu\alpha$ $\sigma\upsilon\upsilon$ $\acute{\epsilon}\pi'$ $\alpha\upsilon\tau\acute{\omega}$ ב' כט $\acute{\epsilon}\acute{\iota}$ $\mu\acute{\eta}\nu$ = אם לא, ג' ד' נתחלף לו הניקוד של שוא (מְתִי) בצרי (מְתִי), ג' יא נחשבת עם-יורדי בור, ג' יד ארץ-ימים, ג' יח ואין חקר למעשיהם, ויש שטעה במסירת משמעותן של המלים שבאותו המשך, כגון א' כ"ב, ב' כ"ב וכ"ד מסר הלשון עֶבֶד בפעל $\acute{\epsilon}\rho\gamma\acute{\alpha}\zeta\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$, ב' ג' $\acute{\alpha}\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma$ במקום איש בהוראת כל-אחד, ב' כ"ה $\acute{\alpha}\pi\omicron\sigma\tau\omicron\lambda\eta$ (=דָּבָר) במקום דָּבָר (=מחלה), ב' כ"ט $\beta\acute{o}\mu\beta\epsilon\sigma\iota\varsigma$ במקום המון, לענין עם רב, ועוד.

ואין כאן מקום כלל להתווכח עם החוקרים הרוצים למצוא בס' ברוך לכל הפחות משהו כתוב מעיקרו יוונית.

1) זה נהוג, כידוע, בספרות היהודית בכל הזמנים שמכניסים שם עיר או שם מדינה במקום העיר או המדינה שאליה מכוונים הדברים ושחוששים להזכיר את השם האמתי מחמת עונש (ע' חזון עזרא א' א' ב' כ"ח ו"א, או איבנגליון חזון יוחנן יד ח' טז י"ז ג' ואילך, י"ח כ' ו"י, ועוד). –

1) ע' 25–26, Kneucker, Das Buch Baruch (1879).

מסגנונו נראה שהיה בקי גדול בכתבי הקדש והיה רגיל לכתוב עברית מקראית. מתוך הס' תקנות האפוסטולים¹ משמע שהיו קורין ס' ברוך יחד עם הקינות בתשעה באב (הוא כותב בעשירי בחדש Γαρδιαίου, כלר ביוה"כ. וברור שתענית בתענית נתחלפה לו). אבל הירונימוס (במאה הדי') כבר העיד (בהקדמתו לירמיה) שנימיו הספר ברוך ואגרת ירמיהו, לא היו נקראים אצל היהודים. ר"ל שבזמנו לא היה כבר הגוף העברי של ספרים אלו במציאות. ואולי רק במקומו של הירונימוס. כלומר בארץ ישראל. לא היה במציאות.

כמו כן מעיד אפיפניוס² שאין ליהודים ספר ברוך. בעל התרגום היווני³ לס' ברוך היה אף הוא. כשאר המתרגמים לספרים החיצונים מעברית ליוונית. בקי בתרגומים היוונים לספרי המקרא ומתחשב בדרכי עבודתם. ולפיכך הוא מביא לשונות שבירמיה לפי תרגום הע' ושכדניאל לפי תרגומו של תיאודוטיון (שהיה רווח בעולם במקומו של תרגום הע' לס' זה). התרגום הסורי נעשה בזמן קדום. שהרי אפרים הסורי (אמצע המאה הדי') מביא כבר דברי ס' ברוך⁴.

יש ב' תרגומים סוריים:

א) התרגום שנדפס בפוליגלוטה של וואלטון (כרך ד') ושהוגה ע"י לאגארד בהוצאתו (Libri, Veteris Testamenti Apocryphi Syriace, 1861). נראה שתרגום זה (ע' לעיל) נעשה מן היווני והשווה לגוף העברי.

ב) התרגום הסורי שנעשה על ידי פאול האפיסקופוס מסייליה באלכסנדריה בשנת 617. תרגום זה מכונה בשם סוריהיכסאפלארי. משום שנוסד על הנוסח של אוריגינס שבהיכסאפלה. יצא ע"י Ceriani פעמים: פעם אחת באותיות של דפוס בשנת 1861. ופעם שניה בהוצאתו הפוטולייתוגראפית בש' 1874.

הלשון הרומית אף היא יש לה ב' תרגומים: האחד הוא מיסודה של Vetus Latina והוא נכלל בהוצאות הוולגאטה. והשני נדפס ברומי בש' 1688 ע"י Ica. Caro מתוך כ"י עתיק. ויצא לאור שנית בש' 1873 על פי עוד ג' כ"י על ידי Sabatier בספר Bibliotheca Casinensis I.

קצת ביבליוגרפיה:

1) נזולים מן לבנון מאת שלמה פליסנר. ברלין 1833 (24-6).

2) I. I. Kneucker, Das Buch Baruch, Lpz. 1879.

3) Архимандритъ Антонинъ, Книга пророка Варуха, С-Петербургъ 1902.

4) O.C. Whitehouse, The Book of Baruch (Charles Apocr. and Pseudep. I, 1913, pp. 569-595).

1) Constit Ap. V, 20 (מביאהו Swete, Introd. 276). הס' תקנות האפוסטולים (כח' ספרים) שמי Διαταγαί (Διατάξεις) τῶν ἁγίων ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος τοῦ Ῥωμαίων ἐπισκόπου τε καὶ πολλῶν (=תקנות האפוסטולים הקדושים [שנמסרו] ע"י קלימינס האפיסקופוס והאזרח הרומי). הס' נכתב בסורית או בא"י (הוא משתמש במנין השטרות) בסוף המאה ד' או בתחלת ה' (ע' Encycl. Brit.¹⁴ II, 121-122).

2) De mens. et pond. 5. —

3) על תרגומי ס' ברוך בלשונות שונות והערכת כל תרגום ותרגום בפרטי-פרטיו האריך Kneucker (pp. 76-180) וכאן נרמז על החשובים שבהם ובקיצור. —

4) ציוני המקומות ע' שם 163. —

ספר ברוך

א ואלה דברי הספר אשר כתב ברוך בן-נריהו בן-מחסיהו
 ב בן-צדקיהו בן-חלקיהו בן-קבל: בשנה החמישית בשבעה
 ג לחדש בעת לךדו הפשדים את-ירושלם וישרסוה באש: ויקרא
 ד ברוך את-דברי הספר הזה באני וקנה בן-יהוקים מלך יהודה
 וקאני כל-העם הבאים ולשמע אל-הספר: וקאני הגבורים וקני
 ה המלכים וקאני הנקיים וקאני כל-העם למקמן ועד-גדול כל-
 ו-: היושבים בקבל על-נהר-סוד: ויקפו ויצומו ויתפללו לפני יי:
 ויקבצו קסף איש באשר השיגה ירו: וישלחו וירושלמה אל-
 יוקים בן-חלקיה בן-שלום הכהן ואל-הכהנים ואל-כל-העם
 ח הנמצאים אתו בירושלם: בקחתו את-כלי בית יי אשר הוצאו
 מן-ההיכל להשיב אל-ארץ יהודה בעשורי בסיון בליל-קסף אשר

א א'-י"ד. פתיחה.

א ואלה. אפשר שבזמן החיבור נקשר הספר מלכתחלה אל ספר אחר של ברוך
 (או על ברוך) שקדם לו. - על ברוך ע' במבוא. - מחסיה. ע' ירמ' ליב י"ב. נ"א
 נ"ט. ביווני *Maasaias*, וכך נמסר בע' אף השם מעשה (ירמ' ל"ז ג', דהיא ט"ו כ',
 ועוד). - חסדיה. שם זה נמצא בדהיא ג' כ'. ובפש': שרנה. - בבבל. בסורי: לבבל.
 אולי רצה להתאים אל מה שנאמר בסוף חזון ברוך הסורי. היינו שברוך שלח אגרת
 מארץ ישראל לבבל, ולא הרגיש שבפ"ג מסופר שברוך גופו קרא את הספר באוני העם
 ב שבבבל. - בשנה החמישית. נראה שכוונתו לשנת החרבן (ע' ב' כ"ז) הראשון. אבל
 יחזקאל מונה מגלות ראשונה ע"י נבוכדראצר כשהגלה ליויכין עשר שנים קודם לכן. -
 בשבעה לחדש בעת... כך בסוריהיכס' של תיאודוסיון: בעדא, ורצונו לומר בשבעה
 ב באב, שבו לכדו הכשדים את ירושלים. - ובני המלכים, בני משפחת המלך. -
 ג נהר-סוד. כיון שיכניה המלך היה בין השומעים והוא היה שבו בבבל (מליב כ"ה
 כ"ז ואילך, ירמ' ג"ב ל"א ואילך) יש לשער שנהר סוד (בפש': צור, בצדמי ורייש)
 ד היה קרוב לעיר בבבל (אולי היה פלג מפלגי פרת). ואין מקומו ידוע. - יויקים בן-
 חלקיה בן-שלום הכהן. אינו ידוע ממקום אחר. לפי דהיא ה' ליט-מ' סדרם של
 ה הכהנים הגדולים כך הוא: שלום חלקיה עזריה שריה, ושריה היה כהן גדול בשעת
 ו החורבן. ומתוך הלשון ואל הכהנים שבסמוך נראה שהכהן כאן=הכהן הגדול (על
 דרך מליא ד' ב', מליב י"א ט', י"ב ח', והשוה ויקרא י"ג ב' אל אהרן הכהן או אל
 א אחד מבניו הכהנים). - בקחתו. כשלקח ברוך (נזכר בפ"ג) שנמצא אז בבבל. ועל
 א כרחנו נמשיך פעל זה אל הנושא שבפ"ג, שהרי על כל פנים אין לעשות כאן לנושא
 את יויקים בן חלקיה הכהן שבפ"ז (שהיה בירושלים). - על כלי הזהב שהוציא נבוכדראצר
 מבית המקדש ע' מליב כ"ד י"ג ודהיב ל"ו י' (וכן ירמ' כ"ז ט"ז וייח ואילך, כ"ח

ט עשה צדקהו בן-יאשיהו מלך יהודה: אחרי הגלות נבוכדראצר
 מלך בבל את-יבנה ואת-השרים ואת-המסגר ואת-הגבורים ואת-
 י עש-הארץ מירושלם וביאם בבל: ויאמרו הנה שלחנו אליכם
 קסף וקניתם בקסף עלות וחסאות ולבונה ועשתם מנחה והעליתם
 יא על-מזבח: ואלהינו: והתפללתם לחני נבוכדראצר מלך בבל ולחני
 יב בלשאצר בנו כי יהיו ימיהם כימי השמים על-הארץ: וני יתדעו
 לנו ויאיר עינינו ונתנה בצל נבוכדראצר מלך בבל ובצל בלשאצר
 יג בנו ונעבדם ימים רבים ונמצא-חן לפניהם: והתפללתם בעדנו
 אל-י: אלהינו כי קטאנו לני אלהינו ולא שב אף: וחסתו ממנו
 יד עדיהם הנה: וקראתם את-השם הנה אשר שלחנו אליכם
 טו [בבואכם] להתנודות בבית: ביום-הג ובימי מועד: ואמרתם לני
 אלהינו הצדקה ולנו בישת השמים כיום הנה לאיש יהודה וליושבי
 טז ירושלם: ולמלכינו ולשרינו ולכהנינו ולנביאינו ולאבותינו: אשר
 יז קטאנו לני ומרדנו-בו: ולא שמענו בקול: ואלהינו ללקת בתורת
 יט אשר נתן לפנינו: למך-היום אשר הוציא: את-אבותינו מארץ
 מצרים ועד-היום הנה מקרים קיינו עש: ואלהינו ומרדנו-בו
 כ לבלתי שמע בקולו: ותפך עלינו הרעה והאלה אשר צנה: ו
 את-משה עבדו כיום אשר הוציא את-אבותינו מארץ מצרים לתת-
 כא לנו ארץ זבת חלב ודבש כיום הנה: ולא שמענו בקול: ואלהינו
 כב בקל-דברי הנביאים אשר שלח אלינו: ונלך איש בשרירות לבו
 הרע לעבר אלהים אחרים ולעשות הרע בעיני: ואלהינו:

ג-ד). לאחר שנה (588) הוציא אף כלי הכסף, ע' מליב כיה טז, ירמ' ג'ב י"ט. על
 תקותם של נביאי השקר להחזיר את הכלים מבל לירושלים ע' ירמ' כ"ז ט"ז ואילך.
 כ"ח ג' ו'. ובאמת הוחזרו הכלים בפקודתו של כורש (עזרא א' ד-י"א). - לפיט השוה
 ירמ' כ"ד א' ומליב כ"ד י"ד. - ואת-המסגר, כן ביווני. ובסורית: ואת-התקף. -
 ויאמרו. במכתב. - מנחה. נמסר ביווני כצורתו: μάνα. - בלשאצר, שם בבלי
 שעינינו: בל-שר-אצר=בל יצר את המלך. כאן בלשאצר הוא (כמו בדניאל ה' ב', י"ג,
 י"ח וכ"ב) בנו של נבוכדראצר. ובאמת בנו של נבוכדראצר (=נבו חונן) מלך בבל האחרון
 (שנפל לפני כורש) היה. -

א טו-ב ה'. וידוי השרידים שבירושלים.

טו-י"ט קיצור לשון מדניאל ט' ז' י'. בכלל נראית בפרק זה ובסמוך השפעה של סגנון
 י"ט דניאל ט'. - ומרדנו. כך לפי הסורית ולפי דניאל ט' ה' וי"א. והיווני אפשר שקרא
 בטעות וס הרנו (ἐσχεδύσαμεν), ואפשר שלשונו היווני נשתבש (ע' Charles, Apok. and
 - (Pseudep. I, 578).

ב וַיִּקְרָא יְיָ אֶת־דָּבָר אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלֵינוּ וְעַל־שׁוֹמְרֵינוּ אֲשֶׁר שָׁמְרוּ
 אֶת־יִשְׂרָאֵל וְעַל־מְלִכֵינוּ וְעַל־שָׂרֵינוּ וְעַל־אִישׁ יִשְׂרָאֵל וַיְהוֹדֶה:
 ג לְהַבִּיא עָלֵינוּ רָעָה גְדוֹלָה אֲשֶׁר־לֹא נִעְשְׂתָה תַּחַת כָּל־הַשָּׁמַיִם
 ד כַּאֲשֶׁר עָשָׂה בִירוּשָׁלַם בְּכַתּוּב בְּתַרְתַּת מִשָּׁה: לֹאֲכַלְנוּ אִישׁ בְּשׂוּר
 ה בָּנוּ וְאִישׁ בְּשׂוּר בְּתוֹ: וַיִּמָּן אוֹתָנוּ לְזַעַר לְכָל־הַמַּמְלָכוֹת אֲשֶׁר
 ו סְבִיבוֹתֵינוּ לְחַרְפָּה וּלְשִׁמָּה בְּכָל הַגּוֹיִם מִסְבִּיב אֲשֶׁר הִדְיָחָם יְיָ
 ז שָׁמָּה: וַיְהִי לַמָּטָה וְלֹא לַמַּעְלָה כִּי חָטְאוּ לַיְיָ אֱלֹהֵינוּ לְבַלְתִּי
 ח שָׁמַע בְּקוֹלוֹ: לַיְיָ אֱלֹהֵינוּ הִצְדָּקָה וְלָנוּ וְלֹאֲבוֹתֵינוּ בְּשֵׁת הַסָּפִים
 ט כִּיּוֹם הַזֶּה: אֲשֶׁר דִּבֶּר יְיָ עָלֵינוּ כָּל־הַרְעוֹת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר בָּאוּ עָלֵינוּ:
 י וְלֹא הִלִּינוּ אֶת־פִּנּוּי יְיָ לְשׁוּב אִישׁ מִמוֹעֲצוֹת לְבוֹ הַרְעָ: וַיִּשְׁקַד יְיָ עַל־
 יא הַרְעוֹת וַיָּבֵא יְיָ עָלֵנוּ כִּי צָדִיק הוּא יְיָ עַל־כָּל־דָּבָרֵינוּ אֲשֶׁר צָנְהָ
 יב אֲתָנוּ: וְלֹא שָׁמְעָנוּ בְּקוֹלוֹ לְלַבֵּת בְּתוֹרַת יְיָ אֲשֶׁר נָתַן יָפְנִינוּ:
 יג וְעַתָּה יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הוֹצִיאָתָ אֶת־עַמְּךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּיַד
 יד חֲזָקָה וּבְאִיוֹתוֹת וּבְמִוִּפְתִּים וּבְכַח גְּדוֹל וּבְנִוְעָ נְטוּיָה וּתְעַשְׂיָה שֵׁם
 טו כִּיּוֹם הַזֶּה: חָטְאוּ וְהִעֲיִינוּ וְהִרְשַׁעְנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּכָל־צַדִּיק תִּיָּה:
 טז וַיִּשְׁבֹּתָ אַחַד מִמֶּנּוּ כִּי נִשְׁאַרְנוּ מֵעַט בְּגוֹיִם אֲשֶׁר הִפְסִיחוּתָנוּ שָׁמָּה:
 טז שָׁמַע יְיָ אֱלֹהֵי־תַפְלֵתָנוּ וְאֱלֹהֵי־חַנּוּתָנוּ וּסְלַטְנוּ לַמַּגִּדָה וְתוֹדֵלְנוּ חֵן לִפְנֵי
 טז שְׂבִינּוּ: לִמְעַן יַעַשׂ כָּל־הָאֶרֶץ כִּי אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ כִּי שָׁמָּה נִקְרָא
 יז עַל־יִשְׂרָאֵל וְעַל־יִרְעוּ: יְיָ הַשְׁקִיפָה מִמַּעַן קֹדֶשֶׁךָ וְשִׂים לְבָבְךָ אֵלֵינוּ
 יז הַטָּה יְיָ אֲזַנְךָ וּשְׁמַע פִּקּוּחַ עֵינֶיךָ וּרְאֵה: כִּי לֹא הִמַּתִּים בְּשִׂאוֹל
 יח אֲשֶׁר לָקַחְתָּ רוּחָם מִקְרָבָם יִתְּנוּ כְבוֹד וְצַדִּיק לַיְיָ: כִּי הִנָּשָׂשׁ הַמַּצְרָה
 יח עַל־גְּדוּלָה [אֲשֶׁר עָבְדָה] הַהוֹלֵךְ שְׁחָתִים וְכוֹשֵׁל וְעֵינִים כְּלוֹת וְנָשָׂשׁ
 יט נַעֲרָה הַמָּה יִתְּנוּ לָךְ יְיָ כְבוֹד וְצַדִּיק: כִּי לֹא עַל־צַדִּיקוֹת אָבוֹתֵינוּ
 כ וּמְלִכֵינוּ אֲנַחְנוּ מִפִּילִים תְּהַדָּנְתָנוּ לְבָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ: כִּי שְׁלַחְתָּ אַחַד
 כא וְחַתָּךְ בָּנוּ כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ בְיַד עֲבָדֶיךָ הַנְּבִיאִים לֵאמֹר: כֹּה אָמַר
 כב יְיָ הַטּוֹ שְׁכַמְכֶם וְעַבְדוֹ אֶת־מֶלֶךְ כָּבֵל וּשְׁבוּ עַל־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר
 כב נָתַתִּי לְאֲבוֹתֵיכֶם: וְאִם־לֹא תִשְׁמְעוּ בְּקוֹל יְיָ לַעֲבֹד אֶת־מֶלֶךְ כָּבֵל:
 כג וְהַשְׁבַּתִּי מֵעֲרֵי יְהוּדָה וּמְחֻצוֹת יְרוּשָׁלַם קִיל שְׁשׁוֹן וְקִיל שְׁמָחָה

לסגנון השוה דב' כ"ח י"ג -

ב' - ג' ח. וידוי הגולים שכבבל.

פתיחה זו דומה לפתיחה של הוידוי הקודם (א' ט"ו). - דבריו. כך יש למסור

כאן εἶργα (ע' 238. Αντωνινη). - לפיז השוה תהלי' ו' ו'. פ"ח י"א. קט"ו י"ז ועוד. -

ב ה

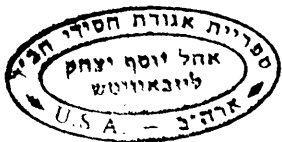
ו-ט

י

כד קול חתן וקול כלה והיתה קל-הארץ לשמה מאין יושב: ולא
שמענו בקולך לעבד את-מלך בבל ותקם את-דברך אשר דברת
בגד עבדך הנביאים להוציא את-עצמות מלכינו ואת-עצמות
כה אבותינו ממקומן: והנה הן משלכות לחרב היום ולקרח הלילה
כו ונמותו בתחלואים רעים ברעב ובחרב ובדבר: ותמן את-הבית
אשר נקרא שמה עליו כיום הזה בגלל רעת בית ישראל ובית
כז יהודה (לשמה): ועשית לנו אלהינו ככל-חסדך וככל-רחמיה
כח הגדולים: כאשר דברת בגד משה עבדך ביום צאתך אותו לכתב
כט את-תורתך לפני בני ישראל לאמר: אם-לא תשמעו בקולי והנה
ל הקמון הגדול הרב הזה למעט בגויים אשר אפיצם שמה: כי
לד דעתי כי-לא ישמעו אלי כי עם-קשה-ערה הוא והשיבו אל-לכם
לא בארץ שבים ונדעו כי אני יי אלהיהם: ונתתי להם לב ואזנים
לב קשובות: והודו לי בארץ שבים ונקרו את-שמי ושובו מקשי ערשם
לג ומרע מעלליהם: כי ונקרו את-דברך אבותיהם אשר חטאו לפני יי:
לד והשובותים אלה-הארץ אשר נשבעתי לאבותם לאבדכם ליצחק
לה וליעקב וירשוקה והרביתים ולא ימעטו: והקימותי להם ברית עולם
להיות להם לאלהים והמה יהיו לי לעם ולא אתש עוד את-עמי
ישראל מעל האדמה אשר נתתי להם:

ג יי צבאות אלהי ישראל נפש מצרה רוח עטופה צועקת
ג-א אליך: שמע יי והננו כי חטאנו-לך: כי אתה שוכן ער ואנחנו
ד אובדי-עד: יי צבאות אלהי ישראל שמע-נא אל-תפלת מתי
ישראל ובני החוטאים לך אשר לא-שמעו בקולך יי אלהיהם
ה ותתך עלינו הרעה: אל-תזכר עונות אבותינו ונקרם את-יך ואת-
ו-א שמה בימים האלה: כי אתה יי אלהינו וקח יי נודה: כי על-בן
נתת יראתך בלבנו למען נקרא בשמה ונדך בארץ שבנו כי
ח הסירונו מלבבנו כל-עון אבותינו החוטאים לפניך: הנה אנחנו
היום בארץ שבנו אשר הסיצותנו שמה לתרסה ולא-לה ולשמה
ט ככל-עונות אבותינו אשר סרו מאחרי יי אלהינו: שמע ישראל
י מצות החיים האזינו לדעת בינה: מה-לך ישראל בארץ אויב

ג ד קמי ישראל. השוה ישע' מא י"ד. היווני קרא בטעות מתי (במים צרויה). -
ג ט-ד ר. הימנון לחכמה שכתורה.

יא למה קלית בארץ נהרונה: נשמאת במתים נחשבת עם-יורד-יבור:
 יב-יג עזבת מקור חכמה ונשפת מענן בינה: לו הלכת בדרך אלהים ומשב
 יד בשלום עד-עולם: למדה אינה מקום בינה אינה גבורה אינה תבונה
 טו לדעת אי ארץ ימים וימים ואי מאור עינים ושלום: מי מצא
 טז מקומה ומי בא אל-אוצרותיה: אינה מושלי העמים ורודי בחיתול
 יז ארץ: משחקי בצפר שמים ואוצרי קסם ונהב בו קטחו אנשים
 יח ואיך-מצה לקננים: אי תרשי בקסם ובהאגים ואין סקר למעשיהם:
 יט-כ הם אקדו ונדרו שאלה ואתרים קמו תחתם: אחרונים ראו אור
 כא וישבו בארץ ומקום החכמה לא ראו ודרך בינה לא ידעו: לא
 הבינו נתיבותיה ומעגלותיה לא ידעו ולא הסויקו בה בניהם
 כב מדרךה רחוקו ויסורו: לא נשמעה בקננו ולא נראתה בתימן:
 כג בני הנה שוחרי תבונה בארץ רוקלי מן ומימא והמשלים ודורשי
 כד תבונה דרך חכמה לא ידעו ולא זכרו נתיבותיה: הנה ישראל
 כה מה-גדול בית-אלהים נרם מקום קננו: גדול הוא ואיך-קנן גבוה
 כו ואין מדה: שם היו הנסילים אנשי השם אשר מעולם אנשי מדות
 כז יודעי מלחמה: לא באלה בחר אלהים ודרך בינה לא להם נתן:
 כח-כט ויאקדו בקלידעת ספו באולתם: מי עלה שמים ויחקקה ומני
 ל שחקים ומין הורידה: מי עבר אל-עבר הים וימצאה ויגנה בקרוץ
 לא-לב נבחר: אין יודע דרכה ואין מבין נתיבותה: רואה-כל הוא ידעה
 הוא חקרה בתבונתו במבין ארץ עד-עולם מלאה הולכי על-
 לג-לד ארבע: המשלם אור ונלך יקראהו וישמע אליו ברעה: והבוכבים
 במשמרותם יאירו וישישו יקרא להם ויאמרו הננו יאירו בששון
 לה-לו לפני עושיהם: הוא אלהינו ואין זולתו אחר לא נחשב מבלעדי: הוא
 לו חקר כל-דרך בינה ויתנה לייעלב עברו ולישאל ידירו: אז על-
 הארץ נראתה ובתוך אנשים התהלכה:
 ד והספר מצות האלהים והתורה העמדת לעולם כל-מחויקיה
 ב לחיים ועונקיה נמותו: שובה יעלב והחוק-בה התהלך לנגחה
 ג-ד לפני אורה: אל-יתמן לאחר בבורך ויתרוקק לעם נברי: אשרינו

כג מדן. ברא' ט"ז ט"ו. כ"ה ב'. היווני דלית בריש נתחלפה לו ומסר Μεθόαν. --
 לב הולכי על-ארבע. ביווני: בהמות בעלות ארבע רגלים (ατηνών τετραπόδων) --
 ד ה-כ"ט. ירושלים אל בניה שבגולה: קינה ותנחומין.

ה וְיִשְׂרָאֵל כִּי טוֹב הָאֱלֹהִים לָנוּ נוֹדַע: אֶל־תִּירָא עַמִּי זָכַר יִשְׂרָאֵל:
ו נִמְכַרְתֶּם לַגּוֹיִם לֹא לְהַשְׁמִיד כִּי יַעַן הִקְדַּשְׁתֶּם אֶת־אֱלֹהִים הַקְּדוֹתֵיכֶם
ז-ה לַצָּרִים: כִּי הִקְוֹאתֶם עוֹשֵׁיכֶם וְכַחֲתֶם לְשָׂדִים לֹא אֱלוֹהִים: וְתִשְׁכַּחוּ
ט אֵל מְחולְלֵכֶם אֵל עוֹלָם אִתְּךָ הַעֲצִבְתֶּם יְרוּשָׁלַם זו יוֹלְדֶתְכֶם: רְאֵתָה
י חַמַּת הָאֱלֹהִים עֲלֵיכֶם וְתֹאמַר שְׁמַעְנָה שְׁכֵנוֹת צִיּוֹן הֲבִיֵא אֱלֹהִים
י עלי אֲבָל גְּדוֹל: כִּי רָאִיתִי שְׁכֵנִי בְּנִי וּבְנוֹתַי אֲשֶׁר הֲבִיֵא עֲלֵיהֶם
יא-יב אֵל עוֹלָם: בְּשִׁשּׁוֹן גְּדֻלָּתִים וּבְכִבְדֵי וְאֲבָל שְׁלַחְתִּים: אִישׁ אֵל
יְשׁוּמְחֵלִי וְאֵל־יְגִדֵל סִיּוֹן הָאֱלֹמְנָה וְעִזּוּבַת הַרְבִּיִם עַל־הַטּוֹאת בְּנֵי
יג נְשׁוּמֹתַי: יַעַן מִתּוֹרַת אֱלֹהִים סָרוּ וַחֲקוּזִיו לֹא יָדְעוּ בְּדַרְכֵי מִצְוֹת
יד אֱלֹהִים לֹא הִלְכוּ וְנִתְיַבֹּת מוֹסֵר צַדִּיקְתּוֹ לֹא דָרְכוּ: בִּאֲנָה שְׁכֵנוֹת
צִיּוֹן וְיִשְׁבּוֹת סְבִיבוֹתֶיהָ זָכְרָנָה גְלוֹת בְּנֵי וּבְנוֹתַי אֲשֶׁר הֲבִיֵא עֲלֵיהֶם אֵל
טו עוֹלָם: כִּי נָשָׂא עֲלֵיהֶם גּוֹי מִרְהוּק גּוֹי עֲזוּפָנִים וְנִלְעַג לְשׁוֹן פְּנֵי זָקֵן
טז לֹא נָשָׂאוּ וְנִעַר לֹא חָנְנוּ: וַיּוֹלִיכוּ אֶת־אֲהוּיָבִי הָאֱלֹמְנָה וְאֶת־הַנְּקִמָה
יז שִׁדְדוּ מִבְּנוֹתֶיהָ: וְאֲנִי מִה־לַּחֲיִי כִּי אוֹשִׁיעֶכֶם [וְכִי אֲצִילְכֶם מִיַּד בְּנֵי־נִמְרָד]:
יח-יט הַמְבִיֵא הַרְעוֹת עֲלֵיכֶם [הוּא] וַצִּיל אֶתְכֶם מִיַּד אוֹיְבֵיכֶם: לָכוּ בְּנֵים לָכוּ
כ וְאֲנִי שׁוֹמֵמָה נִשְׁאַרְתִּי: בְּגִדֵי שְׁלוֹם בְּשִׁמְטֵי וְשַׁק עֲנוֹתַי לְבָשְׁתִּי בְּיָמַי
כא אֶקְרָא יְהוָה [וְאֵל־אֱלֹהִים אֲרִים קוֹלִי]: אֶל־נָא בְּנֵים תִּירָאוּ קְרָאוּ אֶל־
כב אֱלֹהִים וְהֲצִילְכֶם מִעֶשֶׂק מִיַּד אוֹיְבֵי: וְאֲנִי אֶל־אֶל־עוֹלָם אֶקְנֶה וְיִשׁוּעַתְכֶם
כג וּבָאָה לִי שְׁמִחָה מִעַם־קְדוֹשׁ עַל־הַחֶסֶד וּבּוֹאֲכֶם מִהֵרָה מֵאֵת אֵל
כד וְיִשִּׁיבְכֶם־לִי הָאֱלֹהִים: וְכֹאֲשֶׁר רָאוּ עֵתָה שְׁכֵנוֹת צִיּוֹן גְלוֹתְכֶם כֵּן
כה תִּרְאִינָה מִהֵרָה וְיִשׁוּעַת אֱלֹהֵיכֶם תִּבּוֹאֲכֶם בְּכַבוֹד גְּדוֹל וּבְהִרְדּוּ אֵל
עוֹלָם: הַבְּלִיגוֹ בְּנֵים עַל חַמַּת־אֵל בְּאֶתְכֶם אִם רָדַסְתָּ הָאֵיב
כו מִהֵרָה תִּרְאֶה בְּאֶבְדּוֹ וְאֶתָּה עַל־צִוְאוֹרֵיהֶם תִּדְרֹךְ: בְּנֵי טְפוּחֵי הִלְכוּ
כז אֶרְחוֹת עֲקֻלְקָלוֹת הוֹבְלוּ בְּעֶדֶר גְּזוּל בְּיַד אוֹיְבֵי: אֶל־תִּירָאוּ בְּנֵי
וְקָרָאוּ אֶל־הָאֱלֹהִים וְהָיָה לָכֶם זָכְרוֹן לִפְנֵי הַמְבִיֵא [אֶת־הַרְעָתָה]:
כח וְכֹאֲשֶׁר הָיָה עַם־לְבַבְכֶם לַתְּעוֹת מֵאֲחֵרֵי אֱלֹהִים כֵּן תִּשׁוּבוּ סִי־
כט עֲשֶׂהָ לְבַקְשׁוֹ: וְהַמְבִיֵא עֲלֵיכֶם אֶת־הַרְעוֹת שְׁמַחַת עוֹלָם הוּא וְבִיֵא
ל לָכֶם בִּישׁוּעַתְכֶם: אֵל תִּירָאִי יְרוּשָׁלַם אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמוֹ עֲלוֹךְ הוּא
לא-לב וְנִמְרָד: [וְהִבִּיֵא] שֵׁד לְמַעַנְיָךְ וְלִשְׁמַחִים לְאִידֶךָ: שֵׁד לְעָרִים אֲשֶׁר

לג העבירו את-בניך שר לגולת את-בניך: כי כאשר שמחה לאידך
 לד ושה לשרך בן מעצב על-שוממותה-היא: ומשוש המנה
 לה אשבת המנה ועליצותה אהפך לאבל: כי-אש מעם-י: תבא עליה
 לו לימים רבים והיתה מושב לשעירים לנצח נצחים: שאי עינך
 לו מזרחה ורושלים וראי השמחה הבאה לך מאת אלהים: הנה בניך
 אשר שלחת ובאו לך נקבצים ממזרח וממערב בדרך קדוש וישמחו
 בקבוד אלהים ועלזו:

ה הסירי ורושלים בגדי אבליך ושניך ולבשי תפארת כבוד
 ב אלהים לעולם: עשי מעיל צדקת אלהים ושימי על-ראשך סאר
 ג-ד כבוד יי: כי תחת כל-השמים יראה אלהים הדרך: וקרא לך
 ה מאת אלהים שם עולם שלום-אדקה וכבוד יראת יי: קומי
 ורושלים ועמדי על-הר גבוה ושאי עינך מזרחה וראי בניך נקבצו
 ממערב שקש וממזרחה שמחים לאמרת קדוש כי זכרם אלהים:
 ו כי ברנל מעמד יצאו נהוגים ביד אויב ובעל כסא-מלוכה מוקלים
 ז בקבוד וביאם לך אלהים: כי כל-הר גבוה ונקעות עולם בדרך
 אלהים ישפלו וניאיות ינשאו למישור הארץ למען ילכו ישראל
 ח לבטח לבכוד אלהים: ויערות וכל-עצי-בשם בדרך אלהים על-
 ט ישראל וסבו: כי בשמחה יוביל אלהים את-ישראל באור כבודו
 ובחסד ובאדקה מאתו:

ד לו
 ה ברח
 ו

השה ישע' מיג ה' ממזרח אביא זרעך וממערב אקבצך. -
 השה שם ניב א'. - שם מ' ט', מיט י"ח. - שם ס"ו כ', מיט כ"ב. - שם מ"א
 י"ח-י"ט. - שם ג"ה י"ב. -

חזון ברוך א

מ ב ו א

א. שם הספר.

בראשו של הספר בתרגומו הסורי כתוב: כתבא דגלינא דברוך בר נריא דמסקי מן יוניא לסורייא (=ספר גלוי ברוך בן נריה שנתרגם מיוונית לסורית), והוא מתאים לשם חזון בעברית.

ב. תכן הספר והשאלה על שלימותו.

את הספר יש לחלק לייא ראשים, וזה תכנם:

(א) שליחות ברוך מפי הגבורה אל ירמיה רבו ושאר הנבחרים להודיעם את הגזירה על חרבן העיר ופיזור ישראל בגוים (א'-ה').

(ב) מראה גניזת כלי המקדש והחרבן על ידי מלאכי מרום (ו'-ט').

(ג) ירמיה נצטווה לילך עם הגולים לבבל וברוך נשאר ונשא קינה על חרבן ציון ונבואה על סופה של בבל (י'-י"ב).

(ד) שאלות ותשובות בין ברוך והשכינה על הנהגת העולם מצד יסורי הצדיקים ושלות הרשעים (י"ג-כ').

(ה) תפלת ברוך שתתקיים ההבטחה לאחרית הימים במהרה ותשובת ה' שההבטחה בוא תבוא בשעתה והודעה על פרטי המאורעות לעתיד לבוא (כ"א-ל').

(ו) עידוד לאומה לקראת מאורעות קשים - התקשרות העם בברוך - קינת ברוך על חרבות המקדש (ל"א-ל"ה).

(ז) מראה היער והגפן והמעין והארז - פשר המראה ושאלה ותשובה על המשומדים והגרים שבישראל - הודעה לברוך על פטירתו וצוואתו לטובי העם (ל"ו-מ"ו).

(ח) תפלת ברוך לה' שיגן על ישראל בזכות התורה - שאלות ותשובות על דמות המתים שיקומו לתחיה ועל סופם של הצדיקים והרשעים (מ"ז-נ"ב).

(ט) מראה הענן של מים שחורים ובהירים ופשרו - הודעה לברוך על פטירתו לאחר ארבעים יום וציווי ללמד את העם (נ"ג-ע"ו).

(י) ברוך הוכיח את העם, ולבקשתם כתב שתי אגרות אל תשעת השבטים וחצי השבט שנאשור ואל שני השבטים וחצי השבט שבבבל (ע"ז).

(יא) אגרת ששלח ברוך אל תשעת השבטים וחצי השבט בידי גשר (ע"ח-ס"ז).

מתוך להיטות אחר שיטות של חלוקת המקורות, שהנכרים להוטים אחריה, ראה Charles צורך להרבות בחלוקת מקורות אף בספר זה, חזון ברוך, ופוררהו ומתוך כך קלקל הבנתו. הוא לא עמד על כך שספר של רמזים וויכוחים מסותרים וכוונות טמירות על כרחו יהיו בו מקימות שהם נראים לקורא המאוחר כסתירות ותמיהות.

עוד ב' שאלות מתעוררות לגבי הקורא ביחס לשלימותו של הספר: (א) אין בסופו

תוספת ב' בצורת אגרת שכתב ברוך אל גלות שני השבטים וחצי השבט שבבבל, (ב) אין בו

בספר סיפור המעשה על הסתלקותו של ברוך שקבל עליה הודעה מן השמים בפרק ע"ז

(פסוקים ב'-ה'). אבל השאלה השניה מתישבת בקלות: הרי הדעת נותנת שברוך כתב

את ספרו קודם הסתלקוהו, ומעצמו מובן שלא היה סיפק בידו ליתן אף פרשת אותו

מאורע הפלאים שהיה כלו בבחינת מעשה נסים ורז, ועל השאלה הראשונה אין בידנו להכריע.

ג. על בעל הספר.

הסופר היה בקי גדול בספרי המקרא בגופם העברי ואף בספרים החיצוניים והיה ספוג וחדור ברוחם. ומכאן הקפדתו על הצורה הפיוטית והצטיינותו בסגנונו. בפרט בולטות מדותיו אלו בקינתו על הריסות ירושלים ובביסוי שהוא נותן לרגש שאיפתו לנקמה באויבי עמו (פרקים י'—י"ב). בעיקר היה גדול באגדה: ספרו רווי כלו הלך-נפש והשתפכות נפש בהתרוממות ובהתלהבות. בתולדותיה של האגדה תופס הוא מקום של ראשון לגבי אחרונים: מתוך דבריו על חרבן ירושלים, על בנין ציון לעתיד לבוא. על מנשה מלך יהודה ועוד. אנו עומדים על ראשית טיפוסיה של האגדה בתקופה שקדמה לאגדת רבותינו התנאים והאמוראים. מעמיד הוא בספרו לכרוך בן נריה במעלה גדולה מירמיה הנביא: בגילוי שכינה נמסרים לו דברים שעליו להגיד לירמיה. כל"ה הוא משמש בבחינת מתווך בין שכינה וירמיה.

ד. זמנו של בעל הספר.

ממקום אחד שבספר נראה שנכתב אחר החרבן. שכך הוא אומר (ה' ב'—ג'): אכל אז היינו בארצנו... ואנחנו מארצנו יצאנו. על כל פנים נכתבו הדברים הללו זמן לא רב לאחר החרבן. — כך נראה מתוך השוואות בהשתלשלות האגדה על החרבן: הוא — בעל הספר — עדיין מצטער בעיקר על חרבן ירושלים. ארבעה מלאכים שירדו מן השמים עומדים בארבעה קצות העיר ושורפים אותה. שלא ישתבחו האויבים אחר כך במעשה נצחונם שהם כבשוה והחריבוה (פרקים ו'—ח'). ואילו באגדת החרבן בתקופה מאוחרת אותם ארבעת המלאכים יורדים ממרום וכל מלאך לפיד של אש בידו והם שולחים אש בארבע זוויות של היכל ושורפים אותו (פסיקתא רבתי קל"א א'). ראשונים מתאבלים על שרפת העיר, ואילו אחרונים — הם כבר מצאו להם עיר אחרת — — במקומות גלותם! — על המקדש הם מתאבלים. אמור מעתה: בעל חזון ברוך עדיין לא מצא לו עיר אחרת בעולם המורחה של ירושלים.

ביתר דיוק יש להגדיר זמנו (כדעת רוזינטאל 90—91) מתוך הפרקים ע'—ע"א. שבהם מדובר על מלחמה וּנְצַת הארץ. שתי פורעניות אלו שארץ ישראל ניצלה מהן. לפי השערתו של רוזנטאל יש כאן רמז לרעש-אדמה גדול שהיה בסוף שנת 115 לסה"נ בסוריה ושאיני ניצלה הימנה. וזה היה בזמן של מלחמת טראיאנוס נגד הארמינים והפרתים. והואיל ובסוף הספר מדובר על שליחת אגרתו של ברוך אל היהודים שבארצות פרת, שבהן נשמדו כל היהודים בפולמוס של קיטוס (L. Quietus) בשנת 116, הרי גמר הספר— שאין בו שום זכר לסופה הנורא של אותה מלחמה— על כרחנו בשנת 115—116 היה:

ה. הנוסח הסורי של הספר הוא תרגום מיוונית.

חץ מן הכתבת שבראש הספר (ע' לעיל סי' א') המעידה שהספר ניתרגם מיוונית. יש עוד ראיות אחרות מתוך הספר גופו: כמה מקומות יש בו בספר שמהם נראה שהמתרגם הסורי טעה בכוונת הנוסח היווני. כגון ג' ו' נמצא בסורי השם תצביתא (=תכשיט) ולפי ההמשך היה צריך להיות השם עולם. וזה יתפרש רק אם נניח שביווני היה κόσμος, ושם זה טובל ב' משמעיות: תכשיט ועולם. והסורי טעה ועולם בתכשיט נתחלף לו. כיוצא בו נמצא ע"ז כ"ג שהחליף ἀάφος (=סרף, עלה זית) ב'—καρπόν (=פרי זית). ויש שהעתיק מלים יווניות כצורתן. כגון ו' ד' למפאדא — λάμπαδα (=לפידים). ו' ז' פירמא — πύρωμα, י' ח' סי'ינות — σεισηנות, ע"ז י"ד ברילא — ἐν ὕλῃ (=ביער). כמו כן פרסמו Grenfel-Hunt (בס' 7—3, Oxyrhynchus Papyri, London 1903, III) מתוך הפפירין שנמצאו במצרים קטעים של נוסח יווני (משערים שהם מתוך ספר שנכתב במאה ד' או ה' לערך) לחזון ברוך (י"ב א'—ה', י"ג א'—ב', י"ד א' ג') והם מתאימים

לנוסח הסורי, חוץ מחילופים אחדים שיסודם הוא כנראה במדותיו של המתרגם. מכל מקום עדיין קשה להכריע אם מיסודו של אותו נוסח יווני שבקטעי הפסירין דווקא היה לפני המתרגם הסורי.

ו. הנוסח היווני נעשה מתוך גוף עברי.

אבל אם יש ראיות שהנוסח הסורי נעשה מתוך נוסח יווני, הרי עוד יותר מאלו יש ראיות מוכיחות שהיווני בשעתו מן הגוף העברי נעשה. ראיות אלו הן:

(א) כמה מליצות יש בו בספר שהן מזכירות ממש לשון הכתובים שבחניך העברי (אבל לא היווני). כגון ב' ב' הן על כפים חקתיך (ישע' מיט מינ, אבל בתרגום הע' $\chi\epsilon\iota\rho\omega\nu$ ידים). ב' ב' כי מעשיכם הם לעיר הזאת כעמוד חזק ותפלתיכם כחומה בצורה (מזכיר ירמ' א' י"ח בנוסח העברי, אבל לא בע'). ו' ח' ארץ ארץ ארץ שמעי דבר אל שדי (ירמ' כ"ב כ"ט, אבל בע' בא השם ארץ רק פעמים). מ"א ד' ויחרדו אל תחת כנפיך (רות ב' י"ב). נ"א ד' ואזניהם הכבידו משמע (זכריה ז' י"א). נ"ח א' בעבודה אשר עבדו בבניהם (שמות א' ד'). ע"ג ד' ילכו בכלמה (ישע' מ"ה ס"ז). פ"ד ב' קָעַד העיד בכס משה מלפנים את השמים ואת הארץ (דב' ל"א כ"ח).

רק פ"ב ה' הוא אומר במליצה על שונאיהם של ישראל שהם קָלַק יִשְׁשָׁבוּ, והיא נראית נטולה מתוך תרגום הע' לישיעה מ' ס"ו (שהוא מוסר כלק נחשבו במקום כדק יטל, ואת הפעל יטל אינו גורס כלל). אבל יתכן שלשון זה אָקְרָה שגורה היא, ורק בדרך מקרה יש לו דמיון לאותו לשון שבע'.

(ב) כמה לשונות בולט בהם רוח הביטוי העברי, כגון י"ח קָאוּ קִינָה, י' ס' תתני פרי, כ"ט ה' ושריג אחד יעשה אלף אשכלות, כ"ט ז' ומדי בקר בבקר, ל"ו י' לך... אחר היער, ל"ח ד' מִיָּמִי (מליא א' ו'), מ"א ה' מה... יהיה לאלה, מ"ד ב' בדרך כל-הארץ, מ"ח ל"א והולכים איש איש לחפצו, נ"ז א' וס"ו א' תולדות (לענין היסטוריה). ס"ח א' זה הדבר, ע"ה ז' העלנו ממצרים, ע"ז ד' נתן לשבי, ע"ח ה' והצדקתם את הדין, פ' ו' ישיבת ציון, פ"א ד' ופ"ג ד' ברב חסדיו, פ"ב ב' ופ"ה י"ג גור דין, פ"ח ג' הצדיקים נאספו (ישע' נ"ז א').

ויש אף לשונות של צלצול עברי, כעין צלצולים של נרדפים, כגון כ"א י"ד כי מה יועיל חיל שנהפך לחלי או שבע מִזֶּזֶן שנהפך לָרִזֶּזֶן או יָסִי שנהפך לָדָסִי, מ"ח ל"ה ונהפך כבוד לקלון ועו ישפל לבו (ושכל לכסל) ויָסִי יהיה לָדָסִי, ס"ג ג' ויהחזק חזקיה. ג) הצירוף העברי של שם הפעל עם עתיד, כגון י"ג ג' שָׁמַר תִּשְׁמָר, כ"ב ז' הָרַג תִּהָרַג, מ"א ו' שָׁקַל יִשְׁקַל, מ"ח ל"י לָקַח תִּלְקַח, נ" ב' שׁוֹב תִּשָּׁב, נ"ז ב' והודע הודיע, ע"ה ו' אם רָחַס לא תרחס, ע"ז ב' הָלַךְ תִּלְךָ, פ"ב ב' נָלַם יִלְלָם, פ"ג א' קָבַא יָבִיא, פ"ג ב' דון ידן, הָעַד הָעֵיד, פ"ג ג' וחקר יחקר, פ"ג ו' עָבַר יעברו. אמת, אפשר לטעון שאף בסורית מקורית מצויה צורה זו, אבל חוץ ממה שבסורית תרגומית נהגין המתרגמים למסור בצורה זו רק אם היא נמצאת במקורה העברי, הרי הסורי ערך תרגומו מיוונית, — משמע שאף ביוונית היו לפניו אותן הלשונות שנמסרו כצורתן מתוך הגוף העברי.

(ד) טעיות שהיו בבחינת פליטות הקולמוס בנוסח העברי או שטעה היווני בקריאת הנוסח העברי, כגון ו' ב' שבי במקום שָׁבַר, נ"ד א' כמות — ימית, ס"ז ו' עשן — עָנָן, ס"ז ו' הגוי — הגויים, ע"ג ב' בטל — כטל, ע"ה א' יָדְמָה — יָדְמָה.

ויש לשער שעוד הרבה דברים של הגוף העברי היו בולטים בנוסח היווני אלא

ז. לתולדות הנוסח הסורי של חזון ברוך א'.

המסורת של הנוסח הסורי היא דלה מאד. לאחר שאבדו הגוף העברי והתרגום היווני, לא נשאר מן הנוסח הסורי בשלימותו אלא כ"י אחד. רק מן האגרת שכתב ברוך אל תשעת השבטים וחצי שכעבר הנהר נשתמרו כמה כ"י.

הנוסח הסורי של הספר נמצא בתוך הכ"י של חנ"ך הסורי מן המאה הששית שבאוצר הספרים אמברוסיאנה במילאנו ויצא לאור על ידי A. M. Ceriani בש' 1866 בתרגום רומי. אחר כך, בשנת 1868. הוציא Ceriani אף את הנוסח הסורי גופו בספרו *Monumenta sacra et profana ex codicibus praesertim bibliothecae Ambrosianae, opera collegii doctorum eiusdem, Tomus V, Fasc. 2 (pp. 113—180)*. ובשנת 1882 הו"ל פאקסימילי *Translatio Syra Pescitto etc.*

אבל אגרת ברוך יצאה לאור אף על ידי R. H. Charles (בסוף תרגומו האנגלי לחזון ברוך הסורי) על פי עשרה כ"י אחרים. חוץ מן הכ"י שהוציא Ceriani (ע' במבואו של Charles לספרו 3—4 §).

התרגום העברי הניתן בזה נעשה על פי הנוסח הסורי שהו"ל Ceriani בשנת 1868 ולפי חלוקת הפרקים שבאותה ההוצאה. אבל חלוקת הפסוקים נעשתה על פי Charles. ואע"פ שלא תמיד נעשו אותן החלוקות של פרקים ופסוקים כהוגן. מכל מקום נתקבלו כאן כמות שהן. שלא להכניס ערבוביה בציטטות.

ביבליוגרפיה

(א) הוצאות הספר חזון ברוך:

- A. M. Ceriani, *Monumenta sacra et profana*, Tom. V—Fasc. II, Mediolani 1871
- וההוצאה הפוטולייתורפית בס' *Translatio Syra Pescitto V. T. e cod. Ambr. Mediolani (1876—1883)*.
- M. Kmoskó, *Patrologia Syriaca* (ed. Graffin), Paris 1907, Vol. II.
- האגרת שבסוף הספר נדפסה בספרים אלו:
- Polyglotta Parisiensis*, t. IX, p. 366—374 (עם תרגום רומי)
- Polyglotta Londinensis (Waltonii)*, t. I, p. 2—4 (עם תרגום רומי)
- P. de Lagarde, *Libri Vet. Test. apocryphi syriace*, Lipsiae 1861, p. 88—93.
- A. M. Ceriani, *Biblia Sacra...* Pescitto, Mausilii 1887.
- R. H. Charles, *The Apocalypse of Baruch*, London 1896 (p. 125—167).

(ב) תרגומים:

רומית:

- Ceriani, *Monum. sacra* 1866, p. 73—98 (Kmoskó אצל)
- C. F. Fritzsche, *Libri V T. pseudepigraphi selecti*, Lipsiae 1871 (p. 86—131).

אנגלית:

- R. H. Charles, *The Apocalypse of Baruch*, London 1896
- The Apocrypha and Pseudepigrapha of the O. T. Vol. II*, Oxford 1913 (p. 470—526).

גרמנית:

- V. Ryssel (E Kautsch, *Die Apokryphen u. Pseudep. d. A. T.*, Tübingen 1900, II, p. 40—44) אצל
- I. B. Videt, *Die Apokalypsen des Esra und des Baruch in deutscher Gestalt*, Leipzig 1924.
- P. Riessler, *Altjüdisches Schrifttum ausserhalb der Bibel*, Augsburg 1928 (p. 55—113).

הזון ברוך א

- א ויהי בשנת חמש ועשרים ליבנותו מלך יהודה הנה דבר יי
 ב אל-ברוך בן-נריה לאמר: הראית את-כל-אשר העם הנה עושה
 ג לי אשר הרבו שני השבטים הנשארים האלה לחטא מעשרת
 ג השבטים אשר יצאו בגולה: כי השבטים הראשונים מלביהם אלצום
 לחטא ואלה השננים הם היו מאלצים וממריצים את-מלביהם לחטא:
 ד לכן הנני מביא רעה על-העיר הזאת ועל-יושביה וחסירותיה משני
 ע-ד-עת ואת-העם הנה אפיץ בגוים למען ייטב לגוים ועמי שלי
 ינסר ער-בוא היום והתאוו את-ימי הטובה:
 ב ואלה הדברים דברתי אליך למען אשר תאמר לירמיהו ולכל-
 ג אשר במיכם והתרחקתם מן-העיר הזאת: כי מעשיכם לעיר הזאת
 ג קצמוד חזק ותסלחתיכם בחומה בצורה:
 ג ואמר אלהי יי אלהים למה-זה נולחתי לראות ברעת אמי:

א. שליחותו של ברוך מפי הגבורה אל ירמיה ועוד נבחרים להודיעם על הגזרה של חרבן ירושלים והפצת העם בגוים (א-ה).

- א בשנת חמש ועשרים ליבניה. על כרחנו כוונתו לחיי יהויכין=יכניה (ולא למלכותו) כי בן ייח היה כשעלה למלוכה (בש' 599, ע' מליב כיד ח', דהיב ליו ט').
 ואם כן הכתוב עומד כאן בש' 592, שנתיים קודם בואו של נבוכדראצר. יכניה הלך
 בשבי שלשה חדשים אחר מלכו. אבל אף אחיכ הוא מתואר כמלך (מליב כיה כיו.
 ירמ' כ"ט ב'). וכן מתארו הכתוב כאן כמלך. אע"פ שלא הוא, אלא צדקיה אחיו היה
 מלך ביהודה בזמן שנפלה ירושלים בידי האויב (וכן נאמר לקמן ח' ה'). - ברוך בן-
 ג נריה. ע' עליו ירמ' ליב י"ב, ליו ד'. - מעשרת השבטים. בשאר מקומות מדובר
 ג בספר זה על תשעה שבטים וחצי ועל שנים וחצי (ע' ע"ח א'). - מלביהם אלצום
 ג לחטא. כגון ירבעם בן נבט שהחטיא לישראל על כרחם. ואחרים. - הלשון מאלצים
 וממריצים את מלביהם לחטא רומז להשפעתם של שרי יהודה, שהיו מתנגדים
 לדעותיו של ירמיה (השוה ירמ' ה' ל"א. וע' ערכין י"ז א' ביקש הקביה להחזיר את
 העולם לתהו ובהו מפני דורו של צדקיהו. כיון שנסתכל בצדקיהו נתיישרה דעתו). -
 ד ע-ד-עת. עד זמן גאולתם (לשון זה בא אף ד' א', ו' ט', ליב ג').
 ב לפי ירמ' ליח כ"ח ישב ירמיה בחצר המטרה עד היום שנלכדה ירושלים. -
 והתרחקתם מן העיר הזאת. השוה פסיקתא דר"כ (הוצ' בובר קט"ו ב'): כל ימים
 שהיה ירמיה בתוך ירושלים לא חרבה. וכיון שיצא ממנה חרבה. וכן פסיקתא (קליא א'):
 כיון שיצא ירמיה מירושלים ירד המלאך מן השמים ונתן רגליו על חומות ירושלים
 ג ופרצן. - לסגנון פ"ב השוה ירמ' א' י"ח. -
 ג ברעת אמי. וכן בפ"ב הוא קורא לירושלים אמי (על דרך ישע' מיט כ'-כ"א.

ב אל־נא אֲדַנִּי אִם־מִצְאָתִי מִן בְּעִינֶיךָ קַח בְּרֵאשׁוֹנָה אֶת־נַפְשִׁי וְנֶאֱסַפְתִּי
 ג אל־אֲבוֹתַי וְאֵל אֶרְצָהּ בְּאֶבְדֶּן אָמִי: כִּי שָׁנִים יִדְבְּאוּנִי מֵאֲדָר לֹא
 ד אוֹכַל לְהִתְקַוֶּמֶס־לְךָ וְאִף לְרֵאוֹת בְּרַעַת אָמִי לֹא תוֹכַל נַפְשִׁי: רַק
 ה אַחַת אֲמַר לְפָנֶיךָ אֲדַנִּי: מִה־תִּהְיֶה אֶחְרִית אֵלֶּהָ כִּי אִם־תֵּאבֹד אֶת־
 ו עִירָךָ וְנִמְתָּ אֶת־אַרְצָךָ בְּיַד אוֹיְבֵינוּ אִיךָ יִזְכָּר שֵׁם יִשְׂרָאֵל עוֹד: וּמִי
 ז יִגִּיד תְּהִלּוֹתֶיךָ וְאֶת־מִי יוֹרֵו דַבְּרֵי תוֹרַתְךָ: אוֹ הַיְשׁוּב הָעוֹלָם לְקַדְמָתוֹ
 ח וּמִבֶּל תֵּשׁוּב לְרַמְמָה בְּקַדְמָם: וּנְקֻשׁוֹת רַבּוֹת תִּמְאַסְפָנָה וּתְכַוֶּנֶת בְּנֵי
 ט הָאָדָם עוֹד לֹא תִזְכָּר: וְאַיִה כְּל־הַדְּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ עֲלֵינוּ אֶל־מִשָּׁה:
 ד וַיֹּאמֶר יְיָ אֱלֹהֵי הָעִיר הַזֹּאת תִּמְסַר עַד־רַעַת וְהָעָם יִסָּר לְזָמִים
 ג אֶף הָעוֹלָם לֹא יִבְחַד: הִתְחַשֵּׁב כִּי זֹאת הִיא הָעִיר אֲשֶׁר עַל־כַּפְּסֵים
 ג סִקְתִּיהָ: לֹא זֶה הַבְּנֵן הַבְּנוּי עָתָה בְּתוֹכְכֶם הוּא הַגְּלוּי לְפָנֶי הַהוֹכֵן
 ד מִקְדָּם מֵאֵן הִנֵּה עִם־לִקְבֵי לְבָרָא גַן־עֵדֶן אִף הָרְאִיתִיו אֶת־הָאָדָם
 ד עַד־לֹא חָטָא וְכֹאֲשֶׁר עָבַר מִצְוַתִּי הָרַחֵק מִפָּנָיו וְגַם גַּן־עֵדֶן: אֶחְרֵי־
 ה כֵּן הָרְאִיתִיו אֶת־אֲבָרְהָם עֲבָדֵי בְּלִילָה בֵּין בְּתָרֵי הַנְּבָחִים: וְאַחַר

ועוד) - העולם. בסוריי: תצביטא (=תכשיט). וברור שהיה לפניו ביוונית κόσμος (שם זה טובל ב' משמעיות: עולם ותכשיט). וטעה - לקדמתו. בסוריי: לכינה (=טבע, תכונה. וכן בפ"ח ותכונת בני האדם, ועוד). ונראה מן התקבלת שכוונתו: העולם ישוב לטיבו שהיה לו קודם לבריאתו, כלומר יחרב (ההשוה ד' א' בסוף הכתוב).
 על כפיים חקתיה. ישע' מיט ס"ז. ובסוריי: על־פני (וכן בישע' שם בפשי וולג': על־כפות ידי, אבל בע' χεῖρῶν=ידיים). - מקדש של מטה אינו מתאים למקדש של מעלה. - הבנוי עתה. לשון של ניגוד הוא אל ההוכן מקדם: המקדש ההיסטורי אינו מתאים אל המקדש האידיאלי שהוכן קודם להתחלתה של ההיסטוריה, וכן הוטעם הניגוד בלשונות בחוככם - הגלוי לפני. - הגלוי לפני ההוכן מקדם... הרבה עוסקת האגדה על ירושלים שלמעלה (וע' תענית בבלי ה' א') ועל בית המקדש שלמעלה (השוה ספרי דברים ל"ז: בית המקדש לפי שהיה חביב נברא לפני כל, וכן ת"י לברא' ב' ח': ואתנציב במימרא דה' אלקים גינוניתא מעדן לצדיקיא קדם בריית העולם, וביר ט"ו ח': מקדם - אמר ר' שמואל בר נחמני את סבור קודם לבריית העולם, ואינו אלא קודם אדם הראשון, וע' הערת תיאודור שם). והשוה תנחומא (הוצ' בובר, נשא סימן י"ט. ושאר המקורות שם בהערה צ"ה): כמה דברים קדמו למעשה בראשית... ובית המקדש... ויש אומרים אף גן עדן וגיהנם... אמר לו הקב"ה למשה, אמור להם לישראל, כביכול - לא בשביל שאין לי איכן לדור אני אומר לכם שחעשו לי משכן, עד שלא נברא העולם הרי מקדשי בנוי למעלה... ובשביל חיבתכם אני מניח בית המקדש העליון. שהוא מתוקן עד שלא נברא העולם, וארד ואשכון בחוככם. - אף הראיתיו. הראיתי לאדם בית המקדש שלמעלה. - הורחק ממנו. בית המקדש שלמעלה יחד עם גן עדן (כך נראה מן הסוריי: וכד אעבר פוקדנא אתגלאת לה מנה איך דאף פרדיסא). - הראיתיו את־אברהם עבדי. איתא בביר מ"ד י"ז: שמעון בר אבא בשם ר'

ו-ז וְקַלְבִּילָיו: וְעֵתָה הַנֵּה הִיא שְׁמוֹנָה אֲתִי כְמוֹהַ כְּגֹן-עֲדָן: לֶךְ אִפְּסֹא וְעֲשֵׂה כְאֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ:

ה וְאֵעַן וְאָמַר הֲלֹא אֶהְיֶה אֲשֶׁם לְצִיּוֹן כִּי יָבֹאוּ אוֹיְבֵיךָ אֶל-הַמְּקוֹם הַזֶּה וְטָמְאוּ אֶת-מִקְדְּשֶׁךָ וְהִגְלוּ עִם-גְּבוּלְתֶּךָ וְיִשְׁלְחוּ עַל-קַלְבִּילֵי מִמֶּנְדִּיךָ וְאַחַר יָשׁוּבוּ אֶל-אֶרֶץ אֱלִילֵיהֶם וְהִתְפָּאֲרוּ לְפָנֵיהֶם וּמִה-תַּעֲשֶׂה לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל: וַיֹּאמֶר יְיָ אֵלַי שְׁמִי וְהִתְקַלְתִּי לְעוֹלָמִים וּמִה-תַּעֲשֶׂה אֶת-מִשְׁפָּטִי אֲדַכּוּ וְעֲשֵׂה בְעֵתוֹ: וְאַתָּה בְּעֵינֶיךָ תִּרְאֶה כִּי-לֹא הָאוֹיְבִים יִחַרְיְבוּ אֶת-צִיּוֹן וְלֹא-הֵם יִשְׂרְפוּ אֶת-יְרוּשָׁלַם כִּי רַק אֶת-הַשּׁוֹסֵט יִשְׂרְתוּ בְעֵת: וְאַתָּה לֶךְ וְעֲשֵׂה כְּכֹל אֲשֶׁר אָמַרְתִּי לְךָ: וְאַלְךָ וְאָקַח אֶת-יִרְמְיָהוּ וְאֶת-עֲדוֹ וְאֶת-שָׂרְיָה וְאֶת-יִבְזַשׁ וְאֶת-גְּדַלְיָהוּ וְאֶת-כַּלְקַרְיָאִי הָעֵם וְאוֹלִיף אוֹתָם אֶל-נַחַל קְדְרוֹן וְאִסְפַּר לָהֶם אֶת-קַלְבִּילֵי אֲשֶׁר נֹאמַר אֵלַי: וַיִּשְׂאוּ קוֹלָם אֶת-קוֹלָם וַיִּבְכּוּ: וְנִשְׁבַּח שֵׁם וַיִּצְטַע עַד-הַקָּרָב:

ו וַיְהִי מִמִּחְרַת וְהֵנָּה חֵיל בְּשָׂדִים צָרִים עַל-הָעִיר מִסָּבִיב וְלָעֵת-כ עָרַב עֲזַבְתִּי אֹנִי כְרוּךְ אֶת-הָעָם וְאַצֵּא וְאַתְנַצֵּב לְנֵד הָאֱלֹלִים: וְאַנִּי ג הַיּוֹתִי נִעְצָב עַל-צִיּוֹן וְנִצָּנַח עַל-הָעָם הַקְּטִיד לְשָׁבִי: וְהֵנָּה סִתְּאֵם

יחזן. ד' דברים הראה לו [הקביה לאברהם] גיהנם ומלכיות ומחן תורה ובית המקדש. ושם נז' י': מלמד שהראה לו הקביה [לאברהם] בית המקדש בנוי וחרב ובנוי. והשנה מכילתא מסכתא דבחדש (ט') וביר סיט י"ז. וכן הוא אומר בחזון עזרא (א' י"ג-י"ד) שהראה לו הקביה לאברהם קץ הימים. - לפיה השנה שמות כ"ה ט' ומ'. - אהיה אשם לציון. אהיה אשם ביחס אל ציון (השנה ויק' ה' י"ט אשם אשם לה'. במד' ה' ז' ונתן לאשר אשם לו). כוונתו: אם יתרחק הוא וירמיה ובני בריתם מציון (ע' ב' ב' ב'). שלא תהא זכותם מגינה על העיר. הרי יהיה הוא אשם בחורבנה. - עם-נחלתך. כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו (דב' ליב ט'). - ומה-תעשה לשמך הגדול. כתוב הוא ביהושע ז' ט'. - כי לא האויבים. אלא מלאכים מן השמים (ע' לקמן ח' א'). - עדו. השנה עדו החווה (דהיב י"ב ט"ז). הנביא עדו (שם י"ג כ"ב). - שריה. בן נריה ואחיו של ברוך. הוא הלך לבבל עם צדקיה המלך (ירמ' נ"א נ"ט). - יבש. כך בסורי. וניקדתי מסברא (השנה השם שלום בן יבש במליב ט"ז י' י"ג וי"ד). - גדליה. בן אחיקם (ירמ' מ' י"ד). - נחל קדרון. ע' שיב ט"ז כ"ג. -

ב. מראה בניזחם של כלי המקדש וחרבן העיר ע"י מלאכי מרום (י' ט').

ו ליד האלון. מחוץ לעיר היה (אבל מבפנים לשטח המצור. - כך נראה מן ההמשך). ונזכר עוד לקמן ע"ז י"ח. וודאי ידוע היה ליושבי ירושלים (כיוצא בו המקום של ההדסים אשר במצולה. זכריה א' ח'). - העתיד לשבי. בסורי: על השבי שבא

וְשִׂאתֵנִי רוּחַ חֲזֹקָה וּתְעַלֵּנִי עַל-חֹמַת יְרוּשָׁלַם מִלְמַעְלָה: וְאַרְאֶה
 וְהִנֵּה אַרְבָּעָה מַלְאָכִים עֹמְדִים בְּאַרְבַּע שְׁנוֹת הָעִיר וְהִמָּה אוֹחִיזִים
 אִישׁ אִישׁ לְפִיד בְּיָדוֹ: וּמִלֶּאֱד אַחַר יִרְדּוּ מִן-הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמְרוּ אֲלֵיהֶם:
 הַחֲזִיקוּ אֶת-לְפִידֵיכֶם וְאַל-תִּבְכְּרוּ בָהֶם אֵשׁ עַד-אִם-אָמַרְתִּי לָכֶם כִּי
 נִשְׁלַחְתִּי לְהַגִּיד רֵאשׁוּנָה דָבָר לְאֶרֶץ וּלְהַנִּיחַ בְּתוֹכָהּ אֵת אֲשֶׁר צִוִּיתִי
 אֵל עֲלִיּוֹן: וְאַרְאֶה וְהִנֵּה-הוּא יוֹרֵד אֶל-קִדְשׁ הַקְּדוּשִׁים וְלוֹקַח מִשָּׁם
 אֶת-הַסַּרְקָת וְאֶת-אֶסּוּד הַקְּדוֹשׁ וְאֶת-הַכַּפֶּרֶת וְאֶת-שְׁנֵי הַלְחָוֹת וְאֶת-
 בִּגְדֵי הַקְּדוֹשׁ לַכֹּהֲנִים וְאֶת-מִזְבַּח הַקְּטֹרֶת וְאֶת-שְׁמוֹנֶה וָאָרְבָּעִים אֲבָנֵי
 הַיִּקְרָא אֲשֶׁר הָיוּ עַל-הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וְאֶת-כָּל-בְּלֵי הַקְּדוֹשׁ אֲשֶׁר לְמִשְׁכָּן:
 וַיִּקְרָא אֶל-הָאָרֶץ קוֹל גָּדוֹל וַיֹּאמְרוּ אֶרֶץ אֶרֶץ אֶרֶץ שְׂמָעִי דָבָר אֵל
 שְׂדֵי וְקָבְלִי אֶת-הַכֹּהֲלִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנִי מִפְקִיד אֲתָם וּשְׁמַרְתֶּם
 עַד-אַחֲרֵית הַיָּמִים לְמַעַן הָשִׁיב אוֹתָם בְּהַדְרָשָׁם מִעֲמָד שְׁוִי-יִמְשְׁלוּ
 יָרִים בָּהֶם: כִּי הִנֵּה יָמִים בָּאִים וְאַף יְרוּשָׁלַם תִּנְטָשׁ עַד-עַתָּה עַד-
 אֲשֶׁר תִּפְקַד וְשָׂבָה וְהַתְּכוּנָה לְעוֹלָם: וְתִקְרַח הָאָרֶץ אֶת-סִיָּהּ וְתִבְלַעֶם:
 וְהָיָה אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאֲשַׁמַּע אֶת-הַמֶּלֶאֱךָ אוֹמֵר אֶל-
 הַמַּלְאָכִים הָאוֹחִזִים בְּלְפִידֵים עִמָּה הִחֲלוּ וְהִסְרַבְתֶּם אֶת-חֲמוֹת
 הָעִיר עַד-הַיָּסוּד וְלֹא יִתְפָּאֲרוּ הָאוֹיְבִים לֵאמֹר אֲנַחְנוּ הִסְרַבְנוּ אֶת-
 חֹמַת צִיּוֹן אִף שָׂרַבְנוּ מְקוֹם אֵל שְׂדֵי: וְהֵן אַתֶּם שָׂרַבְתֶּם אֶת-
 הַמְּקוֹם אֲשֶׁר עֲמַדְתִּי-בּוֹ בְּרֵאשׁוּנָה:

ד
 ה
 ו
 ז
 ח
 ט
 י
 יא

לעם (על שביחא דאחת על עמא). - ארבעה מלאכים... השוה פסיקיר (קליא א').
 ששם שורפים המלאכים את המקדש, וכאן - את העיר (והמקדש נשרף בידי אויב). -
 לגניזות כלי המקדש השוה מקיב ב' ד'-ח'. שם טומן ירמיה את האהל ואת
 הארון ואת מזבח הקטרת בהר שעלה עליו משה. - ואת אפוד הקדש. אולי צריך
 להיות ואת ארון הקדש (כמו במקיב ב' ה'). והשוה שקלים ו' א' מסורת בידם מאבותיהם
 ששם הארון נגנו. ומסכת כלים בבבית המיד של ילינק ב' 88). והוא מונה כאן חמשה
 דברים שהיו בין מקדש ראשון למקדש שני, ואלו הן ארון וכפורת וכרובים (רשיי:
 כוליה חדא מלתא) אש ושכינה ורוח הקדש (רשיי: ושכינה לא שרתה בו ורוח הקדש
 לא היתה בנביאים משנת שתים לדריוש ואילך) ואורים ותומים (יומא כ"א ב'). והשוה
 במדבר ט"ו ז': כשחבר ביהמ"ק נגזזה המנורה, וזו אחד מה' דברים שנגזזו הארון
 והמנורה והאש ורוה"ק והכרובים, וכשישוב הקבי"ה ברחמיו ויבנה ביתו והיכלו הוא
 מחזירן למקומן לשמח את ירושלים. - ואת שמונה וארבעים אבני היקר.
 לפי שמות כ"ח ט' וט"ו-כ"א היו שתי אבנים באפוד וי"ב בחשן. ומזבחים פ"ח ב' לא
 נראה שנחשבו י"ב אבני החשן יחד עם ל"ו עינבלין שבמעיל האפוד לכנין אחד. -
 ארץ ארץ ארץ. כישון ירמ' כ"ב כ"ט בעברית (בע' ארץ ארץ-ב' פעמים). -
 שרפתם. כך הגיה גריסמן (ואוקדתוניהי=שרפתם) במקום ואחדתוניהי (=פשתם). -

יב
 יג
 יד
 טו
 טז

- ח והמלאכים עשו כְּאֲשֶׁר אָנֹכִי וְכִהְיִיתֶם אֶת-קְצוֹת הַחוּמָה
- ב נִשְׁמַע קוֹל מִהִיכַל אֲחֵרֵי נֶפֶל הַחוּמָה וְקוֹל קוֹרָא וְאוֹמֵר: בָּאוּ
- ג הָאוֹיְבִים אִתּוֹי הַשּׁוֹנְאִים כִּי עָנֹב הַשּׁוֹמֵר אֶת-הַבַּיִת: וְאֶלְדָּלִי אֲנִי
- ד בְּרוּךְ: וְאֲחֵרֵי-כֵן בָּאוּ חֵיל הַכַּשְׂדִּים וַיִּתְקַשּׁוּ אֶת-הַבַּיִת וְאֵת קַלְ
- ה סְבִיבוֹתָיו: וַיִּשְׁבּוּ אֶת-הָעָם וַיַּהַרְגוּ בָהֶם וְאֶת-הַמֶּלֶךְ אֲדַרְקָהוּ אֶסְרוּ וַיִּשְׁלְחוּהוּ אֶל-מֶלֶךְ בָּבֶל:
- ז וְאָבֹא אֲנִי בְרוּךְ וַיִּרְמְנוּ אֲשֶׁר לְבֹו הָיָה שְׂהוֹר מִחֲטָאִים
- ח וְאֲשֶׁר לֹא נִתְפַּשׁ בְּהַלְבֵּד הָעִיר: וְנִקְרַע אֶת-בְּגָדָיו וְנִבְרַךְ וְנִתְאַבַּל וַנְּצַם שְׂבַעַת יָמִים:
- י וַיְהִי מִקֵּץ שְׂבַעַת הַיָּמִים וַיְהִי דָבָר אֱלֹהִים אֵלַי לֵאמֹר: דַּבֵּר
- ב אֶל-יִרְמְיָה וַיֵּלֶךְ וַיִּשָּׂא בִּמְשָׁא [הָעָם הַגּוֹלִים בְּבָבֶלָה: וְאָמַר פֹּה עָמַד עַל-הַתְּרֻבּוֹת צִיּוֹן וְאֲנִי אוֹדִיעָה אֲחֵרֵי הַיָּמִים הָאֵלֶּה אֵת אֲשֶׁר
- ג-ד יִקְרָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים: וְאָדַבֵּר אֶל-יִרְמְיָה כְּאֲשֶׁר צִוִּי יְיָ: וַיֵּלֶךְ
- ה עִם-הָעָם וְאֲנִי בְרוּךְ שִׁבְתִּי וְאָבֹא וְאִשָּׁב לִפְנֵי שַׁעֲרֵי הַהִיכָל: וְאֶקְוֶן אֶת-הַבְּקוּנָה הַזֹּאת עַל-צִיּוֹן וְאֹמֵר:
- ו אֲשֶׁרֵי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא נוֹלַד אוֹ אֲשֶׁר נוֹלַד וַיָּמָת:
- ז וְאֶנְחֵנוּ הַחַיִּים אוֹיְ-לָנוּ הַרְוֹאִים בְּצָרַת צִיּוֹן
- ח וְאֲשֶׁר הִגִּיעַ אֶל-יְרוּשָׁלַם: אֶקְרָא לְבָנוֹת הַיָּם וְאֵתָן בְּנוֹת-לִילִית מִמֶּדְבָּר בּוֹאֵינָה וְשָׂאוּ עִמֵּי קִינָה וְקוֹנְנוּ:

ח ב השוה מה שמספר יוספוס (מלחמ' ו' כ' ג') שהכהנים שנכנסו למקדש בליל חג השבועות שמעו קולות רבים: - גלך מכאן (μεταβαίνωμεν ἐντεῦθεν) - וכן מספר סציטוס (Hist. 5,13): פתאום נפתחו שערי המקדש וקול על-אנושי נשמע [אומר] שהאלהים הולכים מכאן (Apertae repente delubri foreset audita major humana vox excedere deos). -

ג. ירמיה נצטוו לילך עם הגוים וברוך נשאר ונשא קינה על חרבן ציון ונבואה על קצה של בבל (י"א-י"ב).

י ואתה פה עמד. ולפי ירמ' מיג ה'-ז' הביא יוחנן בן קרח את שניהם. את ירמיה ואת ברוך. למצרים. ולפי פסיק'ר (קליא ב'). והשוה פתיחתא דאיכה רבתי ליד' הלך ירמיה עם הגולים עד נהר פרת ושם פרש מהם וחזר לירושלים. והשוה לקמן ע"ז י"ז-י"ט שברוך כותב לבבל אל האחים סתם ואינו פורש כלל בשמו של ירמיה. -

ח לבנות הים. בסורי: אקרא לסירינוס מן ימא. כוונתו אל σειρήνες (=בנות הים) שבאגדת היוונים (כך נראה מן הלשון: מן ימא). וכן מציינו סירינות אף בקטעים היוונים של חנוך א' (י"ט ב'). והשוה ספרא שמיני ד' ג': חיה - זו חית הים, הנפש - להביא את הסירונית. וקשה להכריע מה היה במקור העברי. בע' נמסר בשם σειρήνες בנות

ט
י
יא
יב
יג
יד
טו
טז
יז
יח
יט

האָדריס אל-עוד תּוֹרעו
 עאָרי בְּחִיקָה אֶת-מַגֵּד תְּנוּבָתְךָ :
 ועוד לא יקריבו מִמֶּנּוּ בְּצִיּוֹן
 וְאַתֶּם הַשָּׁמַיִם אֶת-שִׁלְכֶם בָּלֵאוּ
 וְשָׁמַשׁ נִסְּאֶת הַחֲבִיאִי אֹרֶךְ עֲרֻנְךָ
 כִּי לָמָּה יִנְחַח-עוֹד אֹרֶךְ
 וְאַתֶּם חֲתָנִים אֶל-תִּבְאוּ
 וְאַתֶּן נָשִׁים אֶל-בָּנִים אֶל-תַּתְּפַלְלָהּ
 וְתִגְלָהּ חֲשׂוֹכוֹת בָּנִים
 וְלָמָּה תִלְדְּנָהּ בְּעַצֵּב
 וּבְגִי-אָדָם מֵה-לָּהֶם עוֹד וּלְבָנִים
 אַחֲרַי אֲשֶׁר הָאֵם שׁוֹמְמָה
 אֶל-תּוֹסִיפוּ תִדְבְּרוּ עַל-יֹסִי
 וְאַתֶּם הַכֹּהֲנִים קַחוּ מִסִּתְּחוֹת הַמִּקְדָּשׁ
 וְיִתְתּוּם לְאֹדְנֵי וְאַמְרַתֶּם
 כִּי אֲנַחְנוּ שָׂוֵא שְׁמַרְנוּ :

וְאַתָּה אֲדָמָה לָמָּה תִתְּנֵי יְבוּלְךָ
 וְאַתָּה נָשָׁן לָמָּה תּוֹסִיפוּ מֵת יַגִּיד
 וְגַם-בְּכַוְנֵי הַתְּבוּאָה לֹא-עוֹד יָבִיאוּ :
 וְאַל-תִּסְתַּחֲחוּ אֲצֵרוֹת מְטָר :
 וְאַתָּה גֵרִים כִּבְדָה רַב-אֹרֶךְ
 וְאֹרֶךְ צִיּוֹן חֲשָׁךְ :
 וְכֹלוֹת אֶל-בְּלוּלוֹת תִּסְעֲדִינָה :
 כִּי שָׁמַח תִּשְׁמַחְנָה הַשְּׂקָרוֹת
 וְאַמּוֹת הַבָּנִים נוֹגוֹת תִּדְרִינָה :
 לְמַעַן קָבַר בְּאַנְחוֹת :
 וְלָמָּה יִדְבַר-עוֹד עַל-נֶרַע אֲנָשִׁים
 וּבְנֵיהָ בְּשָׂבִי הִלְכוּ :
 וְחַן אֶל-תִּתְּנוּ :
 וְיִרְקַתֶּם אוֹתָם הַשְּׁמִימָה
 שְׁמַר אֶתָּה אֶת-בְּיֹתְךָ
 וְאַתֶּן הַבְּתוּלוֹת הָאֲרָגוֹת

יענה (ישע' יג כ"א ועוד), ואף תנים (שם ל"ד י"ג, איוב ל' כ"ח ועוד), וכן אצל עקילס, סומכוס ותיאודוטיון, ואף כאן יש סבור-Violet - שלשון זה בא מטעם קורא יווני כדי להתאים לאגדת עמו, ובאמת עיקרו: לבנות יענה מן הערבה, וכדומה. - בנות לילית, הלילית (כריבוי לילין, שבת קניא ב' ועוד) באה ביסע' ל"ד י"ד סמוכה לשעיר. - [ש' ד'ב' ל"ב י"ז, תהל' ק"ו ל"ז. - ותנים, ישע' י"ג כ"ב (בסורי: ירוא, וכן הוא בפש'). - שאו עמי קינה וקוננו, כלשון יחו' כ"ז ל"ב. - אל- תבאו, לשון נקיה וקצרה היא ביאה זו, השה דב' כ"א י"ג ואחר כן תבוא אליה ובעלתה, שופ' ט"ו א' אבאה אל-אשתי החדרה. - וכלות, בסורי: ובתולתא. - וכן, בסורי: ולא תתנון על יאיותא. - לפיח השה תענית בבלי כ"ט א': כשחרב הבית בראשונה נתקבצו כתות כתות של פרחי כהונה ומפתחות העזרה בידיהם ועלו לגגו של היכל ואמרו לפניו, רבנו של עולם הואיל ולא זכינו להיות גזברין נאמנים לפניך הרי המפתחות מסורין לך, וזרקום כלפי מעלה, יצחה כמין פסת יד וקבלתן מהם, והם קפצו ונפלו לחוך האור (וע' שקלים ר' ג', פסיקיר קליא א' ועוד). - כי אנחנו שוא שמרנו, בסורי: טר ביתך אנת חנן גיר הא אש[ת]לחן רבי בתא דגלא (=שמור אתה את ביתך כי אנחנו נמצאנו ראשי שקר לבית, והשה פסיקיר שם, שהכהן הגדול אומר: אפיטרופוס של שקר הייתי בתוכו, ותענית שם: ולא זכינו להיות גזברין נאמנים לפניך), אבל מן הניגוד ללשון שמר אתה נראה שעיקרו דוקא שוא שמרנו (=שומרי שוא היינו), והוא על פי הכתוב (תהל' קכ"ז א') אס'ה' לא ישמר-עיר שוא שקד שומר. - הבתולות הארגות, נראה שכוונתו לאורגות וילאות למקדש (השה כתובות ק"ו א': אמר רב נחמן אמר רב, נשים האורגות בפרכות נוטלות שכרן מתרומת הלשכה). -

י
י
יח
יט

בוע ומשי עס-זנה אוזיר
 והשלכתן אל-תוך-האש
 וְלִהְיֶה תִשְׁלָחֶם אֶל-יוֹצְרֶם
 יא וכה אמר אני ברוך קְשֶׁמֶתְךָ כָּבֵל
 וְצִיּוֹן בַּהֲדַר גְּאוּנָה יוֹשֶׁבֶת
 ב על-כי קמוך קציון:
 וְאִין עֲרוּךְ לַגּוֹן
 ג וציון חרבה:
 ד וְלִפְנֵי-מִי גִתְאוּנִי עַל-קְרוֹתֵינוּ:
 אֲבוֹתֵינוּ כְּלִי מִכְאוֹב נֶאֱסָפוּ
 ה כִּי-יָהֶם לֹא יָדְעוּ אֶת-הַצָּרָה הַזֹּאת
 ו מִי-יִתְדָלֶךְ אֶרֶץ אֲנֹנִים
 וְהַלְבַּתֶּם וְהַגְדַּתֶם בְּשָׂאֵל
 יב טוב לָכֶם מִמֶּנּוּ הַחַיִּים:
 ב וְאִדְבַּרְהָ קְשֶׁמֶתְךָ אֶרֶץ מַצְלִיחָה:
 : וְקִרְנֵי הַשֶּׁמֶשׁ לֹא לְעֵילָם מְאִירוֹת:
 כִּי תָמִיד תִּסְרַחֲתִי תִגְלִי
 ד גַּם-עֲלֶיךָ בַּעֲתָה תִתְעַרְרַר חֲמָה
 ה וְאַחֲרַי דְבָרֵי אֶת-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה צִמְתִּי שִׁבְעַת יָמִים:
 יג וְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאֲנִי בְרוּךְ עֲמִדְתִּי עַל-הֶרֶץ-צִיּוֹן וְהִנֵּה
 ב קוֹל מִמְרוֹם קוֹרָא וְאוֹמֵר לִי: בְרוּךְ עָמַד עַל-רִגְלֶיךָ וְשָׁמַע דְּבַר
 ג אֵל שְׂדֵי: יַעַן הַשְׁתַּמְכַּתָּ עַל-הַמַּצְאוֹת אֶת-צִיּוֹן לְכֹן שָׁמַר תִּשְׁמַר
 ד לְקַץ הַיָּמִים לְמַעַן תִּהְיֶה לְעַד: וְהִנֵּה כִּי תֵאמַרְנָה הַעָרִים הַמַּצְלִיחוֹת
 ה הָאֵלֶּה: לָמָּה הֵבִיא אֵל שְׂדֵי עֲלֵינוּ אֶת-הָעָגֹשׁ הַזֶּה וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶן
 אַתָּה וְרַעְיָהּ] אֲשֶׁר קְמוּךְ אֲשֶׁר רְאִיתֶם וְאֶת-מַעֲשֵׂיהֶן] וְאֵת הַרְרָעָה
 וְזֶה הַגְּמִיל אֲשֶׁר בָּאוּ עֲלֵיכֶן וְעַל-עַמְכֶן בַּעֲתָם לְמַעַן יִדְבְּאוּ הַעַמִּים

יא ד יישנו בעסר. השוה דני ייב ב' ישני עסר. והלשון ומקים אמונתו לישני עסר
 ה (בחפלת ש"ע). - לפ"ה השוה ברכות בבלי ייח ב' שהמתים אינם יודעים מן הנעשה
 בעולם הזה. -
 יב ג אל-תרבי תחגאי. כן בסוריי: ולא סגי תתרימין. ובקטע התרגום היווני: אל-
 תרבי תרשיעי (κατάδικα). -
 ד. שאלות ותשובות בין ברוך והי על הנהגת העולם מצד יסורי הצדיקים ושלות הרשעים (יג-כ).
 יג ג שמר תשמר. בגן עדן (ע' לקמן ע"ו ב'). -

ו-ז ה' קליל: ואן נחילו: וכי יאמרו ביום ההוא עד-מתי: ואמרת אליהם אתם אשר שתייתם את-הניזן הנך שתה תשתו עתה גם משקרו וכו' משפט עליון לא ישא פנים: על-כן לא חמל לפנים על-בניו וישפט משפט אויבים כי הטאור-לו: והמה נענשו אז למען תקשר חטאתם: ועתה העמים והלאמים בני-ענוש אתם יען דשתם כל-הנמים את-הארץ והתעללתם בבריאה ללא-צדק: כי כל-הנמים היטבתי עמכם ואתם כחשתם תמיד בטובתי:

יד ואען ואמר ראה הודעתני הליכות העתים ואת-הבאות אחריו אלה ותגד-לי כי פעל העמים ושלם להם כאשר נגזר מאתך: ב ועתה הגה נדעתי כי רבים אשר חטאו ויראו חיים טובים עד-צאתם מן-העולם ומעשים העמים הנשוארים לנמים ההם אשר עליהם דברת דבריה: ומה-יתרון בזה ומה-רעה גדולה מן-הרעות אשר ראינו בקל-הבא עלינו עתידים אנחנו לראות: ועוד אדברה-גא לקניה: מה-יתרון לקניה לאשר נדעו ולא הלבנו אחריו ההכל בנמר העמים ולא אמרו אל-המתים תנו לנו חיים כי אותה היו יראים תמיד ואת-דבריה לא עזבו: והנה גם-המה נאספו ואף את-ציון לא רחמת בעבורם: ואם-אחרים הרשיעו לעשות נסמך [עונם] על-ציון אשר בעבור מעשי הנאשנים אשר עשו הטוב היתה ראונה לסלח לה תחת היותה לתרבה בעון עושי הרע: ומי גבין למשפטיה: ואלהים ומי נחקר עמק ארחותיה: ומי ישג משא קתיבה ומי יתבונן בינה בעצתה ומי מילדי [עפר] יוכל למצא ראשית חקמתה ואחריתה: כי קלנו להכל דמינו כי כהכל יעלה וידעה וכל-נדע-מה בן דרך בני האדם יוצאים המה [מן-העולם] ולא לרצונם ואשר יהנה באחרית אין מהם יודע: כי הצדיקים בצדק יחכו למן ובלי סחד יצאו מן-העולם הנה יען היותם רביר פעלים ופעלתם אתה שמורה באצרותיה: על-כן בלי נראה

א ד פעל העמים. כן בקטע היווני: ποῶξις והסורי מסרהו לפי הענין: פורענא
 ה (=גמול). - אל-המתים. אל האלילים (השוה ישע' ח' י"ט בעד החיים אל המתים). -
 ו אף-את-ציון לא רחמת בעבורם. טענה גדולה טען: היתכן שלא עמדה לה
 י לציון זכותם של צדיקים שבתוכה. וכבר תירצו ראשונים (ב"ר מ"ט י"ג): ר' יודן בר' סימון ר' חנן בשם ר' יוחנן. נאמר כאן [בפרשת סדום, ברא' י"ח ל"ב] עשרה ובירושלים אטילו אחד, הה"ד [ירמ' ה' א'] שוטטו בחוצות ירושלם [...אם תמצאו איש אם יש עשה משפט מבקש אמונה ואסלח לה]. - המעשים שמורים למעלה באוצרות מיוחדים. -

יז יעזבו את-העולם הזה ויצפו בחדנה לעולם אשר הבטחתם: ואולם
 אנו אויבנו כי גס-היום אנו מענים ונס-בימים ההם הקנו צוים
 יד אל-ידעות: ואתה יודע אל-נכון את-אשר עשית עם-עבדיך כי
 טז אנחנו לא נוכל לדעת קמוך יוצרנו מה-שוב: ועוד אדבר-הנא
 טז לפניך יי אלהים: מקדם עד-לא היתה תכל ויושביה הואלת ודברת
 יז דבר וקל-מעשי הבריאה קמו ויהיו לפניך: אמרת לעשות בעולמך
 אדם המושל במעשיך למען יודע כי-לא האדם נברא למען העולם
 יח כי אסיה-עולם נעשה למענו: ועתה רואה אנכי כי העולם אשר
 למעננו נעשה עומד הכן ואנחנו אשר למעננו הוא חלף נחלף:
 טו ויען יי ויאמר אלי צדקת כי השתוממת על-בני האדם שהם
 בני-חלוף אף לא שפמט נכונה על-הרעות אשר תקרינה את-
 ב החוסאים: ואשר אמרת כי הצדיקים נקרתים ומארץ והרשעים
 ג-ד רואים חיים טובים: ואשר אמרת לא ידע אדם משפטך: על-
 ה זאת שמעה ואנידה לך הקשיבה ואשמיעך דברי: אמנם לא ידע
 האדם את-משפטו לולא קבל את-התורה ולולא למדתיו בינה:
 י-יז ועתה יען אשר בדעת עבר לכן גם-בדעת יענש: ועל-הצדיקים
 אשר אמרת למענם הנה העולם הנה גס-העולם הבא למענם
 ה והנה: אסיה-עולם הנה להם יגון ועמל רב הנה העולם הבא קליל-
 תפארת רבה:
 טז ואען ואמר יי אלהים הנה שנותינו עתה מעשות ורעות ומי
 יז יזכה בימיו הקלים האלה לנחל את אשר לא ימד:
 ומה-הועיל אדם כי מי תשע מאות ושלשים שנה והן הוא עבר
 ז את כל אשר אנה: לא הועילהו אפוא ימי חיו הרבים כי גס-מנת
 ד הביא ונקצר ימי צאצאיו: ומה-חסר משה אשר רק מאה ועשרים
 שנה חנה והוא יען עברו את-יוצרו הביא לרע יעקב את-התורה
 ויאר אור לבית ישראל:

טו הוא לת ודברת דבר. וכן הוא אומר (תהלי' ליגו'): בדבר ה' שמים נעשו וברוח
 טז פיו כל צבאם. - לפיח השוה סנהד' ד' ה' כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא
 העולם. אדריג לא ב' אדם אחד שקול כנגד מעשה בראשית כולו. -
 טז השוה יומא ליח ב' בשביל צדיק אחד עולם נברא. -
 יז ויאר אור. השוה תהלי' קייט קיה גר-לרגלי דברך ואור לנתיבותי. -

יח ואען ואמר האיש אשר האיר הוא גם-לקח מן-האור אך-
 ב מעשים עשו כמהו: והרבים אשר האיר למו לקחו מהשבת אדם
 ועל-נה האור לא התענגו:

יט ויען ויאמר לי הלא על-בן הקים להם קעת ההיא ברית
 ויאמר ראה נתתי לפניכם את-החיים ואת-המנות ויעד בהם את-
 ב השמים ואת-הארץ: כי ידע כי ימיו מעשים אך השמים והארץ
 : לעולם עומדים: והמה אחריו מותו קטאו וקשעו אף-כי ידעו כי
 עמם התורה אשר תפקד עליהם עונם והאור אשר איש לא-ותעה
 ד בו וצבא השמים אשר יעידו [בם] ואנכי: ועל-כל דן אנכי ואתה
 אלתוסף-עוד לחשוב על-אלה ואל-תתעצב על-כל-אשר הנה:
 ה כי הנה עתה קץ הימים אשר בהם גם-חספן גם-הצלחה גם-יצטר
 ו נדרש ולא ראשיתם: יען כי אם-טוב לאדם בראשיתו ורע-לו
 ז בזקנתו ישכח כל-הטוב אשר הנה-לו: ואם-רע לאדם בראשיתו
 ח וטוב-לו באחריתו לא יזכר-עוד את-ימי הרעה: ושמע עוד-זאת
 לו היו כל-בני האדם מאשרים כל-הזמן שהוא מאז נגזר המנות
 על-אשר יקטאו בזמן שהוא ואחריתם להברית הלא כל-אשר הנה
 כמהו כאין:

כ לכן הנה ימים באים והזמנים ימחרו בהליכתם מאשר היו
 לפניהם והתקופות תחישנה מרוצתן מן-הראשונות והשנים תחפזנה
 ב לעבר מן-השנים האלה: ועל-כן בסירותי עפה את-ציון מלפני
 : למען אחיש לפקד על-העולם בעתו: ועפה שמר כל-אשר אצוק
 ד בקבוקה וחתם את-הבקרים בקדרי מדעה: ואז ארצה משפטי וכחי
 ה ודרךי אשר אין להם חקר: אך אפוא והתקדש שבעת ימים לחם
 ו אלתאכל ומים אלתמשך ואל-תדבר אל-איש: אחר-כך תבא אל-
 המקום הנה ונגליתי אליה ונבונות אדבר אליה וצויתיה על-הליכות
 הזמנים כי בוא יבאו לא ואחרו:

כא ואלך משם ואשב בנחל קדרון במערת-אדמה ואתקדש-שם

הוא גם-לקח מן-האור. כלו' משה עצמו נהנה מן האור המאיר שבתורה.
 ראה נתתי דב' ל' י"ט. - ויעד בהם. שם ד' כ"ו. ל' י"ט. ל"א כ"ח. -
 השוה דברי סולון לקריסטוס (הירודוטוס א' ל"ב): בכל ענין צריך אדם להשגיח על
 הסוף. הרי להרבה אנשים היתה האלהות מלטפת בתקוה לאושר ואחר כך הפכה אותם
 משרש. -

יח *
 יט *
 ח-י

לחם לא אכלתי ולא רעבתי ומים לא שתיתי ולא צמאתי ואהי
 ב שם ער-היום השביעי כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִי: ואחר באתי אל-המקום אשר
 ג דבר אתי שם: ויהי השמש לבא ותקח את-נפשי מחֶשְׁבָה רַבָּה
 ד ואחל לדבר לפני שדי ואמר: שִׁמְעֵנִי יוֹצֵר הָאָרֶץ אֲשֶׁר תִּבְנֶן רַקִּיעַ
 ה כַּמֶּאֱמַר וּמְרוֹמֵי שָׁמַיִם הַעֲמִיד בְּרוּחַ אֲשֶׁר קָרָא מֵרֵאשִׁית הָעוֹלָם
 ו את אשר עָדֹן לֹא-הָיָה וְלֵךְ יִשְׁמְעוּ: אַתָּה אֲשֶׁר צִוִּיתָ לְרוּחַ בְּרָמָה
 ו והעמידים להיות רֵאִיתָ כַּאֲשֶׁר עָבְרוּ: אַתָּה הַמְסַקֵּד בְּחֻקְהָ רַבָּה
 ז אֶת-הַצְּבָאוֹת הַעֹמְדִים לְסִנְיָה וְגַם-חַיּוֹת הַקָּדָשׁ לְאִין-מִקְסָר אֲשֶׁר
 ח עֲשִׂיתָ מְעוֹלָם שֶׁלֹּהֶבֶת וְאֵשׁ הַעֲמָדוֹת מִסְכִּיב לְכַסְּאָהּ בְּנִצְרָתָהּ
 ח-ו תִּנְהַלֵּם: אַתָּה אֲשֶׁר לְבַדְּךָ תַעֲשֶׂה בְּכַחֲךָ כֹּל אֲשֶׁר תַּחֲפֹץ: אַתָּה
 ט הַמְמַטִּיר בְּמִקְסָר נִטְפֵי מָטָר עַל-הָאָרֶץ וְקוֹץ הַיָּמִים בְּמָטָר: וְכֹא אַתָּה
 י לְבַדְּךָ יִדְעֵת קַבְּלָנָא אֶת-בִּקְשֹׁתַי: כִּי אַתָּה לְבַדְּךָ בִּידְךָ לְכַלְכֵּל
 יא אֶת-הַכֹּל אֲשֶׁר יִשְׁגֹּם וְאֲשֶׁר הָיוּ וְאֲשֶׁר יִהְיוּ כַּחוּמָאִים כַּצְּדִיקִים:
 יב כִּי אַתָּה לְבַדְּךָ חֲסִי אֲשֶׁר לֹא יָמוּת וְאֲשֶׁר לֹא יִתְקַד וּמִקְסָר בְּנֵי
 יג הָאָדָם אַתָּה יוֹדֵעַ: [וְאַתָּה יוֹדֵעַ] אִם-כָּפַעַת רַבִּים חָטְאוּ וְלֹא מַעֲשִׂים
 יד עָשׂוּ הַצְּדִק: אַתָּה יוֹדֵעַ אִיפֹה שָׁמֹר אַתָּה הַקֹּץ לְחוּמָאִים אוֹ
 טו הַאֲחֵרִית לַעֲוֹשֵׂה הַטּוֹב: וְאֵלֹהֵי הָיוּ לְכָל-אִישׁ רַק הַחַיִּים הַאֵלֹהֵי לְבַדָּם
 טז לֹא הָיָה דְבַר-מֶר מִזֶּה: כִּי מֵה-יּוֹעִיל חֵיל שְׁנֵהֲסַף לְחִלִּי אוֹ שֶׁבַע
 יז מִזֶּוֹן שְׁנֵהֲסַף לְרִזּוֹן אוֹ יָסִי שְׁנֵהֲסַף לְדָסִי: כִּי תִכּוֹנַת בְּנֵי הָאָדָם
 יח מִשְׁתַּנָּה בְּכָל-עֵת: כִּי אִין אֲנַחְנוּ הַיּוֹם כַּאֲשֶׁר הָיִינוּ לְסָנִים וְכַאֲשֶׁר
 יט אֲנַחְנוּ הַיּוֹם לֹא נִהְיָה אַחֲרֵי-כֵן: וְלֹלֵא הָיָה עֲתִיד לְבֹא קוֹץ לְכָל
 כ כִּי עֲתִיד לְשֹׂא הָיְתָה רֵאשִׁיתָם: וְעֲתִיד הוֹדִיעֵנִינָא כָּל-הַבָּא מֵאַתָּךְ
 כא וְהָאֵר עֵינֵי כָּל אֲשֶׁר אָנִי שׂוֹאֵל מִמֶּךָ: עַד-מָתִי יַעֲמַד הַנְּשֻׁתָת
 כב וְעַד-מָתִי בְּנֵי תְמוֹתָהּ יִצְלִיחוּ יְמֵיהֶם וְעַד-אָנָּה יִשְׁמְאוּ הַעוֹבְרִים
 כג בְּעוֹלָם בְּרַב שְׁשֻׁעֵיהֶם: סָקֵד אִסּוּא בְּרַחֲמִים וְהִבֵּא כֹל אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ:
 כד לְמַעַן יִדְעַע כְּתָה לְחוֹשְׁבִים כִּי אֲרָךְ רוּחְךָ קֶצֶר-יָד הוּא וְהוֹדֵעַ

ה. תפלת ברוך וחשובת ה' על התקיימות ההכטחה לאחרית הימים ועל פרטי המאורעות בימי המשיח
 (כ"א-ל).

כא ב אל-המקום. השוה כ"ו, ונראה שכוונתו להר ציון או למקום המקדש (י"ה).
 ח-ו כאשר עברו. כך מגיה Violet (דעברו), במקום דעבד שבסורוי. - לפי השוה תהלי
 ט קטיו ג' כל אשר-חפץ עשה. - בסוף פ"ט יש הלשון: כמו חי בלתי מושג, ואין לו כאן
 יד שום שייכות, ונראה שהוא דיטוגראפיה מתחלת הפסוק הבא. - שבע מזון שנהפך

לְאִשֶׁר לֹא יָדְעוּ וְלֹא רָאוּ כִּי קָל־הִקְבֵּא עָלֵינוּ וְעַל־עֵירָנוּ עַד־כֹּה
 בְּגִלְלֵי אֲרֶךְ רִיחָהּ הוּא כְּכַחֲהָ כִּי לִמְשַׁן שִׁמְהָ קָרְאתָ לָנוּ עַם אֲהוּבִי:
 כב-כג וְכִלְהָ מַעֲתָה אֶת־הַמְּנוּת מִבְּנֵי תְמוֹתָהּ: וַיַּעַר בְּמִלְאֲךָ הַמְּנוּת וַיִּרְאֶה
 כְּבוֹדָהּ וַיִּנְדַע רֹב תַּפְאֲרֹתָהּ וַתֵּאָמֶר שְׂאֵל סִיָּה וְלֹא תִקְבַּל־עוֹד אֶת־
 כד הַמְּתִים וְאֶצְרוֹת הַנִּקְשׁוֹת יוֹצִיאוּ אֶת־הַקְּלוּאִים בָּהֶם: כִּי רַבּוֹת הֵן
 הַשְּׂנִיִּים הַשׁוֹמְמוֹת לְמִימֵי אֲבָרְהָם יִצְחָק וַיִּשְׁקֹב וְקָל־הַדּוֹמִים לָהֶם
 כה הַיִּשְׁנִיִּים בְּעֶפְרָי אֲשֶׁר אָמַרְתָּ בַעֲבוּרָם כָּרְאתָ אֶת־הָעוֹלָם: וְעַתָּה
 הִרְאֵה־נָא מְהֵרָה אֶת־כְּבוֹדָהּ וְאֶל־תֵּאָחֵר אֶת־אֲשֶׁר הִקְבַּחְתָּ עַל־יְהוָה:
 כו וְכֹאֲשֶׁר בְּלִיתִי אֶת־דְּבָרֵי הַתְּסַלָּה הוּאֵת נַחֲלִשְׁתִּי מְאֹד:

כז וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַהֲנֵה נִקְבַּחְתִּי הַשְּׂמִיִּם וְאָרָא וְכַח
 ג נִתְּנִי לִי וְקוֹל מִמְרוֹם נִשְׁמַע וַיֹּאמֶר אֵלַי: כְּרוּךְ כְּרוּךְ מִה־לִּקְהָ כִּי
 ג תִּנְדָּעָע: כִּי יִלְךְ־אִישׁ בְּדַרְךָ וְלֹא הִשְׁלִימוּ אוֹ כִּי יֵרֵד הַיָּמָה וְלֹא
 ד הַיָּעִי עַד־הַחֹף הַיּוֹכֵל לְשַׁבַּע רְצוֹן: אוֹ כִּי יִדְבַר־אִישׁ לְרַעְיוֹ
 ה לְתַת־לוֹ מִתָּן וְלֹא נִתְּנוּ בְּיָדוֹ הַאֵין זֹאת גְּזוּלָה: אוֹ כִּי יִזְרַע אִישׁ
 ח חֲלֶקֶת־שָׂדֶה וְלֹא יִקְצֹר אֶת־תְּבוּאָתָהּ בַּעֲתָהּ הֲלֹא לְרִיק כָּל־יְגִיעוֹ:
 ו אוֹ כִּי יִשַׁע־אִישׁ עֵץ וְלֹא יִגְדֵל עַד־אֲשֶׁר יִמְלֹא וַיְמִי הַיִּקְוָה הַנוֹשֵׁעַ
 ז לְאַסֵּף אֶת־סְרִיו: אוֹ כִּי תִלַּךְ אִשָּׁה הֲרָה בְּלֹא־עֵת הֲלֹא הָרָג
 ח תִּהְרָג אֶת־עוֹלָהּ: אוֹ כִּי יִבְנֶה אִישׁ בַּיִת וְלֹא יִעֲשֶׂה־לוֹ נֵג לְכַלּוֹתוֹ
 הַיִּקְרָא זֶה בְּשֵׁם־כְּבוֹד הַיְהוָה־לִּי כְּרֵאשׁוֹנָה אֶת־זֹאת:

כג וַאֲשֶׁן וַאֲמַר לֹא יי אֱלֹהִים: וַיִּשַׁן וַיֹּאמֶר אֵלַי וְלָמָּה זֶה תִּרְנֹנִי
 ב עַל־דְּבַר אֲשֶׁר לֹא תָדַע וְלָמָּה תִּקְבַּח עַל־דְּבַר אֲשֶׁר לֹא תִכְדֹּר:
 ג כִּי כֹאֲשֶׁר לֹא שָׁכַחְתִּי אֶת־הָאֲנָשִׁים הַתַּיִים וְאֶת־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר
 ד עָבְרוּ בֵּן אֲזַכֵּר אֶת־אֲשֶׁר יָבֵאוּ: כִּי כֹאֲשֶׁר חָטָא אָדָם וַיִּגְזַר
 ח מוֹת עַל־אֲשֶׁר יִגְדֹּר אִזּוֹ נִסְפְּרוּ הַמּוֹן הַעֲתִידִים לַהֲגֹלֵד וְלִסְפִּי

כג לרזון. השה הלשון לשובע ולא לרזון (תפלות גשם וטל).- במקור: וְכִלְהָ (כך צ"ל במקום
 כג כולא שבסוריי) מעתה את תכונת המות. השה ישע' כיה ח' בלע המות לנצח. - ותאטר
 שאול פיה. בסוריי: וְחַתְּמָם שֹׁאֵל. והשה ניגודו ביסע' ה' יד לכן הרחיבה שאול נפשה
 כו ופעה סיה לבל־יחק. - ואוצרות הנפשות. ע' לקמן ל' ב'. - נחלשתי מאד.
 לתשישות זו השה דנ' י' טז-יז ועוד. -
 כב א לסיא השה יחו' א' א'. -
 כג א חֲתֵּה־עֲתִידִים לְבֵא. כך מגיה Ch: דעתידין דנאתון. במקום לאילין דעהידין
 ד ולאילין דאתין (=לזוכרים ולבאים) שבסוריי. - ונגזר מות על־אשר יולדו. השה
 בן סירא כיה כיד מאשה תחלת עון ובגללה גוענו יחד. וביר ט' ה' ר' המא בר' הנינא

המקשר שהוא הוכן מקום אשר-שם יחיו החיים ואשר-שם ישמרו
המתים: ואם-לא ימלא המקשר האמור לא ישובו הקריות לתחייה
כי רוחי בורא חיים ושאל תאסף את-המתים: ועוד נמדלף
לשמע מאשר יבא אחרי הנמים האלה: כי אמנם קרובה ישועתי
לכא ולא תרחק בקדם:

כד הגה ימים באים ונקתחו הספרים בהם רשומות הטאות קל-
אשר הטאו ואף-האוצרות בהם נאצרו צדקות קל-אשר היו
צדיקים בקריאה: בעת ההיא יהיה הדבר וראית אתה ורבים
אשר אתה אנך-רוח העליון אשר בקל-דוד נדור בהאריכו רוחי
לקל-ילוד כחושא בעדיק: ואען ואמר אהה יי איש לא ידע
ד מקשר העברות ואף-לא אשר תבאנה: הגה נדעתי גם-אני את
אשר קרנו אף-את אשר יקרה אויבינו לא אדע ומתי תסקר על-
מעשיך:

כה ונען ויאמר אלי אף-אתה תשמר עד-הנמן שהוא ער-בוא
האות אשר יעשה העליון ליושבי הארץ באחרית הנמים: וזה
האות אשר יהנה: באשר יבו יושבי הארץ בתמהון וקאו עליהם
ד צרות רבות ומצוקות גדולות: והנה כי יאמרו בלבם מרב צרותם
שדי לא יקרה עוד את-הארץ וכאשר יאמרו נושא אז יחל להגלות
המן הקדש:

כו ונען ויאמר הסעמר הענה הענה ומוזרב והמצוקה ההיא
תמשך שנים רבות:

כז ונען ויאמר אלי לשנים עשר ראשים יחלק הזמן ההוא וכל-
ב אחד ואחד ישמר לאשר נמדלף: בחלק הראשון תהיה ראשית
ג-ד הנועה: ובחלק השני הרג הגדולים: ובחלק השלישי ימותו רבים:

אמר, ראוי היה אדם הראשון שלא יטעם טעם מיתה. - הוכן מקום. כוונתו לאוצר
של נשמות חדשות ולמקום שבו נמצאית נשמותיהם של המתים. - ואם-לא ימלא
המספר. השהו ימות סיב א' אין בן דוד בא עד שיכלו כל נשמות שבגוף (=שבאוצר
הנשמות). ביר כי' ד' אין מלך המשיח בא עד שיבראו כל הנפשות שעלו במחשבה
להבראות (ועיש בס' תיאודור). -

כד-ג ונסתחו הספרים. השהו דני' י' וספרין פתיחו. - השהו ביק' ג' איר חמא
ואיתימא רבי שמואל בר נחמני, מאי דכתיב [שמות ל"ד ו'] ארך אפים ולא כחוב
ארך אף. ארך אפים לצדיקים (רשיי: מלשלם שכר טוב לאלתר) ולרשעים (רשיי: מליפרע
מהם לאלתר). -

ה-ו ובחלק הרביעי משלחת חרב: ובחלק התשיעי רעב ונצירת
 ח-גשמים: ובחלק הששי ונעות ורעשים: ובחלק השביעי - - :
 ט-י ובחלק השמיני המון חזיונים וסגעי שדים: ובחלק התשיעי
 יא-יב גירדת-אש: ובחלק העשירי חתף ולחץ גדול: ובחלק האחד
 יג עשר עול וזמה: ובחלק השנים עשר בליל-תערכת מכל-
 יד האמורים יחד: אלה הם חלקי הזמן שהוא השמורים והם יתערכו
 טו זה קזה ונעורו זה את-זה: מהם ושאריו משלהם ויקחו משל-
 אחרים ומהם ושליו משלהם ושל-אחרים עד-אשר לא יבינו
 הנמצאים על-הארץ בימים ההם כי קץ הימים הוא:

כח ואולם כל-משכיל בעת ההיא יבין: ומדת הזמן הוא ומקנינו
 ז הם שני חלקים [וכל-אחד] שבוע של-שבועה שבועות: ואען
 נאמר טוב לאדם אשר יגיע ויראה נטוב ממנו אשר לא יגיע
 ד-ה ולא יפל: ואת-זאת אמר: הלא יבון מי שאינו חולף לאשר
 חליפות לו ולמצאות את-אשר חליפות לו וסנה רק אל-אשר אין
 ו להם חליפות: ואם-אמנם אדני בוא יבאו הרברים אשר אמרת-
 ז לי לקני-כן הודיעני-נא אם-מצאתי מן בעיניך גם-את-זאת: והיו
 אלה במקום אחד או באחד מחלקי תבל יהיו או בתחוש כל-
 הארץ אותם:

כט ונען ויאמר אלי אשר יקרה אז לכל-הארץ הוא ולכן כל-
 ב אשר יהיו בשמים יתחשו: ובעת ההיא אהיה מנן רק לאשר ימצאו
 נ בימים ההם בארץ הזאת: והנה כאשר ישלם העתיד להיות
 ד בחלקים ההם והחל המשיח להגלות: ובהמות יגלה ממקומו
 ולויתן יעלה מן-הים הם שני התנינים הגדולים אשר בראתי ביום
 התמישי לקריאה ואשמרם עד-הזמן שהוא ואז יהיו מאכל לכל-

כ ט המון חזיונים. בסוריי: סוגאא דפנטסטיא (φαντασται), והוא תרגום הע' של חזיונים
 יח בזכריה י' א'. - עד-אשר לא יבינו. אולי כוונתו: לכל יבינו. -
 כח-ג ב לפיכך השוה דני' י"ב י' והמשיכיל יבין. - 2x7x7=98. חשבון זה מזכיר הענין
 של שבעים שבעים שבדניאל ט' כ"ד-כ"ז, אלא שכאן הענין קטוע. -
 כט ב אהיה מנן. השוה יואל ג' ה' כי בהר ציון ובירושלם חהיה פליטה כאשר אמר
 ג ה' ובשרידים אשר ה' קרא. - והחל המשיח להגלות. לשון מיוחד הוא לביאת
 המשיח, שהוא קודם לכן בבחינת נסתר. השוה ת"י למיכה ד' ח': וְאָתְּ מְשִׁיחַ דִּישְׂרָאֵל
 דסמיר מן קדם חובי כנשתא דציון, ולזכריה ג' ח': הא אנא מייתי ית עבדי משיחא
 ד ותגלי, ועוד. - ובהמות... ולויתן. השוה ב"ר ז' כ"א ויברא אלהים את התנינים

ה אשר ישארו: גם־הארץ תמן שר־ה רבוא שְׁעָרִים וּבְגִשָׁן אַחַת יְהוֹי
 אֶלֶף שְׁרִיגִים וְשְׁרִיג אֶחָד יַעֲשֶׂה אֶלֶף אֶשְׁפָּלוֹת וְאֶשְׁפָּל אֶחָד יַעֲשֶׂה
 אֶלֶף עֲנָבִים וְהַעֲנַב יַעֲשֶׂה כִרְיִין: וְאֶשֶׁר רָעִבו וְשָׁמְחוּ וְהֵם יִרְאוּ
 נִסְלָאוֹת בְּקִלְיוֹם: וּבִבְקָר בִּבְקָר תִּצְאָנָה רִיחֹת מִלְּפָנַי לְהֵבִיא
 רִיחַ קָרִי לְשִׁמְחָה לְקַבּוֹת וּבְקַבּוֹת הַיּוֹם יִרְעִיפוּ עֲנָנִים שְׁלִמְרֵסָא:
 ח וְהִנֵּה קָעַת הַהוּא יָשׁוּב לְרִדְתָּ מִמַּעַל אוֹצַר הַמֶּן וְאֶקְלוּ מִמֶּנּוּ בְּשָׁנִים
 הַמֶּן כִּי הֵם יִגְיעוּ לְקַץ הַיָּמִים:
 ל וְאַחֲרֵי־כֵן בְּהִגִּיעַ עַת־בּוֹא הַמַּשִּׁיחַ כִּי יָשׁוּב לְכַבּוֹדוֹ וְקָמוּ
 ב כָּל־אֲשֶׁר יִשְׁנוּ בַתְּקֵנָה לְבוֹאוֹ: וּבְקָעַת הַהוּא יִפְתָּחוּ הָאֲצֵרוֹת אֲשֶׁר
 בָּהֶם נִשְׁמַר מִקְסֵר נִשְׁשׁוֹת הַצְּדִיקִים וְיִצְאוּ וְרָאָה הַמֶּן הַנִּקְשָׁוֹת
 יַחַד קָהַל אֶחָד וְלֵב אֶחָד וְשָׁמְחוּ הֵרֵאשׁוּנִים וְהָאֲחֵרוֹנִים לֹא
 ג יִתְעַצְבוּ: כִּי יִרְעוּ כִּי הִגִּיעַ הַמֶּן אֲשֶׁר־לוֹ וְאָמַר קַץ הַיָּמִים הוּא:
 ד-ה וְנִקְשָׁוֹת הַרְשָׁעִים הֵרֵאוֹת אֶת־כָּל־אֶלֶּה תְּהִינֶנָּה שׁוֹמְמוֹת יוֹתֵר: כִּי
 תִדְעָנָה כִּי קְרוּבִים לָהֶן שְׁשָׁמִים וְאַחֲרֵי־כֵן בָּאָה:
 לא וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאֶלֶּךְ אֶל־הַעַם וְאָמַר אֲלֵיהֶם אֲסַפֵּר
 ב לִי כָל־זִקְנֵיכֶם וְדַבַּרְתִּי דְבָרֵי אֲלֵיכֶם: וַיֹּאסְפוּ קָלָם אֶל־גַּחַל קַדְרֹון:
 ג וְאָעַן וְאָמַר אֲלֵיהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל וְאִדְבָּרָה אֵלֶיךָ וְאַתָּה גֵרַע יַעֲקֹב
 ד הַאֲזִינָה וְאֶעֱדָה קָדִי: אֶל־תִּשְׁבְּחוּ אֶת־צִיּוֹן וְזָכַר תִּזְכְּרוּ אֶצֶּרֶת
 ה יְרוּשָׁלָּם: כִּי הִנֵּה יָמִים בָּאִים וְעַל־כָּל־הַנְּמַצָּא יָבֵא כְלִיּוֹן חֲרוֹץ
 וְהִנֵּה כָּלֵא הִנֵּה:

[ברא' א' י"א] - זה בהמות ולויתן (וע"ש בס"י תיאודור). ותמי לברא' א' כ"א. ובאריכות
 ב"ב ע"ד ב', ופרטי אגדה זו כלה בחזון עזרא ד' מ"ט-נ"ב. - כר' י"ן. השהו יוספוס
 קדמ' ט"ו ס' ב': כר שוה לעשרה מדימנים (μέδιμνος) של אטיקה (=525.27 ליטרין.
 ע' (Hultsch, Griech. u. röm. Metrologie, 1862, p. 305). - כך יהיה לאחר הגלות המשיחית.
 אבל כדור שקודם ימות המשיח אמרו ש, הגסן תתן פריה והיין ביוקר" (פסיק'ר ע"ה ב',
 וע"ש במאיר ע"ן). -

ל א-ג ישוב. מן השמים לארץ. - לפ"ב השהו ספרי במד' קל"ט: ר' אליעזר בנו של
 ר' יוסי הגלילי אומר. סימן זה יהיה בידך שכל זמן שאדם נתון בחיים נפשו פקודה
 ביד קונו. שנאמר אשר בידו נפש כל חי [איוב י"ב י']. מת - נתונה באוצר, שנאמר
 והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים [ש"א כ"ה כ"ט]. שומע אני בין צדיקים בין
 רשעים. ת"ל ואת נפש אויבך יקלענה בכף הקלע [שם]. וענין זה מפורש בשבת קנ"ב
 ב': ושל רשעים זוממות והולכות ומלאך אחד עומד בסוף העולם ומלאך אחר עומד בסוף
 העולם ומקלעין נשמתן זה לזה. - מקומו של אוצר הנשמות הוא תחת כסא הכבוד. ע' אדר"ג
 י"ב ושבת שם. -

לב ואתם אט-תבינו לבותיכם לןרע בהם פרי התורה והגן עליכם
 ב בעת יבוא אל שדי לנעוץ את-כל-הבריאה : כי עוד-מעט והתשרער
 ג בגן ציון למען ישוב ויבנה : והבגןן ההוא לא יעמד כי אם-ינמש
 ד שנית מקץ ימים והנה תרבה עד-עת מועד : ואחרי-כן יתחדש
 ה בקבוד והתבונן לעולם : ולכן אל-לנו להתעצב על-כל-הרעה
 ו הזאת אשר באה עתה וגם-לא על-אשר יבא-עוד : משמי הצרות
 ז האלה תגדל התלאה כאשר יחדש שדי את-בריאתו : ועתה אל-
 ח תקרבו אלי ימים אחרים ואל-תבקשוני עד-בואי אליכם : ויהי
 ט כאשר דברתי אליהם את הדברים האלה הלכתי אני ברוך לדרבי :
 וכאשר ראוני העם בלכתי וישאו את-קולם ויגילו ויאמרו אנה
 אמה הולך מעמנו ברוך ועוזב אותנו באב העוזב את-בניו ותומים
 והולך מעמם :
 לב האלה הן המצוות אשר צוה ירמיהו הנביא סברך ויאמר
 ב לך : שימה עינה על-העם הזה עד-אשר אלך ובאונן את-שארית
 ג אחינו בקבל אשר נגזר עליהם ללכת בשבי : ועתה אם-גם-אתה
 עוזב אותנו טוב מותנו קלנו ראשונה ואחר סלך מאתנו :
 לד ואען ואמר אל-העם חלילה לי מעזב אתכם או מלכת מאתכם :
 ב כי רק עד-בית קדש הקדשים אלך לבקש מאת שדי עליכם ועל-
 ציון אולי תאונה עיני מעט יותר ואחר אשובה אליכם :
 לה ואלך אני ברוך עד-המקום הקדוש ואשב על-תרבותיו ואבך
 ג-ג ואמר : מירופן עיני מבועים ועפעפי מעינות דמעה : כי איך אקנין
 ד על-ציון ואיך אתאבל על-ירושלם : והמקום אשר אני שוכב עליו
 עתה כהן גדול הנה מקריב-בו לפנים קרבנות-קדש ובו הנה
 ה מקטיר קטרת סמים ריח גיחוס : ועתה בית-תפארתנו הנה לעשר
 ותמדת נפשנו לאפר :
 לו וכאשר דברתי את-הדברים האלה נרדמתי שם וארא בלילה

ו. עידוד לעם לקראת מאורעות קשים - העם נקשר בברוך - קינת ברוך על חרבות המקדש (ליא-ליה).
 לב ג-ג והתערער בנין ציון. על כרחנו כוונתו: על ידי נבוכדראצר. - ינתש שנית.
 ו עיי הרומיים. - יחדש שדי את-בריאתו. השוה ישע' סיה ייז כי הנני בורא שמים
 חדשים וארץ חדשה. כוונתו: יעמיד עולם מתוקן ותמים במקום העולם המקולקל. -
 לה ב לסגנון פ"ב השוה ירמ' ח' כ"ג. -

ב מראה: והנה יער עצים שתול בבקעה ומסביב לו הרים גבוהים
 ג ושני סלעים והיער ההוא השתרע על מקום רמב-גרים: ומילוי
 ד עלתה גסן אמת ומענן יוצא מתחתיה לאמו: ונגע המענן הוא
 ה עד-היער ויהי לגלים גדולים ונציפו הגלים את-היער וסתאם עקרו
 ואת-לב-היער ויסקמו את-קל-ההרים אשר מסביב לו: ורום היער
 ויהי הולך ושפל וראש ההרים השפל והמענן גבר מאד ולא השאיר
 ו מן-היער הגדול כי אם-ארז אחד לבדו: וכאשר הפיל גס-אותו
 ואת-לב-היער אבד ושרש עד-בלי השאיר מקונו מאומה וגם-
 מקומו לא נודע ותבא הגסן ההיא והמענן עמה בשלנה ובשקמ
 רב ותנע עד-מקום אחד לא רחוק מן-הארז ואת-הארז הנופל
 ו קרב [המענן] אליה: וארא והנה הגסן שתתה את-שיה ותדבר אל-
 הארז לאמר הלא אתה הוא הארז אשר נשאר מיער הרשע ובגדך
 היתה הרשעה נאמנה ונעשה כל-השנים האלה וטוב מעולם לא
 ח [ועשית]: ומתגבר היות על-אשר לא לה וגם על-אשר לה מעולם
 לא רחמת ונתתי שופך את-ממשלתך על-הרחוקים מקה ואוחזו
 ברשת רשתך את-הקורבים אליך ותגבה לכה תמיד כאלו לא
 ט-י מעקר עוד: עתה הנה מכה לבא עתה והגיע יומך: לה אסוא
 גם-אתה הארז אחרי היער אשר הלך לשניה ונהה עמו לאשר
 יא ועשרכם ותערב יחד: וישנתם עתה בצרה ושכבתם במצוקה עד-
 בוא זמנה האחרון אשר-בו תשוב תבא ותוסף תקטר-עוד:
 לו ואחר הדברים האלה ראיתי את-הארז בוער ואת-הגסן גדלה
 ומסביב לה בקעה מלאה פרחים אשר לא יבלו ואני הקיצייתי
 ונאקום:
 לח ואתפלל ואמר ו: אלהים אתה הוא המאיר בכל-עת להולכים
 ג-ג בדרך תבונות: תורתך חיים ותקמתך ישר: הודיעני-נא פשר
 ד המראה הזה: ואתה הלא ידעת כי נשתי הלכה בתורתך תמיד
 ומתקמתך לא רחמתי מימי:

ז. מראה היער והגסן והמענן והארז ופשר המראה - שאלה ותשובה על המשומדים והגרים - הודעה לברוך על פטירתו וזוואתו לטובי העם (ל"ו-מ"ז).

לו יא וישנתם. שניכם, אתה הארז והיער. -
 לח ב תורתך חיים. השוה תהלי קייט ג' זאת נחמתי בעניי כי אמרתך חיתני, שם ציג לעולם לא-אשכח סקדיך כי בם חיתני. -

לט ויען ויאמר לי ברוך זה ששר המראה אשר ראית: אשר
 ב ראית ישר גדול ומסביב לו הרים רמים וקשים זה הדבר: הנה
 ימים קאים ונתרבה הממלכה הזאת אשר בעתה התריבה את-
 ד ציון ונגבשה לפני והממלכה אשר תבא אמריה: ונסזאת תחרב
 בבוא עתה וקמה אחרת שלישית ומשלה גם-היא בעתה ואחר
 ה תחרב: ואחרי הממלכות האלה תקום ממלכה רביעית וממשלתה
 תהנה קשה ורעה מאשר היו לשניה ומלכה זמן-רב בישר בהקעה
 ו ומשלה זמנים והתרוממה מארצו הלבנון: בה תהנה האמת מסתרת
 ואליה ינוסו כל-אשר נטמאו בעול פחיות רעות אשר תנסנה
 ו תסתפרנה בישר: והנה כאשר יקרב זמן הסוף למשלתה ונגלתה
 ראשות הששים הדומה למען ולקון ובהגלותה תעקר את-רב צבאו:
 ח ואשר ראית ארז גם הנשאר מן-הישר שהוא ואשר דברה אליו
 הגסן את-הדברים אשר שמעת זה הדבר:

מ הנגיד האחרון אשר ישאר מי בימים ההם אחרי מות רב
 צבאותיו בתרב יאסר והעלה אליה ציון ומשיחי יוכיחנה על-
 ב כל-דעותיו וערך לעיניו את-כל-מעשי צבאותיו: ואחרי-כן יתנהו
 : והגן על-שאר עמי אשר ימצא במקום אשר בקרתי: והנה שלטונו
 ד לנצח ועדתם העולם הנשחת ועד-מלאת הימים האמורים: זה
 המראה אשר נראה-לך וזה פשרו:

מא ואען ואמר למי ולכמה ואנשים] יהיו אלה או מי יזכה לחיות
 ב בעת ההיא: הגני מדבר לפניך את-כל-אשר בלבבי ושואל ממך
 : על-הדברים האלה העולים על-רוחי: יען כי אראה רבים בעמך
 ד אשר עזבו את-בריתך ויפרקו מעליהם על תורתך: ועוד ראיתי
 ה אחרים אשר עזבו את-הבליהם ויחרדו אל-פחת קנסיך: מה-יהנה

לט מ מלכה רביעית. הראשונה היא בבל. השניה - פרס. השלישית - הדיאדוכין
 שלאחר אלכסנדר. הרביעית - רומי (השנה דניאל ז', וע' תנחומא תרומה ס' ז'). -
 י בה תהיה האמת מסתרת. וכן הוא אומר על רומי בחזון עזרא ג' א': ונעלמה דרך
 ז האמת (abscondetur veritatis via). - ראשות. בסורי רישיתה (ראשיתו). ודאי טעה במסירת
 התיבה היוונית ἀρχή (כך נראה מן ההמשך לקמן מ' ג'). -
 א הנגיד האחרון. אולי כוונתו לפומפיוס. -
 מא א-ת-הבליהם. עבודת אליליהם. השוה דב' ליב כיא כעסוני בהבליהם, ירמ' ב'
 ה' וילכו אחרי ההבל וההבלו. ועוד. - אל-תחת כנסריך. שבאו לחסות תחת כנפי השכינה,
 כלו' נתגיירו (השוה רות ב' י"ב ה' אלהי ישראל אשר-באת לחסות תחת-כנפיו, תהלי'
 ליו ח' בצל כנפיך יחסינו). -

- ו אפיא לאלה ואיך יקבל אותם הזמן האחרון: או אולי שקל ישקל ומגם ולפי משקלו כן יהיה משקטם:
- מב וישן ויאמר אלי גם-את-הדברים האלה אראה: אשר אמרת
- ב למי ולכמה יהיו אלה לאשר היו מאמינים יהיה השוב האמור
- ג ולאשר היו בזים יהיה ההסך מקל-אלה: ואשר דברת על-אשר קרבו ועל-אשר דחקו זה הדבר: אשר לשנים עברו ואחר-כך
- ד דחקו ויתקרבו בנרע העמים המערבים לאלה יחשב ומגם הראשון
- ה ויקר ערכו: ואשר לשנים לא ידעו את-דרך החיים ואחר-כך היקירו ויתקרבו בנרע עמי הנבדל ומן-העמים לאלה יחשב ומגם
- ו והאחרון ויקר ערכו: וירשו ומנים את-ומנים ותקופות את-תקופות וקבלו אלה מאלה ואז לעת קץ ישפנה הפל לפי מדת הזמנים
- ז וישעות התקופות: כי בכליון יקחלו את-אשר-לו והחיים יקחו להם את-אשר להם: וקול קורא ואומר לעשר השיבה את-אשר לא-לך והקם ולתתיהו אשר שמרת למועד:
- מג ואתה ברוך הכן לבקרה לאשר נאמר-לך והתבונן בדברים
- ג-ג אשר הראית: כי תנחומים רבים לך ולעולם הקה: הנה אתה הולך מן המקום הזה ועובר מן-המקומות האלה אשר הראית
- ד עתה: ושוכחם כל-דבר-מלוח ולא תזכר-עוד את-אשר לבני תמותה:
- ה לך אפוא ואיך לעמה וקאת אל-המקום הזה ואחר-כך תצום שבעת ימים וקאתי אליך ודברתי עמך:
- מר ואלך משם אני ברוך ונאבוא אל-עמי ונאקרא לבני בכו"ד

מב ד עם ישראל הוא עם נבחר ומובדל (השוה במד' כ"ג ט' עם לבדד ישכן ובגוים לא יתחשב) ושאר האומות עמים מעורבים הן. ובין ישראל לעמים יש קרובים שנתרחקו ורחוקים שנתקרבו (כלו' יש משומדים ויש גרים). למשומדים יש עבר של יהדותם, ולגרים - עתיד של יהדותם, ויש יתרון לאחרונים על הראשונים לעולם הבא לכשיהא נעשה הסכום הכולל של הזמנים שעברו וכל אחד יקבל המגיע לו לפי הזמן האחרון. -

ה דרך החיים. חיי עולם, כלו' היהדות. - בנרע עמי. כן צ"ל לפי ההמשך, וכוונתו לישראל (ובסורי בטעות בזרעא דעממא=בזרע העמים). - זמנם (האחרון). כן צ"ל (ובסורי בטעות: זבנהון קדמיא=זמנם קודם). וכוונתו שלגרים עתיד עולם הבא. -

מג ג-ה מן המקום הזה. רמז לפטירתו מן העולם. - וצוית לעמך. לשון צוואה הוא. -

מד א ולגדליה אוהבי. בסורי יש (דאי בטעות) שתי נקודות על הדליה של ולגדליה ועל הרי"ש של רחמי, כאילו שני גדליה היו. ואולי הטיל מי שהוא שתי הנקודות בכוונה. משום שלא ידע להכריע לאיזה גדליה הוא מתכוון. אם לגדליה בן אחיקם (כגון ירמ' ט' ח') או לגדליה בן פשחור (שם ל"ח א', אבל הוא היה ממחגנדין של ירמיהו). -

ב ולגדלנה אוהבי ולשבעה מזקני העם ואמר אליהם: הנה אני נאסף
ג אל-אבותי בדרך כל-הארץ: ואתם אל-תסורו מדרך התורה
ד ושמרתם והזהרתם את-שארית העם לבל-יסורו ממצות שדי:
ה ואתם הלא ראיתם כי צדיק הוא אשר אותו אנהנו עובדים ופנים
ו לא ישא יוצרנו: וראו אשר קרה את-ציון ואשר הגיע אל-ירושלם:
ז למען יודע משפט שדי ודרךיו אשר-אין סקר להן והן ישראל:
ח אם-תקוו ועמדתם ביראתו ולא תשכחו את-תורתו ושמנו הזמנים
ט עליכם לטובה וראיתם בנחמת ציון: כי דבר ההנה איננו מאומה
י ודבר השתיד גדול מאד: כי כל-אשר משחתו בו עובר וכל-בן-
יא תמותה יחלוף ונשכח כל-זמן ההנה ואין זכרון לזמני ההנה הנקתם
יב ברעות: וכל-הרץ עתה להכל הוא-דרך והמצלים מהרה יפל
יג והקף: ודבר השתיד הוא הנקסף ואשר יבוא אסרי-כן לו נקוה:
יד כי יש-זמן אשר לא יעבר ובאה עת אשר תקום לנצח והעולם
טו הקדש אשר להולכים בראשו לא יתפך להם למשחית וההולכים
טז לשפטים רעים לא ירתם ואת-החיים בו לא יוליך לאכדון: והם
יז הם השתידים לנחל את-הזמן האמור ולהם ירשת הזמן המבטח:
יח הם הם אשר הבינו להם אוצרות החכמה ונגזו הבינה אצלם
יט נמצאים ומן-התקד לא רמקו ואת-התורה שפרו: ולהם ינתן
מא העולם הבא והנשאים באש יהנה מושבם:
מב ואתם אפוא הורו את-העם בכחכם כי לנו העמל הזה: ואם-
מג תלמדום תחיים:
מד ונען בני וזקני העם ויאמרו אלי האמנם ער-פה דבאנו שדי
מז אשר יקחך מאתנו מהרה: והאמנם נחנה בחשף ולשארית העם
נז לא-יהנה אור: ואיפה נוכל לבקש-עוד את-התורה ומי יורה אותנו
נד בין מות לחיים: ואמר להם נגד כשא שדי לא אוכל קום ואולם
נה לא יחסר ישראל חכם ולא בית יעקב יודע תורה: ואתם תבינו
נו את-לבבכם לשמוע תורה ולסור אל-משמעת החכמים והנבונים
נא ביראת אלהים והבשירו את-נפשכם לבלתי סור מאחריהם: ואם-
נב את-הדרך הזה תעשו וקאו לכם ההבטחות אשר אמרתי לכם

מה א-ב כי לנו לבני תורה. - תחיים. השוה תהלי קייט נ' זאת נחמתי בעניי כי אמרתך חיתני. -

ז קדם ולא תפלו ברעות אשר העידותי בקם קדם: ועל-דבר
הלקחי מעמם גם-להם גם לבני לא הנדתי:
מו וכאשר יצאתי ואענכם הלכת-לי משם ואמר אליהם הנני
ב הולך חקרונה כי שדי שלחני שמה: ואבא אל-המקום אשר דבר
עמי שם ואשב-שם ואצום שכעת-ימים:
מח ונהי מקץ היום השביעי ואתפלל אל-שדי ואמר: וי אתה
ג קורא הימים לבוא והם עומדים לסניף: מעביר אתה את-פח
ד העולמות והם לא ימרו את-פיך: אתה מכלכל את-מהלך התקופות
ה והן נשמעות לך: אךך ימי הדרות אתה לכרך יודע ואין אתה
ו מגלה דיןך לרבים: אתה מודיע מתכנת האש ומשקל עשית
ז לקלות הרוחות: אתה חוקר נבחי שמים ומעמקי-חשך אתה תכנת:
ח-ט אתה סוקר מספר העובר והנשמר ומשקן לבאים אתה מכין: אתה
י זוכר ראשית מעשיך והכליון העתיד אינך שוכח: אתה סוקר
יא להבות ברמזי יראתך ונעם והן לרוחות משתנות: את-אשר לא
יב הנה בדבר תקום ואשר לא-בא ענה ברכי-פח תאחו: אתה
בבינתך תורה לבריות ואת-הבוכבים תחכים לשרת במשקנם:
יג צבאות אין מספר עומדים לסניף ולרמזיה יעברו במשמרותם:
יד-ט: הקשיבה לעבדה והאזינה תפילתי: כי בזמן מצער נולדנו ובזמן
טו-יו מצער נשוב: ואצלה שעות הן בזמן וימים בדרות: אל-נא תקצף
יח על-בן-אדם כי כמהו באין: ואל תביא בחשבון מעשינו כי מה-
יט-כ אנחנו: הלא בחסדך נולדנו ולא לרצוננו נמותה: פי לא אפרנו
כא אל-הורינו הולידנו את-לא שלחנו אל-שאל לאמר אקסינו: ומה-
כב כחנו פי נשא קצפה ומה-אנחנו כי נכבל משפטיה: הנו עלינו
כג אתה ברמזיה והושיענו בחסדך: הביטה אל-המעטים העובדים
אותך והצילה כל-הקרבים אליך ואל-תברת תקנת עמנו וימי

מו ז הלקחי לשון הסתלקות מן העולם (השוה מליב ב' וג' היום ה' לקח את-אדניך מעל ראשך). —

ח. תפלת ברוך לה' שיגן על ישראל בנכות התורה ושאלות ותשובות על דמות המתים שיקומו לחיה ועל סופם של הצדיקים והרשעים (מ"ז-ג"ב).

מח ה עובר והנשמר. נשמות הנפטרים שהן נשמרות בעולם הבא. — ומשכן
טו לבאים. לנולדים. — וימים כדרות. השוה תהלי צ' ד'. כי אלף שנים בעיניך כיום
אתמול כי יעבר ואשמורה בלילה. — ודאי שיעורו של הכתוב: זמנים הם כשעות ודרות
יז-כג כימים. — הלא בחסדך נולדנו. החיים הם מתנת חנם לאדם מאת הבורא. — הקרבים

כד וישועתנו אליה תקצר: כי-אלה הם אשר בקרת והם עם לא תמצא
כה-כו כמהו: ועתה אדרבה-נא לפניך ואת-אשר יהיה לבי אנידה: עליך
תקונתנו כי תורתך אתנו ידענו כי לא-נפל כי במצותיך החזקנו:
כז-כח אשרינו כל-הימים כי בגוים לא התעברנו: כי עם אחד משאר
קלנו ותורה אחת מאחד קבלנו ונתורה בתוכנו והיא מעורנו
כט וחקמה יתרה בנו היא תשיענו: ואחרי אשר התפללתי ואדרבה
ל את-הדברים האלה לא עצרתי-עוד פח: ונען ויאמר אלי ברוך
לא בתם-לבךה התפללת וכל-דבריו נשמעו: ואולם משפט דורש
לב את אשר-לו ותורת דורשת וכותה: ומדבריו אשרי ומתפללת
לג אדבר אתך: כי היה זה הדבר הן בן-מלוח כמהו באון והוא
לד הרשיע פאשר יוכל לעשות דבר ואת-חסי לא זכר ואת-ארה
רוחי לא קבל: על-כן לקח תלקח פאשר אמרתי לך לפני-כן:
והיו הימים אשר אמרתי לך וקמו ימי הצרה והיו ועברו מהר
לה בלח ועבורים יהיו כי יבאו בחמת-זעם: והיה בימים ההם ונעו
לו כל-יושבי הארץ והיו איש נגד רעהו ולא ידעו כי-קרוב משפט:
לו כי בימים ההם לא יהיו חכמים רבים בעולם ומעטים יהיו
לו הנבונים ואף אשר ידעו הם הם יחרישו: והיו שמיעות רבות
ואמרים לא מעטים ודברי חזון יהיו נסרצים והבטחות לא מעשות
לח תספרנה מהן ריקות ומהן אשר מאמנה: ונהפוך כבוד לקלון ועו
לט ישפל לבו וישפל לקסל ויסי יהיה לרפי: ואמרו רבים אל-רבים
בימים ההם איה הסתתרה הבינה הרבה ואנה הרחיקה מרבית
ס הסבמה: ועיד הם חושבים פזאת ונרחה הקנאה פאשר לא חבו-
לה ואחו סער את-השוקט ונעו רבים בעקרת אפס ער-לעול לרבים
סא ועוררו צבאות לשפד-דם ואתם יחד פאחרונה יאבדו: והיה בימים
ההם ונראתה לעין-פל חליפת העתים ותחת אשר בימים ההם היו
משמאים ועולבים איש את-רעהו ופונים איש למעשהו ואת-רת
מב שדי לא זכרו: על-כן תאכל אש מזמותיהם ובלהבה תצרת עצת
מג בליותיהם כי בוא יבוא השופט ולא יאחר: כי כל-איש מיושבי

כד-לג אליך. הם הגרים. - אשר בחרת. בסורי: עדמא דגבית. ואינו מובן. - פסוק ליג
לו-לב קשה לפרנסו. - ונעו. כך מגיה Ch (נתחזיעו. במקום נתחניחו-ינחוו). - בסורי: ונתמכך
עושנא לשיטותא ותשתרא תקנותא (=ושפל עז לבו ויאבד יושר). ונראה תיקונו של
Ch: ונתמכך עושנא לשיטותא [לשטיותא] תקנותא (=ועז ישפל לבו ושכל לכסל). -

- מד הארץ גדוע גדע אשר על ותורתי בגנותם לא גדעו: ואז באמת
- מה קבה יבכו רבים עליהם מ'אשר עליהם: ואען ואמר אוי
- מה-עשית אדם לכל אשר יצאו מקה ומה יאמר לחנה הראשונה
- מו אשר נשמעה לגחש: כי כל-ההמון הרב נתן להשחית ואין מספר
- מו-סח לאשר תאכל האש: ועתה אדברה-נא עור-זאת לסניף: הן אתה
- מט ו: אליה ידעת את-הבריאה אשר בקראת: אתה לסנים צוית לעשר
- להוציא אדם ואתה יודע מספר הנולדים אחריו וכמה תטאו לה
- נ אשר חיו (עדי-היום) ולא הכירו אותה כי אתה יוצרם: ועל-כל-
- אלה תיגרם אחריתם ותירתה אשר עברו תשפט עמם ביומה:
- נא-נג ועתה נעזב את-הרשעים ונשאל עליהם יקים: את-מוקם אתנה
- ננ ולא אבריש להלל את-כל-הכבוד השמור להם: כי אמנם באשר
- באכם קמל רב בנמים המעשים בעולם הזה אשר אתם חיים בו
- כן יהנה לכם אור גדול בעולם שאין לו סוף:
- מא ועוד אשאל כמה שדי ואשאל רחמים מעשה-כלל: מה-
- ב הדמות אשר בה יהיו החיים ביומה ומה-יהנה ויום אחר-יבן:
- ג התהנה דמותם אז בדמותם היום אם-ילבשו את-האברים המתקרים
- האלה אשר הטא-ם-כם ובהם החמא נשלים או התשנה את-אשר
- היו בעולם באשר תשנה את עצם-העולם:
- ד ויען ויאמר אלי שמע ברוך את-הדבר הזה וכתב על-זכרון
- ב לבך את-כל-אשר תלקמד: השב תשיב אז הארץ את-המתים אשר
- היא מקבלת היום לשמכם ומאומה לא תשנה בדמותם כי באשר
- ג תקבלם בן תשיבם ובאשר מסרתים-לה בן תקימם: כי אז יבקש
- לבראות את-החיים כי המתים יהיו וכי אשר הלכו שבים ובאים:
- ד ואם היו-רעים זה את-זה היום יכירו איש את-רעהו ונהנה המשפט
- נא נאדר בלח וקאו כל-הדברים אשר נאמרו לסניבן:
- נא ונהנה פעבר היום ההוא והשתקתה דמות התנבים ואף הוד

ס ער. במקור: צער. -

השוה ביר ציה: כשם שאדם הולך כך הוא בא חי. הולך עוור ובא עוור. הולך חרש ובא חרש. הולך אילם ובא אילם... שלא יאמרו רשעי עולם. משמתו רפא אותן הקביה ואחר הביאן? דומה שאין אלו אותן אלא אחרים הן. אמר הקביה. אם כן יעמדו כשם שהלכו ואחר כך אני מרפא אותן. למה - לפני לא נוצר אל [ישע' מיג י']. וע' סנהד' ציא ב' (ושאר מקורות בפי' תיאודור לביר. 1186).

ב מראה הזקאים: דמות החוטאים היום תשמתנה לרע כירגם ענה
ג יענו: ואף הוד מראה האנשים אשר הלכו בתורת היום ואשר
חיו חיי תבונות ואשר נטעו שרש החקמה בלבם נהיר ונהרם
ד בתמונות שונות ומראה פניהם נהפך ליסעת אורה למען יוכלו
ה לקבל ולהכיל את-עולם אל-מנות אשר הבטח להם מאז: ועל-
זאת יהיו הזקאים אז נאנחים יותר על-אשר עזבו את-תורת ונאניהם
ה הקבירו משמע חקמה ומקבל בינה: וכאשר יראו את-אלה אשר
התרוממו עליהם עתה ואז יתרוממו הם והתשארו עליהם והשתנו
אלה ואלה אלה ליו מלאכים ואלה לחיונות תמהוץ ולתמונות
ו-י ראיה ימסו: בראשונה גביטו ואחר-כך הלכו לענוים: ואלה אשר
נאלו במשפיהם ואשר עתה בתורה תקנותם והבינה תחלתם
ח והאמונה חקמתם יראו להם נסים בימיהם: כי יראו את-העולם
שעתה איננו נראה להם וחוץ את-הזמן שעתה הוא נסתר משפיהם:
ט-י ולא עוד וקנים הזמן: ובמרומי העולם שהוא ישבנו ודמו למלאכים
יא ושוו לכוכבים והשתנו לקל-דמות אשר יחפצו מיסי להוד ומאור
לזירת-סארת: והשתרעו לפניהם רחבי גזען ונראה להם גסי
רוממות החיות אשר מתחת לבשא וכל-צבא המלאכים האחווים
עתה בדברי לבלתי הראות והמסויקים בפקדתי לעמוד תחתם
יב-יג עד-עת בואם: ויתרון יהיה-אז לצדיקים מן-המלאכים: כי הראשונים
יכ וקבלו אז את-האחרונים אשר היו מצפים להם והאחרונים את-
אלה אשר ישמעו עליהם כי הלכו: כי-ינאלו מעולם צרה זה
טו והסירו מעליהם את-סבל המצוקות: על-מה אפוא אבדו בני אדם
את-חיותם ובמה החליפו האנשים אשר היו בארץ את-נשמותיהם:
טז כי בחרו להם את-הזמן הזה אשר בלי מצוקות לא יוכל עבר
ויברו להם את-הימים אשר מצאותיהם מלאו אגחות ורעות ונכחשו
בעולם אשר לא יזקין לבאי ויביו לזמן התפארת על-בן לא גיעו:
אל-הקבור אשר אמרתי אליה לפני-כן:
נב ואען ואמר איד ישבחו אלה אשר צרה שמונה להם: ולמה
ג נתאבל-עוד על-אשר מתו או למה נבכה לזורדים שאולה: תהינה

נא ג-
ה
ש ר ש החכמה. הוה בן סירא א' ו' וכ' ἔλα σοφίας. - ואזניהם הכבירו
משמוע. כלשון הכתוב בזכר' ז' י"א. - ימסו. מתוך תמיהתם לחזיונות וראותם אותן
הדמיות. -

הקינות שמורות לראשית העניי העתיד ותאספנה הדמעות לבוא
 ר-ה ה בקליון [אשר והנה] אן: גם אל-מול העקר האחר אדבר: והצדיקים
 ו קשת מהשליהם לעשות: רצו בוסירים אשר תוקרו בהם עתה
 ז ואל-תשגוהו אל-[שלות] שונאים: הכונו לאשר שמור לכם ושתרו
 נאשומים אל-הגמול אשר נאצר לכם:
 נג אברי דברי את-הדברים האלה נרדמתי שם וארא והנה
 עננה אחת גדולה מאד עולה מן-הים ואתבונן אליה והנה היא
 ב מלאה מים לקנים ושחורים וצבאים רבים למים האלה וקמראה
 ג ברק גדול נראה בראשה: וארא והנה העננה עברה במרוצה
 ד מהירה חיש קל ותכם את-כל-הארץ: ואחר החלה העננה להמטיר
 ה על-הארץ את-המים אשר היו-בה: וארא והנה לא אחר הוא
 ו רבים היו ואתי ראיתי את-המים והגם בהירים אך לא רבים
 ז ואחריהם עוד מים שחורים ואחר-אלה עוד מים בהירים
 ח ועוד שחורים ועוד בהירים: וכן הנה שמים עשרה קטמים אכל
 ט השחורים היו רבים בכל-פעם מן-הבהירים: לאחרונה המטירה
 י העננה מים שחורים ובהים מכל-המים אשר היו בראשונה ואש
 יא בלולה בהם ובאשר ירדו המים עשו שמות והרם: וארא אחר-
 יב בן והנה הברק אשר ראיתי בראש העננה אחרה וירידה עד-
 יג לארץ: ואן האיר הברק אור גדול עד-אשר האיר לכל-הארץ
 יד ונרא את-המקומות אשר ירדו שמה המים האחרונים וישחיתום:
 יו ויקח את-כל-הארץ וימשל-בה: ואחר ראיתי והנה שנים עשר
 יז נהרות עולים מן-הים ויסבו את-הברק וינקעו תחת ירו: ואני
 הקיצוטי מקסד:

נב-ו חן כדי דיבור הוא מפסיק שאלתי אל הגבורה בנוגע למה שמוטל על הזכאים
 לעשות והוא פונה בדבריו אל הזכאים גופם ומורה להם היאך עליהם להתנהג באותו
 זמן. - ואל-תשגוהו אל-[שלות] שונאים כ. כן שיערתי לפי ההמשך. והנוסח הסורי
 (ולמנא גיר חירין אנתון במצטלינותהון דסניכון=ולמה תשגוהו אל גסית שונאים) איני
 יודע לפרנס. -

ט. מראה הענן של מים שחורים ובהירים ופסרו - הודעה לברוך על פטירתו וצווי ללמד את העם
 (נ"ג-נ"ד).

נג א עננה אחת גדולה מאד. כן צ"ל (לפי ג'ו ג'). ולא כמו בסוריי: עננה אחת
 היתה עולה מים גדול מאד. -

נד וְאֶת־סֵלֶל אֶל־שָׂדֵי וְאָמַר אֶתָּה יְיָ לְבַדָּךָ יוֹדֵעַ מֵרֹאשׁ יָמוֹת
 עוֹלָם וְאֲשֶׁר יִקְרָה בְּעַתִּים אֶתָּה מֵבִיא בְּדַבְּרֶךָ וּלְעֲמַת מַעֲשֵׂי יוֹשְׁבֵי
 ב אֶרֶץ תִּמְהַר רֹאשֵׁי הַזְּמַנִּים וְקֶזֶז הַעֲתִים אֶתָּה לְבַדָּךָ תִּדְרַע: [אֶתָּה]
 ג הוּא אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ לֹא יִסְלָא מְאוּמָה וְקַל־דָּבָר תַּעֲשֶׂה בְּרָמוֹ: [אֶתָּה]
 הוּא אֲשֶׁר בְּעֲמֻקִּים כְּמַרְוּמִים בָּאִים לְסִנְיָה וְרֹאשֵׁי עוֹלָמוֹת לְדַבְּרֶךָ
 ד מְשַׁרְתִּים: [אֶתָּה] הוּא הַמְגַלֶּה לִירְאֵיךָ אֶת־הַמּוֹכֵן לָהֶם לְהִיּוֹת זֹאת
 ה תַּנְחִימוֹתֶיךָ: [אֶתָּה] מוֹדִיעַ גְּבוּרֹתֶיךָ לְאֲשֶׁר לֹא יִדְעוּ וְגֵדֵר תִּסְרֹץ
 לְאֲשֶׁר לֹא יָבִינוּ וְתֹאִיר מִחֲשָׁבִים וְתַגְלֶה צְפוּנוֹת לְאֲשֶׁר אֵין בָּהֶם
 ו דָּסִי לְאֲשֶׁר נִכְנְעוּ לָךְ וּלְתוֹרָתֶךָ בְּאִמּוּנָה: אֶתָּה הִרְאִיתָ אֶת־עַבְדְּךָ
 ז אֶת־הַמֶּרְאָה הַזֶּה גַּלְגַּל לִי גַם־אֶת־שִׁשְׁרוֹ: כִּי יִדְעֵתִי כִּי עַל־אֲשֶׁר
 בְּקִשְׁתִּי מִמֶּנּוּ עֲנִיתָנִי וְאֲשֶׁר שָׁאַלְתִּי גִלִּיתָ לִי וְתוֹדִיעַנִי מִה־הַקּוֹל
 אֲשֶׁר־בוֹ אֲשַׁבְּחָה וּמָה הָאֲבָרִים אֲשֶׁר בָּהֶם אֲעַלֶּה־לָּךְ תוֹדָה וְתַהֲלֶה:
 ח וְלוֹ הָיוּ כָּל אֲבָרֵי סִיּוֹת וְשִׁעְרוֹת רֹאשֵׁי קוֹלוֹת לֹא יִבְלְתִי בְּכָל־
 זֹאת לְשִׁלֵּם תוֹדוֹת לָךְ וּלְהַלְלֶךָ כֹּאֲשֶׁר לָךְ יֶאֱתָה וְלֹא אוּכַל לְתַנּוֹת
 ט אֶת־תַּפְאֲרֶתֶךָ וּלְהַבִּיעַ אֶת־יִסְעַת הוֹדָה: כִּי מִ־אֲנִי בְּבִנֵי הָאָדָם
 וּמִה־עַרְבֵי בְּתוֹךְ הַטּוֹבִים מִמֶּנִּי כִּי שָׁמַעְתִּי אֶת־כָּל־הַנְּקִלּוֹת הָאֵלֶּה
 י מִסִּי עֲלִיּוֹן וְהַבְּשָׁחוֹת לְאִין־עֲרוֹף מִסִּי יוֹצְרִי: תִּבְרַךְ מִיּוֹלְדוֹת אִמִּי
 יא תְּהַלֵּל בְּנָשִׁים הוֹרְתֵי: וְאֲנִי לֹא אֲחַשֶׂה מֵהַלֵּל שְׂדֵי וּבְקוֹל תוֹדָה
 יב אֲסַפְּרָה נִסְלֹאוֹתָיו: כִּי מִי יַעֲשֶׂה כְּאוֹתוֹתֶיךָ אֱלֹהִים וּמִי יִשְׁנֶה עִמָּךְ
 יג מִחֲשֻׁבְתֶּךָ בְּחַיִּים: וְאֶתָּה מְנַהֵל בְּעֲצָתֶךָ אֶת־כָּל־הַבְּרִיּוֹת אֲשֶׁר בְּרָאָה
 וּמִיָּנֶה וְקַל־מַעֲוֵנִי אוֹרָה אֶתָּה כּוֹנֵנֶת לָךְ וְאַצְרוֹת הַחֲבֻמָּה תַּחַת
 יד בְּסֵאֶף הַכִּינּוֹת: וּבְצֹדֵק יֵאָבְדוּ אֲשֶׁר לֹא אָהָבוּ תוֹרָתֶךָ וְשִׁבְט
 טו הַמִּשְׁפָּט מִחֻבָּה לְאֲשֶׁר לֹא נִכְנְעוּ תַּחַת יָדֶךָ: וְאִם־נָם חָטָא אָדָם
 בְּתַחֲלָה וַיִּבֹא עַל־כָּל מִנֹּת בָּלֵא עֲתוֹ הֲלֹא אִישׁ אִישׁ מִצְּאֲצָאוֹ
 הֵכִין לְנַפְשׁוֹ אֶת־הָעֲנּוּי הַבָּא [בָּן] בְּחַרְוֹ לְנַפְשָׁם אִישׁ אִישׁ מִהֶם

נד א בסורי כתוב כאן בראש הפרק: תפלת ברוך. - ימות-עולם. בסורי: רומהי
 דעלמא (=מרומי העולם), וברור שצ"ל יומהי, שפרי בזמן הכתוב מדבר ולא במקום. -
 ג-ח ממך לא יפלא, על דרך הכתוב ברא' י"ח י"ד, ירמ' ל"ב י"ז וכ"ז. - לסגנון של
 הגזמה שבפ"ה הושה תפלת נשמת: אלו פינו מלא שירה כים ולשוננו רנה כהמון
 גליו... אין אנחנו מספיקים להודות לך... כיוצא בכך יש בשהשיר א' ג': ר'
 אליעזר אומר אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמוסין ושמים וארץ מגילות וכל בני
 האדם לבלרים אין מספיקין לכתוב תורה שלמדתי (וכבר השתמש בסגנון זה בעל אקדמות
 י"ט-ט"ו מלין). - גזירה ובחירה מתרוצצים יחד, על דרך אבות ג' י"ט: הכל צפוי והרשות נתונה

טז-י אֶת־הַקְּבוֹד הַבָּא: וְאִמְנֵם הַמַּאֲמִין יְבֹא עַל־שִׁקְרוֹ: וְעַתָּה הַבּוֹתוּ
 לְכַלְיוֹן רַשְׁעֵי יְמֵינוּ כִּי קָשָׁה תַעֲנִשׁוּ עַל־מַאֲדָּכֶם לְסָנִים עֲצַת שְׁלִיחַן:
 יח כִּי מַעֲשֵׂיו לֹא הוֹרוּכֶם דַּעַה וְאֶחָ־מְלֹאכֶת בְּרִיאָתוֹ הַנִּסְלָאָה הַעוֹמְדַת
 יט לְעַד לֹא הַבִּינְאָה חֲקֵמָה בְּלִבְכֶם: אָדָם עוֹלֵל אִפּוֹא רַק לְנַקְשׁוֹ
 כ וְאִנְהַנּוּ קָלְנוּ בְּאָדָם הָיִינוּ אִישׁ לְנַקְשׁוֹ: וְאַתָּה אֲדֹנָי בְּאֶרֶץ־נָא לִי
 כא אֶת־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר גִּלִּיתָ לִי וְאֲשֶׁר אֲשָׁאֵל מִמֶּךָ הוֹדִיעֵנִי: כִּי בְּקוֹץ
 הַיָּמִים וְשִׁלְמָה גְמוּלָה לְעוֹשֵׂי רָע בְּרַעְיָתָם וְאֶת־הַמַּאֲמִינִים תַּהַדְרֵר בְּאִמּוּנָתָם:
 כב כִּי אֶת־אֲשֶׁר־לָךְ אַתָּה תַגְהַלֵּם וְאֶת הַחוּסָאִים תַמְחָה מִתּוֹךְ שְׁלָךְ:
 נה וַיְהִי כְכֹלֹתִי לְדַבֵּר אֶת־דְּבָרֵי הַתְּסָלָה הַזֹּאת וְאֲשַׁב שָׁם תַחַת
 ב הָעֵץ לְנוֹחַ בְּצֵל הָעֲנָסִים: וְאַהִי מִשְׁתוֹמֵם וְתַמָּה וְשׁוֹקֵל בְּמַחְשַׁבְתִּי
 ג אֲשֶׁר בְּזוּלֹו וְהֵם הֵלֹא יָדְעוּ כִּי יִתְעַנּוּ עַל חֲטָאָם: וְעוֹד אֲנִי חוֹשֵׁב
 ד עַל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְקֹאֵלָה וְהִנֵּה רְמִיאֵל הַמְּלֹאָךְ הַמְּקַנֵּה עַל חַיִּוּנוֹת־
 ה אֲמַת נִשְׁלַח אֵלָי וַיֹּאמֶר לִי: בְּרוּךְ מְדוּעַ וְשֶׁעַר לְבָבָה וְלִמְהָרָה
 ו רַעֲיוֹנֵיךָ: וְאִם־בָּבֶלָה וְעוֹשֶׂה אֹתָךְ הַשְׁמוּעָה אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ עַל־הַדִּין
 ו מִה־יְהִינָה כַּאֲשֶׁר תִּרְאֶהוּ עֵינֶיךָ: וְאִם־בָּבֶלָה גְדַהֲמַתָּ בְּאַשְׁמֹתָהּ אֲשֶׁר
 ז תַצַּפֶּה לְיוֹם שְׂדֵי מִה־יְהִינָה כַּאֲשֶׁר תִּגִּיעַ לְבוֹאוֹ: וְאִם־בָּבֶלָה נְבוּכַדְנֶצַּר
 ח מִקְּנֵי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הוֹדִיעַתָּ עֲנוֹת הַחוּסָאִים אֶחָ־כֵּי כַּאֲשֶׁר יִגְלוּ
 הַמַּעֲשִׂים הַהֵם תַמְחָהוֹן: וְאִם־בָּבֶלָה נַעֲצַבְתָּ בְּשִׁמְעָה אֶת־שִׁרְשֵׁת הַפּוֹבוֹת
 וְהִרְעוֹת אֲשֶׁר תִּבְאֵנָה אֲזִי מִה־יְהִינָה כַּאֲשֶׁר תִּרְאֶה אֶת אֲשֶׁר יִגְלָה
 יי בְּיַקְרֹוּ אֶת־אֵלֶּה וּבְשִׁמְחוֹ אֶת־אֵלֶּה:

ובטוב העולם נדון והכל לפי רוב המעשה. והשוה יוספוס (מלחמ' ב' ח' י"ד) על הפרושים: הם אומרים כי הכל תלוי בגזירה (εἰμαρμένη) ובאלהים. אבל עשיית הצדקה והפכה היא על הרוב בידי אדם ובסיוע בכל דבר אף מצד הגזירה. - השוה ספרי דב' שכ"ג: בניו של אדם הראשון אתם שנקנס עליו מיתה ועל כל תולדותיו הבאים אחריו עד סוף כל הדורות. - כאן הוא מבחין בחטאו של אדם ב' נקודות: א) אותו החטא גרם לכל בני אדם רק למיתה ולא לסבל החיים. ב) גורלו של כל אדם הוא רק לפי זכותיו או חובותיו. אבל אין מצבו נמשך מחטאו של אדם הראשון. - כי מעשיו לא הורוכם דעה. על דרך תהלי' י"ט א' (ועוד): השמים מספרים כבוד־אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע. - רמיאל (בטורי רמאיל) המלאך נמצא עוד לקמן סי' ג' ובחזון עזרא (בסורית) ב' ל"ו. ואילולא דמסתפינא הייתי סבור שעיקרו רזיאל. שהרי לגלות רזים נשתלח. ואילו רמיאל (בחנוך א' ביוניג' כ' ז', סיבילות ב' רט"ז-רי"ז) ממונה על הזמנת הנשמות לדין (ע' (Schwab, Vocabulaire de l'angéologie, p. 248).

יח
נה ג

נז יען אשר שאלת מאת העליון לגלות לה פשר המראה אשר
 ב ראיית נשלתתי להגיד-לך: והודע הודיעה שדי את-הליכות הזמנים
 אשר עברו והעתידים לעבר בעולמו מראשית בריאתו ועד-אחריתו
 ג כחזון-שוא כחזון-אמת: ואשר ראיית עננה גדולה עולה מן-הים
 והולכת ומכסה את-הארץ הוא ארץ-העולם אשר עשה שדי כאשר
 ד עלה במחשבתו לעשות את-העולם: ויהי כאשר יצא הדבר מלפניו
 והנה קם ויהי ארץ העולם מעט מעט ויתקן לסי רב בינת שולחהו:
 ה ואשר ראיית בתחלה מים שחורים בראש העננה אשר ירדו
 ו קראשונה על הארץ זה החטא אשר חטא אדם הראשון: כי בגלל
 חטאו בא מות בלא עתו ואכל נקרא בשם וצרה נוצרה וחיל
 חולל ועצבון עצב והמשאת החלה ושאל שאלה להתחדש בדם
 והריון-בנים הנה ותאנת-הורים נוצרה ופסל רום אנשים והטוב
 ז-ח נדת: ומה-ישחר או מה-יחשך מאלה: זאת ראשית המים השחורים
 ט אשר ראיית: ומאלה השחורים יצאו עוד שחורים עד-היות חשך
 י-יא הששכים: והוא הנה למחמתה-לו ולמחמתה אף למלאכים: כי ביום
 יב-יג הקראו הנה להם חשש: ומהם ירדו ויתקרבו בנשים: ואשר עשו
 יד כן אפרו באונקים לענותם: ושאר המון המלאכים לאין מספר
 טו נמנעו [מעשות קאלה]: ואשר ירדו על-הארץ אבדו במי המבול
 טז ויבחדו: אלה הם המים הראשונים השחורים:
 מז אחריהם ראיית מים בהירים והם מעינות אברהם ותולדותיו
 ב ובוא בנו וכן-בנו והאנשים אשר במוהם: כי בימים ההם עד-לא

נז
 ב
 ג
 ד
 ה
 ו
 ז-ח
 ט
 י-יא
 יב-יג
 יד
 טו
 טז
 מז
 ב

ארך העולם. במושג הזמן. כלו' אורך ההיסטוריה העולמית ההולכת ונמשכת
 כדי י"ג תקופות עד ימות המשיח. שסימנם הוא הברק המאיר שבראש העננה. - פסוק
 ו' היה מעיקרו חרוזים בלשון נוסל על לשון או בצלצולי מלים. צורתו של הכתוב
 בסורית: מטל גיר דכד אעבר מותא דלא בובנה הוא ואבלא אשתמה ועקתא אתעתדתי
 וכאבא אתברי ועמלא אשתכלל ושובהרא שרי דנתקים ושיל תבעא דתתחדת בדמא ונסבא
 דבניה הוא ורתחא דאבהתנא אתעבד ורבותא דאנשותא אתמככת וטיבותא חמת. -
 והמשאת החלה. בסורית: ושובהרא שרי דנתקים (=וגאות- או משאת-החלה להתקיים).
 ונראה שתפס לשון הכתוב (שופ' כ' מ') והמשאת החלה לעלות מן העיר עמוד עשן
 (והשוה שם ליח משאת העשן. ירמ' ו' א' ועל-בית הכרם שאו משאת). וכאן כוונתו
 לאש של גיהנם, כמו שחברו-שאל-מוכיח עליו. - ושפל רום אנשים. לשון ישע'
 ג' י"ז. -

יז
 י

לענין שהאבות ידעו את התורה וקיימו מצותיה ע' ביר הוצ' תיאודור עמ' תמ"ג
 ות"ק-תק"א. -

יז ב

ג נבִּתְּבֹהַּ הַתּוֹרָה הַיְהִיָּה נִדְרַעַת לָהֶם וּמַעֲשֵׂי הַמִּצְוֹת הָיוּ אֶזְנֵי נַעֲשִׂים
 וְאֶזְנֵי נִזְלָדָה הָאֲמוּנָה בְּיוֹם הַדִּין הַבָּא וְנוֹסְדָה הַתְּקִנָּה לְהַתְּמַדֵּשׁ
 הָעוֹלָם וְנִשְׁע הַיַּעוֹד לַחַיִּים הַבָּאִים אֶחָד־יָבֵן: אֵלֶּה הֵם הַיָּמִים
 הַבְּהִירִים אֲשֶׁר רָאִיתָ:

נח
 ב וְהַיָּמִים הַשְּׁלִישִׁים הַשְּׁחוּרִים אֲשֶׁר רָאִיתָ הֵם עֶרֶב כָּל־הַחֲסָאִים
 אֲשֶׁר חָטְאוּ הָעַמִּים אֶחָד־יָבֵן אֶחָד־יָבֵן מֵוַת הַצְּדִיקִים קִהֵם וְרָשַׁעַת
 ב אֶרֶץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר הִרְשִׁיעוּ בַּעֲבוּדָה אֲשֶׁר עָבְדוּ בְּבִנְיָהֶם: וְגַם־
 הֵם אֶחָד־יָבֵן עַד־יָבֵן:

נט
 ב וְהַיָּמִים הַרְּבִיעִים הַבְּהִירִים אֲשֶׁר רָאִיתָ הֵם בּוֹא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן
 ג וּמִרְיָם וַיְהוֹשֻׁעַ בֶּן־נֹון וְכָל־הַדּוֹמִים לָהֶם: כִּי בַיָּמִים קִהֵם
 הָאֵיר הַמְּאֹד שֶׁבְּתוֹרַת עוֹלָם לְכָל אֲשֶׁר יָשָׁבוּ בַּחֲשֶׁךְ לַמְּאִמִּינִים
 ג הַדּוֹרֵעַ הַבְּטַחַת שְׂכָרָם וְלַכּוֹסְרִים עֲנוּי־הָאֵשׁ הַשְּׂמֹר לָהֶם: וְגַם
 הַשְּׂמִימִים קָמוּ בַיָּמִים קִהֵם מִמְּקוֹמָם וְאֲשֶׁר הָיוּ מִתַּחַת לְכֶסֶף שְׂדֵי

ד הַיַּדְעָוָה כְּאֲשֶׁר לָקַח אֶת־מֹשֶׁה אֵלָיו: וַיִּרְאֶהוּ תוֹכְחוֹת רַבּוֹת בְּדַבְּרֵי
 הַתּוֹרָה וְקוֹץ הַיָּמִים כְּאֲשֶׁר הִרְאִיתָ אֵתָּה וְגַם־תְּבִנִית צִיּוֹן וּמַדּוּתֶיהָ
 ה אֲשֶׁר נַעֲשִׂתָּה בְּתִבְנִית בֵּית הַמִּקְדָּשׁ אֲשֶׁר בְּיָמֵינוּ: וְאֶזְנֵי הַרְּאֶהוּ גַם־

ו מַדּוֹת הָאֵשׁ וְעַמְקֵי תְהֹם וְכַבֵּד הַרוּחֹת וּמִסְפַּר נַפְשֵׁי הַמַּסָּר: וְאַרְבֵּי־
 ז אֲפִסִּים וְרַב־אֲרָב הַרוּחַ וַיִּשָּׂר הַמִּשְׁפָּט: וְשִׁרְשׁ הַחֲקֵמָה וְרַב הַתְּבוּנָה
 ח וּמַעַן הַדַּעַת: וְרוּם שֶׁחַק וְגִדֵּל וְזַעֲדָן וְקוֹץ הָעוֹלָמוֹת וְתַחֲלַת יוֹם
 ט־ הַדִּין: וּמִסְפַּר הַקְּרִבָּנוֹת וְאֵת הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר לֹא־בָאוּ עֲדָנָה: וְסִיר

י א שְׂאוֹל וּמְקוֹם הַגְּמוּל וּמַעֲמַד הָאֲמוּנָה וּמִסְנַת הַתְּקִנָּה: וּמְאֹד הָעֲנוּי
 הַבָּא וְרַב הַמְּלָאכִים לְאֵין מִסְפָּר וְצַבָּאוֹת הַשְּׁלֵהֶבֶת וְזַהַר הַבְּרָקִים וְקוֹל
 הַדְּרָעִים וּמִשְׁמְרוֹת שְׂרֵי הַמְּלָאכִים וְאֲצִרוֹת הָאוֹרָה וְחִלּוּסוֹת הַזְּמַנִּים
 יב וּמְחַקְרֵי הַתּוֹרָה: אֵלֶּה הֵם הַיָּמִים הַרְּבִיעִים הַבְּהִירִים אֲשֶׁר רָאִיתָ:
 ס וְהַיָּמִים הַחֲמִישִׁים הַשְּׁחוּרִים אֲשֶׁר רָאִיתָ מִמְּסִירֵים הֵם הַמַּעֲשִׂים

נח א ורשעת ארץ מצרים. שמות א' ד'.

נט ד תוכחות רבות בדברי התורה. בסורי: ומצוות התורה. ואין כאן ענין למצוות. אלא כוונתו שהקביה הראה לו למשה פרשת התוכחה שבתורה בקשר עם קץ הימים של גאולת ישראל. כמו שהוא מגלה כאן אף לברוך. - תבנית ציון ומדותיה. רמו לכתוב בשמות כ"ה מ'. - לענין מה שהראה ה' למשה ע' תנחומא הוצ' בובר נשא י"ט (והמקורות שם בהערה). -

ס א על דרכי האמרי ע' תוספתא שבת (הוצ' צוקירמנדל) פרקים ו'-ז'.

אשר היו האמורים עושים ולמשי כשפיהם אשר היו עושים ורעות
 ב רזיהם ותערבת סמאתם : אך גם ישראל הטמאו אז בתטאים בימי
 השופטים אה-כי רואים היו אותות רבים אשר עשה יוצרם :

סא והמים הששים הבהירים אשר ראית הם ימי דוד ושלמה :
 ב ובזמן שהוא היה בנגן ציון ונקבת בית-המקדש ושפך-דם לרב דם
 העמים אשר טמאו אז וקרבות רבים הקרבו אז בתקנת בית
 ג-ד המקדש : ושלום ושקט היו בעת ההיא : והקמה היתה גשמעת
 ה בקהל בקנסיות לרב ותבונה נדלה : ומעדי קדש נחגו בקרבה
 ו וברב שמחה : ומשפט המושלים נגלה אז בלי מרמה וצדקת מצות
 ו שרי געשקה באמת : והארץ היתה וארץ סמדה בימים ההם ויתהי
 לתהלה בקל-הארצות וען אשר יושביה לא טמאו וציון העיר
 ח היתה אז נקרת קל-הארצות והמקומות : אלה הם המים הבהירים
 אשר ראית :

סב והמים השביעים השחורים אשר ראית הם סלף מומת נרבעם
 ב אשר יען לעשות שני עגלי הזהב : וכל-מעשי הרשעה אשר
 ג הרשיעו המלכים אשר היו אחריו : ותרם איזבל וראת הפסילים
 ד אשר עבדו ישראל בימים ההם : ומניעת המטר והרעב אשר היו
 ה בארץ עד-אשר אכלו גשים פרי בטן : וימי הנזות אשר באה
 ו עלתשעת השבטים וחצי בגלל אשר הרבו לחטוא : ונבא שלמנאסר
 ז מלך אשור ונגלם : ועוד יש להגיד הרבה על-העמים כמה היו
 ח מעולים ומרשיעים לעשות בקל-עת וצדק לא עשו מעולם : אלה
 הם המים השביעים השחורים אשר ראית :

סג והמים השמינים הבהירים אשר ראית הוא ישר חוקנהו מלך
 ב יהודה וצדקתו ובהרבה אשר באה עליו : ובאשר התרגז סנטריב
 ג עדי אבדו ונגזו הנה לו למוקש ער-תמו הוא ועמים רבים אשר
 ד היו אתו : ובשמע חוקנהו את-הרברים האלה כי מלך אשור חושב
 ז לבא ולתפשו ולאבד את-עמו את-שני השבטים ונצי השבט הנשארים

סא ז ימי דוד ושלמה. בסורי: הימים אשר נולדו דוד ושלמה.
 סב-ד לפי השהו מליב ו' כ"ח-כ"ט. - שלמנאסר. ע' שמיזו ג' ור. -
 סג ג-ו ויתחזק חזקיה במעשיו. כלשון בן-סירא מ"ח י"ז. - כאן שרי הצבא בלבד
 (והשהו סנהד' צ"ה ב' אמר ר' אבהו הללו ראשי גייסות הן) היו קפיה אלף. ולפי מליב
 י"ט ליה וישע' ל"ז ל"ז הוא מנינם של כל אנשי אשור שהומתו בידי המלאך. ובדה"ב ל"ב כ"א

וכי הוא מבקש להמריב גם את ציון ויתחזק חזקתו במשפיו וישען
 על צדקתו וידבר אל שדי ויאמר: ראה הנה סגתריב מתבונן
 להאבידנו ולהתנאות ולהתפאר כי אבד את ציון: וישמע שדי
 אל חזקתו כי חכם הנה ויסן אל תסלתו כי צדיק הנה: ואז אנה
 שדי את דמיאל המלאך המדבר אליה: ואצא ואאבד את ההמון
 שהוא אשר מספר שריהם לבדו הנה מאה ושמונים ותמשה אלף
 ולאיש איש מהם הנה וגדודו כמספר הנה: ואהי שורף ביום ההוא
 את פגריהם מפנימה ומשאיר קליהם ונשקם מחוץ למען יראו יומר
 פלאי שדי ולמען יספר שמו בקל הארץ: וציון נושעה וירושלם
 נגאלה וגם ישראל נחלץ מלחם: וישמחו כל אשר היו בארץ הפחדש
 ויהלל שם שדי באומר: אלה הם המים הבהירים אשר ראית:
 והמים התשיעים השחורים אשר ראית הם כל הרשעה אשר
 היתה בימי מנשה בן חזקיהו: כי הרבה להרשיע ויחרג את
 הצדיקים ויסלף את המושפט ודם גקי שסוף ונשים בעולות טמא
 בחוקה ויחרם את המונחות וישבת את קרקנותיהם ואת הלכהגים
 הוציא לכל יושבתו במקדש: ויעש צלם ולו סמשה סנים ארבעה
 מהם פונים לארבע הרוחות והדמות הסמישית בראש הצלם
 כמקניא מיל שדי: ואז יצא הקוצף מלפני שדי לקתש את ציון
 כאשר הנה בימיהם: וגם על שני השבטים וחצי נחרץ משפט
 לקתת בגולה גם הם כאשר ראית עתה: ותגדל רשעת מנשה
 ויחרק קבור עליון מבית המקדש: על זה נודע מנשה בימים
 ההם בשם רשע ובאחריתו הנה משפנו באש: אך באחרונה נשמעה

ד
 ה
 ו
 ז
 ח
 ט
 י
 יא
 סד
 ב
 ג
 ד
 ה
 ו
 ז
 ח

הוא אומר וישלח ה' מלאך ויכתד כל גבור חיל ונגיד ושר במחנה מלך אשור. - כלל
 אף לאנשי הצבא עם שריהם. - את פגריהם מפנימה. השוה סנהד' צ"ד א': רבי
 אלעזר אמר, תחת כבודו [ישע' י' ט"ז] - ממש כשריפת בני אהרן. מה להלן שריפת
 נשמה וגוף קיים אף כאן שריפת נשמה וגוף קיים. -
 לפיג השוה דה"ב ליג ז' וישם את הפסל הסמל אשר עשה בבית האלהים. שנמסר
 בפש': ושמה לצלמא דארבע אפין דעבד בביתא דמריא. וע' סנהד' ק"ג ב' (ובאריכות
 דב"ר ב' י"ג): א"ר יוחנן. בתחלה עשה לו פרצוף אחד ולבסוף עשה לו ד' פרצופים
 כדי שתראה שכינה ותכעס. - כמקנה. השוה יחו' ה' ג' סמל הקנאה המקנה. - וירחק
 כבוד עליון. השוה ילקוט המכירי לתחלים קט"ו (ס"י כ"ב): כיון שהעמיד מנשה את
 הצלם בהיכל נסתלקה השכינה... לשמים. סנהד' שם: מנשה קדר את האזכרות והרס את
 חמזבח. - על תשובת מנשה וסליחת ה' לו ע' דה"ב ליג י"ב-י"ט. ופסיקתא דרי"כ (הוצ'
 בובר, דף קס"ב): א"ר לוי בר חייטא. עשה לו [מלך אשור למנשה] כמין מולי של נחשת

סד
 א-ט

תסלתו לפני עליון כאשר הוטל אל-תוף סום הנחשת וימם סום
 הנחשת ויהי לו לנם לשעה : ולא מי חיים שלמים כי לא הנה
 ראוי ומעטה נדע סוף-סוף בנד-מי יהנה מענה : כי אשר וכל
 להיטיב ויכל גם-לענות :

סח וקבה הרשיע מנשה בקשבו כי שדי לא ישלם-לו גמול המעשים
 ב האלה על-שניו : אלה הם המום השחורים התשיעים אשר ראית :
 סו והמום העשירים הבהירים אשר ראית הם טהר תולדות

יאשיהו מלך יהודה אשר הוא לבדו הנה בימים ההם עובד שדי

ב בקל-לקבו ובקל-נפשו : והוא טהר את-הארץ מן-האלילים ויקדש
 את-קל-הפלים אשר נטמאו וישב את-הקרקנות למנוח וירם קרן
 לקדושים וירומם את-הצדיקים ויכבד בתבונתו את-קל-הסכמים
 וישב את-הפכנים לכהנתם ואת-המכשפים ואת-הקוסמים ואת-

ג האבות בער מן-הארץ : והמעט כי הרג את-הרשעים אשר היו
 בחיים כי-נם את-עצמות המתים הוציא מקבריהם וישרפם באש :

ד ואת-המוטרים ואת-השבתות הקים בקדשתם ואת-הטמאים שרף
 באש ואת-נביאי השקר המתעים את-העם גם-אותם שרף באש
 ואת-בני העם אשר היו שומעים להם בעודם חיים השליף אל-

ה נחל קדרון ויקם עליהם גל-אבנים : ויקנא קנאת שדי בקל-נפשו
 ויחזק הוא לבדו בתורה בימים ההם עד-אשר לא השאיר ערל

ו או מרשיע בקל-הארץ כל ימי חייו : ועל-כן יקבל שכר-עולם
 ז ומקבד יהנה לשדי בקץ הימים יותר מרבים : כי למענו ולמען

ח הדומים לו נבראו והוקנו הנקבדות אשר הגדלף עליהן : אלה
 הם המום הבהירים אשר ראית :

(הכוונה לסוס הנחשת שלכאן. וע' תרגום לדה"ב ליג י"א) ועשה אותו נקבים נקבים.
 ונתנו לתוכו והתחיל מסיק תחתיו, וכיון שראה צרתו צרה לא הניח ע"ז שלא הזכירה.
 צלמא פלן אתא שיוביה. מכיון שלא הועילו לו כלום אמר זכור אני שהיה אבא מקריא
 אותי את הפסוק הזה בצר לך... ושבת עד ה' אלהיך [דב' ד' ל' וליא]. הרי אני קורא
 אותו... והיו מלאכי השרת סותמין את החלונות של רקיע שלא תעלה תפלחו של מנשה
 לפני הקביה... מה עשה לו הקביה. חתר לו כמין חתירה תחת כסא הכבוד שלו ושמע
 תחינתו (וע' הסי' החיצוני תפלת מנשה). -

ואת-המועדים ואת-השבתות הקים בקדושתם. לשון זה אינו ענין
 לכאן, ומקומו בפסוק ב' אחר הלשון וישב את-הכהנים לכהנתם. - אשר הגדלך
 עליהן. לעיל י"ד י"ח. -

סו ד
 ז

סז והמים השחורים העשתי-עשר אשר ראית הם הצרה אשר
 ב באה עתה על-ציון: התחשב כי המלאכים אשר לפני שדי לא
 יתעצבו על-אשר נמסרה ציון (בגד-אזוב) והעמים מתפארים בלבותם
 ומתאספים לפני ססיליהם ואומרים גדושה אשר ימים רבים היתה
 ג דשה ואשר היתה כבשת נכבשה: התחשב כי באלה ישמח
 ד-ה העליון או כי יהלל שמו: אך מה-יהנה למשפט צדקו: אמרר
 כן תתקף צרה ומצוקה גם את-הנסוצים בגוים ויושבים בקל-
 ו מקום לתרפות: כי בקל-היות ציון עזובה וירושלם שממה כן
 יגדל קבוד האלילים בערי הגוים וישן קמרת הסמים אשר לצדקת
 ז התורה דערך בציון ובקל-מקום בציון עשן הרשעה עולה: וקם
 מלך בקל אשר החריב עתה את-ציון והתנשא על-הגוים) ולבו
 ח-ט יהנה רמות נגד עליון: אך גם-הוא יפל באחרונה: אלה הם
 המים השחורים:
 סח והמים השנים-עשר הבהירים אשר ראית זה הדרך: הגה
 ב ימים באים אחרי-כן ועמך יפל במצוקת סכנה וקלם יחד יהיו
 ג אפונים לכליון: אד-הם יגאלו ואזיביהם יבלו לפניהם: והיתה להם
 ד אז שמחה רבה: וכעת בהיא בעוד מעט מזער תשוב תבנה ציון
 וישבו ותקנו קרבנותיה והכהנים ושובו לשרת והעמים ושובו וכלאו
 ה-ו לשארה: אך לא במקסר-רב בקדם: ואסרי הדיקים האלה תהנה
 ז מסלת עמים רבים: אלה הם המים הבהירים אשר ראית:
 סט והמים האחרונים אשר ראית אשר היו שחורים מכל אשר
 היו לפניכם אשר היו אחרי מספר השנים-עשר שהיו מאססים יחד
 ב לקל-העולם הם: כי עליון חלקם מקראשונה וען כי הוא לבדו
 ג יודע את-אשר עתיד להיות: כי רעות הרשעים העתידות להיות
 ד לשניו ראה הוא מראש והן שש למיניהן: וצדקות הצדיקים

סז ב ומתאספים... ואומרים. בסורי: וכנשא... ואמרין (=והקהלות... ואומרים). והיו
 של ואומרים מוכיחה על הפעל (ולא על השם). - על-הגוי(ם). בסורי: על-הגוי
 (ביחיד). והשוה יחז' כ"ט ט"ו ולא-תתנשא עוד על-הגויים. -

סח-כ"ג רמז למה שמסופר במגילת אסתר. - בפיו ירמזו למקדש שני שלא יהיה מפואר
 כראשון. -

סט-א-ב האחרונים. בסורי בטעות: האחרים. - חלקם מבראשונה. הפריד את המים
 הללו משנים העשר שקדמו להם. -

השתירות להעשות לקניו ראה מראש והן שש למיניהן מלבד
 אשר יעשה-הוא באחרית העולם: ועל-כן לא היו מום שחורים
 עם-שחורים ולא מום בהירים עם-בהירים כי זה הפוף:

שמע אפוא פשר המים השחורים האחרונים האלה השתידים
 לבוא אחרי השחורים וזה הדרך: הנה ימים באים והנה באשר
 יבשל זמן העולם וקא הקציר לתבואת הרעים והטובים והביא
 שדי על-הארץ ויושביה ועל-מושליה רום עושים ותמהון לכב:

ושנאו איש את-אחיו ואיש ברעהו יתגר מלחמה וימשלו נקלים
 בנקבדים והתנשאו קטנים על-גדולים: וימסרו רבים בידי מעשים
 ואשר לא נחשבו למאומה יעלו למשל באדרי-עם ולעניים והנה

יתרון מן-העשירים ורשעים יתעלו על-גבורים: והחרישו הסקמים
 והקסילים ובררו ולא תקום אז מסשבת בני אדם ואף-לא עצת
 האדירים ולא תבא תקנת המקוים: והנה כי יבאו הדרךים האמורים

והיתה מבוכה בקל-בני האדם מהם ופלו בקרב ומהם יאבדו
 במצוקה ומהם יבשלו בידי אנשים משלהם: ואז יגלה העליון לעמים
 אשר יעדם מקדם וקאו ועשו קרב עם-המנהיגים הנשארים אז:

והנה כל-הנמלט מן-הקרב ימות ברעש והנמלט מן-הרעש ישרף
 באש והנמלט מן-האש יסוף ברעב: והנה כל-הנמלט והנצל מכל-

הדברים האמורים אם-מנצחים ואם-מנצחים ימסרו בידי משים
 עבדי: כי כל-ארץ תאכל את-יושביה:

וארץ הקדש תרחם על-אשר-לה והגדה בימים ההם על בנייה:
 ג-הוא המראה אשר ראית ונה פשרו: ואבוא להגיד-לך את-הדברים
 האלה בירושלמה תסלתה לקני העליון:

ועתה שמע גם-על-והברק המאיר השתיד להיות באחרונה
 ג אחרי המים השחורים האלה וזה הדרך: אחרי בוא האותות
 שנאמרו-לך למעלה והעמים יבוכו יבאו זמן משיחי וקרא לקל-

ע ו יכשלו. בסורי: נתעוכו. - אנשים משלהם. על דרך הכתוב במיכה ז' ו' כי-
 בן מנבל אב בת קמה באמה וגו'. - לעמים אשר יעדם מקדם. אולי כוונתו לחיל
 ח-י גוג ומגוג. - יסוף. בסורי: נוסף (לשון הוספה). וכבר תקן Ceriani: נוסף. - גראה שפסוק
 " מקומו אחר פ"ח. -

עב א [הברק המאיר]. נראית הגהה זו של Ch מתוך ניג ח'-י"א. במקום המים
 המאירים (=מיא נהירא) שבסורי כאן ואף ע"ד ד'.

ג העמים ומהם יחנה ומהם יברג: ואלה הדברים אשר יבאו מאתו
 ד על-העמים השתירים להשאר בחיים: כל-עם אשר לא ירע את-
 ה ישראל ולא רבא את-גרע יעקב חיה יחנה: וזה יען כי מקל-
 ו העמים יהיו המה עובדים את-עמה: וכל-אשר משלו דבם או אשר
 ז ידעוכם המה לתרב ימסרו:

עג והנה כאשר יבניע את כל-אשר בארץ וישב בשלום על-בסא
 ב מלכותו לעולם אז-תגלה שמחה ותרואה מנוחה: ואז-יגד מרפא
 בשל ומסלה תרסק וצרה ומצוקה ונאקה יעברו מתוך בני האדם
 ג וחדה תתהלך בעולם: ולא עוד ימות ואיש בלא שתו וכל-שנע
 ד שתאם לא יקרה-עוד: ומשפטים ותרפות ומריבות ורדיפות ודם
 ח ותאות וקנאה ושנאה וכל-הרומים לאלה ילכו בקלמה ויחלמו: עי
 אלה הם אשר מלאו את-העולם רעות ובגללם היו חיי בני-האדם
 ו רבי מהומה: וקאו חיתו-יער לשרת את-האדם וסתנים ואסעונים
 ז יצאו מחוריהם לעבר ילד: ולנשים לא יהיו עוד חבלי לדה ולא
 מעצבנה בהוציאן פרי-קטן:

עד והנה בימים ההם לא ייגעו הקוצרים ולא ייעפו הבונים כי
 המלאכות תשלמנה מאליהן חיש-קל ביד עושיהן בקנוחה רבה:
 ב כי העת ההיא קץ לדברי-סלוף וראשית לאשר אין סליפות לו:
 ג על-כן יהיו בה הדברים האמורים למעלה ועל-כן ירסקו מן-הרעים
 ד ויהיו קרובים לאשר אינם מתים: והדבר והקרק המאיר אשר בא
 דאחרונה אברי המים השחורים האחרונים:

עה ואען ואמר יי מי ידמה טובה והוא לא ישג: או-מי יחקר
 ב את-דמיה ואין להם סוף: או-מי ישגי בניתה: או-מי יוכל לתנות
 ג מחשבות מדעה: או-מי מן-הילודים יקנה לבא עד-אלה לבד
 ו מאשר תרמם ותחנם: יען כי אמרתם לא תרחם על-בני-אדם
 ז גם-החוסים בימינה לא יגיעו לזה לבד מאשר יוכלו להיות נקראים
 בקמסר שמותם: ואנחנו החיים היום אם-גרע למה באנו ונעבד

עג ג-ו לפי השערתו של Violet עיקרו: בטל (בכ"ף). - לפיו השוה ישע' יא ו'-ס'.
 עד ד [הברק המאיר]. ע' ע"ב א'. -
 עה א ? ופ"ה. כך (בבנין פיעל) לפי הגהתו של פרלס. ובסוריי: נחדמא... בסובתך (=ינפה...
 ו-ז (לסובך). - החוסים בימינך. על דרך תחלי ט' ייז תהי ירך על-איש ימינך. - נשוב
 ונשאל. בזמן של תחית המתים. -

את המעלה אותנו ממצרים אל-הארץ הזאת עוד נשוב נזכר את-
 ה אשר עבר ונשמח על-אשר הנה: ואם-לא גרע למה באנו ולא
 נביר ראשות המעלה אותנו ממצרים אז-נשוב ונשאל לאשר הנה
 עתה ונתעצב עד-לכאב על-אשר קרה:

עו ויצן ויאמר אלי אחרי אשר הודע לה פשר חזון המראה

הנה כאשר התפללת הלא תשמע דבר עליון למען תרע את-

ב אשר יקרה אחר הדברים האלה: כי עלה מעלה מעל הארמה

ג הזאת אך לא למות בני אם למשמרת ולקצץ בנימים: עלה אפוא

אל-ראש החר הזה ועברו לסניף כל-המקומות אשר בארץ הזאת

ודמות סבל וראשי הקרים ועמקי בניאיות ומעמקי הים ומספר

ד הנקרות למען תראה את-אשר עזוב ואנה אתה הולך: מקץ

ה ארבעים יום יהיה הדבר הזה: ועתה לכה והורית בנימים האלה

את-העם ככל אשר תוכל למען ירעו כי לא ימותו בזמן האחרון

אבל ירעו ירעו כי יהיו בנימים האחרונים:

עו ואלך אני ברוך משם ואבא אל-העם ואקבצם מגדול ועד-

ב קטן ואמר אליהם: שמעו-נא בית ישראל ראו כמה נשארתם

ג משנים עשר שבטי ישראל: הלא לכם ולאבותיכם נתן יי את-

ד התורה מכל-העמים: ויצן כי עברו אחיכם את-מצות עליון הביא

עליכם ועליהם את-הרעה ולא חמל על-הקראשונים ונסאת-

ה האחרונים נתן לשבי ולא השאיר להם שריד: ועתה אתם הנכם

ו אתי פה: אם-תנישרו אחרותיכם לא תצאו את-אתם כאשר יצאו

ז אחיכם כי אם-תמה יבאו אליכם: כי רחום הוא אשר עוקרים

אותו וחנון אשר אתם בוטחים-בו ונאמן-הוא להיטיב ולא להרע:

ח-ט הלא ראיתם אשר מצא את-ציון: ואולי תחשבו כי המקום חטא

עו ב לפי האגדה היה ברוך בן נריה (=עבד מלך הכושי, ע' ספרי במדבר צ"ט) מן

התשעה שנכנסו בחייהם לגן עדן (ע' דרך ארץ זוטא סוף פרק א', ועקסאן דמר יעקב.

ירושלים תרמ"ה, 12, ועוד). - פסוק ג' מזכיר דברים ליד א'-ג'.

י. ברוך מוכיח את העם ולבקשחם כתב ב' אגרות אל תשעת השבטים וחצי שבאשור ואל שני השבטים וחצי השבט שבבבל (ע"ז).

א מגדול ועד-קטן. לשון אחרונים הוא (אסתר א' ה' וכו', דה"ב ליד ל'). וראשונים

היו אומרים להפך: מקטן ועד-גדול (ברא' י"ט י"א, שי"א ה' ט', ירמ' ו' י"ג, ועוד). -

ד הראשונים. חוזר אל עליכם. כלו' אל ב' השבטים וחצי השבט, וגם את האחרונים חוזר

אל ועליהם. כלו' אל ט' השבטים וחצי. - ולא השאיר להם שריד. הרי הוא כופר

י ועל-כן נחרב או כי הארץ נסקלה ועל-כן נקשה: הלא תדעו
 יא כי בגללכם אתם אשר חטאתם נחרב אשר לא חטא ובגלל אשר
 יב עולו נתן ביד אויב אשר לא נסקל: ונשן כל-העם ויאמרו אלי
 יג בקל פחנו נביר השובות אשר עשה עמנו שדי ואשר לא נדע
 יד אנחנו הוא ברחמינו נדע: ואתה זאת תעשה-לנו לעמה וכתבת
 יו גם-אל-אחינו בקלה אנרת תורה ומגלת תקנה למען תחזק גם-
 יז אותם לפני לבתך מאתנו: כי אבדו רועי ישראל וקבו המנורות
 יח אשר היו מאירות והמענינות אשר היונו שותים מהם קלאו את-
 יט זרמתי: ואנחנו בחשך נשארנו ובמעבה היער ובצנת המדבר:
 כ ואען ואמר אליהם רועים ומנורות ומענינות מן-התורה מוצאם ואם-
 כא אנחנו הולכים הלא התורה עומדת לעד: ואם-תתבוננו בתורה
 כב ותדיו נזקרים בחקמה לא תבלה המנורה והרועה לא יעדר והמען
 כג לא יחרב: ובקל-זאת אכתב גם-אל-אחיכם אשר בקבל באשר
 כד אמרתם אלי ושלחתי בידי בני אדם וגם-אל-תשעת השבטים ונחצי
 כה אכתב ושלחתי ביד עוף: ויהי בעשרים ואחד לחדש השמיני
 כו באתי אני ברוך ואשב תחת האלון בצל הענפים ואיש לא היה
 כז עמדי בלתי אני לבדי: ואכתב את-שמי האגרות האלה האחת
 כח שלחתי ביד אשר אל-תשעת השבטים ונחצי והאחרת שלחתי אל-
 כט אשר בקבל בידי שלשה אנשים: ואקרא לנשר ואדבר אליו
 לו בדברים האלה: אותה עשה עליון אשר תהיה נבזה מקל-עוף:
 לו ועתה לך ואל-תעמד בקל-מקום ואל-תבא אל-כל-קון ואל-תעמד
 לו על-כל-עץ עדי-עקרה את-רחב המים הרבים אשר בגנה שרת
 לו ובאת אל-העם היושב שם והשלכת להם את-האגרת הזאת:
 לו וזכרת כי בזמן המבול קבל-נח מאת היונה שרי-נות באשר שלחה
 לו מן-התבה: וגם-עורבים שרתו את-אלהיו בהביאם לו אכל באשר
 לו צווי: גם שלמה בימי מלכותו היה מצוה על-עוף ללכת לקל-

יד בישראלותם של השומרונים. - ואנחנו... כתוב זה מתיחס אל שלפניו כך: אנחנו בחשך
 נשארנו כי כבו המנורות, ובעבי היער אנו תועים כי אבדו הרועים, ובצית המדבר כי
 יז כלו המענינות. - אל אחיכם אשר בבבל, אגרת זו לא הגיעה אלינו, ואולי כוונתו
 כז שישלח להם את כל הספר חזון ברוך. - ע' ברא' ח' י"א. - פרי-זית, במקום עלה
 כה זית, Violet משער כי κάμπος (=טרף, ברא' שם) בתיבה καρπόν נחתלה כאן. - על שלמה
 שהיה משמש בעופות ע' קהליר ב' כ"ז: נשר גדול היה לו לשלמה והיה רוכב עליו

המקום אשר חספן לשלח או לבקש דבר והעוף הנה שומע לו
 כו לקל אשר צוהו: ועתה אל-נא יחר לך ואל-תסנה אל-ימין או
 אל-שמאל כי אם-תעוף והלכת בדרך ישרה למען תשמר את-
 מצות שדי כְּאֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֵלֶיךָ:

עח ואלה דברי האגרת אשר שלח ברוך בן-נריה אל-תשעת
 השבטים וחצי אשר בעבר הנקר ובה הנה כתוב בדברים האלה:

ב-ג כה אמר ברוך בן-נריה לאחים אשר בגולה רחמים ושלום: אחי
 זכור אני אהבת הבורא אותנו אשר אהבנו מקדם ומעולם לא

ד שנקאנו אף יסר וסרנו: ובאמת ידעת כי שנים עשר השבטים
 ה קשורים בקשר אחד כי ילדי אב אחד אנחנו: ובעבור זה דאגתי

מאד לעזוב לכם דברי האגרת הזאת בסתר אמות למען יהיו לכם
 תנחומים על-הרעות אשר באו עליכם ולמען תתאבלו גם-על-

הרעה אשר מצאה את-אחיהם והצדקתם את-משפט (האלהים)
 אשר נזר עליכם לצאת בגולה כי מעט הוא אשר סבלתם לעמת

אשר גשיתם לבעבור תהיו בימים האחרונים שנים לאבותיכם:
 ובעבור תחשבו כי לטובתכם תסבלו עתה לבל תשפטו ותענו

ז באחרית הימים והיתה לכם תקנת-עולם אם-אך-תסירו מלבבכם
 את-מעטועי ההבל אשר בגללם יצאתם מפה: את-הדברים האלה

תעשו והוא יזכר אתכם תמיד הוא אשר דבר עלינו אל-הטובים
 מננו כי לעולם לא ישכחנו ולא יעזבונו כי אם-ישוב יקבע נפוצותינו

ברחמי הרבים:

עט ועתה אחי ידע תדעו קדם כל את-אשר הגיע אל-ציון כי

ב עלה עלינו נבוכדראצר מלך בבל: כי חטאנו לעושינו ולא שמרנו

ג את המצות אשר צונו ונש-הוא לא יסרנו ככל הראוי לנו: כי אשר

מצא אתכם נזר גם-עלינו ותקרינה גם-אותנו כאלה:

והולך לתדמור במדבר ובא בו ביום אחד (ועוד אגדות על הדוכיפת וכדומה שהאריך
 בהן גרינבוים בספריו Neue Beiträge zur sem. Sagenkunde pp. 227 ff., Gesammelte Auf-
 sätze z. Sprach- u. Sagenkunde pp. 33 ff). —

יא. אגרת ברוך ששלח עיי נשר אל תשעת השבטים וחצי השבט (ע"ח-פ"ו).

עח ה והצדקתם את-משפט [האלהים]. השוה תהלי נ"א ו' למען תצדק בדברך תזכה

ז בשפטך. — בימים האחרונים. כשיבוא זמן גאולתכם. — אל-הטובים ממנו. אל

אבותינו. —

ועתה אחי אודיעכם כי כאשר סבו האויבים את-העיר ושלחו
 מלאכי עליון וימריבו את-מצודות החומה בצורה ויחרסו את-
 פנות הכרזל הסגורות אשר לא יכלו לעקרו: אך כלים מקלי הנקדש
 התביאו שן וסללום האויבים: ואמרי עשותם זאת מקרו לאויב את-
 החומה הנרוסה ואת-הבית הבזוז ואת-ההיכל השרוף ואת-העם
 המנצח וקל-זה נמסר לכל ותשאר האויב לאמר אנחנו בלחנו
 החרבנו במלחמה גם-בית העליון: גם-את-אחיקם אקרו ויוליכום
 בקלה וישיבום שם: ונשאר פה אנחנו מעשים מאד: זאת היא
 הצרה שכתבתי לכם עליה: כי ידעתי לאמנה כי ישיבת ציון
 בהיותכם יודעים שהיא מצליחה היתה לכם תנחומים יומר מן-הצרה
 אשר היתם מצרים ברחקכם ממנה:

ס
 ב
 ג
 ד
 ה-ו
 ז

ועל התנחומים שמעו דברי: אנכי הייתי מתאבל על-ציון
 ומבקש רחמים מאת עליון ואמר: עד-מתי יהיו אלה לנו ותבאנה
 עלינו בקל-עת רעות כאלה: ונעש שדי ברב רחמי ועליון ברב
 מסדיו ויגל-לי דבר לנחמי ויראני מראה לבל-אתעצב עוד ויודיעני
 סוד הזמנים ובוא העתים הראני:

סא
 ב
 ג
 ד

ובעבור-זה כתבתי לכם אחי למען תנחמו על-לב אסונכם:
 וידעתם כי נקם ינקם בעדנו עושינו בקל-אויבנו על-קל-אשר עשו
 לנו וגם-כי קרוב מאד הקץ אשר יביא עליון וקרובים רחמי לבוא
 ולא רחוק קץ משפטו: כי רואים אנחנו רב-טוב הגוים המרשיעים
 לעשות ובקל-זאת להקל ידמו: ונחנה רב כחם והמה מעלים אכל
 כמותם כמטה יהיו: ורואים אנחנו עצם ידם והם ממרים עם-שדי
 שעה שעה אך ברק יחשבו: ומתבוננים אנחנו בתפארת גדלתם
 והמה את-מצות עליון אינם שומרים אך בהנדה עשן ינפסו: וחושבים
 אנחנו על-הוד יסגם והם כממאנתם יהיו אך בעשב נובל ייבשו:
 וחושבים אנחנו על חזק קשנם בבלי זכרם אמרייתם אך כגל עובר
 יתפוצצו: ואנחנו מתבוננים בתפארת עגם והם מכחשים בטוב יי:
 אשר נתנה להם אך קענן עובר יכלו:

סב
 ב
 ג
 ד
 ה
 ו
 ז
 ח
 ט

כי העליון ימהר את-ומניו וקבא יביא עתותיו: ודון ידון את-
 בני עולמו ופקד ופקד על-קל-סתרי מעשיהם: וחקר וחקר כל-
 מחשבות סתר וקל-אשר במשכיות לב וקרב איש והוציאו גלו

סג
 ב
 ג

ד לסני כל: על-כן אל-תשעו לאחד מקל-הדברים אשר ישנם היום
 ה אך חכה נחכה לאשר הבטח-לנו: ואל-נבט עתה אל-תענוות הגוים
 ו כי אם-זכר נזכר את-אשר הבטח לנו לקץ הימים: כי גבולות
 ז הזמנים והעתים עבר ועברו וקל-הנעשה בהם יחדו יחלפו: וסוף
 ח העולם נראה אז את-גדל כח מנהיגו וקל-דבר למשפט יבא: ועל-
 ט כן הבינו אתם את-לבבכם לאשר האמתם לפני שן תדחו משני
 העולמות בהיותכם גולים פה ומענים שם: כי בקל-דבר אשר
 ישנו או אשר הנה או אשר יהנה אין הטוב כלו טוב ולא הרע
 י-יא כלו רע: כי כל-מרפא עתה והסוף למדנה: וקל-גבורה עתה והסוף
 יב לקלשה וקל-כח עתה והסוף לרסיון: וקל-כח-עלומים והסוף לזקן
 יג ולבלי וקל-הוד-יפי עתה יבול וימאם: וקל-שלטון גאון עתה והסוף
 יד לשפל ולתקפה: וקל-תפארת גדלה עתה והסוף לתרשת-שתיקה
 טו וקל-גאות ועוז עתה והספקנה לתבוסה חרישית: וקל-תענוג ושמחה
 טז עתה והסבו לרמה ולכליון: וקל-שאון-גאון עתה והסוף לעשר ודממה:
 יז-יח וקל-קנן ועשר עתה יהנה לשאל לבדה: וקל-חמס-תאנה עתה
 והסוף למות אבנרי וקל-חשק התאות עתה והסוף לשפטים רעים:
 יט-כ וקל-מומת-עקמה עתה והסוף למוסת-האמת: וקל-רימ-ניחוח המשחה
 כא עתה והסוף למשפט ולעגש: וקל ידירות-רמיה והסוף לתרפות
 כב נאמנות: וישן כי כל-זה נעשה עתה הנחשב איש כי לא ישלם:
 כג ואמנם לכל אלה בוא יבא הקץ:
 פד הנה הודעתים בעודני חי כי אמרתי אודיעכם למען תרבו
 ב ללמד מצות שדי אשר הוריתים ואשים לפניכם מעט ממצות
 ג תורתו בשרם אמות: וזכרתם כי העד העיד בכם משה מלפנים
 ד את-השמים ואת-הארץ ויאמר אם-תעברו תורה תפוצו ואם-תשמרוה
 ה תשמרו: ועוד הוסיף להגיד לכם כאשר הייתם במדבר שנים עשר
 ו ששטים יחד: ואמרי מותו הסירותם אותם מלפניכם ועל-כן באו
 ז עליכם הדברים אשר נאמרו לפני: והנה משה הגיד לכם מראש
 ח בשרם תקרינה ועתה באו עליכם כי עובתם את-התורה: וגם-אני
 ט אומר לכם אמרי אשר סבלתם כי אם-תשמעו ותעשו את-הדברים
 י אשר נאמרו לכם תקבלו מאת שדי את הנאצר והשמור לכם:
 ז והאגרת הזאת תהנה לעד ביני וביניכם לבעבור תזכרו את-מצות

ח שדי ולי תהנה צדקה לפני שולחי: וזכרתם את-בתורה ואת-ציון
 ואת-ארץ הקדש ואת-אחיכם ואת-ברית אבותיכם ואל-תשכחו את-
 ט המועדים ואת-השבתות: ומסרתם את-האגרת הזאת ואת-מסרת
 י התורה לבניכם אחרים כאשר מקרו אבותיכם לכם: ודרשם
 כל-הימים באמונה והתפללתם בשקידה בכל-נפשכם כי ישוב שדי
 לרצותכם ואל-יחשב לכם חסאיכם כי אם-זכר יזכר אך-ת אבותיכם:
 יא כי אם-לא יִשְׁמַעו כרב חסדיו אוי-לנו לכל-יגור:
 פה וירעם גם-את-זאת כי בימי קדם ובדרות עולמים היו
 ב לאבותינו מושיעים צדיקים ונביאים קדושים: ואולם אז היינו
 קארצנו והם היו מושיעים לנו כאשר חסאנו ומעטירים בעדנו
 לאשר עשנו כי בטוחים היו במעשיהם ושדי הנה שומע תפלתם
 ג וסילת לנו: ועתה הנה הצדיקים גאסו ונביאים נעדרו ואנחנו
 מארצנו יצאנו וציון נלקחה ממנו ואין לנו כיום מאומה מבלעדי
 ד שדי ותורתו: ועתה אם-יגשר ונבין לבנו נקבל את אשר אבד-
 ה לנו ודברים טובים מאשר אבדו לנו הרבה יתר מאד: כי אשר
 ו אבד-לנו בן-סלוף הנה ואשר נקבל איננו בן-סלוף: גם לאחינו
 ז בתבתי כזאת לבקל כי גם-עֵהם אעיד את-הדברים האלה: והיו
 ח כל-הדברים האלה אשר גאמרו למעלה תמיד נגד עיניכם כי אנחנו
 עדינו היום ברוח חרותנו ובשלוטונה: ועוד זאת העליון מאריך
 רוחו אתנו עד-כה ויודיענו את-העתיד להיות ולא העלים ממנו
 ט את-אשר יקרה באחרית הימים: ולפני ררש המשפט את-אשר
 לו והאמת את-הראוי לה נבין את-נפשנו למען נקח ולא נלקח
 י ונבטח ולא נבוש וננוח עם-אבותינו ולא נענה בנר אויבינו: כי
 נעורי העולם עוברים ונחם הבריאה קבר בא עד-קצו ובוא הזמנים
 הוא קצר ועפר יעברו להם וקרוב הכר אל-המבוע והאנה אל-
 יא החוף ומורד הערף אל-העיר והסחים אל-הקע: ועתה היו נבונים
 למען תנוחו אסרי אשר תעלו מן-האנה ולא יצא משפטכם לחובה
 יב כאשר תלכו: כי כאשר יביא עליון את-כל-אלה לא יהיה עוד
 מקום לתשובה ולא גבול לזמנים ולא ארך לעתים ולא סליחה

כח ב אז היינו בארצנו. מתוך השקפת כלל האומה הוא מדבר. ולפיכך אין להסיק
 מכאן שהמחבר נמצא באותה שעה מחוץ לארץ ישראל. -

לדרךכים ולא מקום לתשלה ולא משלמת לבקשות ולא קבלת
 ודיעה ולא מתן חבה ולא מקום לנחם-הנפש ולא פיוס למעשי
 סבלות ולא בקשת האבות ולא תפלת הנביאים ולא ענרת הצדיקים:
 אך היה והנה-שם משפט חרוץ לבליון ודרך לאש ונתיב המוביל
 לגיהנם: ולעמת זאת יש תורה אחת ביד-אחד ועולם אחד ולנמצאים
 בו קץ אחד לקלם: או יחנה את אשר יוכל לסלח להם ויאבד
 את אשר נקמאו בחטאים:

והנה קבוא האגרת הזאת אליכם וקראתם בה באססוטיכם
 בשום-לב: והגיתם בה הרבה בימי צומכם: וזכרתם אותי בוקראכם
 את-האגרת הזאת כאשר אני זוכר אתכם בה ונשלום לכם מעתה
 ועד עולם:

והיה בהשלימי את-כל-דברי האגרת הזאת וקבתבי אותה
 בשום-לב ער-תמה ואגל אותה ואחתמה היטב ואקשרה בצואר
 הנשר ואתירחו ואשלקהו:

נשלם ספר ברוך בן-עריה:

חזון ברוך ב'

מ ב ר א

ספר זה מכיל את הסיפור על המראות שראה ברוך בן נריה כאשר בקר בחזון לילה בלויית אחד ממלאכי השרת את הרקיעים אשר ממעל לארץ.

הידיעה הקדומה ביותר על מציאות ספר כזה היא אולי מה שכתב אוריגינס בספרו *περὶ ἀρχῶν* (II, 3, 6). בתוך שאר הראיות המובאות ע"י המאמינים במציאות עולמות רבים מזכיר הוא גם את „ספר ברוך הנביא“, שבו מדובר בפירוש על שבעה עולמות או שבעה רקיעים. עד שנת 1886 לא נודע שום ספר אשר יוכלו לכוון אליו דברי אוריגינס. באותה שנה הוציא Stojan Novaković (בכרך י"ח של עתון האקדמיה שבוער אַנְרֶם) מתוך כ"י אחד – לפי דעתו מוצאו מן המאה ה"ט – נוסח סלאבי של חזון ברוך, שבו מסופר על ברוך שִׁנְאָא לרקיעים אחדים וראה שם נסתרות. בשנת 1896 מצא Cuthbert Butler בכ"י אחד במוזיאון הבריטי נוסח יווני שתכנו דומה לנוסח הסלאבי. הנוסח היווני, כל"ו ספר חזון ברוך היווני, יצא עם מבוא והערות ע"י M. R. James (1) והוא ספח אליו גם תרגום אנגלי של הנוסח הסלאבי מאת W. R. Morfill (2). תרגום גרמני של הנוסח הסלאבי יצא בשנה ההיא (1896) ע"י R. Bonwetsch (3). תרגום גרמני של הנוסח היווני עם מבוא והערות נעשה ע"י V. Byssal (4). תרגום אנגלי עם מבוא ופירוש נעשה ע"י Hughes (5).

מאמרים על חזון ברוך זה נכתבו ע"י ל. גינצברג (6) וע"י פ. קרויס (7). המוציא את הנוסח היווני הציע לכנות את הספר הזה בשם ברוך ד' (8). אבל בפעל קרא אותו חזון ברוך ג', והמתרגם האנגלי קראו ברוך ג'. ידוע, כי מלבד הספר הזה הגיעו אלינו כמה ספרים אחרים המיוחסים לברוך בן נריה או המדברים עליו וכלם נרשמו ע"י ג'ימס (9), אבל לא נמצא שום יחס וברור בין אותם הספרים ובין חזון ברוך היווני. וגם מה שכתב ג'ימס (10), שאולי יש למצא איזה יחס בין חזון ברוך הסורי ובין היווני בזה, שבסורי ע"י ג' הובטח ברוך על דבר שלא נמצא קיומו בספר ההוא ונתקיים לפי המסופר בברוך היווני, אינו מספיק להוכיח כי מחברו של ברוך היווני השתמש בברוך הסורי.

מה שנמצא בראש ברוך היווני על אבימלך ושדה אגריפס רומז בלי ספק אל המסופר בס' יתר דברי ברוך (ראה בפ' למקום ההוא), אבל מזה אין ראיה כי לפני המחבר היה הספר ההוא, כי אפשר ששניהם שאבו ממקור קדום בכתב או על פה. בכלל, מכל מה שיש בחזון ברוך היווני הדומה למה שנמצא בזה או בזה מן הספרים

1) *Apoerypha anecdota II*, edited by M. R. James. Cambridge 1897 'עם' LI-LXXI, הנוסח היווני (94-84).

2) בספר ה"ל, ע' 95-102.

3) *Nachrichten von d. Kön. Ges. d. Wiss. zu Göttingen* 1896, 94-101. —

4) *Die Apokryphen u. Pseudepigraphen von E. Kautzsch II* (Tübingen 1900), 446-457. —

5) Charles, *The Apoerypha and Pseudepigrapha of the Old Testament II*, 527-541. —

6) בספר הנזכר בהערה א' ע' LII. —

7) *Jewish Encycl.* II, 549-551 (Baruch, Apocalypse of) — (ערך)

8) *Encyclop. Judaica* III, 1121-2 (Baruchapokalypsen) — (ערך)

9) ע' LIII — 10) ע' LIV. —

החיצונים¹⁰) או בזה ובוה מספרי האגדה¹¹) אי אפשר להוכיח על הספרים שהיו לנגד עיני הסופר, כי בכל המקרים האלה אפשר או קרוב לודאי כי בעל ברוך היווני ובעלי הספרים המכילים איזה דבר דומה לנמצא בספר זה השתמשו בחמר מסורתי משותף, אבל אין אף מקרה אחד שממנו נמנע להוכיח השפעה ישירה של ספר אחד על חברו. ואף אם נשער או נניח, כי באיזה מקרה אפשר שאחד מן הספרים הושפע ע"י השני, מתעוררת השאלה מי לקח ממי. אבל הואיל ואין אף אחד מן הספרים הנ"ל אשר התברר זמן חבורו בדיוק, על כרחנו אנו משאירים את השאלה בלי הכרעה. ועוד יש להעיר שהספר סבל מידי מעתיקיו הנוצרים, שהכניסו בו תוספת בפרק ד', וכמו כן השפיעו אף על הסגנון, כגון בפרק י"ג שבו הכניסו את המבטאים הנוצריים *πνευματικοὶ πατέρες, ἐκκλησία*, הרומזים אל כנסייה נוצרית ואבות רוחניים נוצרים, במקום לשונות המכוונים לבית כנסת יהודי ולחכמי ישראל.

כמו כן יש בספר גם יסודות מיתולוגיים יווניים והודיים, ביחוד בנוגע לתיאור השמש והירח, העוף חול-פיניקס¹²), וגם מקורות בלתי ידועים לנו, כמו שנראה משמות המלאכים, שאחזים מהם לא נודעו לנו כי אם מתוך הספר הזה¹³).

מכל זה נראה כי מחבר הספר שלפנינו היה מבעלי אסופות¹⁴) (אקליקטיקים), ואולי קרובה אל האמת השערת גינצברג¹⁴) שהוא היה מבני כת היודעים (Gnostici). אין דרך לקבוע בדיוק את זמן חבורו של הספר. מן האמור למעלה יוצא ברור כי זמן הספר לא יוכל להיות קודם למאה השנייה לסה"נ, בקירוב. לפי דעתו של ג'ימס¹⁵) יש להוכיח מדברי אוריגינס, המובאים למעלה, כי הספר קדם לאוריגינס, אבל הראיה אינה מוכיחה, כי מי יאמר לנו שהספר שאליו כיון אוריגינס הוא הספר שלפנינו ממש. אדרבא זה אי אפשר, כי בספר המובא ע"י אוריגינס מדובר על שבעה עולמות ובספר שלפנינו לא תוארו כי אם חמשה רקיעים. ואין לומר כי הספר לא בא לידינו בשלימותו, כי מה שנמצא בסוף הספר הוא באמת חתימתו. ואפשר כי הספר שאליו כיון אוריגינס הוא המקור אשר ממנו ניטל הספר שלפנינו. ועוד אפשר שבחלק האחרון של הספר המקורי שבו היו מתוארים הרקיע הששי והשביעי נמצאו דברים אופיים עבריים שלא לפי רוח המעתיק, שהיה נוצרי או מכת היודעים, ומפני זה השמיט אותם וחתם בתיאור הרקיע החמישי. בנוגע ליחס שבין הנוסח היווני והנוסח הסלאבי די לנו לומר כי מן ההשוואה בין שני הנוסחאות יוצא ברור ששני החבורים יצאו ממקור אחד. הנוסח הסלאבי הוא קצר מן היווני ובמקומות אחדים נראה שהוא קיצור ממנו. בנוסח הסלאבי לא נזכרו כי אם הרקיע הראשון והשני, אבל נזכרו בו כל הענינים שמספר עליהם הנוסח היווני. בתוך הפירוש העירוני על השנויים החשובים ביותר שבין שני הנוסחאות.

10) המקומות הדומים נרשמו כפירוש. והספרים החיצונים, שבהם נמצאים בפרט ענינים דומים לנמצאים בחזון ברוך היווני הם: חזון עזרא (ע' בפ' לפרק א' על 'למה שרפת', פ"א על 'מלאכים'), חזון (ע' בפ' לפרק א' על 'מלאך הצנאות', פ"ד על 'הראני נא את העץ' ופ"ו על 'אישה' ועל 'פיניקס'), חזון ברוך הסורי (ע' בפ' ל"ב על 'פמאל'), יתר דברי ברוך (ע' בפ' לפי"א על 'מיכאל המלאך'), חזון משה (ע' בפ' ל"ד על 'הראני נא את העץ' ובפ' לפ"י על 'אגם פים'), צוואת אדם (ע' בפ' לפי"א על 'לקבל את התפלות'), צוואת י"ב השבטים (ע' בפ' לפ"ח על 'בראותו את עונות').

11) ע' בפ' לפ"ב על 'כרחק מזרח מערב', על 'פניהם פני אדם', על 'עבי הגלגל', לפ"ג על 'יהי כאשר בנו', לפ"ד על ההקדמה, על 'הראני נא את העץ', לפ"ו על 'אישה', על 'על זה', על 'שלוש מאות וחמשה', על 'ועטרה על ראשו', לפ"ח על 'הוא וקרניו ביום נטמאים', ועל 'מפני שהוא מעבב', לפ"ט על 'הולחק', לפ"י על 'צפריים' ועל 'המים המרטיבים', לפ"א על 'לקבל את התפלות'.

12) ע' בפ' לפ"ו על 'אישה' ועל 'חול' ולפ"ח על 'לפני הרכב'.

13) שמות המלאכים שלפי ידעתי אינם נמצאים במקורות אחרים הם: סמאל (פ"ב) סרטאל (פ"ד), ועי' בפ' המקומות הנזכרים.

14) במקום המובא לעיל.

15) עמוד LI.

חזון קרוך ב

ספר חזון קרוך על-התעלמות אשר חזה במצות האלהים | קרוך אדון:
 חזון קרוך אשר ישב על-גהר קדרון בוכה על-שבי ירושלם
 כְּאֲשֶׁר נִמְלֹט גַם-אֲבִימֶלֶךְ אֶל-שָׂדֵה אֲנָרְסָם בְּגֵר-אֱלֹהִים וְכֵן יֹשֵׁב
 לִיד הַשְּׁעָרִים הַיְסוּסִים אֲשֶׁר הָיָה שָׁם קִדְשׁ הַקִּדְשִׁים:

א אִי קְרוּךְ הָיִיתִי יוֹשֵׁב וּבֹכָה וְנִנְעָצָב אֶל-לְבִי עַל-הֶקֶם וְעַל-
 אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים אֶל-הַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְרֶאצַּר לְהַחְרִיב אֶת-עִירוֹ וְאָמַר:
 ב לָמָּה שָׂרַפְתָּ אֶת-כְּרֶמֶךָ וְתִשְׁמְרוּהוּ לְשִׁמְהוּ מְדוּעַ עָשִׂיתָ זֹאת

ספר חזון. Διήγησις καὶ ἀποκάλυψις (=סיפור וחזון). - ברך אדון. אדון. לשון קריאה. במלים אלו רוצה הכותב להביא עליו ועל מלאכתו את ברכת ה', ומובנו כמובן הלשון בע"ה (=בעזרת ה') שנוהגים לכתוב בראש מכתבים וחיבורים. - ברוך. אין ספק שהמחבר מכוון לברוך בן נריה הידוע מתוך ספר ירמיהו הנביא (ירמ' ל"ב ל"ז ומ"ג) ומתוך הספרים החיצונים הנקראים על שמו. זה יוצא ברור ממה שנאמר לקמן כי הוא יושב בוכה על שבי ירושלם שהיה בזמנו. - קדרון. בכ"י: γέλ. ואין לו מובן. המו"ל תקן קדרון על סמך מציאות השם הזה בחזון ברוך א' (ח' ו', כ"א א', ל"א א'). אם כן, המחבר מכוון אל נחל קדרון הסמוך לירושלים. - אבימלך. כדי להבין זה יש לשום לב אל מה שכתוב בספר הנקרא יתר דברי ברוך הוצאת Rendel Harris (Cambridge 1889) (הוא הספר שהקדמונים קראו לו παραλειπόμενα Ἱεραμίου προφήτου) סי' ה'. שם מסופר כי אבימלך היה עבד כושי (ונראה כי יש לזהותו עם עבד מלך הכושי בירמ' ל"ח ז' י"ג, ל"ט ט"ז-י"ח). שירמיהו שלח אותו לפני החורבן אל כרם אגריפס לארות תאנים והוא עשה כמצות הנביא, ואח"כ נרדם ושנתו נמשכה ששים ושש שנים, ובמשך כל הזמן ההוא נשארו התאנים לחות כמו שהיו בזמן אַרְיָהוּן. - אל שדה אגריפס. ἐπὶ Ἀγρίππας τὸ χωριόν. המלה χωριόν יש לפרש באופנים שונים, ונראה שפה יש לה מובן של שדה או גן. לדעתו של Rendel Harris (ע' 12, מביאו ריסל), יש להבין בשם שדה אגריפס הפרדסים של שלמה המלך (קהלת ב' ח', יוספוס קדמ' ח' ז' ג'). ולפי דעתו של F. H. Abel (61-68) [1935] 44 (Revue biblique) הוא המקום הנקרא Deir seneh שהוא דרך מיל מן ראש הר הויתים. - השערים היפים. בחזון ברוך א' (ו' ה') מסופר כי ברוך ישב אצל שערי בית המקדש ושם נשא קינה על ציון. ואין ספק כי גם כאן מכוון המחבר אל שערי בית המקדש. תדע שאחר זה הוא מפרש כי הם שערי המקום אשר שם היה בית קדש הקדשים. כלו' בית המקדש. ואין לומר כי כוונתו לשערי בית קדש הקדשים, כי, כידוע, לא היו שערים לבית קדש הקדשים כי אם הפרכת היתה מבדילה בינו ובין הקדש. וגם לא אוכל להסכים עם ג'ימס (ע' LIV) שיש כאן רמז על גניות כלי השרת המסופרה בס' יתר דברי ברוך ג'.

א. הקדמה כללית אל החזון, ובה הוא מפרש איך היה הדבר שברוך הובא ע"י המלאך אל הרקיעים. ונעצב. καὶ ἔχων (=ובהיות לי). אין ספק כי יש פה שגיאה או חסרון. Ryssel מציע להוסיף λύπη (עצב) או לתקן πενθῶν (=נעצב). אם היה לפני הסופר מקור עברי אפשר ג"כ שהיה לפניו בעברית: ונהייתי (דנ' ח' כ"ז). - למה שרפת אותה השאלה שנמצאת בחזון עזרא (א' כ"ה ואילך). אבל שם יש לשאלה זו מובן מיוחד, כי המחבר יודע שבני ישראל היו ראויים לפורענות מפני חטאייהם, והוא שואל: וכי בני בבל היו טובים מבני ישראל? וכאן המובן אחר לגמרי: אם היינו ראויים לפורענות

וְלָמָּה יִי לֹא יִסְרְתֵנוּ מוֹסֵר אַחֵר וְתַמֵּן אוֹתָנוּ בְּיַד גּוֹיִם הַמְחַרְסִים
 ג וְאוֹמְרִים אֵיךְ אֱלֹהֵיהֶם: עוֹדְנֵי בּוֹכָה וּמְדַבֵּר בְּפִי בָרִים הָאֵלֹהִים וְאָרָא
 וְהִנֵּה מִלֵּאף יִי בָּא וַיֹּאמֶר אֵלַי שִׁים לְבָבְךָ אִישׁ חֲמָדוֹת וְאַל-תִּרְבַּ
 קָבָה לְדַאֵג לִישׁוּעַת יְרוּשָׁלַם בִּי כֹה אָמַר יִי אֱלֹהִים שְׂדֵי אֲשֶׁר
 ד שְׁלַחְנִי לְסָנִיף לְהַגִּיד לָךְ וּלְהוֹדִיעַךָ אֶת-כָּל-דְּבָרֵי אֱלֹהִים: בִּי נִשְׁמָעָה
 ה לְסָנִיף תִּסְלַחְתָּךְ וּתְבֹא בְּאָזְנֵי יִי אֱלֹהִים: וּבְדַבְּרוֹ אֵלַי כְּזֹאת שִׁקְמָתִי
 וַיֹּאמֶר אֵלַי הַמִּלֵּאף חֲדַל מִהַכְּעִים אֶת-הָאֱלֹהִים וְאַךְרָאָךְ עוֹד תִּשְׁלַמֹת
 ו גְּדוּלוֹת מֵאֵלֶיךָ: וַאֲמַר אֲנִי בְרוּךְ מִי יִי אֱלֹהִים בִּי אִם-תּוֹדִיעֵנִי וְאֲשַׁמַּע
 מִמֶּךָ דָּבָר אִם-אוֹסִיף עוֹד לְדַבֵּר כֹּה יוֹסִיף אֱלֹהִים לְשִׁפְטֵנִי בְּיוֹם-
 ז הַדִּין אִם-אֲדַבֵּר עוֹד: וַיֹּאמֶר אֵלַי מִלֵּאף הַצְּבָאוֹת בּוֹא וְאַךְרָאָךְ
 נִסְתָּרוֹת אֱלֹהִים:
 ב וַיִּקְחֵנִי וַיְבִיאֵנִי אֶל-הַמְּקוֹם אֲשֶׁר שָׁם הִעֲמָדוּ הַשָּׁמַיִם וְשָׁם נִהַר
 אֲשֶׁר אִישׁ לֹא יוּכַל לְעַבֵּר אוֹתוֹ וְאַךְ-לֹא רוּחַ נְרָה מִקָּל-הַקְּרוּחוֹת]

הלא יכלת להביא עלינו ענש אחר, שלא יהיה לנו, נוסף על הצרות הבאות עלינו, גם לעג
 הגוים? - כרמך. ע' ישע' ה' א', יחז' י"ז ו'. משל זה נמצא ג"כ בחזון עזרא ג' כ"ג. -
 ג המחרפים. אותנו ואותך. - איה אלהיהם. השוה תהל' ע"ט י', קט"ו ב' - איש
 חמודות. השוה דנ' י"א. - את כל דברי אלהים הדברים האלהיים הנעלמים והנסתרים. -
 ה מהכעיס את האלהים. בדברים שאינם ראויים להאמר, כי מי יאמר לו מה תעשה. -
 ת עלומות גדולות מאלה. ברוך שואל על חרבן ירושלם, שלפי דעתו הוא דבר שאין
 לו טעם גלוי, והמלאך אומר לו: אל תדאג לזה כי אני אודיעך נסתרות גדולות ועמוקות מאלה
 שאתה שואל עליהן. - כה יוסיף... כלו' אני נשבע שאם תודיעני הנסתרות שאמרת לא
 אוסיף עוד לדבר ולשואל על החרבן, ואם כה אעשה ואעבור על שבועתי מודה אני שהגני
 ראוי לענש מאת האלהים לא רק בעולם הזה כי אם גם בעוה"ב ביום הדין. - מלאך
 ז הצבאות. תאר זה נמצא עוד בחנוך א' בחלקו היווני כ' ל' ששם נקראים ἄγγελοι τῶν
 δυνάμεων (=מלאכי הצבאות) המלאכים הקדושים השומרים, והם אוריאל, רפאל, רעואל,
 מיכאל, שריאל, גבריאל. לפי גירסא אחת של הנוסח היווני יש להוסיף על ששת המלאכים
 האלה גם מלאך שביעי והוא רמיאל (Ῥεμυήλ). מלאכי הצבאות נזכרים ג"כ בס' חנוך הכושי
 (ס"א י') לגבי שאר כתות המלאכים. -

ב. עלית ברוך למרום אחרי עברו את גבולות הארץ - ביאתו אל הרקיע הראשון ששם נשמות אנשי
 דור הפלגה בצורת חיות משונות - ידיעות על מדת השמים ועל מרחק השמים מן הארץ.
 תיאור הרקיעים בספר זה אינו דומה ברוב פרטיו אל התיאורים הנמצאים בספרי חזיונות אחרים.
 גיימס במבוא לספר הזה נתן לוח להשוואת התיאורים על הרקיעים כפי ספרי החזיונות השונים. -
 א המקום אשר שם העמדו השמים. המקום שעל הארץ שבו עומדים העמודים אשר
 השמים נכונים עליהם. - נהר. נראה שנהר זה הוא האוקינוס הסובב את הארץ לפי דעת
 הקדמונים (וכן פי' גיימס וריסל שהביאו מקומות אחדים מתוך הספרים החיצוניים של יהודים ושל
 נוצרים שבהם האוקינוס נקרא נהר). לדעתו של גינצברג (במאמרו על חזון ברוך JE II, 554-6)

ב אֲשֶׁר שָׁם הָאֱלֹהִים: וַיִּקְחֵנִי וַיְבִיאֵנִי אֶל-הַרְקִיעַ הָרִאשׁוֹן וַיִּרְאֵנִי שַׁעַר
 גְּדוֹל עַד-מְאֹד וַיֹּאמֶר אֵלַי נְבוֹזָאָה בִּוּ וַנְּבֹא וְנַעֲבֹר כְּבַקְנָסִים מִהַרְדָּ
 ג כְּדֶרֶךְ שְׁלֹשִׁים יוֹם: וַיִּרְאֵנִי בַקֶּשֶׁה בְּתוֹךְ-הַרְקִיעַ וְהִיוּ שׁוֹבִים קִדָּה
 ד אֲנָשִׁים אֲשֶׁר שָׁנִיחָם שָׁנִי שְׁוֹרִים וְקִרְנֵיהֶם קִרְנֵי אֲזִלִּים וְרָגְלֵיהֶם רָגְלֵי
 עֲזִים וּמְתַנְיָהֶם מְתַנֵּי כְּבָשִׂים: וְאֶשְׂאֵל אֹנִי קְרוּךְ אֶת-הַמְּלָאךְ הַיְגִידָה
 ה נָא לִי מָה עָבִי הַרְקִיעַ אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְנוּ בּוֹ וּמַה-מְדַתּוֹ וּמָה וְאֶרְךָ
 ה הַבְּקֶשֶׁה לְמַעַן אֲנִיד גַּם-אֲנִי לִכְנֵי הָאָדָם: וַיֹּאמֶר אֵלַי הַמְּלָאךְ אֲשֶׁר
 שָׁמוּ קָמָאֵל הַשַּׁעַר הַזֶּה אֲשֶׁר אֶתָּה רוֹזָאָה הוּא שַׁעַר הַשָּׁמַיִם וְכַרְחֵק

נרמז כאן אל המים העליונים ולא אל ים אוקינוס. אבל קשה לקבל את פירושו. כי עד
 כאן לא עלה ברוך אל השמים, ואיך ראה את המים העליונים בהיותו עוד על הארץ? -
 רוח זרה... לשון דומה לזה נמצא בספר Διύγησις Ζωσίμου (=ספור זוסימוס) סי' ב'. כבר
 הראה ג'ימס שנמצא שם קול יוצא מן הנהר אומר אל זוסימוס: לא תוכל לעבר בני, ראה מה
 שיש בין הנהר ובין השמים. זוסימוס רואה ענן מבדיל כחומה בין הנהר ובין השמים, והענן
 אומר אל זוסימוס: בני לא יעבר מעופף מן העולם הזה ולא נשיבת רוח (πνοὴ ἀνέμου) ואף
 לא השמש. ונראה כי גם כאן המובן הוא: אין איש ואין רוח נושבת בארץ אשר יוכלו
 לעבר את האוקינוס. לולא היה לפנינו המקום הזה של ס' זוסימוס היה נראה לפרש πνοὴ
 (=נשיבה) במובן של נשמה, ולבאר: כל נפש חיה לא תוכל לעבר את הנהר. - זרה. ἔξῃ.
 כלו' אפילו הרוח הזרה מכלן, היינו רוח שאינה מצויה, היוצאת מן הכלל בגבורתה. -
 ג ויביאני אל-הרקיע הראשון. הוא ספור דרך כלל, ואח"כ הוא יורד אל הפרטים
 ומספר כי המלאך הראהו שער גדול שהיה על הארץ והוא השער שבו יוצאים מן הארץ ונכנסים
 אל השמים, אבל לא אל השמים ממש. כי יש מרחק גדול בין הארץ ובין השמים, ומרחק זה
 שהוא מהלך שלשים יום עברו המלאך וברוך כמו בכנפים, כלו' ברגעים אחדים, בתעופה.
 ואחר כך בא ברוך לספר מה שראה בגלגל הראשון. וכל זה יוצא ברור ממה שמסופר בתחלת
 פרק ג' (ועי'ש). - שער גדול. שער זה הוא המקום שממנו יוצאים מן הארץ ונכנסים אל
 השמים. דלתי שמים (תהל' ע"ה כ"ג) או ארבות השמים (ברא' ז' י"א, ח' ב') הן מונחות, ושער
 ג השמים שבכאן עומד וקוף. - פנייהם פני שורים... לפי האגדה שבסנהד' ק"ט א' בשם
 ד ר' ירמיה בן אלעזר היתה כת אחת מאנשי דור הפלגה לקופים ורוחות וסדים וליליון. - עבי
 הרקיע. τὸ πᾶχος τοῦ οὐρανοῦ. לא נתברר לי מהו עבי הרקיע שעליו שואל ברוך,
 וגם המפרשים לא בארו. אפשר שכוונתו למדת מה שבין הרקיע הזה ובין זה שלמעלה ממנו,
 כלו' לקומתו, כמו שמצינו בהזון פולוס (פ' ל"ב), ששם הוא מדבר על מדת עמק התהום. אם
 פירוש זה נכון, אולי יש להשוות את האמור כאן עם המימרא דר' פינחס בשם ר' הושעיא
 בב"ר (ד'): כחלל שבין הארץ לרקיע כך יש בין הרקיע (והוא הרקיע הראשון) למים העליונים
 (שהם למעלה מן הרקיע). והשוה חגיגה י"ג א' עביו של רקיע הוא כפי מדת המהלך מן
 הארץ עד לרקיע. - פמאל. Φαμαήλ. נראה כי בעל חזון ברוך הסלאבי היה גורס Φανουήλ
 ה (=פנואל). לדעתו של ג'ימס הגירסה הנכונה היא Παμηήλ (=קמיאל), כי השם הזה נמצא
 בחזון ברוך א' (נ"ה ג'), ושם נאמר על המלאך הזה שהוא הממונה על חזיונות האמת. ואולי
 יש לזהות מלאך זה עם המלאך Ρεμηήλ (השוה בפ"י על מלאך הצבאות בפרק א'). ובחזון
 עזרא ב' ל"ו נמצא שם דומה לזה: Remihel או Hieremihel. - וכרחק ומזרח ממערב.ו.
 אין ספק כי בנוסח היווני חסרות מלים אחדות. שם נמצא καὶ τοῦ πάλιν ἐστὶ καὶ ὄσον καὶ

השמים מן-הארץ בן עבי הרקיע וכרחק ומרחק ממערב] בן ארץ
 1 הבקעה אשר אתה רואה: ויאמר מלאך הַבְּקָאוֹת אלי עוד בוא
 2 וארְאֶךָ נְקֻמֹת גְּדוֹלוֹת מֵאֵלֶּה: וְאֵנִי אֶמְרָתִי הַגִּידֶה־נָא לִי מָה
 הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה וַיֹּאמֶר אֵלֶּי אֵלֶּה הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר קָנוּ אֶת־הַמִּגְדָּל
 לְמַרְד בְּאֱלֹהִים וַיִּפְצֵם יי:

ג וַיִּקְחֵנִי מֵאֶרֶץ יי וַיְבִיאֵנִי אֶל־הַרְקִיעַ הַשָּׁמַי וַיִּרְאֵנִי גַם־שָׁם שְׂעֵר
 ב כְּשֶׁעַר הָרֵאשׁוֹן וַיֹּאמֶר נְבוֹאָה בּוֹ: וְנָבֵא וַנְּעַף מִהַרְבֵּי רַב כְּדֶרֶךְ
 ג שָׁשִׁים יוֹם: וַיִּרְאֵנִי גַם־שָׁם בְּקִעָה וְהִיא מְלֵאָה אֲנָשִׁים וּמְרֵאִיהֶם
 ד בְּמִרְאֵה קְלָבִים וְרִנְגֵלֵיהֶם קְרָגְלֵי אֲזִלִּים: וְאֶשְׂאֵל אֶת־הַמֵּלָאךְ בִּי
 ה אֲדֹנָי הַגִּידֶה־נָא לִי מָה־אֵלֶּה: וַיֹּאמֶר אֵלֶּה הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר יַעֲצוּ
 לְבָנוֹת אֶת־הַמִּגְדָּל בִּי הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֶתְּהַר רֹאֵה הַשְּׂאִי הַמּוֹן
 אֲנָשִׁים וְנָשִׁים לְלַבֵּן לְבָנִים וְתִהְיֶה בָהֶם אִשָּׁה לּוֹבְנֵת לְבָנִים בְּעֵת
 לְדַתָּהּ בִּי לֹא חֶסֶדָה לְהַסְטֵר וּתְלַד בְּהִיּוֹתָהּ לּוֹבְנֵת וּתְשֹׂא אֶת־
 1 עוֹלָה בְּסֻדִּין וּתְלַבֵּן: וַיְהִי כֵּן אֲשֶׁר קָנוּ אֶת־הַמִּגְדָּל עַד־אֶרְבַּע מֵאוֹת
 2 וְנָשִׁים אָמָה וְשָׁלֹשׁ אַמּוֹת וַיּוֹפֵעַ יי עֲלֵיהֶם וַיְשַׁנֶּה אֶת־שְׂפָתָם: וַיִּקְחוּ

πεδίου μῆκος (וכמו כן הוא ארץ הבקעה). גימס ואחריו ריסל משערים כי אחרי ἐστὶ נפלו
 המלים ἀπὸ βορρᾶ ἕως νότου, τοσοῦτον. וא"כ הפירוש הוא: כרחק צפון מתימן כך הוא
 ארץ הבקעה. ומפני שזו היא השערה בעלמא, כתבתי מורח ומערב במקום צפון ותימן, כי זה
 מתאים יותר אל הסגנון העברי, וגם אפשר כי כך היה באמת בנוסח המקורי. וכן נמצא גם
 באגדה (תמיד ל"ב א').

ג. ברקיע השני מקום האנשים שיעצו לבנות את מגדל בבל - פרטים על הבנין ההוא.

ש. במקום אשר בו יצאו מן הרקיע הראשון (ע' בפס' לתחלת פרק ב') - ששים
 י. א"כ מרחק הרקיע הראשון מן השני הוא כפלים ממרחק הרקיע הראשון מן הארץ. ואם
 מה שפירשתי בפרק הקודם על "עבי הרקיע" הוא נכון, י"ל כי בין הקצה העליון של הרקיע
 הראשון ובין הרקיע השני יש מרחק כמו מן הארץ עד לרקיע, ואולי הוא המקום שבו מכונסים
 1 המים העליונים. - ומראיהם. θεωρία. אין ספק שכך ענינה של תיבה זו כאן, אע"פ
 2 ה שלא נמצאה במונח הזה אצל הסופרים היוונים. - השיאו. ἐξέβαλον (=דחפו, הוציאו). -
 3 ה לא חפצה להפטר. כל כך היתה שקועה במלאכתה וכיכ חפצה בה עד כי לא נתרצתה
 4 ו להשתחרר ולהתרחק ממנה אף לשעת לדתה. - ויהי כאשר בנו... הפרטים הנוספים על מה
 שנמצא בספור התורה (היינו מספר האמות אשר בנו, חפצם לרצוע את השמים כדי לדעת
 מאיזה חמר הם עשויים, המכה אשר הוכו בסנורים בעוה"ז ובשנוי צורתם בעוה"ב) אינם לפי
 ידיעתי בשום מקור אחר. ואולי יש להשוות את המסופר כאן עם המסופר בפרקי דר"א מ"ח,
 כי כאשר הוכרחו בני ישראל המשועבדים למצרים לקושש להם תבן לתבון לבנים, היו
 רומסים אותו בחמוריהם ובנשיהם ובנותיהם והקש של מדבר היה נוקב עקביהם והיה
 הדם יוצא ומתבוסס בחמר ובת רחל בתו של שותלח היתה הרה ללדת ורמסה בחמר עם

א-ב
 ג
 ה
 ו

ח **פָּרַעַע וַיִּתְאַמְצוּ לְרַעַע אֶת־הַשָּׁמַיִם כִּי אָמְרוּ נִרְאָה הַתְּרַשׁ הֵם אִם־**
נְחֻשֶׁת אוֹ בָרְזֶל: וַיֵּרָא אֲלֵהֶם וְלֹא הִסְקִיִם לָהֶם וַיִּכְּסוּ בַּסַּנְגֹּרִים וַיִּקַּל
אֶת־שִׁפְתֵיהֶם וַיִּשְׁיִמּוּ בְּאֲשֶׁר אֶתָּה רוֹאֶה:
 ד **וַאֲמַר אֲנִי בְרוּךְ הַנֶּה אֲדַלֵּי הָרְאִיתִנִי גְדוּלוֹת וְנִסְלָאוֹת וַעֲתָה**
 ב **הִרְאִינִי־נָא אֶת־הַכֹּל לְמַעַן אֲדַלֵּי: וַיֹּאמֶר לִי הַמַּלְאָךְ נִקְוֵמָה וְנִלְכָה**
וְאֵלַי עִם־הַמַּלְאָךְ מִן־הַמְּקוֹם הַהוּא כְּמַהֲלֵךְ מֵאָה וַיִּשְׁמוֹנִים יוֹם וַחֲמִשָּׁה
 ג-ד **יָמִים: וַיִּרְאֵנִי בַקֶּעָה וְנִחַשׁ וַאֲרָכּוּ בְקִמָּתָיִם סָלְתָרִים: וַיִּרְאֵנִי אֶת־**
 ה **שְׂאוֹל וּמְרֵאָה מִרְאֵה חֲשָׁךְ וְסַמָּאָה: וַאֲמַר קְהֵה־הַנְּחֻשׁ הַזֶּה וּקְהֵה־**

בעלה ויצא הולך מתוך מעיה ונתערב בתוך המלבן. וקצת דומה לזה נמצא ג"כ בספר הישר (ויניציאה ש"צ, נח, כ"א ע"א): ויהי כאשר תפל לבנה מידם ותשבר ויבכו כלם עליה וכאשר יפול אדם וימת אין מביט אליו מהם. ואין ספק כי הסופר השתמש כאן במקור בלתי ידוע לנו. גם יש להעיר, שהמחבר רוצה להבדיל בין בוני המגדל שדבר עליהם בפרק הקודם ובין היועצים לבנין זה שהוא מדבר עליהם כאן, אבל באמת הוא מספר גם בריקיע השני, כלו' במקום המיוחד ליועצים, על הבנין ועל הענש אשר מצא את הבונים. -

ד. הרקיע השלישי (ז) - הנחש ושאל האוכלת את נפשות הרשעים - הנהרות המספקים מים לים - העץ אשר בו חסא אדם הראשון - נטיעת הגפן עיי נח - הרעות היוצאות כן היין.

הסיפור בפרק זה קצת מבולבל, שאי אפשר לדעת בבירור באיזה רקיע עומדים המלאך וברוך. המרחק הגדול שבין המקום שהיו עומדים בו קודם לכן ובין המקום המתואר כאן (מהלך קפ"ה יום) הוא לפי הנראה סימן מובהק שאינם עומדים עוד בריקיע השני כי אם בשלישי. אבל מצד אחר, קשה לפי זה מה שנמצא בכ"י בתחלת פרק י': ויביאני אל הרקיע השלישי. ואולי יש לשום לב גם אל מה שנאמר (ילקוט שמעוני, קהלת תתקס"ז) בשם ר' ירמיה בן אלעזר, כי גלגל השמש שקוע בריקיע השני. ואם נניח כי באמת כל מה שמסופר עד המקום ההוא היה בריקיע השני, א"כ קשה מה שכתוב בראש פרק י"א: ויקחני המלאך אחרי כן ויביאני אל הרקיע החמישי. על כן נראה לקבל השערת ג'ימס שט"ס יש בתחלת פרק י', והגירסה הנכונה היא εις τέταρτον οὐρανόν (=אל הרקיע הרביעי). ואם כן צ"ל כי מן פרק ד' עד סוף פרק ט' מדובר על הרקיע השלישי, אע"פ שהסופר לא אמר זה בפירוש בשום מקום כי אם ברמזיה קלה בפרק ז' (ע"ש). על קושיות אחרות שבפרק זה ע' לקמן. -

ג נחש. ὄφις. לקמן הוא משתמש בשם δράκων, ואין ספק כי היינו ὄφις היינו δράκων. וע"כ תרגמתי נחש בכל מקום. - כמאתים פלתיים ארכו. כך תקן רובינסון (מובא עיי ג'ימס). - ויראני את ש"אול... גם בנוגע לתיאור הנחש ושאל יש כאן ערבוב דברים. לפי מה שנאמר פה נראה כי הנחש ושאל הם שתי בריות נפרדות זו מזו, אע"פ שמעשה אחד לשניהם, שגם הנחש כמו שאל אוכל את נפשות הרשעים. ומפרק ה' נראה כי שאל היא בטן הנחש. בחזון ברוך הסלאבי הענין ברור יותר. לפי האמור שם אין שום יחס בין הנחש ובין שאל כי אם בזה שבטן הנחש גדלה כגודל שאל, אבל הנחש אינו אוכל את גופות הרשעים כי אם שותה את מי הים. ע"כ נראה לי כי יחס הענינים כמו שנמצא בחזון ברוך הסלאבי הוא העיקרי, וכי הערבוב נולד ע"י הדעה הנמצאת באגדה (גם אצל הנוצרים), שעל פיה הנחש הוא סמל לשטן ולגיהנם. אחד הקוראים בראותו הנחש אצל שאל ובקראו כי גודל בטן הנחש הוא כגודל השאל חשב כי בטן הנחש היא שאל והכניס ביטוי

המקום אשר קביב לו ויאמר המלאך הנחש הוא האוכל גופות
 1 האנשים אשר בלו ומי מניהם ברע ומהם הוא גזון: וכן שאול
 הדומה לו גם-הוא כי שותה היא מן-המים באמה אחת ולא
 2 יחסר ממנו מאומה: ויאמר ברוך ואיבקה זה ויאמר המלאך שמעני
 3 אלהים עשה שלש מאות וששים נהרות ונהראונים בהם אלפים
 4 ואבורים ונהריקום ובגלגלם לא יחסר המים: ואמר הראוני-נא את-
 העץ אשר התקפה את-אדם ויאמר המלאך הוא הנסן נטע סמאל

המחשבה הזאת אל תוך הספור מבלי להסיר ממנו מה שהיה מתנגד לזה. ואם נכונה השערה זו, יש למחק את הלשון „יראני את שאול“ ולחקן דברי המלאך כך: „ויאמר המלאך הנחש דומה לשאול - האוכל את גופות האנשים אשר כלו ימיהם ברע ומהם הוא גזון - בזה שגם הוא שותה וכו“ - המקום. בכ"י *περὶ αὐτὸν ἀπηγγήσθαι* כיון שהמלה *ἀπηγγήσθαι* לא נמצאת ביוונית ע"כ גורס המו"ל *ἀπηγγήσθαι* (=קשה, או ג"כ מכוער, מתועב). אבל הענין אינו עולה יפה. אולי בנוסח המקורי היתה השאלה על העמק אשר סביב לנחש כי לא נמצא בשום מקום שיהיה איזה דבר קשה או מכוער או מתועב סביב לנחש. - כא מה. כלו' בכל יום, וכן נמצא בפירוש בנוסח הסלאבי, ובנוסח ההוא מפורש ג"כ כי מטרת שתית מי הים ע"י הנחש היא כדי שהים לא יעלה על שפתו ולא יעבור את גבולו. - שלש מאות וששים. ולפי הנוסח הסלאבי שלש מאות שלשים ושלשה. - אל פיס... אי אפשר לזהות את הנהרות הללו. בנוסח הסלאבי נמצאים תשעה שמות ושלשה מהם דומים קצת לשמות הנמצאים בנוסח של כאן. בין הששה הנתרים יש פרת, חדקל ודונאו (*Danubius*). לדעתו של המו"ל יש לקרא *γυθικός* כלו' האוקינוס, במקום *Γηθικός*. - הראוני-נא את-העץ... אל הבקשה הזאת יש להשוות המחלקת שבין בעלי האגדה (ב"ר ט"ו) מה היה אותו האילן שאדם וחוה אכלו מפריו, וגם שם יש מי שאומר (ר' יהודה בר אלעי) ענבים היו, וגם ותקח מפריו ותאכל (בפרשה י"ט) א"ר איבו סחטה ענבים ונתנה לו. - קשה להבין מה ענין בקשה זו אצל ספור הנחש והנהרות. לפי ספרים חיצוניים אחרים (ד"מ חנוך ב') מקום גן עדן הוא בריקע השלישי. אפשר שגם בנוסח המקורי של חזון ברוך נמצא דבר כזה, ודבר פשוט הוא שבמקום שמדברים על גן עדן יש לדבר ג"כ על העצים אשר בתוכו ועל חטא אדם וחוה. ואולי יש כאן נוספות (ע' לקמן). - סמאל. בכ"י היווני נמצא *Σαμουήλ* ובנוסח הסלאבי *Satanel*. סמאל נמצא ג"כ בספר *Martyrium Jesaiæ* (=מסירות-נפש ישעיה על קדוש השם) ב' א'-ב' ובספרי אגדה וקבלה שונים במקומות המצוינים ע"י שוואב (*Vocabulaire de l'angelologie*, Paris 1897, p. 199). ומבל זה נראה כי שם זה מורה על אחד מעוזרי השטן וממלאכי החבלה והגיהנום. - אחר פסוק ס' באה כאן תוספת נוצרית בזה הלשון:

ואמר אני ברוך ואחרי שהגפן היתה סבה לרעה כזאת והיא חייבת קללה מאת האלהים והיא השחתה לראשון מן היצורים מדוע משתמשים בה כל-כך ויאמר המלאך היטבת לשאול כאשר הביא אלהים את המבול על הארץ וישחת כל-בשר ואת-ארבע מאות ותשעת אלפי הנפילים ויעלו המים על ההרים עד חמש עשרה אמה נכנסו המים בגן וישחיתו את כל-הפרחים ואת כל-שריגי הגפן כלם הוציאו וישליכום חוצה וכאשר נראתה הארץ מן-המים ויצא נח מן התבה ויחל לנטוע מן העצים הנמצאים וימצא גם שריג הגפן ויקחהו ויאמר בלבו מה-זה ואבא אליו ואגיד לו את-משפטו ויאמר אם כן האטע אותו או מה אעשה הנה אדם אבד

ט המלאך אשר בגלל זה קעם יי אלהים: ויקלל אותו ואת-נמעו ובגלל
 הדרך הנה לא נתן לאדם לנגע בו ויקנא בו השטן ונדיחהו
 י בנפנו: דע אפוא ברוך פי באשר נשא אדם ענש בגלל העץ ההוא
 וקבוד אלהים נעלה מעליו פן בני האדם היום אם-ישתו מן-היין
 היוצא ממנו עד-בלידי יגדל עונם משון אדם וירחקו מקבוד
 יא אלהים וימקרו עצמם לאש עולם: פי כל-שוב לא יהיה ממנו ואך
 יב אלה מעשי השותים ממנו לרונה: אח לא נחמל על-אח ואב על-בן
 וקנים על-אבות ואח-נים-קל-רעו יעשו בטרעלת היין רצוח ונאוף
 ונה והשבע לשקר ונב ונזל ועוד קאלה וכל-שוב לא יקום עמו:
 ה ואמר אני ברוך אל-המלאך אדני אשאלה-נא אותך דבר
 אחר אשר אמרת-לי הנחש שותה מן-המים אמה אמת הגידה-נא
 ב לי גם-מדת בקנו מה-היא: ויאמר המלאך בקמנו כשאול ובאשר

בגללו פן אעיר גם אני עלי את חמת האלהים בגללו ויאמר כן ויתפלל למען
 יגלה לו אלהים מה יעשה בו ויעמד בתפלה ארבעים יום ויתחנן הרבה ויבן
 ויאמר אדני ואלריך אקרא למען תגלה לי מה-אעשה בעץ הזה וישלח אלהים
 את מלאכו את סרסאל ויאמר לו קום נח ונטע את השריג כי כה אמר אדני
 המר אשר בו יתפך למתוק וקללתו תהפך לברכה ואשר יעשה ממנו יעשה דם
 אלהים וכאשר זרע האדם נשא ענש על ידו יקבלו בו על ידי המשיח ישוע
 עמואל את-הקריאה אל-על ואת-הדרך לגן-עדן.

תוספת זו אין לה המשך לא אל הקודם ולא אל מה שבא אחר זה, כי בתחלה ובסוף
 מדובר על הגפן ועל היין לגנאי ובעל התוספת מדבר על היין לשבח, ונראה שנכתבה ע"י
 נוצרי שתמה על זה כי היין שמשתמשים בו בפולחן הנוצרי יצא מעץ מקולל שקלקל בעולם.
 ורצה לפרש כי העץ עצמו שהיה סבה לקלוקל נועד להיות אמצעי לתקון ולהצלה, שלפי אמונת
 הנוצרים הוא הדם של ישו שהכמרים מקריבים בכל יום על המזבח. - בהתחלת פרק ה' יש
 המשך ענין הנחש שנפסק ע"י השאלה על העץ שהחטיא את אדם הראשון. התוספת נמצאת
 ג"כ בנוסח הסלאבי, אבל שם איננה מפסקת את הענין, כי הספור על העץ שהחטיא את האדם
 ועל הגפן שנטע נח ועל תועלת היין ועל נוקו נמצא אחר גמר ספור הנחש. על כן נראה
 שבעל הנוסח הסלאבי מצא את התוספת ושנה את מקומה כדי שלא להפסיק בענין של הנחש. -
 א מ י ש ת ו ... ע ד ב ל י ד י. כך מגיה ריסל (πίνοντες = שותים) לפי הענין. - כל טוב לא
 יהיה ממנו. בכ"י: וכל טוב נעשה על ידו. ואין ספק כי יש לקבל הצעת גיימס שהוסיף
 οὐ (=לא) בין αὐτοῦ ובין γίνεταί. - בתרעלת היין. διὰ τῆς πτώσεως, והוא תרגום
 תרעלה בישעיה נ"א כ"ב. ויש לפרש תרעלה בענין של מהומה, שממון, סחרחרת, ומי שאחותו
 תרעלה, כלו' סחרחרת ע"י היין ששחה, יעשה כל המעשים הרעים. -

י-א
 יב

ה. סוף ענין הנחש ושאל שנפסק למעלה - מדת בטן הנחש.

וכאשר תוטל... ביוונית: וכמו כבר עופרת של שלש מאות איש תושלך. וריסל
 הוסיף מלת ὑπό לפני ἀνδρῶν, ולדעתו פירושו: ארך בטנו הוא כמהלך כבר עופרת קשלכת
 בכח של ש' אנשים. אבל אין להכחיש כי הפירוש הזה אינו מספיק, שעדיין חסר גודל הככר.

ב

תוטל ככר עופרת בידי שלש מאות איש בן בָּטְנוּ וְעֵתָהּ בּוֹא וְאַרְבָּע
מַעֲשִׂים גְּדוֹלִים מְאֹלָה :

- ו ויקחני ויביאני אל-המקום אשר מָנְנוּ יוֹצֵא הַשָּׁמֶשׁ: ויִרְאֵנִי
- ב רָכַב אֲשֶׁר-לוֹ אַרְבָּעָה אוֹפָנִים וְאֵשׁ יוֹצֵאת מִתַּחְתּוֹ וּבְרָכַב יוֹשֵׁב
- ג אִישׁ נוֹשֵׂא עֶטְרַת אֵשׁ וְאַרְבָּעִים מִלְּאָבִים נוֹהֲגִים אֶת-הַרְכָּב; וְהִנֵּה
- ד עוֹף מְשׁוֹטֵט לִפְנֵי הַשָּׁמֶשׁ הוּא כְּתֹשֶׁה הָרִים: וְאָמַר אֶל-הַמֶּלֶאךָ
- ה מִהֲדַעוֹף הִנֵּה וַיֹּאמֶר אֵלַי שׁוֹמֵר הוּא לְתַבֵּל: וְאָמַר אֵיךְ הוּא שׁוֹמֵר
- ו לְתַבֵּל הַגִּידֶה-נָּא לִי: וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶאךָ הָעוֹף הִנֵּה מְשׁוֹטֵט לִפְנֵי הַשָּׁמֶשׁ
- ז וּפּוֹרֵשׁ בְּנִפְסָיו וּמִקְבֵּל אֶת-קְוֵי-אֲשׁוֹ: וְלוֹיֵלָא קִבְּלָם כִּי עֵתָהּ לֹא
- ח נִמְלֵט זָרַע הָאָדָם וְלֹא כָל-נֶפֶשׁ תִּזְהַר אֶךְ אֱלֹהִים אֲנִי אֶת-הָעוֹף
- ט עַל-זוֹת: וַיִּפְרֹשׁ בְּנִפְסָיו וַאֲרָא עַל-כַּנָּף יְמִינוֹ אוֹתִיּוֹת גְּדוֹלוֹת עַד-מְאֹד
- י כְּמִקּוֹם גֶּרֶן הַמְּכִיל אַרְבַּעַת אֲלָפִים סָאָה וְהָאוֹתִיּוֹת אוֹתִיּוֹת זָהָב:
- וַיֹּאמֶר אֵלַי הַמֶּלֶאךָ קְרָא-נָּא זֶה וְאֶקְרָא לָאָמַר לֹא הָאָרֶץ יִלְדֶתֶנִי
- וְלֹא הַשָּׁמַיִם יִלְדוּנִי כִּי אִם-בְּנִפְסָי הַשָּׁמַיִם יִלְדוּנִי: וְאָמַר אֲדוּנִי

ואין ספק שנפלה טעות בנוסח, ואין בידינו לתקנו. בנוסח הסלאבי חסר כל זה. ריסל מציע גם פירוש אחר שעל פיו מספר שלש מאות יהיה מספר השעות הדרושות כדי שכבר העופרת תגיע אל המקום המבוקש. הפירוש הזה מיוסד על מה שנמצא בחזון פאולוס (פרק ל"ב): כאשר אם איש חזק יקח אבן וישליך אותה אל בור עמוק והיא תגיע אל קרקע הבור שעות רבות אחר זה כך היא התהום. אבל פירוש זה רחוק בתכלית מפשוטו של הנוסח שלכאן. —

ו. ברוך מגיע אל מקום מוצא השמש ורואה את רכבו ואת המלאכים הנוהגים אותו ואת העוף חול—
תיאור העוף ותפקירו - פתיחת שערי השמים ע"י המלאכים.

- א י ש. בנוסח הסלאבי מבואר שהאיש היושב ברכב הוא השמש, כי שם כתוב: ויאמר לי המלאך
- ב האיש היושב ברכב הנושא עטרת האש הוא השמש. דבר כזה נמצא ג"כ בצלמי היוונים (ד"מ בפרתינון אשר באתונא) וגם אצל ההודיים (וע' מה שכתב על זה ג'ימס שמביא ג"כ מקום חנוך ב' הדומה בפרטים אחדים אל המקום שלפנינו כאן). גם בפרקי דר"א (פרק ו') נאמר כי השמש רוכב במרכבה וכי מלאכים נוהגים אותו. ובמדבר רבה י"ב נאמר: מרכבו ארגמן (שה"ש ג' י')
- ג זה השמש שהוא נתון למעלה והוא רוכב במרכבה. — כת ש ע ה ה ר י ם . ὅς ὄρει ἐνβέα — כך גורס ג'ימס. בכ"י: ὄρει, שאין לו שום מובן. אבל גם אם נקבל גירסת ג'ימס אין המלים ברורות, ואפשר שנפלה כאן טעות. מתרגומו של ריסל wie neun Berge [gross] נראה שלדעתו זוהי מדת העוף, אבל זה קשה. בנוסח הסלאבי לא נמצא דבר מתאים לזה. אולי יש לשער כי בנוסח המקורי היה במקום ὄρει שם של מדה. גם בחנוך ב' (ע' לקמן) כתוב כי גודל החול הוא תשע מאות מדה. — קו י א שו . πύργους (= כעין אש). — על ז א ת . כלו' נתן לעוף את התפקיד להציל את בעלי החיים מחמימותו היתרה של השמש. והשוה
- ח מה שנאמר בפרקי דר"א (פרק ו') המובא לקמן בפירוש לסוף פרק ז'. — כ מ ק ו ם ג ר ן ה מ כ י ל ... ביוונית: כגרן יש לה מקום מדה כארבעת אלפים מודיה. מודיה (Modius) היא מדה רומית

יא מה־העוף הנה ומה־שמו: ויאמר אלי המלאך חול נקרא שמו:
 יב-יג [ואמר] מה־מאכלו ויאמר אלי מן־השמים ושל־הארץ: ואמר המוציא
 העוף צאה ויאמר אלי מוציא הוא תולע ומצאת התולע צומח
 הקנמון אשר יש־חסך בו למלכים ולמושלים ועתה חבה וראית
 יד את־קבור אלהים: וכדברו והנה קול בקול רעם ויתנעש המקום
 טו אשר עמדנו עליו: ואשאל את־המלאך אדני מה הקול הנה ויאמר
 טז אלי המלאך הנה עתה פותחים המלאכים את־שלת מאות וחסמה
 יז וששים שערי השמים וישרד האור מן־החשך: והנה קול יוצא
 יח ואמר נותן האור תן אורה לעולם: ואשמע את־רעש העוף ואמר
 יח אדני מה הרעש הנה: ויאמר הוא המעורר את התרנגולים על־
 הערץ כי כבעלי פסיות כן התרנגול מגיד דבר ליושבי הערץ לאיש
 יט ואיש בלשונו: כי המלאכים מבינים את־השמש והתרנגול קורא:
 ז ואמר ואיפה עושה השמש מלאכתו אחרי קריאת התרנגול:
 ב ויאמר אלי המלאך שמע ברוד קל־הדברים אשר הראיתך בקרקיע
 הראשון ובקרקיע השני הנה ובקרקיע השלישי מתהלך השמש
 ג ונותן אורה לעולם ועתה חבה וראית את־קבור אלהים: וכדברו
 אלי ראיתי את־העוף נגלה בתחלה ונגדל מעט מעט עד־הראותו

יא המכילה כס' לשרים. - חול. Φοῖνιξ (Phoenix), והוא עוף אנדי ידוע אצל הסופרים היוונים
 והרומים. אבל מה שמסופר פה על העוף הזה אינו מתאים אל מה שאומרים עליו סופרי
 טו הגויים ונע' בפרטות בס' לחנוך ב' ו' וז'. - שלש מאות וחמשה ושישים. נראה שהוא
 רמז למנין ימות החמה. ואולי לפי דעתו השמש יוצא בכל יום מן השער המיוחד לו, וזוהי
 סבה לארך הימים ולקיצורם. רעיון כזה נמצא בפרקי דר"א (פרק ו'). לפי המסופר שם,
 השמש יוצא ונכנס בג' מאות וס"ו חלונות כמנין ימות החמה, ומקום מוצאו ומבואו מתחלף
 לפי חלוף הזמנים ולפי ארך הימים והלילות בהם. ויש גם להשוות לזה מה שנמצא בירושלמי
 (ריה ב' ד') על שלש מאות ושישים וחמשה חלונות שברא הקב"ה. ולפי האגדה (ילקוט קהלת
 תתקס"ז, על הפסוק וזרח השמש) גלגל השמש מהלך ברקיע כקלע של ספינה ויש בה שסיה
 יח חבלים כמנין ימות החמה. - כבעלי פיפיות. לדעתו של ג'ימס אולי יש לפרש: כמי
 שיוכל לבטא את הקול באופן שיבינו המדברים בשפות שונות. אבל הוא בעצמו מודה כי
 אין זה מובנה של המלה היוונית δίστομος (= בעל שני פיות). ריסל מציע לנסח: ὁ ὅσος
 ἀνθρώπων διὰ στόματος = כאנשים בפה, ולפי זה הוא מתרגם. - גם לפי מה שנאמר בס'
 הזהר (ויקרא כ"ב ב', כ"ג א') התרנגול מתעורר בכל יום ע"י דחיפה מן השמים: „שלהובא נפק
 ובטש בגדפוי דתרנגולא וקרי ושבח למלכא קדישא וקרי לבני נשא דישתדלון באורייתא וכו'". -

ז. המשך הפרק הקודם.

נגלה בתחלה. קודם כל נראה העוף שלא היה נראה (ולפיכך צ"ל כי בדבר המלאך עם ברוך נתעלם העוף מעיניהם), ואחר כך הלך וגדל עד כי נראה בשלימותו. ואפשר ג"כ

ד קלו: ומאחריו ראיתי את-השמש זורח ועמו המלאכים הנושאים
 (ואותו) ועמרה על-ראשו ולא יכלתי להביט אל-מראהו ולראותו:
 ה ובזרח השמש פרח גם-החול את-קנשיו וגני בראותי את-הקבור
 ו הזה סג לבי מרב שחר ואברה ואסתר תחת כנפי המלאך: ויאמר
 אלו המלאך אל-תירא ברוך כי אם-סבה וראית גם-את-בואם:
 ח וינקחני ויביאני אל-מבוא השמש ובהגיע עת בואו ראיתי עוד
 את-העוף בא לפני ובבואו ראיתי את-המלאכים נושאים את-העטרה
 ג-ג מעל ראשו: והעוף עמד ענה ונרפה את-קנשיו: ובראותי את-אלה
 אפרתי אדני למה הסירו את-העטרה מעל-ראש השמש ומדוע
 ד העוף קבה ענה: ויאמר אלי המלאך אך-בזה מלאכים יקחו את-
 עטרת השמש מדי הקיפו את-יומו ונקשו אותה השמנקה וחדשו
 אותה יען אשר נקמא הוא וקרניו על-הארץ וכה תתחדש בקל-
 ה יום ויום: ויאמר אני ברוך ומדוע נקמאות קרניו על-הארץ ויאמר
 אלי המלאך כי יביט אל-עונות בני האדם ואל ששעיהם ונה ונאף
 נגב ונזל ועבר אלהים אתרים שקרון נרצח ריבות וקנאות מלשינות
 ותלונות לקשים וקסמים וכאלה רבות אשר הן רעות בעיני
 ו אלהים בקלה הוא נקמא ועל-כן הוא מתחדש: ולעוף ואשר
 שאלקו איך הוא ענה יען אשר הוא עוצר את-קרני השמש

ד לפרש εἴπωθεν (=בתחלה, לפני) כמו ε. μου (=לפני) שלקמן. - ועטרה על-ראשו.
 ה גם בפרקי דר"א (פרק ו') נאמר כי השמש רוכב במרכבה ועולה מעוטר כחתן וישיש כגבור,
 ו שנאמר והוא כחתן יוצא מחופתו. - פג לבי. ἐταπεινώθη (=נתמעטתי, נבהלתי, נתעלפתי). -
 ו בואם. בוא השמש והעוף עמו. -

ח. ברוך מניע אל מקום מבוא השמש ורואה שם עוד את מצעה החול - השמש נשמא בכל יום
 עיי המעשים הרעים הנעשים בארץ ועיכ טעונה עשרתו טהרה בכל יום.

א-ד לפני εἴπωθεν במובן של ε. μου (ע' לעיל). - מדי הקיפו את-יומו.
 ה כיוונית: כאשר עבר במרוצה דרך כל היום. - נסמא הוא וקרניו על-הארץ. רעיון זה
 נמצא גיכ בתנא דבי אליהו רבא (ב'): לגלגל חמה יוצא בטהרה ונכנס בטומאה. אבל שם
 לא פורש מה היא סבת טומאתו. - כי יביט אל-עונות בני האדם ... כיוצא בו
 נמצא בצוואות השבטים (צוואת לוי ג'), ושם נאמר כי הרקיע התחתון הוא אפל מפני שהוא
 כנגד עונות בני האדם (או, לפי נוסח אחר, מפני שהוא רואה את עונות בני האדם). וגם
 בספר חזון פאולוס (פרק ד') נאמר שהשמש אמר להקביה כי הוא רואה את עונות בני האדם
 ואת מעשיהם הרעים. מעין רשימת עונות זו נמצאת גם בספרים חיצוניים אחרים (ע' גימט). -
 ו יען אשר הוא עוצר. מעין זה בפרקי דר"א (פרק ו'), אציפ ששם לא נזכר העוף:
 „פניו (כלו' פני השמש) המביטות למעלה של ברד ואלולא הברד שהוא מכבה פניו של אש
 היה העולם נבער באש שנאמר ואין נסתר מחמתו. וע' ילקוט שמעוני (קהלת תתקס"ז) בשם

ז מפני אשׁו וקמו קל-היום מקל-זה ייעת: ולולא קנשיו המקפות
 את-קרני השמש כאשר אָמְרנו כי עתה לא תמלט כל-גשמה:
 ט וכאשר הלכו להם השמש והעוף שרץ הלילה ונבאו עמו
 ב רכב הלָּהֶם והכוכבים: ואמר אני קרוף הודיעני-נא אֲדני גם-את-
 ג זאת איך תצא ואָנה תבא ומה-דרך מהלכה: ויאמר המלאך חבה
 עוד מעט וראית גם-את-זאת ונהי כבקר ואָנא גם-אותה ומראה
 ד כאשר יושבת בקרב קל ונגדה לפני הרקב שרים וקבשים ונסהמון
 ה מלאכים: ואמר אֲדני מה-הפּרים והקבשים האלה ויאמר אלי גם-
 ו יאמר אלי שמע קרוף זאת אשר אתה רואה נגזר עליה מאת
 ז האלהים להיוותה וָה מאין כמוה: וכאשר חָסא אָדם הראשון נָגְשָה
 ח אל-סמאל כאשר לָבַש צורת נחש ולא הסתתרה כי אם התגדלה
 ט ויקצף עליה אלהים וילחץ אותה ויקצר ימיה: ואמר ומדוע איננה
 זרחת בקל-עת כי אם-בלילה לבדו: ויאמר המלאך שמע כאשר

ר' אלכסנדר, שמונה מלאכים יש לשמש ארבעה מלפניו וארבעה מאחוריו, מלפניו כדי שלא ישרוף את העולם מאחוריו שלא יצטנן העולם. -

ט. הלכנה והכוכבים ודרך הלוכם. - הענש שקבלה הלכנה מפני שהיתה עורת לנחש המשיא לחוה ולאדם הראשון.

א וכאשר הלכו להם השמש והעוף... הנוסח היווני משובש כאן כל-כך עד שאי-אפשר להבינו. נוסח הכ"י הוא: ואחרי שהם נתמעטו (או נתקבצו או נתכווצו) בא הלילה ויחד עמו ועם הלבנה ועם הכוכבים. התרגום שבפנים הוא לפי תקונו של ריסל. -
 ג ברכב קל. ἐπὶ ἄρματος τροχῶν. המלה τροχός היא על הרוב שם דבר ופירושו אופן, וכן הבין אותה ריסל שתרגם auf einem Wagen mit Rädern (= על רכב בעל אופנים), אבל לפעמים (דימ אצל פינדארוס) τροχός הוא שם תאר ופירושו קל, מהיר, ונראה כי כן מובטא כאן, שהרי כל הרכבים בעלי אופנים הם. ועוד אם נאמר כי הוא שם דבר לא יתברר חבורו הדקדוקי עם ἄρματος. - לפני הרכב. ביווני: ברכב, ואין ספק כי ר"ל לפני הרכב כדי למשוך אותו. - התיאור הזה של לבנה בצורת אשה יושבת ברכב נמשך ע"י בהמות מצוי אצל היוונים. Suidas (ע' ταυροπόλος) אומר כי הלבנה נמשכת ע"י פרות, וכן היא מצוירת לפעמים ע"י אמני יון. - נגעה. παρῆψε. ריסל מתרגם hielt er sich in der Nähe Samaels (=נצבה אצל סמאל), אבל לא נמצא הפעל היווני הנ"ל במובן זה, ופירושו הוא: נגע בקלות. ע"כ נראה לי לפרש נגעה אל סמאל, כלו' נגעה בו ע"י קרניה, האירה עליו, וע"י זה היתה לו לעזרת במעשיו הרעים. - וילחץ. ἐθλιψεν (=לחץ, כבש), כלו' העמידה במקום צר, הקטינה. לפי הנוסח הסלאבי סבת ענש הלבנה היא אחרת: בזמן שאדם וחוה ידעו כי עירומים הם בכו ועמם בכו כל בראי מעלה ומטה, חוץ מן הלבנה שצחקה, וקצף עליה הקב"ה והמעיס את אורה וגור עליה שלא תאיר תמיד כי אם לפרקים, גם לפי רז"ל (חולין ס' ב') היתה הלבנה בתחלה גדולה ומאירה כשמש ואחר כך נתקטנה ונתמעט אורה. -

לא יוכלו העבדים לדבר לפני המלך כרצונם פן לא יוכלו הנרם
 והפוקדים לזרם לפני השמש כי הפוקדים תלוים תמיד אך
 השמש מקשה אותם והלכה אשר היא שלמה כלה מפני חם
 השמש:

- י אחריו אשר למדתי את-כל-זאת מפי-המלאך הראש לקחני
 ג-נ וביאני אל-הרקיע הרביעי: וארא בקעה פשוטה ובתוכה אנם-
 מים: ובו המון צפרים למיניהם אך לא דמו לצפרים אשר
 אתנו פה כי ראיתי את-העגור והנה הוא קשרים גדולים וכלן
 ד גדולות מאד מן-הצפרים אשר בארץ: ואשאל את המלאך מה-
 ה בקעה ומה-האנם ומה-המון הצפרים אשר סביבותיו: ויאמר
 המלאך שמע ברוך בקעה המקיפה את-האנם ואת-כל-הנספלות
 אשר בו (הוא המקום) אשר שמה תבאנה נפשות הצדיקים בהתאסף
 ו בקעמן יחד במקהלות: והמים הם אשר יקחו העניים והמטויר
 ז על-הארץ ונדלו את-פרניה: ויאמר עוד אל מלאך יי והצפרים מה-
 ח הנה ויאמר אלי הן המזמרות תמיד לוי: ויאמר ואיך יאמרו
 ט האנשים כי המים המרטיבים מן-המים המה: ויאמר המלאך המים
 המרטיבים מן-המים המה וגם-המים אשר על-הארץ הם המים

ט כי הכוכבים... לא נתברר לי מה הוא לפי דעתו של בעל הספר ההפרש שבין הירח
 והכוכבים בענין יחסם אל השמש. -

י. הרקיע הרביעי (ז) - אגם המים והצפרים - כקעה סביבות האנם אשר שם נשמות הצדיקים - שני
 מינים של המים הבאים על הארץ.

- ה-א הרקיע הרביעי. ביווני: τρίτον (=שלישי), וע' לעיל. - בהתאספן ובעמדן
 יחד במקהלות. ביווני: ὅταν δὲ μιλῶσι συνδιαγόντες χοροὶ χοροὶ (=כשמתאספות בהיותן
 ז מבלות יחד את זמנן מקהלות מקהלות). - והצפרים. נראה שהן נפשות הצדיקים. כיוצא
 בכך סנהד' צ"ב ב' שהקב"ה עושה כנפים לצדיקים לעתיד לבא. גי'מס נתן רמזים מתוך
 ספרים שונים שבהם נפשות הצדיקים בעולם הבא הן בצורת צפרים. כך, למשל, נמצא בספר
 "ויכוח פאנאגיוטס" שנמשלו נפשות הצדיקים ליונים, ובמסעו של הקדוש בראנדאן, ועוד
 נמצאים ספרים מצוירים נוצריים של ימי הביניים שבהם נפשות הצדיקים בגן עדן יש להן צורה
 של צפרים. ואולי יש להשוות עם זה גם מה שנמצא בס' תקוני זהר (תקונא שחיתאה כ"ב ב')
 ח כי הנשמות היתרות הנתונות לבני ישראל ביום השבת נקראות אפרוחין. - המים המרטיבים.
 נראה שלפי הכותב יש שני מיני מים היורדים מן השמים: א) מים שמקורם מן הים ומן מקוי
 המים שעל הארץ, והם עולים למעלה ואח"כ חוזרים ויורדים למטה בצורת גשמים, ב) מים
 שמקורם בשמים, והם הנקראים טל השמים. תפקיד המים מן המין הראשון הוא להרטיב את
 הארץ, ותפקיד המים מן המין השני הוא לגדל את הפירות. בנוסח הסלאבי מפורש כי המים
 שמקורם מן הים אינם יכולים לגדל פירות כי מלוחים הם. ענין זה ממש נמצא בב"ר י"ד

י המגדלים את-הסרי מנה הם: דע אפוא פי המים הנקראים של השמים מנה המה:

יא ויקחני המלאך אחר-כך ויביאני אל-הרקיע השמישי והשער הנה סגור: ואמר אלני הלא יסתח השער למען נבא בו ויאמר לי המלאך לא נוכל לבא עד-כי יבא מיכאל אשר בנרו מפתח מלכות השמים ואולם סבה וראית את-קבוד האלהים: ויהי קול גדול בקול רעם ואמר אדוני מה הקול הזה: ויאמר אלי סתה יבא מיכאל שר-הצבא הראש לקבל את-תפלות בני האדם: והנה קול יוצא וישתחו השערים וישתחו ויהי קול חריקה בקול רעם: ונבא מיכאל ויסגשוהו המלאך אשר הנה עמי וישתחו לו ויאמר שלום לך שר-הצבא הראש שלי ושל-כל-חילנו: ויאמר מיכאל שר-הצבא הראש שלום גם-לך אחינו מבאר התויונות להולכים בדרך הישרה ויחבקו איש את-אחיו ונעמדו: וארא את-מיכאל שר-הצבא הראש ובנרו ספל גדול מאד עמקו במרחק השמים מן-הארץ ורחבו במרחק מן-רח ממערב: ואמר אלני מה-זה בנר מיכאל המלאך הראש ויאמר זה [המקום] אשר תבאנה שמה צדקות הצדיקים ומעשיהם הטובים המובאים לפני אל-הי השמים:

ובקהל"ר (לפסוק א' ז') על השאלה מהיכן הארץ שותה, והתשובה היא כי אינה יכולה לשתות מימי אוקינוס כי מלוחים הם והיא שותה מן העננים או מן המים העליונים. -

יא. הרקיע החמישי - מיכאל מחזיק מפתח מלכות השמים - פגישתו עם המלאך המלוה את ברוך - הספל אשר בו הפעשים הטובים של בני האדם.

ב מיכאל אשר בידו מפתח מלכות השמים. בס' יתיר דברי ירמיהו (Paralipome non Jer. ט' ה' נאמר כי מיכאל הוא מלאך הצדק וכי תפקידו הוא להעלות לשמים את נפשות הצדיקים. ולפי הנוסח הכושני ולפי גירסה של כ"י יווני אחד הוא פותח השערים בשביל הצדיקים. בנוסח הסלאבי של חזון ברוך נוסף כי על השערים כתובים שמות האנשים (כלר) האנשים שעתידים לזכות להכנס בשמים). - לקבל את-תפלות בני האדם. גם בס' צוואת האדם הראשון בנוסח סורי (הנקרא גם חזון אדה"ר ע' 143 Apocrypha Aneodota I) נמצא כי שערי השמים נפתחים בשעה קבועה כדי לקבל את תפלות בני האדם, ואין צריך לומר כי רעיון זה מצוי הרבה באגדה שלנו (השוה ד"מ ברכות ל"ב ב'). - קול חריקה. τρισμὸς ὡς βροντῆς (=חריקה כמו של רעם). אי אפשר שקול חריקה יהיה דומה לקול רעם, ע"כ נראה פירושו של ריסל, שר"ל כי קול החריקה היה חזק כקול רעם, ולדעתו של ריסל הקול הזה הוא משק כנפי המלאכים המעופפים. - ספל גדול מאד. יש להשוות לכאן חזון יחזק' ה' ח', ח' ג' ששם מדובר על ספל מלא קטרת ובתוכו תפלות בני האדם. -

יב וּבְדַבְרֵי עֲמָהֶם וְהִנֵּה בָּאוּ מִלְּאָכִים נוֹשְׂאִים סָלִים מִלְּאֵי פְרָחִים
 ב וְנוֹשִׂימוֹם לִפְנֵי מִיכָאֵל׃ וְאִשְׂאֵל אֶת־הַמִּלְלָךְ אֲדֹנָי מִי־אֵלֶּה וּמִה־הֵם
 ג-ד מְבִיאִים׃ וַיֹּאמֶר אֵלָּי אֵלֶּה הַמִּלְלָכִים אֲשֶׁר עַל־הַשְּׁלֶטוֹן׃ וַיִּקַּח
 ה הַמִּלְלָךְ הָרֹאשׁ אֶת־הַסָּלִים וַיִּשְׁלִיכֵם אֶל־תּוֹךְ הַסֶּסֶל׃ וַיֹּאמֶר אֵלָּי
 ו הַמִּלְלָךְ הַסְּרָחִים הָאֵלֶּה צַדִּיקוֹת הַצַּדִּיקִים הַמָּה׃ וְאָרָא וְהִנֵּה מִלְּאָכִים
 אַחֲרֵיהֶם נוֹשְׂאִים סָלִים רִיקִים לֹא־מִלְּאִים וַיָּבֹאוּ עֲצוּבִים וְלֹא הָעִזוּ
 ז לְנֶשֶׁת כִּי לֹא זָכוּ לַתְּשׁוּבָה שָׂכָר׃ וַיִּקְרָא מִיכָאֵל וַיֹּאמֶר בָּאוּ הִנֵּה
 ח גַּם־אַתֶּם הַמִּלְלָכִים וְהִגִּישׁוּ אֶת־אֲשֶׁר הִבְאַתֶּם׃ וַיִּתְעַצֵּב מִיכָאֵל
 מְאֹד וְהַמִּלְלָךְ אֲשֶׁר עִמִּי כִּי לֹא מָלְאוּ אֶת־הַסֶּסֶל׃

יג וְאַחֲרֵיכֵן בָּאוּ מִלְּאָכִים אַחֲרֵיהֶם וְהָמָּה בּוֹכִים וּמִתְנוּדְרִים
 וְאוֹמְרִים בִּינְיָהוּ רָאָה אֲדֹנָי כִּי שָׁחַרְנוּ וְעַן אֲשֶׁר הִפְקַדְנוּ עַל־אֲנָשִׁים
 ב רְשָׁעִים וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ מְסַפְּצִים לְסוּר מֵהֶם׃ וַיֹּאמֶר מִיכָאֵל לֹא תוֹכְלוּ
 לְסוּר מֵהֶם פֶּן־יִגְבַּר הָאוֹיֵב בְּאַחֲרוֹנָה אֲךָ הִגִּידוּ לִי מִה־אַתֶּם מְבַקְשִׁים׃
 ג וַיֹּאמְרוּ אָנָּה מִיכָאֵל שָׁרְנוּ הַעֲלִיּוֹן הַשִּׁיבֵנו מֵאַתֶּם כִּי לֹא נוֹכַל לַעֲמֹד
 אֲפָל אֲנָשִׁים רְשָׁעִים וְנִבְלִים אֲשֶׁר אֵין בָּהֶם דָּבָר טוֹב כִּי אִם כָּל־
 ד רְשָׁעָה וְקִצְע׃ מַעֲוֹלָם לֹא רָאִינוּ אוֹתָם הוֹלְכִים אֶל־בֵּית־הַכְּנֶסֶת וְלֹא
 ה אֶל־הַיְקוּנִים אֲנָשֵׁי הָרוּחַ וְלֹא אֶל־כָּל־דָּבָר טוֹב׃ כִּי בְּאֲשֶׁר רָצַח
 שָׁם הֵם וּבְאֲשֶׁר זָנְהוּ וְנָאֲתָ וְנָנְבּ וְהִבֵּהוּ בְּלִשׁוֹן וְהִשָּׁבַע לְשִׁקָּר וְשִׁנְאָה

יב. המלאכים המביאים את מעשיהם הטובים של בני האדם בצורת פרחים בחוך סלים.

מ ל א כים... תיאור מלאכים נושאי פרחים נמצא גם בחזון עזרא (א' מ'). השוה גם
 א מה שכתוב בחזון פאולוס (ז'-י') ע"פ הנוסח היווני, ששם מדובר על ג' כתות של מלאכים:
 הכת הראשונה הם שומרי הצדיקים, הכת השניה הם שומרי המסתגפים, והכת השלישית הם
 ג שומרי החילונים. בנוסח הרומי ובנוסח הסורי חסרה הכת הראשונה. - אשר על-ה שלטון.
 (ἐξουσίαι) הם כתה של מלאכים (כמו במכתב אל הקולוסיים א' ט"ו) ולפי זה המלאכים האלה
 הם העומדים על הכת הנקראת כחות. - ב) ללשון היווני הנ"ל יש אותו מובן שיש לו בתרגום
 הע' לדנ' ג' ג' ששם לשון זה הוא תרגום של תפתיא, ולפי זה המלאכים אשר על הכחות
 ו יהיו המופקדים להיות שופטים ושוטרים, ולפי הענין נמסר בלשון אשר על השלטון. - כי לא
 זכו לתשלום שכר. ביווני: διότι οὐκ εἶχον τέλεια τὰ βραβεῖα (=כי לא היה להם
 שכר הנצחון שלם). -

יג. המלאכים המביאים הסלים הריקים השייכים לרשעים.

ב האויב. כלו' השטן. מיכאל רוצה לומר למלאכים באי כחם של הרשעים כי אין
 ד רשות בידם להתרחק מהם פן יגבר השטן לגמרי. - בית הכנסת... הזקנים אנשי הרוח.
 ביווני: כנסיה... האבות הרוחניים. אם הכתוב הוא ממקור יהודי, אין ספק כי המכוון הוא
 לבית הכנסת ולסופרים והחכמים (וע' במבוא). -

וּקְנָאָה וְשִׁבְרוֹן וּמְדַנִּים וּתְלוּגוֹת וּלְהָשִׁים וְעִבּוּדֵת אֲלִילִים וּבְשָׁפִים
 וּבְאֵלֶּה שָׁם הִמָּה וְרַעוֹת בְּאֵלֶּה וּגְדוּלוֹת מֵאֵלֶּה יַעֲשׂוּ: עַל-כֵּן
 מִבְּקָשִׁים אֲנִיחֵנו לְצֵאת מֵאֲתָם: וַיֹּאמֶר מִיכָאֵל אֶל-הַמַּלְאָכִים עֲמְדוּ
 וְאִלְמַד מֵאֵת יְיָ אֵיךְ יִהְיֶה הַדָּבָר:

יז וַיִּלְדְּלוּ מִיכָאֵל בְּעֵת הַהִיא וְהַשְּׁעָרִים סָגְרוּ וַיְהִי קוֹל בְּרָעַם:
 ג-ג וְאִשָּׁאֵל אֶת-הַמַּלְאָךְ מִהֶ-הַקּוֹל (הַזֶּה): וַיֹּאמֶר אֵלַי עֲתָה מִבִּיא מִיכָאֵל
 לְבָנִי הָאֵלֶּהִים אֶת-צִדְקוֹת בְּנֵי הָאָדָם:

טו בְּעֵת הַהִיא בָּא מִיכָאֵל וַיִּסְתַּח הַשַּׁעַר וַיָּבֵא שָׁמַן: וַיִּמְלֵא שָׁמֶן
 ב אֶת-הַסְּלִים אֲשֶׁר הִבִּיאוּם הַמַּלְאָכִים מִלְּאִים וַיֹּאמֶר שְׂאוּ וּתְנוּ שִׁבְר
 ג סִיר-מָאָה לְאוֹהֲבֵינוּ וּלְכָל-הַעַמִּים לַעֲשׂוֹת טוֹב: כִּי הַזּוֹרְעִים טוֹבוֹת
 ד-ה טוֹבוֹת וְאֲסָפוּ: וַיֹּאמֶר גַּם לְאֲשֶׁר הִבִּיאוּ הַסְּלִים הַרְיָקִים: גָּשׁוּ הַנָּה

גם-אֲתָם וּקְבְלוּ הַשִּׁבְר בְּסִי אֲשֶׁר הִבְאֲתָם וּתְנוּ [אוֹתוֹ] לְבָנֵי הָאָדָם:
 ו וְאַחַר אָמַר גַּם לְאֲשֶׁר הִבִּיאוּ [הַסְּלִים] הַמְּלֵאִים גַּם לְאֲשֶׁר הִבִּיאוּ
 [הַסְּלִים] הַרְיָקִים בְּלִבְתְּכֶם מִזֶּה בָּרְכוּ אֶת-אוֹהֲבֵינוּ וְאָמְרוּ לָהֶם כֹּה
 אָמַר יְיָ עַל-מַעַט תִּהְיוּ נְאֻמָּנִים וְעַל-הַרְבֵּה יַעֲמִיד אֲתָכֶם לְכוּ אֶל-
 שְׂמַחַת אֲדֻנֵיכֶם:

טז וַיִּשָּׂן אֶל-הַמַּלְאָכִים אֲשֶׁר לֹא-הִבִּיאוּ מֵאוּמָה וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם
 כֹּה אָמַר יְיָ אֵל תִּהְיוּ זוֹעֲפִים וְאֵל תִּבְכוּ וְאֵל תַּעֲזוּבוּ אֶת-בְּנֵי הָאָדָם:
 ב וְאוֹלָם אֲשֶׁר הִקְעִיסוּנִי בְּמַעַלְלֵיהֶם לְכוּ הַקְּנִיאוּם הַרְגִּיזוּם מְרִירו
 ג אוֹתָם בְּלֹא-עָם בְּגוֹי נָבֵל: וְעַל אֵלֶּה שִׁלְחוּ בָהֶם עוֹד אֶת-
 הַגָּזִם וְאֶת-הָאֲרָבָה וְאֶת-הַחֲסִיל וְאֶת-הַחֲנֹב וּבְרָד עִם-בְּרָקִים וְזַעַם

יד. סגירת שערי השמים.

טו. שכר הצדיקים בצורת שמן נתון בחורף הסלים המלאים - השכר הנתן למלאכים המביאים הסלים הריקים.

ב וימלא... מלאים. הנוסח ביווני משובש ואין לו מובן. ותרגמתי לפי הענין בלי
 ו לדייק במלים של היווני. - את אוהבינו. לצדיקים אוהבי ה' שבעולם הזה. - על מעט...
 אתכם. השכר שאתם מקבלים הוא כפול ומכופל: אם תהיו נאמנים זמן מועט, כל' בימי
 חייכם הקצרים, יהיה לכם שכר הרבה לעולמים לחיי העולם הבא. - לכו אל-שמחת
 אדוניכם. כל' אל השמחה העולמית אשר אדוניכם מכין לכם. המאמר הזה נמצא כמעט
 מלה במלה במתיא כ"ה כ"ג. -

טז. הענש הנתן לרשעים שהמלאכים הממונים עליהם לא הביאו כלום.

ב לכו הקניאום... השוה דברים ל"ב כ"א. - לפי הנוסח הסלאבי נתן למלאכים אשר
 אצל הרשעים התפקיד להחזירם למוטב, ואם לא ירצו לעשות תשובה - לענשם בחרב ובדבר

ד וְשִׁפְטֶתֶם אוֹתָם בְּתִרְבּוּ וּבְדִבְרֵי וְאֶת-בְּנֵיהֶם בְּשָׂדִים: כִּי לֹא שָׁמְעוּ
 לְקוֹלִי וְלֹא שָׁמְרוּ אֶת-מִצְוֹתַי וְלֹא עָשׂוּ כִּי מָעְלוּ בְּמִצְוֹתַי וַיַּעֲשׂוּ
 בְּדוֹן עַם-הַכְּהֻנִּים אֲשֶׁר הִשְׁמִיעוּם אֶת-דִּבְרֵי:
 יז עוֹדְנֵי מְדַבְּרֵי וְהַשְׁעֵר קָנָר וְאַנְחֵנוּ שָׁבְנוּ: וְהַמְלֶאךָ לְקַחְנִי
 בְּ וְיֹשִׁיבֵנִי אֶל-וְהַמְּקוֹם אֲשֶׁר-הָיִיתִי שָׁם] בְּתַחֲלָה: וּבְשׁוֹב רוּחִי אֵלַי
 ד נְתַתִּי כְבוֹד לְאֱלֹהִים אֲשֶׁר וְכֵנִי אֶת-הַנְּזֻכּוֹת הַזֹּאת: וְאַתֶּם אַחֵי אֲשֶׁר
 יִמְצְאוּכֶם חֲזוֹן כְּזֶה כִּבְרוּ גַם-אַתֶּם אֶת-הָאֱלֹהִים לְמַעַן וּבְכַדְכֶם גַּם-
 הוּא מַעֲטָה וְעַד-עוֹלָם וּלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים אָמֵן:

ג וכו'. - ובדבר. או תכו אותם בדבר. - לפי הנוסח הסלאבי הרשעים מבקשים רחמי השמים, וברוך מבקש רשות מן המלאך להתפלל גם הוא בעדם, וברגע שהוא קול יצא מן השמים וקרא: הורידו את ברוך לארץ כדי שיגלה לבני האדם את הסודות אשר ראה ואשר שמע. -

יז. חזרת ברוך אל המקום אשר היה שם לפני החזון.

א-ג לקחני... בתחלה. פירוש הוא לסוף פסוק א'. - וכשוב רוחי אלי. ביווני: ובבואי אל עצמי. מכאן אנו למדים כי כל מה שראה ברוך במחזה היה או בחלום. -

ב. הספרים החיצונים לכתובים

תהלים מזמור קנ"א

מ ב א

ראשונים היו תמהים שבכל המזמורים שבספר תהלים על רשימותיהם שבראשיהם אין שום רשימה מיוחדת בראשו של אחד המזמורים על דבר נצחוננו הראשון של דוד במלחמתו עם גלית הפלשתי. וכבר עמד על כך המתרגם היווני מיסוד הע' ובראשו של מזמור קמ"ד (בע' קמ"ג) הטיל רשימה: $\tau\tilde{\omega} \Delta\alpha\upsilon\iota\delta \pi\rho\acute{o}s \tau\acute{o}\nu \Gamma\omicron\lambda\iota\acute{\alpha}\delta$ (=לדוד על גלית), ובעל התרגום הארמי הלך בעקבותיו. ואע"פ שלא גרס את הרשימה של היווני שבראש המזמור, מכל מקום מסר באותו מזמור בפי"א הפוצה את דוד עבדו מחרב רעה בלשון: דפצי ית דוד עבדיה מחרבא בישא דגלית. ואולי עשה כך משום שהוא היה לו עוד מזמור על אותו מאורע, הוא מזמור ט' שבפ"א מסר את הלשון על-מות לבן – על מיתותא דגברא די נפק מביני משרייתא, ובפ"ו מסר גצרת גוים אבדת רשע – נזפתא עממי דפלישתאי הובדתא גלית רשיעא.

אבל בינתיים נתעורר אדם מישראל וכתב מזמור מיוחד על נצחוננו של דוד על גלית. הוא המזמור שבא לידנו בתרגום יוני בסופו של ס' תהלים ביוונית שבע' (=מזמור קנ"א). מזמור זה באה בראשו רשימה יוונית בזה הלשון: זה המזמור לדוד כתוב בידו

($\text{id}\tilde{\iota}\omega\gamma\rho\alpha\phi\omicron\varsigma \epsilon\iota\varsigma \Delta\alpha\upsilon\iota\delta$) וזהו [מחוץ למנין אחרי הלחמו את-גלית ($\Gamma\omicron\lambda\iota\acute{\alpha}\delta$).

ארבעה דברים מלמדתנו כתבת זו: א) שהמזמור היה כתוב מעיקרו עברית ובראשו היה רשום מזמור לדוד, ובא המתרגם ופירש שהלמ"ד של לדוד אין ענינה מזמור שכתבו אחרים לכבודו של דוד, אלא פירושה: מזמור שדוד עצמו כתב, ב) שבעל כתבת זו הוא בעל התרגום היווני של המזמור, ג) שהמתרגם ספח את המזמור אל ספר תהלים היווני שלו, ולפיכך הטעים שאינו ממנינם של פרקי הספר, ד) שצורת הכתבת מעיקרה היתה: מזמור לדוד אחרי הלחמו את-גלית.

ויש להעיר שלמרות מה שנאמר בכתבת זו שהמזמור הוא מחוץ למנין הפרקים, באו מעתיקים שהחשיבוהו והכניסוהו לתוך המנין, כמו שנראה, למשל, ממה שכתב המעתיק של כ"י Sinaiticus בסוף ס' תהלים בפירושו: מזמורי דוד הם קנ"א ($\psi\alpha\lambda\mu\omicron\iota \Delta\alpha\delta \theta\upsilon\alpha$). חוץ מן הפירוש ללמ"ד של דוד שבכתבת שהוא מורה על מקורו העברי מעיד אף הסגנון של המזמור הערוך בחרוזי תקבלת שנכתב מעיקרו עברית. בסגנונו ובתכנו ניכרת השפעה של שופ' ו' ט"ו (בפ"ב), שי"א ט"ז ז'–י"ג וכ"ג (בפ"ג–ח'), י"ז מ"ב–נ"א (בפ"ט–י').

על תולדותיו וזמנו של המזמור אין שום ידיעות.

נראה שהמזמור לא היה עדיין לפני בעל התרגום לס' תהלים מיסוד הע', שאילולא נן לא היה מחפש מזמור אחר בתהלים ליחסו לאותו מאורע של דוד עם גלית, או אפשר שהיה כבר, אלא שלא היתה לו מסורת קדומה למדי שתכשירהו להכנס בתורת מזמור ממזמורי תוללים. ואע"פ שאחדים מן הנוצרים שבמאות הראשונות מסמנים אותו כמזמור קנ"א ומיחסים אותו אל דוד, מכל מקום נראה שבין היהודים לא היה ידוע כלל, כמו שמוכח מן המתרגם הארמי שהיה מבקש לו מזמור אשר ייטב לו והיה תלוי בין מזמור קמ"ד ובין מזמור ט'.

ואף שאר המפרשים היהודים והקראים (ע' Neubauer, The Authorship and the Titles of the Psalms, Studia Biblica et Ecclesiastica II, 38–40) הלכו בעקבותיו של המתרגם הארמי בפירושו של לבן (ט' א')=לאיש הבינים, כלו' גלית, ואיש מהם לא הזכיר במקום כושר זה את המזמור קנ"א.

המתרגם היווני של המזמור מסרהו בלשונו שלו, מבלי לחשב על הלשון שבתרגום הע'. כמו שנראה ממה שמסר בפ"ט ויקללני באליליו (ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτοῦ), ולא ויקללני באלהיו, כמו שהוא בכתוב העברי (ש"א י"ז מ"ג) ואף ביווני (ἐν τοῖς θεοῖς αὐτοῦ), או שהשתמש בפ"י בלשון (ἀπεκεφάλισα αὐτόν) (=הסירותי ראשו מעליו), שאין לו חבר בתרגום הע'. ולא כתב בלשון ἀφελεῖν τὴν κεφαλὴν כלשונו של תרגום הע' לזהסירותי את ראשך (ש"א י"ז מ"ו) ולזיכרת-בה את ראשו (שם נ"א), אע"פ שהוא יודע לתרגם בפ"ט הפלשתי - ἄλλόφυλος (=בן-נכר), כרגיל בתרגום הע'. מתוך החרוזים המקבילים נראה שהמזמור לקה בפסוקים ג' וז' (ואולי חסר אף חרוז אחד לפי"א).

ביבליוגרפיה :

שלמה פליסנר, נוזלים מן לבנון ברלין, 1833 (עמ' 64, 52-50),
Swete, An Introduction to the Old Testament in Greek, Cambridge 1914, 252-253.

מזמור קנ"א

א	מזמור לְדָוִד אֲחֵרֵי הַלְּחָמוֹ אֶת-נְלִיָּה :	
ב	צָעִיר הָיִיתִי בְּתוֹךְ אֲחֵי	וְנָעַר בְּבֵית אָבִי :
ג	רָעָה בְּצֹאן אָבִי	וְנֹהַג עָרְרוּ בַּמֶּךְרָרִי :
ד	יְדִי עָשׂוּ עֹנֵב	אֲצַבְעוֹתַי בּוֹנְנוּ נֶבֶל :
ה	וּמִי נִגִּיד לְאֲדָנִי	אֲדָנִי הוּא יִשְׁמָע :
ו	הוּא שָׁלַח מְלֹאכֹו	וַיִּקְחֵנִי מֵאֲחֵרֵי צֹאן אָבִי :
ז	וַיִּמְשַׁחֵנִי בְּשֶׁמֶן מִשְׁחָתוֹ	וַיַּצְנֵנִי נְגִיד עַל-עַמּוֹ :
ח	אֲחֵי סוֹבִיבִים וְגִדּוּלִים	וְלֹא קָהָם חִפְּעַן אֲדָנִי :
ט	יַצְאֹתַי לְקִרְאֹת הַבְּשֻׁלְשָׁתַי	וַיִּקְלָלֵנִי בְּאֵלֵי לִיּוֹ :
י	וְאָנֹכִי שָׁלַסְתִּי חֲרָבוֹ	וְאֲבָרַת רֹאשׁוֹ מֵעֲלָיו :
יא	וְאָסִיר חֲרָפָה מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל :	

מזמורי שלמה

מ ב א

א. שם הספר וגורלו.

קובץ זה המכיל שמונה עשר מזמורי תהלים ביוונית נקרא בכתבי היד בשם מזמורי שלמה (Ψαλμοὶ Σαλομώντος). חוץ מזה יש למזמורים הבודדים שמות שונים. גם השם הכללי, המשותף לכל הקובץ, וגם השמות של המזמורים הבודדים אינם מקוריים ואין ליחס אותם לבצל הקובץ עצמו. השם מזמורי שלמה הוא טוב מן השם תהלות שלמה שבא מאחד המעתיקים שרצה כנראה להבדיל קובץ זה מספר תהלים שבמקרא המיוחס לדוד. אפשר שגם השמות של המזמורים הבודדים הם מן המעתיק הזה. על כל פנים, השמות האלה ניתנו למזמורים כבר במקור העברי (ע' לקמן), ומי שתרגם את הספר ליוונית תרגם גם את הכתבות הראשיות. בגוף המזמורים אין רמז ברור לשום שייכות אל שלמה המלך. יש קובץ אחר מן הספרות שאחרי המקרא שהוא מיוחס לשלמה המלך, הוא הספר חכמת שלמה, אבל שם המשורר בעצמו מייחס את הספר למלך שהיה מפורסם בחכמתו, מה שאין כן בספר זה.

קובץ זה, הדומה בהרבה לאחדים מן הספרים שבמקרא, וביחוד לתהלות דוד, בסגנונו וברוחו, נשתכח בהמשך הזמן אף נוסחו היווני והיה ידוע רק מן הרשימות השונות של הספרים החיצונים המפוקפקים (Antilegomena) שנערכו מטעם הכנסייה הנוצרית. בשנת 1626 הוציא אותו בפעם הראשונה הישועי de la Cerda בליידן על פי כתב-יד גרוע אחד הנמצא כעת בספרייה המלכותית בקופנהאגן. במשך הזמן נמצאו עוד שבעה כ"י אחרים, וע"פ שמונה כה"י הוציא גיבהארדט בליפסיה (1895) מהדורה מדעית. יש עוד כ"י אחד בסורית, אבל אין ערכו רב, משום שאינו תרגום מן המקור העברי, אלא מן התרגום היווני.

ב. שפת המקור וסגולות התרגום היווני.

אין עכשיו כל ספק בין החוקרים שהעברית היתה שפת המקור של המזמורים האלה. אחרי הנסיון הבלתי מוצלח של הילגינפילד¹ שהחליט כי הספר נכתב יוונית ולפנינו מקור ולא תרגום, לא השמיע דעה זו שום חוקר מתון. הראיות לכתיבת הקובץ מלכתחלה בעברית הן: המשקל העברי, הסגנון, ולכל לראש השגיאות הרבות שאפשר להסבירן רק על יסוד הריקונסטרוקציה של המקור העברי. יש שהמקור העברי לא הועתק כהוגן, והמעתיק קרא מלה אחרת דומה במקום המלה המקורית, ויש שהמתרגם היווני טעה בקריאת המקור העברי. מזה יצא לפעמים נוסח בלתי הגיוני שאין לו כל מובן, ורק לאחר שמחזירים את המקור העברי לקדמותו על סמך התרגום היווני מקבל הענין את ההארה הנכונה. יש להעיר שהמקור העברי לא היה מנוקד וזה גרם לטעויות שונות מצד המעתיק והמתרגם.

המתרגם היווני עשה עבודתו על הרוב באופן מיכני מבלי לחשב על רוח השפה היוונית. רק לעתים רחוקות שינה מן המקור העברי. וכך במקום שהיה במקור העברי שם עצם שנוסף עליו שם תואר רגיל המתרגם לתת שני שמות עצם, שהשני מהם הבא במקום שם תואר נמסר בצורת שם עצם עם ב"ת השמוש, כגון: בתום במקום תמים (ח' כ"ג), או: נפש בהודאה והתובדות. במקום: נפש מודה ומתודה (ט' ו').

¹) Messias Judaeorum, 1869, XVI—XVII.

מן השגיאות השכיחות הוא ערבוב אותיות השמוש במכיל. כמ־כך לא שם המתרגם לב לענין הזמנים והוראתם בשפה העברית. וכך נמסר זמן עתיד ועבר עם ו' ההפוך בזמן עתיד ועבר סתם, וכיוצא בהן מן השגיאות הדקדוקיות.

יש לו למתרגם שאיפה לפשטות ולחדגונות והוא מוסר במלה יוונית אחת כמה לשונות נרדפים בעברית וזה מפריע בקריאת המזמורים, כגון במלה היוונית ἀπώλεια (ש' פעמים) מוסר המתרגם: שחת, דראון, כליון, אבדון וכדומה, ובמלה παράνομος (י"ב פעמים) – חוטא, פושע, זר, רשע וכו'. ומכאן עניות השפה של המזמור המלאה לפעמים את הקורא.

ג. זמן כתיבת המזמורים.

קודם כל יש להטעים שהמזמורים מצטיינים באחדות הסגנון והרעיונות. יש אפילו לשונות שהם נשנים במזמורים אחדים. ולפיכך אם יעלה בידנו לקבוע את זמנו של חלק אחד מן המזמורים, הדין נותן שגם שאר המזמורים ניחס בדרך כלל לאותו הזמן וגם למחבר אחד, או למצער לכוון משותף אחד של תקופה מסוימה.

מצב הדברים מבחינת הזמן שלמזמורים הוא: בארץ יהודה מתפלג העם לשני מחנות. באחד, ועליו נמנה גם המשורר, נמצאים אותם המכונים בשמות: חסידים, קדושים, צדיקים, יראי ה', עניים ועוד. במחנה השני התבצרו: רשעים, פושעים, טמאים, חנפים ועוד. הרשעים תפסו את השלטון והמלוכה בחזקת היד וישבו על כסא דוד והם אינם מזרעו (י"ז ו') ונוגשים את הצדיקים התמימים. הפושעים הצליחו מתחלה ועשו חיל וידעו לכסות על תועבותיהם באופן שנחשבו לצדיקים גמורים (א' ב' ועוד). אבל הגלגל החוזר בעולם נהפך ומארצות המערב מקצה הארץ הופיע כובש זר (ח' ט"ו) שגמר אומר לכבוש את הארץ ולהכניע את יושביה. השליטים יוצאים לקראתו ומקבלים אותו בזרועות פתוחות, מברכים אותו ומבטיחים למסור את ירושלים בידו (שם ט"ז). הכובש הנכרי מעלים את מזמותיו מפני השליטים. אבל לכשהתבצר בארץ הסיר את המסוה מעל פניו, שם מצור על ירושלים, לכד אותה וערך טבח נורא ושווד בתוך העיר (שם י"ט). הצר רומס בודון את בית המקדש (ב' ב') ומטמא את הקודש. הוא מוליך בשבי את שרי העם עם בניהם ובנותיהם לארצות המערב (ח' כ"א) ושם אותם לקלסה (י"ז י"ב).

רשעת המושלים החוטאים אשר עשו תועבותיהם בסתר מתגלות עכשיו בעת כשלונם לעיני כל. המשורר מצדיק את הדין על הפושעים, אף-על-פי שאינו יכול לסלוח גם לכובש העריץ „המכה בחזקה" (ח' ט"ו) את תעלוליו ואת הבזיונות, שהעליב את שרי הארץ והלל בזה את כבוד האומה העברית כלה (י"ז י"ב ועוד). אבל בכל הצרה הלאומית אשמים הפושעים מבני ברית, כי הצר האכזר היה רק מטה זעם בידי אלהים. אלה חטאו בלכתם אחר שרירות לבם ותאות בשרים (ב' י"א ואילך). הם טמאו גם את בית המקדש וכל קודש (שם ג'), שהרי הפושעים האלה השתלטו על הארץ וגם בית המקדש היה ברשותם.

בה בשעה שהרשעים החנפים דוכאו מתגרת יד האויב החיצוני סבלו הצדיקים רק מעט. בערך. אלה היו יסורים שהאלהים שלח עליהם מתוך חמלה כדי למרק את עונותיהם. כאשר ייסר איש את בנו האהוב (י"ג ט'), ועוד מעט תבא שעת שלוה לצדיקים.

אולם גם הצר האכזר שהתנקם בישראל מרוע לבו ולא מתוך הרצון למלא את פקודת האלהים (ב' כ"ד) קבל את ענשו מן השמים: הוא נהרג בהרי מצרים ונבלתו הושלכה בחרפה ובקלון באין קובר (ב' כ"ו ואילך).

לאיזה זמן מתאים התיאור הזה? – מכיון שבית המקדש עומד עוד על תלו באים בחשבון שלשה כובשים זרים: אנטיוכס אפיפנס, פומפיוס וטיטוס. את זה האחרון אין הולם התיאור של היחסים הפנימיים. ומי הם השליטים היהודיים שלקחו בחזק יד את השלטון בידם

וישבו על כסא דוד? נשארים רק שנים – אנטיוכוס אפיפנס ופומפיוס. השליטים הפושעים יכולים להיות או היהודים שנתיוונו כמינילאוס וסיעתו בימי אנטיוכוס או הצדוקים שבימי פומפיוס. לדעת פראנקינברג הצר הנכרי הוא אנטיוכוס הרביעי העריץ הסורי. לזה מתאימה העובדה של טומאת בית המקדש ועוד פרטים אחדים מן התיאור הניתן במומורים. אבל חוץ ממה שאין במומורים זכר ל"שקוף המשומם" (דניאל י"א ל"א) שהעמיד אנטיוכוס בהיכל בשנת 168 לפסה"ג, הסתבך פראנקינברג בקשיים שונים, שהרי אנטיוכוס לא בא "מקצה הארץ", מארצות המערב, ולא הומת במצרים.

לכן מסכימים כל החוקרים לדעה אחת שהמאורעות המתוארים בספר זה מתאימים ליחסים ששררו ביהודה בקירוב באמצע המאה הראשונה לפסה"ג. שתי כתות או מפלגות אלו הם הפרושים והצדוקים, והמושלים שנטלו להם בזרוע את המלוכה הם החשמונאים. אותו שישב על כסא דוד ולקח לעצמו את כתר המלכות שלא בצדק הוא יהודה אריסתובלוס הראשון שבתחלה שם כתר מלכות על ראשו בשנת 104, ובוה הרגיו מאד את הפרושים, כי לדעתם נועד כסא המלכות לאחד מצאצאי דוד. הרשעים החנפים שכבשו את הסנהדריה (ד' א') ובידיהם גם עבודת בית המקדש אלה הם הצדוקים הכהנים האצילים. הצר הנכרי הוא פומפיוס. מתחלה, כאשר הופיע בדמשק ושם פניו דרומה, יצאו לקראתו השליטים מארץ יהודה ונתנו לו מתנות רבות והבטיחו למסור בידו את הארץ ועיר הבירה, ואח"כ כשנגלו מזמתיו נשארו על צדו רק הפרושים ובראשם הורקנוס השני, בו בזמן שאנשי אריסתובלוס השני, מתנגדו ומתחרו של הורקנוס, התבצרו בירושלים. וכשנפלה העיר בידי פומפיוס בשנת 63 נרצחו הרבה מתושבי ירושלים, וביחוד הצדוקים שעמדו על צד אריסתובלוס ונלחמו ברומים. אריסתובלוס המלך ובניו הובלו אטורים לרומי והיו ללעג ולקלס, כי נאנסו ללכת אחרי מרכבת הנצחון של פומפיוס בשנת 61. לאחרונה הומת פומפיוס בשנת 48 במצרים מות נבל בקרבת הרי מצרים ופגרו הושלך בחרפה ואין קובר, כי המצרים יראו לקבר אותו, שלא יענוש אותם יוליוס קיסר יריבו של פומפיוס. בשום לב אל ההתאמה השלמה בין התיאור במומורים ובין העובדות הידועות מן ההיסטוריה, וביחוד מתוך ספרי יוספוס, אין כבר מקום לשום פקפוקים, כי בתקופה של מלחמת אחים ביהודה בין אריסתובלוס והורקנוס, יורשי שלומית אלכסנדרה המלכה, אנו עומדים.

אבל לא כל המזמורים נכתבו בזמן אחד. אחדים מהם מתארים את הפושעים כמושלי הארץ, ואם כן נכתבו עוד לפני שנת 63, היא שנת כיבוש ירושלים ע"י פומפיוס. ושוב יש מזמורים שלפני תכנם נכתבו בין כיבוש ירושלים ולפני הנציבות של גאביניוס בסוריה (55–57). שהרי נציב זה הוציא גורות שונות על יהודה, ואין להן זכר במומורים הנידונים. נמצא שאלה האחרונים נכתבו בשנות 57–63. ולסוף מזמור אחד (ב') שיש בו רמזים בהירים להריגת פומפיוס במצרים נכתב לאחר מות פומפיוס בשנת 48 וסמוך לה. ואם נשתמש במספרים עגולים נוכל לומר שהמזמורים נכתבו בשנות 45–70 לפסה"ג.

ד. בעל המזמורים ומולדתו.

מכיון שהמזמורים היו נכתבים במשך כעשרים וחמש שנים אין כל קושי ליחס את כלם למשורר אחד שהיה מלווה במומוריו את המאורעות שבאותם הזמנים, בעת של סכסוכים פנימיים בין המפלגות והכתות וגם צרות שבאו מחוץ בעקב הכיבושים הרומיים בארצות המזרח. לשאלה: מהי עמדתו של המשורר במריבות אלה? אפשר להשיב: המשורר הוא אחד החסידים. שם זה יש לו הוראה כפולה: אישית-מוסרית ומפלגתית-מדינית. בכתיב הקדש יש כבר למלת חסיד מובן כפול (1). חסיד נקרא מי שמשתייך לאיזו חבורה

L. Gulkowitsch, Die Entwicklung des Begriffes Hasid im A. T., Tartu 'y (1 (Dorpat) 1934, 27.

דתית. החברים הם חסידים במובן חברותי. ויש שהחסיד הוא איש פרטי המצטיין במדות מוסריות ודתיות ידועות. בעל המזמורים הללו הוא חסיד בשני המובנים, גם האישי וגם החברותי. אמת, הוא אינו פרושי לוחם, וכנראה לא השתתף כלל במלחמה שבין אריסתובולוס והורקנוס. אמת, הוא שונא את מצדדי אריסתובולוס תכלית שנאה, אבל אינו מראה חבה גם להורקנוס ולבני סיעתו המדינית. יתכן אפילו (ע' פי' י"ז ט"ו) שהוא מגנה אותו ואת אנטיפטר והאדומיים שעמדו על צדו וחסו בצל הרומים. אם כן נראית ההשערה שהמשורר שייך לאותם החוגים ששלחו באי כחם אל פומפיוס – כידוע מספרי יוספוס – לדרוש ממנו שישים קץ לשלטון המדיני העצמי היהודי בכלל ויהפוך את ארץ יהודה למדינה רומית תחת שלטון כהן גדול, כמו שהיה בתקופה הפרסית והיוונית לפני תנועת השחרור של החשמונאים. המשורר שהוא מן הענוים והדלים אינו מוצא חפץ באריסטוקרטיה, הן צדוקית והן פרושית, והוא שואף להגשמת האידיאל של התיאוקרטיה ללא מגמות ארציות וגשמיות. ובנוגע לחסידות במובן אישי-מוסרי יש להוסיף שיש חלוקי דעות בין החוקרים היהודים והנוצרים. הנוצרים נוטים, כדרכם, לראות במושג החסידות בזמורים אלו רק ענין של מנהג חיצוני וקיום מצוות דתיות גרידא. החסיד הוא לדעתם רק מי שמקיים את המצוות מתוך משמעת כמו שהן כתובות בתורה. למוסריות צרופה ונעלה ששרשה בכוננת הלב ובמדות תרומיות אין מקום בתפיסה זו. כך מחליטים רייל וג'ימס. אחריהם נמשכים שאר הנוצרים כגון קיטל, גרי ועוד, חוץ מן וויטו הצרפתי שמשתדל לתפוס את החסידות במדה רחבה ומקיפה יותר. ואם הנוצרים מטים את הכף לרעת הפרושים מטעמים פולמוסיים, הרי היהודים, כישראל לוי וביחוד ביכלר, מחליטים מטעמים סניגוריים שהחסידות שבספר זה היא נעלה ורוממה ואין בה אפילו שמץ של ריטואליות. הם נוטים ליחס למשורר ולול בענין הקרבת קרבנות בבית המקדש, ולפי ישראל לוי העמדה של המשורר לגבי הפולחן בבית המקדש היא שלילית בהחלט. והאמת היא, כרגיל, באמצע. המשורר הוא חסיד בכל המובנים. גם המנהג הדתי גם דרישות המוסר יקרות בעיניו, כי המושג של הקדושה כולל גם הראשון גם האחרונות (ע' הערה ל"ז כ"ו).

המשורר אינו מזכיר בזמוריו מצוות מעשיות והלכות הפרושים לא מפני שהיה מזלול בהן או שלא החשיב אותן ביותר, אלא מפני שלא היה מן הטיפוס של תלמידי חכמים מלומדים. הוא היה בעל רגש דתי כביר וחזק באמונתו, אבל בתקופתו לא התפתחו עוד הישיבות, והחטיבה המיוחדת של חכמי ישראל שתורתם אומנותם עדיין לא נפוצה בעת ההיא. אע"פ שהמשורר עומד הכן על קרקע התורה והמסורה אין ההלכות והדינים מושכים את לבו. את דמיונו מלהיבים חזיונות משיחיים לאחרית הימים, מלכות שדי ועתידה המזהיר של ציון במרכז האנושיות. לענינים אלה הוא מקדיש הרבה מקום בערך בזמוריו, וביחוד בזמור המשיחי הגדול (י"ו). כל מה שהמצב הנוכחי הוא עלוב ועגום בה במדה מתעוררים בלב המשורר כיסופים עזים אל התקופה המשיחית שבה ישלוט בעולם יושר וצדק, והרשעה וממשלת זדון תעבור מן הארץ.

אין ספק שהמשורר חי בארץ ישראל, ודומה שמקום שבתו היתה ירושלים, שאליה הוא מסור בכל נימי לבו. התיאורים השונים בזמורים, ובפרט התוצאות האימות של מלחמת אחים ביהודה, מצור ירושלים, השוד והרצח של חיל פומפיוס וכדומה, הם כל-כך מלבבים ומלאי חיים עד שנראה בבירור שעד ראייה כתב אותם. אם כן, גם המזמורים בירושלים נכתבו.

ה. ערך המזמורים בשביל קורות היהודים בימי בית שני.

ספר זה ערכו גדול גם בשביל ההיסטוריה הפוליטית של התקופה המתוארה וגם בשביל קורות התרבות בימים אלה. יש כאן מקור חשוב לשאלת הכתות בימי בית שני, שהרי המזמורים

האלה הם המקור העברי היחידי שנשתמר מאותה התקופה, כי יוספוס כתב את ספריו יונית בשביל קוראים רומיים ויווניים, ומגמתו המיוחדת לו, היתה לתאר את הכתות היהודיות כעין האולפנות הפילוסופיות של היוונים, והיא האפילה על טיבן של הכתות וגרמה לערבוביה גדולה בנידון זה. והמקורות התלמודיים בעצם מזמן מאוחר הם באים, לאחר שהצדוקים כבר עברו מן העולם אחר חורבן הבית, וממילא יש להתיחס אל המקורות האלה בזהירות. ומכאן דוקא חשיבותו של קובץ המזמורים האלה שנכתבו ע"י פרושי שחי גם בימי שלטון הצדוקים גם בזמן כשלונם. אם, למשל, יוספוס מטעים שהצדוקים היו מיחסים כל מעשי אנוש לבחירה חפשית, בעוד שהפרושים היו נוטים לתלות מעשים ידועים במזל ובגזרה, הרי נראה מתוך ספר זה שאין הדבר כך, הואיל והמשורר הפרושי מטעים בפירוש את החופש השלם והבלתי-מוגבל דוקא שיש לו לאדם (ט' ד'), ולכן האחריות רובצת על האדם בעד כל פעולותיו באין יוצא מן הכלל. מן הספר מזמורי שלמה אפשר גם כן ללמוד הרבה ע"ד היחסים המתוחים שהיו בין הכתות. המשורר הפרושי אינו נרתע מכל חטא ופשע פלילי ברצותו לגול אותו על ראש הצדוקים שנואי נפשו. אין ספק שגם הצדוקים היו מאשימים את הפרושים בכל מיני תועבות, מה שאפשר לראות גם כן מן הספר, ברית דמשק שמוצאו מחבורה צדוקית בסוריה. אבל אין להאשים את המשורר בסילוף האמת מתוך כוונה רעה, כי בנידון זה תמיד השנאה מקלקלת את השורה. ומי שהסתכל אל הענין בלי כל פניה מפלגתית בא למסקנה אחרת. אופיית היא תפלתו של חוני (המעגל ?) בעת מצור ירושלים ע"י אנשי הורקנוס השני אצל יוספוס (קדמ' י"ד ב' א'): „רבונו של עולם, אדון כל המעשים, העומדים מסביב לי (הפרושים) עמך הם והנצורים (הצדוקים) הם כהניך. בבקשה ממך אל תפן אל תפלת אלה נגד אלהי חוני החסיד ובעל מזמורי שלמה חיו בעונה אחת, ומה רב ההבדל בהשקפתם על הכתיות. המשורר שנא את הרומים מפני אכזריותם, אע"פ שהם ענשו את אויביו הצדוקים, מתוך שמכיר היה כי הרומים עשו זאת מתוך רדיפה אחרי כיבושים ונצחונות, ולא לשם מילוי פקודת אלהים. אנו קוראים גם כן על מעשי שוד ורצח שעשו הרומים בשנת 63 בעת כיבוש ירושלים. על התועבות האלה עובר יוספוס – או המקור שלו – בשתיקה מפני טעמים ידועים ומובנים. גם להורקנוס אין המשורר רוחש חבה. יתכן שציפה מראש, כי חולשת האיש הזה ורפיונו ימיטו צרה גדולה על העם וישעבדוהו אל האדומים הנבזים.

המזמורים חשובים גם להכרת הזרמים המשיחיים שהיו מפכים בין השדרות השונות של העם, ביחוד מאחר שיוספוס, ההיסטוריון של אותה תקופה, עבר בשתיקה עד כמה שאפשר היה לו, על תופעה זו שלא להקניט את הרומים מיטיביו ואנשי חסדו.

יש מיחסים למזמורים אלו אפילו ערך ליטורגי: כך החליטו אחדים, כגון וולהויון וישראל לוי, שהמזמורים נועדו לשיר אותם במקהלות בבתי התפלה של הפרושים בימי בית שני בתוך שאר התפלות. חכמים אלו נשענים או על הכתבות הראשיות של המזמורים, כגון למנצח, בניגונות, וכדומה, או על מקומות שונים בתוך המזמורים עצמם (ע' סי' י' ז') אבל הכתבות אינן מאת המחבר עצמו, ואפשר שהוסיפו אותן אח"כ כדי להשוות מן הצד החיצוני מזמורים אלו לצורת המזמורים שבתהלים. והרמזים הנידונים מתוך המזמורים עצמם אינם מוכיחים, כמו שנראה במקומם. חוץ מזה אילו היו שרים את המזמורים בבתי הכנסיות בימי בית שני לא יתואר שהיו יכולים להשתכח לגמרי מישראל. אמת, יש לפעמים קרבה גדולה בין המזמורים האלה ובין תפלת שמונה עשרה שבעיקרה היא באה מאותה התקופה. הדמיון הוא, כמו שהראה ישראל לוי, ביסודות משיחיים אסכאטולוגיים ועוד. אבל מכאן אין ראיה שגם המזמורים היו חלק מן התפלות בצבור. את הדמיון הפנימי בין המזמורים ובין תפלת ש"ע אפשר להסביר מתוך מה שהמזמורים והתפלות העבריות נכתבו באותו הזמן, באותה הלשון ובחוגים דומים, חוגי הפרושים בארץ-ישראל.

יש שספר מזמורי שלמה משתמש יותר מן הראוי ברימיניסצנציות ספרותיות, ומשפטים שלמים הם פראפראזות של פסוקים שונים מכתבי הקודש, ביחוד מישעיהו השני וספר תהלים. אבל יש גם מקומות המראים כשרון יצירה מקורית ודמיון ער (כגון, מזמור ח'). הספר מראה, כמה מן ההפרזה יש במשפט הרגיל שהפרושים גרמו לאפיסת כח היצירה המקורית של היהדות. הרי לפנינו משורר פרושי הממשיך את המסורת היפה של משוררי תהלים.

ו. התרגומים העבריים של הספר.

הספר מזמורי שלמה מתורגם כמעט לכל השפות האירופיות. כמו כן נעשו כבר נסיונות חשובים לעשות ריקונסטרוקציה של המקור העברי על סמך תרגום מוחזר לעברית מן התרגום היווני. זה הועיל הרבה להבנת הספר ולהערכתו הנכונה. ואלו הם התרגומים העבריים השונים:

(א) התרגום העברי הראשון הוא מאת פראנץ דליטש. אבל תרגום זה לא ראה אור, כי דליטש לא הספיק לגמור את ההערות, וגם מבוא לא כתב, ורק רשימות בודדות הכניס לו בפנקס קטן המצורף אל מחברת התרגום. הכ"י נמצא (למן ע' 1896) בספריה של האוניברסיטה בליפסיה (מספר 01503, בלי תאריך).

(ב) אל כ"י זה של דליטש נספח עוד תרגום מאת אחד מתלמידיו, הכומר אל בירט רינובאנץ. כפי שאפשר לראות ממכתבו של רינובאנץ (5 I. 1884) אל דליטש נגמר התרגום עכ"פ לפני שנת 1884. לתרגום נוספו קצת הערות בעברית בלשון חכמים. גם תרגום זה לא הוכשר לדפוס. (ג) בשנת 1896 יצא בדפוס תרגומו של פראנקינברג. תרגום זה אינו מוצלח, ובכלל הוא עבודה לכסיקונית, כי המתרגם לא ידע את העברית ואת רוחה, ויש בתרגומו מליצות שאין להן כל שחר.

(ד) תרגום עברי כמעט מופתי הוא תרגומו של א"ש קאמיניצקי (ב, השלח" כרך י"ג, תרס"ד). עבודה זו נעשת בכובד ראש, אלא שההערות הן דלות, כי המתרגם לא הקיף את הספרות המדעית השייכת לכאן.

בתרגומי הנוכחי השתדלתי להשאר נאמן למקור כפי האפשר. כל מלה ומלה נשקלה. ביחוד התאמצתי להתחשב עם לשון תרגום הע', כלו' למסור את הנוסח העברי באותן המלים שהע' רגילים להשתמש בהן בתרגומם. לשם כך השתמשתי בקונקורדאנציה של Hatch-Redpath לתרגום הע'.

חובה נעימה לי להביע תודה לספריה הלאומית הפולנית בווארשה, בפרט לספרן מר אדוארד פווננסקי, שהואיל לתווך בין אותה הספריה ובין הספריה של האוניברסיטה הליפסאית כדי להמציא לי את התרגום של פראנץ דליטש ושל רינובאנץ (שהיה צרוף לתרגומו של דליטש), ובזה עלה בגורלי להשתמש בו בפעם הראשונה לשם הוצאה זו.

ז. קצת ביבליוגראפיה.

- Swete, The Old Testament in Greek, Cambridge 1894, III 765—787.
 (בהוצאה זו השתמשתי).
 Oscar von Gebhardt, Die Psalmen Salomo's, Leipzig 1895.
 I. Rendel Harris, The Odes and Psalms of Solomon, Cambridge 1909.
 (נוסף תרגום עברי).
 W. Frankenberg, Die Datierung der Psalmen Salomos, Giessen 1896.
 א. ש. קאמיניצקי, תהלות שלמה (השלח" כרך י"ג תרס"ד, 149—159, 43—55).
 E. E. Geiger, Der Psalter Salomo's herausg. und erklärt, Augsburg 1871.
 Wellhausen, Die Pharisäer und Sadducäer, Greifswald 1874.
 (נוסף תרגום גרמני).
 R. Kittel (Kautzsch, Apokr. u. Pseudopigr. des AT, Tübingen 1900, II 127—148).
 E. Ryle and M. R. James, Psalms of the Pharisees, commonly called The Psalms of Solomon, Cambridge 1891.
 B. Gray (Charles, The Apoc and Pseudopigr. of the OT, Oxford 1913, II—625—652).
 J. Viteau, Les Psaumes de Salomon, Paris 1911.

מזמורי שלמה

מזמור לשלמה |

<p>אֶל־אֱלֹהִים בְּשִׁית [עָלִי] רָשָׁעִים: יַעֲנֵנִי בִּי־מְלֹאתִי צָדֵק: כִּי שְׁלוֹתִי וְאֶעֱשִׂיר בְּבָנִים: וּבְבוֹדָם עֲדֹקֶנָּה הָאָרֶץ: אָמְרוּ בָּל יִפְלוּ: וְלֹא הִבִּינוּ: וְאָנְכִי לֹא יִדְעֵתִי: חֲלַל חֲלָלוּ קֹדְשִׁי ::</p>	<p>שׁוֹעֲתִי אֶל־יְיָ בַצַּר־לִי לְנֹצַח שָׁתֵאֵם לְשִׁמְעָה תְרוּעַת מִלְחָמָה לְסָנִי אָמַרְתִּי בְּלִבִּי בִּי־מְלֹאתִי צָדֵק עָשָׂרָם שָׂרֵץ בְּכָל־הָאָרֶץ רָמוּ עַד־הַכּוֹכָבִים [וְהִמָּה] בְּטוֹבָם הִזִּירוּ חֲפֹאֲתָם בְּמִסְתָּרִים הִרְבוּ לְקַשֵּׁעַ מִן־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר לִפְנֵיהֶם</p>
--	--

מזמור לשלמה על־יְרוּשָׁלַם |

הִרְשָׁע בְּנֶאֱמָתוֹ חֲמוֹת בְּצוּרוֹת בְּכָר הַפִּיל וְאַתָּה לֹא מְנַעַתָּ:

א שם המזמור מזמור לשלמה אינו מקורי ונמצא רק בכ"י J (ממנור האיברי) באתוס), שהוא מן הגרועים. בכ"י הטובים יש רק כתובת כללית אחת: מזמורי שלמה, והמזמור הראשון מתחיל בפ"א בלי כתובת. על ההשערה שהכתובת עיקרה למנצח ע' בפ"א. – תכנון: המלחמה קרובה. ציון מקוה לה' שיציל את בניה מן המצוקה. סבת הצרה הצפויה לארץ הן חטאות יושביה. – זמן חיבורו: המלחמה בין אריסטובולוס השני ופומפיוס כבר פרצה. פומפיוס הולך וקרב. אם כן, נכתב המזמור בקירוב בשנת 64 לפסה"ג. –

א שׁוֹעֲתִי הַנוֹשֵׂא הוּא צִיּוֹן (ג'). – לְנֹצַח. בע' תרגום של εἰς τέλος. פירליס משער שהמלה לקוחה מן הכתובת, ושם היה כתוב למנצח. במזמורים כאן נמסר למנצח – εἰς vñxos (ע' כתובת מזמור ח'). – רִשְׁעִים. פומפיוס וחילו (ע' ב' א'). – יַעֲנֵנִי. גיבהארדט מוסיף לפני זה: וְאָמַר (מלה שגורה במזמורים אלו). – עֲשָׂרָם. של בני ציון, והם השליטים החשמונאים. – שָׂרֵץ בְּכָל־הָאָרֶץ. על המתנות ששלח שמעון המקבי לרומי ע' מק"א י"ד כ"ד. גם אריסטובולוס השני נתן מתנות לסקארוס בשנת 65 בהיותו בדמשק, ואח"כ שלח לפומפיוס גפן זהב שהצטיינה ביפיה ובשוויה הרב (יוספוס קדמ' י"ד ג' א') – וּכְבוֹדָם. δόξα. קמיניצקי מוטר: הון, והלשון והוגם עד קצה הארץ מקביל לרישא: עשרם פרץ וכו' (הוא מסייג בתרגום הע' לתהלים קי"ב ג'). – וְלֹא הִבִּינוּ. καὶ οὐκ ἔγνωσαν (= ולא הביאו). לפי דליטש וגיבהארדט הביאו בהבינו נתחלף לו למתרגם. יתכן ג"כ שהשבוש הוא בכ"י וְצִיל ἔγνωσαν (= הכירו, הבינו) במקום ἔγνωσαν (גריי). וכן בסורי: ולא ידעו. – הִרְבוּ לְקַשֵּׁעַ... בדיוק: פשעיהם על ופשעיהם הגוים וכו'. – מִן־הַגּוֹיִם. השליטים החשמונאים והצדוקים בני סיעתם גרועים בעיני המשורר מן הסורים שטמאו את בית המקדש בימי אנטיוכוס אפיפנס. –

ב תוֹכֵן הַמְזֻמָּר: ירושלים גלכדה ע"י צר. הכובש המנצח מתגקם במנוצחים, מהם יכריע לטבח ומהם יקח בשבי. עונש המנצח העריץ. משפט ה' נודע בארץ. – זמן חיבורו הוא אחר שנת 48 לפסה"ג, בה נהרג פומפיוס במצרים (פכ"ו). ונראה שנכתב זמן לא רב אח"כ, שהרי זכרון המאורע עודנו חי וער. ובכן, זמנו הוא בקירוב שנת 47. –

א בכר הפיל. פומפיוס הביא מכונות־מָצוֹר מן צור ובהן השתער על ירושלים מצד

ב	על-מזבחה גוים זרים עלו	ובנעליהם בָּדוֹן רָמְסוּ:
ג	תחת אשר טמאו בני-ירושלם קדשי יי	חללו מנחות אלהים בתועבות:
ד	לכן אמר גִּבְרִיּוֹן הַרְחֵק מִמֶּנִּי	לא אֲרָצֶה-בָּם:
ה	הדר כבודה נמאס לפני יי	נבזה ער-לכלה:
ו	בְּנִיָּהּ וּבְנוֹתֶיהָ בְּשֹׁכְנֵיהָ קָשָׁה	בָּחַח צְוֹאֲרָם לְעֵינֵי הַגּוֹיִם:
ז	כחטאתם עשה למו	כי עֲזָבְם בְּיַדֵּי עֲרִיצִים:
ח	כי הסיר סָנְיוֹ מִרַחֲמָם	נער וְקוֹן וּבְנֵיהֶם נִחְדָּו
ט	כי רעות עשו יחד	לבלתי שָׁמַע:
	וַיִּרְגְּזוּ הַשָּׁמַיִם	וַתְקִיֹּאם הָאָרֶץ
	כִּי-אִישׁ לֹא-עָשָׂה בְּתוֹכָהּ אֵת אֲשֶׁר-עָשָׂו: [הקמה]:	
י	וַתִּדַּע הָאָרֶץ כָּל-מַשְׁפָּטֵי אֲדָרְקָה אֱלֹהִים:	
יא	שָׁמוּ אֶת-בְּנֵי יְרוּשָׁלַם לְקַלְסָה	בְּגִלְלֵי הַזֹּנוֹת אֲשֶׁר בְּקַרְקָה
יב	כִּלְיֵהֶעֱבֵר סָר נֶגֶד הַשָּׁמַשׁ:	וַיִּשְׁחָקוּ בְּתַעֲבוֹתֶיהֶם
	כְּאֲשֶׁר עָשָׂו הִמָּה נֶגֶד הַשָּׁמַשׁ	לְרֹאֲהָ נָתַנּוּ עֲוֹנוֹתֶיהֶם:
יג	ובנות ירושלם חללו כְּפִי-מִשְׁפָּטָהּ	על-אֲשֶׁר טָמְאוּ נַפְשׁוֹתֶיהֶן בְּזִמְת־תְּבָל:
יד-ט	מֵעַי וְקָרַבִּי אוֹחִילָהּ עַל-אַלְהָהּ:	אֲנֹכִי אֲצַדִּיקָהּ אֱלֹהִים בְּיִשְׁרָת לִבִּי

ב צפון (קדמ' ייד ד' ב', מלחמ' א' ז' ג'). - על מזבחך... ע' מלחמ' א' ז' ה': ורבים מן הכהנים ראו את האויבים עולים עליהם... ובעוד הם זורקים את דם הקרבן... נשחטו על זבוחיהם. - ובנעליהם בזדון רמסו. אפשר שהכוונה להתפרצות פומפיוס לתוך קדש הקדשים (ע' קדמ' ייד ד' ד', מלחמ' א' ז' ו'). - ובנעליהם. וזה לא יתכן במקום קדוש (השוה שמות ג' ה'). - בני-ירושלם. הצדוקים התרכזו בעיקר בעיר הראשה כבעלי משרות גבוהות. - בחח צוארם. ἐν φουρμῷ ἀναμύξενος משמעו בחותם (וכך מתרגם דליטש). הרבה נתלבטו המפרשים. יש חושבים כי הכוונה לחותם שהיו מטביעים על העבדים שלא יברחו. מנהג זה היה ידוע אצל האשורים והבבליים, ואח"כ גם ברומי (השוה וויטו וקמיניצקי). ביכלר (JQR, XV [1903] 115 sqq) סבור שבמקור העברי היה חח. את החח היו שמים באיברים שונים של עבדים וחיות טורפות לאחר שנרצעו אותם האיברים. והוא משער ג"כ שהכוונה היא לקולר (collare) של הרומים. ודבריו הראשונים עיקר. יתכן שהמתרגם טעה וחח בחותם נתחלף לו מתוך הדמיון ההחיצוני שבין שתי המלים (אפשר שהמ"ם היתה מחוקה בספרו). - לעיני הגוים. את המלה ἐν ἐπισημῶν (רק פעמים: כאן וי"ז ל') מפרש דליטש: לעיני, והוא מסתייע במק"א י"א ל"ז וי"ד מ"ח ἐν τὸ πῶ ἐπισημῶν (=במקום נגלה, במקום רואים). וקמיניצקי שתרגם כאן: לאות בגוים, לא שם לב שהתרגום הזה לא יתאים י"ז ל'. - נער וזקן. ק' סובר שעיקר הלשון היה: כי רעות עשו יחד - נער וזקן וילדיהם ייביג יחדו - לבלתי שמוע. - ותדע הארץ. ח' ח'. - כל העובר סר. אל הזונות. - כפי-משפטך. מדה כנגד מדה. - בזמת-תבל. כך מתרגמים דליטש וקמיניצקי (מבלי שידע אחד מחברו) את הלשון הקשה ἐν φουρμῷ ἀναμύξενος (בדיוק: בטומאת התערבות). -

טז	כי כמשפטיו צדקתך אלהים:	כי נתת לרשעים כפעליהם
יז	ובחטאתיהם הרעות מאד:	גלית עונותיהם למען נראה דינך
יח	מחית זכרם מן הארץ:	אלהים שופט צדיק ולא יהדר פנים:
יט	כי תרפו גוים ירושלים וירמסוה	הורר דרךך מפשא כבודך:
כ	תחת לבושי מקלול שק חגרה	הכל לראשה תחת עטרה מסביב:
כא	הוסר צניף הקבוד	אשר צנפה אלהים
כב	תפארתה קביו ארצה השלכה:	ראיתי אנכי ואחל פני יי ואמר
כג	רב-לך יי להקביר ידך על-ירושלם	בשר גוים:
כד	כי בחמה ובשעף קצף לענו ולא חסו	ויכלו לולא אתה יי גערת-כם בתמדתך:
כה	כי לא מקנאה עשו כי אם-בתאות נפש	לשפך חמתם עלינו במשקה:
כו	אל-נא אלהים תאחר להשיב (גמולם) בראשם	גאון התנין בקלון להמיר:
כז	ולא אחרתני עד אשר-הראני	אלהים גותו
		מךקרת בקרי מצרים

טז-10 א צדקך. להצדקת דין שמים השוה תהל' נ'א ר', איכה א' י"ח. - כי נתת. פראפראסה של תהל' כ"ח ד': תן להם כפעלם וכרוע מעלליהם כמעשה ידיהם תן להם השב גמולם להם (וע' שם ס"ב י"ג: כי אתה תשלם לאיש כמעשהו). - אלהים שופט צדיק. תהל' ז' י"ב. - ולא יהדר פנים. כך פירליס. גייגר: ולא יכיר פנים. דליטש: ולא ישא פנים. ודעתו של פירליס עיקר. - וירמסוה. בדיוק: בלעג (בבוז, במבוסה). אפשר שהלשון *ἐν καταπατήσει* אינו אלא הכפלה משובשת מן *κατεπαύθη* שבסמוך. - לבושי מכלול. יחז' כ"ג י"ב. - תפארתה... על דרך השליך משמים ארץ תפארת ישראל (איכה ב' א'). - כג-כד ויכלו. מוסב על החסידים (הפרושים) הנרדפים. - לא מקנאה. ר"ל הרומים לא התכוונו כלל לעשות רצון אלהים הכועס על עמו. לרעיון השוה ישעיה י' ז': והוא לא כן ידמה... כי להשמיד בלבבו וגו'. - במשסה. או: בגול. אמת, פומפיוס עצמו לא גזל מאוצרות בית המקדש (קדמ' י"ד ד' ד'), אבל נראה שלא שמת ידו מגול בכלל, ועכ"פ החיילים הרומיים לא נמנעו משוד. - התנין. פומפיוס. השוה לתמונה זו יחז' כ"ט ג', ל"ב ב'. - להמיר. במקור: *τοῦ εἰπεῖν* (=לאמר), ואין לכך מובן. פירליס מגיה *ταπεινοῦν*=להשפיל (וכך גם קמיניצקי). גייגר משער, שבמקור היה לשבר והמתרגם קרא לדבר. ונראה תיקונו של וולהיוון: להמיר, שלדעתו היה במקור למיר (=להמיר), והמתרגם קרא בטעות למור=לאמר. - גויתו. לפי היווני: גאותו. פירליס משער שהמתרגם החליף גוה (גויה, גוף) במלה דומה גאוה (וכך גם קמיניצקי). - בהרי מצרים. רייל-גיימס מזכירים שלפי דיון קאסיוס מ"ב ג'-ה' נרצח פומפיוס ע"י מצדדי יוליוס קיסר בשנת 48 סמוך להר קאסיוס (*ὄρος κάσιου*) בקרבת פילוסיון במצרים. בלי ספק מתכוון המשורר למאורע זה, וכד כרכוריו של פראנקניברג הרוצה ליחס את המזמורים הללו לתקופת השמד של אנטיוכוס אפיפנס אין בכחם להזיז את הרמוז הבהיר הזה ממקומו. אמת, על סגנון המשורר השפיע גם יחז' ל"ב ב'-ה' (ביחוד פ"ה: ונתתי את בשרך על ההרים), אבל המשורר לא היה מסלף

כז נבנה מן-הנגלה בארץ וביום: וסגרו נדרף על-גלים ברב-קלון
 ואין קבר כי השפילו ויין בקרשה:
 כח לא זכר כי אדם הגהו וקאחריתו לא הבין:
 כט אמר אנכי אדון וקשה וים אהנה ולא גרע כי גדול אלהים
 ל אדיר (הוא) ברב-כחו: מלך הוא בשמים
 לא ושפט מלכים וממלכות: הוא מקים אותי לקבוד
 כי לא ידעהו: ומוריד ידים לאבדון עולם בקלמה
 לב ועתה גדולי הארץ ראו משפט: כי מלך גדול (הוא) צדיק שפט תבל:
 לג ברבו אלהים יראי: ברב-כחו אלהים יראי: כי רחמי: על-יראיו במשפט:
 לד להבדיל בין צדיק לרשע לשלם לרשעים במעלליהם לנצח:
 לה וקרחם צדיק מפני עקת רשע ולגמל לרשע את אשר-עשה לצדיק:
 לו ב-יטוב: לקראיו בבטחה ויעש כחסדו לחסידיו
 לו לעמד תמיד לקניו בכח: ברוף: לעולם נגד עבדיו:

ג מןמור לשלמה על-הצדיקים |

למה תישני נפשון ולא תברכי את-: שיר חדש ומרי לאל המהלל:

כז את האמת ההיסטורית למען המליצה. - ואין קובר. גם הפרט הזה מתאים לתיאור הניתן
 עיי פלוטארכוס ודיון קאסיוס. פגרו של פומפיוס נקבר לבסוף עיי פיליפוס עבדו המשוחרר. -
 כח לא זכר כי אדם הנהו. כבר חלקו הרומים כבוד אלהי לסולה ואח"כ גם ליוליוס
 כט קיסר ולאבגוסטוס. מאותה תקופה ואילך נעשית האלהת השליטים לחק בין הרומים. וודאי גם
 לא אל הים. אפשר למצוא בזה רמז לכנוי הגדול (Méγας, Magnus) של פומפיוס. המשורר מדגיש
 שלא פומפיוס ראוי לכינוי זה, כי אם אלהים (השוה דב' י' י"ז: האל הגדול וגו'). - ומוריד
 זדים. בפנים: κομίζων=משכיב (דליטש: ומיטון). ולפי ההמשך תקנו פריטשי ופיק:
 κομίζων, שאפשר לתרגם גם: מוריד. ואפשר ג"כ לקיים את הגירסא המקורית, ואז יהיה
 הרעיון על דרך איוב י"ד י"ב: ואיש שכב ולא יקום עד בלתי שמים לא יקיצו וגו'. -
 לג במשפט. ביום המשפט, כך נראה מן הפסוק הבא. והרעיון דומה לתהל' א' ה', אלא ששם הוא
 לו מובע בצורה שלילית (על כן לא יקומו רשעים במשפט). - לקוראיו בבטחה. תהל' קמ"ה
 לו י"ח: לכל אשר יקראוהו באמת. - לעמוד... בכח. ע"ד דניאל א' ד': ואשר כח בהם לעמוד. -
 ג תכן המזמור: פניה אל הנפש שתהלל את ה'. גורל הצדיק והרשע. הצדיק יבטח
 בה', ואם יפול יקום ויושע, והרשע יאבד לעד. - זמן חיבורו: אם כי המזמור מכיל רעיונות
 כלליים על גורל הצדיק והרשע, דומה שהרהורים אלו נתעוררו בלב המשורר בקשר עם
 מאורעות הזמן, אחר שהרשעים-הצדוקים יוסרו עיי פומפיוס. גם הצדוקים-הפרושים סבלו
 בשעת חירום זו, אבל היתה להם תקומה ותקוה שעוד מעט ישונו לקדמותם. התיאור מתאים
 לשנים הראשונות שלאחר כבוש ירושלים עיי פומפיוס, קרוב לשנות 63-60. -
 נפש וי. בסורי וביווני: נפש. - זמרי. בפנים: זמרו. - לאל המהלל. השוה שיב

ג	זמרי ושמרי משמרתך	כי טוב לאלהים מזמור בקל-לִקְבִי:
ג	צדיקים יקרו תמיד את-יך בתודה	והצדיקו את-משפטי יי:
ד	לא ימאס צדיק מוסר יי	תפצו תמיד בני:
ה	נקשל הצדיק ויגדק את-יך	נפל ונרא מה-יעשה-לך אלהים
ו	יפשה מאין יבא עזרו:	תשועת הצדיקים מאל ישעם
ז	לא תשפן בקיבת הצדיק חטאת על-חטאת:	לבצר עולה בשננתו:
ח	יפקד תמיד ביתו הצדיק	וני וטהר כל-איש חסיד וביתו:
ט	יבסר על-שגיאה בצום ויענה נפשו	יום הנקדו ותכלי אמו:
י	נקשל רשע ויקלל חיו	נפל כי רעה מפלתו ולא יוסיף קום:
יא	קפה חטאת על-חטאת בתניו	ולא יגבר בפקד יי צדיקים:
יב	אברן הרשע לעד	ויראי יי יקומו לחני עולם
	זה חלק הרשעים לנצח	
	ונחיהם באור יי ולא יקלו עוד:	
ד	שיחת שלמה עם-החנפים	

ג כ"ב ד': מהלל אקרא ה'. - ושמרי משמרתך. לפי קיטל. - בכל לבב. בכ"י אחדים:
 ד בלב טוב. - מוסר. כך היה כנראה במקור העברי, והיווני טעה וקרא: מיוסר (παιδευόμενος).
 והוא ע"ד מוסר ה' בני אל תמאס (משלי ג' י"א). - חפצו תמיד ביי. בדיוק: חפצו
 ו תמיד נכח ה'. הכוונה היא שהוא מיישר תמיד את רצונו למצות אלהים ומבטל רצונו מפני
 ח רצון המקום. - תשועת הצדיקים. בפנים: אמת (ἀλήθεια), ופירליס מתקן תשועת
 ו (βροθία), על דרך ותשועת צדיקים מה' מעוזם (תהל' ליז ליט). ובוה יש המשך לפסוק
 ה הקודם. - לא תשכן ... ע' איוב י"א י"ד. - ויענה נפשו. גיבהארדט מגיה
 ט ταπεινώσει ψυχῆς (במקום ψυχῆς), ואחריו פירליס וקמיניצקי: ובענוי נפשו. ואין צורך
 ב' כ"ד ט"ז: שבע יפול צדיק וקם ורשעים יכשלו ברעה. - ויקלל חיו. על דרך ירמ' כ'
 ו י"ד ואילך, איוב ג' א'-י"ב. - ספה חטאת על-חטאת. השה ישע' ל' א': למען
 יב ספות חטאת על חטאת. - נפל ... שיעור הכתוב: נפל ולא יוסיף קום כי רעה מפלתו.
 ד לרעיון השה ישע' כ"ד כ', תהל' כ"ז ב' ועוד. - יקומו לחני עולם. דניאל י"ב ב'. -
 שם המזמור: נראה שבמקור העברי היה: עם החנפים. למלה זו יש הוראה
 כפולה: חונפים וטמאים. ובאמת השתמש במזמור זה בשתי הוראותיה של מלה זו. -
 תכנו: הוא פונה נגד השופטים החנפים המתחסדים ושבע תועבות בלבם. תיאור פשעיהם.
 הוא מקלל את הצובעים הערומים. - זמן חיבורו: החנפים, הצדוקים, אוחזים ברסן
 הממשלה. ובכן נאמרו הדברים לפני כשלון אריסתובולוס בשנת 63, היינו בשנות 64-66,
 בימי שלטונו של אריסתובולוס השני. ולפי השערת וולהיוון החנף שבפסוק א' הוא אלכסנדר
 ינאי (76-103), כל' המזמור נאמר בשנת 80 בקירוב. ואף-על-פי שהתיאור במזמור זה מתאים
 יותר לאלכסנדר ינאי, עד כמה שהוא ידוע לנו מספרי יוספוס (קדמ' י"ד ב' ועוד), מכל
 מקום קשה לשער שמזמור זה נכתב בזמן קדום כזה, שהרי כל יתר המזמורים לא נכתבו

	לָמָּה תִּנְהַף בְּסוּד חֲסִידִים תִּשָּׁב	
ב	וּבְמִזְמוֹתָיו] תִּבְקָעִים אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל:	
ג	קָשָׁה בְּדַבְּרֵי לְדִין חֲטָאִים בְּמִשְׁפָּט:	
ד	וְהוּא יֵאָשֵׁם בְּרַב שְׁשָׁעָיו וּבְהוֹלָלוֹת:	
ה	לְשׁוֹנוֹ תִּשְׁקַר בְּבָרִית שְׁבוּעָה:	
ו	וּבְעֵינָיו יִקְרַע לְקַל־אִשָּׁה בְּנִשְׁבֵּית זָנוֹת	
ז	הַשְּׂמִינְדָה־נָּא אֱלֹהִים אֶת־הַמְהַקְקִים	
ח	עַם־הַחֲסִידִים בַּחֲנָף	
ט	גִּלְהָ אֱלֹהִים מֵעַלְלֵי אֲנָשִׁים חַנּוּפִים	
י	וַיִּצְדִּיקוּ חֲסִידִים מִשְׁפָּט אֱלֹהִיהֶם	
יא	[בַּהֲשָׁמַר] הַחֲנָף הַמְסַפֵּר חֶק בְּעָרְמָה:	
	לְהַקְחִיד חֲכָמַת רַעְהוּ בְּדַבְּרֵי בְּלִיעַל:	
	לֹא יִשְׁקַט עַד־נִצַּח	
	וְלָבָד רָחַק מִנִּי	
	מִרְבָּה רָבָרִים מִרְבָּה רָמָיוּם מִפֶּל	
	וַיְדוּ בְּרֵאשׁוֹנָה בּוֹ קָמוּ בְּקִנְיָה	
	עֵינָיו אֶל־קַל־אִשָּׁה לֹלֵא הַבְּדִל	
	בְּלִילָה וּבְמִסְתָּרִים יִחְטָא קָמוּ בְּאֵין רוֹאֵה	
	יִמְהַר לְסוּר לְקַל־בֵּית בְּאוֹר שָׁנִים בְּתַמִּים:	
	יְכַל בְּשָׂרוֹ וְחַיָּו בְּעֵנָיו:	
	לְלַעַג וּלְקַלֵּם וְיִהְיוּ מַעֲשָׂיו:	
	בַּהֲשָׁמַר חֲטָאִים מִלְּפָנֵי הַצְּדִיק	
	וְעֵינֵיהֶם בְּבֵית־אִישׁ שָׁלוֹ בְּנִחְשׁ	
	דַּבְּרֵי מִרְמָה לְבַצֵּעַ תַּאֲוַת־אָוֶן	
	לְהַפְסִיךְ [אֲנָשִׁים] בֵּיתוֹמִים:	

אלא מזמן אריסטובולוס השני ואילך. ואפשר ג"כ שהחנף הוא רק טיפוס של צדוקי תקיף המשתלט על העם בנכליו ותחבולותיו, ולא אישיות מסוימה. —

בסוד חסידים. המתרגם היווני, שמסר סוד במלה היוונית סנהדריון, קלע כנראה אל המטרה, כי הכונה לסנהדריה שבה היו הצדוקים מכריעים בימי אלכסנדר ינאי ואריסטובולוס השני. — החסידים או הקדושים הם חברי הסנהדריה הפרושים, כגון ר' שמעון בן שטח בימי אלכסנדר ינאי והמלכה שלומית אלכסנדרה. — מרבה דברים מרבה רמזים. את הלשון הקשה ἐν σημειώσει מפרש דליטש מל' רמז, כמו בע' למשלו ו' י"ג: σημαίνει δὲ ποδὶ (= מולל ברגליו). הדבר מתאים אפוא לפ"ה ובעיניו יקרוץ וגו', וגם לענין הרמזים שבפסוק זה. ואפשר שגם בלשון מרבה דברים כלול ענין העגבנות כמו בפסוק ה' על דרך אל תרבה שיחה עם האשה. — קשה בדבריו. המפרשים מזכירים את דברי יוספוס (קדמ' ב' ט' י"א): הצדוקים מחמירים במשפט מכל יתר היהודים, ואילו הפרושים היו מתונים בענשין (שם י"ג ט"ו). — וידו בראשונה בו. לשון דב' י"ג י': ידך תהיה בו בראשונה. — כמו בקנאה. ע' לעיל ב' כ"ד. — ובהוללות. זה מתאים לתיאור הניתן על יוספוס על ינאי אלכסנדר כעל איש שטוף זמה. אבל המשורר מאשים בזה גם את הצדוקים שהיו בימיו. — עיניו אל-כל-אשה. ע' הערה הקודמת. — ללא הבל. דליטש סובר שהלשון היווני ἀνευ διαστολῆς דורש מלוי: τῶν χελεύων, ומשמעו: בלא פתיחת שפתים, בלי הגה, בלא ביטוי. גם גייגר מפרש: בלא מבטא. לפי פירליס היה במקור: בלי פרישות, והיווני טעה וחשב שהוא ל' הפרש. ולדעתי כך היה באמת במקור: בלי הפרש או: ללא הבל. — ובעיניו יקרוץ. משלי ו' י"ג: קורץ בעיניו. לענין הרמזים ע' הערה לפ"ב. — בועידת זנות. דליטש המתרגם בועד זנות, מביא את לשון המשנה: בית ועד יהיה לזנות (סוטה ט' ט"ו). — יכל בשרו. היחיד חזור אל החנף שבפ"א. וכמה מעברים יש כאן במזמור מרבים ליחיד. — המספר חק. השוה תהל' ג' ט"ז: ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי. — חכמת רעהו. על פי גייגר ודליטש. — לא ישקט עד-ניצח. בפנים: ἕως ἐνικησεν (= עד אשר ניצח). סבורני שבמקור היה עד

יא	וְנָשִׂים בֵּית בְּגִלְל תִּאֲזַנְתֶּנּוּן	כִּזְבִּי בְּדַבְּרוֹ כִּי-אֵין רוֹאֶה וְשׁוֹפֵט:
יב	וַיִּשְׁבַּע הַבְּקָלָה הַזֹּאת	וְעֵינָיו לְבֵית אַחֵר
יג	לְהַקְרִית בְּדַבְּרֵי רַהֲב:	כִּשְׂאוֹל לֹא תִמְלֵא נַפְשׁוֹ בְּכָל-אֵלֶּה:
יד	וְיִהְיֶה חֲלָקוֹ בְּקִלְוֹן לִשְׁנֵיהֶם	צִאתוֹ בְּאַנְחוֹת וּבֵאוֹ בְּמֵאֲרָה:
טו	וְיִבְעַמְלֵ וּבַעֲנִי וּבְמַחְסוֹר חַיּוֹ	שְׁנָתוֹ בְּתוֹנָה וּבְהַקִּיצוֹ בְּבִקְלוֹת:
טז	תִּגְוַל שְׁנָה מִעַסְעָשָׂיו בְּלִוְלָה	וְכָשֶׁל בְּכָל-פֶּעַל כִּסְיוֹ בְּבִלְמָה:
יז	בְּנִדְיִם רִיקוֹת יָבֵא בְיָתָהּ	וּבֵיתוֹ יַחְסֵר כָּל-אֲשֶׁר יִשְׁבִּיעַ נַפְשׁוֹ:
יח-יט	וְיִסַּח בְּאֵלְמָן וְיִשְׁכַּח שִׁיבְתוֹ עַד-בֹּא חֲלוּסָתוֹ:	וְיִסַּח בְּשֵׁר חֲנָפִים לְחַיִּית
כ	וְעַצְמוֹת רַשָּׁעִים נִגְדַּ הַשָּׁמַשׁ בְּתַרְשָׁה:	עֵינָיו עֲרוּמִים יִקְרוּ עוֹרְכִים
כא	כִּי הַשָּׁמַיִם בְּתֵי אֲנָשִׁים רַבִּים בָּבוֹז	וְיִסְיָצוּם בְּעֶבְרָה:
כב	וְלֹא יִזְכְּרוּ אֱלֹהִים	וְלֹא יִרְאוּ אֱלֹהִים בְּכָל-אֵלֶּה
כג	וַיִּבְעִיבוּ אֱלֹהִים וַיִּנְאָצְהוּ:	הַקְרִיתֵם מִן-הָאָרֶץ
כד	כִּי נִשְׁשׁוֹת תַּמִּימִים הִחְנִיפוּ בַחֲלָקוֹת:	אֲשֶׁרֵי יִרְאִי וְיִבְתָּמָם
כה	וְיִשְׁלֹטֵם מֵאֲנָשֵׁי מְרָמָה וְשׁוֹלָה	וַיַּצִּילֵנוּ מִכָּל-מִקְשׁוֹל עוֹן:
כו	הַשְּׁמִיךְ אֱלֹהִים הַעוֹשִׂים כָּל-	כִּי שִׁפְטֵם גְּדוֹל וְנִזְרָא וְיִי אֱלֹהֵינוּ בְּצַדִּיקָה:
כז	תֹּעֲבָה בְּדוֹן	
כח	וְהִי-חֲסִדָּהּ וְיִי עַל-כָּל-אוֹהֲבֵיהָ:	
ה	מְזִמּוֹר לְשִׁלְמָה	
	וְיִי אֱלֹהִים אוֹדֶה לְשִׁמְךָ בְּגִילָה	בְּתוֹךְ יוֹדְעֵי מִשְׁפָּטֵי צַדִּיקָה:

נצח, והמתרגם קרא בטעות ניצח. הענין הוא על דרך ישע' ג' כ': והרשעים כים נגרש כי
 יא- השקט לא יוכל. - כזב בדברו. ביוונית: בדבריו (ἐν λόγοις). - כי אין רואה.
 יד יחו' ח' ייב: כי אומרים אין ה' רואה אותנו. - כשאוּל. השוה משלי כ"ז כ': שאול
 יח ואבדון לא תשבּענה. - צאתו... הפסוק מושפע מדב' כ"ח י"ט. - באלמון ושכול.
 השוה ישע' מ"ז ט': שכול ואלמון. המתרגם חשב בטעות שלפניו שתי מלים למושג אחד
 יט י"ד תרגמתי ἀνάληψις שאינו מצוי בתרגום הע'. - יפזר בשר. הלשון יפור שאינו מתקשר
 היטב עם בשר, נגרם ע"י ועצמות רשעים. השוה תהל' קמ"א ז': נפזרו עצמינו (קמיניצקי). -
 לחיות. הכאב גדול כפלים כי לא זכו לקבורה. השוה תהל' ע"ט ב' נתנו... בשר חסידך
 כ לחיתו ארץ. - בבוז. במקום הלשון ἐν ἀτιμίᾳ (=בחרפה, בבוז) שאינו מתאים, מגיה פירליס
 כב-כג ἐν ἰταμίᾳ (=בוזון). - החניפו בחלקות. דניאל י"א ל"ב. - יפלטם מאנשי מרמה.
 כה תהל' מ"ג א': מאיש מרמה ועולה תפלטני. - ויצילנו. המשורר כולל עצמו במפלגת
 החסידים, כלומר הפרושים. - בברכה דומה לפכ"ה נסתיים תהל' ל"ג. -
 ה תכן המזמור: ה' חומל על דל ורש. בטחון המשורר בה' המכלכל בטובו עולם
 ומלואו. שבח מדת ההסתפקות. - זמן חיבורו. בשום לב למצב הנפש הכללי הבא לידי

ב	כי אתה טוב וחנון מנום לך	בקראי אליה אל-תתרחש ממני:
ג	כי לא-יבא מלקח מאיש גבור	ומי יקח מפל אשר עשית
ד	ואתה לא נתת:	כי איש וחקו אתה במאונגים
ה	לא יוכל להוסיף על-חקה אלהים:	בצר-לנו נקרא אליה לעזרה
ו	ואתה אל-תשכח תחנונתנו	כי אתה אלהינו:
ז	אל-תבדד דך עלינו	פן-תחטא מלחמך:
ח	גם-אם-לא תשיבנו לא נפוג (ממך)	אך עדיך נבא:
ט	כי אם-ארעב אליה אשוע אלהים	ואתה תתן-לי:
י	עופות ודגים אתה תכלכל	בתהך נשם בערבות להצמיח עשב:
יא	תכין חציר במדבר לכל-חיי	ואם-ירעבו אליה ישאו פניהם:
	מלכים ושרים ועמים אתה תכלכל	
	אלהים	ומי תקנת עני ואביון אם-לא אתה יי:
יב	ואתה תשמע ב-ימי טוב וסלח בלעדיך	שמח נפש עני בשתחך דך בקחך:
יג	חסד אדם מצער	ולתתת ואם-ישנה [וימן]

גילוי במזמור זה בא וויטו אל המסקנה שהמזמור נכתב אחרי שנת 63: הפרושים הסתגלו כבר אל התנאים המדיניים החדשים. ואף-על-פי שהכביד עליהם עול הרומיים מכל מקום היו מרוצים מן המצב השולט שניתנה להם בו אפשרות לחיות בשלוה. המזמור נכתב לפי זה בשנות 55-63, כי בשנה האחרונה הורע המצב בעטין של נגישות שונות ע"י גאבניוס. - מנוס לדל. או: משגב לדל, כמו בתהל' ט' י' - לדל. הפרושים היו ברובם מדלת העם, ואילו הצדוקים היו אמידים בעלי נכסים. - כי לא יקח מלקח. השהו ישע' מיט כ"ד. - ואתה לא נתת. ובכן נצחון הרומים בא מאת אלהים, ואין להרהר אחר מדותיו. - במאזנים. ע' תהל' ס"ב י', איוב ל"א ו'. - לא יוכל להוסיף. בדיוק: לא ירבה להוסיף. - להוסיף. נכסים. - על חקך. על החק שאתה חלקת לבני אדם. חק כאן (השהו הטריפני לחם חקי, משלי ל' ח') החלק הקבוע והקצוב לאדם מאת אלהים. יתכן שבמקור העברי היה חקו, והיווני שינה והשתמש בכינוי של גוף שני בחשבו שחק כאן ענינו משפט (αξιμα σου), וע' בפס"ו ואילך. - אל-תשב תחנתנו. או: אל תסיר תפלתנו (כמו בתהל' ס"ו ב'). - פן נחטא מדחק. לרעיון השהו תפלת שחרית: ואל תביאנו... לידי נסיון. - גם-אם-לא תשיבנו. הוא מוסיף על הפסוק "השיבנו ה' אליך ונשובה" (איכה ה' כ"א), ואומר: אף אם לא תשיבנו לא נרפה ממך. - עדיך נבא. תהל' ס"ה ב': עדיך כל בשר יבאו. על יסוד פ"ט ואילך משער קיטל שהמזמור נאמר בשנת בצרת, ואין ראייה מספיקה לדבר. - עופות ודגים... בערבות. פסוק קשה, כי מה ענין העשב בערבות לכלכלת דגים. ואם נקשר סוף פ"ט עם פ"י (כהצעת וויטו) יפגם המשקל בשני הפסוקים. לכך מסדר גרי בשיעור זה: בתתך גשם בערבות להצמיח עשב - תכין חציר במדבר לכל חיי ועופות ודגים אתה תכלכל - ואם ירעבו אליך ישאו פניהם. - לרעיון שבפ"ט השהו תהל' קמ"ח ט"ו-ט"ז, קמ"ז ט', איוב ל"א כ"ה-כ"ז. - פ"ג כך פירושו: חסד שבידו של אדם לעשות מצער הוא (ורק יום אחד זמנו) ואם ישנה חסדו אף ביום מחרת ויתן יש

יד גַּם-עַל-זֶה תִּתְפַּלֵּא: אָמְנָם מִתְנַתֵּךְ רַבָּה בְּחָסֶד וּבְנִדְיָבוֹת
 טו וְאֲשֶׁר מִבְּטַחוֹ בָּךְ לֹא-יִמְעֵיט מִתֵּן: עַל-כֵּן לִהְיָאֲרֵךְ חֶסְדְּךָ יי בְּנִדְיָיָה:
 טז אֲשֶׁר יִהְיֶה הָאִישׁ יִסְקָדְנוּ אֲלֵהֶם בְּמִדַּת חֶסְדְּךָ אִם יַעֲדִיף הָאִישׁ יִחָטֵא:
 יז דִּי לוֹ חֶקֶס-סָקוּ בְצַדִּיקָה וְבוֹ בְרַכַּת יי לְשַׁבַּע בְּצַדִּיקָה:
 יח יִשְׁמַחוּ יִרְאֵי יי בְּטוֹב וְשׁוֹבְתֶיךָ עַל-יִשְׂרָאֵל בְּמִלְכוּתֶיךָ:
 יט בְּרוּךְ כְּבוֹד יי כִּי-הוּא מֶלְכֵנוּ:

ו בְּתַקְוָה לְשִׁלְמָה |

אֲשֶׁר יִהְיֶה הָאִישׁ אֲשֶׁר לְבוֹ נָכוֹן לְקִרְא

בָּשֵׁם יי בְּזָכְרוֹ שֵׁם יי וְיִשַׁע:
 כ מִיָּד דְּרָקִיו בּוֹנֵנוּ וּמִיָּד אֲלֵהֶיו מַעֲשֵׂי יָדָיו יִשְׁמְרוּ:
 ג מִתְחַיִּינֹת חֲלָמוֹת רָעִים לֹא תִבְהַל נַפְשׁוֹ בְּעֵבֶר נְהָרוֹת וּבְשֵׂאוֹן זַמִּים לֹא יִתְרַד:
 ד יָקוּם מִשְׁנָתוֹ וַיִּבְרַךְ שֵׁם יי בְּשִׁלְתוֹת לְבוֹ יִזְכֵּר לְשֵׁם אֲלֵהֶיו:
 ה וַיִּחַלְהָ אֶת-פָּנָיו יי בְּעַד כָּל-בֵּיתוֹ וַיִּי שׁוֹמֵעַ תְּפִלַּת כָּל-יִרְאֵי אֲלֵהֶם:
 ו וְכָל-מִשְׁאָלוֹת-נַפְשׁ מְקַוָּה אֵלָיו וַיִּמְלֵא יי בְּרוּךְ יי הַעֹשֶׂה חֶסֶד לְאֲהָבָיו בְּאֵמֶת:
 טו-י תַמְהוּהוּ עַל מֵדַת יִכְלָתוֹ. - הַרְעִיּוֹן שֶׁבַפְּסוּקִים ט"ז-י"ז דוֹמָה לְכֻלָּל שֶׁל שְׂבִיל הַזֶּהָב אוֹ הַדְּרָךְ הַמְּמוּצָעַת בְּמוֹסַר הַיּוֹנִים. טוֹב לְהִתְרַחֵק מִשְׁנֵי הַקְּצוּוֹת, וְהַסְתַּפְּקוֹת בְּמוֹעֵט רַחוּקָה גַם מִן הָעוֹשֶׁר גַּם מִן הָעוֹנֵי. הַצּוּרָה הַמְקַרְאִית לַרְעִיּוֹן זֶה הִיא בְּמִשְׁלֵי ל' ח'-ט': רִישׁ וְעֶשֶׂר אֵל תַּחֲן לִי הַטְּרִיפְנֵי לַחֵם חִקִּי פֶן אֲשַׁבַּע וּכְחַשְׁתִּי... פֶן אֹרֵשׁ וּגְנַבְתִּי. - אִם יַעֲדִיף אִישׁ יַחֲסֵא. הַשּׁוּהָה הַפְתַּגֵּם הַיּוֹנִי: הַשַּׁפֵּעַ מוֹלִיד אֶת הַזּוּדוֹן (מִשְׁמִירַת סוּלוֹן). - בְּרוּךְ כְּבוֹד ה'. פְּסוּק הוּא בִיחּוּז ג' י"ב. - כִּי-הוּא מֶלְכֵנוּ. אֲפֶשֶׁר שְׂרַמּוּ נֶגֶד הַמְּלָכִים מִבֵּית הַחֲשֻמוֹנָאִים, וְהוּא רוֹצֵה לְהַבִּיעַ בְּזֵה אֶת עַמְדַתּוֹ הַשְּׁלִילִית לַגְּבֵי הַמְּלוּכָה הַחִילּוּנִית (רַע') מְזוּמוֹר י"ז בְּתַחֲלָתוֹ וּבְסוּפּוֹ). -

ו שֵׁם הַמְּזוּמוֹר: בְּתַקְוָה (דְּלִיטְשׁ: עַלִּי תַקְוָה) לְשִׁלְמָה (מִיּוֹסֵד בַּפ"ח). - תַּכְנוּ: עַל עֵרֶךְ הַתְּפִלָּה הַנוֹבַעַת מֵתוֹךְ בְּטַחוֹן חֹזֵק בְּאֵלֵהֶם. - עַל יִסוּד פ"ג מִשְׁעַר אֲנִי הַמְּזוּמוֹר הוּא תְּפִלַּת עֲרִבִית אוֹ תְּפִלַּת הַשְּׂכֵבָה, כְּעֵין תְּפִלַּת הַשְּׂכֵיבָנוּ אוֹ תְּפִלַּת הַמְּפִיל שְׁלוֹנוֹ. - ז מִן חִיבוּרוֹ: קְרוֹב לִזְמַנּוֹ שֶׁל מְזוּמוֹר ה'. הַנִּימְקִים לְקַבִּיעַת הַכְּרוֹנוֹלוֹגִיָּה דוֹמִים בְּשְׁנֵי הַמְּזוּמִּירִים. -
 ג-ג מִיִּי דְרָכָיו כּוֹנְנֵנוּ. תַּהֲל' לִיז כ"ג: מַה' מַצְעֵדִי גִבֵּר כּוֹנְנֵנוּ. - בְּפִנְיָם: מַחְלוּמוֹתֵינוּ (αὐτοῦ), וְנִרְאָה שְׂכוּנוֹתָנוּ: אַחֲרֵי הַחַיּוּנוֹת כְּשֶׁהָיוּ בָהֶם חֲלוּמוֹתֵינוּ רָעִים לֹא תִבְהַל נַפְשׁוֹ. -
 ד הַלְשׁוֹן מְזַכֵּר אֶת תְּפִלַּת הַמְּפִיל: וְאֵל יִבְהַלּוּנֵי רְעִיּוֹנֵי חֲלוּמוֹת רָעִים, אֵלֵא שֶׁשֵׁם יֵשׁ רְעִיּוֹנִים בְּמִקּוֹם חַיּוּנוֹת. - יָקוּם מִשְׁנָתוֹ... גַּם תּוֹכֵן פְּסוּק זֶה מֵתַאִים אֶת תְּפִלַּת עֲרִבִית (ע' לַפְּסוּק הַקּוֹדֵם), שֶׁגַם בְּבִרְכַת הַמְּפִיל נֹאמֵר: וְתִשְׁכִּיבְנִי לְשִׁלוֹם וְתַעֲמִידְנִי לְשִׁלוֹם. מְזַכֵּרִים בְּשַׁעַת הַהִשְׂכָּבָה גַם אֶת הַיְקִיצָה וְהַקִּימָה. - וִיחַל ה'... לְשׁוֹן זֶה (שְׁמוֹת ל"ב י"א וְעוֹד) נִמְצָא גַם ב' כ"ב. מְלִיצוֹת כְּאֵלֶּה מֵרַאוֹת עַל אַחַדוֹת הַסְּגוּנוֹת שֶׁל הַמְּזוּמִּירִים, וְזֶה חֹשֶׁב לְפַתְרוֹן הַשְּׂאֵלָה, אִם הַמְּזוּמִּירִים הֵם מִמְּשׁוֹרֵר אֶחָד אוֹ מִמְּשׁוֹרְרִים אַחֲדִים. - בְּרוּךְ יי. פְּסוּק בְּפִנְיָ עֲצָמוֹ, וְהוּא בְּרַכָּה שְׁבָה רַגִּיל הַמְּשׁוֹרֵר לְסִיִּים אֶת הַמְּזוּמִּירִים הַבּוֹדְדִים כְּנֶהְגוּ בְּתַהֲלִים. -

ז	קְשַׁלְמָה לְהָשִׁיב	פֶּן־יִתְנַפְּלוּ עָלֵינוּ שׁוֹנְאֵינוּ חֲנָם:
ב	אֶל־תִּרְחַק מִמֶּנּוּ אֱלֹהִים כִּי זָנַחְתָּם אֱלֹהִים	כִּלְתֶּרְמָם רָגְלָם נִחַלְתָּ קִדְשֶׁךָ:
ג	אֲתָה כְּרִצּוֹנְךָ יִסְרְנוּ	וְאֶל־תִּתֵּן [אוֹתָנוּ] לְגוֹיִם:
ד	גַּם־כִּי תִשְׁלַח דָּבָר	אֲתָה תִצְוֶהוּ עָלֵינוּ:
ה	כִּי רַחוּם אַתָּה	וְלֹא תִקְצֹף לְכַלּוֹתָנוּ:
ו	בְּשֹׁבֵן שִׁמְךָ בְּקִרְבֵנוּ נִשְׁע	וְלֹא יוּכַל לָנוּ גּוֹי:
ז	כִּי אַתָּה מְגַנְנוּ	וְאֶנְחֵנוּ נִקְרָאָךָ
ח	וְאַתָּה תִשְׁנֵנוּ:	כִּי אַתָּה תִרְחַם עַם־יִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם
ט	וְלֹא תִזְחַח:	וְאֶנְחֵנוּ תַחַת עֶקְבְךָ עוֹלָם
י	וְשָׁבַט מוֹסְרָךָ:	תִּבְוַנְגְנוּ בְעַת יִשׁוּעָתְךָ
	לְרַחֵם בֵּית־יַעֲקֹב	לְיוֹם אֲשֶׁר הִבְטַחְתָּ לָמוֹ:
ח	לְמַנְצָח לְשַׁלְמָה	

ז שם המזמור: אם נתרגם ἐπιστροφῆς ביחס השייכות היה צריך לקרא לו: מזמור תשובה (כך קמניצקי). אבל אין במזמור הזה זכר לתשובה במובן המצומצם של המושג ומשום כך, כנראה, קורא דליטש: להשיב, כלו' להשיב גאון ישראל לקדמותו (ע' בסוף המזמור). - תכנו: בקשה שהפורענות שנגזרה על ישראל תבא מאת ה' ולא מיד השונאים. תפלה לישועת ישראל. - זמן חיבורו. האויבים רמסו את בית האלהים אבל יש תקוה להבא, כי המעשה הזה לא יבא עוד. ובכן נאמרו הדברים אחרי שנת 63, בה כבש פומפיוס את ירושלים ודרך בנעליו בקדש הקדשים, וכנראה סמוך לשנה זו. -

א שונאינו חנם. השונאים אותנו על לא חמס בכפינו. השונאים הם הרומיים שחללו את בית המקדש ברמיסת נעלים. - כי זנחתם אלהים. אפשר היה לחשוב שהכוונה לצדוקים ולא לרומיים, אבל מסוף הפסוק ואילך נראה ברור שברומים הכתוב מדבר. אם כן, זנחתם ענינו שהאלהים מואס בגוים בכלל, או מפני שהרומים עזבו את ירושלים אחרי כיבושה בשנת 63 ומסרו את השלטון הפנימי להורקנוס השני. המשורר מתאר אפוא את הדבר כאלו הרומים עשו זאת על כרחם. - בל-תרמס רגלם. ע' ב' ב'. - נחלת קדשך. בית המקדש (השוה תהל' ע"ח ג'ד). - כרצונך. בפנים: ברצונך. ונראה שכ"ף בבית נתחלפה לו. - לרעיון השוה ש"ב כ"ד י"ד: נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו וביד אדם אל אפולה. -

ד תשלח דְבָרְךָ. כך יש לתרגם ἀποστείλης θάνατον. ויש שהמלה ἀποστολή סתם משמעותה דבר (ע"פ דליטש). - עלך. הכוונה לעול מלכות שמים. כ"ף הכינוי להדגיש היא באה: עול שלך ולא של הגוים, הרומיים. - עלך עולם. מלת עולם מפריעה ההמשך. ולפיכך סבור פירליס שעולם היא טעות בהכפלת המלה הדומה עולך, ואפשר שהמלה נשתרבה מן הפסוק הקודם. - ליום אשר הבטחת לנו. הסיום המשיחי הזה מקביל אל י"ז כ"א. נמצאת למד ששני המזמורים מחבר אחד להם. -

ח שם המזמור: הכתבת היוונית היא εἰς νῆκος=למנצח (כך מתרגם תיאודוטיין). - תכנו: האויב הולך וקרב. הפורענות העתידה לבוא תגלה את התועבות שעשו הרשעים

ב	קול עס-רב בְּקוֹלֹל רוח סְוֵקָה מָאד	קול שׁוֹפָר מִשְׁמיע הַרְג וְאֶבְרֹן:
ג-ד	וְאֶמְרָתִי בְּלִבִּי אִיפֹה-יִשְׁפָּטֵנּוּ אֱלֹהִים:	בְּסוֹפֹת אֵשׁ גְּדוֹלָה חֲלָקֹת בַּמִּדְבָּר:
ה	נִשְׁבְּרוּ מִתְּנִי מִשְׁמַע:	קול שְׁמַעְתִּי בִירוּשָׁלַם עִיר-הַקֹּדֶשׁ
ו	רַחֲמוּ עֲצֻמוֹתַי בְּשִׁשָּׁה:	בְּשָׁלוֹ בְּרַבִּי תָרַד לִבִּי
ז	אֲבִינָה לְמִשְׁפָּטַי אֵל לְמִן-בְּרָא	אֶמְרָתִי יִשְׁרוּ אֲרַחֲוֹתֶם בַּגְּדָקָה:
ח	גְּלָה אֱלֹהִים חֲטָאֲתֵיהֶם נִגְדַּה הַשָּׁמַשׁ	וְאֶצְדִּיק אֱלֹהִים בְּמִשְׁפָּטָיו אֲשֶׁר מַעֲלֹם:
ט	בְּתַהֲתִיזוֹת סִתָּר תוֹעֲבוֹתֵיהֶם לְהַקְעִים	וְתַדַּע כָּל-הָאָרֶץ מִשְׁפָּטֵי-אֵל הַצְּדִיקִים:
י	נֶאֱפָו כָּל-אִישׁ אֶת-אִשְׁתּוֹ רַעְהוּ	בֵּן עַם-אָמוֹ וְאָב עַם-בֵּיתוֹ נִנְאָלוּ:
יא	קִדְשֵׁי אֱלֹהִים בָּזוּוּ	וַיִּקְרָתוּ לָהֶם בְּרִית בְּשִׁבְעַת הָאֱלֹהִים:
יב	רַחֲמוּ מִזְבַּח יְיָ בְּכָל-שְׁמָחָה	כִּמוֹ בְּאֵין יוֹרֵשׁ וְנִגְוָאֵל:
יג	לֹא הִנִּיחוּ חֲטָא אֲשֶׁר-לֹא-הִרְבּוּ	וּבְנִדַת-דָּם טָמְאוּ קַרְבָּנוֹת בְּבִשְׂר-חֹל:
יד	עֲשׂוֹת מִן-הַגּוֹיִם:	לָבָן מָסַךְ אֱלֹהִים בְּקַרְבָּם רֹחַ עֲנִים

בקרוב ירושלים. לאחרונה לוכד הצר את העיר, שופך דם בקרבה ומוליך בשבי את שרי הארץ. המשורר מצדיק עליהם את הדין. - זמן חיבורו: המצב דומה למצב שבמזמור ב'. פומפיוס כובש את העיר ומדכא את מפלגת הצדוקים. פה מתוארים מאורעות השנים 62-63. אך לעונש שנענש פומפיוס עצמו אין זכר במזמור זה. הזמן הוא איכ של המזמור ז', היינו שנת 62, בקירוב. -

א צוחה. בפנים $\theta\lambda\iota\psi\iota\upsilon\upsilon$ = צרה, אבל בצרה לא שייך לומר שמעה אזוני. לדעתי היה במקור העברי צוחה והמתרגם קרא צרה מפני דמיון המלים. - ישפטנו. הטיית בצירי, והמתרגם היווני קרא בטעות ישפטנו בטיית סגולה. - נשברו מתני. יחו' כ"א י"א: שברון מתנים. - רחפו עצמותי. ירמ' כ"ג ט': רחפו כל עצמותי. בפסוקים ד-ה' יש השפעת ישע' י"ג ז'-ח', כ"א ג'-ד'. - אמרת... מתחלה חשב המשורר שהעיר ירושלים מלאה צדק (א' ב'-ג') עד שה' הראה את הרקבון המוסרי הפנימי של גדולי העיר. - נגד השמש. ע' ב' א'. - האלה. כך מגיחים רייל-גימס על דרך במדבר ה' כ"א (בשבועת האלה), במקום האלה שקרא המתרגם במקור העברי, ומכאן ביונית $\pi\epsilon\alpha\tau\iota\tau\upsilon\tau\omega\upsilon$ על אלה. אולם אין ראיה מוכיחה לתיקון היפה הזה. אמת, המלים על אלה מיותרות הן, אבל המשורר רגיל להשתמש בכגון זה גם במקומות אחרים לשם המשקל. - ב זו. פירליס משער שבמקור העברי היה בזו, ומביא ראיה מיחו' כ"ב ח': קדשי ביות, אבל אין זה מתישב היטב עם הלשון כמו באין יורש וגואל, כי מזה יוצא דוקא שההוכחה היא מה שהצדוקים נטלו לעצמם שלא בצדק את השלטון בבית המקדש. ולפיכך השארתי בזו. - ובנדת-דם... לפי המשנה (נדה ד' ב') היו בנות הצדוקים מסתגלות בדיני טומאת נדה אל הלכות הפרושים. נראה שהמשורר מפריו בתיאור תועבות שונאיו הצדוקים. - לא הניחו חטא. לפי פירליס היה במקור העברי לא הניחו חטא... על דרך הלשון (ע"ז י"ז א'): לא הניח זונה אחת בעולם שלא בא עליה. וכך גם בתרגומיהם של דליטש ורינובאנץ

טו וישקם כוס יין-חמר לשכרון:
 טז ויקדש מלחמה על-ירושלם וארצה:
 אָמְרוּ לוֹ בְרוּכָה דְרָכָהּ
 יז וישרו רַקְסִים לַסֵּי בָאוּ
 יח עָמְרוּ חֲמוּמִיהָ:
 יט ויכוֹנֵן אֲשָׁרָיו בְּבִמְתָּהּ רַבָּה:
 כ כִּי אֱלֹהִים הִבְיִאוּ בְּבִמְתָּהּ בְּמִשׁוֹנָתָם:
 כא שֶׁשָׁדַד דָּמֵי יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם כְּמִי-נָדָה:
 כב אֲשֶׁר הוֹלִידוּ בְּטַמְאָה:
 חִלְלוּ יְרוּשָׁלַם וְאֶת-הַמִּקְדָּשׁ לְשֵׁם
 כג אֱלֹהִים: וַיָּדַק אֱלֹהִים בְּמִשְׁפָּטָיו בְּקָרְבַּ עַמִּי הָאָרֶץ

יד (שפירליס לא ידע מהם). - מסך אלהים. ישע' י"ט י"ד: ה' מסך בקרבה רוח עושים. -
 כוס יין-חמר. ע"פ קמיניצקי. והוא מעיר שבלשון οἴνου ἀραμάτων (=יין לא מהול)
 טו מוסרים הע' בתהל' ע"ה ט' את הלשון יין חמר. - לשכרון. שכרנו של אריסתובולוס השני
 וסיעתו מן הצדוקים מתגלה במה שהם מסרו עצמם ביד הרומים וקוו לחנינה. - המכה
 ב חזקה. הוא פומפיוס שהיה עטור נצחונות מרובים. בארצות המזרח נתפרסמו ביתור
 טז נצחונותיו על מיתרידת מלך פונטוס, טיגראנס מארמניה והכיבושים במדינות הקרובות. -
 שרי הארץ... עוד בדרכו מדמשק לא"י באו לקראת פומפיוס אנשי אריסתובולוס הביאו
 לו מתנות יקרות (קדמ' י"ד ג'). אריסתובולוס הבטיח למסור בידי פומפיוס את מפתחות שערי
 ירושלים (שם ד' א' ועוד). מובן מעצמו שאריסתובולוס לא עשה זאת בשמחה, והמשורר
 מגזים, כדרכו. ולדעת וויטו מוסבים הפסוקים האלה על מעשה הורקנוס וסיעתו. ובאמת גם
 הם עשו כזאת וביתר שמחה קבלו את הרומים מאשר מפלגת אריסתובולוס. אף-על-פי כן
 נראה שהמשורר מתכוון ליריביו הצדוקים ולא לפרושים שעמדו על צד הורקנוס. -
 ישרו רַקְסִים. ישע' מ"ג ד', מ"ה ב'. ודרך משל הוא. - ויכוֹנֵן אֲשָׁרָיו. תהל' מ' ג':
 כז-ח כוֹנֵן אֲשׁוּרֵי. ואפשר ג"כ לתרגם העמיד רגליו, כמו בתהל' ל"א ט'. העמדת במרחב רגליו. -
 טז בבטחה במשוגתם. בשתי המלים האלה מפליא המשורר לתאר מצד אחד את ההחלטה
 הברורה של פומפיוס ותכניתו המחושבה מראש כהוגן לכבוש ולנצח, ומצד שני את הפקפקנות
 כ שבלב אריסתובולוס, אם להאמין להבטחות הרומים ולהכנע מפניהם, או לצאת נגדם בחוק
 יד. - השמיד שריהם. על הרציחות האכזריות של פומפיוס בעת כיבוש ירושלים ואחרי
 לכידת העיר ע' קדמ' י"ד ד' ד'. - וכל-חכם עצה. הסנהדריה היתה בידי הצדוקים
 כא מצדדי אריסתובולוס. - ויגל... גם בניו ובנותיו של אריסתובולוס הובאו בשבי לרומי (קדמ'
 כב י"ד ה'). - כאבותיהם. כמו שעשו הצדוקים בדורות הקודמים, כגון בימי אלכסנדר ינאי. -
 כג בקרב עמי הארץ. או: גויי הארץ. פירליס סובר שבמקור העברי היה כתוב עמי הארץ.
 והכוונה היתה להדיוטות, כלו' לעמי הארץ לפי המובן התלמודי. את עמי הארצות הוא מזהה
 עם הצדוקים (1), והנגוד לזה הם חסידי אלהים שבפסוק זה, היינו הפרושים. והשערה נדחית
 היא. - בתמתם ככבשים. בחילוף מקום המלים: ἐν ἀκακίᾳ ὡς ἀρνία. וקמיניצקי מתרגם:
 כשיות תמות. וגם זה אפשר, כי מדרך המתרגם למסור שמות תואר בצורת שם עצם עם ב'

כד וחסידיו אלהים בתמדתם כבדקשים בתוכם: מהלל יי השפט כל-הארץ בצדקתו:
 כה והנה אלהים הראיתני משפטיו בצדקתה עינינו ראו משפטיו אלהים:
 כו הגדקנו שמך הנקבד לעולם כי אתה אלהי הצדק
 כז שפט ישראל במוסר: השיה אלהים חסדך אלינו
 כח ורחם עלינו: כגם נדחי ישראל ברחן וחסד
 כט כי אמונתך אתנו: ונאנחנו הקשינו ערפנו
 ל ואתה מיסרנו: אל-תסמר פניך ממנו אלהינו
 לא פן-יבלענו גוים באין גואל: ואתה אלהינו מקדם
 לב ואליה תקנתנו יי: ונאנחנו לא-נסור ממך
 לג כי טובים משפטיו עלינו: לנו וקנינו הרצון לעולם
 לד יי מושיענו כל-נמוט עולם ועד: מהלל יי במשפטיו כפי-חסידים
 וברוך ישראל לוי לעולם: וברוך

לשלמה לתוכחה |

ט בהלך ישראל בגולה לארץ נקדיה בסורם מעל יי גאלם
 ב נרשו מן-הגולה אשר נתן למו יי: בקל-גוי סורי ישראל כדבר אלהים
 למען תצדק אלהים בצדקתה על-שעינו
 ט כי אתה שפט צדיק על-כל-עמי הארץ:

כח השמוש (כגון ἐὺν ἀκακία). - כנס גדחי ישראל. תהל' קמ"ז ב': נדחי ישראל יכנס.
 ל והשוה תפלת תקע בשופר בשמונה עשרה. - באין גואל. בדיוק: כמו באין גואל (עי' בפני"א, וכן ט' א'). - כי טובים משפטיך. תהל' קי"ט ל"ט: כי משפטיך טובים. השוה גם
 לב המאמר: חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה (ברכות נ"ד א'). - לנו ולבנינו
 לג הרצון. רצון אלהים הוא לטובה לנו. - בפני חסידים. החסידים הם הפרושים המצדיקים
 לד את הדין על כשלון הצדוקים. -

ט שם המזמור: המלה ἔλεγχος שבכתבת משמעה גם תוכחת גם מצפון. הכוונה היא
 פה כנראה לשני המושגים גם יחד. מכיון שכל מעללי אנוש תלויים בבחירתו החפשית
 (ד') וממילא במצפון, שהוא השופט הפנימי של האדם, הרי יש מקום לתוכחת, מה שאין כן
 לפי דעת שוללי הרצון החפשי. - תכנו: משפטי ה' צדקו תמיד הן ביחס ליחידים והן
 ביחס לאומה כלה. האדם מחונן בבחירה חפשית וגורלו מסור לידו. - זמן חיבורו:
 הרעיון של הצדקת הדין (ב') מתאים לזמן שלאחר שנת 63. הפרושים השלימו עם המצב
 החדש שנוצר אחרי כיבוש ירושלים ע"י הרומים. בשנת 55 תקף גאביניוס את הסנהדריה
 והשלטון חצמי הפנימי של היהודים. לזה אין רמז במזמור ט'. ולכן יש לקבוע את זמן
 המזמור בשנים 55-62. -

ב בכל-גוי פזורי ישראל. תפוצת ישראל היתה גדולה כבר בראשית התקופה
 החלניסטית. לקבוץ נדחי ישראל מתפלל כבר בן-סירא (כ"א כ"ו). השוה גם מאמר הסיבילה

כִּי־לֹא יִשְׁמַר מִדְּעַתְךָ כְּל־שׁוֹעַל אֲנִי
 וְאִי־פֹה יִשְׁמַר אֲנֹשׁ מִדְּעַתְךָ אֱלֹהִים:
 לַעֲשׂוֹת צַדִּיק וְעוֹל בַּשֶּׁעַל כְּסִינִי
 הַעֲוִשָׁה צַדִּיקָה גִּינִי לֹו חַיִּים מִי:
 כִּי מִשְׁשָׁטִי יִי בַּצַּדִּיק עַל־אִישׁ זָכִיתִי:

וּצְדִיקוֹת מְסִידֶיךָ לִשְׁקִיָּה יִי
 מַעֲשֵׂינִי בִּבְחִירָתְנוּ וּבְשִׁלְמוֹן נַפְשִׁנִי
 וּבְצַדִּיקְתֶּךָ תִּבְחַן כְּנִי אָדָם:
 וְהַעֲוִשָׁה עוֹל וְחַטָּב נַפְשִׁי לַשֶּׁתַּת
 אֶת־מִי תַחַן אֱלֹהִים אִם־לֹא תִקְרָאִים
 אֱלֹהִי

תִּסְתַּהַר כְּשִׁשְׁעִים נֶקֶשׁ מִיָּדָה וּמִתְנַדָּה
 וְלִמִּי תִסְלַח חַטָּאִים אִם־לֹא לַחֹזְקָאִים
 וְאֶל־מִסַּן לְאֲשֶׁר שָׁשָׁעִי
 וְעַתָּה אַתָּה אֱלֹהִים
 רְאֵה וְרַחֵם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל
 וְאֶל־תִּדְקָא רַחֲמֶיךָ מִמֶּנִּי
 כִּי אַתָּה דָּחַרְתָּ בְּרַעַע אֶבְרָהָם מִקְל־הַגּוֹזִים
 וְאֶל־תִּרְרַף לַעֲוֹלָם:
 וְאַנְחֵנוּ נִקְוָה אֱלֹהֶיךָ בַּתְּשׁוּבַת נַפְשִׁנִּי:

כִּי־לֹנוּ בִשְׁתׁ הַפְּנִים עַל־כָּל־וְאֶלְהָו:
 צִדִּיקִים תִּבְרַךְ
 וּסוּבְרַתְךָ עַל־חַטָּאִים בְּהַנְחָמָם:
 וְאַנְחֵנוּ עִמָּךָ אֲשֶׁר אֶהְרַת
 כִּי־לֶךְ אֲנַחֵנוּ
 שׁוֹר־וְתִנְשָׁלוּ עֲלֵינוּ:
 וְשָׁמַתְּ שִׁמְךָ עֲלֵינוּ יִי
 בְּרִית בְּרַת לְאֲבוֹתֵינוּ עֲלֵינוּ
 לִי הִרְחַמִּים עַל־בֵּית יִשְׂרָאֵל

לְעוֹלָם וָעֶד:

הַיְהוּדִית ג' רע"א: כל־ארץ וכל־ימים ממך מלאו. — פסוק ג' הוא כעין הקדמה לפסוק שלאחריו:
 פה נרמז הרעיון שאף אם האדם הוא בעל בחירה חפשית לעשות כחפץ לבו, ידיעת אלהים
 כוללת גם את רצונו, על דרך מאמרם ז"ל: הכל צפוי והרשות נתונה (אבות ג' ט"ח). גם
 במאמר זה משולבים שני הענינים, הידיעה האלהית הכוללת והבחירה החפשית. — בבחירתנו.
 כבר הכיר גייגר שלמלה היוונית ἐκλογῆς מתאימה המלה העברית בחירה. ואע"פ שהיא מלה
 מאוחרת כבר השתמשו בה כנראה בתקופה קדומה. ביטורים מאוחרים, כלו' שנודעו לנו רק
 ממקורות מאוחרים, יש גם בפסוק הבא. אגב, יש להעיר שלפי יוספוס (מלח' ב' ח' י"ד)
 זוהי אחת הפלוגתות שבין הצדוקים והפרושים, שתראשונים מחייבים בהחלט את הבחירה
 (גם שם המלה היוונית ἐκλογῆς) והאחרונים מייחסים חלק ממעשי האדם לה' וחלק לו עצמו.
 מכאן נראה שהפרושים דוקא מדגישים ביותר את ענין הבחירה החפשית, וממילא אין
 לסמוך הרבה על יוספוס, ובפרט אחר שגם את החילוקים האחרים שבין הכתות לא מסר
 בדיקנות יתרה. — ובצדקתך. גם המשך המשנה הכל צפוי והרשות נתונה (ע' לעיל) הוא: ובטוב
 העולם נידון (רע' פ"ז). — פסוק ה' מצטיין בסגנונו המאוחר. — גוגו לו חיים. ע"פ פירליס
 המביא סמוכין מחגיגה י"ב ב' גנו חיים, ות"י לדב' ל"א ט"ז: ותשמתך תהי גניזא בגנוח חיי
 עלמא. ות"י לשי"א כ"ה כ"ט: ותהי נפשא דרבנני גניזא בגנו חיי עלמא. — יחייב גם שו.
 ע"פ דליטש ופירליס. — הקוראים אל יי. ע' ב' ל"ז. — מסשעים. במקום בפשעים. המתרגם
 החליף גם כאן (ע' ז' ג') את אותיות השמוש. — כי לנו בשת הפנים. בדיוק: כי בשת לנו
 ולפנינו, מה שלא יתכן בעברית. השהה דניאל ט' ז': ולנו בשת הפנים. המתרגם החליף ה"א של
 הפנים בב', והוסיף ו' וקרא ובפנים. — ואל תכלא רחמין ממנו. ע"פ רינובאנץ המסתייע
 בתהל' מ' י"ב. — פן יתנפלו עלינו. ע' ז' א'. — ואל תרף. על דרך תהל' קליח ח': מעשי
 ידיך אל תרף. וכך אני מקיים את הגירסא שבכ"י οὐ καταταύσῃ (וכן דליטש: ואל תרפה לעולם). —

ג
 ד
 ה
 ו
 ח
 ט

בְּנִינֹת לְשִׁלְמָה |

י

וְיִסּוּר מִדְּרָךְ רָעָה בְּשִׁבְטְךָ וּמוֹסָר
 הַנּוֹתֵן נוֹר לַמַּכִּים וְיִסְדֶּר
 כִּי יִישֶׁר אֲרָחוֹת צְדִיקִים
 וְחִסֵּד יְיָ עַל-אֲהֲבָיו בְּאַמֶּת:
 כִּי עֲדוֹת בַּחֵק בְּרִית עוֹלָם
 צְדִיק וְיִשֶׁר אֲדוֹנֵינוּ בְּמִשְׁפָּטָיו לְעוֹלָם
 וְחִסְדִּים יוֹדוּ בְּקִהְל־עַם
 כִּי-טוֹב וְרַחוּם אֱלֹהִים לְעַד
 לֵינִי הַיְשׁוּעָה לְבֵית יִשְׂרָאֵל לְשִׁמְחַת
 עוֹלָם:

אֲשֶׁרִי הִנְבֵּר וְיִסְקַדְנִי יְיָ בְּתוֹכָהּ
 לְהִשְׁתַּהַר מִחַטָּאָה לְבִלְתִּי הִרְבּוֹת:
 כִּי טוֹב יְיָ לְסַבְּלֵי מוֹסָר:
 וְלֹא יִעֲנֶה בְּתוֹכָהּ
 וְיִזְכֵּר עֲקִדְיוֹ בְּרַחֲמִים
 עֲדוֹת יְיָ עַל-דְּרָכָי אֲנֹשִׁים בְּסִקְנָהּ:
 וְיִשְׂרָאֵל יִהְלֵל שֵׁם יְיָ בְּרָנָה:
 וְהִקְנִיִים יְחַן אֱלֹהִים בְּשִׁמְחַת יִשְׂרָאֵל:
 וְקִהְלוֹת יִשְׂרָאֵל יִסְאֲרוּ שֵׁם יְיָ:

ב

ג

ד

ה

ו

ז

ח

לְשִׁלְמָה לְתַקְוָה |

יא

הַשְּׁמִיעֵנִי בִירוּשָׁלַם קוֹל מְבִשֵּׁר

תַקְוֵנוּ בְּצִיּוֹן שׁוֹסֵר תְּרוּעַת-קִדְשׁ

שם המזמור: אין ספק ששמו בנגינות (וכן דליטש), שהרי לשם זה מתאים גם
 בע' (תהל' ו', נ'ה, נ'ה, ס'א, ע'ו). — תכנו: הערך החיובי של היסורין, הבאים למרק
 עונותיו של אדם ולהחזירו למוטב. — זמן חיבורו: מפני הטעמים שניתנו למזמור הקודם
 יש לקבוע את הזמן לשנות 55-63. —
 א שרי הגבר. השוה תהל' צ'ד י"ב ואיוב ה' י"ז, וע' משלי י"ג י"א-י"ב. —
 ויסור. ἐκκαλόη=יסוב, וכן דליטש. אולם דומה שהמתרגם החליף ב' בר'. זוהי גם
 השערת קמיניצקי, אלא שהוא מבטל דעתו מפני דעת פירליס ומתרגם: ויחזור, לפי הלשון
 חזר בתשובה. — למכים. εἰς μάστιγας. וכן בע' לישע' ג' ו'. — עדות בחק. כמו עדות
 ביהוסף שמו (תהל' פ"א ו'). הרעיון הוא שסימני השגחת אלהים אפשר למצוא גם במתן
 תורה גם במעללי אנוש. ללשון השוה דהיא ס"ז י"ז: ועמידה ליעקב לישראל ברית
 עולם. — החסידים והעניים. הם הפרושים. — וקהלות ישראל. ממה שכתוב כאן
 συναγωγαί (משמעו ג"כ בתי כנסיות) רצו אחדים למצוא ראייה שהמזמורים האלה הושרו בבהכ"נ,
 ואין זו ראייה מוכיחה. — ליי הישועה. כך הוא תרגום τοῦ Κυρίου הפסוק. —
 שם המזמור: εἰς προσδοκίαν אפשר לתרגם: לתוחלת, ליחל (דליטש), לתקוה
 (רינובאנץ) — תכנו הוא משיחי: אלהים עומד להשיב את שיבת ציון. ירושלים מתעזרת
 מאבלה. מזמור זה יש לו דמיון גדול לנבואות ישעיהו השני, ומקביל לספר ברוך ד' ל"ו,
 ה' ט' (על היחס בין הספרים האלה ע' רייל-ג'יימס). — זמן חיבורו: יש שרצו למצוא
 במזמור זה רמזים לנצחונותיו של אלכסנדר ינאי. אבל מלך זה צדוקי היה, ונצחונותיו לא
 היו עלולים לעורר שמחה רבה בלב הפרושים אויביו בנפש. יותר נראה שבכלל אין שום
 מאורע מסוים מקביל למזמור זה, והתקוה המובעה בו היא תקוה משיחית סתם, כמו במזמור
 המשיחי י"ז. מפאת המצב הכללי מתאים המזמור הזה לשנות 55-63, כמו המזמורים הקודמים. —
 בפקדתם. ביום פקודתם. ופקודה זו לטובה היא (כמו בפ"ו). ופירליס חושב
 שהמלה הזאת נתגלגלה לכאן מסוף פ"ו ושצ"ל: ἐν σκορπισμῶ αὐτῶν=בתפוצתם. —

י

א

ב-ד

ו

ח

יא

א

- ב כי רחם אלהים את ישראל בסקנתם: עמדי וירושלם על המצפה וראי את בנות
- ג ממנחה וממערב נקבצו וחדו לוי: מצפון יבאו לשמחת אלהיהם
- ד מאיים ממרחק קבצם אלהים: הרים רמים השפיל למי שור למו
- ה הנקעות נסו מפני בואם: היערות הצילו להם בעקבם
- ו כל-עצי-בשם הצמיח להם אלהים: למען יעבר ישראל בסקנת קבוד
- ז לבשי וירושלם בגדי תפארתך: הכיני לבוש קדשך ואלהיהם:
- ח כי אלהים דבר טובות על-ישראל לעולם ועד:
- ט יעש יי באשר דבר על-ישראל וירושלם יקם יי את-ישראל בשם קבדו:
- ט לוי החסד על-ישראל לעולם ועד:

יב על לשון רשעים |

- ב יי הצילה נפשי מאיש רע ובלועל: מלשון רשע ורכיל
- ג המדברת קנבים ומרמה: ברב תהסכות דברי לשון איש-רע
- ד באש בתבערה תלהט-גרן: מזמתו לקצר בתים בלשון-שקר
- ה לברת עצי משוש בלהטי-רשע: להרניז בתים בדרון במלחמת
- ו הרחיקה אלהים מן-התמימים שפתי: ושפתי נרננים:
- ז רשעים מבהלות ותסוננה עצמות הנרננים מפני יראי יי

ג-ד מצפון... מאיים. הווה תהל' ק"ו ג'. - התיאור שבפ"ד לקוח מישע' מ' ג'-ד'.
 ה-ו היערות הצלו. הווה ברוך ה' ח'. - בפקודת כבוד אלהיהם. כבוד ה' הוא כינוי לשכינה ושכיח ביסעיה השני. והווה לכאן ברוך ד' לוי, ה' ו'-ז. -

יב תכן המזמור: המלשינים מביאים בסכנה את הצדיקים בהוציאם עליהם דבה רעה. המשורר מתפלל שה' יגן על חסידיו מפני לשון הרשעים. המזמור מזכיר בתכנו את התפלה ולמלשינים בשמונה עשרה. - זמן חיבורו: השלטון נמצא עוד בידי הרשעים, כל' הצדוקים המסוכנים לפרושים. הזמן הוא אפוא לפני כשלון אריסטובולוס ב', ובכך אחרי שנת 69, שבה מתה שלומית אלכסנדרה ואריסטובולוס הגיע לשלטון, וקודם שנת 63 שבה נלכדה ירושלים ע"י פומפיוס. להקדים את המזמור ללימי אלכסנדר ינאי אין הכרח. -

ב כאש בתבערה תלהט גרן. בפנים: ὡσπερ ἐν λαῶ πῦρ ἀνάπτον καλλονήν αὐτοῦ (=כאשר בעם אש תלהט יפיו), ואין לזה שום מובן. לדעתי יש לנסח: ὡσπερ ἐν δαλῶ πῦρ ἀνάπτον ἄλωνα

ג 78. - מזמתו. במקום παροικία (=שכנות), שאינו מתישב בהמשך זה, אני מגיה: παρανομία (=מומה). הווה הע' לתהל' ליו ז'. - לברות עצי משוש בלהטי-רשע. ע"פ דליטש. ההשוואה של לשון רע לאש בוערת נמצאת גם בתהל' ק"כ ד', גחלי רתמים. וע' משלי כ"ו כ"א: פחם לגחלים ועצים לאש ואיש מדנים לחרחר ריב, ושם ט"ז כ"ז: איש בליעל כורה רעה ועל שפתיו כאש צרבת. - בזדון. παρανόμως במקום παρανόμου (וולהויון). - ותפזרנה עצמות. ע' ד' י"ט. - נפש שלוה... עושה

יב ולא ימצא עוד זכר למו: ועל-החסידים רחמי יי
ועל-יראיו חסדו:

יד תהלה לשלמה |

נאמן יי לא-הביו באמת

ב להולכים בצדקת הקותיו

ג חסדי יי יחיה-בה לעולם

ד משעם שרש לעד

ה-: כי-חלק אלהים ונחלתו ישראל:

ז אשר אהבו יום בהקרת מטאתם:

ח ולא זכרו את-האלהים:

ט וידע חדרי לבב טרם היותם:

י ולא ימצאו ביום חנות צדיקים:

טו מןמור לשלמה בשיר |

בארתה לי קראתי שם יי

קויתי לישועת אלהי יעקב ונצלתני

יב אלה לחיי עולם ואלה לחרפות ולדראון עולם. - ועל החסידים רחמי יי. השוה

תפלת שמו"ע: ועל החסידים... יהמו נא רחמיך ה'.

יד תכן המזמור: הצדיקים הם עצי חיים בגן ה' ותקותם לעד. גורל הירשעים

כשולן וכליון. - זמן חיבורו: אחרי סערת המלחמה התבצרו הצדיקים-הפרושים מחדש

והם מלאי תקוה לעתיד. המצב מתאים לשנות 60-63, כמו המזמור הקודם. -

ב-ג צוה לנו לחיותנו. ויק' י"ח ה': אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. - ב.ה.

בתורה. ויש מוסרים בו, כלו' באלהים. החיים האלה הם נצחיים. המשורר מטעים תכופות

את אמונתו בתחית המתים. הצדוקים כפרו, כידוע, בתחית המתים. - עצי החיים.

באליגוריה יפה זו יש רמז לעץ החיים בגן עדן. - מטעם. הענוים הם מטע ה' (ישע' ס"א

ו ג'). - אהבו יום. לשון זה מוכיר את היססמה של מצדדי אפיקורס: *carpe diem* (=תפוס,

השתמש ביום), כלו' מהר ליהנות מן החיים בטרם יעברו. החיים האלה בהשוואה לחיים

הנצחיים, אל "כל ימי השמים", אינם אלא כיום אחד. הצדוקים נהנים מן החיים עלי אדמות

ומהתלים בפרושים "שמצערין עצמם בעוה"ז ולעוה"ב אין להם כלום" (אבות דר"נ סוף ה'). -

ח בחברת הטאתם. בחברתם החוטאת (מופשט במקום מוחש). - דרכי האנשים

גלויים. תהל' קייט קס"ח: כי כל דרכי נגדך. - טרם היותם. או: היותו, כלו' הלב.

לרעיון השוה ירמ' א' ה': בטרם אצרך בבטן ידעתך וגו'.

טו שם המזמור הוא לפי פ"ג. - תכנו: המשורר מודה לה' על נס הישועה.

הרשעים יאבדו לעד ואין שארית להם. - זמן חיבורו: מפאת התכן יש לקבוע את זמנו

בין השנים 60-63, כמו המזמורים הקודמים. -

א-ב בצרתה לי קראתי. תהל' קי"ב א'. - בפ"ב יש רמזים של התנגדות לשלטון

- ב כי תקנה ומנום לדלים אתה אלהים: כי מי יעצרה לך אלהים אמלא יודה לך באמת
- ג ומה יוכל אנוש אמלא יודה לשמה: מזמור חדש בשיר בשמחת ללב בבורי ששמים מלב חסיד וצדיק: גיב ששמים בקלי לשון נאנה
- ד עושה אלה לא ימוט לעולם מפני הרעה להבת אש ועברת רשעים בלתי תענה בו: כאשר יצא מלפני עולה השמים
- ה בראות אלהים על הצדיקים לישועה: כפון ותרב ומנת רחוקים מן הצדיקים בייגוסו ברהוסי דבר מפני הסידים: ואת הרשעים ירדפו וישיוגום
- ו ולא ימלטו פועלי און ממשפט: כמו ממלמדי מלקמה ותפשו בירתו המשחית על מצבתם: ונחלת השמים אברון וחשך
- ז ופשעיהם ירדפום עד שאול תחתנה: נחלתם לא תמצא לכניהם כי השמים יקריבו בתי שמים: ויאברו רשעים ביום דין עולם
- ח כי יפקד אלהים את הארץ במשפטו: ויראי עולם ירדמו קה ורשעים יאברו לעולמי עד:

טו תהלה לשלמה לעזרת חסידים |

- ב בנים נפשי וברחוק מני במקעם נכשלתי במקעם הערתה למנת נפשי
- ב בתרדמת ישנים רחוק מאלהים: קרבה לשערי שאול עם הפושעים:

המקבים. המשורר אינו מאמין באפשרותו של קיום שלטון ישראל זולת מלכות המשיח. — ג-ד-י-מזמור חדש. ע' ג' א'. — עושה אלה לא ימוט לעולם. תהלה טו ה'. — ארת אלהים. מעין יחו ט' ד'. פירליס מביא את האגדה לשמות ט' ד': אמר לו הקביה לגבריאל לך ושום על מצחם של צדיקים תיו של דיו שלא ישלטו בהם מלאכי חבלה, ועל מצחם של רשעים תיו של דם כדי שישלטו בהם מלאכי חבלה (שבת ג"ה א'). — כרדופי דבר. אני מגיה λοιμουῦ=דבר, מגפה (במקום λυμουῦ=רעב). — תוהמשחית. ע' פ"ו. — ופשעיהם ירדפום. יש כאן פירצוף הפשע הרודף אחר האיש כמוסר כליות ואינו נוהן לו מנוחה כמו הארנינות, אלילות הנקמה, בטרואגידה היוונית. — נחלתם לא תמצא לבניהם. תקותו זו לא נתקיימה, כי האריסטוקרטיה הצדוקית הגבירה את השפעתה בסוף ימי בית שני. — טו שם המזמור: תהלה (או: שיר, דליטש) לשלמה. המלים לעזרת (או לישועת) חסידים נוספו ע"פ פ"ג. — תכנו: בהתרחק נפש הצדיק מאלהים הוא ברחמיו יעורר אותה מתרדמתה ויחזירה אליו. המשורר מבקש מאלהים סיוע חמרי ומוסרי גם להבא. — זמן חיבורו: תכן המזמור מתאים למצב הרוחות בשנות 57-63, ודומה בזה למזמורים הקודמים. — א בנום נפשי. הציור של הנפש הנרדמת בשעה שהגוף ער שכיח אצל פילון האלכסנדרני. — בנום — בתרדמת. רינובאנץ מעיר שתרדמה יותר משינה ושינה יותר מתנומה. — הערתה נפשו למות. ישע' נ"ג י"ב. פירליס מעיר שגם החלק השני של הפסוק עם הפושעים הושפע מן הלשון שבישע' (שם) ואת פושעים נמנה (ע' לפ"ה). — קרבה. בדיוק: קרובה. לפי פירליס קרא המתרגם קרובה במקום קרבה. —

ג	בסור נפשי מני אלהי ישראל	לולא יי עורני בחסדו לעולם:
ד	עורני כמו (ב)דרבנסום למשמרתו	מישעי ועורי בקלעת הצילני:
ה	אורך אלהים כי סמקמני לישועה	ולא מניתי עס-הפושעים לשחת:
ו	אלתסר סרדה מקני אלהים	ואת-זקרה מלבי עד-מות:
ז	סוקני אלהים מששע רע	ומקל-אשה רעה מקשילת סתי
ח	ואל-יפמני יפי אשה חוטאת	וקל-המתמכר לחטאת-און:
ט	מששי גבי בוננה לקניה	וסעמי שמר בקרונה:
י	לשוני ושסתי הלביושה דברי-אמת	עברה וסמה בערה הרחיקה מקני:
יא	תלונה וקצר רוח בצרה הרחק מקני	ואס-אחטא תסרני למען אשוב:
יב	בחן וחסד סמד לבי	באמצה נפשי די-לי המתן:
יג-יד	כי אס-לא תאמץ מי ישא מוסר בעני:	בהסר הנקש די סרחונה
טו	תנסנו בקשרו ובמצוקת ריש:	אס-יעמד צדיק באלה ורחם מאת יי:
יז	מזמור לשלמה בשיר למלך	
	יי אתה-הוא מלכנו לעולם ועד	כי בה אלהים תתהלל נשנו:

ג-ה בסור נפשי. זהו הנמשל אל משל השינה. - ולא מניתי עס הפושעים. ע' לפ"ב. - זכרך מלבי. שמירת זכר ה' בלב האדם היא הערות, ההפך לתנומה ותרדמה שבפ"א. - חוקני אלהים מפשע. כלו' תן לי את הכח החזק להתגבר על הפשע. המתרגם לא הבין זאת ומסר: ἐπιμαρτύροσόν μου (=התחזק עלי. משול בי). - מפשע רע. יתכן שהמתרגם קרא רע במקום רב (השוה תהל' י"ט ד' ונקיתי מפשע רב). - אשה רעה. הוא החטא שבו מאשים המשורר את יריביו הצדוקים (ד' יעוד). - המתמכר לחטאת - און. או ביתר דיוק: הנכנע תחת חטאת און (דליטס). וחמה בערה. ὑμῶν ἀλογον (=חמה אוילית), וכך מתרגם דליטס: וחרון נמהר. קמיניצקי: וחמת סכל. כמעט אין לי ספק שהמתרגם לא הבין את המלה בערה-בוערת, על דרך וחמתו בערה בו (אסתר א' י"ב), וחשב שזה מלשון בער, כמו איש בער (תהל' צ"ב ז'). - תיסרני למען אשוב. בדיוק: ביסרך לתשובה. - די לי המתן. או: הנתון, כלו' אסתפק במועט הניתן לי מאת אלהים, בניגוד לתלונה וקוצר רוח שבפסוק הקודם, שהיא הקובלנה באין מדת הסתפקות. - די סרחונה. בפנים: ביד סרחונו, שנתחלף לו די ביד, ואח"כ הוסיף ב' השמוש. - סרחון כאן במוכח חטא, ואם נקרא סרחונו הכונה לאיש החוטא. -

יז שם המזמור: ע' שמו של מזמור ט"ו. - תכנו: ה' לבדו הוא המושל ומלך ישראל, ומשיח בן דוד ישלוט בשם ה'. הרשעים תפשו את השלטון בחזקת היד, וה' הענישם בידי זרים. התיאור של תועבות הזרים בארץ. המצוקה גדולה. תפלת המשורר לביאת המשיח ולתקון עולם במלכות שדי. - זמן חיבורו: אריסטובלוס השני שלקח את השלטון בזרוע נענש עיי הרומים. שריו הובלו בשבי לרומי ושם הלכו אחרי מרכבת הנצחון של פומפיוס (פ"א ואילך). הזמן הוא א"כ אחרי שנת 61 שבה חגג פומפיוס ברומי את נצחונותיו שנחל בארצות המזרח. אולם לצרות שבאו על ישראל בימי גאביניוס 55-57 אין עוד זכר. ובכן המזמור המשיחי הזה נכתב בשנות 57-60. - אתה הוא מלכנו. בפסוק זה המכיל את יסוד התיאוקראטיה הפרושית פותח א

ב	וְמָה עַת הַנִּי־אָנוּשׁ עַל־יְאֻדָּמוֹת	בְּחֶלְדוֹ בֶּן מִבְּטָחוֹ בּוֹ:
ג	וְאֶנְחָנוּ נִבְטַח בְּאֵל מוֹשִׁיעֵנוּ	כִּי גְבוּרַת אֱלֹהֵינוּ לְעוֹלָם בְּרַחֲמִים
ד	וּמַלְכוּת אֱלֹהֵינוּ לְעַד עַל־הַגּוֹיִם בְּמִשְׁפָּט:	אֲתָה יְיָ בְּסֻרְתָּ בְּדוֹר לְמַלְךְ עַל־יִשְׂרָאֵל
ה	וְאֲתָה נִשְׁבַּעְתָּ־לּוֹ עַל־יַרְעוֹ עַד־עוֹלָם	כִּי־לֹא תִכְרַת מִמְּלֻכְתּוֹ לְפָנָיִךְ:
ו	וּבְעִוְתוֹתֵינוּ קָמוּ עָלֵינוּ הַטָּאִים	וַיִּתְנַסְּלוּ עָלֵינוּ וַיִּדְיָחוּנוּ
ז	אֲשֶׁר־לֹא הִבְטַחְתָּ לָמוּ הַמָּה לְקַחוּ בְּחֻזְקָה	וְלֹא קִדְּשׁוּ שְׁמֶךָ הַנִּבְבָּר:
ח	וַיִּשִׁימוּ [בְּרֹאשָׁם] הוֹד מַלְכוּת בְּגִבְהֹם	וַיִּנְחַרְיִבוּ אֶת־כִּסֵּא דָוִד בְּשֵׂאוֹן תְּרוּעָה:
ט	וְאֲתָה אֱלֹהִים תִּשְׁפִּילֵם	וְתִקַּח יוֹרָעִים מִן־הָאָרֶץ
י	בְּקוֹם עָלֵיהֶם אִישׁ נִבְרִי לְעַמָּנוּ:	כִּתְּפֹאֲתֵיהֶם תִּשְׁלֵם לָהֶם אֱלֹהִים
יא	כִּמְעַלְלֵיהֶם וַיַּצֵּא לָמוּ:	לֹא יִחַסֵּם אֱלֹהִים
יב	יִבְקֹשׁ יוֹרָעִים	וְלֹא יִנְקָה אֶתְּךָ מֵהֶם:
	וַיִּנְאֲמֵן יְיָ בְּכָל־מִשְׁפָּטָיו	אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְּאָרֶץ:
	הַשֵּׁם הַרְשָׁע אֲרָצֵנוּ מִיּוֹשְׁבֵיהָ	הַשְּׂמִיד נִעַר [וְזָקַן] וַיִּגְיָהֶם וַיַּחֲדוּ:
	בְּחֻרּוֹן אַפּוֹ שִׁלְחָם עַד־מַעְרָב	וְשָׂרֵי הָאָרֶץ [וַעֲשָׂה] לְקַלְסָה וְלֹא חֶמְלָ:

המשורר וגם מסיים את המזמור המשיחי הזה ליתר חיזוק. פסוק זה משמש ג"כ תכנית מדינית של הפרושים בהתנגדותם למלכות החשמונאים. עצם הרעיון נמצא גם בתפלת שמו"ע: ומלוך אתה ה' לבדך. וע' ישע' ל"ג כ"ב. - כח לדו... הבטחון שאדם ישים בכחותיו של עצמו אינו גדול ממדת חייו של האדם על הארץ. ומכאן אפסות שלטון החשמונאים הנשען על כחות אנושיים. - ואנחנו כלו' הפרושים. המגמה המדינית באה לידי ביטוי בלשון ומלכות אלהינו, בניגוד למלכות החשמונאים שהיא מלכות אנושית. - על הגוים. מלכות שדי היא מלכות כללית גם בזמן גם במקום. - חטאים... לקחו בחזקה. הכוונה לחשמונאים, וביחוד לאריסתובלוס השני, שלקח בחזק יד את רסן השלטון בידו. - וידיחנו. כבר בימי אלכסנדר ינאי ברחו הרבה מן הפרושים למדינות הקרובות, וכך היה בודאי גם לאחר ההמלכות של אריסתובלוס. - וישימו [בראשם] הוד מלכות. יהודה אריסתובלוס הראשון, ואפשר כבר יוחנן הורקנוס בסוף ימיו, שם בראשו כתר מלכות נגד דעת הפרושים שהתנגדו לכך, בטענה שכסא המלוכה נועד למלך המשיח, ועל כסאו לא ישב זר". בטענה דומה יוצאים הפרושים לפני פומפיוס אצל יוספוס קדמ' י"ד ג' ב'. וע' גיטין ס"ו א'. - הוד מלכות. ἐν δόξῃ יש לקשר עם βασιλείον, שכן רגיל המתרגם להשתמש בכגון זה, בשם עצם עם ב' השמוש. ובכן: הוד מלכות. וכך תרגם גם דליטש. - בשאון תרועה. בשאון במקום בגאון שבפנים (ע' עמוס ב' ב'). השערה זו של פירליס נמצאת אצל דליטש. תשפילים. העתיד רומז לירידה המורגה של הצדוקים בימי המשורר אחר כשלונם הגדול בשנת 63 של כבוש ירושלים ע"י פומפיוס. - איש נכרי. פומפיוס. - ולא ינקה אחד מהם. בני אריסתובלוס הב' מתו מיתה חטופה. - השם הרשע. על רציחות פומפיוס בירושלים ע' ח' כ'. - בחרון אפו. בפנים: ἐν ὀργῇ κάλλους αὐτοῦ=בחרון יפיו. לפני המתרגם היתה א' מטושטשת שנשתיירה הימנה רק ה' העליונה וקרא יפיו במקום אפו (ע' קיטל). - שלחם עד מערב. ע' ב' ו', ח' כ"א. - ושרי הארץ לקלסה. אריסתובלוס ובניו הובאו לרומי כשבוים (קדמ' י"ד ד' ה', ה' ד', ו' א' ומלחמ' א' ז' ז',

יג	קִנְיָרִי עֲשֵׂה הַצַּר גְּאֹנָה	וְלִבּוֹ זָר מֵאֲלֹהֵינוּ:
יד	וְכַל־אֲשֶׁר עֲשֵׂה בִירוּשָׁלַם	[בְּעֲשׂוֹת] הַגּוֹיִם בְּעָרֵיהֶם לֹא־לֵהִיָּהֶם:
טו	וַיַּחְזִיקוּ בָהֶם בְּגֵי־בְרִית בְּתוֹךְ עַרְב־הַגּוֹיִם	וְלֹא הָיָה בָהֶם עוֹשֵׂה חֶסֶד וְאֱמֶת בְּתוֹךְ־
טז	נָסוּ מִבְּנֵיהֶם אֲהָבֵי קְהֵלוֹת חֲסִידִים	בְּצַפְרִים חָרְדוּ מִמְּעוֹנָם: וְנִרוּשָׁלַם:
יז	תָּעוּ בַמִּדְבָּר לְהַצִּיל נַפְשָׁם מִרָעָה	וַתִּיָּקֶר בְּעֵינֵי הַגּוֹלָה נֶפֶשׁ מִצֵּלָה מֵהֶם:
יח	בְּכַל־הָאָרֶץ נִפְּצוּ עַל־יְדֵי הָרָשָׁעִים	כִּי כָּלֹאוֹ הַשָּׁמַיִם מִהֶמְטִיר עַל־הָאָרֶץ:
יט	נִסְבְּרוּ מִעֲיֹנוֹת תְּהוֹם עוֹלָם מִהָרִים רָמִים	כִּי לֹא־הָיָה בָהֶם עוֹשֵׂה אֲדָקָה וּמִשְׁשָׁמ:
כ	מִשָּׁרֵם עַד־דִּלְתֵי הָעָם בְּכַל־פֶּשַׁע	בַּמֶּלֶךְ בְּעוֹן
	וְהַשּׁוֹפֵט בְּמָרִי	וְהָעָם בְּחַטָּאת:
כא	הַבִּיטָה יְיָ וְהִקֵּם לָהֶם מִלְּכָם בְּיָדְךָ	לְמוֹעֵד אֲשֶׁר חָזִיתָ אֲלֵהֶם
כב	לְמֶלֶךְ עַל־יִשְׂרָאֵל עַבְדְּךָ:	וְאֲנִי־הוּא חֵיל לְמַחֵץ רֹגְנֵי עָוֹל
	מִיָּהָר יְרוּשָׁלַם מְגוֹיִם	אֲשֶׁר יִרְמְסוּהוּ לְשַׁחַת:

ח' ו'). - לקלסה. לדעת המפרשים יש כאן רמז למה שאריסטובולוס וביתו נאלצו ללכת אסורים בזיקים אחרי מרכבת הנצחון של פומפיוס בשנת 61 (קדמ' י"ד ד' ה'). - ולא חמל. המשורר מתרגז על פומפיוס שחלל את כבוד עם ישראל ע"י הביוון שעשה לאריסטובולוס וב"ב. - כנכרי. היווני קרא: בנכר (ἐν ἄλλοτριότητι). - עשה... גאוה. תהל' ל"א כ"ד. - וכל אשר עשה בירושלים. הכוונה לחילול בית המקדש ע"י פומפיוס שנכנס לקדש הקדשים מה שאסור היה להדיוטות, ורק לכה"ג הותר פעם אחת בשנה. ופומפיוס התנהג כמו שעושים הגוים במקדשיהם. יש כאן האשמה לפומפיוס, אבל אפשר להצדיקהו שהוא היה נכרי ולא ידע איך להתנהג בירושלים. - ויחזיקו בהם בני ברית... נראה שהכוונה היא למפלגת הורקנוס השני שעל צדו עמדו האדומיים ובראשם אנטיפטר אבי הורדוס. המשורר אינו הוגה חבה יתרה גם למפלגה זו של אוהבי הרומים. נראה שהוא גופו היה בן מפלגה אחרת שהופיעה לפני פומפיוס ודרשה לסלק גם את אריסטובולוס וגם את הורקנוס ולהחזיר את המצב של שעבוד שהיה לפני החשמונאים, כמובן אל שלטון הרומים. אפשר גם כן שהמשורר שב בזה לזמן שכרת אריסטובולוס ברית עם פומפיוס (ע' ח' ט"ז ואילך), ואז הציק לפרושים שהיו אנוסים לעזוב את הארץ כבימי אלכסנדר ינאי (קדמ' י"ג י"ד ב'). - בני ברית בתוך ערב. הושפע כנראה מיחז' ל' ה': וכל הערב... ובני ארץ הברית. - כי כלאו השמים... התיאור של הבצרת נרמז כבר לעיל ב' ט'. ללשון השוה חגי א' י' כלאו השמים מטל. - והעם בחטאת. כאן בא לידי ביטוי מצדו של המשורר הפרושי הבחילה ב"עם הארץ" השכיחה בתלמוד. עכ"פ רואים מכאן שלא כל העם עמד לצד הפרושים כמו שרגילים לחשוב על פי יוספוס. - הביטיה ה'. ראה את המצב הנוכחי. המשורר אינו מרוצה גם מהורקנוס וסיעתו שאליה נסתפחו אח"כ האדומים (אנטיפטר). ובכן יש רק מוצא ומפלט אחד - מלכות שדי, היא מלכות המשיח. - חזית. εἶδες (לפי כ"י אחדים). פירליס מתרגם: למועד אשר יעדת (ש"ב כ' ה'), ולפי זה היה במקור יעדת והמתרגם קרא ידעת οἶδες, (לפי כ"י אחרים). ובאמת אפשר לקרא גם אשר ידעת לפי זכר' י"ד ז' והיה יום אחד הוא יודע לה'. - כל יקומם. ע' ט"ו ה'. -

כג	בְּהִקְדָּמָה וּבְצִדְקָה יָדִים חֲטָאִים מִן־הַנֶּחֱמָלָה	וַיִּשְׁפֹּר גָּאוֹן רָשָׁע בְּכִלְי יוֹצֵר:
כד	בְּשִׁבְט בְּרִזָּל יָרַע כָּל־יְקוּמָם	וַיִּשְׁמֵד עַמִּי בְּלִיעַל בְּאֲמַר־יִסּוּיוֹ:
כה	בְּנִשְׁעָרוֹ יָנוּסוּ גֹזִים מִסָּנְיוֹ	וַיּוֹכִיחַ חֲטָאִים עַל־הַגִּיּוֹן לְקָם:
כו	וַיִּקְבֹּץ עִם־קָדְשׁ	אֲשֶׁר יִנְחֵהוּ בַצִּדְקָה
כז	וַיִּשְׁפֹּט שִׁבְטֵי עַם־נִקְדָּשׁ לִנְי אֱלֹהִיו:	וְלֹא יִמָּן לְעוֹלָה לְשִׁבְן־עוֹד בְּתוֹכָם
כח	וְלֹא יִגּוֹר אֲתָם כָּל־אִישׁ יוֹדֵעַ רֵעַ	כִּי יִבְרֹם אֲשֶׁר קָלָם בְּנֵי אֱלֹהֵיהֶם:
כט	וַיַּחֲלֶקֶם לְשִׁבְטֵיהֶם בְּאָרֶץ	וְגַר וְנִקְרִי לֹא יִגּוֹר אֲתָם עוֹד:
ל	וְגֵוֹל יָדָיו עַמִּים וְגֹזִים בְּחֻקְמַת צִדְקָתוֹ סָלָה:	וְלֹא עַמִּי גֹזִים אֲשֶׁר יַעֲבֹדְהוּ תַחַת עֲלוֹ
לא	וְאֵת־יְיָ יִכְבֹּד לְעֵינָי כָּל־הָאָרֶץ	וַיִּשְׁתַּחֲוֶה יְרוּשָׁלַם בְּקִדְשָׁהּ כַּמִּקְדָּשׁ:
לב	וַיִּבְאֹו גֹזִים מִקְצֵה הָאָרֶץ לְרֹאוֹת כְּבוֹדוֹ	וַיִּשְׁאִיִם מִנְחָה בְּנִיחָה הַעֲנֹסִים
	וְלַחֲזוֹת תַּשְׁאֲרֵת יְיָ אֲשֶׁר שָׁאֲרָה אֱלֹהִים:	וְהוּא מְלַךְ צַדִּיק מְלָמֵד עַל־יהִם
		מֵאֵת אֱלֹהִים
לג	וְאִין עוֹלָה בְּתוֹכָם בְּיָמָיו	כִּי קָלָם קְרוֹשִׁים וּמְלָקָם מְשִׁיחַ יְיָ:
לד	כִּי־לֹא יִבְטַח בְּסוֹם וּבְרִכָּב וּבְקִשָׁת	וְלֹא־יִרְבֶּה־לָּו זָהָב וְקֶסֶף לְמַלְחָמָה
	וְרוֹבִיִם לֹא יִשִׁים מִבְּטַחוֹ בְּיוֹם קָרָב:	יְיָ הוּא מְלָכּוֹ מִבְּטַח הָאֲמִיץ
		בְּבִטְחוֹנוֹ עַל־אֱלֹהִים
לה	וַיִּמָּן כָּל־הַגֹּזִים לְסָנְיוֹ בְּיַרְאָה:	כִּי יִבֶּה אָרֶץ בְּאֲמַר־יִסּוּיוֹ לְעוֹלָם

כז ינחחו בצדקה. תהלה' ט'. לצדקת המשיח השווה ישעיה י"א ד'. - פסוק כ"ו הושפע ביחוד מיחו' ל"ז כ"ח: כי אני ה' מקדש את ישראל וגו'. וע' שם כל התיאור בסכ"ג-כ"ח. -

כח המושג של הקדושה הוא רחב ביותר וכולל גם את השלימות המוסרית כמו בתורה. - וגר ונכרי... יואל ד' י"ז: והיתה ירושלים קדש וזרים לא יעברו בה עוד. טעם הדבר הוא אם כן שהגויים לא יטמאו את הארץ הקדושה (ע' יחו' מ"ד ט'). - ידין עמים. ובכן מלכות המשיח תקיף את כל העמים, אלא שא"י תהיה מיוחדת לעם ישראל. - ואת יי יכבד. בנגוד לאריסתובולוס שלא קדש שם שמים (ה'). המשורר מתאמץ בכלל להבליט את הניגודים בין מלכות המשיח ובין שלטון החשמונאים. - מלמד עליהם. ממונה עליהם. דליטש משהו לזה ירמ' י"ג כ"א: ואת למדת אותם עליך. פירליס מגיה ταυτός (=ממונה) במקום διδακτός (=מלומד), והגהתו מיותרת. - משיח יי. לפי היווני צריך להיות: משיח ה' (המים בקמץ) בנפרד, כלו' משיח שהוא ה'. וזה ודאי שינוי שנעשה ע"י אחד המעתיקים הנוצרים אשר רצה להכניס לכאן את הרעיון הכריסטולוגי של אלהיות המשיח. - ורובים. לפי היווני: רבים. ונשענתי בתרגומי על התיקון הקל של דליטש, המשער כי היווני טעה וקרא רבים במקום רובים. - יי הוא מלכו. ע' בפ"א. - ויתן. היווני קרא בטעות: ויחן (ἐλάησει). - ויתן כל הגוים לפניו. ע"ד יחן לפניו גוים (ישע' מ"א ב', פירליס). - בחכמה ובתבונה. כתיקון קמיניצקי שגורס σωφροσύνη=בינה, תבונה, במקום εὐφροσύνη (=שמחה), שאינה ענין לכאן. ראייה להשערת קמיניצקי אפשר להביא מישע' י"א ב' ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה, שהמשורר הושפע מאותו פסוק (וע' ההערה הקודמת).

יב	וְיָבֹרֵךְ אֶת-עַמִּי בְּחֻמָּה וּבְתְבוּנָה:	וְהוּא חָף מִפֶּשַׁע לְמַשָּׁל בְּעַם-רָב
יג	כִּי יִסְתַּחֲדוּ הָאֱלֹהִים בְּרוּחַ קָדְשׁוֹ	וְנִחְכְּמֵהוּ בַעֲצַת תְּבוּנָה בְּגִבּוֹרָה
יד	וּבְרַבְתָּ יְיָ אֱתוֹ בְּעוֹ	וְלֹא יִכְשַׁל: וּבַצְדָקָה:
טו	תִּקְנֶנּוּ אֱלֹהֵי:	וְיָמִי יִוְכַל-לוֹ:
טז	גִּבּוֹר בְּמַעֲשָׂיו	וְחָזַק בְּיָרֵאת אֱלֹהִים
טז	יִרְעָה עֵדֶךָ יְיָ בְּאֵמוּנָה וּבַצְדָקָה	וְלֹא יִסֹּן לְאֶחָד מֵהֶם לְהַכְשִׁיל
טז	בְּמִישְׁרִים יִנְחָה קָלָם	וְלֹא יִהְיֶה קָהָם זָדוֹן וּבְמַרְעִיתָם:
טז	לְהִתְעַמֵּר אִישׁ בְּרַעְיוֹ:	זֶה הַדָּר מִלֶּךָ יִשְׂרָאֵל
טז	אֲשֶׁר יִדְעוּ אֱלֹהִים	לְהַקִּים אֶתוֹ עַל-בֵּית יִשְׂרָאֵל לְיִשְׂרָאֵל:
טז	אֲמִרוּתָיו צְרוּפּוֹת מִחֲרוֹץ נִבְחָר	בְּמַקְהֵלוֹת יָדִין שְׁבִטֵי עַם נִקְדָּשׁ
טז	דְּבָרָיו דְּבָרֵי קְדוּשִׁים בְּתוֹךְ עַמִּים נִקְדָּשִׁים:	לְרֵאוֹת בְּטוֹב יִשְׂרָאֵל
טז	אֲשֶׁרֵי הַיְלֹדִים בְּיָמִים קָהָם	יִמְהַר אֱלֹהִים חֲסֵדוֹ עַל-יִשְׂרָאֵל
טז	אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֱלֹהִים בְּקִבוּץ שְׁבִטִים:	יְיָ הוּא מִלְכֵנוּ לְעוֹלָם וָעֶד:
טז	יֹשִׁיעֵנו מִמִּקְמַאת אוֹיְבֵים חֲנֻסִים:	
יח	מְזִמּוֹר לְשִׁלְמָה עַל מִשִׁיחַ יְיָ:	וּמְסַדֵּךְ בְּשִׁשְׁעַת מִתְנֹת עַל-יִשְׂרָאֵל:
יח	יְיָ רַחֲמֵךָ עַל-מַעֲשֵׂי יָדֶיךָ לְעוֹלָם	

לו-יז והוא חף מפשע בניגוד לשליטים החשמונאים. - למשל בעם רב. שיהא ראוי למשול בעם רב (השואה ישע' י"א י'). - ברוח קדשו... עד סוף הפסוק הוא פראפראסה של ישע' י"א ב'. - לאחד מהם. ἐνί (לאחד) נשמט כנראה לפני ἐν αὐτοῖς מפני הדמיון אל ἐν. - טז-טז מהם. לפי היווני: בהם. חלוף ב' ומ' שכיח בספר זה. - בפמ"ב-מ"ד בא סיכום התיאור טז-טז של מלך המשיח. - ידעו. לפי פירליס צריך לקרא: יעדו (ע' לפמ"א). - הקדושים בפסוק זה אינם המלאכים (גרי, וויטו) אלא הפרושים. השואה תפלת שמו"ע: אתה קדוש... וקדושים בכל יום יהללך (ע' ישראל לוי 166, 176, REJ, 1895). - וע' מכילתא ס"ג א': וגר קדוש - קדושים ומקודשים פרושים מאומות העולם ומשקיצייהם. - אשרי הילודים בימים ההם. גייגר ודליטש משוים לכאן הסיבילה היהודית (ג' שע"א): אשרי האיש אשר יחיה בזמן הזה. וע' פסיקתא דר"כ בובר (קמ"ט א'): אשרי שעה שמישח נברא - אשרי הבטן שיצא ממנו... - אשרי הדור (שעיניו) רואת. - יושיענו מטומאת. יחו' ל'ו כ"ט: טז-טז והושעת אהכם מכל טומאותיכם. - יי הוא מלכנו. ע' לפמ"א. - יח שם המזמור על משיח ה' מתאים רק לקטע השני, היינו לפסוקים ה'-ט' (ע' לקמן בתכן המזמור). דליטש וויטו קוראים: עוד על משיח ה', שהם נשענים על כ"י הגורסים ἐτι (=עוד) במקום ἐπί (=על), וגירסה אחרונה נכונה. - תכנו: יש במזמור שלשה חלקים שונים. חלק א' (א'-ד'): חסדי אלהים על כל הבריות ואהבתו לישראל בפרט. חלק ב' (ה'-ט')

ב	עִינִיךָ וַיְבִיטוּ אֲלֵיהֶם	וְלֹא יִחְסַר מֵהֶם [אִישׁ]
ג	אֲזַנֶיךָ תִשְׁמַעְנָה תַחֲנֹת־דָּל בְּבִטְחָהּ:	מִשְׁקֶשֶׁף עַל־כַּל־הָאָרֶץ בְּרַחֲמִים
ד	וְאֶבְרָתָךְ לְזָרַע אֶבְרָהֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:	מִיִּסְרָף אֲלֵינוּ כְּמוֹסֵרוֹ בֶּן־כְּבוֹד יְחִיד
ה	לְהַשִּׁיב נַפְשׁ נַעֲנָה מִסָּבֵל וּמִשְׁנָה:	יִטְהַר אֱלֹהִים אֶת־יִשְׂרָאֵל בְּיוֹם
ו	בְּיוֹם הַבְּחִירָה בְּמַלְכוּת מְשִׁיחוֹ:	רַחֲמִים בְּבִרְכָה
ז	לְרֵאוֹת בְּטוֹבֵיךָ אֲשֶׁר נַעֲשֶׂה לְדוֹר הַבָּא:	תַּחַת שְׂכָמֹ מוֹסֵר מְשִׁיחִי וְ:
ח	בְּיָרֵאת אֱלֹהֶיךָ	בְּחֶקֶמֶת־רוּחַ וְאֶדְרָקָה וּגְבוּרָה:
ט	לְיִשְׂרָאֵל אִישׁ בַּקְּעֻלוֹת אֶדְרָקָה	בְּיָרֵאת אֱלֹהִים
י	לְהַצִּיב כָּלֶם לִפְנֵי וְ:	דוֹר טוֹב בְּיָרֵאת אֱלֹהִים
יא	בְּיָמֵי חֶסֶד סָלָה:	שׁוֹכֵן בְּמַרְוֹמִים:
	גְּדוֹל אֱלֹהֵינוּ וּמְהֻלָּל	לְמוֹעֲדֵי עֲתִים מְרֹמִים וְיָמִיקָה
	אֲשֶׁר שָׁם בְּמִקְדָּה מְאֹרֹת	בְּיָרֵאת אֱלֹהִים דְּרָכָם בְּכָל־יוֹם
	וְלֹא יִסּוּרוּ מִנִּי־דְרָךְ אֲנוּיֹת לָמוֹ:	

חזר על הרעיון המשיחי שבמזמור הקודם במליצות דומות. בחלק ג' (י'–י"ב) מתוארת היציבות החוקית השולטת במהלך הכוכבים והסדר הקיים לעד. נראה ששלשה קטעים יש כאן שחזרו ע"י עורך הספר. – זמן חיבורו: כל אחד מחלקי המזמור יש לו אופי בפני עצמו ואי אפשר לקבוע זמן אחד לכולם: חלק א' מתאים בתכנון ליתר המזמורים שנתחברו בשנות 57–63. חלק ב' דומה בתכנון המשיחי למזמור י"ז ונראה שהוא בן זמנו. בחלק ג' יש רעיון חדש שאין דוגמתו ביתר המזמורים, וקשה לקבוע את זמנו. יתכן שהקובץ נגמר בפ"ט ומכאן הסיום סלה, ואח"כ נתוסף חלק ממזמור אחר שאינו שייך לקובץ הזה כלל. –

ג	עִינֶיךָ – אֲזַנֶיךָ. הַשׁוֹה תִּהְיֶה לִיד ט"ז: עִינֵי ה' אֵל צְדִיקִים וְאֲזַנֵּי אֵל שׁוֹעֲתִים. –
ד	וְלֹא יִחְסַר מֵהֶם אִישׁ. תִּהְיֶה כ"ג א'. – כְּמוֹסֵרוֹ בֶּן־כְּבוֹד יְחִיד. אוֹתוֹ רַעִיּוֹן י"ג
ה	ט' (ע"ש). – נַפְשׁ נַעֲנָה. נִרְאֶה שֶׁכֶּךָ הִיָּה בְּמִקְדָּה הַעֲבָרִי, וְהַמְלָה εὐχοος (=שומעת) הִיא לְפִי זֶה תִּרְגֹּם מוֹטְעָה מִן נַעֲנָה. – בְּיוֹם הַבְּחִירָה. הַשׁוֹה י"ז כ"א. – בְּמַלְכוּת.
ו	εὐ ἀναξίς=ἐν ἀνάξει (וכן מפרש גם רינובאנץ). וְיִיל וְגִיִּימַס מִפְרָשִׁים: בַּהֲבֹאת מְשִׁיחוֹ, מִן ἀνάξιος=הַבֹּאה. קַמִּינִצְקִי: בְּצֵאת מְשִׁיחוֹ, וְהֵם רוֹאִים בֹּזֵה רִמּוֹ לְאֶגְדָּה שֶׁלִּפְנֵי הִיָּה מְשִׁיחִי קִיִּים עוֹד לְפָנֵי בְרִיאַת הָעוֹלָם, וְאִין זֶה מוֹכַח. – אֲשֶׁרִי הִילוּדִים. י"ז מ"ד. – לְדוֹר הַבֹּא. הַשׁוֹה פְּסִיקְתָא דְר"כ בּוֹבֵר (קמ"ט א'): אֲשֶׁרִי הַדּוֹר [שְׁעִינִיו] רוֹאוֹת (וע' י"ז מ"ד). –
ז	בְּחֶקֶמֶת רוּחַ. בְּמִקּוֹם בְּרוּחַ חֲכָמָה שְׁבִישַׁע' י"א ב'. – לְהַצִּיב כָּלֶם. בֹּזֵה מוֹטְעַם הָעֶרֶךְ הָאוֹנִיבֵרסֵלִי שֶׁל הָרַעִיּוֹן הַמְשִׁיחִי. – בְּיָרֵאת אֱלֹהִים. הוּא מְטַעִים וְחוֹזֵר וּמְטַעִים מֵדָה זֶה כְּלָפֵי הַשְּׁלִיטִים הַחֲשׂוֹמָנַיִם וְהַצְדוּקִים. – סִלָּה. נִרְאֶה שֶׁכֶּכָּן נִגְמַר דְּסִפְרָה, וְמָה שְׁבֹא אַחֲרַיִךְ אֵינוֹ אֵלָּא תוֹסֶפֶת מִמִּקּוֹר אַחֵר. – גְּדוֹל אֱלֹהֵינוּ וּמְהוֹלָל. תִּהְיֶה מ"ה ב'. – שׁוֹכֵן בְּמַרְוֹמִים. וּמְמִילָא מְהוֹלָל גַּם בְּמַרְוֹמִים (ע' תִּהְיֶה קמ"ח א'). – לְמוֹעֲדֵי עֲתִים. רִמּוֹ לְבֹרָא א' י"ד. – בְּיָרֵאת אֱלֹהִים. אֲפֻשֶׁר שְׁמִפְנֵי לְשׁוֹן זֶה הַחֲזוֹר וְנִשְׁנָה אַרְבַּע פְּעָמִים

מזמורי שלמה יח יב

יב למן-היום בְּרָאם אֱלֹהִים וְעַד-נֶצַח: וְלֹא תֵעוּ מִיּוֹם יִקְדָּם
מִדְּרוֹת קָדָם לֹא קָרוּ מִדְּרָכָם בְּלִמְתֵי אִם-צִנּוֹם אֱלֹהִים בְּמִקְדָּת עֲבָדָיו:

מְזַמְרֵי שְׁלֹמֹה עֶשֶׂר פְּסוּקִים אֵלֶּי:

יב בקטע הקודם צרפו את הקטע הזה לכאן. - בלתי אם צום אלהים. רמו לנס יהושע
(יהושע י' י"ב-י"ג) ונס ישעיהו עם חזקיהו (מל"ב כ' י'-י"א, ישע' ל"ח ז'-ח'). -
עבדיו הנביאים. -

מזמורי שלמה שמונה עשר פסוקיהם אלף.

המספר אלף אינו מתאים אל החלוקה שלנו. אצל גיבהארדט עולה מספר החרוזים
השלמים לשש מאות וחמשים. אבל בכ"י H (Hauriensis) יש חרוזים (לא כלם, כמו שכותב
בטעות קמיניצקי) שנחלקו לשנים באמצעות נקודה. באופן כזה אפשר להוסיף עוד ש"ן על
המספר תר"ן ולקבל את הסכום אלף (ע' הערת גיבהארדט בהוצאתו עמ' 41,1 ועמ' 138). -

תִּיקוֹן:

בטעות נדפס השם אריסטובלוס בת"ו ת' טי"ח. -

ספר חכמת שלמה

מבוא

א. שם הספר.

הספר נקרא בכל כתבי-היד היווניים ובתרגום הלטיני העתיק בשם חכמת שלמה. אבל בתרגום הסורי שמו: חכמתא רבתי דשלמה. התואר רבתי בא, כנראה, משום שכבר בתקופה עתיקה נודעו אספרי-חכמה שונים שנתייחסו לשלמה המלך (ע' לקמן), וכדי להבחין בין ספר זה ובין שאר ספרים מסוג זה, שהיו קטנים בכמות או באיכות, כינהו בשם: חכמתא רבתי, — ספר החכמה הגדול.

מתחלה היה השם חכמת שלמה מקיף רק את החלק השני של הספר, ספר החכמה במובן המצומצם (פרקים א—י). ולאחר שנתאחד ספר זה עם החלק הראשון של הספר — הוא ספר החזון (פרקים א—ה) — קבל כל האוסף המרכיב מחלקים שונים (כמו שנראה לקמן) שם אחד. אין מן הנמנע ג"כ, שמכאן נובע השם הסורי חכמתא רבתי דשלמה, כלר' הספר המוגדל והמורחב המכיל חלקים שונים שאין להם קשר ישר אל ספר החכמה במובן המצומצם (הם חמשת הפרקים א—י, או לדעת אחרים — רק ארבעת הפרקים א—ד).

ב. חלוקת הספר ותוכנו.

הספר חכמת שלמה מרכיב משלשה חלקים שונים: א) פרק א—ה', ב) פרק ו—יא א, ג) פרק י"א ב—ט. החלק הראשון של הספר נקרא בצדק בשם ספר איסכטולוגי, כלר' ספר החזון. נושא החלק הזה הוא הניגוד בין הצדיק והרשע, כעין הניגוד שבין הענונים והרשעים שבספר תהלים. הרשע לוחץ את הצדיק ולועג לאידו. השלטון הוא ביד הרשע, הוא שופט את הצדיק ומרשיע אותו בסלפו את היושר והצדק. שורש רשעת העריצים הוא חוסר אמונה בהשגחת אלהים, ובכך בגמול ועונש. הרשע כופר ביום הדין ובעולם הבא. לדעתו אין אחר המות כלום וסוף האדם — אפסות מוחלטת. ואם כך הדבר — טוען הרשע — אין טוב לאיש מאשר לנצל את החיים עד כמה שאפשר, להתענג וליתנוות עד בוא אחריתו.

כלפי הכופרים האלה פוסק הסופר שיש השגחת אלהים היא שולטת בעולם. הצלחת הרשע היא רק אושר מדומה, ומאידיך גיטא יסורי הצדיקים אינם אלא נסיון לצרף את נשמותיהם. אמת, יש שהצדיקים מתים בדמי ימיהם כחשוכי בגים, והרשעים להפך מאריכים ימים ברוב בנים. אבל אריכות ימים זהקמת זרע אינו עיקר, כי נפש האדם גבראה לחיי נצח. התולדות האמתיות של האדם הם שכל ישר ומעשים טובים, והאושר האמתי הם חיי העולם הבא. אז ישבו הצדיקים ויתענגו על זיו השכינה, והרשעים יזכירו לאחר זמן את סכלותם, שהרי חיי העולם הזה הם כאין וכאפס לגבי השכר הצפון לצדיקים לעתיד לבוא. הנשפטים מלפנים יהיו אז השופטים, הם ישבו לדון את מי שהיו מעניהם ונוגשיהם בעולם הזה.

בחלק הזה, כלר' החלק החזיוני, אין כל תפקיד מיוחד לחכמה השם ספר החכמה אינו הולם אותו כלל. ואע"פ שהמלה הזאת נזכרת פעמים אחדות בראשית הספר אינה שם עיקר, ויתכן שהמקומות האלה נכנסו אל החלק הזה מספר החכמה במובן המצומצם. אבל מה שהוא טפל, וכנראה שלא במקומו, בחלק הראשון הנהו דבר יסודי ועיקרי בחלק השני. הנושא של החלק השני הוא ערך החכמה. המושג של החכמה בתור יסוד פועל

ויצור בעולם ומלואו ידוע כבר מספרי המקרא (משלי ח—ט, איוב כ"ח), אלא שבמקרא החכמה היא פירצוף פיוטי גרידא, בעוד שבספר זה הולכת החכמה ומתקרבת אל המושג של עצם ממשי, העומד ברשות עצמו, ובכן יש לנו כעין העצמה (ὕψιστος) במקום פירצוף. החכמה בספר זה היא יסוד קוסמי כללי, כי היא הרוח החודר בכל ומחיה הכל, וכאחת היא גם יסוד מוסרי ושבלי. החכמה כיסוד שכלי היא השורש של כל מיני מדע. בתקופה ההלניסטית התגבש החנוך הכללי (παιδεία) בשורה של מקצועות מדע שונים, כגון ידיעת הטבע, דיאלקטיקה, קוסמולוגיה וכו'. בעל חכמת שלמה מיחס את יסודות ההשכלה ההיא לחכמה האלהית. ידיעת הנסתר והנגלות יסודה בחכמה שהיא אמנית הכל (ז' כ"א).

הסופר מתנה את שבח החכמה בסגנון נשגב מלא התפעלות. החכמה היא: נגה אור עולם וראי טהור לפעולת אלהים ודמות טובו (ז' כ"ו). החכמה כ"דמות טובו" של אלהים היא גם כן מקור המוסר. בפילוסופיה היוונית התפתח המושג של המוסר המרובע, כלומר: הרבע מדות טובות נתקבלו כאמות המוסר בכלל. לפי סופר זה גם המדות המוסריות האלה יסודן בחכמה האלהית: כי היא תלמד ענוה ובינה ישר וגבורה (ח' ז').

מתיאור תפקיד החכמה בכלל עובר הסופר לתיאור פעולת החכמה בקורות העולם, וביחוד בקורות עם ישראל, הנבחר באומות. בין החלק הכללי העוסק בחכמה האוניברסלית (הפרקים ו—ח) ובין החלק ההיסטורי הפרטי שעיקר ענינו הוא מהלל אבות האומה הישראלית (פרק י') מכניס הסופר את התפלה הזכה של המלך שלמה שבה הוא מבקש מאת ה' חכמה ותבונה (פרק ט'). כמו בספר בן-סירא (פרק מ"ד) עובר אס-כן גם הוא מתהלת החכמה כרוח השורר בכל אל התיאור ההיסטורי כדי להראות שגם במרוצת ההיסטוריה מופיעה החכמה כרשות עליונה החותכת את גורל האנשים לפי מעשיהם. אותה החכמה, שהיא "בוררת מעשי אלהים" ביצירה (ח' ד'), בוררת ג"כ ומבהינה בין טוב לרע ובין צדיק ורשע בהתפתחות ההיסטורית. בפרק י' מתאמץ הסופר גם כן ליתן הקבלה בין הצדיק הרשע במעשי האבות (אדם וקין, נח ודור המבול, אברהם ואנשי דור הפלגה, לוט ואנשי סדום, יעקב ועשו וכו'), ומכניס כעין פראגמאטיסמוס מוסרי בקורות המקרא מנקודת ההשקפה של שלטון החכמה.

בחלק השלישי בא דרוש הילניסטי-יהודי על יציאת מצרים או (לפי דברי קויפמן קהלר J.E. ערך Wisdom) אגדה של פסח הילניסטית. מתוך החלק הזה יש להוציא את הפרקים י"ג—ט"ו המדברים על עבודת אלילים. כאן מבאר הסופר את התהוותו של הפולחן האילי על פי שיטה שכלנית דומה לאותה של הסופר היווני Euhemeros. לפי שיטה זו אין האלים אלא אנשים שזכו להאלהה. מה היתה הסבה להאלהה זו? לפני שנים רבות חיו אנשים שגמלו חסד לבני האדם, ולכן נתנו אחרי מותם כבוד גדול לזכרם. במשך הזמן נשתכח טעם ההערצה ההיא והתחילו לחשוב את אנשי החסד לאלים. כך ביאר אבהימירוס את מוצא האלים ופולחנם. ולפי סופר זה, שגם הוא נשען על תורת אבהימירוס, יסוד האלהת אנשים נעוץ בחיי משפחה. וכך, למשל, יש שמת לאדם בעל השפעה או שליט בנו החביב ועשה לו פסל של בנו המת, לבל ימוש ממנו כל ימי חייו. האלהת אנשים התפתחה לאחר זמן מן ההתחלות הקטנות האלה גם כן מתוך אי-הבנה כמו אצל אבהימירוס, ולבסוף הרחיבו את ההאלהה הזאת על שליטים ומלכים.

מה ענין האלהת השליטים למדרש על יציאת מצרים? — הדבר פשוט. מכיון שהסופר עוסק ביציאת מצרים, וביחוד במכות שאלהים הביא על המצרים, הכניס את הענין על הפולחן האילי ובקשר עמו את האלהת השליטים, שהרי דוקא במצרים היתה רוחת הערצת השליטים בתקופה ההלניסטית. דמיון לזה אפשר למצוא גם אצל בעלי המדרש בארץ-ישראל, שגם הם מרבים לדבר על פרעה שעשה עצמו אלה (שמ"ר ח'). לדידי אין ספק שהכוונה לפרעונים מן התקופה ההלניסטית הרומית, ובכן לבני דורם של אותם הדרשנים.

חוץ מזה, מדבר הסופר בגנות עבודת אלילים בכלל, ובקשר עם מכת ערוב — על פולחן החיות בפרט, שלפי דעתו היתה מכת ערוב העונש המתאים לעבירה זו. והרי במצרים נתקבל הפולחן המוזר הזה, ובכן גם בזה יש קשר בין עיקר הדרוש על יציאת מצרים ובין הענין על עבודה זרה. בכל זאת אין ענין זה חלק אורגני מן הדרוש.

לעצם הדרוש על יציאת מצרים לא הפנו החוקרים עדיין את תשומת לבם כראוי. בדרוש זה נראה ההפרש בין המדרש הארץ־ישראלי ובין המדרש ההילניסטי. במדרש שבא"י יש רק רעיונות בודדים שקבלו צורת דרשה באופן יותר חיצוני מאשר פנימי, הגיוני (השטה, למשל, את הפתיחה במדרש של א"י), בה בשעה שבמדרש ההילניסטי שורת השאיפה לפתח רעיונות מסוימים על פי תכנית קבועה מראש ולתת לדרוש שלמות פנימית מן הבחינה ההגיונית.

הדרוש של כאן מיוסד על רעיון כפול המשמש נקודת המוצא. (הוא: א) אלהים עוֹשֵׂה את הרשע מדה כנגד מדה. היינו העונש הוא ממין החטא. באופן שהעונש מגלה בבירור את הקשר הישר שבין עון הרשע והפורענות שבאה עליו. הרעיון הזה ידוע למדי מן הספרות התלמודית. חדש הוא רק הנימוק: מפני הדמיון שבין החטא והעונש מתעורר הרשע לעמוד על חטאו ולחזור בתשובה (י"ב ב'). אבל אל הרעיון של מדה כנגד מדה בעונש מצטרף עוד רעיון לואי שאין דוגמתו, עד כמה שידיעותי מגיעות, בספרות הארץ־ישראלית, (הוא: ב) ההקבלה המדויקה בין מדת השכר ובין מדת העונש, כלל שהצדיק נושע בו בדבר ששימש עונש לרשע. לפיתוח הרעיונות האלה מוקדש כל הדרוש על יציאת מצרים. במכות הבודדות שבאו על מצרים מוצא הדרשן ראיה לאמיתות רעיוניו. נקח, למשל, את המכה הראשונה, מכת דם. הכלל הראשון של מדה כנגד מדה: המצרים טיבעו את ילדי היהודים במים ולכן נפרע ה' מהם במים בהפכו את המים לדם. הכלל השני של התאמת מדת השכר למדת העונש: בעוד שהמצרים נענשו במים נושעו בני ישראל במים בהיותם במדבר, כשניתנו להם מים מן הסלע (י"א ב', ועוד). כך דורש הסופר גם מכות אחרות. הדרוש הוא לפעמים דחוק ומלאכותי מאד, כי שני רעיונות הצטלבו, כאמור, בדרוש. ויש שקל היה לפתח רעיון אחד, אבל קשה היה לקשר אותו עם הרעיון השני. יש בדרוש הזה הרבה משיטת הפלפול. אך אם הגיון אין כאן הגיונות ודאי יש, כלל בכל מקום ניכרת השיטה ההגיונית השואפת ליתן לכל הדרוש אחדות פנימית בשילוב הרעיונות לפי תכנית מסוימה.

הדרשן משתמש גם בשיטת הביאור האליגורי. כך, למשל, מסמלים לפי דעתו בגדי הכהן הגדול את הקוסמוס (י"ח כ"ד), וחשך מצרים הוא סימן למרה השחורה שתקפה את המצרים, ובכן היה חשך מצרים סמל החשך הפנימי שבנפש (י"ז כ"א), ועוד כאלה.

בסוף הדרוש נותן הדרשן ביאור רציונאלי עמוק לענין הנסים. באמת אי אפשר לשנות את מהות היסודות שאינם סובלים כל שינוי עצמותי, אבל אלהים משנה בגבורתו את סדר היסודות ויוצר בריאה חדשה. וכך היה גם במצרים. ענין האותות והמופתים שאלהים עשה במצרים הוא כי היסודות את סדרם החליפו כאשר ישתנה קצב צלילי הנבל בהשתנות מיתריו אף כי קולם ישאר תמיד כלעומת שהיה (י"ט י"ח). — בסיום של „דברי נחומים" נגמר הדרוש המגלה את דרכי המחשבה של היהדות המאמינה שבגולה ההילניסטית.

ג. האופי המורכב של הספר.

מן האמור למעלה נראה ברור שאין לספר חכמת שלמה אופי אחדותי. בחלק הראשון יש חזון של אחרית הימים כעין החזון שבס' דניאל וספר חנוך. אמת, האמונה בתחית המתים אינה מובעת בפירוש בספר זה כמו בספר דניאל ובספר חנוך, אבל אפשר למצוא רמזים לאמונה זו גם כאן. יתר על כן, מן התיאור שבחלק הזה נראה, שהעיקר הוא משפט הרשעים לעתיד בעולם הזה, וכל עצמה של השארות הנפש בלי קשר עם הגוף („ונשמות הצדיקים

ביד אלהים, ג' א') היא מצב של מעבר ממיחת האדם עד יום הדין. בכלל, הדבר מוטל בספק אם הסופר מאמין בנצחיות הנפש, שהרי ממקומות שונים (כגון ד' א') נראה שאם הוא מדבר על אל-מות כונתו לזכרון טוב שהאדם משאיר אחריו בין אנשים עלי אדמות. השאלה הזאת, אם הוא מאמין בנצחיות הנפש ובאיוו מדה, היא מן הדברים שאין להם הכרע בספר. איך שיהיה, נתחלק החזיוני הוא חטיבה בפני עצמה.

אם בחלק הראשון חזון העתיד הוא הציר שעליו סובב כל התיאור, הרי תם ונשלם החזון בסוף החלק הזה ואין לו זכר בחלק השני. עם הנושא החדש, מושג החכמה לגילוייה השונים. מופיעה גם אישיות חדשה, הוא המלך שלמה המראה את עקבות החכמה גם בקוסמוס וגם בתודעה האנושית. שלובת-זרוע עם החכמה האלהית מופיעה כאן — חכמת ין. ואי אפשר לתלות במקרה את העובדה שבחלק החזיוני אנחנו מוצאים רק שרידים קלים של ההשכלה היוונית בה בשעה שבחלק החכמה יש מונחים ולשונות שלמים הלקוחים מן הפילוסופיה היוונית. החכמה מתוארת כאן במונחים השאובים מן הלוגוסופיה, כלומר תורת הלוגוס הסטואית. אותם הכינויים שחכמי הסטואה יחסו ללוגוס שלהם כלנשמת העולם ויסוד קיומו, נותן הסופר כאן למושג החכמה (ד' כ"ב). הרעיון של שניות גוף ונפש ("כי גוף בן חלוף יכבד על הנפש ומשכן חמר ירכא שכל רב-עשתונות", ט' ט"ו) מובע כאן במליצות דומות לאותן של אפלטון בפידון (C.81). בשני המקומות מתואר הגוף כמשכן חומר המכביד את אכפז על הנפש. במקום אחר (ח' כ') יש זכר לקיום עצמאי קדום של הנשמה לפני הכנסה לתוך הגוף (praesistentia) כמו שהורה גם אפלטון בספריו. ושוב במקום אחר (ח' ד') מונה הספר כאצילות החכמה את אדבע המדות הטובות הידועות ממשנת אפלטון האולפמה הסטואית: ענות, בינה, יושר וגבורה. המונחים הם אותם שבפילוסופיה היוונית. השפעת ההשכלה היוונית ניכרת בבירור גם בהקש המרכב משש חוליות שבעצם הן שלשלת הגיונית אחת בפרק ר' פסוק י"ז ואילך. שלשלות מחשבתיות כאלה אינן ידועות כלל בספרות היהודית העתיקה.

חץ מזה מכיל החלק החזיוני יסודות עממיים שונים שאין למצואם בחלק החכמתי, כגון האמונה בשטן ("בקנאת השטן בא המות לעולם", ב' כ"ד). אמונה זו רחוקה מאד מן העמדה הפילוסופית המשתקפת בחלק החכמתי. דרך כלל יש לספרות החזיונית או הגילויית (האפוקליפסית) אופי עממי או אפילו המוני, מה שאין כן בספרות החכמה. מזה אפשר להוציא את המסקנה, שהחלק החזיוני החלק החכמתי הם שני יסודות שונים שנתאחדו לאחר זמן לספר אחד.

בנוגע לחלק השלישי, הוא הדרוש ההילניסטי — להוציא את הענין על "סולחן האלילי" — הרי הוא מצטיין באפיו הדרשני המיוחד, ומראה שהוא לקוח מחוג אחר לגמרי. הניג מחוג הרבנים. כמו הספרות המדרשית של ארץ-ישראל, מראה גם דרוש זה סימני חריפות פלפולית. רעיונות שאין ביניהם קשר הגיוני ישר משולבים אחד בחברו באופן מלאכותי. חוץ מזה מכריע בשני החלקים הראשונים היסוד המוסרי, ובחלק השלישי היסוד הלאומי. בחלקים הראשונים יש ניגוד בין צדיק לרשע, ואילו בחלק האחרון הניגוד הוא אותו שבין ישראל ואמות העולם. התופעה הזאת שכיחה מאד גם בספרות המדרשית הארץ-ישראלית.

לאידך גיסא מכיל הדרוש גם מושגים ומונחים פילוסופיים כמו החלק השני, אף כי במדה מעטה לעומת האחרון. בפרק הראשון של הדרוש נמצא כבר הלשון האפלטונית על יצירת העולם מתומר (הביטוי חומר היולי לקוח הוא מאריסטו) נעדר צורה ("א י"ז). השפעת ההשכלה היוונית נראית בבירור גם בסוף הדרוש, — שם מבאר הדרשן את ענין הנסים על ידי חלוף סדר היסודות. ידיעה עמוקה ומקיפה של היהדות המקורית והספרות המדרשית (מה שנבליט בפי') משתלבת בדרוש זה עם יסודות ההשכלה היוונית הכללית.

מכאן אנו באים לידי המסקנה ששלשת חלקי הספר שלשה סוגי ספרים הם: א) סוג איסכטולוגי או חזיוני עממי. ב) ספיקולטיבי מקראי, שכן מושג החכמה

יסודו בספרות החכמה של ספרי המקרא (משלי, איוב, קהלת ועוד). ג) ודרשני רבני אמת, בין חלק לחלק יש תמיד פסוק המגשר גשרים ביניהם ומשמש מעבר מענין לענין, אבל חוק ההגיון דורש שלא ליחס את החלקים השונים והמשונים למקור אחד. ולפיכך אפשר כבר עכשיו להביע את הדעה שהספר בצורתו הנוכחית הוא אוסף של ספרים אחדים שנצטרפו יחד על ידי עורך אחד והוא שחבר את פסוקי המעבר מחלק לחלק. הספרים הם שלשה, או אפילו ארבעה, אם נחשוב את הענין על הפולחן האילולי למקור מיוחד. לאותה מסקנה נבוא גם כן אם נשים לנקודת המוצא את שפת הספר וסגנונו.

ד. על השפה המקורית של הספר.

כמה חוקרים עסקו בשאלה זו. ביניהם חקר זבדק מרגליות את השפה של הספר והגיע לידי מסקנה, שכל הספר, כמו שהוא לפנינו, אינו אלא תרגום מן השפה העברית. שפת המקור. נגדו יצא פרוידנטל והוכיח על יסוד יוניסמים שונים, שהשפה היוונית דוקא היא השפה המקורית. בידי פרוידנטל עלה בקלות לסתור את דעת מרגליות. לאחר שמרגליות לא הראה במחקרו חוש מיוחד לשפה העברית. הוא רצה, כביכול, להחזיר את המקור העברי על יסוד „שגיאות שונות“ של המתרגם. אם נמצא, למשל, איזה מקום קשה וזהבנה בפנים הספר, הרי לפי דעת מרגליות סבה היא שהמתרגם לא הבין כהוגן את המקור העברי וסלף את הרעיון המקורי. אבל הנוסח העברי ה„מוחזר“ על ידי מרגליות הוא כמעט תמיד רחוק מאד מרוח השפה העברית, ולרוב אי אפשר להבינו בלי ביאורו האנגלי שנתן בצדו, ולכן קל מאד היה לו לפרוידנטל להראות, שהשגיאות, כביכול, מכילות יותר הגיון מאשר הנוסח העברי ה„מתוקן“ שמרגליות היה מציע במקומו.

אבל גם פרוידנטל טעה טעות יסודית: הוא ברר מתוך הספר לשונות בודדים שחזתם השפה היוונית הקלאסית טרבע עליהם ושאינו להם מלים מתאימות בשפה העברית העתיקה וחסב כי בזה הצליח להוכיח, שהשפה היוונית היא שפת המקור. החוקר הזה העלים עין מן המעשה שבעל הספר אינו נותן תרגום מדויק אלא פראפראסה גם במקומות שהם בלי ספק מתורגמים מן התורה (ע', למשל, ט"ו ט"ז). ואם הדבר כך, שוב אין הגריציסמים הבודדים מזכיתים כלום, הלשונות הללו יכולים להחשב לתוספת הסופר. מי שמכיר את התרגומים הארמיים לתורה לא יתמה על החופש הזה שלקחו להם המתרגמים או, יותר גכון, הפראפראסטים. אמת, בהשערתי שהשפה היוונית היא שפת המקור נשען פרוידנטל גם על רעיונות ומונחים הלקוחים מן הפילוסופיה היוונית. הנימוק הזה הוא כבר יותר רציני, משום שבכגון זה אי אפשר לתלות את הדבר בפראפראסה, ביחוד אם כל הרעיון הוא זר לגמרי לרוח הספרות היהודית העתיקה, עד שלא נוכל לקלוף אפילו גרעין עברי מקורי מן המאמר הפילוסופי היווני. אבל פרוידנטל לא שם לב שהמשפטים המכילים רעיונות ומונחים כאלה נמצאים בין משפטים אחרים שריח היהדות המסורתית נודף מהם. חוץ מזה בנויים המשפטים האלה בדרך תקבולת של כפל לשון, ממש כמו בספרי המקרא. יוצא מזה, שפרוידנטל אף הוא חד-צדדי היה במחקרו כמו מרגליות. הלז הדגיש רק את הצד העברי והלה רק את הצד היווני.

חוץ מזה טעו שניהם כאחד במה שחשבו כל הספר לחטיבה אחת, ואין הדבר כך, כמו שראינו לעיל. אפשר לקבל שפות מקוריות שונות בשביל החלקים הבודדים, כי הנימוקים המסתמכים על חלק אחד אין להם ערך לגבי חלק אחר.

בעקבות החוקרים הנזכרים הלכו אחרים (שפייר, פוקקה), אבל מחוסר חוש השפה, ביחוד בעברית, לא באו לידי מסקנות מבוססות כהוגן. אפייני הוא הדבר, שחכמים האלה הנשענים גם הם על „שגיאות“ המתרגם, עושים אך ורק ריקונסטרוקציה, כביכול, של מלים בודדות, ובכך הם משתדלים להחזיר את המלה העברית המקורית במקום המלה היוונית שאינה מתאימה

לפי דעתם אל כוונת הסופר העברי. אבל אין אצלם נסמך לעשות ריקנות וסרוקציה של משפטים שלמים, ואם הם עושים כזאת באופן יוצא מן הכלל (כגון שפיזור) יוצא פסוק עברי שאינו ראוי לשם זה, יען כי אינו מתאים לחוקי השפה העברית, ואין אפשרות להבינו בלי התרגום הלועזי שנכתב בצדו.

לדעתי, השאלה נפתרת מתוך הערכת החלקים הבודדים מפאת השפה, הסגנון ומבנה המשפטים. החלק החזיוני מצטיין במספר עצום של עבראיסמים ובהקבלת הצלעות. כמעט כל המאמרים בנויים לפי חוק התקבלת ההוא. מי שקורא את החלק החזיוני במקור בלי שום פניה, יש לו הרגשה ברורה שתרגום מן השפה העברית לפניו. הלשונות היווניים המושגים שאין דוגמתם בשפה העברית המקורית (כגון: נצחיות, השגחה וכדומה) הם מועטים מאד ומורגשים כעצם זר אפילו בתרגום היווני עצמו. ללבוש הסגנוני המקראי מתאים גם התוכן העברי. המסקנה פשוטה היא: החלק החזיוני הוא תרגום ממקור עברי.

החלק החכמתי דומה בהרבה לחלק הראשון. רוב הפסוקים מראים סימני המקור העברי כמו בחלק הראשון. מאידך גיסא, יש הרבה מונחים יווניים. ובכן עבראיסמים, תוכן עברי, הקבלת הצלעות ברוב הפסוקים מצד אחד, ויוניסמים, תוכן יווני ומבנה הפשי מצד שני. לפי השערת ייש כאן מקרה של תרגום ושל עבוד מקור עברי כאחד. הסופר השתמש בספר עברי על החכמה כעין ספר בן-סירא. את הספר הזה תרגם באופן קצת פראפראסטי, כמו בחלק הראשון. חוץ מזה הוסיף משפטים שלמים משלו. בתוספות כאלה השתמש כבר באופן חפשי במונחים יווניים. לתוספות ממין זה אני חושב משפטים כמו ז' כ"ב ואילך. שם מתוארת החכמה האלהית בכינויים לקוחים מתורת הלוגוס של חכמי הסטואה. גם מאמרים אחרים, כמו ענין המוסר המרובע (ח' ז'), יש לחשוב לתוספות. בחלק הזה יש משפטים שהם בלי ספק עבריים במקורם, ויש מהם שמקורם היווני הוא בבחינת דאודת גמורה. אמת, יש גם משפטים שמקורם מוטל בספק, כי המחבר היה, כאמור, גם מתרגם גם מעבד, והתרגום העיבד משמשים אצלו בערבוביה. מכאן הקושי לעשות נתוח מפורט של החלק החכמתי לכל בטויו ומאמריו הבודדים. אולם בדרך כלל רשאים אנו להחליט, כי החלק החכמתי מרכב מתרגום מקור עברי, מעיבודו של המקור הזה ומתוספות יווניות מקוריות.

אבל החלק האחרון של הספר — הדרוש ההילניסטי, אין בו כמעט שום סימני תרגום. השפה היוונית היא כאן עשירה מאד ומוצאת לה ביטוי בתיאורים יפים, מלאים כוח דמיון עז וכביר (ע', למשל, את התיאור היפה של בהלת המצרים, י"ז ב' ואילך). זרם המליצות ושטף הרעיונות הולכים ומתגברים באופן טבעי וחפשי במדה שהדרשן מתקרב אל סיום הדרוש. גלי המליצות הדברניות מפכים בעוז ואינם סובלים את התחומים הצרים של המשפט המקראי הפשוט, וכבר בראשית הדרוש יפרצו את המסגרת של תקבלת הצלעות. רק זעיר שם יש בסגנון ובמבנה המשפטים כעין זכר לחלקים הראשונים של הספר, עד כמה שהם עצמם נובעים ממקור עברי. ובכן, אפשר לומר בכלל, שהשפה היוונית היא שפת המקור בדרוש ההילניסטי, לרבות את הפרשה על הפולחן האילי. אין כאן לא תרגום ולא עיבד, אלא דרוש מקורי של דרשן רבני שהיה אחד מאותם שהכניסו את יפיו של יפת לתוך אהלי שם.

ה. על בעל הספר, מקומו וזמנו.

אין ספק שהספר יצא מתחת ידי עורך אחד. על זה מעידים סימנים לשוניים שונים, כגון החומר הלכסיקוגרפי, וביחוד הניאולוגיסמים, השגיאות הלשוניות של המחבר הסגולות הסגנוניות המיוחדות לספר. מצד אחד יש הפרשים לשוניים וסגנוניים בין חלקי הספר השונים, ומצד שני יש קורבה גדולה ביניהם. ענין זה אפשר לבאר על ידי האופי השונה של החלקים

האלה. במקום שהעורך היה רק מתרגם על כרחו היה מסתגל במדה מרובה או מועטה אל המקור העברי. לא כן במקומות שהכניס תוספות לתוך התרגום. חוץ מזה המצב הוא אחר לגמרי בחלק השלישי, שאינו בכלל תרגום אלא הוא דרשה בשפה יוונית מקורית. במקרים כאלה היה העורך מוכרח להשתמש בתכסיס ובשיטה שונה. מכאן הדמיון השינוי בשפה, כשם שיש הבדל גדול ויחד עם זה גם דמיון גדול בין השפה של המבוא היווני המקורי שכתב נכד בן-סירא לתרגום ספרו ובין עצם תרגומו של הספר הזה שתרגם מעברית ליוונית.

בנוגע לסגולות סגנוניות כדאי להראות על הצורות השונות של לשון נופל על לשון. צלולי מלים, האנטיתיסות המרובות וכדומה. דבר זה אפשר עוד להכיר מן התרגום העברי הניתן בזה. אמת, בתרגום משפה לשפה קשה למצוא תמיד בשפת התרגום צלולי-מלים דומה לשפת המקור, אבל לעומת זה נשמרות האנטיתיסות תמיד גם בתרגום. על יסוד האנטיתיסות וגם על יסוד משחקי המלים הזרות-מוס — המשתמרים במדה מרובה בכל תרגום מדעי, התרגום הנוכחי בכלל — יוכל הקורא העברי לחרוץ משפט על האופי האחדותי שיש לכל הספר מבחינת השפה והסגנון. מכל זה אפשר להסיק: בעל הספר תרגם את החלק החזונוי וגם את הגרעין העברי של החלק החכמתי ואף עיבד במקצת את החלק החכמתי. חוץ מזה הוסיף גם נופך משלו, היינו את הצד הפילוסופי שבדבר, ולסוף עיבד וסגנון את הדרוש ההילניסטי. כדי לשלב גם באופן חיצוני את החלקים השונים, הכניס ביניהם פסוקים המשמשים מעבר וגשר. היוצא מזה: הספר חכמת שלמה בצורתו הנכחית הוא פרי עבודת התרגום, העיבוד והעריכה של עורך אחד.

ובנוגע למקום כתיבת הספר, יש להבחין שוב בין החלקים הבודדים ובין הספר בשלמותו. מקום עריכתו האחרונה של כל הספר ודאי אחת מארצות הגולה ההילניסטית היתה. קרוב לדאי שאותו מקום הוא אלכסנדריה של מצרים. הרי כאן נוצרה כל הספרות ההילניסטית-יהודית במובן המצומצם. זולת זה עוסק העורך הרבה בענין מצרים. הוא מרבה לדבר על פולחן החיות הנבזה שהיה נהוג במצרים, גם הערצת השליטים שהמחבר מדבר בגנותה היתה ביחוד במצרים. נושא הדרוש בחלק האחרון של הספר כולל ענין יציאת מצרים. גם רמזים שונים על רדיפות היהודים וקיסוח זכויותיהם שנמצא במקומות שונים בספר מתאימים ליחסים ששלטו בארץ זו. בכוח נימוקים אלו נעשית ההשערה על דבר עריכת הספר במצרים כמעט ודאית.

לא כן כשאנו באים לדון על מוצאם של החלקים העבריים, כל' אותם החלקים ששפתם המקורית היתה, לפי הנחתנו, השפה העברית. עובדה היא שאין לנו אפילו ספר אחד בכל הספרות ההילניסטית-יהודית מחוץ לארץ-ישראל שנכתב עברית במקורו, ולהפך הספרים החיצוניים שבאו מארץ-ישראל, כגון בן-סירא, מכבים א', תהלות שלמה ועוד, שפתם המקורית עברית היתה, ולכן אין מקום לפקפק, שהחלקים העבריים של הספר חכמת שלמה מוצאם מארץ-ישראל. התהוות הספר נוכל לתאר לנו באופן דומה לתרגום ספר בן-סירא: הספר חכמת בן-סירא נכתב, כידוע, עברית בא"י, ונכדו שעבר מא"י לאלכסנדריה תרגם את ספרו של זקנו יוונית והוסיף עליו מבוא יווני. אלא שבנידון זה יש עוד עיבוד המקור ותוספות בגוף הספר.

ובכן, כתיבת הספר כך היתה: העורך השתמש בשני ספרים עבריים, ספר החזון וספר החכמה, בזמנים שונים, כנראה. מתחלה, היינו בחלק החזון, נהג עוד הזירות ידועה במקור ונתן כמעט תרגום המקור. אבל בחלק השני לקח לו חופש יותר ולא הסתפק בתרגום לבד, אלא גם עיבד את המקור במדה מרובה, וחוץ מזה הוסיף קטעים שונים משלו. לסוף סיפח את הדרוש ההילניסטי בניסוח מתאים ועריכת הספר תמה ושלמה.

ובנוגע לזמנו של הספר דעתי היא שהרשעים האפיקורסים והליצינים

שבחלק החזון הם ההילניסטים, היהודים המתבוללים מתקופת אנטיוכוס אפיפנס. הספר החזוני נכתב בזמנו של ספר דניאל, שהוא קרוב אליו ברוח ובתוכן. הרשעים הם מרשיעי הברית — הנזכרים בס' דניאל ובספר מכבים א'. לזה מתאימים פרטים שונים בתיאור הרשעים האלה (ע' בפ'). ומה שאין המחבר מזכיר עוד את גאולת הצדיקים כמאורע ממשי, אלא כתקפה לעתיד, כמו בספר דניאל, אפשר להסיק, שזמן חבורו הן השנים האחרונות של השמד הרדיפות, בערך רל"ח שנים לפני החורבן.

גם הגרעין העברי של חלק החכמה הוא מזמן קדום בערך, כי הוא שייך אל הסוג הספרותי של החכמה שבספרי המקרא ובספר בן-סירא. יתכן אפילו שהרעיון לתנות את „שבח אבות העולם“ בקשר עם מושג החכמה (פרק י') לקוח מספר בן-סירא (פרק מ"ד). איך שהוא, החל מתקופת החשמונאים אין אנו מוצאים עוד ספרות חדשה ממין זה. במקום החכמה באה התורה והערצתה.

ביהדות ההילניסטית התחילה להתפתח התיאולוגיה הלוגוסופית, כל' שילוב המושג של החכמה המקראית עם הלוגוס הלכות מן הפילוסופיה היוונית של הירקליטס וחכמי הסטואה. זמן רב לפני פילון חדר כבר הלוגוס לתוך התיאולוגיה ההילניסטית-יהודית (ע' ספרי על הביאור האליגורי ע' 30). הסופר היהודי שהשתמש בחלק החכמה ראה איפוא צורך להכניס לתוך תיאור החכמה יסודות פילוסופיים חדשים, ביחוד מן הפילוסופיה הסטואית. ולכן הוא מיחס לחכמה אתם הכינויים שחכמי הסטואה תארו בהם את הלוגוס כנפש העולם. מצד שני התפתח בתקופה זו הדרוש ההילניסטי עם המסקנות והאגוניות המיוחדות ליהדות ההילניסטית. דרשות כאלה נמצא גם במכבים ספר ד' ובספרי פילון. למרות הדיגיסיסיות המרובות בדרשותיו של פילון אפשר תמיד למצוא בהן איזה רעיון מרכזי המשלב את חלקי הדרוש. כמו בדרוש שלנו גם אצל פילון נגמר הדרוש בסיום המסכם את מהלך הרעיונות של כל הדרשה. את כל אלה הכניס עורך הספר לתוך החומר שמצא לפניו ועיבד את מקורותיו העבריים ומזגם יחד עם החלקים החדשים, ולא דוקא לחטיבה אחת.

מתי חי העורך הזה? — התשובה על שאלה זו תלויה בביאור הרמזים הנמצאים בספר לרדיפות היהודים במצרים ההילניסטית. דעתו של גריץ, שהכוונה היא לרדיפות מימי קאיוס קאליגולה קיסר, אינה מתקבלת על הלב, כי המחבר לא היה נמנע מרמוז על אופן האלהתו של קאיוס שמצאה ביטוי גם בהעמדת פסילי הקיסר המשוגע בבתי הכנסיות שבאלכסנדריה, כידוע מספרי פילון „נגד פלאקוס“ והמלאכות אל קאיוס“. גם אין כל רמז לפקודה המזעזעת של הקיסר שצוה להעמיד פסל בהיכל בירושלים, ולולא מיתתו החטופה היה הדבר מביא לחילול בית המקדש ולשפיכת דמים.

אמור מאן, שהנגישות הנרמזות בספר זה הן הרדיפות על היהודים בימי תלמי השמיני לתירוס. ובכן, כמאה ושבעים שנה לפני החורבן, זכר שנות השמד מימי אנטיוכוס הסורי היה עדיין ער וחי. בתקופה זו כתב יסוניהושע איש קיריני את הספר ההיסטורי הגדול על התקומדת מות החשמונאים. וקרוב לודאי שדוקא סופר יהודי שחי בעת הרדיפות תחת התלמיים במצרים מצא ענין בספר החזון מימי נגישות הסורים וחרגם אותו. על כל פנים אין לאחור יותר מדי את חייו של העורך מזמן כתיבת החלק הראשון של הספר. ולפיכך אני נוטה אפילו למצוא ברמזים הנזכרים הד המאורעות שהתרחשו בימי תלמי השביעי פיסקון יתיר מאשר בימי מלכות תלמי השמיני לתירוס, כי במקרה הראשון אפשר שהעורך שלנו היה בן דורו הצעיר של אנטיוכוס אפיפנס (164—175) באופן שבנערותו חל השמד הנורא בא"י ובקנותו היה עד ראייה לרדיפות היהודים במצרים מטעם תלמי השביעי (130—145). עורך הספר חי איפוא בתקופת שלטונו של המלך האכזר תלמי השביעי פיסקון.

תלמי פיסקון היה המלך הראשון לנגוש את יהודי אלכסנדריה, כפי שמספר יוספוס

בספרו נגד אפיון, בעוד שתחת שלטון התלמיים שמלכו קודם לכן חיו שם היהודים חיי שלמה ושקט. הרדיפות הראשונות הביאו ליהודים אכזבה איומה. ברצונתו לעודד את לב אחיו השקועים ביאוש מר חיפוש העורך ספר מזמן הרדיפות הסוריות כדי לנחם אותם ולהראות שגם בעבר הקרוב הושיע אלהים לעמו כשנמצאו בצרה דומה לזו. בקש ומצא את הספר החזיוני. בהתאם לשאיפתו תרגם ועיבד עוד ספר חכמה אחד, שכן החכמה היא גם השגחת אלהים, כמו שהסופר מדגיש במקומות אחדים. פעולת החכמה בהשגחה אלהית ניכרת בקורות העם (פרק י'). המלך שלמה המדומה פונה אל התלמיים בדברי מוסר ודורש מהם צדק וישר, ויחד עם זה מדבר הסופר אל אחיו המדוכאים במצרים ומטיף להם דברי תנחומים.

ומכיון שהדברים מתרחשים במצרים אין דבר מתאים מן הדרוש על מכות מצרים ויציאת מצרים. הדרוש מכיל — כמו שראינו — שני רעיונות ראשיים: עונש המצרים מדה כנגד מדה וגמול טוב לישראל, מדה טובה כנגד מדת פורענות. כלום יש נחמה גדולה מזו? אמת, היהודים סובלים רדיפות באותו זמן, אבל היסורים אינם אלא נסיון מאת ה' (הרעיון הזה מוטעם פעמים אחדות), ולאחרונה תופיע מדת הדין ותראה את גודל עוזה. היא תפרע מן הרשעים הנוגשים, ותתן שכר טוב לצדיקים הסובלים חנם מחמת המציק. אין לך דבר שאין לו זמן ושאין לו מקום. הזמן המתאים ביותר לעריכת ספר כזה הן הרדיפות הראשונות תחת תלמי פיסקון, המקום — היא אלכסנדריה של מצרים, בה התרחשו המאורעות הללו.

ו. ספר חכמת שלמה בתרגומו הלוועזים והעבריים והתרגום הנוכחי.

הספר חכמת שלמה נשתמר בביבליה היוונית מיסודו של תרגום הע' ובתרגום הרומי של הוולגאטה, אעפ"י שהירונימוס בעל הוולגאטה אומר בפירושו שלא תרגם לא את ספר בן־סירא ולא את ספר חכמת שלמה. היה איפוא תרגום לטיני עתיק אחר של הספר שנכנס לתוך הוולגאטה. יש שהתרגום הלטיני מכיל משפט שלם שאינו במקור היווני. לזה הושם, כמוכח, לב בתרגום הנוכחי.

התרגום הסורי הנקרא פשיטא (יש עוד תרגום סורי אחר הנקרא בשם Syrus hexa-
plaris שחשיבותו קטנה מאד) מלא שגיאות ותוספות שנכנסו משולי הגליון לתוך הפנים.
ערכו קל בערך לענין קביעת הצורה של הנוסח היווני. יש עוד שורה של תרגומים קדמונים
אחרים: חבשי, ארמיני וערבי.

לעומת זה אין כל זכר לידיעת הספר בספרות היהודית העתיקה בתקופת התנאים, האמוראים והגאונים. הרמב"ן במבואו לפירוש ספר בראשית מביא פסוקים אחדים מן הספר בתרגום ארמי. הוא כותב: וראיתי הספר המתורגם הנקרא חוכמתא רבתא דשלמה וכתוב בו ולא ממקום הות תולדתא חדידתא למלך זכר' (ז' ה'—ח'). והוא ממשיך: ונאמר שם והוא דהיב אדיעתא זכר' (ז' י"ז—כ"א). בזמן מאוחר שם לב לספר זה ר' עזריה מן האדומים (1513—1578), שהתענין בכלל בספרות ההיליניסטי־יהודית (בתרגום הע', פילון שקרא לו בשם ידידיה זכר'). הוא הכיר תרגום ארמי של ספר חכמת שלמה וחשב ששלמה המלך חבר את הספר ארמית, לשלחו אל איזה מלך אשר בקצה המזרח" (מאור עינים, ימי עולם פרק נ"ז).

את הערך הגדול של הספר הכירו בפרוס תקופת ההשכלה. הספר הראשון העומד על סף הספרות העברית החדשה מן התקופה הנזכרה הוא תרגום הספר חכמת שלמה מאת נפתלי הירץ וויזל (שנת תקס"ם). סבור היה וויזל שבעל הספר הוא שלמה המלך בכבודו ובעצמו שכתב את הספר עברית, ובמשך הזמן אבד המקור ונשארו רק תרגומים יווניים ורומיים. לפיכך חשב שתרגום הספר לעברית יש בו מעין גאולתו מידי זרים. אבל וויזל עצמו לא ידע יוונית, השתמש בתרגומים אשכנזיים

וצרפתיים, כנראה מן ה"הקדמה הראשונה" לספר. בכלל, התרגום הוא מוצלח. מצד אחד ניכרת השאיפה למסור את התוכן לכל פרטיו, ומצד שני מתאמץ המתרגם להשאר במסגרת המליצה המקראית. ולפיכך מורגש דוחק גדול בהרבה מקומות. לעומת זה יש מקומות מעטים שהמתרגם לא הבין כהוגן את המקור הלועזי. וגם במקומות אלה אפשר שהשגיאות היו כבר בתרגום הגרמני או הצרפתי.

וויזל הוסיף על התרגום פירוש רב הכמות בשם "רוח חן". הספר מכיל ר"ס עמודים בתבנית גדולה. הוא דורש כל קוץ וקוץ וכל ביטוי וביטוי ומתאמץ להכניס כל מיני חכמות שבעולם וכל הפילוסופיה לתוך הטיכסט. מובן מאליו, שערך הפירוש הזה אינו גדול, ובפרט אם נשים לב שוויזל לא השתמש במקור היווני, שהרבה מדרשותיו פורחות באויר כשמשוים אותן אל המקור. אבל זכות גדולה היא לוויזל שבאמת גלל את החרפה מעל עמו בהתחירו את הספר חכמת שלמה, שהוא רב הענין והתוכן, לספרות העברית.

נסיגה לאחור בפינה זו הוא התרגום של זקיל פרינקל (תקכ"ה—תקצ"ה) שבקובץ "כתובים אחרונים". התרגום הוא חפשי במובן הגרוע של המלה, ובאמת אינו ראוי לשם תרגום. העיקר היא לו המליצה ולשם המליצה הוא מקריב את הרעיון. הקבלת הצלעות נשמרת תמיד, אף במקום שאין זכר לזה לא במקור ולא בתרגומים החדשים. העבודה היא שטחית מאד, ויש שהמתרגם לא שם לב להבין את הטיכסט הגרמני שהיה לפניו. אולם אין לכתחילה שאצל פרינקל אפשר למצוא הרבה מליצות מוצלחות, ובפרט בתרגום המקומות שמקורם היתה השפה העברית, מה שפרינקל הרגיש בודאי. את אלה לא נמנעתי להכניס לתוך התרגום במקומות בודדים.

התרגום הניתן כאן הוא התרגום העברי הראשון שנעשה ישר מן המקור היווני. לפני המתרגם היו קשיים בלתי מצויים בתרגומים לועזיים: החלקים העבריים עם המשקל המקראי שלהם מצד אחד והחלקים היווניים המלאים מונחים פילוסופיים ומושגים שאין דוגמתם בספרי המקרא מצד שני. כדי לתת תרגום מדויק הייתי מוכרח להשתמש במין סגנון מנומר שהיה בודאי צורם את אוזן הקורא העברי. ולפיכך השתדלתי עד כמה שאפשר לשמור על אחדות הסגנון ולבאר בהערות את הסטיות הקלות מן המקור, בפרט בחלקים העבריים המכילים תוספות יווניות. רק במקום שהיתה נחיצות גדולה (ביטויים כגון השגחה, חומר נעדר צורה, וכדומה) מסרתי את המושג היווני בעזרת מונח עברי מאוחר. לעומת זה יותר מדויק הוא החלק האחרון של הספר, הדרוש ההילניסטי. בכל הספר שמרתי על הקבלת הצלעות במקום שישנן במקור.

קצת ביבליוגראפיה.

- Swete, The Old Testament in Greek, Cambridge 1900.
 Loeh, Biblia Sacra vulgatae editionis, Ratisbonae 1872.
 Lagarde, Libri apocryphi Vet. Test. Syriace, Lipsiae 1861.
 Ceriani, Codex Syro-Hexaplaris Ambrosianus, Mediolani 1874.
 Grimm, Kommentar z. Buche d. Weisheit, Lpz. 1860.
 Siegfried, Die Weisheit Salomos (Kautsch, Apokr. u. Pseudep. I, 476—507), Tübingen 1900.
 Holmes, Wisdom of Salomon (Charles Apocr. and Pseudep. I 518—568), Oxford 1913.

הַכֶּמֶת שֶׁלֹמָה

אָהָבוּ אֶדְרָק	שִׁשְׁמֵי הָאָרֶץ
וְדַרְשׁוּהוּ בְּתֵם-לֵבָב:	חֲשְׁבוּ עַל-אֱלֹהִים בְּיֹשֶׁר
וַנִּרְאֶה לָלֵא כִּשְׁוֹ בּוֹ:	כִּי יִמְצֵא לָלֵא נְפוּהוּ
	כִּי מִמְּשֻׁבוֹת עֶקְלָקְלוֹת מְרַחֲקוֹת
מֵאֱלֹהִים וְאֹוִלִים מְנַסִּים נְבוֹרְתוֹ יִשְׁפְּטוּ:	
וְלֹא תִשְׁכַּח בְּגוֹף מִתְמַכֵּר לַחֲמָא	הֵן בְּנִשְׁשׁ עֶקְשֵׁת לֹא תִבֵּא חֲקֵמָה
וְיִסּוֹר בְּקֶרֶב הַרְשָׁע:	כִּי רוּחַ מוֹסֵר קְדוֹשׁ יִרְחַק מִמֶּרְמָה
כִּי הַחֲקֵמָה רוּחַ אוֹהֶבֶת אֲנָשִׁים	וְיִשׁ מִמְּחֻשְׁבוֹת נְגָלִים

א. ספר החזון (א-ה).

א-ה. תוכחת מוסר לרווני ארץ לדרוש את אלהים באמת. שופטי ארץ. יש חושבים, שהכוונה לשופטים הרעים שבפרק ב' (ביחוד בפסוק ב') המטים את משפט הצדיק. אבל אין זה לפי הענין. ועוד, שכאן הוא פונה אל השופטים במלים רכות ושם בתוכחה נמרצה. ונראה שהשופטים כאן הם מלכי הארץ שאותם מוכיח המלך שלמה מפרק ו' ואילך. ולא זו בלבד, אלא לפי השערת שייך רוב הפסוקים של הפרק הראשון לחלק השני של הספר הוא ספר החכמה (ע' מבוא). על זה מראה תכן הפסוקים וביחוד זכר החכמה שבפסוקים ד'-ו'. - לעצם הפניה אל שופטי ארץ הוזה תהל' ב' ו'. - ב' שר... בתם-לבב. הוזה מל"א ט' ד': בתם לבב ובישר. - חשבו על-אלהים ב' שר. כוונתו להכיר באחזותו ולא לשתף עמו אלים זרים (ע' לקמן י"ד ל'). הנגוד לזה מפורש בפסוק: ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן על ה' אלהיהם (מל"ב י"ז ט'), וע' גם תהל' נ' כ"א. - כי ימצא ללא נסוהו. דב' ו' ט"ו. רק עושי רשעה בוחנים את אלהים (מלאכי ג' ט"ו). - מרחיקות מאלהים. ישע' נ"ט ב'. - החלק הראשון של פסוק ד' מתאים לחלק הראשון של הפסוק הקודם, ואלהים וחכמה היינו הך. - כי רוח מוסר קדוש. בפסוקים הבאים עובר הסופר מ"חכמה" ל"רוח". גם במקומות אחרים נמצאים הביטויים חכמה ורוח משמשים בערבוביה בלי כל הפרש. הפירצוף ואפילו ההעצמה (*ὑπόστασις*) של החכמה עברה גם אל המושג רוח (על העצמת הרוח בתנ"ך ובספרים חיצוניים ע' Bousset-Gressmann, Relig. d. Judent. im Späthellenist. Zeitalter, 348 sqq). - ויסור בקרב הרשע. בפנים: ἔλεγχθη=ינסר, ואין לו כל שחר. הנני משער, שבמקור העברי היה: יסור, והמתרגם קרא בשגיאה ינסר, בחלוף מקום האותיות. הפעל סור בלי מ' השמוש אחריו נמצא פעמים הרבה במקרא במשמעות הלוך, התרחק, כגון ירמ' ה' כ"ג, איכה ד' ט"ו, ועוד. -

ו-יא. אין נסתר מפני ה'.

בפסוקים ו'-י"א מזהיר הסופר במבטאים שונים מפני חומר החטא של גידוף שם שמים. לפי השערת, התכוון הסופר לאנטיוכס אפיפנס שהטיח דברים כלפי מעלה (דניאל י"א ל"ו). הסופר מוכיח איפוא למלכי הארץ, שלא ילכו בדרך חברם לכסא המלוכה. העריץ הסורי, לבל יהיה טופם כסופו המר. - כי החכמה רוח אוהבת אנשים. לשון זה אין לו המשך

ז' ולא תנקה את-המקדש בַּשִּׁשְׁתִּי וְיָשִׁיב לְרֹאשׁוֹת לְלִבּוֹ
 ח' כִּי רוּחַ יְיָ מָלֵא תִבְלֵן לְבַן לֹא יִסְתַּר מִמֶּנּוּ כִּלְדוּבֵר תִּדְבָּרֹת
 ט' כִּי מִעֲלֵי דָשַׁע יִבְהֹנוּ וְקוֹל דְּרָקְרִיו יָבֵא לִפְנֵי אֱלֹהִים
 י' לְהַעֲדִיר עַל-תְּעֹבֹתָיו: וְלֹחַשׁ תְּלוּנֹת לֹא יִסְתַּר:
 יא' לְבֵן הַשִּׁמְרוֹ מִתְּלֹנָה בַּל-תּוֹעִיל וְתִצְרוּ לְשׁוֹנֵכֶם מִדְּבַר רָעָה
 יב' כִּי דְבַר-סִסְתֵּר לֹא יִשׁוּב רִיקֶם וְאֶל-תִּבְקְשׁוּ מְנוֹת בַּעֲקָשׁוֹת חַיִּיכֶם
 יג' כִּי אֱלֹהִים לֹא עֲשֶׂה אֶת-הַמְּנוֹת וְלֹא יִשִׁישׁ עַל-בְּלִיּוֹן הַחַיִּים:
 יד' הֵן בָּרָא אֶרֶץ וּמְלוֹאָהָ לְמַעַן תִּקְוֶם וַיִּצְרִי הָעוֹלָם שְׁלָמִים הַמָּה
 טו' וְסֵם מְנוֹת אֵין בְּמֹו וְשִׂאוֹל אֵין עַל-עֶסֶר מִמְּשָׁלָה:
 טז' כִּי הַצָּדֵק יַעֲמֵד לְעַד וְהַרְשָׁעָה תִּרְדָּף מְנוֹתוֹ:

וְהַרְשָׁעִים בְּמַעֲלָלֵיהֶם וּבְדַבְרֵיהֶם יִקְרְאוּהוּ
 בְּחֻשְׁבָּם אוֹתוֹ לְרַע כִּי תֵה וְלוֹ נִקְשָׁם וּבִקְרַתּוֹ אֶתוֹ בְּרִית
 כִּי לָהֶם יֵאָתֶה הַיּוֹת תִּכָּל גִּחְלָתוֹ:

ז' לא לשלפניו ולא לשלאחריו, לכן העבירו Bois (ע' 379) לטוף פסוק י"ג. גם זיגפריד קבע מאמר זה בסוף פ"ג, ושם הוא משמש מעבר לפסוק י"ד. אבל שם הוא מפסיק את הקשר הטבעי וההגיוני בין פ"ג וי"ד. ונראה שפסוק זה נכנס מתיאור החכמה ז' כ"ג (ע"ש). - בוחן כליותיו. בנקור: עֵד כליותיו. - מלא תבל. ישע' ו' ג' וירמ' כ"ג כ"ד. - והכולל הכל יחד. המאמר (לוגוס) בכל חלקי היצירה ומשור אותם, כביכול, לבל יתפרקו. הכח הזה של חיבור חלקי העולם נקרא בשם εἶς. כאן מיוחס אותו כח לרוח ה', הוא החכמה והוא גם המאמר האלהי. - ולא ימלס... בדיוק: ולא תדלוג עליו מדת הדין המענישה. משפט זה מכיל פירצוף של המשפט (Δίκην=משפט וגם אֵלֶת הצדק). בתרגום השתדלתי לשמור על הפירצוף ההוא. - און קנא ה=און ה' המקנא. לשם הרחקת הגשמיות משתמש הסופר בביטוי מופשט במקום להזכיר את שם ה'.

י' ב-טו. ה' לא יחפוץ במות הרשע.
 יג' אלהים לא עשה את-המות. השוה ב' כ"ד: בקנאת השטן בא המות לעולם. לפי דעת פילון לא ברא אלהים בכלל את הרע אלא „הרוחות המתווכים“. השוה גם ספרא בחקותי ד': אין הרעה יוצאת מלפני לעולם, וכן הוא אומר מפי עליון לא תצא הרעות, אלא הטוב. - ברא ארץ ומלואה למען תקום. ישע' מ"ה י"ח: לא תהו בראה לשבת יצרה. - ושאויל... במקור: ואין מלכות הַדָּס על הארץ. הסופר מוזהר, כנראה, את הדיס-פלוטון, אליל השאול, עם השטן (ע' Bois, 296). - סוף פט"ו השלם על יסוד התרגום הלטיני: iniustitia autem mortis adquisitio est. - לדעת מפרשים אחדים מקומו של פט"ו הוא בין פכ"ב ופכ"ג של הפרק השני. - במעלליהם. בדיוק: בידיהם. - יקראוהו. את המות. -

ב כי יאמרו בלבם בקשקשם לא כן
 ואין מרשא בבוא קץ האדם
 ב הן במקרה נולדנו
 ב כי עשן הנשמה באפנו
 ג בקבותו הגוף לאשר יהיה
 ד וזכרנו ישכח בשקבר הימים הבאים
 ה הנינו נחלפו בעקבות ענן
 ונתמוגג מחמתו:
 ה הן חיינו כצל עובר
 כי חתום הוא ואין שוב:

ויכוח נגד האנשים הכופרים בהשגחת אלהים ורודפים חיי הענינות.
 בפרק זה מתוארים אנשים המשתעבדים לתענוגי הגוף ולתאות בשרים לפי האמרה
 אכול ושתו כי מחר נמות (ישע' כ"ב י"ג). ויש שמוצאים בתיאור זה פולמוס נגד תורת
 אפיקורוס הפילוסוף היווני שלפיו החמדה היא מטרת המוסר. דעה זו נדחת, כי אין בתיאור
 זה שום סימנים מובהקים לשיטה הפילוסופית של אפיקורוס. לעומת זה יש דעה אחרת
 המוצאת בפרק זה רמזים לס' קהלת. הדבר מתקבל על הלב. אמת, תיאור כזה נמצא גם
 במקום אחר בספרים החיצונים (חנוך א' ק"ב ו'-ח'), אבל בספר זה יש אפילו לשונות
 שמקבילים לאותם שבס' קהלת, כמו שנבליט בפי' הפסוקים הבוודיים. –

א-ה. אפסות חיי האדם.

יאמרו בלבם. קהל' ב' א': אמרתי אני בלבי וגו'. – מעטים וימי חיינו...
 שם ו' י"ב: מספר ימי חיי הבלו (ע"ש). גם שם ה' י"ז ואיוב י"ד א'. – בבוא קץ האדם.
 בדיוק: בקץ האדם. – מתיר = ἀναλύω (כדעת שפיזור [JQR XIV [1914], 472].) – למשמעות
 ἀναλύω (=מתיר) שבפסוק זה והמקביל ἀναστρέφω (=שב) שבפסוק ה' השווה ט"ז י"ד. –
 במקרה נולדנו. גם בקהלת נזכר פעמים אחדות כח המקרה, רק בקשר עם המות. –
 והרוח ניצוץ. הרוח (פה: לוגוס) הפרטי נאצל מן הרוח הכללי הקוסמי, לפי משנת
 הסטואה. כמו הרוח הקוסמי כן נפש האדם הפרטית אינה אלא חומר של אש עדין מאד. כבר
 הורה זנון מיסד האולפנה הסטואית שהרוח האנושי הוא אש (ע' ציצירון [Tusc. I, 19]). –
 בנוע לבנו. בדיוק: בתנועת לבנו. הלב הוא מרכז המחשבה לפי השקפת עמי קדם,
 ולא המוח. – הדעה המובעה בפסוק ג' היא אותה שבקהלת ג' כ' ואילך, אלא ששם הדבר
 עדיין בחזקת ספק („מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה וגו'). – וזכרנו ישכח...
 שם ב' ט"ז: כי אין זכרון... בשכבר הימים הבאים הכל נשכח, ושם ט' ה': והמתים... נשכח
 זכרם. בתרגום הובלטה גם בסגנון קרבת הרעיונות שבשני הספרים (התרגום המדויק: וזכרנו
 ישכח בומן). – ויתמוגג. בדיוק: ויכבד (וישקע מרוב כבודות). – חיינו כצל עובר.
 דה"א כ"ט ט"ו: כצל ימינו על הארץ. – והשנות קצנו אין. שגור הוא הרעיון בספרות
 העתיקה שרק פעם אחת אפשר למות (ע', למשל, הורציוס שירים 16, et calcanda semel via leti).
 אבל הלשון היווני קשה קצת. שפיזור משער שבמקור העברי היה: ואין לשנות, בשי"ן
 פתוחה, והמתרגם קרא ואין לשנות בשי"ן שואית. גם כן הרעיון המקורי היה שאין לשנות,
 כלו' אין לדחות קץ האדם. –

- ו קָהָה נְתַעֲלָסָה בְּקִלְ-הַטּוֹב אֲשֶׁר לָנוּ עִתָּהּ
- ז וּנְשַׁקֵּד לְהִתְעַנֵּג עַל הוֹנְנוּ
- ח נִרְרֵנָּה יַיִן נִבְחָר וְשִׁמֶן הַמֵּר
- ט נַעֲטִירָה רְאֵשֵׁינוּ בְּצִיּוֹי פְּרָחִים
- י וּבְקִלְ-כֶּר תַּעֲבֵר מְשׁוֹבְתָנוּ:
- יא אִישׁ מִמֶּנּוּ לֹא יַעֲדֵר בְּהוֹקְלוֹתָנוּ
- יב כִּי זֶה חִלְקֵנוּ וְגוֹרְלָנוּ:
- יג עַל-אֶלְמָנָה בְּלִי-גָחוּם
- יד וְאֶל-נִשְׁע לְשִׁיבַת זְקֵן שָׁבַע יָמִים:
- יז פִּתְחוּ תוֹרַת צְדָק יְהוָה
- יח נִאֲרֹב־נָּה לְצַדִּיק כִּי לֹא טוֹב לָנוּ
- יט וְעַל-עֲוֹנוֹ תוֹרָה יוֹכִיחֵנוּ
- כ וְדַעַת אֱלֹהִים יִתְהַלֵּל

ו-כ. הכופרים בדרםם הענוגי החיים נוגשים את הצדיק המתקומם להליכותיהם.

- ו לפסוק ו' ואילך השוה קהלת ט' ז' ואילך, י"א ט'. - כאשר בימי ילדותנו.
- ז רמו לפסוק שם י"א ט': שמח בחור בילדותך וגו'. מכיון שהכופרים המתוארים כאן הם כבר אנשים באים בימים, שהרי הגיעו למעלת שופטים, לכן נאמר: כאשר בימי ילדותנו (*ὡς νεότητι*, וכן בתרגום הלטיני), ואין מקום לתיקונים. - נרו-נא... מקרא קצר ושיעורו: נרוה יין ונמשח בשרנו בשמן המור. - לשתי יין השוה קהלת ב' א', ג'-יג ח' ט"ו.
- ח וביחוד ט' ז': שתה בלב טוב יינך. - למשיחת הברשר בשמן השוה שם ט' ח': שמן על ראשך אל יחסר. - העטרת הראש בפרחים למסכות וחגיגות מנהג ידוע הוא ביחוד מחיי היוונים. - ובכל-כר... נוסף על פי התרגום הלטיני: *nallum sit pratum quod non pertranseat luxuria nostra*. - כי זה חלקנו. קהלת ב' ו': לא מנעתי את לבי מכל שמחה... וזה היה חלקי וגו'. שם ג' כ"ב: כי הוא חלקי. - נעשקה דל וצדיק. האפיקורסים כופרים בהשגחת אלהים, ומאחר שהעולם הפקר, לית דין ולית דיין, אין כל מעצור לגזול ולחמוס. על עושק דלים ע' שם ד' א'. - כחנו תורת צדק יהיה. וזה המוסר של ה"חיה הצהובה", כידוע. ראשית התורה הזאת על "האדם העילאי", שכח הזרוע הוא לו לקו ולמשקולת, נעוצה בדעת קאליקלס בספר גורגיאס לאפלטון, ושם יש נימוק מפורט לדעה "מוסרית" זו. - נארב-נא לצדיק כי לא טוב לנו. נראה ברור שהסופר רוצה למסור כאן בקירוב את הפסוק ישע' ג' י' לפי הע': נאסור צדיק כי לא טוב לנו (במקום "אמרו צדיק כי טוב"). ויש חושבים להפך, שמן המקום הזה נכנסה הגירסה לתרגום הע', וזה רחוק. מכאן ראהו, שהסופר השתמש בתרגום הע'. - התיאור בפסוק זה ובפסוקים הבאים מתאים לפי דעת זיגפריד לתיאור היהודים הפושעים מרשיעי הברית מימי רדיפות אנטיוכס אפיפנס (מכבים א' א' נ"ב ואילך), ע' בפס' א' י"א. - בדעת אלהים יתהלל. ירמ' ט' כ"ג: כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי. - ובן-ה' יקרא לו. בכינוי הזה נקרא גם כל העב, כוון בנים אתם לה' אלהיכם (דב' י"ד א'), וגם צדיקים יחידים, כגון מלאכי ג' י"ז: והמלתי גליהם כאשר יחמול איש על בנו העובד אותו. הכינוי הזה נפוץ הרבה

י	הִנֵּה לָנוּ לְמוֹכִיחַ עַל־מַחְשְׁבוֹתֵינוּ	רְאוֹת סָנְיוֹ לְמַשָּׂא לָנוּ:
טו	כִּי בְחַיֵּינוּ לֹא־יָדְקָה לְאַחֲרֵים	וְשׁוֹנוֹת הַלִּיכּוֹתָיו:
טז	כְּסִיגֵי כֶסֶף נִחְשְׁבָנוּ לוֹ	מֵאַרְחוֹמֵינוּ יִרְחַק כָּמוֹ מִטְּמֵאָה
	אַחֲרֵית צַדִּיק וְאַשֶׁר	וַתִּנְאָה בְּנֵי אָבִיו:
יז	נִרְאָה אִם־פְּנִים דְּבָרָיו	לְתַבְּלִיתוֹ נַחְקָרָה:
יח	אִם אָמְנָם בְּ־אֱלֹהִים הַצַּדִּיק	וְפִלְטָהוּ וַיַּצִּילָהוּ מִכַּף מִתְּקוּמָמוֹ:
יט	בְּלַעַג וּבְלַחֵץ נִבְחָנָהוּ	לְמַעַן נִבְרַר יִשְׂרָאֵל וַיִּנְקֹשָׁה עֲנֻתוֹ:
כ	בְּמוֹת נָבֵל נִרְשִׁיעָהוּ	וַתִּצְמַח לוֹ יְשׁוּעָה בְּדַבְּרוֹ:
כא	כְּאֵלֶּה דְּבָרָיו וַיִּשְׁגּוּ	כִּי רִשְׁעָתָם עֲוֹרָתָם:
כב	וְלֹא יִפְרֻוּ אֶת־סוֹד אֱלֹהֵי	וְלֹא יִחַפּוּ לְגִמּוּל קִדְשָׁה
	וְלֹא יִשְׁכִּילוּ	כִּי־יִשָּׁקֵר לְנִקְשׁוֹת תְּמִימוֹת:
כג	הִנֵּה אֱלֹהִים קָרָא אֶת־הָאָדָם לְחַיֵּינוּ נֶצַח	יַעַשׂ אוֹתוֹ בְּדַמוֹת עֲצָם עֲצֻמוֹתוֹ:
כד	אָמְנָם בְּקִנְיַת הַשָּׁטָן קָא הַמָּוֶת לְעוֹלָם	וַיִּדְעוּהוּ אֲנָשִׁי תְּבָלוֹ:

בספרות החיצונית (למשל בן־סירא ד' י': ואל יקראך בן) ובספרות התלמודית (אבינו שבשמים). וע' גם לקמן בפס"ז ואילך ה' ה', ה', ט' ז', י"ב י"ט וכ"א, ט"ז י' וכ"ו, י"ח ד' ודתייהם שונות מכל עם) ואילך מלאה כל הספרות המאוחרת תוכחה זו שעם ישראל משונה בדרכי חייו מכל יתר העמים. (השוה, למשל, מכבים ג' ג' ד' ונגד אפיון א' רל"ט). — כסיגי כסף נחשבו לו. יש מתרגמים: כשעטנו נחשבנו, מפני שבמלה αἰβηλος נמסר בע' שעטנו. ונדחה הוא, כי לא שמו לב למקרא בירמ' ו' כ"ט: לשוא צרף צרוף ורעים (=הסיגים) לא נתקו כסף נמאס קראו להם שבירמיה. — אם אמנם בן־אלהים הצדיק... לו — מקביל ללשון כסף נמאס קראו להם שבירמיה. — אם אמנם בן־אלהים הצדיק... אותו נימוק נמצא במדרש לגבי ישו הנוצרי: טפס לבם של שקרנין שהם אומרים יש לו בן להקב"ה... ואילו היה לו בן היה מניחו ולא היה הופך את העולם ועושה אותו ובהו (אגדת בראשית פרק ל"א)? אין מן הנמנע שבפסוקים י"ח ואילך יש לפנינו באמת עיבוד נוצרי מאוחר (השוה בפ"י י"ד ז'). — יפלטו ויצילו... דומה הוא ללעג הרשעים לענוים בתהל' כ"ה ט': יפלטו ויצילו כי חפץ בו. — יתכן שמפסוק י"ט ואילך נרמזות הרדיפות האיומות שסבלו החסידים הנאמנים לעמם ולתורתם בימי אנטיכוס. —

ב כא—ג ט. רב טוב הצפין לצדיקים לעתיד לבוא.

סוד אלוה. המסתורין של אלהים (μυστήρια θεού) היא האמונה בהשגחת אלהים ובגמול לעולם הבא הכרוך באמונה זו. — הדמיון שבין אלהים ואדם שנברא בצלם אלהים הוא אִם־כֵּן רק ברוח. נצחיות הנפש (ἀφθαρσία) באיזו צורה שהיא אינה אלא התוצאה הישרה של הַבְּרָאוֹת האדם בצלם אלהים. באופן דומה לזה מבאר ג"כ פילון (על בריאת העולם ס"ט) את יצירת האדם בדמות אלהים (ע' ברכות י' א' ומדרש שוחר טוב ק"ג ד'). — בְּקִנְיַת הַשָּׁטָן... לפי הספר „חיי אדם" י"ב ואילך צוה אלהים לכל המלאכים לתת כבוד לאדם הראשון כלדמות אלהים. השטן לא שעה לפקודת אלהים ולכן נענש והורחק מחוג שמים. מכאן קנאת השטן לאדם (ע' גם חנוך ב' ל"א ג'). והשוה בפ"י א' י"ג). — מן הפסוק הזה יוצא, שהסופר דרש את ענין הנחש בגן עדן

ג	ונשמות הצדיקים בנד אלהים	ונצרה בל-תגע בהן:
ב	בעיני קסילים פמתים היו	וצאתם [מן-העולם] לצרה נחשבה:
ג	ולקתם ממנו - בקליון	והמה בשלום:
ד	ואם-למראה [עיניו] אנשים יעגשו	תקנתם אל-מות מלאה:
ה	ואחרי הוקרם מעט	רב טוב ינקלו
	כי-אלהים נסה אותם	וימצאם ראויים לו:
ו	פנהב בכור בקנם	ובקרבן עולה ירצם:
ז	ולעת שקדתם ונהירו	ובניציצות בקש ומוסו:
ח	ישפטו גוים וימשלו בעמים	ובעליהם ימלך וי לעולם ועד:
ט	הבוטחים בו יבינו אמת	והנאמנים ירדקו בו באהבה:
	כי חסד ורחמים לבחיריו:	
י	והרשעים יקבלו גמולם כפי מחשבותיהם	כי הניחו את-הצדיק ובני קרדו:
יא		[כי אמלל האיש אשר-יכוז תקמה ומוקר]
	ותקנתם הכל ומאמצייהם תהו	ומעלליהם אין חסן קם:

לפי שיטת הסמל. הנחש הוא סמל לשטן. אצל פילון הנחש הוא סמל לתאוה (דרושי החקים ב' ע"ד). בביר י"ט א': הנחש אפיקורוס היה (על הקשר שבין פילון והמדרש ע' ספרי על פילון והמדרש).

בפסוקים א'-ג' מתבטאת האמונה החזקה בגמול ועונש וביום הדין. לאמונה העתיקה בשאל אין כל זכר. אל הביטויים הבודדים של הפסוק הראשון השהו תהלי' ל-יא ו', צ"א י"א. - בעיני כסילים. יתכן שנרמז כאן פולמוס נגד קהלת ג' י"ט: כי מקרה בני האדם ומקרה הבהמה מקרה אחד להם וגו', ט' ב': מקרה אחד לצדיק ולרשע. - והמה בשלום. השהו ישע' נ"ז ב': יבא שלום ינחו על משכבותם הולך נכחו. - תקותם אל-מות מלאה. גם הקדושים שעונו ונהרגו בתקופת השמד של אנטיוכס אפיפנס מביעים את תקותם העזה בחיי נצח (מכבים ב' ז' ט' ועוד). - אלהים נסה אותם... אותו הרעיון עצמו, שהיסורים אינם אלא נסיון, מובע גם כן במכבים ב' ז' ל"ג וליז בקשר עם ענויי האשה ושבעת בניה. - כזהב בכור. תמונה רגילה בכתבי הקדש (כגון משלי י"ז ג'). - יזהירו. דנ' י"ב ג' - וכניצוצות בקש. עובד' א' י"ח. - יטושו. אפשר שבמקור העברי היה: יבערו, בהתאם לעובד' א' י"ח: ודלקו בהם, והסופר קרא בשגיאה: יעברו (=διδραμοῦσιν יטושו). שגיאה דומה לזו לעיל א' ה' (יסור - ינסר). - ישפטו גוים. דנ' ז' כ"ב. - יבינו אמת. בלי הכרה וידיעה נכונה אין אמונה צרופה ואין צדקה. הכרה זו היא תנאי מוקדם לנצחיות (לקמן ט"ז ג'). - חסד ורחמים לבחיריו. ע' חנוך א' א' ח': אור חסד ושלום לבחיריו. -

ג י-ד ו. הרשע יסבול עונש וורעו יכרת. נצחון הצדיק סופו לבא.
 כפי מחשבותיהם. Bois (ע' 304) מוצא כבר כאן את הרעיון של מדה כנגד מדה המפותח בפרקים האחרונים של הספר. לפי זה יתפרש: הרשעים שחטאו במה שכפרו בקיום הנפש אחר המות יהיו באמת לאין ואפס במותם, וזה ענשם. ואין פירוש זה מוכרח. - כי אמלל האיש... חלק זה של הפסוק שהוא במספר יחיד בניגוד לשאר הפסוקים שהם בריבוי

יב לְשִׁיחָם פְּתִיּוֹת בְּנִיחָם מִשְׁחִיתִים
 ג כִּי־אֲשָׁרֵי הֶעֱקָרָה בַל־נִשְׁמָאָה
 יד וְנָשָׂא פָרִי לְפִקְדַת הַנְּקֻשׁוֹת:
 טו וְגַם הַפָּרִים אֲשֶׁר לֹא־עָשָׂה עוֹל בְּכַפּוֹ
 טז יִנְתְּנוּ־לוֹ חֶסֶד רַב בַּעֲבוּר אָמוֹנָתוֹ
 זז וְכִי־פָרִי מִסְּעָלִים טוֹבִים יִתְהַלֵּל
 יח וְאִם מִנְּאֻסִים לֹא יִגְדֹל
 טט וְאִם יֵאָרִיכוּ יָמִים לְאֶסֶם יִחְשְׁבוּ
 כ וְאִם מִהֲרָה יָמוּתוּ
 כד לֹא תִהְיֶה לָהֶם תִּקְוָה
 ד כִּי־דוֹר רָשָׁע מָרָה אַחֲרֵיתוֹ:
 ה טוֹב מְזָה שְׂכַל בַּעֲדָקָה
 ו כִּי וְדָרָה לְנֶצַח
 ז כְּבוֹאָהּ יִלְכוּ בַּעֲקֹבוֹתֶיהָ
 זכ וְלַעוֹלָם תִּדְרֹךְ בְּתַהֲלוֹכַת נַצְחוֹן
 וְלִיל בְּרֵאשִׁיָּה
 זכ אַחֲרֵי נַצְחָהּ בְּמִלְחַמַת הַתְּתֻרוֹת
 זכ בַּקְּרָבוֹת אֵין רֵפִי:

יב הוא, כנראה, תוספת מאוחרת על יסוד משלי א' ז': חכמה ומוסר אוילים בזו. - נשיהם
 ג פתיות. מרגליות משער שבמקור העברי היה כתוב שוטות. המתרגם קרא בשי"ן ימנית
 ז במקום בשי"ן שמאלית, ושעיקרו: נשיהם שוטות, כלו' בוגדות בבעליהן. - אשרי העקר...
 זז יש רואים בזה השפעת תורת האיסיים, וביחוד התירפיבתים המתוארים בספרו של פילון על
 חיי ההתבוננות. בספר זה מסופר על בתולות שבאו בקשר נשואין קדוש עם אלהים
 (εἰρὸς νόμος) כי לא מצאו חפץ בהקמת זרע אדם. ואולם העקרה כאן אינה לא בתולה
 זכ ולא בכלל פנויה. המחבר רצה רק לומר שחוסר בנים אינו ראייה לרשעת האיש, כשם שמאידך
 זכ גיטא עושר בנים אינו מעיד על צדקתו, ושטוב לא להוליד בנים כלל מאשר להולידם בטומאה
 זכ (ע' ד' ו'). איך שיהיה, מן הפסוק הזה ושלאחריו, וגם מפסוק ד' א', נראה עד כמה התרחקה
 זכ היהדות ההילניסטית מן ההשקפה העברית המקראית, שלפיה הברכה הגדולה היא: בניך
 זכ כשתילי זיתים סביב לשלחנך, וכתוב אחריו: הנה כי כן יבורך גבר וגו' (תהל' ככ"ח ג'). -
 זכ גם הסריס... ע' ישע' נ"ו ג'. - וזכר נחמד במקדש ה'. שם נ"ז ה'. - וזרע משכב
 זכ חטא. השוה פסוק י"ג ולקמן ד' ו'. - ואם יאריכו ימים. אפשר שגם המלים האלה
 זכ מכוונות כלפי קהלת ז' ט"ו: ויש רשע מאריך ברעתו. -
 זכ כי זכרה לנצח. בדיוק: כי אלמות בזכרה. ואם נקרא כך יצא מזה הרעיון
 זכ שהנצחיות מותנית בזכרון האנשים ובאין זכר אין נצחיות. - Bois (ע' 386) גורס: אלמות
 זכ וזכר יש בה. וזה מתאים להמשך הפסוק: וגם לאלהים (=אלמות) וגם לאדם (=זכר) תדע. -
 זכ לטיוע הפסוק השוה משלי ג' י"ד. - ולעולם תדרך... כל התיאור נטול מחיי היוונים,

חכמת שלמה ד ג-יד

ג	והמון רשעים כי ירבו ונעצמו לא יצליחו ונקטעי זנונים לא ינעמיקו הכות שרש	ויסוד איתן כל-יבוננו:
ד	ואם לרנע ושלחו ענפיהם כי בסופה יסקרו	לא לקטח ויגדלו וברעש רוחות ושרשו:
ה	בדיהם ישקרו בלא עת פסר יהיו מאכל	וסרנים לא יצלה ולא יועילו לקל-דבר:
ו	כי הקנים הנולדים ממשכב עון וצדיק כי זמות בלא עת	על-רעת אבותיהם יעירו לעת הקנסים: בשלום ינוח:
ז	כי לא זקנה רבת ימים תהדר בינה היא שיבה לבני אדם	ולא במקסר שנים תמנה: ויגיל זקנה חני אין דסי:
ח	במצאו חן בעיני יי נאהב לקח לבל-תשנה הרעה את-דעתו	ובחיותו בין פושעים העקר (אליו): ולא תצור מרמה נפשו:
ט	כי קסם הרשעה וחסד את-לבה הנאנה עד מהרה הנה לתמים	ומשובת תאנה תהפך לב תמים: וזמנים רבים מלא
י	כי נפשו ישרה בעיני אלהים וקעמים יראו ולא יבינו	וימהר לקחתה מקרב הרשעה: ולא ישימו לב לזאת:

כאשר ירגיש כל קורא. חוץ מזה מראה גם הסגנון שהמאמר הזה מן ולעולם תדרוך עד סוף הפסוק נכתב במקורו יוונית ואינו תרגום מעברית. במאמר הזה יש גם בטויים אחדים שאינם נמצאים כלל בתרגום הע' (στυφανοφοροῦσα, ἄλλα ἀμύαντα). תמונה זו של הצדיק בתור אתליט המנצח בקרב ההתחרות עם היצר הרע שכיחה מאד בספרות ההילניסטית-יהודית (פילון) והנוצרית. - אל הרעיון שהמעשים הטובים נהפכים לכליל תפארת בראש הצדיק השווה צוואת אברהם ט"ז. ע' גם משלי א' ט': כי לוית חן הם לראשך וענקים לגרורותיך, ושם ד' ט'. - והמון רשעים כי ירבו. הניגוד לזה: שכול בצדקה בפסוק א' (ע' בפ' ג' י"ג). - ישלחו ענפיהם... התמונה מזכירה תהל' צ"ב ח': בפרוח רשעים כמו עשב ויציצו כל פועלי און וגו' (רע"ש בפ"י ג). השוואה דומה (אילן שנהפך בעת הסערה) יש באבות ג' כ"ב. -

ז-יט. זכר צדיק לעולם ושם רשעים ישכח.

בינה היא שיבה לבני אדם... השווה המאמר אין זקן אלא מי שקנה חכמה (קדושין ל"ב ב'). וע' פילון על חיי ההתבוננות ט"ז. הרעיון הזה נמצא גם אצל הסופרים היוונים והרומים (ע' פי' של גריס). - הפסוקים י' - י"א נותנים טעם למיתתו הקדומה של הצדיק (פסוק ז'): הצדיק מת בלא עת, כדי שלא ילמד ממעשי הרשעים. - פסוקים אלו מכילים רמז ברור למעשה חנוך שבבראשית ה' כ"ד: ויתהלך חנוך את האלהים ואיננו כי לקח אותו אלהים. אותו הנימוק ללקיחת חנוך שלכאן נמצא גם במדרש: אמר הקב"ה עד שהוא (חנוך) בצדקו אסלקנו (ב"ר כ"ה א'). וע' פילון, על אברהם מ"ז. - הנאנה. ללשון τὰ καλά יש מובן כפול: טוב ויפה. גם כאן יש למלה זו משמעות מוסרית, על דרך טוב אשר יפה (קהלת ה' י"ז), ובמובן הכפול הזה נאמר שה' הוא יוצר היופי (י"ג ג'). -

10 כי חסד ורחמים לבחיריו ושיניו על-חסידיו:
 11 והצדיק המת גרשע את-הפושעים בחיים
 12 ונצרות תמימה בלא עתה את- וקנת הרשע רבת השנים:
 13 כי יראו אחרית חכם ולא יבינו מה-ישען עליו ולמה שקרו יי:
 14 חמה יראו וילעגו וני ישחק למו:
 15 ואשרי כן יהיו לנפול נתעב לבושה במתים לעולם
 16 כי נשילם על-קדקדם ואין הנה בסיהם
 17 וישלכם ממוקדוטיהם וילנצח וחרבו
 18 ויהיו קצרה ואבד זכרם:
 19 ויבוימו חשבון עונותיהם וצאו מבהלים ופשעיהם בסניהם יעידו:
 20 אז יעמד הצדיק הכן וקוממיות בסני צובריו ובוני מעשיו:
 21 בקראותם וזאת יבפו מלב שחר ויבקהו משני תשועתו הנסלאה:
 22 הם ינקמו וינקחו מקצר רוח ויאמרו בלבם
 23 זה הוא האיש אשר הנה לנו לשנים לשחוק למשל ולקלס:
 24 הו אנהנו הכסילים
 25 סניו חשבנו לשגעון ומותו לתרסה:
 26 איבקה נחשב בין בני אלהים ובין קדושים חלקו:
 27 ואור הצדק לא האיר לנו אכן סרנו מדרך אמת
 28 והשמש לא נרחה עלינו: והשמש לא נרחה עלינו:

10-11 חסד ורחמים לבחיריו ג' ט'. - תמימה בלא עתה. כלו' הצדיק הצעיר שהשיג את
 11-12 השלימות המוסרית בנערותו. - וה' ישחק למו. תהל' ב' ד'. - לנפל נתעב... כבר הכירו
 (ע' גרטנר ע' 208) שציטטה יש כאן מישע' ייד י"ט. - לבושה במתים. השוה לעג המתים
 שבישע' ייד י'. - ולנצח יחרבו... תהל' ט' ז'. - ואבד זכרם. ע' גם תהל' ק"ט י"ג-
 ד כ-ה יד. הרשעים מכירים את אולתם לאחר זמן.

חשבון עונותיהם. ע' מלאכי ג' ט"ז. -
 הכן וקוממיות. כך אני מתרגם παρρησία πολλή (השוה: בפרהסיה) שהיה
 מונח קיים בבתי הדין היווניים, ומשמעו: חופש-דבור גמור (ע' Volz, Jüd. Eschat. 264).
 15-16 יבכו. גם בחנוך א' ק"ח ט"ו בוכים הרשעים למראה תשועת הצדיק. - חיינו חשבנו
 לשגעון. ע' ב' ט"ז. - ומותו לחרפה. שם כ': במות נבל גרשיעהו. יסוריו
 ומותו של בן אלהים בספר זה מוכרים גורלו של עבד ה' בישעיה השני (ע' ביחוד על
 מותו ג"ג ח' ואילך). - נחשב בין בני אלהים. ע' ב' י"ח. Bousset (ע' 277) חושב
 שבני אלהים וקדושים הנזכרים כאן הם המלאכים שהצדיקים עתידים לישב בסודם,
 ומביא ראיות מספרים חיצוניים אחרים, שגם שם מקום הצדיק לעולם הבא בין המלאכים.

ז	תעינו בדרךכי עין ואכדון	והלכנו במדבר שממה:
ח		ואת-דרך יי לא ידענו:
ט	מה-הועיל לנו ודוננו	ומה-יסקנ לנו עשרנו ונאנתנו:
י	כל אלה עברו כצל	וכשמועה פורחת:
יא	ועקבות דרכה לא נודעו	קאניה חולקת במים עזים
יב	או קעוף הפורח בשמים	ושבילה בגלי ים:
יג	רק משק הכנסים יצליח את-הרוח הקל	ולא ימצא כל-זכר למעוסו
יד	והצאהו בתנועת אבדתו	ויסלנהו בהמלה עצומה
טו		והנה עברבו וכל-אות לא-ישארה
טז		או כחץ יקלע למשרה ואמרייו:
יז	הרוח יחלק וקרגע ושוב כל-עמת שהנה	ואין להכיר את-מרוצתו:
יח		כן גם אנחנו נולדנו ואבדנו
יט	בלא יכלת להראות כל-אות אבדה	ברעמנו נאספנו:
כ	כי תקנת רשע קעפר אשר ישאנו רוח	וככפור דק תדקנו סערה
כא	וכעשן וסנרהו הרוח	וכחלת זכר אורח ליום אחר יסור:
כב		והצדיקים לעד יחיו
כג	ובני גמולם	ועליון ידאג למו:
כד	לכן ממלכת-יהוד ועשרת תפארת	ינחלו מיד יי
כה	כי בימינו יסך עליהם	ובנרועו יגן בעגם:

ז אכל בפסוק זה בני אלהים הם הצדיקים עצמם, וכך הם מכונים בפרק ב'. - תעינו. במקום
 י *ἐνεπλήσθημεν*=נמלאנו, שאין לו מובן, קורא אני *ἐπληθήθημεν*=תעינו. ואפשר שבמקור
 העברי היה כתוב: נואלנו והמחבר קרא: נמלאנו. - ושבילה בגלי ים. בדיוק:
 ואין עקבות מסד הספינה בגלים. יש לשום לב אל הלשון *ἀτραπὸν τροπίος* (=עקבות
 המסד) לשון נופל על לשון, ומכאן שהמקור של התיאור היפה רבהגונים והתמונות הניתן
 יג לאפסות חיי האדם היא השפה היוונית. - נולדנו ואבדנו. ע' ג' טו. Holmes המתרגם
 האנגלי מוצא בזה את הרעיון של מיתה מוסרית (על דרך „הרשעים בחייהם קרואים
 מתיים“). - בסוף פסוק יג נמצא בתרגום הלטיני המאמר: *Talia dixerunt in inferno hi, qui*
 יד *peccaverant* (=כדברים האלה יאמרו בשאול האנשים אשר חטאו), והיא תוספת ביאור
 מאוחרת. - פי'ד הוא המשך ישר לפסוק י"ב. תמונה דומה לאותה שבפסוק זה נמצאת בתהל'
 א' ד'.

טו-כג. אושר הצדיקים ואכדון הפושעים במלכות שדי.

טז ממלכת-הוד... התיאור מוכיר את המאמר: צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם
 ונהנים מזיו השכינה (ברכות י"ז א'). ובאמת מדובר כאן על ממלכת הצדיקים בעולם הזה
 כמו ג' ח'. - לביטויים הבודדים של פסוק זה הוה משלי ד' ט' ותהל' י"ח ליו

יז	וְהָיָה קִנְיָנוּ כְּקִנְיֵי אֲנָשִׁים	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
יח	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
יט	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
כ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
כא	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
כב	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
כג	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
כד	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
כה	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
כו	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
כז	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
כח	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
כט	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
ל	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
לא	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
לב	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
לג	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
לד	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
לה	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
לו	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
לז	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
לח	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
לט	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ
ל	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ	וְלִי יִצְחָק וְלִי אֲשֶׁרֶץ

יז (וע' ירמ' י"ג י"ח וישע' ס"ב ג'). - לפסוקים י"ז-י"ט השוה ישע' נ"ט י"ז. - וכל- היצור לכלי-קרב יהפך. אפשר שהכוונה למכות שהביא ה' על המצרים בהפכו את כל היסודות להרע להם, כמו שמתואר בחלק האחרון של הספר (וע' גם יהושע י' י"א וישע' ה' כ', ועוד). - ישגן כחרב. ע' דב' ל"ב מ"א. - ועולם ומלואו. ע' בפ' ל"ז. - תמונה דומה לאותה שבפכ"א יש בתהל' ז' י"ג (ע"ע שם י"ח ט"ו). - ישלך עליהם ברד. מכת ברד במצרים, שמות ט' כ"ג ואילך. - ומי הים... שם י"ד כ"ז ואילך. - וכסופה יפיצם. ע' בפ'ד. - והרשעה תמיט כסאות נדיבים. מעבר הוא אל הפסוק הבא, שבו הוא פונה אל נדיבי ארץ, וכאחת משלב הוא את סוף החלק הראשון, שתכנו חזון האחרית, בראשיתו, שגם בה מוכיח הסופר את שופטי הארץ (א' א'). - ב. ספר החכמה (ו א-יא א).

א-יא. תוכחת מוסר לכלים. י א פסוק זה הוא פראפראסה של תהל' ב' י': ועתה מלכים השכילו הוטרו שופטי ארץ. השוה גם ישע' ח' ט'. בלי ספק הכוונה למלכים ממש, וביחוד למלכי מצרים ההילניסטית. הולמס סובר שהסופר פונה אל היהודים התקיפים באלכסנדריה. הביאור הזה הוא רחוק מן השכל, כי איך אפשר לננות אלה בשם מלכים, שופטי ארץ, הרודים בעם (פסוק ב'), וכדומה? - כי מאת ה' נתן לכם העז. הרעיון ששלטון שרי העמים בא מאת ה' מובע ג"כ בבן-סירא י"ז י"ג. - משרתי מלכותו. מלכותו=מלכות שדי על הארץ. על השרים לתקן עולם במלכות שדי ע"י חגשמת רעיון היושר והצדק. - והחזקים בחזק יוסרו. לשון נושלת

ז	כי אֲדוֹן קְלֵה־עוֹלָם לֹא יִכִּיר פְּנִים	וְלֹא יִירָא מִפְּנֵי רָם
ח	כִּי קָטָן וְגָדוֹל הוּא עֲשֵׂהוּ	וְלִקְלָם יִדְאֵג יָחַד:
ט	אֵךְ לְאֲדִירִים יִכּוֹן	מִשְׁפָּט נֹרָא:
י	הִנֵּה לְכֶם הַמוֹשְׁלִים דְּבָרֵי	לִמְעַן תִּלְמְדוּ חֲכָמָה וְלֹא תִכְשְׁלוּ:
יא	כִּי שׁוֹמְרֵי חֲקֵי קֹדֶשׁ בְּקִרְיָהּ יִקְדָּשׁוּ	וְלוֹמְדֵיהֶם יִמְצְאוּ מַלְיָץ יִשְׂרָאֵל:
יב	וְשִׁמְתָה בְּקִשּׁוֹ אֶת־דְּבָרֵי	שְׁחָרוּם וְתִשְׁבִּילוּ:
	קִרְיָהּ הִיא הַחֲכָמָה וְלֹא תִבָּל	תִּנְדַע עַל־נִקְלָה לְאֹהֲבֵיהָ
	[וְתִמְצָא לְמִבְּקָשֶׁיהָ]:	
יג	וְתַעֲבֹר לִפְנֵי דוֹרְשֶׁיהָ	לִמְעַן יִמְהַרּוּ לְהַכִּירָהּ:
יד	קְלֵה־שׁוֹמְרָהּ לֹא יִיָּעַף	כִּי יִמְצָאֶהּ יוֹשֶׁבֶת לִפְנֵי שְׁעָרָיו:
טו	כִּי הַגּוֹת־קֶהָה מִקְלָל הַתְּבוּנָה	וְהַשׁוֹמֵר עָלֶיהָ כָּרוֹעַ לְבָטָח יֵשֵׁב:
טז	כִּי הִיא תְּסוּבָב וְתִחַסֵּשׁ אֶת־אֲשֶׁר יִקְרוּ לָהּ	וּבְנֵי־יָבוֹת בְּרָצוֹן תּוֹפִיעַ לְמוֹ
	וּבְקִלְוִיָּמָם תִּתְמַכֵּם:	
יז	כִּי רֵאשִׁיתָהּ בְּקִשׁ מוֹסֵר בְּאֵמֶת:	
יח	וְדַרְשׁ מוֹסֵר אֶהְבָּהּ	וְאֶהְבָּה שׁוֹמֵר מִצְוֹתֶיהָ
	וְיִנְצֵר מִצְוֹת עֲרֵבֶת אֶל־מְנוֹת:	
יט		וְאֶל־מְנוֹת יִקְרַב לְוֵי:
כ	עַל־כֵּן תִּשְׁוֹקֶת חֲכָמָה	לְמַלְכוּת תּוֹבִיל:

ז על לשון, וכיוצא בזה אף במקור היווני. - לא יכיר פנים... פראפראסה של דב' א'
 י יז: לא תכירו פנים במשפט כטן כגדול תשמעון לא תגורו מפני איש. - קדש בקדשה
 י קדשו. ע' בפ' לפי. על הרעיון ע' ה' ח'. - מליץ ישר. בדיוק: המלצה. -
 יב-כ. החכמה ומתנותיה.

יב ברה היא החכמה ולא תבל. פראפראסה של תהל' ייט ט'-י': מצות ה' ברה
 מאירת עינים. יראת ה' טהורה עומדת לעד. החכמה כוללת בקרבה גם את המושגים מצות
 ה' ויראת ה'. - הלשון ותמצא למבקשיה אינה בשום כ"י ואף לא ביוצאת Swete. ע'
 משלי ח' יז: ומשחרי ימצאוני, ושם ב' ג' ועוד. הפראפראסה של הפסוק הזה במשלי
 יד נקראת לקמן בפ"ד. אמור מכאן, שהמלים ותמצא למבקשיה הן תוספת מאוחרת. - כל
 שוחרה... כי ימצאה=משחרי ימצאוני (משלי ח' יז). - על התמונה δρθηζω=שחר
 טו מן δρθηζω=שחר ע' גרטנר עמ' 194 ואילך. - והשוקד עליה. משלי ח' ל"ד: לשקוד
 על דלתות יום יום. - מן הפסוק הזה (כ"י הגות'בה" וכו') יוצא שהסופר מעריץ את חיי
 ההסתכלות (βιὸς θεωρητικὸς, vita contemplativa) שהיו רווחים הרבה בתקופה ההלניסטית.
 טז מן היהודים התמכרו לחיים כאלה מצדדי כת התירפיטים במצרים. - ובנותיבות. משלי
 יז-כ ח' ב': בית נתיבות נצבה. - הפסוקים יז-כ' מכילים, הקש השלשלת' הידוע מאולפנת
 הסטואה ושם נקרא הקש כזה בשם σωφίτης. החוליה האחרונה של השלשלת נמצאת בפסוק
 כ'. בשלשלת זו יש עוד להשלים: א) בראש פ"ז את ההנחה: תשוקת חכמה ראשית חכמה.
 ובין פ"ט ופ"כ צריכים להכניס את החוליה: וקרבת ה' שורש מלכות, והכל יתחבר היטב. -

כא וְלִבְּנֵי מוֹשְׁלֵי עַמִּים אִם-בְּכֶסֶף
 וְשִׁבְטֵי חֲסִידֵיכֶם הַזְּקִירוּ חֻקָּהּ לְמַעַן תִּמְלְכוּ לְעוֹלָם:
 כב וְהַחֻקָּה מִהּ הִיא וְאִיךָ נֹאצְרָה אֲנִידָה וְלֹא אֶסְתִּיר מִכֶּם סוֹד
 אֶךְ רֵאשִׁית מוֹצְאָה אֶחָדָה וְדַעְתָּה אֲנִלָּה
 כג וְלֹא אִשָּׁה מְדַרְךְ אֵמֶת:
 כד כִּי לֹא אֵלֶיךָ בְּמַעֲנֵל קִנְיָה צַרַת הָעֵזֶן אֲשֶׁר אֵין לָהּ חֵלֶק בְּחֻקָּהּ:
 כה כְּרִבּוֹת חֻקִּים תְּשׁוּעַת עוֹלָם וּמְלֶכֶךְ מִשְׁכִּיל אֲשֶׁר הָעָם:
 ז עַל-בֶּן הַנְּסִירוּ בְּדַרְבֵּי וְתוֹשָׁעִי:
 ג גַּם אֲנֹכִי אֲנוֹשׁ בְּדַתְמוּתָהּ בְּכַל-הָאֲנָשִׁים מִצְּאֵצְאֵי אָדָם הַרְאִשׁוֹן יִצוֹר הַאֲדָרְמָה
 ב וּבְרַחֵם אִמִּי לְקֶשֶׁר עֲצָבֹתַי:
 ג בְּעֶשְׂרָה יָרַחִים בְּדָם הֶקְסַאתִי מְזַרְעַ נֶבֶר וּמִחֻמְדַת הַמִּשְׁקָב גַּם יָחַד:
 ג גַּם אֲנֹכִי אֶחָדִי הַנְּלָדִי שְׂאֵפְתִי
 רִיחַ מִשְׁתָּהּ וּלְכָל וְצִנְחָתִי לְאֶרֶץ קְרוֹבַת הַרְגֵשׁ
 ז וְהַת־קוֹלִי נְשֵׂאתִי בְּכַבִּי לְרֵאשׁוֹנָה בְּדַרְךְ כְּלֹה-הַלּוֹדִים:
 בְּחַתוּלִים גְּדִלְתִּי וּבְדֶאֱנוֹת:

כא-כה. הכרת מהות החכמה תנאי מוקדם להצלחת השלטון.

לפכ"ב השווה איוב כ"ח (ביחוד את הפסוקים י"ב-י"ג וכ"א-כ"ב). הסופר רוצה איפוא
 לגלות את „הנעלם מעין כל חי“ - ודעתה. כלו' ידיעת החכמה. - ולא אט ה מדרך
 אמת. ע' משלי ח' ו' - צרת העין. במקור: האוכלת (לב האדם). הקנאה רחוקה מחוג
 האלים - היא האמרה השגורה של אפלטון. הולמס חושב שיש כאן פולמוס נסתר נגד
 הסופיסטים היוונים שהיו צרי עין בהוראת חכמתם ודרשו שכר למוד. הסופר מתנגד אם-כן
 לעשות החכמה „קרדום לחפור בה“ -

א-ו. המלך שלמה מדבר על לידתו. בלידה וכמות אין הבדל בין מלך ליתר האנשים.
 אדם הראשון. במקור יש המלה היוונית πρωτόπλαστος=היצור הראשון. מלה
 זו נתחדשה כנראה ע"י הסופר הרודף אחרי ביטויים מרכבים פיוטיים. - בעשרה ירחים.
 המספר הזה רגיל אצל הקדמונים (ע' למשל מינאנדר אצל גיללוס 6, 3). זמן עיבור של עשרה
 חדשים יש אף בכתבת הלניסטית-מצרית (אצל Deismann, Licht vom Osten, 93). - בדם הקפאתי.
 איוב י' י': וכגבינה תקפיאני. - קרובת הרגש. ομοιοπαθής ע' שמיר א' לפסוק ואם
 בן הוא והמתן אותו. שם מבואר (ע"פ גדה ל"א ב') מדוע הילד מביט למטה בשעה שנולד:
 „שמביט בארץ (נ"א: באמו בארץ) שממנה נברא“. ואפשר שזה התכוון הסופר. הילד יצנח
 לארץ. כי היא קרובה לו ברגש כאם. - ואת-קולי נשאתי בבכי לראשונה. על
 בכית הילד אחרי גיחו מרחם אמו עמדו כבר חכמי יון ובארו אותה בשני אופנים:
 א) פסיכולוגי-פסימיסטי, ב) ביאולוגי. הבאור הראשון הוא שהילד מרגיש מראש את גורלו
 המר המזומן לו בעולם הזה ולכן יבכה. דעה זו נשתמרה אצל הסופר הרומי פליניוס, קורות
 הטבע ז' ב' ואבגוטינוס בביאוריו לתהלים קכ"ה י'. הביאור הביאולוגי רואה את הסבה
 לבכית הילד בשינוי תנאי הנשימה. דעה זו נמצאת במשנת אפיקורוס אצל Usener, Epicurea

- ה פי אין קל-מלך אשר ראשית מוצאו
- ו לכל דרך אחת אל-היםים
- ז לבן התפללתי ונתנה-לי בינה
- ח משבט וכסא וקנה לי
- ט ולא דמיתי אליה אכן וקנה
- י פי קל-זקב קנרנר חול לנגדה
- י מבריאות וישי אנהבתיה
- יא אכן קל-טוב בא אלי בקנסייה
- יב בקל-אלה שמתתי פי החקמה תנחם
- יג לא עקמה למדתי אותה
- יד עדי-פי הון עמק היא לבני אדם
- טו ולי ימן וי קדבר בקהנות לבי
- טז פי הוא גם מנהיג החקמה
- יז אשר-בידו גם-אנחנו וגם דברינו
- אחרת היתה: וגם צאתם [מן-התיים] דומה:
- קראתי ורוח חקמה באה עלי:
- ועשר לאסם חשבתי לעמתי:
- אשר לא תסלה
- וקסף פרמן יחשב לנבחה:
- ולגרי אבחרה
- פי אורה לא יקבה:
- ועשר לא יספר בגדיה:
- קלי דעת פי היא [גם] מחולקתם:
- וקלי קנאה אלמדנה
- את-עשרה לא אעלים:
- וקל-המתענגים עליה ידירות וי ושינו
- פי בשי מוסר ירצו לו:
- ולקבין קנאות את אשר חנני בו
- וגם מדרוך החקמים:
- וקל-תבונה ודעת קל-מלאכה:

398 frg. וסיכסטוס אמפיריקוס Adv. Math. XI, 96, וגם אצל פילון האלכסנדרי על בריאת העולם קס"א. נראה שכאן נוטה הסופר אל הדעה הפסימיסטית שנמצאת גם במדרש, סדר יצירת הולד" (בית המדרש ליליניק א' קנ"ג ועוד): ועוד ביציאתו הוא בוכה וכו'. - כי אין כל-מלך... דומה, שיש בזה פולמוס נגד האלהת השליטים שהיתה נהוגה בתקופה ההילניסטית, ביחוד במצרים, ואחר כך (מימי סוללה) גם ברומי. - ו-י. מהלל החכמה.

ז לכן. כל' מאחר שהנני איש כמוכם ולא ניתנה לי בינה מבטן ומלידה הייתי זקוק לתפלה. - לפסוק ח' השהו משלי ג' ט"ו: יקרה היא מפנינים וכל חפצין לא ישוו בה. - יא ולגרי אבחרה. תהלים קי"ט ק"ה: גר לרגלי דבריך. - כל-טוב בא אלי... השהו מל"א ג' י"ג. לפי המדרש (ע' ילקוט שמעוני מ"א ג') התפלל שלמה מראש רק על החכמה, יג-יד כי היא כוללת בתוכה הכל. - ובלי קנאה. לרעיון ע' ו' כ"ב. - הון עתק. משלי ח' י"ח. - ידידות ה'. ע' פכ"ז. לפי המדרש (ע' הערה לפי"א) החכמה היא בת אלהים ומי שקונה חכמה מתחתן כביכול באלהים. - בשי מוסר. המוסר במקום מתנות וזבחי תודה. - טו-כא. החכמה מקור כל מדע.

טו-טז מדרוך החכמים. משלי ג' ו': והוא יישר ארחותיך. - וכל תבונה. שמות ל"א ג'. המלים ובדעת ובכל מלאכה הן כאן מושג אחד. ונראה שהסופר השתמש בתרגום י"ב-י"ג הע': ובדעת בכל מלאכה. - מן הפסוקים י"ז-כ' נראה, שהסופר קבל חינוך כללי ככל היהודים הנאורים באלכסנדריה בתקופה ההילניסטית, כגון פילון שגם הוא מרבה להטעים בספריו את הערך הגדול של ההשכלה הכללית כמבוא אל החכמה העליונה היא הפילוסופיה

יז כי הוא נתן-לי הַכָּרָה נְכוּנָה שֶׁל־הַמַּצְוִיִּים לְדַעַת תְּכוּנַת תְּכַל וְכַח הַיְסוּדוֹת:
 יח ראשית העתים אחריתן ומצותן תנועות והשמשן לחליפותיהן ותמורות הזמנים:

מחזור השנים ומשטר הכוכבים:

כ תכונות נפש חנה וחסות חיות פרא פת הרוחות ושיחות אנשים

הצמחים למיניהם וסגולות השרשים:

כא הנסמרות והנגלות ידעתי כי התקמה אמנית הפל למדתני:

כב אשר-בה רוח משכיל קדוש יחיד במינו מקרה חלקים עדין קל התנועה

וך קהור קהיר שלם דורש טוב מעמיק לראות אמין

פועל חסד:

כג אהב אדם איתן תמים חפשי מדאגה כל יכול צופה בכל

חודר לכל-הרוחות המשכילים הטהורים העדינים:

כד כי התקמה ממהרת להתנועע

מקל-תנועה עוברת וחודרת לכל בטהרתה:

כה כי היא נשימה מגבורת אלהים שפע וך מקבורו המושל בכל

ולכן כל-טמאה לא תגע בה:

יז האמתית. הסופר מיחס איפוא לשלמה המלך את החינוך שקבל הוא עצמו. - הכרת המצואים
 (πῶν ὄντων γινῶσις, ברומית: rerum natura) היא הפילוסופיה. - תכונת תכל=קוסמולוגיה. -
 יח פייח-יט מכוונים לידיעת הזמנים (כרונולוגיה) וחכמת ההנדסה הכרוכה בה (אסטרונומיה). -
 כ תכונות נפש חיה=זואולוגיה. - כח הרוחות. ויגפריד מבאר שהכוונה לשדים ולרוחות
 שלמה המלך היה שולט עליהם (לפי יוספוס קדמ' ח' ב' א'). ואם נסכים לפירושו זה, עלינו
 להניח שלפני הסופר היה מקור עברי ושם היה כתוב רוחות, כי πνεύματα ביוונית הוראתה
 רק רוחות סתם ולא שדים. כך הבין הסופר, וגם בתרגום הלטיני vim ventorum, ובכן:
 כז רוחות נרשבות. - שיחות אנשים. דיאלקטיקה ופסיכולוגיה. - הצמחים למיניהם. בוטאניקה. -
 החכמה אמנית הכל. נראה שכוונתו לפסוק: ואהיה אצלו אמן (משלי
 ח' ל'), והוא מפרש אמן=איש יודע אמנות. -

זכ-כח. א. כינוי החכמה ורום מעלתה.

ככ-כג פכ"ב-כ"ג מכילים עשרים ואחד כנויי חכמה. משערים שזה נעשה בכוונה, כי המספרים ג'
 וז' שהמספר כ"א הוא הכפלתם נחשבו קדושים. ונדמה לי שנעלם מעיני החוקרים המקום
 בספרי האזינו ש'ו: נמצינו למדים שלא הזכיר משה שמו של מקום אלא לאחר כ"א דבר.
 ממי למד, ממלאכי השרת שאין מלאכי השרת מזכירים את השם אלא לאחר ג' קדושות שנאמר
 וקרא זה אל זה ואמר קדוש... אמר משה די שאהיה כפחות משבעה מלאכי השרת. סבורני שאין
 לחלות במקרה את ההתאמה שבין מדרש ספרי ובין הכתוב כאן. שם יש כ"א תיבות לפני
 הזכרת השם, וכאן כ"א כינויים לפני הזכרת החכמה. - התארים האלה נטולים מן הפילוסופיה
 היוונית. כגון התואר νοερόν (=משכיל) משמש כינוי גם אל הרוח (πνεύμα) או הלוגוס
 במשנת הסטואה, והכינוי עדין (λεπτόν) לקוח מתורת אנאכסאגורס. ופילוסוף זה גותן את

כו	כי היא נגה אור עולם	וראי קהור לקעלת אלהים וקמות טובו:
כז	יחידה היא ותוכל הכל	קעינה תשארו ותחדש הכל
	וקדור לדור תעבר ותבא בקששות	
כח	כי אלהים לא יאהב	וקדושות
כט	הן נהדרה היא מן השמש	וזלתי אשר יושפן במשפן התקמה:
		ויתרון לה ממעלת הפוכים
ל	כי את מקומו ליל יירש	וקדושה מעלה על כל אור:
ח	מן הקצה עד הקצה תשתרע בעו	ואולם הרשעה לא תקום בסני התקמה:
ב	אזתה אהבתי ודרשתי מנעורי	ותכלכל הכל במשפט:
		וקחתה לי לכלה חסדתי
ג	את רום יקשה תראה	ואת יקנה הקבתי:
		בקיומה תני שתפסות עם:
ד	תעלומות דעת אלהים לקניה נגלו	ואדון הכל אהבה:
ה	ואם העשר קנון נקמד בתיים	והיא בנרת מעשיו:
ו	ואם [קבר] התבונה מחולקת מעשים	מי יעשר מן התקמה המחולקת הכל:
ז	ואם יוש איש אהב ישר	מי יותר ממנה יוצר הנמצאים:
		הנה כל מעשיה משרים

כו הכינוי הזה ליסוד הרוחני שהוא הכניס בפעם הראשונה אל הפילוסופיה היוונית. - נגה אור עולם. נגה (ἀπαύγασμα) וגם שפע (ἀπόρροια) שבפסוק הקודם מוסרים את המושג של אצילות במשנת הסטואה. ה"מאמרים" או הכחות החלקיים הזורעים בעולם (λόγοι σπείρει) ματαιοί נאצלו מן הכח העליון, הלוגוס, וחודרים בכל הבריאה. לכן נקראת גם החכמה רוח יחיד במינו (פכ"ב) וכאחת מרובה חלקים (שם). - מן המושג "נגה אור עולם", או בדיוק: נגה מן האור הנצחי (ἀπαύγασμα φωτός ἀϊδίου) נעשה "אור חור" בספרי המקובלים. - כז בעינה תשאר. לפי תורת הסטואה יסוד האש עצמו, הוא הלוגוס, אינו משתנה לעולם אע"פ שכל התמורות החלות במציאות שרשן ביסוד הזה (ע' Bois, 391). - לידידי אלהים. - ע' פי"ד. הפילוסופים חם לפי דעת אפלטון וחכמי הסטואה יידידי האלים. לשון זה שגור הרבה גם אצל פילון. - ולנביאים. החכמה היא לפי משנת הסטואה תנאי מוקדם לנבואה (ע' ציצירון, על הנבואה, II, 62) והשוה מאמרים: חכם עדיף מנביא. -

ח ב-כא. גדולת שלמה כדור החכמה בשלום ובמלחמה.

ב ודרשתי מנעורי. משלי ד' ג' ואילך. - וקחתה לי לכלה. אליגוריה שגורה בס' משלי. - רום יחשה. משלי ח' כ"ב ואילך. - חיי שתפות עם ה'... משלי ח' ל'. כדאי להזכיר שאצל פילון (על הכרובים מ"ט ועוד) נקרא אלהים בעלה של החכמה. - תעלומות דעת. ע' ז' כ"א. - ואם [כבר] התבונה. התבונה הנזכרת כאן היא הבינה האנושית בנגוד אל החכמה העליונה. - יותר ממנה. כלו' מן החכמה. - מעשיה. מעשי החכמה. - ענוה (σωφροσύνη) בינה (φρόνησις) יושר (δικαιοσύνη) וגבורה (ἀνδρεία) הן ארבע המדות הטובות הידועות מתורת המוסר של אפלטון והסטואה. לפי דעת כריזופוס הסטואיקן

כי היא תלמד ענוה ובינה ישר וגבורה ומהם איך דבר מועיל בחיים לבני אדם:
 ואם לקהוסיף דעת ישאף איש הנה היא תבין קדמוניות ופשר הקטיר
 וסדע מאמרי מליצות ופתרון חידות אתות ומופתים תהנה מראש
 וקרות הנמים הנאים לתקופותיהם
 ולכן נמרתי לקהתה ולחיות עמה
 בדעתי כי תהנה לי יועצה טובה ונחמה בדאנה ועצב:
 בעבורה יגדל שמי בעמים וקבור הנעיר בין ושישים:
 חרוץ אמצא במשפט ובעיני נדיבים אנשא:
 בהחרישי יחבו לי וברברי ושו און קשבת
 ואם אוסיף לדבר כה לשה ושימו:
 בגללה אירש אל-מנת וזכר נצח אשאיר לבאים אחריי:
 אך ביר עמים תחתי וקאמים וקנעו לקני:
 עריצים נוראים ישמעו וינגזו משני
 בקהל עם בעושה חסד אוסיע ובמלקמה קבעל גבורה:
 כבואי הביתה קה אמצא מנוחתי
 כי בהקרטה אין גנו וברעיתה אין עצבת
 אך ששון ושמחה:
 זאת התבוננתי בנפשי וחסבתי בלבי
 כי נש אל-מנת בקרבת הבהמה:
 ובידירותה מרנעה נעימה ובמששי נדיה הון עמק
 שגות קה תמיד תבונה ותרבות עמה שיחה שם טוב
 והנה שומטתי וחספתי לקהתה אלי:

ח
ט
י
יא
יב
יג
יד
טו
טז
יז
יח

ח-א כל המדות האלה שרשן בחכמה - מאמרי מליצות. משלי א' ו'. - חרוץ אמצא
 יג במשפט. רמז למשפט שלמה (מלא יב ג'). - כף לפה ישימו. איוב כ"ט ט'. - וזכר
 יד-טו נצח אשאיר. ע' ד' א'. - לפסוקים יד-ט"ו השוה תהל' ע"ב ח'-י"א, וביחוד הפסוק האחרון:
 יח וישתחוו לו כל-מלכים כל-גוים יעבדוהו. - בפ"ח נגמר ענין בחירת החכמה ע"י שלמה
 שמתחיל בפ"ב. בתיאור הזה (פסוק ב'-י"ח) רואה פאול היינש חיקוי לבחירת הצדקות
 (ἀρετή) ע"י היראקלס אצל כסינופון (בזכרונותיו II, 1). כסינופון מביא שם את הספור האגדי
 של פרודיקוס הסופיסטן על היראקלס שעמד בפרשת דרכים והופיעו לפניו שתי נשים הצדקות
 והחמדה. שתיהן הללו ושבו את תשורותיהן בחיים והיראקלס בחר בצדקות. בנדון זה קשה
 לחרוץ משפט. שהרי גם בספר משלי (ח'-ט') יש תיאור של שתי נשים דומה לאותן של
 פרודיקוס הסופיסטן, והן החכמה והפתיות על פרשת דרכים. והלשונות הידועים שעליהם נשען
 רייניש הם כלליים יותר מדי. אבל אין זה מן הגמנע שגם האגדה הזאת היתה מרחפת לפני
 הסופר, שכן היתה לו השכלה הילניסטית מוצקה, ומאידך גיסא האגדה של פרודיקוס היתה

יט נער יפה מראה היותי
 כ-כא יותר נכון בהיותי טוב באתי לתוף גוף שהור: בדעתי כי לא אקנה אותה בלי עונת אלהים ובינתי עמדה לי לדעת את מקור החסד הזה דרשתי את-י: ואתשללה לשניו בקל-לבי ואמר:

ט אלהי אבותינו ואלון הרמים אשר עשית הכל בדרךך:

ב ובחכמתך פוננת אנוש למשל ביצורים אשר בראת:

ג לכלכל סבל בקדשה ובצדק וקהוציא משפט בישרת נפש:

ד תן-לי חכמה היושבת על-יך כסאך ואל-תתגרשני מקרב בניהך:

ה כי אני עבדך וכן-אמתך

ו איש חדל אונים וקצר ימים וצעיר מדעת משפט וחקים:

ז הן אם-ימצא איש תמים בין בני-אדם לאסם יחשב בהעדר מקונו חכמתך:

ח אמה בחרתני למלך על-עמך ולשפט בניה ובנותיה:

ט ותפקד לבנות מקדש בבר-קדשך ומנבם בעיר שבתך

טא תבנית משכן קדשך אשר מראש הבינות:

טב ועמך החכמה היודעת מעשיך כי ועמך היתה בבראך את-העולם

טג ותדע את-הישר בעיניך ואת-הטוב לסי מצותיך:

טד נפוצה הרבה בתקופה ההילניסטית. - נער יפה מראה. ש"א ט"ז י"ב. - הפסוקים כ' - כ"א מראים סימני הוספה גם במבנה הפרוסאי שלהם וגם בתוכן, ואינם מן המקור העברי. -

טו ב היותי טוב. ובכן יוצא מזה שהנשמה היתה קיימת לפני הגוף, והיא ה"אני" העקרי של

טז שלמה בפסוק זה. מכאן ראה, שהסופר האמין בקיומה העצמי הקדום (praeexistentia) של הנשמה. גם לפי שאר קדמונינו קיימת הנשמה באוצר הנשמות לפני ירידתה לעולם. - פסוק

כ"א משמש מעבר מלאכותי אל תפלת שלמה בפרק הבא. אמצעי אמנותי כזה ראינו כבר בפסוק האחרון שבפרק ה'.

ט א-יט. תפלת שלמה להי על החכמה כמורת דרך בחיים.

א-ב בדברך (תהל' ל"ג ו': בדבר ה' שמים נעשו) ובחכמתך היינו הך. גם אצל פילון הלוגוס הוא אחד עם החכמה, אע"פ שפילון מבכר את הביטוי לוגוס על החכמה (=סופיה).

ג למשול ביצורים. ברא' א' כ"ו-כ"ח ותהל' ח' ז'. - בקדושה. או: בחסידות. הלשון קצת קשה, ואפשר שבמקור העברי היה כתוב בחסד והסופר הבין כמו בחסידות

ד (ἐν δούλει). - היושבת על-יך כסאך. הוא מתאר את החכמה כמו במיתולוגיה היוונית: גם שם יושבים אלים שונים (הרמיס, דיוניסיס ועוד) לפני כס יווס, אבי האלים והאנשים. משם לקוח גם הביטוי πύργος=היורש על יד הכסא (ע' גרטנר 199). ואפשר

ה שבמקור העברי היה כתוב פשוט לפניו, כמו משחקת לפניו בכל עת (משלי ח' ל'). - תבנית משכן קדשך אשר מראש הכינות. הכוונה לבית המקדש של מעלה שהוא

הדוגמה לבית המקדש של מטה. גם לפי האגדה ביהמ"ק הוא אחד מן הדברים שקדמו לבריאת העולם... בית המקדש מנין... (ביר א', וע' אפסוביצר בתרביץ ב' 137-153, 257-287). -

ט-י היתה בבראך את-העולם. משלי ח' כ"ב ואילך. - למען תשכן עמי בעמלי.

י' שְׁלַח אוֹתָהּ מִשְׁמֵי קִדְשָׁךְ
 לְמַעַן תִּשְׁכַּח עִמִּי בַעֲמָלִי
 י"א וּמִפְנֵי כִסֵּא כְבוֹדְךָ תִּפְקַדְנָהּ
 וְאָדַע אֶת-הַיָּשָׁר לְפָנֶיךָ:
 כִּי-הִיא יוֹדַעַת וּמְבִינָה הַכֹּל
 י"ב וּתְנַחֲנֵי בְּכָל-מַסְעֵלוֹתַי בְּהַשְׁכֵּל
 וּמַעֲשֵׂי יְהוָה לְרַצּוֹן
 י"ג וְאֵימָר לְשִׁבְתָּ עַל-כִּסֵּא אֲבִי:
 י"ד כִּי מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר-יַדְעַע עֲצַת אֱלֹהִים
 וְיָדַע וְיָבִין חֵסֶד יְיָ:
 י"ה הֲלֹא מִחֻשְׁבוֹת בְּנֵי-תְמוֹתָהּ אָדָם
 וּמִזְמוֹתֵינוּ תִּהְיֶה:
 י"ו כִּי גוֹף בְּיָד-לֹחֶף יִקְבַּר עַל-הַנְּקֵשׁ
 וּמִשְׁכַּן חֹמֶר יִדְבַּא שְׂכָל רַב-עֲשָׂתָנוֹת:
 י"ז הֵן בְּכָבֶד גְּשִׁיג אֲשֶׁר בְּאָרֶץ
 וּבְעֵמֶל נִמְצָא אֲשֶׁר בְּכֶסֶף:
 י"ח אִוְלָם אֲשֶׁר בְּשָׁמַיִם מִי יִחְקֶר:
 י"ט וְאֶת-רוּחַ קִדְשָׁךְ לֹא תִשְׁלַח מִמְרוֹמַיִם:
 כ' אֶךְ אֲזוּ יִפְנוּ אֶרְחֹת (וְהָאֲנָשִׁים) עֲלֵי-
 אֲדָמוֹת וַיִּלְמְדוּ בְּנֵי-אָדָם אֶת-הַיָּשָׁר לְפָנֶיךָ:
 וּבְהַקְבָּה יִשְׁעוּ:
 הִיא שְׁמָרָה אֶת-אָדָם הָרֵאשׁוֹן אֲבִי תִבְלֵ אֲשֶׁר נוֹצֵר לְבָדוּ
 וְתִקְיָמָהּ מִבְּשָׁלוֹנוֹ:
 ב וּתִתְּנֵנִי לָו פַּח לְמַשַּׁל בְּכָל:

בדיק: למען תעמל בהיותה עמי. - ותנצרני בכבודה. משלי ב' י"א: תבונה תנצרך, בתרגום הרומי potentia = בגבורתה (במקום בכבודה). והמפרשים שהתקשו בפסוק זה לא שמו לב לישע' ניח ה': כבוד ה' יאספך (על ערך הכינוי האלהי כבוד בקשר עם הכתוב הזה ע' Bousset, 346). - כי גוף בן-חלוף. ההערכה השלילית של הגוף היא בהשפעת אפלטון בפידון (C 81): הוא מתאר במלים דומות מאד את סבל הנפש תחת לחץ הגוף. השניות של גוף ונפש הנעוצה בהערכה זו אינה מתאימה לרוח היהדות ואף לא להשקפת הסופר עצמו במקומות אחרים (למשל ח' י"ט, ע' פפליידרר 295-296, Bois 282 ואילך). - לתמונה של משכן חומר השהו איוב ד' י"ט. אפשר, שהסופר רוצה למסור בזה את הרעיון הכלול בצלצול המלים הידוע אצל אפלטון, σῶμα-σῆμα (=הגוף הוא הקבר, כלו' של הנשמה). אגב, אפשר למצא לשון נופל על לשון כגון זה גם בעברית: קרב - קבר. והשהו שוחר טוב מ"ט לפסוק קרבם בתימו לעולם: אל תקרא קרבם אלא קברם. - חכמה ורוח הקדש היינו הך. גם פילון מסמן את החכמה בכינוי מרובה השמות = πολυώνυμος (ע' Bois 235, Bousset-Gressmann 348). -

י א-יא א פעולת החכמה בדברי ימי עולם מאדם עד משה.
 ותקימהו מכשלונו. לפי האגדה (עירובין י"ח ב', שוחר טוב צ"ב ועוד) עשה אדם הראשון תשובה ותשובתו נתקבלה. ואפשר שזוה מתכוון הסופר. - והחטא. קין. -

- ג וְהִנָּשָׂא אֲשֶׁר-רָסָר מִמֶּנָּה בְּאִפּוֹ אָבֵד בּוֹעֲמֹ כְרוּצָה אָחָּ:
- ד וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר הִצִּיפוּ הַיָּמִים בְּגִלְלוֹ שָׁבָה הַחֲקֵמָה לְהַצִּילָהּ וַתִּנְהַג אֶת-הַצְדִּיק עַל-עֵץ נִקְלָהּ:
- ה הִיא מַצָּה אֶת-הַצְדִּיק גַּם בְּהַבֵּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הִרְעוּ לַעֲשׂוֹת לֵב אָחָד וַתִּשְׁמְרֵהוּ תָמִים לִפְנֵי יי וַתִּשְׁמְרֵהוּ וַתִּחַנְקֵהוּ בְּאֲשֶׁר הָמוּ מַעְיוֹ לִבָּנוּ:
- ו הִיא הַמְלִיטָה אֶת-הַצְדִּיק בְּאֲבֵד הַרְשָׁעִים בְּנוֹסוֹ מִפְּנֵי הָאֵשׁ הַיּוֹקֶדֶת עַל-חֲמַשׁ הָעָרִים:
- ז וְהָאָרֶץ הַתְּרַבָּה הַמַּעֲלָה עֵשָׂן וַיִּקְטְעוּ נוֹשָׂאִים פְּרוֹת לֵלֵא עַת וַיִּצְיֵב מִלַּח יַעֲמַד לְזָכָר נָקֵשׁ חֲדָלַת אֲמוֹנָה:
- ח בְּעֵקֶב אֵת דָּרְךְ הַחֲקֵמָה לֹא בִלְבָד לָקוּ מַחֲסֵר דַּעַת אֶת-הַמּוֹב אוֹלָם הַשָּׂאִירוּ גַם מִזְכָּרַת סְבִלּוֹתָם לַחַיִּים כִּלְתִּסְתֵּר סִבַּת בְּשָׁלוֹנָם:

ג אבד בוועמו כרוצח אח. בדיוק: בוועמו הרוצח אח. יש כאן פירצוף הוועם השואף לרצח. – בפסוק הזה וגם בבאים אין הוא מזכיר בפירוש את שמות הצדיקים והרשעים (לא כמו בך סירא פרק מ"ד). ויגפריד מגנה אותו בשל הזרות הזאת. Bois (215) משער שלפי דעת הסופר אין הרשעים והצדיקים שבתורה אלא סמלים וטיפוסים של טוב ורע, כמו אצל פילון לפי ביאורו האליגורי, ולכן אין ערך לשמות פרטיים. ואין זה נכון, כי האישים המקראיים הם אצל סופר זה דמויות היסטוריות ולא טיפוסים סתם. ובאמת אין צורך בכל התירוצים הדחוקים, כי המחבר נמנע מקרוא לדמויות המקראיות בשמותיהן כדי שלא ליתן לתיאורו אופי פרוסאי, וכידוע רגילים המשוררים להשתמש בכגון זה ברמזים. – בגללו, בגללו לאו דוקא, אלא בעון צאצאי קין, יורשי רשתתו. ע' פרקי רבי אליעזר כ"ב: מקין עלו ונתיחסו כל הדורות, הרשעים הפושעים והמורדים שמרדו במקום, ואמרו אין אנו צריכים לטיפת גשמיך וכו'. במלים האחרונות יש זכר למבול שבא בעון בני קין. – הצדיק הוא נח שניצל בתיבה (ברא' ו' ט'). – בהבל העמים. פסוק זה מדבר על דור הפלגה. – לב אחד. שם י"א א'. – הצדיק. אברהם, שהיה בעת אבדן דור הפלגה בן מ"ח שנה (סדר עולם רבה פ"א), וע' שו"ט א': אשרי האיש – זה אברהם, אשר לא הלך בעצת רשעים – זה דור הפלגה. – המו מעיו לבנו. ענין עקידת יצחק (ברא' כ"ב). – פסוק ו' מדבר על הפיכת סדום ושאר הערים, והצדיק הנמלט הוא לוט (שם י"ט). – חמש הערים. חוץ מסדום ועמורה אדמה וצבויים חושב הוא גם את צוער שהיתה צריכה להחרב וניצלה (שם י"ט כ"ב, וע' דב' כ"ט כ"ב). גם בביר נ"א מדובר על חמש ערים שנהפכו: חמשה הכרכים הללו היו יושבות על צור אחד, שלח מלאך את ידו והפכן. – והארץ החרבה. לפי אמנות העם נשאר עקבות מהפכת סדום עד זמן מאוחר (ע' ביר נ"א: עד עכשיו אם יקלוט אדם מטר מאוירה של סדום ויתן בערוגה אינה מצמהת). – על הנטעים המזורים של סדום שהם, תפוחי סדום' ע' מלחמ' ד' ח' ד'. – גם נציב מלח נמצא עד זמנו של יוספוס (קדמ' א' ב' ד'). ובברכות נ"ד א': הרואה אשתו של לוט צריך שיתן שבת והודיה לפני המקום. – פסוק ח' עושה רושם של תוספת ביאור לרעיון שהובע בפסוק הקודם. –

והחכמה תשוב את-מכבדיה מעני:

ט

היא הוליקה בדרךך וְיָשָׁר אֶת-הַיְצִדִּיק

י

וּתְרָאֶהוּ מִמְּלֶכֶת יי

וּתוֹשַׁע לוֹ בְּתִלְאוֹתָיו

יא

היא עמדה לימינו מפני נוגשיו

יב

וּתְשַׁמְרֶהוּ מִפְּנֵי אוֹיְבָיו

וּתְעַמְד-לוֹ בְּקֶרֶב עֲצוּם

יג

היא לא עזבה צדיק נמקר

יד

וּתְדַר עִמּוֹ אֶל-הַבּוֹר

עַד-תָּבִיא לוֹ שֵׁבֶט מִלְּכוּת

וּתְגַל שִׁקְרָה מִלְּשִׁינָיו

טו

היא הוציאה עם קדוש ונרע תמים

טז

וּתְבֵא בְּנֶשֶׁךְ עֶבֶד יי

באותות ובמופתים:

וְהִיא נְתָה לְקְדוּשִׁים שֹׁכְרֵי עֲמָלָם

יז

וְהִיא לָמוֹ לְמַחְסֵה יוֹמָם

יח

וּתְעַבְרִים בְּגַם-סוּף

יט

וּתְשׁוּנָאֵיהֶם טַבָּעָה

ה צדיק. יעקב. - ממלכת... דעת קדש. בדיוק: דעת דברים קדושים. הוא מפרש,

י

כנראה, באופן אליגורי את מחזה הסולם בחלום יעקב (ברא' כ"ח י"ב). המלים וראשו מגיע

השמימה רומזות לפי זה על ידיעת הענינים הקדושים העומדים ברומו של עולם. גם פילון

יא

(על החלומות א' קמ"ו ואילך) מוצא במלים אלה אליגוריה דומה לשל כאן. - פרי עמלו.

אצל לבן (ברא' ל' מ"ג). - נוגשיו ואויביו של יעקב הם לבן ועשו (שם ל"א כ"ג

יב

ואילך, ל"ב ח' ואילך). - בקרב עצום. עם המלאך (שם ל"ב כ"ה ואילך). - צדיק נמכר.

יג

יוסף (שם ל"ז כ"ח). - ותחשך אותו מחטא. בנסיון עם אשת פוטיפר (שם ל"ט). -

יד

ותרד עמו אל הבור. שם ל"ט כ"ג: באשר ה' אתו וגו'. - אל הכינויים שבפס"ו המדבר

על יציאת מצרים ע' שמות י"ט ו' (גוי קדוש) וירמ' ב' כ"א (ורע אמת). - זרע תמים.

טו

זרע אברהם שנקרא בפ"ה תמים (ἄμεμπτος). - עבד ה'. משה נקרא עבד ה' (דברים ל"ד

ה'). - שכר עמלם. וויזל (בביאורו למקום זה) הכיר את הקשר שבין המלים האלה ובין

האגדה על משפט היהודים ובני מצרים לפני אלכסנדר הגדול. בסנהדרין (צ"א א') מסופר

שהמצרים באו לפני אלכסנדר ודרשו שהיהודים יהיוירו להם את הכסף והזהב ששאלו מן

המצרים (שמות י"ב ל"ה-ל"ו). על זה ענה להם בא-כח היהודים: תנו לנו שכר עבודה של

ששים רבוא ששיעבדתם במצרים ארבע מאות שנה ושלשים שנה. ראוי להזכיר שיחזקאל

הטראגיקן היהודי כבר נוחן טעם זה בדרמה היוונית שלו Ἐσαγωγὴ (= יציאת מצרים, שורה

166, הוצ' Wienecke, ע' 16). - ותהי למו למחסה. Drummond (על פילון II, 268) רואה

יז

כ על-כן פשטו הצדיקים הנשק מעל-
 הרשעים ונזמרו לשמך הקדוש יי
 ויהללו ויחדו את-יך הפוככה:
 כא כי התקמה שתחה פיראלמים ותרנן לשון עוללים:
 יא היא הצליחה את-מעשיהם בנד-נביא קדוש:
 ב וילכו במדבר לא-ישב שם אדם וישעו אהלים במקומות
 ג-ד לא-עבר בם איש: ויקומו נגד אויביהם וינקמו מצריהם: ויצמאו
 ויקראו אליה וימן להם מים מצור חלמיש ורונה לצמאם מצחית
 ה פלע: פי-בדבר אשר נשפטו צריהם בו נושעו המה בצר להם:
 ו (צריהם) נבדלו בןראותם דם נבאש תחת ששף מי-נהר לא-יבויב
 ז להוביחם על-סקנת רצח ילדים: ולהם נתת ששעת מים איש לא
 ח-ט סלל: ובצמאון אשר צמאו אז הראית איה תנקם משונאיך: וען
 פאשר נסיתם ותנסרם ברממים הכירו עגש הרשעים אשר בטרון
 י אף ישפטו: כי אותם נסית קאב מוכיח ואלה בהנתן והרשעת
 יא-יב בקמלך עז: והנה גם-הרחוקים וגם הקרובים באחת נוסרו: הן
 משנה עזב דבא את-לכם ואנחה לזכר הדברים אשר קרו למו:

כ בזה אליגוריה של עמוד האש ועמוד הענן (שמות י"ג כ"ב). - פשטו הצדיקים הנשק.
 על השאלה מנין לקחו היהודים במדבר נשק להלחם עם אויביהם משער דמיטריוס הכרונוגרף,
 סופר הילניסטי-יהודי, שהיהודים פשטו את הנשק מעל גופות המצרים אשר פלט אותם הים.
 מה שהוא בגדר השערה אצל דמיטריוס הוא כבר בבחינת ודאי אצל סופר זה ואצל יוספוס
 כא (ב' ט"ז ו'). - פיראלמים. שמות ד' י'.

יא א נביא קדוש. עבד ה' (י' ט"ז). פסוק זה שייך לשלפניו, כי מפ"ב מתחיל ענין חדש
 ואין כבר זכר להכמה, ומן פיז ואילך פונה כבר המטיף ישר אל אלהים בלי אמצעות החכמה.-
 ג. חלק הדרוש. (יא כ-יט).

ב-י. ענש המצרים מדה כנגד מדה, ושכר בני ישראל מדת טובה כנגד מדת פורענות-מכת דם.
 ג-ד וילכו במדבר. ירמ' ב' ו'. - ויקומו. מעשה עמלק, שמות י"ז. - ומים מצור
 ה חלמיש. שם י"ז ו'. השוה גם דב' ח' ט"ז. - מפיה ואילך מפותח הרעיון, שבמדה שה'
 מודד לרשע לרעתו בה הוא מודד לצדיק לטובה. - כי דבר. ע' בפ"א לפט"ז. -
 ו דם נבאש. בדיוק: דם פגרים (ע' שמות ז' כ"א). - רצח ילדים. טעמים אחרים למכת דם ע'
 ס שמ"ר ט' ותנחומא הוצ' בובר בא אות ה'. - ותיסרם ברחמים. במקור: אף כי ברחמים
 יסרתם. הלשון קצת קשה, אבל הרעיון ברור: הם השוו את הנסיון הקל שעליהם לעמוד בו
 יא אל העונש הגדול שבא על שונאייהם. - כאב מוכיח. משלי ג' י"ב. - גם הקרובים
 יב רדפם את ישראל נשפטו בים. - משנה עזב. הם התעצבו על השכר של עצמם ועל תשועת

יג וּבְשִׁמְעֶם כִּי בִדְבַר אֲשֶׁר נִשְׁמָעוּ-בּוֹ הִמָּה נוֹשְׁעוּ אֵלֶּה הַכִּירוּ אֶת-
 יד יי: מִזֶּן הַמַּעֲשִׂים אַחֲרֵי כָּבֶלֶם צִמְאֹן שׁוֹנֵה מִצִּמְאֹן הַצַּדִּיקִים
 טו הַשְׁתַּמְּמוּ עַל-הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּזוּ וְלָעֲגוּ לוֹ כִּי-עַל-כֵּן נִשְׁשָׁהוּ
 טז וְהַשְׁלִיכֵהוּ (הַמִּימָה) לְסָאִים: חֲלָף מִחֻשְׁבֹּת אֹנְלָתָם וְרַשְׁעָתָם אֲשֶׁר
 טז הִדְיָחוּ אוֹתָם לְעֵבֶד לְשָׂרְצִים אֵינְדַעַת בָּמוֹ וְלִרְמָשִׁים נְבוֹזִים
 יז שְׁלַחַתָּ עֲלֵיהֶם עָרֹב עֲצוּם אֵינְדָבוּ דַעַת לְהִנָּקֵם מֵהֶם: לְמַעַן יֵדְעוּ
 יז כִּי בִדְבַר אֲשֶׁר זָר אִישׁ בּוֹ יִשְׁסָט: כִּי מִזְרָף הַכָּל-יִכְלֶה אֲשֶׁר
 יח יֵצֵרֶה אֶת-הָעוֹלָם מִחֶמֶר נֶעְדֵר צוּרָה לֹא-יִנְבָצֵר לְהַשְׁלִיחַ בָּהֶם
 יח הַמֶּזֶן דְּבָיִם וְנֶאֱרִיֹת עֵינֵי נֶפֶשׁ: אוֹ בְרִיאֹת מְדֻשּׁוֹת חַיֹּת זְרוֹת מְלֹאוֹת
 יט חֶמֶה אוֹ חַיֹּת מוֹצִיאֹת אֵשׁ בְּהַבֵּל פִּיָּהֵן אוֹ מַעֲלֹת מִקְרָבָן צִמְנַת
 יט עֵשֶׂן אוֹ מַתִּיזוֹת מַעֲיִנִיהֵן נִיּוֹצוֹת אֵימָה: יַעַן הַנֶּקֶל לָהֶם לְהַשְׁמִידֵם
 כ בַּקֶּסֶם כִּי גַם בְּמִרְאֵיהֶם יִבְעָתוּם וַיִּשְׁחִיתוּם: וּמִבְּלָעָדֵי אֵלֶּה הֲלֹא
 כא בְּנִשְׁמִיָּה אַחַת יִכְלַת לְכַלּוֹתָם בְּרֹדֶף אוֹתָם נִקְמָתָהּ וּמְרוֹחַ גְּבוּרָתָהּ
 כא יִפְצֹו אֶמְנָם בְּמִדָּה בְּמִסְפָּר וּבְמִשְׁקָל הַכֹּל הַכִּינּוּתָ: כִּי בְּרֹדֶף תָּמִיד
 כב לְהִרְאוֹת כְּתֹף הַעֲצוּם וּמִסְנֵי זְרוּעַ עֲזָה מִי יַעֲמֵד: הֵן בְּשֶׁחַק מֵאוֹנִים

יג-יז ישראל. - הכירו את ה'. שמות ייד כ"ה. - השתוממו על האיש. שם י"א ג'.

טו-כב. באור מכת ערוב (צפרדע וכנאים) לפי הכלל של מדה כנגד מדה.

הטעם שניתן כאן למכת ערוב מתקבל יותר על הדעת מן הטעמים הדחוקים במדרש
 (שמ"ר י"א ותנחומא בובר בא אות ה'). מלואים לענין זה בפרק ט"ז פסוק ב' ואילך (השליו
 לצדיקים במקום השרצים המויקים לרשעים). - לשרצים... ולרמשים. כדעת ר' נחמיה
 שערוב מני צרעין ויתושין, ולא כדעת ר' יהודה הסובר כי ערוב כולל דובים נמרים ואריות
 (שמ"ר י"א). לדעת ר' יהודה אין כל מקום לקושיא שבפי"ח ואילך. - הרעיון של ענש מדה
 כנגד מדה ידוע מספרים חיצונים (היובלים ד' ל"א) ומדברי רז"ל (משנה סוטה א' ז', איכה
 רבתי פתיחה כ"א ועוד) וגם מן הספרות ההילניסטית-יהודית (פילון נגד פלאקוס ק"ע ועוד).
 על מכות מצרים מודגש במדרש במקומות שונים שהמצרים נענשו במה שהרעו לישראל
 (ע' מכילתא בשלח פ"ו: בדבר שחשבו מצרים לאבד את ישראל בו בדבר נפרע מהם). בספר
 זה מפותח רעיון זה במקומות אחדים. הרעיון המקביל של ההתאמה בין מדת טובה ובין מדת
 פורענות אינו נמצא במדרשים ואפשר שהוא יליד הסופר עצמו או מקורו. - מחמר נעדר
 צורה. חיקוי לדברי אפלטון (Timaios 50d 51a). ועדיין טעונה פתרון השאלה אם לדעת הסופר
 ברא אלהים את העולם מחומר קדמון (וזהי באמת דעת פילון) או שה' עצמו ברא תחלה את
 החומר ואח"כ יצר ממנו את העולם (ע' זיגפריד, פילון 230 - הוא שולל את החומר הקדמון -
 וספרו של Bois, 268 - הוא מחייב את החומר הקדמון ושולל את הבריאה יש מאין). - המון
 דבים ואריות. גם פילון (חיי משה א' ק"ט) שואל מדוע השתמש ה' ברמשים נבזים ולא
 בדבים אריות ונמרים (כדעת ר' יהודה, ע' לפט"ו). והוא עונה (סע' ק"י). כמו כאן בפס"ג,
 שה' לא חפץ להשמיד את המצרים, אלא לעוררם לתשובה. - הבריאות המשונות הן המפלצות
 הידועות מן המיתולוגיה היוונית. - כשחק מאזנים. ישע' מ' ט"ו. אבל במקור היווני

טו-טז

יז

יח

כב

כג העולם לקנייה וקמטפת מל-בקר נוסלת ארצה: אך אתה מרחם
 על-כלל פי תוכל כלל ומעלים עין משפעי בני אדם למען ישובו:
 כד פי אתה אוהב כל-המצואים ולא תתעב מאומה מכל-אשר עשית
 כה ולא כוננת דבר לו שנאתה: איך יקום דבר ואתה לא תספת או
 כו איך יעמד ואתה לא תקדח: אתה תחום על-כלל פי קף הוא ארון
 חסן בחיים:

יב פי רוחך הקנים לעד בכל הוא: ולכן למצער תזכיר את-
 ב הפושעים ובאשר חמאו תיגרם להזכירם פי יסורי מרעתם וינאמינו
 ג-ד כף יי: וגם את-יושבי ארץ קדשה הקדמונים שנאת: פי התעבבו
 ה במעשי קשמים ועצרות און: וימיתו בנייהם באקוריות ויאכלו
 קרבים ונערכו] ברה משגרי אדם ומדמו כחברי להקת ההונים:
 ו ואבות מורפים בכסם נששות וקדרים] איך-איל אמרת להשמיד

כתוב $\xi\alpha\pi\lambda\alpha\sigma\tau\acute{\iota}\gamma\gamma\omega\nu$ = נפש מאזנים (השוה ב"ב פ"ט א' לשון המאזנים). את המלה
 $\xi\alpha\pi\lambda\eta$ לקח הסופר, כרגיל, מתרגום הע' לפסוק הנ"ל שבישע'.
 יא כג-יב ב. ה' מרחם על הרשע וחפץ בתשובתו.

כג-כד מרחם על-כלל. תהל' קמ"ה ט'. — בפס"ד נרמו הרעיון הנשגב, שהסבה שהניעה את
 ה' לברוא את העולם היא אהבתו לכל המצויים. רעיון זה שגור אצל פילון, שלקח אותו
 ט מתורת אפלטון. — ארון חסן בחיים. בדיוק: אוהב הנשמות.
 יב א-ב המוסר של הסופר מקבל בפסוקים אלו אופי אוניברסלי. אלהים הוא בכל ולכן מרחם
 הוא על כל. מענין גם הנימוק הניתן כאן לכלל של עונש מדה כנגד מדה: ה' עונש את
 הרשע במה שחטא כדי להעמידו על פשעו ולהחזירו בתשובה. נימוק כזה אינו ידוע מן
 הספרות התלמודית, וממקום אחד (אבות ב' ו') יוצא אפילו ההפך מזה. ואולם גם רז"ל אמרו
 שה' נתמלא רחמים על המצרים: בקשו מלאכי השרת לומר שירה, אמר הקב"ה, מעשי ידי
 טובעין בים ואתם אומרים שירה. ונימוקו בצדו: לפי שאין הקב"ה שמח במפלתן של רשעים
 (מגילה י' ב'). —

ג-י. רחמי ה' על שכטי כנען.

בפסוקים הבאים מתאמץ הסופר להצדיק את גירוש הכנענים והשמדתם ע"י ישראל
 במצות ה'. יתכן שהסופר רוצה להמליץ על היהדות מפני תוכחות אומות העולם שהיו מונים
 לישראל: לסטים אתם, שכבשתם ארץ זרה (ע' ב"ר א' י"ט ופילון, המלצה על היהודים אצל
 ד איבסביוס Praep. ev. VIII 6,8, והשוה גם מעשי השליחים י"ג י"ט, ע' לפי"ב). — במעשי
 ח כשפים. דב' י"ח י"ד. — עצרות און. בדיוק: פולחן סתר פלילי. הכוונה לפולחן המסתורין
 של האלילים. — וימיתו בנייהם. שם י"ב ל"א. — ויאכלו קרבים. הוא מאשים את
 הכנענים שלא בצדק בעלילת דם, כשם שהאשימו היוונים את היהודים מימי אנטיוכס אפיפנס
 ברצח אנשים לשם פולחן, כידוע מספר יוספוס נגד אפיון. אח"כ הטילו האליליים את האשמה
 הזאת על הנוצרים, ולסוף הנוצרים — על היהודים. — כחברי להקת ההונים. הכוונה
 ו על הבאכתנסות והקוריבנטים הידועים מן הפולחן היווני (ע' בסמוך). — ואבות טורפים
 בכסם... כוונתו לסעודת תיאסטים (Thyestes) הידועה מן האגדה היוונית, אע"פ שהוא מדבר

ז בידי אבותינו: למען כי הארץ אשר לה סגולה לה מקלה הארצות
 ח תהיה נחלת צבי לבני אלהים: אמנם גם עליהם חקת בעל-בני
 אדם ותשלח את-הצדקה בשלח רצים לפני המסנה לכלותם מעט
 ט מעט: והן לא-נבצר ממך למה את-הפושעים בידי הצדיקים
 י במערכת מלחמה או להשמידם בחיות טורפות או במאמר נמרץ
 י' בפעם אחת: אך בששמה ואותם מעט מעט נתת מקום לתשובה
 יא אף כִּי-לא נעלם ממך אשר ורע ברעים הם והרעה נטועה בלבם
 יב ומשבתם לעד לא תהסד כי ארור ורעם מאז: ולא מיראתה
 או מי יקום נגד משפטך או מי ירשיע בהשמידך גוים אשר
 אתה יצרתם או מי יעמד אתה למשפט כמליץ ישר לאנשים לא-
 יג ישרים: הלא אין אלהים מבקעדיה משגיח על-כל אשר לפניו
 יד תוכיח כִּי-לא הוצאת משפט שקר: ואין מלך ואין מושל יוכל
 טו לקרים ראש נגדך בךבר האנשים אשר השמדת: בהיותך צדיק
 תכלכל הכל בצדק על-דעתך ונתחילכה לגבורתך מהרשיע את-
 ט' החרף מששע: הן גבורתך ראשית צדקתך ונען כי תמשל בכל
 יז תחום על-כל: כי את-ענה תראה לאשר לא-יאמינו בעצם
 יח גבורתך ובקרב יודיעה תוכיחם על-גאותם: ואתה אף כִּי-הכח
 בידך תשפט במישרים ובדממים רבים תנחנו כי הכל) ביקלתך
 יט אם אף-תחפץ: ואת-עמך הורית בשעליה אלה כי נאנה לצדיק

ז כביכול על הכנענים. - סגולה מכל-הארצות. דב' י"א י"ב. - תהיה נחלת צבי.
 ח בדיוק: תקבל מושבה הגונה של בני אלהים. המושג מושבה (ἀποικία) לקוח מחיי היוונים. -
 ט ותשלח את הצדעה ... לכלותם מעט מעט. שמות כ"ג כ"ח. שם יש נימוק אחר:
 י פן תהיה הארץ שממה. והסופר שינה ויחס את הדבר ליחמי אלהים, כדרכו במקומות שונים
 י' (טעמים אחרים לענין זה נמצאים שופ' ב' כ"ג-ג' ב'). - מהלך הרעיונות בפסוקים ט'-י'
 י הוא כמו י"א י"ז ואילך ביחס אל המצרים, שהרי מפני הצד השוה שבין מכת המצרים
 י' והכנענים - גם אלה וגם אלה נענשו ברמשים נבזים ולא בחיות טורפות - מביא הוא כאן
 י' בכלל ענין הכנענים. - ארור זרעם מאז. ברא' ט' כ"ה. -

יא-כב. גבורת ה' וצדקתו - רחמי ה' מופת לבני אדם.
 יב כי מי יאמר מה תעשה. איוב ט' י"ב. - הביטויים: מי ירשיעך, כמליץ ישר,
 יג וכדומה, בפסוקים הבאים מראים על המגמה הסניגורית של המחבר (ע' לפ"ג). - ויען כי
 י' תמשל בכל. חזרת הרעיון האוניברסלי שבפ"א המשמש נקודת המוצא מהלך המחשבות. -
 י' ובקרב יודעיה. ע' פכ"ז. - והורית את עמך. נראה לי שבזה רצה הסופר לתרץ
 י' קושיא אחת, והיא: אם ה' ידע מראש את קשי ערפם של המצרים והכנענים, כי לא יחזרו

היות אויב אנשים ואת-בניך מלאך תקות טובות אשר תתן לשוב
 כ מפשעים: כי אם-שונאי בניך אשר להם משפט מנת ישרת ביהם
 ובהמלה קזאת בתתך להם מועד ומקום למען ישובו בהם
 כא מרשעתם: איכה תרבה להזהר בשפטך את-בניך אשר לאבותיהם
 כב הקימות שבועה וברית לתחלת טובה: ולכן אותנו [רקן] תיטר
 ואת-צרינו תכה רבוא פעמים ככה למען נשים אל-לבנו את-
 כג טובך בשפטנו [אחרים] וינחל לרחמים בהשפטנו: לכן גם את-
 כד הפושעים המבלים בהכל מניהם ישרת ביד תועבותיהם: כי הם
 הרחיקו ללכת בדרךים שקלקלות בהשכם לאלים הנבזות בין
 כה החיות הנתעבות ונקערים קסילים אחריו הקוב הלבנו: לכן בעל-
 ולדים אין תבונה למו שלחה עליהם משפטך [לעשותם] לקלם:
 כו- כוניהם לא שעו לענש קלסה ויסקדם אלהים בהשפט צדק: כי
 נשפטו באלה אשר חשבו אותם לאלהים ועליהם נקוו בתלאתם
 המה ראו ויבירו את-אלהי אמת אשר מאנו לדעתו מראש ולכן
 הגיעה צרתם למרום קצה:
 יג אכן הבל בל-בני אדם מתכונת נפשם אשר אין בהם דעת
 אלהים גם נבצר מהם להביר את-היש על-פי טובותיו הנראות

בתשובה, מדוע נתן להם ארכה? – ועל זה בא התירוץ: ה' עשה זאת, כדי לתת לעמו דוגמה
 של אהבת הבריות, וזולת זה הראה ה' במתינותו שיש בכלל תשובה וחנינה לפושעים. –
 כב תרצה בתשובת פושעים. בדיוק: תתן תשובה לפושעים... לרעיון שבפס"ב השהו י"א' –
 כג-כו. חזרת הרעיון על עונש המצרים מדה כנגד מדה.
 אחר הדיגריסיה על יחס ה' אל הכנענים וחזרת המוסר שיוצא ממנו שב הסופר אל
 כו ענין מכת ערוב שהביא ה' על המצרים. – ענש קלסה. במה שה' ענש את המצרים בחיות
 נבזות שם אותם ללעג ולקלס. את הרעיון נטל מן הפסוק: אשר התעללתי במצרים (שמות ג' ב').
 כז הפעל התעללתי נמסר בע' כמו צחקתי (ἐμπαίχαι), וכן פירש רש"י. – נשפטו באלה.
 רמו לשמות י"ב י"ב: ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים. – ראו ויכירו. שם ח' י"ח ועוד. –
 ולכן הגיעה צרתם. לפני המלים האלה יש להשלים: ובכל זאת לא שמעו בקול ה', ולכן...

יג א-טו יו. על עכודת אלילים.
 קטע זה מפסיק את הדרוש והמשכו הישר הוא ט"ו י"ח. –
 א-ט. סכלות האנשים העובדים ליצורים ולא לארון העולם.
 מתכונת נפשם. ברא' ח' כ"א. סבת הרע היא לפי דעתו העדר חכמה, מה שמתאים
 להערכת החכמה בכל הספר כמקור כל הטוב. – היש. הפסוק אהיה אשר אהיה (שמות ג' י"ד)
 נמסר בע': ἐγώ εἰμι ὁ ὢν (=אנכי היש, הקיים, הנמצא). גם פילון מטעים תדיר את הרעיון.
 שאלהים נקרא יש, שאי אפשר ליחס לה' כל תואר ואין כל יכלת להשיג את עצמותו, ורק
 אפשר להביע את המשפט שה' יש ונמצא (פילון על שנויי השמות י"א, על המדות הטובות

ב קצין ולא ישימו לב לדעת את האמן על-פי פעולותיו: אך אש
 או רוח או אגור חולף או חוג הכוכבים או מים אדירים או
 ג מארות השמים חשבו לאלים שרי העולם: ואם על-יפעת הדברים
 האלה התענגו ונדמו כי אלהים הם: ותבוננו-נא כמה טוב מהם
 ד רבון המעשים אשר יוצר הנפי יקדם: ואם על-פחם ונבורתם
 ה ישתוממו מן-הדברים האלה נכירו כמה יחזק מהם בוראם: הלא
 ו בגדל יפעת הוצורים נבט דמיון יוצרם: אמןם קלון המעשים
 האלה מצער הוא ויתכן אשר-נם הם ידרשו את-אלהים ויחפצו
 ז למצא נאותו ויתעו: בעבור כיתורו ויחקרו במפעלותיו וישפטו
 ח למראה עיניהם אשר נאים הדברים הנראים: אולם גם להם לא
 ט יקשר: כי אם-עמדה להם בינתם לתכן את-העולם הזה מדוע לא
 י ימחרו למצא את-אדון המעשים: אכן אמללים כמה ומבטחם
 דברים אינרונים חיים כמו הם קראו בשם אלהים למעשי ידי
 אדם וקב וקסח מלאכת מחשבת ותבנית חיה או אכן לא-תצלח
 יא מעשה יד משנות קדם: או אם-תירש עצים יקרת במשור נצר
 נוח לטלטל ויסצל קל-קלחתו מסביב בהשכל ובכשרון מלאכה
 יב ויטיב עשות קלי לצרכי חיו: ואת-הרסיסים הנוצרים בעבודתו
 יג יקח להכין אכל וישבע: ומן-הנותר מהם אשר לא-יצלח לקל-
 דבר יקח עץ מעקל מלא קשרים ונקציעהו בכשרון מעשה ויעצבהו
 יד בקשיון חקמתו ויתארהו תבנית אדם: או יעשהו בדמות חיה נבזה

רט"ו, ועוד). - לדעת את האמן על פי פעולותיו. הכוונה אל המופת הקוסמולוגי
 למציאות אלהים. המופת הזה מצוי אצל חכמי הסטואה וחוזר ונשנה אצל פילון (השוה יוספוס
 נגד אפיון ב' קס"ז: ורק בפעולותיו הוא ניכר לנו, אף כי לא נודע לנו עצם מהותו). -
 אש או רוח. בתיאולוגיה של חכמי הסטואה היו האלים סמלי היסודות, וכך מסמל היפאיקסוס
 את יסוד האש, הידה את האויר, וכו' (ע' ספרי על הבאור האליגורי 3. על הערצת היסודות
 אצל היוונים ע' גם פילון, על עשרת הדברות פרק י"ב). - פולחן הכוכבים ידוע גם מן
 התורה (דב' ד' י"ט) וגם מן המיתולוגיה היוונית (שמש - אפולון, ירח - דיאנה). - יוצר
 היפי. ה' נקרא אבי היפי גם אצל פילון (על בלבול הלשונות ק"ג ועוד). וע' יוספוס נגד
 אפיון ב' קס"ז: והוא נעלה ביפיו על כל דמות בת-חלוף. - גם הם ידרשו את אלהים.
 המקום הזה איננו היחידי בספרות היהודית שתקופה זו ללמד זכות על עובדי אלילים בשל
 רצונם הטוב (ע' גם אגרת אריסטיאס ט"ז: היוונים מעריצים את אלהי ישראל בשם זיוס). -
 י-יט. גדולה ממנה בערות האנשים העובדים מעשי ידי אדם.
 בתיאור הבא נשען הסופר על תיאור דומה בישע' מ"ד ט' ואילך וירמ' ו' כ"ח-ל'.
 גם לשונות בודדים לקוחים משם. -
 מעשה יד משנות קדם. בדיוק: מעשה יד קדומה. - בדמות חיה נבזה.

וַיִּמְשְׁחֵהוּ בַשֶּׁשֶׁר וּבַשָּׂרָק וְאָדָּיִם עוֹרוֹ וְכָל-קַתָּם בַּצָּבֵעַ וַיִּכְסֶהוּ:
 טו וַיַּעֲשֶׂה-לוֹ מִשָּׁקֵן נֶאֱדָה לְשִׁמּוֹ וַיַּעֲמִידֵהוּ אֶל-הַקִּיר וַיִּבְרָזְלוּ וַיִּחַקְרוּ:
 טז כִּי-יִרְאֶה לּוֹ לְכַל-יְמוֹט בְּדַעְתּוֹ כִּי-קָצְרָה יָדוֹ מִהוֹשִׁיעַ לוֹ הֲלֹא
 יז סָסֵל הוּא וְעֹנָה יִדְרֹשׁ: בְּעַד קִנְיָנוּ וַתִּפְלַל בְּעַד אִשְׁתּוֹ וּבְקִינוֹ וְלֹא
 יח נְבוֹשׁ לְדַבֵּר אֶל-אִין בּוֹ רוּחַ חַיִּים וְעַל הַבְּרִיאוֹת וַתִּחַנֵּן אֶל-הַחֶלֶשׁ:
 יט חַיִּים וּבְקִשׁ מֵאֵת הַמֵּת עֹנָה יִשְׁאַל בְּמַחְנֵנִים מִמֶּרֶל עֲצוֹת וְהַזְלֵם
 כ דַּרְכּוֹ מֵאֲשֶׁר בְּרִגְלָיו לָקַח בְּלִי-יִוָּכַל: וְלֹא-יִדְרֹשׁ בְּנִדְיוֹ יִקְרָא לְתַת-
 לוֹ פֶחַ בְּמִשְׁלַח יָדוֹ וּבִסְעָלָתוֹ וְלַעֲשׂוֹת חֵיל בְּיַגִּיעַ בְּסוּיוֹ:
 יד וַיֵּשׂ אֲשֶׁר וַתִּבְנֶן אִישׁ לְקִסֵּעַ בְּיָם וְלַעֲבֹר דָּרָךְ גְּלִים סוֹאָנִים
 כ וַיִּשְׁנַע לַעֲץ רָקֵב מִן-הָאֲנִיָּה אֲשֶׁר תִּשְׁאַהוּ: כִּי אוֹתָהּ הַמְצִיאָה
 ג הַמְדַת רְכוּשׁ וְהַתְרֵשׁ בָּנָה אוֹתָהּ בְּהַקְמָתוֹ: אֵךְ אוֹתָהּ אָבִינוּ בְּהַשְׁנָחְתָּהּ
 ד תּוֹלִיכָנָה כִּי-נִתְמַת בְּיָם דָּרָךְ וּבְגָלִים נְתִיבָה בְּמִוְחָה: לְהַרְאוֹת אֲשֶׁר
 ה תּוֹכַל לְהַצִּיל מִקְלֵ-צָרָה] גַּם אִם-נִרְדַּ אִישׁ [בְּאֲנִיָּה] לְלֹא-תְקַמָּה:
 וְאוֹתָהּ תִּסְפָּקָה כִּי מִסְעָלֵי תְקַמְתָּהּ לֹא יִהְיוּ לְרִיק לְבָן וַיִּקְרִדוּ בְנֵי-
 אָדָם לַעֲץ קַל אֶת-נִשְׁוֹמֵיָהֶם וַיַּעֲבְרוּ בַתְּבָה בְּסַעַר הַיָּם וַיִּנְצְלוּ:
 ו גַּם בְּהַשְׁמַד הַנְּסִילִים הַנְּאִיוֹנִים מִקְדָּם תִּקְנֹת תִּבְל בַּתְּבָה נִמְלָשָׁה
 ז וְהַשְׁאִירָה נָרַע לְדָרוֹת עוֹלָם כִּי יִדְרֶה נְהָה אוֹתָהּ: הֵן וְכַרְךְ הַעֵץ

הכוונה לפולחן החיות והבהמות אצל המצרים. זאת הוסיף הסופר על התיאור שבישע' מיד
 יז-יט וירמ' ו', ששם מדובר בפירוש על תבנית איש (ישע' מ"ד י"ג). - בשש אנטייתיות יפות
 מבליט הוא את הרעיון על אפסות הפולחן של האלילים ובערות עובדיהם (ע' ישע' מ"ד
 י"ח כ'). -

יד א-יא. מעץ יצא טוב ורע: ספינה להפליג בים ופסלי אלילים.
 א רָקֵב מִן הָאֲנִיָּה. עֵרֶךְ הַהַפְלָגָה: רָקֵב יוֹתֵר מִן-הָאֲנִיָּה. לְפִי יֵיג יֵיג לּוֹקְחִים אֵת הַחֶלֶק
 הַגְּרוֹעַ לְעַבּוֹדַת הַפְּסֵל. נִרְאֶה שֶׁכֵּן הֵבִין הַסּוֹפֵר אֵת הַלְשׁוֹן יִשְׁע' מִ"ד י"ז: שֶׁאֵרִית מִשְׁמַע
 ב שֶׁלֹּא יִצְלַח לְשׁוֹם דָּבָר אַחֵר. - חֲמַדַּת רְכוּשׁ. רַעֲיוֹן יְדוּעַ מִן הַפִּילוֹסוֹפִיָּה הַפּוֹפּוּלָרִית
 ג שֶׁל הַיּוֹנוֹנִים. הַהַפְלָגָה בַּסְפִּינָה בְּלֵב יָמִים הִיא נֶגַד הַטָּבַע וְרַק תְּאוֹת הַמִּמּוֹן הַמְצִיאָה אוֹתָהּ. -
 ד בַּהֲשָׁחַתְךָ תּוֹלִיכָנָה. הַכּוֹנֵה לְחִיבַת נַח כְּמוֹ שְׁמוּכַח מִפִּיו. - כִּי נִתְּתָ בִים דָּרָךְ.
 ה יִשְׁע' מ"ג ט"ז: הַנּוֹתֵן בִים דָּרָךְ וּבְמִים עֲזִים נְתִיבָה. - הָאִישׁ הַנְּעַדֵר חֲכָמָה. הוּא נַח
 ו שֶׁלֹּא הִיָּה לוֹ כָל נִסְיוֹן בַּסְּפִנּוֹת. - וְאוֹתָהּ חֲפִצָּת. הַרְעִיוֹן שֶׁהַהַפְלָגָה בַּסְפִּינָה מִתְּאִימָה לְרִצּוֹן
 הַאֱלֹהִים הַרוּצָה שֶׁהַחֲכָמָה תִּצָּא, כְּבִיכּוֹל, מִן הַכַּח אֵל הַפּוֹעֵל, עַמֵּד בְּנִיגוּד אֵל פ"ב. שֶׁם נֹאמַר
 שֶׁכָּל עֲנִין הַסְּפִנּוֹת יִסּוּדָה בְּתֵאוֹת הַמִּמּוֹן, וּבִכֵּן רְאוּיָה הִיא לְגַנְאִי. אִמּוֹר מִכָּאן, שֶׁבַפ"ב נִמְשַׁךְ
 הַסּוֹפֵר אַחֲרֵי הַדִּיאֶטְרִיבָה (דְרוֹשׁ מוֹסֵר= Διαιτριβή) הַיּוֹנוֹנִית שֶׁל הַפִּילוֹסוֹפִיָּה הַפּוֹפּוּלָרִית (ע'
 יז-י בַּפִּי' שֶׁם) מְבַלֵּי לְשׁוֹם לֵב שֶׁהַשְׁקָפָה זֹו אֵינָה מִתְּאִימָה לְמַהֲלֵךְ רַעֲיוֹנוֹתָיו הוּא. - הַנְּפִילִים
 הַגְּאִיוֹנִים. הַנְּפִילִים הִיוּ בִימֵי נַח וְנִשְׁמְדוּ בַּמְּבּוּל (בְּרֹא' ו' ד'). - הֵן יִבְרָךְ הַעֵץ. כּוֹוֹנוֹתוֹ
 לַעֲץ שֶׁל תִּיבַת נַח. וְלַדַּעַת גְּרִיטֵץ (Gesch. III 4, 613) תּוֹסַפֵּת נּוֹצְרִית הִיא שְׁנַתְכוּוֹנָה בְּעֵץ הַמְּבוֹרָךְ

ח אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ יָקוּם אֲדָמָה: וְאָרֹר [אֶסְלַע] מֵעֵץ מַעֲשֶׂה יָדֵי אָדָם גַּם הוּא
 וְגַם עוֹשֶׂהוּ זֶה יַעַן עָשָׂהוּ וְזֶה כִּי בָרַחְלֹף הוּא וּבְשֵׁם אֱלֹהִים יִקְנֶה:
 ט-י כִּי הִרְשָׁע וְרָשָׁעְתוּ תוֹעֵבֵת יְיָ גַּם שְׁנֵיהֶם: עַל-כֵּן הַמַּעֲשֶׂה וְעוֹשֶׂהוּ
 יא יִתְדוּ יִשְׁפָּטוּ: וְלָכֵן תָּבֵא סִקְנָה גַּם עַל-אֱלִילֵי הַגּוֹיִם כִּי מִפְּעַל
 אֱלֹהִים הָיוּ לְתוֹעֵבָה וּמוֹקֵשׁ לְנַפְשׁוֹת בְּנֵי אָדָם וּפֶחַ לְרַגְלֵי אֱוִילִים:
 יג-יד כִּי רֵאשִׁית זָמָה מִזִּמְת אֱלִילִים וּמְחֹלְלִים מִשְׁחִית נֶפֶשׁ: כִּי מֵרֵאשִׁית
 יד לֹא הָיוּ וּבְלִי-יָהוּי לְעַד: הֲלֹא בְסִבְלוֹת בְּנֵי-אָדָם בָּאוּ לְעוֹלָם וְלָכֵן
 טו יַעַן וַיָּוֶן לְמַהֵר קֶצֶם: הִנֵּה אָב אֲכוּל בָּאֵב עַל-בְּנָו אֲשֶׁר נֶאֱסָף
 פְּתָאֵם בְּלֹא-עֲתוֹ עָשָׂה תִּבְנִית אָדָם מֵת מֵאֵז וְעִתָּהּ בָּאֵל יַעֲרִיצָהוּ
 טז וְלִקְתִּינָיו יַעֲרֹךְ [וּלְקַבֹּדוֹ] אֶסְפּוֹת סְתָרִים וְעִצְרֵת רְיָוִים: כִּפְעֵבֶר זָמָן
 טז גָּבַר הַמְּנַהֵג הָרַע הִנֵּה וּבְחָק נִשְׁמָר: גַּם הַמּוֹשְׁלִים צְוּוּ לְהִשְׁתַּחֲוֹת

לצלב ובצדיק - למשיח הנוצרי. - פ"ח מכיל פראפראסה וכאחת נימוק לדב' כ"ז ט"ו: ארוך
 האיש אשר יעשה פסל ומסכה תועבת ה' מעשה ידי חרש. - המעשה ועושה הו. לפי
 השערת מרגליות היה במקור העברי: הנעבד והעובד, והסופר הבין את הלשון הזה במובן
 של עבד-עשה, ובאמת הרעיון הוא שגם הפסל שעובדים לו וגם האיש העובד לפסל שניהם
 אוררים. ביאור זה אינו נכון כמו שהראה פרוידנטל (JQR, III [1891], 735). חוץ מזה, מרגליות
 הולך כמובן לשיטתו, שכל הספר נכתב במקורו עברית, ואינו מבחין בחלקיו השונים. -
 יא תבא פקדה גם על-אלילי הגוים. שמות י"ב י"ב: ובכל אלהי מצרים אעשה
 שפטים. והשוה מכילתא בוא א': ואין לך כל אומה ואומה שלוקה שאין אלהיה לוקה עמה. -
 מפעל אלהים. הוא העץ שנברא ע"י ה' לטובת האנושיות ולא לרעתה. -

יג-יד. לא. ראשית הפולחן האילי ותוצאותיו האימות.

ראשית זמה. הלשון לזנות אחרי אלילים ידוע מן התורה. - בפ"ג ט"ז מבואר
 מקור עבודת אלילים באופן דומה לתורת Euhemeros. סופר זה באר בספרו כתב קדש
 (ἱερὰ ἀναγοραφή) שהאלים היו אנשים שנתאלהו ע"י נתיניהם בגלל החסדים המרובים
 שעשו לבני ארצם בחייהם. השקפה זו הידועה בשם אבהימיריסמוס השפיעה כאן, ואף כי הוא
 נתן פירוש שונה קצת לצמיחת האלילות, בעיקר הדבר מסכים הוא לדעת אבהימירוס
 שהאלים אינם אלא אנשים שנתאלהו. - מראשית לא היו. כל' בראשונה לא היו
 אלים אלא אנשים. - גם המושלים. לדעתי מתחיל כאן ענין חדש, ולכן צינתי כאן סוף
 פסוק באופן אחר מבהוצאות השונות של הספר. - גריטץ (שם 611) ואחרים מפרשים פ"ז
 ואילך על ההערצה האלהית שנתנו לקסרי רומי. אלה הם - לדעתם - השליטים הרחוקים
 הנזכרים בפסוק זה, שהיו ברומי וניתנו להם אותות הערצה בארצות המזרח הרחוקות. גריטץ
 מרחיק עוד ללכת וחושב שהמלך שתמונתו מיופה ע"י האמנים (פ"ט) והנערץ ע"י הרחוקים
 הוא קאיוס קאליגולה קיסר שדרש לעצמו פולחן אלהי והמצריים החניפו לו מאד עד שהעמידו
 פסיליו בבתי הכנסיות שבאלכסנדריה והציקו בזה מאד ליהודי העיר הזאת, כמו שמודיע
 פילון בס' המלאכות אל קאיוס. אולם אין פ"ח, המדבר על חריצות האמנים, מתאים לכך.
 שהרי דוקא מספרו של פילון ידוע שאנשי אלכסנדריה עשו את פסילי קאליגולה בחפזון רב
 ולקחו מן הבא בידם, כדי למצוא חן בעיני הקיסר מוכה-השגעון. ועוד, הרי כל הפולחן הזה

יו לפסיליהם: פי האנשים אשר לא יכלו לכבדם שנים בגלל רחוק
 מושבם תארו דמות מראהו בקדמקים ויעשו תבנית המלך הנערץ
 יח נראה לעין למען הנניסו מרחוק במקרוב בנתר שאת: תריצות
 האמן הניעה את-לב האנשים אשר לא ידעוהו להתאושש בעבודה
 יט הזאת: ואולי הוא שאת למצא חן בעיני השליט ויתאמץ בהקמתו
 כ לישות את-דמות תבניתו: ולבב ההמון נמשך אחריו ופעת המלאכה
 כא ויאמרו להעריץ [באל] את אשר באדם בברו מקרוב: והיתה זאת
 בפח יקוּש לחיים אשר האנשים נקטעו מפני הלחץ או מפני [הרצת]
 שלטון עריצים ויקראו לאבנים ולעצים בשם המיוחד [לפי לבדו]:
 כב ותקטן בעיניהם לאחרונה לשנות ברעת אלהים והנה יהיו חני
 מלחמה נוראה בגלל בערותם וקרעות כאלה בשם שלום יקראו:
 כג הן יערכו עצרת רזים לרצח ילדים או אספות סתרים עין לא
 כד שפשתן או כרות שוכבים על-פי מנהגים זרים: ועל-שפירת חניהם
 ונפירת נשיהם לא ישמרו עוד איש את-רעהו בצדקה יתרג או
 כה יציק לו בטמאו את-אשתו: בקלם באחד תמשל [מתנות] דם [רצח
 ונקה ומרמה משחת מעל מהומה שבועת שוא לחץ צדיקים:
 כו שכתת טובה שקוץ נפשות חלוסי המשקב הרם משפחה נאוף
 כז וזוללות: כי עבודת אלילים שמוניהם הם מלהנכיר ראשית הרעה
 כח [היא] סבתה ותכליתה: או ושתגעו בעליצותם או ינבאו סרה או
 כט חני עול יהיו או ושבועו לשקר בספוזותם: כי ושימו מבטחם
 באלילים אין רוח חיים כמו ולא יגורו מרע אם-לשקר ושבועו:

של קאיוס לא נמשך אלא כשנתים (38-39 לסה"נ) ובודאי לא הספיקו לעשות פסילים
 מתוקנים ומשוכללים כמו שמתואר כאן. חוץ מזה לא היה הסופר נמנע מהזכיר ענין העמדת
 פסל בבית המקדש שצוה קאיוס. ובאמת טוב יותר ליחס כל האמור כאן לתלמיים שעשו את
 פולחן השליט לחובה על כל נתיניו. בפולחן זה השתתפו גם הרחוקים, היינו הקרתנים
 שגרו בריחוק מקום מן העיר הראשה אלכסנדריה, וגם הקרובים דיירי המקומות הקרובים
 והארצות הסמוכות שנמצאו ברשות התלמיים. — מקרוב. כלו' קודם שהיה לשליט. — בשם
 כ-כא המיוחד. כך מתרגם באכיר (Aelt. Terminol. d. jüd. Schriftausl. 71) את הלשון
 כב ὄνομα ἀκούωνήτων — חיי מלחמה... בשם שלום יקראו. בלשונות דומים לזה
 מתאר פילון את התוצאות הנוראות של עבודה זרה: כי כל מעשי המלחמה געשים בעת
 השלום, חומסים וגזולים, שובים, שוללים, הורסים, עושקים, פוצעים, מענים, מעליבים, רוצחים
 בצדיה והורגים בגלוי וכו' (על בלבול הלשונות מ"ז). גראה שפילון חקה לסופר זה. —
 כו שמותיהם הם מלהזכיר, או: ימחו שמותיהם. גם התרגום הלטיני של המלה
 infandum הוא: משמע שאסור לבטא את שמותיהם בפה (ע' שמות כ"ג י"ג:

ל אָמְנָם עַל-שְׁתֵּימָם בְּצַדֵּק וְשִׁפְטוֹ עַל-חֲשָׁבָם רַע עַל-יוֹי בְּהַתְּמַקְרָם
 לְאֱלִילִים וְעַל-הַשִּׁבְעָם בְּמַרְמָה לְשַׁקֵּר לְבוֹזוֹת כָּל-קַדְשׁ: וְלֹא כַח
 אֱלֹהִי אֲשֶׁר נִשְׁבְּעוּ בָּם אֲדָר הַנְּעֻשׂוֹ הַנוֹעֵד לְפִשׁוּשֵׁים יִרְדֹּף תָּמִיד
 אֲחֵרֵי עֹן הַרְשָׁעִים:

טו וְאַתָּה אֱלֹהֵינוּ טוֹב וְנֶאֱמָן אֲדָר אֲשִׁים וּבְרַחֲמִים תְּכַלְכֵּל הַכֹּל:
 ב וְאַף בִּי-נִחַטָּא לָךְ אֲנַחְנוּ בִּי גִרַע אֶת-עֲוֹן אָמְנָם לֹא-נִחַטָּא בְּרַעַתְנוּ
 ג אֲשֶׁר לְקַנְיָנָה נִחַשְׁבּ: בִּי הִכַר אוֹתָךְ אֲדָר תְּמִים וְדַעַת עֲוֹן שְׂרֵשׁ
 ד אֶל-מִנּוֹת: בִּי לֹא תַתְּעָה אוֹתְנוּ מִזְמַת אֲנָשִׁים רָעִים וְלֹא הַבְּלִי
 ה עֲבוֹדַת הַצַּדִּיקִים תִּבְנִית מְשׁוּחָה בְּשִׁלָּל צָבָעִים: אֲשֶׁר מִרְאָה וְכִיָּא
 ו כְּסִילִים לְקַלּוֹן בִּי וְחֲשַׁק בְּצֵלָם תִּמְוָה מִתָּה אֵין רוּחַ בְּאִפּוֹ: תִּקְוָה
 ז כּוֹזַת יֵאָתֶה לְאוֹהֲבֵי רַשָׁע לְעוֹשֵׁי וְהַפְּסִילִים] לְחוֹשְׁקֵיהֶם וּלְעוֹבְדֵיהֶם:
 ח בִּי יוֹצֵר חֲרָשׁ יִינַע לְלוֹשׁ טִיט רַךְ וְיִיזָר לָנוּ כָּל-כְּלֵי שְׂרַת אָמְנָם
 ט מַחְמֵר אֲחֵד יַעֲשֶׂה חֲפָצִים לְשֶׁרֶת-בָּם לְאֲרָכִים מְהוּרִים וּלְכֹלֵדֵךְ
 י כְּלֵי מְהוּר לְלֹא-הַבְּדִל עַל-צַדֵּק כָּל-אֲחֵד מֵהֶם יִחַרֵץ מִשְׁפָּט
 ח הַיּוֹצֵר: וְגַם יִינַע לְרִיק לְקַרֵץ אֱלִיל הַבָּל מִן-הַחֲמֵר הַזֶּה וְהוּא נוֹלַד
 ט מְקֻרֹב מִן-הָאֲדָמָה וְאַחֲרֵי זְמַן מֵצֵר יָשׁוּב אֵלֶיהָ אֲשֶׁר מִמְּנָה לְקַח
 י בִּי יֵשׁוּ מִמֶּנּוּ סְקֻדּוֹן נִפְשׁוֹ: וְלֹא יִדְאָג בִּי הַנּוֹ הוֹלֵךְ לְמוֹת וְכִי
 י קִצְרִים סִיּוֹ אֲדָר יִתְחַדֶּה בְּרוּקְצֵי זָהָב וּבְצוּרֵי כֶּסֶף וַיַּעֲשֶׂה כְּמַעֲשֵׂה
 י חֲרָשֵׁי נְחֹשֶׁת וּלְכַבֹּד יִתְשַׁבֵּלּוּ בִּי יֵצֵר דְּבָרֵי תְהוֹ: לְקַבּוּ לְבַ-

ל ושם אלהים אחרים לא תזכירו לא ישמע על פיך). - על חשבם רע על-י. פסוק זה יכול לשמש ביאור לא' א' -

טו א-ג. ה' ארך אפים למאמינים בו גם אם יחטאו.

ב ואף כי נחטא לך אנחנו. כיוצא בזה מצינו בפסיקתא דר"כ (הוצ' בובר קכ"ח ב'): אמר משה לפני הקב"ה. רבונו של עולם... בין חטאין בין זכאין דידך אינון, דכתיב והם עמך ונחלתך. - ודעת עזר. פעמים אחדות מודגש בספר (ע' למשל, ג' ט') ערך הכרת האמת כיסוד האמונה, על דרך: השכל וידוע אותי (רמ' ט' כ"ג). - יחשק בצלם. הלמס מחליט שבמלים אלה כלול בלי ספק (ו) רמו לאגדה היוונית על פיגמאליון מלך אי קפריסין שהתאהב בצלמה של האלילה אפרודיטה. אולם ע' י"ד כ'. ונראה שהחשק האמור בפסוק זה ובסמוך משמעו סיפוק חוש היופי, ולא יותר. -

ז-י. תאור מעשה הפסל.

ח-י הרעיון כאן דומה לרעיון של י"ג י"ב ואילך. - והוא נולד. ברא' י"ג י"ט. - פקדון נפשו. תיאור נפש האדם כפקדון מאת האלהים ידוע גם מדברי רז"ל. השוה המעשה בברוריה אשת ר' מאיר שמתו לה שני בנים ביום אחד וניחמה לר' מאיר בעלה בהשוותה את החיים לפקדון שצריכים להשיב אותו בכל זמן בלי תלונה לבעל הפקדון אם ידרשהו (ילקוט משלי תתקס"ד). - לבבו לב-אפר. השוה תרגום הע' לישע' מ"ד כ':

יא אֶסֶר וְתַקְוֹתַי מִעֶסֶר נִקְלָה וְתַיִו מִדָּמֶן נְכוּזִים: פִּי לֹא־יִדַע אֶת־
 יב יוֹצְרוֹ אֲשֶׁר נִשְׁתַּבְּבוּ נֶפֶשׁ פּוֹעֵלֶת וַיִּסַּח בְּאֶפְסָיו נִשְׁמַת חַיִּים: אָמְנָם
 הוּא יַחֲשֹׁב אֶת־חֵטְאֵינוּ לְמִשְׁחָק וְתַיִינוּ לְמִרְפֶּלֶת תַּעֲשִׂיר אִישׁ כִּי־
 יג יֹאמֶר לְבַצֵּעַ בְּצַע שׁוּמָה עֲלֵינוּ מִקְל־מְקוֹם גַּם מִמְקוֹם רָע: אִישׁ
 אֲשֶׁר קָוָה יַדַע יוֹתֵר מִקְל־הָאֲנָשִׁים פִּי פּוֹשֵׁעַ הוּא בַעֲשֵׂתוֹ מַחְמֵר
 יד עֶסֶר כְּלִים וְסָסִילִים נֹחִים לְהִשְׁבֵּר: וְכָלֵם נִבְעָרִים מִדַּעַת וְנִקְלִים
 טו מִנְפֶשׁ עוֹלָל וְהֵם אוֹיְבֵי עַמָּהּ וְבוֹ יִרְדּוּ: כִּי כָל־אֱלִילֵי הַגּוֹיִם לֹאלֹהִים
 יז יַחֲשֹׁבוּ אֲשֶׁר אֵין לָהֶם עֵינַיִם לְרְאוֹת וְאֵף לְשִׁאֲתָרוֹת וְאֵנַיִם לְשִׁמֵּעַ
 טז וְאֲצַבְעוֹת יָדִים לְמַשֵּׁשׁ וְלִרְגְלֵיהֶם אֵין כַּחַם לְלָכֵת: הֲלֹא אַדָּם עֲשֵׂם
 יח וְאֲשֶׁר רוּחַ הַקֹּדֶשׁ אֵתוֹ וַיִּצְרָם וְאֵין בָּכֶם אִישׁ לַעֲשׂוֹת אֱלֹהִים אֲשֶׁר יִדְקָה
 יט אֱלֹיוֹ: בְּהִיּוֹתוֹ בְּנִתְמוֹתָהּ יַעֲשֶׂה וְאֱלִיל לֹא מֵת בְּכַף רָשָׁע הֲלֹא טוֹב הוּא
 יח מֵאֲשֶׁר יַעֲרִיץ כִּי הוּא מִי וְהִמָּה לֹא וְחִיוִן לְעַד: גַּם־וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לַחַיּוֹת
 יט הַנִּבְזוֹת מִקֶּלֶן וְאֵין בֵּין כָּל־הָאֲחֵרוֹת מִשְׁלָן לְבַעֲרוֹת: גַּם חֲסָרוֹת יִפְסִי הֵן
 וְאֵין בָּהֶן חֶסֶק כַּאֲשֶׁר בְּמִרְאֵה הַחַיּוֹת אָכֵן רָמְקוֹ מִתְהַלֵּת יְיָ וּמִבְּרַכְתּוֹ:
 טז לָכֵן בְּצַדֵּק נִשְׁפָּטוּ בַדְּבָר אֲשֶׁר יָדוּ וַיִּנְקְרוּ בְּחֵמוֹן רַמְשִׁים:
 ב תַּחַת עֵגֶשׁ זֶה עֲשִׂיתָ חֶסֶד עִם־עַמָּהּ וְתַמְנֵן לָהֶם לְמַחְנֶה אֶת־

יא רועה אפר לב הותל הטהו במלים דע אפר לבם וגו'. - נשף... ויפח. במקור:
 ἐμπεύευσαντα—ἐμψυσῆσαντα, וזה מתאים לשתי הגירסאות שבתרגום הע' לבראשית ב'
 יב ז': ויפח באפיו נשמת חיים. מכאן ראיה, שבימי הסופר כבר היו חלופי גירסאות בתרגום
 העתיק הזה (השוה גרטנר 155). - חיתנו למשחק. השקפת־עולם יוונית! - וחינו
 למרכלת. המפרשים מביאים את המאמר של פיתגורס אצל ציצירון (Tuso. V, 359) ודיוגניס
 איש לאירטה (Diogenes Laertius VIII, 1,6) שהשוה את העולם הזה ליום השוק. - לבצוע
 בצע... מכל מקום. הוה מאמרו של הוראציוס (Epist. I, 65): Si possis rem facias rem. recte si non, quocumque modo, rem
 טו ואם לאו, מכל מקום-רכוש! - אין להם עינים. פראפראסה של תהל' קט'ו ו' ואילך. -
 טז הפקד אתו. מאת אלהים. ע' בפ' לפ'ח. והשוה תהל' קיד כ"ט. - אשר ידמה אליו.
 יז ישע' מ' כיה, מ'ז ה'. - הלא טוב הוא. ע' י"ג י"ז-י"ח. -

טו יח-יט. המשך הדרוש על יציאת מצרים.

טו יח-טז ד. כנגד מכת ערוב של המצרים במצרים שלח ה' לבני ישראל שלו במדבר.

יח-יט לחיות הנבזות. הם השקצים והרמשים שהמצרים עבדו להם (י"א ט"ו). - אכן
 רחוק החיות הנבזות. - מתהלת ה' ומברכתו. המפרשים נדחקים בפסוק זה, כי לא
 נודע משום מקום שה' קלל או מנע את הברכה מחיות אלה, חוץ מן הנחש שה' קלל אותו
 (ברא' ג' י"ד). וע' השערת גרטנר (154) שלפני הסופר היה דרוש שלפיו גם החיות האחרות
 הנעבדות ע"י אומות העולם היו בכלל הקללה של הנחש. על כל פנים, זכו גם החיות האלה
 (שרצים, צפרדע, ואפילו נחשו) לתהלת ה' בפרק שירה. -

טז א-ב בדבר אשר זדו. ע' י"א ט"ז ובפ'י. - תחת עגש זה עשית חסד. פיתוח

ג השליו מטעמים חדשים למלא תאונתם: למען אשר אלה ירעבו למזון
ד ויקוצו בתאונתם העזה למראה המשלמת הגרה ואלה כמעט החלו
ה לקבל חקר והנה מטעמים חדשים היו להם למנה: הן בצדק בא
ו על-העריצים האלה מחסור נורא ואלה אף הראו לדעת איך
ז נשפטו צרימו: יען פאשר נגעה גם בהם חמת חיות אומה וינשכום
ח נחשים עקלקלים וימותו לא קם אסף עד-תקלית: רק למצער
ט נבדלו למען ינבחו ביי-על-בן אות ישע הנה עמם לזרון מצות
י תורתך: כי בהביט אליו איש וינשע לא בלח הדבר הנראה (נצל)
יא אך בכהך מושיע לכל: וכזאת הראית לצרינו כי אתה הפודה
יב מקל-אנה: הלא המה מתו בנשך אותם ארבה וזבובים ותרוסה
יג בלי-נמצאה לנששותם כי להם יאתה להשפט בקמו אלה: ולקניך
יד גם שני תנינים וסממם לא תוכלנה כי רסמך לקניהם יתלכו
יז וירפאום: הן למען יקרו דבריך נשכו ועד מהרה נרפאו לכל-
יח יסלו בתהם הנשנה ולא ימוש מהם סדרך: כי לא עשב ולא מזור

הרעיון של ההקבלה בין מדת פורענות לרשעים ומדת טובה לצדיקים. – ה ש לו. שמות טז
יג. למלא תאונתם. בדיוק: לחמדת תאונתם. – בתאונת העזה. בדיוק: בתאונת
ההכרחית. – ההקבלה בין מכת הרמשים (צפרדע כנים וערוב) ובין תשועת הצדיקים ע"י
השליו היא רחוקה ומלאכותית מאד. שאיפת הסופר להראות מצד אחד שעונש המצרים היה
מדה כנגד מדה, ומצד שני שתשועת ישראל היתה בו בדבר שלקו המצרים, הביאה לידי
ביאורים דחוקים. – ויקוצו בתאונתם. ע' שמות ז' כ"ח, שהצפרדעים עלו בתנורים
ובמשארות. לזה מתכוון, כנראה, הסופר ור"ל שמראה הבריות הנבזות במקום הכנת לחם וכל
מזון הביאם לידי בחילה בכל מאכל. – והנה מטעמים חדשים. אע"פ שמעשה השליו
היה במדבר ומכת הרמשים במצרים ואין ביניהם תקבלת זמנית, אבל הוא נאחו בדמיון קל
כדי להראות את אמתות הכלל, שמדת טובה לצדיקים היא דוגמת מדת פורענות לרשעים. –

ה-יד. אמנם גם בני ישראל סכלו מרמשים (נחשים) במדבר אבל רק לשם נסיון.

הוא מפתח את הרעיון שנרמו י"א י' (כי אותם נסית כאב מוכיח וכו'): אם גם בני
ישראל סבלו, הרי זה נמשך רק זמן קצר והיסורים לא באו אלא כדי לנסות את העם. –
י' ען כאשר נגעה. עוד דוגמה ליסוריהם של ישראל שהיו קלים ביחס לצרות המצריים.
בסבל ישראל היה רק רמו ליסורי שונאיהם (ד'). – וינשכום נחשים. במד' כ"א ו'. –
אות ישע. שם פ"ח: עשה לך שרף ושים אותו על נס והיה כל הנשוך וראה אותו וחי
(על הבטוי אות ישע – σύμβολον σωτηρίας ע' ספרי על הביאור האליגורי 13). – לא
בכח הדבר הנראה. השהו משנה ר"ה ג' ח': וכי נחש ממית או נחש מחיה, אלא בומן
שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו מתרפאים. והו
המכוון גם כאן. – המה מתו בנשך אותם ארבה. אצל מכת ארבה כתוב ויסר
מעלי רק את זמות הוה (שמות י' יז). והלשון הזו נאמר באמת רק דרך גזמא. –

יג רָפָאָם אֶךְ דְּבָרָךְ וְיִרְוּסָא הַכֹּל: כִּי בְּדָרְךָ הַסּוּיִים וְהַמְּנוּת וְתוֹרִיד
יד אֶל־שַׁעְרֵי שְׂאוּל וְתַעֲלֶ: וְאָדָם כִּי־יָמִית וְרַעְהוּן בְּרַשְׁעָתוֹ הָרוּחַ
טו הַיּוֹצֵא לֹא יָשׁוּב וְאִין מַתִּיר נָקַשׁ נְאֻסָּה: אָמְנָם לְהַמְלֵט מִכַּסְּףָה
טז וְכֹלֵת אֵינָן: וְהוֹדִים אֲשֶׁר אָמְרוּ לֹא יִדְעֻנְךָ בְּרוּעַ עֲזוּךָ נִסְגְּעוּ מִנְּשָׁם
יז מִשְׁנֵה מִבְּרָד וּמִמְטָר סוּחַת נִרְדְּסוּ וַיְהִי לְמַאֲכֵלֵת אֵשׁ: וְהִנֵּה הַסְּלֵא
יח וְסְלֵא אֲשֶׁר פַּח הָאֵשׁ נָבַר בְּתוֹךְ־הַמַּיִם הַמְּכַבִּים הַכֹּל כִּי־תִכַּל
אֶת־הָעָרֵב תִּלְחַם לְצַדִּיקִים: וְשׁ אֲשֶׁר שָׁקָטָה הַלְהִבָּה לְכֹלְתֵי שְׂרָף
יט וְרַדְסָם: וְנִשׁ אֲשֶׁר תִּתְלַקַּח בְּתוֹךְ־הַמַּיִם וְתִחַזַּק מִכַּח הָאֵשׁ לְבַעַר
כ אֲצֻצֵי הָאָרֶץ הַסְּנֻסָּה: וְתַחַת זֹאת הָאֲכֵלֶתָ אֶת־עַמְּךָ לְחַם אֲבִירִים
כא וְדָגָן לְצִידָה הַמְּטַרְתָּ לָמוּ מִן־הַשָּׁמַיִם לְלֹא־עֲמֵל אֲשֶׁר יָכִיל כָּל־
כב מַעֲרָנִים וְיַעֲרֵב בְּכָל־הַמְּטַעֲמִים: כִּי שְׂכִינְתָךְ הוֹדִיעָה טוֹבָךְ לְבָנֶיךָ
בְּהַפֵּךְ (הַלְחָם) לְכֹל אֲשֶׁר־יִחַפֵּץ הָאִישׁ לַעֲשׂוֹת כְּרָצוֹן לֹקְמוֹ: שְׁלַג
וְקִרְחַ עָמְדוּ בְּפָנֵי הָאֵשׁ וְלֹא נָמְסוּ לְמַעַן יִרְעוּ כִּי (רַק) אֶת־יָכוֹל
הָאוֹיֵב תִּבְעַר הָאֵשׁ אֲשֶׁר תִּיבָר בְּתוֹךְ־הַבְּרָד וְתִבְרַק בְּתוֹךְ־הַנְּשָׁם:

יג-יג דברך הרופא הכל. תהל' קיז כ': ישלח דברו וירפאם. - ותוריד אל שערי שאול
יד ותעל. שא ב' ו'. - ואין מתיר. ללשון זה ע' בפ' ב' א'.

טו-כט. ככת ברד למצרים וכרכת המן לישראל.

טז לא ידענוך. שמות ה' ב'. - מגשם משנה מברד וממטר. שמות ט' כ"ג:
וימטר ה' ברד. תהל' ק"ה ל"ב: ויתן גשמייהם ברד. מזה עשה כאן גשם ברד ומטר. כבר
הגשם והברד כשהם לעצמם הם משונים בארץ מצרים (דב' י"א י'). זרות זו מדגיש גם פילון
יז (חיי משה א' קי"ח). - והנה הפלא ופלא. אם הברד כשהוא לעצמו היה נס במצרים,
הרי האש המתלקחת בתוך המים היא זרות כפולה (מפירושו של וויזל). את הזרות הכפולה
מדגיש גם פילון (לעיל). הנס הכפול מוטעם במדרש שמ"ר י"ב: ויהי ברד ואש מתלקחת
בתוך הברד, נס בתוך נס. - כח האש גבר בתוך המים. שמות ט' כ"ד. - תבל
יח ומלואה תלחם לצדיקים. ע' ה' י"ז ובפ'. - לבלתי שרף את־הערוֹב.
מרב חריפות הוא בא לידי טעות, שהרי המכות לא שמשו בערבוביה, ולפני בוא מכת ברד
כ נעלמו הצפרדעים (שמות ח' ז') והערוֹב (שם כ"ז, וע' לעיל י"ט כ'). - ותחת זאת. הצד
השנה שבין הברד והמן שניהם ירדו מן השמים. והו דרוש דחוק. חוץ מזה אין הקבלה
זמנית, שהרי מכת ברד היתה במצרים והמן במדבר (ע' בפ' ל"ג). - לחם אבירים.
כא תהל' ע"ח כ"ה. - שכינתך. המלה היוונית ὑπόστασις נתבארה ע"י המפרשים בכמה פנים,
וענינה הוא כמו: עצמות, מהות, טבע. מכיון שהעצמות האלהיות מתגלה כאן כלפי חוץ,
תרגמתי: שכינה, באין מלה עברית עתיקה אחרת מקבילה יותר לביטוי היווני. - לכל אשר
כב יחפץ האיש. ע' יומא ע"ה א': המן כל זמן שישראל אוכלין אותו מוצאין בו כמה
טעמים. - שלג וקרח. זה המן. הוא מסמן אותו כך מפני מראהו הלבן (שמות ט"ז ל"א)
והמסו כשלג בעלות השמש (שם כ"א, וע' י"ט כ"א: עינו כעין הקרח. השהו גם שמות ט"ז

כג- כר אילם למען הקיות ישירים האש כחה נשת: כי כל-יצור יעמד
לשירת אותה יוצרהו פעם יגביר כחו לומר רשעים ופעם ימעיש
כה להיטיב עם-הביושחים קר: לכן הסך והלחם) גם אז לשירת את-
כו גדיבותה הממנה הכל בחסן כל-שואל: למען ילמדו בנה אשר
אבהת יי כי לא התבואות למיניהן תמנינה את-האדם כי אם-
כז דברה ישמר כל-המאמינים קר: כי אשר לא-אכל באש במעט
כח נחם מקרן שמש קלה ונקם: להודיע כי נאנה להקדים ולהודות
כט לה לשני ועלות) השמש ולשחר סנה ברחם האור: כי תקנת איש
לא-יביר מורה בכפזר חרה אשר-ימם ותמוג במים אין חסן עם:
יז הן גדולים משפטיה ואין חקר למו על-כן תתענה נשיות
ג נבערות: בירשעים חשבו לרדות בגוי קדוש ואסירי חשך ובלואי
ג לילה ארך בקתיהם ישקבו אשר קדחו מאת השקנת נצח: הם
אמרו להסת- במחשבי שפיעהם בקביון הנשנה ללא אור והנה
ד נסורו ביר-נקהלו מאד ומחזון שוא החרדו: גם הממבא אשר בו
נעצרו לא נצדם לקטח וקולות מבהילים דמו סביבם ומחזות
ה בקלות נונים נראו למו וסניהם אימה: וכל-אש לא עברה כח

י"ד). - האש כחה נשת. המן לא נמס, אם נלקט לפני עלות השמש (ע' בפ"י לפכ"ח).
לא התבואות למיניהן. דב' ח' ג'. - כאן שינה בדרך פראפראסה: לא על הלחם כי
אם על מוצא פי ה', ור"ל שרק דבר ה' הוא המחיה את הכל. פילון הרחיק עוד ללכת
ודרש באופן אליגורי שהמן הוא סמל למאמר האלהי (ביאורים אליגוריים ב' פ"ח). - ונמס.
שמות ט"ז כ"א. - להקדים ולהודות. המנהג הזה להתפלל לפני עלות השמש היה
מקובל בין האיטיים, אבל לא רק אצלם. הוה ברכות ט' ב': ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ
החמה. - לדעת הסופר נאמר הפסוק וחם השמש ונמס על מן סתם, שהיו צריכים ללקוט
אותו לפני זריחת החמה ואז היה משתמר, ואם נלקט אח"כ נמס בטל. ומכאן הוא מוציא
תורת מוסר שצריך אדם להודרו ולהתפלל לה' לפני הנץ החמה. מקום זה הוא אפייני לשיטת
הדרוש של הסופר.

כג
כו
כז
כח

יז א- יחד. מכת חשך למצרים ועמוד אש לישראל.

גדולים משפטיך ואין חקר למו. תהל' ליו ז': משפטיך תהום רבה. -
רשעים חשבו לרדות. ובכן שוב מדה כנגד מדה, שהמצרים שאפו לשעבד את
ישראל ולאסור אותם והם עצמם היו אסירי חשך. כוונתו נעלמה מעיני המפרשים השונים
(וע' תנחומא בובר בוא אות ה'): הם חשבו לאסור אותם בבית האסורים הביא הקב"ה
עליהם חשך). - במחשכי שפיעהם. הוה ישע' כ"ט ט"ו. החשך שבא על המצרים
היה לפי זה סמל מעשיהם החשוכים. אפשר שכוונתו למסתורין של האליילים שבהן נעשו
מעשי תועבה, כמו שמצינו בהרבה מקומות בספר זה (וע' שמ"ר י"ד): הרשעים שנאמר והיה
במחשך מעשיהם, לפיכך הקב"ה מכסה עליהם את התהום שהוא חשך). - התיאור המבהיל
שבמכת חשך שבפ"ד ואילך הוא של הסופר, אצי"פ שמצינו לו גם רמז במדרש (שמ"ר שם):

א-ב
ג
ד

להאיר ולתבות פוכבי-אור רפו מהגיה חשכת ליל-שחרים זה:
 אף נראה להם מוקד מלא-אימה איש לא העלהו ונקעתו משני
 המסנה ההוא מעודם לא ראוהו ונחשבו את-המרצה לרעה גדולה:
 ז-ח תעלולי קסמיהם חדלו ונאות חקמתם נגלתה חרשתה: פי האנשים
 אשר הבטיחו לנרש מנפש חולה בעתה וכלתה גם המה חלו
 ט מאימה נלענה: גם באין-מסנה אימים מבעיתם מוחל רמשים ומלחש
 י נחשים תרדו: ויגועו מפחד ויקאנו להביט בחשך אין מסלט ממנו:
 יא כיהרשעה מונת לב מתכונתה וסיה יעיד עליה להרשיעה ונען
 יב אשר מוסר כליותיה וציקנה צרותיה תמיד מראש תחנה: הלא
 יג אין הפחד פי אם-הנאש מתחבולות המסשקה: ואם יקטן הבשחון
 בלב האדם מבוכתו תחשב לרעה גדולה מן-הסבה אשר היא
 יד שרש הנדה: וכל-האנשים ישנו את-שנתם בלילה חדל-אונים
 טו מאין קמוהו אשר יצא מירכתי שאול אין-אונים: אלה שוטמו אנה
 נאנה מאימת הכלהות ואלה סתו בהנאש נפשמ מתקנה פי סחר
 מז סתאם ושואה באו עליהם: אחר-כן נסל כל-איש ואיש ארצה
 יז באשר הוא-שם ויעצר באסור במאסר אין-כדל: בעובד האדמה
 קרועה בפועל הניע קדר בעמלו קלם נסעו ויסבלו צרה קשה
 יח אין מנום ממנה: פי קלם באחד בתכלי חשך נאסרו ורוח שורק
 אורקול צפרים ערב סביבות עסאים עבתים או המנת מים שופים
 יט בעז או-שאון אים בהעתק צורים ממקומם: או מרועת חיות מרלנות
 נעלמה מעין אורקול נחמת חיות נוראות אויבה הרים פורץ

מהיכן היה החושך ההוא... מחושך של גיהנם. וכאן הוסיף לזה את בלהות הגיהנם. — נראה
 להם מוקד. הדברים סתומים, ואפשר שהכוונה למדורת גיהנם. — לרעה גדולה. בפנים
 ח הדרגה, ובכך יש להשלים: [גדולה] מאשר היתה באמת. — מאימה נלענה. עצם המכה
 מקורה היה לפי הסופר בתעלולי הדמיון החולני שבדה את הבלהות האלה ושם לקלט את
 י חכמי מצרים. — להביט בחשך. במקור: להביט באויר. השכבה של האויר (ἀήρ) שלמטה מן
 האיחר (השכבה העליונה=αἴθρη) היא לפי השקפת הקדמונים עבה וחשוכה. השוה לפסוק זה
 יא שמיר (שם): אוי לו לבית שחלונותיו פתוחים לתוך חשך. — מוסר כליותיה. *συείδησις*, ומשמעו: מפפון (*conscientia*), והוא רגש האחריות האישית. מלה זו נמצאת
 כאן בפעם הראשונה בספרות היהודית! — מראש. אני קורא: *προεἰληψε* בהתאמה אל
 יב התרגום הלטיני *praesumit*: הגדרת רגש הפחד ביאוש מתחבולות השכל (או: יאוש השכל
 יד מתחבולותיו?) חותם האולפנא היוונית טבוע עליה. — חדל-אונים... אין-אונים. בלשונות
 טו אלו הוא רוצה להגביר בתיאורו את רגש היאוש והפחד הנובע ממנו (פי"ב). — באשר הוא

כ
כא
כי
קולם ודמותם לא-ראו ויאשרוּם אֲשֶׁר לא-סָבְלוּ כְמוֹתָם גַּם אֵלֶּה:
וַיִּזְדּוּ לָהֶם כִּי לא-נִקְמּוּ אֶת-עוֹלָתָם מִלִּפְנֵים וַיִּבְקְשׂוּ סְלִיחָה עַל
אֲשֶׁר-הִרְעוּ לָמוֹ: וַתַּחַת אֵלֶּה הַכִּינּוּת לָהֶם (לְיִשְׂרָאֵל) עֲמוּד אֵשׁ
לְחֻוֹתָם דָּרָךְ בַּל-יָדְעוּ וְשָׁמַשׁ מִרְסָא לְמַסַּע קְבוּד: הֵן בְּצַדִּיק נִמְנַע
אוֹר מֵאֵלֶּה וַיִּנְעָצְבוּ כַחֲשָׁךְ כִּי כַמְאֶסֶר קָלָאוּ קִנְיָה אֲשֶׁר עַל-יָדָם
נִתֵּן לְעוֹלָם אוֹר תּוֹרַת נֶצַח: הֵם וְנָמּוּ לְהַמִּית עוֹלָלֵי חֲסִידִים (וְרַק)
אֶחָד מִן-הַיְלֹודִים הַמְשַׁלְכִים נִמְלֵט וְהֵנָּה יִשְׁרָתָם וַתִּקַּח מֵהֶם קִנְיִם
לְרַב וְאַבְרָתָה קָלָם יַחַד בְּמִים עֲזִים: הַלְיָלָה הַהוּא קָשֶׁר לְאַבּוֹתֵינוּ

יח
כ
ג
ד
ה
ו

ס. ש. שמות י' כ"ג. - אות לחשך. חשך מצרים היה אפוא סמל לחשך הגיהנם. לפי המדרש (ע' בפס' לפסד) היה חשך מצרים ממש מן הגיהנם. - ונס ש. מצפונם. הוא המושג *suveltonis* הנזכר בפס'א. - יש סוברים שהמלים האחרונות של הפסוק הזה מכילות אליגוריה חדשה, כלו' שהחשך הוא סמל המרה השחורה שתקפה את המצרים (ע' ספרי על הביאור האליגורי 14 הערה 1).

א
ב
ג
ד
א. ש. שמות י"ג כ"א, י"ד כ"ד. - הן בצדק נמנע אור מאלה. שוב דרוש אליגורי לפי הכלל של מדה כנגד מדה: המצרים חסצו להדעיך אור התורה ונדעך להם אור היום. התורה נמשלה לאור בכמה מקומות (תהל' קי"ט ק"ה, משלי ו' כ"ג, וע' צוואת השבטים, לוי י"ד ד'). -

ה-י"ט. מכת בכורות.

הדרוש הזה, שמכת בכורות היתה כנגד השלכת ילדי ישראל ליאור, נמצא גם בס' היובלים מ"ח י"ד. אמת, מיתת הבכורים לא היתה במים, ולכן הוא מוסיף: ואבדתם כלם יחד במים עזים. כיוצא בזה תנחומא (הוצ' בוכר בוא אות ה'): הם חשבו להרוג אותם, הקב"ה הרג בכוריהם... הם חשבו לשקע אותם במים, אף הקב"ה שקען במים. שילוב הרעיונות ממש כמו כאן. - בשר לאבותינו. שמות י"א ד', י"ב כ"ג. -

מראש למען יאמץ רוחם כי ידעו נכונה את השבועות ובהן
 ה'אמינו: אז חכה עמך לישע צדיקים ולאבדן צרים: כי בדבר
 אשר שפטה קמינו בו רוממתנו ותקרא אותנו אליך: כי הסידים
 בני טובים זכחו וקחו [ה] במסתרים ויחקו את מצות אלהים בתם
 דעה אשר בלי הקדושים חלק בחלק וקחו חבל פשוט וברע ועוד
 אבותינו שרו הלל לראשונה: ולעמתם נשמעה אנקת צריהם מר
 יגרתו גם בנייהם נשאו קול בקינה נוהה: בענש אחר נשטמו העבד
 בארצו ודלת העם ממלכם סבלו: לבלם באחר היו מתים איך
 מספר הללי מנשה אחת ולקבר [את המתים] לא ישפיקו החיים
 כי מבחר תולדותם ברגע נשמד: והאנשים אשר לא האמינו בכל
 אלה בגלל קסמיהם הודו בהננתם בכוריהם כי העם הזה בני
 אלהים המה: כאשר השלף הם ושקט בפל והלילה הגיע בפרוצתו
 למחצית דרכו: והנה ירד דברך הכל יכול מן השמים מבשא
 מלכותך בגבור מלחמה אים בקרב הארץ הנכונה לבליה: ובתרב
 תדה הביא אתו פקדנתך הנמרצה ובהתנצבו מלא הכל [הקדנת]

ז-ח
ט
י
יא
יב
יג
יד
טו
טז

זב חו. הכוונה לקרבן פסח. כל הקדושים חלק בחלק יקחו. לזה יש רקזר קלוש בתורה:
 תורה אחת יהיה לאורח וגו' (שמות י"ב מ"ט). לדעתי, הסופר או העורך של ספר חכמת שלמה
 שהיה איטי או קרוב לאיסיים (ע' ג' י"ג, ט"ז כ"ח ובפי') נתכוון במלים אלה להרים על גס את
 שותפות הקנינים והחיים של הכתה האיטית, כמו שהיא מתוארת אצל פילון ויוספוס. - בטוב
 וברע. בדיק: בדברים הטובים ובסכנות. - ועוד אבותינו שרו הלל. ע' פסחים
 קי"ז א': הלל זה מי אמרו ... משה וישראל אמרוהו ... אפשר ישראל שחטו את הפסח ונטלו
 את לולביהן ולא אמרו שירה? - אנקת צריהם. שמות י"א ו'. - העבד כאדוניו. שמות י"ב
 כ"ט. - ולקבר [את המתים] לא ישפיקו החיים. לא נודע מנין לקח זאת. ואפשר
 שבא לידי מסקנה זו מן במד' ל"ג ג'-ד', שכשנסעו בני ישראל מרעמסס בחמשה עשר לחדש
 ניסן ממחרת הפסח היו המצרים עדיין עסוקים בקבורת בכוריהם. ובמדרש מסופר שהבכורים
 בעצמם הרגו באבותיהם על שלא רצו לשלח את בני ישראל מן הארץ: מיד יצאו הבכורות
 והרגו באבותיהם ששים רבוא, הה"ד למכה מצרים בבכוריהם (פסיקתא דר"כ הוצ' בובר ס"ה
 א'). ואפשר שלפני עיני הסופר היתה מרחפת האגדה הזאת והיא מקור המאמר „ולקבר ואת
 המתים] לא ישפיקו החיים“. - כי העם הזה בני אלהים המה. את האמת הזאת הכירו
 המצרים ביחוד בקשר עם מכת בכורות (ע' שמות ד' כ"ב-כ"ג), שמכת בכורות באה על
 המצרים משום שלחצו את ישראל, בנו בכורו של ה' (לכינוי בן-אלהים ע' ב' י"ג ובפי'). -
 דברך הכל יכול. בתיאור דבר ה' מכאן ואילך מתקרב הסופר אל פילון האלכסנדרני.
 המאמר האלהי יוצא מגדר הפשטה ופירצוף פיוטי גרידא ומקבל כמעט אופי של מציאות
 עצמאית. הפירצוף של דבר ה' נמצא גם במקרא, כגון ישע' נ"ה י"א, תהל' קמ"ז ט"ו, ועוד. -
 ובלכתו על הארץ השמימה הגיע. דבר ה' מתואר כאן כמו המלאך בדה"א כ"א
 ט"ז: וירא את מלאך ה' עומד בין הארץ ובין השמים וחרבו שלופה בידו וגו'. ראוי להזכיר.

י-א
יב
יג
טו
טז

יז קנות ובלקתו על-הארץ השמימה הגיע: אז קרנע הבציתום מראי
 יח חלומות נוראים ופחד פתאם נסל עליהם: זה מפה וזה מפה קרע
 יט פחצי מת ויגלו לסני-כל סבת מותם: כי בחלומות המבכהילים
 נודע להם הדבר מראש למען ידעו במוותם מה-היתה סבת צרתם:
 כ אָמנם גם בצדיקים נגע המות למען נפוחם ויהי במדבר מנסה
 כא רבה אך זעמה לא ארך זמן רב: כי מהר איש תמים לעמד בפניך
 בבחיאו אתו בלי-קרב עבודתו תסלה וקטרת לכשרה ויתנצב
 כב לפני האף וישם קץ לצרה וירא כי הוא עבדך: ויגבר על-הקצף
 לא בעו הגוף ולא בלח בלי-קרב אך בדברו יקבש את-המשחית
 כג בהנזירו את-השבושה ואת-הקרית עם-אבותינו: ויהי כאשר נסלו
 חללים ונעממו אלה על-אלה ונעמד ביניהם ונעצר בעד הנזעם
 כד ויחכם את-הדרך אל-החיים: כי-על מעילו המגיע לדגליו הנה
 כה כל-העולם ומגלל האבות חרות על-ארבעה טורי אבן וקארך על-
 כי מנפת ראשו: מפני אלה נסוג המשחית אחרנית ומפני אלה ירא
 כי מפת זעמה לבדה ששקה:
 יט ואת הרשעים רדף באפו בלי חמלה ער-פלה ברעתו מראש

יז שאצל פילון המלאכים הם בבחינת המאמרים האלהיים. - מראי חלומות נוראים. הסופר
 יח אוהב לתאר מחזות בלהות ואימה (השוה את תיאור החשן בפרק הקודם). התיאור מזכיר גם
 יט את הלום נבוכדראצר בדניאל ב'. - כרע כחצי מת. השוה פסיקתא דריכ (שם), שהבכורים
 לא מתו פתאם אלא „לקו מכת מיתה מבערב והיו מפרפרים כל הלילה ומתו ביום. מאי
 טעמא, שנאמר כלנו מתים“. כלו הבכורים שנטו למות אמרו בעצמם כלנו מתים (ע' ביאורו
 של בובר). וכאן הכירו הבכורים את סבת מותם וגילו אותה ברבים. -

יט-כה. גם בני ישראל ניגפו במדבר אבל רק לזמן מועט לנסיון.

כ מהלך הרעיונות הוא כמו בפרק ט"ז (השוואה בין מכת ערוב במצרים ובין מכת
 כא הנחשים השרפים במדבר). - למען נסותם. ע' פכ"ה. - מגפה רבה. במד' י"ז י"ב. -
 איש תמים, זה אהרן (שם). - כלי-קרב עבודתו תפלה. התפלה היא כלי זינו של
 הכהן הגדול. כיוצא בזה מתרגם אנקלוס הלשון בחרבי ובקשתי (ברא' מ"ח כ"ב): בצלותי
 ובבעותי (=בתפלתי ובבקשתי). - תפלה. בתורה אין זכר לתפלה, אלא שעבודת הכהן הגדול
 היא כעין תפלה מתוך פעולה (ע' Heiler, Das Gebet⁴, 71, וספרי היהדות והיונוות 50). -
 כב-כג הקצף. χόλος במקום ὄχλος (=המון, אכפסוף), שאין לו כאן שום מובן. - ויעמד
 כד ביניהם. במד' י"ז י"ג. - מעילו. שמות כ"ח ד'. - היה כל-העולם. לבוש הכהן הגדול
 כה מסמל בצבעיו השונים את כל חלקי העולם. רעיון זה נמצא גם אצל פילון (חיי משה ב'
 ק"ט ואילך) וגם אצל יוספוס (קדמ' ג' ז' ז', וע' ספרי פילון והמדרש 48). - ומהלל
 האבות על-ארבעה טורי אבן. שמות כ"ח ט"ו ואילך, וביחוד שם כ"א. וזה מהלל
 האבות הנזכר כאן. -

ב את-אשר עתידים הם לעשת: כי הם צווים ללכת וישקרו לשלחם
 ג בחפזון ויהפך לקבם לרהף אחריהם: הם היו בעצם מקאוביהם
 ד ועל-קברות מתים וילילו ומישר בעיניהם עצת אגלת אחרת ואשרי
 ה האנשים אשר נרשום בתחנונים באשרי בורחים רדפו: כי המאשט
 ו אשר נגזר בעדק השה אותם לנתיב זה הוא השכיחם את-אשר
 ז מצא אותם למען ומלאו קאת ענשם בצרותיהם: ולמען יעבר עמך
 ח דרך שלמים והם ומצאו מיתה משנה: כי כל-היוצרים למיניהם
 ט נהפכו מתדש לשרת לסקרוטיה בעבור ישמרו קניה מקל פגע:
 י הן נראה ענן סוכך על-המחנה ומקום שם מים לסנים וקשת
 יא הופיעה מים-סוף דרך קלולה וממשבריים אדירים מישור
 ח מקשה דשא: בו עברו כל-העם בפרשה עליהם ירה ויראו נסים
 ט ונקלאות: וישוטטו קסוסים במרעה ובקבשים ירקרו ונהללו לה
 י וז גואלים: כי זקרו עוד את-המצאות אותם בארץ מגוריהם איך
 יא הארץ הוציאה כנים סחת סיות והנבשה למיניהן וסחת סיות הכנים
 יא שרץ היאור צסרדעים לרב: אחר-כך ראו גם מין צפרים סךשות

ב-ג וישקרו לשלחם בחפזון. שמות י"ב ל"ג. - ויהפך לבבם. שם י"ד ה'. -
 גרשום בתחנונים. הלשון גרשו, שהוא מזור בהרכבתו עם בתחנונים (הצורה
 הדיבורית (oxymoron) לקוחה מן שמות י"א א': כשלו כלה גרש יגרש אתכם מזה. -
 ד כי המשפט. כוונתו לתרץ כאן את הקושי שבפסוק ויחוק ה' את לב פרעה מלך מצרים
 וירדוף אחרי בני ישראל (שם י"ד ה'). בענין זה של חיזוק או הכבדת לב פרעה התלבטו
 גם דרשני ארץ ישראל (ע' שמ"ר י"ג: אמר ר' יוחנן מכאן פתחון סה למינים וכו'). בתירוצ
 שלכאן יש שני יסודות: ראשית מנמק הסופר, שכבר נגזרה גזירת כליון על המצרים, ואין
 להשיב. והוא מכניס כאן את המושג היווני של הגזרה (בפנים: ἀνάγκη). ושנית היה
 חיזוק לב פרעה רק השכחת הצרות שסבלו המצרים, ובאמת לא היתה בלב המצרים כל
 נטיה רצויה לחזור בתשובה. - הטה אותם. בדיוק: משך אותם אל המטרה הזאת. -

ו-י. תמורות בטבע לסוכת ישראל ולרעה מצרים.
 ג הפכו מחדש. הכוונה להתחלפות והשתנות היסודות. לפי תורת הסטואה
 (Diog. Laert. IX, 8) מתחלפים היסודות זה בזה ע"י התקלשות (μάωσις) והתעבות (πύκνωσις).
 ז זהו חידוש מעשי בראשית האמור כאן. ובפייח נמצא רעיון אחר. היינו שאין באמת שינוי
 י עצמותם של היסודות אלא חילוף סדר הרכבתם. - הן נראה ענן סוכך. מאמר זה הוא
 קשה ההבנה, כי בזה אין עוד שידוד טבע היצורים וחידוש מעשי בראשית. ואפשר שיש
 כאן איזה ליקוי במקור. אמת, פליאה גדולה היתה גם בענין זה. השה ת"י ב' לשמות י"ד
 כ': והוה עננא פלגא נהורא ופלגא חשוכא. ובכך, יתכן שזהו הנס הנרמז כאן שאותו ענן
 י-ב האפיל על המצרים והאיר לישראל. - פ"י-י"ב נוספו ע"י הסופר מפני הצד השה שביניהם
 ובין הרעיון של שינוי סדרי בראשית. ומכיון שענין יציאת מצרים נגמר כבר בפ"ט השתמש
 הסופר באמחלא של רפליכסיה שיחס ליוצאי מצרים. חוץ מזה הכניס את ענין השליו שהיה

יב קְעוֹרֵר אֹתָם תִּאְוָתָם לְדָרֵשׁ מֵאֲבָלֵי מַעֲרָבִים: כִּי שָׁלוֹ עָלָה לָהֶם
 יג מִן־הַיָּם לְמֵלֵא שְׁאֲלָתָם: וְעַל הַחֲשָׁאִים לֹא בָּאוּ הַסְּפָנִים עַד־אֲשֶׁר
 הִרְעָמִים נָתְנוּ עֲדוּתָם בְּעַז הַמָּה סָבְלוּ בַצֶּדֶק בְּגִלְגַּל עֲוֹנוֹתֵיהֶם:
 יד יַעַן כִּי הִרְבּוּ לְהִרְאוֹת מִשְׁטֵמָה עֲזָה לְגֹרִים (מִן־הָאֲחֵרִים) כִּי אֵלֶּה
 לֹא אָסְפוּ זָרִים אֲשֶׁר בָּאוּ אֲלֵיהֶם וְהִמָּה עָשׂוּ לְעֹבְדִים אֲנָשִׁים
 טו גֹּרִים אֲשֶׁר עָשׂוּ עִמָּם חֶסֶד: מִבְּלַעֲרֵי זֶה שׁוֹנֶה יְהִיָּה עֲנָשָׁם אֲשֶׁר
 טז אֵלֶּה יֵצְאוּ בְּשִׁנְאָה נֹגֵד הַגֹּרִים: וְהִמָּה קִבְּלוּ אֹתָם בְּהַלּוּלִים וְאֲחֵרֵי־
 כז עֲנֵנו אֹתָם בְּעִבּוּדָה קָשָׁה אַח־כִּי בְּחֻקֵי הָאָרֶץ בָּבֶר לָהֶם נִשְׁתּוּ:
 יז וְגַם הֵם הָבּוּ בַסְּגוּרִים כְּמוֹ אֵלֶּה לִפְנֵי שְׂמַח הַצִּדִּיק כַּאֲשֶׁר בָּסָה
 אֹתָם חֶשֶׁךְ וְצַלְמֹת וּבִבְקָשׁ כָּל־אִישׁ מֵהֶם אֶת־הַדָּרֶךְ אֶל־שַׁעַר
 יח בֵּיתוֹ: כִּי הִיְסוּדוֹת אֶת־סִדְרָם הִחְלִיטוּ כַּאֲשֶׁר יִשְׁתַּנֶּה קָצֵב אֲלֵילֵי
 הַנֶּבֶל בְּהַשְׁתַּנּוֹת מִיִּתְרֵיו אַף בִּי־קוֹלָם יִשְׁאֵר תְּמִיד כָּל־עֲמַת שְׁהִיָּה
 יט וְזֹאת יוֹכַל הָאִישׁ לְשַׁפֵּט לְנִכּוֹן בְּרִאוֹתוֹ אֶת־הַמַּעֲשִׂים: הֵן חֵיוֹת
 הַנִּבְקָשָׁה נִהְפְּכוּ לְחֵיוֹת הַיָּם וְהַחֵיוֹת הַשָּׁמַיִם (בַּמִּיּוֹם) עַל־הָאָרֶץ

יב-יג אחר כך במדבר. - כי שליו עלה להם מן הים. במד' י"א ל"א. - הרעמים נתנו
 עדותם. אין ענין זה בתורה, אבל זכר לדבר יש בתהלי' ע"ז י"ח ואילך (והשוה רש"י
 לשמות י"ד כ"ד: ושנינו בפרקי רבי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי כל מקום שנאמר בו
 מהומה הרעמת קול הוא וכו', וע' קדמ' ב' ט"ז ג'). - אשר עשו עמם חסד. הכוונה
 ליוסף אשר הציל את מצרים מסכנת רעב. - שונה יהיה ענשם. לפי התרגום הלטיני
 sed et alius quidam receptus צריך לקרוא: ἄλλ' ἄλλητις ἐπισκοποῦν. בפסוק זה מדובר על
 אנשי סדום (את שמותם אינו מוזכר כמו בפרק י'), שגם הם נענשו, אבל ענשם היה שונה
 מענשם של המצרים. אמת, כאן יש זמן עתיד (יהיה=ἔσται), ומה רצו להוציא המסקנה
 שהמחבר מדבר על ענש אנשי סדום לעתיד לבוא. אבל מן הלוקויים שבמקור שלא נמסר
 כהוגן קשה להוציא משפט ברור על דעת המחבר. ויש להעיר שגם התוספתא (סוטה ג')
 משה את אנשי סדום למצרים: גם אלה וגם אלה אבדו בעד יהירותם וגאותם. - קבלו
 אותם בהלולים. קבלת יעקב ובניו ע"י פרעה (ברא' מ"ה ט"ז ואילך). - בחקי
 הארץ כבר להם נשתוו. יש שמוצאים בזה ראייה לדעתם, שהספר נכתב בימי קאיוס
 וקלודיוס שאז הגנו היהודים לפני השליטים על זכויותיהם אשר קופחו ע"י פלאקוס נציב
 מצרים (38 לסה"נ), כידוע מספרי פילון נגד פלאקוס המלאכות אל קאיוס. אבל קיפוח זכויות
 היהודים במצרים היה כבר בימי המלך תלמי פיסקון צורר היהודים (במחצית המאה השניה
 לפני סה"נ, בערך), וגם במכבים ג' יש זכר לקיפוח הזכויות האזרחיות של יהודי מצרים
 בזמן קדום. ובכן, אין מכאן ראייה לכתיבת הספר בזמן המאוחר. -

יח-כב. הסברת הפלאות על פי חקי הטבע-סיום.

כאן מבאר הסופר את ענין הנסים בדרך השכל. שורש הנסים הוא בשינוי סדר
 היסודות ולא בשידוד טבעם העקרי. גם מתוך נבל מוציאים מנגינות שונות אע"פ שהקולות
 היסודיים אינם משתנים כלל, ורק הרכבתם מתחלפת. רעיון דומה לזה בקשר עם מכות

כ דָּרְכוּ: הָאֵשׁ שֶׁמְרָה בַּמַּיִם עַל־תְּכוּנָתָהּ וְהַמַּיִם רָסָה לַחֵם לְקַבּוֹת:
 כא וְלִהְיוֹת הָאֵשׁ לֹא אֶבְלָה בְּשֵׁר חַיּוֹת בְּנוֹת מְלוּכָה אֲשֶׁר בָּהּ הִתְהַלְכוּ
 כב וּמְנַדְּ הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר עֵינָיו בְּעֵינֵי הַקָּרָח קָל לְהַמִּסּ לֹא נָקָם: כִּי בְּכָל
 אֵלֶּה יִי הַגְּדִלְתָּ וְרוֹמַמְתָּ אֶת עַמְּךָ וְלֹא הִעֲלַמְתָּ מֵהֶם עֵינֵי מַהוֹשִׁיעֵם
 בְּכָל־עֵת וּבְכָל־מְקוֹם:

כ מצרים נמצא אצל פילון (חיי משה א' צ"ט). - האש שמרה במים. הכוונה למכת ברד
 כא (ע' ט"ז י"ז ואילך). - חיות... אשר בה התהלכו. זה מזכיר המסופר (פסחים נ"ג ב') על
 הצפרדעים: „צפרדעים כתיב בהו ועלו ובאו בבתין ובתנורין ובמשארותיך. אימתי משארות
 מצויות אצל תנור? הוי אומר בשעה שהתנור חם. ומהם למדו חנניה מישאל ועזריה שעלו
 כב לכבשן האש (השוה גרטנר 48 ואילך). - מגד שמים. המן (ש"ז כ'). - הדרוש נגמר
 בסיום של שבח והודיה למקום. סיום כזה מצוי גם אצל פילון וגם בספרות המדרשית (ע'
 מ"ש על הסיום במדרש HUCA VIII-IX, 368).

ספר דברי איוב

מ ב ו א

א. לתולדותיו ושמו של הספר.

בשנת 1833 הוציא Angelo Mai ברומה. בכרך השביעי של קובצו *Scriptorum Veterum Nova Collectio* (עמ' 180-191) ספר קדמון בשם *Ἰώβ ... Διαθήκη*. כעין הקדמה לספר כתב בזה הלשון: *Gelasio decreto appellatur (= צוואת איוב, ודאי ספר אפוקריפי וקדום מאד משום שנוכר בפסק של גילאסיוס). מדברים אלו יש ללמד שלא מצא לו Mai שום זכר לספר זה בספריהם של ראשונים חוץ מזכרו בפסקו של גילאסיוס האפיפיור (מש' 496 בערך), שהכניס את שם הספר לרשימת הספרים שאסר לנוצרים להביאם בקהל. ויש לשער שבאותו זמן היה קיים אף תרגום רומי לספר זה והלך לאיבוד, אולי בעטיו של אותו איסור. בפסקו מזכיר גילאסיוס את הספר בשם: *Liber qui appellatur Testamentum Iob, apocryphus* (=ספר שנקרא בשם צוואת איוב, אפוקריפי).*

ודאי הדפיס Mai את הספר מתוך כ"י, אבל לא ראה צורך לרמוז על מקומו וטיבו של הכ"י שהיה ברשותו. על כל פנים, מתוך עצם הנוסח נראה שבאותו כ"י נוסח פגום היה. מתוך קובצו של Mai הדפיס ק' קוהלר את הספר שנית בהוספת תרגום אנגלי ומבוא בספר הזכרון לאלכסנדר קוהוט (*Semitic Studies in Memory of Alexander Kohut*), ברלין 1897 (עמ' 338-264).

ובאותה שנה פרסם אף M. R. James (בקובצו *Apocrypha anecdota, second series, Cambridge*) את הספר *Testamentum Iob (= צוואת איוב)* בנוסח הגון מתוך כ"י מן המאה הי"א שמצא באוצר הספרים הלאומי שבפאריס. אף הוא הוסיף לכפר מבוא וחילופי נוסחתות בהשוואה עם הוצאת Mai.

ואף על פי שהם קוראים לספר בשם *צוואת איוב (Testamentum Iob)* – וכן קרא לספר אף המעתיק של נוסח Mai, שרשם בתחלתו: *Διαθήκη τοῦ ἀμέμπτου καὶ πολυάθλου* – מכל מקום מתחלת הנוסח *καὶ μακαρίου Ἰώβ (= צוואת איוב התם ורבי־הנסיונות והמאושר), – מכל מקום מתחלת הנוסח שבהוצאת James נראה שמעיקרו היה שמו: ספר דברי איוב (Ἰώβ λόγων Βίβλος).* וכן מוכיח עליו תכנו שאינו צוואת שכיב מרע גרידא, על הדרך שמצינו לראשונים שהאב מצוה לבניו היאך עליהם להתנהג בחייהם בעניני חומר ובעניני רוח, אלא בעיקר יש בו בספר זה מתחלתו ועד סמוך לסופו ענין של זכרונות אכטוביוגראפיים המסתיים בספור הסתלקותו הנפלאה של איוב הצדיק הגדול לאחר שחי את חייו הנפלאים.

ב. טיבו של הספר דברי איוב לפי תכנו.

בספר ניתנו, כאמור, זכרונות חייו של איוב שהשמיע לבניו ולבנותיו קודם פטירתו מן העולם ושהעלם בכתב נריה (Νηρείος) אחיו (לאיוב היו אחים ואחיות, ע' איוב מ"ב י"א) שהיה שומע את הדברים יוצאים מפיו של איוב באותו המעמד הנפלא סמוך להסתלקותו כשהיו בניו והקרובים אליו נמצאים שם. אף הוא, נריה, הוסיף סיום לדברי איוב בסיפור המעשה על התנהגותו של איוב בחלוקת רכושו לבניו ולבנותיו ועל עצם הענין של הסתלקותו הנפלאה.

ואף על פי שבעיקרו נוסד הספר על התוכן שבשני הפרקים הראשונים ובפרק האחרון שבס' איוב המקראי, מכל מקום חדש הוא לגמרי מתחלתו ועד סופו המוטיב העובר כאן בכל הספר.

בס' איוב המקראי נמצאים כל הדברים מסביב לשאלה היסודית אם באמת היה איוב צדיק לשם שמים או כל גודל צדקתו לא היה אלא מחמת הכלל של do ut des (=אני נותן כדי שתתן אתה), שהוא בבחינת מה שאומרים בעברית עֶשׂר בשביל שֶׁתִּתְעַשֶּׂר. ואילו כאן – בספר דברי איוב – אין לו לעיקר זה שום שייכות לטיבו של הספר. כאן העיקר הוא ההוכחה עד היכן מגיע כחה של היהדות, שהיא מסוגלת להוציא אדם יקר, סגולת המין האנושי, מתוך אומה שהיא מן השפלות ביותר. כעין הד המעשה ברות המואביה יש כאן. הגע בעצמך: אין לך אומה שפלה מעשו-אדום, וצא וראה איזו פרידה טובה יצאה לה ליהדות מתוכה. יש לך בו באיוב כמעט כל אותן המדות הנפשיות שהוציאו לאברהם אבינו מתוך תחומן של בני כשדים והכניסוהו תחת כנפי שכינתו, אותה שכינה שמאו ואילך היתה כלה שלו, שמתוך הכרה שבלב נבעה לו. אותן המדות הוציאוהו אף לאיוב הצדיק הגדול מתוך הסביבה שהיה נתון בתוכה וכמעט במעמד אחד עם אברהם אבינו העמידוהו בתוך פרדסה של אגדת ראשונים. איוב זה, הצדיק הגדול, נכרי היה. מלך ממלכי אדום היה. עוף היתה ארצו ויובב היה שמו בתחלה, עד שלא קרבהו המקום אל שכינתו. והואיל והיה מבניו של עשו דוקא היה עובד עבודה זרה ככל בני זמנו ומקומו. לפסל הגדול – הוא הפסל הוא השטן – היה עובד בהבאת קרבנות על מזבח, כמו שהיו אנשי המקום עושים. ועם כל זה גדול היה האיש, מאין כמוהו בעולם, במדות שבין אדם לחברו: אהבתו לבריות היתה בלי שיעור, ואף היה מקיים אהבתו זו במעשים. אחר כך האירה לו מתוך מעמקי נפשו בהרהורי לילה מחשבה גדולה על היחס שבין אדם למקום, ומתוך אותה מחשבה עמד על הכרת בוראו שהוא קונה שמים וארץ. ומכיון שזכה לעמוד על כך מיד נטל אתו חמשים איש מעבדיו והלך בחשכת אותו הלילה ונתן את הפסל, שהיה קרוב אליו קרבת מקום, וביטל ליראתו, אעיף שקודם לכן במחזה הלילה הודע אליו שרבות יהיה עליו לסבול בעד מעשהו זה מפורענותו של השטן. וכך היה: לכשחזר איוב לביתו אחר נתיצת הפסל מיד התחיל השטן רוקם מזמות ליקח הימנו נקם באכזריות יתרה. מה עשה אותו מנוול? התחפש ובה בדמות עני מחזיר על הפתחים לבקש לחם. בא ועמד לפתחו של איוב ובקש לקבל נדבת-לחם מידו של איוב דוקא ולא מידה של אחת השפחות. תואנה היה מבקש להתראות פנים עם איוב ולבוא עמו במשא ומתן על אותה עֶנְלָה גדולה שעשה לו בנתיצת פסלו. אבל איוב הזדרז אף הוא להקדימהו וצוה על שומרת הפתח שלא תתן לשום בריה ליכנס אל ביתו ולראות את פניו: ענין חשוב ותכוף מעסיקהו ומעכבהו בפנים הבית.

היטב חרה לו לאותו עני מְשַׁאל כששלח לו איוב ביד השפחה פת חררה ולא רצה לראות פניו. אמת, לפי שעה עזב את ביתו של איוב במנוחה, אבל גמר בדעתו ליקח הימנו את נקמתו מבלי לראות את פניו ובלי דין ודברים: עלה למרום ונטל רשות לעשות בכל אשר לאיוב ואף בעצם גופו כרצונו. ולא אחר לעשות מה שעשה: את רכושו של איוב כילה, את בניו המית ואיוב בעצמו לקה על ידו בשחין רע מכף רגלו ועד ראשו. איוב נשתקע, כדרך מוכי שחין, מחוץ לעיר באשפה כשתולעים רוחשות בבשרו, יוצאות ונכנסות בו. אשתו של איוב – זו המלכה מבנות עוף – ירדה למדרגה של עובדת כשפחה והיתה נענה בידי בעליה נותני עבודתה בפת לחם זעומה, שבה היתה מפרנסת את נפשה ואת נפש בעלה המצורע והמנוגע.

בתוך מעמד נורא זה באו אליו, אל איוב, אליפו ובלדד וצופר ואליהוא, ארבעת המלכים חבריו, לראותו. אף הם מבני עשו היו וודאי מחויקים היו בעבודה זרה שלהם. מוכי

תמהן למראה ישיבתו באשפה וביסוריו נכנסו עמו בדברים. נתגלגלו הדברים והגיעו לידי יכוח על השקפת עולמו החדשה של איוב שהיתה ממלאה את לבו יחד עם הכרת בוראו היחיד. מעצמו מוכן, שבויכוח נצח איוב לחבריו: הרי האמת היתה אתו. אף להם, לחבריו, נסלח מן השמים חטאם לאמת ולאיוב. וכי במה אשמים הם אם לא זכו למעלה שיגיה אור האמת אף להם. יוצא מן הכלל היה אליהוא: הוא החציף כלפי איוב ואמתו ולפיכך קבל גויפה מן השמים והחרם על עמדו לצדו של השטן.

מעמד יסוריו של איוב ונסיונו שעמד בהם – כאן היתה הנקודה השלישית והאחרונה בשלימותו המוחלטת. לשלש מעלות יסודיות זכתה נפשו, ושלשתן לא בבת אחת, אלא בהדרגה באו לה ובמדה שאין למעלה הימנה: בתחלה בעל צדקה היה, אחר כך הגיע לידי הכרת שמים, ולבסוף על ידי היסורין היה לבעל סבלנות לאין שיעור.

במדות אלו נעשה הגדול שבעולם. ובזכות גדלות זו ראוי היה שיתחדשו לו חיים טובים. והחיים החדשים במדה מלאה ניתנו לו. ולא רק מן הצד החמרי, אלא אף מן הצד הרוחני. אשתו הראשונה נכריה היתה, מבנות עוץ העובדות לאותו פסל שניתץ על ידו. אין תימה אם היא לא הבינה להלך רוחו בהשקפתו החדשה. אדרבה, היא היא שנשאה לפניו את הנאום הארוך כשהשיאה אותו לחרף עושהו על היסורין הגדולים שהביא עליו. ובשעה שהיתה מפרנסתו בלחמה הקלוקל הבא לה בעבודת שפחה מזוללת היתה אף היא ממררת את נפשו ביחסה לאמונתו באלהיו.

ובניו הראשונים אף הם לא מן המשובחים היו. הרי מבני בניו של עשו היו ובנים לאמם ומקומם היו: במשתאות היו מבלים ימיהם. ובנים כאלה לגבי צדיק כאיוב ודאי חשודים היו על הרהורים שבלב.

אבל בחייו המחודשים באה לו התחדשות אף בפנה זו, בפנה שבחי הבית. לאחר שזכה להתחזק בהכרת בוראו ומסר נפשו על עבודת שמים ועמד בנסיונותיו המרים עד הגיעו לידי שלימות מוחלטת, נתגלגלה לו אף הזכות להדבק בזווג שני בזרע ישראל: אשתו השנייה דינה בת יעקב אבינו היתה. וענין זה של דביקות בזרע ישראל דבר גדול הוא ובפרט לגבי איוב הצדיק: צא וראה, חוץ ממעשה הצדקה לא ראה ענין חשוב לצוות עליו את בניו לפני מותו מאשר להביע להם רצונו שלא ישאו נשים מן הנכריות (מ"ה ג'). ומדינה בת יעקב העמיד ז' בנים וג' בנות. וזכה שלא רק בבנים לא ראה שום פיסול שיהיו ראויים לקבל עליו תוכחה מפי אביהם קודם מותו, כנהוג לגבי אנשי המעלה מן הראשונים, אלא אף בנותיו גדולה היתה מעלתן: הן הגיעו לידי כך ששרתה עליהן שכינה ואמרו שירה לאלהי אביהן דוקא בשיח של מלאכי עליון. – אשה אשה ומעלתה בקדש. והסוף מכתיר את המעשה: הסתלקותו היתה נפלאה. לא נעשה כך לשום צדיק מצדיקי עולם: עיני בניו ובנותיו והקרובים אליו במחיצתו רואות היו בשעה שבאו ממרומים ונסלו את נשמתו והעלה.

ג. על זמנו של הספר.

בסוף התרגום היווני לס' איוב מיסוד הע' יש תוספת בזה הלשון:

– וכתוב כי הוא (כלו' איוב) עוד יקום לתחיה עם אשר יקימם ה'.

זה נתפרש (ἐπισημειύεται) מתוך ספר ארמי (1) (Συριακῆς), והוא ישב בארץ עוץ על גבולות אדום וערב ולפני-כן היה שמו יובב (השוה ברא' ליו' לג') ונשא אשה ערבית

(1) כונתו ללשון העברית. כיוצא בו קורא פילון ללשון העברית בשם χαλδαϊστί, ואף אוריגינס,

שחיה בזמן מאוחר (במאה ג' לסה"ג), מסמן את העברית לעומת הסורית והסוגיית בבחינת ἐτέρα παρ' ἀμφοτέρων

(ע' 6, C. Celsam III).

והוליד בן ושמו אנון (Ἐννών) והוא (כלו' איוב) היה בן לזרח אביו מבני עשו ולבצרה אמו והיה חמישי לאברהם (כלו' אברהם יצחק עשו זרח יובב) ואלה המלכים אשר מלט באדום אשר גם הוא מלך בארץ ההיא הראשון בלק בן בעור (כ"י AV: צפור=Σεπφώρ) ושם עירו דנהבה ואחרי בלק יובב הנקרא איוב... והרעים שבאו אליו אליו מבני עשו מלך התימנים בלדד ראש (τύραννος) השוחים וצופר מלך הנעמים (Μιναίων) -

בעל תוספת זו מודיע בעצמו שהוציא ענין הדברים מתוך מקור עברי (או כמו שהוא אומר: סורי). מן התכן ברור שהדברים ניטלו מתוך הס' דברי איוב בצירוף ידיעות שהוצאו מס' בראשית ל"ו. ויש כאן אף פרטים שאינם ידועים מן הס' דברי איוב בתרגומו היווני (כגון שם הבן שהוליד איוב מאשתו הערביה).

חוץ מתוספת זו יש עוד בתרגום הע' לס' איוב ב' ס' הרחבת דבריה של אשת איוב עד כדי נאום שלם.

הרחבה זו כך שיעורה:

- וכעבר זמן רב ותאמר לו אשתו עדימתי תתחזק לאמר הנה אחיל עוד מעט בצפיתי לתקות ישועתי והנה אבד זכרך מני ארץ הבנים והבנות הבלי בטני ועצבוני אשר יגעתי במ לריק בעמל ואתה בצחנת רמה תשב ותלין בחוץ ואני תועה ושפחה ממקום למקום ומבית לבית מחכה לשמש מתי יבא למען אנוח מעמלי ומעצבותי אשר יאחזוני עתה רק ברך אלהים נמות. - ברור, שהרחבה זו אינה אלא ציטטה מתוך הס' דברי איוב שנשתלבה באופן שעדיין מורגש הקשר הרופף המחברה אל תוכו של ההמשך שבעצם אותו הכתוב.

על הזמן שבו הוכנסו התוספת וההרחבה לתוך התרגום היווני של ס' איוב שבע' אפשר לעמד בקירוב מתוך דבריו של אלכסנדר פוליהיסטור (Πολυίστωρ, המובא אצל אבטיביוס IX, 26, Praep. ev. IX, 26). פוליהיסטור חי לא מאוחר מתחלת המאה הראשונה לפני סה"נ, והוא מביא קטע קטן מתוך ספרו של אריסטיאס, ההיסטורין ההיליניסטי, שכתב ספר על היהודים, והקטע הכולל ספור המעשה באיוב יש בו זה הלשון:

- איוב נולד מעשו ובצרה (τὸν Ἡσαῦ γήμαντα Βασσάραν... γεννήσαι Ἰώβ) וישב בעוף, ארץ על גבולות אדום וערב, והיה צדיק ועשיר במקנה... איוב היה נקרא בתחלה יובב ובהיותו במצבו הרע באו לראותו אליפו מלך התימנים ובלדד ראש השוחים וצופר מלך מען ובא גם אליהוא בן ברכאל בן זובי (Ζωβίτην) -

הן מן התכן והן מתוך השוואת לשונו היוונית של אריסטיאס ללשון התוספת שבתרגום הע' לס' איוב נראה שהשתמש באותה התוספת (ע' 136-143, 231, Freudenthal, Al. Polyhistor..., 1876). ואם פוליהיסטור, שהיה בתחלת המאה הראשונה לפני סה"נ, מביא את דברי אריסטיאס, שבדאי קדם לו הרבה, וזה, כלו' אריסטיאס, השתמש בתוספת שבתרגום הע' לס' איוב, הרי אומר שהס' דברי איוב, שבעל אותה התוספת השתמש בדבריו, היה משמש לו בתורת מקור קדום. אבל מתוך הס' דברי איוב גופו קשה להוציא פרטים שיוכיחו על זמנו, משום שלא מצינו דברי אגדה שלו במקומות אחרים, כגון המעשה באזורי הפלאים (פרק מ"ז), כדי שנוכל להתחקות על קדמותם והתפתחותם. ואף מן האיסור של נישואי נשים מן הנכרים (מ"ה ג') אין ללמוד על זמנו, שהרי איסור זה הולך ונמשך בכל הספרות למן עזרא (ועוד קודם לו) ועד תקופת החשמונאים ואילך.

ד. על מקום הס' דברי איוב באגדה ועל בעל הספר.

בספר איוב אין זכר לאלהי ישראל ולתורה מסיני. אין זכר לישראל ולארץ ישראל. לא קשה היה איפוא לאבות האגדה לשלשל אילן היוחסין של איוב לא מיעקב אלא מעשו. בס' בראשית יש פרק מיוחד העוסק בצאצאיו של עשו וחשיבותם בתוך עמם. שמה פנתה

האגדה לשם פרנסתה בעניינים הנוגעים לאיוב, והעלתה שאיוב אינו אלא יובב, בן בנו של עשו (ברא' ל"ו לי"ג), ועץ ארצו על בני שעיר תִּקְשֵׁב (שם כ"ח), אליפו הוא בן עשו (שם י"א) מארץ תימן (שם י"א ולי"ד), ואף צופר שם קרוב בצלצולו יש לו שם: צפו (שם כ"ג). ועל יסוד צירופים אלו של מדרשי איוב הלכה והתפתחה האגדה עד שהגיעה לידי יצירה כס' דברי איוב.

בעל ספר זה מראשונים שבבעלי אגדה היה ומנכדיהם. מדרשי שמות ומדרשי לשונות היו לו מן הסממנים החשובים המשמשים ביצירת האגדה, כנראה מן המדרש על אזורי הפלאים (מ"ז ה'), ששלשהו מן הלשון שאמר ה' לאיוב אזר - נא כגבר חלצין (איוב ל"ח ג', מ' ז'). בפרקים האחרונים מצינו לו שהוא מזכיר כמה ספרים שאפשר היה להסיק מן ההמשך כאילו יצאו מקולמוסו, כגון ס' דברי הימים שהיה כולל את הקינה שקוננו אנשי המקום על אשתו הראשונה של איוב (מ' י"ד), דברי הימים לאליהוא (מ"א ז'), שירי קציעה (מ"ט ג'), תפלות קרן הפוך (נ' ג'). ובאמת נראה שבעצם ערכם של אותם הספרים לגבי המציאות הוא כערך שיריה של ימימה שנרשמו בידי הרוח על שמלתה (מ"ח ג'), וכל עיקרם לא נזכרו אלא על דרך המליצה בשביל שיוכל הסופר לומר אח"כ (נ"א ג') מה טעם פטר עצמו מלהעלות את שיריהן של בנות איוב על ספר זה.

ה. השפעת הספר דברי איוב על הספרות.

מדברי אגדה שנמצאים בספרות העברית המאוחרת נראה שהספר עצמו כבר לא היה ידוע, אלא שכמה מדבריו היו רווחים במסורת, אם גם לפעמים בצורה מוטעית. כן, למשל, מדברי רבי אבא (סוטה יר' ה' ח') שאיוב, בימי יעקב היה דינה היתה אשתו, הדא הוא דכתוב ואיוב ב' י" כדבר אחת הנבלות תדברי" (והשוה התרגום הארמי, שם: ואמרת ליה דינה אתתיה) נראה שהאגדה המאוחרת היה לה הד של שמועה שדינה היתה אשתו של איוב, אבל לא היתה מבחינה כבר בין אשתו הראשונה של איוב, שנכריה מעובדי ע"ז היתה ובפיה יתכנו דברי ההצעה לאיוב להוציא דברי חירוף כלפי מעלה, ובין דינה בת יעקב אשתו השניה, שהיא ודאי לא לפי רוחה היה שתוציא מעין אותם הדברים מפיה. כמו כן יש להעיר על המסורת שאיוב הוא יובב בן זרח (ברא' ל"ו לי"ג—דה"א א' מ"ד) שהביאה, יצחק המהביל" ושראב"ע בפי' לבראשית (שם) מבטלה, אבל הוא גופו בפירושו לאיוב (א' א') כתב: - איוב היה מבני בניו של נחור אבי אברהם, והקרוב אלי שהיה מבני עשו, והענין מוכיח בארץ עוף (והשוה האסכוליון שמביא Field, Origenis Hexapla לברא' ל"ו לי"ג: οὗτος ἐστὶν Ἰώβ, ואגרות שד"ל 741—742, שמצא בסוף תרגום ארמי של איוב כתוב: חסל ספרא דיובב בר גברא דשמיה כשום ברא תניינא דלולבא ור"ל שם אביו של יובב היה זרח, כשמו של בן תמר השני, ברא' ל"ח ל"ז, - והערה זו ודאי בהשפעת התוספת שבסוף איוב בתרגום הע' נכתבה).

ויש דברים שעברו לתוך ספרות האגדה ממש כמו שהם בס' דברי איוב ואינם במקום אחר, כגון הענין על התנהגותו של איוב עם התולעים שהיו רוחשות בבשרו (כ' ט'), או הענין בד' פתחים שעשה איוב בבית שבנה להכנסת אורחים (ט' ט'), שנמצאים כל העניינים הללו במדרש מיוחד על איוב (בהוספה ב' לנוסחא א' שבאבות דרי"ג הוצ' שיכטר 164).

אצל סופרי האיבנגליון נמצא הרבה מן הפראזיאולוגיה שבתרגום היווני של ס' דברי איוב (ע' רשימת המקומות אצל James). אבל מכאן אין להסיק עדיין שהיתה לספר זה דוקא השפעה על לשונם: יתכן שאותה פראזיאולוגיה היא מרכושה הכללי של לשון ההיליניסטיין קודם התהוותה של הנצרות.

ספר דברי איוב

א ספר דברי איוב הנקרא יוֹקָב: וְהִי כְיוֹם חִלוֹתוֹ וַיִּבְקֶשׁ לְשׁוֹם
 ב סָדְרִים בְּבֵיתוֹ וַיִּקְרָא לְשִׁבְעַת בָּנָיו וְלַשְׁלֹשׁ בְּנוֹתָיו וַשְׁמוֹתֵיהֶן וַיְמַיְקָה
 ג קַצִּיעָה קָרֵן הַסּוּד: וַבְּקִרְאוֹ אֶל־בָּנָיו אָמַר: הֲתִנָּצְבוּ כֵּנִי מִסָּבִיב לִי
 ד הֲתִנָּצְבוּ מִסָּבִיב לִי לִמְעַן אֶסַּפֵּר לָכֶם אֵת אֲשֶׁר־עָשָׂה יְיָ עִמָּדִי וְאֵת
 ה כָּל־הַמַּצָּאוֹת אוֹתִי: אֲנִי אֵיזֹב אֲבִיכֶם אֲשֶׁר־הִנֵּה בְּכָל־דָּע וְאַתֶּם
 ו מִשְׁפָּחָה נִבְחָרָה כְּבוֹדָה מְזֻרַע וַעֲלַב אָבִי אֲמַקֶּם: אֲנִי מִבְּנֵי עֲשׂוֹ
 ז אֲחִי וַעֲלַב אֲשֶׁר בָּתוֹ הִיא דִּינָה אֲמַקֶּם וּמִמֶּנָּה תִּלְדוּתִיכֶם: כִּי
 ח אֲשֶׁמֶתִי הֲרֵאשׁוּנָה מֵתָה הִיא וַעֲשֶׂרֶת בָּנֵי הָאֲחֵרִים מָנוּת מָר: וְעַתָּה
 ט שְׁמַעוּנִי בְּנֵי וְאוֹדִיעֶכֶם אֶת־קְרוֹתִי:
 י אֲנִי הוּא יוֹקָב עַד־לֹא קָרְאַנִי יְיָ בְּשֵׁם אֵיזֹב: כַּאֲשֶׁר נִקְרָאתִי
 יא בְּשֵׁם יוֹקָב הִנֵּה מִשְׁכְּנֵי קָרוֹב אֶל־שָׁסָל נִבְקַד מֵאֵד: וּבְהִיּוֹתִי רוֹאֵה
 יב תָּמִיד בְּהַקְרִיב לֹו עֲלוֹת חֲשָׁבְתִי עָלָיו בְּלִבִּי לֵאמֹר: הֲאֵמֶנָּם הוּא
 יג הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ וְאֶת־הַיָּם וְאֶת־נַפְשֵׁנוּ
 יד שְׁלָנוּ הֲאֵמֶנָּם אַדַּע זֹאת:

א א-ב הנקרא יובב. ע' במבוא פרק ג' ולקמן ב' א'. — ושמותיהן. קורא יווני אחד שלא
 הסתפק בשמותיהן של הבנות הכניס לפנין אף לבנים שמות יווניים (בכ"י אחר אינם), אלא
 שנטל ארבעה שמות ועשה מהם שבעה, ואלו הם: *Τερσι-χորος-υων-υαη-φορος*
φιφε-φρουων, ואם תצרפם ותגיהם יצאו: *Τερσιχորος-Υων-Νιχηφορος-Επιφρον*.
 ונראה שעשה זאת בהשפעת הערת בעל התוספת שבסוף ס' איוב ביוונית (ע' מבוא פרק ג')
 שבנה של אשתו הערבית של איוב היה שמו *Εννών*. — קרן הסוד. ביווני: *Αμαλθίας*
κέρας, והוא השם ההיליני שניתן לקרן הפוך אף בתרגום הע' לאיוב מ"ב י"ד (ויש כ"י
 שגורסים את השם כצורתו בעברית *Καρναφουχ*). השם היווני ניטל מתוך המיתולוגיה
 היוונית: העז שהיניקה את זיבס האליל התינוק על כריתים האי ושבשכר זה הועלתה לבין
 כוכבים *Αμαλθεία* היה שמה. פעם אירע לה שנתקלה באילן ושברה אחת מקרניה והרימה
 אחת הנימפות לאותה קרן והעטתה ירק ומלאתה פירות והגישתה לזיבס, והוא נתנה לנימפות
 והבטיחן שקרן זו תהא להן קרן השפע (*cornu copiae*) ומתוכה יופיע להן כל מה שתחפצנה.
 ונראה שרצה בכך אותו היליניסטן להביע שקרן הפוך שפע של קסם היה בה (ואולי דרש:
 קרן הסוד, קרן כשאתה מהפכה היא שופעת כל טוב). ואולי היה במציאות שם פרטי כיוצא בו
 (השוה השם אמטלאי בת כרנבו, אמו של אברהם, ב"ב צ"א א'). — מזרע יעקב אבי אמכם.
 אשתו השניה דינה בת יעקב היתה (ע' בסמוך). אף האגדה הערבית (ע' וויטצשטיין בפ'י
 דליטצש לאיוב 508) מספרת שאיוב אחר מות אביו הלך למצרים ונשא את רַחֲמָה בת אפרים.
 שהיתה דומה ביפיה ליוסף זקנה, והביאה אתו לארצו. —

ג ויהי בלילה בשכבי על-משכבי והנה קול גדול קורא אלי
ב מתוך אור כביר ויאמר יוקב יוקב ויאמר הנני: ויאמר עמד והודעתיה
ג מי הוא אשר תחפץ להבירו: ההוא אשר יקריבו לו עלות ונסכים
לא אלהים הוא כי אם-כח הששון אשר אחריו יתעה יצר האדם:
ד-ה ואני בשמעי זאת נסלתי על-משכבי ואשתמנה ואמר: אלני אשר
ו קאת להושיע את-נפשי: אָנָּא הִנֵּה מְקוֹם הַשָּׁשׁוֹן אֲשֶׁר יִתְעוּ אַחֲרָיו
ו אָשׁוּם: הַשְּׁלִיטְנִי-נָא וְאַל-כֹּה וְטִהַרְתִּי אֶת-מְקוֹמוֹ וְעֲשִׂיתִי אֲשֶׁר לֹא
ח יִקְרִיבוּ לוֹ עוֹד: וְמִי זֶה אֲשֶׁר יָנִיא אוֹתִי וְאֲנִי מְלַךְ הָאָרֶץ הַזֹּאת:
ד וַיַּעֲנֵנִי הָאוֹר וַיֹּאמֶר כָּל תּוֹכַל לְטַהֵר אֶת-הַמְּקוֹם הַזֶּה: אַךְ
ג אֲוִדְיָעָה-נָּא אֶת-כָּל-אֲשֶׁר צִוִּיתִי לְהַגִּיד לָךְ: וְאֲנִי אֶמְרָתִי לְכָל-אֲשֶׁר
ד-ה תִּצְוֶנִי אָנִי עֲבֹדָה אֲשַׁמַּע וְאֶעֱשֶׂה: וַיֹּאמֶר עוֹד כֹּה אָמַר יְיָ: אִם-
תִּנְסָה לְטַהֵר אֶת-מְקוֹם הַשָּׁשׁוֹן וְקָם עֲלֶיךָ בְּחַרְי-אֶף לְמַלְחָמָה:
ו רק אֶת-הַמְּנוֹת לְבַדּוֹ לֹא יוֹכַל לְהַבִּיא עֲלֶיךָ אַךְ הִבֵּא יְבִיא עֲלֶיךָ
ד-ח נְנָעִים רַבִּים: אֶת-רַכּוּשֶׁךָ יִשָּׂא מִמֶּךָ וְאֶת-בְּנֶיךָ יְמִית: וְאִם תַּעֲמֹד
בְּנִשְׁיוֹן אֶעֱשֶׂה-לָּךְ שֵׁם גָּדוֹל בְּכָל-מִשְׁפָּחוֹת הָאָדָמָה עַד-קֶץ הַיָּמִים:
ט וְאֲשִׁיב אֶת-שְׁבוּתָךְ וְאוֹסִיף אֶת-כָּל-אֲשֶׁר לָךְ לְמִשְׁנֶה לְמַעַן תִּדַּע
י כִּי לֹא יִשָּׂא קָנִים וְכִי יִגְמַל-טוֹב לְכָל-שׁוֹמֵעַ בְּקוֹלוֹ: וְתִיבֶן בְּתַחֲנִית
יא הַמַּתִּים: וְהִיִּיתָ כְּגִבּוֹר הַנְּאָבֵק וְנוֹשֵׂא עָמָל וְנוֹשֵׂא עֲטָרַת-נֶאֱחָזִן:
יב אַז תִּדַּע כִּי צַדִּיק יְיָ וְנֶאֱמָן וְרַב-כֹּחַ וְהוּא נֹתֵן עוֹ לְבַחְרָיו:
ה וְאֲנִי בָנִי עֲנִיתִי עַד-מֹת אַסְוִיָּק וּבְצַדִּיקְתִּי וְלֹא אֶרְשָׂה: וְהַמְּלָאךְ
ג הַתְּהַה עָלַי מוֹ וַיִּלְךְ מֵעָלַי: וְאֲנִי בָנִי קָמְתִי בַּלַּיְלָה הַהוּא וְאָסַח
ד אֹתִי מִמְּשִׁים עֲבָדִים וְאַלְךָ אֶל-הַיִּכַּל הַפָּסָל וְאִסִּילְהוּ לְאָרֶץ: וְאָשׁוּב
אֶל-בֵּיתִי וְאֶצֶו לְסַגֵּר אֶת-הַדֶּלֶתוֹת:
ו שָׁמְעוּנִי בָנִי וְהִתְמַהוּ: כִּמְעַט בָּאתִי אֶל-בֵּיתִי וְאֶת-דֶּלֶתוֹתִי
ג סָגַרְתִּי וְאֶצֶו אֶת-הַשׁוֹעֲרִים לֵאמֹר: אִם-יִבְקֹשׁוּנִי הַיּוֹם אִישׁ אֶל-
ג תּוֹדִיעוּנִי כִּי אִם-יִגִּיד תִּגִּידוּ כִּי לֹא יֵצֵא [עֲבוֹרָתוֹ] כִּי דָבָר נְחוּץ
ד לוּ בְּתוֹרַת-הַקְּבוּת: אָנִי בְּבֵית שְׁנִימָה וְהַשָּׁשׁוֹן אֲשֶׁר הִתְחַפַּשׁ לְמַשָּׂאֵל

ג יצר האדם. ביווני: ἡ ἀνθρώπων φύσις (=טבע האדם). ובאמת כך נמשך יצר
ג מלשון יצירה וטבע של בריאה (השוה ברא' ו' ה' יצר מחשבת לבו, כיא יצר לב האדם).—
ג למעשה זה של איוב השוה האגדה על אברהם (בס' היוכלים י"ב ובאגדת ר"ל, ודאי
ג כל אלו האגדות אל מעשה גדעון (שופ' ו' כ"ה כ"ח) הן מוליכות. —
ג למשאל. εἰς ἐπαίτη (השוה תהל' ק"ט י' ונוע ינועו בניו ושאלו, בע' (καὶ ἐπαίτησάντων).—

ה הוֹסֵף עַל־הַדְּלֵת וְאָמַר: הַגִּידָה לְאִיּוֹב לֵאמֹר מִבְּקִשׁ אֲנִי לְהִנָּסֵד
 ו-ו אֵלָיִךְ: וְהִשְׁעַרְתָּ בָּאָה וּמַגִּד־לִי זֹאת: וְהִי דְבָרִי אֵלָיִךְ לְהוֹדִיעֲוֹ כִּי
 לֹא אוֹכַל עִתָּהּ לַעֲזֹב אֶת־מְלֹאכְתִּי:
 ז וְהִשָּׁטַן בְּשִׁמְעוֹ אֶת־זֹאת הִלָּךְ לוֹ וַיִּשָּׂם אֶת־הַסֵּל עַל־שִׁכְמוֹ
 ב וַיֵּשֶׁב וַיְדַבֵּר אֶל־הַשְּׁעָרָת לֵאמֹר: אֲמַרְי אֶל־אִיּוֹב תִּגְדֶּה־לִּי סֵת־
 ג לֶחֶם מִדְּיָהּ וְאֹכְלָהּ: וְאֲנִי נִתְמִי לְאֶמֶה סֵת סִרְבָּה לְתֵת־לוֹ
 ד וְאָמַר לוֹ: אֶל־תִּדְרָמָה בְּנִשְׁשָׁף לְאָכַל עוֹד מִלְחָמִי כִּי זָר הָיִיתָ לִּי:
 ה וְהִשְׁעַרְתָּ בַּזָּשָׁה לְתֵת־לוֹ אֶת־הַסֵּת הַסִּרְבָּה אֲשֶׁר מִרְאָה אֶסַּר לָהּ
 ו כִּי לֹא יִדְעָה כִּי הִשָּׁטַן הוּא: וּתְבֹא כִּבְר־לֶחֶם אַחַת מִזֶּבֶה מִלְחָמָה
 ז וּתְתֵן־לוֹ: וְהוּא לָקַח וַיִּדַע אֶת־אֲשֶׁר הָיָה וַיֹּאמֶר אֶל־הָאֶמֶה לְכִי
 ח שִׁסְחָה דָּעָה וְהִבִּיאִי לִי אֶת־הַלֶּחֶם אֲשֶׁר נָתַן לָךְ לְתֵת־לִי: וּתְבַדֵּךְ
 הָאֶמֶה בְּמִרְרוֹת רִבְּהָ וּתֹאמֶר בֶּן דְּבַרְתָּ כִּי שִׁסְחָה דָּעָה אֲנִכִּי:
 ט-י כִּי לֹא הָיִיתִי [בְּזֹאת] כִּי עִתָּה עֲשִׂיתִי כְּאֲשֶׁר צִוִּיתִי בְּאֲדוֹנִי: וּתְרַץ
 יא וּתְבֹא אֵלָיִךְ אֶת־הַסֵּת הַסִּרְבָּה וּתֹאמֶר לוֹ: כֹּה אָמַר אֲדוֹנִי לֹא תֹאכַל
 יב עוֹד מִלְחָמִי כִּי זָר הָיִיתִי לָךְ: וְאֶת־זֶה נִתְמִי לָךְ כֹּה־יֹאמֶר עָלַי
 יג כִּי לְשׁוֹנָא מִשָּׂאֵל לֹא נִתְמִי מְאוּמָה: בְּשִׁמְעַע הִשָּׁטַן אֶת־הַדְּבָרִים
 הָאֵלֶּה וַיִּשְׁלַח אֵלָי אֶת־הָאֶמֶה לֵאמֹר כִּסֵּת הַזֹּאת הַשְּׂרוּסָה כְּלִיל
 יד בֶּן אֶעֱשֶׂה אֶת־בְּשָׂרְךָ בְּעוֹד שְׂעָה אַחַת אָבֹא וְהִשְׁמֹתִיךָ: עַל־זֹאת
 הִשְׁיִבֹתִיו לֵאמֹר עֲשֶׂה אֶת־אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה אִם־תִּחְפָּץ לַעֲשׂוֹת דְּבַר
 הַיְגִי נָכוֹן לַעֲמֵד בְּכֹל־אֲשֶׁר תִּבְיֵא עָלַי:
 ח כ וַיִּלָּךְ מֵעַמִּי: וַיַּעַל הַשְּׁמַיִמָה וַיִּסְצַר בְּיָדוֹ לְהַשְׁלִיטוֹ בְּכֹל־אֲשֶׁר־לִי:
 ג וּבָתַת יְיָ לוֹ אֶת־הַשְּׁלֵטוֹן וַיִּלָּךְ וַיִּקַּח מִמֶּנִּי אֶת־כָּל־עֲשָׂרָי:
 ט וְעִתָּה שָׁמְעוּ וְאַסְפְּרָה לָכֶם כָּל־אֲשֶׁר קָרַנִי וְאֲשֶׁר לָקַח מִמֶּנִּי:

ה ס ל. במקור ἀσάλιον. לא מצאתי ביוונית פירושו. ונ"ל שהמתרגם העתיק את התיבה
 העברית כצורתה: סֵל (בה"א הידיעה) וענינו סל שהעניינים שמין אותו על שכמם ומחזירים על
 הפתחים לאסוף בו נדבות־פת. והשוה הלשון (יומא ע"ד ב') אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי
 שאין לו פת בסלו. ובנוסח Mai לא ידע המעתיק ענינו ולפיכך כתב ἀσάλιον ἑακκῶδη, שסבור
 היה כי ἀσάλιον מין בגד הוא והוסיף לעשות ממנו: בגד קרעים. – השטן רצה קודם כל
 לבוא לידי התנגשות עם איוב עצמו ולכך התחפש כעני המחזיר על הפתחים לבקש לחם ומידו
 של איוב הנדבן דוקא. על דרכו של שטן להתחפש בדמיות שונות, פעם כאשה ופעם כעני המחזיר
 על הפתחים ע' קידושין פ"א א'. – צִוִּיתִי בְּאֲדוֹנִי. השוה במד' ל"ו ב' וְאֲדֹנִי צָנָה בַּה'. –
 ח פ צ ר בה'. ביווני: ὄρασκον τὸν κύριον (=וישבע את ה'). –
 כ כל המקנה שנמנה בס' איוב א' ג' ככל רכושו של איוב הופרש כאן (בפסוקים ג'-ז').

ב-ג כי הִנֵּה לִי מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים אֶלֶף צֹאן: וּמֵהֶם הָיִיתִי מְרִים תְּרוּמָה
 שְׁבַעַת אֲלָסִים לָקָזוּ אוֹתָם לְמַעַן הַלְבִּישׁ יְתוּמִים וְאֶלְמָנוֹת וְעֲנִיִּים
 ד וּכְל־אֲשֶׁר אֵין יָדוֹ מִשְׁנֵת: וְעַד־תְּלָבִים שָׁמְנֵה מֵאוֹת הַשּׁוֹמְרִים
 ה אֶת-בֵּיתִי: וְגַמְלִים הָיוּ לִי תִשַׁע מֵאוֹת אֶלֶף מֵאֵלֶּה הָיִיתִי מְרִים
 ו תְּרוּמָה שְׁלֹשֶׁת אֲלָסִים לְעִבּוֹדֵת קָל-עִיר: וּשְׁלֹחֲתִים מִסְּבָלִים קָל-
 טוֹב לְעָרִים וְלִקְפָרִים וְאֶצֶּוּ אוֹתָם לְלָקֵת וְלָתֵת לְקָל-עָנִי וְאִישׁ-
 ז מִחֶסֶד וְאֶלְמָנָה: גַּם-הָיוּ לִי מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים אֶלֶף אֶתְנוֹת וּמִהֶן
 הַרִימוֹתִי חֶמֶשׁ מֵאוֹת וְאֶצֶּוּ לְמַכֵּר אֶת-עֵרִיבֶיהֶן וְלָתֵת וּכְסָף מִחִירָם
 ח-ט לְעֲנִיִּים וְלְאֲבִיּוֹנִים: וַיְהִיו בָּאִים אֵלַי מִכָּל הָאָרְצוֹת: וְאֶרְבַּע דְּלָתוֹת
 בֵּיתִי הָיוּ סְתוּחוֹת כִּי כֵן צִוִּיתִי אֶת-בְּנֵי בֵּיתִי כִּי תִהְיֶינָה הַדְּלָתוֹת
 סְתוּחוֹת שֶׁן-יָבֹאוּ מִכְּקֹשִׁי אֲדַקֶּה וְיֵרְאוּ אוֹתִי יוֹשֵׁב בַּסֶּתֶחַ וְנִכְלָמוּ
 י וְשָׁבוּ רִיקִם: כִּי אִם-בְּרֵאוֹתָם אוֹתִי יוֹשֵׁב בַּסֶּתֶחַ הָאֶחָד יָבֹאוּ בַּסֶּתֶחַ
 הַשֵּׁנִי וְלָקְחוּ דֵי-מִחֶסֶדָם:
 י וַיְהִיו לִי בְּבֵיתִי גַם-שְׁלֹשִׁים שְׁלֹחֲנוֹת עֹמְדִים קָל-הַיָּמִים
 ב מוֹכְנִים לְאוֹרְחִים לְבָדִם: וְעוֹד שְׁנַיִם עָשָׂר שְׁלֹחֲנוֹת הָיוּ לִי וְהֵמָּה
 ג עֹדוֹכִים לְאֶלְמָנוֹת: וּכְבוֹא אוֹרַח לְבִקֵּשׁ אֲדַקֶּה הָיָה עָלָיו לֶאֱכֹל
 ד מִעַל הַשֶּׁלֶחַן לְשִׁבְעַת בָּשָׂרִים יִקַּח אֶת-הַדְּרוֹשׁ לוֹ: וְאִישׁ לֹא-נִתְתִי
 ה לְצֵאת מִסֶּתֶחַ בֵּיתִי בְּנִקְשׁ רִיקָה: וּשְׁלֹשֶׁת אֲלָסִים וּחֶמֶשׁ מֵאוֹת
 צִמְד בָּקָר הָיוּ לִי וּמֵהֶם בְּחֵרְתִי חֶמֶשׁ מֵאוֹת צִמְד וְהַעֲמַדְתִּים
 נְבוֹנִים לְתַרְיֹשׁ וְעָבְדוּ אֶת-הָעִבּוּדָה הַזֹּאת בְּכָל-שָׁדָה אֲשֶׁר יִקְבְּלוּ
 ו-ז אוֹתָם שָׁמָּה: וְאֶת-סָרִי עִבּוּדָתָם הַרִימוֹתִי לְעֲנִיִּים עַל-שְׁלֹחָנָם: גַּם-
 חֶמְשִׁים תַּנּוּרִים הָיוּ לִי וּמֵהֶם עֹבְדֵי שְׁנַיִם עָשָׂר לְשֹׁלְחַן הָאֲבִיּוֹנִים:

ד ולקמן י' ה') רק למעשה הצדקה, ועצם רכושו מופרז כאן פי-כמה. — כלבים אלו רמודים
 ז בלשון כלבי צאני (איוב ל' א'). — אתונות. ὄνων νομάδων. הוזה איוב א' ג' אתונות
 ט בע' ὄνοι θήλειαι νομάδες (=ממורים-נקבות נודדות). — וארבע דלתות ביתי. הוזה
 אדר'נ הוצ' שיכטר דף פ"ב א': יהי ביתך פתוח לרוחה — כיצד, מלמד שיהא ביתו של אדם
 פתוח לצפון ולדרום למזרח ולמערב, כדרך שהיה ביתו של איוב פתוח לצפון ולדרום למזרח
 ולמערב. ומפני מה עשה איוב ארבעה פתחים בתוך ביתו. אמר, כדי שלא יהיו עניים מצטערין
 עד שיקיפו את כל הבית כלו, אלא הבא מן הצפון יכנס בדרכו לצפון, הבא מן הדרום יכנס
 בדרכו לדרום [— —] למערב. — כל הענין הוא דרש המיוסד על הלשון דלתי לאורח
 אפתח (איוב ל"א ל"ב). — בנפש ריקה. ע' ישע' כ"ט ח' והקיץ ורקה נפשו. ביווני:
 ד ὄλιπυ κενῶ (=בטנן ריקה). הוזה לכאן מה שאמרו על כלבא שבוע (גטין נ"ו א'): כל
 שנכנס לביתו רעב ככלב יצא שבע. —

- יא וַיְהִי מִן־הָאוֹרְחִים אֲשֶׁר רָאוּ אֶת־דְּרִיבְתִי וַיִּתְּאוּ נִסְיָהֶם
- ב לַעֲזֹר לְכַלְכֵּל אֶת־דְּבָרֵי הָעֲנָיִים: וְאֶחָדִים הָיוּ אֲשֶׁר בָּאוּ וְאֲשֶׁר לֹא יָבִיאוּ לְהוֹצִיא מֵאֲשֶׁר לָהֶם וַיִּבְקְשׂוּ וַיֹּאמְרוּ אָנָּה נִסְיָאֲנֵהְנוּ נוֹכַח לְשֵׁרֵת אֶת־הָעֲנָיִים אִף אִין־לָנוּ מֵאוֹמְרָה: וְעַתָּה עֲשֵׂה עִמָּנוּ חֶסֶד וְהִלְוֵנוּ כְּסֵף וְהִלְבֵּנוּ אֶל־הַעֲרִים הַגְּדוֹלוֹת וְסַחֲרֵנוּ וַיְבַלְלוּ לְשֵׁרֵת אֶת־הָעֲנָיִים: וְאֶחָד־יָכֵן נָשִׁיב לָךְ אֶת־כֶּסֶףְךָ: וְאֲנִי בְּשִׂמְעִי זֹאת שִׂמְחֵתִי כִּי לָקַחְתוּ מִיָּדִי הַכֹּל לְכַלְכֵּל אֶת־הָעֲנָיִים: וּבְשִׂמְחָה לָקַחְתִּי אֶת־הַכֶּתֶב בְּתַתִּי לָהֶם אֶת־כָּל־חֶפְצָם: וְכָל־עֲרִבּוֹן לֹא לָקַחְתִּי מֵהֶם ח-ט מִבְּלַעֲדֵי הַכֶּתֶב: וְכָּה סָחַרוּ בְּשִׁלִּי: פֶּעַם הִצְלִיחוּ בְּמִסְחָרָם וַיִּתְּנוּ י לַעֲנָיִים: וּפֶעַם שָׁדְדוּ וַיָּבֹאוּ וַיִּבְקְשׂוּ פָנַי לֵאמֹר אָנָּה הִנֵּה לָנוּ אֶרְךָ־רוּחַ וְנִרְאָה אִיךָ נוֹכַח לְהָשִׁיב לָךְ [וְאֶת־כֶּסֶףְךָ]: וְאֲנִי מִהֲרַתִּי לְהִבִּיא אֶת־כֶּתֶב־יָדָם וְאֶקְרָאֵהוּ וְאֶעֱבִיר עָלָיו כִּוּ וְאֹמַר: מֵאֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם יג לְמַעַן הָעֲנָיִים לֹא אֶקַּח מֵכֶם דָּבָר: וּמַעֲוֹלָם לֹא קִבַּלְתִּי דָבָר מֵאֲשֶׁר נָשִׂיתִי בּוֹ:
- יב וַיֵּשׂ אֲשֶׁר יָבֹא אֵלַי אִישׁ נְדִיב־לֵב וְאָמַר אִין לִי דָבָר לְחַלֵּק לַעֲנָיִים וּמִבְּקֵשׁ אֲנִכִּי לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּלְשֵׁרֵת הַיּוֹם אֶת־הָאֲבוֹנוֹתִים ב עַל־שִׁלְחָנְךָ: וְאֶתְּנֶנּוּ אֶת־בִּקְשָׁתוֹ וַיִּשְׁרֵת וְנִסְיָהוּ אֶכֶל אֶתֶּם וּבִהְיוֹת הָעֲרֵב בְּבִקְשׁוֹ לְלָכֵת אֶל־בֵּיתוֹ קִבַּל מִיָּדִי אֶת־שִׁכְרוֹ וְאָמַר: ג יְדַעְתִּי כִּי אִישׁ עוֹבֵד אֶתָּה הַמִּקְוֶה בַּצְּדָק לְסַעֲלָתוֹ וְעַלִּיךָ לְקַבֵּל: ד וּמַעֲוֹלָם לֹא הִשְׁאַרְתִּי פְּעֻלַּת שְׂכִיר אֲצִלִּי בְּבֵיתִי:
- יג הַחוֹלְכִים קָרְאוּ בְּקוֹל כִּי עַל־הַהָרִים שׁוֹטֵף הַלֵּב: הַלִּיכִי ב רַחֲצוּ בְּחֶמְאָה וְהַעֲדִירוּ מִלְטוֹ יַלְדֵיהֶם לְרֵב עַל־הַסְּלָעִים וְעַל־הַהָרִים ג אֲשֶׁר שָׁם רֶבֶץ הַמּוֹנֵם: וְעַל־כֵּן הָיוּ הַהָרִים הוֹלְכִים הַלֵּב וּכְמוֹ ד מַסְבִּים מֵעֲנוֹת חֶמְאָה: עֲנִיָּים הָיוּ עֲבָדֵי אֲשֶׁר בִּשְׁלוּ מִטַּעֲמִים ה לֹא־לְמַנּוֹת וְלַעֲנָיִים: וְלֹא נִשְׂאוּ סָנִי וַיְהִיו מְקַלְלִים אוֹתִי בְּאֶמְרָם מִי־ו יִסֵּן מִבְּשָׂרוֹ לֹא נִשְׁבַּע: כָּה הָיִיתִי נְדִיב מֵאֵד:
- יד שֵׁשָׁה נְבָלִים וּכְנֹר בְּן־עֲשָׂרָה מִיִּתְרִים הָיוּ לִי: וַיּוֹם יוֹם אֶחָדִי

יא יא וַאֲעֲבִיר עָלָיו קו. ביווני: στέφανον ἐπιπερόμενος ἀφαιρήσεως (בהעבירי עטרת־מֶקֶס).

יב ד הַשׁוּה וּיְס יִס יִג. —

יג ה מִי יִתֵּן מִבְּשָׂרוֹ לֹא נִשְׁבַּע. הַשׁוּה אִיּוֹב לִיֹּא לִיֹּא. —

יד א לַעֲנִין כְּלִי־הוֹמֵר שְׁלֹכָן הַשׁוּה אִיּוֹב לִיֹּא וַיְהִי לֵאבֵל כְּנוֹרֵי וְעַנְבֵי לְקוֹל בְּכִים. —

ב אכל האלקמות קמתי ואקח את-העגור ואננן לסניהן והן שרו:
 ג-ד ועלי-גבל הזכרתי אליהן את-אלהים למען תהללנה את-י: ומדי
 היות אמהותי כמתאוננות לקחתי את-הנבל ואננן על-שלום הנמול:
 ה וסבל תלונתן לקול צלצלי הנבל:
 טו וכני היו אוקדום לחמם בצרהים יום יום אחרי שרתם את-
 ג-ג העניים: ויהיו הולכים אל-אחיהם הבכור לאכל אתו: ולקחו אתם גם-
 ד את-שולש אחיותיהם אשר היו משאירות עבודתן בידי האמהות: וישן
 אשר היו בני מתנאים לסעמים על-העקדים ועל משרתי העניים הייתי
 משקים בבקר ומעלה עולות מספר קלם שלש מאות יונים וחמשים גרני
 ה עזים ושנים עשר קבשים: כל-אלה הייתי מצננה לערף לסני העניים
 אחרי האכל באמרי להם קחו את-אלה נזפסות על-הארחה והתספלתם
 ו-ו בעד בני: אולי חסאו בני לסני י: בקבשאים ובדברם בגבה לב: בנים
 ח אנחנו לאיש העשיר הנה ולנו העשר הנה: ולמה לנו לשרת לסני
 ט העניים כי תועבה לסני האלהים נאנה: ועוד הייתי מביא סר בן-בקר
 על-מזבח אלהים כי אמרתי אולי חסאו בני וברכו אלהים בלבקבם:
 טז ככה הייתי עושה שבע שנים כאשר הורני במלאך: וכאשר קבל
 ז השטן את-השלטון עשה עמדי באדוניות: וישלח את-שבעת אלפי
 הזאן אשר נתנו לבוש לאלקמות ושלשת אלפי הגמלים וחמש מאות
 ד החמורים וחמש מאות צמר הבקר: את-כל-אלה השמיר בכלח השלטון
 ה אשר קבל עלי: וישאר במקנה בון אנשי מקומי אשר גם-המה קבלו
 ו ממני את-הטוב ועתה התקיממו לי ויבאו את-שאדית ערני: וכאשר
 הודע אלי אבדן רכושי הללתי את-האלהים ולא נטתי לו תפלה:
 יו וכאשר ידע השטן את-לבבי התהפם לי: ויתחפש בךמות
 ב מלך שרם ויטרף אל-עירי ויאסוף את-כל-הזדים אשר בקרבה
 ג וידבר אליהם דברי-בלע לאמר: האיש הנה יוקב אבד את-טוב
 ד הארץ ולא השאיר מאומה כי סוד נטן לאנשי מחסור לעררים
 ו ולססחים: ואת-מקדש האל הגדול הרים וישבת את-מקום הקרבנות:

יז ב-ד ויתחפש בדמות מלך פרס. איוב א' יז: כשדים. ולפי האגדה המאוחרת, הלך שטן בדמות איוב ושבה צאנו ובקרו וגמליו והכה הרועים והבקרים, בא וכפליט להגיד לו. אמר לאיוב, הבקר היו חורשות והאתונות רועות על ידיהן. מיד פתח איוב ואמר ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך. שוב הלך ומצא בניו ובנותיו אוכלין ושותין יין בבית אחיהן הבכור, רבץ על הגג והסילו עליהם. בא כפליט להגיד לו... (אדר"ג הוצ' שיכטר עמ' 164). - הקרבנות. ביווני: τῆς σπονδῆς (=הנסכים). -

ה-ו עֲלֵי-בֶן נַסְיָאֵי אֲנִי אֲנִי-לֹא קִמְעֵשְׁהוּ לְבֵית-אֱלֹהִים: וְעַתָּה בָּאוּ עָמִי
וּבְזוּתָם לָכֶם קֶלֶת-הַבְּהֵמָה וְכֹל-אֲשֶׁר לוֹ עַל-הָאָרֶץ: וַיַּעֲנֵנו וַיֹּאמְרוּ
זֶשׁ-לוֹ שְׂבָעָה בָּנִים וְשֹׁלֵשׁ בָּנוֹת וְעַתָּה שָׁן-יִבְרָחוּ לְאֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת
ח וּבָאוּ עֲלֵינוּ כִּבְעָלֵי שְׁלֹטוֹן וְקָמוּ עָלֵינוּ וַהֲרִגוּנוּ: וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם אֵל-
תִּירָאוּ מֵאוֹמֶה הַנָּה אֶת-רֹב רְכוּשׁוֹ הַעֲלִיתִי בְּאֵשׁ אֶת-הַנּוֹחַר שְׁמַתִּי
לְבֹו וְעַתָּה הִנְנִי מֵאֲבָד נַסְיָאֵת-בְּנָיו:
יח וּבְדַבְּרוֹ אֲלֵיהֶם אֶת-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיִּלְךָ וַיִּסַּל אֶת-הַכַּיִת עַל-
ב קִנֵּי וַיִּמָּיתֶם: וַכְּרָאוֹת אֲנִשֵּׁי מְקוֹמִי כִי אָמְנָם בָּעַע אֶת-הַנּוֹחַרוֹת וַיָּבֹאוּ
ג עָלַי וַיִּדְרֹסוּנִי וְאֶת-כָּל-אֲשֶׁר בְּבֵיתִי בָּזְזוּ: וַעֲיִנֵי דָאוּ עַל-שְׁלֹחַנֹתַי וְעַל-
ד מִשׁוֹתַי אֲנָשִׁים שָׁשָׁלִים וְנִבְזִים: וְלֹא יָבִלְתִּי לְהָרִים קוֹל כִּי נִסּוּנוֹתַי
ה כְּאִשָּׁה אֲשֶׁר מָלְאוּ מִתְּנִיָה חֲלֻקָּה מֵרַב צִירִיָּה: וְאָזְכַּר אֶת-הַמִּלְחָמָה
ו אֲשֶׁר הִגִּיד לִי עֲלֶיהָ מֵרֹאשׁ מֵאֵת יְיָ בְּיַד מַלְאָכָו וְעַל-הַדְּבָר הַשׁוֹב אֲשֶׁר
ז הִבְטַחְתִּי: וְאָהִי כְּאִישׁ הַהוֹלֵךְ בְּאֲנִיָּה אֶל-עִיר לְרָאוֹת אֶת-עֲשָׂרָה וְלִקְחַת
ח חֶלֶק בְּכַבּוּדָּהּ: וְלוֹ מִשָּׂא סְחוּרָה אֲשֶׁר עָמַם עַל-אֲנַחְתָּיִם וּבִהְיוֹתוֹ
דַּתּוֹךְ הַיָּם וַיִּרָא אֶת הַנְּגִלִים זוֹעֲסִים וְהָרוּחַ סוֹעֶרֶת מִנְּגִיד וַיִּשְׁלַךְ אֶת-
ה הַמַּעֲמָסָה אֶל-יָם: וַיֹּאמֶר אֶחָפֶץ לֵאבֹד אֶת-הַכֹּל אֲךָ בּוֹא אֲבֹא הָעִירָה
שֵׁם אֲקַנְהֶנּוּ לִי דְבָרִים מוֹבִים מִן-הָאֲנִיָּה וּמִלּוֹאָהּ: קָבָה נַסְיָאֵנְכִי חֲשַׁבְתִּי
אֶת-אֲשֶׁר לִי לְאֵסֶם לְעַמַּת הָעִיר אֲשֶׁר עָלֶיהָ דִּבַּר אֵלַי הַמַּלְאָךְ:
יט וּכְאֲשֶׁר קָא הַמַּלְאָךְ הָאֵסֶר וַיִּבְשְׂרֵנִי עַל-מוֹת בְּנֵי חֲרָדַי
ב חֲרָדָה גְּדוּלָּה: וְאֶקְרַע אֶת-בְּגָדַי וַאֲמַר אֶל-הַמַּכְשֵׁר וְאֵיךְ נִמְלַמֶּת
ג אֶתָּה: וּבְשִׁמְעִי אֶת-אֲשֶׁר הִנֵּה קָרָאתִי לְאֹמֶר יְיָ נָתַן וַיְיָ לָקַח כְּאֲשֶׁר
ד חָסַף יְיָ כִּן הִנֵּה יְהִי שֵׁם יְיָ מִבְּרַךְ:
כ וּכְאֲשֶׁר נִבְחַד כָּל-רְכוּשֵׁי גֵדַע הַשָּׁמַן כִּי כָל-דְּבָר לֹא יוּכַל
ב לְהַמְרִיזֵנִי כִי אֲבֹא בְּחֶסֶא: וַיִּלְךָ וַיִּבְקֹשׁ-לוֹ מֵאֵת יְיָ אֶת-גּוֹזְלֵי לְמַעַן
ג הָבִיא עָלַי נְנָעִים: וְאִן נָתַנִּי יְיָ בְּיָדוֹ לְעֲשׂוֹת לְבָשָׁרִי כְּאֲשֶׁר יַחְפֹּץ אֲךָ
ד אֶת-נִפְשִׁי לֹא נָתַן בְּיָדוֹ: וַיָּבֹא אֵלַי וְאֵנִי יוֹשֵׁב עַל-בִּסְסָי וּמִתְאַבֵּל עַל-
ה מוֹת בְּנֵי: וַיִּדְקָה לְמַעַרְהָ גְּדוּלָּה וַיַּהֲפֹךְ אֶת-בִּסְסָי וְאָהִי שְׁלֹשׁ שְׁעוֹת
ו תַּחַת בִּסְסָי מִבְּלָתִי וְכֹלֵת לְקוֹם: וַיִּנְנַע אוֹתִי נְנָעִים גְּדוּלִים מִכַּף-רַגְלִי וְעַד-
ז רֹאשׁ: וְאֵצֶא מִן-הָעִיר וְאֵנִי מִשׁוּמָם וְנִבְהַל מְאֹד וְאֲשַׁב בְּתוֹךְ-הָאֵסֶר:

ב תוך-ה-אפר. ἐν τῇ κοιλίᾳ (וכן בע' לאיוב ב' ח')=במזבלה. ויש להעיר שבחורן
(בעד פוריותה ואקלימה הטוב וזכה לשם הרומי: Palaestina salutaris) האדמה שמנה כל כך
עד שאינם זקוקים לזבלה, ולפיכך היו מוציאים את הזבל מחוץ לעיר ושורפים אותו שם לאפר

ח ורמה אוכלת את-בשרי ובלחי את-האדמה אמסה ולחי נגר מבשרי
 ט ותולעים לרב היו על-בשרי: ומדי צאת תולעת לקתיה ואניקה
 במקומה באמרי השארי במקום אשר הנתחית עד אשר תסקרי
 מעם אדוניך:
 כא שמונה וארבעים שנה ישבתי בתוך האסר מחוץ לעיר
 ג בנגעים: וראה היותי בעיני את-אשתי הראשונה נושאת מים
 בשסחה לבית אחד הנקבדים למען קחת פת-לחם ולהביא לי:
 ג ואקרא מקאבי ומרגזי הוי על-גאות ראשי העיר הזאת איך יוכלו
 ד לשום את אשתי באחת השסחות: אסר-יכן שבתי ואבליגה:
 כב ומקץ אחת עשרה שנה מנעו ממנה גם-את-הלחם מהביא אותו
 ג אלי בכלקלם אותה במעט אף לסייה: והיא היתה מביאה וחולקת אותו
 ג עמי באמרה בקאב אוי לי הלא עוד מעט לא נוכל לשבע לחם: ולא
 נמנעה מלכת אל-השוק לבקש פת-לחם ממוקרי הלחם ותבא לי ואכל:
 כג והשטן באשר ידע זאת התחפש למזכר: ויהי באשר קרה
 ג מקרה אשתי לבא אליו ולבקש לחם כי השקה אותו לך-אדם:
 ג-ד ויאמר לה השטן תני את-המחיר וקחי לך באות-נפשך: ותען
 ה ותאמר לו מאין לי קסף הלא מדע את-הרעות אשר מצאונו: אם-
 ו רחום אתה רחמי ואם-לא אתה תראה: ויען ויאמר לה לולא
 הנה משפמכם לשאת את-הרעות האלה כי עתה לא באו עליכם:
 ז ועתה אם-אין בדרך קסף תני לי את-שער ראשך לערבון ולקחת
 ח שלש בפרות והיו לכם למחנה לשלשת ימים: ותאמר בלבה למה
 ט לי שער ראשי ובעלי רעב: וככה הוילה את-שערה ותאמר אליו
 י קום קתהו: והוא לקח מספרים ונגז את-שער ראשה ויתן-לה שלש
 יא בפרות לעיני כל: והיא לקחה וטלף ותבא אלי והשטן מהלך
 אחריה בדרך הדרך ויצער בסתר ויננע את לבה:

(ע' וויטצשטיין, שם 536). ובאגדה של חכמים (אדר"ג הוצ' שיכטר 1164): ישב באשפה
 (השוה תהל' קי"ג ז' מאשפת ירים אביון). - ומדי צאת תולעת... השוה שם: והיו
 יורדין ממנו תולעים והיו תולעים עושים נקבים נקבים בבשרו עד שעשת תולעותו עם חברתה
 מריבה. מה עשה איוב, נטל אחת והגיחה על חור שלה ואחת על חור שלה. אמר להן, בשר
 שלי הוא ואתן עושותן עליו מריבה. -

המעשה בחילוף שערה בלחם נמצא אף באגדה הערבית שמביא גרינבוים (Neue Bei-
 268-269 (träge z. semit. Sagenkunde). השער תכשיט יקר הוא לאשה ורק בשעה מכריעה
 בחייה היא מסכימה לגזז אותו. כיוצא בכך המעשה באשתו של ר' עקיבא דהוות מובנה
 מקליעתא דרישה ויהבה ליה (שבת ירו' ו' א'). -

- כד ויהי כאשר קרבה אשתי ותמן את קולה בבכי ותאמר אלי
 איוב איוב עד-מתי תשב בתוך-האפר מחוץ לעיר ותאמר בלבבך
 עוד מעט מזער ותצפה כי תבא תקוה וישועתך: ואני נודדת
 מקמתרת ועברת ממקום למקום כי זכרה אבד מני-ארץ בני
 ובנותי סרי-בטני אשר לשוא וגעתי וחבלתי אותם: ואתה יושב
 בקרב ובתוך רמה ולן בחוץ: ואני כל-היום עוברת וכואבת ונס
 בלילה עד-אשר אשתכר פת-לחם להביא לה: בקרב-כח אשיג
 את-מאכלי ואחלקהו לי ולך: כי אמר בלבי המעט לה לקבל
 מקאובים כי גם-לחם לא תשבע: ובכן נועזתי ללכת אל-השוק
 ולא בשתי לבקש לחם: והמוכר אמר אלי תני הכסף ולקחת:
 ואני ספרתי לו על-צרתנו ואשמע מסויו: אם-אין לה אשה כסף
 ונתת לי את-שער ראשך ולקחת שלש בפרות והיו לך למתנה
 לשלשת ימים: ואני במר נפשי אמרתי לו קום וגו אותי והוא קם
 קביו וגז את-שערי בשוק לעיני ההמון המשתומם:
 כה מי לא השתומם כי זאת עוצית אשת איוב: לקנים הנה לה
 ב אפריון וארבע עשרה יריעות סוככות עליו ופתח אחר פתח ועברו
 עד-אשר יוכלו לבא לסנייה ועתה היא מחליפה שערה בלחם:
 ג אשר גמליה היו נושאות למעמקה רכוש לארצות למען העניים
 ועתה תמן את-שערה בלחם:
 ד הנה אשר היו לה שבעה שלחנות עומדים בביתה מהם יאכלו
 העניים וכל-אורח ועתה תמכר השער בלחם:
 ה ראה אשר היו לה סירות-רהצה לרגליה עשויות זרב וקסף
 ועתה תלך ברגליה ויחסה על-
 ה האדמה אף תחליף שערה בלחם:
 ו הנה אשר היתה עושה בוען ברקמת זרב
 ועתה סחכות תלכש ותמכר השער בלחם:

כה * עוצית. במקור: Σιτιδος, ואין ספק שהוא שם תאר מקוצר מן עוצ=Αυσίτις כמו שנמסר באיוב א' א' בארץ עוצ=Αυσίτιδος εν χώρᾳ τῇ Αυσίτιδος (אבל ברא' י' כ"ב: עוצ=Ως). אשתו הראשונה של איוב שנשאת לו בגיותו עוצית=ערבית היתה (Αυσίτιδος γυναικα δὲ λαβὼν) ונשא אשה ערבית, - נאמר בתוספת שבסוף איוב בע', ותיקן נפשו בזה שאשתו השניה היתה דינה בת יעקב. - כאן בא הראשון משלשת השירים (כאן, ל"ב ומ"ג) שבספר זה. - יריעות. βῆλα=vela ברומית. -

ז הביטח אשר היה לך משות זרה וקסף

עַתָּה הַשֹּׁעַר תִּמְכַּר בְּלֶחֶם :

ה-ט באחת איוב איוב רבים הם הדברים בקצרה אמר לך: מכאב

לבי נשברו עצמותי קום קח את-הבשרות ושבעת ואמר דבר

י מה נגד :: ומות: ואני אנצל מתונת עמל בשך:

כו ואני השיבותיה לאמר הנה זה שבע עשרה שנה אני איש

ב מכאבות נושא הרמה בבשרי: ולא קבדה על-נפשי כל-התלצה

ג בדבר אשר דברת עתה בך :: ומות: כל-אלה נשא אשא ותשאי

ד גם את גם מות בנינו גם אבדן רכושנו התחפצי כי נדבר דבר

ה נגד :: למען יאכר מקני אף העשר הגדול: ומדוע אפוא לא

ו תזכרי את-הטוב הגדול שהוא אשר היה לנו ואם את-הטוב קבלנו

ז מאת :: הלא נקבל גם-את-הרע: נשא באר-רוח עד-אשר ישוב

ח :: לרמנו: הלא תראי את-השד העומד מאחריך לבלע את-

ט בנמך למען התעות גם-אותי הוא חפץ לעשותך לאחת הנשים

הנקלות המרמות את-תם בעליהן:

כו ואני סניתי אל-השמן העומד מאחרי אשתי ואמר בואה

ג לפני התנצבה ואל-תשים סתר-פנים הנראה הארנה את-כחו בסוּר

ד אס-יעוף העוף בשנא צא והלחם-בני: ויצא מאחרי אשתי וקעמדו

ה בכה ויאמר ראה איוב הנני סר ונסוג אחור משניך אף-כי אתה

ו בשר ואני רוח ואתה נגוע בנגעים ואני במבוכה גדולה: כמותך

ז כגבור הנאבק עם-גבור והאחד הקריע את-השני תחתי והעליון

ח סגר את-פיו התחתון וימלאהו חול וכמת את-כל-עצמי והוא נשא

ה-ד זאת בגבורה ולא נקע: והעליון קרא קול גדול (מתמהון): בכה

ו גם-אתה איוב הנך למשה ונגוע בנגעים אף הנה שרית אלי לכל

ז אשר נאבקתי עמך וגם זבלת: אז בוש השמן ונרף ממני שלש

ח שנים: ועתה בני האריכו נפשכם גם-אתם לכל-הבא עליכם כי

טוב ארך-רוח מכל:

כו ג העשר הגדול του μεγάλου πλούτου. על עשרו הרוחני הגדול הצפון לו בשמים מדבר איוב אף אל רעיו לקמן. -

כו ה שרית אלי לכל אשר נאבקתי עמך וגם יכלת. ביווני: יצאת מנצח מן ההתאבקות אחי. על כגון דא אמרו (ביב טיז א'): קשה היה צערו של שטן מצערו של איוב. -

כח וּבְמִלַּאת עֲשָׂרִים שָׁנָה לְהִנָּעִי וַיִּשְׁמְעוּ הַמַּלְכִּים אֶת־אֲשֶׁר
 קָרַנִּי וַיָּקוּמוּ וַיָּבֹאוּ אֵלַי אִישׁ מֵאַרְצוֹ לִרְאוֹת אֶת־פָּנַי וּלְנַחֵמְנִי:
 ב וּבְאֲשֶׁר קָרְבוּ מִרְחוֹק לֹא הִבִּירוּנִי וַיִּשְׂאוּ קוֹלָם וַיִּכְּבוּ וַיִּקְרְעוּ אִישׁ
 ג מְעִילוֹ וַיִּזְרְקוּ עָפָר עַל־רֵאשֵׁיהֶם: וַיִּשְׁבּוּ אֹתִי שִׁבְעַת יָמִים וּשְׁבַעַת
 ד לַיְלוֹת וְאִין דּוֹבֵר אֵלַי דְּבָר: וְלֹא מֵאַרְךָ אִסּוּם יִשְׁבּוּ וְלֹא דִבְרוּ
 ה כִּי אִם בְּאֲשֶׁר יִדְעוּנִי מִלִּפְנֵי הַדָּקָה הַזֹּאת בְּעוֹד הַיּוֹת לִי עֲשֶׂר
 וַיִּאֲמְרוּ לֹא הִבִּיאוּ הַנָּה אוֹצְרוֹתַינִי שְׁלָנִי אֲנַחֵנוּ שְׁלֹשַׁת הַמַּלְכִּים
 ו כְּאֶחָד כִּי עָתָה לֹא שׂוּוּ בְּאֲבָנִים הַיְקָרוֹת אֲשֶׁר לְמַלְכוּתָהּ: כִּי
 ז הָיִיתִי גְדוֹל מִכָּל־בְּנֵי־קָדְם: וּבְאֲשֶׁר בָּאוּ עִמָּי וַיִּשְׂאֲלוּ בְּעִיר אֲנִי
 ח יוֹכֵב הַמּוֹלֵךְ עַל־כָּל־מִצְרָיִם וַיַּגִּידוּ לָהֶם עָלַי לֵאמֹר: הַנָּה הוּא
 יוֹשֵׁב בְּתוֹר־הָאֶסֶר מִחוּץ לְעִיר וְזֶה־לּוֹ עֲשָׂרִים שָׁנָה לֹא בָּא אֶל־
 ט הָעִיר: גַּם־לִרְכּוּשֵׁי שְׂאֵלוֹ וַיִּודִיעוּם אֶת־הַמַּצְאוֹת אוֹתִי:
 כט וּבְשִׁמְעָם יָצְאוּ מִן־הָעִיר וְאִנְשֵׁי הָעִיר עִמָּם: וְאִנְשֵׁי עִירֵי הַרְאִים
 נ־ד אוֹתִי: אֵךְ הֵם לֹא הֶאֱמִינוּ וַיֹּאמְרוּ לֹא זֶה יוֹכֵב: עַד־הֵם בְּשֹׁסֶק
 ה וְאֵלִישׁוֹ מֶלֶךְ תִּימָן שָׁנָה אֵלַי וַיֹּאמֶר: הַאֲתָה יוֹכֵב הַמּוֹלֵךְ רַעֲנוּ:
 ו וְאֲנִי בְּבֵיתִי הַעֲלִיתִי עָפָר עַל־רֵאשֵׁי הַנִּיעוֹתַי רֹאשׁ וְאֲגִידָה לָהֶם
 אֲנִכִּי הָאִישׁ:
 ל וּבְרֵאוֹתָם אוֹתִי מִנִּיעַ רֹאשִׁי נָסַלְוּ לְאַרְץ מִתְעַלְפִּים: וְאִנְשֵׁיהֶם
 ב נִבְהָלוּ לִרְאוֹת אֶת־שְׁלֹשַׁת הַמַּלְכִּים מִשְׁבָּבִים עַל־הָאָרֶץ כַּמַּתִּים
 ג כְּשֹׁלֵשׁ שָׁעוֹת: וְאֶסְרִיבֵן קִמּוֹ וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל־רַעְהוּ הוּא הוּא:
 ד וַיִּשְׁבּוּ שִׁבְעַת הַיָּמִים וְהָמָּה מִבִּיעִים רוּחָם עַל־הַמַּצְאוֹת אוֹתִי
 ה וַנִּדְבְּרוּם אִישׁ אֶל־רַעְהוּ עַל־מִקְנֵי וְעַל־רְכּוּשֵׁי וַיֹּאמְרוּ: הֲלֹא גִדַּע
 אֶת־כָּל־הַטּוֹב אֲשֶׁר נִשְׁלַח מֵאִתּוֹ אֶל־הַכְּפָרִים וְאֶל־הָעָרִים מִסָּבִיב

כח א-ו המלכים. אף בתרגום הע' חבריו של איוב מלכים הם. - עוץ. רק כאן שמענו
 שהיה יושב בארץ עוץ (ודאי: ארץ בני עוץ, השובה השם ארץ ישראל). ארץ עוץ ידועה
 היתה לראשונים בהגדרתה, אלא שבמשך הזמן נשתקע השם. היא חורן של עכשיו. לפי
 המסורת שבחורן היתה ארץ זו מולדתו של איוב, ואנשי חורן יודעים על העיר אל-חרבה
 (בג'רה) כמקום מולדתו ומושבו של איוב, ועל מקומות המרעה של איוב, על עיר איוב-בצרה,
 ועל משכן הקיץ של איוב שמראים בג'נא, ועל קברו של איוב בג'רה (=מקאם איוב), ואפילו
 על אבן שעליה נשען איוב ועל האבנים הקטנות שהן הן תולעים מאובנות של איוב שהיו
 נושרות מעל בשרו (ע' וויטצשטיין בתוספת לפי' דליטצש לאיוב). - על-כל-מצרים.
 כוונתם למוצרי הערבית, על הגבול של ערב הצפונית. -

לחלק לעניים מלכד אשר פזר בביתו ואיך אסוא בא עליו עתה
משפט-מנות קנה:

לא ויהי אחרי אשר נדברו קבה שבעת הנמים ונען אליהוא
ויאמר אליהמלכים סבריו נלקה נקרה אליו ונחקרהו הישב
ב האמנם הוא הוא אם לא: משני רים בשרי הרע היתי רחוק
ג מהם בשבעים צעד ויקומו ויקרבו אלי וישמים בידיהם: ונס-
ד אנשיהם היו אתם ונסוהו סביבי לבונה למען יוכלו לנשת אלי:
ה-ה ושלשה ימים היו מסוורים את-הלבונה: ובהיותם קרובים אלי ענה
ו אליהוא ויאמר לי: האתה זה יורב המלך סברנו האתה הוא אשר
לסנים גדל כבודו האתה הוא אשר הנה בשמש יוקם בכל-הארץ
האתה הוא אשר הנה כגרח וכבוכבים המנהירים בנאי היללה:
ז-ח ואמר אלי אנכי: ונכה בבי גדול וישא קינת מלך וגם קילו לקול
יתר המלכים ואנשיהם ויאמר:

לב שמעו קינת אליהוא המספר לכל על-עשר איוב:

ג אתה הוא הממנה שבעת אלפי צאן להלביש עניים

ואיה אסוא תסארת בסאה:

ג אתה הוא הממנה שלשת אלפי גמלים למשא הרכוש לעניים

ואיה אסוא תסארת בסאה:

ד אתה הוא הממנה אלה שרים להריש לעניים

ואיה אסוא תסארת בסאה:

ה אתה הוא אשר היו לך משות ונהב ואתה ישב בתוך-האסר

ואיה אסוא תסארת בסאה:

ו אתה הוא אשר הנה לך כסא אבני יקר ועתה על-דרך תשב

ואיה עתה תסארת בסאה:

ז מי כמותך בתוך-קניף קעץ תפוחים נותני רים

ואיה עתה תסארת בסאה:

ח אתה הוא המבין ששים שלחנות צרוכים לעניים

ואיה עתה תסארת בסאה:

ט אתה הוא אשר היו לך ממתות רים-ניחום בקהל ועתה יעלה

באש בשרף

ואיה עתה תסארת בסאה:

- י אַתָּה הוּא אֲשֶׁר הָיוּ לָךְ גְּרוֹת וְהָבַעַל מִגְּרוֹת קִסְפָּה וְעֵתָה תִצָּסֶה
 לְאוֹר הַיָּרֵם וְאַיִה אִפּוֹא תִסְאַרְתַּת בְּסִאָּהָּ:
- יא אַתָּה הוּא הַצּוֹחֵק לְבְנֵי-עוֹלָה וְלַחֲטָאִים וְעֵתָה הָיִיתָ לְצַחֹק
 וְאַיִה אִפּוֹא תִסְאַרְתַּת בְּסִאָּהָּ:
- יב אַתָּה הוּא אִיּוֹב אֲשֶׁר הִנֵּה לָךְ כְּבוֹד רַב
 וְאַיִה עֲטָה תִסְאַרְתַּת בְּסִאָּהָּ:
- יג וּבִשְׂמַת אֱלֹהִים אֶת-הַקִּינָה הָיוּ הַמַּלְכִים רַעְיוֹ עוֹנִים אַחֲרָיו
 ב עַד-הַיּוֹת רַעַשׁ גָּדוֹל: וְכַאֲשֶׁר חָדְלוּ הַקְּלוֹת אָמַר אֲלֵיהֶם אִיּוֹב
 הִחֲשׂוּ וְאַנִּידָה לָכֶם עַל-בְּסָאֵי וְעַל-הַכְּבוֹד וְעַל-הַתִּסְאַרְתַּת אֲשֶׁר לוֹ
 ג בְּתוֹר־קְדוּשִׁים: בְּסָאֵי בְּעוֹלָם הַעֲלִיּוֹן וּכְבוֹדוֹ וְתִסְאַרְתּוֹ לִימֵינִי הָאֵב:
 ד הָעוֹלָם קָלִיל יַחֲלַף וּכְבוֹדוֹ אָבֵד יִאבֵד וְכָל-בְּרָאִיו יִסּוּפוּ עִמּוֹ
 ה בְּמַהֲרָה: וּבְסָאֵי נָכוֹן יִהְיֶה בְּאַרְעַת הַקֶּדֶשׁ וּכְבוֹדוֹ בְּעוֹלָם הַנִּצְחָה:
 ו-ה הַנְּהָרוֹת יִבָּשׂוּ וְהַמּוֹן נִלְיָהֶם נֵדֵד לְמַעֲמָקֵי תְהוֹם: וְנִהְרֹת אֶרְצֵי אֲשֶׁר
 ח בָּהֶן בְּסָאֵי לֹא יִבָּשׂוּ וְלֹא יַעֲלְמוּ כִּי אִם-לְנִצְחָה יִהְיוּ: וְכִי-הַמַּלְכִים
 הָאֵלֶּה יַחֲלְסוּ וְהַשָּׂרִים יַעֲבְרוּ וּכְבוֹדָם וְגִאוֹנָם יִהְיוּ כַדְמוּת מַרְאֶה:
 ט וּמַלְכוּתִי לְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים וּכְבוֹדָה וְתִסְאַרְתָּהּ בְּמַרְכָּבַת הָאֵב מִשְׁכָּנָם:
 יד וּכְדַבְּרֵי אֲלֵיהֶם אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לְמַעַן יִחַשּׁוּ חֲדָה אִתְּךָ אֱלֹהִים
 ב וַיֹּאמֶר אֶל-יְהוָה רַעְיוֹ: מִה-נּוֹעִיל כִּי נִשְׁבַּח-פִּיהַ אֲנַחְנוּ וְאַנְשֵׁינוּ לְנַחְמוֹ
 ג-ד וְהִנֵּה הוּא כִּזְ לָנוּ: הִבָּה נִשׁוּבָה אֶל-אַרְצוֹתֵינוּ: הוּא יוֹשֵׁב כּוֹאֵב
 ה בְּתוֹר־תּוֹלְעִים וְרִים רַע וּבְכֹל-זוֹאת יִתְנַאֲהַ עֲלֵינוּ וּבְאַמְרוֹ מַלְכוּת
 ה תַּחֲלָקָה הֵן וּמִשְׁשָׁרְרֵן וּמַלְכוּתֵנוּ אֹמֵר הוּא לְעוֹלָם תַּעֲמֹד: וַיְקַם
 אֱלֹהִים וְהוּא נִסְעָר מְאֹד וַיִּסָּן מִהֶם בְּגִגּוֹן רַב וַיֹּאמֶר הִנֵּה הוֹלֵךְ הֵן
 אֲנַחְנוּ כְּאֵנוּ לְנַחְמוֹ וְהוּא כִּזְ לָנוּ לְעֵינֵי אֲנָשֵׁינוּ:
 לה אָז תִּקְסֹוּ בַלְדָד וַיֹּאמֶר לֹא כֵן יְדַבְּרוּ אֶל-אִישׁ-מִמַּכְּאוֹבֹת אֲשֶׁר
 ב גַּם-נִנְעִים רַבִּים לוֹ: הִנֵּה אֲנַחְנוּ הַבְּרִיאִים קָלִיל לֹא-יִכְלָנוּ לְנִשְׂת
 ג אֲלֵינוּ מִפְּנֵי הַרִים הַרְעַע כִּי אִם בְּרַב בְּשָׂמִים נֹוֹתְנֵי רִים: אַתָּה אֱלֹהִים
 ד שִׁכַּחְתָּ כָּל־מַה-הִנֵּה לָךְ בְּהִיוֹתָּה חוֹלָה שְׁנֵי גַמִּים: וְעֵתָה נִאֲדוּר־נָא
 ה נִשְׁכְּנוּ לְמַעַן נִדַע מִה-לּוֹ אוֹלֵי וְכֵר אֶת-אֲשֶׁרוֹ לְסָנִים וַיִּצֵּא מִדַּעְתּוֹ:
 ו מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִאבֵד לְבוֹ וְלֹא יִלָּךְ שׁוֹלָל בְּהִיוֹת נְנַעִים בְּאֵלֶּה
 ו עֲלִיו: וְעֵתָה הִנִּיחֵה-לִּי וְאַנֵּשׂ אֲלֵינוּ וְאַדַּע מִה-הִנֵּה לוֹ:

לו וַיָּקָם בַּלְדָּד וַיִּגַּשׁ אֵלַי וַיֹּאמֶר הֲאֵתָהּ אִיּוֹב וַאֲמַר בְּדַבְרֶךָ:
 ג- וַיֹּאמֶר הֶעֱמַד לְבָרְךָ בְּקִרְבֶּךָ: וְאָנֹכִי אֲמַרְתִּי אֲמָנָם בְּדַבְרֵי הָאָרֶץ לֹא-
 עָמַד לְבִי כִּי נִסְ-לְאָרֶץ נִסְ-לְיוֹשְׁבֶיהָ אֵין מַעֲמַד אַךְ בְּדַבְרֵי שָׁמַיִם
 ד- לְבִי עוֹמֵד כִּי בַשָּׁמַיִם אֵין חֲלוּפֹת: וַיִּשְׁעַן בַּלְדָּד וַיֹּאמֶר יִדְעֻנִּי כִּי אֵין
 הָאָרֶץ עוֹמֵדֶת כִּי תִשְׁתַּנֶּה לְפָנַי הַזֶּמֶן פָּעַם תּוֹבָא בַּמִּשְׁפָּט פָּעַם תִּשְׁלַט
 ה- וַיִּגַּשׁ אֲשֶׁר תִּהְיֶה מִלְחָמָה: וְעַל הַשָּׁמַיִם שָׁמַעְנוּ כִּי נָכוֹן מַעֲמָדָם: אַךְ
 ז- אִם בְּאֵמֶת בָּאתָ בְּסוּדָם הִבֵּה אֲשֶׁאֲלֶךָ דָּבָר: וְאִם תִּשְׁיַבֵּנִי עַל-רֵאשׁוֹן
 בְּהִשָּׁבֵל אֲשֶׁאֲלֶךָ שְׁנִית וְכִי תִשְׁיַבֵּנִי נְכוּנָה וַיִּדְעֻנִּי כִּי לְבָרְךָ לֹא עֲנִיבָה:
 לו וַיּוֹסֶף דָּבָר אֵלַי וַיֹּאמֶר לְמִי תִקְוָה: וְאָנֹכִי אֲמַרְתִּי לֵאלֹהִים
 ב- חַיִּים: וַיֹּאמֶר עוֹד מִי לָקַח אֶת רְכוּשֶׁךָ אוֹ הֵבִיא עֲלֶיךָ אֶת-הַנִּנְגָעִים
 ד- הָאֵלֶּה: וְאָנֹכִי אֲמַרְתִּי אֱלֹהִים: וַיּוֹסֶף עוֹד וַיֹּאמֶר אֵלַי הֵן לֵאלֹהִים
 תִּקְוָה וְאֵיךְ תֹּאמַר לֹא בְצַדִּיק הֵבִיא עֲלֶיךָ אֶת-הַנִּנְגָעִים הָאֵלֶּה אוֹ לָקַח
 ו- מִמֶּךָ אֶת-רְכוּשֶׁךָ: אִם-נָתַן וְלָקַח טוֹב הִיָּה לְבִלְתִּי מִתְּ לֶךָ מְאוּמָה: הֵן
 ח- לְעוֹלָם לֹא יִגְבַּל מְלַךְ אִישׁ-צָבָאוֹ אֲשֶׁר הָיָה נוֹשֵׂא כְּלוֹי בְּאֵמוּנָה: וּמִי
 ט- יַחְקֵר עִמָּךְ (מִחֻשְׁבוֹת) וְיַחְדָּמְתוּ וְיַעַז לְגַל עַל-יְיָ עוֹל: הַשִּׁיבֵנִי
 י- אִיּוֹב עַל-אֵלֶּה: וְעוֹד אָמַר לֶךָ אִם-לְבָרְךָ נָכוֹן עִמָּךְ הַיְגִידָה אִם-בִּינָה
 לֶךָ מֵדוּעַ נִרְאָה אֶת-הַשָּׁמַשׁ יוֹצֵא בַּמִּזְרַח וְבָא בַּמַּעֲרָב וְכִי נָקוּם בַּבֶּקֶר
 יא- וּמִצְאָנָהוּ עוֹלָה בַּמִּזְרַח: הַבִּינֵנִי אֶת-אֵלֶּה אִם-עוֹבֵד אֱלֹהִים אָתָּה:
 לח וְאָנֹכִי הַשִּׁיבֹתִיו עַל-אֵלֶּה: אֲמָנָם יִשׁ-בִּי בִינָה וְלְבִי עִמִּי: וּמֵדוּעַ
 ב- לֹא אֲמַלֵּל גְּדִלוֹת וְיַחֲשָׂא בַשִּׁפְטִי לְאֹדְנִי הִיָּה לֹא תִהְיֶה: מִי
 ג- אֲנַחֲנוּ בִּירְנִיבָה לְעַסֵּק בְּדַבְרֵי שָׁמַיִם וְאֲנַחֲנוּ בְּשֶׁר וְחַלְקֵנוּ עֶשֶׂר וְאַסֵּר:
 ה- וְלִבְעִבּוֹר תִּדְעֻנִּי כִּי לְבִי עִמִּי שְׁמַע-נָא אֶת-אֲשֶׁר אֲשֶׁאֲלֶכֶם: הֵן הָאֵכֵל
 ז- בָּא דָרָךְ הִסָּה וְגַם הַמַּיִם דָּרָךְ הִסָּה יִשְׁתּוּ וּבְלַע אֶחָד יַעֲבִרוּ וְכִי נִרְדּוּ
 ח- שְׁנֵיהֶם יִסְרְדוּ זֶה מִזֶּה וּמִי הוּא הַמַּסְרִיד אֶת-אֵלֶּה: וַיֹּאמֶר בַּלְדָּד לֹא
 ט- יִדְעָתִי: וְאִשְׁעַן עוֹד וַאֲמַר אֵלַי הֵן אֶת-הַבְּפִרְדַּת הַבָּשָׂר לֹא תִבִּין וְאֵיךְ
 י- תִּשְׁיַבֵּן אֶת-דַּבְרֵי הַשָּׁמַיִם: וַיִּשְׁעַן צוֹסֵר וַיֹּאמֶר לֹא דְבָרִים אֲשֶׁר מִמַּעַל לָנוּ
 יא- נַחֲקֵר כִּי אִם-תִּחְסַצְנוּ לְדַעַת אִם-בִּינָתֶךָ אָתָּךְ וְהִגִּיה בְּאֵמֶת יִדְעֻנִּי כִּי
 לְבָרְךָ לֹא הִלַּךְ מֵאָתָּךְ: וְעַתָּה מַה-תֹּאמַר נִשְׁפָּה וְנַעֲשֶׂה-לֶךָ הַיָּה אֲתֵנוּ
 יא- רּוֹסָאֵי שְׁלֹשׁ מַלְכוּיּוֹתֵינוּ הַתְּחַפֵּץ לְהִרְסָא בְּיָדָם אוֹלִי תַעֲלֶה אַרְוִכָה לֶךָ:
 יא וְאִשְׁעַן וַאֲמַר רְסוּאָתִי וְאַרְוִכָתִי מֵאֵת וְיַחֲשָׂא בְּיָדָם אֶת-הָרּוֹסָאִים:

לט עֹדְנִי מְדַבֵּר עִמָּם וְעוֹצִית אִשְׁתִּי בָּאָה קְרוּעַת בְּגָדִים: הִיא
 ב קָרָחָה מִעֲבֹדֹת בְּעֲלִיָּה אַחֲרֵי אֲשֶׁר בִּקְשׁוּ לְעֲצָרָה מִלְּכַת בַּל-
 ג יְרֵאוּהָ הַמַּלְכִּים מִדְּבָרֵי וַיִּקְחוּהָ: וַתָּבֹא וַתִּפֹּל לְרַגְלֵיהֶם וַתִּמְדֶּךָ וַתֹּאמֶר:
 ד וְדַבְּרִי אֲלֵי־שׁוֹ וְשִׁנִּי אֹזְהָבִיךָ כַּאֲשֶׁר הָיִיתִי לְסָנִים אֲצַלְכֶם וְאִיךָ הָיִיתִי
 ה-ו לְבוֹשָׁה: וְעַתָּה רְאוּ אֶת-מַלְבוּשֵׁי בָהֶם בָּאתִי: וַיִּכְפוּ בְּכִי גְדוֹל
 ז וּבַתּוֹגַת-מִשְׁנֵה נְאֻלְמוֹ: וְאֲלֵי־שׁוֹ לָקַח אֶת-בְּגָדֵי הָאֲרָנְמָן אֲשֶׁר עָלָיו
 ח וַיִּקְרָעֵהוּ וַיִּשְׁלִיכֵהוּ עַל-אִשְׁתִּי: וְהִיא בִקְשָׁה מֵהֶם לֵאמֹר אַחֲלָה
 ט קִנְיָנְכֶם וְאֶמְרוּ לְאֲנָשִׁיכֶם כִּי-יִחַסְרוּ אֶת-מִפְּלַת הַבַּיִת אֲשֶׁר נָסַל עַל-
 י קִנְיָ לְמַעַן תִּבְאֵנָה עֲצָמוֹתֵיהֶם אֶל-קִבְרִי: כִּי אֵין גְּדֵנוּ מִשְׁנַת לְהוֹצִיא
 יא קֶסֶף עַל-זֹאת וּבְכֵן נִרְאָה אִךְ אֶת-עֲצָמוֹתֵיהֶם: הַסִּיָּה אֲנִי אִם קֶסֶן
 יב בְּהֵמָּה לִי כִּי מָתוּ עֲשֶׂרֶת קִנְיָ וְאִף אֶחָד מֵהֶם לֹא קָבַרְתִּי: וַיִּלְכוּ
 יג לְחַפֵּר אִךְ אֲנִי עֲצַרְתִּי בַעֲדָם וְאֹמֵר: אֶל-תִּיָּגְעוּ לְדִיק כִּי לֹא תִמְצְאוּ
 יד אֶת-בְּנֵי אַחֲרָי אֲשֶׁר הֶעֱלֹו הַשָּׁמַיִם בְּיַד הַמַּלְאָךְ אֲשֶׁר בָּרָאֵם: וְהֵם
 טו עָנוּ לִי וְאָמְרוּ מִי לֹא יֹאמֶר גַּם-הַסַּעַם כִּי-הִבִּיתָ בַתְּמַהוֹן וּבִשְׁעוֹן
 טז כִּי תֹאמֶר הֶעֱלֹו קִנְיָ הַשְּׁמַיְמָה וְעַתָּה הוֹרְנוּ אֶת-הָאָמֶת:
 ז-ב וְאֵעַן וְאֹמֵר אֲלֵיהֶם הַקִּימוּנִי-נָא וְאֶעֱמַד וְנִקְיִמוּנִי וַיִּתְמַכּוּנִי
 ג בְּזִרְעוֹתַי מִזָּה וּמִזָּה: וְאֲנִי עֲמַדְתִּי וְאֶהְלֵל אֶת-הָעָב: וְאַחַר הַתְּפִלָּה
 ד אָמַרְתִּי אֲלֵיהֶם שָׂאוּ עֵינֵיכֶם מִן־קָרָח וּרְאוּ אֶת-בְּנֵי מַעֲשָׂרִים כְּבוֹד-
 ה מְרוֹם: וַתִּבֹט גַּם-עוֹצִית אִשְׁתִּי וַתִּפֹּל וַתִּתְפַּלֵּל וַתֹּאמֶר הִנֵּה-נָא יָדְעַתִּי כִּי
 ו יִשְׁלַח וְזָרוּנִי לְסָנִי: וַיַּעֲתָה אֶקְוָמָה וְאֶלְכָה הָעִירָה וְאֲנוּחַ מִעֵט וְאֶקְבֵּל
 ז שֹׂכֵר עֲבוֹדְתִי: וַתִּשָּׁב הָעִירָה וַתָּבֹא אֶל-דָּרַסַת הַבְּקָר הוּא הַבְּקָר אֲשֶׁר
 ח לָקַח מִמֶּנָּה לְסָנִים בְּיַד אֲדוּנֵיהָ הַיּוֹם: וַתִּשָּׁכַב בְּאַחַד הָאֲבוּסִים וַתִּמַּת
 ט בְּרוּחַ טוֹבָה: וּבְעֲלִיָּה מִעֲבִידָה הִלָּךְ לְבַקְשָׁה וְלֹא מִצָּאָה: וַיָּבֹא לְעֵת-
 י עֶרֶב אֶל-דָּרַסַת הַבְּקָר וַיִּמְצָאָהּ מֵתָה: וְכִלְ-רוּאֵיהָ אָצַקְוּ אָצַקְוּהָ גְדוֹלָה
 יא וַיִּקְוִנוּ עָלֶיהָ וְהַקּוֹל נִשְׁמַע בְּכִלְ-הָעִיר: וַיְרוּצוּ שָׁמָּה לְדַעַת מַה-הָיְתָה:
 יב וַיִּמְצְאוּהָ מֵתָה וּמִסְבִּיב לָהּ הַבְּהֵמוֹת בּוֹכוֹת עָלֶיהָ: וַיִּשְׁאוּהָ מִשָּׁם וַיִּקְבְּרוּהָ
 יג עַל-יַד-הַבַּיִת אֲשֶׁר נָסַל עַל-בְּנֵיהָ: וְאֶבֶל גְּדוֹל עָשׂוּ לָהּ עֲנֵי הָעִיר
 יד וַיֹּאמְרוּ רְאוּ הִנֵּה זֹאת עוֹצִית אִשְׁתְּ הַשָּׁם וְהַכְּבוֹד וְלֹא יָדְתָה לְקַבֹּרָהּ
 טו כַּאֲשֶׁר לָהּ יָאָתָה: וַתִּקְוֶנָה אֲשֶׁר קוֹנְנִי עָלֶיהָ תִּמְצְאוּ בְּדַבְּרֵי הַיָּמִים:

מא וְאֵלִיסוּ וְהָאֲחֵרִים יִשְׁבּוּ עַל-יָדַי וַיִּתְקַחֻוּ וַיִּדְבְּרוּ גְדוּלוֹת:
 ב-ג ומקץ שבועה ועשרים יום קמו ויבקשו ללקת אל-ארצם: וישביעם
 ד אליהוא לאמר פתרו לי ועיר ואסנה לו דעי אף אני: זה כמה
 ה ימים נשאתם שנים לאיוב כי אמר צדקתי: ואני לא אשא סניו הן
 בראשונה קוננתי עלי פי זכרתי אשרו מקדם והוא עטה ברחב
 גששו ויבגאותו ויגדל לבבו דבר ויאמר כי כסא לו בשמים:
 ו-ז ועטה שמעוני ואנידה לכם פי חלקו לא-הוא: אמר-יכן הביע
 אליהוא רוחו ברוח השטן וידבר אלי עזות הלא הם פתובים
 בדברי הנמים לאליהוא:

מב וכאשר בלה לדבר גדולות נראה אלי יי מן-בשערה והעננים
 ב וידבר: ויזכח את-אליהוא ויראני כי לא אדם כי אס-חנה דברה
 ג מתוכו: וידבר יי אלי בעד גרסל שמעתי אני וארבעת המלכים
 ד את-קולו בדברו: ואחרי אשר בלה יי לדבר אלי אמר אל-אליסו:
 ה אמה אליסו חטאת ושני רעיה עמד כי לא דברתם נבונה אל-
 ו עבדי איוב: לכן קומו ובקשו ממנו להביא עולה בעדכם וקשר
 ז עונכם כי את-סניו אשא לבלתי במיתכם: ויביאו אלי את-הונקחים
 ואני לקחתי והעליתי בעדם ויי רצה ויסלח לעונם:

מג ודע אליסו ובלדד וצופר כי יי נשא עונם ועון אליהוא לא
 ב-ג נשא: ותצלח הרוח על-אליסו וידבר שיר: ושאר הרעים ענו
 ד אחריהם הם ואנשיהם על-יד-המזבח: ויאמר אליסו

ה נסלחו לנו חטאינו נצטן עוננו:
 ו אליהוא אליהוא הוא החוטא לבדו
 ז בבה אורו נעלם זהרו
 ח כי בן-החשך הוא ולא בן-האור
 ט מלכותו חלשה כסאו הנה לרקב
 י יסי הנחש אהב וקשקשי סהן
 יא לא כחר בני ולא גרא אותו
 יב וישכחו יי והקדושים עזבהו
 יג אין רחמים בלבבו ואין שלום בסויו

לא יהי-לו זכר בין החיים:
 אור נרו נהפך לו לאשם:
 שוערי החשך ינקלו קבורו ותסארתו:
 וקבור אהלו ימצאהו בשאול:
 ומרתו נסמתו היו לו למאכל:
 ונמ-את-בחייריו הקעים:
 ואף וקצף יהיו מעון לו:
 סמת צסעונים בלשונו:

מא ב שבעה ועשרים יום. אולי מנין זה הוא לפי מנין הנאומים שבס' איוב ג' - מ"ב.
 אכל כאן (ע' בפסוק ג') אנו עומדים עדין לפני נאומיו של אליהוא. - ברוח השטן. בקרת
 שלימה יש כאן על נאומיו של אליהוא שבס' איוב. -

- יד צדיק הוא יי אמת משפטיו אין לִסְגִּיּוֹ מִשָּׂא סָנִים הוּא שׁוֹפֵט כְּלָנוּ:
- טו הנה יי יופיע הנה הקדושים יבנו תוכאנה עמרות לקול הלל:
- טז יעלו קדושים יגילו בלכם כי השיגו הכבוד אשר קוו:
- יז נמחו חטאינו נקינו מעונינו ואלהיהוה הרע לא זכר לו בחיים:
- מד ואחרי כלות אליפו אתהשיר אשר ענו אחריו כלם והמה סובבים אתהמנפח קמנו ונלך העירה אליהבית אשר אנחנו
- ג- יושבים בו היום: ונעש משתה גדול ושמחת יי עלינו: ואחרי-כן שבת ובקשתי לעשות טוב לעניים וישבו אלי אוהבי ואשר ידעו
- ד- לעשות טוב: וישאלוני לאמר מה-תבקש עתה מידנו: ואני זכרתי את-העניים ואבקשה גם-הפעם לעשות טוב ואמר תנו לי איש קשישה אחת לכפות מערמי העניים: וביאו לי איש קשישה אחת וארקעה ברכמנים זהב: וני ברך את כל-אשר הנה לי ויוסף את-כל-אשר לי למשנה:
- מה ועתה בני הנה אנכי הולך למות רק אלתשכחו את-י:
- ג- עשו טוב לעניים ואלתתעלמו מן-החלשים: אלתתקחו לכם נשים מן-הנקרים: וראו בני הנני מחלץ לכם כל-אשר-לי למען יהיה איש איש מקם ארון לחלקו:
- מו וקבה קבלו שבעת הבנים איש חלקו: אך לבנות לא נתן מהונו ותתעצבנה ותאמרנה לאביהן אדונינו אבינו הלא גם-אנחנו ילדיה ומדוע לא נתת לנו מאשר לך: ויאמר איוב אל-בנותיו
- ד אל-תרגזנה בנותי כי לא שכחתיכן: הנני נותן לכן נחלה מוכה מאשר לשבעת אחיכן: ויקרא לבתו אשר שמה ימימה ויאמר אליה קחי את-הטבעת הזאת והלכת אל-המסור והבאת את-שלוש תבות הזהב ונתתי לכן את-נמלתכן: וטלך ותביאן: וישתח ויוצא את-שלושת אזורי הרקמה אשר לא יוכל איש להגיד את-מראהם יען אשר לא מן-הארץ הם כי אם מן-השמים והם מפיצים
- ה ניצוצות-אש בקרני השמש: ויתן אזור לאשה ויאמר שמנה אותן על-חזותיכן למען ייטב לכן כל-ימי חייכן:
- מז ותאמר אליו הבת האחרת הנקראת קציעה אבי הזאת הנחלה

מה ג האיסור לנשואי נשים נכריות עובר מעורא ואילך ובכל הספרות החיצוניות. —

מו ז אזורי הרקמה. τας... χορδὰς τὰς ποικίλας —

ב אשר אמרת כי טובה היא מנחלת אחינו: מה-חֲסֵן בְּאֲזוּרִים
 ג הַעֲדָסִים הָאֵלֶּה הֵן לֹא אֵלֶּה יִהְיוּ לָנוּ לְמַחְנֶה: וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶן אֲבִיהֶן:
 ד הַמַּעַט כִּי הָיָה יִהְיוּ הָאֲזוּרִים הָאֵלֶּה לָּנוּ לְמַחְנֶה כִּי נִסְ-יָבִיאוּ אֶתְכֶן
 ה לַחַיִּים טוֹבִים יוֹתֵר לַחַיִּים בְּשָׂמִים: הֲלֹא תַרְעוּ אִתָּם הַיְלָדִים אֶת-
 ו עֶרֶךְ הָאֲזוּרִים הָאֵלֶּה: וְאֲנִי יִקְרָתִי בְּעֵינַי וְיִתְּנֵם לִי כַּיּוֹם אֲשֶׁר
 ז הוֹאִיל לְרַחֲמֵי וּלְהַסִּיר מֵעַל בְּשָׂרִי אֶת-הַנְּגָעִים וְאֶת הַתּוֹלְעִים:
 ח וַיִּקְרָאנִי וַיִּתֶּן-לִי אֶת-שְׁלֶשֶׁת הָאֲזוּרִים וַיֹּאמֶר אֵלַי אֲזַרְנָא כְּגֹבֵר
 ט תּוֹלְעֵיךָ אֲשָׂאֲלֶךָ וְהוֹדִיעֵנִי: וְאֲנִי לְקַחְתִּי וְאֲזַזֵּר וַיִּמְהַרָּה נִעְלַמְנו
 י הַתּוֹלְעִים מִבְּשָׂרִי וְאֶת-נְגַעֵי-הַנְּגָעִים: וְאֲזַזֵּר מִבְּשָׂרִי כְּדָבָר וְיִקְמוּ
 יא לֹא חָלָה מֵעוֹלָם כָּל-חַלִּי וְגַם הַמַּכְאוּבִים אֲשֶׁר בְּלִבִּי נִשְׁכַּחוּ: וַיְבִי
 יב דָּבָר אֵלַי מִתּוֹךְ הַסַּעֲרָה וַיִּרְאֵנִי אֶת-אֲשֶׁר הָיָה וְאֲשֶׁר לִהְיוֹת: וַעֲתָה
 יג יִלְדֵי בְהִיּוֹת אֵלֶּה לָּנוּ לֹא תִדְעָנָה לְעוֹלָם כָּל-תַּגְּרַת אוֹיֵב וְאֶת
 יד יִרְאֵתוּ לֹא תַעֲלֶה עַל-לִבְבְּךָ: כִּי מִשְׁמֶרֶת הִם מֵאֲבִיבֶן וַעֲתָה
 טו אֲזַרְנָה אוֹתָם בְּטָרִם אָמוֹת לְמַעַן תּוֹכְלֶנָה לְרֵאוֹת אֶת-הַבָּאִים אֶל-
 טז נַפְשִׁי וְהַשְׁתַּמְמַתְּן לְרֵאוֹת בְּרֵאוֹת הָאֱלֹהִים:
 טז וַתִּקֶּם הָאִחַת הַנִּקְרָאת וַיִּמָּה וַתִּשָּׂם אֶת-הָאֲזוּר עַל-בְּשָׂרָהּ
 ז כַּאֲשֶׁר אָמַר אֲבִיהָ: וְהָיָה נְהַפֵּךְ לָהּ לֵב אַחַר אֲשֶׁר לֹא יִהְיֶה עוֹד
 ח בְּדַבְּרֵי הָאָרֶץ: וְתִהְיֶה בְּלִשׁוֹן הַמַּלְאָכִים וְתִשְׁלַח שִׁירָה אֶל-אֱלֹהִים
 ט בְּדַבְּרֵי שִׁירֵי הַמַּלְאָכִים וְהַשִּׁירִים אֲשֶׁר הִבִּיעָה רִשָּׁם הַרוּחַ עַל-
 י שְׁמֵלֶתָהּ:
 יא אַחֲרֵי-כֵן אֲזַרְנָה קַצִּיעָה וַיְהִי לָהּ לֵב אַחַר אֲשֶׁר לֹא חָשַׁב עוֹד
 יב עַל-דַּבְּרֵי הָעוֹלָם: וַסִּיָּה הִבִּיעַ שִׁירֵי-קְרוֹמִים וְתַהַלֵּל כָּל-מַעֲשֵׂה מְרוֹם:
 יג וְאֲשֶׁר יִחַפֵּן לְרַעַת אֶת-מַעֲשֵׂה הַשָּׁמַיִם יוֹכֵל לְמַצֵּא בְּשִׁירֵי קַצִּיעָה:
 יד וְאֲזַזֵּר אֲזַרְנָה גַם-הָאִחַרֶת הַנִּקְרָאת קָרֵן הַסּוּף וַיִּחַל שִׁירָה לְדַבֵּר
 טו בְּלִשׁוֹן שׁוֹכְנֵי מְרוֹמִים: וְגַם-לָבָּה הַשְׁתַּמָּה וַיִּרְחַק מִמַּעֲשֵׂי הָעוֹלָם
 טז וַתִּדְבֹר בְּלִשׁוֹן הַבְּרוּבִים וַתִּסָּאֵר אֶת-אֲדוֹן הַתְּהַלּוֹת וַתֵּרָא אֶת-
 יז כְּבוֹדֵן: וְאֲשֶׁר יִבְקֹשׁ לְחַקֵּר יִסַּר דְּבַרֵי כְבוֹד הָאֵב וַיִּמְצָאם כְּתוֹבִים
 יח בַּתְּסֻלוֹת קָרֵן-הַסּוּף:

מזו אור-נא כגבר חלציך. איוב ליח ג', מ' ז'. אותה שעה ניתנו לו מן השמים
 הזוורים, ואח"כ בא הצווי: אור-נא. ביוני הוציא את מלת הזוירו באור-נא בלשון: קום
 (ἀναστα) אָר (אלם באיוב שבע' לא מסר נא ותרגם ζῶσαι, סתם). —

- ג וּבְכָלוֹת שְׁלֹשֶׁתָּן אֶת־דְּבָרֵי שִׁירֵיהֶן וְשֵׁם הָאָדוֹן וְאֲנִי גֵרָה
- ב אַחֵי אִיּוֹב וְגַם־רוּחַ הַקֹּדֶשׁ שָׁם הִנְתָּהּ: וְנִחַנְנוּ יוֹשְׁבִים לִיד אִיּוֹב
- ז עַל־מִשְׁתֵּי וְאֲשַׁמַּע אֶת־הַגְּדִלוֹת אֲשֶׁר הִבִּינוּ הָאֵמֶת לַרְעוּתָהּ: וְאָבִיתָב
- אֶת־כָּל־הַסֵּסֶר הַזֶּה מִלְּבַד שְׂרָשׁוֹת הַשִּׁירִים לְשֹׁלֵשׁ בְּנוֹת אַחֵי
- [שִׁירֵי־]וְשׁוּקָה הֵם כִּי גְדִלוֹת אֱלֹהִים הֵם:
- נא וּמִקֵּץ שְׁלֹשֶׁת יָמִים אֲשֶׁר שָׁכַב אִיּוֹב חוֹלָה עַל־מִשְׁתּוֹ בְּלֵי עֲנוּי וּבְלֵי
- קֶאֱב כִּי כָל־עֲנוּי לֹא יָכַל עוֹד לִגְעַע בּוֹ מִסֵּנִי אוֹת־הָאֲזוּר אֲשֶׁר אָזַר:
- ב- וּמִקֵּץ שְׁלֹשֶׁת יָמִים רָאָה אֶת־כָּל־הַבָּאִים אֶל־נַפְשׁוֹ: וַיָּקָם סֵתָאִם וַיִּקַּח
- ד אֶת־הַבַּנּוֹר וַיִּתְּנֵהוּ אֶל־יְמִימָה בְּתוֹ: וְלִקְצִיעָה נָתַן מִחַמַּת קַמְרַת
- ה- וַיִּלְקָרֵן הַסּוּף נָתַן תַּחַ: לְמַעַן תִּבְרַכְנָה אֶת־הַבָּאִים אֶל־נַפְשׁוֹ: וּבִקְחֶתָּן
- ז [אֶת־אֵלֶּה] וַתִּרְאִינָה אֵת מַרְכָּבֵת־הָאֲזוּר הַבָּאָה אֶל־נַפְשׁוֹ: וַתִּבְרַכְנָה
- ח וַתְּהַלְלֶנָּה אִשָּׁה בְּלִשׁוֹן הַנְּבִחָתָהּ: וְאִמְרָרְכֵן יָצָא הַיֹּשֵׁב
- ט בַּמַּרְכָּבָה הַגְּדוֹלָה וַיִּבְרַךְ אֶת־אִיּוֹב: וַעֲיִנֵי שְׁלֹשׁ בְּנוֹתָיו וַעֲיִנֵי אֲבִיהֶן
- י רָאוּ אֵת הָאֲמֵרִים לֹא רָאוּ: וַיִּקַּח אֶת־נַפְשׁוֹ וַיִּתְּכָה בְּרָעוּתָיו
- יא וַיְבִיאֶהָ אֶל־הַמַּרְכָּבָה וַיַּעַף קִדְמָהּ: וַיְנַוְתוּ עִשָּׂה וַתִּבְרָא אֶל־קִבְרָהּ:
- יב וְשֹׁלֵשׁ בְּנוֹתָיו הִלְכוּת בְּרֹאשׁ אֲזוּרוֹת וְאִמְרוֹת שִׁירָה לְאָב:
- נב וְאֲנִי גֵרָה אַחֵי וְשָׁבַעַת בְּנֵי הַזְּכָרִים וְהַעֲנִיִּים וְהַיְתוּמִים וְכָל־
- ב חֲלָשׁ בְּבִינוּ וְאִמְרָנוּ: אוֹי לָנוּ הַיּוֹם מִשָּׁנָה אוֹי כִּי הַיּוֹם לָקַח פֶּתַח
- ג הַחַלְשִׁים: לָקַח אוֹר הַעֲנָרִים לָקַח אֲבִי הַיְתוּמִים לָקַח מֵאִשְׁפָּה
- ד הָאוֹרְחִים לָקַח לְבוּשׁ הָאֱלֻמְנוֹת: וּמִי הַנְּשָׂאָר אֲשֶׁר לֹא כָּבַד אֶל־
- ה אִישׁ הָאֱלֹהִים: וַיִּשְׂאוּ יַחַדוּ אֶת־הַגְּוִיָּה אֶל־קִבְרָה וְכָל־הָאֱלֻמְנוֹת וְהַיְתוּמִים
- ו עוֹמְדִים מִסָּבִיב וְעוֹצְרִים מֵהוֹדִידוּ אֶל־הַקִּבְרָה: וּמִקֵּץ שְׁלֹשֶׁת יָמִים
- ז הִבִּיאֶהוּ אֶל־קִבְרָה וּשְׁנָתוֹ עָרְבָה לוֹ: וְשִׁמוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה לוֹ נִקְרָא
- בְּכָל יוֹר יוֹר עַד־עוֹלָם אָמֵן:

ג נ ריה. Νηεῖος. —

גא אשה בלשון הנבחרת ἐλάττω ἐν τῇ ἐξαιρέτῳ διαλέκτῳ, כלו' כל אחת בלשון המיוחדת שלה. ואילו היתה כוונתו לומר שהוציאו דבריהן בלשון הקדש, ודאי היה אומר כלן (ולא: אשה אשה) בלשון הנבחרת. —

תוספות למגלת אסתר

מ ב ו א

א. על טיבן של התוספות למגלת אסתר.

בכל ספרות האגדה אין ספר שהיה מעורר כל-כך את הדמיון לרקום דברי אגדה כמגלת אסתר. הסיפור היפה והמשוכלל לכל פרטיו על הצלת היהודים בימי אחשורוש נתן לכח המדמה והמצייר מקום להתגדר בו. האגדה העממית, וביחוד אותה של ארץ-ישראל, מכילה יסודות שונים הכרוכים בסיפור נס פורים. יש שהיא מתארת בכובד ראש את גודל הצרה שהיהודים היו נתונים בה בימים ההם, ויש שהיא מספרת מתוך בדיחות וקלות דעת על אחשורוש, מלך טפס והפכפך, שהרג את אשתו מפני אוהבו ואוהבו מפני אשתו, וכדומה מן הזרות שבהליכותיו. יצירה אגדית מרכבת ממין זה הן גם שבע התוספות למגלת אסתר שבספרות החיצונית.

תוספות אלו נמצאות בתוך תרגום הע'. יש להעיר שאף בגופו של התרגום יש יסודות אגדיים שונים המוסיפים על סיפור המקרא. כך, למשל, מכיל ב' כ' את התוספת שמרדכי צוה לאסתר לירוא את האלהים ולקיים את מצוותיו לאחר שנלקחה לחצר המלך אחשורוש, או ד' א' מוסיף על הלשון „ויזעק וזעקה גדולה ומרה" תוכן הצעקה: „הנה עם חף מפשע הולך ונשמד". בתוספות אלו מובעת שאיפה כפולה: להשלים דברים שונים שהם רק גרמוים במגלת אסתר, ואף להמציא ענינים חדשים לשם הרחבת הסיפור על נס פורים. יצירה אגדית זו חפשית היא ואינה מתחשבת עם המקור העברי, ויש שמכילה אפילו סתירות מפורשות ביחס אל הסיפור שבמקור.

רוח של חסידות עממית מרחפת על התוספות. די להזכיר כי במקור העברי לא נזכר שם שמים אפילו פעם אחת, ואילו בתוספות נמצאים ארבעים ושנים שמות אלהים וכינויו. התוספות נותנות תיאורים שלמים ומלאים ולא קוים אגדיים בודדים, כמו שנמצא באגדה הארץ-ישראלית. אף לא מדרש פסוקים גרידא, כמו שאפשר לקרוא לרוב במדשי ארץ-ישראל, אלא הרחבת המקור על ידי המצאות דמיוניות עצמיות בלתי תלויות בפסוקים מהווה את תכנון של התוספות. בכלל מראות התוספות כל הסימנים של היצירה העממית ששימשה אחיכ יסוד ליצירה הדרשנית.

ב. תוכן התוספות.

התוספת הראשונה היא חלום מרדכי שחלם בשנה השניה לממשלת אחשורוש. החלום הוא חזון העתיד. את פתרון החלום נותנת התוספת השביעית שממנה נראה שגם הצרות של ישראל וגם הגאולה בידי אסתר נתגלו למרדכי מראש. יש להוסיף, שבתקופה ההלניסטית היה החלום לסוג ספרותי שבו השתמשו ביחוד המשוררים, מתחלה היוונים, ואחריהם גם הרומים, בתיאורים שונים. מהם עבר הסוג הספרותי הזה גם לתוך הספרות ההלניסטית-יהודית. כך, למשל, אצל המשורר הטרראגיקן היהודי יחזקאל בשירת עלילה שלו יציאת מצרים (Ἐξάγωγῆ) רואה משה מראש את עתידו המזהיר כמנהיג ישראל בחלום חזיון לילה. התוכן של חלום מרדכי דומה גם כן לחלומו של משה. שם עתיד משה לעלות לגדולה ולגאול את עמו מיד פרעה, וכאן צפויה גדולה לאסתר שעתידה היא להציל את ישראל מידי אחשורוש והמן.

אולם חלומו של מרדכי מכיל גם יסודות אפוקליפטיים בתיאור הרעש והמהומה המתחוללים בעולם לרגל הקרב העצום בין שני התנינים (=מרדכי והמן). חוץ מזה, אפשר למצוא בה בתוספת רמזים לספר יואל. נמצא שיסודות שונים, מקראיים, הליניסטיים והמוניים-אפוקליפטיים נתמזגו בחלק זה של התוספת לחטיבה אחת.

כשם שהתוספת הראשונה כרוכה בתוספת השביעית, כך התוספת השניה משולבת בתוספת הששית. תוספת ב' היא פקודת שמד שהוציא אחשורוש על היהודים, ותוספת ו' היא פקודת חנינה וביטול הפקודה הראשונה. שתי הפקודות הן ריקונסטרוקציה דמיונית של הפקודות הנזכרות במגלת אסתר ג' י"ב, ח' ט' ואי"ך. על שתי הפקודות טבוע חותם הליניסטי. יתר על כן, בפקודות האמורות אפשר למצוא הד לפולמוס שהיה בתקופה זו בין היהודים ובין צורריהם היוונים. המן היה לפרוטוטיפוס של האנטישמיים העיוניים דוגמת אפיון האנטישמי הידוע מן המחצית הראשונה של המאה הראשונה לסה"נ. ובאמת ראשיתה של האנטישמיות הספרותית והעיונית נעוצה עוד במאה השניה לפני סה"נ. הרי אחשורוש שקולו של המן מדבר מתוך גרונו בפקודת השמד מוכיח את היהודים בשל שנאת הבריות, התבדלות מיתר העמים, נטיה למרדנות ומהפכנות. אלו הן באמת הטענות הידועות מן הספרות האנטישמית ההליניסטית. מצד שני, ההמלצה על היהודים בפקודת החנינה היא בת קולה של הספרות הסניגורית שנכתבה ע"י סופרים יהודים בתקופה ההליניסטית (בעל אגרת אריסטיאס, פילון, יוספוס, ועוד). יוצא מזה, שהפקודות הבדויות של אחשורוש אינן באמת אלא הלבשת שאלות אקטואליות בצורת פקודות עתיקות מן התקופה הפרסית. זאת היא איפוא אקסו-אליזציה של מגלת אסתר בהתאם ליחסי הזמן.

שיא הפסגה של האקטואליזציה הוא מה שבעל התוספות האלה מיחס להמן מוצא מקדוני, כלו' יווני. היהודים הם נאמנים למלכות פרס כנתנים טובים, בה בשעה שהמן הבוגד שואף בנכליו להסב את ממשלת הפרסים אל היוונים. הוא מרגיש שהיהודים יתנגדו לתועבותיו, ולכן הוא חותר להעבירם מן העולם. כלום יש אקטואליזציה גדולה מזו? אבל מזה אפשר לראות גם כן שיהודי התפוצה היוונית לא היו מתחסים בכובד-ראש גמור למגלת אסתר, ולכן לא נמצאו מתת לה ביאורים שהם רחוקים ממנה תכלית ריחוק. ודאי ידעו בעצמם שאין מגלת אסתר הולמת את הפירושים האלה, אבל השתמשו בה לשם מסגרת ספרותית כדי להביע דברים המנסרים בחלל עולמם הם בתנאי מקום וזמן אחרים לגמרי.

גם התוספת השלישית והרביעית משתלבות אחת ברעותה. במגלת אסתר מסופר על אבל היהודים ועל צום מרדכי ואסתר בקשר עם גזירת המן. מובן מעצמו שאין צום בלי תפלה, ולפיכך באו במדרשים תפלות שונות של מרדכי ואסתר. המוטיב הראשי של תפלת מרדכי היא הצטדקותו על שלא השתחוה להמן (אסתר ג' ב') ובזה עורר כעס המן עליו ועל כל היהודים. בתפלת אסתר בא לידי ביטוי ביחוד הפחד של אסתר שמרדכי צוה עליה לבקש רחמים מאת המלך על ישראל. ומכיון שהכניסה אל המלך בלי נטילת רשות היתה בחזקת סכנה (אסתר ד' י"א) היה בתפלה זו מקום לתיאור הקרב הפנימי בנפש אסתר. סכנת מות מצד אחד ואחריות מרובה לגורל ישראל מצד שני. התוספות משמשות בנין אב לכל התפלות האלה של מרדכי ואסתר הנמצאות בצורות שונות במקורות אגדיים מאוחרים.

התוספת החמישית מתארת את הצד החיצוני של הניגוד האמור: אחשורוש הכועס על ההפרה שבנימוסי החצר מצד אסתר ואסתר המסכנת את חייה לטובת עמה. אסתר משתמשת בתחבולות שונות לצורך הפעם את לב המלך, אבל לשוא. התרפסותה והתפנקותה לא עמדו לה בשעה קשה זו, ורק כשהתעלפה – התעלפות אמיתית, ולא מעושה כמו שהיה אפשר לחשוב מראשית התיאור – נכמרו עליה רחמי המלך. התיאור הזה אינו חפשי מרישומים בורלסקיים. סייצתא דשמיא מצד אחד ומחמאות נשים ותחבולותיהן מצד שני הן היסודות שבתוספת זו.

מן האמור למעלה יוצא שאין לתוספות אופי אחדותי. וכך, למשל, אין כל דמיון פנימי בין התפלות ובין הפקודות. גם בבחינת השפה והסגנון אין בין החלקים האלה כל שויון. הפקודות מצטיינות בסגנון אמנותי מלוטש, מבנה משפטיים אמנותי. לא כן התפלות המלאות לשונות עבריים במשפטים פשוטים מאד. גם התוספות א' וו' (חלום מרדכי ופותרונו) קרובות יותר אל התפלות מאשר אל הפקודות, ותוספת ה' (ראיון אסתר לפני המלך) תופסת בנידון זה מקום ממוצע.

ג. שפת המקור של התוספות.

בשאלת שפת המקור מחולקות הדעות. יש (Kaulen, Langen, Scholz) חושבים שהתוספות נכתבו כלן עברית במקורן, ויש (Jacob, Jellinek) סוברים להפך, שהשפה היוונית היא השפה המקורית של כל התוספות. כבר נאמר לעיל שאי אפשר למד את כל התוספות בקנה-מדה אחד, שהרי ביחס לפקודות אין כל ספק למי שקורא את המקור היווני בקצת עיון, שבהן השפה היוונית היא שפת המקור. אבל התוספות האחרות קרוב לודאי שהן נכתבו עברית מתחלה, ובפרט התפלות של מרדכי ואסתר. בזה אפשר לבאר גם כן הענין שהפקודות בצורתן לא השפיעו כמעט כלום על הספרות המדרשית בעוד שהתפלות השאירו עקבותיהן בתרגומים ארמיים ובמדרשי ארץ-ישראל.

ד. מחברי התוספות ומקומם וזמנם.

הואיל ובאנו לידי הכרה שהתוספות שונות זו מזו בבחינת השפה המקורית, הרי יוצאת מזה גם המסקנה שנכתבו לא על ידי איש אחד ולא במקום אחד. החלקים היווניים ודאי במצרים ההלניסטית נכתבו, כמו שהראה Jacob, אלא שהוא לא הבחין בין התוספות הבודדות, אע"פ שנימוקיו מתאמתים רק ביחס לחלקים היווניים. על כתיבת חלקים אלו במצרים מראים מונחים רשמיים שונים שהיו שכיחים בשפת הלשכה שבמלכות התלמיים. לא כן החלקים העבריים: הם נכתבו בארץ-ישראל, שהרי אין אנו מכירים אפילו ספר חיצוני עברי אחד שמוצאו מחוץ לארץ-ישראל.

קושי גדול יש בפתרון שאלת הכרונולוגיה. בסוף תרגום הע' למגלת אסתר יש רשימה, שה"אגרת" תורגמה בשנה הרביעית למלך תלמי וקליאופטרה. תאריך זה מתאים לשנת 114 לפני סה"נ (ע' בפירוש לחתימה שבסוף התוספות), שהרי אז היתה השנה הרביעית לממשלת תלמי השמיני לתירוס (Lathyros) וקליאופטרה אשתו. יש סוברים שתאריך זה מתייחס אל התוספות בלבד, או גם אל התוספות. אבל כיון שראינו שעל כל פנים התוספות של הפקודות נכתבו יוונית במקורן, שוב אי אפשר ליחס את הרשימה לתוספות, שהרי הפקודות שהיו כתובות יוונית מעיקרן לא היה צורך לתרגמן יוונית. חוץ מזה הרי השם "אגרת" האמור כאן מתייחס רק למגלת אסתר עצמה (אסתר ט' כ"ט).

כללו של דבר: מצד אחד אין לזלזל בערכה ההיסטורי של רשימה זו כמו שעשו מקצת החוקרים, אבל מצד שני אין ערכה גדול בשביל התוספות. רק דבר אחד יוצא בבירור, והוא שאותן התוספות היווניות ששפת מקורן היתה השפה העברית לא נכתבו קודם שנת 114 לפני סה"נ, שכן תרגום מגלת אסתר גופו לא היה ידוע עדיין בשפה זו. שנת 114 היא איפוא התאריך העליון בשביל הכרונולוגיה של התוספות היווניות. התאריך התחתון הוא שנת 30 לפני סה"נ, שהרי אז, בקירוב, נתבטלה מלכות התלמיים ופקודות נמצאים רישומים משלטון התלמיים במצרים, כאמור. התוספות היווניות נכתבו איפוא בשנות 114-30 לפני סה"נ.

בנוגע לחלקים העבריים יש לנו רק תחום זמני תחתון, זמנו של יוספוס שהשתמש

(קדמ' י"א) בחלקים אלה – חוץ מן החלום (תוספת א' וז') שלא הכירו – בשנת 90 לסה"נ בקירוב. לפני הירונימוס בעל הוולגאטה (בסוף המאה הרביעית ובראשית המאה החמישית לסה"נ) כבר היו כל שבעת החלקים יחד. המדרשים שמכילים חלקים שונים מן התוספות הם כולם מאוחרים להירונימוס, וממילא אינם באים בחשבון לקביעת הכרונולוגיה.

ה. התוספות למגלת אסתר בספרות העברית.

גם התוספות למגלת אסתר הן כשאר הספרים החיצונים בתרגום יווני – עד כמה שהן בכלל רק מתורגמות – ובשני תרגומים לטיניים, התרגום הלטיני העתיק (*Vetus Latina*) מן המאה השנייה ותרגום הוולגאטה של הירונימוס. הוולגאטה חפשית היא מאד וקרובה יותר למיטאפראסה מאשר לתרגום ממש. לתוך הפשיטא הסורית לא נתקבלה מגלת אסתר כלל בתוך יתר הספרים. דרך הצנורות האלה השפיעו התוספות על המקורות היהודיים השונים. יוספוס היה הראשון, וכנראה גם היחיד, בין הסופרים היהודים שהשתמשו בתוספות כמו שהן בתרגום הע'. הוא הכניס מהן קטעים שונים לספר י"א של הקדמוניות, חוץ מחלום מרדכי שבודאי לא היה לפניו. יש ששינה יוספוס ממה שמצא בתוספות. כך, למשל, המן אינו מקדוני אלא עמלקי ושנאתו ליהודים באה לו בירושה מדור דור. כך מבוארת משטמת המן ליהודים גם במדרש אסתר רבה. אבל בדרך כלל מוסר יוספוס הכל כמו שמצא בתוספות.

החלקים העבריים נמצאים במדרש אסתר רבה, ביוספוס ותפלת אסתר גם במדרש לקח טוב. חוץ מזה יש שרידי חלקים שונים בתרגום ראשון ובתרגום שני למגלת אסתר. כדאי להעיר שלמקודה השניה של אחשורוש כמו שהיא בתוספות אין זכר במדרשים, והפקודה הראשונה מנוסחה באופן אחר וברוח אחרת לגמרי מפקודת השמד שבתוספת ב'. חוץ מזה יש תרגום ארמי של חלום מרדכי ותפלת מרדכי ואסתר מתקופת הגאונים, שהוציא ילינק בבית המדרש שלו (חדר ה') עם תרגום עברי לתרגום הארמי.

התרגום העברי הראשון של כל התוספות הוא של ר' יעקב בן מכיר (בן דורו של הרמב"ן). תרגום זה נמצא גם כן בבית המדרש של ילינק (חדר ה') ובראשו כתוב: „חלום מרדכי והוספות למגילת אסתר נעתק מלשון לאטיני אל לה"ק מאת ר' יעקב בן מכיר". ומוטעם שהתרגום נעשה לפי הירונימוס, כלו' על פי הוולגאטה. התרגום הוא מדויק ומצטיין בצחות הלשון. אבל מכיוון שהוולגאטה גופה חפשית מאד, כאמור, אין ממילא לקוות שהתרגום יתאים לגמרי אל המקור היווני.

אף-על-פי-כן התרגום של ר' יעקב בן מכיר טוב לאין ערוך מן התרגום – שבאמת אינו ראוי לשם זה – של זקיל פרינקל ב„כתובים אחרונים" שלו. לפני פרינקל היו תרגומים לועזים שנעשו מן המקור היווני, שהיה זר לפרינקל עצמו. אבל פרינקל לא השתדל כלל לרדת לסוף הענין ונהג זלוזל גמור בטיכסטיים, ולא היתה לו למופת עבודתו החרוצה של ר' יעקב בן מכיר. התרגום הניתן כאן הוא התרגום העברי הראשון שנעשה מתוך הנוסח היווני של התוספות שבתרגום הע'. בהערות שמתי לב ביחוד להראות את ההשפעה המרובה שהיתה לתוספות אלה על הספרות העברית, ולשם כך השויתי את החומר המדרשי שנמצא בדינו. חוץ מזה השתדלתי לחשוף את המצע ההיסטורי של התוספות היווניות ולקבוע את מקומן בתוך הספרות הפולימית והסניגורית של התקופה ההלניסטית.

ו. קצת ביבליוגראפיה.

Jacob, Das Buch Esther bei den LXX (ZAW, X, 241–298).

Scholz, Commentar über d. Buch Esther mit s. Zusätzen, 1892.

Ryssel, Zusätze z. Buch Esther (Kautsch, Apokr. u. Pseudep. 1900, I, 193–212).

Gregg, The Additions to Esther (Charles, Apocr. and Pseudep. 1913, I, 665–684).

תוספות למגלת אסתר

- א בִּשְׁנֵה הַשָּׁנִית לְמֶלֶךְ הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל אַחַשְׁוֵרוֹשׁ בְּאַחַד לַיָּמָיו
- ב חָזָה חֲלוֹם מֶרְדֵּכִי בְּדִיּוֹר בְּדִיּוֹר בְּדִיּוֹר לְמִטָּה בְּנִימָן: אִישׁ
- ג יְהוּדִי אֲשֶׁר נָרַב בְּשׁוֹשַׁן הַבֵּינָה אִישׁ גָּדוֹל מִשְׁרֵת בְּחֶצֶר הַמֶּלֶךְ:
- ד וְהוּא הָיָה מִן־הַגּוֹלָה אֲשֶׁר הִגְלָה נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל מִירוּשָׁלַם
- ה עַם־וְקִנְיָה מֶלֶךְ יְהוּדָה: בְּחִלּוּמוֹ וְהָיָה קְלוֹת וְהִמְלִיךָ רְעָמִים וְרַעַשׁ
- ו וּבְהִלָּה בְּאַרְצָא: וְהָיָה שְׁנֵי תַנִּינִים גָּדוֹלִים נִרְאוּ וְשָׁנִיָּהֶם עָרוּכִי
- ז מִלְחָמָה וַיִּגְדֵּל קוֹלָם: וְלִקְיָלָם נְכוֹנֵי כְלֵי־הָעַמִּים לְקָרֵב לְמַעַן
- ח הַלָּחֶם בְּגוֹי צַדִּיק: וְהָיָה יוֹם חֹשֶׁךְ וְאִסְלָה מִצִּיּוֹן וְאִנְחָה צָרָה
- ט וּמְבוּכָה גְדוֹלָה עַל־הָאַרְצָא: וְהָעָם הַצַּדִּיק נִבְעַת כְּלוֹ בְּנִרְאוּ
- י מִסְנֵי הָרְעָה וַיִּתְעַדְדוּ לַמָּוֶת: וַיִּזְעַקוּ אֶל־יְיָ וַיִּבְרָעֵם וְהָיָה כְמוֹ

א. חלום מרדכי.

פרק זה נמצא בתרגום הע' בראש מגלת אסתר. החלום של מרדכי נשתמר גם בעברית

(אסתר רבה ד') ובארמית. -

- א-ב ב שֵׁנָה הַשָּׁנִית. כִּי הָיָה מִרְדֵּכִי מִשְׁרֵת בַּחֲצַר הַמֶּלֶךְ עוֹד בְּשֵׁנָה הַשְּׁנִיָּה לְמַלְכוּת
- אחשורוש (ב'), ובמגלת אסתר (ב') מסופר כי לא בא מרדכי אל חצר המלך אלא אחר
- שנלקחה אסתר אל אחשורוש בשנת שבע למלכותו. במקור העברי והארמי של החלום לא
- נוכר כלל כי למרדכי היה עוד אז שירות בחצר המלך. יתכן שתאריך זה הוא כאן תוספת
- מאוחרת, שהרי הוא מתנגד גם למה שנאמר לקמן בסט"ז כי מרדכי הגיע לשררה זו אחר
- שגילה את הקשר על חיי אחשורוש, כל' אחר השנה השביעית למלכות אחשורוש (ע' אסתר ב'). -
- א הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל. כִּי הוּא הַכִּינִי הַרְשָׁמִי שֶׁל הַמֶּלֶךְ אֲצֶל הַפַּרְסִים, וְכִי הָיוּ מְכַנִּים אֶת
- מלכם אף בני אשור (ישע' ל"ד ו"ג). - אחשורוש. = Ἀχασέρος = ארתחששתא,
- כאן ובכל המקומות במגלת אסתר שנוכר שם המלך הזה. השם העברי אחשורוש קרוב
- בצלולו אל השם הפרסי Khshayarsha והוא קסירקס (Xerxes), ולא ארטאקסירקס (Artaxerxes) =
- ארתחששתא. - מרדכי בן יאיר... יחוסו של מרדכי כאן וגם פ"ב-ג' נתפרט על פי אסתר
- ב ה' ו', ואינו במקור העברי והארמי של חלום מרדכי. - משרת בחצר המלך. כן בע'
- לאסתר ב' י"ט. גם הלשון היושב בשער המלך (אסתר ו' י') נמסר בע': המשרת בחצר
- המלך. - ערוכי מלחמה. השוה ללשון זה יואל ב' ה'. - בגוי צדיק. הכיני צדיק
- ה-ו בפסוק זה ובפסוק ח' אינו במקומו בחלום עצמו, אלא בפתרונו, לאחר שנתבאר מי הוא העם
- הנרדף. ובאמת יש במקור העברי והארמי רק עם קטן, ולא צדיק, וזה נכון. ונראה שהכיני
- צדיק נכנס לתיאור החלום מתוך הפתרון (ע' ז' ט': ויזכור אלהים את עמו ויצדק את
- ז נחלתו). - יום חשך ואפלה. יואל ב' ב'. בוולגאטה אפלה = disoriminis = הבדל, הפרש.
- והמתרגם גזר בטעות מן הפלה = הפרש. והירונימוס המעיד שהשתמש כאן בנוסח היווני בלבד
- כבר היתה לפניו כנראה אותה טעות (διαφορίας, במקום γνόφους). מכאן ראייה שהשפה
- המקורית של תוספת זו היא העברית. - מפני הרעה. בדיק: מפני רעתם. - ובזעקם... -
- התמונה מזוהר, שמן הזעקה נעשה מעין, ולכן משלימים המפרשים: מן הדמעות ששפכו בעת
- ט-ח

י נָהַר גְּדוֹל וּמִים רַבִּים יוֹצְאִים מִמֶּעֵין קָשׁוּן וְהַשֶּׁמֶשׁ נִרְחַה וְיִהְיֶה
יא אֹרֶךְ וְהַשָּׁשְׁלִים הִתְרוֹמְמוּ וַיִּבְלְעוּ אֶת־הַנְּקֻדִּים: וַיִּקַּץ קָרְדָּכִי
בְּחֻזוֹ אֶת־הַחֲלוֹם הַזֶּה וְאֵת אֲשֶׁר־יָעַץ יְיָ לַעֲשׂוֹת וַיִּשְׁמַר אֶת־
הַדָּבָר בְּלִבּוֹ וַיִּבְקֶשׁ בְּקֶלֶפָחוּ עַד־הַלַּיְלָה לְדַעַת אֶת־הַחֲלוֹם:
יב וַיִּמְרָדְכִי יֵשׁן בְּחֶצֶר הַמֶּלֶךְ הוּא וּבְגָתָן וְתַרְשֵׁי שְׁנֵי סָרִיסֵי הַמֶּלֶךְ
יג שׁוֹמְרֵי הַחֶצֶר: וַיִּשְׁמַע אֶת־מוֹעֲצוֹתֵיהֶם וַיִּבֶן לְמוֹמִיתֵיהֶם נִדְעָ כִּי
מְבַקְשִׁים הֵם לְשַׁלֵּחַ יָד בַּמֶּלֶךְ אֶחְשָׁרוּשׁ וַיִּגְדַּל לַמֶּלֶךְ עַל־אֵלֶּה:
יד וַיִּחְקַר הַמֶּלֶךְ אֶת־שְׁנֵי הַסָּרִיסִים וַיִּדְרוּ [עַל־פְּשָׁעָם] וַיּוֹבְלוּ [לְקָמָת]:

זעקתם אל ה'. אבל גם אז נשאר הקושי, שהרי אסתר, שהתהוות המעין משמשת לה סמל
(ו' ג'), לא נולדה בשעה שבאה הצרה לישראל, אלא אז נעשתה רק לנהר גדול, ר"ל
שהגיעה למלכות וע"י כך הכריעה לטובת היהודים (אסתר ז' ב' ואילך). ובאמת חסרה התמונה
של התהוות המעין במקור העברי והארמי. וזה לשון המדרש לאסתר: וירא מרדכי והנה מעין
אחד קטן עבר בין שני התנינים האלה ... והמעין נגר ויהי לנחל שוטף וכו'. ודומה לזה
בנוסח הארמי. וזה נכון. ולעצם התמונה ע' תרגום שני לאסתר א' ב': והוה ירמיה נביא
בכי ומאנח ונתרו מן עיניו תרתין דמען והוו תמן תרין מבויעין דמיא. - ויהי אור. רמז
לפסוק ליהודים היתה אורה (אסתר ח' ט"ז). - ע ד הלילה. אין בוולגאטה ובנוסח העברי
והארמי. ונראה שהיא תוספת המעתיק שרצה לשלב את סוף הפסוק הזה עם הפסוק הבא.
ענין החלום עם הסיפור על קשר הסריסים, כאלו מעשה הקשר היה סמוך לחלום מרדכי. ובאמת
אין הדבר כך. כי החלום היה בשנה השניה למלכות אחשורוש, כאמור לעיל, ואילו קשר
הסריסים נזכר במגלת אסתר אחרי הלך אסתר לבית אחשורוש, ובכן אחרי השנה השביעית
למלכותו (ב' ט"ז). ריסל משער שלפי בעל התוספת היו שני קשרים על אחשורוש, הראשון
בשנה ב' והשני בשנה השביעית למלכותו. אולם זוהי השערה התלויה על בלימה. ובאמת כל
הספור על הקשר לקוח מתוך תרגום הע' ב' כ"א-כ"ג בשינויים אחדים. ומכיון שהסיפור
העתיק כאן במקום בלתי מתאים באה הערבוביה הזאת. הסיפור על הקשר אינו נמצא במקום
זה בתרגום Vet. Latina, וגם במקור העברי והארמי אינו. - ומרדכי ישן בחצר המלך.
במגלת אסתר (ב' כ"א) כתוב רק: ומרדכי יושב בשער המלך. אמת, בתרגום הע' ב' י"ט
נוסף שאחשורוש מינה את מרדכי לשר חצרו אחרי שנלקחה אסתר לחצרו. אבל בזה אי אפשר
לבאר את המסופר כאן. שהרי בפט"ז מסופר שמינוי מרדכי לא היה אלא אחרי גילוי קשר
הסריסים. ובכלל יש כאן סתירה, שהרי לפי פ"ב היה מרדכי שר בחצר המלך עוד לפני
החלום, ואיזה צורך היה למנות אותו מחדש אחרי גילוי הקשר? הוי אומר שנכנסה כאן
ערבוביה מפני ולזול המעתיקים בעבודתם (וע' בפ"א). - ובגתן ותרש. נזכרים אסתר
ב' כ"א במקור העברי ולא בתרגום הע'. ונראה שאחר שהעבירו את הסיפור על קשר הסריסים
ממקומו לכאן השמיטו המעתיקים אחר כך את שמות הקושרים בסיפור במקומו. ויש להעיר
שבכ"י Cod. Vaticanus נשמט לגמרי כל הסיפור שבאסתר ב' לאחר שנעתיק משם לכאן. -
וישמע את מועצותיהם. טעם בגידתם של הסריסים אינו ניתן לא כאן ולא במגלת אסתר.
אבל בתרגום הע' ב' כ"א נתן טעם לדבר בהגדלת מרדכי. והואיל ולפי בעל תוספת זו לא
נתמנה מרדכי שר אלא אחר גילוי הקשר היה אנוס להשמיט את הטעם האמור (על ההמצאה
המענינת של בעל ס' יוסיפון, שהסריסים רצו ביחד עם המן להסב את מלכות הפרסים אל

טו ויכתב המלך את-הדברים האלה לזכרון וגם-מִרְדְּכָי קָתַב עַל-אֲדוֹת
 טז הדברים האלה: ויפקד המלך את-מִרְדְּכָי לְשֶׁרֶת בְּחָצֵר וַיִּתֶּן-לוֹ
 יז בֵּית בַּעֲבוּר אֵלֶיהָ: וְהָיָן בְּיַד-הַמֶּלֶךְ הָאֵלֶּיךָ נִכְבָּד בְּעֵינֵי הַמֶּלֶךְ
 וַיִּבְקֶשׁ לְהָרַע לְמִרְדְּכָי וּלְעַמּוֹ בְּגִלְלֵי שְׂנֵי סְרִיסֵי הַמֶּלֶךְ (אֲשֶׁר הוּמָתוּ):

ב וזה פתשנן בקתב | המלך הגדול אחשורוש כותב את-הדברים
 ב האלה אל-האחשדרפנים ואל-הסוחות הסרים למשמעתם אשר בכל-
 ג מדינה ומדינה מהדיו ועד-בוש שבע ועשרים ומאה מדינה: אף
 פי-בשתי עמים רבים ולכתיי כל-ארצות תבל נמתי לנהג
 תמיד במדת הישר והחסד ולא להתאמר בגאות השלטון לשמר
 ב-כל-עת על-ימי נתיני מלני לדאג למלכותי כי תהיה שקטה
 ונוחה לעבד-כה לתור אותה עד-קצה גבולותיה ולחדש בה את-
 ד השלום תאות נפש כל-בני אדם: ויהי כאשר שאלתי את-פי יועצי
 איכה יעשה הדבר הזה והנה הין איש רב-התבונה בקרבנו אשר
 אהבתו השלמה ואמונתו הסוקה ואליו לפל נודעו והוא הגיע
 ה למעלת משנה למלך הגיד לי לאמר: ושנו עם אחר חורש רעה

טו היוונים ומרדכי הציל את השלטון הפרסי ע' בפ' ו' י"ד). - לזכרון. אסתר ב' כ"ג: ויכתב
 טז בספר דברי הימים לפני המלך. - ויפקד המלך ... סתירה לאסתר ו' ג', שעל שאלת
 המלך (שם), מה נעשה יקר וגדולה למרדכי, עונים משרתיו: לא נעשה עמו דבר. ונראה,
 יז שבעל התוספת העתיק פסוק זה מתוך הע' ב' י"ט. אולם שם כתוב על גדולת מרדכי בקשר
 עם הלך אסתר לחצר המלך. הסתירה היא ממה שהוכנס כאן הפסוק שלא במקומו. - ואשר
 הומתו). כך בכ"י Vaticanus B וולג' (qui fuerant interfecit). הטעם הזה לשנאת המן
 ליהודים נמצא גם במדרש: הוא (המן) היה עם בגתן ותרש באותה עצה. תדע לך שכן היה,
 שמיד כשהודיע מרדכי הדבר מיד שטמו וכו' (ילקוט אסתר תרנ"ט). -

ב. פקודת השמד של המלך אחשורוש.

פרק זה נמצא בע' אחר ג' י"ג. גם במדרש אסתר יש פקודה ארוכה של המלך
 אחשורוש על השמדת היהודים. אבל ההפרש הוא גדול מאד. שם סגנון המכתב פשוט והלשון
 צחה ונקיה. הפקודה מכילה זכרונות היסטוריים (על ביזת מצרים, מפלת עמלק סיחון ועוג
 ועוד) ופסוקים שונים, ואילו המכתב שלכאן מצטיין בסגנון יווני נמלץ ודברני, ואין ספק
 כי שפת המקור של תוספת זו היא היוונית. המכתב במדרש הוא רק חיקוי חפשי לפקודה
 ב היוונית. - בפסוק ב' של הפקודה יש האידיאל של שליט טוב מן הסוג המיוחד של הספרות
 היוונית המטפל בתיאור חובותיו של מושל נעלה. כך, למשל, מתואר כורש כמושל אידיאלי
 ג בספר חינוך כורש של כסינופון. לאידיאל של מלך טוב מוקדש חלק מרובה של אגרת
 אריסטיאס. - ולכתיי כל-ארצות תבל. השוה מגלה י"א א' שאחשורוש מתואר כ"מושל
 ח בכיפה". - חורש רעה. כאן יש הטענה הידועה של צוררי ישראל מן התקופה ההלניסטית
 ה שהיהודים הם שונאי המין האנושי (μισανθρωπία) ולכן אינם מתחתנים בורים (ἀμιξία)

מסוד בין קל־משפחות תבל ובחקיו יבדל מקל־העמים ואת־דתי
 המלך יגוים תמיד לכל־יבון משטר המקמ־שלה אשר אנחנו נכל־להו
 בלי דסי: הָרְאִינוּ אִסּוּא קְדַעַת פִּי רַק הָעַם הַזֶּה לְבָדוּ עוֹמֵד תְּמִיד
 בַּמַּעֲרָב מִלְחָמָה נֶגֶד קְל־בְּאֵי עוֹלָם בְּשִׁנּוֹתוֹ אֶת־הַלִּיכּוֹת תְּיִו לְפִי
 חֲקִיו הַמּוֹרִים וּבִשְׁנֵאתוֹ אֶת־מִשְׁלַתְנוּ וּבָעוּ אֶת־הַשְּׂשֵׁים הַנּוֹרְאִים
 בַּל־שְׁלַט שְׁקַט בְּמַלְכוּתְנוּ: וְלִכֵּן הוֹצֵאנוּ הַשְׁקָדָה עַל־דְּבַר הָאֲשִׁים
 אֲשֶׁר נִקְבּוּ לָבָם בְּאֵגֶרֶת הַמֶּן אָבִינוּ הַשְּׁנִי הַמְּקַנָּה עַל־דְּבַר־הַשְּׁלִטוֹן
 לְהַשְׁמִידָם קָלִיל עַם־נְשִׁיהֶם וְשָׁסָם בְּחֶרֶב אוֹיֵב לֹא־תִמְלָה וְתִנְיָה
 לְבַלְתִּי עוֹב לָהֶם שְׂרֵשׁ בְּיוֹם אַרְבָּעָה עָשָׂר לַחֹדֶשׁ שְׁנַיִם־עָשָׂר הוּא־
 חֹדֶשׁ אֲדָר בְּשָׁנָה הַזֹּאת: לְמַעַן אֲשֶׁר הָאֲשִׁים הַחוֹרְשִׁים עָלֵינוּ רְעוֹת
 מֵאֲזוּ וְעַד־עַתָּה יָרְדוּ שְׂאוּלָה בְּחַתְמָה בְּיוֹם אֶחָד וְלָנוּ יִשְׂאִירוּ אֶת־
 הַמְּלוּכָה נְכוּנָה וְשִׁקְטָה מִן־הַיּוֹם הַזֶּה וְהִלָּאָה עַד־עוֹלָם:

ג וַיִּתְּסַלֵּל (מְרַדְכִין) אֶל־וְ: בְּזָכְרוֹ אֶת־קְל־מַעֲלָלֵי וְ: וַיֹּאמֶר: וְ:
 ב וְ: מִלְךְ שִׁגִּיא כַח אֲשֶׁר בְּיָדֶךָ הַכֹּל וְאִין אִישׁ אֲשֶׁר יִשְׁיֵבֶךָ דְּבַר
 ג בְּרִצּוֹתֶיךָ לְהַצִּיל אֶת־יִשְׂרָאֵל: הֲלֹא אַתָּה עָשִׂיתָ אֶת־הַשְּׂמַיִם וְאֶת־
 ד הָאָרֶץ וְקַל־הַנְּקֻלָּאוֹת אֲשֶׁר תַּחַת הַשְּׁמַיִם: וְאַתָּה אֲדוֹן־כֹּל וְאִין אִישׁ
 ה אֲשֶׁר יַעֲמֵד נִגְדָּךָ וְ: אַתָּה יוֹדֵעַ כֹּל וְאַתָּה מַדַּע פִּי לֹא מְדוֹן־לֵב
 וְלֹא מְנַאָּה וְלֹא מְאַהֲבֵת הַכְּבוֹד עָשִׂיתִי זֹאת לְבַלְתִּי הַשְׁתַּחֲוֹת
 ו לְהִמָּן הַנְּאָה: הֵן לִי וְאַתָּה לְנֶשֶׁק כְּפוֹת רַגְלָיו לְמַעַן תִּשְׁוַעַת

ושואפים למרידות. יוספוס (קדמ' י"א ו' ה') מדגיש ביחוד את טענת המן ביתר אריכות.
 כיוצא בכך במדרש אסתר: ודעתם גסה עליהם חפצים ברעתנו וקללת המלך שגורה בפייהם.
 הוזה טציטוס (Hist. 7, 5): adversus omnes alios hostile odium (=נגד כל האחרים - משטמת
 שונאים). - אבינו השני. על דרך וישימיני לאב לפרעה (ברא' מ"ה ח'). וע' מקיא י"א ל"ג:
 המלך דמטריוס ללסתינס האב שלום. והרגום שני ז' י': והוה מתקרי אבא למלכא (וכן לקמן
 ו' י"א). - ביום ארבעה עשר. לפי אסתר (ג' ג', ח' י"ב, ט' א') נועד יום י"ג באדר
 ליום השמד, ויום י"ד נקבע לחג אחר בטול הגזרה (שם ט' ט'). גם לקמן ו' כ' נזכר יום י"ג
 כיום השמד. ונראה שכן צ"ל גם כאן, שהרי מתחת יד אחת יצאו שני הפרקים הללו (ע' במבוא). -
 ג. תפלת מרדכי.

פרק זה בא בע' אחרי ד' י"ז. התפלה נמצאת גם במדרש אסתר וגם במקור הארמי.
 בתרגום שני הרחבה במדה יתרה. -

ח כי לא מזדון־לב. מכאן שכבר בתקופה עתיקה נמצאו מבקרים שטענו, כי מרדכי
 המיט על עמו צרה ממוך קלות ראש בסירובו להשתחוות להמן שרו של אחשורוש. הוזה
 מדרש אסתר ה' ב': וכי קנטרן היה ועובר על מצות המלך? ובתרגום א' ו' א' היהודים
 מוכיחים אפילו את מרדכי על עקשנותו. - לנשק כפות רגליו. לפי כסינופון (Cyropaedia)

ז וְיִשְׂרָאֵל: אֵלֶיךָ עָשִׂיתִי זֹאת לְבִלְתִּי רוּמָם קְבוּדָה אֶדְם מִעַל לְקְבוּדָה
 אֱלֹהִים וְלְבִלְתִּי הַשְׁתַּחֲוֹת לְאַחַר מִבְּלַעֲדֶיךָ :: וְלֹא מִנְּאֻנָּה אֲעֲשֶׂה
 ח זֹאת: וְעַתָּה :: אֱלֹהִים הַמְלִיךָ אֱלֹהֵי אֲבֹרָהּם חוּסָה עַל-עַמְּךָ כִּי
 ט יֵאָרְבוּ לָנוּ לְהַשְׁחִיתֵנוּ וְיִתְּאוּ לְהַשְׁמִיד אֶת-נַפְשֵׁנוּ מִקֶּדֶם: אֵל-
 י תִּנּוּחַ אֵת עַם-חֲלָקֶךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ לָּךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: שָׁמַע אֶת-
 תְּחִנָּתִי וְרָצָה בְּעַמִּי] גִּזְרָתְךָ וְהַסֵּף אֶבְלָנוּ לְשִׁשׁוֹן לְמַעַן נִתְּנָה וְנִהְלַל
 יא אֶת-שִׁמְךָ :: וְאֵל-תְּבַרַת אֶת-שִׁשְׁמִי מִשְׁבַּחֶיךָ :: גַּם כָּל-יִשְׂרָאֵל
 קָרְאוּ [וְאֵל-אֱלֹהִים] בְּכָל-כַּחֲסָם כִּי הִמְנֹת לְגַד עֵינֵיהֶם:

ד גַּם אֶסְתֵּר הַמְּלִכָּה נָסָה לְעֹזֶרֶת אֱלֹהִים כִּי אֵימַת מְנוּחַ אֲחֻזָּתָה:
 ב וְתָסַר אֶת-בְּגָדֶיהָ הַקְּבוּדָה אֲשֶׁר לָּהּ וְתִלְבַּשׁ בְּגָדֵי אֶבֶל וּמִסְפָּד וְתַחַת
 הַתְּמָרוּקִים הַיּוֹקְרִים כִּסְתָה רֹאשָׁהּ עֶשֶׂר וְאַסָּר וְתַעֲנֶנָּה אֶת-נַפְשָׁהּ
 מֵאֵד וְתִכַּם בְּמִקְלָעוֹת שַׁעֲרוֹתֶיהָ [וְהַפְּרוּעוֹת] כָּל-מְקוֹם שֶׁם עָדִי חָמַד:
 ג-ד וְתִתְפַּלֵּל אֵל-יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְתֹאמַר: אֲדָנָי אֵתָּה לְבַדְּךָ מִלְּבָנוּ
 ה הוֹשִׁיעֵנִי-נָא כִּי-נִשְׁאַרְתִּי לְבַדִּי בְּאִיִן מוֹשִׁיעַ מִבְּלַעֲדֶיךָ: כִּי [וְהִנֵּה]
 ו נִגְעָה אֵלַי הַרְעָה: מִיּוֹם הַיְגָלִי שִׁמְעֵתִי מִשְׁבָּטִי בְּמִשְׁפַּחַת בֵּית-אָבִי
 כִּי אֵתָּה :: בְּחַרְתָּ אֶת-יִשְׂרָאֵל מִכָּל-הָעַמִּים וְאֶת-אֲבוֹתֵינוּ מִכָּל אֲשֶׁר
 ז הָיוּ לְפָנֵיהֶם לְנַחֵל עוֹלָמִים וְתַעֲשֵׂה לָּהֶם כְּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ: וְעַתָּה חֲסָאנוּ

(VII, 5,32) היה מנהג כזה בפרס שהנתינים היו מנשקים כפות רגליהם של המלכים לאות הערצה (השוה ישע' מ"ט כ"ג: אפים ארץ ישתחוו לך ועפר רגליך ילחכו). - ל ב ל ת י ר ו מ ם כ ב ו ד א ד ם . כ י ו צ א ב ו ז ה ב מ ד ר ש ו ב ת ר ג ו ם ש נ י . ה ש ת ח ו י ה ב פ י ש ו ש ו י ד י ם ו ר ג ל י ם (προσαύνησις) היתה סימן של הערצה אלהית. גם היוונים התקוממו לאלכסנדר הגדול כשרצה להכניס את המנהג הפרסי הזה לבין היוונים. אצל הרומים הכניס את המנהג הזה קאליגולה קיסר שחשב את עצמו לאלוה, מה שמטעים פילון (המלאכות אל קאיוס). - ו א ל - ת כ ר ת . ב ו ו ל ג : ne olaudas = ואל תסתום (כמו ד' ט'). גם במקור הארמי: ואל יסתתמון פומיא משבחתא, -

ד. תפלת אסתר.

פרק זה מקומו בע' סמוך לפרק הקודם ומשמש המשך לו. -
 א לפסוק הראשון כדאי להשוות את המקור הארמי שהוא כעין ביאור רחב לנוסח היווני,
 ב שהוא פה קצר מאד: ולחוד אסתר מלכתא ערקת ואיפכת עד ה' לאקדמותיה בצלו ארום דחלת
 ג מן קדם בישתא די צמחת מן מחשבתא דהמן בישא. - לפיכך השוה יונה ג' ו' שהוא דומה לו
 ד בכל הפרטים. - ב ג ד י א ב ל ו מ ס פ ד = שק. השוה יהודית ח' ה'. - ש ע ר ו ת י ה ו ה פ ר ו ע ו ת .
 ה פריעת שער בויון הוא לאשה (במד' ה' י"ח). - ל ב ד ך ... ל ב ד י . ב ו ה ח פ צ ת י ל מ ס ו ר א ת ה מ ל י צ י ה
 ו היוונית: οὐ εἰ μόνος βοηθησόν μου ἢ μόνη (והשוה פסוק ט"ו). - נ ג ע ה א ל י
 ז ה ר ע ה . ב ד י ו ק : ס כ נ ת י ב כ פ י . - מ ש ב ט י ב מ ש פ ח ת ב י ת - א ב י . ר ל ב ש ב ט
 ש מ ש פ ח ת י נ מ נ י ת ע ל י ו . - ו ע ת ה ח ס א נ ו . ה ש ו ה ת פ ל ת ד נ י א ל (ט' ט"ו). גַּם בְּמַהֲלַךְ הַרְעִינֹת

ח לְסַנְיָהּ וּתְתַנְנֵנוּ בְּיַד-אֹיְבֵינוּ עַל-עֲבֹדְנוּ אֶת-אֱלֹהֵיהֶם: צְדִיק אַתָּה
 ט וְ: וְעַתָּה לֹא דַי לָהֶם בְּמִרְיֹת עֲבֹדוֹתֵנוּ כִּי גַם-תִּקְעוּ כַּסֵּם בְּכַף
 י אֱלֹהֵיהֶם: לְהַסֵּר מִצְּנוֹת שִׁיף וּלְהַשְׁמִיד אֶת-יְצִיַתְךָ וּלְסַנֵּר שִׁיר
 יא מְשֻׁבְּרֵיךָ וּלְחַלֵּל כְּבוֹד בֵּיתְךָ וּמִזְבְּחֶךָ: וְלָמַת שֶׁתַּחֲוֶיְסָה לְגוֹיִם
 לְהַאֲדִיר אֶת-צְדָקוֹת הַבְּלִיָּהִים וּלְהַעֲרִיץ מֶלֶךְ בְּשָׂר וְנָדָם לְנֶצַח:
 יב אֶל-תִּתֵּן וְ: שֶׁבַט מַלְכוּתְךָ לְאֲשֶׁר לֹא-הִמָּה וְאֵל יִשְׁחָקוּ לְאִידֵנוּ
 כִּי אִם-תֵּן עֲצָתְךָ בְּרֹאשִׁים וְשִׂים אֶת-הָאִישׁ אֲשֶׁר הִתְנַדָּה בָּנוּ לְמִשְׁלָל:
 יג זְכַר וְ: וְהַנְדַע וְלָנוּ בְּעַת צָרָתֵנוּ וְאַמֵּץ לִבִּי מֶלֶךְ הָאֱלֹהִים וְאֲדוּנֵי
 יד הָאֲדוּנִים: תֵּן בְּסִי מַעֲנֶה לְשׁוֹן לְסַנֵּי הָאָרִי וְהַסֵּף לִבּוֹ לְשֵׁנָא אֶת-
 טו לֹחֲמֵנוּ לְאֶבְדָּנוּ וּלְאֶבְדֹן מִתִּי-סוּדוֹ: וְאוֹתָנוּ הַצִּילָה בְּיָדְךָ וְאוֹתִי
 טז הוֹשִׁיעֵנָא כִּי נִשְׁאַרְתִּי לְבָדִי וְאִין לִי מוֹשִׁיעַ מִבְּלַעֲדֶיךָ וְ: אַתָּה
 יז יוֹדֵעַ כֹּל וְתוֹדֵעַ כִּי שְׁנֵאתִי כְבוֹד מְרַעִים וְאַתָּעֵב מִשְׁכַּב עֶרְל וְכֹל-
 יח נְקֵר: אַתָּה תוֹדֵעַ צָרָתִי כִּי-וְתַעֲבֹב אֶת-אוֹת הַנְּאִוִן אֲשֶׁר עַל-
 יט רֹאשֵׁי בָיִם הָרְאוֹתִי אֶתְעַבְנוּ כְּבָנֵד עֲדִים וְלֹא אֲשָׁנָנוּ בִּימֵי מְנוּחָתִי:
 יח אַף לֹא אֶבְלָה אֶמְתָּה מִשְׁלַחַן הַמֶּן וְאֶת-מִשְׁתַּה הַמֶּלֶךְ לֹא כְּבֹדְתִי וְיִין
 יט נִסְבּוֹ לֹא שְׁתִּיתִי: אַף לֹא שְׁמַחָה אֶמְתָּה לְמַן-הַיּוֹם אֲשֶׁר הִעֲבִירוּנִי
 כ הַלּוֹם וְעַד עַתָּה כִּי אִם בָּךְ וְ: אֱלֹהֵי אֶבְרָהָם: וְ: הָאֲדִיר עַל-הַפֶּל
 שְׁמַע קוֹל אוֹבְדֵי תַקְנָה וְהַצִּילֵנוּ מִכַּף שׁוֹקְדֵי אֶן וְהוֹשִׁיעֵה-לִי מִשְׁתֵּדֵי:

דומה תפלה זו לתפלת דניאל. - על עבדנו את-אלהיהם. הושה מליב יז י-טז וכיט
 ט מ"א, כ"א ז' וכ"א, כ"ג כ"ז ועוד. - תקעו כפם. סימן לקיום אמנה וברית (מליב י' ט"ו,
 י ועוד). - ולחלל (בדיוק: ולכבות) כבוד ביתך ומזבחך. דומה לתפלת יהודית ט' ח'.
 יא שם הדבר מתאים יותר, שבית המקדש עדיין קיים, מה שאין כן כאן. - ולהעריץ מלך.
 בפרס היו מעריצים את השליטים כאלים. האלהת השליטים עברה אח"כ בימי אלכסנדר המקדוני
 אל היוונים ומהם אל הרומים (ע' בפ"ג ג' ז'). ואפשר שיש בפרסוק זה זכר להערצת המלכים
 יב במצרים בתקופה ההילניסטית (ע' חכמת שלמה י"ד ט"ז). - תן עצתם בראשם. ללשון זה
 יג-יד הושה יחז' ט' י', י"א כ"א, כ"ב ל"א. - מלך האלהים. תהל' צ"ה ג'. - לפני הארי.
 בנוסח הארמי: ארום דחילא אמתך יתיה היכמא דדחיל גדיא מן קדם אריה. ואין אלו אלא
 דברי ביאור (הושה פ"י לפ"א). וע' מגלה ט"ו ב', שקראה אסתר המלכה לאחשוורוש ארי
 יז בהתפללה בלשון הושעני מפי אריה (תהל' כ"ב כ"ג). - אות הגאון הוא כתר מלכות אשר
 נשאה המלכה בהופיעה לפני המלך והשרים (אסתר א' י"א, ב' י"ז). - ביום הראות.
 לפני המלך והשרים. - כבגד עדים. בגד המלוכלך בדם גדה (ישעי' ס"ד ה'). - בימי
 יח מנוחת. ההפך לימי הראות. - אף לא אכלה. הושה דנ' א' ח' ועוד, טוביה א' י',
 יהודית ו' ח', י"ב א'-ב'. גם לפי מגלה י"ג א' לא אכלה אסתר מאכלות אסורות בבית
 אחשוורוש. דומה לזה גם בתרגום א' ב' כ'. יש להעיר שלפי הע' ב' כ' הזהיר מרדכי את
 אסתר על קיום המצוות בבית המלך. - משתה המלך. אסתר א' ה'. לפי מגלה י"ב א' באה

ה ויהי כיום השלישי ככלותה להתפלל ותקשט את-בגדי
 ב העבודה ותלבש בגדי כבודה: ותופע בבדחה ותקרא אל-ו'
 ג הצופה בכל והגואל ותקח עמה את-שתי גערותיה: על-האחת
 ד נשענה כמעננה והשנית הלכה אחריה ותשא את-סרסח שמלתה:
 ה והיא מזהירה במלא יסעטה וסניה מאירים במסיקים אהבה אף לכה
 ו החיל מסחד: ותעבר קל-השערים ותעמד לפני המלך והוא יושב
 ז על-כסא מלכותו עוטה קל-בגדי תפארתו וקלו ומקסה וקב ואגנים
 ח יקרזת ומראהו נורא מאד: וישא את-סגיו סגני להבים מביעי כבוד
 ט ונכט בזעם רב ותאנח המלכה ארצה ומראה סניה שנה ותתעלה
 י ותשען על-ראש הנערה אשר הלכה לסניה: ויהפך אלהים את-
 יא לב המלך לטוב ויקם מקסאו בבהלה ויחזק אותה בורעותיו עד-
 יב ח-ט שוב רוחה אליה וידבר אליה טובות: ויאמר אליה: מה-לך אסתר
 יג הן אחיה אנכי הרגעי: לא תמותי כי סקדנתו [אך] לתמוך-העם
 יד יא-יב היא: גשי הנה: וירם את-שרביט הזהב ונע אל-שכמה ויחבק
 יו לה ויאמר השמיעני את-קולך: ותאמר אליו ראיתך אדוני פראות
 יז מלאך אלהים ויחרד לבי מאימת כבודך: פי אדוני נורא הוד
 יח טו-טז וסניה קלאו סן: ויהי בדברה ותפל ארצה ותתעלה: ויבהל המלך
 יט וקל-עקדיו דברו אליה דברי נחומים:

כל הצרה על היהודים רק מפני שנהנו מסעודת אחשורוש. משתאות כאלה היו מוקדשים לאלילים (ע' דנ' ה' ד'), ומכאן חומר האיסור. -

ה. ראיון אסתר לפני המלך.

פרק זה נמצא בע' בראש פרשה ה' ומקומה סמוך לפרק ד' שבו מסתיימת פרשה ד'.

תוספת זו נמצאת גם במדרש אסתר רבה.

א בגדי העבודה. היינו עבודת אלהים. בתרגום Vetus Latina ד' ט"ז י"ז יש sanitas
 ב (=מרפא). ונראה שהמתרגם טעה שהיתה לפניו המלה θεραπεία שהוראתה היא גם מרפא
 ג (sanitas) וגם תפלה. - בפ"ב ואילך יש תיאור מוחשי של האתיקיטה החצרית שהיתה מחייבת
 ד את הגבירות של ארמון הנשים בהופיען לפני המלך הגדול. - ותשא את סרסח שמלתה.
 ה בדיק: להקל משא לבושה. הביאור שבמדרש אסתר: ,וטומכת (הנערה) עדיה לבלתי נגוע הזהב
 ו ארצה מתמיה. - ויבט בזעם רב. סיבת כעסו של המלך היתה מה שאסתר נכנסה בלי נטילת
 ז רשות (אסתר ד' י"א). ובמדרש: ,ותבער בו חמתו מאד על אשר הפרה את תורתו ותבא לפניו בלי
 ח קריאה. - אחיך אנכי. שה"ש ח' א': מי יתנך כאח לך. האהובה נקראת בשם אחותי כלה
 ט (שם ד' ט' ועוד). כינוי זה נמצא גם טוביה ז' ט"ו, ח' ד', ז'. - לה מונ' העם היא. בדיק:
 יב משותפת, כללית היא, כל' אינה מתיחסת אליך. - וירם את שרביט הזהב. על עונש מיתה
 יג לאותם שנכנסו לפני המלך בלי רשות ועל הרמת שרביט הזהב לאות חגיגה (ע' אסתר ד' י"א). -
 כראות מלאך אלהים. אצל יוספוס ובמדרש נשמטה המליצה הזאת, והטעם מובן. -

וְהָיָה שֶׁתִּשְׁמַע הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל אֶת־שׁוֹרוּשׁ לְאַחַד־רָשָׁיִם
 מֵהָרֹדֶן וְעַד־כּוּשׁ שְׁבַע וְעֶשְׂרִים וּמֵאָה מְדִינָה וּלְכָל־הַדְּרוֹשִׁים טוֹבַת
 ב מִמֶּשְׁלֶתְנֹו שְׁלוֹם: רַבִּים הֵם הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר נָבְהָ לָבָם מְרַב הַטּוֹבָה
 ג אֲשֶׁר עָשׂוּ עִמָּהֶם אֲנָשֵׁי חֲסָדִים בְּהִנְחִילָם לָהֶם כְּבוֹד רַב: וְהָיָה
 ד לֹא רַק וּבְקִשׁוֹ לְהִרְעֵ לְגַת־יַגְיָנוּ כִּי גַם־זָמְמוּ לְשַׁלַּח יָד בְּמִיטְבֵּיהֶם
 כִּי לֹא יוּכְלוּ לְשֹׂאת אֶת־שִׁמְעַת הַטּוֹבָה: וְלֹא רַק וְיִשְׁרָשׁוּ כְּלַרְנֵשׁ
 תּוֹדָה מוֹלֵבֵן הָאָדָם כִּי גַם־יִקְוֶוּ לְהַמְלֵט מִכַּף מִדַּת הַדִּין שׁוֹנְאֵת
 הִרְעֵ אֲשֶׁר לֹא־לֵהִיִּם הַמִּשְׁגִּיחַ תְּמִיד עַל־כָּל כִּי־יִתְנַשְׂאוּ בְּנֹאֲת לָבָם
 ח כְּדָרְךְ הָאֲנָשִׁים כְּלַיְדָעוּ טוֹב: וַיֵּשׁ אֲשֶׁר־הָאֲנָשִׁים הַמִּסְקָרִים לְכָל־כָּל
 אֶת־דְּבָרֵי אוֹהֲבֵיהֶם יִסְתּוּ רַבִּים מִבְּעָלֵי הַשְּׁלֵמוֹן לְהִיּוֹת יָדָם אִתָּם
 ו בְּשִׁפְךְ דָּם נָקִי וַיְמִיטוּ עֲלֵיהֶם אָרוֹת נוֹרְאוֹת: וְהֵם בְּתֵהֱסֻכּוֹת לָבָם
 ז הִתְנַף וּבְקֶרְמָתָם יַעֲרִימוּ סוּד עַל־שְׁלִיטִים וְיִשְׁרִים תְּמִימֵי לֵב: זֹאת
 יֵשׁ לְהַפִּיר מִדְּבָרֵי יָמֵי קָדָם אֲשֶׁר נִמְקְרוּ לָנוּ וַיִּוָּתֵר מֵאֵלָה מִן־
 הַמַּעֲשִׂים אֲשֶׁר לָנֶדַע עֵינֵינוּ אִם־תִּתְּבוּנָנוּ בְּמַעֲלָלֵי רָשָׁע אֲשֶׁר עוֹלְלוּ
 ח מוֹשְׁלֵי אֲנֹן בְּתוֹצְבוֹתָם: [לְכֹן גְּאוֹה] לְשׁוֹם לֵב לְזִמִּים הַבָּאִים כִּי
 ט תִּהְיֶה מִלְכוּתְנֹו שְׁלֹהָ וְשִׁקְטָהּ לְכָל־הָאֲנָשִׁים: וְאַל־נִשָּׂה אֲנֹן לְדְבָרֵי
 שְׂמָנָה כִּי אִם־נִחְקֵר תְּמִיד אֶת־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר יָבִיאוּ לְפָנֵינוּ בְּאֶרֶץ־

ו. פקודת חנינה של המלך אחשורוש.

פרק זה מקומו בע' אחר ח' י"ב. הפקודה מצטיינת בסגנון נמלץ מלא צורות דברניות. המשפטים ארוכים ומלאכותיים. התוספת אינה במדרש ויש דוגמתה רק בתרגום שני לאסתר. -

ב-ג רבים הם האנשים. המלך מדבר דרך כלל, והכוונה להמן. - לא יוכלו לשאת את־שפעת הטובה. במלים אלה יש רמז בהיר לפתגמו הידוע של סולון τίταιε χόρος ὕβριν (=שפעת הטוב מולידה את הזדון), על דרך וישמן ישרון ויבעט (דב' ל"ב ט"ו). מצורתו של פסוק זה אפשר להכיר, כי פרק זה לשונו העיקרית היא היוונית. - מדת הדין שונאת הרע. במקור Δίκη כפירצופו של העונש, כי דיקי היא אלת הצדק והמשפט. דומה לכך הוא פירצוף הלשון מדת הדין בעברית, ולפיכך השתמשתי בתרגום בביטוי זה. יש להעיר שגם אצל פילון נמצא הלשון Δίκη = μισοπόνηρος Δίκη = דיקי שונאת הרעה (חיי משה ב' סעיף ג'). -

ה אוהביהם. הכינוי אוהב היה תואר רשמי אצל ההילניסטים למקורבי המלכות (Polybios XXXI, 3, 7), והשוה מקיא ב' י"ח, י' ס"ה, י"א כ"ו. טוליביוס מבחין בין שני תארים: חברים ואוהבים. הבחנה כזאת גם אצל הרומים: socii - amici populi Romani - ובערמתם יערימו. משחק מלים דומה במקור היווני. - מדברי ימי קדם. מורדים כאלה קמו בימי דריוש היסטאספס (485-522), הם סמירדיס וגומטאס, כידוע מן הכתובות. בימי אחשורוש קשרו קשר על המלך שני הסריסים בגתן ותרש כמסופר במגלת אסתר. - אשר לנגד עינינו. בדיק: אשר לרגלינו. - ואל־נסה און לדברי שטנה. במקום ταῖς μεταβολαῖς (=להשתמש בתמורות) צריך לקרא לפי יוספוס (קדמ' י"א ו' י"ב) οὐ χρώμενοι ταῖς διαβολαῖς (=לא להשתמש בדברי שטנה). כך הוא גם לפי רעיון הפסוק, כי הניגוד לחקירה

י רוח: הן את־הקמן בן־המדתא המקדוני אשר הוא באמת זר בדמו
יא לפרסים ומדת חסדנו רחוקה ממנו באורח קבלנו: והוא הרבה
להנות מאהבת הבריות אשר אנחנו הוגים לקלעם ועם עד בר
קראנו לו אבינו וקל־האנשים השתחוו לו באשר הוא במקום שני
יב לבסא המקלך: ויצר ממנו לעצר בגנותו ויתגבל לנו לקחת
יג את־מקשלתנו ואת־נקשנו: ובתקבלות־ערומים שונות בקש לאבד
את־מקדכי גואלנו ומיטיבנו מאן ואת־אבמר התמימה מקרמנו
יד למלכות ואת קל־בני עמם: וקבה קנה לתפש אותנו בכפו בהיותנו
טו נעזבים ולקסב את־שלטון הפרסים אל־המקדונים: והנה אנחנו
טז מצאנו את־היהודים אשר הפושע הבליעל הנה קסר אותם לאבדון
קניים מעון כי בחקי צדק וקבלו את־ארח תייהם: והמה בני אל
קי אל עליון ונרול אשר הכין ממלכתנו וממלכת אבותינו במשטר
יז טוב ונאה: ולכן מיטיבו לעשות אם־לא תשעו אל־הספרים אשר
יח שלח לכם הקמן בן־המדתא: וען כי האיש ההוא אשר עולל קל־
זאת נתלה לפני שערי שושן הוא וקל־נקשות ביתו כי האלהים

י מתונה היא האמונה הקלה בדבות רעות. - המקדוני. הסופר היהודי־ההילניסטי רוצה
להביא כאן לידי ביטוי את אי־נאמנותם של היוונים שהיו משטינים את עם היהודים וכתבו
עליהם ספרי פלסתר שונים. הניגוד שבין היהודים והמקדונים, כלו היוונים מן התקופה
ההילניסטית, הוכנס כאן כניגוד בין הפרסים והיוונים. ראוי להעיר שמכאן חדר הכינוי
מקדוני גם לתוך הנוסח של תרגום הע' ט' כ"ד (ע' ס"ד ובפי'). - והוא הרבה להנות
יא מאהבת הבריות. כלפי התוכחה של שנאת הבריות שהשימו בה היוונים את היהודים
(ע' בפ' ב' ד') הוא מטעים כאן בשם המלך, שדוקא היוונים אינם יודעים להחשיב את מדת
החסד ואהבת הבריות (φιλανθρωπία) של אחרים ומשלמים להם רעה תחת טובה. כפית
יב טובה היא גרועה משנאת הבריות. - קראנו לו אבינו. ע' ב' ו'. - קוה לתפוש
אותנו. כלפי הטענה שהיהודים נוטים למהפכות (ב' ד') מאשים הוא את המקדונים
בנטיה למרדנות. כמו כן ביוסיפון פרק ד' ניתן לקשר של בגתן ותרש אופי של בגידה
בשלטון הפרסים לטובת מלכות היוונים. המן היה בעצה אחת עם הסריסים הקושרים ומיתתם
נגעה גם בו ובמזמותיו. מכאן השנאה העצומה למרדכי שבגלותו את הקשר שם לאל את
יג נכליו של המן שחיבל ביחד עם בגתן ותרש. זו היא הרחבה דמונית. - בחקי צדק וכו'.
טו כלפי ניאוך חקי היהודים שלעיל ב' ה'. - בני אל חי. הושע ב' א', דנ' ו' כ"ז. - אל
טז עליון. השם הזה שכוח גם אצל היהודים וגם אצל האליילים (ע' Pauly-Wissowa, Real-
Encycl. a. v. ἑβραϊστος). גם בתורה נקרא אלהים בכינוי זה ע"י אליילים, כגון מלכי־צדק
יז (ברא' י"ד, י"ח) ובלעם (במד' כ"ד ט"ז). - מיטיבו לעשות. בלשון זה, וגם בלשון
"אשר שלח לכם המן", רוצה המלך להחליש את הרושם של הפכפכות, שהנהו מוציא פקודות
שונות הסותרות זו את זו. ובעצם הענין לפי דנ' ו' ט' וי"ג וכמו כן אסתר ח' ח' אי אפשר
יח היה לשנות פקודות שיצאו פעם מטעם מלכי פרס, אבל מן ההיסטוריה יודעים מקרים של
ביטול פקודות המלך ע"י המלך עצמו. - הוא וכל נפשות ביתו. מנהג פרסי היה

אֲשֶׁר מַלְכוּתוֹ בְּכָל מַשְׁלַת מֵהָרָה לְהֵבִיא עָלָיו אֶת־הָעַגֹּשׁ הַרְאוּ לוֹ:
 ים וְאֶת־שִׁתְּשָׁנָה הַקֶּתֶב הַזֶּה תַּעֲבִירוּ בְּכָל־מְדִינָה וּמְדִינָה וְלוֹי לְכָל־
 כ הַיָּעֲמִים] לְמַת אֶת־הַיְהוּדִים לַחַיּוֹת לְפִי חֲקִיָּהֶם: וְלַחֲזֹק יְדֵיהֶם לְמַעַן
 יוֹכְלוּ לַעֲמֹד עַל־נַפְשָׁם בְּעַצְמָם הַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי עָשָׂר לְחָדָשׁ אָדָר
 כא מִשְׁנֵי הָאָנָשִׁים אֲשֶׁר הִתְנַבְּלוּ לָהֶם בְּעַת צָרָתָם: כִּי אֶת־הַיּוֹם הַזֶּה
 הִסֵּף לָהֶם אֱלֹהִים הַשְּׁלִיט עַל־כָּל לַיּוֹם] שְׁמַחָה תַּחַת נְיוֹם] צָרָה לְעַם
 כב סָגְלָתוֹ: לָכֵן גַּם אַתֶּם תִּחַנְּנוּ בְּרַב שָׂאֵר אֶת־הַיּוֹם הַזֶּה בְּתוֹךְ הַחֲגִים
 כג הַנִּקְרָאִים עַל־שְׁמוֹת [גְּבוּרִים] שְׁשִׁים וּשְׁמַחִים: לְמַעַן יִהְיֶה [נְיוֹם]
 תְּשׁוּעָה לָנוּ וּלְכָל־הַיִּשְׂרָאֵלִים הַיּוֹרְשֵׁי שְׁלוֹמֵנוּ גַם־עַתָּה גַם־בְּיָמֵינוּ
 כד הַבָּאִים וְזָכוּן רַע לְאֲשֶׁר יֵאָרְבוּ לְנַפְשֵׁנוּ: וְכָל־עִיר וְעִיר וְכָל־
 מְדִינָה וּמְדִינָה לְלֹא־הַבְּדִל אֲשֶׁר לֹא תַעֲשֶׂה לְפִי־וְהַסְקָדָה] הַזֹּאת
 בְּזַעַם תִּתְּרַב בְּתִרְבּוֹ וּבְאֵשׁ וְהִיָּתָה שְׁמַחָה לֹא רַק לְאָדָם כִּי אִם־גַּם
 לְבְהֵמָה וְחַיַּת הַשָּׂדֶה וְעוֹף הַשָּׁמַיִם עַד־עוֹלָם:

ז וַיֹּאמֶר מְרַדְכִי מֵאֵת יְיָ הַיְיָהּ זֹאת: הֵן וְזָכַר] אֶת־הַחֲלוֹם
 ח אֲשֶׁר חֲזִוִיתִי עַל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְהִנֵּה לֹא נִסָּל מֵהֶם דְּבָר: הַמַּעֲנֵן
 ט הַקָּשׁוּן אֲשֶׁר הָיָה לְגֵהֶר גַּם־אוֹר הָיָה גַם־שֶׁמֶשׁ וַיִּמֵּם רַבִּים הַגֵּהֶר
 י הַזֶּה הִיא אֶסְתֵּר אֲשֶׁר לְקַחְתָּהּ הַמֶּלֶךְ לוֹ לְאִשָּׁה וַיִּמְלִיכָהּ לְמַלְכָּה:

להמית את בני ביתו של מי שנדון למיתה יחד עם החייב. ע' דנ' ו' כ"ה: ולגוב אריותא
 יט רמו אינון בניהון ונשיהון. — ח ע ב י ר ו. במקור ἐκθίνετες. יעקב (ZAW X, 282) מעיר שהוא
 המונח ἐκθίνεαι מן הלשון המשפטית ההילניסטית-מצרית. ענין זה חשוב בשביל קביעת
 מקום מולדתו של בעל פרק זה (ע' מבוא). — לחיות לפי חקיהם. זאת היתה הסיסמה
 של השליטים ההילניסטים המתונים כלפי נתיניהם בני דתות שונות בכלל וכלפי היהודים
 כ בפרט (השוה, למשל, פקודת אנטיוכס הגדול אצל יוספוס, קדמ' י"ב ג' ג'). — השלשה
 כא עשר. ב' ו' כתוב: בארבעה עשר (ע' בפ"י שם). — לעם סגולתו. היהודי שם לשון זה
 כב בפ"י המלך הפרסי! — החגים הנקראים על שמות [גבורים]. כך יש לפרש
 לדעתי את המלים ταῖς ἑπώνυμοις ἑορταῖς. רק הוראה זו נעוצה במלה ἐπώνυμος
 (=הנקרא על שם מי שהוא). החג החדש הוא חג אֶפּוֹנִימִי, שנקרא על שם מרדכי, ובאמת חג
 הפורים נקרא במק"ב ט"ו ל"ו בשם יום מרדכי. המפרשים נדחקו בלשון זה והכניסו תיקונים
 כג שונים לאין צורך. — יום תשועה. המלך קובע את החג הזה כחג פרסי לזכר הצלתו מידי בגתן
 ותרש בנאמנותו של מרדכי. —

ז. פתרון חלום מרדכי.

הפרק השביעי נמצא בע' בסוף הספר. יוספוס (בקדמוניות) אינו מזכיר לא את החלום
 ולא את פתרונו. במדרש אסתר מובא החלום ולא הפתרון. — פתרון החלום בפ"ג ואילך מקוטע
 בסגנונו ובלתי מפותח. סגנון כזה מיוחד הוא לפתרון חלומות. השוה, למשל, ברא' מ"א כ"ו

ד-ה וְשָׁנֵי הַתְּנִינִים אָנֹכִי וְהָמָן: וְהַעֲמִים הָמָּה אֲשֶׁר הִתְאַסְפוּ לְהַכְרִית
 ו שֵׁם הַיְּהוּדִים: וְעַמֵּי הֵם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר קָרְאוּ לֵאלֹהִים וַיִּנְשְׁעוּ
 וַיּוֹשַׁע יְיָ אֶת-עַמּוֹ וַיַּצִּילֵנוּ יְיָ מִכָּל-הַצָּרוֹת הָאֵלֶּה וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת-
 הָאֲתוֹת וְהַמּוֹפְתִים הַגְּדוֹלִים אֲשֶׁר לֹא-הָיָה (קְמוּהֶם) בְּקִרְבַּ הַעֲמִים:
 ז לָכֵן עָשָׂה שְׁנֵי גִרְלוֹת גּוֹרֵל אֶחָד לְעַם-אֱלֹהִים וְגוֹרֵל אֶחָד לְכָל-
 ח הַגּוֹיִם: וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַגִּרְלוֹת הָאֵלֶּה לְפָנַי אֱלֹהִים בַּעֲת מִשְׁשַׁמּ בְּיוֹמוֹ
 ט וּבְמַעְרֹו [לְעַם יִשְׂרָאֵל] וּלְכָל-הַגּוֹיִם: וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת-עַמּוֹ וַיַּצְדֵּק
 י אֶת-נַחֲלָתוֹ: וְהַיָּמִים הָאֵלֶּה בְּחָדָשׁ אָדָר בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר וּבַחֲמִשָּׁה
 עָשָׂר יוֹם בּוֹ יְהִיו לָהֶם לְעִצְרַת לְשִׁמְחָה וּלְשִׁשׁוֹן לְפָנַי אֱלֹהִים
 לְדָרוֹת עוֹלָם בְּקִרְבַּ עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל:

בַּשָּׁנָה הַרְבִּיעִית לְמַלְכוּת תַּלְמִי וּקְלִיאוֹפְטֶרָה הִבִּיא דוֹסְתָאוּס אֲשֶׁר הִתְיַחַש
 בְּלִהְיוֹת וְלִי וְתַלְמִי בְּנֵי אֶת-אַגְרַת הַפּוֹרִים הַזֹּאת וְהֵם הִגִּידוּ עָלַי כִּי הִיא (אֶמְתָּה)
 וְכִי תִרְגַּם אוֹתָהּ לִיסִימְכוֹס בְּתַלְמִי מִן-הַיּוֹשְׁבִים בִּירוּשָׁלַם:

ו ואילך. - ועמי. עם הצדיקים שבפרק א'. - שני גורלות. השה ויק' ט"ז ח': גורל
 ח אחד לה' וגורל אחד לעזאזל. - ארבעה עשר. היום הזה הוא עיקר היום הטי' (פורים של
 י שושן) אינו אלא הוספה. יום י"ד נקרא מק"ב ט"ו ל"ו בשם יום מרדכי (ע' ו' כ"ב). -
 ה ת א ר י ך ש ב ח ת י מ ה מ ק ב י ל ל ש נ ת ק י י ד ל פ נ י ס ה ג , ה י א ה ש נ ה ה ר ב י ע י ת ל ל ת י ר ו ס ת ל מ י
 ה ש מ י נ י ו ק ל י א ו פ ט ר ה א ש ת ו . א מ ת , ה י ו ע ו ד ת ל מ י י מ א ח ר י מ ש ש מ נ ש י ה מ ק ל י א ו פ ט ר ה , א ב ל ב ש נ ה
 ה ר ב י ע י ת ל מ מ ש ל ת מ ל א ה י ת ה ל ה מ ק ל י א ו פ ט ר ה ל א ש ה (ע' יעקב שם 274). - ב ש מ א ג ר ת נ ק ר א ת
 כ ל ה מ ג ל ה (א ס ת ר ט' כ"ו). ה ת א ר י ך ש י י ך א י פ ו א א ל כ ל מ ג ל ת א ס ת ר , ש ה ו ב א א ב ש נ ת ק י י ד
 מ י ר ו ש ל י מ ל מ צ ר י מ מ ת ו ר ג מ ה י ו ו נ י ת , ו ל א א ל ה ת ו ס פ ו ת . ח ו ך מ ז ה , י ש מ ן ה ת ו ס פ ו ת ש נ כ ת ב ו י ו ו נ י ת
 מ ל כ ת ח ל ה (ע' מבוא) ו לא ה י ה צ ו ר ך ל ת ר ג מ ן . נ מ צ א ש א י ן ל ה ו צ י א מ ן ה ר ש י מ ה ה ז א ת מ ס ק נ ו ת
 י ש ר ו ת ל כ ר ו נ ו ל ו ג י ה ש ל ה ת ו ס פ ו ת . - מ ן ה ש מ ו ת ה י ו ו נ י י מ נ ר א ה ש ל י ה ו ד י מ ה י ל נ י ס ט י י מ ה מ .
 ו נ ר א א ש ג ם ל י ס י מ כ ו ס ב ן ת ל מ י ה י ה י ה ו ד י מ צ ר י ש ב א ל י ר ו ש ל י מ ל ה ש ת ק ע ש ם , ו ש ם ר א א ת
 מ ג ל ת א ס ת ר ב ע ב ר י ת ו ת ר ג מ ה י ו ו נ י ת . -

תוספות לספר דניאל

מ ב א

א. הערה כללית על דניאל גופו ועל התוספות לספר דניאל.

כל מה שידוע על אישיותו ההיסטורית של דניאל הוא מדבריו של יחזקאל. הנביא גוער באנשי דורו שהם שקועים ביון החטא במדה שאפילו צדיקים גדולים לא יוכלו לחלצם: אם יהיו נח דניאל ואיוב המה בצדקתם ינצלו נפשם (י"ד י"ד וכו'), אבל לא יצילו נפש אחרת. מדבריו של יחזקאל אין אנו מכירים עדיין לא את מולדתו של דניאל ולא את תקופתו. לא ברור אפילו אם מישראל היה או מחסידי אומות העולם, שהרי הוא מזכירהו בצדם של נח ואיוב, – ושניהם לא מישראל המה. רק דבר אחד יש ללמד: בימי יחזקאל כבר היה דניאל מפורסם כצדיק מראשוני הצדיקים.

אפשר שבעל ס' דניאל חשב, בהשפעת דבריו של יחזקאל, שדניאל בן דורו של הנביא היה ובבבל היה, ולפיכך קבע אותו בגלות בבל. ואף סמך על דבריו של יחזקאל (כ"ח ג') אל מלך צור: הגה חכם אתה מדניאל כל סתום לא עמוך. ומכאן הוא דניאל המגלה טמירין.

והאגדה שבאה אחר ס' דניאל הרבתה לספל בדניאל הצדיק המופלא והחכם המובהק. מכאן גם התוספות לס' דניאל: בס' שושנה דניאל עודנו נער והוא מתואר כבר כדיין הדן דין אמת לאמתו, אוהב צדק, פקח ועסקן בדברים. המעשה בכל ובתנין מוכיח גם את אמונתו וגם את ערמתו. הוא האדוק באלהיו התנגד לע"ז ובערמתו הצליח לנתוח את צלמו של בל ולהרוג את התנין. ואם מעשים אלו קשורים בדניאל בחוט דק כשערה, הרי בתפלת עזריה וחבריו מצא לו בעל אותה תפלה מקום בס' דניאל לסמוך עליו והצליח להבליע את התפלה ואת השירה בגופו של ס' דניאל היווני עצמו.

תוספות אלו לס' דניאל לא הגיעו לידנו אלא ביוונית ובתרגומים שנעשו מתוך הנוסח היווני. הנוסח היווני הגיע אלינו בשתי שיטות: שיטת תרגום הע' (LXX) ושיטת תאודוטיון (Θ). וכמו שבס' דניאל גופו גבר תרגומו של תאודוטיון על הע', כך גם בנוסח התוספות יד תאודוטיון על העליונה. אף הירונימוס תרגם מתוך תאודוטיון ולא מתוך הע'. בתפלת עזריה וחבריר שתי השיטות אינן מתחלפות אלא מעט, במעשה כל והתנין השינויים מתרבים, ובמעשה שושנה מתגברים חילופי הנוסחאות עד שכמעט היו לשני ספרים שונים.

אימתי נלוו התוספות אל ס' דניאל? –

ס' דניאל נכתב בשנת 164 לפני סה"נ. תאודוטיון המתרגם היה במאה הראשונה והשניה אחר סה"נ. על כרחך נספחו התוספות אל ס' דניאל בין המאה הא' לפני סה"נ ובין המאה הא' אחר סה"נ.

ב. תפלת עזריה ושירת שלשת הנערים בכבשן.

בס' דניאל (ג') מעמיד נבוכדנאצר צלם זהב בבקעת דורא ומכריח את כל בני עמו להשתחוות לו. שדרך מישך ועבד נגו (בתוספת לס' דניאל הם נקראים תמיד בשמם היהודי: חנניה מישאל ועזריה) עומדים באמונתם, אינם כורעים ואינם משתחווים. המלך השליכם אל כבשן האש. מְקָרְתוּ של מלאך ה' נצטנן הכבשן והנערים לא גיוקו כלום. נבוכדנאצר חוזר בתשובה ומפאר את אל עליון.

תרגום הע' וגם תאודוטיון מוסיפים על זה: (א) תפלת עזריה, (ב) פרטים אחדים איך הוסק הכבשן ואיך נעשה הנס, (ג) שירה של חנניה מישאל ועזריה.

התוספות האלה נקבעו בס' דניאל בפרק ג' בין פסוק כ"ג, שבו מושלכים הנערים לתוך הכבשן, ובין פסוק כ"ד, שבו משתאה נבוכדנאצר בראותו שתחת ג' אנשים מושלכים מתהלכים ארבעה בלהבה. חוקרי המקרא בדורות שלפנינו וקצתם עד היום הזה סברו שיש במקור העברי בין שני הפסוקים האלה חסרון וסברו גם כן שתוספות תאודוטיון והע' כבר נקבעו במקומן שאנו מוצאים אותן ע"י בעל ס' דניאל בעצמו (1), ורק אחר-כך השמיטום מן הספר העברי-הארמי.

על הסברה הזאת יש לטעון כמה טענות. קשה להבין מדוע מחקו בעלי המסורת את התפלות האלה המתאימות בכל עם השקפות ישראל. גם קשה קצת למה ניתנה התפלה בפי עזריה, הלא בס' דניאל נזכר חנניה תמיד בראש. ויותר קשה שלתפלה זו אין שום קשר עם המעשה, עם מצב עזריה, עם סכנתם בכבשן. בתפלתו נזכר נבוכדנאצר כמלך רשע מכל רשעי ארץ (ל"ב), בעוד שבס' דניאל גופו נבוכדנאצר משליט את הנערים על מדינת בבל ורק גדולי מלכותו המקנאים בנערים מכריחים אותו לנסותם ולענשם.

אין ספק: התוספות האלה ניתוספו אחר שכבר נקבעו כל דברי ס' דניאל. אמת, אין לכחש שבעל התפלות מצא להן מקום ראוי ביותר בגוף הספר, ויש לדמותן לתפלת מרדכי ואסתר במדרש ובתוספות למגלת אסתר, ועוד יותר לתפלת מנשה שנוסדה על מה שכתוב בדה"ב (ל"ג י"ח-י"ט).

וגם יש להבדיל בין תפלת עזריה לשירת שלשת הנערים. עזריה בתפלתו מתודה על חטאיו ועל חטאות עמו ישראל ואין וידויו מתחבר בשום ענין עם מצבו. עם ס' דניאל יש חיבור קלוש: עזריה בהתפללו בלשון כל מעשי אלהים אמת וארחותיו משפט (כ"ב) מתרגם מלה במלה מה שהתפלל נבוכדנאצר בס' דניאל (ד' ל"ב). תפלת היודיו הזה לא נכתבה ע"י העורך, שאילו כתבה הוא, היה מדביק אותה לענין המעשה.

שירת הנערים קשורה במקצת במצבם. השירה מעוררת את כל היצורים לברך את ה': היא קוראה לשמים וכל צבאם וכל גבורותם ולאשר בין השמים ובין הארץ ולאשר על הארץ לכל החיה, לכל האדם, לישראל, לכהני ה', לעבדי ה', לקדושים ולענויים. אחר כל אלה תפנה אל חנניה מישאל ועזריה שגם הם יפארו את ה' אשר פדה אותם מיד שאלו הצילים מתוך אש יוקדת, וחזרתה היא ופונה אל כל יראי ה'.

ושירה זו הולכת בעקבות מזמור קמ"ח וגם מזמור ק"ג שבתהלים, ובמנותה את כחות הטבע והופעותיו דומה היא גם לתיאורים העצומים שבס' איוב (ל"ח). לכאורה גם השירה הזאת אינה קשורה לס' דניאל ולמעשה הנערים בכבשן האש רק ע"י נימה אחת דקה בסופה. והיחס בין השירה למעשה הוא כמו בתפלת חנה (ש"א ב'), בתפלת חזקיהו (ישעיה ל"ח) ובתפלת יונה (ג'). אותן התפלות שאין מתאימות לשלות חנה, לרפואת חזקיהו, לצרת יונה. כן גם שירה זו היה לה מקום אחר ומצאה חן בעיני העורך וקבע לה מקום מתאים בס' דניאל.

ויש גם לשום לב לטעם שנתן נחמיה בריל (ולו הסכים Curt Kuhl, 88-89). לדעתו רע היה בעיני קוראי ס' דניאל שהמלך הנכרי נבוכדנאצר מפאר ומרומם את נפלאות ה', וחנניה מישאל ועזריה שבזכותם נעשה הנס קופצים את פיהם ולהם דומי' תהלה. דעה זו מתאימה גם עם דעת בעל האגדה: א"ר יצחק יוצק זהב רותח לתוך פיו של אותו רשע שאלמלא בא מלאך וסטרו על פיו בקש לגנות כל שירות ותשבחות שאמר דוד בס' תהלים (סנהד' צ"ב ב'). לפיכך שם העורך גם בפי הנערים שירה הגונה בעיניו. ונכון מאד מה שמוכיחים נחמיה בריל (25) ולוי גינצברג (The Legends of the Jews VI, 418, 88) שגם באגדה העתיקה הנערים אומרים שיר והלל: לא לנו ה' לא לנו אמר חנניה, כי לשמן תן

כבוד אמר מישאל, על חסדך ועל אמתך אמר עזריה, ואמת ה' לעולם למה יאמרו הגוים אמרו כולם וכו' (פסחים קי"ח א').

ואף אם יש רגלים לדבר שהקבלה הישראלית שמה שיר ושבהות בפי חנניה מישאל ועזריה, רחוקה מאד הסברה שהתפלה והשירה אצל תאודוטיון והע' נכתבו מתחלה לשמן. התפלה והשירה כבר מוכנות היו ממקום אחר ובקצת שנויים הועתקו לכאן. רק יש לשאול אם ביוונית חוברו או מעברית ניתרגמו. הקתולים, המאמינים שגם התוספות לס' דניאל ברוח הקדש נאמרו, סוברים שהעברית היא לשונן העיקרית של התפלה והשירה. וגם רבים מהחכמים האחרים נוטים לדעה זו.

אמת, כבר אבות הכנסיה הראשונים בקשו נוסח עברי ולא מצאוהו. כן מתחיל גם הירונימוס את תרגום התפלות: *Quae sequuntur in Hebraeis voluminibus non reperiuntur. Hucusque in Hebraeo non habetur et quae possumus, de Theodotionis editione translata sunt.* הרי שבעברית לא עלתה בידו למצוא אותן, ותרגם אותן על פי תאודוטיון. ויש להעיר שחוקרים חשובים לא ראו יכלת להכריע את שאלת הלשון העיקרית. בכל זאת דעתנו נוטה לצד העברית.

מכמה ביטויים יווניים נודף ריח העברית. דוגמאות: בפל"ג $\alpha\lambda\ \nu\acute{\upsilon}\nu\ \omicron\upsilon\lambda\ \xi\sigma\tau\iota\nu\ \eta\mu\acute{\iota}\nu$ דוגמאות: בפל"ג $\alpha\lambda\ \nu\acute{\upsilon}\nu\ \omicron\upsilon\lambda\ \xi\sigma\tau\iota\nu\ \eta\mu\acute{\iota}\nu$ וכן פסוק מ"ב: יסוגו אחור ויבושו מכל גבורתם, וכן כמה וכמה פרטים. וראיה מובהקה ביותר נראה לי מה שמוכיח בריל (25) בפסוק נ"ח $\epsilon\upsilon\lambda\omicron\gamma\eta\tau\omicron\varsigma\ \epsilon\acute{\iota}\ \delta\ \beta\lambda\acute{\epsilon}\pi\omega\nu\ \acute{\alpha}\beta\acute{\upsilon}\sigma\sigma\omicron\upsilon\varsigma$ = ברוך אתה משיג יח תהומות, ובריל משער יפה שבעברית היה נאמר: משיג יח תהומות, כמו: משיג שאון ימים (תהל' ס"ה ח'). ביד מ' גאסטר עלתה למצוא נוסח ארמי של התפלה והשירה בדברי הימים של ירחמאל (המאה ה"א) והעמיק לחקור אותו, ולדעתו שיוו התרגומים היווניים לנגד עיניהם את הנוסח הארמי הזה. ואין חכמי הדור מודים לו.

ג. שושנה.

א) ה'ת' כן. שושנה אשת אליקים היא אשת-חיל המצוינה ביפיה ובצניעותה. שני זקנים חטאים, שנתמנו דיינים לאותה שנה, השתגעו מיפיה. תשוקתם גברה עליהם וארבו לה. פעם אחת, כאשר פשטה את בגדיה לטבילה בגנת ביתה, קמו עליה פתאום ובקשו לכבוש אותה. אך שושנה עמדה בצניעותה ומאנה להפקיר עצמה לחטא. הזקנים התנכלו לנקום נקמתם בה והקהילו את העדה והעידו בשושנה עדות שקר כי הם ראו אותה שוכבת בחיק בחור אחד שברח מן הגן לקולם. על פי עדות הדיינים הזקנים החשובים נידונה שושנה למות. אז קם דניאל, והוא עודנו נער, וגער בעדה על אשר דנו למראה עיניהם ולמשמע אוניהם ולא דרשו ולא חקרו היטב כמצות התורה. דניאל חקר את העדים ושאל את כל אחד ואחד לבדו: תחת איזה אילן נעשתה הנבלה. אמר האחד: תחת מסטיכי, והשני אמר: תחת אלון, והכחישו זה את זה. העם ראה כי עדי שקר הם ועשו להם כאשר זממו לעשות לאחותם. צדקת שושנה יצאה לאור.

ב) אמיתות המעשה. ס' שושנה נשמר ונמסר ע"י הכנסיה הנוצרית. הכנסיה מונה אותו בין כתבי הקדש ומאמינה שברוח הקדש נאמר ונכתב, ואם כן כל מה שמסופר הוא אמת, וכך היה מתחלה ועד סוף. זוהי אמונת הכנסיה העתיקה. וכאשר עורר אחד מהם – *Africanus* – ספק על המעשה, התעורר ידיו אוריגנס (מאה ג'), אבי הכנסיה המפורסם, חכם ועסקן בדברים, ודרש וחקר מה יודעים היהודים על אדות שושנה. אחד מחכמי היהודים הגיד לו שאף שמות הזקנים החטאים ידועים, והם אחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשיה.

אחאב וצדקיה הם גביאי שקר שהיו בבבל ושירמיהו (כ"ט כ"ג) מרשיע אותם: יען אשר עשו נבלה בישראל וינאפו את נשי רעיהם. גם נראה מדברי אוריגנס ששמע אף את

האגדה על שניהם שהתחברו לפתות את הנשים, כל אחד היה משבח את השני שהוא עתיד להוליד נביא או משיח ועליכן הפקירו הנשים את עצמן להם. בסוף ביקשו לפתות גם את שמירמית אשת (או בת) נבוכדנאצר, והדבר נודע למלך ושרפם (סנהד' צ"ה א', תנחומא הוצ' בובר, ויקרא רבה ד' א' ובכמה מקומות הנרשמים ע"י גאסטר Exempla 28 וע"י לוי גינצברג Legends VI, 426, 106).

נחמיה בריל הושה מעשה אחאב וצדקיה עם מעשה הזקנים ושושנה והשוה גם-כן לאליקים בעל שושנה עם יהויכין מלך יהודה והעלה בדעתו ששושנה היא אשת המלך יהויכין ושהמעשה נעשה באמת.

אבל בריל פור בזה אוצרות חכמתו לבטלה. הצד הושה בין שני המעשים קלוש מאד: שני אנשים בערו בתשוקת הניאוף ונענשו. אבל באגדת אחאב וצדקיה חסר עיקר המעשה של שושנה: מבקשי הניאוף הנכלמים נוקמים נקמתם, מאשימים את האשה הצנועה, גורמים שיצא משפטה למיתה. נער קטן קם ללמד זכות על הנידונה, חקר את העדים, העדים הכחישו זה את זה ונעשה להם כאשר זממו לעשות. ההשוואה בטלה ואין בתלמוד ובמדרש העתיק שום רושם של מעשה שושנה. גם אין שום גרעין של אמיתות המעשה. שושנה לא היתה ולא נבראה אלא למשל. האגדה בדויה מתחלה ועד סוף. והמוטיב הראשי הוא שנער קטן סותר את דין הזקנים ודן דין אמת לאמתו. המוטיב הזה בולט מאגדת הכותים, כמו שהוכיח גאסטר במאמרו The Studies of the Daughter of Amram (Studies and Texts I, 199–210).

ג) אגדת הכותים. לעמרם כהן גדול של הכותים היתה בת מופלגה בתורה בחכמה ובמוסר. בקשה הבת מאביה שיניח אותה לשבת בבית מיוחד בהר ולהגות בתורה. באותו ההר חיים היו שני נזירים מן הכותים נבדלים מן העולם זה כ"ה שנים. פעם אחת לא מצאו ידיהם בפירוש התורה והלכו אל בת הכהן שכנתם וראו את חכמתה וגם את יפיה ובערה להבת התשוקה בלבם ובקשו לפתותה למשכב דודים. היא חרדה מפני החטא ובקשה תואנה ושאלה מהם רשות להתקטט תחלה. שבה אל ביתה והסתתרה ולא יכלו הנזירים להכנס אליה. למחרת ירדו הנזירים מן ההר והעידו על בת הכהן עדות שקר שזנתה. ובת איש כהן כי תחל לזנות את אביה היא מחללת באש תשרף (ויק' כ"א ט'). כאשר נגמר הדין הלך עמרם במר נפשו בדרך יחידי הרחק מן העדה. והנה מלאכי אלהים יורדים והם נראים כנערים והתחילו לשחוק כאלו הם בבית דין. אחד הילדים-המלאכים ישב במקום ראש בית-דין והביאו לפניו את דינה של בת הכהן הגדול, ושני נערים-מלאכים עמדו כמו הנזירים החטאים והאשימו את בת הכהן. הנער ראש בית הדין דרש וחקר את העדים והם הכחישו זה את זה. הרשיעו הנערים הדיינים את הנזירים והצדיקו את בת הכהן.

כל זה ראה עמרם ולמד מן הנערים ושב והקהיל את הקהל וחקר את העדים המאשימים והכחישו זה את זה וכך נגלתה רשעת הזקנים וצדקתה של בת הכהן. גאסטר הושה לזה מעשה עלי חודשה (Ali Chodsa) באלף לילה ולילה. עלי נסע לדרך רחוקה וטמן אלף דינרי זהב בתחתית הכד וכסה אותם בזיתים והפקיד את הכד אצל חברו. לאחר שנים אחדות מעל חברו בפקדון ולקח את הדינרים ומלא את הכד זיתים חדשים. כששב עלי מדרכו השיב לו את הכד מלא זיתים. תבע עלי את זהביו ובא דינם לפני הכליף הארון אל-רשיד. שומר הפקדון טען שלא שלח ידו בפקדון: זיתים קבל זיתים החזיר. ואחרי אשר המפקיד לא יכול להביא עדים הצדיק הכליף את השומר. פעם כשהתהלך הכליף בחוצות ראה נערים קטנים משחקים משחק של דיינים ובעלי דינים. אחד הנערים היה המפקיד, אחד השומר ואחד הדיין. אמר הדיין: נטעמה נא את הויתים, הרי הם חדשים לגמרי. אי אפשר שזיתים לא ירקבו אחרי ג' שנים. אלא מאי, הויתים מקרוב הושמו בכד. התבונן הכליף במעשה הנערים וחדש את הדין והרשיע את השומר.

מזה נגלה עיקר המעשה: הדיינים הממונים בבית דין טועים בדין ונער קטן דן דין אמת לאמתו. המוטיב הזה מופיע בכמה אגדות עממיות. באגדות האישראל הנער שלמה מראה על טעות דוד אביו במשפט. קצת האגדות האלה נכנסו בזמנים האחרונים גם למדרשים מאוחרים. תרגום הע' מדגיש שהוא מכיר את המוטיב העיקרי ומסיים את מעשה שושנה כך: לכן נערי בני ישראל אהובים בְּתָמָם, ואנחנו נשמור [וּנְגַדְלָ] את הנערים לאנשי חיל, והנערים ייראו את האלהים ותהיה בם רוח בינה ודעת לדור דורים.

לפי זה מעשה שושנה הוא מעיקרו אגדה עממית להוכיח שהדיינים טועים לפעמים ונער קטן מתקן את המעוות. הסופר השתמש באגדה זו להראות שהקב"ה שופט צדק, הוא מרשיע את הרשע ומצדיק את הצדיק.

ד. מעשה שושנה בספרות העברית. התלמוד והמדרש העתיק אינם מזכירים את מעשה שושנה. אבל במשך הזמנים מצאו להם האפוקריפין דרך להכנס לספרות העברית. קצתם בעין וקצתם בשינויים. לפי מה שנודע לנו, הועתק מעשה שושנה בראשונה בדברי הימים של ירחמיאל (מאה י"א, ע', Gaster, The chronicles of Jerahmeel, 1899, LXV, 1-9, 202-205). הסיפור הולך בעקבי ⊖, רק שאחד העדים מעיד ששושנה זנתה תחת אלון והשני-תחת דלית, ובקשו וראו ששני האילנות האלה לא נמצאו כלל בפרדס.

ישראל לוי מצא נוסח אחר בכתב-יד אחד של יוסיפון. נוסח זה שונה הרבה משאר הנוסחאות. המלך אורודוס (=הורדוס) שולח לרומא את חננאל הכהן ואת נחום. להיות חננאל ברומא ישבה אשתו הצנועה חנה, יפה כמרימי (=Mariamme) מבית החשמונאים, בבית אביה אליקים ממשפחת החשמונאים. בבית אביה היו נקהלים יום יום הוקנים. באחד מהם בערה התשוקה אל חנה ופצר בה לעשות חפצו. וחנה עמדה בצניעותה. הסית הוקן הנבהל שני עדי שקר והעידו שלשתם שראו את חנה מנאפת. חנה התפללה וה' העיר את רוח נחמן החכם שחקר את העדים תחת איוה אילן נעשתה הנבלה. האחד ענה: תחת אגוז, והשני אמר: תחת אילן אחר, והשלישי אמר: תחת תאנה. בקשו והנה אין אחד משלשת האילנות האלה בפרדס אליקים. צוה המלך ותלו את עדי השקר על העץ.

הרי שהסיפור נשתנה הן בשמותיו הן בתכנו. האשה הצנועה לא נקראה שושנה אלא חנה. היא אשת חננאל הכהן ויושבת בבית אביה אליקים ממשפחת החשמונאים. אין שני זקנים בוערים בתשוקת עגבים כי אם זקן אחד. וכנגד זה לא שני עדים מעידים עדות שקר כי אם שלשה. הדיין אשר הוציא לאמת משפט אינו דניאל הנער כי אם נחמן החכם. ובוה נתבטל עיקר הספור. אין כאן דיון טועה בדבר משפט, אין כאן נער מתקן את המעוות.

בנוסח זה ג' עדים מעידים עדות שקר. כן הוא גם בנוסח של אברהם זכות בס' יוחסין (1505). וזה לשונו: ואז בגלות בבל היה המעשה של שושנה בת חלקיה אשת יויקים והיתה יפה מאד וב' זקנים שופטים שהיו בכל יום נכנסים בביתה לדון עם בעלה חשקו מאד בה ביפיה, ויום אחד שלא היה בעלה לשם נכנסו לגן שלה והיתה ערומה טובלת מנדתה ואמרו לה שתשכב עמם ואם לאו שיקימו עליה עדות שקר שמצאו נער אחד שכב עמה, ואעפ"כ אמרה יותר טוב שאמות ולא אחטא לשם. וכן עשו: מיד העידו עליה ודונה למות. ואז דניאל בחכמתו ובנבואה הצילה ועשה חקירה שנית והפריד כל אחד לבדו ולא נתכוונה עדותם ואז הרגו לזקנים. ואולי היה זה לאחאב בן קוליה ולצדקיה בן מעשיה שקלם מלך בבל באש (יוחסין השלם הוצ' פיליפובסקי, לונדון-אדינבורג 1857, דף 23 א).

ויש לשום לב שנוסח זכות הוה מעשה הזקנים ושושנה עם מעשה אחאב וצדקיה כמו שהוה אותם התלמיד הנשאל ע"י אוריגנס וכאשר הוה אותם נחמיה בריל.

גם הרמב"ן (דב' כ"א י"ב) מזכיר „מגלת שושן“. תרגום עברי של ס' שושנה יצא ע"י ילינק בבית המדרש ו' 126-128 ושם האילנות נקראו אלון ודלבי.

מעשה שושנה נוגע בשני טיפוסים של אגדות עממיות. הטיפוס האחד הוא של Ali Chodsa : נער קטן מתקן את הדין שעוותו הדיינים, והטיפוס השני הוא על האשה שאורבים לה אנשים בני בליעל, רודפים ומקטרגים עליה, והיא מתאמצת בצניעותה, ובסוף היא מתגברת על רודפיה, וזהו טיפוס האגדה של Crescentia, Hildegard, Florentia, Genoveva (ע' Chauvin, Bibliographie des ouvrages arabes, V 138, VI 166–170. – Balte-Polivka, Anmerkungen zu der KHM... I, 295–311), וגם הטיפוס הזה נכנס בספרות העברית. ובן גוריון טועה בחשבו (ע' Der Born Judas I, 378) שהאגדה הזאת צמחה על אדמת ישראל. היא מחוץ נכנסה.

ה) באיזו לשון חובר ס' שושנה. אין בידנו להכריע בשאלה הזאת אל נכון. מצד אחד יש להתבונן שנקל מאד לתרגם את הספר מיוונית לעברית. כמה וכמה ביטויים מראים על הסגנון העברי. ומצד אחר יש לטעון טענה נמרצה: הלשון הנופל על לשון בבדיקת העדים. דניאל שואל: תחת איזה אילן חטאה שושנה. זקן אחד עונה: ὑπὸ σχίνου (=תחת מסטיכי), ודניאל גער בו לאמר: ἄγγελος σχίσει σε μέσον (=מלאך יבקע אותך לשנים). הזקן השני עונה: ὑπὸ πρινον (=תחת אלון), ודניאל גער בו ἄγγελος... τῆν Kay דרש וחקר איזה לשון נופל על לשון כגון זה יהיה בעברית ולא עלתה בידו למצוא כמהו. משער לשון כזה: ויאמר תחת אגוז. ויען הנער, היטב קשרת (קרי: שקרת) על נפשך כי גוזו מלאך ה' את נפשך בעצם היום הזה. Kay (650) רומז על Ball, (Commentary on the Apocrypha ed. Wace II, 324) ששם נמצאו גם סברות אחרות, אבל אף אחת מהן לא יצאה ידי חובתה. פרונומסיה כמו σχίνος - σχίσειν, πρινον - πρίειν עדיין לא הוכחה בעברית. ואם כן יש רגלים לדבר שס' שושנה חובר מתחלתו יוונית.

אמת, שני הנוסחאות היווניים שונים זה מזה בכמה פרטים וענינים. ⊕ מאריך לספר איך נחבאו הזקנים בפרדס, איך שלחה שושנה את נערותיה להביא לה תמרוקיה, איך נשארה שושנה לבדה, איך הפחידו אותה. דברי הע' עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר: עניים בתחלה ועשירים בסוף, שמשבחים את הנערים הנבונים ומצוים לגדל אותם לאנשי חיל.

ד. בל והתנין.

דניאל הוא יועצו של מלך בבל. לפי ⊕ הוא יועצו של כורש המלך בבבל ומבקש להוציא מלב המלך ומלב עמו את היצר של עבודה זרה, וגם הצליח להוציאו. הבבליים עובדים את הבל, מקריבים לו מאכל ומשתה ומאמינים שהבל אוכל את הכל. דניאל מוכיח למלך בערמה שהכהנים מתעים אותו, שהכהנים עצמם אוכלים ושותים את הקרבנות. המלך מסגיר את צלם בל בידי דניאל ודניאל נותן את הצלם. ועוד עובדים הבבליים תנין. המלך בקש להכריח גם את דניאל להשתחוות לו, שהרי אי אפשר לכחד שהתנין הוא אלהים חי. דניאל בקש רשות מאת המלך להלחם עם התנין בלי חרב וחנית. דניאל בשל עוגה מופת ומחלב והשליך אותה אל גרונו של התנין והתנין נבקע. אבל הבבליים היו נרגנים והכריחו את המלך להשליך את דניאל אל גוב האריות. שבעה ימים היה ביניהם והאריות הרעבים לא נגעו בו. וגם מן הרעב ניצל דניאל. באותו הזמן נשא חבקוק הנביא מאכל ומשקה לקוצרים בשדה ומלאך ה' אחזו בציצית ראשו והביאאו בבלה אל גוב האריות וחבקוק נתן את המאכל לדניאל. מקץ שבעה ימים העלה המלך את דניאל מן הבור והשליך לתוכו את שוטניו.

מעשה חבקוק נקשר בחוט דק אל שני המעשים הקודמים. נחמיה בריל (Jahrbücher VIII, 29) מביא דברי ר' אליעזר מוורמייזא (מאה י"ג): חבקוק בגימטריה גור אריה, שבא מיהודה

גור אריה והלך אל דניאל בגוב אריות ואמר עמו הגדה של פסח בליל שמורים, ואף דניאל מבניו של יהודה גור אריה היה, ולא יכלו האריות להזיק לא לדניאל ולא לחבוקוק. ובספר יוחסין קרינן: חבוקוק ניבא שנת תכ"ה בימי חזקיהו והוא היה שאחזו המלאך כשהוליכו לדניאל בגוב האריות והביא לו לחם לאכול לחזקו, ואז יחזקאל ניבא בבבל (יוחסין השלם, הוצ' פיליפובסקי 238). בריל סובר שבעל הרוקח שאב ממקור האגדה. ולי נראה שלמד זה מספרי הנוצרים או מדבריהם, כי גם רבו ר' יהודה החסיד היה בקי מאד באגדות אומות העולם סביביו.

כנגד זה היה מעשה דניאל עם כל ועם התנין ידוע לבעלי האגדה. כבר מצינו בבראשית רבה ס"ח י"ג: ד"א והנה מלאכי אלהים – זה דניאל, עולים ויורדים בו – שעלה והוציא את בלעז מסיו, הה"ד ופקדתי על כל בבבל והוצאתי את בלעז מפיו (ירמ' ג"א מ"ד). דניאל עבד אלהא חיא (דג' ר' כ"א). הרי גם שם הניגוד הוא כמו בספרנו: דניאל עובד אלהים חיים אינו משתתה לאליל בלי חיים. ובקצת כ"י של ב"ר עוד נוסף: „שהיה לו תנין אחד לנבוכדנצר והיה בולע כל מה שמשליכין לפניו, אמר לו דניאל תן לי רשות ואני מתישו, נתן לו רשות. מה עשה נטל תבן הטמין לתוכו מסמרים השליך לפניו ונקבו מסמרים את בני מעיו, הדא הוא דכתיב והוצאתי את בלעז מפיו (ע' ב"ר תיאודור–אלביק 791).

וערמה כמו זו של דניאל ידועה גם מן הירושלמי (נדרים, דף ל"ה ב'): „והא חוויא דשבור מלכא בלעז גמלין בלעז קברין כד בעי מקטלוגיה מלון פחלץ של גמלין תבן ויהבון בון גומרין ובלעזן ומית" (דומה לזה שבועות פ"ה ב', תנחומא בשלח סי' י"ח והוצ' בובר בשלח סי' י"ג). האגדה הזאת קשורה בשבור מלכא. ⊕ קושר אותה בכורש. ואפשר שבאה מפרס ששם היתה גם באגדת אלכסנדר מקדון: אלכסנדר גבר על התנין, הרעיבו יום אחד ואחר-כך השליך לו עורות של פרות מלאים נטט וארס (ע' Spiegel, Iranische Altertümer II, 22 – Nöldeke, Beiträge zur Gesch. des Alexanderromans, p. 22). האגדה הפרסית נתחסה לדניאל כבר בב"ר, שהוא מן המדרשים העתיקים, ואם כן יש רגלים לדבר שאגדת דניאל עם כל והתנין בישראל נוצרה. באיזו לשון? – גאסטר טוען שנכתבה ארמית ושהנוסח העיקרי נמצא בדברי הימים לירחמאל (מאה י"א). אבל נחמיה בריל נסה להוכיח שעברית נכתבה, ונראה שהצדק עמו.

ה. קצת ביבליוגרפיה.

ספר נזולים מן לבנון כולל הכתובים האחרונים... מאת שלמה פליסנר, ברלין 1833 (מבוא עמ' 48–32, טיכסט עמ' 62–34).

כתובים אחרונים מאת יצחק זקיל פרינקל, ליפסיה 1830.

Brüll, Jahrbücher f. jüd. Gesch. u. Lit., 1887.

Zöckler, Die Apokryphen d. AT, München 1891.

Kautzsch, Apokr. und Pseudep., 1900, I, 172–193.

Charles, Apour. and Pseudep., 1913, I, 625–664.

Gaster, Studies and Texts, 1925–1928, I, 39–68, 199–210.

תוספות לספר הניאל

א. תוספת עזרנה ושירת שלשת הנזירים בבקשן

נוסח השבועים

- א ויען אשר היתה מאות המלך מןקה הסק הבקשן שבקעתים
- ב מאשר לסנינה ונאקרום האנשים המקנים וביאום אל-הבקשן
 וישליכום אל-תוכו: ותשרף הלהקה היוצאת מן-הבקשן את-
- ג האנשים אשר אקרו את-עזרנה ואת-מבריו ותאכלם והם נשמרו:
 ויתשללו חנניה עזרנה ומישאל ויהללו את-י: כאשר צוה המלך
- ד להשליכם לתוך-הבקשן: ויגם עזרנה ויתפלל ויסתח את-סיו ויודה
 את-י: הוא ומבריו בתוך-האש והבשרים הסיקו את-הבקשן מאד
- ה ויאמרו: קרוף אתה י: אלהי אבותינו ומהלל ומסאך שמך לעולמים:
 כי צדיק אתה על-כל-אשר עשית לנו וכל-מעשיך אמת וארחותיך
- ו ומשפט-אמת עשית בכל אשר-הבאת עלינו ועל-עיר קדשך
 ורושלים עיר אבותינו כי בצדק ובמשפט עשית כל-זאת בגלל
- ז חטאינו: כי חטאנו בכל ובגרנו לששע בך וחטאנו בכל: ולא
 שמענו למצות תורתך ולא שמרנו אותך ולא עשינו כאשר צויתנו
- ח לטוב לנו: ועתה כל-אשר הבאת עלינו וכל-אשר עשית לנו
 במשפט-צדק עשית: ותתן אותנו בידי אויבינו הרשעים ובידי
- ט שונאינו הפושעים וביד מלך עיל ורע מכל-הארץ: ועתה אין לנו
 לפתח-פה בשת וחרפה היתה לעבדיך וליגאיך: אל-תעש עמנו
- י קלה למען שמך ואל-תסר את-בריתך: ואל-תסר את-חוקך ממנו
 למען אבדכם אהובך למען יצחק עבדך ולמען ישאל קדושך:

א-ב הנזירים בכבשן. - כאן הנוסח משונה קצת מנוסח המסורה שבדניאל ג'. © מתרגם לפי המסורה, אבל הוא משמיט סוף פסוק כ"ב מן הלשון גבריא אלך וכו', וצורת הכתוב אצלו: ויתהלכו בתוך הלהבה ויהללו את האלהים ויברכו את ה'. - תחלת הפסוק ר' היא על דרך נחמ' ט' ל"ג: ואתה צדיק על כל הבא עלינו, וסופו אינו אלא תרגום מתפלתו של נבוכדנאצר בדניאל ד' ל"ב. - אל-תעש עמנו כלה. ביווני εἰς τέλος, ופירשוהו רוב המפרשים: אל תסגירנו לנצח, ואני תרגמתי על פי בריל (23). - כל אחד משלשת האבות יש לו כינוי של סגולה, כרגיל. אברהם הוא אהוב ה' או אהוב ה': אברהם אהבי (ישע' מ"א ח'), אברהם אהובך (דהיא כ' ז'), וכן הוא מכונה בספרות ההיליניסטית ובספרות הנצרים, ובפרט בספרות האישלאם למן הקוראן (ד' ככ"ד) ואילך (ע' Ginzberg, Legends, V

טו כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ לָהֶם לְהִרְבוֹת אֶת־יָרְעָם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרַב וּכְחוֹל
 טז אֲשֶׁר עַל־שֵׁפֶת הַיָּם׃ כִּי מִעֲטָנוּ אֲדַלְּנֵנוּ מִכְּל־הַגּוֹיִם וְנִהְיֵה הַיּוֹם יְדָלִים
 יז בְּכָל־הָאָרֶץ בַּעֲוֹנוֹתֵינוּ׃ וְקַעַת אֵינן לָנוּ לֹא נָשִׂיא וְלֹא נָבִיא וְלֹא
 יח שֵׁר וְלֹא עוֹלָה וְלֹא זָבַח וְלֹא מִנְחָה וְלֹא קִטְרֶת וְלֹא מְקוֹם לְבָשֶׁר
 יט וְעַל־מִנְבַּח לְשִׁנְיָה וְלִמְצָא חֵן׃ כִּי אִם־לֵב נִשְׁבָּר וְרוּחַ נִבְּאָה תִּקְבַּל
 כ בְּרָצוֹן׃ כִּמוֹ עֲלוֹת אֵילִים וְסָרִים וְרִבְבוֹת כְּבָשִׂים מְרִיאִים כִּן יִהְיֶה
 כא קְרָצְנֵנוּ הַיּוֹם לְרָצוֹת שְׁנֵיָה כִּי לֹא־יִבּוֹשׁוּ הַבּוֹטָחִים בָּךְ וְהַמְמַלְאִים
 כב אֶתְּךָ׃ וְעַתָּה גַּלְךָ אֶתְּרֵיָה בְּכָל־לִבְבֵנוּ וְנִירָא אוֹתָךְ וְנִבְקַשׁ אֶת־
 כג שְׁנֵיָה׃ אֵל תִּבְיָשֵׁנוּ כִּי אִם־עֲשֵׂה עִמָּנוּ בְּרַחֲמִים כְּאֶרֶךְ אַפְּךָ וּקְרַב
 כד כַּנְּחֻסְךָ׃ וְהַצִּילֵנוּ כְּנִגְלֹאוֹתֵיךָ וְתֵן כְּבוֹד לְשִׁמְךָ׃׃ וְיִסּוּגוּ אַחֲרֵי כָל־
 כה הַגְּמֻלִים לְעַבְדֵיךָ רָעָה וְיִבּוֹשׁוּ מִכָּל־גְּבוּרָתָם וְלַחֵם יִשְׁבֵּר׃ וְיָדְעוּ
 כו כִּי אַתָּה׃׃ לְבַדְּךָ הָאֱלֹהִים וּמִהַלֵּל עַל־כָּל־וַסְּנִיָּן תִּבְלֵ׃ וְעַבְדֵי
 כז הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר הִשְׁלִיכוּ אוֹתָם לֹא חָדְלוּ לְהַסִּיק אֶת־הַבְּבִשָּׁן וְכַאֲשֶׁר
 כח הִשְׁלִיכוּ אֶת־שְׁלֹשֶׁתָם יַחַד אֶל־הַבְּבִשָּׁן וְהַבְּבִשָּׁן בּוֹעֵר שְׂבָעֵתִים
 כט בְּחַמוֹ וּבְהַשְׁלִיכָם אוֹתָם וַיְהִי הַמְּשַׁלְּכִים מִמַּעַל לָהֶם וְאַחֲרֵיהֶם
 לו הַצִּיתוּ מִתַּחְתֵּיהֶם נֶסֶם וְנִעְרַת נְזֻסָת וּנְמֵרוֹת׃ וַיַּעַל הַלֵּהב מֵעַל
 לו הַבְּבִשָּׁן כְּתִשְׁע וְאֶרְבָּעִים אַמָּה׃ וַיִּצָא וַיִּשְׂרַף אֶת אֲשֶׁר־מְצָא
 לז מִדְּהַבְּשָׁדִים סָבִיב לְבַבְּשָׁן׃ וּמִלֵּאךְ׃׃ יָרַד עִם־שְׁנֵיָה וְנִבְרָיו אֶל־
 מט הַבְּבִשָּׁן וַיְהִרְף אֶת־לֵהב הָאֵשׁ׃ וַיַּעַשׂ אֶת־תּוֹרַף הַבְּבִשָּׁן כִּמוֹ רוּחַ

(207–208, VI 397, 33). יצחק הוא עבד ה', הוא כינוי לשלשתם: זכור לעבדיך לאברהם
 ליצחק וליעקב (דב' ט' כ"ז). וכן יעקב: ואתה ישראל עבדי (ישע' מ"א ח'). בדברי ישעיה
 (כמו שהעיר Keoskemeti, Essajas III, 76) כמה פעמים הקב"ה הוא קדוש ישראל, ופעם אחת
 יז (כ"ט כ"ג) הוא קדוש יעקב, וכאן נהפך היחס: יעקב הוא קדוש ה'. — ראשי העם הם נשיא
 נביא ושר. יחזקאל (י"ב י' ועוד) קורא למלך ישראל בשם נשיא. ירמיה (ל"ב ל"ב) מונה את
 ראשי העם: מלכים שרים כהנים ונביאים. והשוה נחמ' ט' ל"ב: למלכינו לשרינו ולכהנינו
 ולנביאינו, ואיכה ב' ט': מלכה ושריה בגוים אין תורה גם נביאיה לא מצאו חזון מה'. —
 ולא מקום. כל' מקום מקודש להקריב קרבנות (כמו דב' י"ב). — לב ער. καρπῶσαι, כל'
 לח לבער אשה. — המתפלל מצטער כאן שלא יוכלו להקריב על המזבח והוא מרגיש שהוא
 יט מביא מנחת עני: את לבו הנשבר הוא מקריב. — לרצות פניך. כגירסת θ. גירסת הע'
 כא נראית משובשת. — כארך אפיק. κατὰ τὴν ἐπιείκειαν σου. התאר ἐπιείκειᾱς בע' לתהל'
 כב פ"ו ה'—פֶּלַח. בספרי המוסר היווניים ἐπιείκειᾱς=מעביר על מדותיו וגומל טוב לפניו משורת
 הדין. לפי זה ἐπιείκειᾱ=ארך אפים. — בנוסח הע' יש עבדים המשליכים את הנערים לתוך
 הכבשן ויש עבדים המסיקים את הכבשן. θ מקצר: ועבדי המלך שהשליכו אותם לתוך
 מט הכבשן לא חדלו להסיק את הכבשן נפט ונעורת חסת וענפים יבשים. — נס בתוך נס: לא די
 שהלהבה לא הויקה לנערים, אלא שהכבשן נעשה מקום תענוג (ע' גינצברג שם, ר' 87, 417).

	טל נשבת ולא ננעה בהם האש עד-מה ולא הקאיבה אותם ולא הציקה להם: ונענו שלשתם פה אחד ויהללו וישבחו וירוממו את-האלהים בתוך-הכבשן לאמר:	
לא	קרנך אמה יי אלהי אבותינו וקרנך שם כבודך הקדוש	ומפאר ומרומם לעולמים ומפאר מאד ומרומם לעולמי עולמים:
לב	קרנך אמה בהיכל כבודך הקדוש	ומהלל מאד ומקבד מאד לעולמים:
לג	קרנך אמה על-קסא מלכותך	ומהלל ומרומם לעולמים:
לד	קרנך אמה משבית תהמות יושב הכרובים	ומפאר ומקבד לעולמים:
לה	קרנך אמה בקניע השמים	ומהלל ומקבד לעולמים:
לו	קרנך את-יי כל-מעשיו	הגלהו ורוממהו לעולמים:
לז	קרנך את-יי כל-מלאכיו	הגלהו ורוממהו לעולמים:
לח	קרנך שמים את-יי	הגלהו ורוממהו לעולמים:
לט	קרנך את-יי כל-המים אשר מעל השמים	הגלהו ורוממהו לעולמים:
מ	קרנך את-יי כל-צבאיו	הגלהו ושבחהו לעולמים:
מא	קרנך את-יי שמש וירח	הגלהו ושבחהו לעולמים:
מב	קרנך את-יי פוכבי השמים	הגלהו ורוממהו לעולמים:
מג	קרנך את-יי כל-מטר ושל	הגלהו ורוממהו לעולמים:
מד	קרנך את-יי כל-הרוחות	הגלהו ורוממהו לעולמים:
מה	קרנך את-יי אש נחם	הגלהו ורוממהו לעולמים:
מו	קרנך את-יי צנה וקרה	הגלהו ורוממהו לעולמים:
מז	קרנך את-יי טל ורביבים	הגלהו ורוממהו לעולמים:

אגדה זו התפתחה באישלאם. בקוראן (כ"א ס"ט) הוא מספר: כשהושלך אברהם אל הכבשן צוה הקב"ה לאש, היי לו לקרה ולשלום. ובעלי האגדה המושלמים פירשו שאילולא הוסיף הקב"ה את המלה ולשלום היה אברהם מת מחמת צינה. האש שקעה ואברהם היה מתהלך בין פרחים נותני ריח ובין עצים נושאי פרי ועל ידו נחל נובע ונמצא אברהם מבלה ימיו בנעימים (ע' 6-395, Heller, EJ, I). — בהיכל כבודך הקדוש. לכאורה הוא סותר לדברי התפלה שבפ"ו, שאין עוד מקום להקריב. ושתי תשובות בדבר: חדא, שהיכל זה שבשירה אינו המקדש שבירושלים של מטה, אלא מקום כבודו של ה' בשמים. ועוד, שתפלת עזריה לחד ושירת ג' הנערים לחד, ואפשר שמי שאמר זה לא אמר זה. — משיח תהמות. כן לפי הגהת בריל (ע' במבוא). וביווני: משגיח (בגימל) תהמות (βλέπων ἀβύσσους). — לרד-לה פסוק ל"ו הוא בתהל' ק"ג כ"ב. — שני הפסוקים ל"ז-ל"ח סדרם הפוך בתרגום θ. — המים אשר מעל השמים. כבר במעשה בראשית נבדלו מן המים אשר תחת השמים, ונקראו ונדרשו להלל את ה' אף בתהל' קמ"ח ד'. — פסוק מ' הוא בתהל' ק"ג כ"א פמ"א ומיז חסרים אצל θ. — פמ"ח בא אצל θ אחר פנ"א. — פנ"ג-ניא אצל θ

מא"מ
מח"ב

מח	קָרְבוּ אֶת־יְיָ קָרַח וְקָר	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
מט	קָרְבוּ אֶת־יְיָ כְּסוֹר וְשִׁלְג	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
נ	קָרְבוּ אֶת־יְיָ לִילוֹת וְיָמִים	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
נא	קָרְבוּ אֶת־יְיָ אוֹר וְחֹשֶׁךְ	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
נב	קָרְבוּ אֶת־יְיָ בְּרָקִים וְעָנָנִים	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
נג	תִּקְרָךְ הָאָרֶץ אֶת־יְיָ	תְּהַלְלֵהוּ וְתִרְוַמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
נד	קָרְבוּ אֶת־יְיָ הַרִים וְהַקְּעוֹת	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
נה	קָרְבוּ אֶת־יְיָ כָּל־צוֹמֵחַ עַל־הָאָרֶץ	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
נו	קָרְבוּ אֶת־יְיָ מַעֲנֵנוֹת	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
נז	קָרְבוּ אֶת־יְיָ יָמִים וְהַרְוֹת	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
נח	קָרְבוּ אֶת־יְיָ מַנִּינִים וְכָל־הַרֹמֵשׁ בַּיָּמִים	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
נט	קָרְבוּ אֶת־יְיָ כָּל־עוֹף הַשָּׁמַיִם	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
ס	קָרְבוּ אֶת־יְיָ בַּהֲמוֹת וְחַיֵּי הָאָרֶץ	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
סא	קָרְבוּ אֶת־יְיָ בְּנֵי אָדָם	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
סב	קָרְבוּ אֶת־יְיָ יִשְׂרָאֵל	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
סג	קָרְבוּ אֶת־יְיָ הַכַּהֲנִים	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
סד	קָרְבוּ אֶת־יְיָ עַבְדֵי יְיָ	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
סה	קָרְבוּ אֶת־יְיָ רוּחוֹת וְנַשְׁמוֹת הַצַּדִּיקִים	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
סו	קָרְבוּ אֶת־יְיָ קְדוּשִׁים וְעַנְיֵי־לֵב	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
סז	קָרְבוּ אֶת־יְיָ חֲנֻנָה מִשָּׁאֵל וְעֹנֶרְהָ	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
סח	כִּי סָדָה אֶתְּכֶם מִשָּׁאוֹל וְהוֹשִׁיעַ אֶתְּכֶם מִיַּד הַמָּוֶת וְהַצִּיל אֶתְּכֶם	
סט	מִתּוֹר־לִהְבֶּה בּוֹעֶרֶת: וּמִן־הָאֵשׁ נָאֵל אֶתְּכֶם הוֹדוּ לַיְיָ כִּי טוֹב	
ע	כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ: קָרְבוּ כָּל־יִרְאֵי יְיָ אֶת־יְיָ אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים הִלְלֵהוּ	
עא	וְהוֹדוּ לוֹ כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ וּלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים:	
	וַיְהִי כַּאֲשֶׁר שָׁמַע הַמֶּלֶךְ אוֹתָם מִהִלָּיִם וַיָּקָם וַיֵּרָא אוֹתָם כִּי חַיִּים	
	הֵם וַיִּתְּמָה הַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְנֶאצַּר וַיִּמְהַר לָקוּם וַיֹּאמֶר לֵאלֹהֵי בְנֵי־יְיָ: — — —	

נז-נח אחר פמ"ה. — הפך סדר הפסוקים נ"ז-נ"ז ולא הזכיר את הגשמים שנוכרו כבר בפמ"א. —
 סה רוחות ונשמות הצדיקים. אפשר שנפשות הצדיקים המתים משבחות את ה' כמו
 תהל' כ"ב ל' אך לו ישתחוו כל דשני (סבירין: ישני) ארץ לפניו יכרעו כל יורדי עפר.
 אבל בפסוקים הקודמים והבאים אחר כך תמיד החיים משבחים את ה', ואם כן בלי ספק אף
 נפשות הצדיקים שלכאן הם הצדיקים שנותנים תודה על שניצלו מיד המות. — הלשון ולעולמי
 עולמים חסר אצל ע. —

ב. שושנה

נוסח השבועים

א ויהי איש יושב בקביל ושמו יהונקים: ויקח אשה ושמה
 ב שושנה בת-חלקנה יסה מאד ויראת יי: ואבותיה צדיקים ויורו
 ד את-בתם בתורת משה: ויהי יהונקים עשיר מאד ויהי לו סרדם
 ה קרוב אל-ביתו ויקהלו אצלו היהודים כי הוא הנה נקבד מקלם:
 ו בשנה ההיא הסקרו לשוקטים שנים מזקני העם אשר עליהם דבר
 ז יי לאמר מקבל תצא הרשעה מזקני הדגנים אשר נראו ולעין
 ח במנהיגי העם: גם-מערים אחרות באו אליהם [דבריו] ריבות:
 ט ונראו אשה טובת מראה אשת אחיהם מבני ישראל ושמה שושנה
 י בת חלקנה אשת יהונקים מתהלכת בסרדם בעלה לרוח היום:

שושנה

נוסח תאודוקיון

א ויהי איש יושב בקביל ושמו יהונקים: ויקח אשה ושמה
 ב שושנה בת-חלקנה יסה מאד ויראת יי: ואבותיה צדיקים ויורו
 ד את-בתם בתורת משה: ויהי יהונקים עשיר מאד ויהי לו סרדם
 ה קרוב אל-ביתו ויקהלו אצלו היהודים כי הוא הנה נקבד מקלם:
 ו בשנה ההיא הסקרו לשוקטים שנים מזקני העם אשר עליהם דבר
 ז יי לאמר מקבל תצא הרשעה מזקני הדגנים אשר נראו ולעין
 ח במנהיגי העם: ויתחזקו בבית יהונקים ונבאו אליהם קל-בעל
 ט דברים: ויהי כאשר נפוצו העם ותבא שושנה אל-סרדם בעלה:
 י ונראו אותה שני הזקנים יום יום באה ומתהלכת ויתקדו אותה:

א-ח שושנה. - חמשת הפסוקים הראשונים שוים לגמרי גם בתרגום הע' גם אצל א. ונראה שעיקרם אצל א. ובע' ניתוספו. וראיה לדבר שפסוק ז' בע' מתאר את שושנה כאלו לא הזכרה עדיין, והרי הפסוקים הראשונים כבר תארוה. - המקום נקבע בבבל משום ששם היה דניאל. - יהויקים. אין לו שום עסק עם המלך יהויקים. - שושנה. שם פרח ושם אשה (ע' Löw, Flora II, 173). שושנה היא בת חלקיה. השם הזה ידוע במקרא: חלקיה הוא הכהן בימי יאשיה כאשר מצאו את ספר התורה, וחלקיה גם-כן אביו של ירמיה הנביא. קלימינס מאלכסנדריה והיפוליטוס חשבו ששושנה היא אחות ירמיהו (ע' גינצברג 10, 384, VI, Legends), אבל השוואה זו כמו השוואת יהויקים בעל שושנה עם יהויכין המלך אין להן שום יסוד במסורת. - מ בבב תצא הרשעה. נראה שרומז לחזיון זכריה שראה הרשעה יוצאת באימה, והוכן לה מקום בארץ שנער, כלומר בבבל. כן פירש גם בריל (46-45, III, Jahrbücher)

ח-ט וַיִּהְיוּ אֹתָהּ: וַיִּהְיוּ אֶת־דַּעְתָּם וַיִּשְׁפִּילוּ אֶת־עֵינֵיהֶם לְבִלְתִּי הַבִּיט
 י הַשְּׁמַיְמָה וּלְבִלְתִּי זָכַר מִשְׁשֹׁמְרֵי־צַדִּיק: וַיִּתְעַצְבוּ שְׁנֵיהֶם בְּעִבּוּרָהּ וַאִישׁ
 לְרַעְהוּ לֹא הִגִּיד אֶת־הַרְעָה אֲשֶׁר הִגִּיעָה אֲלֵיהֶם בְּגִלְגָּלָהּ וְנִסְתַּהֲרָאָה
 יא לֹא יָרַעָה אֶת־הַדְּבָרָה: וַיְהִי כַעֲלוֹת הַשֶּׁחַר וַיִּלְכוּ וַיִּתְנַנְּבוּ אִישׁ מִרַעְהוּ
 יב וַיִּמְהָרוּ מִי יָרָאָה לְפָנֶיהָ רֵאשׁוֹן וַיְדַבֵּר אֲלֵיהֶּ: וְהִנֵּה הִיא מִתְהַלְקֶת
 כַּאֲשֶׁר הִסְבִּינָה לַעֲשׂוֹת וַנִּבֵּא אֶחָד הַזְּקֵנִים וְהִנֵּה גַם־הַשְּׁנִי הִגִּיעַ
 שָׁמָּה וַיִּשְׁאַלּוּ אִישׁ אֶת־רַעְהוּ לֵאמֹר מַדּוּעַ הִשְׁכַּמְתָּ לְצִאתָ וְאוֹתִי
 יג-יד לֹא לָקַחְתָּ עִמָּךְ: וַיֹּדֶוּ אִישׁ לְרַעְהוּ אֶת־מַקְאוּבוֹ: וַיֹּאמְרוּ אִישׁ
 טו לְרַעְהוּ גִלְגָּה־נָּא אֲלֵיהֶּ וַיַּעֲדוּ לְלֶקֶת אֲלֵיהֶּ לְכַבֵּשׁ אוֹתָהּ: וַתֹּאמֶר
 אֲלֵיהֶם הִיְהוּדִיָּה גְדַעְתִּי אִם־אֶעֱשֶׂה זֹאת בַּת־מָנוֹת אֲנֹכִי וְאִם־לֹא

ט וַיִּהְיוּ אֶת־דַּעְתָּם וַיִּשְׁפִּילוּ אֶת־עֵינֵיהֶם לְבִלְתִּי הַבִּיט הַשְּׁמַיְמָה
 י וּלְבִלְתִּי זָכַר מִשְׁשֹׁמְרֵי־צַדִּיק: וַיִּתְעַצְבוּ שְׁנֵיהֶם בְּעִבּוּרָהּ וְלֹא הִגִּידוּ
 יא אִישׁ לְרַעְהוּ אֶת־מַקְאוּבָם: כִּי בּוֹשׁוּ לְהִגִּיד אֶת־תְּשׁוּקָתָם אֲשֶׁר
 יג-יד חִשְׁקוּ לְבֹא אֲלֵיהֶּ: וַיִּשְׁקְדוּ בְּקִנְיָהּ יוֹם יוֹם לְרֹאוֹתָהּ: וַיֹּאמְרוּ אִישׁ
 לְרַעְהוּ גִלְגָּה־נָּא הַבִּיטָה כִּי הִגִּיעָה שְׁעַת הָאֲכִילָה וַנִּצְאוּ וַיִּסְרְדוּ
 יד אִישׁ מִרַעְהוּ: וַנִּסְבּוּ וַיִּשׁוּבוּ אֶל־הַמְּקוֹם הַהוּא וַיִּשְׁאַלּוּ אִישׁ לְרַעְהוּ
 טו מָה הַדְּבָר וַיֹּדֶוּ עַל־תְּשׁוּקָתָם אֲזַי שְׁמוֹ מוֹעֵד יָחַד אֲשֶׁר יוֹכְלוּ לְמַצֵּא
 טו אוֹתָהּ לְבִדְהָ: וַיְהִי כַאֲשֶׁר שָׁמְרוּ הַמוֹעֵד וַתִּבֹּא כַתְּמוּל שְׁלֹשָׁם הִיא
 טז וַשְּׁמִי נִגְרֹסְתִּיהָ לְבָדֵן וַתִּבְקַשׁ לְרַחֵץ בַּסַּרְדִּים כַּחַם הַיּוֹם: וְלֹא הִנֵּה
 יז שָׁם אָדָם מְלַבֵּד שְׁנֵי הַזְּקֵנִים הַנְּחָבָאִים וְהַשׁוֹמְרִים אוֹתָהּ: וַתֹּאמֶר
 יח לְנִגְרֹסְתִּיהָ הַבִּיאיָנִי־נָּא לִי שָׁמֶן וַתִּמְרוּקִים וַתִּסְרְנָה אֶת־דִּלְתוֹת הַסַּרְדִּים
 יח לְמַעַן אֲרַחֵץ: וַתַּעֲשִׂינָה כַּאֲשֶׁר אָמְרָה וַתִּסְרְנָה אֶת־דִּלְתוֹת הַסַּרְדִּים
 יט וַתִּצְאָנָה בְּדִלְתוֹת בִּירְקָתָיִם לְהַבִּיא אֶת־אֲשֶׁר צָוּוּ וְלֹא רָאוּ אֶת־
 כ הַזְּקֵנִים כִּי נְחָבָאוּ: וַיְהִי כַאֲשֶׁר יָצְאוּ הַנְּעֻרוֹת וַיִּקְוִמוּ שְׁנֵי הַזְּקֵנִים
 כ וַיִּרְוּצוּ אֲלֵיהֶּ: וַיֹּאמְרוּ רְאִי־נָּא דִלְתוֹת הַסַּרְדִּים קָרְדוּ וְאִין אִישׁ רוֹאֶה
 כא אוֹתָנוּ וַעֲתָה הַשְּׁמַעִי לָנוּ וְנִבֵּא אֲלֵיךְ: וְאִם־לֹא נַעֲיֶדָה בְּךָ כִּי כָּא
 כב אֲלֵיךְ נִשֵּׁר וְעַל־כֵּן שְׁלַחְתָּ אֶת־נִגְרֹסְתִּיךְ: וַתֹּאמֶר שׁוֹשְׁנָה וַתֹּאמֶר צַר
 לִי אִם־כִּי וְאִם־כִּי אִם־אֶעֱשֶׂה זֹאת בַּת־מָנוֹת אֲנֹכִי וְאִם־לֹא

118. Anm.) — הזקנים לא רצו להביט אל השמים, כי השמים מזכירים את האלהים והם יודעים שהאלהים יענוש אותם כפעלם. — הסיפור מבדיל בין דלתות הפרדס שהן פתוחות או סגורות לחוץ ובין דלתות פתוחות או סגורות לבית. הנערות נכנסות בדלתות האלה לבית. —

טו אַעֲשֶׂנָה לֹא אִמְלֹט מִיָּדְכֶם: טוֹב כִּי לֹא אַעֲשֶׂנָה וְאֶפֶל בְּיָדְכֶם
 יז מִחֲמַט לִסְנֵי יָי: וַיִּסְנוּ הָאֲנָשִׁים הַרְשָׁעִים מְלֹאֵי זַעַם בְּקַרְבָּם וְאוֹרְבִים
 לְהַמִּיתָהּ וַיָּבֹאוּ אֶל-בֵּית-מִזְבֵּד הָעִיר אֲשֶׁר יָשְׁבוּ בָּהּ וַיִּזְעְרוּ כָּל-
 יח בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָיוּ שָׁם: וַנַּעֲמְרוּ שְׁנֵי הַזְּקֵנִים הַשּׁוֹסְטִים וַיֹּאמְרוּ
 שְׁלַחוּ וַקְרָאוּ לְשׁוֹשְׁנָה בַת-חַלְקָנָה הַיָּא אִשְׁתּוֹ יְהוֹנָדָּאִים וַיִּקְרָאוּ לָהּ
 יט מְהֵרָה: וַיְהִי כִּבּוֹא הָאִשָּׁה הַיָּא וְאֶבְיָהּ וְאִמָּהּ וַעֲבָדֶיהָ וַשְׁחֹתִיָּהּ
 כ קָמוּ חֲמֵשׁ מֵאוֹת בְּמִקְסָר וּבְנֵי שׁוֹשְׁנָה אַרְבָּעָה: וְהָאִשָּׁה הָיְתָה עֲגֻנָה
 כא מְאֹד: וַיִּצְווּ הַרְשָׁעִים לְגַלּוֹתָהּ לְמַעַן הַשְׁבִּיעַ אֶת-תַּאֲוָתָם מִיָּסְנָה:
 כב-כג וַיִּבְכּוּ כָל-אֲשֶׁר סָבִיבָה וְכָל-אֲשֶׁר רָאוּ אוֹתָהּ: וַיִּקְוֹמוּ הַזְּקֵנִים
 כד הַשּׁוֹסְטִים וַיִּסְמְכוּ יְדֵיהֶם עַל-רֹאשָׁהּ: אַךְ לָבָּה בָּטַח בְּנֵי אֶלְהֵיָהּ

כז אַעֲשֶׂנָה לֹא אִמְלֹט מִיָּדְכֶם: וְעַתָּה טוֹב לִי כִּי לֹא אַעֲשֶׂנָה וְאֶפֶל
 כח בְּיָדְכֶם מֵאֲשֶׁר אֶחְטָא לָי: וַתִּזְעַק שׁוֹשְׁנָה קוֹל גְּדוֹל וְגַם-שְׁנֵי
 כט הַזְּקֵנִים אָצְקוּ בְּגִידֶיהָ: וַיִּרְץ אֶחָד מֵהֶם וַיִּסְתַּח אֶת-דַּלְתוֹת הַסַּרְדִּים:
 לו וַיְהִי כֹּאֲשֶׁר נִשְׁמַע בַּבַּיִת קוֹל הַצִּעֲקָה מִן-הַסַּרְדִּים וַיָּבֹאוּ לַרְאוֹת
 לו מַה-הָיְתָה לָהּ: וְכֹאֲשֶׁר דִּבְרוּ הַזְּקֵנִים אֶת-דְּבָרֵיהֶם וַיִּתְּבוּשְׁשׁוּ הַעֲבָדִים
 כז מְאֹד כִּי עוֹד לֹא הֵגֵד כְּדָבָר הַזֶּה עַל-שׁוֹשְׁנָה: וַיְהִי מִמְּחֶרֶת כֹּאֲשֶׁר
 כח נִקְהְלוּ הָעָם אֶל-יְהוֹנָדָּאִים בַּעֲלָהּ וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַזְּקֵנִים וְהָיָה מְלֹאִים
 כט מִחֻשְׁבוֹת רָשָׁע עַל-שׁוֹשְׁנָה לְהַמִּיתָהּ: וַיֹּאמְרוּ לִסְנֵי הָעָם שְׁלַחוּ-נָא
 ל לְקַרְא לְשׁוֹשְׁנָה בַת-חַלְקָנָה הַיָּא אִשְׁתּוֹ יְהוֹנָדָּאִים וַיִּשְׁלַחוּ: וְתָבֵא הַיָּא
 לא וְאֶבְיָהּ וְאִמָּהּ וַיִּלְדֶּיהָ וְכָל-קְרוֹבֶיהָ: וְשׁוֹשְׁנָה הָיְתָה עֲגֻנָה מְאֹד וַיִּסְתַּח-
 לב מִרְאֵהּ: וַיִּצְווּ הַרְשָׁעִים לְגַלּוֹתָהּ וְאֶת-רֹאשָׁתָּהּ כִּי מִקְסָה הָיְתָה לְמַעַן
 לג-לד יִשְׁבְּעוּ מִיָּסְנָה: וַיִּבְכּוּ כָל-אֲשֶׁר סָבִיבָה וְכָל-אֲשֶׁר רָאוּ אוֹתָהּ: וַיִּקְוֹמוּ
 לה שְׁנֵי הַזְּקֵנִים בְּתוֹרֵי-הָעָם וַיְשִׁימוּ אֶת-יְדֵיהֶם עַל-רֹאשָׁהּ: וַתִּבְקֶה

לב לגלותה. ἀποκαλύψαι. לא ברור מה צוו הזקנים, אם לגלות את ראש שושנה, להסיר את הצעיף שהתכסתה בו, או אם לגלות אפילו קצת בשרה. נשי ישראל מכסות את ראשיהן ובויון הוא להן לגלותו ברבים. בסוטה נהגה התורה טורענות ובויון: ופרע הכהן את ראש האשה (במד' ה' יח). לפי המשנה (סוטה א' ה'): כהן אוחו בבגדיה אם נקרעו נקרעו אם נפרמו נפרמו עד שהוא מגלה את לבה וסותר את שערה. הזקנים עושים בשושנה כמעשה סוטה, אע"פ שהיא בודאי אינה סוטה, כיון שעדים מעידים עליה שנטמאה. - הזקנים סומכים את ידיהם על ראש שושנה. אין סמיכה זו דומה למה שנאמר בשעיר המשתלח: וסמך אהרן את שתי ידיו על ראש השעיר החי (ויק' ט"ז כ"א), ששם השעיר סובל את עונות בני ישראל. וגם אינה דומה לסמיכה שהסומך נותן מרוחו על על הנסמך (במד' כ"ה י"ח-כ"ח, דב' ל"ד ט'). אבל יש להשוות מה שכתוב בנוקב את השם: וסמכו כל השומעים את ידיהם על ראשו (ויק' כ"ב י"ב). הסומך מקבל עליו אחריות

כה ותשא את־ראשה ומבך בקרבה ותאמר: וי אליה עולם היודע את־
הכל בטרם יהיה אמה ידעת פי לא עשיתי את אשר־טפלו עלי
כו הרשעים האלה ונקשב וי את־תפלתה: ויאמרו שני הזקנים לאמר
כו אנחנו התהלכנו בטרדם האיש הזה: וכאשר הקפנו את־האצטרין
ראינו את־זאת שוכבת עם־איש ואנחנו עמדנו וראינו אותם שוכבים
כח יחד: והם לא ידעו פי אנחנו עומדים עליהם אז נדברנו איש
כט אל־רעהו לאמר נדעה־נא מי אלה: ונקרב ונפר אותה אך הנער
ל התפסה ויברח: ונאחו אותה ונשאלה מי האיש הזה: והיא לא
הגידה לנו מי היה על־זאת הגנו עדים ומאמן להם כ־להעדה
לא באשר הם זקני העם ושוקטיו: היא מוצאת למות והנה מלאך וי
לב-לג וינשרר דניאל את־הקמון ויעמד בתוכם ויאמר: האמנם סתאים
אתם בני ישראל הן לא ידעתם ולא ידעתם נכונה והנכם מרשיעים

לו ומבט השמימה כי לבה בטח בני: ויאמרו הזקנים כאשר התהלכנו
לבדנו בטרדם ותבא האשה הזאת עם־שתי נערותיה ותסגר את־
לו דלתות הסרדים ותשלח את־הנערות: ויבא אליה נער אשר נחבא
לח שם וישכב עמה: ואנחנו בסנת הסרדים ראינו את־הנבילה ונרץ
לט אליהם: וכאשר ראינו אותם יחד לא יכלנו לתפוש אותו כי נבר
כ-כא עלינו: אך את־זאת אָחזנו ונשאל אותה מי היה הנער: ותמאן
להגיד לנו ועל־זאת אנחנו עדים ומאמן להם העדה באשר הם
כב זקני העם ושוקטיו ויששמו אותה למנות: ותועק שושנה קול גדול
כג לאמר אליה עולם יודע הנסתרות יודע כל בטרם נהיה: אמה
יודע פי שקר יענו בי והנה אנכי מתה ולא עשיתי מאומה מאשר
כד-כט טפלו אלה עלי: וישמע וי את־קולה: היא מוצאת למנות וי אליהם
כו נתן רוח קדשו על־נער קמון דניאל שמו: ויקרא קול גדול נקו
כז אנכי מדמי האשה הזאת: וישן אליו כ־להעם ויאמרו מה־הדבר
כח הנה אשר דברת: ויעמד בתוכם ויאמר האמנם סתאים אתם בני־
ישראל הן לא סקרתם ולא ידעתם את־הנכונה ומרשיעו בת־
כט-ג ישראל: ועמה שוכו אל־בית־הדין פי שקר ענו בה אלה: וימחרו
כ־להעם לשוב ויאמרו אליו הזקנים בוא ושדה־נא בתוכנו והגידה

לו בַּת-יִשְׂרָאֵל: וְעַתָּה הִסְרִידוּ-נָא אוֹתָם לִי הַרְחַק הָאֶחָד מִרְעֵהוּ לְמַעַן
 לה אֶחָד אוֹתָם: וְכֹאֲשֶׁר הִתְסַרְדּוּ וַיֹּאמֶר דְּנִיאל אֶל-הָעֶדָה וְעַתָּה אֶל-
 תִּרְאוּם שָׁבָם וְקִנְיִים לֹאמַר לֹא וְשִׁקְרוּ כִּי חָקֵר אֶחָד אוֹתָם כֹּאֲשֶׁר
 לו נִגְלָה-לִּי: וַיִּקְרָא לְאֶחָד מֵהֶם וַיְבִיאוּ אֶת-הַזְּקָן לְפָנָיו הַנֶּעֱרַר וַיֹּאמֶר
 לו דְּנִיאל שְׂמַעָה אַתָּה אֲשֶׁר בְּלִיַּת יְמִיךָ בְּרַעוֹת עִמָּה הִגִּיעוּךָ
 לו הַחֲסָאִים אֲשֶׁר חֲסָאתָ מֵאִז: הֲאִמִּינוּ כִּי כִּי תִשְׁמַע וְתִשְׁפֹּט בֵּין דָּם
 לְדָם וְאַתָּה הִרְשַׁעְתָּ צַדִּיק וְהִצַּדִּיקְתָּ רָשָׁע וַיִּי אָמַר וְנָקִי וְצַדִּיק אֶל-
 לה תִּתְרַגֵּ: וְעַתָּה תִּסַּח אִי-זָנָה עַץ וְאִי-זָנָה הַמְּקוֹם בּוֹ רָאִיתָ אוֹתָם יָחַד:
 לו-ס וַיַּעַן הַרְשָׁע וַיֹּאמֶר תִּסַּח מִסְטִיכִי: וַיֹּאמֶר הַנֶּעֱרַר הַיּוֹטֵב שְׂקֵרָתָ בְּנִשְׁפָּה
 סא כִּי מִלֶּאֱדָר וַיִּקְרַע הַיּוֹם אֶת-נִשְׁפָּה: וַיֵּצֵא אֶת-זָנָה לְבָד וַיֹּאמֶר
 לְהִבִּיא אֶת-הָאֶחָד וַיֹּאמֶר אֵלָיו מִדּוּעַ זָרַעְתָּ הַסְּפָסֶף בְּזָרַע צִידוֹן
 סב וְלֹא בְּזָרַע יְהוּדָה הַגִּבְרִי הַדִּימָה הַתְּאֵנָה הַשְּׂפָלָה: וְכָּכָה עֲשִׂיתֶם
 לְבָנוֹת יִשְׂרָאֵל וְהֵן מִיְּרָאָה נִכְנְעוּ לָכֶם אַךְ בַּת-יְהוּדָה [אֶחָת] לֹא

נא לָנוּ כִּי לָךְ גָּמַן אֱלֹהִים אֶת-הַזְּקָנָה: וַיֹּאמֶר אֵלֵיהֶם דְּנִיאל הַבְּדִילוּ
 נב אוֹתָם הַרְחַק הָאֶחָד מִרְעֵהוּ וְאֲנִי אֶחָד אוֹתָם: וְכֹאֲשֶׁר הִסְרִדוּ
 הָאֶחָד מִרְעֵהוּ וַיִּקְרָא אֶת-הָאֶחָד וַיֹּאמֶר לוֹ אַתָּה אֲשֶׁר בְּלִיַּת יְמִיךָ
 נג בְּרַעוֹת עִמָּה הִגִּיעוּךָ הַחֲסָאִים אֲשֶׁר חֲסָאתָ מִנִּי אִז: שְׂסַמְּתָ מִשְׁסַמֵּי
 שְׂקָר לְהַרְשִׁיעַ אֶת-הַצַּדִּיקִים וּלְהַצַּדִּיק אֶת-הַרְשָׁעִים וַיִּי אָמַר וְנָקִי
 נד וְצַדִּיק אֶל תִּתְרַגֵּ: וְעַתָּה אִם-רָאִיתָ אֶת-זָנָה אֶת-זָנָה אֶמַר תִּסַּח אִי-זָנָה עַץ
 נה רָאִיתָ אוֹתָם יָחַד וַיֹּאמֶר תִּסַּח מִסְטִיכִי: וַיֹּאמֶר דְּנִיאל הַיּוֹטֵב שְׂקֵרָתָ
 כִּי מִלֶּאֱדָר וַיִּקְרַע מֵאֵת אֱלֹהִים דְּבָר לְקַרְעַת אוֹתָהּ
 נז לְשָׁנָיִם: וַיֵּצֵא אוֹתוֹ לְבָד וַיִּצְוּ לְהִבִּיא אֶת-הַשְּׂנִי וַיֹּאמֶר לוֹ זָרַע
 נו בְּנַעַן וְלֹא זָרַע יְהוּדָה הַגִּבְרִי הַדִּימָה וְהַתְּאֵנָה הַתְּעַתָּה אֶת-לְבָבָהּ: כָּכָה
 עֲשִׂיתֶם לְבָנוֹת-יִשְׂרָאֵל וְהֵן מִיְּרָאָתָן נִכְבָּשׁוּ לְפָנֵיכֶם אַךְ בַּת-יְהוּדָה

סח הפורענות ומעיד שנעשה לנסמך מה שראוי לו. – דניאל מלמד זכות, לא לפי ההלכה (משנה סנהד' י"א ב'), אלא לפי האגדה העממית, ובודק את העדים לפי התורה: ודרשת וחקרת ושאלת היטב (דב' י"ג ט"ו). ולפי ההלכה: היו בודקין אותן בשבע חקירות (משנה סנהד' ה' א'). ודומה ביותר מה שנאמר על בן זכאי: מעשה ובודק בן זכאי בעוקצי תאנים (משנה שם) אמר להם תאנה זו עוקציה דקין עוקציה גסין תאנים שחורות תאנים לבנות (סנהדרין מ"א א'). – מסטיכי. *σχίσις*. ב"ר ע"א י"א מפורש לוט (ברא' מ"ג י"א) מסטיכי, ובתוספתא (שבת י"ב 8–127) אין לועסין מסטיכי בשבת (וע' Löw, Flora I, 196, IV, 59). לענין הלשון

זכרה לקבל את-מחלת השאתכם: ועתה אָמַר-נָא לי תחת אי-נה עץ
 זכ וּבְאִינָה מְקוּם בְּגוֹן תְּפִשְׁתָּ אוֹתָם יַחַד וַיֹּאמֶר תַּחַת אֲלוֹן: וַיֹּאמֶר דְּנִיָּאל
 חוּטָא אֶתְהָ מִלְאָךְ וְ עוֹמֵד וְסָרְבוּ בְּדוֹ עַד-אֲשֶׁר יִשְׁמִיד אֶתְכֶם הָעָם
 זח לְיִשְׂרָאֵל אֶתְכֶם: וְתָרַע כְּלִי-הָעֵדָה לְנַעַר עַל-אֲשֶׁר הוֹכִיחַ עַל-פִּי אֲשֶׁר הוֹדוּ
 בְּפִיָּהֶם כִּי עַד-יִשְׁקַר הֵם וּקְמִצְנוֹת הַתּוֹרָה עָשׂוּ לָהֶם כְּאֲשֶׁר וּמָמוּ לַעֲשׂוֹת
 לְאַחֹתָם וַיֹּאמְרוּ אוֹתָם וַיִּזְיָאוּם וַיִּשְׁלִיכוּ אוֹתָם אֶל-הַנְּיָא וּמִלְאָךְ וְ
 טו-מז שְׁלַח אֵשׁ בְּתוֹכָם: וַיִּמְלֹט דָּם נְקִי בַיּוֹם הַהוּא: לְכֹן הַנְּעָרִים הֵם
 זח הַכִּיבִי יַעֲקֹב בְּתֵם-לְבָבָם: וְאַנְחֵנוּ נִשְׁמַר וְאַתְּ-הַנְּעָרִים] לְהַיּוֹתָם לְכִנִּי
 חֵיל כִּי הַנְּעָרִים יִרְאוּ אֶת-יְיָ וַיְהִיָּה כְּהֵם רוּחַ בְּיָנָה וְדַעַת לְעוֹלָם וְעַד:

ג. בל והתנין

נוסח השבועים

א מְנַבּוֹאת חֲבָקוּק בְּדִי-הוֹשֵׁעַ מִשְׁבָּט לוֹי
 ב אִישׁ כֹּהֵן הָיָה וְשָׁמוֹ דְּנִיָּאל בְּן-הַבָּבֶל וְהוּא עוֹמֵד לְפָנַי מִלְאָךְ

זח [ואחת] לא סְבָלָה אֶת-תְּשׂאֲתָכֶם: וְעַתָּה אָמַר-לִי תַחַת אִי-נָה עֵץ תְּפִשְׁתָּ
 זט אוֹתָם יַחַד וַיֹּאמֶר תַּחַת אֲלוֹן: וַיֹּאמֶר לוֹ דְּנִיָּאל הַיֵּטֵב שְׁמַרְתָּ גַם-אֶתְהָ
 כ בְּרֵאשֶׁךְ וְהִנֵּה מִלְאָךְ וְ עוֹמֵד וְסָרְבוּ בְּדוֹ לְגוֹר אוֹתָךְ לְשָׁנִים
 ס לְהִשְׁמִידְכֶם: וְתָרַע כְּלִי-הָעֵדָה קוֹל גְּדוֹל וַיִּכְרַחוּ אֶת-הָאֱלֹהִים הַמוֹשִׁיעַ
 סא לְמִנְחָלִים לוֹ: וַיִּקְוִמוּ עַל-שְׁנֵי הַנְּקִיָּים כִּי דְנִיָּאל הוֹכִיחַ עַל-פִּיָּהֶם הֵמָּה כִּי
 עַד-יִשְׁקַר הֵם וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם כְּאֲשֶׁר וּמָמוּ לַעֲשׂוֹת לְרַעֲיָהֶם: וַיַּעֲשׂוּ כַתּוֹרַת
 סב מִשָּׁה וַיִּמְיִתּוּ אוֹתָם וַיִּמְלֹט דָּם נְקִי בַיּוֹם הַהוּא: וַיְהִלְלוּ חַלְקֵיהוּ וְאַשְׁתּוֹ
 סג אֶת-הָאֱלֹהִים עַל-בְּתֵם הֵמָּה וּבַעֲלָה יְהוֹנָקִים וְכַל-קְרוּבֵיָה עַל-אֲשֶׁר לֹא
 סד נִמְצָא כֹּהֵן דְּבַר עֲרֻנָּה: וְדְנִיָּאל גְּדוֹל בְּעֵינֵי הָעָם מִן-הַיּוֹם הַהוּא וְהַלְאָה:

בל והתנין

נוסח תאודוסיון

א-ב וַיִּשְׁפָּךְ הַמֶּלֶךְ אֶשְׁמוּאֵל אֶל-אַבְדֹתָיו: וַיִּירָשׁ כּוֹרֶשׁ הַפָּרְסִי אֶת-

גז-נח נופל על הלשון כאן ביוונית ע' במבוא. - שושנה היא יהודיה והוא יחוס גדול. - א לון.
 πρίνος (ע' Löw, I 623, IV 59). - מלאך ה' עומד וחרבו בידו. השהו דהיא
 כ'א ט'יו בעת הדבר: וישא דוד את עיניו וירא את מלאך ה' עומד בין הארץ ובין השמים
 וחרבו שלופה בידו. וכמה פעמים באגדה בפרט באגדת יהושע בן לוי. -

א מעשה בל. - באמת אין שום יחס בין חבקוק ובין דניאל. קצת מחוקרי המקרא סברו
 שחבקוק ניבא בימי אלכסנדר מקדון. לפי הפירושו הפשוט ניבא בעת שממשלת בבל התחילה
 להתפשט. על כל פנים לא היה בן דורו של דניאל. ויש ליתן טעם מדוע נקשר למעשה בל

ג קבל: ויהי שם צלם ושמו כל אשר עבדו בני-קבל והקריבו לו
 בקל-יום ויום שמים עשרה קאה סלת חטים וארבעה קבשים ושש
 ד בתים שמן: גם המלך עבד אותו וקא בקל-יום ויום והשתמנה לו
 ודניאל ותפלל לוי ויאמר המלך אל-דניאל מדוע אינך משתמנה
 ה לבל: ויאמר דניאל למלך אינני עובד כי אם את-י אלהים קונה
 ו שמים וארץ ארון כל-בשר: ויאמר לו המלך הנה איננו אלהים
 ז האינך רואה כמה מוציאים עליו ולמאכלו בקל-יום ויום: ויאמר
 לו דניאל אל-קא אל-יתעה אותך איש כי הן הוא תרש משנימה
 ונחשת מחוץ בני אלהי האלהים נשבעתי כי הוא לא-אכל מאומה

ג-ד ממלכתו: ויהי דניאל עומד לפני המלך ונקבד מקל-רעיו: ויהי
 ה לאנשי קבל צלם ושמו כל ויוציאו עליו ולמאכלו בקל-יום ויום
 שמים עשרה קאה חטים וארבעים קבשים ושש בתים יין: וגם
 המלך עבד אותו ונבא בקל-יום ויום להשתמנות לו ודניאל
 משתמנה לאלהיו ויאמר לו המלך מדוע אינך משתמנה לבל:
 ויאמר כי אינני עובד צלמים מעשי ודי אדם כיראם את-האלהים
 ז התי קונה שמים וארץ ארון כל-בשר: ויאמר לו המלך האינך
 חושב כי תבל הוא אל תי או האינך רואה כמה הוא אוכל ושומה
 ח בקל-יום ויום: ויצחק דניאל ויאמר אל-תנשף המלך כי
 ט הוא משנימה תרש ומחוץ נחשת ולא אכל מעודו: ויקצף המלך

ותנין. הטעם הראשון שדניאל, לפי ס' דניאל, חי בבית מלך בבל וחבוקו הוא אחד מן
 הנביאים שניבאו בתקופת, הכשדים הגוי המר והנמהר" (חבוקו א' ו'). ונראה לי שאפשר
 למצוא עוד טעם: לדניאל הובא στάμνος שהוא בקבוק יין, ובקבוק הוא לשון נופל
 על לשון חבוקו. – ויש להעיר שבדוי הוא לגמרי שחבוקו היה בן יהושע משבט לוי
 2 ושדניאל היה כהן, וגם בדוי שהוא בן הבל. – דניאל הוא מיועצי מלך בבל. תרגום הע'
 אינו קורא את המלך בשמו, אבל ׀ יודע שהוא כורש הפרסי והוא לכד את בבל ומלך גם
 בבבל. ובעל אנדה זו סמך על דברי ס' דניאל: ויהי דניאל עד שנה אחת לכורש המלך
 (א' כ"א), ודניאל דנה הצלח במלכות דריוש ובמלכות כורש פרסאה (ו' כ"ט). בס' דניאל
 משליך נבוכדנאצר את דניאל אל בור האריות, ובאגדת בל כורש משליכו, לפי ׀ שמוסיף
 שכורש קבל את המלוכה מאשטואגס שהוא אבי אמו. באמת כורש לא קבל את הממשלה
 בירושה אלא במלחמה קשה גבר על מדי. – בל=בעל. בל מרודך ידוע כמו ראש
 האלילים בבבל והוא מגין על בבל הבירה, וכאשר נפלה בבל כרע בל (ישע' מ"ו א'),
 1 נלכדה בבל הוביש בל חת מרודך (ירמ' נ' ב'). – בתרגום הע' שמים לפני בל שמן, ועל פי
 ׀ – יין. והיין עיקר שהוא נזכר גם בהמשך הסיפור. –

ח מִקְמִיו: וַיִּקְצַף הַמֶּלֶךְ וַיִּקְרָא לְסַקִּידֵי הַמִּקְדָּשׁ וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם הַגִּידוּ
ט לִי מִי הָאוֹכֵל אֶת־כֶּלֶאֱשֶׁר יִקְרִיבוּ לְבַל וְאִם־לֹא מוֹת תָּמוּתוּ: או
[נְמוּת] דְּנִיאל הָאוֹמֵר בֶּל אֵינְנוּ אוֹכֵל אֶת־זֶה וַיַּעֲנוּ וַיֹּאמְרוּ בֶּל הוּא־
י הוּא הָאוֹכֵל אֶת־זֶה וַיֹּאמֶר דְּנִיאל לַמֶּלֶךְ יְהִי בִּן אִם־לֹא אוֹכִים כִּי
לא בֶּל הוּא הָאוֹכֵל מוֹת אָמוּת נִם־אֲנֹכִי נִם־כֶּלֶאֱשֶׁר אֲתִי: וְלִבֶּל
יז הָיָה שְׂבָעִים כְּהַגִּים מִלְּבַד נְשִׂיָהם וּבְנֵיהֶם וַיָּבִיאוּ אֶת־הַמֶּלֶךְ אֶל־
יא בֵּית הָאֱלִיל: וַיּוֹשֶׁם הַמַּאֲכָל לְעֵינֵי הַמֶּלֶךְ וַלְעֵינֵי דְנִיאל וַיִּזְנוּ־מִסֹּד
יב הוֹבָא וַיּוֹשֶׁם לְסַנִּי בֶּל: וַיֹּאמֶר דְּנִיאל הִנֵּה רוּחָהּ הַמֶּלֶךְ אֶת־כֶּל
יג אֱלֹהֵי מְנַחִים: וְאַתָּה עֲתָה חָתָם אֶת־מְנוּעוּלֵי הַהֵיכָל כַּאֲשֶׁר יִסְגַר
יד וַיִּטַּב הַדָּבָר בְּעֵינֵי הַמֶּלֶךְ: וַיִּצְוּ דְנִיאל אֶת־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ
לְהוֹצִיא אֶת־כֶּל־אִישׁ מִן־הַהֵיכָל וְלִרְשַׁע אֶת־הַהֵיכָל אֲסֹר וְאִישׁ מֵאֲשֶׁר
הָיָה בַחוּץ לֹא יֵדַע וַיִּסְגַר אֶת־הַהֵיכָל וַיִּצְוּ לְחָתָם אוֹתוֹ בְּטַבַּעַת
טו הַמֶּלֶךְ וּבְטַבַּעוֹת נְכַבְדֵי הַכְּהֻנִּים: וַיְהִי מִמְּחֻרָת וַיָּשׁוּבוּ אֶל־הַמִּקְדָּשׁ
וכְּהִנֵּי בֶל בָּאוּ בָעֵד דְּלָתוֹת נִסְתָּרוֹת וַיֹּאבְדוּ אֶת־כֶּל־הַקְּרוֹד לְבַל
טז וַיִּשְׁתּוּ אֶת־הַיַּיִן: וַיֹּאמֶר דְּנִיאל הַכְּהֻנִּים רְאוּ אֶת־חוֹתְמֵיכֶם אִם־

י וַיִּקְרָא לְכַהֲנָיו וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם אִם־לֹא תִגִּידוּ לִי מִי־הוּא הָאוֹכֵל אֶת־
כֶּל־הַמִּנְחָה [לְבַל] מוֹת תָּמוּתוּ: וְאִם תִּרְאוּ כִי הִבֵּל אוֹכֵל זֶה יָמוּת
דְּנִיאל עַל־אֲשֶׁר דָּבַר סָרְהָ עַל־בֶּל וַיֹּאמֶר דְּנִיאל לַמֶּלֶךְ כִּדְבַרְךָ
יא כִּן יְהִי: וְלִבֶּל הָיָה שְׂבָעִים כְּהַגִּים מִלְּבַד נְשִׂיָהם וּבְנֵיהֶם וַיִּלְךְ
יב הַמֶּלֶךְ וּדְנִיאל אֶל־מִקְדָּשׁ בֶּל: וַיֹּאמְרוּ כְּהִנֵּי בֶל הִנֵּה אֲנַחְנוּ רְצִים
יג הַחוּצָה וְאַתָּה הַמֶּלֶךְ שׂוֹם־נָא אֶת־הַמַּאֲכָלִים וְאֶת־הַיַּיִן וַיִּסְגַר אֶת־
יד הַדְּלָת וַחָתָם אוֹתָהּ בְּטַבַּעְתּוֹ: וְהִנֵּה מִמְּחֻרָת אִם־לֹא תִמָּצֵא אֶת־
הַבֵּל נֶאֱכָל עַל־יְדֵי בֶל מוֹת נָמוּת אוּ [נְמוּת] דְּנִיאל עַל־אֲשֶׁר דָּבַר
יז עֲלֵינוּ כְּזָבִים: וַיְהִי הַדָּבָר נָקֹל בְּעֵינֵיהֶם כִּי [כָּבָר] עָשׂוּ מִסַּחַת
טו הַשְּׁלֶחָן שָׂמַח נִסְתַּר וְבוּ הָיָה בָאִים תְּמִיד וְנוֹשְׂאִים אִתָּם: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר
טז יָצְאוּ הַמֶּה וַיּוֹשֶׁם הַמֶּלֶךְ אֶת־הַמַּאֲכָלִים לְסַנִּי בֶּל וּדְנִיאל צָנְהָ אֶת־
זָעֲרָיו וַיָּבִיאוּ אֲסֹר וַיִּזְרְעוּ אֶת־כֶּל־הַהֵיכָל לְעֵינֵי הַמֶּלֶךְ לְכַדּוֹ וַיִּצְאוּ
טז וַיִּסְגְּרוּ אֶת־הַדְּלָת וַיְחַתְּמוּ אוֹתָהּ בְּטַבַּעַת הַמֶּלֶךְ וַיִּלְכוּ: וַיָּבִאוּ
הַכְּהֻנִּים בְּלִילָהּ כְּמִשְׁפָּטָם [הֵם] וְנְשִׂיָהם וּבְנֵיהֶם וַיֹּאבְדוּ אֶת־הַבֵּל
יז וַיִּשְׁתּוּ: וַיִּשְׁכַּם הַמֶּלֶךְ מִמְּחֻרָת וּדְנִיאל עִמּוֹ: וַיֹּאמֶר הָאֵם שְׁלָמִים

שְׁלָמִים הֵם וְאַתָּה הַמֶּלֶךְ הַבִּיטָה אִם-לֹא נַעֲשֶׂה דְבַר-מָה אֲשֶׁר לֹא
 יו-יח כְּנִשְׁפָּה; וַיִּמָּצְאוּ אֶת-הַחוֹתָם כַּאֲשֶׁר הִנֵּה וַיִּסִּירוּ אֶת-הַחוֹתָם; וַיִּסְתַּחוּ
 אֶת-הַדְּלָתוֹת וַיֵּרְאוּ וְהִנֵּה כָל-אֲשֶׁר הוּשָׁם לִפְנֵי בַל נֶאֱכַל וְהַשְׁלֶחָנוֹת
 רִיקִים וַיִּשְׂמַח הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר אֶל-דָּנִיֵּאל גְּדוֹל בַּל וְכָל-רַמְיָה לֹא
 יט נִמְצְאוּ בוֹ; וַיִּצְחַק דָּנִיֵּאל וַיֹּאמֶר אֶל-הַמֶּלֶךְ וְגִשְׁה-נָּא הִנֵּה וַרְאֵה
 כ אֶת-מַרְמַת הַכְּהֻנִּים וַיֹּאמֶר דָּנִיֵּאל לְמִי הַעֲקֹבוֹת הָאֵלֶּה; וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ
 כא לְאֲנָשִׁים לְנָשִׁים וְלִילָדִים; וַיָּבֹא אֶל-הַבַּיִת אֲשֶׁר הַכְּהֻנִּים נֹאֲסָסִים
 שָׁם וַיִּמָּצְא אֶת-מַאֲכָלֵי בַל וְאֵת יַיִנו וַיֵּרָא דָּנִיֵּאל אֶת-הַמֶּלֶךְ אֶת-
 הַדְּלָתוֹת הַנִּסְתָּרוֹת אֲשֶׁר בָּהֶן בָּאוּ הַכְּהֻנִּים וַיֹּאבְלוּ אֶת-אֲשֶׁר יַקְרִיבוּ
 כב לְבַל; וַיִּנְרָשׁם הַמֶּלֶךְ מִבַּיִת בַּל וַיִּסְגְּרוּם אֶל-דָּנִיֵּאל וְאֶת-הַחֹק אֲשֶׁר
 כג הִנֵּה נִתֵּן לוֹ נִתֵּן לְדָנִיֵּאל וְאֶת-בַּל נִתְּעַ; וַיְהִי גַם-סַמְיִן בְּמִקוֹם הַהוּא
 כד וַיַּעֲבְדוּ אוֹתוֹ בְּנֵי כָּבָל; וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לְדָנִיֵּאל הֵן עַל-זֶה לֹא תֹאמַר
 כה כִּי נִחַשְׁתָּ הוּא הִנֵּה הוּא חַי וְאוֹכֵל וְשׁוֹמֵה וְעֵסָה הַשֶּׁמֶטְסוּדָה-נָּא לוֹ;
 וַיֹּאמֶר דָּנִיֵּאל הַמֶּלֶךְ תִּנְנִי וְאֲשַׁמֵּיד אֶת-הַסַּמְיִן בְּלִי תִרְבּ וּבְלִי מִקָּל

יט הַחוֹתָמוֹת דָּנִיֵּאל וַיֹּאמֶר שְׁלָמִים הַמֶּלֶךְ; וַיְהִי כַּאֲשֶׁר סָתְחוּ אֶת-
 הַדְּלָתוֹת וַיִּבְטַשׁ הַמֶּלֶךְ אֶל-הַשְּׁלֶחָן וַיִּקְרָא קוֹל גְּדוֹל גְּדוֹל אֵתָה בַל
 כ וְאִין עִמָּךְ רַמְיָה עַד-מָה; וַיִּצְחַק דָּנִיֵּאל וַיִּסְוַק בַּמֶּלֶךְ לְבַל-יָבֹא
 הַבִּיטָה וַיֹּאמֶר רְאֵה-נָּא אֶת-הַקְּרַקַע וְהַכְּרָנָא לְמִי הַעֲקֹבוֹת הָאֵלֶּה;
 כא וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ הִנֵּנִי רוֹאֵה עֲקֹבוֹת אֲנָשִׁים וְנָשִׁים וְיִלָּדִים; וַיִּקְצַף
 הַמֶּלֶךְ וַיִּאָסֵף אֶת-הַכְּהֻנִּים וְאֶת-נְשִׂיהֶם וְאֶת-בְּנֵיהֶם וַיִּרְאֶהוּ אֶת-
 הַדְּלָתוֹת הַנִּסְתָּרוֹת אֲשֶׁר בַּעֲדָן בָּאוּ וְאָבְלוּ אֶת-אֲשֶׁר עַל-הַשְּׁלֶחָן;
 כב וַיִּמְיָטֵם הַמֶּלֶךְ וַיִּמְן אֶת-הַבַּל מִתְּנֵה לְדָנִיֵּאל וְאֵת בַּל וְאֶת-הַיִּכְלוֹ
 כג-כד נִתְּעַ; וַיְהִי שָׁם סַמְיִן גְּדוֹל וַיַּעֲבְדֶהוּ אֲנָשֵׁי כָּבָל; וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ
 לְדָנִיֵּאל הֵן לֹא תוֹכֵל לֵאמֹר אִין זֶה אֱלֹהִים חַי וְעֵסָה הַשֶּׁמֶטְסוּדָה
 כה לוֹ; וַיֹּאמֶר דָּנִיֵּאל לְנִי אֱלֹהֵי אֲנִי מִשְׁפַּטְסוּדָה כִּי הוּא אֱלֹהִים חַי;
 כו וְאַתָּה הַמֶּלֶךְ הַיְיָה־לִּי וְאַהְרַג אֶת-הַסַּמְיִן בְּלִי-תִרְבּ וּבְמִקָּל וַיֹּאמֶר

מ ע ש ה ה ת נ ין - ל פ י א ג ד ה ז ו ה ב ב ל י מ ע ו ב ד י מ א ת ה ת נ ין . י ד ו ע ש ב א מ ו נ ת ה ב ב ל י מ
 בל-מרודך הורג את התנין תהום ואת התנין קינגו. גם במצרים יראו את הלוייתן. וזכרון
 המיתוס הבלבי נשמר גם בספרי קדשנו: על לוייתן נחש בריח ועל לוייתן נחש עקלתון (ישע'
 כ"ז א'), ורומזים על זרוע ה' „המחצבת רהב המחוללת תנין" (שם נ"א ט'), ומפארים את
 ה': שברת ראשי תנינים על המים אתה רצצת ראשי לוייתן (תהל' ע"ד י"ג-י"ד), ובתבונתו
 מחץ רהב (איוב כ"ו י"ב), ועוד. - לענין התנין שנהרג ע"י מאכל שאין בטנו יכולה לשאתו

כו ויִזְאֵל הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר הֲנֵה הוּא בְּנֵדָה: וַיִּקַּח דְּנִיָּאל שְׁלֹשִׁים מְנֵה זָמַת
 בְּלוּלָה בַחֲלֵב וּבְשֶׁמֶךְ וַיִּלְשׁ אֶת־הַכֹּל לְבָצֵק אֶחָד וַיִּשְׁלַךְ אֶל־סִי
 הַתַּנִּין וַיֹּאכַל וַתִּבְקַע בְּטֶנּוּ וַיִּרְאֶהוּ אֶת־הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר הֲלֹא לָזֶה
 כו תַּעֲבֹדוּ: וַיִּתְגַּדְּדוּ מִכָּל־הָאָרֶץ עַל־דְּנִיָּאל וַיֹּאמְרוּ הַמֶּלֶךְ הַתַּנְהֵד אֶת־
 כח הַכֹּל נִמְעַן וְאֶת־הַתַּנִּין הַרְגֵנּוּ: וַיִּרְאֵה הַמֶּלֶךְ אֶת עַם־הָאָרֶץ מִתְגַּדְּדִים עָלָיו
 כט וַיִּקְרָא אֶל־הָעוֹמְדִים לְפָנָיו וַיֹּאמֶר הֲנִי נֹזֵם אֶת־דְּנִיָּאל לְמָוֶת: וַיְהִי
 ל שֵׁם גַּב אֲשֶׁר בּוֹ כִלְכְּלוּ שִׁבְעָה אַרְיֹת כִּי צָרִי הַמֶּלֶךְ נִתְּנוּ לָהֶם
 ל לְטָרֶף וּבְכָל־יּוֹם יּוֹם הָיוּ לָהֶם גְּוִיּוֹת שְׁנֵי בְנֵי־מָוֶת לְמַאֲכָל: וַיִּשְׁלַךְ
 הַקְּהֹמֹן אֶת־דְּנִיָּאל הַבּוֹרָה לְמַעַן יִשְׁרַף וְגַם קְבוּרָה לֹא תִהְיֶה־לּוֹ
 לא וַיְהִי דְנִיָּאל בְּבוֹר שִׁשָּׁה יָמִים: וַיְהִי כַיּוֹם הַשְּׁשִׁי וַיִּקַּח מִבְּקוּק בְּנֵדוֹ
 לב בְּכָרוֹת לָהֶם בְּלוּלוֹת בְּנֵזִיד בְּקַעְרָה וּבְקַבּוּק יַיִן־מִסְרָף וַיֵּצֵא הַשְּׂדֵה
 אֶל־הַקּוֹצְרִים: וַיְדַבֵּר מִלֶּאֶד: וַיִּבְרַח מִבְּקוּק וַיֹּאמֶר אֵלָיו כֹּה אָמַר יְיָ
 אֱלֹהִים אֶת־הַמַּאֲכָל אֲשֶׁר בְּנֵדָה הֵבֵא אֶל־דְּנִיָּאל אֲשֶׁר בְּבוֹר הָאַרְיֹת
 לג בְּבָבֶל: וַיֹּאמֶר מִבְּקוּק יְיָ אֱלֹהִים לֹא רָאִיתִי אֶת־בָּבֶל וְגַם־אֶת־הַבּוֹר אֲיַנְנִי

כו הַמֶּלֶךְ הֲנֵה נִתְּמִיו בְּנֵדָה: וַיִּקַּח דְּנִיָּאל זָמַת וַחֲלֵב וּשְׁמֶר וַיִּבְשֹׁלֵם
 כח יָחַד וַיַּעַשׂ חֲלוֹת וַיִּתֵּן אֶל־סִי הַתַּנִּין וַיֹּאכַל הַתַּנִּין וַיִּבְקַע וַיֹּאמֶר
 כח רְאוּ אֶת־יִרְאַתְכֶם: וַיְהִי כַאֲשֶׁר שָׁמְעוּ אֲנָשֵׁי בָבֶל וַיִּרְגְּזוּ מְאֹד
 וַיִּלְוֵנוּ עַל־הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמְרוּ הַמֶּלֶךְ הַתַּנְהֵד אֶת־הַכֹּל נִמְעַן וְאֶת־
 כט הַתַּנִּין הַרְגֵנּוּ וְאֶת־הַכְּהֵנִים זָכַח: וַיָּבֵאוּ אֶל־הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמְרוּ סֵן אֶת־
 ל דְּנִיָּאל בְּנֵדְנוּ וְאִם־לֹא הֲנִי הוֹרְגִים אוֹתָהּ וְאֶת־בֵּיתָהּ: וַיִּרְאֵה הַמֶּלֶךְ
 כִּי הִצִּיקוּ לוֹ מְאֹד וַיִּסֵּן לָהֶם מֵאֲנָם אֶת־דְּנִיָּאל: וַיִּשְׁלִיכוּ אוֹתוֹ
 לא-לב אֶל־בוֹר הָאַרְיֹת וַיְהִי שֵׁם שִׁשָּׁה יָמִים: וּבְבוֹר הָיוּ שִׁבְעָה
 אַרְיֹת וּבְכָל־יּוֹם נִתְּנוּ לְפָנֵיהֶם שְׁנֵי גְוִיּוֹת־אָדָם וּשְׁנֵי בָּרְשִׁים
 לג וְאִז לֹא נִתַּן לָהֶם מֵאוֹמָה לְמַעַן אֲשֶׁר יֹאכְלוּ אֶת־דְּנִיָּאל: וּבְאָרֶץ
 יְהוּדָה הָיָה מִבְּקוּק הַנְּבִיא וְהוּא בָּשָׁל קִזִּיד וַיִּבֶל אֶת־הַלֶּחֶם בְּסִיר
 לד וַיֵּצֵא הַשְּׂדֵה לְשֹׂאת אוֹתוֹ אֶל־הַקּוֹצְרִים: וַיֹּאמֶר מִלֶּאֶד יְיָ אֱלֹהֵי
 מִבְּקוּק שְׂאֵנָא אֶת־הַמַּאֲכָל בְּנֵדָה בְּבָלָה אֶל־דְּנִיָּאל אֲשֶׁר בְּבוֹר
 לה הָאַרְיֹת: וַיֹּאמֶר מִבְּקוּק יְיָ לֹא רָאִיתִי אֶת־בָּבֶל וְאֲיַנְנִי יוֹדַע אֶת־

לר יודע איז: ויאחזו מלאך וְ אֶת־חֲבֻקִּי בְּצִיצַת רֹאשׁוֹ וַיִּשְׂאֵהוּ
 לה וַיִּצְיֵנֵהוּ מִמַּעַל לְבוֹר בְּקֶבֶל: וַיֹּאמֶר חֲבֻקִּי אֶל־דָּנִיֵּאל קוּם אֲכַל
 לו אֶת־הַמֶּאֱכָל אֲשֶׁר שָׁלַח לָךְ וְ אֱלֹהִים: וַיֹּאמֶר דָּנִיֵּאל זָכַר וְכִרְתִּי
 לו וְ אֱלֹהִים אֲשֶׁר אֵינְנוֹ עֹזֵב אֶת־אוֹתֵיכֶיךָ: וַיֹּאכַל דָּנִיֵּאל וּמְלֶאךָ וְ
 חָשִׁיב אֶת־חֲבֻקִּי אֶל־הַמְּקוֹם אֲשֶׁר לָקַחוּ מִשָּׁם בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַהוּא
 לה וְיִ אֱלֹהִים זָכַר אֶת־דָּנִיֵּאל: וַיֵּצֵא הַמֶּלֶךְ אֶת־רִיבְזַן וְהוּא מִתְּאֵבֵל
 לט עַל־דָּנִיֵּאל וַיִּקְרַע עַל־הַבוֹר וַיֵּרָא וְהִנֵּה הוּא יוֹשֵׁב: וַיִּקְרָא הַמֶּלֶךְ
 ט וַיֹּאמֶר גְּדוּל וְ אֱלֹהִים וְאִין עוֹד מִלְּבַדָּה: וַיֵּצֵא הַמֶּלֶךְ אֶת־דָּנִיֵּאל
 מִן־הַבוֹר וַיִּשְׁלַח אֶת־חֹרְשֵׁי רְעֻתוֹ אֶל־הַבוֹר לְעֵינֵי דָנִיֵּאל וַיִּטְרְפוּ:

לו הַבוֹר: וַיַּחֲזֹק מְלֶאךָ וְ בְקֶדְקְדוֹ וַיֹּאחֲזוּ בְּצִיצַת רֹאשׁוֹ וַיִּשְׂאֵהוּ
 לו בְּסֻעָרָה וַיִּצְיֵנֵהוּ עַל־אֲדָמַת בְּבֵל מִמַּעַל לְבוֹר: וַיִּקְרָא חֲבֻקִּי וַיֹּאמֶר
 לה דָּנִיֵּאל דָּנִיֵּאל כַּחֲנָא אֶת־הַמֶּאֱכָל אֲשֶׁר שָׁלַח לָךְ הָאֱלֹהִים: וַיֹּאמֶר
 לט דָּנִיֵּאל זָכַר וְכִרְתִּי אֱלֹהִים וְלֹא תַעֲזֹב אֶת־אוֹתֵיכֶיךָ: וַיִּקֶּם דָּנִיֵּאל
 ט וַיֹּאכַל וּמְלֶאךָ הָאֱלֹהִים חָשִׁיב אֶת־חֲבֻקִּי כְרֻנַע לְמִקְוֵמוֹ: וְהַמֶּלֶךְ
 הִלֵּךְ בַּיּוֹם הַשְּׂבִיעִי לְסַפֵּר לְדָנִיֵּאל וַיִּבֹא אֶל־הַבוֹר וַיֵּרָא וְהִנֵּה
 מא דָּנִיֵּאל יוֹשֵׁב: וַיִּקְרָא קוּל גְּדוּל וַיֹּאמֶר גְּדוּל אַתָּה וְ אֱלֹהֵי דָנִיֵּאל
 מב וְאִין עוֹד מִלְּבַדָּה: וַיַּעֲלֵהוּ מִן־הַבוֹר וַיִּשְׁלַח אֶת־חֹרְשֵׁי רְעֻתוֹ אֶל־
 הַבוֹר וַיִּטְרְפוּ כְרֻנַע לְעֵינָיו:

לו (ר.) - חבוקק נישא ע"י מלאך ה' בציצית ראשו מארץ-ישראל לבבל כאשר נישא יחזקאל
 מבבב לירושלם (יחו' ח' ג'). - המלך מתקן מה שחטא. בתחלה היה מספר את הבל: גדול
 הבל, ולבסוף הוא מודה על האמת באותם הדברים עצמם: גדול ה' אלהים. -

עזרא החיצוני

מ ב א

א. שם הספר.

הספר עזרא החיצוני אין לו שם וזכר בספרות העברית, משום שמקורו העברי הלך לאיבוד, ודאי כמה זמן לפני החורבן, ולא נשאר הימנו אלא תרגומו היווני. אצל נכרים יש לו לספר זה כמה שמות: א) עזרא א' או א (כך בכ"י היותר חשובים של הביבליה היוונית, כגון הכ"י הוואטיקיני, וכן בסורי וברומי שקודם להירונימוס, משום שהספר קבוע בהם קודם עזרא-נחמיה, וודאי קבעוהו כך על שם קדמות המאורעות המסופרים בהתחלתו – פסח של יאשיהו המלך – להתחלתו של עזרא-נחמיה), ב) עזרא ב' או B (בכ"י נוסח לוקיאנוס, ונקרא כך משום שהוא קבוע באותם הכ"י אחר עזרא-נחמיה, שהם נחשבים ספר אחד ונקראים עזרא סתם), ג) עזרא ג' (בביבליה הרומית, למן זמנו של הירונימוס, שהוא לא הכניס ספר זה לתוך תרגומו, שלא היה מחשיבהו וקרא לו בשם *tritus Esdrae*=עזרא השלישי, משום שלעזרא ונחמיה הוא קורא עזרא א' ועזרא ב'). ועוד יש כ"י (אלכסנדרני, מן המאה ה-7) שהספר נקרא בו בשם *δ λεγεύς* (=הכהן, כלו' עזרא הכהן) סתם, ובכ"י יווני אחר (מפירינצי) הוא נקרא בשם דברי הימים ג' (*3 Paraleipomenon*).

לנו, היהודים, חשוב הספר הרבה משום שהוא משמש לנו מקור שני לגבי עזרא-נחמיה להבנת אותה התקופה הנפלאה שבדברי ימינו שיחידה היא לנו ואין עוד חבר לתקופה זו מבחינת התהוותה של היהדות לשם אלפי השנים הבאות לאחר גלות בבל. וראוי הוא ספר זה להקרא בשם עזרא החיצוני, כדי להבדילו מעזרא-נחמיה שבמקרא.

ב. תכן הספר.

הספר פותח בפרשת הפסח שעשה יאשיהו המלך בשנת י"ח למלכו, ומכאן ואילך הוא הולך ומספר בקיצור על מלכי יהודה האחרונים וחרבן בית ראשון והוא עובר לספר ברחבה על עלית בבל בימי כורש עד שהוא בא אל סיפור קריאת התורה על ידי עזרא ברחוב שלפני המקדש, וכאן נקטע הספר באמצעו של ענין ואף באמצעיתו של פסוק. תכנו של הספר בפרטות הוא:

א' א'-ניח (=דה"ב ל"ה א'-ל"ו כ"א): פסח שליאשיהו המלך, התנגשותו במלחמה עם פרעה נכו על יד כרכמיש ומותו (בש' 608), מלכי יהודה האחרונים עד חרבן בית ראשון וגלות בבל (586).

ב' א'-י"ד (=דה"ב ל"ו כ"ב-כ"ג ועזרא א'-י"א): כרוזו של כורש לעליה ולבנין בית המקדש ועליית ששבצר הנשיא ליהודה עם כלי המקדש ועם בני הגולה (537).
ב' ט"ו-כ"ה (=עזרא ד' ז'-כ"ד): הפרעת השמרונים בבנין הבית במלשינותם אל ארתחשסתא מלך פרס.

ג' א'-ה' ו' (אין תקבלת במקרא): פרשת זרובבל המספרת על המשתה שעשה דריוש המלך ועל התחרותם של שלשת שומרי ראשו בניסוח דבר חכמה על הענין מה עז ביותר בעולם, וזרובבל שהיה מן השלשה נצח באותו ענין ומצא חן בעיני דריוש ולבקשתו נתן לו דריוש רשיון לעליית הגולים לארצם ולבנין המקדש. בסוף הפרשה באה רשימה קצרה של אותה עליה.

ה' ז'-ע' (=עזרא ב' א'-ד' ה' וכ"ד, לפ"ו אין תקבלת): רשימת העולים עם זרובבל, הבאת קרבנות וחגיגת הסכות ובנין המקדש ע"י זרובבל וישוע כהן גדול, שכל אותו הזמן מימות כורש ועד השנה השנית לדריוש (520) היה הבנין מופרע בעטיים של השמרונים.
 ו' א'-ז' ט"ו (=עזרא ה' א'-ו' כ"ב): חידוש הבנין בשנה השניה של דריוש ובסיועו, גמר הבנין בשנה הששית לעלית זרובבל, חנוכת הבית ועשיית הפסח.
 ח' א'-ט' ל"ו (=עזרא ז' א'-י' מ"ד): עליית עזרא על פי כרוזו של ארתחשסתא המלך בשנה השביעית למלכו, רשימת העולים ופעולתו של עזרא בביטול נישואי התערובות.
 ט' ל"ז-נ"ה (=נחמיה ז' ע"ב-ח' י"ג): קריאת התורה באזני העם על ידי עזרא הירושם שעשתה אותה קריאה בעם.
 מן התכן נראה שרובו של עזרא החיצוני יש לו תקבלות בספרים עזרא-נחמיה ודברי הימים ומיצוטו, והיא פרשת זרובבל, הוא חומר שאין לו תקבלת בשום מקום.

ג. על שלימותו של הספר.

ספר עזרא החיצוני אינו ספר שלם: הוא נראה קטוע ראשו וסופו. הוא ערשה רושם של קטע מספר היסטורי גדול: פותח הוא באמצע דברי ימיו של יאשיה המלך, ודוקא בעשיית הפסח בשנת י"ח למלכותו, וכמו-כן הוא נקטע בסופו באופן פתאומי באמצעיתו של פסוק (=נחמיה ח' י"ג) בלשון: וַיִּאָקְפוּ (=Καὶ ἐπισυνέχθησαν), וכאילו מתבקש מעצמו ההמשך בלשון: ביום השני (ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ δευτέρᾳ). והקורא בספר עומד תמה: מה היה בתחלתו ומה היה בסופו?

ד. מהיכן נטל המחבר את החומר.

החומר שבס' עזרא החיצוני שנמצאות לו תקבלות בעזרא-נחמיה ודברי הימים לא ניטל ישר מאותם הספרים. על ענין זה אפשר לעמוד מתוך השוואה: נראה שהוא שאב מתוך מקורות ראשוניים עבריים שהשתמשו בהם אף בעלי אותם הספרים. יש שהם הגיהו את המקורות שהשתמשו בהם לרגל מלאכתם, ואילו הוא השאיר את המקור כמות שהיה לפניו בלי שום הגהה או תוספת, כגון ב' א' הוא פותח הענין בלשון בשנת א' חת, אע"פ שלפי המשך הענין היה צריך להוסיף ו' החיבור, שהרי הוא מתחיל לספר בענין שהוא ניגוד למה שסיפר קודם לכן: בימי מלכי יהודה האחרונים באה פורענות של חורבן וגלות, ואילו בימיו של כורש באה הישועה. אבל בדה"ב ל"ו כ"ב ועזרא א' א' נפתחת פרשה זו ב"ו (=ובשנת אחת), ויש, להפך, שאותם הספרים מסרו את החומר כמות שהיה לפניהם ובעל עזרא החיצוני שינה את הצורה, כגון החלקים הארמיים שבעזרא המקראי נעתקו בו בספר בלשונם המקורית, ואילו בעל עזרא החיצוני מסרם בתרגום עברי, כמו שנראה מן השם הארמי תַּתְּנִי שהוא מוסרהו בצורה עברית שְׁשַׁנִּי (Σιούσνης), בהחלפת הת"ו הארמית בשי"ן עברית. ואף מתוך סידור החומר נראה שלא ראה בעל עזרא החיצוני את עזרא המקראי, שהרי נטל הפרק על פעולות עזרא, שנקבע בנחמיה ז' ע"ב-ח' י"ג, וקבעוהו במקום שקבעוהו ומתוך כך, כיון ששני הספרים, המקראי והחיצוני, לא קרבו זה אל זה, אפשר לעמוד מתוך השוואתם על בירורן של כמה נוסחאות ופירושי כמה מקומות קשים שבעזרא המקראי ובדברי הימים ב' ל"ה-ל"ו.

כמו-כן אין ספק שפרשת זרובבל (ג' א'-ה' ו') מעיקרה עברית נכתבה. דבר זה נראה קודם-כל מתוך טעויותיו של המתרגם היווני בקריאת העברי: הוא מחליף מתוך טעות עי"ן בה"א ויצאו לו הרים במקום ערים (ד' ד'), או חיית בה"א ויצא לו להיות במקום לחיות (ד' י"ז), הוא קורא ארצו במקום אמו (ד' כ') או הוא משתמש במליצות עבריות מן

המקרא, כגון היין ינובב (ג' כ'), טובת מראה ויפת [ותואר] (ד' י"ח), אשר ישרתו בהם (ד' נ"ד), אשר נקרא שמו עליו (ד' ס"ג), או הוא משתמש בשם המעשים לענין הברואים (ד' ל"ח), וכיוצא בהם.

מובן מעצמו שקשה לשער על מוצאה של פרשה זו: אפשר שניטלה מתוך מקור שהיה בכתובים לעיני המחבר, ואפשר שהוציאה מתוך הרכוש של המסורת שבעל פה וְשִׁבְצָה בספרו. על כל פנים תכנה מעיד עליה שממקור ישראל היא, מן הרכוש שהשאירה אחריה תקופת השחרור והתחיה של עולי בבל.

לפי טיבה אין פרשה זו אלא ויכוח פילוסופי מגוון בכון מוסרי מתוך השקפת-עולם ישראלית בניגוד להשקפות הנכרים: הראשון משלשת הבחורים מבליט את כחו החמרי של היין, שהוא מחליש ומערפל בינתו של אדם, ויש כאן מעין שבה ליינן. השני מיחס את התקף היותר גדול למלך, שהרי בכחו הפוליטי והצבאי הוא מכניע לכל נתיניו. כך מחליטים שני הבחורים הנכרים. ואילו השלישי – זרובבל היהודי – הוא מוציא החומר מתוך מה שראו עיניו בהתנהגותה של אשה עם המלך גופו והוא בא לידי החלטה שאין עוד בעולם הגדול כח כחה של האשה בהשפעתו על הסביבה, אבל תוך כדי דיבור הוא מוציא את הכח המוסרי הגדול ביותר שבעולם – את האמת – מתוך גנויה של יהדותו והוא ממשיך לדבר על האמת שהכל היא מנצחת, ואין דומה לה בכח לא בחומר ולא בטבע, ואף הכח של יופי האשה המתענגים שהיא מביאה לא ישתוה לכחה של האמת. האמת היא תקיפה מכל ולפיכך היא היא בעלת הערך והכח המוחלטים. ואמתו של זרובבל היא לא הניגוד הפשוט לטעות או שקר, אלא היא בבחינת העיקר המוסרי שהוא יסוד החיים, ממש על דרך שאמרו רז"ל (יומא ס"ט א') שחותמו של הקב"ה אמת. ועוד אמרו (סנהד' קי"א א'): מה ראה משה והשתתוה... רבנן אמרי, אמת ראה.

ודי היה בשבח-האמת שבפיו של זרובבל להראות למלך והשרים את גדלה של חכמת היהדות האלהית לעומת הערכין של הנכרים, עד שהביאם לידי התפעלות שסופה היה מתן החירות לבני אותה אומה המצוינת בחכמה האלהית והשתתפותם של המלך והשרים בבנין המקדש לאלהיהם של אלו שהוא הוא אלהי האמת (ע' ד' מ' ואילך).

ועשה כאן בעל הספר לתולדות זרובבל כעין מה שעשה נחמיה בתחלת ספרו לענינו הוא: כמו שנחמיה בכוונותיו מספר היאך בא לידי כך שיפעל אצל המלך שיתן לו רשיון וסיוע לעלות לארץ אבות לטובת התחדשותה של האומה בארצה, כך אף פרשת זרובבל לא באה כאן, בס' עזרא החיצוני, אלא להשמיענו היאך הגיע זרובבל לכך שיקבל הרשיון והרצון הטוב מצדו של דריוש המלך לצורך עליה ובנין בית המקדש.

ה. תכלית הספר.

בעל הספר לא היה בכוונתו לספר רק דברי ימי התחיה הלאומית, שהרי אינו מדבר כמעט ולא כלום על בנין ירושלים העיר וחומותיה. ואף על פי שיתכן שבהמשך דבריו על נחמיה הרצה אף על פרט זה, מכל מקום עכשיו אין בידנו להכריע מה היו דבריו על פעולתו של נחמיה, שהרי דוקא בנקודה זו נקטע הספר. אולם מתמיה הוא העדר הרצאתו בכון זה בסיפורו על מעשיהן של העליות הראשונות. כמובן נראה שלא היה בדעתו ליתן הרצאה רק על דברי ימי המקדש, שהרי הוא מדבר אף על המלכים שהיו אחר יאשיהו אף על פי שאין בידו לספר שום דבר על יחסם אל המקדש. אדרבה, מספר הוא על קריאת התורה על ידי עזרא ברחוב סמוך למקדש, מחוצה לו, וודאי ענין זה יש בו משום המעטת חשיבותו של המקדש.

אבל מתוך הילוך כל ההרצאה שבספר נראה שעיקר כוונתו הוא לספר על תולדות

היהדות וחשיבותה. ואף הפרשה של זרובבל משמשת היתה לו לכוון זה: בכח יהדותו עלה בחכמתו על חבריו הנכרים. ואף הענין של ביטול גישואי התערובות והרחקת הנשים הנכריות ובניהן מתוך קהל ישראל לאותה התכלית הוא קולע. אבל הואיל והמקדש מרכז הוא ליהדות לפיכך ראה צורך לטפל כל כך בבנינו, ומטעמים הכתובים במלשינותם של הנכרים אל ארתחשסתא המלך שבציקרה לא רק אל בנין ירושלים וחידוש חומותיה (כמו שהוא בעזרא המקראי ד' ז'–כ"ג) היתה נוגעת אלא אף לבנין המקדש נתכוונה (שבעזרא המקראי אין זכר לכך, השה עזרא המקראי ד' י"ב אל החיצוני ב' י"ז–י"ח).

ו. בעל הספר זמנו ומקומו.

על בעל הספר ועל זמנו אין לנו שום ידיעה, וכל מה שאפשר להגיד בנידון זה לא יצא מכלל השערה.

ודאי נכתב הספר בארץ ישראל, שהרי עברית נכתב ועל פי מקורות עבריים. והואיל והמחבר לא ראה את עזרא-נחמיה ודברי הימים ואף הכניס לתוך ספרו פרשה חדשה, היא פרשת זרובבל, – משמע שזמנו קדום מאד. ויש להוסיף שהוא לא ידע עוד על ס' דברי הימים וס' עזרא-נחמיה ששני ספרים מובדלים הם, מה שידעו כבר בעלי תרגום הע' (וס' דה"ב בתרגום יווני מביאו איבפולימוס ההיסטורין היווני שכתב במאה הב' לפני סה"נ, ע' (Sweete Intr. 370), ואם כן כתב ספרו עוד קודם לזמן שנעשה תרגום הע' לאותם הספרים, ויש בכך ראיה לקדמותו המופלגת. אפשר שהיה עוד בימי בעל ס' עזרא המקראי, ואולי עוד קודם לכן. ואולי יש למצוא רמז לכך שבכ"י היוונים קבעו את מקומו לפני עזרא-נחמיה, על כל פנים ליוספוס היה נחשב כבר ספר שמסורת ארוכה לו, וודאי של מאות בשנים, ורווח היה בחשיבותו בעולם, ולא רק במקורו העברי, אלא אף בתרגומו היווני, עד שראה יוספוס צורך ליתן לו היתרון על עזרא המקראי בבחינת מקור היסטורי להרצאת דבריו על אותה התקופה.

ז. גוף הספר ותרגומו.

גוף הספר העברי הלך לאיבוד בימי קדם, ועל כרחנו נשאר לנו הקטע של תרגומו היווני כגופו של הספר. מתוך הלשון שבו נקטע הספר – בפעל וַאֲקַסְפוּ – נראה שבתרגומו היווני נקטע, שהרי אילו נקטע בגופו העברי היו נשארות בסופו המלים וּבַיּוֹם הַשְּׁנַיִ, שכך הוא הסגנון העברי שהפעל כאן דינו לבוא אחר כך (השה נחמיה ח' י"ג). מכאן אנו למדים שכל ההעתיקות שבאו לידינו מתוך אותו הקטע הראשוני באו ומתוכו הגיעו לידי צירוף אל כתבי-יד הגדולים של הביבליה היוונית. מנוסה זה נשתרבבו שני תרגומים רומיים עתיקים (נדפסו ע"י Sabatier בהוצאתו (Bibl. Sacr. Lat. III, 1041 sqq.), שאחד מהם נכנס לתוך הוולגאטה (ונדפס בסופה בתורת תוספת לעזרא-נחמיה), והתרגום הסורי (נדפס מחדש ע"י Lagarde בהוצאתו (Bibl. Vet. Test. Apocr. Syr. 1861) שנעשה ע"י האפיסקופוס פאולוס מְסִילָה בתוך תרגומו לספרי המקרא שעשה (באלכסנדריה, בשנות 617–616) מן הספטואגינטא שבהיכספלא של אוריגינס (ולפיכך קורין לו לתרגומו Syro-Hexapla). אבל נדחית היא הראיה שמביא טורי (ES, 2 sqq.) מתוך כך שעזרא החיצוני היה נמצא בעמוד הספטואגינטא של ההיכספלא (אע"פ שבתחלת הס', וכן בסופו, כתוב: כתבא קדמיה דעזרא והנא איך משלמנותא דשבעין, ע' הוצ' לגארד עמ' XXIV, XXVI), שהרי אצל אוריגינס היו העמודים הלועזיים מקבילים אל עמודים עבריים, וכיון שבוודאי לא היה לו כבר עזרא החיצוני במקורו העברי ממילא לא נתן לו מקום בעמודים הלועזיים. הוי אומר פאולוס מְסִילָה ממקום אחר, ולא מתוך ההיכספלא, לקח

את הנוסח היווני. בתרגום הפשיטא אין בכלל שום עזרא לא המקראי ולא החיצוני (אולי נפסלו אצלם מחמת הלאומיות היתירה שבהם).
 חוץ מאלו יש עוד תרגומים בחבשית (נדפס ע"י דילמן בהוצאתו (Vet. Test. Aeth. V).
 בערבית ובארמינית.

ובנוגע לטיבו של הנוסח היווני – לשונו היא יפה ואידיומית. מחליק הוא ומלטש סגנונו: מתיחס בחופש לה"א הידיעה, לשמות הגוף ומלות החיבור בבנין הפסוקים, מחליף פועל בנפעל, וכדומה. ויש שהחליף לשונות שמיים בלשונות יווניים, ואף יש בו כמה מלים שאינן ביוונית של הע' או בשאר הספרים החיצונים. בכלל, הרושם הוא שנעשה לשם קריאה נעימה, ולא רק לשם מילוא מקומו של הגוף העברי, כמו שמצינו בשאר התרגומים היווניים.

ה. על התרגום העברי הזה.

מן הטעמים האמורים בטיבו של התרגום היווני מדה מיוחדת היתה מוטלת על המתרגם את הספר עזרא לעברית: עליו היה לשים לב אל המקורות המקבילים העבריים בדבר קטן וגדול ולשקול בדעתו מה אפשר למסור כמו שהוא שם ומה צריך לבוא בצורתו שנטבעה לו ביוונית. יש שברי לו למתרגם שנוסח אחר היה לפניו היווני ויתכן אפילו שהוא נוסח עיקרי (כגון אל-פֶּרֶת בעזרא א' כ"ה לעומת אל-בֵּית שבדה"ב ל"ה כ"א), ויש שאינו נוסח אחר אלא תרגום פרשני הוא, כעין פראפראסה, ומאלו יש לשונות שערך מיוחד וחשוב להם, שמתפרשים לשונות עבריים על-ידי אותו קדמון שהיה קרוב לדורות חיותה של הלשון העברית ולפיכך הוא מגלה לפי תומו דברים שהם בגדר של כמוסים לאחרונים שיתגלו לפנייהם רק לכשיצמדו על הדברים מתוך ההשוואה אל התקבלות שבמקורות המקרא. יוצאת מכלל זה פרשת זרובבל (ג' א'–ה' ו') שדינה דין בפני עצמו: פרשה זו, שהיא יחידה במינה בתורת יצירה השייכת לסוגה של החכמה העממית, אין לה שום תקבלת במקורות העבריים ולפיכך מדת תרגומה כלה בטעמו של המתרגם היא תלויה ולפי כחו עשה מה שעשה. עד כאן לענינים שבלשון.

ואילו לענין השמות הפרטיים, – לאלו מדה אחרת היתה בידי המתרגם: במקומות שיש חילופי צורה בשמות שבנוסח היווני לעומת המקורות העבריים ובנוסחאות היווניים גופם יש גם כן חילופי גרסאות ניתן תמיד היתרון לצורות שבמקורות העבריים, אף אם רק דימוי של צלצול יש בהם, משום שאותן חילופי הגרסאות שבכ"י היווניים גופם מוכיחים כמה היו השמות הפרטיים היהודיים זרים ובלתי מובנים לבלברים הנכרים עד כדי שיהיו מתבלבלים ומשתבשים בהעתקתם.

ט. קצת ביבליוגרפיה.

Sidney S. Tedesche, A Critical Edition of I Esdras, 1928.

(מתוך הוצאה זו נעשה התרגום העברי שלכאן)

Rahlfs, Septuaginta I, Esdras A'.

Guthe, Das dritte Buch Esra (Kautzsch, Apokr. u. Pseudep., I, 1–23).

Torrey, Ezra Studies, 1910.

A. Шапановъ, Вторая книга Ездры, Сергиевъ Посады 1910.

Bayer, Das dritte Buch Esdras, 1911.

S. A. Cook, I Esdras (Charles, Apocr. and Pseudep. I, 1–58).

עזרא

א ויעש יאשיהו בירושלם פסח לוי אלהיו וישחט הפסח בארבעה
 ב עשר לחדש הראשון: ויעמד הכהנים על-משמרותם לבושים בבית
 ג יי: ויאמר ללויים משרתי קדש לישראל להתקדש לוי בבת את
 ד ארון-הקדש לוי בבית אשר קנה שלמה בן-דוד המלך: אין-לכם
 ה לשאתו בקמח ועטה עבדו את-י: אלהיכם ושרתו את-עמו ישראל
 ו והפנו לבית-אבותיכם במחלקותיכם בקרב דויד מלך ישראל ובתפארת
 ז שלמה בנו: ועמדו בקדש לקללות בית אבותיכם הלויים לפני
 ח אחיכם בני ישראל: שחטו הפסח בסדרו והקינו הקרבנות לאחיכם
 ט ועשו הפסח כדבר-י: בנדר-משה: וגרם יאשיהו לפני העם הנמצאים
 י קבשים ובגניענים שלשים אלה ובקר שלשת אלפים אלה מרכוש המלך
 יא כגדר לקם ולכהנים וללויים: ויתנו חלקיה ונתנהו ויחאל נגידי בית
 יב האלהים לכהנים לפסחים אלפים ושש מאות ובקר שלש מאות:
 יג ויקנהו ושמענהו ונתאל אחיו וחשבהו ויעיאל ויוקד שרי-הלויים
 יד הרימו ללויים לפסחים חמשת אלפים ובקר חמש מאות: ותפון
 טו העבודה ויעמדו בקדר הכהנים והלויים והמצות בנדם על-מחלקותם

א א-נה. פסח של יאשיהו ומתו והמלכים שלאחריו וגלות יהודה (=דהיב ליה) ובניצור מליב כינ
 כיא-כיג-[לי]. -

להשוואת הנוסחאות שלכאן ודהיב ע' P. Vannutelli, Libri Synoptici Veteris Testa-
 menti, Romae 1931, 640 sqq. -

א ויעש יאשיהו. על קטועה של ההתחלה ע' במבוא. - לחדש הראשון. ניסן
 ב בשנת י"ח למלכותו (ש' 623), כאמור בפ"כ. - על משמרותם. שתיקן להם דוד (דהיא
 ג כ"ג ר) וחידשן יחזקיהו (דהיב ליא ב). - משרתי קדש. ἱεροδούλους (במקומות אחרים,
 ד כגון ה' ליה, הוא תרגום של נתינים). - בתת את ארון-הקדש... נראה שקודם לכן
 ה הוציאו את הארון מן המקדש. - ובתפארת. καὶ κατὰ τὴν μεγαλειότητα. אבל בדהיב
 ז ליה ד': ובמכתב שלמה, ובע': וביד המלך שלמה. - לפיה השוה דהיב ליה ה'. - וירם. לשון
 ח תרומה ודורון. - חלקיה וזכריהו ויחאל. שרי הכהנים (|| שרי הלויים, בפ"ט) היו.
 ט חלקיה כהן גדול בימי יאשיה המלך (מליב כ"ב ח') היה וזכריהו ויחאל ודאי כהני משנה
 י (ע' שם כ"ה י"ח) היו. - לפסחים. כבשים לקרבן פסח (וכן בפ"ט), וכמו שמטר ביוונית
 יא εἰς πάσχα πρόβατα. - שרי (הלויים). כך בדהיב ליה ט', ונכון, ומקביל אל שרי
 הכהנים=נגידי המקדש שבפ"ט: אלו נתנו לחבריהם ואלו לחבריהם. והנוסח שרי-האלפים
 יב χιλιάσχοι) שביווני הוא שיבוש. - ותכון העבודה. ביוונית מסר: וכאשר היה הדבר
 יג הזה. - והפצות בידם. ἔχοντες τὰ ἄστυμα. בדהיב: כמצות המלך. ואע"פ שלא מצינו

וּלְקַמֵּי אֲבוֹתָם לִפְנֵי הָעָם לְהַקְרִיב לִּי כִּכְתוּב בְּסֵפֶר מִשָּׁה וְכֵן
 יא לְבַקֵּר: וַיִּבְשְׁלוּ הַסֵּסחַ בָּאֵשׁ כַּמִּשְׁפָּט וַהֲקִיְדוּ בְּשָׁלוֹ בַּסִּירוֹת
 יב וּבְדַוְדִים לְגִיחוֹת וַתְּרִיצוּ לְכַלֵּבְנֵי הָעָם: וְאַחַר הִכְיִנוּ לָהֶם וּלְאֲחֵיהֶם
 יג הַכֹּהֲנִים בְּנֵי אֶהֱרֹן: כִּי הַכֹּהֲנִים הָיוּ מַעֲלִים הַתְּלָבִים עַד-לְזִלְזָה
 יד וְהַלְוִיִּם הִכְיִנוּ לָהֶם וּלְכֹהֲנֵי אֲחֵיהֶם בְּנֵי-אֶהֱרֹן: וַהֲמִשׁוּבְרִים בְּנֵי-
 אֶסָף עַל-מַעֲמָדָם כַּמִּצְוֹת דָּוִד וְאֶסָף וְהִימָן וְהִימָן וְהִימָן וְהִימָן מֵאֵת הַמֶּלֶךְ:
 טו וְהַשׁוֹעֲרִים לְשַׁעַר וְשַׁעַר אֵין לְאִישׁ לְסוּר מֵעַל מִשְׁמַרְתּוֹ כִּי-אֲחֵיהֶם
 טז הַלְוִיִּם הִכְיִנוּ לָהֶם: וַתִּכּוֹן כָּל-עֲבוֹדַת קָרְבָּן יְיָ בַּיּוֹם הַהוּא לַעֲשׂוֹת
 יז הַסֵּסחַ וְהַעֲלוֹת עֲלוֹת עַל-מִזְבֵּחַ יְיָ כַּמִּצְוֹת הַמֶּלֶךְ יְאִשָּׁהוּ: וַיַּעֲשׂוּ
 בְנֵי-יִשְׂרָאֵל הַנִּמְצָאִים בָּעֵת הַהִיא אֶת-הַסֵּסחַ וְאֶת-חֲגַי הַמִּצְוֹת שֶׁבָּעַת
 יח-יט יָמִים: וְלֹא-נִעֲשָׂה סֵסחַ כְּמִהוּ בְּיִשְׂרָאֵל מִימֵי שְׁמוּאֵל הַנָּבִיא: וְכָל-
 מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל לֹא-עָשׂוּ כַּסֵּסחַ אֲשֶׁר-עָשָׂה יְאִשָּׁהוּ וְהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם
 וַיְהוּדָה וְכָל-יִשְׂרָאֵל הַנִּמְצָאִים בְּמוֹשָׁבָם בִּירוּשָׁלַם:

כ בְּשִׁמּוֹנָה עֶשְׂרֵה שָׁנָה לְמַלְכוּת יְאִשָּׁהוּ נִעֲשָׂה הַסֵּסחַ הַזֶּה:
 כא וַיִּיָּסְבוּ מַעֲשֵׂי יְאִשָּׁהוּ לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֵיו בָּלֵב קָלָא וַרְאֵה:
 כב וַהֲמַעֲשִׂים אֲשֶׁר נִעֲשׂוּ בְּיָמָיו נִקְתְּבוּ בְּדִבְרֵי הַיָּמִים הָרִאשׁוֹנִים עַל-
 הַחֻזְאִים וְהַפְּשָׁעִים בְּנֵי מַלְכָּם וְאֲשֶׁר הִקְעִיסוּהוּ מֵאֵד
 וַדְּבָרֵי יְיָ קָמוּ נֹד יִשְׂרָאֵל:

כג וְאַחֲרֵי כָל-מַעֲשֵׂה יְאִשָּׁהוּ הַזֶּה עָלָה סָרְעָה מִלְּךְ-מִצְרַיִם לְהַלְחֵם
 כד בְּכַרְבְּמִישׁ עַל-סָרְעָת וַיָּצֵא לְקִרְאָתוֹ יְאִשָּׁהוּ: וַיִּשְׁלַח אֵלָיו מִלְּךְ-
 כה מִצְרַיִם לֵאמֹר מַה-לִּי וְלָךְ מִלְּךְ יְהוּדָה: לֹא-עָלִיךָ נִשְׁלַחְתִּי מֵאֵת יְיָ

כמנהג הזה במקום אחר, מכל מקום קשה להגיד שהמתרגם היה עם-הארץ עד כדי להשתבש
 בלשון פשוט כזה. – וכן לְבַקֵּר. כך נמסר אף בע' לדה"ב ליה י"ב (במקום לְבַקֵּר, בשני
 קמצי"ן). ובעל הביבליה הסלאבית ממהדורת אוסטרסלא 1581 יצא ידי ב' הדעות ומסר:
 יא $\text{такое заутра отволонъ створиша}$ (=וכן לְבַקֵּר עשה לְבַקֵּר). – לניחוח. μετ' εὐώδους
 (=הסורי: עם בסימות ריחא), אבל וולג': cum benevolentia (=לרצון). ובדה"ב ליה י"ג ובצלחות,
 יד ונמסר בע': καὶ εὐωδῶδους (=ובהצלחה). – אשר מאת המלך. בדה"ב ליה ט"ז: חוזה
 המלך, כלו' ידותן היה נביאו של המלך. – משמרתו. $\text{ἐφ' ἑαυτῷ ἐφημερίαν}$. דה"ב ליה
 יט-כג ט"ז: ועל עבדתם. – וכל-ישראל. וזו ביאורית: היינו כלי-ישראל... – ואחריו...
 בש' 608. – פרעה. בדה"ב: נכו (=Nexώς, וע' הירודוטוס ב' קנ"ח). – להלחם. עם
 מלך אשור (ע' מלי"ב כ"ג כ"ט). ולפי יוסטוס (קדמ' י' ה' א') עלה פרעה נכו על
 כה המדיים והבבליים שהחריבו את אשור. – נשלחתי מאת ה'. השוה דברי רבסקה (מלי"ב
 י"ח כ"ה): ה' אמר אלי עלה על-הארץ הזאת והשחיתה. וכן מצינו לכורש שכשהיה מדבר
 אל הבבליים היה מרדך נישא על פיו וכשהיה מדבר אל היהודים היה מדבר בשם אלהי

אלהים כי אל-סרת מלחמתי ועתה יי עמדי וני אמר לבנהלני סרל-
 לך ואל-תהי נגד יי: ולא הסב יאשיהו סניו אל-דרכבו כי להלחם-
 בו התחזק ולא שמע אל-דברי (נכו) מסי יי: וישרך אתו מלחמה
 בבקעת מגדו ויורו היורים למלך יאשיהו: ויאמר המלך לעשריו
 העבירוני מן-המלחמה כי החליתי מאד ויעבירוהו עבדיו מהר מן-
 המערכה: ויעל על-מרפבת המשנה אשר-לו וישב וירושלם וימת
 ויקבר בקברות אבותיו: ובכל-יהודה התאבלו על-יאשיהו ויקונן
 ויקנהו הנביא על-יאשיהו והשירים ונשיהם קוננו עליו עד-היום
 ויתנום לחק על כל-נרע ושראל: והדברים האלה כתובים על-ספר
 דברי הימים למלכי יהודה ואשר עשה יאשיהו וקבורו ובינתו בתורת
 יי ודבריו הראשונים והאחרונים כתובים בספר מלכי ישראל ויהודה:
 ויקחו אנשים מן-העם את-יהואחז בן-יאשיהו וימליכוהו תחת
 יאשיהו אביו בן-שלוש ועשרים שנה: וימלך ביהודה וירושלם שלשה
 חדשים ויסירהו מלך-מצרים ממלך בירושלם: ויעש את-העם
 מאה כפר-בסוף וכפר זהב אחד: וימלך מלך-מצרים את-יהויקים
 אחיו למלך על-יהודה וירושלם: ויאמר יהויקים את-השירים ואת-
 יואחזו אחיו לקח עמו ויביאהו מצרימה:
 בן-עשרים וחמש שנה יהויקים במלכו על-יהודה וירושלם
 ועש הרע בעיני יי: עליו עלה גבוכדנאצר מלך בבל ויאסרהו
 בנחשתיים ויוליכהו בבבלה: ומלכי בית יי לקח גבוכדנאצר ויביאם
 ויתנם במקדשו בבבל: ודבריו ותעבותיו ורשעתו כתובים על-
 ספר ימי המלכים:
 וימלך ויהויכין בנו ותחזיו ובמלכו הנה בן-שמונה עשרה:

כו
 כז
 כח
 כט
 ל
 לא
 לב
 לג
 לד
 לה
 לו
 לז
 לח
 לט
 ס
 מא

ישראל. - אל-פרת. ע' מליב כ-ג כ"ט, וכן אצל יוספוס. ובה"ב ליה כ"א: אל-בית, שאין
 לו פירוש. - (נכו). וביוונית: אל-דברי ירמיה הנביא, ומשערים שנכו נשתבש אצלו לנביא,
 ואח"כ נתוסף עליו שמו של ירמיה (בוולג' אין ירמיה). - ויורו היורים. כן בה"ב ליה
 כ"ג. אבל ביוונית כאן: ונרדו השירים (וכן ביוספוס). - מן המערכה. בה"ב ליה כ"ד:
 מן המרכבה. - ויקונן ירמיה הנביא. יוספוס (קדמ' י' ה' א') מספר שקינת ירמיהו זו
 היתה במציאות בזמנו. - והשירים ונשיהם. ביוונית: והשרים עם הנשים, ונראה שבלשון
 וכל-השירים והשירות (דה"ב ליה כ"ה) השיניין הימניות בשמאליות נתחלפו לו. - ואת-
 יואחזו. כך צ"ל (כמו בה"ב ליו ד', וכן יוספוס קדמ' י' ו'), ולא ואת-צדקיהו (או
 Ζαχαρίας, Ζάκιον, וכן בסורי והריון, וכדומה). - ויתנם במקדשו. בה"ב ליו ד' ויתנם
 בהיכלו, והשוה לקמן ב' ט'. - ויהויכין. כן צ"ל (דה"ב ליו ח', יוספוס קדמ' י' ח'), ולא

ט
 כ
 כב
 ל
 לו
 לט
 מא

מב וימלך שלשה חדשים ועשרת ימים בירושלם ויעש הרע בעיני יי: ו
 מנ ולתשובת השנה שלח נבוכדנאצר ויביאהו בקלה עם-קלי בית-יי:
 מד וימלך את-אזרקנהו על יהודה וירושלם ואזרקנהו קודעשרים ואחת
 מה שנה ואחת עשרה שנה מלך: ויעש הרע בעיני יי ולא נכנע
 מו מלפני דברי ירמיהו הנביא מפי יי: וישבע מאת המלך נבוכדנאצר
 מז בשם יי ויפר את-השבועה וימרד ויקש את-ערפו ויאמץ את-לקבו
 מו ויעבר על-תורת יי אלהי ישראל: וגם שרי העם גם מן-הכהנים
 מח רבים הרשיעו ויעלו על כל-תעבות כל-הגוים וישמאו את-בית יי
 מט אשר הקדיש בירושלם: וישלח אלהי אבותיהם בנד-מלאכיו לקרא
 נ אליהם ביהמל עליהם ועל-מעונו: ויהיו מלעיבים במלאכיו וקיום-
 נ דבר יי לועגים היו לנביאיו עד-עלות חמתו בעמו בעד רשעותיהם
 נ ועל עליהם את-מלכי הכשדים: ויהרגו את-בחווריהם בתרב מסביב
 נא לבית-מקדשם ולא חמלו על-בחור ובתולה ונקן וילד הפלל נתן
 נב במלך לקחו וביאו בקל: וישרפו את-בית יי וינתצו את חומת
 ננ וירושלם וכל-ארמנותיה שרפו באש: ויכלו לבז כל-מחמדיה וכל-
 נד שרידי תרב הגלו אל-בבל: ויהיו-לו ולקניו לעבדים עד-מלך
 נה מלכי פרס למלאות דבר-יי בפי ירמיהו: עד-רצתה הארץ את-
 שבתותיה כל-ימי השמה תשבתי למלאות שבועים שנה:
 ב בשנת אחת לכורש מלך-פרס לכלות דבר-יי בפי ירמיהו:
 ב העיר יי את-רות כורש מלך-פרס ויעבר-קול בקל-מלכותו ונס-
 ג במקתב לאמר: כה-אמר כורש מלך-פרס כל-ממלכות הארץ גם
 ד לי יי ואלהי ישראל יי עליון: והוא-סקר עלי לבנות-לו בית

מד יהויקים. - את צדקיהו. בדהיב ליו יי: את צדקיהו אחיו (השוה מליב כיד ייז וימלך
 מח מלך-בבל את-מתניה דדו תחתיו ויסב את-שמו צדקיהו). - אלהי אבותיהם. וביונית: מלך
 מט אבותיהם (והשוה ד' ס'). - וביום-דבר ה'. בדהיב ליו טיז כתוב במקום הלשון הזה:
 נא-ג ובזים דבריו. - וילד. בדהיב ליו ייז: ונשש. - וכלי ארון ה'. אולי עיקרו: וכל-
 נה אוצר ה' (בדהיב ליו ייח: ואצרות בית ה'). - לפסוק ניה השוה ויק' כיו ליד-ליה, ירמי
 כיה ייב, כיס יי. -

ב א-יד. כרוזו של כורש ועליית הגולים עם ששכנר הנשיא ליהודה (=עזרא א' א-יא).

א בשנת אחת. בלי ריו החיבור (ולא כמו בדהיב ליו כיב ועזרא א' א'). - בפי
 ירמיה. בביית (כך בדהיב, אבל בעזרא: מפי - במים). - ביונית נמסר הכתוב: במלך
 ג כורש [מלך] הפרסים בשנת אחת... ה' ואלהי ישראל ה' עליון. בדהיב ובעזרא

ה בירושלם אשר ביהודה: מִרְבָּקָם מִכָּל-עַמּוֹ יְהוּ יְיָ אֱלֹהֵיו עֲמוֹ
 וַיַּעַל לִירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה וַיִּבֶן אֶת-בַּיִת יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הוּא
 ו יְיָ אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם: וְכָל-הַשׁוֹבְנִים בְּמִקְוֹמוֹת (וְהֵם) יַעֲזֹרוּהוּ אֲנָשֵׁי
 מִקְמוֹ בְּזָהָב וּבְכֶסֶף בְּמִתְנַת סוּסִים וּבְהֶמָּה עִם-שָׂאֵר נְדָבוֹת כְּנָדָר
 לְבַיִת יְיָ אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם:

ז וַיָּקוּמוּ רָאשֵׁי הָאֲבוֹת לַיהוּדָה וַיִּבְנִימוּ וְהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וְכָל
 אֲשֶׁר הָעִיר יְיָ אֶת-רוּחוֹ לַעֲלוֹת וּלְבָנוֹת אֶת-בַּיִת יְיָ אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם:
 ח וְכָל סַבִּיבוֹתֵיהֶם חָזְקוּ בִּידֵיהֶם כִּפְלַל בְּכֶסֶף וּבְזָהָב בְּסוּסִים וּבְהֶמָּה
 ט וּבְנָדָרִים לְרַב מְאֹד כָּל-אֲשֶׁר הִתְעוֹבְרָה רוּחוֹ: וְהַמְלֶךְ כּוֹרֵשׁ הוֹצִיא
 י-יא אֶת-קְלֵי קֹדֶשׁ יְיָ אֲשֶׁר הוֹצִיא נְבוּכַדְנֶאצַּר מִירוּשָׁלַם וַיִּתֵּןם בְּבַיִת
 יב אֱלֹהֵיו: וַיּוֹצִיאֵם כּוֹרֵשׁ מִלְּךְ-סָרַם עַל-יַד מִתְרַדָת גִּזְבָּרֹו: וְעַל-יָדוֹ
 יג נָתַנוּ לְשֹׁשְׁבָצָר הַנְּשִׂיא לַיהוּדָה: וְאֵלֶּה מִסְפָּרָם אֲנָרְטָלִי זָהָב אֶלְפָּה
 יד אֲנָרְטָלִי-כֶסֶף אֶלְפָּה מֵחֻלְסֵי כֶסֶף תְּשֻׁעָה וְעֶשְׂרִים כְּפוֹרֵי זָהָב שְׁלֹשִׁים
 טו (כְּפוֹרֵי) כֶסֶף אֶלְפִים אַרְבַּע מֵאוֹת עֶשְׂרֵה וְכֹלִים אַחֲרֵים אֶלְפָּה: כָּל-
 יז כֹּלִים אֲשֶׁר הוֹבֵאוּ לְזָהָב וּלְכֶסֶף חֲמֵשֶׁת אֶלְפִים וְאַרְבַּע מֵאוֹת וְשָׁשִׁים
 יח וְתֻשְׁעָה: הָעֵלָּה כְּנֹדֶ-שֹׁשְׁבָצָר עִם-הַגֹּלָה מִכָּבֶל לִירוּשָׁלַם:
 טו וּבִימֵי אֲרַתְחֶשְׁתָּא מִלְּךְ-סָרַם כָּתְבוּ אֵלָיו מֵאֵת הַיּוֹשְׁבִים
 בִּיהוּדָה וִירוּשָׁלַם בְּשָׁלֵם וּמִתְרַדָת וְטַבָּאֵל וְרַחוּם וּבַעַל-מַעַם
 וְשִׁמְשֵׁי הַסּוּפֵר וְנָתַר חֲבָרִיָּהִם הַיּוֹשְׁבִים בְּשִׁמְרוֹן וּבְשָׂאֵר מִקְוֹמוֹת

ח א' ב' ה' אלהי השמים. והשוה לעיל א' כיה. - יהי ה' אלהיו. בדה"ב רק: יי אלהיו,
 ובעזרא יהי אלהיו. - אשר בירושלם. ביוונית: השוכן בירושלם. - סוסיים. רכוש (שהיה
 י לפניו כתוב חסר) ברבש (=סוסיים) נתחלף לו (כן בפ"ח). - כלל. ויו ביאורית: היינו כל...
 ז ובעזרא א' ה' לכל, ולמיד זו כחה ככח ו'ו ביאורית, והיינו הך. - לר"ב. בעזרא:
 ח-א לבד. - לשש בצר. בענין הנוסח שִׁנְבָצָר (Σαβαβασσαο) - שם זה נמצא ד' פעמים
 יב ב' י"א וי"ד, ו' י"ז וי"ט) שנמצא בכמה כ"י האריך טורי (ES 136-138) והוכיח
 כי שש בצר עיקר. - מחלפי. כך בעזרא א' ט', וענינו סכינים גדולות לצורך שחיטה
 יג (ע' שם סי' כהנא). אבל כאן θυίσαι שהוא תרגום של כפות או מחתות (ע' Hatch-Redpath
 בערכו). - כל-כלים. בלי ה"א הידיעה, כך בעזרא א' י"א (השוה ישע' כ"ח ח' כל-שלחנות,
 עזרא י' ג' כל-נשים, ועוד). - לפי"ב וי"ג הוה עזרא א' ט'-י"א ותעמוד על המספרים
 שמצאו כאן תיקונם. -

ב. טו-כה. המלשינות בימי ארתחששתא.

טו בשלם. בכמה כ"י Βηλεμος=בלם או בעלם (=בלעים בסורית), כל' שיין ביריד או
 ביריד ועיין נתחלף לו. - ורחום. בכמה כ"י: ורתום (בת"ו, וכן בסורית ראמוס, וולג')

טז את־האגרת הזאת: לארתחששתא המלך אדונינו עבדיך רחום
 כותב הקרות ושמישי הסופר ושאר אנשי מועצתם שופטים
 יז אשר בארם ובקנען: ועתה ידוע יהיה לאדונינו המלך כי היהודים
 אשר עלו מעמכם אלינו באו לירושלם העיר המורדת והחושאת
 יח וישוקיה וחמותיה הם מקוממים ומקדש הם מנסדים: ועתה אם־
 העיר הזאת תקנה והחמות תשטבללנה מסים לא יאבו לתת וגם
 המלכים ותקוממו ונען כי מלאכת המקדש הולכת ונעשה חשבנו
 לשוב לבלתי עזב־זאת ולהודיע לאדונינו המלך אשר אם־ישוב
 יט בעיניה יקבר בסערי אבותיה: ותמצא בזכרונות הכתובים על־הדבר
 הזה ומדע פי העיר היתה מורדת ומלכים וערים הקעיסה
 והיהודים מורדים היו ומעל היו עושים בה מעולם ועל־כן התרבה
 כ העיר הזאת: ועתה אנו מודיעים אותך אדונינו המלך אשר אם־העיר
 הזאת תקנה וחמותיה תקוממנה לא יהיה־לה מוצא אל־ארם ובקנען:
 כא אז כתב המלך אל־רחום כותב הקרות ואל־בעל־שעם ואל־
 שמשי הסופר ואל־שאר הסבדים ואל־יושבי שמרון וארם ובקנען
 כב בן־קרים האלה: קראתי את־האגרת אשר שלחתם אלי צייתי
 לבקר וימצא פי העיר הזאת מעולם למלכים היתה מתקוממת:
 כג והאנשים קרד ומלקמות בקרבה היו מעוררים ומלכים גבורים
 ותקיסים היו שולטים בירושלם ושמים מסים על־ארם ובקנען:
 כד ועתה צייתי למנע את־האנשים ההם מבנות את־העיר ולשמר אשר
 לא־נעשה דבר נגד זה ואשר לא יעשו עוד מעשי הרעה ההם
 כה להזיק מלכים: ויהי בקרא רחום ושמישי הסופר וכל־חברייהם את־
 אגרת המלך ארתחששתא וימחרו ירושלם עם־סרשים ואנשי חיל
 ויחלו לבטל את־הבונים ותשבת בגינת המקדש בירושלם עד שנת
 שנים למלכות דרנגוש מלך־סרם:

טז (Rathimus), וברור שח"ת בת"ו נתחלפה לו. - בארם ובקנען. כך ראיתי למסור את הלשון
 (שנמצא בס' זה י"ד פעמים, ואינו נמצא במקום אחר) בחילת־סוריה וסוניקיה (καὶ Φοινίκης
 וסוניקיה) = עבר נהרה בארמית שבעזרא = עבר הנהר. טורי (ES, 83) מסיק מכאן שהתרגום
 היווני נעשה במצרים, ששם לא היה הקורא מבין בטיבו של הלשון עבר הנהר (שהיה רגיל
 הרבה בא"י ובסוריה), ולפיכך מסר בלשון שהיה אצל ההיסטוריונים והגיאוגרפים היווניים
 יח למן המאה ה' לפני סה"נ ואילך. - מסים. πορολογία (במקום: מגדה בלו והלך, שבעזרא). -
 כה עם פרשים ואנשי חיל. בעזרא ד' כ"ג: באדרע וחיל. -

2 ותמלך דרנגוש עשה משתה גדול לכל הנקנעים לו וילכל
 3 עבדיו וילכל שרתמי מדי וסרם: וילכל האחשדרפנים ושרי הצבא
 4 וילכל שרי המדינות אשר במלכותו מההרו ועד-בוש שבע ועשרים
 5 ומאה מדינה: ויאכלו וישתו וישבעו וילכו ודרנגוש המלך בא אל-
 6 סדר המשות וישכב ושנתו נהיתה עליו: אז נדברו שלשת הנערים
 7 שומרי הראש אשר שמרו על-ראש המלך איש אל-רעהו: יאמר
 8 כל-איש מאתנו מה-גובר על-כל ואשר יראה דברו חכם מרעהו
 9 יתן-לו דרנגוש המלך מתנות גדולות וקבודת-מנצחים גדול: וארנמן
 10 ילבש ובגדלי-זהב ושתה ועל-זהב וישכב ומרקבה ברסן-זהב ומצנפת-
 11 בוע ורביד לצנארו: ושני לדרנגוש ישב בגלל חקמתו ושאר לדרנגוש
 12 יקרא: ויקתבו איש דברו ויחתמו וישמו למראשותי דרנגוש המלך
 13 ויאמרו: כאשר יקח המלך יתן לו הכתב ואשר ישפט המלך
 14 ושלשת שרתמי סרם כי דברו הוא התכם לו יתן הנצחון פקתוב:
 15 האחד כתב הינן גובר: האחר כתב המלך גובר: השלישי כתב
 16 הנשים גברות והאמת מנצחת על-כל: וכאשר הקיץ המלך ויגחו
 17 את-הכתב ויגישו לו ויקרא: וישלח ויקרא לכל שרתמי סרם ומדי
 18 והאחשדרפנים ושרי-הצבא ושרי המדינות והיוצאים וישבו בסדר-
 19 המועצה ויקרא הכתב לסניהם: ויאמר קראו לנערים ויקראו
 20 דבריהם ויקראו ויבאו: ויאמר אליהם הודיעו לנו הפקתוב:
 21 ויחל הראשון אשר אמר על-גבורת הינן וידבר לאמר: בני-
 22 סול מה-גובר הינן כל-שותיו והולל בינתם: למלך וליתום ועשה

י"א
 י"ב
 י"ג
 י"ד
 טו
 טז
 יז-יח
 יט

ג-ה ו. פרשת זרבבל.

2 לתחלתה של פרשה זו יש להשוות אסתר א' א'-ג': כאן הסיפור הוא פשוט, ואילו
 3 באסתר הוא מורחב ומפורט. - ולכל עבדיו. הויו היא ביאורית: היינו לכל... - שרי
 4 המדינות. *τοπάρχαις* (השוה מק"א י"א כ"ח *τοπάρχαις*). - שלשת הנערים. *veavioxou*
 5 משמש כאן כמו נער בעברית על איש שעומד במיטב הכחות של הבחרות, עד
 6 ארבעים שנה בערך (השוה הילדים שבפרשת רחבעם, מלי"א י"ב ח', שכבני ארבעים היו). -
 7 יוספוס (קדמ' י"א ג' ב') מספר ענין זה באופן אחר, היינו שדריוש הקיץ באותה שעה
 8 משנתו היה מסיח עם הנערים והוא הציע לפניהם השאלות ששיבו עליהן והוא הוא
 9 שהבטיח את הפרסים לאיש שיצטיין בתשובתו. - וכבוד מנצחים. *ἐπιτιμία*. - וארגמן.
 10 י"ו ביאורית: היינו ארגמן... - בגד ארגמן ממלבושי מלכות הוא (השוה מק"א י' כ'). -
 11 ובכלי-זהב ישתה. כמנהג המלכים (שם י"א ג"ח). - ושאר לדריוש. *συγγενής*
 12 (=שאר בשר, קרוב של מלך) הוא תאר גדול (ע' מק"א י' פ"ט) שהיה נוהג למן מלכות פרס
 13 (ע' *G. Corradi. Studi ellenistici. 1929, p. 283*). - לשלשת פרתמי פרס שלכאן השנה שלשת

2 א
 3 ב
 4 ג
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13 ט

כ בינה אהת לעבד ולאדון לעני ולעשיר: וכל־בינה והסף לשמחה
 כא ולששון ולא יזכר קל־עצב וכל־חוב: וכל־לִבב ישעיר ולא יזכר
 כב מלך ואחשדרשן והכל ינוכב בקברים: ואשר־ישתו לא יזכרו
 כג אהבה לאוהבים ואחים ועוד מעט והריקו חרבות: וכאשר יקיצו
 כד מן־הנין לא יזכרו את אשר־עשו: הו בני־חיל הלא יזכר הנין
 אם הוא מאלץ לעשות בן ואחרי אמרו הדברים האלה נדם:
 ד ויחל השני לדבר אשר אמר על־גבורת המלך: הו בני־חיל
 ב הלא יזכרו בני־האדם והם שולטים בארץ ובים ובכל־אשר בהם:
 ג והמלך גובר והוא מושל בהם ושולט בהם וכל־אשר יצום ישמעו:
 ד אם יאמר להם לעשות מלחמה איש את־רעהו יעשו ואם ישלחם
 ה לקראת אויבים ילכו והשחיתו הועטרים והחמות והמגדלים: ורצחו
 וקרצחו ועל־דבר המלך לא יעברו ואם־ינצחו אל־המלך יביאו
 ו הכל וכל אשר יבזו וכל־שאר הדברים: ואשר לא־ילכו לצבא
 ז ולא ילחמו פי אם־יעבדו את־האדמה אחר אשר זרעו יקצרו
 ח והביאו למלך ואיש ברעהו יגשו והעלו מסים למלך: והוא איש
 ט אחר יאמר להמית והמיתו יאמר לשלם ושלחו: יאמר להבות
 י והכו יאמר להסריב והסריבו יאמר לבנות וקנו: יאמר לנדע ונדעו
 יא יאמר לקטע ונקטעו: וכל־עמו וחילו לו ישמעו ומלכד כל־אלה
 יב יסב יאכל וישתה ויישן: והם ישמרו סביבותיו ולא־יוכל איש
 יג לקבת מעליו ולעשות מעשהו ולא לעבר את־מצותו: הו בני־חיל
 ד הלא יזכר המלך על־כל אם־פקה נשמעים לו ויהם:
 ה והשלישי אשר אמר על־הנשים ועל האמת הוא וקרבל החל
 ו לדבר: בני־חיל הלא גדול המלך ועל־דברים מבני־האדם גובר
 טו הנין ומי הוא המושל בהם ומי השולט בהם הלא הנשים: נשים

כא הסרכין של דרוש בדניאל ו' ג'. - ינוכב בככרים. διὰ ταλάντων ποιῆι λαλεῖν. גיל
 שכוונתו: בְּרֵאשִׁית־סָפָה שמשלמים בעדו ינוכב היין לכל. - השוה זכר' ט' י"ז ותירוש ינוכב
 בתולות. ויתכן אף הלשון ידובב, ככתוב (שהש' ז' י'): וחכך כיון הטוב... דובב שפתי ישנים. -
 לפרשת מלך זו כדאי להשוות פרשת המלך שבש"א ח' י"א-י"ח. - ה [ע]ר ים. ביווני:
 ד-ג ת ההרים. וברור שעין בה"א החליף. - הוא זרבבל. οὗτός ἐστι Ζ. - כך אומר העברי, אבל
 יג ייווני היה אומר οὗτος ἦν Ζ. (=הוא היה ז'). - בכוונה לא הזכיר שמו של זרבבל עד כאן, כדי
 שיהא השם סמוך לרושם שיעשו דבריו של יהודי זה שיש בהם כל כך מן הספרות והמחשבה של
 יד היהדות לעומת דברי חבריו הנכרים שקדמוהו בדברים של מה בכך. - ועל־רבים. לענין גבורה (||גדול
 טו המלך). והיווני טעה ומסר בלשון ריבוי במנין (πολλοί). - טורי (ES, 47) מושך לכתוב זה תחלתו

טז ילדו את-המלך וכל-העם השולט בים ובארץ: ומהן היו והן רבו
 יז את-נושע-הנשן אשר ממנה יצא הנין: והן עשות מלבושים לְגַנִי-
 האדם והן תמנה יקר לְאֲנָשִׁים וְלֹא-יִוָּבְלוּ הָאֲנָשִׁים לְהִיּוֹת בְּלַעֲדֵי
 יח הַנָּשִׁים: וְאִם יֵאָסְפוּ זָהָב וְכֶסֶף וְכֹל-חֲסָצִים וְרָאוּ אִשָּׁה יִסְתַּתֵּאֶר
 יט ויִסְתַּמְרָאֶה: וְעָזְבוּ קִלְ-אֵלֶּה וְנִמְשְׁכוּ אֶחָרֶיהָ וְיִסְעֲרוּ סָה וְהִבִּיטוּ
 כ אֵלֶיהָ וְקָלָם וְיִבְחַרְרֻבָּה מְזֻהָב וְכֶסֶף וְכֹל-חֲסָעָ: אִישׁ יַעֲזֹב אֶת-אָבִיו
 כא אֲשֶׁר גָּדְלָהּוּ וְאֶת [וְאִמּוֹ] וְרֵבֵק בְּאִשְׁתּוֹ: וְעַם-הָאִשָּׁה יַעֲזֹב נִשְׁוֹ וְלֹא
 כב יִזְכֹּר אָבִיו וְאִמּוֹ וְאָרְצוֹ: וּמִזֶּה עֲלֵיכֶם לְדַעַת שֶׁהַנָּשִׁים שׁוֹלְטוֹת בְּכֶם
 כג הֲלֹא תַעֲמְלוּ וְתִינְעוּ וְהַכֹּל אֶל-הַנָּשִׁים תִּשְׂאוּ וְתַמְנִי: וְלִקַּח אִישׁ אֶת-
 כד חַרְבּוֹ וְיִצָּא אֶל-סָרְשֵׁת הַדְּרָכִים לְגֹזֵל וְלִגְנֹב וּבְכֶם יִרְדּוּ וּבְנִקְהָרוֹת:
 כה-כו וְיִרְאֶה וְיִבְחַשֵּׁף יֶלֶד וְאֲשֶׁר יִגְנֹב וְיִחַמֵּם וְיִגְזֹל וְיִשָּׂא אֶל-הָאֵהוּבָה:
 כז הַנָּשִׁים וְעַבְדִּים נִעֲשׂוּ בָהֶן: וְרַבִּים אָבְדוּ וְתַעֲוּ וְחִמְאוּ בְּגִלְלֵי נָשִׁים:
 כח וְעַתָּה הֲלֹא תִאֲמִינוּ לִי הֲלֹא גְדוֹל הוּא הַמֶּלֶךְ בְּשִׁלְמוֹנוֹ הֲלֹא קִלְ-
 כט הָאָרְצוֹת יִירָאוּ לְנֹעַע בּוֹ: וְהִנֵּה רָאִיתִי אוֹתוֹ וְאֶת-אֶסְמָה בַּת בִּרְשָׁק
 ל הַנִּקְלָא שִׁילְנָשׁ הַמֶּלֶךְ יוֹשֶׁבֶת לִימִין הַמֶּלֶךְ: וְתָרַם אֶת-הַמִּצְנֶסֶת מֵעַל
 רֹאשׁ הַמֶּלֶךְ וְתִשְׂמָנָה בְּרֹאשָׁהּ וְתַרְךָ אֶת-הַמֶּלֶךְ בְּשִׂמְלָהּ עַל-הַלְחִי:

טז של פטיו וגורם: נשים ילדו את-המלך וכל העם השולט בים ובארץ מהן היו. - השוה שופ'
 יז ייג י"ד מכל אשר יצא מגפן היין. - מלבושים. כל' מלבושי כבוד (השוה משלי ל"א כ"ב
 וכ"ד): הן עשות ונותנות לאנשים מלבושי כבוד ובוה נכלל אף הכבוד עצמו. - לסוף הכתוב השוה
 יח ברא' ב' י"ח לא-טוב היות האדם לבדו. - ויפת' (מרא הו). כך הוספתי לפי המליצה העברית
 (ביוונית: καὶ ἔδει καὶ τῷ κάλλει). - ואת' (אמו). ביוונית: ואת'ארצו, וברור שטעות
 כז גראפית יש כאן ואמו בארצו נתחלפה לו, ונשמט הימנו כתוב מפורש בברא' ב' כ"ד (והשוה
 כח פכ"א). - ועם-האשה יעזב נפשו. נראה שכוונתו: עד מותו הוא נמצא בחברתה של
 כט האשה. - וארצו. על כרחו הוסיף כאן תיבה זו לאחר שנכשל בה בכתוב הקודם. - פרשת
 כד-כז הדרכים. ἔξοδία. - ואריה יראה. השוה מעשה שמשון (שופ' י"ד ה' ואילך). - ועבדים
 נעשו בהן. השוה מעשה יעקב, וכן אמר הושע (י"ב י"ג): ויעבד ישראל באשה ובאשה
 כט שמר. - אפמה בת ברטק. כמה נשים מן הרמות במעלה ידועות מתוך ההיסטוריה בשם
 אפמה (אמו ובתו של אנטיוכוס סוטר). וכבר האריך בזה הענין טורי (ES, 40-44) ושיער
 שאחת משתי הנשים ששבה אלכסנדר מן החצר הפרסי של דרוש III קודמונס ושנתן לסיליקוס
 ניקטור ולתלמי לגוס היא אפמה שלכאן. ומכל מקום אפמה זו עדיין לא נמצאה. ואולי
 מתוך שהשמות הללו נעתקו מפרסית לעברית ומעברית ליוונית נשתבשו במהלכם (שם האב
 חילופי נוסח יש לו כגון: Ἀρταχός, Βαζαχός, ואצל יוספוס Παβαζαχός, ועוד (ע' Tedesche). -
 הנפלא. τοῦ θαυμαστοῦ. ויש מקיים את הנוסח τοῦ θεμασίτου (שביוספוס), וסובר שאבי
 אביה של אפמה היה נקרא כך (על שם פרסי זה ע' הירוודוטוס ו' קצ"ד). - המצנפת διὰδημα.

לא והמלך פטור-פשה הדיט אליה בקל-זאת ואם תשחק אליו ושחק
 לב ואם תזעף עליו ותננה כי תשלים אתו: הו בני-חיל קלא גוברות
 לג הנשים אם-פכה תעשינה: ויבט המלך והשורים איש אל-רעהו והוא
 לד החל לדבר על-האמת: בני-חיל קלא גוברות הנשים גדולה הארץ
 ויגבוהים השמים ומהירה השמש בקרוצתה כי חוג שמים תתהלך
 לה ואל-מקומה היא שבה ביום אחד: קלא גדול הוא העושה כל-
 לו אלה וגדולה היא האמת וגוברת על-כל: כל-הארץ אל-האמת היא
 לו קוראה והשמים מקרבים אותה וכל-המעשים רועדים וחרדים ומפנייה
 לו משפטיה צדקו יחדו ואין אתה כל-עול: מעול היון מעול המלך
 מעולות הנשים מעולים כל-בני-האדם ועול כל-מעשיהם קלם ואם
 לה איך-בהם אמת ובעולם יאבדו: והאמת קמת לעולם וזקה (היא)
 לט תיה היא ושולטת לעולמי עולמים: ואין אתה משוא פנים ולשחר
 כי אם-עושה היא משפט בקל-מעול ורשע והפל ירצו מעשייה
 ס ואין במשפטה כל-עול: וקה הגבורה והממלכה והשלטון והגדל
 סא לעולמי עולמים ברוד אלתי האמת: ויכל לדבר ויקרא כל-העם
 בקול ויאמרו גדולה האמת וגוברת על-כל:
 סב ויאמר לו המלך שאל אשר תבקש יותר מן הכתוב ונתנה
 סג לך כי אתה נמצאת החכם ולדי תשב ושאר תקרא: ויאמר אל-
 המלך וזכר את-נדרך אשר נדרת ביום אשר קבלת את-המלכות
 סד לבנות את-ירושלם: ולקשיב את כל-הכלים אשר נלקחו מירושלם
 אשר לקח בורש באשר נדר להמריב את-קבל ונדר לשלם שמה:
 מה ואתה נדרת לבנות את-המקדש אשר שרפו בני אדום באשר

לא-לר יחננה. *κολακεύει αὐτήν* (=ילטף אותה), הוה איוב יט יז בע'. - למרוצת השמש
 לו הוה תהל' יט ו-ז'. - וכל המעשים רועדים. כיוצא בו הוא הלשון בחפילת ריה:
 ויראוך כל-המעשים וישתחוו לפניך כל הברואים... וחרדים ומפניה משפטיה צדקו
 לו יחדו. כך נראה לי למלא החסר (הוה תהל' יט י משפטי ה' אמת צדקו יחדו). - (אם)
 לט אין. הגהתו של טורי (ES 25) היא. - לטליט הוה דב' י' יז האל הגדל... אשר לא-ישא פנים
 ולא יקח שחד. - ושחד. *διάφορα* (כך משמעותה של תיבה זו בלשון המאוחרת). והוה
 מא דה"ב יט ז'. - גדולה האמת וגוברת על-כל. תרגומו הרומי *Magna est veritas et*
 מג *praeualet* נעשה פתגם רוח בעולם. - זכר את-נדרך. נראה שעל סמך זה מספר יוספטוס
 (קדמ' י"א ג' א'): כשהיה [ודרוש] עדיין הדיוט נדר לה' שאם יהיה מלך ישלח למקדש
 שבירושלים את כל כלי האלהים הנמצאים עדיין בבבל. - וכן משמע כאן, מתוך פמ"ד.
 מה שלא כל כלי המקדש הוחזרו בשעתם לירושלים (והוה לעיל ב' ס'-י"ד ולקמן פנ"ח). -
 אשר שרפו בני אדום. אין זה מתמיה כלל, לא לגבי סוף הפסוק ולא לגבי מה

10 נחמדה יהודה בידי הפשדים: ועתה הוא הדבר אשר אבקש ממך
 אדוני המלך ואשאל ואת תהנה גדלתך ועל-פני אבקש כי תעשה
 את-הגדר אשר גדרת בסוף למלך השמים לעשותו:
 20 ויגם דרגוש וישקהו ויקתב-לו אגרות אל-כל-הסוֹבְנִים ושרי
 המדינות ושרי הצבא והאחשדרפנים אשר יעבירו אותו ואת כל-
 30 העולים אתו לבנות את-ירושלם: ואל-כל-שרי המדינות בארם
 ובהנען ובלבנון כתב אגרות לשאת עמי ארו מן-הלבנון אל-ירושלם
 40 ולבנות אתו את-העיר: ויקתב אל-כל-היהודים העולים מן-המלכות
 אל-יהודה על-ההקשה כי כל-שליט ואחשדרפן ושר וסוכן לא יגשו
 50 אל-סתחיהם: וכל-הארץ אשר הם מושלים בה תהי להם חפשיה ממם
 ובני אדם יעזבו את-מקומות היהודים אשר נאחזו בהם: ולבנון
 60 בית האלהים יגמן עשרים בכר שנה שנה עד-אשר יבנה: ולעלות
 המוקאות יום יום על-המזבח כמצנה עוד עשר בכרים מדי שנה
 70 בשנה: וכל-העולים מבבל לבנות את-העיר הקשה תהי להם ולבניהם
 80 ולכל-הנפיקים העולים: ויקתב עוד לתת מנת הכהנים וקתנות אשר
 90 ישבתו בהן: וללויים כתב לתת להם מנת עד היום אשר תקלה מלאכת
 100 הבית וירושלם תבנה: ולכל-שומרי העיר כתב לתת להם חלקיהם
 110 ומניותיהם: וישלח את כל-הכפלים אשר הוציא כורש מבבל וכל
 120 אשר-אמר כורש לעשות צנה גם הוא [לעשות] ולשלח ירושלם:
 130 וקצאת הנער (והחצה) וישא את-שניו השמיקה נגר ירושלם ויבדד
 140 למלך השמים ויאמר: מאתך הנצחון ומאתך הַחֲבִיבָה וְהַכְּבוֹד וְאֲנִי
 150 עבדך: ברוך אתה אשר נתן-לי חֲבִיבָה וְלֵךְ אֲנִי מִדֶּה אֱלֹהֵי אֲבוֹתַי:
 160-170 ויקח את-האגרות וילך בקלה ויגר לכל-אחיו: ויבכו לאלהי אבותיהם
 180 אשר גמן להם דרור ונחמה: לעלות ולבנות את-ירושלם ואת-הבית
 190 אשר נקרא שמו עליו ועשו משתה בשיר ובשמחה שבעת ימים:

שנאמר לעיל א' נ"ב, שהרי מקובל היה מדור לדור שאומה מנוולת ונקמנית זו היתה משתחפת
 בכל רשעותה בפורענותן של ישראל, וכמו שמעיד הכתוב (תה"ל קל"ז ד'): זכר ה' לבני אדם
 את יום ירושלם האמרים ערו ערו עד היסוד בה (וע' בפ"ג). - לא יגשו אל פתחיהם.
 לתבוע מהם מסים (השוה עזרא המקראי ז' כ"ד). - ובני אדם... השוה מקרא ה' ג' (וע'
 לעיל בפמ"ה). - עשרים ככר. כסף GU והסור). - לתת. δούηαι (GU). - אשר ישרתו
 בהן. לשון תורה הוא (במד' ד' י"ד ועוד). - נגד ירושלם. השוה דניאל ו' י', טוביה
 ג' י"א ואילך. - אלהי אבותינו. ביווני: אדון (δέσποτα) האבות. - וילך. משושן
 הבירה. - הבית אשר נקרא שמו עליו. לשון מקרא הוא (השוה דה"ב ר' ל"ג, ז' י"ד). -

100
 110
 120
 130
 140
 150
 160-170
 180
 190

ה ואמר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בָּקְרוּ לַעֲלוֹת רְאִשֵׁי בֵּית־הָאֲבוֹת
 לַשְּׁבֻטֵיהֶם וְנִשְׁיָהֶם וּבְנֵיהֶם וּבְנוֹתֵיהֶם וְעַבְדֵיהֶם וְאִמְהוּתֵיהֶם וּמְקַנְיָהֶם:
 ב וַדְּרֹגוּשׁ שָׁלַח אֹתָם פָּרָשִׁים אֶלֶף לְהַבְיֹאֵם יְרוּשָׁלַם בְּשָׁלוֹם וּבַשִּׁיר
 : בְּתַשִּׁים וּבְמִצְלָתָיִם: וְכָל־אֲחֵיהֶם שְׂמַחִים וַיּוֹלִיכֵם לַעֲלוֹת אִתָּם:
 ד וְאֵלֶּה שְׁמוֹת הָאֲנָשִׁים הָעוֹלִים לְקַמֵּי־אֲבוֹתָם לַשְּׁבֻטֵיהֶם
 ה לְהַתְנַחֵשׂם: הַכְּהֻנִּים בְּנֵי סִינְחָם בֶּן־אֶהֱרֹן יְשׁוּעַ בֶּן־יְהוֹזָבָד בֶּן־
 שָׂרָיָה וַיּוֹיָקִים בֶּן־נִישׁוּעַ וְזַרְזָבָל בֶּן־שַׁאֲלֻמְיָאל מִבֵּית דָּוִד מִמִּשְׁפַּחַת
 פָּרֶץ מִשְׁבַּט יְהוּדָה: אֲשֶׁר דָּבָר אֶל־דְּרֹגוּשׁ מֶלֶךְ פָּרַס דָּבָרֵי חֲקֻמָּה
 ז בַּשָּׁנָה שְׁתַּיִם לְמַלְכוּתוֹ בַּחֹדֶשׁ נִסָּן בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ: אֵלֶּה הֵם מִיְהוּדָה
 הָעוֹלִים מִשְׁבֵּי הַגּוֹלָה אֲשֶׁר הִגְלָה נְבוּכַדְנֶצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל לְבָבֶל:
 ה וַיָּשׁוּבוּ לִירוּשָׁלַם וְלִשְׂאָר יְהוּדָה אִישׁ לְעִירוֹ אֲשֶׁר־בָּאוּ עִם־זַרְזָבָל
 וַיְשׁוּעַ נְחֻמְיָה שָׂרָיָה רַעְמָנָה גְחֻמֵי מְרֹדַכִּי בִלְשָׁן מִקְסֶרֶת בְּגוּי רְחוּם
 ט בַּעֲנָה רְאִשֵׁיהֶם: מִקְסָר אֲנָשֵׁי הָעָם בְּנֵי פָרַעַשׁ אֶלְפָּסִים מָאָה שְׁבַע־עִים
 י וּשְׁנָיִם בְּנֵי שְׁפִטָּה שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שְׁבַע־עִים וּשְׁנָיִם: בְּנֵי אָרַח שְׁבַע
 יא מֵאוֹת שְׁבַע־עִים וַחֲמִשָּׁה: בְּנֵי־סַחַת מֵוָּאֵב לְבְנֵי יְשׁוּעַ וַיּוֹאֵב אֶלְפָּסִים
 יב שְׁמֹנֶה מֵאוֹת וּשְׁנָיִם עָשָׂר: בְּנֵי עֵילָם אֶלֶף מֵאוֹתִים חֲמִשִּׁים וְאַרְבָּעָה
 יג בְּנֵי־יִתְוָא תְּשַׁע מֵאוֹת אַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה בְּנֵי זָבִי שְׁבַע מֵאוֹת וְשִׁשִּׁים
 יד בְּנֵי־רְבִי שֵׁשׁ מֵאוֹת אַרְבָּעִים וּשְׁמֹנֶה: בְּנֵי־בְקִי שֵׁשׁ מֵאוֹת עָשָׂרִים
 יו וּשְׁלֹשָׁה בְּנֵי עֶזְרָה אֶלֶף שְׁלֹשׁ מֵאוֹת עָשָׂרִים וּשְׁנָיִם: בְּנֵי־אֲדִיקָם
 שֵׁשׁ מֵאוֹת וּשְׁבַעֶה בְּנֵי בְּגוּי אֶלְפָּסִים שִׁשִּׁים וּשְׁשָׁה בְּנֵי עֶרְדִן אַרְבַּע
 טו מֵאוֹת חֲמִשִּׁים וְאַרְבָּעָה: בְּנֵי־אֶטָר לִיהֻזָּבָה תְּשַׁע־עִים וּשְׁמֹנֶה בְּנֵי־

ה ג-ה לַעֲלוֹת אִתָּם. ללוותם. - וַיּוֹיָקִים בֶּן־יְשׁוּעַ וְזַרְזָבָל. כַּךְ צִיל בַּמְקוֹם וַיּוֹיָקִים
 בן זרובבל, שהרי בראש הכתוב נאמר הכהנים בני פינחס בלי רבים, והשוה נחמ' י"ב י'
 וישוע הוליד את־יוֹיָקִים (ובני זרובבל נפרטו בדה"א ג' י"ט), וכן מעיד ההמשך: אשר דבר
 י אל־דְרֹיֹשׁ, שבראש פיו. - אשר דבר. חוזר אל זרובבל בן שאלתיאל. - בשנת שתיים
 למלכותו. לשון זה רומז לזמן העליה, ולא לזמן שדבר זרובבל אל דְרֹיֹשׁ. -
 ה ז-ע. רשימת העולים עם זרובבל - הנאת קרבנות וחגיגת חג הסכות - יסוד המקדש והפרעות
 הכוחים (=עזרא ב' א-ד' ה' וכ"ד).

רשימה זו כן סדרה: (א) מנהיגי העליה, (ב) העולים הישראליים, (ג) הכהנים, הלויים,
 המשוררים, השוערים והנתינים ובני עבדי שלמה, (ד) העולים שלא יכלו להוכיח את יחשם,
 (ה) הסכום הכולל, מנין העבדים והבהמות, (ו) רשימת הנדבות לעבודת המקדש. -
 ה הראשים מנינם י"ב כמנין שבטי ישראל. - נחמיה. אין זה נחמיה בן חכליה. -
 ה רעמיה. Πημαίου, כמו בנחמ' ז' ז', אבל עזרא ב' ב' רְעַלְיָהוּ. - בִלְשָׁן Βεελσάρου
 י - י (בריש' ת' נר"ן). - בני־בְנִי. וכן עזרא ב' י', ובנחמ' ז' ט"ו בְּנִי. - אנשי בית־לחם.

קולן ועזתה שלשים ושבעה בני-עזר ארבע מאות שלשים ושנים: ט
 בני-הנגנה מאה ואחד בני-הקרב [- - -] בני-בצוי שלש מאות יז
 עשרים ושלשה בני תריף מאה ושנים-עשר: בני-גבר תשעים יח
 ונמשה אנשי בית-לקח מאה עשרים ושלשה: אנשי נמשה חמשים
 ונמשה אנשי ענתות מאה עשרים ושמנה אנשי בית-עומות ארבעים יט
 ושנים: אנשי קרית-יערים כסירה וכארות שבע מאות ארבעים כ
 ושלשה: אנשי תריד וקרב ארבע מאות עשרים ושנים אנשי כא
 הרמה ונבע שש מאות עשרים ואחד: אנשי מקמם מאה עשרים
 ושנים אנשי בית-אל חמשים ושנים בני מגביש מאה חמשים כב
 ושלשה: בני עילם אחר אלה מאתים חמשים וארבעה ואנו שבע כג
 מאות עשרים ונמשה בני ירחו שלש מאות ארבעים ונמשה: בני כד
 סנאה שלשת אלפים שש מאות ושלשים: הכהנים בני ידעיה
 בן-ישוע לבני אלישיב תשע מאות שבעים ושנים בני אהר אלה כה
 חמשים ושנים: בני סשהור אלה מאתים ארבעים ושבעה בני טו
 תרם אלה ושבעה עשר: הלויים בני-ישוע וקדמיאל ובענה והודיה
 שבעים וארבעה: המשוררים בני אסף מאה עשרים ושמנה: כו
 השערים בני-שלום בני-אמר בני-טלמן בני-עקוב בני-חטישא בני- כח
 שבי כלם מאה שלשים ותשעה: הגתיעים בני-ציקא בני-חשושא כט
 בני-טבעות בני-קרב בני-סיעה בני-סרדון בני-לבנה בני-הקבא: ל
 בני-עקוב בני-אתא בני-בתב בני-חנב בני-שמלי בני-חנן בני-גדל לא
 בני-גמר: בני-רעיה בני-רצין בני-קודא בני-נגם בני-ענא בני- ססח
 בני-בסי בני-אסנה בני-מעניים בני-נסיסים בני-בקבוק בני- לב
 חקוסא בני-הרחור בני-בצלות: בני-מחידא בני-חראש בני-ברקום לג
 בני-סררא בני-תמח בני-נצח בני-חטישא: בני עבדי שלמה בני- הפסרת
 בני-סרודא בני-יעלה בני-דרקון בני-גדל בני-שפטניה: לד-לה
 בני-חטיל בני-סכרת אבום בני-אמון: כל-הגתיעים ובני עבדי לו
 שלמה שלש מאות תשעים ושנים: אלה העלום מתל מלח ומל לו
 חראש ראשם ברוב אדן ואמר: ולא יכלו להגיד בית-אבותם לו
 ונרעם אם-משנאל הם בני-דליה בני-טוביה בני-קודא שש מאות לח
 חמשים ושנים: ומן-הכהנים המשברתים בכהנה ולא נמצאו בני-

ב ol éx Baithléémou (וכן כל לשון אנשי...)- והודיה. Ωδοια (ויש נוסח Iouda)=
 ט-לח הודנה (עזרא ב' מ').- הגתיעים. ביוונית θεοδουλοι=משרתי המקדש. - ולא נמצאו.

לב קבנה בני-הקוץ בני-יהושע אשר לקח את אוגיה הגלעדית אשה
 מבנות ברזלי ויקרא על-שמו: ואלה בקשו כתב המתנחש בךשמה
 ולא נמצא ויוצאו מן הבקעה: ויאמר להם נחמיה התרשטא אשר
 לא יהיה להם חלק בנגדשים עד עמד בהן לבוש האורים והתמים:
 מא וקלם היו מישראל מבני שטים עשרה מלכד עברים ושסות
 ארבע רבוא אלפים שלש מאות ולשים עבדיהם ואמהותיהם
 שבעת אלפים שלש מאות ולשים ושבעה משברות ומשוררים
 מאתים ארבעים ונחמשה: ומלים ארבע מאות ולשים ונחמשה
 וסוסים שבע מאות ולשים ונחמשה ארבעים מאתים ארבעים ונחמשה
 סמורים ששת אלפים שבע מאות ועשרים:
 סג ומראשי האבות בבואם לבית יי אשר בירושלם התנדבו
 סד להקים את-הבית על-מבוננו בבחם: ולתת לאוצר מלאכת הקדש
 וקב מגים אלה וקסף מגים ומשנת אלפים וכתנות פהנים מאה:
 סה וישבו הפהנים והלויים ומנהגם בירושלם ובארץ והמשוררים
 והשוערים וכל-ישראל בעריהם:
 סז ויגע החדש השביעי ובני ישראל היו איש במקומו ונאספו באיש
 סח אחד אל-הרחוב אשר על-ינד שער המנחה: ונקם ישוע בן-יוצנדק ואחיו
 הפהנים וזקביל בן-שאלתיאל ואחיו ויכינו את-המזבח אלהי ישראל:
 סט-כט להעלות עליו עלות פכתוב בספר משה איש-האלהים: ונאספו אליהם
 מעמי הארץ האחרים כי באיבה היו להם ויחזקו עליהם כלהעמים
 אשר על-הארץ והם בנו את-המזבח על-מבונתו וביאו קרבנות
 נ בזמנם ועלות לזי לבקר ולקרב: ויעשו את הגיהספות פכתוב בתורה
 נא וקרבנות יום ביום כמשפט: ואסרריבן מנחות תמידים וקרבנות
 נב השבתות והחדשים וכל מועדי הקדש: ואשר נדרו נדר לאלהים
 מראש החדש השביעי החלו להביא קרבנות לאלהים והיכל אלהים
 נג עוד לא נבנה: ויתנו קסף לחוצבים ולחרשים ומשמה ומאכל ושמן

בכתב המתיחשים. - את אוגיה הגלעדית. בנוסח המקובל (Swete וכן Rahlfs): Αὐγίαν
 γυναικα (=אוגיה אשה), ובנוסח L: γυναικα Αὐγείαν (=בת-גלעדי
 אשה אוגיה). - האורים והתמים. δηλωσις καὶ ἡ ἀληθεία, וכן הוא בע' לשמות
 כ"ח ל', אבל לא בע' לעזרא ב' ס"ג (=למאירים ותמים). - לחוצבים ולחרשים. לחוצבי
 אבן ולחרשי עץ. - ושמן. χρά = ששון (סורי: וחזותא), ואולי הוא כינוי לשמן. על דרך
 ההל' מ"ה ח' שמן ששון, וקרוב לזה מסר יוספוס (קדמ' י"א ד'): ולצידונים היה נעים וקל

לצידונים ולצורים להביא מן-הלקנון עצי ארזים להביא רססרות אל-
 גם יסוא כרשיון הקתוב מאת פורש מלך-סרם עליהם: ובשנה השנית
 לבואם אל-בית האלהים לירושלם בחדש השני הסלו ורקבל בן-
 שאלתיאל וישוע בן-יוצבק ואחיהם והכהנים והלויים וכל-הקאים
 מהשבי ירושלם: וניסרו את-היכל האלהים באחד לחדש השני
 בשנה השנית לבואם ליהודה וירושלם: וניסרו את-הלויים מן-
 עשרים על-מלאכת יי ונעמד ישוע וקניו ואחיו וקדמיאל וקניו ויהודה
 וקני חגדר וקניהם ואחיהם כל-הלויים באחד מנצחים עשים מלאכה
 קבית יי:

ויבנו הכהנים את-היכל יי ונעמדו הכהנים לבושים בקלי
 שיר ותצטרות והלויים בני-אסף במצלמים להלל את-יי ולקרוך על-
 ידי דויד מלך ישראל: ונענו בהלל מקבכים לוי פי ססדו וקבדו
 לעולם על-כל-ישראל: וכל-העם הריעו וצדלו בקול גדול להלל לוי
 על-הוסד בית-יי: ונבאו מן-הכהנים הלויים והראשים לבית אבותם
 הנקנים אשר ראו את-הבית הראשון אל-זה בהוסדו בקבי ובאנחה
 סא-סב גדולה: ורבים בתרועה ושמחה בקול גדול: ואין העם מבירים קול
 התרועות מסני קבי העם את-כי העם היו מריעים תרועה גדולה
 אשר נשמעה עד-למרחוק:

וישמעו צרי שבט יהודה וקנימין ונבאו לרעת מה-קול התרועה:
 סד-סה ונדעו כי בני הגולה בונים את-ההיכל לוי אלהי ישראל: ויגשו
 אל-ורקבל וישוע ואל-ראשי האבות ויאמרו להם נבנה עמכם:
 סו כי קדם נדרש לוי ואלהיכם ולו אנחנו זכחים מימי אסר חדון
 סז מלך אשור המעלה אותנו פה: ויאמר להם ורקבל וישוע וראשי
 סח האבות לישראל לא-לכם ולנו לבנות את-הבית לוי אלהינו: כי
 אנחנו לבדנו נבנה לוי אלהי ישראל כאשר צונו מלך-סרם:
 סט ויהי עם-הארץ מקבירים על האנשים אשר-ביהודה ומצקים

(ןף וקל וכוּפּוֹן וְהִדּוּ). וודאי נדחה הוא הנוסח καὶ ἀάθηα=ועגלות. ובעל הוולגי (וכן
 התרגום הסלאבי) יצא ידי ב' הדעות: בשמחה ונתנו עגלות לצידונים (= Cam gaudio et)
 על כל פנים נראה שושמן (וכן עזרא ג' ו') הוא העיקר. - מנצחים
 על-עשי המלאכה. ביווני מסורס: מנצחים עשי על-המלאכה. - על-ידי דוד. על-
 ידי מזמורי דוד. - ויבאו. בעזרא ג' י"ב: ורבים. - אל-זה בהוסדו. οἰκδομήν
 (=אל-זה בהבנותו). והשוה שם. - מכבידים. כך נראה לי למסר את

ג
 נ
 ס
 סס

ע ומבִּלְהֵימָּן אֹתָם לְבָנוֹת: וַיִּחַבְּלוּ תַחְבוּלוֹת וַיִּבְהֲלוּ וַיְקוּמְמוּ וַיִּסְרוּ אֶת־הַבְּנֵיהֶם וְהַשְּׁלֵמַת הַבְּנִין כָּל־יָמֵי חַיֵּי הַמֶּלֶךְ בּוֹרֵשׁ וַיִּשְׁבִּיתוּ הַבְּנִין שְׁנַיִם שָׁמַיִם עַד־מַלְכוּת דָּרְגוּשׁ:

ו וּבַשְּׁנַת שָׁמַיִם לְמַלְכוּת דָּרְגוּשׁ נִבְאוּ חַזִּי וַיְכַרְהֶה כְּ־עַדְוָא הַנְּבִיאִים עַל־הַיְהוּדִים אֲשֶׁר בִּיהוּדָה וַיְרוּשָׁלַם פֶּשֶׁם וַי אָלְהֵי

ב וְיִשְׂרָאֵל אֲלֵיהֶם: אִזּוּ קָמוּ וַרְבָּבֶל כְּ־שֹׁאֲלֵתִי־אֵל וַיִּשׁוּעַ כְּ־יִזְעָדֶק וַיִּסְלְוּ לְבָנוֹת בֵּית וַי אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם וְעַמְהָם נְבִיאֵי וַי עוֹרִים לָהֶם:

ג כָּעַת הַהִיא בָּא אֲלֵיהֶם שְׁשָׁנִי פַחַת אָרְם וַיִּנְעֶזוּ וַיִּשְׁמַר בּוֹנֵי וְסַבְרִינְהוֹם וַיֹּאמְרוּ לָהֶם: מִי אָנֹּה לָכֶם לְבָנוֹת אֶת־הַבָּיִת הַזֶּה וְאֶת־

ד הַגֵּז הַזֶּה וְכַל־הַשְּׂאָר לְשַׁבְּלֵל וּמִי הֵם הַבּוֹנִים הַמְּשַׁבְּלִים כָּל־אֵלֶּה: וַיִּמְצְאוּ וַקְנֵי הַיְהוּדִים חֵן בְּהַשְּׁמַחַת וַי עַל הַשְּׂבִי: וְלֹא בָּסְלוּ אֶת־

ה הַבְּנֵיהֶם עַד אֲשֶׁר יוֹדִיעוּ עֲלֵיהֶם לְדָרְגוּשׁ וַיּוֹשֵׁב:

ו פַּתְשָׁנִן הָאֲנָרַת אֲשֶׁר כָּתְבוּ אֶל־דָּרְגוּשׁ וַשְּׁלַחוּ שְׁשָׁנִי פַחַת אָרְם וַיִּנְעֶזוּ וַיִּשְׁמַר בּוֹנֵי וְסַבְרִינְהוֹם הַרְּאִשִּׁים אֲשֶׁר בְּאָרְם וַיִּנְעֶזוּ:

ז לְדָרְגוּשׁ הַמֶּלֶךְ שְׁלוֹם הַכֹּל יָדוּעַ יִהְיֶה לְאֲדוֹנֵינוּ הַמֶּלֶךְ כִּי בָּאנוּ לְאֶרֶץ יְהוּדָה וְהִלְכְנוּ לִירוּשָׁלַם הָעִיר וַיִּמְצְאוּ מִן־הַשְּׂבִי אֶת־זַקְנֵי

ח הַיְהוּדִים בִּירוּשָׁלַם הָעִיר בּוֹנִים בֵּית לִנְיָ גְדוֹל וְתָדֵשׁ מֵאַבְנֵי גְזִית וַיִּקְרֹת וְשָׁמַיִם עֲצִים בְּקַתְלִים: וְהַמְּלָאכָה הַזֹּאת בְּמַהְרָה נַעֲשֶׂה

ט וְהַמְּעֻשָׂה מִצְּלִיחַ בְּיָדֵיהֶם וּבְקַל־תַּפְּאֶרֶת וְשׁוֹם־לֵב הִיא מְשַׁבְּלֵת: אִזּוּ שְׁאֲלָנוּ הַזְּקֵנִים הָהֵם לֵאמֹר מִי אָנֹּה לָכֶם לְבָנוֹת הַבָּיִת הַזֶּה

י וְהַמְּלָאכָה הַזֹּאת לְשַׁבְּלֵל: וְשְׁאֲלָנוּ אוֹתָם כֵּן לְמַעַן הוֹדִיעַ לָךְ

הלשון ἐπιχοιμώμενα (דב' כ"א כיג תרגום של לין ומלי"א ג' י"ט תרגום של ש"כב), שענינו כאן: מעיק. - מכבידים על-עם־יהודה ומציקים הוא תכן הלשון שבעזרא ד' ד': מרפים ידי עם־יהודה. - ומ בל ה"ם. ביווני: εἶργον=ומפריעים, ועוצרים. והוא תרגום חלש. -

ו א'-ז ס'ו. חירוש הכנין וסיומו - הנוכת הבית ועשיית הפסח (=עזרא ה' א'-ו' כ"ב).

א חגי וזכריה. שניהם מעולי בבל ובאותה שמחה של הנוכת הבית היו, ודאי חגי הזקן מן הבוכים מתוך השוואת בית שני לראשון היה, וזכריה הצעיר - בן ברכיה בנו של עדוא - מן השמחים היה (ע' לעיל ה' ס'-ס"א). - אֲלֵיָהִם. ἐπ' αὐτούς, כלו' הם נבאו בשליחותו של ה' אל ישראל (וכך נראה אף פירושו של הלשון הארמי בשם אלהי ישראל עליהן, שבעזרא ה' א'). - שְׁשָׁנִי. Σιάινης (וכן בסכ"ו). ודאי העתקה הוא מן פתני השם הארמי (שבעזרא ה' ג') בהחלפת ת"ו ארמית בשי"ן עברית. כדין. מתוך העתקה זו אנו למדים שהחלקים הארמיים שבעזרא המקראי תרגמם בעל עזרא החיצוני לעברית ומעברית נתרגמו ליוונית. - ושתר בוזני. Σαθραβουζάνης. - על-הש"ב. הווה עזרא ה' ה': על-ש"ב

ב הזקן מן הבוכים מתוך השוואת בית שני לראשון היה, וזכריה הצעיר - בן ברכיה בנו של עדוא - מן השמחים היה (ע' לעיל ה' ס'-ס"א). - אֲלֵיָהִם. ἐπ' αὐτούς, כלו' הם נבאו בשליחותו של ה' אל ישראל (וכך נראה אף פירושו של הלשון הארמי בשם אלהי ישראל עליהן, שבעזרא ה' א'). - שְׁשָׁנִי. Σιάινης (וכן בסכ"ו). ודאי העתקה הוא מן פתני השם הארמי (שבעזרא ה' ג') בהחלפת ת"ו ארמית בשי"ן עברית. כדין. מתוך העתקה זו אנו למדים שהחלקים הארמיים שבעזרא המקראי תרגמם בעל עזרא החיצוני לעברית ומעברית נתרגמו ליוונית. - ושתר בוזני. Σαθραβουζάνης. - על-הש"ב. הווה עזרא ה' ה': על-ש"ב

ג הזקן מן הבוכים מתוך השוואת בית שני לראשון היה, וזכריה הצעיר - בן ברכיה בנו של עדוא - מן השמחים היה (ע' לעיל ה' ס'-ס"א). - אֲלֵיָהִם. ἐπ' αὐτούς, כלו' הם נבאו בשליחותו של ה' אל ישראל (וכך נראה אף פירושו של הלשון הארמי בשם אלהי ישראל עליהן, שבעזרא ה' א'). - שְׁשָׁנִי. Σιάινης (וכן בסכ"ו). ודאי העתקה הוא מן פתני השם הארמי (שבעזרא ה' ג') בהחלפת ת"ו ארמית בשי"ן עברית. כדין. מתוך העתקה זו אנו למדים שהחלקים הארמיים שבעזרא המקראי תרגמם בעל עזרא החיצוני לעברית ומעברית נתרגמו ליוונית. - ושתר בוזני. Σαθραβουζάνης. - על-הש"ב. הווה עזרא ה' ה': על-ש"ב

ד הזקן מן הבוכים מתוך השוואת בית שני לראשון היה, וזכריה הצעיר - בן ברכיה בנו של עדוא - מן השמחים היה (ע' לעיל ה' ס'-ס"א). - אֲלֵיָהִם. ἐπ' αὐτούς, כלו' הם נבאו בשליחותו של ה' אל ישראל (וכך נראה אף פירושו של הלשון הארמי בשם אלהי ישראל עליהן, שבעזרא ה' א'). - שְׁשָׁנִי. Σιάινης (וכן בסכ"ו). ודאי העתקה הוא מן פתני השם הארמי (שבעזרא ה' ג') בהחלפת ת"ו ארמית בשי"ן עברית. כדין. מתוך העתקה זו אנו למדים שהחלקים הארמיים שבעזרא המקראי תרגמם בעל עזרא החיצוני לעברית ומעברית נתרגמו ליוונית. - ושתר בוזני. Σαθραβουζάνης. - על-הש"ב. הווה עזרא ה' ה': על-ש"ב

ולכתב לה את-ושמות] האנשים העומדים בראש ודרשנו מהם
 רשימת השמות לראשיהם: והם השיבו לנו לאמר עבדי יי בורא
 השמים והארץ אנהנו: ויבנה הבית לפני שנים רבות על-ידי מלך
 ישראל גדול ותקוף ונשלם: וכאשר הרגיוו אבותינו בחטאתיהם
 לוי אלהי ישראל אלהי השמים ויתנם בידי נבוכדנצר מלך-בבל
 מלך הכשדים: ויטריבו את-הבית וישרסוהו ואת-העם הגלו
 לבבל: ובשנה הראשונה למלכות בורש על-ארץ בבל כתב המלך
 בורש לבנות את-הבית הזה: ואת בלי-הקדש כלי הזהב וכלי
 הכסף אשר הוציא נבוכדנצר מן-הבית אשר בירושלם ושימם
 בהיכלו הוציאם בורש המלך מן-ההיכל אשר בבבל ויקטנו לן-בבבל
 וישבצור הסקה: ויצוהו וישא את-הכלים האלה לשימם בהיכל
 אשר בירושלם ובית-י: הנה להבנות על-המקום: אז ששבצור זה
 קא ויתן יסרות בית י: אשר בירושלם ולמן-אז ועד-עתה הוא
 נבנה ולא נשלם: ועתה אם על-המלך טוב יחפש באצרות ספרי
 המלכות לכונש המלך אשר בבבל: ואם-ימצא כי ברצון בורש
 המלך נעשה בנן בית-י: אשר בירושלם וטוב על-אדונינו המלך
 יודיענו על-זה:

יב
 יג
 יד
 טו
 טז
 יז
 יח
 יט
 כ
 כא
 כב
 כג
 כד
 כה
 כו

אז אנה דרנש המלך לבקש באצרות הספרים המנחים
 בבבל ותמצא באחמתא הבינה בקרי המדינה מגלה אחת וכה
 כתוב וקרון לאמר: בשנת אחת למלכות בורש המלך אנה בורש
 לבנות את-בית י: אשר בירושלם מקום שם מביאים קרבנות על
 אש תמיד: נבהו ששים אמה רחבו ששים אמה ושלשה נדבכי
 אכני גזית ונדבך אחר עצי-ארז חדשים ומהוצאה להנמן מבית
 בורש המלך: ואת-כלי הקדש לבית י: כלי הזהב וכלי הכסף
 אשר הוציא נבוכדנצר מן-הבית אשר בירושלם ויביאם בבבל
 להיות מושבים לבית אשר בירושלם לשימם במקום אשר היו:
 ויצו עוד לששני סחת ארם וקנען ולשטר בוני ולתכרינהם

כב (=זקני) יהודה. - באוצרות הספרים... בבבל ותמצא באחמתא. דיוק היסטורי
 יש כאן: התחילו לחפש בארכיוון שבבבל, וכשלא מצאו פנו אל הארכיוון שבאחמתא ושם נמצאה
 ג-כד המגלה (τόμος). - על-אש תמיד. ע' ויקרא ו' ו'. - עצי-ארז. השוה מליא ו' לז'
 שלשה טורי גזית וטור כרתת ארוים. ביווני: עצי-ארץ, וברור שזיין בצדי נתחלפה לו. -
 חדשים. אם כן היה אף לפני תדת בתיו, כמו בנוסח שלנו (עזרא ו' ד'), ולא חדה או

המקנים ראשים בארם וקנען לשום לב ולהתרחק מן המקום ולתת
 לוֹרְבֶּל עֶבֶד ׀׀ סחת יהודה ולקנני היהודים לבנות בית-׀׀ על-
 מקומו: ואני צויתי לבנותו קלו ולשום לב לעשות עם-שבי יהודה
 כח עד-השלמת בית-׀׀: וממשי ארם וקנען חק ינתן בשום-לב לאנשים
 כט האלה לקרבן לני לקרים ולאלילים ולקבשים: ועוד חטים ומלח
 ל׀ וישמן תמיד שנה שנה כאשר יאמרו הכהנים אשר בירושלם
 ל לפי תכן ההוצאה יום יום: למען יביאו נסכים לאל עליון בעד
 לא המלך וקניו והתפללו לחניהם: וצוה אשר אם-יעבר איש על-דבר
 מן-הכתוב או יקצרו וקח עץ מביתו ויתלה עליו ורכושו יהיה למלך:
 לב ובעבור זה גם ׀׀ אשר שמו נקרא שם ובעד כל-מלך ועם אשר
 ישלח ירו להקריע או לעשות רע לבית-׀׀ הוא אשר בירושלם:
 לנ אני המלך דרנגוש נתתי דת להיות כן בשום-לב:
 ז אז ששני סחת ארם וקנען ושמר בוני ותבריהוּם עשו את
 ב סקודות המלך דרנגוש: ויעמדו על-מלאכת הקדש ויעשו בשום-
 ג לב לרב עם-וקני היהודים וקנידי המקדש: ותצלח מלאכת הקדש
 ד בגבואת חני וזכרנה הנביאים: ויכלו אותה במצות ׀׀ אלהי ישראל
 ה וכסקדת בורש ודרנגוש וארסתהששטא מלך פרם: וישלם הבית עד-
 ו שלשה ועשרים יום לחדש אדר בשנה הששית למלך דרנגוש:
 ו ויעשו בני-ישראל והכהנים והלויים ונתר בגי-הגולה המתחברים
 ז על-פי הכתוב בספר משה: ויקריבו לתקנת בית-׀׀ פרים מאה
 ח אילים מאתים קבשים ארבע מאות: ושעירי עזים לתפאת כל-
 ט ישראל שנים עשר למספר שבטי ישראל שנים עשר: ויעמדו
 י הכהנים והלויים לבושים במשמרותיהם על-עבודת ׀׀ אלהי ישראל
 יא על-פי ספר משה והשוערים על-כל-שער: ויעשו בני-ישראל מן-
 הגולה את-הססח בארבעה עשר לחדש הראשון כאשר הסתרו
 יב הכהנים והלויים באחד: וכל-בני הגולה לא הסתרו כאשר הלויים
 באחד קלם הסתרו: וישקמו הססח לכל-בני-הגולה ולאחיהם

כ חדא (=אחד), כמו שהוא בעי (על). - עם-שבי. τοῖς ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας (=עם-
 אשר משבי), קרא בשיין ולא בסיין (כמו שהוא בעזרא ו' ח': עם-שבי=עם זקני). -
 כט- צרכי קרבן תמיד (ע' שמות כ"ט מ'). - והתפללו לחניהם. הווה מקרא י"ב י"א. -
 ג-ג ונגידי המקדש. ἱεροστάταις. - בגבואת. προσφθευόντων והשוה עזרא ו' י"ד
 ח בגבואת - בביתו). - עד-שלושה ועשרים יום. וכן אצל יוספוס (קדמ' י"א ד'). אבל

יג הבתנים וְלָהֶם: וַיֹּאכְלוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר מִן־הַגּוֹלָה כָּל־הַנֶּבֶדֶל
 יד מִתְעַבּוֹת גּוֹי הָאָרֶץ לְדָרֵשׁ לַיָּי: וַיַּעֲשׂוּ אֶת חַג־הַמִּצּוֹת שֶׁבָעַת יָמִים
 טו בְּשִׂמְחָה לִסְנֵי יָי: כִּי הִסֵּף לֵב מֶלֶךְ אַשּׁוּר אֲלֵיהֶם לְסוּק וְדִיהֶם
 בְּמִלְאֵת יָי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל:

ח וְאַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּמַלְכוּת אַרְתַּחְשַׁשְׁתָּא מֶלֶךְ־פָּרְסָא בָּא
 ב עֲזָרָא בְּזִשְׁרָיָה בְּזִעְזָרְיָה בְּזִחֲלִקְנִיָה בְּזִשְׁלֹום: בְּזִדְצָרוּךְ בְּזִאֲחִיטוֹב
 ג בְּזִדְאֲמַרְיָה בְּזִעְזָרְיָה בְּזִמְרִיּוֹת בְּזִזְוֶרְחִיָה בְּזִרְעִי בְּזִדְבָּרְקִי בְּזִאֲבִישׁוּעַ
 ד בְּזִדְשִׁינְחָם בְּזִדְאֲלֶעָר בְּזִאֲבֶרֶן הַכְּהֵן הָרִאשׁ: הוּא עֲזָרָא עָלָה מִבְּבֶל
 ה וְהוּא־סוֹפֵר מִהִיר בְּתוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר־נָתַן אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: וַיִּמְדֵּן־לוֹ
 ה הַמֶּלֶךְ כְּבוֹד כִּי מָצָא חֵן לְסְנָיו בְּכָל־בְּקָשָׁתוֹ: וַיָּבֵאוּ אֹתוֹ מִבְּנֵי־
 ו יִשְׂרָאֵל וּמִן־הַכְּהֵנִים וּמִלְוִיִּם וּמִשׁוֹרְרִים וּמִשׁוֹעֲרִים וְהַנְּתִינִים אֲל־
 ו יְרוּשָׁלַם: בְּשָׁנַת־שְׁבַע לְמַלְכוּת אַרְתַּחְשַׁשְׁתָּא בַּחֲדָשׁ הַחֲמִישִׁי הָיָא
 ז הַשְּׁנָה הַשְּׁבִיעִית לְמֶלֶךְ וַיָּצְאוּ מִבְּבֶל בְּאַחַד לַחֲדָשׁ הָרִאשׁוֹן וַיָּבֵאוּ
 ז בְּיַד־יָי הַטּוֹבָה עֲלֵיהֶם: כִּי עֲזָרָא הָבִין לָקְבוּ מְאֹד לְבַלְתִּי חֲסַד
 ח דָּבָר מִדְּבָרֵי תוֹרַת יָי וּמִן־הַמִּצּוֹת לְלַמֵּד לְכָל־יִשְׂרָאֵל חֲקִים וּמִשְׁפָּטִים:
 ח וַתָּבֵא גַם־בְּקִרְיָה כְּתוּבָה מֵאֵת אַרְתַּחְשַׁשְׁתָּא הַמֶּלֶךְ אֶל־עֲזָרָא
 ט הַכְּהֵן וְהַקּוֹרָא בְּתוֹרַת יָי וְזֶה פִתְשָׁנֹן הַכְּתָב: אַרְתַּחְשַׁשְׁתָּא הַמֶּלֶךְ
 י לְעֲזָרָא הַכְּהֵן וְהַקּוֹרָא בְּתוֹרַת יָי שְׁלֹום: בְּשָׁפְטִי מִתּוֹךְ אֲהַבַת אֲדָם
 יא צְוִיּוֹתֵי אֶת־הַמִּתְנַדְּבִים מֵעַם הַיְהוּדִים וְהַכְּהֵנִים וְהַלְוִיִּם אֲשֶׁר בְּמַלְכוּתֵנוּ
 יב לְלָקֵת אִתָּךְ לִירוּשָׁלַם: אֲשֶׁר יִתְגַּדֵּב יֶלֶד כְּרָצוֹנִי וְרָצוֹן שֶׁבָעַת אוֹהֲבֵי
 יג וַיִּזְעָצֵי: לְמַעַן יֵרְאוּ אֶת־הַנְּעֻשָׁה בִּיהוּדָה וּבִירוּשָׁלַם עַל־פִּי תוֹרַת יָי:
 יג וַיּוֹכִילוּ מִתְּנוֹת לַיָּי אֲשֶׁר נָדְרַתִּי אֲנִי וְאוֹהֲבֵי לִירוּשָׁלַם וְכָל־הַזֹּהָב
 וְהַכֶּסֶף הַנִּמְצָא בְּאֶרֶץ בְּבֶל לַיָּי לִירוּשָׁלַם עַם־נְדָבַת הָעָם לְמִקְדָּשׁ

טו בעזרא ז ט"ו: עד יום תלתה. - מלך אשור. תאר הוא לדריוש על שם חלק ממלכותו, על הדרך שכורש (עזרא ה' י"ג) וארתחשסתא (נחמ' י"ג ו') מכונים מלכי בבל. -

ח א-ט ליו. עלית עזרא - רשימת העולים - ביטול נשואי תערובות (= עזרא ז' א-ה מ"ד).

ח א ואחר הדברים האלה. לאחר כמה זמן. למן השנה הששית לדריוש ועד השביעית לארתחששתא. - ארתחששתא. יוספוס (קדמ' י"א ד') כותב במקומו כמבוזי, ואין להכריע אם היה כך בספרו או שמסברה תיקן. - והוא סופר מהיר. והוא כסופר מהיר (והיה) = ὡς γραμματεὺς εὐφυσῆς, והלשון εὐφυσῆς ענינו בעל נטיה טבעית טובה (יוספוס החליף לשון זה בלשון ἱκανῶς ἔμπειρος (=מנוסה בכשרון, בקי גדול). - בחדש החמישי. בחדש אב באו ירושלימה. - כיד-ה' הטובה עליהם. ביוזנית: בְּשׁוּעָה שְׁנִתְקָה להם מאת ה'. - הכין לבבו מאד. πολλὴν ἐπιστήμην περιεῖχεν (=הבין לרב). -

יד וְאֵלֹהֵיהֶם אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם: וְהִזְקִיב וְהִקְסַף לְסָרִים וּלְאֵילִים וּלְקִבְשִׁים
 טו וּלְכָל־אֲשֶׁר לְאֵלֹהֵי: לְהִקְרִיב וְקָחִים עַל־מִזְבֵּחַ הַמִּקְדָּשׁ לְאֵלֹהֵיהֶם
 טז אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם: וְכָל אֲשֶׁר תִּרְצֶה אַתָּה וְאַחִיךָ לַעֲשׂוֹת בְּזָהָב וּבַכֶּסֶף
 יז תַּעֲשֶׂה כְרִצּוֹן אֱלֹהֶיךָ: וְכָלִי קָדֵשׁ וְהַנְּתַנִּים לָךְ לַעֲבֹדֶת מִקְדָּשׁ
 יח אֱלֹהֶיךָ תִּתֵּן לִסְנֵי אֱלֹהִים בִּירוּשָׁלַם: וְהַשָּׂאֵר אֲשֶׁר יֵעָלֶה עַל־לִבְךָ
 יט לַעֲבֹדֶת מִקְדָּשׁ אֱלֹהֶיךָ תִּתֵּן מֵאֲצֵר הַמִּלֶּךְ: וְאֲנִי אֲרַתְחַשְׁשָׁתָא הַמֶּלֶךְ
 כ צִוִּיתִי לְגִזְבְּרֵי אָרֶם וּבְגַעֲזֵן בִּי־כָל־אֲשֶׁר יִשְׁאֵל עֲזָרָא הַכֹּהֵן וְהַקּוֹרָא
 כא בְּתוֹרַת אֶל־עֲלִיּוֹן יִתְּנוּ לוֹ בְּשׂוֹם־לֵב עַד־כֶּסֶף בְּכָרִים מֵאָה: וְכֵן עַד־
 כב חֲמִים כּוֹרִים מֵאָה וַיִּזֶן בְּתִים מֵאָה וּמְלֵחַ לָרֵב: הַכֹּל לְסִי תוֹרַת
 כג אֱלֹהִים יוֹבָא תְּמִיד לְאֶל־עֲלִיּוֹן בִּי־לִמָּה יִהְיֶה קֹצֵף עַל־מַלְכוּת הַמֶּלֶךְ
 כד וּבְגִיּוֹ: וְלָכֵם מוֹדִיעִים כִּי לְכָל־הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וְהַמְשׁוֹבְרִים וְהַשׁוֹעֲרִים
 כה וְהַנְּתַנִּים וְלַעֲבָדֵי הַמִּקְדָּשׁ הַזֶּה כָּל־מַסִּים וְכָל־מִשְׁאֵא אַחֵר לֹא יִהְיֶה
 כו וְאִין שְׁלִטוֹן לְאִישׁ לְשִׁים עֲלֵיהֶם: וְאַתָּה עֲזָרָא כְּחֻמַּת הָאֱלֹהִים
 כז תִּמְנָה שׁוֹמְטִים וְדַגִּים וְדָנוּ כְּכָל־אָרֶם וּבְגַעֲזֵן לְכָל־יֹדְעֵי תוֹרַת אֱלֹהֶיךָ
 כח וְאֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ תִלְמָדֵם: וְכָל־אֲשֶׁר יַעֲבֹר עַל־תּוֹרַת אֱלֹהֶיךָ וְדַת־
 כט הַמֶּלֶךְ מִהֲרָה יַעֲנֹשׁ אִם־מָנוֹת וְאִם־מַלְקִיּוֹת אוֹ עֲנֹשׁ כֶּסֶף אוֹ לְבֵית־
 ל אֵסוּרִים: וְיֵאמֶר עֲזָרָא הַסּוֹסֵר] בְּרוּךְ הוּא וְ אֱלֹהֵי אֲבוֹתַי לְבָדוּ
 לא אֲשֶׁר גָּתַן כּוֹזֵאת בְּלֵב הַמֶּלֶךְ לְכַבֵּד אֶת־בֵּיתוֹ אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם: וְעָלִי
 לב הַשָּׂה חֶסֶד לִסְנֵי הַמֶּלֶךְ וַיּוֹעֲצִיו וְכָל־אוֹהֲבָיו וְשָׂרָיו: וְאֲנִי הִתְחַנְּקִיתִי
 לג בְּיַד־יְיָ אֱלֹהֵי עָלִי וְאַקְבָּצָה מִיִּשְׂרָאֵל אֲנָשִׁים לַעֲלוֹת עִמִּי:
 לד וְאֵלֶּה הַרְאִשִׁים לְבֵית־אֲבוֹתָם וְהַתִּינַחֲשָׁם הָעוֹלִים עִמִּי מִבְּבֵל
 לה בְּמַלְכוּת אֲרַתְחַשְׁשָׁתָא הַמֶּלֶךְ: מִבְּנֵי סִינְחַם גְּרַשָׁם מִבְּנֵי אִיתְמָר
 לו דְּנִנְאֵל מִבְּנֵי דָוִד חַטּוּשׁ בֶּן־שְׁכַנְיָה: מִבְּנֵי סָרְעֵשׁ זְכַרְיָה וְעַמּוּ
 לז גְּרַשְׁמוּ וְזָרִים מֵאָה וּמַשִּׁים: מִבְּנֵי סַחַת מוֹאָב אֱלֹהֵי־עֵינֵי בֶן־
 לח זְרַחְיָה וְעַמּוּ וְזָרִים מֵאַתִּים: מִבְּנֵי וַתּוּא שְׁכַנְיָה בֶּן־יִסְיָאֵל וְעַמּוּ
 לט וְזָרִים מֵאַתִּים מִבְּנֵי עֲדִין עֶבֶד בֶּן־יֹזְבָבֵן וְעַמּוּ וְזָרִים מִמְּשִׁים:
 לו לֹד־מִבְּנֵי עֵלָם יִשְׁעִיָה בֶּן־עַתְלִיָה וְעַמּוּ וְזָרִים שְׁבַעִים: מִבְּנֵי שְׁפַטְיָה
 לז וּבְדַרְיָה בֶּן־מִיכָאֵל וְעַמּוּ וְזָרִים שְׁמוֹנִים: מִבְּנֵי יוֹאָב עֹבְדַרְיָה בֶּן־

יח-ט יעלה על-לבך. ὑποπίπτει σοι לשון ירידה, נפילה. - ישאל. ביוונית: ישלח (ἀποστείλει).
 כ ונראה שישאל בשלח נתחלף לו (השזה עזרא ו' כ"א). - אחר היין חסר: ושמן בתים מאה. -
 כב-לב אל סקידי פרס שבא"י הוא מדבר (השזה עזרא ו' ו' ואילך). - ותוא. ביוונית Ζαθούης.

לו יחיאל ועמו זכרים מאתים ושמנה עשר: מבני בניה שלומית בן-
 לו יוספיה ועמו זכרים מאה וששים: מבני בכי זכריה בן-בכי ועמו זכרים
 לח עשרים ושמנה: מבני עוגר יוחנן בן-תבשן ועמו זכרים מאה ועשרה:
 לט מבני אדניקם האחרונים ואלה שמותם אלישלט ועזאל ושמעיה
 ט ועמקם זכרים שבעים: מבני בגי עימי בן-זכריה ועמו זכרים שבעים:
 מט ואקבצם אל-הנהר הנקרא אהוא ונחנה שם ימים שלשה
 טג-טג ואבינה קהם: ומהכהנים ומהלויים לא-מצאתי שם: ואשלחה אל-
 אדניעזר ואריאל ושמעיה ואלנתן ונריב נתן אלנתן זכריה ומשלם
 טד הראשים והמבוינים: ואמר להם ללכת אל-אדו הראש בבססיה המקום:
 טה ואשימה בסיהם דברים אל-אדו ואל-אחיו ואל-גוברי המקום
 טו להביא-לנו משרתים לבית יי אלהינו: וביאו לנו כנד יי אלהינו
 המורה עלינו אנשי-שכל מבני מחלי בן-לוי בן-ישראל את-שרביה
 טז ובגיו ואחיו שמנה עשר: ואת-השביה וישעיה אחיו מבני חנניה
 טח ובניהם זכרים עשרים: ומן-הנתינים שנתן דויד והשירים לעבודת
 מט הלויים נתינים מאתים ועשרים קלם נקבו בשמות: ואקרא שם
 נ צום על-הנהר לפני יי אלהינו: לבקש ממנו דרך ישרה לנו
 נא ולטפנו אשר עמנו ולמקננו כי בשתי לשאל מן-המלך חיל
 נב ושרשים ללותנו בטח מאונב בדרך: כי אמרנו למלך כי כח
 נג יי אלהינו הוא על-מבקשיו לכל-טובה: ונשב ונתפלל אל-יי:
 נד אלהינו על-זאת ונעתר לנו: ואבדילה משרי הכהנים שנים עשר
 נה איש ואת-שרביה וחסביה ועמקם מאסיהם עשרה איש: ואשקלה
 להם את-הבסקף ואת-הזהב ואת קלי-הקדש לבית יי אלהינו אשר
 נו הרימו המלך ויועציו והשירים וכל-ישראל: ואתן להם במשקל
 קסף כפרים שש מאות ותמשים וכלי-קסף כפרים מאה וזקב
 כפרים מאה וכלי-זקב עשרים וכלי-נחשת מנחשת-מבחר מבריקים

לב ובסורי זתופ. - יעואל. Ἰεουήλ, ובעזרא ח' י"ג יעואל (ביוד אחר העי'ן). -
 מט א הוא. Εἰσα (כך לפי נוסח L, ובשאר נוסחאות נשתבש Οεραν, ובסורי כאן תאראן
 ובפיס תארתא). ויוספוס (קדמ' י"א ה' ב') מסר בלשון כללי: עזרא קבץ את הבאים מן
 מג הגולים אל עבר פרת (εἰς τὸ πέραν τοῦ Εὐφράτου). - והמבינים. καὶ ἐπιστήμονας,
 מד כלו' והחכמים. - ואוציאה אותם. לשון שליחות הוא, וביוונית נמסר: ואמר אליהם ללכת
 אל-אדו. - בכספיה המקום. ביוונית ניתן שם המקום: Γαζοφυλάκιος (=שומר האוצר,
 מט וכן בסורי: דנטר בית גזא), אם כן גזר השם כספיה מן כסף. - צורת פסוק מט' ביוונית: ואקרא
 שם צום לנערים לפני ה' אלהינו. ונראה שנהר בנער נחלהף לו (השוה עזרא ח' כ"א). -
 נז וכלי-זהב. χρυσώματα, ובעזרא (ח' כ"ז, והשוה שם א' י'): וכפורי זהב. - צפירי

נו פִּזְהָב בָּלִים שְׁנַיִם עָשָׂר: וְאִמְרָה אֲלֵיהֶם אַתֶּם קָדַשׁ לַיהוָה וְהַכֵּלִים
 נה קָדַשׁ וְהַכֶּסֶף וְהַזָּהָב נִדְבָה לַיהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם: שִׁקְרוּ וְשִׁמְרוּ עַד-
 תִּשְׁקְלוּ לִפְנֵי שְׂרֵי הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וְשְׂרֵי הָעָבוֹת לְיִשְׂרָאֵל בִּירוֹשָׁלַם
 נט בְּלִשְׁבוֹת בֵּית-יְיָ אֱלֹהֵיכֶם: וְנִקְבְּלוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם אֶת-הַכֶּסֶף
 וְאֶת-הַזָּהָב וְאֶת-הַכֵּלִים לְהָבִיא יְרוֹשָׁלַם לְבֵית יְיָ:
 ס וְנִסְעָה מִגֹּבַר אֲהֵיָא בְּשָׁנִים עָשָׂר לְחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן וְגִלְדָּה
 לִירוֹשָׁלַם בְּיַד יְיָ אֱלֹהֵינוּ הַחֲזִיקָה עֲלֵינוּ וַיַּצִּילֵנוּ מִכָּל-אוֹיֵב בְּדַרְךָ
 סא וְנָבִיא יְרוֹשָׁלַם: וַנִּשָּׁב שָׁם יָמִים שְׁלֹשָׁה וַיְבִיִּים הַרְבִּיעִי נִשְׁקַל הַכֶּסֶף
 סב וְהַזָּהָב וַיִּנְתֵּן בְּבֵית יְיָ אֱלֹהֵינוּ עַל-יַד מְרִמּוֹת בְּן-אוּרִיָּה הַכֹּהֵן: וְעָמֹ
 אֶלְעָזָר בֶּן-שִׁינָהֶם וְעִמָּהֶם הָיוּ יוֹנָדָה בֶּן-יִשׁוּעַ וְנוֹעֲדָיָה בֶּן-רַבְנִי
 הַלְוִיִּם הַכֹּל בְּמִסְפָּר וּבְמִשְׁקַל וּבְקִטְבֵּי כָל-הַמִּשְׁקָל כֶּסֶף וְהָיָא:
 סג וְהַכֵּסֶף מִן-הַגּוֹלָה הִקְרִיבוּ עֲלוֹת לְאֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל פָּרִים שְׁנַיִם-עָשָׂר
 כד עַל-כֵּן יִשְׂרָאֵל אֱלֹהִים תִּשְׁעִים וְשִׁשָּׁה כִּבְשִׁים שְׁבַעִים וְשָׁנַיִם אֲסִירֵי
 כה שְׁלָמִים שְׁנַיִם-עָשָׂר הַכֹּל עוֹלָה לַיהוָה: וַיִּתְּנוּ אֶת-דָּמֵי הַמִּלֵּךְ לְאַחַשְׁדָּרְפָּנִי
 הַמֶּלֶךְ וְלַסַּחֲוֹת אָרֶם וּבְנָעַן וּבְכַרְדִּי אֶת-הַקֶּם וְאֶת-בֵּית-יְיָ:
 סה-סז וַיְכַלּוּת אֵלֶּה נִגְשׂוּ אֵלַי הַנְּשִׂאִים לֵאמֹר: לֹא נִבְדְּלוּ עִם-
 יִשְׂרָאֵל וְהַשָּׂרִים וְהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם מִעַמִּי-הָאָרֶץ הַנִּבְדָּרִים וּמִתְעַבּוֹתֵיהֶם
 סח הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהַפְּרָזִי וְהַיְבוּסִי וְהַמּוֹאָבִי וְהַמִּצְרִי וְהָאֲדוֹמִי: כִּי-נִשְׂאוּ
 מִבְּנוֹתֵיהֶם לָהֶם וְלִבְנֵיהֶם וְהִתְעַרְבוּ וְרַע הַקָּדַשׁ בְּעַמִּי הָאָרְצוֹת
 סח הַנִּבְדָּרִים וְנִדְּ הַשָּׂרִים וְהַסֹּנְגִים הַזֶּהָה בַּמַּעַל הַזֶּה רִאשׁוֹנָה: וּבְשִׁמְעִי
 אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה קָרַעְתִּי אֶת-בְּגָדֵי וַיִּמְעִילוּ וְאִמְרָטָה מִשְׁעַר רִאשִׁי
 כז וַיִּקְרַע וְאִשְׁכָּה דוֹאֵג וְעָצוּב: וַיִּאָּסְפוּ אֵלַי כָּל-חֵרֶד בְּדָבָרֵי יְיָ אֱלֹהֵי
 יִשְׂרָאֵל וְאֲנִי מְשׁוּמֵם עַל-הַמַּעַל וְאִשְׁכָּב עָצוּב עַד לְמָנַחַת הָעָרֶב:
 ע וַאֲקוּם מִן-הַסַּעֲגִית קְרוּעַ-בְּגָדִים וַיִּמְעִיל וְאִבְרָכָה עַל-בְּרַכִּי וְאִמְרָטָה
 עא-עב עֵינַי כִּסִּי אֶל-יְיָ וְאִמְרָה: יְיָ בִּשְׁתִּי וְנִקְלַמְתִּי לְסָנְיָה: כִּי-עֲזַנְתִּינִי רַבֹּו
 עג לְמַעַלְהָ מִרִאשׁוֹנוֹ וְאִשְׁמַתְנוּ נִדְלָה עַד לְשָׁמַיִם: מִיָּמִי אֲבוֹתֵינוּ וְאַנְחָנוּ
 עד בְּאִשְׁמָה נִדְוָלָה עַד-הַיּוֹם הַזֶּה: וּבְעֲזַנְתִּינִי וּבְעֲזַנְתֹּת אֲבוֹתֵינוּ נִתְּנוּ
 אֲנַחְנוּ וְאֲחֵינוּ וּמְלִכֵינוּ וְכֹהֲנֵינוּ בְּיַד מַלְכֵי הָאָרֶץ לְחַרֵּב וּלְשָׁבִי

20-ש למים. τράγους ὑπὲρ σωτηρίου. ועזרא ח' ליה צפירי חטאת. - ויכבדו. = ונשאו ועזרא
 21-סח ח' ליה. - וככלות אלה. כלו' לאחר הדברים האמורים קודם לכן. - ומעילי. מעיל הכהונה
 עד (τὴν ἐργὴν ἐσθίειν). - נתנו ונאחזנו ואחינו. ביווני: οὐκ ἐσθίμεν παρὰ

עה ולבנה בבשת פנים כהיום הנה: ועתה כמעט-רנע היתה לנו תחנה
 עו מאתה יי להשאיר לנו שרש ושם במקום קדשה: ויהאיר גרנו
 בבית יי אלהינו ולתת-לנו מחנה בשעת עבודתנו ובעבודתנו לא
 עז נעזבנו מאת יי אלהינו: ונמ-עלינו חסד לפני מלכי סרם לתת-לנו
 עח מחנה: ולרומם את-בית יי אלהינו ולקומם את-הרבות ציון ולתת-
 עט לנו גדר ביהודה ובירושלם: ועתה מה-נאמר יי אחר-זאת
 ס עברנו על-מצותיה אשר נתת ביד עבדיך הנביאים לאמר: הארץ
 אשר אתם באים לרשתה ארץ נדה היא בגדת עמי הארצות
 סא ובתעבותיהם אשר מלאוה: ועתה בנומיקם אלתתנו לבניהם
 סב ובנותיהם אלתשאו לבניהם: ולא-תדרשו שלומם עד-עולם למען
 סג תחוקו ואכלתם את-טוב הארץ והורשתם לבניהם עד-עולם: ואחרי
 סד כל-הבא עלינו במעשינו הרעים ובחטאתינו הגדולים ואתה יי
 סה תקלת את-אשמותינו: ונתת לנו שרש קנה הנשוב להסר תורתך
 מה ולהתחזק בתעבות עמי-הארץ: הלא תאנח-בנו לכלותנו עד לאין
 סו שרש ונרע ושם: יי אלהי ישראל צדיק אתה בי-נשאר לנו שרש
 סו כהיום הנה: הננו לסקניה באשמותינו ואין לעמד לסקניה כהן:
 סח ובהתפלל עזרא ובהתודותו בוכה ומתנפל לפני בית האלהים
 נקבצו אליו מירושלם קהל רב-מאד אנשים ונשים וילדים ברכו
 סט העם הרבה בכה: ויען שכנגה בן-יחיאל מבני ישראל ויאמר לעזרא
 אנחנו מעלנו בני ונושב נשים נבריות מעמי הארץ ועתה יש-
 צ תקנה לישראל על-זאת: נכרת-ברית לנו להוציא את כל-נשינו
 מן-הנברים עם-בניהן כאשר נוצתת אתה וכל-הסרדים בתורת יי
 צא ויקומו ויאמרו לעזרא קום והשלם: כי-עליה הדבר ואנחנו עמה
 צב חזק ועשה: ויקם עזרא וישבע את-שרי הכהנים והלויים וכל-
 ישראל לעשות כדבר הנה וישבעו:
 ט ויקם עזרא מלפני בית האלהים וילך אל-לשכת יהוהקן בן-
 ג אל-ישיב: וילן שם לחם לא-אכל ומים לא-שתה מתאבל על-מעל
 ג הקהל הגדול: ונעבירו קול בכל-יהודה וירושלם לכל בני העולה

עה-עח ἀδελφοί, ובעזרא ט' ו': נתנו אנחנו - שרש ושם. בעזרא ט' ח': ימר - גדר. לשון
 טד-טז חיווק ומשען (=στερέωμα). שרש. בעזרא ט' יג': מליטה. - יש-תקוה. בעזרא י' ב':
 יש-קנה. שם מתורגם ὑπομονή, ואולי ἐπάνω, שלכאן שיבוש הוא מאותה התיבה. -

ד להקבץ ירושלים: וכל אשר לא-יבוא לשנים או לשלשת הימים בעצת הזקנים היושבים ראש יתרום כל-רכושו והוא יבדל מקהל הגולה:

ה ויקבצו כל-אנשי יהודה ובגמין בשלשה ימים לירושלם הוא חדש התשיעי בעשרים בחדש: וישבו כל-הקהל ברחוב בית האלהים מרעידים מהגשמים הבאים: ויקם עזרא ויאמר אליהם אתם מעלתם ותושבו נשים נקריות להוסיף אשמה על-ישראל:

ח-ט ועתה תנו תודה וקבוד לני אלהי אבותיכם: ועשו רצונו והקדלו מעמי הארץ ומן-הנשים הנקריות: ויענו כל-הקהל ויאמרו בקול

יא גדול בן בךרירך געשה: אכל הקהל רב והעת גשמים ואין בני בתי לעמר בחוץ והמלאכה לנו לא-ליום אחד ולא לשנים ביר

יב הרבינו לששע בדרך הזה: נעמדו נא שרינו לכל-הקהל וכל אשר במשבותינו אשר להם נשים נקריות יבואו לעתים מזמנות: ומכל-

יג מקום עמהם הזקנים והשוטמים עדי-שוב חרוץ-אף יימננו על-הדרך הזה: ויתנו בן-געשהאל ויחזנה בן-תקנה עמרו על-זאת ומשולם ושבת

יד תלוי עזרום: ויעשו ככל הדרך הזה בני הגולה:

טו ויבדל לו עזרא הכהן אנשים ראשי בית אבותם כלם בשמות וישבו יחד ביום אחד לחדש העשירי לדרוש הדרך: ויכלו ככל

טז על-האנשים אשר הושיבו נשים נקריות עד יום אחד לחדש יח-יט הראשון: וימצאו מן-הכהנים אשר הושיבו נשים נקריות: מבני

כ ישוע בן-יוצק ואחיו מעשנה ואליעזר ונריב וגדלגה: ויתנו ידם להוציא נשיהם וינקריבו אילים לכפר על-אשמתם: ומבני אפר

כב סנני וזכריה ומעשנה ושמעיה ויחזאל וסננה: ומבני פסחור אליועני מעשנה ישמעאל ונתנאל ויוזבד ואלעשה: ומן-הלויים יוזבד ושמעי

כד וקלגה הוא קליטא ופתתנה ויהודה ואליעזר: ומן-המשוברים כה-כו אלשיב: מן-השוערים שלום וטלם ואורי: ומישלאל מבני סרעש

כז ירמיה ויזנה ומלכנה ומזמן ואלעזר ומשכנה ובגניה: ומבני עילם כח מתנה וזכריה ויחזאל ועבדי וירמות ואלגה: ומבני ותוא אליועני

ט ד-י ביונית ἀνερωθήσονται יקחו למקדש. מהגשמים. =διὰ τὸν... χεϊμῶνα יב-י מהחרף. - יעמדו-נא. ישארו בירושלם. הושיבו. ἐπισυνέχουντας (=החזיקו). - ירמיה. Tegeμίας, ובעזרא י' כ"ה במנה, ונראה שהוא צורה שניה של השם ירמיה. - כח וועזיזוא. כן למי עזרא י' כ"ז, וכאן Ζεραδίας (וכן בסורי: זרדיא). ויש נוסחאות Ζεραλίαις

כט אֶלְיָשִׁיב מִתְּנֵיָה וְרִמּוֹת וְנָדָר וְעֻזִּיָּא: וּמִבְּנֵי בְּכִי יְהוֹחָנָן וּמִנְּנֵיָה
 ל וְזַבִּי וְעַתְלִי: וּמִבְּנֵי קְנִי מִשְׁלָם מַלְיֹד עֲדָיָה יָשׁוּב וְיִשְׂאֵל וּרְמֹת:
 לא וּמִבְּנֵי סַחַת מֹאֵב עֲדָנָא וּמִעֲשָׂיָה קָלָל וּבְנֵיָה מִתְּנֵיָה וּבְצִלְאֵל וּבְנֵי
 לב וּמִנְּשָׂה: וּמִבְּנֵי עֲנָן אֶלְיוֹן יִשָּׂיָה וּמִלְבָּיָה וּשְׁמַעְיָה וּשְׁמַעוֹן בְּנֵימָן
 לג מַלְיֹד שְׁמַרְיָה: וּמִבְּנֵי חָשׁוּם מִתְּנֵי וּמִתְּנֵיָה וְנָדָר וְאֶלְיָסְלַט וּמִנְּשָׂה
 לד וּשְׁמַעִי: וּמִבְּנֵי קְנִי יְרִמְיָה מַעֲרִי עֲמָרָם יֵאוּאֵל בְּנֵיָה בְּדָיָה וְיוֹנָה
 וּרְמֹת וְאֶלְיָשִׁיב וּמִתְּנֵיָה מִתְּנֵי וְיַעֲשׂוּ מִבְּנֵי קְנִי שְׁמַעִי שְׁלֹמֹה
 לה נָתָן וְעֲדָיָה וּמִבְּנֵי זַבִּי שְׁשִׁי שְׁרִי עֲזַרְאֵל שְׁלֹמֹה שְׁמַרְיָה שְׁלוֹם
 לו אֲמַרְיָה יוֹסֵף: מִבְּנֵי גְבוּ יַעֲיָאֵל מִתְּנֵיָה וְנָדָר זַבְיָאֵל יֵאוּאֵל בְּנֵיָה:
 לו כֹּל-אֵלֶּה נָשְׂאוּ נָשִׁים נְכָרִיּוֹת וַיִּשְׁלְחוּ אוֹתָן וְאֶת-בְּנֵיהֶן:
 לח וַיָּשׁבוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וּמִיִּשְׂרָאֵל בִּירוּשָׁלַם וּבְאֶרֶץ בְּאֶחָד
 לט לַחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֲרִיָהֶם: וַיֵּאָסְפוּ כָל-הָעָם כְּאִישׁ אֶחָד
 מ אֶל-הַקְּרוֹב אֲשֶׁר לִפְנֵי שַׁעַר-הַמּוֹנָח לְבָיִת: וַיֹּאמְרוּ לְעֹזְרָא הַכֹּהֵן
 ס הֲרֹאשׁ וְהַקּוֹרָא לְהִבְיֹא אֶת-סֵסֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר נָתַן מֵאֵת יְיָ
 סא אֱלֹהִים לְיִשְׂרָאֵל: וַנִּבְיֹא עֹזְרָא כִּהֵן הֲרֹאשׁ אֶת-הַתּוֹרָה לִפְנֵי כָל-
 סב הַקָּהָל מֵאִישׁ וְעַד אִשָּׁה וּלְכָל-הַכֹּהֲנִים לְשַׁמֵּעַ אֶת-הַתּוֹרָה בְּיוֹם
 סג אֶחָד לַחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי: וַיִּקְרְאוּ-בּוֹ בְּקְרוֹב לִפְנֵי שַׁעַר-הַבַּיִת מִן-
 סד הָאֹר עַד-מִחְצִית הַיּוֹם נֶגֶד הָאֲנָשִׁים וְהַנְּשִׁיִּם וְאֹנִי כָל-הָעָם אֶל-
 טו סֵסֶר הַתּוֹרָה: וַיַּעֲמֵד עֹזְרָא הַכֹּהֵן וּקְוֹרָא הַתּוֹרָה עַל מַגְדֵּל-עֵץ
 טז אֲשֶׁר עָשׂוּ לְדָבָר: וַיַּעֲמֵד אֶצְלוֹ מִתְּנֵיָה שָׁמַע עֲנָנִיָה אֹרִיָה חִלְמָיָה
 טז מִעֲשָׂיָה עַל-יְמִינוֹ: וּמִשְׁמֵאלוֹ עֲדָיָה מִיִּשְׂאֵל מִלְּבָיָה חָשׁוּם חִשְׁבֻּדָּיָה
 טז זְכַרְיָה מִשְׁלָם: וַיִּסְתַּח עֹזְרָא אֶת-סֵסֶר הַתּוֹרָה לְעֵינֵי הָעָם וַיֵּשֶׁב
 טז בְּקִבּוּד לִפְנֵי קָלָם: וּבִקְשָׁתוֹ אֶת-הַתּוֹרָה עָמְדוּ קָלָם נְכוּנִים וַיִּבְרְךְ
 טז עֹזְרָא אֶת-יְיָ הָאֱלֹהִים הַגָּדוֹל: וַיַּעֲנוּ כָל-הָעָם אָמֵן וּבְנִשְׂאָם
 טז יְדִיָהֶם לְמַעַלָּה נִסְלוּ אֶרְצָה וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לַיְיָ: וַיִּשׁוּעַ וּבְנֵי וְשִׁרְבֵיָה וְיָמִן

ל-לר Zardias - וישאל. και Ἰασάηλος, ובעזרא י' כיס ושאל. - יאואל. Ιουίλ. בעזרא י'
 ליד יאואל. - ויונה. και Ἰωνᾶς, ובעזרא שם: וניה. -

ט ליו-ניה. קריאת החזרה על ידי עזרא ורושם הקריאה (=נהמיה ו' ע"ב-ח' ייג).

ל-טא הכהן הראש. ὁ ἀρχιερεὺς ὁ (וכן בפ"מ ומ"ט), כמו בדה"ב י"ט י"א. - שער-
 סב הבית. בנחמ' ח' ג' שער-המים. ויעמד. על כרחנו נפרשהו לענין תפיסת מקומו על המגדל,
 מג-מה שהרי אח"כ (בפמ"ה) ישב. - עננייה. Ἀνανίας, ובנחמיה ח' ד' ענניה. - בכבוד. ἐπιδόξως.

עקוב שבתי הודיה מעשיה וקליטא עזרה ויוזבד חנן סלאיה
 הלויים מבינים את-תורת יי ויקראו לפני העם את-תורת יי
 בקרשם את-המקרא:

מט ויאמר התרשטא אל-עזרא כהן הראש והספר וללויים המבינים
 נ את-העם לכל: היום קדוש הוא לי וקלם בכו בשמעם את-דברי
 נא התורה: ויאמר להם לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו
 נב מנות לאין נכון לו: ביקדוש היום לי ואל-תעצבו כי יי וסארכם:
 נג-נד והלויים אמרו לקל-העם לאמר היום קדוש אל-תעצבו: וילכו קלם
 לאכל ולשתות ולשמח ולתת מנות לאין נכון לו וישמחו מאד:
 נה כי הבינו בדברים אשר הורו להם ויאספו וכיום השני ראשי
 האבות לקל-העם והכהנים והלויים אל-עזרא הסופר להשקיל וחד
 אל-דברי התורה]:

מט-נה שמקום מושבו היה גבוה מכלם. - והספר. και ἀναγνώστη. - [- -] בתוספת זו
 שבפניה מסיימים הלטיני הקדום וולגאטה, על פי נחמיה ח' י"ג, כדי שיהא הענין נשלם.
 ויוספוס (י"א ה' ה') משלים הקיטוע בעברו לחגיגת חג הסכות שמונה ימים, אע"פ שהאסיפה
 היתה בראש השנה ולא בט"ו בתשרי. -

חזון עזרא

מ ב א

א. שם הספר.

ספר זה, שנמצא רק ברומית, כמה שמות יש לו: בוולגאטה הוא נקרא בשם עזרא הרביעי (Liber quartus Esdrae), אבל בתחלתה של התוספת הרומית שהוקדמה לספר זה הוא נקרא בשם עזרא השני (Liber Ezrae prophetae secundus), ובתרגומים הכושי והערבי א' – ספר עזרא הראשון, ובתרגומים הסורי והערבי ב' – ספר עזרא סתם. קלימינס מאלכסנדריה (Stromateis III, 16) קוראו בשם עזרא הנביא (Ἐσδρας ὁ προφήτης). וכן קוראו אמברוסיוס: propheta Ezra. ולפי טיבו נאה לו השם חזון עזרא (השם חזון ענינו מאסף של חזיונות, כנראה מישע' א' א', נחום א' א', והשוה דה'ב ל'ב ל'ב). ואולי היה באמת כך שמו במקורו העברי.

ב. צורתו של הספר ותכנו.

בתרגום הרומי (אבל לא בשאר תרגומים) יש בתחלתו של הספר שני פרקים ובסופו שני פרקים – תוספות נוצריות מאוחרות ואלו אין לנו עסק עמהן. אם כן, עיקר הספר העברי הם הפרקים ג'–י"ד (ולפיכך נמנו כאן בתרגום העברי בסימנים א'–י"ב). צורתו של הספר ויכונית היא: החוזה בא במשא ומתן עם אוריאל המלאך שנשתלח מאת רבונו להסביר לו את השאלות שהוא נבון בהן. אבל לא תמיד הצורה היא ויכונית. בכלל, אין הצורה חשובה לו לחוזה כל כך: העיקר לו התוכן. מתוך דבריו של בעל הספר גופו (י"ב ח') נראה שלפי התכן הוא מחלק את הענינים שבספרו לשני ראשים: א) אותות, ב) חלומות ופתרונם. ובאמת כך יתחלק הספר הכולל שבעה חזיונות: שלשת החזיונות הראשונים כוללים שאלות ותפלות והרהורים שתשובותיהם ניתנו בצדם במשלים ואותות, ושלשת החזיונות האחרים הם חזיונות שפתרונם בצדם, ולבסוף בא חזיון של חתימה לכל הספר, שבו נצטוה עזרא מפי הגבורה על כתיבת ספרו שלו ואף על כתיבת הספרים המקובלים בישראל, בעזרתם של חמשה סופרים מובהקים שנקראו בשמותיהם, שלא תשתכח הספרות מישראל.

התכן של שבעת החזיונות הוא:

החזיון הראשון (א' א' – ג' י"ט): שאלת חורבן ציון והצלחת בבל. איך אפשר דבר זה מצד ההשגחה העליונה? – התשובה ניתנה לחוזה ע"י אוריאל המלאך: ראשית, אדם לא יבין דרכי ה'. שנית, לעתיד לבוא יראה שסדר הנהגת העולם הוא כתיקונו. ושלישית, תנאי הותנה שעולם הבא יהיה רק לכשיתמלא מגין הצדיקים. בסוף בא תיאור האותות שיבשרו סוף העולם הזה ותחלתו של העולם הבא.

החזיון השני (ג' כ'–ד' ל"ד): חזרה על העדר יכלתו של אדם להבין דרכי ה'. שאלה חדשה: מה יהיה גורלם של המתים לפני סופו של העולם הזה. המלאך השיב שגורלם יהיה כגורל אותם שהם עדיין בחיים. שוב חתימה בתיאור האותות של הקץ.

החזיון השלישי (ד' ל"ה–ו' כ"ה): השאלה על מנינם הקטן של אותם שימלטו ותיאור הדין וגורלם של הצדיקים והרשעים.

החזיון הרביעי (ו' כ"ו–ח' ג"ט): החוזה מקונן על עמו (ו' כ"ו–ל"ז), ואחר כך

בא עצם החזיון: האשה המתאבלת על בנה יחידה שמת בהכנסו לחופה. החווה אומר שלה אבד רק בן אחד ולציון אבדו הרבה. האשה אינה מקבלת תנחומין. תוך כדי דיבור בא שינוי צורה ובמקום האשה הוא רואה לפניו עיר בנויה, ובוה נפטר החזיון מאליו: האשה היא ציון שלמעלה (ח' כ"ה), בנה היא ירושלים שלמטה ומותו הוא החורבן.

החזיון החמישי (ט' א'—י' ג'): נשר עלה מן הים והוא בעל שלשה ראשים, שתיים עשרה כנפים ושמונה כנפים זעירות. אריה שואג יצא מן היער וגער בנשר. לאט לאט נעלמו הכנפים והראשים וגופו של הנשר נשרף. הפתרון: הנשר הוא המלכות הרביעית שבחזון דניאל והאריה הוא מלך המשיח (ט' א'—י' ל"ט). אחר כך בא אל עזרא העם הממתין לשובו ובקש ממנו שלא יעזבם, והוא הבטיחם לשוב אליהם (י' מ'—ג"א).

החזיון השישי (י"א א'—ג"ח): בן-אדם יצא מן הים. אויביו באו להלחם אתו והוא נצחם, ואח"כ באו אליו המון אנשי שלום. הפתרון: בן-האדם הוא מלך המשיח, אויביו הם הגויים ואנשי השלום הם עשרת השבטים.

החזיון השביעי (י"ב א'—מ"ח): מתוך הסנה שמע עזרא קול מצוהו לכתוב את כל חזיונותיו ופתרוניהם. כמרכן כתב בעזרתם של חמשה סופרים תשעים וארבעה ספרים, ומהם נצטוו לפרסם בעם עשרים וארבעה ולמסור שאר השבעים בסתר לחכמים שבעם. מסתבר שהכוונה היתה לעשרים וארבעת כתבי הקדש ולשבעים ספרים חיצונים.

ג. טיבו של הספר.

מתוך התכן נראה שבעצם יש כאן בספר חמר פיוטי-פילוסופי וחמר היסטורי-פוליטי. בחמר הפיוטי-הפילוסופי נראית משאת נפשו של אדם חושב והוגה דעות על היות העולם הכללי לעומת עולמם הפרטי של ישראל שבאותו פרק. הפרובלימה העיקרית המעסיקה בלי הרף את מוחו של החווה היא: מה טעם מתנהג בורא העולם בדרך של פורענות עם ישראל עמו. הרי העולם כלו מלא חסאנות וקלקול גדול; החווה עבר כמה מדינות ושם ראה עמים רבים והם מקולקלים במדה יתרה לעומת עם ישראל. אמת, יש באומות העולם אף חסידים, אבל מועטים הם וספורים במנין, ואילו ישראל — כמה מרובים החסידים ויראי שמים שבתוכם (א' ל"ג—ל"ו). שוקל הוא חטאותיהן של אומות העולם לעומת חטאותיהם של ישראל ובשום אופן אין חטאותיהם של ישראל מכריעות. וכאדם חסיד ואוהב עמו כאחד הוא עומד ותוהה: אין לו השגה כלל בטעם שגרם לחרבן עמו וארצו ואבדנם. והוא טוען כלפי שמים וכאחד מטובי החוזים שבישראל הוא מדבר משפטים עם רבונו בסגנון של תרעומת. אדרבה, את ההשגחה העולמית גופה הוא מאשים בחטאנותו של עמו: מדוע לא הסיר אלהים של ישראל את יצרם הרע כדי שתהא תורתו עושה פרי בלבם (א' כ'), שהרי כאן הוא שורש חטאנותו של הפרט ושל הכלל.

זהו עיקרה של הטענה העוברת דרך כל החלק הפיוטי-ההיסטורי שבספר. וטענה זו אינה נותנת מנוחה לנפשו המוועזעה של החווה: תמיד הוא מהרהר בכך.

ורק דבר אחד מטיף תנחומין לנפשו הכואבת: יש שכר ועונש לעתיד לבוא. אבל אם מתהלך הוא בגלוי-לב עם מלכותא דרקינא הרי עם מלכותא דארעא לא יוכל להתהלך בגלוי: עין רואה ומפקחת יש לה לצנורה של ממשלת רומי. ולפיכך החזיונות שנכלל בהם החמר ההיסטורי-הפוליטי הם כלם סוד ואלגיוריה: הנשר על ראשיו וכנפיו הם סמל למלכות רומי, ובן-האדם העולה מן הים הוא רמו למלך המשיח שעתיד לבוא ולקומם מלכות הצדק על גבי חרבותיה של מלכות רומי הלוחצת והמדכאה באכזריות.

זאת היא נחמתו היחידה של החווה: יבא יומה של רומי ולכשתחרב יבא יום של שלום ואושר לבאי העולם.

ד. מקומו וזמנו ועריכתו של הספר.

הספר נכתב בארץ ישראל, בירושלים וסביבותיה – כך נראה מן הלשון מפתלנו אנחנו היושבים בארץ (ו' י"ז), שהפליט דרך אגב. אף הספר כולו עושה רושם שעל חורבות המולדת נכתב כמו שמוכיחות הקינות שבתוכו.

על זמנו אפשר לעמוד מתוך כמה מקומות בגופו של הספר. בתחלתו של הספר הוא אומר (א' א'): בשלשים שנה למפלת עירנו, ושוב הוא אומר (א' כ"ט): רשעים... ומפְּנְלִים רבים ראתה נפשי זה לי שלשים שנה. הרי למדת שחזיון זה באותו פרק נכתב.

אבל אותו חזיון ראשון הוא לחוזה במקום ולא בזמן, שהרי מחזון הנשר (ט'–י') נראה שנכתב לפני מותו של דומיטיאנוס, אם כן לפני שנת 96 נכתב, והוא קדום בזמן לחזיון הראשון. ושוב יש חזיון על בן־האדם שעלה מן הים (י"א) והוא עוד קדום לחזיון הנשר, שהרי הוא שואף להחזרתם של עשרת השבטים לארץ ישראל, אם כן ב' השבטים עדיין בארץ הם עומדים. הרי שנכתב חזיון זה עוד קודם החרבן, ואולי בשנת 66 נכתב, כשהצליחו ישראל קצת במלחמה והיתה לחוזה התעוררות של תקוה טובה ולא היה חסר אלא עשרת השבטים. אבל הענין בהכנת העתקות לספרות ישראל בעזרת סופרים מומחים, שבסוף הספר (י"ב), ודאי אחר החורבן היה.

ומכאן אתה עומד על סודו של החוזה בעריכת ספרו: הוא אסף את מבחר יצירותיו שכתב בזמנים שונים שבחיו לאספה אחת, אבל לא סידר את הדברים לפי זמנם, אלא לפי טעמו הוא בערכם של הדברים ולפי הענינים.

ה. בעל הספר.

מתוך כמה מקומות שבספר אפשר לעמוד במקצת על אישיותו של בעל הספר: מן הבחירים שבתקופה הקודמת לחורבן ומן השרידים שלאחר החורבן היה. מתוך דבריו (ו' כ"ז–ל') אפשר להכיר את הסביבה של אותם היחידים השרידים בניגוד לרוב בני הדור: הם היו שומרי הברית שהכירו מרצון ביראת שמים ושהיו עוסקים הרבה בהוראת התורה. הוא ידע את החיים שבעולם הגדול מתוך נסיעות (א' ל"ג) והיה מסתכל לכל הנעשה בעולם ובארצו. חוזה היה האיש ואת הרהוריו וחזיונותיו היה מעלה מפרק לפרק על הכתב. מיושבי ירושלים היה, – כך משמע מדבריו שבחזיון הרביעי. בגורלו נפל לראות בעיניו את החורבן ואף להיות מהלך על החורבות שלשים שנה ויותר, והוא מיצר וכואב על אותה פורענות. בוער היה כלו במוחו ובלבו מבלתי יכולת להשלים עם הצְוֹלָה הגדולה שנעשתה לעמו ולארצו מצד ההשגחה העולמית. מתבודד ומתרחק מן החברה שבישוב היה יוצא לו מחוץ לעיר למקומות ריקים מישוב ושם היה מהרהר את הרהוריו וחוזה את חזיונותיו על הענינים הנוגעים בגורלם של עמו וארצו. בבחינה זו היה מדמה את נפשו לבעל ספר דניאל, שהיה כבר נחשב בימיו לספר קלאסי ושהיה הוא עומד תחת השפעתו, וביחוד היה מוצא קרבה גדולה בינו ובין החוזה שבפרק השביעי מספר דניאל, וחושב עצמו לאחיו הצעיר לעֵט: אף הוא היה עומד בחזיונותיו על מהלך ההיסטוריה הרומית ומלביש היה את חזיונותיו בסמלים שבסוד רמזו, בפרט בסקירותיו על מלכות הרשעה.

אבל בתורת חוזה זקוק היה להיות אנונימי ופסיבדונימי. זהו אחד העיקרים המבדילים שבין נביא לחוזה: הנביא לוחם היה בתוך עמו בענינים פוליטיים, ואע"פ שהיה הולך נגד הזרם השליט מכל מקום גילי שמו ופרסומו הכרחיים היו להצלחתו. מה שאין כן החוזה, שאינו אלא הרהרן פוליטי הנאנח תחת שלטון נכרי ושסכנה היא לו להיות גלוי וידוע. לפיכך הוא צריך לפסיבדונימוס, כלומר להתלות באישיות גדולה מן ההיסטוריה הקדומה. לתכלית זו לא ראה החוזה אישיות טובה לו מעזרא הסופר.

מדוע?

קשור היה האיש בכל נפשו בתורת משה ובשאר ספרות ישראל שבמקרא ושמחוץ למקרא. טרוד היה כל ימיו לא רק ללמוד אלא אף ללמד. ממש כר' חייא בדורות המאוחרים (ע' ב"מ פ"ה ב') היה רואה אף הוא תכלית חייו בהפצת התורה ושאר ספרי האומה. לא רק סופר-מחבר היה, אלא אף סופר-מעתיק. ויותר שהיה עושה עוד היה מעשה: חבר שלם של סופרים-מעתיקים מומחים היה לו שהיו מכינים העתקות מן הספרים החשובים, הן ספרי המקרא והן הספרים החיצונים, וחוא היה המנצח עליהם ומשגיח ומקפיד על דיוקי נוסח שהיה זכרונו עשיר בהם. ביחוד היתה פעולתו מרובה במקצוע זה לאחר שהיו הרומיים שורפים את הספרים העבריים ומבערים אחריהם (ע' י"ב כ"א).

וכמו שמבחינת חוזה היה מדמה את נפשו לבעל ספר דניאל אחיו הגדול, כך מבחינה זו במקצוע של הרבצת התורה והפצת הספרות בישראל לא מצא לנפשו אח קרוב מעזרא הסופר, שמקובל היה בישראל שכשנשתכחה תורה מישראל עלה עזרא מבלל ויסדה (סוכה כ' א'). אף בערכו את ספר חזיונותיו לא מצא טוב לפניו אלא לסיימו במעשה רב, ממש מעשהו של עזרא.

ואין תמיהה שכשבקש לו אילן גדול לתלות בו את ספרו מפני מראית עינה של הצנזורה הפוליטית של הנשר הרומי לא מצא טוב לפניו אלא שמו של עזרא (1).

ועוד זאת: עזרא הרי בבבל היה קודם עלותו לארץ ישראל והוא הרי החליף את שם רומי בשם בבל ואת החרבן השני בחרבן ראשון, ואע"פ שבתוך הספר הוא אומר (ו' י"ז) בפירוש: מפתנו אנחנו היושבים בארץ, מכל מקום הוא פותח את הספר בלשון: בשלשים שנה לחרבות העיר הייתי אני שאלתיאל הוא עזרא בבבל (א' א'), ואינו מקפיד כלל לדברים שבכרוניקה, שאין המנין של שלשים שנה לחורבן ירושלים מתאים לזמנו של עזרא. ונראה שלאחר זמן, כשלא היה עוד חשש – אם מחמת שינוי מקום או מטעם אחר, – הוסיף מי שהוא על השם עזרא אף את השם שאלתיאל, שכנראה היה זה שמו הפרטי של החוזה והיה ידוע למי שהוסיף אותו, וכך נצטרפו שני השמות – הפסיבדונימוס והשם האמתי – יחד.

ו. לשונו וסגנונו של הספר.

אין ספק שמלכתחלה נכתב הספר חזון עזרא בעברית ובסגנון של לשון המקרא דוקא. שהיתה סלולה ונוחה לשימוש לסופרים והוגי דעות באותה תקופה של מעבר מן הסגנון המקראי אל הסגנון של לשון חכמים השורר בספרות התנאים.

רבים הם הסימנים של הסגנון המקראי שבס' חזון עזרא. כדאי לרמוז על אחדים מהם: (א) לענין משמעותן של מלים, כגון לביים (ב' ז'), הנהר במקום נהר פרת (י"א מ'), עץ לענין אילן (ב' י"ג, ג' ה'), רב לענין גדול (ח' ליח ועוד), כלי מלחמה (י"א ט') וכיוצא בהן. (ב) לענין לשונות מיוחדים לעברית, כגון אמרתי אז בלבי (א' כ"ח), ויצא לבי (א' ל'), שמת אל-לבך (ה' ט"ז), נשיב איש את-נפשו (ה' ע"ה), ולא יִישְׂרו דרכיהם (ג' י"ב), ואבן תתן קולה (ג' ה'), ונתן קול בלילה (ג' ז'), שם האחת קראת (ד' מ"ט), שמך נקרא עלינו (ב' כ"ה, ח' כ"ב), ועוד.

על אלה יש להוסיף פשטות הלשונות בעברית מעין לך ושקלת לי (ב' ה'), לכו ונלכה (ב' י"ד), לכו ונעלה ונלחמה (ב' ט"ו), לך ושאלת (ב' מ'), ויפתח פי ואחל לדבר (ו' כ"ח), ואשא עיני וארא (ו' ליח), עמד על-רגליך (ג' ט"ו, ד' י"ג וי"ז, ח' ל', ט' ז'), כליותי אשתונן (ג' ל"א), ודומיהם.

(1) על שאר כתבי חזון שהיו תולים בעזרא ע' James, Lost apocrypha, 80 sqq.

ג) לענין שימוש הלשון, שאין המשפטים תלויים זה בזה אלא מצורפים זה לזה בור' החיבור, כמשפט הלשון המקראית, כגון ויהי כי החלו לר'ב היושבים על-הארץ ויָרְבוּ בנים... ויחלו להרשיע עוד הפעם הרבו מן הראשונים (א' י"ב), ויהי כאשר העלית את זרעו ממצרים ותביאם אל הר סיני וַתֵּט שמים ותרד על הארץ וַתַּרְעַש תבל וַתַּרְגְּזוּ תהומות וַתִּתְרַד את-העולם (א' י"ז-י"ח), וכדומה.

ד) לענין שימוש מקור נפרד עם דרך היעוד, כגון יָצָא יָצָא לְבָךְ (ב' ב'), מִהָרַץ יִמְהָר העולם לעבר (ב' כ"ו), וּמִלֶּד מִלֶּד אֶת-הַעֲתִים וְסָפַר סָפַר אֶת-הַעֲתִים (ב' ל"ז), ורבים כאלה. או השימוש בפעלי עזר לענין תארי הפעל, כגון ואוסיפה לדבר לפניך (ג' ל"ב), ויוסיפו ויאמרו (ה' כ"ג), אל תוסף תבקש (ו' ג"ה), ולהוסיף אָכַל (ז' מ"א), ואוסיף לדבר אליה (ח' י"ט). לכאן שייכים הלשונות המרובים, כגון ויען ויאמר או ויען ואמר, שְׁאַל... ואמרת (ג' מ"ו) או ואשאל וְאָמַר (ג' נ').

ואע"פ שמספרי המקרא יש בכל הספר רק ציטטה אחת (ה' קכ"ט, שניטל מדברים ל' י"ט ולי"א כ"ז-כ"ח), מכל מקום הספר כלו ספוג הוא מתחלתו ועד סופו בדרכי לשון המקרא ולקורא העברי אין כאן צורך בראיות.

ז. על תרגומי הספר הקדומים ועל התרגום העברי הַנֶּמָן כאן.

נראה שהתרגום הראשון שנעשה מן הספר חזון עזרא תרגום יווני היה, שהלך לאיבוד. ג'ימס טרח ואסף ציטטות מועטות המובאות אצל ראשוני הנוצרים. התרגום היווני נעשה בומן קדום, שהרי קלימינס מאלכסנדריה (בן-דורו של ר' יהודה הנשיא) מביא (Strom. III, 16, 100) פסוק ג' ליה מחזון עזרא בלשון: עזרא הנביא אומר (Ἐσθρας ὁ προφήτης λέγει). אבל כמה תרגומים שנעשו מתוך התרגום היווני הגיעו לידנו, והם: רומי, סורי, כרשי, ארמיני ושני תרגומים ערביים (כלם ניתנו בתרגום רומי בס' Hilgenfeld, Messias Judaeorum, Lpz. 1869 ובתרגום גרמני בס' Violet, Die Ezra-Apokalypse, I Teil, Die Überlieferung, Lpz. 1910). החשוב שבכלם הוא התרגום הרומי. תרגום זה הוא מדויק בתכלית ומוסר את היווני מלה במלה, ולפיכך עמד בו טעמו של המקור העברי. ונראה מתוכו עד כמה היה היווני בשעתו תרגום מדויק ומדוקדק אף הוא. בתרגום זה הוסיפו הנוצרים שני פרקים בראשו (א'-ב') ושני פרקים בסופו (ט"ו-ט"ז). תוספות אלו מאוחרות הן, שהרי אינן לא בתרגום הסורי ולא בשאר התרגומים, ומכאן ג"כ ראייה שלא היה אף בתרגום היווני שמתוכו נעשה הרומי. אף ברוב כתיב-היד הרומיים נסמן גופו של הספר בפרקים ג'-י"ד, ואילו התוספות נסמנו כספרים בפני עצמם. היינו שני הפרקים א'-ב' נקראו בשם עזרא ב' ושני הפרקים ט"ו-ט"ז נקראו עזרא ה'.

הס' חזון עזרא הרומי קבוע בוולגאטה, אבל אינו כאן בנוסח מתוקן ומדויק כל צרכו. הנוסח הבדוק הוא במהדורה שעשה Bensly על פי כמה כ"י ושלא הספיק להוציאה בחייו ויצאה לאור אחר מותו על ידי James בשם The fourth book of Ezra (Cambridge 1895), ומתוך הוצאה זו נעשה התרגום העברי הניתן כאן.

שני במעלת חשיבותו הוא התרגום הסורי (נשתייר רק בכ"י אחד מן המאה הששית ויצא לאור ע"י A. Ceriani במאספו 1, 1868, Monumenta sacra et profana). נראה שתרגום זה מתוך הרומי נעשה, ולא מתוך היווני, משום שנמצאים בו אותם התיקונים המכוונים שנמצאים ברומי (כגון הכינויים של המשיח הם בעקבות התרגום הרומי, ה' כ"ח-כ"ט, י"א ל"ב ול"ז ונ"ב, י"ב ט'), והוא גם קרוב לרומי, אע"פ שבניגוד לרומי הסורי הוא טראפראסי ואינו מדייק למסור את הכתובים מלה במלה.

על כל פנים התרגום הסורי הוא הטוב מכל שאר התרגומים המזרחיים כי התרגום הכושי (נדפס ע"י R. Laurence עם תרגום רומי בש' 1820) הוא עוד יותר פראפראסי, והארמיני הוא יותר פראפראסי מן הכושי.

הנכרים, והיהודים ההולכים בדרכיהם, יש להם שתי נקודות של חולשה בעבודותיהם במקצוע התרגום והפירוש לספרותנו הקדומה:

א) הם ניגשים מלכתחלה אל הספר העברי העתיק בדעה מוקדמת, שבזמן מן הזמנים נזדיף או – אם לדבר בלשון נקיה – נערך מתוך כמה מקורות, והם – המבקרים – באים איש איש וסברתו: זה מרבה לפרור את הספר וזה ממעט. המדה השוה שבהם היא שהם משקיפים על כל ספר קדום מנקודת השקפה של אדם מודירני ולפיכך לא ימלט שלפי הגיונם שלהם ימצאו סתירות וניגודים והעדר קשרים של המשך, וכדומה. ואין הם מעלים כלל על לבם שהסופרים הראשונים, ובפרט החזונים ובעלי הלך-נפש, טעם אחר היה להם ומדות אחרות ואף הגיון שונה היה להם. ועל כן אם ברצוננו להבין דבריהם עלינו ללמוד מתוכם ולהוציא מתוכם, ולא להכניס אותם לתוך מסגרת של מדות משלנו והגיון משלנו.

ואז נבין שלא לנו ללמד אותם הסופרים איך לכתוב ואיך לקשר ולהמשיך את עניניהם זה לזה, וממילא נמצא שבמקום העורך המדומה אפשר היה לו לסופר שיהא עורך לעצמו, כלו שהוא גופו יחליט על סידור דברי עצמו וקביעתם בספרו.

ב) ועוד: הם בונים השערות הרבה על צורתו הראשונה של הנוסח הקדום והם עושים מחיקות והגהות וסירוסים משום שקצרה ידם ליקח את הנוסח המקובל והמפורסם מתוך כ"י שונים ולהחזירו מלועזית לעברית. והם מסיחים דעתם מיחסם של ראשונים לדברים שהיו רואים אותם ראויים לטרח בתרגומם שהיו חושבים אותם הספרים לכתבי קדש שברוח הקדש נאמרו, ודברים שנאמרו ברוח הקדש הכל קדוש בהם: כל דיבור וכל תיבה משקל של קדושה להם, ולפיכך נעשו אותם התרגומים מלה במלה, אף אם הלשונות היו מיתרגמים נגד רוח לשונם: הם היו יודעים את לשונם שלהם ומתכוונים היו למרוד בה לטובת דברי קדש שהם מכניסים לתוך מחיצתם.

ואם יש את נפשך לדעת צא ולמד מתרגומו הרומי של הספר חזון עזרא: הרי בעל הלשון הרומית מתוך התרגום היווני כתבו ובעל הלשון היווני מתוך המקור העברי אמרו ומכל מקום אם באת לתרגם אותו הנוסח הרומי לעברית אין להתחכם הרבה בעבודה זו אלא לצאת בעקבותיהם של מתרגמים ראשונים ולתרגם כמעט כמות שהוא – חוץ ממקומות מספר – והרי הוא יוצא בתוך הכלי הרביעי רענן ועסיסי וטעמו עמד בו כאילו עדיין בכלי ראשון הנהו והדברים שמחים כביום נתינתם.

ומדה זו נהג המתרגם העברי עד כמה שהיה בידו בעבודתו זו.

ח. קצת ביבליוגרפיה.

Bensly, The Fourth book of Ezra, with an Introduction by M. R. James, 1895.

Gunkel, Das vierte Buch Esra (Kautzsch, Apokr. u. Pseudep.), 1900.

Violet, Die Ezra-Apokalypse (1910, 1924) (ב' כרכים): 1910.

Box, The Ezra-Apocalypse, 1912.

„ 4 Ezra (Charles Apoor. and Pseudep.), 1913.

Oosterley, II Esdras (The Ezra Apokalypse), 1933.

חזון עזרא

א
ב
ג
ד
ה
ו
ז

בְּשָׁלְשִׁים שָׁנָה לְחֻרְבוֹת הָעִיר הָיִיתִי אֲנִי שֹׁאֲלֵתִיאל הוּא עֲזָרָא
 בְּקֶבֶל וְגִבּוֹר הָיִיתִי בְּשִׁבְבִי עַל־מִשְׁתֵּי וְרָעִיוֹנֵי עוֹלָם עַל־לִבִּי: כִּי
 רָאִיתִי שִׁמְמַת צִיּוֹן וְשִׁפְעַת יוֹשְׁבֵי קֶבֶל: וַיִּשְׁעַר רוּחִי מֵאֵד וְאָחַל
 לְדַבֵּר אֶל־עַלְיוֹן נוֹרְאוֹת וָאֵמַר: אֲדַלְּנִי יְיָ הֲלֹא אַתָּה דִּבַּרְתָּ בְּרֵאשִׁית
 כִּאֲשֶׁר יִצְרָתָ אֶת־הָאָרֶץ לְבִדְדָה: וַתֵּצֵא עַל־הַקָּשָׁר וַיִּתְּן־לָהּ אֶדָם סָגֹר
 מֵת וְהוּא יִצְרֵר כְּסִיף וַתִּפְחַדְבוּ רוּחַ חַיִּים וַיְהִי מִי לְקִנְיָה: וַתִּבְיָאֵהוּ
 אֶל־גִּן־עֵדֶן אֲשֶׁר נִקְשְׁרָה וַיִּמְיָנָה בְּטָרָם תִּהְיֶה הָאָרֶץ: וַתִּתְּן־לּוֹ מִצְּוָה

חזון ראשון (א' א'-ג' י"ט).

התכן: א) פתיחה (א' א'-ג').

ב) סענות החוזה כלפי רבונו (א' ד'-ליד): מתוך צער על גודל האסון שבחורבן
 מדבר החוזה משפטים ומערער על דרכי ההשגחה וְצָדָקָה. אמת, היצר סוכן באדם
 ומחטיאהו, אבל החטאנות אינה חדשה בארץ והיא נמשכת והולכת עוד למן שרש היצר
 הרע שהורשש באדם הראשון ונעשה סכעי לו. אנב סענותיו מעביר החוזה ומונה
 המאורעות למן בריאת האדם ועד המבול (ד'-י') ומן נח ועד יעקב (י"א-ט"ז), והוא
 עובר אל מתן תורה (י"ז-כ"ב) ובנין עיר הקדש ע"י דוד (כ"ג-כ"ה), ומכאן אל גורלם של
 ישראל, שמירי ההשגחה באו להם שני ההפכים המקננים בלבם: יצר הרע והתורה (כ"ו-ל"א).
 ג) חשבות אוריאל המלאך שנשלח אל החוזה להשיב על חזונו (כ"א א'-ג' י"ג):
 אין יכלת לבשר ודם לחקור בדרכי ה' (כ"א א'-י"א) - המשלים על היצר והגלים (י"ג-
 כ"א) - חילול שם ישראל וחילול שם שמים (כ"ב-כ"ה) - משל הורע הרע (כ"ו-ל"ב) -
 אימתי בא הקציר (ל"ג-מ"ח) - להבה ועשן, עננה וטיפות (מ"ד-נ"י) - האותות לקץ
 הימים (נ"א-ג' י"ג).

ד) חתימת החזון (נ"י י"ד-י"ט): הנביא עיף והעם עזוב.

א
ב
ג
ו
ז

בשלישים שנה לחרבות העיר, הוא מדבר על שנת השלשים לחרבן ראשון
 ומתכוון לשנת השלשים לחרבן שני ע"י טיטוס. התחלת הספר מזכירה התחלתו של ס' יחזקאל
 (א' א'), וללשון חרבות העיר (ruinae civitatis) השוה דניאל ט' ב'. - שְׁאֲלֵתִיאל. ברומי
 Salathiel, והיא העתקה יוונית של השם העברי, השוה עזרא ג' ב' ועוד, או עזרא החיצוני
 ה' ה' Salathiel. ונראה ששאלתיאל שמו הפרטי של הסופר היה (ע' מבוא פרק ה'), ובשם עזרא
 לעזרא הסופר כוונתו, שהוא, הסופר, משהו עצמו אליו בפעולותיו והוא תולה בו את ספרו
 מבלי לדייק כלל בכרונולוגיה, שהרי עזרא הסופר כמאה שנה לאחר שלשים שנה לחורבן
 ראשון היה (החורבן הראשון היה בש' 586, אם כן שלשים אח"כ=556, ואילו עזרא הסופר
 בש' 458-459 הופיע). - ושפעת habundantiam, וכן בסורי: כהינותא (=שפע, עושר, שלוה). -
 גוראות. במקור: דברים נוראים (verba timorata). - לבדך. הטעמה יתירה היא לאחדות
 הבורא. - גן עדן הוא אחד משבעת הדברים שנבראו קודם בריאת העולם (ע' פסחים נ"ד
 א', נדרים ל"ט ב' וב"ר בדרשה על מקדם שבברא' ב' ח'). ובחנך ב' ה' ה' הוא אומר
 שגן עדן נמצא בין החלוף ואי-החלוף, כלו' בין הארץ והשמים. - מתחלה נברא אדם כמלאך

ח אחת ויעבדה ותמהר לגנור-מות עליו ועל-צאצאיו וממנו יצאו
ח עמים ושקטים ולאמים ומשפחות לאין מקסר; וילך כל-עם בשרירות
ט לבו ויעשו הרע לסניף וימעלו ואתה לא הניאות אותם; ואת-את-
י המבול הבאת בעתו על-יושבי הארץ ותאבדם; ואחת היתה סקדתם
יא במות לאדם בן המבול להם; ואחד מהם השארף את-לח ואת-
יב ביתו וממנו יצאו כל-הצדיקים; ויהי כי החלו יושבי הארץ לרב
יג וירבו בנים ועמים ומשפחות לרב ויחלו להרשיע עוד והרעו מאשר
יד היו לסניהם; ויהי כאשר הרשיעו לסניף ותבחר-לה אחד מהם
טו ושמו אבדקם; ותאקהבו ותגללו קץ הנמים לו לבדו בסוד הליל:
טז ותקם לו ברית עולם ותגדלו כי לא תשוב את-יורעו עד-עולם
טז ותתן-לו את-יבחק וליבחק נתת את-יעקב ואת-עשו; ותבחר-לה
יז את-יעקב ואת-עשו הרמקת ויהי יעקב לעם-רב; ויהי כאשר
יח העלית את-יורעו ממצרים ותביאם אל-הר סיני; ותט שמים ותרד
יט על-הארץ ותרעש סבל ותרגז תהמות ותסרד את-העולם; ויעבר
כ בבורף שפעים אךבעה אש ורעש-ארץ ורוח וקר לתת לורע יעקב
כ תורה ולבני ישראל מצוה; אך לא הסירות מהם את-הלב הרע
כא למען תעשה תורתך פרי בקרבם; כי לב רע הנה באדם בראשונה
כב ויעבר ונאשם הוא וכל-אשר יצאו ממנו; ויהי בהם רסיוודתמיד
כג וקלב העם התורה ורע השרש וירמק השויב וישאר הרע; ויעברו
כד עתים ויכלו שנים ותקם לה עבר ושמו דוד; ותאמר אליו לבנות
כה לשמה ולתקריב-לה בה קרבנות משלף; ויהי הדבר הנה שנים
כו רבות ויחטאו יושבי העיר בעשותם ככל אשר עשה אדם וכל-
צאצאיו כי לב רע הנה גם-להם; ותמן את-עירך בידי אויביך:

יד לחיי עד (ע' חנוך ב' י"א ס' ואעמיד אותו מלאך שני בארץ ישר וגדול ונכבד). - בסוד
ה ליל. בבית בין הבתרים (השנה ברא' ט"ו י"ב ויהי השמש לבוא, וע' חזון ברוך א'
טז ד' ד'. - ואת-עשו שנאת. - לפי"ח השנה שמות י"ט ס"ז ואילך. - ש ערים ארבע ה. כוונתו לשחקים
יח-ט שעברה בהם שכינה ממקומה שבמרום ליתן תורה לישראל (והשנה מלי"א י"ט י"א-י"ב). -
כ-כא הלב הרע. כינוי הוא ליצר הרע. - לב רע היה באדם. כך בסורי. וברומי baiolans.
כב לשון משא וסבל. - ובלב העם התורה ורע השרש. שני הפכים בנושא אחד. -
כד ורע השרש. הרע שנשחרש באדם. - לבנות עיר לשמן. השנה שי"ב ה' ט'. -
כה כי לב רע היה גם-להם. ברומי בא כאן לשון השתמשות: utebantur
(=ἐχθρίσαντο) enim et ipsi cor malignum. והשנה ב"ר לפסוק ג' ט': והמה כאדם עברו

כו ואמר אז בלבי האמנם מיטיבים לעשות יושבי קבל ועל-כן הם
 כח משלים בציון: ויהי כאשר באתי הנה נארא רשעה לאין מספר ומעולים
 רבים נארה נפשי בשנת השלשים הזאת ויצא לבי כי ראיתי איכה
 תשא אותם את-ההטאים ותחם על-עושי הרשעה ואת-עמקה אבדת
 כט ואת-אונקיה שמרת: ולא הורעת לאיש דבר איה ושינו ארתה האמנם
 ל היטיבה קבל לעשות מציון: הני ידעה עם-חסר מבלעדי ישראל
 לא ואינה השקט אשר הנה נאמן בבריתה ביעקב: אשר שקרם לא נראה
 ועמלם לא נשא סרו כי עבר עברתי על-העמים נארא אותם בשפעתם
 לב ואת-מצותיה לא יזכרו: ועסה הלא תשקל במאזנים את-שפעינו ואת-
 לג שפעי יושבי תבל ונמצא מקום הנקדה המבריעה: ומתי לא חסאו
 לד לסינה יושבי תבל ואינה העם אשר שמר פכה את-מצותיה: אמנם
 אנשים בשמות תמצא אשר שמרו מצותיה ועמים לא תמצא:
 ב ונענני המלאך אשר נשלח אלי ושמו אוריאל ויאמר לי: יצא
 ג יצא לכה בעולם הנה והנה מבקש להשכיל אל-דרך העליון:
 ג ואמר בן אדני ונענני ויאמר נשלחתי להראותה שלש דרכים ולשום
 ד לסינה שלשה משלים: אם-תודיעני אחר מהם את-אני אודיעה את-
 ה הדרך אשר תבקש לראות ואורך מדוע רע הלב: ואמר דבר
 אדני ויאמר אלי לה ושקלת-לי משקל האש או תמד-לי סאה-רוח
 ו או תקרא-לי את-היום אשר עבר: ואען ואמר מי בולודים יוכל
 ז לעשות (אחת) מאלה אשר תשאל ממני: ויאמר אלי ואם-אשאלה
 לאמר כמה מדרות בלב-ים ארכמה אסיקים בראש-תהום ארכמה
 שבילים מעל לרקיע ואיפה מוצאי ושאל אוריאל מבוטחין נך

בריית והושע ו' ז' - המה כאדם הראשון. - יושבי בבל. לרומי כוונתו (השוה חזון ברוך א' י"א
 א', חזון הסיבילות ה' קמ"ג). - הם משלים. במקור בל' יחיד dominavit. ובשאר תרגומים: מאס
 כח-כט (abominavit). - באתי הנה. לבלבל. הוא זוכר שתלה עצמו בעזרא שבבבל. - איך ישיגו
 אר חן. כך בסורי (איכנא מתדרכא אורחך). וכך נראה מן המשך לקמן ב' ב'. והשוה משלי ב'
 לז י"ט ולא ישיגו ארחות חיים. וברומי: quomodo debeat derelinqui via haec - אנשים בשמות...
 כוונתו לחסידים שבאומות העולם. ולשון השוה עזרא י' ט"ז אנשים... וכלם בשמות. -
 ב ויענני המלאך. הוא טוען כלפי שכינה ופתאום הוא מקבל תשובה מפי המלאך,
 ממש על דרך זכריה א' ט'. - אוריאל. מלאך זה מוזכר בספרי חנוך (הכוכבי כ' ב' והסלאבי
 י' א') והוא אחד מארבעת המלאכים הראשיים: מיכאל גבריאל אוריאל רפאל (ע' פסיק"ר קפ"ח
 א' ועוד). מילטון Paradise Lost שיר ג', וע' ויגרש את האדם 83) עשהו לאחד משבעת
 צבא הרוחות כלילי הוד והדר העוטרים כס' יה. - מדוע רע הלב. כל' היכן הוא השורש
 ח- של רוע הלב. - לפיה השוה איוב כ"ח כ"ה לעשות לרוח משקל. - כמה שבילים. של מהלכי

ח ערן: הלא תאמר-לי לתהום לא גרדתי וגם-לשאול עוד לא-תדרתי
ט וּלְגַן־עֵדֶן לֹא בָאתִין וְאֶת־לְשָׁמַיִם מִמֶּנִּי לֹא עָלִיתִי: וְאֲנִי לֹא שָׂאֲלֹתִיךָ
י כִּי אִם־לְאֵשׁ וְלָרוּחַ וְלַיּוֹם אֲשֶׁר בָּהֶם עָבַדְתָּ וְאֲשֶׁר בְּלַעֲרֵיהֶם לֹא
יא תּוּכַל לְהִיּוֹת וְלֹא אֶנְיַתְנִי עֲלֵיהֶם: וַיֹּאמֶר אֵלַי הֵן אֶת־אֲשֶׁר לָךְ אֶת־
יב הַדְּבָרִים הַגְּדֹלִים אֲתָךְ לֹא תּוּכַל לְדַעַת: וְאִיךָ יוּכַל בְּלִיקָה לְהַכִּיל
יג דָּרָךְ עֲלִיּוֹן וּבְזָרְתָּ־מִתְהַה [בַּעֲוֹלָם מְשַׁחַת וְאִיךָ יוּכַל] לְהַכִּין לֹא־
יד מְשַׁחַת [וּבְשִׁמְעִי אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה] וְאֶפֶל עַל־סָנְי: וַאֲמַר אֵלַי
יז נֹחַ לָנוּ שְׂלֵא נְהַיְנָה מִשְׁנֻבּוֹא וְנַחְיָה בְּתוֹךְ רִשְׁעָה וְנִסְבַּל בְּלִרְדַּעַת
יח עַל־מָה: וַיַּעֲנֵנִי וַיֹּאמֶר הֲלָךְ הִלַּכְתִּי אֶל־יִשְׂרָאֵל עֲצֵי הַשָּׂדֶה וַיִּחְשְׁבוּ
יט מִחֻשְׁבָּה: וַיֹּאמְרוּ לָכֵן וְנִלְכְּדָה וְעֲשִׂינוּ מִלְחָמָה עִם־הַיָּם לְמַעַן יִסּוּג
כ אַחֲרֵינוּ מִסָּנְיָנוּ וְעֲשִׂינוּ לָנוּ עוֹד וְעֲרוֹת אַחֲרָיִם: וְגַלִּי הַיָּם גַּם־הֵם
כא חֲשָׁבוּ מִחֻשְׁבָּה וַיֹּאמְרוּ לָכֵן וְנַעֲלֶה וְנִלְחָמָה עִם־יִשְׂרָאֵל הַשָּׂדֶה לְבָרֶשֶׁת
כב לָנוּ שָׁם מְקוֹם אַחֲרֵי: וְתָהִי מִחֻשְׁבַּת הַיָּעַר לְשׂוֹא כִּי בָּאֵה־אֵשׁ
כג וְתֵאבְּלֶהוּ: גַּם־מִחֻשְׁבַּת גַּלִּי הַיָּם וְהַיָּתֶה לְאֵל כִּי הַחֹל קָם וַיִּסְרִיעַם:
כד וְלוֹ הָיִיתָ שׁוֹפֵט לְאֵלֶּה אֶת־מִי הוֹאֵלֶתָ לְהַבְדִּיק וְאֶת־מִי לְהַרְשִׁיעַ:
כה וְאֶעֱנֶן וַאֲמַר שְׁנֵיהֶם מִחֻשְׁבַּת שׂוֹא חֲשָׁבוּ כִּי הָאָרֶץ נִתְּנָה לַיָּעַר וּמְקוֹם
כו לַיָּם לְשׂוֹא גַלְיֹו: וַיַּעֲנֵנִי וַיֹּאמֶר יָסָה דַּקָּת וּמְדוּעָ לֹא דַקָּת אֶת־נַפְשָׁךָ:
כז כִּי כֹאֲשֶׁר נִתְּנָה הָאָרֶץ לַיָּעַר וְהַיָּם לְגַלְיֹו כֵּן גַּם־יִוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ יוּכְלוּ
כח לְהַכִּין אֶךְ אֶת־אֲשֶׁר עַל־הָאָרֶץ וְשׁוֹכְנֵי שָׁמַיִם אֶת־אֲשֶׁר מַעַל־הַשָּׁמַיִם:
כט כִּנְנֹעַן וַאֲמַר בִּי אֲדַנִּי לְמַה־זֶּה נִתְּנָה־לִּי לֵב לְהַכִּין: כִּי לֹא חִסְפָּתִי
לְשָׂאֵל לְדַרְכַּיִם הַעֲלִיּוֹנִים כִּי אִם־לְדַרְכַּיִם הַעֲבָרִים עֲלִינוּ יוֹם יוֹם
למדוע נתן ישראל לחרשת הגוים עם־ו אהבתך נתן בידי שְׂבָטִים
רָעִים וְתוֹרַת אֲבוֹתֵינוּ הוֹסְרָה וְהַבְּרִיתוֹת אֲשֶׁר נִקְּתָבוּ הָיוּ לְאֵין:
כד וְאֶנְחָנוּ עֲבָרִים מִן־הָעוֹלָם בְּאֶרְבֶּה וְחַיִּינוּ בְּהִבָּל וְלֹא נִזְכָּה לְרַחֲמִים:

ח הכוכבים והמזלות. - [- -] על פי הסורי. - לתהום. ובוה נכללו אף המדורות שבלב
ט ים. - [- -] הוספתי מסברא. וליזום. אתמול. - הגדלים אתך. שאתה מחובר אליהם. -
יא כליך. vas tuum. כלי הוא כינוי לגופו של אדם, לפי שהגוף כלי לנפש (סי' חינוך, וויניציא ש"ס,
יג דף ל"ד א'), וכאן כוונתו: עצמותך. - ובן־תמותה. הוספתי מסברא. - וכשמעי את הדברים
יז האלה. כך בסורי. - הלך הלכתי... בסורי: הלך הלכו יערי עצי השדה. - למוטיב זה של
יז ריב היער והים הוה חזון ברוך א' ל"ו. - לפיזו השוה ירמ' ה' כ"ב אשר שמתי חול גבול
כג לים... - והבריתות אשר נכתבו. השוה ברכות מ"ח ב' שזו [התורה] ניתנה בשלש
בריתות (רש"י: בשלשה מקומות ניתנה התורה לישראל בניני ובאהל מועד ובערבות מואב,
כד ובכל אחד נכרתה ברית). - כארבה. השוה נחום ג' י"ז מזוריק כארבה וטפסריך כגוב גובי

כה ומה-יעשה לשמו הגדול אשר נקרא עלינו והנהו אלה הדברים
 כו אשר שאַלתי: ויענני ויאמר אִם-תְּחִי תְּרָאָה וְאִם-תְּחִי תְּרָבָה לְתַמָּה
 כז כִּי מֵהָר וּמֵהָר הָעוֹלָם לְעֵבֶר: כִּי לֹא יוּכַל שְׂאֵת אֶת-אֲשֶׁר הִבְטַח
 כח לַצְּדִיקִים בְּעַתָּם בְּשָׁגַם הָעוֹלָם הַזֶּה מִלֵּא עֶצֶב וּכְשָׁלוֹן: כִּי נִרְעַע
 כט הָרַע אֲשֶׁר שְׁאֵלְתִּי עַל-אֲדוֹתָיו וְעוֹד לֹא-בָּא קִצְרוֹ: וְעַד-אֲשֶׁר לֹא
 נִקְצַר הַנִּרְעַע וְנִעְלַם הַמְּקוֹם בּוֹ נִרְעַע הָרַע לֹא תִרְאֶה הַחֲלֻקָּה בָּהּ
 ל נִרְעַע הַטּוֹב: כִּי גִרְגַר הַנִּרְעַע הָרַע נִרְעַע בְּלֵב אָדָם מֵרֵאשִׁיתוֹ וּכְמָה
 לא רִשַׁע יָלַד עַד-כֹּה וְעוֹד יָלַד עַד-כֹּה הַקִּצְרוֹ: עַרְךָ אִסּוּא בְּלִבְךָ
 לב אֶת-נִרְגַר הַנִּרְעַע הָרַע כְּמָה כִּרְיֵי-רִשָׁע עָשָׂה: וְאִם-תִּזְרַעְנָה שְׂבִיל־טוֹב
 לג לְאִין בְּסִפֵּר מֵהַגְּדוֹל הַקִּצְרוֹ אֲשֶׁר תַּעֲשִׂינָה: וְאַעַן וְאָמַר עַד-מָתִי
 לד וּמָתִי אֵלֶּה כִּי מַעֲשׂוֹת וְרַעוּת שְׁנוּתִינִי: וַיַּעַן וַיֹּאמֶר אֶל-תְּמַהֵר אַתָּה
 לה מִזְהַרְעִלְיוֹן כִּי אַתָּה לְנַפְשֶׁךָ תִּמְהַר וְהַעֲלִיֵן לְרַבִּים: הֲלֹא שְׂאֵלוֹ עַל-
 אֵלֶּה נִקְשׁוֹת הַצְּדִיקִים בְּאֶצְרוּמֵיהֶן לֵאמֹר עַד-מָתִי נִחְקָה-פֶּה וּמָתִי
 לו יָבֹא כִרְיֵי-קִצְרוֹ-שִׁבְרֵנוֹ: וַיִּשְׁגַּם רְמִיאַל מִלְּאֵךְ הָרֹאשׁ וַיֹּאמֶר עַד-אִם-
 מִלֵּא מִסִּפֵּר הַדּוּמִים לְכֶם כִּי-בְמֵאזְנוֹם שָׁקַל אֶת-הָעוֹלָם:
 לו וּמָדַד מִדָּד אֶת-הַעֲתִים וּכְפָר כִּסֵּף אֶת-הַעֲתִים
 וְלֹא יָעִיר וְלֹא יַעֲזֹר עַד-אִם-מִלְּאָה הַמִּדָּה אֲשֶׁר נִאֲמְרָה מֵרֹאשׁ:
 לח לֹא-נֶאֱמַר וַיִּשְׁעַן וַיִּשְׁעַן הוּא אֲדָנִי וְיֵהֵן כְּלֵנוֹ רִשָׁע מְלֹאנִי: וְאוּלַי בְּגִלְתֵנוּ נִמְנַע
 מ קִצְרוֹ הַצְּדִיקִים בְּגִלְלַת עֲוֹנוֹת יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ: וַיַּעַנֵנִי וַיֹּאמֶר לֵךְ וְשְׂאֵלְתָה
 מא אֶת-הַהֲרָה אִם-אֶסְרִי מִלְּאָה תִשָּׁעַת וְרַחֲמֶיהָ יוּכַל רַחֲמָהּ לְעַצְרֵי-עוֹד
 מב אֲשֶׁר בְּשֵׂאוֹל לְרַחֵם דָּמוֹ: וּכְמַהֵר הַיּוֹלֵדֶת לְהַמְלֵט מִחֲבָלֵי לְדָתָהּ

החונים בגדרות ביום קרה שמש זרחה ונווד ולא-נודע מקומם אים. - תראה. במקור:
 תבוא (veniet). - הלא שא לו. לירחמאל, שהוא הממונה על אוצרות הנשמות (ע' בפל"ו). -
 באצרותיהן. השוה קהל"ר לפסוק ג' כ"א שנשמותיהן של צדיקים נתונות באוצר
 ונשמותיהן של רשעים מטורפות בארץ, וכן כתר מלכות לרשב"ג ע"א בעשותך במרום חדרים
 ואוצרות (וע' פרקי דר"א ל"ד). בלשון רז"ל נקרא אוצר זה ג"כ בלשון גוף, כגון יבמות
 ס"ב ב' וס"ג ב' אמר ר' אסי אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, וכתב הברצלוני
 (בפני' ספר יצירה 208): מקום ברקיע ששמו גוף, ושם שריוות כל הנשמות שבגוף שעתידין
 להבראות עד סוף העולם. - רמיאל. בכ"י Remihel וגם Hieremihel. ונראה שהוא השם
 שנזכר בחנוך א' כ' ח' (מתוך הנוסחאות היווניים) ובחזון ברוך א' נ"ה ג' (וע"ש), ובסיבילות
 ב' רס"ו-ריזו Παμῆλ, Ρεμειῆλ. - הדומים לכם. similitum vobis. ויש נוסח (בוולג')
 ועוד semiaum (=הנורעים). -

טז
 טז
 לו

זג בן נם-אלה ימָהְרוּ לְהַשִּׁיב אֶת-אֲשֶׁר הִקְטַר אַתֶּם מֵרֹאשׁ: וְאֵן יִדְעֶה
 לָךְ מֵאֵלֶּה אֲשֶׁר תִּתְּאֶנֶּה לְרֵאוֹת:
 מד וְאֵעַן וְאָמַר אִם-נָא מִצְּאֵתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ וְאִם-יִמְכַן הַדָּבָר וְאִם-
 מה שְׁנֵה אֲנִי: הוֹדִיעֲנִי-נָא נִם-אֶת-זֹאת הַנְּבִיא עוֹד יוֹמַר מֵאֲשֶׁר עָבַר אִם-
 מו דָּבָר עָבַר עָלֵינוּ הַרְבֵּב: כִּי אֶת-אֲשֶׁר עָבַר יִדְעָתִי וְאֶת-אֲשֶׁר יִהְיֶה
 מז לֹא אֲדַע: וַיֹּאמֶר אֵלַי עֲמַד עַל-יָמִין וְהוֹדִיעֲתִיךָ שְׂתָרוֹן הַמִּשְׁלָל:
 מח וְאֶעֱמַד וְאֶרְאֶה וְהִנֵּה תִנּוֹר בְּעַר עָבַר עַל-סָנִי וַיְהִי כַּעֲבַר הַלְּהֻבָּה
 מט וְאֶרְאֶה וְהִנֵּה עָשָׂן עֹלֶה: וְאֶחְרִי-כֵן עָבַר לִפְנֵי עֵינַי מִלֹּא מִיּוֹם וַיִּוֹרַד
 נ מִשָּׁר דְּזַעַף רַב וְכַעֲבַר זַעַף הַמִּשָּׁר וַיִּשְׁאַרוּ בּוֹ נִסְפֵי-מִיּוֹם: וַיֹּאמֶר
 אֵלַי חֲשֹׁב בְּנַפְשֶׁךָ בְּרִבּוֹת הַמִּשָּׁר מִן-הַטּוֹפּוֹת וְהֵאֵשׁ מִן-הַעֲשָׂן כֵּן רָבָה
 שְׂשַׁעַת הַמִּדּוֹת אֲשֶׁר עָבְרוּ וְנִשְׁאַרוּ טוֹפּוֹת וְעָשָׂן:
 נא וְאֶשְׂאֵל וְאָמַר כִּתְּחַשֵּׁב כִּי אֲחִינָה בְּיָמִים הַהֵם אוֹ מִי יִהְיֶה
 נב בְּיָמִים הַהֵם: וַנִּעֲנֵי וַיֹּאמֶר הָאֵתוֹת אֲשֶׁר תִּשְׁאֲלֵנִי עֲלֵיהֶם יָכֹל אוֹכֵל
 ג לְהַגִּיד-לָךְ מִקְּצֹתָם וְעַל-חֲנִיכָה לֹא נִשְׁלַחְתִּי לְדַבֵּר אֵלֶיךָ וְנִם-לֹא אֲדַע:
 ג וְעַל-הָאֵתוֹת הִנֵּה יָמִים בָּאִים וְאַחַדָּה מֵהוּמָה גְדוֹלָה אֶת-קֹל-
 יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ וְעַל-מָה דְרַף הָאָמַת וְעַקְרַת הָאָמוּנָה תִּהְיֶה הָאָרֶץ:
 ג-ג וַיִּרַב הָעוֹל עַל-אֲשֶׁר רָאִיתָ אֶתֶּה וְעַל-אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ לְסַגְרִי-כֵן: וְהִנֵּה
 ד תִּהְיֶה לֹא-דַרְךְ הָאָרֶץ אֲשֶׁר תִּרְאֶה עִתָּה מוֹשְׁלַת וְרָאוּ אוֹתָהּ וְהִנֵּה
 ד הִיא שְׂמָמָה: וְאִם-יִסְתַּף הַעֲלִיּוֹן וְרָאִיתָ אֶחְרָי וַיּוֹם-מֵהוּמָה הַשְּׁלִישִׁי
 ה וְהִנֵּה הַאִירָה סְתָאִם הַשְּׂמֶשׁ בְּלִילָה וְהַגֵּרִם הַאִיר בַּיּוֹם:
 ה וְעַץ יִפֹּף דָּם וְאֶבֶן תִּתֵּן קוֹלָהּ וְעַמִּים יְזוּעוּ וְהַמוֹצָאוֹת יִשְׁתַּנּוּ:
 ו-ו וּמְלַךְ אֲשֶׁר לֹא-יִקְוֶה-לוֹ יִשְׁבִּי אָרֶץ וּבְעַלֵּי קִנְיָה יִדְרוּ יָחַד: וְנִם-
 ז סָדָם יִקְוֶה דְגִים וְנָתַן קוֹל בְּלִילָה אֲשֶׁר לֹא רָבִים יִבְיִנוּ אֶךְ קָלָם

ג ועקרת אמונה תהי הארץ. במקור: *et sterilis erit a fide regio* (=ועקרה תהי
 ג ללא אמונה הארץ). כלו האמונה תפרת מן הארץ. - הארץ אשר תראה... למלכות
 ד רומי כוונתו. - אחרי ויום] מהומה השלישי. נראה שברומי נשמטה תיבה, ושיעורו
 ז צל: *post [diem] tertiam turbatam*. והשוה הושע ו' ב' יחינו מיומים ביום השלישי יקימנו
 ה ונחיה לפניו. - והמוצאות ישתנו. ברומי: *gressus*, ובסוריי: והרות. ונראה התיקון
 ו-ו *egressus*, והכוונה למוצאי כחות הטבע (השוה חנוך א' ליד ב' ואילך), או לכיוצא בכך. -
 ו מלך אשר לא יקוו לו. רמו למלך הרשע שיהיה באחרית הימים. - וים-סדם. כינוי
 לים המלח (ורגיל אצל יוספוס, קדמ' ה' פ"א, ובלשון חכמים, כגון שבת ק"ח ב' מעולם לא
 טבע גברא בימא דסדום, ועוד) שאין דגים קיימים בו כלל. כיוצא בכך חזו' יחו' (מ"ז ח').

ח וישמעו קולו: ובקעות תהינה במקומות רבים ואש תפרץ פעם
 ט בקעם ונחת השדה תדר ממקומה ונשים בנדתן נפילים תמלמנה:
 י ובמים חיים מלוחים ומצאו ואוהב עם-אוהב מלחמה יעשה והבינה
 יא תסתמר ונתקמה תקנה אל-משכנותיה: ויבקשוה רבים ולא תמצא
 יב ורבה העולה והמשובה על-הארץ: ושאלו הגלילות איש את-שכנו
 יג הקרוב אליו לאמר הלא עברה עליך הדרך או עושה צדק ואמר
 יד לא: ונהה במים הים וקוו בני אדם ולא נשיגו ויעשו ולא ינשרו
 יו ורכיהם: אתות אלה נתן-לי להגיד-לך ואם-תוסיף תתפלל וקבית
 יז כיום וצמת שבעת ימים תשוב תשמע גדלות מאלה:
 יח-טו ואיקץ ובשרי רעד מאד ונפשי עושה לצאת: ויאמנוי המלאך
 טז הלא אלי הברר בי ונתקני ונעמידני על-רגלי: ויהי בלילה השני
 יז ויבא אלי פלטיאל נגיד העם ויאמר אלי איפה היות ומדוע פניך
 יח רעים: הלא ידעת כי אתה נמצאת נאמן לישראל בארץ גלותם:
 יט ועתה קום אכל מעט-לחם ואל-תעזבנו ברועה עדרו בידי ואבים
 כ ימים ואם-ריבן תבא אלי וישמע לקולי וילך מעמי:
 ונאצום ימים שבעה נאנח ובוכה באשר צוני אוריאל המלאך:

טו) על רפאות המים שבים המלח שישרצו נפש חיה ודגה רבה מאד. - ובקעות תהינה. כיצא בו זכר י"ד ד' ונבקע הר הזיתים מחציו מזרחה וימה גיא גדולה מאד. - נפילים תמלמנה. ברומי: parient monstra (=תלדנה פסלצות). ועדיין אין אנו יודעים אם כוננתו לנפילים או לנפלים. וכבר נתחבט הסורי וכתב: ואהותא מן גשא נתחזין נתילדון גיר עולא כד לא משמלין (=ואותות פנשים נראו כי יולדו עוללים שלא נמלאו). - פלטיאל נגיד העם. ודאי אדם מפורסם מן הישוב היה שנשתייר בירושלים אחר החורבן השני. - אתה נמצאת נאמן לישראל. - לדבריו של פלטיאל השוה לקמן י"מ ב. -

הזיון שני (ג' כ'-ד' ליד).

התכן: א) פתיחה (ג' כ'-כ"ב).
 ב) התרעמותו של עזרא (הסורי עזרא לפרשה זו: צלותא דעזרא) על ההשגחה שמטרה את העם הנבחר והאהוב בידי לוחציו (כ"ג-ל').
 ג) בדרך שאלות ותשובות בין עזרא ואוריאל המלאך מתברר שבשר ודם שאין בכחו להבין את אשר כפרתו ודאי לא יוכל להשיג טיבם של משפטי אלהים ואין בידו לעלות במדת האהבה על הבורא (ליא-מ').
 ד) המשך השיחה על מקומם של הדורות הבאים בתכניתו של העולם (מ"א-גיה) - על קץ הימים שעתיד לבוא עיי אלהים לבדו ג' גז-ד' ו') - על חלוקת העתים (ז-י) - על אותות האחרית ועל בוא האחרית (י"א-כ"ח).
 ה) חתימת החזיון (ד' כ"ט-ליד).

כא ויהי מקץ שבועת הנמים וישבו רעיוני לבי להעיק עלי מאד:
 כב- כנ ותקח נפשי רוח-בינה ואחל לדבר עוד דברים לשני עליון: ואמר
 כד אדני וי מקל-יערי הארץ ומקל-עציה בחרת גסן אחת: ומקל-
 ארצות תבל בחרת-לה מקום אחד ומקל-שרחי תבל בחרת-לה
 כה שושנה אחת: ומקל-תהמות הנם מלאת-לה נהר אחד ומקל-הערים
 כו הבנויות קדשת-לה את-ציון: ומקל-בעלי קנת שנקראו קראת-לה
 כז יונה אחת ומקל-הצאן שנוצרו ראית-לה בבשה אחת: ומקל-הגוים
 הרבים קנית לה עם אחד ותורה רצית מכל נסת לעם רצית בו:
 כח ועתה אדני למה מסרת האחד לרבים ותשפל הכנה האחת מן
 כט האחרות ותקע יחידה ברבים: וירמסו פורעי מצותיה את-הנאמנים
 ל בבריותיה: ואם-שנא שנאת את-עמך הלא בנדיה יסר:
 לא ויהי בדברי את-הדברים האלה וישלח אלי המלאך אשר בא
 לב אלי בפילה הראשון: ואמר אלי שמעני ואלמךך הקשיבה לי
 לג ואוסיסה לדבר לפניך: ואמר דבר אדני ויאמר אלי גדול הנה תמהון
 לד לקבך אל-ישראל האמנם אהבתו יותר מעושהו: ואמר לא אדני
 לה ונאני רק מצערי דברתי כי כליותי אשתונן כל-שעה בבקשי
 לה להשיג דרך עליון ולחקר גור-דינו: ויאמר אלי לא תוכל ואמר
 מדוע אדני ולמה אסוא נולדתי ולמה לא הנה רחם אמי קברי
 לו לכל אראה עמל בעקב ותלאת גרע וישראל: ויאמר אלי
 קסר-לי את-נהמים אשר לא באו עדנה ואקח-לי את-השפות הספרות

כב-כג ותקח נפשי לשון לקח, תורה. - גסן אחת. כן בכל התרגומים, חוץ מן הרומי
 כד הגורס vineam (=כרם). השוה ישע' ה' ז', תהל' פ' ט'. - מקום אחד. לאותה גסן (השוה
 תהל' פ' י'). כן בסורי (אתרא). וברומי: fovea (=בור), ואינו נראה. - שושנה אחת.
 כה השוה הושע י"ד ה', שהיש ב' ב'. - נהר אחד, הירדן. השוה ישע' ח' ו', שהיש ד' ט"ז.
 כו קדשת לך את-ציון. השוה תהל' קל"ב י"ג כ"בחר ה' בציון אוה למושב לו. - יונה
 אחת. תהל' ע"ד י"ט, שהיש ב' י"ד, והשוה שהשר לפסוקים א' ט"ו וד' א' שישראל
 נמשלין ליונה בכמה בחינות, וברור שפירוש שהיש בדרך אליגוריה היה דבר פשוט לגבי
 סופר זה. - כבשה אחת. השוה ישע' נ"ג ד', תהל' ע"ט י"ג ועוד. ולהמשלת ישראל לצאן
 כז יש להשוות ביחוד חנוך הכושי פ"ט. - השוה דב' ד' ח' ומי גוי גדול אשר-לו חקים ומשפטים
 כח צדיקים ככל התורה הזאת... - האחד לרבים. רמו לתפוצות ישראל שבגולה בכל העולם.
 השוה סיבילות ג' רע"א וכל ארץ תמלא ממך וכל ים. וכן אומר יוספוס (מלחמות ז' מ"ג):
 האומה הישראלית פזורה בכל התבל בין יושביה, ועוד (שם ב' שצ"ח): אין מקום בתבל
 שאין שם קצת מבני עמנו. - הכנה האחת. השוה תהל' פ' ט"ז וכנה אשר-נטעה ימינך. -
 ל-לו בידיך יוסר. תיסרהו בעצמך ברעב או בדבר (השוה ש"ב כ"ג י"ג-י"ד). - את-נהימים).

לו וְהִפְרַח לִי אֶת־הַצִּיּוּצִים הַנּוֹבְלִים: וְסַחֲחֵלִי אֶת־הָאֲצִרוֹת הַסְּגוּרִים
 וְהוֹצֵא לִי אֶת־הַרוּחוֹת הַבְּלָאוֹת בָּהֶם וְהִרְאֵנִי וְאֶת־תְּמוּנַת הַסְּגִיִּם
 אֲשֶׁר לֹא־רָאִיתִי מֵעוֹלָם
 או סְרָאִין] אֶת־תְּמוּנַת הַקּוֹל וְאֶרְאֶה אֶת־הַעֲמָל אֲשֶׁר תִּבְקַשׁ לָרְאוֹת:
 לה וְאָמַר אֲדַנִּי יי מי יוֹכֵל לְדַעַת אֵלֶּה מִלְּבַד אֲשֶׁר מוֹשְׁבָם עִם־
 לז בְּנֵי הָאָדָם אֵינָנּוּ: וְאֵנִי בֶּסֶר וְאֵיךְ אוֹכֵל לְדַבֵּר עַל־אֲשֶׁר שָׁאַלְתָּנִי:
 ט וַיֹּאמֶר אֵלַי בְּאֲשֶׁר לֹא תוֹכֵל עֲשֵׂה אֶחָד מֵאֵלֶּה הַדְּבָרִים בָּבָה לֹא
 תוֹכֵל מִצֵּא אֶת־דִּינִי או אֶת־מִכְלִית הַחֶסֶד אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לְעַמִּי:
 טא וְאָמַר אֲבָל אֲדַנִּי הִנֵּה אֵתָּה הַבְּטַחְתָּ לְאֲשֶׁר יִהְיוּ בְּאֶחְרוּנָה וּמִה־יַעֲשׂוּ
 טב אֲשֶׁר הָיוּ לְסָגִינוּ או אֲנַחְנוּ או אֲשֶׁר יִהְיוּ אַחֲרֵינוּ: וַיֹּאמֶר אֵלַי
 לְעֲשֶׂה דְמוּתִי אֶת־דִּינִי בְּאֲשֶׁר אֵין אַחֵר לְאַחֲרוֹנִים כֵּן אֵין מִהִירוֹת
 טז לְרֵאשׁוֹנִים: וְאֵעַן וְאָמַר הֲלֹא תוֹכֵל לְעֲשׂוֹת אֶת־אֲשֶׁר הָיוּ וְאֲשֶׁר
 טז הָיוּ וְאֲשֶׁר יִהְיוּ בְּאֶחָד לְמַעַן תִּמְהַר לְהוֹדִיעַ אֶת־דִּינָהּ: וַיַּעֲנֵנִי
 וַיֹּאמֶר לֹא תוֹכֵל הַבְּרִיָּאָה לְמַהֵר מִן־הַבּוֹרָא וְלֹא יִשָּׂא הָעוֹלָם אֶת
 טה כָּל־אֲשֶׁר נִבְרָאוּ בּוֹ בְּאֶחָד: וְאָמַר וְאֵיךְ אֶמְרָתָּ לְעַבְדְּךָ כִּי סִנֵּה תַחֲטִיֵּה
 אֶת־הַבְּרִיָּאָה שֶׁנִּבְרָאָה בְּיָדְךָ בְּאֶחָד וְאִם־יִסְתַּיִם יִהְיוּ בְּאֶחָד וְהַבְּרִיָּאָה
 יו תִּשָּׂא הֲלֹא תוֹכֵל גַּם־אֵתָּה לְשֵׂאת אֶת־הַנְּמַצָּאִים בְּאֶחָד: וַיֹּאמֶר אֵלַי
 שְׂאֵל רַחֵם הַאִשָּׁה וְאֶמְרָתָּ אֵלַי עֲשֶׂהָ אִם־תִּלְד לָמָּה לְעַתִּים הֲלֹא
 יז תִּבְקַשׁ מֵאֲתוֹ כִּי יִתֵּן עֲשֶׂהָ בְּאֶחָד: וְאָמַר לֹא יוֹכֵל עֲשֵׂה בָּבָה כִּי
 יח אִם־לִפְנֵי הַעֵת: וַיֹּאמֶר אֵלַי וְגַם־אֵנִי נִתְּתִי רַחֵם לְאֶרֶץ לְאֲשֶׁר נִזְרַעְתִּי
 טט עַל־פְּנֵיהָ לְעַתִּים: כִּי כֹּאֲשֶׁר הִיֻּלְדָה לֹא תִלְד וְלֹא אֲשֶׁר־זָקְנָה בָּבָה
 עֲרַבְתִּי גַם־אֵנִי אֶת־הָעוֹלָם אֲשֶׁר נִבְרָא בְּיָדִי:
 י וְאִשָּׁאֵל וְאָמַר אַחֲרַי אֲשֶׁר שָׁמַתָּ לְפָנַי אֶת־הַדְּרֹךְ אֲדַבְּרָה לְפָנֶיךָ
 וְאִמְנֹה אֲשֶׁר עָלֶיךָ דִּבַּרְתָּ אֵלַי הַעוֹדְנָה אֲעִירָה לְנִמִּים אִם־הוֹלֵכֶת
 נא-נג הִיא וְקִרְבָּה אֶל־הַזָּקְנָה: וַיַּעֲנֵנִי וַיֹּאמֶר שְׂאֵל יוֹלְדָת וְסַגְרֵלָהּ: וְאֶמְרָתָּ
 אֵלֶיךָ מִדּוֹעַ לֹא יִדְמוּ אֲשֶׁר יוֹלְדָת עָתָּה לְאֲשֶׁר הָיוּ לְפָנֶיךָ כִּי
 נב קִטְנִיִּם הֵמָּה מִהֶם בְּקוֹמָה: וְהִיא תֹאמַר לָהּ אַחֲרַיִם הֵם אֲשֶׁר נוֹלְדוּ
 בְּעֵצָם הָעֲלוּמִים וְאַחֲרַיִם הֵם אֲשֶׁר נוֹלְדוּ לְעַת וְזָקְנָה בְּקִטְנֵי הָאָם:

לו כך בכושי ובערבי א'. -] -] -] לפי הסורי. - את העמל. עמל יעקב (ע' בפליה). -
 לה-מב אשר מושבם עם בני האדם איננו. השוה דניאל ב' י"א. - לעטר. שהיא עגולה ואין
 מט לה תחלה וסוף. - הילדה לא תלד. infans non parit. - ככה ערכתי. לפי עתים מזומנות

נד קָשַׁב אִסּוּא גַם־אֶתָּהּ מִדּוּשׁ קִטְנִים אַתֶּם בְּקוֹמָהּ מֵאֲשֶׁר הָיוּ לְפָנֶיכֶם:

נה וְאֲשֶׁר יָבֹאוּ אֶחְרֵיכֶם יִקְטְנוּ מִכֶּם כִּי זָקְנָה הַבְּרִיאָה וְלַחַם עֲלוּמִיָּה עָבְרָה:

נו וְאָמַר אֲשַׁאֲלָה אֱדֹלֵי אִם־נָא מִצְּאֹתַי חֵן בְּעֵינֶיךָ וְהוֹדַעְתָּ לְעַבְדְּךָ בְּיַד־מִי תִסְקַד אֶת־בְּרִיאָתְךָ:

ד וַיֹּאמֶר אֵלַי בְּרֵאשִׁית עֲפָרוֹת תִּבְל

וּבְטָרָם יִהְיוּ מוֹצְאֵי עוֹלָם

ב וּבְטָרָם יִרְעִימוּ קְלוֹת הַרְעָמִים

ג וּבְטָרָם תִּכּוֹנֵן אֲדַמַּת גִּזְעוֹן:

וּבְטָרָם יִתְנַצְּבוּ גְדוּדֵי־לַחַם

ד וּבְטָרָם יִתְרוֹמְמוּ נְהִי שְׁחָקִים

ה וּבְטָרָם יִתְכּוֹנֵן הַדּוּם צִיּוֹן:

וּבְטָרָם תִּתְנַפְּקֶנָה מוֹעֲצוֹת הַחוּסָאִים

וּבְטָרָם יִרְשָׁמוּ הָאוֹצָרִים

אָמְנֻנָה:

ו אֲזַ עָלוּ בַּמַּסְשִׁבְתִּי וַיִּהְיוּ אֵלַי מֵאֲתֵי וְלֹא מֵאַחַר וְהִקְנַן גַּם־הוּא

ז מֵאֲתֵי וְלֹא מֵאַחַר: וְאֶעַן וְאָמַר מִה־תִּתְהַנֶּה חִלְקַת הָעַתִּים אוֹ־מִתִּי

ח תִּתְהַנֶּה אַחֲרֵיךָ [וְהַעֲת] הָרֵאשׁוֹנָה אוֹ־רֵאשִׁית הַבָּאָה: וַיֹּאמֶר אֵלַי

ט מֵאַבְרָהָם וְעַד [וְרַע] אַבְרָהָם כִּי מִמֶּנּוּ יָצְאוּ יַעֲקֹב וְעִשָׂו וְיָד יַעֲקֹב

י אֶחָדָה מֵרֵאשׁ בַּעֲקֵב עִשָׂו: וְסוֹף הָעוֹלָם הִנֵּה עִשָׂו וְרֵאשִׁית [וְהַעוֹלָם]

יָבֹא יַעֲקֹב: יָד הָאָדָם [וְרֵאשִׁיתוֹ] וְאַחֲרֵיךָ הָאָדָם עֲקֹבוֹ] בֵּין הָעַקֵּב

וְהִיד יוֹמֵר אֶל־תִּבְקֶשׁ עֲזָרָא:

נה (הכּוּשִׁי וְהַעֲרַבִי א'). - כִּי זָקְנָה הַבְּרִיאָה. הַשּׁוֹה חוֹזֵן בְּרוּךְ א' פִּיָּה י. -

ד בְּרֵאשִׁית עֲפָרוֹת תִּבְל. initio terreni orbis - על דרך משלי ח' כִּי וְאִפְשֵׁר שֶׁהִיא בַּמִּקּוֹר:

ג אֶרֶץ וְתִבְל. על דרך תהי' צ' ב' terra et orbis, וְהוּא מֵעֵין (év δὲ δύοῖν). הַסּוּרִי (וְקָרוֹב לַזֶּה

ד אֶף הַכּוּשִׁי וְהַעֲרַבִיִּים) גּוֹרֵם: רֵאשִׁית [בִּיד בְּ־אָדָם וְאַחֲרֵיךָ בְּיָדִי אָנִי] בְּסֵרָם הֵיחַ עֲפָרוֹת

ה תִּבְל. - גְּדוּדֵי־לַחַם. בְּרוּמֵי motuum virtutes (=גְּדוּדֵי־לַחַם), וְכֵן בְּסוּרֵי (דְּזַעוֹנָה), וְבִרְרוֹר שִׁגִּימֵל

ו בְּנוֹרָן נַחֲלֶפֶה. - מִדּוֹת הַרְקִיעִים בְּשֵׁם יִקְרָאוּ. ע' שְׁמוּתֵיהֶם שֶׁל הַרְקִיעִים בַּחֲגִיגָה יִב

ז ב'. - יִרְשָׁמוּ. לִזְכוּת. - וַיִּהְיוּ אֵלַי. כְּלוֹ נִבְרָאוּ. וְבַעַל הַבְּרִיאָה הוּא הַשֵּׁם קָץ לְבְרִיאָתוֹ. -

ח [וְהַעֲת]. הוֹסֵפֶה בִּיאורֵי מַסְבְּרָא. - כּוּוֹנְתוֹ: מִתִּי תִהְיֶה אַחֲרֵיךָ שֶׁל הָעוֹלָם הָרֵאשׁוֹן אוֹ רֵאשִׁיתוֹ

ט שֶׁל הָעוֹלָם הַבֵּא. - וְעַד [וְרַע]. כֵּךְ נִרְאֶה לִי שִׁיעוּרוֹ. - כִּי מִמֶּנּוּ. בְּסוּרֵי הַנּוֹסַח: כִּי מִמֶּנּוּ נוֹלַד

י יִצְחָק וְיִצְחָק נוֹלְדוּ... - וַיִּד יַעֲקֹב אֶחָדָה... כְּלוֹמֵר אֵין שׁוֹם הַפֶּסֶק בֵּין אַחֲרֵיךָ הָעוֹלָם הָרֵאשׁוֹן

וּבֵין תַּחֲלַת הָעוֹלָם הַבֵּא, וְכִמוֹ שֶׁהוּא מַסְבִּיר בַּכְּתוּב חֲסִמוּךְ. - [- - -]. לְפִי הַסּוּרֵי. -

יא-יב ואען ואמר אזני ו: אמנא מצאתי חן בעיניך: והודעת
 יג לעבדך אחרית אתותיה אשר מקצתם הודעתני אמש: ונען ויאמר
 יד אלי עמד על-רגליך ושמעת קול תרוצה גדול מאד: והנה אמנע
 טו ונע במקום אשר אתה עמד עליו בדברו: אליתיך כי לעת-קון
 טז תדבר ומוסדות הארץ יבינו: וען אשר עליהם ידבר ויראו ונעו
 יז כי ירעו כי-אחריתם להשתנות: ויהי בשמימי ואקום ואעמד על-
 יח רגלי והנה קול מדבר קול המון בקלות מים רבים: ויאמר הנה
 יט ימים באים והנה באשר אחל לגשת לסקר על-יושבי הארץ: וכאשר
 אכל לדרש מידי עושי עולה את-עולתם וכאשר תשלם ענות ציון:
 כ וכאשר יחתם העולם העומד לעבר ועשיתי את-הארות האלה
 כא ספרים יפתחו על-פני הרקיע וכלם יחד יראו: ועוללים בני שנה
 כב ידברו בקולם והרות לפני עתן לירחים שלשה וארבעה תמלטנה
 כג עולליהן ויהיו ורקדו: ומקמות לא נורעו יראו שתאם ורועים ואצרות
 כד מלאים שתאם ריקים ימצאו: ושוקר בקול יקרא וכל-השמיים
 כה יסקרו פחד שתאם: והנה בעת ההיא ונלחמו אוהבים באוהבים
 כו באויבים ותרדה ארץ ויושבי בה ומוצאי מעינות יעמדו מלכת שעות
 כז שלש: והנה כל-הנותר מכל אשר הודעתיה מראש הוא ימלט
 כח וראה בישועתי ובקץ עולמי: וראו האנשים אשר לקחו אשר לא
 כט שצמו מות מיום הולדם והשתנה לב יושבי הארץ ונהפך ללב
 כ-כא אחר: ונשמר הרע ונקטר הבחש: וסרחה האמונה וקרא בהשחת
 כב ונראתה האמת אשר ימים רבים ללא פרי היתה:
 כג ויהי בדברו אלי והנה במקום אשר אני עמד עליו נע לאפוי:

יג-יז וי' ען. המלאך. - בדברו. בשעה שהקול (ע' סוף פי"ג) ידבר. - ואקום ואעמד על-
 רגלי. surrexi super pedes meos. עד כאן חזה כשהוא שכוב. - יחתם העולם. לשון
 גמר וכליון (השוא ר' גיג) ככתב זה שחתמתו היא השלמתו. - ספרים יפתחו. שבהם
 גרשמים מעשיהם של הצדיקים ושל הרשעים (דנ' ו' י'). על ענין זה נוסדה תפלת ריה
 ויהי"כ שתחלתה ונתנה תקף קדושת היום... - על פני הרקיע. על פני צבא המלאכים
 כב-כג שברקיע. - כבר הכיר Kabish ששני הפסוקים כ"א-כ"ב מקומם בפרק ג' אחר פסוק
 ח'. - אף בפסוק כ"ד הלשון והיה בעת ההיא ונלחמו אוהבים באוהבים כאויבים מקומו
 לעיל ג' בפסוק ט' אחר הלשון ואוהב באוהב מלחמה יעשה, וסוף הכתוב מן וחרדה ארץ
 ויושבי בה נמשך ישר אל פ"ג. - ומוצאי מעינות יעמדו מלכת. השוא עליית משה
 י' ר' עד נבכי מים נהרות יחרבו. - שעות שלש. כונתו: שלשה זמנים. - רמו לחשעה
 שנכנסו בחייהם לגן-עדן (ע' דרך ארץ זוטא א'). -

ל-לא ויאמר אלי אלה באתי להודיעה גם-בלילה הזו: ואם-תוסיף תבקש עוד ושבת וצמת עוד שבועה ימים אשוב אודיעה עוד גדלות מאלה: כי שמע נשמע קולך לפני עליון כי ראה שדי ישר ברכה ונבט אל-ענותה אשר לה מגעוריה: ועל-כן שלחני להודיעה את-כל-אלה ולאמר לה בשח ואל-תירא: ואל-תבהל להגות לריק דעתים הראשונות שנתבהל דעתים האחרונות:

יה ויהי אחר הדברים האלה ואשוב לבבות גם-צמתי שבעת ימים למלא שלשת השבועות אשר נאמרו לי: ויהי בלילה השמיני ויתקעם עוד לבי בקרבי ואחל לדבר לפני עליון: כי רוחי התלקחה מאד ונקשי עלי התעשקה: ואמר אדני דבר דברת בראשית הבריה ביום הראשון לאמר יהי שמים וארץ ובדברה נעשתה המלאכה: ותהי הרוח מרחפת וחשה משביב ורמיה וצליל קול אדם לא הנה-עוד מאתך: אז אמרת ויצא מאוצרותי אור מאיר למען יראו מעשיה: וביום השני בראת את-רקיע השמים ותצוהו להחלק ולהבדיל בין המים אשר יעלו מקצתם למעלה ומקצתם ישארו למטה: וביום השלישי צוית עלי-המים להקות בתלקי-הארץ השביעי וששת החלקים הובשת ותעמידם להיות מהם משקתים לקיף ונצדדים: דבר וצא מקח ויהי ערמיהרה למעשה:

חזון שלישי (ד' ליה-ז' כ"ה).

הת כן: (א) פתיחה (ד' ליה-ל"ז).
 (ב) שאלה: הרי כל העולם לא נברא אלא בשביל ישראל ולמה איפוא ניסלה מישראל נחלתם (ל"ח-ג"ט).
 (ג) התחדשות הויכוח: הקלוקל שבעולם הזה עושה את הדרך אל עולם הבא צר וקשה (ה' א'-כ"ה) - על מלכות המשיח הומנית ועל קצו של העולם (כ"ו-מ"ד) - המשך הויכוח על בחירת ישראל ומדת הצדק (ה' מ"ה-ז' כ"ב).
 (ד) חתימת החזיון (ז' כ"ג-כ"ה).

לו שלשת השבועות. עד כאן אין זכר בספר אלא לשני צומות שבוע שבוע. ועל כרחנו קודם החזיון הראשון היה לו עוד צום אחד של שבועה ימים ולא נשאר לו זכר בספר. יש להשוות דנ' י' ב'-ג' אני דניאל הייתי מתאבל שלשה שבועים ימים לחם חמדות לא אכלתי עד-מלאת שלשת שבועים ימים. - רוחי התלקחה מאד. על דרך תהלי' ליט ד' חם לבי בקרבי. - ובדברך נעשתה המלאכה. השוה תהלי' ל"ג ו' בדבר ה' שמים נעשו. - רקיע השמים. ברומי: רוח הרקיע (spiritum firmamenti), והוגה מסברא, כי אין רוח לרקיע. - הארץ נחלקת לשבעה אקלימין (ע' קלימינס Recogn. IX, 26) וכל אקלים מונהג בידי שר מיוחד (פילון 39-38, 34. Mundi op.). והשוה מדרש כונן (ביהמ"ד לילינק ב' כ"ח): תנו רבנן ישובו של עולם מהלך ת"ק שנה. שלישי מדבר שלישי ישוב שלישי ים. וכן פייט

מד ויצא סתאם פרידב לאין מדה וטעמי-תאנה בו למינהו וסדח-
 זבקים ללא-חקוי וריחות בשם לאין-חקר ביום השלישי היו אלה:
 מה וביום הרביעי צוית להיות אור השמש ננה הנרם מערכת הפוכבים:
 טו-טז ותצו עליהם לשרת לאדם אשר יברא: וביום השמישי אמרת לחלק
 השביעי אשר נקוו בו המים לשרץ נפש סנה בעלי קנה ודגים:
 מה וכן היו המים האלמים וחסרי חיים ויצרים נפש סנה כאשר צו
 מט למען יספרו עמים נבלאותיה: ואז העמדת את-שמי החיות שם האחת
 נ קראת בהמות ושם השנית קראת לונתן: ותבדל אותן זו מזו כי לא-
 נא וכל החלק השביעי אשר שם נקוו המים לשאת אותן: ותמן לבהמות
 חלק אחר אשר יבש ביום השלישי אשר שם הרבי-אלף לגור בו:
 נב וילונתן סת החלק השביעי הלח ותשמרן להיות מאכל לאשר תרצה
 נג וכאשר תרצה: וביום הששי צוית על-הארץ להוציא לפניה בהמה
 נד ובה נרמש: ועליהם אדם אשר שמתו רדה על-כל-המעשים אשר
 נה עשית וממנו יצאנו קלנו העם אשר בקרת: כל-אלה דברתי לפניה
 טו אדני כי אמרת למעננו קראת את-העולם הראשון: ושאר-האמות אשר
 נז מאדם יצאו גם-הן אמרת כי הן און וכלק נחשבו וקמר מדלי דמים
 נז המונם: ועתה אדני הנה האמות הן אשר באון נחשבו משלות בנו
 נח ואבלות אותנו: ונאנקנו עמה אשר בכור קראת-לו יחיד בחיר יחיד
 נט נתנו בידיהם: ואם-באמת למעננו נברא העולם מדוע אין-לנו נחלה
 בעולמנו וער-קמי אלה:
 ה ונהי בכלותי לדבר את-הדברים האלה וישלח אלי המלאך
 ב אשר נשלח אלי בלילות הראשונים: ויאמר אלי עמד עזרא ושמעת

הקליר (ביוצר לפרשת שקלים): זה היס הגדול בשליש יושב. - ל שרת לאדם. ולא שיהא
 האדם משמש להם, על הדרך שאומות העולם עשאוהו. - בהמות... לויתן. השוה
 איוב מ' טו-כ"ד ומ"א א-ל"ד, חנוך א' פ' ז-ט, חזון ברוך א' כ"ט ד'. - חלק אחד
 אשר יבש ביום השלישי. הוא מקום מדבר שממה ששמו דונדין שבחנוך א' ס' ח'. -
 הרבי-אלף. ע' תהל' ג' י'. - החלק השביעי הלח. בהמות שוכן ביבשה ולויתן
 במים. - להיות מאכל לאשר תרצה וכאשר תרצה. ענין זה מפורש בחזון ברוך א'
 כ"ט ד': הוא עתיד להיות מאכל לצדיקים בימות המשיח. - למעננו בראת. השוה לענין
 זה מה שנאמר בעליית משה א' י"ב, וכן תנחומא בובר לברא' א' ג' בשביל ישראל נברא
 העולם. - העולם הראשון. primogenitum saeculum. אולי היה בעברית: מעשה בראשית. -
 וכר. ודאי היה עיקרו כזק (בדל"ח), השוה ישע' מ' ט"ו (ואף שם נמסר בע' ברי"ש). -
 בפנ"ו הוא מעיין בשאלה שכבר נחקשה בה חבוקק הנביא. -
 בלילות הראשונים. בתחלת כל חזיון. - לרדות-בו. על דרך הלשון ברא' א'
 ה א-ה

ג את-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר בָּאתִי לְדַבֵּר אֵלֶיךָ: וְאָמַר דְּבַר אֲדֹנָי וַיֹּאמֶר אֵלַי
ד ים הַיָּם בְּמָקוֹם גָּדוֹל לְמַעַן הִיְוָתוּ רַחֲב וּלְלֹא מְדָה: וְהַמְּבֹא
ה אֲלֹו בְּמָקוֹם צָר אֲשֶׁר יִדְמָה לְקֶדֶר: וְאִם-חֲסָפִן יַחֲסֹף-אִישׁ לְרַדַּת
אל-הַיָּם לְרִאתוֹ אוֹ לְרַדוֹת-בּוֹ אֵיךְ יִוָּכַל לְבֹא אֶל-הַמְּרַחֵב אִם-לֹא
ו יַעֲבֹר בַּמַּצָּר: דְּבַר אַחַר עִיר נִבְנְתָה וְתַבּוּנָן בְּמָקוֹם-מִישׁוֹר וְהָיָה
ז מְלֵאָה כָּל-טוֹב: וְלָהּ מְבֹא צָר וְהָיָה כְּמוֹרֵךְ וּמִיָּמִינוֹ אֵשׁ וּמִשְׂמָאלוֹ
ח מַיִם עֲמֻקִּים: וּמִסְּלֹול אַחַד בֵּינֵיהֶם בֵּין הָאֵשׁ וְהַמַּיִם וְלֹא יָבִיל
ט הַמְּסָלֹול כִּי-אִם-צַעֲדֵי אֶדָם אַחַד: וְאִם-נָתַן תְּנַטֵּן הָעִיר הִיא נִחְלָה
לְאִישׁ וְהַנּוֹחַל לֹא יַעֲבֹר אֶת-הַמְּקוֹם הַמְּקַצֵּן אֲשֶׁר לְסָגִיו אֵיךְ יִקְבַּל
י-יא נִחְלָתוֹ: וְאָמַר כֵּן אֲדֹנָי וַיֹּאמֶר אֵלַי כֵּן חֶלֶק יִשְׂרָאֵל: לְמַעַן עֲשִׂיתִי
יב אֶת-הָעוֹלָם וְכַאֲשֶׁר עָבַר אֶדָם מִצְּרַתִּי נִגְזַר הַדְּבַר אֲשֶׁר הִנֵּה: וַיְהִי
מְבֹאוֹת הָעוֹלָם הִנֵּה צָרִים מְכַאֲבִים וּמְנַעֲמִים מַעֲשִׂים וְרַעִים מְלֹאֵי
יג סְבִיבוֹת וּרְבֵי תְּלָאוֹת: וְאוֹלָם מְבֹאוֹת הָעוֹלָם הַגָּדוֹל רַחֲבִים וְשֹׂאנָנִים
יד וְעוֹשִׂים כָּרִי אֶל-מָוֶת: וּבְכֵן אִם-עָבַר לֹא יַעֲבֹרוּ הַחַיִּים אֶת-הַמְּבֹאוֹת
טו הַצָּרִים וְהַרַעִים הָאֵלֶּה לֹא יִוָּכְלוּ לְקַבֵּל אֶת-הַמּוֹכֵן לָהֶם: וְעַתָּה
טז לָמָּה נְבוֹכֻזַּדְנֶשׁ כִּי בָּן-שֶׁשֶׁת אֶתָּה וְלָמָּה תִרְנֹו כִּי בָּן-תְּמוֹתָה אֶתָּה:
ומִדּוּעַ לֹא שָׁמַתָּ לְבָרָה אֶל-הַמְּבֹאוֹת כִּי אִם-דָּבַק אֶל-הַתְּנָה:
יז וְעַתָּה וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי יי הֲלֹא סָרַשְׁתָּ בְּתוֹרַתְךָ כִּי הַצַּדִּיקִים יִירָשׁוּ
יח אֱלֹהִים וְהַרְשָׁעִים יֵאָבְדוּ: וְהִנֵּה הַצַּדִּיקִים יִשְׂאוּ אֶת-הַמַּצָּר בְּקוֹתָם
יט לְמַרְחֵב וְהַרְשָׁעִים אֶת-הַמַּצָּר יַעֲבֹרוּ וְאֶת-הַמְּרַחֵב לֹא יִרְאוּ: וַיֹּאמֶר
כ אֵלַי אֶל-תְּהִי שׁוֹסֵט מֵעַל אֱלֹהִים וְלֹא מִשְׁכִּיל מֵעַל עֲלִיוֹן: וַיֹּאבְדוּ
כא הַרְבֵּה מִן-הַמְּקַצֵּאִים וְאֶל-תְּבַטֵּל תּוֹרַת אֱלֹהִים הַנְּתוּנָה לְסָגִיהֶם: כִּי
כב שָׁלַח שְׁלַח אֱלֹהִים אֶל-הַבָּאִים כַּאֲשֶׁר בָּאוּ אֶת אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ וְחָיו וְאֶת
כג אֲשֶׁר יִשְׁמְרוּ וְלֹא יִשְׂאוּ עָגֹשׁ: וְהֵם לֹא הִכִּירוּ וַיִּמְרַדּוּ וַיִּכְנֹו לָהֶם
כד מִחֻשְׁבוֹת הַקֵּבֶל: וַיִּנְעֲצוּ מִזְמוֹת רָשָׁע וַיִּוָּסְפוּ וַיֹּאמְרוּ אֵין עֲלִיוֹן וְאֶת-
הַדְּבָרִים לֹא יִדְעוּ: וּבְתוֹרַתוֹ מָאִסוּ וּמִצְוֹתָיו כִּזּוּ וּבְחֻקוֹתָיו לֹא הִתְּמַיְנוּ

כ"ח ורדו בדגת הים, וכוונתו: לרדת אל הים באניה (השוה תהלי' ק"ז כ"ג) לשם נסיעה של
ז טיול או לשם דיג. - ומימינו אש ומשמאלו מים עמקים. אפשר שכך היה מפרש
יב את הכתוב באנו באש ובמים ותוציאנו לרווחה (תהלי' ס"ו י"ב). - מבואות. introitus, וענינו
כא כן דרכי המעבר, על הדרך של לשון חכמים (ויקיר' ט' ב') מבואות אפילות היו מביתו לבית
יג המדרש. - העולם הגדול. העולם הבא (בניגוד לעולם הזה, שבפיי"ב). ברומי: maioris
כד-כז saeculi (בערך היתרון). - פרשת בתורתך. ע' דב' ח' א'. - לפכ"ג השוה תהלי' י"ד א', נ"ג

כה-כו ומעשיו לא עשו: לכן עזרא ריקים לריקים ומלאים ומלאים: פי
הנה ימים באים והנה כאשר יבאו האתות אשר הנדתי לה מראש
כו ונגלתה בכלה ונגלתה העיר ונראתה הארץ הנקשרה היום: וכל
כח אשר ימלא מן-הרעות אשר הגרו מראש הוא יראה נפלאותי: פי
ונלה משיחי וכל-אשר אתו ושמוחי השרירים ארבע מאות שנה:
כט והנה מקץ השנים האלה ומת משים עבדי וכל אשר נשמת אדם
ל בקרבם: ושכ העולם לרממת-קדומים ימים שבעה בימי בראשית
לא פי לא ישאר איש: והנה מקץ שבעת הימים ונעור העולם אשר
לב עור לא-התעורר ומת הנשחת: והארץ תשיב את-הישינים בקרבה
ועשור את-הנחיים בתוכו דומם והאצרות ישיבו את-הנשמות אשר
נג הקקרו אתם: ונגלה עליון על-בסא-דין ותלפו רסמים וארד-אפים
לד-לה יאסף: ונשאר הדין לבדו והאמת תכון והאמונה תגבר: ותשקלה
לו תבא ותגמול נראה והצדק יתעורר והרשעה לא-תנום: ונראה בור-
צרה וממולו יהיה מקום-המנוחה כבשן-ניהלם ונלה וממולו ון-ערן:
לו אז יאמר עליון לעמים הנעורים ראו והביטו אל-אשר בסשמתם-בו
לה או-אשר לא עבדתהו או-אשר בזיתם מצותיו: ראו כה וכה פה

מ-טו ב'. - דברים ריקים לאנשים ריקים ממצוות ודברים מלאים לאנשים מלאים מצוות. - ונגלתה
ה כלה. לכנסת ישראל הוא רומז, על דרך הכתוב בישע' מיט י"ח. ולפי השערתו של גונקל
היה בנוסח היווני: καὶ φανήσεται ἡ γῆ ὡς φαινόμενη πόλις (=נראתה העיר אשר
עתה היא לא-נראה), וכן הוא בנוסח הארמיני, והכוונה לירושלים של מעלה, - הרומי טעה
וקרא ὡς μύθος (=הכלה) במקום ἡ γῆ. - העיר. ירושלים. - הארץ. דחק לומר שכוונתו
לארץ ישראל, שהרי אין ארץ ישראל של מעלה. ואולי כוונתו לגן עדן, והוא על דרך חזון
ברוך א' ד' א'-ג' שירושלים של מעלה וגן עדן מזווגים יחד. - משיחי. כך בכושי
ובארמיני. ובסורי ובערבי: משיח בני. והרומי, שהיה לפניו ביוונית χρυστός (=משיח), מצא
לו כאן ובפסוק הבא מקום כושר והכנים: ישוע בני. - וכל אשר אתו. וכל הצדיקים
הנלוים אליו. - ארבע מאות שנה. בנוסח א: שלש מאות שנה, ובסורי: שלשים שנה,
ובערבי ב': אלף שנה, ובכושי ובארמיני אין שום מנין. והשוה חילוקי דעות על מנין ימות
המשיח בסנהד' צ"ט א'. - כימי בראשית. אחרית הימים=ראשית הימים. ענין זה עצמו
צווח עליו בעל חזון ברוך א' ג' ו'-ח' בכל תקף: הישוב העולם לקדמתו ותכל תשוב
לדממה כקדם - ונפשות רבות תאספנה ותכונת בני האדם עוד לא תזכר. - והארץ תשיב...
השוה חנוך א' נ"א א'. - וחלפו רחמים. כמו שמצינו בחנוך א' י"ג ג'-ד' וי"ד ז' שאין
שום תועלת בהמלצה על החוטאים. - והפעלה || והגמול. השוה פעלת שכיר (ויק' י"ט י"ג),
פעלתו || שכרו (ישע' מ' י'), ועוד. - לא-תנום || יתעורר, כלו' גם הצדק גם הרשעה יהיו
קיימים בעין. - בור צרה. כך בסורי ובכושי. ובכ"י הרומים laeus (=בור) ב loous (=מקום)
נתחלף. - השוה ע"ז ב': לעתיד לבוא מביא הקב"ה ספר תורה ומניחו בחיקו ואומר כל מי
שעסק בה יבא ויטול שכרו. מיד מתקבצין ובאין עכו"ם בערבוביא - - אמר להם הקב"ה

ערן ומנוחה ושם אש וצרה קכה ודבר אליהם ביום-דין:
 לט והוא ניום] אשר שמש אין-לו ולא גרם ולא כוכבים:
 ס ולא ענן ולא רעמים ולא בקרים ולא-רוח
 ולא-זרם ולא שחקים ולא צללים ולא-ערב ולא-בקר:
 מא ולא-קוץ ולא אביב ולא-קרח ולא-חרף
 ולא-קרח ולא-קר ולא-קרח ולא-קרח
 מאב ולא-צפרים ולא-לילה ולא-שחר ולא-לילה
 ולא-זהר ולא-אור כי אמריו כבוד-עליון
 מב ובו עתידים כלם לראות את-אשר הוקן: ורוח יהיה-לו כשבוש
 מד שנים: זה דיני ומשפטו וקה לבדה הודעתני זאת:
 מה ואען גם-אז דברתי אדני גם-עתה אדבר אשרי בקאים ושקרים
 מו סקודיה: אכל אשר בקשתי היתה עליהם מי בקאים אשר-לא
 מז קשא או מי מן-הגלדים אשר לא עבר את-בריתה: ועתה אראה
 מח כי למעשים יביא העולם הקא שמחה ולרבים יגון: פי גדל בקרבנו
 הלב הרע אשר יגברנו לאלה ויוליכנו לשחיתות ולדרך-כרמות
 ומראנו שבילי האכדון ונרחיקנו מן-הסמים וזה לא למעשים כי אם-
 מט לקל-הנבואים כמעט: ונענני ויאמר שמעני ואודיעה ועל-הקא
 נא-ג אלמדה: על-כן לא עשה עליון עולם אחר כי אם-שנים: ואתה
 יען אשר אפרת אין צדיקים רבים כי אם-מעשים והרשעים רבים
 נב ושמעת את-הדברים האלה: אם-יש-לה אבנים טובות מעט מן-ער
 נג בתוסוף לה על-מספרן עפרת וחרם לרב: ואמר איך יוכל היות
 נד זה אדני: ויאמר אלי לא-זנה לברו כי אם-שאל-נא ארץ ותאמר
 נה לה שים לה ותספר-לה: אמר אליה הן זקב תוציא וקסוף וקחשת
 נו וברנל גם-הוא ועפרת ושיט: ורב הקסוף על-הזקב והקחשת על-
 הקסוף והברנל על-הקחשת העפרת על-הברנל והשיט על-העפרת:
 נז ועתה חשב-נא מה-הם הנחשבים והנבחרים אם-הרבים או-היגורים:
 נח ואמר אדני וי הלא הנמצא לרב הוא הנקלה ונמעט רב-ערך:
 נט ונענני ויאמר שקל בדעתה את-אשר חשבת כי אשר-לו הדבר

28 אל תכנסו לפני בערבוביא אלא תכנס כל אומה ואומה וסופריה... כ ש ב ו ע ש נ י מ . השוה דנ'
 ט' כ"ד שבועים שבועים=שבעים שבועים של שנים (וכן שם בפס"ה). ובלשון המשנה שבוע=שבע
 מה-מ שנות השמיטה. - גם אז דברתי. ע' פי"ז-י"ח. - ינכרנו לאלה. יעשה אותנו נכרים
 29 לאלוהי. - כך גראה. והכתרגם טעה וקרא לאלה (nos abalienavit ab his). - שקל בדעתך.

ס הִיָּקֵר וַיִּשְׁמַח עָלָיו מֵאֲשֶׁר-לוֹ מִן-הֶרֶב: וְכֵן גַּם-בְּדַבַּר הַבְּרִיאָה
 הַחֲדָשָׁה אֲשֶׁר הִבְטַחְתִּי אֲשֶׁמַּח אִפְּסֹא בְּמַעֲשִׂים אֲשֶׁר יַמְלִטוּ כִּי הֵם
 סא אֲשֶׁר הִשְׁלִיטוּ אֶת-קְבוּדִי וְאֲשֶׁר עַל-יְדֵיהֶם שָׁמִי נִקְרָא הַיּוֹם: וְלֹא
 אֶתְעַצֵּב עַל-הַהֶמּוֹן אֲשֶׁר יֵאבְדוּ כִּי-הֵם לְהִבָּל יְדַמּוּ עִתָּהּ וּבְלִהְבָּהּ
 סב וּבְעֵשֶׂן נִחְשְׁבוּ: וּבְעָרוּ וּקְדַחוּ וְדַעְכוּ: וְאֵעַן וְאָמַר הוּא אֶרְעֶךָ לָמָּה
 סג וְלָדַת אִם-הֵלֵב הִנֵּה מִן-הַעֶסֶר בְּיַתֵּר הַבְּרִיאָה: גֹּתִם הִנֵּה לוֹ גַּם-
 סד לְעֶסֶר שְׁלֹא הִנֵּה מִשְׁהִנֵּה הֵלֵב מִמֶּנּוּ: וְעִתָּהּ הֵלֵב גָּדַל אֶתְנוּ וְלָכֵן
 נַעֲנִים אֲנַחֲנוּ כִּי בִדְעַת נֹאכֵר:
 סה עַל-כֵּן וַאֲבָלוּ בְּנֵי אָדָם וַתִּנַּח הַשָּׂדֶה תִּשְׁמַח
 וַתִּתְאַבְּלוּ כָּל-הַיְּהוּדִים וּבִהְמָה וְצֹאן תִּגְלָהּ:
 סו וּמוֹתֵר לָהֶן מִמֶּנּוּ כִּי-הֵן לֹא תִחַכְיֶנָּה לְדִין וְלֹא תִדְעֶנָּה לֹא צָרָה
 סז וְלֹא שְׁלוֹם שְׂוִבְטָח לָהֶן אַחֲרֵי הַמּוֹת: וְאֲנַחֲנוּ מֵהַיְּנוּעִיל כִּי הִמְלִט
 סח נִמְלִט הֵלֵא עֲנֵה נַעֲנֵה: כִּי כָּל-הַיְּהוּדִים מְגֹאֲלִים בְּשִׂשְׁעִים וְהֵם
 סט מְלֵאֵי חֶסֶד וּבְכָדֵי עֵז: וְלֹא הָיִינוּ מוֹבָאִים אַחֲרֵי הַמּוֹת בְּמִשְׁשֵׁט
 ע כִּי עִתָּה טוֹב לָנוּ: וַיַּעֲנֵנִי וַיֹּאמֶר כֹּאֲשֶׁר עָשָׂה עֲשֵׂה עֲלִיּוֹן אֶת-
 הָעוֹלָם וְאֶת-אָדָם וְאֶת כָּל-אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֶּנּוּ הַכִּין בְּרֵאשׁוֹנָה אֶת-
 עא הַמִּשְׁשֵׁט וְאֲשֶׁר לַמִּשְׁשֵׁט: וְעִתָּה מִדְּבָרֶיךָ תִּתְּבוֹנֵן אֲשֶׁר אָמַרְתָּ כִּי
 עב הֵלֵב גָּדַל אֶתְנוּ: עַל-כֵּן יֵעָנֶוּ שׂוֹכְנֵי אֶרֶץ כִּי-לֵב הִנֵּה לָהֶם וְהֵם
 עג עֲשׂוּ עוֹלָה מִצִּוֹת קִבְּלוּ וְלֹא שְׁמֵרוֹן וְתוֹרָה נִתְּנָה לָהֶם וְהֵם הִסְרוּ
 עד אֶת-אֲשֶׁר קִבְּלוּ: וּמֵה-יֹאמְרוּ בְּדִין וּמֵה-יִשְׁבּוּ בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים:
 עה וְכַמָּה הִנֵּה הָעֲלִיּוֹן אֶרֶץ-אֲסִיּוֹת לְשׂוֹכְנֵי תֵּבֵל וְלֹא לְמַעַנְם כִּי אִם-
 עו לְמַעַן הַעֲשִׂים הַמּוֹמְנוֹת: וְאֵעַן וְאָמַר אִם-יָא מְצֹאֲתִי חֵן לְסִנְיָה אֲדִנִּי
 עז וְהוֹדַעְתָּ לְעִבְדֶּךָ גַּם אֶת-זֹאת אִם-אַחֲרֵי הַמּוֹת אוֹ עִתָּה כֹּאֲשֶׁר
 נִחְזִיר אִישׁ אֶת-נַפְשׁוֹ שְׁמֵר נִשְׁמֵר בְּמִנוּחָה עַד-בּוֹא הַיָּמִים אֲשֶׁר
 עח בָּהֶם תּוֹאִיל לְחַדֵּשׁ אֶת-הַבְּרִיאָה אוֹ מֵעִתָּה נַעֲנֵה: וַיַּעֲנֵנִי וַיֹּאמֶר גַּם-
 עט אֶת-זֹאת אוֹדִיעֶךָ וְאֶתָּה אֶל-תִּתְּעַרֵּב עִם-יְהוּדִים וְאֶל-תִּמְנָה אֶת-
 עי נַפְשֶׁךָ עִם הַמַּעֲשִׂים: כִּי אוֹצֵר פְּעֻלִּים שְׁמֹר לָךְ עִם-הָעֲלִיּוֹן וְאוֹתוֹ

in te autem pondera - הדבר היקר. quod difficile est. תרגם יקר בלשון כבודות, כענינו
 בארמית. - הבריאה החדשה אשר הבטחתי. a me repromissa creatura. - הלב. 30-0
 sensus. - ואשר למשפט. כלל גן-עדן וגיהנם שהם שייכויות המשפט, והם משבעה דברים
 (תורה ותשובה וגן-עדן וגיהנם וכסא הכבוד ובית המקדש ושמו של משיח) שנבראו קודם
 שנברא העולם (פסחים נ"ד א'). - אוצר פעלים. שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן 10

- עח לא תראה ער-אחרית הנמים: ועל-המנות וזה הדבר כאשר יצא
המשפט החרוץ מאת העליון על-מות האדם בצאת הנפש מן
עט הגויה לשוב אל-אשר נתנה לפאר קבוד עליון בראשונה: ואם
יהיה איש מאשר בזה ולא שקמו דרך עליון ומאשר מאסו בתורתו
ס ומאשר שקאו את-יראי אלהים: הנשמות הן אל-המענות לא
תבאנה כי משוטטות תהנינה מאז בענוים והן כואבות תמיד
פא ועצובות בשבע דרכים: הדרך האמת אשר בזה תורת עליון:
פב הדרך השנית אשר לא יכלו לעשות תשובה טובה למען יחיו:
פג הדרך השלישית אשר יראו השקר השמור לאשר נאמנו בברית
פד עליון: הדרך הרביעית אשר יתבוננו למוקר השמור להם לאחרית
פה הנמים: הדרך החמישית אשר יראו חרבי אחרים נשקרים בידי
פו מלאכים בדממה רבה: הדרך הששית אשר יראו איך יעברו
פז מהם מאז והלאה אל-הענוי: הדרך השביעית והיא גדולה מקל-
הדרכים האמורות אשר ימקו בבשת ויכלו בקלמה ויכלו בסקדים
בראותם קבוד עליון אשר חסא-לו בחנינה ואשר יחילו בעמדם
פח למשפטו בקץ הנמים: ואשר שקמו דרך עליון זה משפטם כאשר
פט יבדלו מן-הכלי הנשחת: בימים ההם אשר היו [בי] עברו את-
העליון בעמל ובקל-עת שמו נששם בכסם לשמר מאד את-תורת
צא-צא המחוקק: על-כן זה יהיה דברים: בראשונה יראו בשמחה רבה
צב קבוד מגנם ונחו בשבע מערכות: המערכה הראשונה אשר התאמצו
בקל באמצעיתם להתגבר על הניצר הרע אשר נוצר עמם לבל-
צג יתעם מן-החיים אל-המנות: המערכה השנית אשר יראו המבוכה
צד שבה נבדלות נשמות הרשעים והעגש הצפוי להן: המערכה
השלישית אשר יראו את-העדות אשר העיד עליהם יוצרם כי
צה בחנינה שקמו את-התורה שנתנה להם באמונה: המערכה הרביעית
אשר יבינו את-המנוחה אשר ינחו עתה בהאקסם אל-מענותיהם
בשקט רב והמה נשקרים בידי מלאכים ואת-הקבוד הצפון להם

א קיימת לעולם הבא (פאה א' א', והשוה דבריו של מונבו המלך ביב י"א א'). - המענות.
ב ע' לעיל ב' ל"ה. - לעשות תשובה טובה. reversionem bonam facere, כלר לחזר
ג למוטב. - בכלמה. כך יש להגיה: in [in]honoribus. - יחילו. ברומי: incipient, קרא
ד בטעות יחלו. - מן הכלי הנשחת. a vaso corruptibili, והוא תאר לגוף שהוא כלי נמסד
ה לגבי הנשמה (וע' לעיל ב' י"א). - לשמר מאד. uti perfecte custodirent (= לשמר בשלימות). -

צא באַטְרִיתֶם: הַמַּעֲרָכָה הַמִּישִׁית בְּשִׂמְחָם עַל־הַמְּלָטָם עִתָּהּ מִשְׁחַת
 וְהַעֲתִיד יְהִי לָהֶם לְנִמְלָה וְגַם בְּרֵאוֹתֶם אֶת־רֹב הַצָּרָה וְהַעֲמַל אֲשֶׁר
 נִחְלְצוּ מֵהֶם וְאֶת־הַמַּרְקָב אֲשֶׁר יָבֹאוּ בּוֹ מִעֲנָנִים וּבְנֵי אֶל־מֹת:
 צב הַמַּעֲרָכָה הַשִּׁשִּׁית כַּאֲשֶׁר יִנְלָה לָהֶם אֵיךְ יִחְלוּ בְּנִיחָם לְהַאִיר כַּשֶּׁמֶשׁ
 וְאֵיךְ יִחְלוּ לְהִיּוֹת רוּמִים לְאוֹר הַכּוֹכָבִים וְלֹא עוֹד יִפְלוּן: הַמַּעֲרָכָה
 הַשְּׁבִיעִית וְהִיא גְדוֹלָה מִכָּל־הָאֲמֹרוֹת אֲשֶׁר יִנְיִלוּ וְלֹא לִפְלֵא וְאֲשֶׁר
 יִבְשָׁחוּ וְלֹא יִבּוֹשׁוּ וְיִשְׁמְחוּ וְלֹא יִקְלְמוּ וּמְהֵרָה לְרֵאוֹת אֶת־פְּנֵי
 וְהָאֲדוֹן] אֲשֶׁר עָבְדוּ בְּחַיֵּיהֶם וְאֲשֶׁר מֵאֲתוֹ יִחְלוּ לְקַבֵּל שָׂדֶר בְּקִבוּד:
 צג זאת מַעֲרַקֶת נִשְׁוֹת הַצַּדִּיקִים אֲשֶׁר בְּשָׂרָה מִעִתָּה וְדַרְכֵי הַעֲנָנִים
 הַמוֹדְעִים מֵרֵאשׁ אֲשֶׁר יִקְבְּלוּ מִעִתָּה הַבּוֹנִים:
 ק וְאַעֲן וְאָמַר הֲלֹא תִגְמָן עֵת לְנִשְׁמוֹת אֲחֵרֵי הַבְּדִלָן מִן־הַגִּיּוֹת
 קא לְרֵאוֹת אֶת אֲשֶׁר־הַגְּדַתְ לִי: וַיֹּאמֶר אֵלַי שְׂבַעַת יָמִים תְּהִי הַקְּשָׁטָן
 לְרֵאוֹת שְׂבַעַת יָמִים אֶת־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הִגַּדְתָּ לָּהֶם מֵרֵאשׁ וְאֲחֵרֵי
 כֵּן תִּמְאָסְנָה אֶל־מַעֲנוֹתֶיהֶן:
 קב וְאַעֲן וְאָמַר אִם־מִצָּאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ וְהוֹדַעְתָּ גַם זֹאת לְעַבְדְּךָ
 הַיּוֹבֵל צַדִּיקִים בְּיוֹם־דִּין לְבַקֵּשׁ סְלִיחָה לְרָשָׁעִים אוֹ לְהַתְּפִיל
 קג בַּעֲדָם אֶל־עַלְיוֹן: אִם־אָבוֹת בְּעַד בָּנִים אוֹ בָּנִים בְּעַד אָבוֹת אִם־
 אֲחִים בְּעַד אֲחִים אִם־קְרוֹבִים בְּעַד קְרוֹבִים אִם־נְאֻמָּנִים בְּעַד
 קד אוֹתָבִים: וַיַּעֲנֵנִי וַיֹּאמֶר יֵשֶׁן אֲשֶׁר מִצָּאתָ חֵן בְּעֵינֵי אוֹדִיעְךָ גַם־אֶת־
 זֹאת יוֹם הַדִּין נִמְרָץ הוּא וְאֶת־קִלְמֵי יִרְאֶה חוֹתֵם הָאֵמֶת וְ־אֲשֶׁר לֹא
 יִשְׁלַח הַיּוֹם הָאֵב אֶת־הַבֵּן וְלֹא הַבֵּן אֶת־הָאֵב וְלֹא הָאֲדוֹן אֶת־
 הָעַבֵּד וְלֹא הַנְּאֻמָּן אֶת־הָאוֹהֵב כִּי־יִחְלָה אוֹ־יִשָּׁן אוֹ־יֹאכֵל אוֹ־
 קה יִתְרַסָּא בְּעַדוֹ: כֵּן לֹא־יִתְפַּלֵּל אִזּוֹ אִישׁ בְּעַד אִישׁ וְכֹל־אִישׁ אֶת־
 דַּעוֹתָיו אוֹ אֶת־צַרְקוֹתָיו הוּא יִשָּׂא:
 קו וְאַעֲן וְאָמַר וְאֵיךְ־זֶה נִמְצָא לְפָנִים אֶת־אֲבָרְהָם מִתְּפִלָּל בְּעַד
 אֲנָשֵׁי קְרוֹם וְאֶת־מֹשֶׁה מִתְּפִלָּל בְּעַד אָבוֹתָיו אֲשֶׁר חָטְאוּ בַּמַּדְבָּר:
 קז קח וְאֲחֵרֵי וְהַתְּפִלָּל] יְהוֹשֻׁעַ בְּעַד יִשְׂרָאֵל בְּיַמֵּי עַכְשָׁן: וְשְׂמוּאֵל בְּיַמֵּי
 שְׂאוּל [דָּוִד וְהַתְּפִלָּל] עַל־הַדְּבָר וְשְׁלֵמָה עַל־הַבָּאִים אֶל־הַמִּקְדָּשׁ:

צו-קח הַשׁוּה דְנִיאל יִיב ג'. - הַשׁוּה שְׁבַת קִנְיָב א': אִמַר רַב חֲסֵדָא נִפְשׁוּ שֶׁל אָדָם מִתְּאֵבֵלַת עֲלֵיו
 קד-קח כָּל שְׁבַעַה. - חוֹתֵם הָאֵמֶת. הַשׁוּה שֶׁם נִיָּה א' וְעוֹד: חוֹתֵמוֹ שֶׁל הַקְּבִיָּה אֵמֶת. - הַשׁוּה
 קי יַחוּזֵי יִיָּח כ'. - לַפְּנִים. primus (=הַרְאֻשׁוֹן). - אֲבָרָה מ. ע' בְּרֵא' י"ח כ"ג. - וּמֹשֶׁה. שְׁמוֹת
 קז-קח לִיָּב יִיא. - בְּיַמֵּי עַכְשָׁן. יְהוֹשֻׁעַ ז'. - בְּיַמֵּי שְׂאוּל. ש"א ז' ט' וִי"ב וְכ"ג. - דָּוִד. ש"ב

קט-קי ואלהיו על-מקבלי הקשר ועל-המת להחיות: וחזקנהו בעד העם בימי
 קיא סגתריב [ועוד] רבים בעד רבים: ועתה אם-כאשר נדלה בהשקתה
 ורבה הרשעה היו צדיקים מתפללים בעד רשעים מדוע אפוא לא
 קיב יהנה-בן גס-אז: ונענני ויאמר העולם הזה איננו הקץ הכבוד לא ושקר
 קיג בו תמיד על-בן התפללו בעלי הכח בעד החלשים: ואולם יום הדין
 יהנה קץ העולם הזה וראשית העולם כגא אשר-בו מעבר בהשקתה:
 קיד תחדל המאנה ונקרת הכחש
 ונדל הכדק ועתה האמת:
 קטו ועל-בן לא יוכל איש לרחם אז על-החניב בדין ולא להזיק לזכי:
 קטז ואען ואמר דברי זה ראשון הוא ואחרון הלא טוב הנה
 לבלת-מת את-הארץ לאדם ואם-כבר נתנה למנע אותו מחסוא:
 קיז כי מה-יועיל לכל לחיות עתה בעצב ובקנות לחבות לענש: הוי
 אדם מה-עשית אם-עתה חסאת אין זאת רעתה לךד כי אם-גם
 קיט רעתנו אנו היוצאים מקד: ומה-נועיל כי הקבחו לנו חני עולם
 קכ ואנחנו מעשר-מנות עשינו: וכי תקנות עולם התבשרנו ואנחנו עוד
 קכא יותר הכל הקלנו: וכי שמורים לנו מענות בריאות ובחזון ואנחנו
 קכב רעים היינו: וכי יואיל קבוד עליון להנן על-אשר חיו בטהרה
 קכג ואנחנו בדרכים רעות מאד הקלנו: וכי הראה נד-עדן אשר שריו
 קכד לא יבול ובו עדן ורסאות: ואנחנו לא נבוא שמה פי במקמות
 קכה רעים הקלנו: וכי מבוכבים נהירו חני הכובשים את-אגרים ואנחנו
 קכו סגיני חשבים מחשך: ואנחנו בעשומנו הרע בתינו לא חשקנו כי
 קכז עתידים אנחנו לקבל אסרי המנות: ונען ויאמר זה דבר המלקמה
 קכח אשר ילחם כל-אדם הנולד על-האדמה: אשר אם-ינצח יקבל
 קכט את-אשר אקרת ואם-ינצח יקח את-אשר אקרת: והיא הדרך
 אשר אמר משה אל-העם בעורני חי לאמר ובחרת בחיים למען
 קל תחנה: והם לא האמינו בו ולא בקביאים אשר היו אסריו ולא-בי

קט כ"ד ט"ז-ט"ז. - ושלמה. מלא ח' כ"ב-כ"ג ול-ל"א. - ואלהיו. מלא י"ח מ"ב, י"ז
 קי-קיב כ'-כ"א. - וחזקיה. מליב י"ט ט"ו-ט"ז. - הכבוד. כינוי לשכינה, וכוונתו: שכינה לא
 תהא שורה בו תמיד (והוא על דרך הכתוב בברא' ו' ג' לא ידון רוחי באדם לעולם). -
 קטז זה ראשון הוא ואחרון. כלי הוא חותם כאן במה שפתח לעיל (ע' א' ה' ואילך). -
 קכד במקומות רעים. כך הוא בסורי. וברומי: *ingratis loois*, ושיער *Violet* כי ביווני היה
 קכו *ἀχαριστοὺς τρόποις* = במקומות בלתי נאים, בלתי מהוגנים. - זה דבר המלחמה. עם
 קכט-קל יצר הרע. - אמר משה. דב' ל' י"ט. - ולא-בי. המלאך בשם רבונו הוא מדבר. -

קלא אשר דברתי אליהם: על-כן לא יהנה עצב באבדכם באשר תהנה שמחה על-אלה אשר הבטח להם שלום:
 קלב ואען ואמר ודעתי אדני כי העליון נקרא רחום באשר ורחם על-אשר ערן לא-באו לעולם: וסנון באשר וכן את-אשר שבו לתורתו: וארר-אפים באשר וארר אפו לחוטאים כי מעשיו המה:
 קלד וכן באשר חסע הוא למת תחת לך-רש: ורב-חסד באשר מרבה הוא חסדים לאשר וישגם ולאשר היו ולאשר עתידים להיות:
 קלה-קלו ולולא הרבה לעשות כי עתה לא היו חיים לתבל וליושבי בה: ונותן כי לולא נתן משובו להקל מעל עושי רשעה את-רעותיהם כי עתה לא יכל להיות איש אחד מרבה: ונשא כי לולא התעלם מאשר נקראו במאמרו [ולולא] נשא רב עונותיהם כי עתה לא נשאר מן-ההמון הרב לאין מספר כי אם-מעט מאד:

ו ויעני ויאמר את-העולם הזה עשה העליון למען רבים ואת-העולם הבא למען מעטים: ואשימה לסקנה עזרא משל אם-תשאל את-הארץ והגידה לך כי אדמה אשר ממנה יהנה כל-יחרם תמן הרבה יותר ועקר אשר ממנו יהנה זהב מעט וכן מעשה העולם הזה: רבים נקראו ומעטים יושעו: ואען ואמר

רוי נקשי בינה ושבע לבי השכל:

ה כי על-כרחך אתה בא ועל-כרחך אתה הולך ולא נמן לך רוח כי אם-תני שעה:

ו הוי רבוננו לדינתך את-עבדך והתפללנו לסקנה כי תמן לנו ורע-לב ועבודת השכל למען יהנה פרי אשר ממנו יוכל להיות כל-נשחת בנושא רמות אדם: כי אתה אחד ואנחנו יציר אחד

קלב-ט כתובים אלו הם מדרש על הלשון שבשמות ליד ו' ז': קלב=אל רחום, קליג=חננו, קליד-קליה=ארץ אפים, קליו-קליו=ורב-חסד ואמת, קליח=נצר חסד לאלפים, קליט=נשא עון ופשע קלב-ג וחטאה. - הפסוקים קליב-קליג תכנם הוא על דרך אמרם (ריה יז ב'): אני ה' קודם שיחטא האדם ואני ה' אחר שיחטא האדם ויעשה תשובה. - ו חננו ... נמשך אל וארץ אפים שבפקל-ד. - קלה ונשא. ברומי: ושופט (iudex), ואינו מתאים אל תכן הכתוב, וברור מן ההמשך שעיקרו ונשא. - לולא התעלם ... השה פאה ירו' א' א': אמר ר' יוסי בן חנינא נשא [עונות] אין כתוב כאן אלא נשא עון, הקביה חוטף שטר אחד מן העבירות והזכויות מכריעות. - פיד-ה הם על פי הסורי. - השה אבות ד' כ"ב: על כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת. - רבוננו. Domine super nos (וכן בפמ"ה). - דמות אדם. ברומי מקום אדם (קרא בטעות τόνον במקום τύπον). - כאשר אמרת. בישע' מיה ייא, ס' כ"א (והשה סיה י"ד). -

ח מעשה גדיה באשר אמת: וכאשר חנה תחנה פיום ברתם גלם
 חנוה ותסלג האברים ונשמרה בריאתה באש ובמים ותשעה
 ט ורחים ישא וצירף את-הבריאה אשר תברא בקרבו: והשומר
 והנשמר שניהם נשמרים במשמרתה וכאשר יוציא הרתם את-אשר
 י נבדא-בו: צוית כי מן-האברים הים הם השדים יצא חלב פרי
 יא שדים: למען יזון הנוצר ומן-מה ואחר-כך תכלבלהו אמה
 יב ברת-מה: ותגדלהו באדקתה ותלמדהו בתורתה ותוכיחהו בבקמתה:
 יג ותמימהו באשר-הוא בריאתה ותחנהו באשר הוא מעשה גדיה:
 יד ואם-תאבד את-אשר נוצר בעמל-רב קנה במאמרה וקמה אסוא
 טו קנה: ועמה דבר אדבר הנה על-כל-אדם אמה תדע יותר אף על-
 טז עמה אשר עליו אני כואב: ועל-גמלתה אשר עליה אני מתאבל
 ועל-ישראל אשר עליו אני נעצב ועל-זרע יעקב אשר עליו אני
 יז נבדל: ועל-כן הנני להתפלל לשניה עלי ועליהם כי אראה
 יח בשלכותינו אנהנו הישבים בארץ: אכל שמעתי על-המשפט הבא
 יט כי מהיר הוא: ועל-כן שמע קולי והבינה אמרי ודברתי לשניה:
 כ ראש מלין מתפלת עזרא לשני העלותו
 ויאמר אדני שבן עד אשר
 עליותיו בשמים ונבהות בשחקים:
 כא אשר בקאו ללא-דמיון וקבודו ללא-חקר
 אשר צבא מלאכים עמדים לשניו
 ביראה ובשבתם אותו ושתנו לרוח וקלאש:
 כב אשר דברו נאמן ומאמרו קים:

יז כשלונותינו. lapsos nostros, ובסורי שודעת (משרועין הוא תרגום של חלקקות, ירמ' כ"ג י"ב). - אנחנו היושבים בארץ. בארץ ישראל היה יושב. - ראש מלין...
 כ ויאמר. רשימה מאוחרת הוא ממי שחשב תפלה זו ליצירה בפני עצמה. - לפני העלותו.
 כא עליותיו. כן לפי הסורי. וברומי: oculi elati (=עיניו נשאוות). - כסאו... וכבודו.
 על כסא הכבוד הוא מדבר. - ללא-דמיון. כמו שמצינו בתיאורו של יחזקאל (א), ועוד.-
 ברומי כתוב: inextimabilis, ואולי עיקרו: ללא-מדה (||ללא-חקר). - צבא מלאכים...
 ובשרתם... על מלאכי השרת הוא מדבר. - ברור שהוא מפרש את הכתוב עשה מלאכי רוחות משרתיו אש להם (תהל' קיד ד')=עושה מלאכי רוחות משרתיו לאש להם (כמו בע').
 וכן תרגם הארמי: דעבד אונצוי סנהובין היך רוחא שמשוי תקיפין די באשא בצלקבא (עושה שליחיו מהירים כרוח משמשוי חוקים כאש לוחט). ולא פירש: עושה מלאכי מרוחות (רד"ק: הרוחות הנושבות הן מלאכי ושליחיו) משרתיו מאש לוחט (על דרך שימוש הלשון

כג אשר שקדנתו נצקה ומצנתו נזרעה
 כד אשר מקטו יחריב תהמות והאמת לעד עמדת:
 כה והט אוניה לתמניני יצירה פי כל-עוד חני בי אדבר
 כו אל-תבט אל-עונות עמה אל-תסן אל-עלילות הרשעים
 כז ואל-תחשב על-אשר הלקו לפניך עס-שוא
 כח ואל-תבקש לאבד את אשר-דרך ברהמה להם
 ל ואל-תקצף על-אשר רעים מחיות נחשבו פי אם-את אשר בטחו בקבורך תמיד תאהב:
 לא פי אנחנו ונאבותינו מעשי מות עשינו ואתה בגללנו החוטאים רחום
 לב נקראת: ואם לחן אותנו תאבה חנון תקרא ביראין בנו מעשי
 לג צדקה: והצדיקים אשר מעשים רבים שמורים להם אתה הם
 לד במעשיהם שקר ימצאו: ומה אנוש בירתקצף עליו ונרע משחת
 לה פי ככה תתמרמר עליו: ובאמת אין בולודים איש אשר לא יעול
 לו ובבאי [עולם] אשר לא יחטא: ובזאת תנרע צדקתה וטובתה
 אלני ברהמה על-אשר אין להם סגלת מעשים טובים:
 לו-לח ויענני ויאמר יש אשר היעבת לרבר וכד-בריה בן-יהי: ואמנם
 לט לא אחשב על יצירת החוטאים ועל-המנות ועל-הדין ועל-האבדן: פי
 אשמח על-בריאת הצדיקים ועל-מעבריהם ועל-תשועתם ועל-גמולם:
 מ-טא וכאשר דברתי אפוא בן-הוא: פי באבר אשר-נרע רב ירע על-
 סני האדמה ושתילים לרב ישתל והרועים לא כלם בעתם יצליחו
 והשתילים לא כלם ישרישו בן גם-הרועים בעולם לא כלם יצליחו:

בשמות כ"ה כ"ח ועשית את הבדים עצי שטים). - לעד עומדת. ברומי testificatur, קרא
 לעד (בעיין צרויה), וטעות היא ששכיחה אף בע', כגון משלי כ"ט י"ד. - הפליאו להורות
 תורתך. legem tuam splendide dacerunt. - לחן... חנון. ברומי אף כאן (כמו רחום
 בפליא) בלשון miserearis... miseroors (וכן בפמ"ה). - ועל מעבריהם. מעולם זה לעולם
 הבא, ונאמר לעומת המות של החוטאים שבפסוק הקודם. - וכאשר דברתי. אולי עיקרו:

כג
 כט
 לב
 לט
 ט

טב-מג ואען ואמר אס-נא מציאתי חן בעיניך ואדברה: הלא נרע
האבר אס-לא יעלה ולא ירוה גשימה בעתם ואם-ישחת מרב
מד גשמים הוא יאבר: ואולם האדם יציר פסיה אשר צלמה נקרא
עליו כי ידמה-לו ולמענו הכל יצרת ואותו תדמה לנרע האבר:
מה לא-כן רבוננו וחוסה-נא על-עמך ורחם גמלתך וכן בריוטיה:

מו-מז ונעני ויאמר הנמצאות לנמצאים והעמידות לעמידים: הרבה
חסרת למען תוכל לאהב את-בריאתי ממני אך שקמים רבות נתת
מח-מט את-רשעים נקשה אל-נא: ונם בזאת מקלה תהי לפני עליון: יען
השפלת נקשה כאשר לה זאתה ולא התחשבת בעדיקים לכן תוסיף
ג תתבר: כי רב-עני יענו יושבי ארץ באחרית הימים חלה לבתם
נא בגאון ובגדל: ואתה לנקשה תשכיל ולהומים לה תבקש קבוד:

גב וְלָכֵם וְנִדְעֶן שְׁתוּחַ עַץ הַחַיִּים שְׁתוּל
הָעוֹלָם הַבָּא נְכוֹן שֹׁפֵעַ מוֹזֵן
הָעִיר בְּנוּיָה מְנוּחָה הוֹבְנָה
הַשׁוֹבָה בְּלוּלָה וְהַחֲקֵמָה שְׁלֵמָה מְקַדָּם:
גג הַשָּׂרֵשׁ נְחֻתִים מְסַנְיָקִים הַמְחַלָּה דַּעֲבָה
הַמְנוֹת נִסְתָּר שְׁאוּל נִסָּה
וְהַהִשְׁתָּה נִשְׁבָּחָה:

גד-נד נרעברו המכאובים ואוצר אל-מנות לאסרונה יראה: ואתה אל-תוסף
נ תבקש-עוד על-המון האובדים: כי הם קבלו החסד ויבזו לעליון
נו וכתורתו מאסו ואת-דרךיו עזבו: וגם-את-חסידיו שמו למרמס:
נח-נט ויאמרו בלבם אין אליהם והם ידעו כי מות ומותו: וכאשר יסבה

טד דברת, בגוף נוכח, ומתיחס אל מה שנאמר בפס'ו. - ואותו תדמה לזרע האכר. בתמיהה.
טו רמו הוא ללשון הזורעים בעולם (שבפמ"א). - הנמצאות לנמצאים והעמידות לעמידים. כונתו: מעשי ההוה מובנים לעת עתה רק להיום, כלו' לך החי בזמן הזה, ומעשי העתיד יהיו מובנים לעתידים. כעין זה הוא פתגמו ה' כיה ריקים לריקים ומלאים למלאים. - אל-נא. numquam. בטורי: לא יהוא הכנא. - מְסַלָּה. ברומי mirabilis (=מְסַלָּה).
ג ואין פלא, שה"א באל"ף נחלפה לו למתרגם. - בגאון ובגדל. כך נראה לי עיקר, והוא בחינת εὐ δὲ διὰ δούλι ἐν (ועל דרך הכתוב בישע' ט' ח'). וברומי: in multa superbia (=בגאון רבה). - ונראה שפסוק זה כלפי בני דורו נאמר. - העיר בנויה. לירושלים של מעלה כונתו (השוה חזון ברוך א' ד' ב'-ר'). - והחכמה שלמה מקדם. כמו שנאמר במשלי ח' כ"ב ואילך. - השרש. הרע, כלו' שרש הרעה. ובא שרש סתם לענין השרש הרע, על דרך השימוש של יצר סתם לענין יצר הרע. - נחתם. לשון הפסקת הפעולה. ע' ד' כ'. - חפשי. חפש הרצון והבחירה. -

ס לָקֵם הַטּוֹב אֲשֶׁר דָּבַר עֲלֵיכֶם כֵּן נִכּוֹן לָהֶם צִמְאוֹן וְשִׁשְׁטַיִם: כִּי
 לא יִחַפֵּץ עֲלִיּוֹן בְּאַבְדּוֹן הָאָדָם אֲךָ הִמָּה אֲשֶׁר נִבְרָאוּ חֻלְכֵי שָׁם
 סא עוֹשִׂים וְשִׁכְחֵי טוֹבָה הָיוּ לְאֲשֶׁר הִבִּין לָהֶם חַיִּים: וְעַל-כֵּן קָרוֹב
 סב מִשִּׁשְׁטַי עֵתָה: אֲשֶׁר לֹא הוֹדַעְתִּי לְאִישׁ זוּלָתִי לֵךְ וּלְמַעֲשִׂים אֲשֶׁר
 סג כְּמוֹהֶ: וְאַעַן וְאָמַר הִנֵּה הוֹדַעְתִּי אֲדָנִי אֶת-הָאֲתוֹת הַרְבִּים אֲשֶׁר
 תוֹאִיל לַעֲשׂוֹת בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים וְאַתָּה לֹא הוֹדַעְתִּי מִתִּי וְיִהְיֶה אֵלֶיךָ:
 ז וַיַּעֲנֵנִי וַיֹּאמֶר שֶׁעַר תִּשְׁעַר בְּנִקְשָׁה וְהִנֵּה כִּי תִרְאֶה כִּי עָבְרוּ
 ב מִקְצַת הָאֲתוֹת אֲשֶׁר הִגַּד עֲלֵיכֶם מֵרֵאשׁ: וְהִבִּינֹתָ כִּי הִיא הָעֵת
 ג אֲשֶׁר בָּהּ יִחַל עֲלִיּוֹן לִסְקֹד אֶת-הָעוֹלָם אֲשֶׁר עָשָׂה: וְכֹאֲשֶׁר תִּרְאֶה
 בְּעוֹלָם תְּנוּעַת מְקוֹמוֹת
 הַמֵּיִת עַמִּים
 מִיֵּט נְיָדִים
 נְכֹלֵי גוֹיִם
 מְבוֹכֵת נְסִיכִים:
 ד אֲזַ תְּבִין כִּי עַל-אֵלֶּה דָּבַר עֲלִיּוֹן לְמַן-הַיָּמִים אֲשֶׁר הָיוּ מֵרֵאשׁ
 ה מִקְדָּם: כִּי כְמוֹ כְּלִי-נֶעֱשֶׂה בְּעוֹלָם אֲשֶׁר רֵאשִׁיתוֹ נִרְאָה וְסוֹפוֹ גְּלוּי:
 ו כֵּן נִסְ-עֲתוֹתֵי עֲלִיּוֹן רֵאשִׁיתוֹ נִרְאָה בְּסֻלָּאוֹת וּבְגִבּוֹרוֹת וְאַחֲרֵיתוֹ
 ז בְּמַעֲשִׂים וּבְאֲתוֹת: וְהִנֵּה כְּלִי-אֲשֶׁר יִנְצַל וְאֲשֶׁר יוּכַל לְהַמְלִיט
 ח בְּמַעֲשָׂיו אוֹ בְּאַמּוּנָה אֲשֶׁר הֶאֱמִין: הוּא יִשְׁאַר לְסֻלָּאָה מִן-הַסִּבְנּוֹת
 אֲשֶׁר הִגַּד עֲלֵיהֶן מֵרֵאשׁ וְהוּא יִרְאֶה וְיִשְׁעֵתִי בְּאֶרֶצִי וּבְגִבּוֹלֵי אֲשֶׁר
 ט קִדַּשְׁתִּי-לִי מֵעוֹלָם: וְאֲזַ אֲשֶׁר מֵאַסּוֹ הַיּוֹם דָּרְכֵי יִהְיֶה שׁוֹמְמִים
 י וְאֲשֶׁר קָרוּ מֵהֶם בְּבוֹנוֹ יִהְיֶה מַעֲנִים: כִּי כְּלִי-אֲשֶׁר לֹא יִדְעוּנִי בְּחַיִּיהֶם
 יא יִבְ-בְּהִיטִיבֵי לָהֶם: וְכְלִי-אֲשֶׁר בָּזוּ תוֹרָתִי בְּעוֹד הָיוֹת לָהֶם חֶפְזִ: וּמְקוֹם
 לְתִשׁוּבָה עוֹד הִנֵּה סְתוּחִ לָהֶם וְהֵם לֹא הִשְׁכִּילוּ כִּי אִם-בָּזוּ לוֹ
 יב הֵם יִבְיִנוּ אֵלֶּה אַחֲרֵי מוֹתָם בְּעֲשׂוֹת בָּהֶם שִׁשְׁטַיִם: וְאַתָּה אֶל-תִּבְקֹשׁ
 מֵעַתָּה לְדַעַת אֵיךְ יִשְׁפֹּטוּ הַרְשָׁעִים כִּי אִם-תִּדְרֹשׁ אֵיךְ יִמְלֹטוּ
 יד הַצַּדִּיקִים אֲשֶׁר לָהֶם הָעוֹלָם וּלְמַעֲנֵם הָעוֹלָם וּמִתִּי: וְאַעַן וְאָמַר:
 טו לְסִנְיָכֵן אֲמַרְתִּי וְעַתָּה אֲנִי אוֹמֵר וְאַחֲרֵי-כֵן אֹמֵר כִּי רַבִּים הָאוֹבְדִים
 טז מִן-הַנִּמְלָטִים: כִּרְבוֹת הַמָּשָׁר מִן-הַטְּשָׁה:

ש ע ר ת ש ע ר. ברומי: metiens metire (=מלד תמלד), וכן בסוריי: ממשח משוח,
 ורדאי היה ביווני μεταρῶν μέτρησον ἐν σεαυτῷ. ומסר כך משום שתפס את המשמעות
 היסודית של השרש שער מלשון מדידה (השוה השם שיעור בלשון חכמים, ובנין פיעל מזה
 השורש, כגון משנה חולין ז' ד' כיצד משערין אותה, אבל במשלי כ"ג ז' שָׁעַר בנפשו.

יו ויגעני ויאמר כשדה כן הגרע כפרח כן הצבע כמעשה כן
 יח הנעשה באבר כן הגרן: כי עת היתה לעולם ואז כאשר הבינתי
 לאלה אשר ישנם היום לפני היות להם עולם אשר יחירבו איש
 יט לא עמד נגדי ואיש לא היה: ועתה כאשר נכראו בעולם המוכן
 כ ושלחן לא נחסר ותורה לא יחסר השחיתו את-דרךכם: וארא
 את-עולמי והנה-הוא אובד ואת-ארצי והנה-היא ברע משני נצר
 כא מן-שבות באיה: וארא ואחוס עליהם כמעט ואציל-לי
 נגר מן-האשבל ונטע מן-הנער הרב:
 כב יאבד המון אשר נולד לשוא ושאר נרגרי ונטעי
 כג כי ברב-עמל עשיתי אלה: ואתה אם-תגור לשבעת ימים אתרים
 כד ולא תצום קהם: והלכת אל-שדה הסרחים אשר לא נבנה-שם
 בית ואכלת רק מצמח השדה ובשר לא תטעם ויין לא תשתה רק
 כה צמחים לבדם: והתפללת אל-עליון בלי הסנות וברתי אתך:
 כו ואלך כאשר אמר אלי אל-השדה הנקרא בשם ערדת ואשב
 שם בתוך-הסרחים ומצמח השדה אכלתי ויהי-לי מאכלם לשבע:
 כז ויהי אתרי ימים שבעה ואני שוכב על-העשב ולבי נפעם גם-
 כח הפעם כאשר לפני-כן: וישתח סי ואחל לדבר לפני עליון ואמר:
 כט אדני נגלה נגלית בתוכנו לאבותינו במדבר בצאתם ממצרים
 ל ובלכתם במדבר ללא-דרך וללא-סרי ודבר דברת: ושראל שמע
 לא אלי ונרע ויעקב הקשיבו לךרבי: הגני זרע בתוככם את-תורתי

יו בבנין הקל). - כל אחד מקבל כפי טיבו וחשיבותו. - סוף הכתוב נראה שיעורו כך: כאכר כן
 הגרן כמעשה כן הנעשה. הוא פותח בורע השדה ובפרחו ועובר אל האכר וגרנו ומהם הוא
 עובר אל המעשה והנעשה בעולם המוסרי. - כמעשה כן הנעשה. *qualis opera, talis et creatio*,
 יט והנעשה כוונתו לגמול שיקבל בעל המעשה. - ותורה לאין חקר. יש סבורים
 שהמתרגמים טעו וקראו *vómov* (=תורה) במקום *vomón* (=סרעה) ושכונת הכתוב לפירות
 שבגן עדן. ולי נראה שבעולם הזה דוקא הוא עסוק והתורה היא כאן במקומה. -

חזיון רביעי (ז' כ"ו-ח' ס').

התכן: (א פתיחה (ז' כ"ו-כ"ח).

(ב גורלם של התורה וישראל מתוך יחס גומלין שביניהם (ז' כ"ט-ל"ז).

(ג האשה השכולה (ז' ל"ח-ח' כ"ד).

(ד מראה ירושלים הבנויה ופטר החזיון (ח' כ"ה-ג"ז).

(ה חתימת החזיון ומעבר אל החזיון החמישי (ח' ג"ח-ס').

כו ערדת. Ardab, ובסורי וכושי: ארפד, ובארמיני ארדב (Ardab). ואולי תצדק ההשערה
 שיעקרו ארבת=Arbat (ולרומי B B נתחלפה). מן ההמשך נראה שכונתו למקום שבסביבות

לב ועשתה בכם פרי ונקבד תם-בה לעולם: ואבותינו מקבלי התורה
לא נצרוה ואת-החקים לא שמרו ופרי התורה הנה לא-אובד ולא
לג וכל ולהיות אובד] כי שלף הנה: אף המקבלים אבדו מבילתי
לד שמרם את-אשר נזרע בהם: [כן המשפט באשר תקבל הארמה
זרע או וכי יקבלו הים אנה או קלי אחר מאכל או משקה והנה
לה אב-ישמר אשר נזרע או אשר שלח או אשר הושם: הם ושמרו
לו ומקבליהם ושארו וצנחנו לא-כן הנה עמנו: כי אצנחנו אשר קבלנו
לו את-התורה נאבד בהטאינו וגם-לבנו אשר קבלה: והתורה לא
תאבד ובקבודה תשאר:

לח עודני מדבר אל-לבי ואשא עיני וארא והנה על-ימין אשה
עומדת והיא מגלגלת ובוכה קול גדול ונפשה תאכל מאד ובגדיה
לט קרועים ואפר על-ראשה: ואעזב מחשבותי אשר חשבתי ואסן
מא-אליה ואמר אליה: למה תבכי ולמה תתאבלי בנפשך: ותאמר
אלי הניחה לי ארני ואוסיסה לבבות ולהתאבל כי מרת-נקשש אני
מב מאד ונענה אני מאד: ואמר אליה מה-הנה הגידי-נא לי ותאמר
מג אלי: עקרה הייתי אני אמתך ולא גלדתי לאישי אשר הנה-לי
מז שלשים שנה: ואני לשעות ולמים בשלשים השנה מתפללת הייתי
מח לעליון יומם ולילה: ונהי מקץ שלשים שנה וישמע אלהים בקול
שפחתך ונרא בעיני ונקשב לתחנוני ויתדלי בן ואשמח-בו מאד
מו אני ואישי וכל-בני עירי ונרבה למה קבור לאל שדי: ואגדלהו
מז בעמל רב: ונהי באשר גדל ואבא לקחת לו אשה ואעש יום
משמה:

ח ונהי קבוא בני אל-חפתו ויפל וימת: ונחפך את-כל-המנרות
ב ונקימו כל-בני עירי לנחמני ואני שכבתי דומם עד-היום השני עד-
ג הלילה: ונהי באשר חדלו כלם לנחמני כי שכבתי דומם ואקום
ד בלילה ואנום ואבא אל-השדה הנה באשר תראה: ואני עם-
לדבי לבלתי-שוב עוד העירה כי אם-פה אעמד ולא אכל ולא
ה אשתה אף אתאבל בלי הסגות ואצום עד-אשר אמות: ואעזב את-
ו הדברים אשר הניתי בהם לסגיר-כן ואשיב לה ברנזו ואמר: הסתיה

ירושלים, וודאי היה ידוע בשמו. - 1 - - 1 - - 1. כך בסורי. - למשל האשה השכולה בשיני
פרטים השוה פסיק'ר (הוצ' רמא"ש) דף קל"א ב'. -

ז בְּנֵשִׁים הֲלֹא תֵרְאִי אֲבָלְנוּ וְאֲשֶׁר קָרְנוּ: כִּי צִיּוֹן אִם קָלְנוּ בְּצָרָה
 ח הִיּוּא מְצָרָה וּבִשְׁשָׁל הִיּוּא מְשַׁשָּׁלַת וְגִדּוֹל הָאֲבָל מְאֹד: וְעַתָּה קָלְנוּ
 ט נְתַאֲבָל וְגַם-אֶת הַתַּאֲבָלִי כִּי קָלְנוּ בְּצָרָה וְאֶת מְצָרָה עַל-בֶּן אַחֵד:
 י הֲלֹא תִשְׁאַלִי לְאָרֶץ וּתְגִידֶךָ כִּי עָלִיָּה לְהַתְאֲבָל עַל-הַרְבִּים אֲשֶׁר
 יא נָדְלוּ עָלֶיָּה: וְכֹל-אֲשֶׁר נִזְקְדוּ עָלֶיָּה בְּרֵאשׁוֹנָה וְהָאֲחֵרִים אֲשֶׁר בָּאוּ
 יב אֵלֶיָּה הִנֵּה כְּמַעֲט בָּלָם לְאֲבֹדוֹן הֵם הוֹלְכִים וְלִכְלִיּוֹן הִנֵּה הַמּוֹנֵם:
 יג וְעַל-מִי אִסּוּא לְהַתְאֲבָל יוֹמֵר הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָבֵד לָהּ הַמּוֹן רַב כְּזֶה
 יד אוֹ אֶת הַמְצָרָה עַל-בֶּן אַחֵד: וְכִי תֹאמְרִי אֵלַי לֹא כִי־לַת הָאָרֶץ
 יו יִלְלָתִי כִּי אֲנִי פָרִי בְּטַנִּי שִׁכַּלְתִּי אֲשֶׁר בְּצִירִים יִלְחַתּוּ וּבַחֲבָלִים
 יז מְלַטְתּוּ: וְהָאָרֶץ כְּדַרְךָ הָאָרֶץ הוֹלְכִים מִעָלֶיָּה הַרְבִּים כָּל-עַמַּת
 יח שְׂבָאִים וְאֲמַרְתִּי אֲנִי אֶלְיָךְ: כְּמוֹךָ הִיּוֹלְדַת בַּחֲבָלִים כֹּן נִסְיָהָרֶץ
 יט נִתְנָה אֶת-סִרְיָהָ אֶת-הָאָדָם בְּרֵאשׁוֹנָה לְאֲשֶׁר עָשָׂה אוֹתָהּ: וְעַתָּה
 כ הַבְּלִיגִי אִסּוּא עַל-בְּאֲבָד וְשֹׂאֵי בָלָב אֲמִיץ אֶת-הַרְעָה אֲשֶׁר מְצַאֲתֶךָ:
 כא וְאִם-תִּמְצָדְקִי מִשְׁפֵּט אֱלֹהִים נִסְ-אֶת-בְּנֵךְ תִּמְקְבְּלִי בְּעַתּוֹ וּמְנֻשִׁים
 כב יו-יח תִּבְכְּרִי: לְכִי אִסּוּא הַעִירָה אֶל-אִישׁךָ וּתֹאמְרִי אֵלַי: לֹא אֶעֱשֶׂה וְלֹא
 כג יט-נ אָבָא בְּעִיר כִּי פֹה אָמוֹת: וְאוֹסִיף לְדַבֵּר אֵלֶיָּה עוֹד וְאֹמַר: אֶל-תַּעֲשִׂי
 כד הַדָּבָר הַזֶּה כִּי אֲתִי תִפְרִי צָרַת צִיּוֹן וְהַתְנַחֲמַת עַל-צָרַת יְרוּשָׁלַם:

כא	הֲלֹא תֵרְאִי מִקְדָּשֵׁנוּ שְׁמֵם	וּמִזְבַּחֵנוּ נִהָרָם
	וְהִיִּקְלְנוּ נִחְרָב	[וְאֶהְלְנוּ שְׂדָר]:
כב	וְנִקְלְנוּ נִשְׁבָּת	וְשִׁירֵנוּ נֶאֱלָם
	וְשִׁמְחַתְנוּ עֲבָרָה	וְאוֹר-מְנוֹרָתְנוּ דָּעָךְ
	וְאֶרֶן בְּרִיתְנוּ שְׂדָד	וְקַדְשֵׁנוּ נִמְאָו
	וְהַשֵּׁם עָלֵינוּ נִקְרָא חָלָל	[וּבְכֹדֵנוּ לְשִׁמְצָה]
	וְחֹרְבֵנוּ לְהַרְשָׁה הָיָו	[וּנְקִינֵנוּ לְבוֹז]
	וּכְהִינֵנוּ נִשְׁרָפוּ	וּלְוִינֵנוּ נִשְׁבּוּ
	וּבִתּוֹלֹמֵינוּ נִמְאָו	וּנְשֵׁינוּ עָנוּ
	וְתִסְדִּירֵנוּ נִקְחָפוּ	וְשִׁסְנוּ נִלְקַח

ת טו-כ בעתו. על כרחנו כוונתו: בעולם הבא או בתחיית המתים. — פ"כ מסרתי בעקבות Violet. —
 כב וארון בריתנו ש' ד. זוכר הוא שעליו להסתגל למצב שבשעת חרבן ראשון והוא מקונן
 אף על שדידת ארון הברית (שלפי דה"ב ל"ו י' נשבה לבבל, והשוה מק"ב ב' ה'—ח'
 שהארון נטמן בארץ ויוחזר למקומו באחרית הימים) אע"פ שהארון הוא מן הדברים שנעדרו
 בבית שני. — וכהנינו נשרפו. יוספטס (מלחמות ו' ה' א') מספר על שני כהנים חשובים

ובחזרנו היו לעבדים וגבורינו לחלשים:
 כג ועל כלם חותם ציון כייגרה היום מקבוצה ונתנה בידי שנאינו:
 כד ואת התגשרי אסוא מיגנה הרב והסירי מעלך המון מקאוקיך
 למען ירצף אל שדי ועליון יתן לך מנוחה מעמלך:
 כה ויהי כדברי אליה והנה שתאם הנהירו שניה מאד ומראה
 הנה בעין הקרק ואירא מאד לנשת אליה ואחשבה לדעת מה-
 כו זאת: והנה שתאם נתנה קול גדול ואים עד אשר נעה הארץ
 כז מקולה: וארא והנה אין עוד האשה כי אם עיר בנויה ומקום
 כח יסודות גדולים נראה ואירא ואקרא קול גדול ואמר: איפה אוריאל
 המלאך אשר בא אלי בתחלה כיהוא הביאני לתהוילב הרב
 כט הנה ויהי סוסי למשחית ותסלתי להכל: עוד אני מדבר את-
 הדברים האלה והנה בא המלאך אשר בא אלי בתחלה ויראני:
 ל והני שוכב כמת ורוחי הקלה ויאתז בימיני ויסוקני ועמידני על-
 לא רגלי ויאמר אלי: מה לך ולמה נבוכות ולמה נדקה רוסך ואבר
 לב לכה ואמר: כי עזב עזבתי ואני עשיתי כדברה ואצא השדה
 והנה ראיתי ורואה אני את אשר ספר לא-אוקל ויאמר אלי:
 לג-לד עמד פנך והודעתיה ואמר: דבר אדני אף אל-נא תעזבני ולא
 לה אמות חנם: כי ראיתי את-אשר לא ידעתי ושומע אני את-אשר
 לו-ל לא אדע: האמנם לבי כוזב ונפשי חולמת: ועתה שואל אני
 לה מאתך להודיע את-עבדך על-המבוכה הזאת: ויענני ויאמר שמעני
 ולאמך והגדתי לך את-הדבר אשר אתה נרא מסניו כי העליון
 לו גלה-לך סודות רבים: כי ראה את-דרכך הןשרה אשר אתה
 לו מתאבל בלי הקנות על-עמה ואתה נעצב מאד על-ציון: וזה-פשר
 לו המראה: האשה אשר נראתה אליה לפני-כן אשר ראית אותה
 לו מתאבלת ותחל לנסמה: ועתה לא-עוד בעין-אשה תראה כי אם-
 לו בעיר בנויה נראתה לך: ואשר ספרה לך על-צרת בנה זה-
 לו פתרונו: האשה אשר ראית היא ציון אשר תראה עתה בעיר
 לו בנויה: ואשר אמרה אליה עקרה היתה שלשים שנה הן שלשת

כג שהטילו עצמם לתוך האש ונשרפו יחד עם המקדש. - חותם ציון. מן ההמשך שבכתוב
 כג-ל נראה שכוונתו בזה למלכות. - המלאך. אוריאל (ב' א'). - והנני שוכב כמת... ממש
 לו כדניאל ח' יח, י' ט'. - על המבוכה הזאת. hoo de excessu. ובסורית: על המראה הזה. -
 לו כעיר בנויה. civitas aedificari (= עיר נבנית). - שלשת אלפי השנים. כך בכל

טו אלפי השנים אשר היו בעולם באי-זבח וקרָבן: ויהי מקץ שלשת
 אלפי שנים ויבן שלמה את-העיר ויִקְרַב קָרְבָּנוֹת אֹז וְלָדָה הַשְּׁקֵרָה
 טז בן: וְאֲשֶׁר אָמְרָה לָךְ בְּעַמְל גְּדַלְתּוּ הֲלֹא זֶה הָיִיתָ יְרוּשָׁלַם נוֹשֶׁבֶת:
 טז וְאֲשֶׁר אָמְרָה לָךְ כְּבוֹא בְּנֵי אֶל-חֶסְתּוֹ וְנִמְתּוּ וַתִּגַּע אֵלֶיךָ הַרְעָה זֶה
 טז הָיָה חֶרְבֵן יְרוּשָׁלַם: וְהִנֵּה רְאִיתָ אֶת-דְּמוּתָהּ וְהִיא מִתְאַבְּלֶת עַל-
 בְּנֵיהָ וְאַתָּה הוֹאֵלֶתָ לְנַחְמָה עַל-הַרְעוֹת אֲשֶׁר מַצְאוּךָ אֵלֶיךָ הַדְּבָרִים
 ז אֲשֶׁר נִגְלוּ-לָךְ: וְעַתָּה כִּרְאוֹת הַעֲלִיֹן כִּי בְּכָל-נַפְשָׁךְ נִעְצַבְתָּ וּבְכָל-
 גא לִבְבְּךָ תִּמַּר עַל-אֵלֶיךָ וַיִּרְאֶךָ אֶת-תַּסְּאֶרֶת הַדְּרָה וּמִכְלָל נִסְתָּה: וְעַל-
 גב בֶּן אֲמַרְתִּי לָךְ לְהִשָּׂאֵר בְּשָׂדֵה אֲשֶׁר אֵין-שָׁם בֵּית בְּנֵי: כִּי יִדְעֵתִי
 גג כִּי הוֹאִיל הַעֲלִיֹן לְהִרְאוֹתָךְ אֶת-אֵלֶיךָ: עַל-בֶּן אֲמַרְתִּי לָךְ לְלָבֶת
 גד הַשָּׂדֵה מְקוֹם אֵין-שָׁם: וְסוּד-בְּגֵן: כִּי לֹא-יִוָּכַל לַעֲמֹד בְּגֵן מַעֲשֵׂה
 גה אָדָם בְּמְקוֹם הַנוֹעֵד לְהִרְאוֹת שָׁם עִיר-עֲלִיֹן: וְאַתָּה אֶל-תִּירָא
 וְאֶל-יִחַרְד לָבֶךָ כִּי אִם-בּוֹא וְרָאָה הַדָּר תַּסְּאֶרֶת הַבְּגֵן כִּלְכָל אֲשֶׁר
 גו תּוֹכְלָנָה עֵינֶיךָ לְרְאוֹת: וְאֶסְרִי-כֵן תִּשְׁמַע כִּלְכָל אֲשֶׁר תּוֹכְלָנָה אֲזַנֶּיךָ
 גו לִשְׁמַע: וְאַתָּה מֵאֲשֶׁר אַתָּה מֵרַבִּים וְהִנֵּה קְרוֹא לִפְנֵי עֲלִיֹן כְּוֹאֲנָשִׁי
 גז—נִטְקָנָה] מַעֲשִׂים: וּבְלִיל הַמִּתְחַרֵּת תִּשָּׂאֵר פֹּה: וְהִרְאֶךָ עֲלִיֹן בְּמִרְאוֹת
 הַחֲלוֹם אֶת אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה עֲלִיֹן לְיוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים:
 ס וְאִישָׁן [שָׁם] בְּלִילָה הַהוּא וּמִמִּתְחַרֵּת בְּאֲשֶׁר צְנִינִי:
 טז וְיִהִי בְּלִילָה הַשְּׁנִי וְאָרָא חֲלוֹם וְהִנֵּה מִן-הַיָּמִים עוֹלָה נֶשֶׁר וְלוֹ
 כ שְׁתֵּי-עֶשְׂרֵה כְּנַסִּי-נוֹצָה וְרִאשִׁים שְׁלֹשָׁה: וְאָרָא וְהִנֵּה סִרְשׁ

היתרגומים, חוץ מן הרומי (שלוש שנים) והארמיני (שנים רבות). — ויבן שלמה את-העיר.
 דחק הוא לפרש העיר=בית המקדש, ונראה שדוד (השוה א' כ"ד) בשלמה נתחלף כאן.
 והכוונה למזבח שבנה דוד (ש"ב כ"ד י"ח-י"ט, דה"א כ"א כ"ח, כ"ב א'). — ילדה
 העקרה בן. כנגד ירושלים שלמעלה נבנית ירושלים שלמטה. — וב ליל המחרת. Nocte
 autem quae in orastinum futura est, כלו' הלילה שיבא אחר יום מחר. אם כן המראה הזה
 היה בלילה. — במראות החלום. ברומי... eas visiones somniorum quae faciet. —
 ואישן ושם. כך בסורי. —

חזון חמישי (ט' א' י' נ"א).

התכן: א) חזיון הנשר והאריה (ט' א' י' ו').

ב) פשר החזיון (י' ו'—ל"ט).

ג) חתימת החזיון והמעבר אל החזיון הששי (י' מ'—נ"א).

מן הים עולה. כמו בדניאל ז' ג'. — נשר. סימנה הצבאי של מלכות רומי היה דמות נשר. — וראשים שלשה. ג' הקיסרים הפלאביים: אספסינוס, וטיטוס ודומיטיאנוס

בְּנִסְיוֹ בְּבִלְהָאָרְצָא וּבְלִירוּחֹתוֹת הַשָּׁמַיִם נִשְׁבּוּ אֵלָיו וְהִעֲנִנִים אֵלָיו
 ג נֶאֱסָפוּ: וְאָרָא וְהִנֵּה מִבְּנִסְיוֹ יֵצְאוּ בְּנִסְפִים מִקְבִּילוֹת וְהֵן הֵיוּ
 ד לְבְנִסְפִים קְטָנוֹת וְזַעֲרוֹת: וְרֵאשֵׁי הֵיוּ שְׁקִטִים וְהָרֵאשׁ הַתִּיכוֹן
 ה הָיָה גָדוֹל מִנְּתַר הָרֵאשִׁים אֲךָ גַּם־הוּא הָיָה שְׁקִט אִתָּם: וְאָרָא
 וְהִנֵּה הַנָּשָׂר מְעוֹפֵף בְּבְנִסְיוֹ לְמַלְךְ עַל־הָאָרְצָא וְעַל־הַיּוֹשְׁבִים
 ו קָה: וְאָרָא וְהִנֵּה נִכְנְעוּ מִפְּנֵי קַל־אֲשֶׁר פָּתַח הַשָּׁמַיִם וְאִישׁ
 לֹא־הִתְקוּמָם לוֹ וְאֵף לֹא אֶחָד הַיּוֹצֵרִים אֲשֶׁר עַל־הָאָרְצָא:
 ז-ח וְאָרָא וְהִנֵּה הַנָּשָׂר עָמַד עַל־צִפְרָנָיו וַיִּתֵּן־קוֹל לְבְנִסְיוֹ לֵאמֹר: אֵל־
 תִּתְעוֹרְרֶנָּה קָלְכֶן וְחֲדוּ תִישָׁן קַל־אֲחַת בְּמִקְוָמָה וְהִתְעוֹרְרַתֶּן בְּעֵתְכֶן:
 ט-י וְהָרֵאשִׁים עַד־אֲחֶרֶית הַיָּמִים יִשְׁמְרוּ: וְאָרָא וְהִנֵּה הַקּוֹל לֹא יֵצֵא
 יא מִרֵאשֵׁי כִּי אִם־מִתּוֹךְ גּוֹנְתּוֹ: וְאֶסְפֹּר אֶת־בְּנִסְיוֹ הַמִּקְבִּילוֹת וְהִנֵּה
 יב הֵן שְׂמוֹנָה: וְאָרָא וְהִנֵּה מִזְמִין הַתְּרוֹמְמָה אֲחַת הַבְּנִסְפִים וְתִמְלֹךְ
 יג עַל־בְּלִי־הָאָרְצָא: וַיְהִי בְּמִלְכָּהּ וַיָּבֵא קֶצֶף וּמַעֲלָם וְלֹא נֹדַע מִקְוָמָה
 יד וּתְרוֹמָם הָאֲחֶרֶת וְתִמְלֹךְ וּמַעֲמַד יָמִים רַבִּים: וַיְהִי בְּמִלְכָּהּ וַיָּבֵא
 טו-טז סוּקָצָה וּמַעֲלָם בְּרֵאשׁוֹנָה: וְהִנֵּה קוֹל נָתַן וְאֹמֵר אֵלֶיהָ: שְׁמַע־אֲתָא
 אֲשֶׁר קַל־הַיָּמִים מְשַׁלֵּת בְּאָרְצָא הַגְּנִי מוֹדִיעֶךָ זֹאת בְּשָׂרָם תַּעֲלָמִי:
 יז אִישׁ [מִן־הַבָּאִים] אֲחֶרֶיךָ לֹא יֵאָרֶיךָ יָמִים בְּמִסְפַּר יָמֶיךָ וְאַחֲלֵא
 יח בְּחֻצִים: וּתְתַרְוֶם הַשְּׁלִישִׁית וּתִמְשַׁל בְּרֵאשׁוֹנוֹת וּמַעֲלָם גַּם־הִיא:
 יט וְכֵן הָיָה לְבִלְהַבְּנִסְפִים כִּי הִחֲזִיקוּ שְׁלֹטוֹן אֲחַת לְאֲחַת וְנַעֲלְמוּ אֲחֶרֶי־
 כ כֵּן: וְאָרָא וְהִנֵּה בְּעֵתֵן הַתְּרוֹמְמוֹ גַּם־הַבְּנִסְפִים הָאֲחֶרֶת מִזְמִין לְהִסְזִיק
 כא שְׁלֹטוֹן וּמִהֵן אֲשֶׁר הִחֲזִיקוּ וּמִהֵרָה נַעֲלְמוּ: וְעוֹד אֲחֶרֶת מִהֵן
 כב הַתְּרוֹמְמוֹ אֲדִי־לֹא הִחֲזִיקוּ שְׁלֹטוֹן: וְאָרָא אֲחֶרֶי־כֵן וְהִנֵּה נַעֲלְמוּ
 כג שְׁתֵּים עָשָׂרָה הַבְּנִסְפִים וְשְׁתֵּים עֶרְוֹת: וְלֹא נִשְׂאָר בְּגוֹיֹת הַנָּשָׂר כִּי
 כד אִם־שְׁלֹשֶׁת הָרֵאשִׁים הַשְּׁקִטִים וְשֵׁשׁ בְּנִסְפִים זַעֲרוֹת: וְאָרָא וְהִנֵּה
 מִשְׁשׁ הַבְּנִסְפִים הַזַּעֲרוֹת נִסְרְדוּ שְׁתֵּים וּתִשְׂאָרְנָה פָּתַח הָרֵאשׁ אֲשֶׁר

ג-ג שני בניו. - פרש כנפיו. ממשלתו. - כנפים מקבילות. *contrariae pennae*. כוונתו לראשי
 ד-ד צבא שהיו מתחרים במלכם. - וראשיו היו שקטים. הכנפים לא הטרידום. - עד -
 י-י אחרית הימים. כאן כוונתו עד הזמן המיועד לכל אחד מהם. - בפיו יש רמז למלכותו
 כב הארוכה של אבגוסטוס, שנמשכה יותר מחמשים שנה. - שתיים עשרה הכנפים. רמז לששת
 הקיסרים היוליאניים שבא קצם בסוף מלכותו של נירון. הוא האחרון שבהם. ושתי הכנפים
 הזעירות רומות לשני המורדים *Vindex* (מארס 68) - *Nymphidius* (חדשים אחדים אחי"כ). -
 כד הראש אשר מימין, נראה שכוונתו לדומיטיאנוס. ושתי הכנפים הזעירות הן רמז לשנים מן

כה מימין וארבע נשאריו במקומן: וארא והנה ארבע הקנפים הנעירות
כו הן אמרו להתרומם ולהחזיק שלטון: וארא והנה אחת התרוממה
כז ותמהר ומעלם: ונאסרניהו השנה והיא מהרה להעלם מן-הראשונה:
כח-כט וארא והנה השנים הנשארות חשבו גם-הן למלך: ועדהן חושבות
והנה אחד הראשים השקטים אשר הנה בתוך התעורר והוא הנה
ל-לא הגדול משני הראשים: וארא בקחתו את-שני הראשים אתו: והנה
נסב הראש ואשר היו אתו ויבלע את-שתי הקנפים הנעירות אשר
לב חשבו למלך: והראש הנה משל בכל-הארץ וישלט ביושביה
שלטון רב-עמל ונתוק בגבורתו על-הארץ מכל-הקנפים אשר היו
לג ולקניו: וארא אחר-כן והנה הראש התיכון נעלם מהרה בקנפים:
לד וישאר שני הראשים אשר מלכו על-הארץ ועל-היושבים-בה:
לה וארא והנה בלע הראש אשר מימין את-רעהו אשר משמאל:
לו ואשמע קול מדבר אלי הביטה נכחה והביטה באשר תראה:
לז וארא והנה בארנה נעור מן-היער והוא שואג ואשמע בתתו קול
לח אדם על-הנשר ודבר ודבר: שמע אתה ואדבר אליך פה אמר
לט העליון עליך: הלא אתה-הוא אשר נשארת מארבע החיות אשר
ט המלכתי בעולמי ואשר על-ידם תבא אחרית עתותי: ורביעי באת
ותגבר על-כל-החיות אשר עברו

ובשלטונה החזקה את-
העולם בסחר רב
ותכלכל כל-הימים תכל-
טא ארץ בקרמה: ותשפט את-הארץ לא באמת:
טב כי את-העניים ענית ואת-השקטים דבאת
טג שגאת דברי אמת ותאהב דברי-כזב
טד משכנות פורים הרסת וחמות לא הרעו לך הששלת:
טו וישל גדל לבבה אל-עליון ונאותה אל-שדי:
טז וישקה עליון על-עתותיו והנה כלו הקיפו הימים:

כו השרים הרומיים שהיו שואפים לעלות על כסא המלוכה. - בפכ"ז אולי הכוונה אל Galba, Otho.
כח הכנפים הנעירות. כך בסורי. ברומי: subalares. - השתים הנשארות. אולי Civilis
לה (מת ביוני 69) - Vitellius (מת בדיסמבר 69). - בפל"ה יש רמז אל דומיטיאנוס (מצד ימין). שהיו
לט משערים בזמנו שהוא המית לטיטוס אחיו (מצד שמאל). - מארבע החיות. הנשר שלכאן הוא

טו ועל-כן העלם תעלם אתה הנָּשֵׁר וּבְנֵי הַנְּרָאוֹת וּבְנֵי הַנְּעִירוֹת
 הַרְעוֹת מֵאֵד וְרֵאשִׁיף הַמְרַשִּׁיעִים וּבְנֵי הַרְעוֹת מֵאֵד וְכָל-גְּוֹנֵתָהּ
 טו הַנְּקֻלָּה: לְמַעַן תִּשׁוּב תִּנְשָׁש בְּלִי-הָאָרֶץ וְהַיִּנַּח לָהּ מִמִּסְפָּה וְקוֹתָהּ
 לְמִשְׁפָּט וּלְרַחֲמִים מֵאֵת עֹשֶׂה:

י וְהִי בְדַבַּר הָאֵרִי אֶת-הַבְּרָיִם הָאֵלֶּה אֶל-הַנְּשֵׁר וְאָרָא: וְהִנֵּה
 ב הָרֵאשׁ הַנְּשֵׁר גְּעֻלָּם וּמַלְמָנָה שְׁמֵי הַבְּנָפִים אֲשֶׁר עָבְרוּ אֵלָיו
 ג וּתְקַמְנָה לְמַלְךָ וְתִהְיֶי מַלְכוּתָן קֶצֶרָה וּמְבוּכוֹת מְלֵאָה: וְאָרָא וְהִנֵּה
 גְּעֻלְמוֹ גַּם-יָהּ וְכָל-גְּוֹנֵת הַנְּשֵׁר נִשְׁרָפָה וּתְחַרַּד הָאָרֶץ מֵאֵד:

ד וְאֲנִי הַתְּעוֹדְרָתִי מִרְגֵּשֶׁת לְבִי הַרְבֵּה וּמִרְאָה גְדוֹלָה וְאָמַר
 ד אֶל-רוּחֹי: הֲלֹא מֵאֵתָּה בָּאוּ לִי אֵלֶּה בְּאֲשֶׁר חִקְרָתָ דְרָבִי עֲלִיּוֹן:

ה הִנֵּה עַד-כֹּה עֹשֶׂה נִשְׁשֵׁי רוּחֵי רְסֻתָהּ מֵאֵד וְאִין-רְבִי כֹחַ מְעַט מִרְבִּי
 ו פֶּחַד אֲשֶׁר פִּחְדָתִי בְּלִילָה הַזֶּה: וְעַתָּה אֲבַקֵּשׁ מֵאֵת עֲלִיּוֹן לְחִזְקִי עַד-

ז הַסּוּף: וְאָמַר אֲלֵנִי וְ: אִם-מֵצֵאתִי סֶן בְּעֵינֶיךָ וְאִם-צִדִּיק אֲנִי אֵתָּה
 ח מִרְבִּים וְאִם-בְּאֵמַת עֲלֵתָה תִּפְסְלֵתִי לְשִׁנֶּיךָ: סִן-קִנְיָנָא וְהוֹדַעְתָּ לְעַבְדְּךָ

ט פֶּתְרוֹן הַמְרָאָה הַנְּנֹרָא הַהוּא וּבְאִוְרוֹ לְנַחַם אֶת-נִשְׁשֵׁי קְלָהּ: כִּי אֲנִי
 י בְּרָתִי בְּעֵינֶיךָ לְהוֹדִיעֵנִי קֶץ הַעֲתִים וְאַחֲרֵית הַיָּמִים:

י-יא וַיֹּאמֶר אֵלָי זֶה פֶּתְרוֹן הַמְרָאָה אֲשֶׁר רָאִיתָ: הַנְּשֵׁר אֲשֶׁר רָאִיתָ
 יב עוֹלָה מִן-הַיָּם הִיא הַמַּלְכוּת הַרְבִּיעִית אֲשֶׁר נִרְאָתָה בַּמְרָאָה לְדַנְיָאֵל

יג אַחֲרֶיךָ: אַךְ-לֹא נִפְתַּר בְּאֲשֶׁר אֲנִי פֹתֵר לָךְ עֲתָה אוֹ כְּאֲשֶׁר
 יד פִּתְרָתִי: הִנֵּה יָמִים בָּאִים וְקָמָה מַלְכוּת עַל-הָאָרֶץ וְהַיָּמָה נִרְאָה

טו מְקַלְ-הַמַּלְכוּת אֲשֶׁר הָיוּ לְשִׁנֶּיךָ: וּמַלְכוּתָּהּ שְׁנַיִם עָשָׂר מְלָכִים
 טז אַחַד אַחַר אֶחָד: וְהַשְּׁנַיִם אֲשֶׁר יָחַל לְמַלְךָ יִמְשַׁל יָמִים רַבִּים מִן-

יז-יח הַשְּׁנַיִם עָשָׂר: זֶה-פֶּתְרוֹן שְׁתֵּי-עֶשְׂרֵה הַבְּנָפִים אֲשֶׁר רָאִיתָ: וְאֲשֶׁר
 יח שָׁמַעְתָּ קוֹל מְדַבֵּר אֲשֶׁר יֵצֵא לֹא מִרֵאשִׁיו כִּי אִם-מִתּוֹךְ גְּוִיָתוֹ: זֶה
 פֶּתְרוֹנוֹ בְּתוֹךְ-יָמֵי-הַמַּלְכוּת הַהִיא תִּגְלַךְנָה מְרִיבוֹת לֹא-מִקְטַם וְתִהְיֶי

טו החיה הרביעית מן הארבע שבדניאל ז' (השוה לקמן י' י"א). - הנקלה. vanum. -
 י-יא ע"ד-הסוף. עד שישמע אף את פתרון המראה. - המלכות הרביעית. היא כאן
 מלכות רומי, אבל בדניאל ז' ז' המלכות הרביעית היא מלכות יון (סדרן של מלכויות שם:
 בבל מדי פרס ויוון או מקדוניא). וזהו אמרו בפ"ב שלדניאל ניתן פתרון אחר מאשר ניתן
 יג-יד כאן. - הוא זוכר שהוא רואה בבבל והחזיון לעתיד לבוא הוא. - שנים עשר מלכים. קשה
 טז למנותם. - מן-השנים עשר. כוונתו: ימי שלטונו של השני יהיו מרובים מימיו של כל
 יח מלך אחר מן השנים עשר. - בתוך. ברומי post (=אחרי). ונראה שטעה וקרא ביווני
 μετά במקום μετάξ (כך בסורי וארמיני). - הכוונה לאנארכיה שהתחילה בסוף ימיה של

נוֹשָׂה לְנַפֵּל וְלֹא תַפֵּל אֶזְרוּ כִּי אִם-תָּשׁוּב תַעֲמַד בְּכַתְּהָהּ הַרְאִשׁוֹן:
 י-כ וְאֲשֶׁר רָאִיתָ שְׂמוֹנָה כְּנָסִים וְעִירוֹת מְחֻבְּרוֹת לְכַנְסָיו: זֶה סִתְרוֹנוֹ
 שְׂמוֹנָה מְלָכִים יְקוּמוּ בָּהּ אֲשֶׁר עֲתִימֵיהֶם תִּהְיֶינָה קְלוֹת וּשְׁנוֹתֵיהֶם
 כ-א מְהִירוֹת וּשְׁנַיִם מֵהֶם יֵאָבְדוּ: בְּקֶרֶב תִּירְדֶּהֶם וְאֶרְבָּעָה יִשְׁמְרוּ
 כ-ב לְעַת אֲשֶׁר תִּחַל לְהַגִּיעַ לְקֶץ וּשְׁנַיִם עַד-קֶץ יִשְׁמְרוּ: וְאֲשֶׁר רָאִיתָ
 כ-ג שְׁלֹשָׁה רְאשִׁים שְׂקָאִים: זֶה סִתְרוֹנוֹ בְּאִמְרֵיהָהּ: עֵיר עֲלִיּוֹן שְׁלֹשׁ
 כ-ד מְלָכוֹת וְחֹדֶשׁ בָּהֶן הַרְבֵּה: וּמִשְׁלוֹ בְּאֶרֶץ וּבְיוֹשְׁבֵיהָ מִמֶּשֶׁל רַב-
 כ-ה עָמַל מִכָּל אֲשֶׁר הָיוּ לְסִנְיָהוּן וְעַל-כֵּן נִקְרָאוּ רְאִשֵׁי הַנָּשָׂר: כִּי הֵן
 כ-ו תִּהְיֶינָה רְעוּתֵיהָ וְהֵן תִּשְׁלַמְנָה אִמְרֵיהָהּ: וְאֲשֶׁר רָאִיתָ אֶת-הַרְאִשׁ
 הַגְּדוֹל וְעָלָם כִּי אֶחָד מֵהֶם עַל-מִשְׁכְּבוֹ יָמוּת וּבְמִכְאוּבָיִם יָרְעִים:
 כ-ז וְהַשְּׁנַיִם הַנִּשְׁאָרִים הַרְבַּ תִּאֲבָלֶם: הָאֶחָד חֲרַב: תֹּאכַל אֶת-זֶרְעוֹהוּ
 כ-ח אֲשֶׁר אִתּוֹ וְנִסְדָּהוּ לְאַחֲרוֹנָה בְּחֲרַב יַפֵּל: וְאֲשֶׁר רָאִיתָ שְׁתֵּי כְּנָסִים
 ל וְעִירוֹת עֲלוֹת עַל-הַרְאִשׁ אֲשֶׁר מִיָּמִין: זֶה הַסִּתְרוֹן הַיְסוּדִים אֲשֶׁר
 יִשְׁמְרוּ עֲלִיּוֹן לְקֶץ הַיָּמִים הַקְּצָרָה וְרַב־תִּהְיֶינָה בְּכֹחַ אֲשֶׁר
 ל-א רָאִיתָ: וְהָאֵרִי אֲשֶׁר רָאִיתָ נְעוּר מִן-הַנְּעוּר וְהַרְבֵּב אֶל-הַנְּשָׂר
 ל-ב וְהַנְּשָׂר בּוֹ עַל-רְעוּתָיו וְכִלְדַּבְּרָיו אֲשֶׁר שִׁמְעָתָ: הֵיאֵה הַמְּשִׁיחַ אֲשֶׁר
 שְׁמְרוּ עֲלִיּוֹן לְקֶץ וְהַיָּמִים אֲשֶׁר יֵצֵא מִגְּרַע דָּוִד וְיָבֵא וְדַבְּרֵן אֲלֵיהֶם
 וְהוֹכִיחֶם עַל-רְעוּתֵיהֶם וְעַל-שִׁשְׁעֵיהֶם וְעַד לְסִנְיָהֶם חַפְּאוּתֵיהֶם:
 ל-ג וְהַעֲמִידֶם בְּרִאשׁוֹנָה חַיִּים לְמִשְׁפָּט וְהִנֵּה כְּהוֹכִיחוּ אוֹתָם וְאֲבָדֶם:
 ל-ד וְשֹׂאֲרֵי עַמִּי יִגְאָל בְּרַסְמִים הַקָּה יִמְלִטוּ אֶל-גְּבוּלֵי וְשִׁמְחֶם עַד-
 אֲשֶׁר יָבֵא הַקֶּץ (וְהוּא) יוֹם-הַדִּין אֲשֶׁר-דִּבַּרְתִּי אֵלֶיךָ עָלָיו מֵרִאשׁ:
 ל-ה לֹא זֶה הַסְּלוֹם אֲשֶׁר רָאִיתָ וְזֶה סִתְרוֹנוֹ: רַק אִתָּה לְכַדֵּךְ נִמְצְאוּ טוֹב
 ל-ו לְדַעַת סוּר עֲלִיּוֹן זֶה: וְכַתְּבָה אֶת-קַל-אֵלֶה בְּסֵפֶר כָּל-אֲשֶׁר רָאִיתָ

מלכות נירון ונסתיימה ע"י אספסינוס (בש' 70-68). - תשובת תעמד בכחה הראשון.
 כך לפי הארמיני הערבי. וברומי: in suum initium. - בקרב תוך-העת adpropinquante
 tempore medio. - וארבעה ישמרו. נראה שכוונתו אל ארבע הכנסים המקבילות (השה
 ט' כ"ז), והם Galba, Otho, Civilis, Vitellius. - עד-קץ ישמרו. עד העלם הראש השלישי
 כ-ה (ע' ט' כ"ד). - באחריתה. של אותה מלכות. - תחדשנה. כך בסורית. דמחדתיך. וברומי
 יש כאן שעשוע-מלין עם סוף הכתוב הקודם: ipsi vocati sunt capita aequilae, isti enim erant
 qui recapitulabunt ושיערו חכמים שכך היה ביוונית: οὐ κεφαλαί... οὐ κεφαλαί...
 אחריתה. של מלכות רומי. - המלכות הקצרה. בסורית: נהוו שולמא (=תכלה). וברומי:
 regnum exile. - והארי. על פי הכתוב (ברא' מט ט') גור אריה יהודה, ורזמו למשיח. -
 ל-ז [- -]. על פי הסורית. - והוכיחם. השה י"א ל"ז. - ימלטו אל-גבולי.
 ל-ח qui salvati sunt super fines meos - קרא על במקום אל. - השה דניאל ח' כ"ז ואתה

לח ושבבתם במקום סתר: ולמדתם לחקמי עמך אשר תרע את-לבבותם
 לט כי יוכלו לקבל ולשמר סודות אלה: ואתה עמדתה שבעת ימים
 אחרים למען יודע לה אשר נראה לפני עליון להודיעה ויעל מעלי:
 ט ויהי בשמוע כל-העם כי עברו שבעת הימים ואני לא שבתי
 העירה ויתאספו כלם למקטן ועד-גדול ויבאו אלי ויאמרו אלי
 טא לאמר: מה-תשאנו לה ומה-הרענו לה כי עוב עזבתנו ותשב
 מב במקום הנה: ואתה לבדה נשארת לנו מקל הנביאים באשכל
 מג מבציר וכמנורה במקום חשך וקחף מקלט לאננה מפיסה: המקט
 מד לנו הרעות אשר מצאנו: ואם-אתה תעזבנו הלא-טוב-לנו להשרף
 מה גם-אנחנו בשרסת ציון: ולא טובים אנחנו מאשר מתושבם ויבפו
 קול גדול:

טו ואען אותם ואמר בטח ישראל ואל-תעצב בית יעקב: יש
 טז לבם וזרון לפני עליון ושדי לא יפדחכם לעד: ואני לא עזבתכם
 ולא הלכתי מעמכם כי באתי אל-המקום הנה להתפלל על-שממת
 טח ציון ולבקש רחמים על-שפלות מקדשכם: ועתה לבו איש לביתו
 טז ואני אבא אליכם מקץ הימים האלה: וילך העם העירה באשר
 י אמרתי אליהם: ואני ישבתי בשדה שבעת ימים באשר צנני ואכל
 רקמאמחי השדה מן-העשב הנה-לי מאכל בימים ההם:
 יא ויהי מקץ שבעת הימים ואחלם חלום בקילה: וארא והנה
 ג-ג מן-הימים מניחה רוח גדולה ותנער את-כל-נליו: וארא והנה והרוח
 העלתה מלביהם כדמית אדם וארא והנה האיש ההוא מעוסף
 עם-ענני שמים ובאשר הסב את-פניו להביט חרד כל-אשר נראה

ט סתם החזון כי לימים רבים, שם י"ב ד' ואתה דניאל סתם הדברים וחתם הספר עדין
 שטטו רבים ותרבה הדעת, וכן שם י"ט ט'. - שבעת הימים. הראשונים (ע' ז' כ"ג-
 כ"ד). - מקץ הימים האלה. המזכרים לעיל (בפל"ט). -

חזון ששי (יא א'-ג"ח).

התכן: א) ארם עולה מן הים (א'-י"ג).

ב) הרהורי החווה על החזיון (י"ד-כ').

ג) פתרון החזיון (כ"א-ג').

ד) חתימת החזיון והמעבר אל החזיון השביעי (ג"א-ג"ח).

יא ג-ג מן הים. השה ט' א'. - [- -]. על פי הסורי. ברומי נחסר בטעות מחמת שלפני
 לשון זה ואחריו באה התיבה והנה (et ecce). - מעוסף. convolabat, כך מגיה Violet, במקום

ד תחתינו: וּבְקִלְמָקוֹם אֲשֶׁר יֵצֵא קוֹל מִפִּי נִשְׁרָפוּ כָל־אֲשֶׁר שָׁמְעוּ
 ה קולו כהמם הינג בבריחו אש: וְאָרָא אֲחֵר־רִכּוֹן וְהִנֵּה נֹאֲסָפוּ הַמִּזֵּן
 אֲנָשִׁים לֵאמֹן מִסָּפֵר מֵאֲרֻבַּע רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם לְהִלָּחֵם בְּאִישׁ אֲשֶׁר
 ו-י עָלָה מִן־הַנֵּבִים: וְאָרָא וְהִנֵּה גִזְרֵלוֹ הֵר גְּדוֹל וַיִּצְתָּ עָלָיו: וְאֲנִי
 בַקִּשְׁתִּי לִרְאוֹת אֶת־הָאָרֶץ אוֹ אֶת־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר מִשָּׁם נִגְזַר הַהֵר
 ח וְלֹא יִבְלָתִי: אֲחֵר־רִכּוֹן רְאִיתִי וְהִנֵּה כָל־הַנְּקֻבָּצִים עָלָיו לְעַרְךָ אֶתֹּו
 ט קָרַב שְׂסֻדְר־מְאֹד אֶךְ גִּלְחָם גִּלְחָמוֹ: וְהוּא כְרָאִיתוֹ סִעֲרַת הַהַמִּזֵּן
 ז הָבָא לֹא בָרִים יָדוֹ וְלֹא הַחֲזִיק חֲרָב וְלֹא נִשְׁקָ אֲחֵר וְרַק וְזֹאתוֹ
 י רְאִיתִי: כִּי הִנֵּה שׁוֹלַח מִפִּי כְנֻסֵל אֵשׁ וּמִשְׁפָּתִי רוּחַ שְׁלֵהֲבַת
 וּמִלְשׁוֹנִי שְׁלַח נִחְלָר־סִעֲרָה וַיִּתְּעַרְבוּ כָל־אֱלֹהִים יַחַד גִּסְלֵה אֵשׁ וְרוּחַ
 יא הַשְּׁלֵהֲבַת וְשִׁפְעַת הַסִּעֲרָה: וַיִּשְׁלַח עַל־סִעֲרַת הַהַמִּזֵּן אֲשֶׁר הִנֵּה עָרוּךְ
 מִלְחָמָה וַיִּשְׂרָפוּ אֶת־בָּקְלָם וּבְרַנֵּעַ לֹא נִרְאָה מִדְּהַהַמִּזֵּן הַרְבֵּב לֵאמֹן
 יב מִסָּפֵר כִּי אִם־סִיח־אֲשֶׁר וְרִיחַ עָשָׁן וְאָרָא וְאֲשִׁתּוֹקֵם: אֲחֵר־רִכּוֹן רְאִיתִי
 אֶת־הָאָדָם יוֹרֵד מִדְּהַהֵר וְקוֹרָא אֵלָיו הַמִּזֵּן אֲחֵר הִבָּא לְשִׁלּוֹם:
 יג וַיִּקְרְבוּ אֵלָיו מִרְאוֹת אֲנָשִׁים לְרֵב מֵהֶם שְׂמֵחִים מֵהֶם עֲצוּבוּיִם וּמֵהֶם
 אֲחֵרִים מֵהֶם מְבִיאִים מֵאֲשֶׁר יִקְרִיבוּ קָרְבָן וְאֲנִי מֵלֵב שִׂחַד הַקְּרוּצוֹתִי
 יד וְאֶתְפַּלֵּל אֶל־עֲלִיּוֹן וְאָמַר: אֵתָהּ הִדְעָתָ לְעַבְדְּךָ מֵרֵאשִׁית אֶת־הַשְּׁלֵאוֹת
 טו הָאֵלֶּה וְאֵיךְ בְּעִינֶיךָ לְקַבֵּל תִּסְלַתִי: וְשָׁמָּה הוֹדִיעַנִינָא וְנִם־שִׁשָּׁר
 טז הַחֲלוֹם הַזֶּה: כִּי כֹאֲשֶׁר חִשְׁבְתִּי בְלִבִּי אוֹי לְנַשְׂאָרִים בְּיָמִים הָהֵם
 יז וְרַע מֵהֶם לְאֲשֶׁר לֹא יִשְׁאָרוּ: כִּי אֲשֶׁר לֹא יִשְׁאָרוּ עֲצוּבוּיִם תְּהִיּוּ:
 יח-יט בְּהַתְּבוֹנְנָם לְאֲשֶׁר נִשְׁמַר לְאַחֲרֵית הַיָּמִים וְלָהֶם לֹא תִיעַ: אֲרֵנִם־
 הַנַּשְׂאָרִים אוֹי לָהֶם בְּגִלְלֵל זֹאת כִּי־רָאוּ אֶת־הַבְּצֻרוֹת הַגְּדוֹלוֹת וְאֶת־
 כ הַמְּצוּקוֹת הַרְבּוֹת כֹּאֲשֶׁר מִרְאִים הַחֲלוֹמוֹת הָאֵלֶּה: וְטוֹב בְּכָל־זֹאת
 לְעַמֵּד בְּצָרָה וְלִבְאֵל אֱלֹהִים מִעֵבֶר כְּעֵז מִדְּהַעוֹלָם וּלְבַלְתִּי־רְאוֹת
 אֶת אֲשֶׁר יִקְרָה בְּאַחֲרֻנָּה:
 כא וַיַּעֲנֵנִי וַיֹּאמֶר נִסְפַתְרוֹן הַחֲלוֹם אֲנִי־לָקַח וְנִם־עַל־אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ

ד-י convalescebat (=נעשה חזק). - נשרפו. ardescebant. ובסורתי: נמסו. - גזר לו ה' גדול. השה דנ' ב' ליד ומיה: אתגורת אבן דיילא בידן, השה הלשון לקמן בסליו. - י-יג ההר הגדול הוא סמל של ציון החדשה. - לסגנון פני השה ישע' יא ד'. - אסורים. מן הגולה (השה ישע' מיב ד'). - מביאים מאשר יקריבו. לפי ההמשך נראה שכוונתו: הגים מביאים את ישראל מארצות פזוריהם מנחה לה', כאמור בישע' סיו כ'. - מראש. מן המראות הראשונות שחזיתי. - לאשר לא ישארו. שלא יזכו לחיות בימות המשיח. -

כב אנלה־לך: פי דברת על־הנשָׁאָרִים וְעַל אֲשֶׁר לֹא יָחִיו זֶה הַסְּתָרוֹן:
 כג אֲשֶׁר־יָבִיא הַצָּרָה בְּעַת הַהוּא הוּא יִשְׁמַר עַל־אֵלֶּה אֲשֶׁר יִסְלוּ
 כד בַּצָּרָה אֲשֶׁר לָהֶם מַעֲשִׂים וְאֲמוּנָה לְסִגְרָא־לִשְׂדֵי: דַּע אֲשׂוּא כִּי
 כה הַנְּשָׂאָרִים מֵאֲשֶׁרִים מִן־הַמֵּתִים: וְאֵלֶּה סְתָרוֹנֵי הַמִּרְאָה אֲשֶׁר רָאִיתָ
 כו אִישׁ עוֹלָה מִלְּבָבִים: הוּא אֲשֶׁר שָׁמְרָהוּ הַעֲלִיּוֹן יָמִים רַבִּים אֲשֶׁר
 כז בָּנְדוּ וְגָאֵל אֶת־בְּרִיאָתוֹ וְהוּא יִסְקַד אֶת־הַנְּשָׂאָרִים: וְאֲשֶׁר רָאִיתָ רוּחַ
 כח וְאֵשׁ וְסִקְרָה יוֹצְאוֹת מִסִּיּוֹ: וְאֲשֶׁר לֹא הִחֲזִיק לֹא־חֲרָב וְלֹא כְּלִי־
 מִלְחָמָה וְנִשְׁבַּר סַעֲרַת הַהַמָּיִן הַהוּא אֲשֶׁר בָּא לְהִלָּחֵם עִמּוֹ זֶה
 כט סְתָרוֹנוֹ: הִנֵּה יָמִים בָּאִים וְהַעֲלִיּוֹן יוֹאִיל לְגָאֵל אֶת אֲשֶׁר עַל־הָאָרֶץ:
 ל- לא וְכֹא תִמְהוּד־לְכַב עַל־יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ: וּבִקְשׂוֹ לְהִלָּחֵם אֵלֶּה בְּאֵלֶּה
 לב עִיר בְּעִיר וּמְקוֹם בְּמְקוֹם וְעַם בְּעַם וּמִמְלָכָה בְּמִמְלָכָה: וְהָיָה כִּי
 לג יָבִאוּ אֵלֶּה וְהִגִּיעוּ הָאֲתוֹת אֲשֶׁר הוֹדַעְתִּיךָ לְסִגְרָכֶן אֲזִי וְגִלָּה עֲבָדֵי
 לד אֲשֶׁר רָאִיתוּ אֶדְם עוֹלָה: וְהָיָה כִּשְׂמוֹעַ בְּלִי־הַעֲמִים אֶת־קוֹלוֹ וְעוֹבֵי
 לה אִישׁ אֶת־אָרְצוֹ וְאֶת־הַמִּלְחָמָה אֲשֶׁר בִּינֵיהֶם: וְנֶאֱסַפּוּ יַחַד הַמּוֹן לְאִין
 לו מִסָּפֵר כֹּאֲשֶׁר רָאִיתָ אֶת־הַחֲסִצִּים לְבֹא וּלְהִלָּחֵם עִמִּי: וְהוּא יַעֲמֵד
 לז בְּרֹאשׁ הַר־צִיּוֹן: וְצִיּוֹן תִּבָּא וְתִרְאֶה לְכָל נְכוּנָה וּבְנוּיָה כֹּאֲשֶׁר
 לח רָאִיתָ אֶת־הַקֵּר בַּהֲנָרָו וְלֹא בְּנָדוּם: וְעַבְדֵי יוֹכִיחַ לְעַמִּים הַבָּאִים בְּדֵי
 לט רִשְׁעָתָם אֶת־אֲשֶׁר קָרְבוּ בַּסִּקְרָה וְעָרַד לְסִנְיָהֶם אֶת־מִזְמוֹתֵיהֶם
 מ- לה הַרְעִית וְאֶת־הַשְּׂשֻׁמִּים אֲשֶׁר יִשְׁסַמּוּ: וְנֶאֱחָרְרִיכֶן וְאֶבְדֶם הוּא הַדּוּמָה
 לְשִׁלְהַבַּת בְּלִי עֶמֶל בְּכַח הַתּוֹרָה אֲשֶׁר נִתְּנָה מֵאֵת הַדּוּמָה לְאֵשׁ]:
 מ- מ- וְאֲשֶׁר רָאִיתוּ מֵאִסְפָּה אֵלָיו הַמּוֹן אַחַר שְׁלוֹ: עֲשֶׂרֶת הַשְּׂבָקִים הֵם
 מִלֶּךְ בְּנֵי־אֲשׁוּר בְּשָׁבִי וְנִעְבִּירָם אֶל־עֵבֶר הַקֵּהר וְנִעְבְּרוּ אֶל־אָרֶץ
 סא אַחֲרָת: וְהֵם נוֹעְצֵי בְּנִשְׁשָׁם לְעוֹב אֶת־הַמּוֹן הָעַמִּים וּלְלַבַּת אֶל־אָרֶץ
 סב רְחוֹקָה אֲשֶׁר מֵעוֹלָם לֹא יִשְׁב־שָׁם וְרַע אֶדְם: לְשֹׁמֵר נֹס־שָׁם אֶת־
 סג תּוֹרָתָם אֲשֶׁר לֹא־הָיוּ שׁוֹמְרִים בְּאָרְצָם: וְדַרְךְ הַמְּכַאֹת הַצָּרִים

כב-כג על-אשר דברת. בסמוכים ט"ז-כ'. - [- -]. כך בסורי. - אשר יביא הצרה.
 כג כוונתו למשיח. - אשר בידו. ברומי: בעצמו (per semetipsam). ולפי וייליהוין טעה וחשב
 כג כי הלשון הַלְשֹׁן הַזֶּה (בידו) הוא ὁ αὐτοῦ ὁ (=בעצמו). - עבדי. ברומי: בני, ואולי היתה
 לו בזה מחשבה וזה. - השהו דג' ב' ליד-ליה. - לפלזו השהו לעל י' ליב. - [- -]. על
 ס פי הסורי. - הושע המלך. ברומי ובשאר התרגומים בסעות: יאשיהו. - אל-עבר הנהר.
 סג פרת. - עשרת השבטים הם בארץ שלא ישב שם אדם מעולם, ולפיכך אין מקומם ידוע. השהו
 סג פסיק'ר קמ"ו ב' שלש גליות נעשו עשרת השבטים, אחת גלתה לסמבטיון ואחת גלתה לפנים

כד אֲשֶׁר בְּנִסְר־פָּקֶת בָּאוּ: כִּי הֶעֱלִינִי עֲשָׂה לָהֶם אֶתִּית וַיַּעֲצֵר בְּמַעֲנִינֹת
 כה הַנְּהַר עַד־עֲבָרָם: וְאֶל־הָאָרֶץ הַהִיא רַב הַדָּרֶךְ מִהַלֵּךְ שָׁנָה וַחֲצִי
 לו וְהָאָרֶץ הַהִיא אֶרֶץ וְאַחֲרֵיתָהּ תִּקְרָא: מֵאֵן וַיָּשׁוּבוּ שָׁם עַד־אַחֲרֵית
 מז הַיָּמִים וְאֵן וַיָּשׁוּבוּ וַחֲלוּ לְבָא: וַיִּשָּׁב הֶעֱלִינִי וַעֲצֵר בְּמַעֲנִינֹת הַנְּהַר
 מח לְמַעַן יִוָּדְלוּ לַעֲבֹר וְעַל־כֵּן רְאִיתִי הַמֶּזֶן נֶאֱסַף בְּשָׁלוֹם: וְגַם־הַנְּשָׂאָרִים
 מִמַּעֲמֵד אֲשֶׁר יִמָּצְאוּ בְּגִבּוֹל קִרְשֵׁי וְיִמְלֻטוּ: וְהָיָה כֹּאֲשֶׁר יִשְׁמֵד אֶת־
 נ הַמֶּזֶן הַעֲמִים הַנְּאֻסָּסִים וְהַגִּן עַל־שָׂאֲרֵית הַקָּם: וְאֵן יִרְאֵם הַרְבֵּה
 נסְלָאוֹת גְּדֻלוֹת:

נא וְאֲנִי אֶמְרָתִי אֲדַלְנִי וְ הַדְרִיעֵנִי זֹאת מִדּוּעַ רְאִיתִי אֲדָם עוֹלָה
 נב מִלְּבָבִים וַיֹּאמֶר אֵלַי: כֹּאֲשֶׁר לֹא יוֹכֵל אִישׁ לַחֲקֹר אוֹ לְדַעַת אֶת־
 אֲשֶׁר בְּמַעֲמָקֵי הַיָּם כִּי־לֹא יוֹכֵל אִישׁ עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה לְרְאוֹת אֶת־
 נג עֲבָדֵי אוֹ אֶת־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ אִם־לֹא בְּעֵת־יוֹם: זֶה שְׁתַּרְוֹן
 נד הַחֲלוֹם אֲשֶׁר רְאִיתִי וְאֲשֶׁר נִגְלָה־לִּי לְבִדְדִי: כִּי אֵת אֲשֶׁר לִּי עֲזָבְתָהּ
 נה וּבְאֶשְׁר־לִי עֲמַלְתָּ וּבְתוֹרַתִּי חֲקַרְתָּ: וּבְחַמִּיךָ נִהַגְתָּ בְּחֻקְמָה וּלְבִינִיתָהּ
 נו אִם קִרְאתָ: וְעַל־כֵּן הִרְאִיתִיךָ אֵלֶיךָ כִּי שָׁכַרְתָּ אֶת־עֲלִינִי וְהָיָה מִקֵּץ
 נז שְׁלֹשֶׁת יָמִים אַחֲרַיִם וּדְבַרְתִּי אֵלֶיךָ דְּבָרִים אַחֲרַיִם וְשָׁמַתִּי לְסִנְיָהּ
 נח עַל־הַנְּסָלָאוֹת אֲשֶׁר עָשָׂה דְּבַר בְּעֵתוֹ: וְאֲשֶׁר הוּא נוֹהֵג הַעֲתִים
 וְאֶת־אֲשֶׁר יָבֵא בְּעֵתִים וְאֶשְׁב־שָׁם יָמִים שְׁלֹשָׁה:

כד מסמבסיון ואחת גלתה לדפנו של רבלתה ונבלעה שם. - הגם היה ממש כמסופר ביהושע ג'
 מה י"ד-ט"ז. - ארץ ואחרת. כך הגיה שילר-שינסי (Journal of Philology III [1870], 114) על
 סמך הכתוב בדב' כ"ט כ"ז וישליכם אל ארץ אחרת (במקום Arzaeth שברומי, ובסוריי:
 ארוץ סופה דעלמא), שהוא גדרש במשנה סנהד' ג' ג' (והשוה תוספתא סנהד' י"ג י"ב) על
 כז-מס עשרת השבטים. - לפמ"ז השוה ישע' י"א ט"ז-ט"ז. - וימלטו. כך בסוריי. - שארית העם.
 נב ודאי כוונתו לשארית העם שבא"י וגם לעשרת השבטים. - בעת יום. in tempore diei.
 נה כוונתו: ביום ביאת המשיח (בסוריי: בעת יומה). - ולבינתך אם קראת. על דרך הכתוב
 נז-נו במשלי ד' ד'. - נכבדות. gravia (לשון כובד). - בשדה. הוא שדה ערדת (ו' כ"ח).

חזון עזרא י"ב א'-מ"ח.

ה ת כן: א) מפי השכינה מתוך הסנה הוטל על עזרא להחזיר את התורה ואת הספרים שנשרפו
 וללמד התורה לבני עמו כי קרובה שעתו להחלוק מן העולם (א'-כ"ח).
 ב) דבריו האחרונים של עזרא (כ"ז-ל"ו).
 ג) בעזרתם של חמשה סופרים מהירים כתב עזרא ציד ספרים, מהם כ"ד ספרי הפקודא לעם
 וע' ספרים גנוזים לחכמי העם (ל"ז-מ"ז).

יב ויהי ומקץ היום השלישי ואני יושב תחת האלון: והנה קול
 ב וצא לעמתי מן-הבשנה ויאמר עזרא עזרא ואמר הקני אלני ואקים
 ג על-רגלי ויאמר אלי: נגלה נגליתי על-הבשנה ואדבר אל-משה
 ד בהיות עמי עבדים במצרים: ואשלחהו ויצא את-עמי ממצרים
 ה ואשלהו אל-הר סיני ואעצרהו עמי ימים רבים: ואספר-לו נקלאות
 ו רבות ואודיעהו רזי העמים ואחרית העמים ואצוהו לאמר: אלה
 ז-ח הבררים תגלה ואלה תכסה: ועתה הקני אימר אליה: האתות
 ט אשר הודעתני והחלמות אשר ראית והבהרותים אשר שמעת שימם
 י-יא לך ער-בלות העמים: כי לעולם אברו נעוריו והעמים לוקן: כי
 יב תצוי הראש העשירי: וישארו ממנו שנים מבצערי תצוי הראש
 העשירי:

יג ועתה צו לבימה והורית לעמה
 ונחמת ענייהם והזכתה למשחתים בחניהם:
 יד ושלחת מאתה מחשבות מות והשלכת מעליה משא אדם
 והוצאת את-נפשה מן-התבונה

טו ומהרה להמלט מן-העמים האלה: והמציקות לך
 טז כי אשר ראית עתה מן-הרעות הבאות רעות מהן עוד תהיננה:
 יז בו: כי האמת תרמק יותר והשקר יקרב וקבר ימהר לבא הנשר
 אשר ראית בחזון:

יח-יט ואען ואמר אדברה-נא לשניה אלני: הקני והלכתי באשר
 צויתני ולמדתי את-העם הנמצא אף את אשר-יגדרו עוד מי יוכיח:

יב א ומקץ. כך בארמיני, ונכון (השנה י"א ג'ו). - תחת האלון. הידוע לאנשי המקום (ירושלים). השנה חזון ברוך א' ו' א', ע"ז י"ח (כיוצא בו זכריה א' ח' ההדסים אשר במצלה). סמוך לאותו אלון היה גדל סנה. - הסנה. (השנה וולג' לשמות ג' ח'). -
 יג-ד ואעצרהו עמי. השנה שמות ל"ד כ"ח. - לפיה השנה ויקר' כ"ו ז': הראהו הקב"ה למשה דור
 ו דור ושופטיו דור דור ומלכיו וכו'. - לפ"ו השנה פסיקיר ס"ד א': אמר לו הקב"ה, משה לך אני
 ט מגלה טעמי תורה אבל לאחרים חוקה. - עם עבדי. ברומי אף כאן: עם בני (כמו י"א ל"ב). -
 יח-יט יחלק העולם. כלו' ההיסטוריה של העולם. - ימהר לבוא הנשר. אם כן יש קשר

כ- נא ותכל שומה בחשך ויחשיך בלי אורה: כי תורתך נקשרה ועל-
 כב כן אינאיש יודע את-אשר עשית ואת-אשר נעשה: ואם-נא מצאתי
 חן בעיניך סדדי רוח קדשך וכתבתי את כל-אשר נעשה בעולם
 מראש אשר הנה כתוב בתורתך למען יכלו בני-האדם למצא
 כ: גתיקה ואשר יחפצו לחיות בימים הבאים יחיו: ונעני ניאמר לך
 ואספת את-העם ואמרת אליהם אשר לא יבקשוך ארבעים יום:
 כד ואתה סבין לך לחות לרב ולקחת אתה שרנה דבריה שלמנה
 איתן ועזאל חמשה אלה אשר הם מהירים במלאכת הכתב:
 כה וקאת הנה והעליתי בלבך גר הבנה אשר לא יבנה ער-אם-עלו
 כו לכתב את-אשר החלו: וכלותה תגלה מקצתו ומקצתו תמטר
 לתקמים בשטר ומחר קעת הזאת תחל לכתב:

כז- כה ואלך באשר צוני ואקבץ את-כל-העם ואמר: שמע ישראל
 כח את-הדברים האלה: ירד ירדו אבותינו בתחלה מצרופה ונאלו
 ל משם: ונקבלו תורת חיים אשר לא שמרו ונס-אתם אחריהם
 לא הסרתם אותה: ותגמן לכם הארץ בציון לנסלה ואתם ואבותיכם
 לב שעלתם און ולא שמרתם את-הדרך אשר צוכם העליון: והוא
 לז שוסט צדיק ויקח מקם בעתו את-אשר נתן: ועתה הנכם פה
 לד ואחיקם בתובכם: ואם תמשלו ברוחכם ותבינו לכבכם ונשארתם
 לה חיים ואחר המות רחמים תשינו: כי המששם נבא אחר המות
 לו בשוכנו לתחיה ואז יגלו שמות הצדיקים ומעשי הרשעים יגדעו:
 ואלו אל-יגש איש מעתה ואל-יבקשני ער-ארבעים יום:
 לו ואקח את-חמשת האנשים באשר צוני ונלך השדה ונהיה-
 לח שם: ויהי ממחרת והנה קול קורא אלי לאמר עזרא פתח פיה
 למ ושמה את-אשר אשקה: ואסתח-סי והנה גביע מלא הגש אלי והוא
 ט מלא כמו מים וצינו בעיר-האש: ואקח ואשת וער-אני שותה לבי

כ-בין חזיון זה ובין החזיון הקודם, שהוא חזיון הנשר. - בלי אורה. בלי תורה. - ואת-
 כב אשר יעשה. בימות המשיח. - ארבעים יום. כימי מתן תורה (ע' שמות כ"ד י"ח ועוד). -
 כד לוחות. baxos. כוונתו לדמים שכותבין עליהם (של גייל וכיוצא בכך). - דבריה. Dabrium
 (השדה השם דברי, ויק' כ"ד י"א). - שלמיה. ע' ירמ' ל"ו י"ד. - איתן. Ethanus, ע'
 דהיא ב' ו'. - ועזאל. et Asihel, ע' דהיא ט"ו י"ח (ואולי עיקרו עשיאל, דהיא ד'
 ט ליה). - בפס"ז אמר לו ממש כמו שאמר למשה רבינו (לעיל בס"פ). יש כאן מעין החלוקה
 לא-לו לתורה שבכתב ותורה שבעל פה. - בציון. ia terra Bion. - השדה. ערדת נו' כ"ט). -

כא מביע בינה ויבחי וְדָלָה חֲקָמָה וְרוּחִי מְשַׁמֵּר וּזְרוּן: וַיִּשְׁתַּח סִי
 סב וְלֹא נִסְגְּרֵי-עוֹד: וְעֲלִיּוֹן נָמַן בִּינָה לְחִמְשַׁת הָאֲנָשִׁים וַיִּקְתְּבוּ אֶת-
 אֲשֶׁר נֹאמַר לָהֶם לְפִי הַסֵּדֶר בְּקִתְבֵי-אוֹתִיּוֹת אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ וַיִּשְׁכְּבוּ
 סג אַרְבָּעִים יוֹם: וַיְהִי כוֹתְבִים בַּיּוֹם וְאוֹבְלִים לָחֶם עֲלֵיָהּ וְאֲנִי בַיּוֹם
 סד דִּבַּרְתִּי וּבִלְיָהּ לֹא הִחְשִׁיתִי: וַיִּקְתְּבוּ בְּאַרְבָּעִים הַיּוֹם קְסָרִים
 סה תִּשְׁעִים וְאַרְבָּעָה: וַיְהִי בְּכֻלּוֹת אַרְבָּעִים הַיּוֹם וַיִּדְבַּר אֵלַי עֲלִיּוֹן
 לֵאמֹר אֶת-וְאֶרְבָּעָה וְעֶשְׂרִים וְעֶשְׂרִים הַקְּסָרִים אֲשֶׁר קִתְבָתָּ בְּרֵאשֹׁנָה תִּגְלָה
 לו וְקִרְאוּ בָּהֶם כַּמּוּבָּרִים כַּאֲשֶׁר לֹא מוּבָּרִים: וְלִשְׁבָּעִים הָאֲחֵרוֹנִים
 מז שְׁמוֹנִים יִהְיוּ אֶתְךָ לְמִסַּר אוֹתָם לְחֻמְבִּי עַמָּה: כִּי בָּהֶם מְקוֹר
 הַבִּינָה וּמַעַן הַחֲקָמָה וְיִהְיֶה הַדַּעַת וְאֵעֵשׂ בֶּן:

בכתב אותיות. כן בסורי: בכתיבתא דאתותא. וברומי: notis. סתם. — אשר לא ידעו. אולי כוונתו
 לכתב אשורי, שאותם הסופרים לא היו רגילים בו קודם לכן. ואף בזה השה עצמו לעזרא הסופר.
 שחידש את התורה בכתב אשורי במקום הכתב העברי הקדום. ודאי היו אז כתב עברי וכתב
 אשורי משמשים עוד בערבוביה, כמו שנראה במטבעות מזמן בריכוכבא שאז היה עוד כתב
 עברי. — ת ש ע י ם ו א ר ב ע ה. כך בסורי ובשאר התרגומים. חוץ מכתבי-יד של הרומי שניתנו
 מה-מז בהם מספרים שונים: 904 או 970 או 974. — [—]. כך בסורי. — [—]. כך שם. — פסוק מ"ו
 מגיד בשבחם של הספרים החיצוניים: לח כ מ י ם יש בהם מקור הבינה ומעין החכמה! —
 מו ו א ע ש כ ן. עד כאן בנוסח הרומי. ובסורי (וכן בשאר התרגומים, בשינויים אחדים) יש כאן
 תוספת מאוחרת ומשובשת (ע' Box, Ezra Apoc., 321) בזה הלשון: בשנת שבע בשבוע הששי
 סקץ חמשת אלפים שנה לבריאה וירחים שלשה וימים שנים עשר ובהם נלקח עזרא והובא
 אל מקום הדומים אליו אחרי קְתְּבוּ אֶת כָּל אֱלֹהֵי הוּא וְנִקְרָא סוֹפֵר דַּעַת עֲלִיּוֹן לְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים.
 תם נאום עזרא הראשון. —